זִכָּרוֹן
לַבּוֹנִים הָרִאשׁוֹנִים

ספר היובל
למלאת חמשים שנה ליסוד פתח־תקוה
תרל"ח—תרפ"ח

ספר היובל

למלאת חמשים שנה ליסוד

פתח־תקוה

תרל"ח – תרפ"ח

יצא לאור ע"י

ועדת ספר היובל

שעל יד המועצה המקומית

אסף את החומר:

י. יערי (פולסקין)

הכשירו לדפוס:

מ. חריזמן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

תל־אביב ——— דפוס א. איתן וס. שושני ——— התרפ"ט.

כל הזכויות שמורות למועצה המקומית בפתח־תקוה
Copyrigth by the Local Council of the Colony Petah Tikvah

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

המסיעים להוצאת הספר { I. מנוים; II. המועצה המקומית בפתח־תקוה; III. הסתדרות החקלאים.

הממונה על בקרת החומר העובדתי—ועדת ספר היובל.

הקלישאות נעשו ע"י מ. פיקובסקי.

הצלומים » » בן־נועם.

הציור של השער—נ. גוטמן.

הדפוס של א. איתן וס. שושני, תל־אביב.

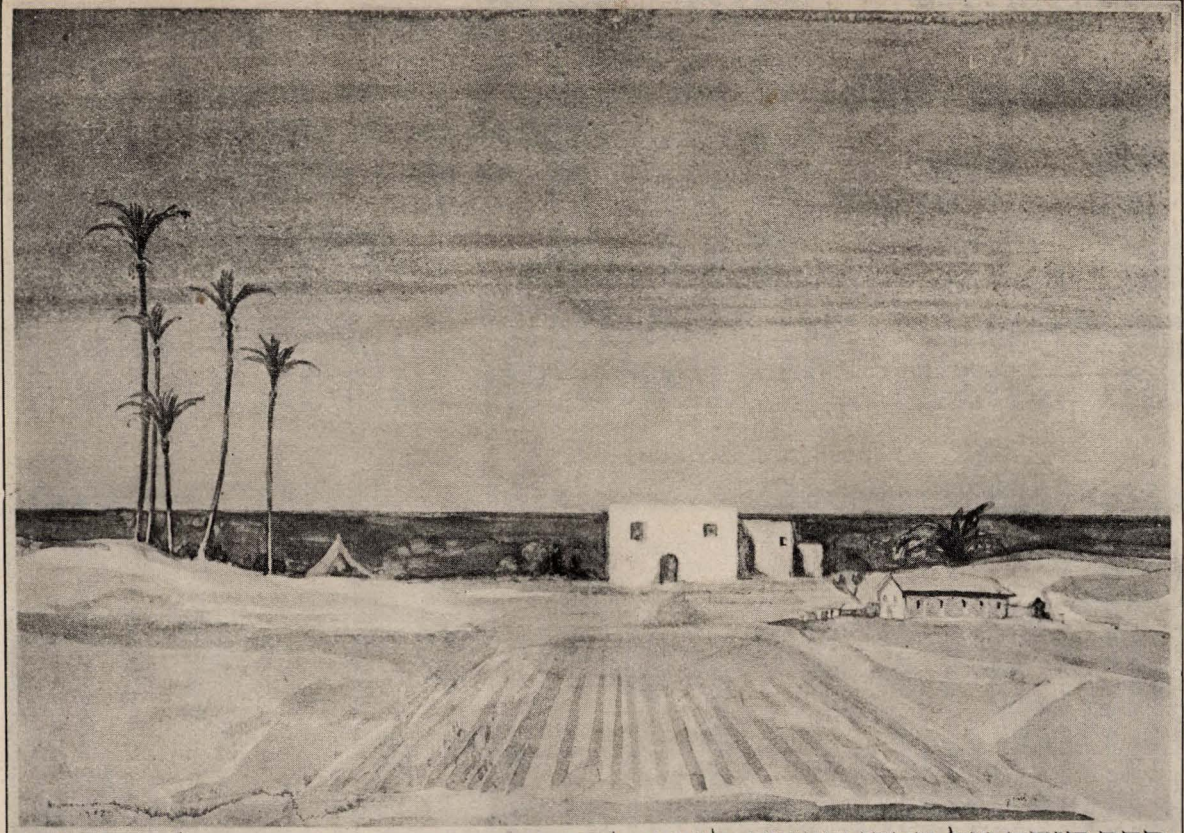

ספר הזהב של הקרן הקימת לישראל: THE COLDEN BOOK OF THE JEWISH NATIONAL FUND

כרך ד': לשנת חצי היובל-תרפ"ז/הרשמה מספר ב' (ר' .א) 2 VOL. IV. 5687: SEMI-JUBILEE YEAR / NO. OF INSCRIPTION

מיסדי המושבה העברית הראשונה בארץ-ישראל

פתח־תקוה

לתקופת היובל מיום הוסדה
תשעה באב תרל"ח-ת"ר"ח.

נרשמו ע"י הדירקטוריון של הקרן הקימת לישראל.

נשיא הדירקטוריון

ירושלם, כ"ב אדר תרפ"ז.
(14.3.28)

רשימת התמונות והפקסימילים:

	עמוד
ספר הזהב של הקרן הקימת	VII
המפה הראשונה של פתח־תקוה	לא
«ספר הזכות»	לב
«ספר הזכרון»	לג
מכתב הרה״ג ע. י. שלזינגר אל מיסדי פ״ת (פקס׳)	לה
מכתב הרבנים ובד״צ של ירושלם למיסדי פ״ת	מה
מכתב מאת דוד גורדון עורך «המגיד» לחברי אגודת מיסדי הישוב (פקסימיליה)	עג
יואל משה סלומון	פג
פרומה סלומון	צ
קטע מיומנו של יואל משה סלומון (פקסימיליה)	צב
דוד מאיר גוטמן	צט
שטר מכירה של דוד גוטמן (פקסימיליה)	קה
יהושע שטמפר	קח
דייכע שטמפר	קי
מכתבו של שטמפר למנהלי פ״ת מתרמ״ג (פקס׳)	קכא
קבלה מאת נתן גרינגרט (פקסימיליה)	קכד
נתן גרינגרט	קכה
כתב גבאות	קכז
מיכל ליב כץ	קלא
פרדל כץ	קלב
משה צבי לוינזון	קלו
מכתב יעקב בלומנטל למנהלי פ״ת (פקסימיליה)	קמה
יעקב בן־מימון זרמתי	קמח
יעקב צמח וינשטין	קנו
הירקון	קסא
טחנת שיך אבו רבח על גדות הירקון	קסג
מרדכי דיסקין	קעט
בנימין דיסקין	קפב
יהודה ראב (בן עזר)	קפט
לאה ראב	קצ
זרח ברנט	קצה
חיים משה סלור	רג
מטל סלור	רד
חליקת אדמת פתח תקוה (פקסימיליה)	רו
משה שמואל ראב (בן עזר)	רי
אברהם קופלמן	ריז
ספר המקנה (פקסימיליה)	ריט
מראה כללי של יהודה החרבה	רלא
מפת יהודיה	רמא
דניאל ליפשיץ	רמח
מרדכי דינוביץ	רנא
אלחנן בולקין	רנג
בן ציון שאטיל	רנו
דב ימיני (ליפשיץ)	רנח
פנחס המאירי	רסא
תזכיר לאספת קטוביץ (פקסימיליה)	רסג
הרב שמואל מוהליבר	רסז
מכתב הרב ר׳ שמואל מוהליבר להרב א.ל.פרומקין	רסט
קלונימוס זאב ויסוצקי	רעג
רחוב חובבי ציון לפני 25 שנה	רפג
ד״ר יהודה ליב (ליאון) פינסקר	רפו
רחוב פינסקר בפתח תקוה	רפז
הטחנות ע״י הירקון אצל בחריה	רפח
רבי יחיאל מיכל פינס	רצא
מראה כללי של פתח תקוה מגבעת השלשה	רצז
מכתב פינס לגוטמן (פקסימיליה)	שיא
תעודה מאת המיסדים לפינס	שיד
מראה כללי של המושבה	שכ
הרב אריה ליב פרומקין	שכג
קטע מיומנו של א. ל. פרומקין (פקסימיליה)	שמה
מכתב הרה״ג ע. הילדסהימר לבני פ״ת (פקס׳)	שמח
מנחם יהודה שטמפר	שנט
כתב התקשרות בין יהודי פתח תקוה (פקסימיליה)	שסג
סנדר חדד	שסז
מגדל קופלמן	שע
בילה שפירא	שעג
אברהם שפירא	שעה
זאב יעבץ	שפג
אליהו בן בנימין זאב הלוי ספיר	שפג
שריד של בית ביהודיה החרבה	שפה
ברון אדמונד רוטשילד	שצה
הברון בין אכרי ארץ ישראל	תג
הברון בתחנת ביתר בין מלויו אכרי פתח תקוה	תז
מכתבו של הברון אל הנרי פרנק בעניני הישוב החקלאי (פקסימיליה)	תט
פגישה לברון בתחנת תל־אביב	תטו
הברון אדמונד רוטשילד בבקורו האחרון בפ״ת	תיז
הברון בחברת «הפרדס» בבקורו האחרון בא״י	תיט
רחוב רוטשילד בפתח תקוה	תכ
שטר מכירה של פתח תקוה בענין השמיטה	תל
ד״ר אהרן מאיר מזי״א	תלה
אספת «הפרדס» בפתח תקוה	תמ
רחוב מונטיפיורי בפתח תקוה	תמג
אהרן אריה מכנס	תנג
אריה ליב סלומון	תנו
שלשת בני יואל משה סלומון: מרדכי סלומון, טוביה סלומון, חיים סלומון	תנח
שלמה בן יהושע שטמפר	תנט
מראה כללי של פתח תקוה	תק
שדות מיר	תקס
בחריה	תקיב
בית תבשיל חנם בזמן המלחמה	תקטו
אריה ליב גיסקין	תקנו
דניאל ליכטנשטין	תקנז
בנימין הופמן	תקנח
הגברת קרויטר	תקנט
בני פתח תקוה חוזרים למושבתם עם ספרי התורה	תקעט
מקום תגיעת האוטומובילים ברחוב פינסקר	תקפד
ועד ההגנה	תקפו
על המשמר	תקפח
בנימין שטמפר	תקפט
שומרים עבריים בזמן מאורעות מאי	תקצ
פרץ פסקל	תקצא
שומרים רוכבים מבני המושבה	תקצב
בבית הקברות	תקצד
ביום הזכרון במקום שם נפל חלל אבשלום גיסין	תקצט
התהלוכה השנתית למקום מאורעות ההתנפלות	תרא
אבשלום גיסין	תרד
נתן רפופורט	תרו
חיים צבי גרינשטין	תרז
זאב אורלוב	תרח
דוד נוביק	חרט
המצבה	תריא
תהלוכת האבל של ברית טרומפלדור	תריב
השלום עם אבו קישק	תרכא
תחנת הרכבת	תרכה
ועד המושבה	תרכז
טעינת תפוחי זהב ברכבת	תרל
סיר הרברט סמואל	תרלג
הלורד בלפור	תרמה
לורד בלפור בסיורו את המושבה פתח־תקוה	רמז
בלפור עם ויצמן וסוקולוב בסעודת הפגישה	תרמט
בלפור בלוית אברהם שפירא, פסקל וברייל	תרנא
פרופסור חיים ויצמן	תרנג
ד״ר ויצמן בסיורו את המושבה	תרנה
פלוגת עין חרוד בגבעת השלשה	תרנו
קבוצת העובדים המעביר	תרסא
תחנת החשמל	תרסג
הרב ר׳ ישראל אבא ציטרון	תרסה
פגישת הרב ציטרון עם הרב גורדון	תרע
עובדי הכביש	תרעב

תכן הענינים של ספר ראשון:

מבוא — XXII
תכן הענינים של ספר שני — — — — — — — — — — — — — — — — XXX

מעמק עכור לפתח־תקוה

פרק א. ראשית הישוב החקלאי:

בקורו הראשון של משה מונטיפיורי בארץ. — מרדכי סלומון — אחד החקלאים הראשונים בארץ־ישראל. — מ. סלומון ותזכירו למונטיפיורי בדבר יסוד ישוב חקלאי בארץ. — תוכן התזכיר. — בקורו השני של מונטיפיורי בארץ. — יהודי צפת והעבודה החקלאית. — התזכיר של קהלות יהודי צפת למ. מונטיפיורי בדבר ישוב חקלאי. — יהודי טבריה והישוב החקלאי. — פחת מצרים והישוב החקלאי. — מ«ספרי הזכרונות של משה ויהודית מונטיפיורי». — פרדס מונטיפיורי. — בקורו של ל.א. פרנקל בא"י. — קרל נטר. — ק. נטר בירושלים. — יסוד מקוה ישראל. — יסוד «חברת ישוב א"י» בטבריה. — היהודי האמריקאי שמעון ברמן וספרו «מסעות שמעון». א

פרק ב. מעמק עכור לפתח־תקוה:

השם «פתח־תקוה». — תעודה על קנית שטח אדמה בקרבת יריחו. — התחרות בקניה בין היהודים ובין הארמנים. — השולטן מוציא את השטח הנ"ל מידי שני המתחרים. — זכרונותיו של יהושע ילין בקשר עם הענין הנ"ל. — עוד נסיון אחד שלא הצליח. — קטע מיומנו של י. מ. סלומון באותו ענין. — יסוד חברת «גאולת הארץ» בירושלים. — הכרוז של החברה הנ"ל אל היהודים. — הידיעה הראשונה על שטח אדמת «אמלבש». — תולדות הכפר אמלבש. — אגדה ערבית על גלגולי «אמלבש». — התכוננות המיסדים לסייר את שטח האדמה הנ"ל י

פרק ג. קנית הכפר אמלבש:

מיסדי הישוב החקלאי יוצאים בפעם הראשונה מירושלים לתור את אדמת הכפר הערבי אמלבש לשם יסוד המושבה העברית הראשונה. — התרים באים לידי התפעלות מטיב האדמה וממראות הטבע מסביב. — מזדעזעים בכניסתם לתוך הכפר למראה התושבים הערבים הסומים ונגועי הקדחת. — התרים עוזבים את המקום ושבים ירושלימה. — יואל משה סלומון נשאר לבדו למשך שלשה ימים כדי לחקור את המקום. — פרדס או מושבה? — הכרעת הכף לצד שני. — שוב הסוס ופחד. — חקירת סביבת אמלבש על ידי רופא יוני. — מחזה מוזר. — תוצאות החקירה וגזר דינו של הרופא. — המיסדים אינם זזים מהחלטתם. — דמעות נצחון. — טו

פרק ד. העליה על הקרקע — הבנינים הראשונים:

חפירת הבאר הראשונה בפ״ת. — שטמפר המפקח על עבודת יסוד פ״ת. — חרישה ראשונה. — חופרי הבאר מתחרטים ומפסיקים עבודתם. — החרדה למים. — «מצאנו מים!». — הערבים נוהרים אל מושבת היהודים לרוות צמאונם וצמאון בהמתם. — הערבים מהללים את גבורת היהודים. — שאלת חלוקת הקרקע. — גשמי ברכה. — בנין הבתים שלא ברשיון הממשלה. — גוטמן ורגנר ופגישתם על חוף הים. — האהל הראשון על הגבעה. — שכר עבודתם של החלוצים הראשונים. — בטול המחרשה הערבית והנהגת החרישה האירופית. — שורים מבשן בשביל המחרשה האירופית. — הנסיון מצליח. — התפעלותם של הערבים מגבורת שורי הבשן. — גשם שלא בעתו. — היהודים זורעים והערבים נמנעים מלזרוע. — נסיונם של היהודים מצליח. — יחס המתישבים איש אל רעהו. — ראש שבט ערבי בא לבקש השתתפותם של אכרי פ״ת במלחמתו עם שבט אויבו. — התנפלות ערבים על אכרים ונצחונם של האחרונים. — נקמת המנוצחים. — המשפט כנגד המתנפלים ועגשם. — גאות המים בנחל מוסררה ומצוקת הרעב של המתישבים. — חג הפסח הראשון בפ״ת. — נאום גוטמן. — נאום יהושע שטמפר. — אנשי ירושלים מבקשים לשתף אותם בבנין המושבה. — תשובת המיסדים — יט

פרק ה. הקציר הראשון:

אכרי המושבה העברית הראשונה בא״י מקימים את כל המצוות התלויות בארץ והתבואה עם התרומה והמעשרות מובאים ירושלימה כבימי קדם. — מחזה זה מעורר את התלהבותם של יהודי ירושלים. — נכבדי ירושלים מוזמנים ביום ההוא לסעודת מצוה. — אחרי נסיון ראשון שהצליח, נגשים המיסדים לקניה שניה. — אספת חברים חדשים בדבר הרחבת שטח פ״ת. — חלוקת המגרשים של המושבה. — החלטה לבנות את בתי המושבה בצורת עיר בצורה. — המתישבים מקימים להם צריפי עץ ובתי חומר. — התחלת מו״מ בדבר קניה שניה. — גמר הקניה וחתימת החוזה. — גוטמן מזמין את המתישבים החדשים, תושבי ירושלים ליום השבת לביתו בפ״ת. — סלומון דורש ומספר זכרונות בפני המסובין... חורף קשה. — התנועה במושבה מתרבה והולכת. — בנין צריפים ולבון לבנים לבנין בתים. — — — — — — — כט

פרק ו. התקואים והירקוניים ותקנותיהם:

מיסדי המושבה מזהירים את חבריהם מהתישב על גדות הירקון מפני אוירו המזיק. — נרגנות וחשדנות וצרות עין מצד החברים החדשים. — החברים החדשים מסתלקים מלשלם את חובותיהם בעד חלקי אדמתם. — אספה. — משפט בירושלים. — גוטמן מוכר מגרשו וסלומון ממשכן חצרותיו לשלם את חובות המתישבים לבעל הקרקע. — החברים החדשים עוברים להתישב על גדות הירקון למרות אזהרתם של המיסדים. — הקדחת מתפשטת בין הירקונים ומפילה בהם חללים. — הנגע דבק בתקואים. — המיסדים מטפלים בחולים של שתי השכונות כאחת. — אנשי ירושלים דורשים מקרוביהם במושבה לעזבה ולשוב ירושלימה. — שנת השמיטה ויציאתם של המיסדים עצמם את המושבה. — מנְיו של הגאון מבריסק לסוכן «אגודת מיסדי הישוב». — תקנות התקואים. — «ספר הברית והזכרון» — קול מעיר. — הסכמות. — כתב ההתקשרות. — תקנות הירקונים. — התיעצות המיסדים בדבר העברת המושבה למקום אחר. — גוטמן עובר ליפו על מנת לרכוש חברים למושבה מעולי רוסיה. — «קול מהיכל». — תשובתו של סלומון. — — — — — — — — — — — — — — — — מב

הבונים הראשונים

פרק ז. שלשת אבות המושבה:—א. יואל משה סלומון:

ר׳ שלמה זלמן צורף, אבי אביו של י. מ. סלומון, מעשרת החלוצים הראשונים, שיסדו את הישוב האחרון של האשכנזים בירושלים. רש״ז צורף גואל החורבה של ר״ה החסיד ובונה בתי הכנסיות הראשונים על החורבה. — ש. ז. צורף נופל חלל בידי ערבי. — ר׳ מרדכי בנו של ש. ז. צורף. — עוזר לאביו בגאולת החורבה ובכל פעולותיו הישוביות. — מניח יסוד לישוב חקלאי. — מ. סלומון ומונטיפיורי. — שנת הולדו של יואל משה סלומון. — מקום מולדתו. — חנוכו—כשרונותיו. — שאיפתו לעבודה ממשית. — יציאתו לחו״ל לשם השתלמות במקצוע עבודה. — סלומון מיסד בית דפוס בירושלים. — סלומון מיסד השכונה הראשונה מחוץ לחומה. — סלומון בתור סופר פובליציסטי. — סלומון עורך העתון «יהודה וירושלים». — התעמולה שלו לעבודת אדמה. — סלומון דורש תקונים בסדרי החנוך. — התחבבותו על כל שדרות העם. — התרשמותו מהמושבה הגרמנית שרונה. — סלומון מפסיק את הוצאת «יהודה וירושלים» ומתמסר כולו לעבודת האדמה. — מחלתו. — התעלפותו בדרך לירושלים. — המשך פעולתו בפ״ת, ביהוד, במוסדות ירושלים. — פטירתו. — מכתב מועד פ״ת. מאמר הספד. פא

פרק ז.—ב. דוד מאיר גוטמן:

מגוריו בזולז־אגרסיק שבהונגריה. — ד. מ. גוטמן בתור איש צבא ויהודי אדוק. — ד. גוטמן ציר בכנסיה יהודית. — עליתו של גוטמן לא״י. — גוטמן מיסד בירושלים חברה לישוב א״י וקונה קרקעות ליסוד שכונות בסביבות ירושלים. — י. מ. סלומון על גוטמן. — י. מ. פינס על גוטמן. — עבודתו המשותפת עם סלומון ושטמפר. — התלהבותו של גוטמן עם כניסתן של המשפחות הראשונות ל«ימים נוראים» אל המושבה. — ד. גוטמן מפיל חתיתו על פקידי הממשלה. — גוטמן מתמנה למנהל עניני המושבה. — מכתבו של סלומון אליו בקשר עם התמנותו למשרה זו. — חליפת המכתבים של גוטמן עם פינסקר. — גוטמן בעל הקושאנים על אדמת פתח־תקוה ודאגת ראשי חובבי ציון למקרה מותו. — מכתבם המשותף של גוטמן והדירקטור הירש אל חובבי ציון ברוסיה. — ימי חייו האחרונים. — פטירתו. — — צז

פרק ז.—ג. יהושע שטמפר:

הוריו. — יום הולדתו. — עיר מולדתו. — חנוכו. — שטמפר מחבר ספר תורת לשון הינגרית בגרמנית. — התעוררותו הראשונה לחבת ציון. — מהגמנסיה לישיבתו של ר׳ אליעזר הילדסהיימר. — שטמפר האב מסתלק מלהמוך בבנו בשל דבקותו ב«משכילות». — שטמפר יוצא מהישיבה ועוזב לאות מחאה את בית אביו. — שטמפר מורה בבית דודו אליעזר ראב בכפר. — התרשמותו מחליפת מכתבים של «חבת ציון». — שטמפר מחליט לעלות ברגל לא״י. — הבחירות לפרלמנט הראשון בהונגריה מחישות את עליתו. — התנגדותם של הורי שטמפר לעליתו לא״י. — שטמפר עוזב בלילה את ביתו ואת עירו ופורש ברגל לא״י. — בקורו בבית הרב בסלוניקי. — בואו לירושלים ונשואיו. — קטע מיומנו. — עבודתו המשותפת עם גוטמן וסלומון. — שטמפר מגן על המושבה מפני התנפלות. — יציאתו לחו״ל בעניני המושבה. — קטע מיומנו על מסעיו. — בקורו אצל הברון בפריז ומכתביו משם לפ״ת. — תמיכתו הכספית הראשונה של הברון לפ״ת בהשתדלותו של שטמפר. — מכתביו לסלומון. — שובו אל הארץ. — שני מכתבים של שטמפר ותכניתו ע״ד הרחבת פ״ת. — שטמפר בביאליסטוק. — מכתבו של רש״י פין לד״ר פינסקר על שטמפר. — מכתבו מביאליסטוק לפ״ת. — שטמפר ונצול הירקון לשם השקאה. —

שטמפר נשאר לפסח באודיסה מאפס כסף לשוב לא״י. — מצב רוחו אחרי לוותו את ק. ויסוצקי לא״י. — שטמפר והציונות המדינית. — שטמפר וארגון היהדות הא״י. — אחד מפועלי פתח־תקוה על אישיותו של שטמפר. — פטירתו. — הלויתו. — האבל. — — — קז

פרק ח. מיסדי ובוני המושבה: א. נתן גרינגרט:

עליתו של נתן גרינגרט לא״י. — משלח ידו בירושלים. — השתתפותו בקנית אדמת פתח־תקוה. — הודעתו של גרינגרט ב«המליץ» בשם חברת פתח־תקוה. — יחסי הידידות בין גרינגרט ובין מיסדי המושבה. — פטירתו. — — — — — — — — קכג

פרק ח.— ב. אלעזר ראב:

א. ראב בא בתור חקלאי מנוסה מהגולה.— ראב בתור אחד מראשוני חובבי־ציון.— יום הולדו ומקום מולדתו. — חנוכו. ראב נודד מכפר מולדתו ונעשה לרוכל. — ראב נאשם במעשה רצח. — שבתו חדש ימים במאסר. — נשואיו של ראב והתישבותו בכפר סנט־אישטון, במקום שהוא נעשה לחקלאי.— ראב נשלח ע״י תושבי הכפר ההונגרים בתור אחד הבוחרים לפרלמנט.— ראב — זקן הכפר. — יציאתו את הכפר והתישבותו בעיר. — שני מכתביו של צבי הירש קלישר לראב.— עליתו עם משפחתו לא״י והתישבותו בירושלים. — עסקו הראשון בירושלים.— התודעותו אל מיסדי פתח־תקוה. — עליתו על הקרקע. — ראב ובנו לובנים לבנים לבנין ביתם בפתח־תקוה. — יציאתו של ראב אחרי חורבן המושבה לירושלים. — ראב לעת זקנה.— דבריו אל בנו יהודה. — פטירתו. — — — — — — — — קכו

פרק ח.— ג. מיכל ליב כץ:

שנת הולדו. — מקום מולדתו. — אביו. — חנוכו ולמודו בישיבה.— עליתו לא״י. — התנגשותו עם ערבים הסַיָרים על פני הים. — הגנתו על יהודי ירושלים מפני הערבים והנוצרים. — הצטרפותו אל מיסדי פ״ת. — השתדלותו להשיג רשיון הממשלה לבנות בתים בגדרה. — חליפת המכתבים בין פקיד הברון אסובצקי ובין מיכל כץ. — עבודתו המסורה לגאולת הארץ. — כץ מיסד שכונות יהודיות בירושלים. — דאגתו לחרשת ותעשיה בערים. — כץ מציל אדם ממות. — עבודתו לטובת העליה. — פטירתו. — — — — — — קל

פרק ח.— ד. משה צבי לוינזון:

דבריו אל יהודי הגולה. — שנת הולדו. — מקום מולדתו. — עליתו לא״י. — משלח ידו בירושלים. — סיורו את הארץ. — התנחלותו בפ״ת. — נסיעתו לאמריקה לטובת ישוב א״י. — חתנו אליעזר זאב בלומנפלד ממשיך בפ״ת עבודת חותנו.— מסירותו הבלתי־שכיחה לעבודה של בלומנפלד. — מותו בתור תוצאה מתנאי חייו ועבודתו הקשים. — ימי חייו האחרונים של מ צ. לוינזון, עבודתו ליסוד שכונת «מאה שערים». — פטירתו. — — — — קלה

פרק ח.— ה. אשר זליג בלום:

שנת הולדו. — מולדתו. — חנוכו. — נדודיו לאנגליה ולאמריקה. — משלוח ידו שם. — דאגתם של בלום ואשתו לחנוך בניהם. — הסתלקותו של בלום משותפו בשל חלול השבת ע״י האחרון. — בלום — פועל שכיר־יום בבית חרושת. — בלום פותח בית מסחר בפני עצמו. — שוב התלבטות בשאלת חנוך הבנים באמריקה. — עליתו לארץ־ישראל.— הצטרפותו של בלום אל מיסדי פתח־תקוה.— ביתו של בלום הנהרס ונופל בשנה הראשונה להבנותו. — יציאתו את המושבה. — בלום מנדב את שרידי ביתו ההרוס לטובת ביהכנ״ס בשכונת מאה שערים. — נסיעתו של בלום אל הברון בפריז בעניני המושבה. — מכתבו של בלום

מפריז למ. צ. לוינזון. — מצב משפחתו בירושלים בימי העדרו. — יציאתו לאמריקה. —
עליתו לאי בפעם שניה. — הוצאת נחלתו מידיו ע"י מעשה ערמה. — ימיו האחרונים. — פטירתו. קמ

פרק ח. — ו. יעקב בלומנטל:
דמותו החיצונית. — שנת הולדו. — מקום מולדתו. — חנוכו. — עליתו לארץ. — יעקב
בלומנטל בתור אחד ממיסדי פ"ת. — השתדלותו בדבר בנין בתים לפליטי רוסיה ומוסדות
צדקה לעניים. טוב לבו ונדיבות רוחו. — השקפת־עולמו והתנהגותו בחיים. — מחלתו. — פטירתו. קמד

פרק ט. שומרי פתח־תקוה הראשונים:
השומר יעקב בן מימון זרמתי. — שנת הולדו. — מולדתו. — גבורתו ואומץ רוחו. —
עבודתו בתור שומר בפתח־תקוה. — משאו ומתנו ביפו. — י. בן־מימון תובע עלבונו של
חלש. — בן־מימון בתקופת המלחמה העולמית. — שיבתו ליפו. — י. בן מימון בימי חייו
האחרונים. — פטירתו. — הבידוי היהודי אבו יוסף. — אבו־יוסף מתקבל לשומר המושבה
למשך שנה. — אבו־יוסף וסוסתו הלבנה. — אבו־יוסף המשורר והיודע נגן. — התפעלות השיכים
משירתו המופלאה. — מעשה גבורתו בשעת הגנה על המושבה. — שיבתו למדבר־ערב. — קמז

פרק י. אגודת «שבת אחים» בפתח־תקוה — א.:
בקורו של סידני מ. שמואל בירושלים. — התעניינותו במושבה פתח־תקוה וקנית חלקת אדמה
בה. — הר"מ פינס בתור בא כחו. — הוא מוסר את החלקה לארבעה אנשים. — ארבעה «אחים». —
תנאי המסירה. — — — — — — — — — — — — — — — קנג

פרק י. — ב. יעקב צמח (וינשטין): קנה

פרק יא. הירקונים: המתישבים על גדות הירקון. — מצבם. — בתי מעונם. — מאכלם. —
חללי הקדחת. — תושבי הגבעה ותושבי הירקון. — שני מעמדות שונים. — — — —
ר' משה רינהרד — זמן עליתו לאי. — דמותו החיצונית — התנחלותו. — אשתו השניה. —
מחלתה. — מותה — אי אפשרות לקברה מסבת הגשמים. — רינהרד אחרי מות אשתו. — מותו. —
יעקב חיל. — דמותו החיצונית. — עבודתו בצבא בתקופת ניקולאי הראשון. — גירושו את
אשתו הנוצרית ועליתו לאי. — התנחלותו לחוף הירקון. — מלחמתו של י. חיל בקדחת. — מותו. —
אברהם דוד. — מקצועו. — בתו הצעירה. — מצבו של א. דוד. — מות בתו מקדחת. —
אלתר וינקלר־סיד. — מקצועו. — מולדתו. — משלח ידו. — אבדן ממונו. — יציאתו
לגליציה. שיבתו לאי והתנחלותו לחוף הירקון. — כחו הגופני. — פטירתו. — —
יצחק יעקב שוארצברג. — מקום מולדתו. — סרובה של משפחתו להתישב על נחלתו שעל
חוף הירקון. — עבודתו הקצרה בתור אכר. — שיבתו עם משפחתו אל הגולה. — מותו. —
שמשון גוטליב. — מקום מולדתו. — למדו בישיבה בירושלים. — התישבותו לחוף הירקון. —
מחלתו. — — — — — — — — — — — — — — — — —
האחים אבא ומוטל סלנט. — מות ילדו של אבא. — מתישבים, שפרטי חייהם וסבלם
בלתי־ידועים. — — — — — — — — — — — — — — — קנח

פתח־תקוה בחורבנה ותחיתה

פרק יב. פתח־תקוה בחורבנה:
יהודה ראב נשלח על ידי המיסדים אל המושבה לחקור את מצבה ולגבות מהערבים את
«החמישיות». — תאור העזובה והשממה. — השומר סלים ומשפחתו. — הבאר. — מעשה
הרצח. — חקירת הענין על ידי י. ראב. — ברור פרטי הרצח. — — — — — קסז

פרק יג. פתח תקוה בשנות תרמ"ב תרמ"ג:

הקטנת מס הוֶרקו. — חליפת מכתבים בין י. מ. סלומון ובריל ממאינץ, מו"ל «הלבנון». — פעולתו המסורה של עורך «הלבנון» לטובת המושבה. — מכתבו של הנ"ל אל י. מ. סלומון. — קנית אדמת «עיון קראה» ע"י לבונטין. — חליפת מכתביו של י. מ. סלומון עם י. מ. פינס בעניני פ"ת. — השתתפותו של י. מ. פינס בגאולת הרבע של אדמת פ"ת. — נסיעתו של א. קופלמן לרוסיה לשם מכירת חלקות אדמת פ"ת, שנעזבו על ידי בעליהן הראשונים. — המיסדים מבקשים שטח־אדמה חדש להקים עליו בניני המושבה. — סרובם של הערבים למכור אדמה ליהודים, בכונה לנשלם ע"י כך מעל אדמת המושבה. — הערבים חוזרים בהם. — קנית אדמת «יהוד». — התמנותו של י. מ. ליפקס מטעם הועד בחו"ל למפקח על המושב החדש ועל עניני פ"ת. — חפירת הבאר «ביהוד». — מעשה נס. — מעצור מצד הממשלה בקבלת קושן על האדמה. — השיחה בין הפחה ובין הקונסול הרוסי, מגנו של י. מ. פינס בענין הקושן. — המשפט עם ערבי «יהוד» ופסק דין השופטים. — החלטת המיסדים. — השתדלותם של המיסדים להקל על יהודי חו"ל את העליה אל הארץ. — מכתב של מיסדי פתח־תקוה אל חובבי־ציון ברוסיה. — — — — — — — — — — קע

פרק יד. מהבונים הראשונים: — א. מרדכי דיסקין:

עיר מולדתו. — למדו בישיבה. — עבודתו בבית אביו בתור גנן. — נשואיו המוקדמים. — עליתו בשנת תרמ"ב לארץ־ישראל — תאור מצבה של פתח־תקוה העזובה על ידי מ. דיסקין בספרו «מאמר מרדכי». — לכתו בלילה מרמלה לירושלים ברגל והרפתקאותיו בדרך. — מלחמתו עם שודדי לילה. — דיסקין נפצע ברגלו ע"י ירית רובה. — שוב התנפלות ויריות עליו ועל בנו בנימין. — המצב החמרי במושבה לפי המסופר ע"י מ. דיסקין. — נסיונותיו של דיסקין בגדול ירקות והתלבטותו בהשגת אמצעים להרחבת חוג עבודתו זו. — דיסקין נעשה לעגלון. — הפרטים המעניינים המסופרים על ידו בקשר עם עבודתו זו. — פטירתו. — קעז

פרק יד. — ב. יהודה ראב (בן־עזר):

שנת הולדו. — מקום מולדתו. — חנוכו. — עבודתו בבית אביו בכפר. — השתלמותו בחוה מופתית. — עליתו לא"י. — עליתו ברגל לבדו מיפו לירושלים. — עבודתו עם אביו בירושלים. — נשואיו. — הסתלקותו ממשרה והצטרפותו אל מיסדי פ"ת. — י. ראב חלוץ העבודה הראשון במושבה. — י. ראב מוזמן לראשון לציון, בראשית הוסדה, בתור מנהל עבודת המשק. — י. ראב ועבודתו בחדרה. י. ראב חוצה בחורף את נחל מוסררה להביא מיפו לחם לתושבי המושבה הרעבים. — נצחונו במלחמתו עם שודדים. — י. ראב מוזמן על ידי ראש חובבי ציון באי"י לערוך דין וחשבון מפורט ממצב המושבה. — — — — — — קפז

פרק יד. — ג. זרח ברנט:

עיר מולדתו. — למודיו בישיבה. — ברנט ושיחת רבו על «שיבת ציון». — בחירתו של עשיר מלונדון בברנט לחתן וסרובו של זה ללכת אחריו מרצותו לעלות לא"י. — ברנט נשמע לרבו ונוסע לונדונה. — ברנט עובר מרשות חותנו לרשות עצמו. — ברנט בתור חובב ציון. — עליתו לא"י. — עליתו לירושלים והתודעותו לגוטמן וסלומון. — ברנט מפסיד את כספו וחוזר ללונדון. — שיבתו לא"י ובנין ביתו הראשון «במאה שערים». — נסיעתו עם מיסדי פתח־תקוה לקנות את שטח האדמה הראשון ליסוד המושבה. — חזירתו בלוית חבריו כשהם רכובים על פרדים. — קבלת פניהם ע"י יהודי ירושלים. — סרובה של אשתו ללכת אחריו אל המושבה. —

התערבותו של ר' שמואל סלנט. — זכרונותיה של בת ברנט מהימים ההם. – יציאתו ללונדון להרויח כסף כדי לשוב ולהשקיעו באי"י. — התנפלות ערבים על ביתו. — ראיוניו עם הברון בפריז. — השתתפותו באספת קטוביץ. – חשבון נפשו בדרכו ללונדון והחלטתו שלא לצאת עוד את א"י. – בקורו בבית הברון ושיחתו עם ארלנגר. — ברנט בונה את שכונת נוה־שלום ביפו. — חג יובלו. — — — — — — — — — — — — — קצג

פרק יד.– ד. חיים משה סלור:

ציור דמותו של סלור על ידי הסופר יהושע אייזנשטט. — זמן הולדו. — מקום מולדתו. — עליתו לא"י. יחסו של אביו ר' בינוש סלור לרעיון שיבת ציון.— סרובה של אשתו לעלות עם בעלה אל הארץ. — מות בתם — ואחריו מחלתו של הילד משה מבטלים את סרובה של האשה, הנכנעת סוף סוף לדרישת בעלה. – חנוכו ולמודו של מ. סלור בירושלים. — נשואיו. – השתלמותו במקצוע עבודה על מנת להתפרנס מיגיע כפיו. — אביו קונה נחלה בפ"ת. — מ. סלור עובר עם אשתו לפ"ת ומתישב על נחלת אביו. – יציאתו של סלור האב למצרים. — התנפלות ערבים על סלור האב, מחלתו ומותו. — דבריו האחרונים לבנו משה יומים לפני מותו.—משה סלור נעשה למודד אדמה מומחה.–יציאתו של מ. סלור למצרים.— שיבתו לא"י ועבודתו במלאכת הגלוף בירושלים. – מ. סלור עוזב את ירושלים ומתישב ביפו. – מ. סלור מוזמן על ידי יהודי ביאליסטוק, מתושבי פ"ת החדשים, למדוד מחדש את אדמת המושבה. — מ. סלור מודד את אדמת חדרה.–התפעלותו של מהנדס גרמני מכשרונו של סלור במקצוע המדידה.—מ. סלור מתמנה למודד רשמי של פקידות הברון. – מ. סלור עורך ספר־האחוזה של פ"ת. — התקשרותו של סלור אל המושבה. — — — רא

פרק יד.– ה. משה שמואל ראב (בן־עזר):

מקום מולדתו.–שנת הולדו.—חנוכו.—שנת עליתו לא"י. נשואיו והתישבותו בפ"ת.—מ. ש. ראב – אחד מראשי ההגנה על המושבה.– ראב בתור מנהלם ומדריכם בעבודה של הביאליס־טוקים.– התקשרותו של ראב אל המושבה. – ראב ויחסו אל העבודה העברית במושבה. — יחסם הטוב של הפועלים העברים לראב. — — — — — — — — — רס

פרק יד.– ו. אליהו גודל:

מסחרו באנגליה.– מוצאו.– עליתו לא"י. — השפעת אדוקי ירושלים עליו להחליף את בגדיו האירופיים בירושלמיים. — סרובו לקבל עליו «גזירה» זו. – שרפת בגדיו בדרך מקרה. — תעמולתו של גודל בין צעירי ירושלים בעד תלבושת אירופאית. — א. גודל ורחוב קבר הנוצרי. — השתתפותו של גודל ביסוד «מאה שערים» ושאר שכונות ירושלים היהודיות החדשות. – א. גודל בתור מיסד אגודת «אמונת ישראל» לעבודת האדמה.– גודל בתור חבר לאגודת שבת «אחים» בפתח־תקוה. – תפקידו בתור שומר המושבה. — תקוניו החשובים בשכונות היהודיות בירושלים.— מצבו של גודל בתקופת המלחמה העולמית.—מות אשתו. – בוא בנו מהגולה. — — — — — — — — — — — — ריב

פרק יד. ז. אברהם קופלמן:

עיר מולדתו.–חנוכו.–משלח ידו.–א. קופלמן שולח את שני בניו לירושלים ללמוד תורה.– הצטרפותו אל מיסדי המושבה ועליתו לא"י. – עבודתו הראשונה בתור חקלאי.–בית חרשתו במוצא אחרי חרבן המושבה. – תכונתו העליזה של קופלמן.–שליחותו לרוסיה בדבר מכירת חלקות אדמה של פ"ת.–מכתבו של י. מ. פינס על שליחותו של קופלמן לרוסיה.–גוזמאותיו

של א. קופלמן בקשר עם מכירת האדמה ליהודי ביאליסטוק. — שיחתו עם הביאליסטוקים כעבור שתי שנים לעבודתם בארץ. — א. קופלמן בתור גבור ונושא בעול המושבה. — תאור תכונתו העליזה וכשרונו ההתולי של א. קופלמן על ידי י. איזנשטדט.—קופלמן לעת זקנה.— א. קופלמן במחלתו. — קופלמן והלצותיו סמוך לפטירתו. — — — — — — — רטז

תקופת יהודיה

פרק טו. בנין יהודיה ונפתולי רעוף־פחה עם המיסדים:

השאלה בדבר בקשת רשיון מהממשלה לבנין בתים ביהודיה.—החלטת המיסדים לגשת לבנין בתים בלי רשיון.—עצתו של שתדלן ירושלמי למיסדים בדבר השגת רשיון. — קבלת רשיון מהעיריה הירושלמית. — התחלת הבנין.—הופעת המשטרה אל מקום הבנין.—מאסר הבונים.— סלומון וגוטמן מקבלים הזמנה בבית המשפט המחוזי.—גלוי סוד לסלומון ע״י אחד השופטים.— סלומון פונה בבקשת עזרה לקונסול הגרמני.—התערבותו הנמרצה של הקונסול בענין זה.— סלומון וגוטמן בבית המשפט.—הוצאת פסק־דין השופטים להרוס את בניני יהודיה.—שיחתו המענינת של הקונסול הגרמני עם רעוף־פחה. — קבלת זכות ערעור על פסק הדין הנ״ל. — המיסדים וד״ר הרצברג, מנהל בית היתומים הפרנקפורטי.—התעללותם של השופטים במיסדי יהודיה.—השופטים יוצאים סוף סוף בלוית סלומון לבקר את יהודיה.—התפרצות סוסתו של סלומון המפילה את רוכבה ונעלמת. — בואם של הנוסעים ליהודיה. — וכוח בעניני דת בין סלומון ובין השופטים.—התגלות סבת התפרצותה של סוסת סלומון. — הנוצרי הציוני הנלהב הַרֶתוּס סְפַּפֵרד והשתדלותו בפני הפחה לטובת המיסדים.—ראיונם של המיסדים עם הפחה.— טענותיו של הפחה כלפי היהודים תושבי הארץ שאינם רוצים להתאזרח.—יציאתו של הפחה מירושלים. — בקורם של המיסדים בבית הקאדי. — הקאדי וגמר המשפט. — — — — רכז

פרק טז. הביליסטוקיים ותפקידם בתקומת פתח־תקוה:

הקמת בתים על אדמת יהודיה ע״י הביליסטוקיים.—הביליסטוקיים נעשים תלמידים בעבודה של אכרי פ״ת.—משקם המשותף של הביליסטוקיים—אורח חייהם ומדת הסתפקותם.—הפרינציפ של עבודה עצמית אצל הביליסטוקיים.—קטע מספר התקנות של אגודתם «אחוה ועבודה».—

עולי ביליסטוק: — — — — — — — — — — — — — — — — רמד

א. דניאל ליפשיץ: — — — — — — — — — — — — — — רמז

ב. מרדכי דינוביץ — — — — — — — — — — — — — — רמט

ג. אלחנן בולקין — — — — — — — — — — — — — — רנב

ד. בן ציון שאטיל — — — — — — — — — — — — — — רנה

ה. דב ימיני (ליפשיץ) — — — — — — — — — — — — — — רנז

ו. פנחס המאירי (מעהר) — — — — — — — — — — — — — רנט

פרק יז. פתח־תקוה בועידת קטוביץ ור׳ שמואל מוהליבר.

תזכיר של מיסדי פתח־תקוה לועידת קטוביץ.—בחירת ועדה ע״י ועידת קטוביץ לשם חקירת מצבה של פ״ת. — וכוחים על סעיף I שבהצעת הועדה הנ״ל. — ר׳ שמואל מוהליבר מגין על אכרי פ״ת. — קטע מהספר «ספר שמואל» על ר״ש מוהליבר. — מכתב מר״ש מוהליבר להרב ר׳ אברהם עבור. - מכתב מר״ש מוהליבר להרב ר׳ שמחה ביק ממוהליב בענין «האפיקורסות» של האכרים. — מכתבו של הרב י. ל. פישמן אל ר. ש. מוהליבר. — מכתבו של הנ״ל להרב

א. ל. פרומקין לפ״ת.– מכתבו של ר. ש. מוהליבר אל א״י סלוצקי, אל רש״י פין ואל שאר מנהיגי חו״צ בדבר הסתלקותו של הברון רוטשילד מלחמוך באכרי פתח־תקוה. – – – רסב

פרק יח. בקורו של ק. ז. ויסוצקי בפתח־תקוה והעזרה הראשונה של חו״צ למושבה:
ראשית עבודתו של ק. ז. ויסוצקי לרעיון ישוב א״י. ק. ז. ויסוצקי ופרץ סמולנסקין בקשר עם ישוב א״י. – ק. ז. ויסוצקי בתור אחד ממחוללי אספת קטוביץ ומיסדי חברת חו״צ ברוסיה. – מצבה של פתח־תקוה בזמן בקורו של ויסוצקי את המושבה. – פרטי קבלת פני ויסוצקי וד״ר הרמן אדלר ע״י אכרי המושבה. – השיר שהוגש לק. ז. ויסוצקי ע״י נערה בת עשר.–רבים מבני המושבה מגישים להרמן אדלר מיבול אדמתם להפריש ממנו תרומה ומעשר בהיותו כהן.–הדרוש שדרש י. מ. סלומון עם בקורו של ויסוצקי בפתח־תקוה.–תזכיר מבני פתח־תקוה ויהודיה שהוגש לק. ז. ויסוצקי ולד״ר הרמן אדלר. – מכתבו של ק. ז. ויסוצקי לחו״צ ברוסיה אחרי בקורו בפתח־תקוה.–קטע מ«דרך לעבור גולים» של לילינבלום בענין בקורו של ויסוצקי בפתח־תקוה. – התחדשות העבודה בפ״ת אחרי התקבל תמיכתם הכספית של חו״צ. – – – – – – – – – – – – – – – – רעא

פרק יט. ד״ר י. ל. פינסקר ויחסו לפתח־תקוה:
הצעתו של ד״ר פינסקר באספת קטוביץ לטובת פתח־תקוה. – השתתפותו של ראש חו״צ בגאולת הרבע של אדמת יהודיה.–יחסו החם של ד״ר פינסקר לפתח־תקוה על פי מכתבו לחו״צ בביאליסטוק.–תוצאת פגישתו הראשונה של פינסקר עם הברון לטובת פתח־תקוה. – קריאת אחד מרחובותיה של פתח־תקוה על שמו של ד״ר פינסקר. – – – – – – רפה

פרק כ. יחיאל מיכל פינס:
עליתו לירושלים בתור ציר שלוח מחברת מזכרת משה מונטיפיורי. – התודעותו אל סלומון וגוטמן.–יסוד אגודת «שבת אחים» ע״י פינס בפתח־תקוה. – פינס מוכר את תכשיטי אשתו כדי להציל במחירם חלק מאדמת פתח־תקוה. – תולדותיו של פינס כתובים בידי עצמו. – פינס בתור סופר ומאמריו בעתונות העברית על הרעיון הלאומי. – מאמר התשובה שלו ב«הלבנון» לאחד מהסופרים האדוקים בשאלת היהדות. – יומנו של פינס על ימי שבתו בלונדון ועליתו לא״י. – מכתבו של פינס לעורך «המליץ» על פתח־תקוה. – הרדיפות והחרמות מצד קנאי ירושלים על פינס. – גלוי דעת של פינס בצרוף קול קורא מאת עורך «המליץ». – פינס מיסד חברת תחית ישראל. – פעולתו הספרותית של פינס. – מחלתו. – פטירתו. – רפט

פרק כא. הרב אריה ליב פרומקין ותפקידו בתקומת פתח־תקוה:
שנת הולדו של א. ל. פרומקין–עיר מולדתו. – א. ל. פרומקין על אביו הרב ר׳ שמואל. – עליתו הראשונה של הרב ר׳ שמואל לא״י. – יציאתו לרוסיה על מנת להשיא את בניו. – עליתו השניה לא״י. – פטירתו.–צואתו.–עליתו של א. ל. פרומקין לא״י.–מצב־רוחו ורשמיו מדרכו בים.–פרטי התקרבותה של האניה אל חוף יפו. מתוארים על ידי פרומקין.–התלהבותו ממראות ירושלם. – עבודתו הספרותית בירושלים. – מצבו החמרי הדחוק. – יציאתו לרוסיה והתישבותו באֶלֶקסט, במקום שהוא מתמנה לרב. – יציאתו לערי גרמניה להפיץ בין קהלות היהודים שם את רעיון ישוב א״י. – מכתבו ממגנצה להרב ר׳ יצחק אלחנן ווכוחו עם הרב ר׳ ישראל סלנטר בענין ישוב א״י.–נאומו בועידת מאינץ.–התקשרותו עם עמיל לחמן מברלין בדבר קנית חלקת אדמה בשבילו בא״י.–עליתו לא״י בפעם שניה. – מסעיו בארץ לשם תיור שטח אדמה לנחלה.–קניתו חלקות אדמה בפתח־תקוה ומגרשי בנין ביהודיה.–התקפת הקדחת

הראשונה. – שיבתו לאלקסט ומכתבו משם לר״י אלחנן.–עליתו בפעם שלישית לא״י ומכתבו מאודיסה לר״י אלחנן.–פרשת חייו ועבודתו בתור אכר עפ״י רשימותיו.–מכתבו לד״ר הירש הילדסהיימר. – מכתבם של בני ראשון לציון לרבני הלברשטדט על ישרותו של פרומקין בתור מנהל האחוזה. – יציאתו אל הגולה. – קטעים מיומנו. – שני מכתבים של בתו האנא פרומקין. – שנות עבודתו הספרותית בלונדון. – שיבתו לא״י. – פטירתו. – – – שכא

פרק כב. מנחם יהודה שטמפר:

שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו.–נשואיו.–חייו ועבודתו ביהודיה.–נסיונותיו בתעשיה שלא הצליחו. – נסיונו במחלבה ומות הפרות במגפה. – נסיונו בעגלנות וטביעת הסוסים בכנרת. – נדודיו לאמריקה וענוייו שם. – שיבתו לפתח־תקוה ועבודתו שם בתור פועל. – מצבו בימי המלחמה העולמית. – שטמפר מתמנה למורה בפ״ת ואח״כ לפקיד בבית־המרקחת המקומי. – – – – – – – – – – – – – – – – שנז

פרק כג. ההתנפלות של ערבי יהודיה על פתח־תקוה:

התפתחות האיבה מצד ערבי הכפר יהודיה ליהודים. – התגרה הראשונה.–הערבים עולים עם עדריהם על שדות היהודים.–המגנים מקרב היהודים.–התנפלות הערבים על יהודיה.–מאסר עשרים איש מהמתנפלים.–עובדה מסופרת ע״י העתון «החבצלת».–הד המאורע בחוץ לארץ.–הריב בין משפחת איל־חוסיני ובין משפחת איל כלדו ויחסיהן אל היהודים. – סוף המשפט עם ערבי יהודיה. – – – – – – – – – – – – – – שסא

פרק כד. שומרי ומגני פתח־תקוה.– א. סנדר חדד:

מקום מולדתו של ס. חדד. – אביו ומקצועו – חדד ומעשה גבורתו בימי המלחמה הרוסית־תורכית. – התנגשות בין חדד ובין מחנה ערבים. מעשה גבורתו של חדד בשעת התנפלותם של ערבים על שדות פתח־תקוה. – מקרה האסון של חדד. – מותו. – קבורתו. – – שסה

פרק כד.– ב. מנדל קופלמן:

שנת הולדו. – מקום מולדתו.–חנוכו.–בריחתו ברגל מבית הספר לגדות הירקון, להיות בין בוני המושבה.–מ. קופלמן בתור שומר ואכר.–קופלמן בפריז בבית הברון ויחסו של האחרון אליו בשל מעשי גבורתו.–עבודתו הפוריה של קופלמן בגאולת הקרקע. – – – שסט

פרק כד.– ג. אברהם שפירא:

שנת הולדו. – הוריו של א. שפירא. – עליתה של זקנתו באנית מפרש לא״י. – עליתה של משפחת שפירא לא״י. – חנוכו של א. שפירא.–התאחזותו של אבי שפירא על אדמת פתח־תקוה.–מעשה גבורתו הראשון של א. שפירא מסופר על ידי עצמו.–א. שפירא מפיל חתיתו על ערבי הסביבה. – שפירא בתור מורה־דרך לעסקנים ציוניים אל עבר הירדן מזרחה. – א. שפירא בתור מתוך ושופט בין הערבים. – מלחמתו עם מחנה בדוים־שודדים. – שפירא בתקופת המלחמה העולמית והתנגשותו עם חסן־בק.–א. שפירא בתור שומר ראשו של ד״ר ויצמן – השתתפותו של שפירא במאורעות מאי. – – – – – – – – שעב

פרק כה. סופה של יהודיה:

תושבי יהודיה עוזבים את מושבם הערבי וחוזרים לפתח־תקוה. – י. מ. פינס וי. מ. סלומון הופכים את יהודיה לקרית «ספר».–תושבי יהודיה.–בית הישיבה ביהודיה. – פינס עוזב את יהודיה ומתישב ביפו. – סלומון מבקש עצות להפוך את יהודיה למושב חקלאי. – יחסו של סלומון אל הערבים השכנים.–יחסו של השיך אבו רבח לסלומון.–נסיונו של סלומון לקנות

מידי ערבי יהודיה שטח אדמה להרחבת המושב.–סלומון מוזמן לאספת ערבים בענין הקמת בית מסגד על אדמת יהודיה.–סלומון מחדש בהזדמנות זו את הצעתו לערבים בדבר מכירת שטח אדמה. – התנגדותו של הפחה. – סופה של יהודיה. – – – – – – – שפב

הברון אדמונד רוטשילד וחסותו על פתח־תקוה.

פרק כו. פתח־תקוה לפני עברה אל חסותו של הברון:

רשימה סטטיסטית של מ. ל. לילינבלום ממצב רכושה של פתח־תקוה שנה לפני עברה אל חסותו של הברון. – מספרים על האחוזות והמשק בהנהלתו של הרב פרומקין. – מספר המשפחות בפתח־תקוה, שהיו מקבלות תמיכה מחו״צ. – שטח האדמה של כל אחד וכו׳. – מספרים על המשק ביהודיה. הסבות אשר פעלו לרעה על יבול פתח־תקוה בשנה האחרונה.– רשמיו של יהושע אייזנשטט מפתח־תקוה באותה שנה. – – – – – – – שפט

פרק כז. הברון רוטשילד ופעולתו לטובת פתח־תקוה:

ראשית התעוררותו של הברון לרעיון ישוב א״י. – השפעתו של קרל נטר על הברון בענין ישוב א״י. – קטעים מנאומיהם של נטר ושל כרמיה. – פגישתו של הרב שמואל מוהליבר. עם הברון ושיחתם בענין ישוב א״י לפי המסופר על ידי הרב עצמו.–שיחתו של הרב מוהליבר עם הרב צדוק הכהן. – התוצאות של הפגישה הנ״ל.–נסיעתו של יוסף פינברג, אחד ממיסדי ראשון לציון, אל הברון, לפי המסופר בספר «לארץ אבותינו» של ז. ד. לבונטין.–השתתפותם החמה של מיכל ארלנגר ושל הרב צדוק הכהן בענין זה.–בקורו של זרח ברנט אצל הברון בענין פתח־תקוה. – מכתבו של עורך ה«מגיד» לשאול פנחס רבינוביץ בענין עזרתו של הברון לפתח־תקוה. – מכתבו של י. שטמפר מפריז לבני פתח־תקוה. – מכתבו של הועד הפועל של חו״צ בא״י לד״ר פינסקר בדבר מצבה של פתח־תקוה.–שליחותו של הרב ר״ש מוהליבר אל הברון בענין פתח־תקוה. – ראשית פעלתו של הברון לטובת המושבה. – בקורו הראשון של הברון בפתח־תקוה. – קטע מיומנו של אחד מעדי הראיה. – השנויים לטובה במצבה של פתח־תקוה עם תמיכתו של הברון. – התמסרותו של הברון למושבותיו. – התעניינותו המיוחדת במהלך התפתחותן ובקיאותו החריפה במצבן הגיאוגרפי.–הברון מקבל אל תחת חסותו עשרים ושמונה מאכרי פתח־תקוה. – חלוקת האכרים על ידי הפקידות וסדורה אותם בעבודה. – התנהגותה של הפקידות עם כ״ח הנתמכים. – שאלת קביעת התחומים. – מכתבם של כ״ח הנתמכים אל הברון בענין זה. – מכתבם השני למיכל ארלנגר. – בקורו השני של הברון בפתח־תקוה. – נאומו של הברון בשעת קבלת פניו. – בקורו השלישי של הברון בפתח־תקוה. – התפלה שמתפללים בני פתח־תקוה בשבת ויום טוב לשלום הברון. – – – – – – שצג

פרק כח. השיך אַבּוּ־רַבַּח ופתח־תקוה:

מוצאו של אבו־רבח. – האגדה על אביו של אבו־רבח מימי מצור פָּלֶבנה על ידי הרוסים.– השפעתו של אבו־רבח בתור «קדוש» על שבטי הערבים השונים.–אבו־רבח והשיך מבני־ברק.– התנגשותו של אבו־רבח עם בלוך, פקידו של הברון רוטשילד.–מלחמתם של אכרי פתח־תקוה עם ערבי יהודיה והתערבותו של אבו־רבח. – שרותו של אבו־רבח את יהודי פתח־תקוה. תכב

פרק כט. שאלת השמיטה בשנת תרמ״ט:

שיחתם של פקידי הברון עם הרב ר׳ שמואל סלנט בשאלת השמיטה. – שיחתם עם הרב דיסקין בשאלה הנ״ל. – מ. ליובמן מראשון לציון על האכרים בשנת השמיטה. – מכתבו של

מ. ל. לילינבלום בענין השמיטה.–זריעת צמר גפן וקפה על גדות הירקון.–סכסוכים בין אכרי המושבה ובין הפקידות בשל חלוף שטחי אדמתם על ידי האחרונה. – השתדלותם של הפקידים להעביד את האכרים בשנת השמיטה והאמצעים שהשתמשו בהם לתכלית זו.–פתרון שאלת השמיטה. תכו

פרק ל. הרב אהרן הכהן אורלנסקי:
מקום מולדתו. – חנוכו. – הצטרפותו לקבוצת הביליסטוקים.–עליתו לארץ־ישראל והתמנותו לרב בפתח־תקוה. – מדותיו הנעלות של הרב ויחס ההערצה אליו מצד בני פתח־תקוה. – פעולתו של הרב לפתרון שאלת השמיטה במושבות. – פטירתו. – – – – – – תלב

פרק לא. ד״ר א. מ. מזי״א ופעולתו לטובת פתח־תקוה:
שנת הולדו של ד״ר מזי״א. – מקום מולדתו.–חנוכו.–ד״ר מזי״א בתור תלמיד ה«ישיבה». – השפעתו של ספר טשרנישבסקי «מה לעשות?» על מהלך מחשבותיו של ד״ר מזי״א. – מזי״א יוצא לברלין על מנת להשתלם שם בלמודי חול. – הסטודנט מזי״א ממציא מכשיר טכני חשוב.–מזי״א בציריך והתחברותו אל מנהיגי מפלגת הסוציאלדמוקרטים הרוסים. – אמצאתו הטכנית השניה.–מזי״א בתור סופר ועתונאי.–עבודתו של מזי״א בקליניקה בפריז ואמצאתו החדשה. – פעולתו הציונית.–מזי״א מיסד האגודה הציונית «ניר».–עליתו לא״י מטעם הברון בתור רופא במושבות העבריות. – פעולתו בתור רופא המושבות. – מזי״א משפיע על הברון לנטוע יער אקליפטוסים מסביב למושבה, בתור סגולה כנגד הקדחת. – מזי״א בתור רופא מומחה ומסור לחוליו. – מזי״א בתור עסקן צבורי ואחד ממיסדי הקרן הקימת הראשונה. – עבודתו של מזי״א לתחית השפה העברית. – – – – – – – – – תלג

פרק לב. פתח־תקוה בשנות תר״ן–ס״ב:
התרבות הקופצים על הקרקע. – עלית השער על האדמה. – מצב המטעים. – מחיר נטיעת הדונם גפנים. – שנויים בהנהלת המושבה. – שלש תעודות של הועד. – יהושע איזנשטט על פתח־תקוה בתקופה ההיא. – דעה שונה מזו על המושבה. – – – – – – תמד

פרק לג. אשר לא זכו:
משה ליפקיס: מקום מולדתו. – משלח ידו. – הצטרפותו לקבוצת הביליסטוקיים ועליתו לארץ־ישראל. – פעולתו ביהודיה בהקמת בתים לחבריו הביליסטוקיים. – ליפקיס בתור אכר ועסקן צבורי. – פטירתו. – – – – – – – – – – – – –
דוד איזראליט: מקום מולדתו. – משלח ידו. – עליתו לא״י והתאחזותו בפתח־תקוה. – יציאתו לחו״ל ועליתו השניה לארץ ישראל יחד עם בניו.–איזראליט בתור מומחה לנטיעות ומדריך בעבודה. – מסירותו של איזראליט בתור עסקן צבורי. – פטירתו. – – –
זאב ברנדא: מקצועו. – עליתו לארץ־ישראל. – התאחזותו בפתח־תקוה. – ברנדא בתור אכר ועסקן צבורי במושבה. – גרושו מפתח־תקוה. – פטירתו. – – – – – –
האחים יהודה ואברהם בֶּכר: מקום מולדתם.– מוצאם.–השפעתם על אחיהם הספרדים בענין ישוב א״י. – עזבונו של אברהם. – עזבונו של יהודה. – – – –
אהרן ליב מכנס: מקום מולדתו. - מוצאו.–שנת עליתו לא״י.–התאחזותו בפתח־תקוה.–פעולתו הצבורית רבת הערך לטובת המושבה בתקופת המלחמה העולמית.–מחלתו.–פטירתו.
יעקב רוזנטל: מקום מולדתו. – פעולתו לטובת המושבה. – עזרתו לחולים במושבה. – פטירת שני בניו והשפעת האסון עליו. – – – – – – – – – –

מרדכי הויזדורף: מקום מולדתו. – אביו. – התאחזותו של מרדכי בפתח־תקוה. – פעולתו לטובת המושבה. – – – – – – – – – – – – – – – – תנא

פרק לד. בני המיסדים – אריה ליב סלומון:

תכונ־תיו הנפשיות של א. ל. סלומון. – מעשי תקפו וגבורתו בתור מגן על המושבה. – מאורע ביפו. – רכישת אדמת כפר סבא בהשתדלותו הנמרצה של א. ל. סלומון. – סלומון אחד מראשוני הפרדסנים בפתח־תקוה וממיסדי אגודת «פרדס». – מותו הטרגי. – – – תנה

שלשת בני יואל משה סלומון – – – – – – – – – – – – תנח

שלמה בן יהושע שטמפר – – – – – – – – – – – – – תנט

פרק לה. פתח־תקוה תחת שלטון הפקידות של הברון:

שאיפתם של אכרי המושבות בראשית עלותם על הקרקע. – גזירתה הראשונה של הפקידות על האכרים.–ראשית העסקת ידים זרות במשקי האכרים–פרי הנהלתה של הפקידות היא.– מה נדרש מאכר כדי לשאת חן בעיני הפקידות? – ראשית תלונתם של האכרים. – תולדות התפתחות תעשית־היין בארץ ישראל. – הבולמוס של נטיעת כרמים.–גדול המינים הגבוהים של ענבים גורם למשבר במצבן של המושבות.–פרטי המצב מסורים על ידי אחד־העם בדין וחשבון שלו לועד חו״צ באודיסה.–התחדדות היחוסים בין הפקידות ובין אכרי פתח־תקוה.– עריצותה של הפקידות, מתוארת במכתב של י. מ. סלומון לפקיד שייד – – – – תס

פרק לו. מפקידות הברון לרשותה של חברת יק״א:

מצבה של פתח־תקוה עם עבירתה לרשותה של יק״א.–פרסום גלוי־דעת על ידי כ״ח האכרים מנתמכי הברון. – משלחת הכ״ח לפריז לשם השתדלות בפני הברון ובפני יק״א בדבר סדור עניני האכרים. – מכתב הכ״ח לברון על ידי חברי המשלחת הנ״ל. – מיומנו של ח. מ. סלאר, אחד מחברי המשלחת של הכ״ח שיצאה לפריז. – תוצאת הסכסוך – – – תסח

פרק לז. מגפת הכולירה:

הודעתו הראשונה של ד״ר שטין על מקרי הכולירה בסביבות פתח־תקוה. – הנהגת ההסגר בפתח־תקוה. – שקידתם הרבה של תושבי פתח־תקוה לבל תחדר המחלה אל המושבה. – מסירותו של הרופא שטין. – – – – – – – – – – – – – תפח

פרק לח. מלחמת הצעירים והזקנים בפתח־תקוה:

הסבה להתפרצות המלחמה בין צעירי וזקני המושבה. – ד״ר כהן ברנשטין ועבודתו בתור רופא ועסקן המושבה. – יחסיהם השונים של הצעירים והזקנים אליו. – עבודתם התרבותית של אגודת צעירי פתח־תקוה.–התנגשות בין הצעירים והזקנים בשל הצגת חזיון על הבמה.– תוכן הפרקלמציה שפרסם הועד הזמני של הצעירים. – סרובו של הועד הקודם לחדש את החוזה עם ד״ר כ״ב וטעמו ונמוקו של הועד. – התנגשות על פתחה של הקליניקה. – משפט הבוררות ופסק דינה. – – – – – – – – – – – – – – תצ

פרק לט. פתח־תקוה לפני פרוץ המלחמה העולמית:

התחדשות העליה מרוסיה לארץ־ישראל.–מצב הכרמים במושבה.–פרדסני פתח־תקוה שולחים את פרים לחוץ־לארץ על ידי סינדיקטים שלהם.– המצב התרבותי במושבה. – מראה החיצוני של המושבה. – הפרופסור יוסף קלויזנר על פתח־תקוה שבתקופה ההיא. – – – תצב

פתח־תקוה בתקופת המלחמה העולמית.

פרק מ. פתח־תקוה בתחילת המלחמה העולמית:

סבות המשבר במושבה. – הסדרים שהוכנסו אל המושבה על ידי הועד המקומי. – השגת מלוה מאת האפ"ק בסכום 20000 פרנק. – תקנת ועדת העבודה. – ועדת הכלכלה. – ועדת הקרואים לצבא. – ועדת התמיכה לעניים. – מזון חנם בגן המושבה. – תמיכת המושבה לממשלה. – מצב הפועלים העברים והעזרה שנתנה להם על ידי המושבה. – האשראים שקבלה המושבה לשם המצאת עבודה לפועלים. – מצב התימנים בתקופת המשבר. – מספר הפועלים העברים, שנמצא במושבה בתחילת המלחמה העולמית. – מספר הפועלים הערבים במושבה באותו זמן. – מספרים על עבודתה של ועדת התמיכה לעניים. – מצבם של בעלי המלאכה במושבה. – מצבם השונה לטוב של בעלי השקדים. – מצבם של «כורמי התקוה». – הטפול בגדול ירקות. – המצב הרוחני במושבה. – – – – – – – – – – – – – – – – – – תקג

פרק מא. מכת הארבה בפתח־תקוה:

הופעת הארבה בארץ. – פרטי הופעתו בפתח־תקוה. – האמצעים שאחז השלטון הצבאי התורכי להשמדת הארבה. – אספת אגרונומים ובאי־כח המושבות בענין השמדת הארבה. – מלחמתה של פתח־תקוה עם הארבה. – הנזקים שגרם הארבה למושבה. – התחדשות העבודה בפרדסים ובכרמים אחרי עזב הארבה את המושבה. – ההיאת העצים שנפגעו על ידי הארבה. – – תקי

פרק מב. פתח־תקוה מקום מקלט למגורשי תל־אביב ויפו.

גזירתו של ג'מל פחה. – הנסיון שלא הצליח לבטל את הגזירה... שאלת «לאן»? – פתח־תקוה – מקום הגירה לתושבי תל־אביב ויפו. – הצטופפות ההמונים במושבה. – סדור המעונות לפי מספר הנפשות במשפחה. – הקשי בהשגת חטה והקלת המצב על ידי הועדים. – צרות עינם של השלטונות התורכיים וכתוצאה מזה הגזרות הקשות שהיו גוזרים על המושבה. – חפוש תותחים במושבה. – מצבם הקשה של מוכתרי המושבה. – אברהם שפירא בכהונת מוכתר. – השלטונות התורכיים מאשימים את תושבי פתח־תקוה ברגול. – ז'נדרמים ארנאוטים תופשים צעירים לעבודת הצבא ושולחים אותם לדמשק. – ענויי מות בעוון «הפרעת סדר» במושבה. – מאסר שפירא. – שפירא נחקר בענין יוסף לישנסקי. – לישנסקי נתפש ומובא לדמשק. – שפירא וקנטרוביץ נאשמים במעשה רגול. – טלטולים ומחלות. – מאסר שומרים. – בריחתם של האסירים אחרי שברם את שער הברזל. – חלוף משמרות. – – – – – – – – – – – – – – – – – – תקיג

פרק מג. פתח־תקוה חזית מלחמה:

קול הכָּרוז במושבה. – הפחד מפני התבצרות התורכים במושבה. – התורכים שודדים בעצם היום את רכוש המושבה. – רעמי תותחים וטיסת אוירונים. – ההגנה העצמית של המושבה. – בֶּרל אַסמר. – הנתפשים לאנגריה. – רעב ללחם. – געגועים וקנאה. – תלונות ההמון. – פחדי הבאות. – שדידת הפרדסים וכרמי השקדים במושבה. – שיחות עם חילים יהודים בהצבא התורכי. – חלוף יריות בין התורכים והאנגלים. – לקיטה בָּתר לקיטה. – תקוה ותנחומים. – ספורי מעשיות. – הודעת המפקד התורכי כי פתח־תקוה נועדה לחזית מלחמה. – משלחת זקני המושבה לפני המפקד. – ענין מסמרים. – מעשה בזוג נעלים... – קול הכָּרוז. – גרוש תושבים מבתיהם. – הקריאה אחרי חצות הלילה לסליחות. – הקהל בבית הכנסת ומצב הרוחות שם. – אספה רבתי בבית הכנסת בקשר עם גזירת הגרוש

מהמושבה. – דברי היושב־ראש. – תלונה והתמרמרות בין הקהל. – אמירת תהלים בצבור. – קהל נשים מנשי המושבה בא לבכית ולהתפלל לפני ארון הקדש. – הפגנת נשים. – וכוחים סוערים בענין זה. – ההפגנה זזה... – ברכת זקנים למפגינות. – תשובתו האכזריה של הקומנדנט. – יריות וגשמים ורעמים. – יום ראשון של חנוכה... – ההתכוננות לגרוש מהמושבה. – אספה שניה בבית הכנסת. – סרובו של ההמון לצאת את המושבה. – מהומת הגרוש. – סדר הגרוש והתנהגותם של החילים התורכיים עם המגורשים. – שאלה של קומנדנט... – זריקת פצצות. – השערות מהשערות שונות. – משפחה פרסית מהמגורשים חוזרת אל המושבה. – הרגשת התקרבותם של האנגלים. – המשך הגרוש. – גזירה חדשה. – חרון אפו של הקומנדנט מעין־גנים. – מבוכה במושבה. – גזירת הקומנדנט ואיום עונש מות. – מעשה במכתב. – משלחת של שנים עשר בענין הגרוש. – היריות נמשכות. – היציאה לכפר־סבא. – עזקני המושבה נשלחים לכפר־סבא. – המגורשים על ידי הקומנדנט מוחזרים אל המושבה. – השערות שונות בקשר עם זה. – יריות וטיכת אוירונים. – תקוה והתנחמות. – הפחד מפני היציאה לכפר־סבא. – המצב של מגורשי פתח־תקוה בקלקיליה. – מהומת הגרוש במושבה. – כרוז חדש. – התקפה מצד האנגלים. – געש ולהבות אש ורוחות מיללים... – גזירה חדשה. – יציאה מרצון. – פרטים מסופרים על ידי פליטים מכפר־סבא על המצב הנורא שבו שרויים הגולים שם. – התחדשות תקופת הווסיקות. – היריות נמשכות. – שמועות מבית הקברות. – אותות וסמנים מ«בחריה». – גזירת הגרוש הולכת ונחלשת. – מערכה כבדה בין מחנות הלוחמים. – נשף בעין־גנים לאופיצרים התורכים. – שנוי לרעה. – תפישת אנשים לאנגריה. – שוב גזירת גירוש. – גירוש על פי שטה חטופה, בלי רשימה. – סימן חדש לנסיגה. – הודעות על כבוש האנגלים. – חרדת צפיה. – ראשית נסיגתו של הצבא התורכי. – כניסת האנגלים אל המושבה. – אשה מספרת (קטעים ממכתבה של אחד מנשי פתח־תקוה לאחיותיה בחוץ־לארץ על מצב המושבה עד כניסתם של האנגלים). – – – – – – – – – – – – תקיט

פרק מד. קרבנות המלחמה:

אריה ליב גיסין: מקום מולדתו. – עליתו לארץ ישראל. – התאחזותו בפתח־תקוה. – גיסין בתור יהודי לאומי נלהב ואכר בעל מרץ. – גיסין מיסד התזמרת הראשונה במושבה. – גיסין בתור גזן מומחה ומנהל העבודה ב«בחריה». – עבודתו המסורה של גיסין בימי המלחמה ודבר גלותו לדמשק על ידי השלטון התורכי. – מחלתו בבית הסהר שם. – מותו הטרגי – הכתבת שעל מצבת קברו. – – – – – – – – – – – –

דניאל ליכטנשטין: שנת הולדו. – מקום מולדתו. – עליתו לארץ ישראל. – התאחזותו בפתח־תקוה. – ליכטנשטין מכניס שנויים בסדר ההשקאה. – עבודתו בימי המלחמה. – ליכטנשטין נתפש בתור פרר ונשלח לירושלים ומשם לדמשק – מחלתו. – פטירתו –

בנימין הופמן: שנת הולדו. – מקום מולדתו. – עליתו לארץ־ישראל. – חנוכו. – עבודתו בפקידות הברון והצטרפותו אחרי כן אל כ"ח הנתמכים על ידי הברון. – הופמן החיל מקבל אות הצטינות בעד עבודתו בתור גנן בגנת ג'מל פזה בדמשק. – סופו הטרגי – – –

הגברת קרויטר: מותה הטרגי בימי המלחמה. – נדבתה לטובת המושבה. – – –

גבעת השלשה: פרטים על שלשת קרבנות־המלחמה מקרב פועלי המושבה, מסופרים על ידי אחד הפועלים בספרו ב«מאסר ובגולה». – ברור דברים בענין זה מצד ועד המושבה.

שמואל שטריפלר: עליתו לא״י. – עבודתו. – ימי עניו. – ענוייו בימי המלחמה. עוז רוחו.
מנחם גרוילך: זריזותו ועבודתו המסורה לועד המרכזי של הפועלים. – – – –
איזיק מהרינג: הקרבתו העצמית. – דבריו לפני מותו – – – – – – – תקנה

פתח־תקוה אחרי הצהרת בלפור.

פרק מה. פתח־תקוה תחת שלטון הצבא האנגלי:
ישיבת הועדה המכוננת. – מכתב חוזר אל המוסדות והקהלות העבריות בארץ. – קול קורא של מפלגת «הפועל הצעיר». – פתח־תקוה נהפכת לתחנה צבאית. – אספה כללית בדבר בחירת ועד חדש במושבה. – מצבה המשקי והכלכלי של המושבה. – הברון רוטשילד דורש בשלום המושבות. – התקפה מצד האנגלים על התורכים, שחנו מעבר לירקון. – בני פתח־תקוה חופרים חפירות הגנה מסביב לבתיהם. – הסיוע של הצבא האנגלי לבני פתח־תקוה. – נשף פורים לכבוד הצבא הכובש. – בחירת ועדה להערכת נזקי המושבה. – חשש רגול בפתח־תקוה. – הופעתם של חברי ההנהלה הציונית לפתח־תקוה עם פרופ׳ ויצמן בראשם. – התחדשות היריות וגזירת יציאה מהמושבה. – סדור רשיונות לכניסת עובדים אל המושבה. – מצבם של יוצאי פתח־תקוה בתל־אביב. – מכתב מאת ועד הצירים בדבר סדור רשיונות לכניסת עובדים חדשים לפתח־תקוה. – טלגרמה מאת הברון רוטשילד לאכרי ראשון ופתח־תקוה. – אספות של ועד פ״ת בדבר תקומת המושבה. – קבלת פנים לעסקני פתח־תקוה בשובם מגלותם ואזכרה לחללי הגולה. – שיבת הגולים לנחלותיהם. – חגיגת יום השחרור והחזרת ספרי התורה מתל־אביב למושבה. תקסט

פרק מו. ההתנפלות על פתח־תקוה בשנת תרפ״א:
האספה הראשונה בפתח־תקוה אחרי מאורעות ראשון למאי ביפו ובתל־אביב. – יסוד ההגנה העצמית בפתח־תקוה. – החלטת ועד המושבה שלא לנתק את הקשר בין המושבה ובין תל־אביב. – מקרי ההתנפלות הראשונים בדרך פתח־תקוה–ת״א. – שני הרוגים ומספר פצועים מן היהודים. – החלטת ועד ההגנה בקשר עם מאורע זה. – משמר הגנה של רוכבים לאורך כל הדרך מפ״ת עד שרונה. – אספה רועשת בענין ההגנה על כפר־סבא ועין־חי. – ועד ההגנה מעביר את הנפש ואת הרכוש של כפר־סבא ועין־חי לפתח־תקוה. – הודעתו של יהודי אחד מראש אל־עין לפתח־תקוה על התכוננותם של כל הכפרים הערביים להתנפל על פתח־תקוה. – שליחי פתח־תקוה יוצא׳ם בלילה לתל־אביב להודיע על הדבר לועד ההגנה שם. – השיך מהכפר פיג׳ה מזמין אליו את שפירא לשם שיחה במטרה ערמומית להרחיקו מתוך ההגנה. – הודעת הצופים, שהערבים עברו את הנהר ופניהם מועדות לפתח־תקוה. – חברי ההגנה יוצאים לקדם את פני האויב. – שדידת עדר המושבה על ידי הערבים. – נסיגת פלוגת ההגנה לאחור. – הקרבנות הראשונים מצד המגינים. – מחנות האויב מתבצרים מאחורי גדרי הצבר ובית האריזה שעל גבול המושבה. – דרישת עזרה ממושל יפו. – פלוגת הודים בראש־אל־עין יוצאת לדכא את האויב. – אוירון אנגלי זורק פתקת־אזהרה למושבה לפני זרקו פצצות על האויב. – 15 הרוגים ו־28 פצועים מצד הערבים. – אנשי פתח־תקוה אחרי הגישם עזרה ראשונה לפצועים הערבים מוציאים אותם אל גבול המושבה ומשם הם נלקחים על ידי קרוביהם אל הכפרים. – הלוית חללי המגינים. – בכי בבית הקברות. – הדין וחשבון הרשמי של הממשלה על המאורעות. – הכרזת מצב מלחמה בארץ ואספת עסקנים בתל־אביב בקשר עם המצב. – משלחת אל הנציב העליון בירושלים. – מאסר שפירא בשל אקדח שנמצא בכיסו. – הבטחת הנציב בדבר השראת

השלום ושחרור שפירא ממאסרו.–מאסרים מבין הערבים והיהודים.–שפירא נאסר מחדש. – האשמות מצד הערבים על היהודים במשפט. – פרטי מהלך המשפט. – התוצאות. – – – תקפה

פרק מז. חללי ההגנה.

אבשלום גיסין: שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו. – תכונתו העצמית. – התרשמותו מהפרעות ברוסיה. – א. גיסין בתור תלמיד בבית־הספר הצבאי בקושטה והתמניתו אחרי כן למורה באותו בית־ספר. – א. גיסין מיסד בפתח־תקוה את «המכבי» ואת «הצופה». – ארגון ההגנה העצמית על ידי א. גיסין. – אהבתו את המולדת. – מצב רוחו לפני מאורעות מאי, מתואר על ידי אחד מרעיו. – סדור ההגנה על ידי א. גיסין בקשר עם השמועות על דבר ההתנפלות. – א. גיסין נופל חלל על גבול המושבה. – – – – – – – –

נתן רפופורט: מוצאו. – חנוכו הדתי. – עליתו לארץ־ישראל בתור פועל בעבודת אדמה. – התישבותו בכפר־סבא ועבודתו שם בתור אכר ושומר. – נדודיו בימי המלחמה. – יחסו של רפופורט אל הפועלים החלוצים. – רפופורט נופל חלל, בהגינו על המושבה בשעת התנפלות הערבים עליה. – עדותו של הרופא על אומץ רוחו ודעתו הצלולה של הנפצע עד נשימתו האחרונה. –

חיים צבי גרינשטין: שנת הולדו. – התנחלותו של אביו, זאב אריה, בפתח־תקוה. – התיתמותו של הנער חיים צבי מאמו. – אביו מעבירו מ«החדר» למקוה־ישראל. – חיים צבי נעשה לאכר חרוץ ומסור בפתח־תקוה – חיים צבי נופל חלל בהגינו על המושבה. – – – –

זאב אורלוב: שנת הולדו. – מקום מולדתו. – אומנותו של אביו. – עליתו לארץ־ישראל. – חנוכו. – עזרתו לאביו. – זאב מתיתם מאמו ואחרי כן מאביו ועול חיי המשפחה נופל על שכמו. – אורלוב נופל חלל אצל שער פתח־תקוה. – – – – – – – –

דוד נוביק: ראשית בואו אל הארץ. – ממקוה־ישראל ליהודיה. – פרטים מסופרים על ידי הרב א. ל. פרומקין על מעשה גבורתו של נוביק. – מעשי גבורתו הנפלאים של נוביק בשעת ההתנפלות על פתח־תקוה. – פטירתו. – – – – – – – – – – תרב

פרק מח. **השלום:** היחס בין התקותיים ובין שכניהם הערביים לאחר ההתנפלות. – גנרל דידס דורש שלום. – תשובתם של בני פתח־תקוה לדידס. – המשא ומתן בין היהודים וערבי יהודיה בדבר כריתת ברית השלום. – הערבים בוחרים את ביתו של א שפירא לשם כריתת ברית השלום. – תאור הטכס של כ״ב השלום. – ענין כ״ב השלום עם הערביים הדרומיים. – התחלת המשא ומתן בדבר כ״ב השלום בגדרה. – המשך המשא ומתן בבאר־שבע בשעת הצגת פסל אלנבי שם. – הבטחת הנציב לשחרר את אבו־קישק ממאסרו ומחאתם של בני פתח־תקוה. – קטע ממאמר «בדאר היום» בענין הנ״ל. – החלטת מועצת פתח־תקוה בענין הנ״ל. – משלחת פתח־תקוה אצל הנציב ושיחתה עמו בענין שחרור אבו־קישק. – מודעה בעתון הרשמי בענין זה. – אבו קישק מבקש את התערבותו של ראש עיריית יפו. – התחלת המשא ומתן בין ב״כ בני פתח־תקוה ובין ב״כ אבו־קישק. – תאור הטכס של כ״ב השלום. – טלגרמה משותפת לנציב בדבר שחרורו של אבו־קישק. – סעודת השלום. – שפירא יוצא לירושלים לבשר לאבו־קישק את דבר שחרורו מהמאסר. – בני פ״ת משיבים בקור רשמי לאבו־קישק. – תאור הטכס של הבקור הנ״ל. – הנאומים. – קטע מעתון בגולה על מעשה גבורתם של בני פ״ת. תריג

פרק מט. **ענף מסלת הברזל בפתח־תקוה:**

ראשית השתדלותם של בני פתח־תקוה בדבר העברת ענף מסה״ב במושבה. – חברי «גדוד העבודה» סוללי המסלה. – חוזים בין הממשלה ובין המושבה ובין זו ובין יק״א. – – תרכד

פרק ג. בקוריו של הנציב הרברט סמואל בפתח־תקוה:
בקורו הראשון של הנציב בפתח־תקוה.–קטע מדברי נאומו של ראש הועד לכבוד הנציב.–בקורו השני של הנציב בפתח־תקוה.–קבלת הפנים הנהדרה לכבודו.–נאומו של ראש הועד.–נאום התשובה של הנציב. – – – – – – – – – – – – – – – – תרלא

פרק נא. פתח־תקוה בשנת תרפ"ג:
שטח אדמת הפרדסים של פתח־תקוה. – שטחי יתר הנטיעות של המושבה.–הרכוש החי של המושבה. המלחמה בתור גורם לדלדולה של המושבה.–פתח־תקוה עם העליה הגדולה שלאחר המלחמה. – ספרות סטטיסטיות. – המצב הסניטרי במושבה. – תנועת הרכבת וכו'. – החיים התרבותיים במושבה.– – – – – – – – – – – – – – – – תרלז

פרק נב. ברוך גולומב:
ב. גולומב בתור חבר פעיל באגודת «פ־דס».–ב. גולומב בתור אחד ממיסדי «אגודת שקד».–פעולתו החשובה של גולומב ביסוד ביה"ס החקלאי במושבה.–ב. גולומב בתור מנהל עניני הכלכלה במושבה בימי המלחמה.–ב. ג. מנהל בימי המלחמה את בית־המרקחת של המושבה.–השתדלותו של ב. ג. בימי המלחמה בדבר השגת הלואה מאפ"ק לטובת המושבה.– ב. ג. בתור חבר ועד ההגנה של פתח־תקוה והסביבה בשנת 1921.–השתדלותו של ג. בפני ההנהלה הציונית, שזו תרכש את פרדס ברק. – – – – – – – – – – – – – – תרמא

פרק נג.* בקורו של לורד בלפור בפתח־תקוה:
תאור קבלת־הפנים, שנערכה ללורד בלפור –נאומו של בלפור.–נאומו של ראש־הועד.–הפרידה. תרמג

פרק נד. בקורו של נשיא ההסתדרות הציונית פרופ' ח. ויצמן בפתח־תקוה:
התזכיר שהוגש על ידי ראש הועד לנשיא ההסתדרות הציונית.–נאומו של ב"כ הפועלים. – נאום התשובה של פרופ. ויצמן.–בקורו של פרופ' ויצמן בקבוצות הפועלים והפועלות – תרנב

פרק נה. פתח־תקוה בגידולה ובפריחתה:
שפע היבול של הפרדסים.–התרבות התנועה במושבה. – צעירי פתח־תקוה פוסקים מלחלום על היציאה לחו"ל ומשתרשים במושבת מולדתם. – ד"ר מ. זגורודסקי על פ"ת בשנת תרפ"ו. תרנז

פרק נו. חג החשמל והכבישים הפנימיים:
טכס הארת המושבה באור החשמל. – דברי הופין מנהל האפ"ק לכבוד המאורע.–דבריו של ב"כ הפועלים. – דברי ליברכט, חבר הנשיאות של המועצה. – חדירת המאור החשמלי לחיי פתח־תקוה.–הכבישים הפנימיים.–השתתפות הממשלה בהוצאות סלילת הכבישים הפנימיים. תרסב

פרק נז. הרב ר' ישראל אבא ציטרון (קטרוני):
פעולתו החשובה ורבת הצדדים של הרב ציטרון בפתח־תקוה. – השקפת עולמו של הרב ציטרון. – הרב בתור חבר להסתדרות ה«מזרחי».–יחסו המשפחתי מצד אביו ואמו. – שנת הולדו.–מקום מולדתו.–חנוכו.–השתלמותו בלמודי ח.ל.–יחסם של חבריו בישיבת טלז אליו.–שיטתו בתלמוד. – התמנותו לרב בפתח־תקוה. – בקיאותו של הרב במשחק השחמט.–עבודתו המאומצת. – פטירתו הפתאומית – עבודתו הספרותית ועזבונו הספרותי של הרב. – – תרסד

פרק נח. הכביש החדש פתח־תקוה – תל־אביב.
החלטת הממשלה בדבר סלילת הכביש דרך הנקודות העבריות.–התנגדות השכנים.–השתלשלות הנסיעה מפתח־תקוה ליפו במשך חמשים שנה. – – – – – – – – – – תרעא

* בטעות נדפס «פרק מב»

להוצאת ספר היובל.

תקופת העבודה והיצירה של חמשים שנה, בתנאים קשים ואכזריים, על ידי חבר חלוצים־מעפילים ובניהם, ממשיכי עבודתם וסוללי הדרך הרחבה לישוב החקלאי העברי בארץ־ישראל, על כל תוצאותיו המזהירות, פוטרת אותנו מלבאר כאן מה היא הסבה שעוררתנו לפרסם את דברי ימיה כבירי המאורעות של פתח־תקוה בצורת ספר היובל. טבעי הדבר, שאחרי המפעל יבא תאור תולדותיו, למען יקרא וידע דור יבא.

מה שראוי כי יצוין כאן, הוא, שכמו עצם המושבה, כן גם החומר לתולדותיה לא נקה לגמרי ממאורעות מעציבים ויש לו איפוא היסטוריה בפני עצמו.

בימי הנגישות והעלילות מצד התורכים בשנה האחרונה לממשלתם, עת נודע להם דבר ההנהלה הפנימית של פתח־תקוה שלא בידיעת הממשלה, הוכרח ועד המושבה לאבד בעצם ידיו את כל הארכיון שלו, ואחר כן כשהתורכים התחילו חושדים את אנשי הישוב במעשי רגול לטובת הממשלות הלוחמות, ובמושבות התחילו חפושים ומאסרים על כל פסת ניר כתובה, וזו שתכנה לא היה מובן לפקיד התורכי היתה ממיטה אסון על בעליה[1], הגיע הדבר לידי כך, שכל אלו שנמצאו ברשותם יומנים, רשימות, זכרונות משפחה ואפילו דברים יקרי־ערך, כגון מסמכים, שטרי מקח וממכר, הכל דנו לשריפה. ומה שנשאר ונתגלגל אצל פלוני בדרך נס, לא היה ידוע דבר מציאותו לבעליו ועאכו״כ למאספים.

וכדרך כל שאיפה נאמנה לדבר, שכשהיא נתקלת במעצורים, כחה מתגבר עוד יותר, כן היה גם הדבר הזה. ואמנם בשנת תרפ״ו, כשעלתה שאלת אסוף החומר (אחרי נסיונות בודדים בשנת תרפ״ה) שוב פעם על הפרק בפני המועצה המקומית, נבחרו האנשים שקבלו על עצמם לעבוד להגשמת הרעיון הזה בכל הכח והמרץ הדרושים לכך, בשומם להם לקו את מדתם של מיסדי המושבה, שלא להסוג אחור מפני כל מעצור ומכשול ויהי מה.

---

[1] בשעת ביעור הארכיון של ועד המושבה נתבקשו אחדים מתושבי פתח־תקוה ע״י מזכיר הועד לעזור לברר מתוך הארונות את הספרים והכתבים שיש הכרח לשמרם ולהטמינם. ה׳ א. נחמני היה מאלה העוזרים ולקח אתו לביתו חבילה שלמה לבררה. אותו זמן נעשה חפוש בביתו של נחמני והוא נתפש ונשלח יחד עם החבילה החשודה על שכמו לדמשק ומשם לחלב, במקום שישב כלוא במאסר י״ב חדש. אולם בטרם שהספיקו לברר את ענין החבילה בא כבוש האנגלים ונחמני חזר לארץ הוא עם החבילה בידו.

לתכלית זה נתקשרה הועדה עם ה׳ י. יערי־פולסקין ויחד עמו החלו לסוב על בתי תושבי המושבה[1] לחפש אחרי שארית הפליטה, הן דברים שבכתב והן דברים שבעל־פה.

כאשר נוכחה הועדה, בהמשך עבודתה, כי מה שנאסף אינו מספיק וכי חסרים עוד פרטים חשובים, שבלעדיהם לא יתכן להוציא דבר שלם, פנה ה׳ יערי אל הספריות שבארץ ואסף שם כל דבר הנוגע לפתח־תקוה מתוך עתונים, ירחונים ומאספים שונים.

יחד עם זה פרסמה הועדה בעתונות כרוז, שבו היא פנתה בבקשה לכל אלה, שיש תחת ידם מכתבים, רשימות, וכו׳ ע״א פתח־תקוה, שיודיעו את שמם לועדה ואז יבקרו אותם בביתם, על מנת לברר אם יש לאותן התעודות איזו חשיבות שהיא בשביל ספר־היובל. ואמנם נמצאו אז אנשים, שנענו לכרוז הנ״ל ובמשך שנה נצטברה כמות הגונה של תעודות יקרות ערך (ובתוכן כאלה, שדרשו זהירות במגע, מחשש התפרדות מרקבון). כמו כן נמצאו אנשים, ששמרו על זכרונותיהם הכתובים מהימים ההם כעל בבת עינם והחומר הזה היה לרוח החיה בספר היובל.

ביחוד יש לציין את ספר הזכרונות של ה׳ טוביה סלומון, את התעודות שנשתמרו בידי ובידי הא׳ חיים סלומון, אוסף הרשימות והמכתבים מעזבונו של הרב א. ל. פרומקין, אוסף כתבים של ה׳ לוינזון ושל ה׳ שלמה שטמפר, זכרונות וסטטיסטיקות של דניאל ליפשיץ ו׳ומנה של הג׳ ר׳ ליברכט.

כל החומר שנאסף נמסר (אחרי סדורו החיצוני של ה׳ יערי־פולסקין) לשם ברור ועבוד והכשרה לדפוס, לידי ה׳ מ. חריזמן ומידו היה נמסר פרקים פרקים, בטרם השלחם לסדור בדפוס, אל הועדה לשם בקורת העובדות, התאריכים וכדומה.

בישיבותיה הראשונות של ועדת ספר היובל נתקבלה החלטה, שבספר יבאו מאמרים על המיכדים והבונים הראשונים, שמסרו את מבחר כחם וזמנם לטובת פתח־תקוה, על נדיבים, שלא חסו על הונם לשם שכלולה, על שומרים ועל לוחמים, שהקריבו את חלבם ודמם להגנתה ולקיומה.

רבים היו העובדים והלוחמים, והועדה יודעת מאד, כי לא כלפי כלם יצאה ידי חובתה, ברם אנוסה היתה להגביל את עצמה ולתת מקום בספר רק לאלה, שפעולותיהם הכבירות ותכונות רוחם המיוחדות שמשו יסוד מוסד למושבה, ושחותם המיוחד שהוטבע עליה לא נטשטש עוד עד היום.

פתח־תקוה במשך חמשים שנות גדולה והתפתחותה, לא נקתה מדברי בקורת, למן השנה הראשונה להוסדה ועד שנת יובלה. תחילה — בקרת על מיסדיה,

[1] מאלה שדרכה רגלם על אדמת פתח־תקוה בשנת הוסדה ואשר זכו לחג יובלה בחייהם נמצאים בפתח־תקוה: ה״ה משה סלור, האחים יהודה ומשה ראב (בן־עזר), בירושלים: טוביה סלומון והג׳ פרדל כץ (אלמנתו של המנוח מיכל ליב כץ), ביפו: הישיש זרח ברנט. מאלה שבאו לפתח־תקוה בארבע השנים הראשונות לבנינה של פתח־תקוה נמצאים אתנו כיום ה״ה בנימין דיסקין, מנחם יהודה שטמפר ואברהם ווינקלר.

ואח״כ — על תושביה ומוסדות הנהלתה. ועדת ספר היובל, בהיותה נאמנה לתפקידה, לתת תאור נכון, אוביקטיבי מחיי פ״ת לכל תקופותיה, הכניסה לספר מדברי הבקורת הנ״ל בנוסחאותיהם המקוריים של המבקרים.

כמו כן מצאו מקום בספר גם תאורי מקרי הנגודים וההתנגשיות בין אנשים שונים ומפלגות שונות. — בתור מקרה יוצא מן הכלל שלא נכנס בספר, נציין את „מאורעות הקטיף" בחורף תרפ״ח, אשר בזמנו גרם להתרגשות גדולה בפ״ת בפרט ובישוב העברי בכלל, ואשר בהערכתו נחלקו הדעות לימין ולשמאל. ועדת הספר, למרות שיכלה להיות ניטרלית בהרצאת מאורע זה, החליטה, מפני טעמים שונים, להמנע מזה, ביחוד כי טרם נמצא המוצא לסבך זה ומוקדם לסכם אותו.

כשנגשה הועדה להוצאת הספר חשבה על תקציב, שיספיק להוצאת ארבעים גליונות דפוס, ובזה החלו. במשך זמן העבודה נתברר לה לועדה כי כמות הגליונות הנ״ל אין בה כדי להכיל את כל החומר הרב והמגון שנאסף והוכרחה כמעט להכפיל את הכמות, ולמרות הקושיים החמריים העצומים, שבהם נתקל השנוי הזה שבהחלטת הועדה, התאמצה האחרונה בכל כחה שלא לחסר דבר מכל הדברים הדרושים לשם כך, שספר יובל פתח־תקוה יהא ראוי לשמו ולתפקידו, גם מצד תכנו וגם מצד צורתו.

מפני רבוי החומר, נחלק הספר ל ש נ י כ ר כ י ם: כרך ראשון — דברי ימי פתח־תקוה בכללם, וכרך שני, — מכיל סקירות על מצבה החמרי, החברותי והתרבותי של המושבה, על מוסדות השלטון וההנהלה העצמית שלה ועל אופני התפתחותה ושיטת העבודה הקימות בה, — נכתב רובו ע״י אנשים מומחים כל אחד במקצועו.

אנו רוצים איפוא, לקוות כי מה שֶׁנִּתַּן בספר היובל של פתח־תקוה ישמש חומר היסטורי חשוב לא רק לתולדות המושבה בלבד, אלא גם לתולדות הישוב החקלאי העברי בארץ־ישראל בכללו. וליותר מזה לא נתכונו.

בשם «ועדת ספר היובל»

מרדכי סלומון

כסלו תרפ״ט.

תכן הענינים של ספר שני:

א. הבריאות והרפוי.

ב. החנוך.

ג. התפתחות המשקים.

ד. השלטון העצמי.

ה. המוסדות:

הכלכללים;

הכספים;

החסד;

התרבות.

ו. תנועת הפועלים.

ז. סביבות פתח־תקוה:

הסביבה העברית;

" הערבית.

ח. בקורי אנשי שם.

ט. סטטיסטיקה כללית.

י. רגיסטר.

ועוד.

מעמק עבור לפתח תקוה

פרק א.

ראשית הישוב החקלאי

בקורו הראשון של משה מונטיפיורי בארץ.—מרדכי סלומון—אחד החקלאים הראשונים בארץ־ישראל.—מ. סלומון ותזכירו למונטיפיורי בדבר יסוד ישוב חקלאי בארץ.—תוכן התזכיר.—בקורו השני של מונטיפיורי בארץ.—יהודי צפת והעבודה החקלאית.—התזכיר של קהלות יהודי צפת למ. מונטיפיורי בדבר ישוב חקלאי.—יהודי טבריה והישוב החקלאי.—פחת מצרים והישוב החקלאי.—מ«ספרי הזכרונות של משה ויהודית מונטיפיורי».—פרדס מונטיפיורי.—בקורו של ל. א. פרנקל בא״י.—קרל נטר.—ק. נטר בירושלים.—יסוד מקוה־ישראל.—יסוד «חברת ישוב א״י» בטבריה.—היהודי האמריקאי שמעון ברמן וספרו «מסעות שמעון».

I

ישוב א״י היה קשור כמעט תמיד במדה ידועה בהתישבות החקלאית, וגם בשנות הנגישות החמורות ביותר לא נפסק הקשר עם האת והמעדר. לשם צמצום של החומר המרובה אנו מוכרחים להסתפק כאן רק בהצבת ציוני מספר להמאמצים שנעשו בתחום זה במשך יובל־השנים שקדם ליסודה של פתח־תקוה. כי אם יסודה של אם־המושבות הנהו מהפכה בחיי־הישוב העברי בארץ, הרי לא יתכן, שלא יהא לה קשר עם מה שקדם לה.

בקורו הראשון של מונטיפיורי בא״י.

אנו מתחילים את החוט ההיסתורי מבקורו הראשון של משה מונטיפיורי בא״י. ואולי אין זה רק מקרה בלבד, שבשנת תרפ״ח, שנת־היובל ליסודה של פתח־תקוה ימלאו בדיוק שני יובלות לבקורו של משה מונטיפיורי בארץ—בקור, שבא ג״כ במטרה לעזור להתישבותם של יהודי הארץ על הקרקע. ובודאי אין זה רק מקרה בלבד, שהשתדלן העיקרי, שטרח ויגע להטות את פעולותיו של השר לעבודת האדמה, לא היה אחר, אלא היהודי הירושלמי ר׳ מרדכי סלומון, אביו של אחד משלשת המיסדים הרשמיים של פתח־תקוה.

בקורו השני של מונטיפיורי

כשבא משה מונטיפיורי בפעם השניה לא״י, מצא כבר בארץ איזו יהודים בודדים, שהיו עסוקים בחקלאות במקומות שונים, לשם פרנסה או לשם קיום המצוות התלויות בעבודה זו. אחד מאלה, החשוב שבתוכם היה ר׳ מרדכי סלומון, יהודי שהעסקנות הצבורית באה לו בירושה מאביו, ר׳ זלמן צורף (גואלה של חורבת ר׳ יהודה החסיד ואחד ממיסדי הישוב האשכנזי בירושלים). ר׳ מרדכי קנה עוד לפני תשעים שנה כרם־ענבים בכפר השלוח, שאצל ירושלים. ואת הכרם הזה היה מעבד בחבה יתרה, בכדי לקיים את המצוות התלויות בארץ. לאט לאט נצטרף גם הצד הכלכלי שבחקלאות אל הצד הדתי, ובשנת תר״ה עזב ר׳ מרדכי סלומון את משפחתו בירושלים וחוכר אדמה בכפר ערבי ע״י עזה, והוא מבלה בפנה נדחת זו את רוב ימי השנה.

וטבעי הדבר, שכשאך נשמע הקול, שמשה מונטיפיורי מתענין בשאלת יצירת ישוב עברי חקלאי בארץ, השתדל ר׳ מרדכי סלומון לעורר ולחזק את התעניינותו של «השר» בשאלה זו, אע״פ שבעיני כל אמרכלי הישוב נחשבה אז כדבר מוזר מאד. ר׳ מרדכי סלומון הגיש אז למונטיפיורי תזכיר מפורט כדי להוכיח ל«השר משה», «אשר גם בחורבנה ושממותה תוכל ארץ־ישראל להיות ארץ זבת חלב ודבש לאלה אשר יעבדוה באמונה».

מרדכי סלומון ותזכיר למונטיפיורי.

התזכיר הזה, שהוא תעודה הסתורית רבת ערך, נתפרסם בספר יקר־המציאות «יהודית»[1], ואנו מוצאים לנחוץ להביא כאן ממנו את הקטעים המבליטים ביותר את מצב הרוחות ותנאי הארץ שבימים ההם:

מהתזכיר הראשון על יסוד ישוב חקלאי בא״י.

«... זה מכבר נתתי את לבי ונפשי על אחב״י שבארץ הקדושה ואמרתי בלבי: עד מתי יאכלו לחם העצבים בחרפה ובוז? ובתומת נפשי אני שואל: מדוע ישתנו היהודים מאת הנוצרים, הבאים אל הארץ הקדושה להאחז בה, ובכל זאת יחיו חיים נעימים מתנובת הארץ ושפוני ימים.

«בעת הזאת אשים כל מעיני לשוב לבנות את חרבות רבי יהודה החסיד, אשר אחשוב את הענין הזה לדבר גדול, ואשים שבע עינים על כל דבר לבל תאבד אף גרה אחת, ואני לא אקח מאומה בשכר עבודתי, וגם מאנתי לנגוע בכל הכספים המובאים להשלים הבנינים, למען אהיה נקי מד׳ ומישראל. אמרכלי הבנינים בראותם את פועל ידי וקנאתי להעיר הקדושה, נתנו לי מושב בבית־המדרש הגדול, הנקרא «מנחם ציון», חנם אין כסף. גם כתבו את המתנה הזאת בספר והעד עדים לעמוד למשמרת לי ולבני עד עולם...»

הוא מספר באריכות את כל ההרפתקאות, שעברו עליו בנסיונותיו הראשונים, שבגללם ישב בודד ומיואש בכפר. והנה ביום אחד «ציר שלוח מאבי היקר עומד לנגדי לספר לי אשר התענג מאד על המחשבות הטובות אשר השר משה חושב ע״ד העסקת אחינו בני־ישראל בעבודת האדמה. לא התמהמהתי מלתת תודה לאלהי השמים על החדשות הטובות האלה, אשר פקד ה׳ את ארצנו בחסדו הגדול, לזכרנו בעת הרעה הזאת».

ע״פ בקשת אביו, מספר הוא, נגש תיכף אל המלאכה — לתור אחרי המקומות המתאימים ביותר בשביל ההתישבות. «בתחלה עלה על לבי לבחור את הכפרים שעל יד הירדן, ואולם עד ארגיעה אמרתי בלבי, שאף כי הארץ שמנה וטובה מאד, בכל זאת הערביאים השוכנים באהלים במקום הזה, שודדים הם וחומסים, וכבר נודעים האנשים ההם, שכמעט אשר משוד ושלל יחיו את נפשם, וגם התוגרמים יפחדו מהם». סוף סוף עמד על כפר אחד, הנמצא בין ירושלים ורמלה, ומבורך באדמה דשנה, בשפע מים ובעוד כמה וכמה מעלות טובות. והוא הולך ורושם לפני «השר משה» תכנית התישבות שלמה ומפורטת, ואינו שוכח להעיר על הצורך לקחת «ספר גלוי מאת השולטן ומאת המשנה למלך במצרים, אשר האנשים שיקח השר משה לעבוד את האדמה יהיו חפשים מעבודת הצבא», ואינו שוכח גם את שנת השמיטה הקרובה לבוא, ומשיא עצה בענין זה.

אח״כ באה חלוקת שעות היום, כמה שעות לתורה וכמה לעבודה, מי לחליבת הפרות והעזים ומי לעבודה קשה, והוא מעיד «שכאשר כל הדברים האלה נשמעו בין אחינו שבירושלים אז כלם כאיש אחד ובקול אחד התפללו אל ה׳, אשר יתן בלב השר משה לקבל את העצה הזאת». הוא מבקש את השר לספחהו גם הוא אל הדבר הגדול הזה,

[1] «יהודית», ספר כולל ספור־מסע לשרתי יהודית מונטיפיורי. יצא בעברית בלונדון בשנת 1839.

«יען, הגם שאנכי הנני מלומדי התורה, בכל זאת קותה נפשי לאלהים, הרועה אותי מעודי, לאכול את פרי יגיעותי ופועל כפי. יען שיודע אני כי כל יגיע כפי הוא טוב בעיני אלהים לשום רוח חיים בעצמות היבשות, ארץ אבותינו».

התקציב הראשון ליסוד הישוב החקלאי.

בסוף התזכיר בא גם תקציב מפורט בשביל כל המפעל, המעיד על כותבו, שביחד עם מעוף הדמיון היה מחונן גם בחוש־מעשי מפותח.

מפני־מה רעיונו של מרדכי סלומון לא יצא לפועל, קשה לדעת את הסבות בברור. אבל בשביל ירושלים של אז דיה היתה גם הסבה ש«חדש אסור מן התורה...»

II

יהודי צפת והישוב החקלאי.

בשעת בקורו השני בא״י (בשנת תקצ״ט) נכנסו לתוך תכנית העבודה החקלאית של מונטיפיורי גם יהודי צפת, והוא הרבה שיחה בענין זה עם דרוקר ובנו, שני יהודים חכמים ואנשי־מעשה, ילידי פולניה, אשר יסדו בית־דפוס בצפת. התחלות חקלאיות קטנות כבר היו נעשות אז גם ע״י יהודי צפת, שמהם חכרו אחוזות קטנות בקרבת העיר, והיו משתתפים בזה יחד עם ערבים. הם היו חסרים ע״פ הרב מה שקוראים עכשיו — צרכי משק: צמד בקר, פרדה וכיוצא בזה. ומונטיפיורי חשב לבא להם בזה לעזר. הוא בא בדברים גם עם שנים מראשי הקהלה, דבר ארוכות בענין זה, והוא רושם בזכרונותיו סכומן של השיחות הללו: «מכל הידיעות אשר אספתי נוכחתי כי הסביבה מוכשרה מאד ליסוד קולוניות עבריות. כי יש שם יערי־עצי־זית כבירים לימים מאד, כרמים, אדמת מרעה המון מעינות ומים טובים וכו׳ — בקצרה, זו אדמה אשר תתן יבול למכביר. — בטוח אני, כי אם יצליח בידי להפיק זממי, תבא ברכה מרובה לאה״ק. ראשית דבר אבקש מאת השולטן לתת לנו בחכירה חבל אדמה על משך חמשים שנה, בערך מאתים כפרים, ובשכר זה נתן לו מעשרה עד עשרים אחוזים מתוצאות האדמה. אבל בתנאי כי האכרים יהיו חפשים בכל משך הזמן הנ״ל מכל מסים וארנוניא, והרשות תהיה בידם למכר את יבול אדמתם בכל ארצות התבל. וכאשר אקבל את הרשיון הזה, אז, בשובי בשלום לאנגליה, איסד, ברצות ה׳, אגודה להרחבת עבודת האדמה באה״ק, בכדי לעזור לאחינו באירופא לשוב לארץ אבותינו. לעת כזאת נודדים רבים מאחינו לאמריקה ולאוסטרליה וכו׳, ואולם באה״ק יקל להם יותר למצא אשרם»[1].

עד כמה חביבה היתה עבודת האדמה על יהודי צפת שבזמן ההוא יעיד התזכיר המיוחד או «מערכת הדברים» שנמסר לידי מונטיפיורי ע״י «שלוחי קהלת הספרדים וקהלת האשכנזים» בזמן הבקור השני הנ״ל. אחרי התהלות והתשבחות והבעות התודה, כנהוג, כותבים «השליחים»:

«... הן אדוננו שמע ואולי ראה בעיניו את מצב העם, כי ברע הוא מאד, ואת דלותם ושפלותם הנוראות. בגלל כן יאבו רבים אשר יעזור אדוננו להם, שיהיו יכולים לאכול מיגיע כפיהם, ואין הבדל להם בין מלאכה למלאכה, ובעת צרותיהם הרבות ובימי ענים ומרודם יבקשו את אדוננו בהכנעה עצומה, אשר יברא להם עתה את הבריאה החדשה הזאת, בשמחה רבה נכונים הם לעבוד את האדמה ולשבוע לחם או להיות רועי צאן

[1] ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית, חלק א׳, הוצאת «תושיה», ווארשא תרנ״ט.

ובקר – האנשים האלה אשר הזכרנו יאמרו לדרוש מאדוננו בלב נשבר ונדכא אשר יעתר להם לקנות עבורם או לחכור כברת ארץ זרועה לטעת בתוכה כרמים או עצי זית, כאשר ייטב בעיני אדוננו וכפי הענין אשר יתבונן לשום דבריו לפני המושלים אשר ימשלו בארץ הזאת, ולתת את האדמה הזאת לאנשים אשר לעמל נולדו, שישאפו בכל לב לעבדה ולשמרה. כאשר הזכרנו למעלה וכאשר יספחו אל עבודת האדמה גם מלאכת הבוקרים לגדל בקר וצאן או אחת מהמלאכות הנלוות אליה, אז יקוו לשבוע לחם ממעשי ידיהם»[1].

יהודי טבריה והישוב החקלאי.

גם בטבריה באו נכבדי הקהלות למונטפיורי בכדי לשא וליתן עמו בדבר התישבות חקלאית. הוא התיעץ בשאלה זו גם עם הקונסול האנגלי בירושלים, והלז התיחס לשאלה זו בתשומת לב חיובית, אך יעץ לעשות פסיעות קטנות לבלי לעורר את חשדו של השלטן.

פתח מצרים והישוב החקלאי העברי בא"י.

הפחה שבמצרים היה אז הנציב של א"י ועל פיו נחתכו עניני הארץ הקדושה. מונטיפיורי פנה איפוא אל הפחה הזה בחזרו מבקורו השני, ויציע לפניו תכנית שלמה של התישבות. הוא בקש: א) רשיון לחכירת אחוזות למשך חמשים שנה (בתנאי מפורש שהחוכרים יהיו פטורים ממסים); ב) רשיון לכניסת מומחים מחוץ לארץ, שילמדו ליהודי ארץ הקודש את עבודת האדמה, מטע גפנים וזיתים וצמר־גפן, באפן יותר טוב מאשר עד עתה; ג) רשיון לפתיחת בנקים בבירות, יפו, ירושלים וקהירו.

הפחה כאילו סמך את ידיו על הבקשות האלה. הוא ישמח מאד–אמר–לראות את האדמה נעבדת באופן יותר טוב והוא מרשה להביא לשם כך מומחים לארץ ישראל. להממשלה, אמנם, אין אדמות בור משלה, אבל היא תתיר למושלמים להחכיר אחוזותיהם ליהודים. ובכל זאת לא יצא אז כלום למעשה. ב«ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית» ניתן גם טעם לדבר: «כנראה ההצעה ליסד קולוניות ליהודים בארץ הקודש ובסוריה הביאה דאגה בלבו של הפחה, פן יש בלב היהודים ליסד ממלכה חדשה בארץ אבותיהם». אך משהו מהרעיון הצליח סוף־סוף להתגשם בשעת בקורו השלישי של מונטיפיורי בארץ־ישראל. זה נעשה בסוף שנת אלף שמונה מאות וחמשים וחמש, וביפו דוקא. מונטיפיורי שהלך שבי אחרי הפרדסים, שיפו מוקפת בהם ושגם אז נתנו פרנסה טובה לבעליהם, עמד וקנה פרדס של עצי תות ולמונים בדרך העולה מיפו לשכם, על־יד הגבעה, שעליה נבנתה כעבור ט"ו שנה המושבה הגרמנית «שרונה». את הפרדס מסר בידי משגיח, שעליו היה להעסיק יהודים בעבודה ולהשתמש בהכנסת הפרדס לצרכי צדקה. אך הענין לא הלך כשורה. «בבוא השר הזקן לבקר את הארץ בפעם אחרת מצא בפרדסו «מנין» של יהודים מתושבי יפו, המתפללים בו בצבור, וגרעון שנתי של אלף גרוש בתקציב הפרדס. הדבר הזה הפליא אותו, בדעתו נאמנה, כי כל פרדסי הסביבה מכניסים הכנסה שנתית טובה. אולם מנין המתפללים הניח את דעתו וכפר על הגרעון בהתקציב»[2].

קנית פרדס על ידי מונטיפיורי.

לודביג אוגוסט פרינקל, שבא לארץ־ישראל בשנת 1856 בשליחות של הגברת למל מוינה, מספר על הנקודה החקלאית הראשונה, שמנהלו של הפרדס היה גרמני מדנציג, שנתגייר ונעשה יהודי. תחת השגחתו של הגר הזה עבדו אז עשרים פועלים יהודים.

[1] ספר «יהודית», עמ' 236–235.

[2] בן־צבי, על הארץ וישובה, «התרן», תרע"ד, ניו־יורק.

ובכדי שהפועלים הללו לא יהיו צריכים ללכת פעמים ביום להתפלל בבית־הכנסת שבעיר ולהבטל ע״י כך ממלאכתם שעות יתרות, יחד מנהל הפרדס מקום־תפלה בביתו, ונערה ירושלמית הכניסה לו בתור נדוניא ספר־תורה [1].

גלגולו של הפרדס לשכונה.

מרובים היו הגלגולים, שעברו על פרדס זה, שכל ימי קיומו היו שלשלת ארוכה של גסיסה והתנונות, עד שנמכר לבסוף (בשנת תרפ״ד) לאנשים פרטיים ולבש צורה של שכונה עירונית, היא שכונת מונטיפיורי שממול שרונה. אך בו נעשה נסיון ראשון להכניס את היהודים תושבי א״י לתוך עבודת החקלאות ולהעמידם על הקרקע.

III

הנקודה החקלאית החשובה השניה לאחר פרדס־מונטיפיורי ולפני מושבת פתח־תקוה, היתה «מקוה־ישראל», שנוסדה ע״י «חברת כל ישראל חברים» ובהשתדלותו הנפשית של קרל נטר. קרל נטר בא לא״י כעשר שנים בערך אחרי שנקנה פרדס־מונטיפיורי, ופרדס זה שמש לו לנטר מופת חי בכדי ללמוד ולדעת ממנו במה אין מתחילים בהתישבות חקלאית.

מהפרוטוקול של ישיבת חברת כי״ח, שהיתה בהשתתפות נטר בטרם צאתו לא״י, נראה, כי הועד המרכזי מלא את ידיו לשני דברים: א) לחקור ולדרוש אם יהודי ארץ־ישראל רוצים ומסוגלים להתפרנס מעבודת האדמה; ב) להשתדל לפני ממשלת תורכיה בקושטא בדבר השגת רשיון ליהודים לקנות קרקעות בארץ־ישראל.

חברת כי״ח ועבודתה לישוב החקלאי העברי בא״י.

נרסים לוֶן מניח בבטחון גמור, שביסוד «מקוה־ישראל» היתה לחברת כי״ח מטרה קדושה אחת: החזרת עטרת החקלאות היהודית בא״י לישנה. האמצעים יכולים להיות שונים: לא ביום אחד נברא החקלאי. צריך לקחת את התינוק, לחנכו, לגדלו, להורות לו את הדרך, לעזור לו בהתחלותיו, לעזור לו בנפילותיו,—בקצור: צריך להכין את החקלאים, צריך ליסד בית־ספר [2].

על השפעתו הראשונה של נטר בא״י קוראים אנו במכתב מירושלים, שנתפרסם בעת ההיא ב«המגיד», כדברים האלה:

בקורו הראשון של קרל נטר בא״י לשם חקירת המצב.

«נטר בא במלאכות חכי״ח לראות שלום אחינו בני־ישראל, מעמדם ומצבם, ולדעת אם יש ברצון אחינו בני־ישראל יושבי ארץ הקדושה למלא ידיהם בעבודת האדמה, לאכול מפריה ולשבוע מטובה. בבואו ראה, כי לא כצעקתה הבאה על יושבי ירושלים כי נרפים הם. עתה שמע, כי כלם יחד, כספרדים כאשכנזים צעקו אליו: תן לנו עבודה בשדה ובכרם, ובשמחה נמלא את ידינו בעבודה להחיות את נפשותינו. ממרוצת דברי נטר נראה, כי טרם יתחיל להוציא הדבר הגדול מן הכח אל הפועל מוכרח הוא ללכת לקושטא עיר הבירה לקחת רשיון מאת השולטן ירה״ה על קנית קרקעות וגם שטר־בטחון, שלא יגיע חלילה שום נזק לכל המתעסקים בעבודת האדמה. וכבר הבטיח השר פחת ירושלים יחד עם כל הקונסולים של הממלכות האחרות, שיעשו כל מה שבכחם להגן על עובדי־אדמה מאחב״י אם רק ינתנו להם קרקעות לעבדם ולשמרם».

---

[1] א״י בשנת תרט״ו, מאת י. ל. ב«העולם» שנת תרע״א, גליונות 40—39, ווילנה.

[2] נרסים לון, חמשים שנות הסתוריה, חלק שני, עמ׳ 154, ירושלים תרע״ט.

סופר ירושלמי שני מוסר באותו הזמן ב«הלבנון» את דברי קרל נטר ליהודי ירושלים:

«שמחתי בכם, ואשרי עין שראתה כל זאת, כי מאות ואלפים יהודים בארץ הקדושה רוצים לעבוד עבודת האדמה».

ובאמת היה אז בהופעתו של נטר בא״י משום גלוי. «ביום השני, בשלישי באוגוסט (של שנת 1866), עמד קרל נטר על מרומי הר ציון בירושלים, ובתוך המון עם רב, שבא לשמוע את מדברותיו, התחייב בחגיגיות מרובה להתמסר בלב ונפש להרמת מצב אחיו בא״י ע״י העבודה החקלאית. המחזה היה נשגב ונהדר. האספה היתה צריכה להתחיל בשעה שש בערך, אולם עוד מהשעה השלישית נמלא המקום, ובקושי גדול עלה בידי נטר לפלס לו נתיב בין כל ההמון הרב.

נאומו של קרל נטר ליהודי ירושלים.

«בעלותי על גג בית הכנסת־אורחים – מספר הוא – נפעם לבי בקרבי למראה המון האומללים האלה, ואודיע שהאליאנס רוצה לדעת את שלום אחיה אשר במזרח. היא רוצה לדעת אם ישנם באמת אנשים המוכנים להזניח את לחם החסד בכדי לחיות מיגיע כפם. היא רצתה לדעת ג״כ איך תוכל להמציא עבודה זו. נתון אתן דו״ח מכל מה שראיתי והיא תעשה את הנחוץ. מפעל מוצק לא ביום אחד יוצר. צריך הרבה זמן והרבה כסף בכדי לגשם את הדבר. אמץ־לב וסבלנות, אחים! לפני האלהים השומע אותנו הנני נשבע כי היום הזה לא ישכח לנצח מלבי. בעוד זמן־מה, כשיהיה הדבר אפשרי, תתחיל בשבילכם תקופה חדשה».

שבועתו של קרל נטר לפני יהודי ירושלים.

והוא מוסיף: «דברי נתקבלו בשמחה רבה. ברדתי מעל הבמה, שעליה השמעתי את מדברותי, נמצאתי בין ההמון הרב הזה; אנשים זקנים ונערים בוכים בדמעות־קול התנפלו עלי וינשקו את ידי, ויקראו: «יהי רצון, שהאלהים ישמע את דבריך ויעזרך!»

קרל נטר חקר ודרש, בחן וחטט, ואח״כ סכם הכל בדו״ח שלו לועד המרכזי של כי״ח. הצעתו של נטר היתה מסוימה: יסוד מוסד מיוחד בכדי לחנך בו את הדור החדש בעבודת האדמה באופן שיטתי.

«בקבלכם את הצעתי זו – אמר – אתם מביאים טובה רבה לשאלה, שלשמה אתם עובדים. הבלט תבליטו בזה שהיהודי יוכל להיות עובד־אדמה בכל מקום מוכשר לכך. נתן תתנו לחם וחיים לחלק חשוב של העם היהודי והכן תכינו שדה־מקלט להמונים שיצטרכו בעתיד לברוח בהמון מפני אדיקות העמים. ולבסוף, כבש הכבשו בשלום את הארץ הקדושה הזאת, שאבותינו הכריזו בה את יחוד הבורא, בשעה שכל העולם היה שקוע עדיין בעבודת־אלילים. למפעל הזה תקדישו את כל כחותיכם ומאמציכם, ובנוגע אלי– לא אחשוב את תפקידי לנגמר, אלא ביום שבו אראה את מפעלי מצליח והבטחתי לציון מתגשמת[1]».

הועד המרכזי של חברת כי״ח קבל את הצעתו של קרל נטר, «שהיתה–כפי שמעיד עליה נרסיס לון – הרבה יותר גדולה ממה ששערו בשעה שנתקבלה», ואחרי כמה וכמה גלגולים וטרחות הושג הרשיון וגם נרכש השטח הנחוץ במרחק חמשה קילומטר מיפו. קרל נטר קיים את הבטחתו; הוא הקדיש באמת את כל חייו להכשיר את הדור לעבודת האדמה. הוא לא הסתפק רק בהקנית למודים לחניכי בית ספרו. בשבילו היתה «מקוה־

[1] נרסיס לון, חמשים שנות הסתוריה, עמ׳ 156.

ישראל» חזות־הכל, ועוד בשנת 1871 סדר תכנית שלמה איך לישב על הקרקע את התלמידים שגמרו את למודם. במכתבו לחברת כי״ח מיום הרביעי ביוני הוא מציע להחברה להוציא אובליגציות, ובתמורה לקנות אדמה ולהושיב עליה את חניכי «מקוה־ישראל». לפי דברי נטר במכתבו ההוא היתה הממשלה נכונה אז למכר כפרים ואחוזות בגליל וביהודה.

באחד ממכתביו של נטר מהעת ההיא למדים אנו, שברצונו היה להביא לארץ־ישראל (בתור רב ב«מקוה־ישראל») את הגאון המפורסם קלישר מטהורן. ל«מקוה־ישראל» לא היה אז צורך מיוחד ברב משלה, אבל קרל נטר קוה, כי הגאון קלישר, שהיה ידוע בתור חובב־ציון נלהב, יעזור לו להגשמת תכניותיו «ויעבוד אתו יחד את עבודת הקדש». אולם הרעיון הזה לא יצא לפועל מפני, – כפי שמודיע יהודה גרזובסקי[1] – «שלא היה אז משכן כבוד כראוי ויאות לאיש נכבד וזקן כהרב קלישר», היות שהיו ישנים עוד אז כלם באהלים. כמו כן לא עלה בידי נטר לפעול על ראשי החברה כי״ח, שיקנו קרקעות בכדי להושיב עליהם את חניכי «מקוה־ישראל». הוא עמד על המשמר והיה חרד ובהול על כל שטח קרקע, שאפשר היה לרכוש, והיה מודיע מיד לפריז. באחד ממכתביו הוא קורא: «מי יתן ויתחברו חברות גדולות מאחינו לקנות חלקי אדמה וראו בלי ספק שכר־טוב בעבודתם). אבל בפריז לא מצא אזן קשבת.

הרב צבי קלישר ומקוה־ישראל.

אבל החוה «מקוה־ישראל» נשארה כלי מחזיק ברכה להישוב החקלאי, ובישוב זה יהיה שמו של קרל נטר קשור לעולמים לתהלה ולתפארת.

סמוך לאותו הזמן נעשה עוד נסיון של התישבות חקלאית בא״י. מר דוד שוב, מיסדן של המושבות «ראש פנה» ו«משמר־הירדן» בגליל, מספר במאמרו «תולדות הישוב בגליל העליון»:

«חברת ישוב א״י נוסדה בעיר טבריה עוד לפני שנת תרל״ח ע״י איש אחד, ר׳ שמעון בערמאן, שבא מאמריקה. האיש הזה עשה תעמולה בין יהודי א״י, שיתעסקו בעבודת האדמה. וחבר גם ספר קטן אודות זה בשפה המדוברת בשם «מסעות שמעון». בו מתאר הוא את דבר הישוב ונותן גם תכנית לזה. ובדברים חמים ומושכים את הלב הוא מתאר את טוב הארץ ומשבח אותה, שהיא גם היום ממש ארץ זבת חלב ודבש. ואנכי הנני מודה, שבין יתר הדברים שעוררו אותי לחבת הארץ ולהישוב, יש גם חלק לא קטן לספר הזה, שקראתי אז. ה׳ בערמאן זה עבר אח״כ מארץ לארץ, וגם ברומניה היה, ובכל מקום עשה נפשות לרעיוננו»[2].

חברת ישוב א״י בטבריה.

שמעון ברמן האמריקאי וספרו «מסעות שמעון»

באותה התקופה שנוסדה «מקוה ישראל» נקנו ג״כ איזו חלקות של המושבה «מוצא» (ע״י ר׳ יהושע ילין וחבריו). אבל כל זה יכול להחשב רק מעין הקדמה, פתיחה לעצם היצירה, היא המושבה העברית הראשונה בארץ־ישראל, פתח־תקוה.

---

[1] קרל נטר, יהודה גרזובסקי, לוח אחיאסף, תרנ״ה, ורשו.

[2] תולדות הישוב בגליל העליון, מאת דוד שוב. לוח ארץ־ישראל של א. מ. לונץ, תרע״ב, ירושלים.

פרק ב.

מעמק עכור לפתח־תקוה

השם «פתח־תקוה».—תעודה על קנית שטח אדמה בקרבת יריחו.—התחרות בקניה בין היהודים ובין הארמנים.—השולטן מוציא את השטח הנ״ל מידי שני המתחרים.—זכרונותיו של יהושע ילין בקשר עם הענין הנ״ל.—עוד נסיון אחד שלא הצליח.—קטע מיומנו של י. מ. סלומון באותו ענין.—יסוד חברת «גאולת הארץ» בירושלים.—הכרוז של החברה הנ״ל אל היהודים.—הידיעה הראשונה על שטח אדמת «אמלבש».—תולדות הכפר אמלבש.—אגדה ערבית על גלגולי «אמלבש».—התכוננות המיסדים לסייר את שטח האדמה הנ״ל.

I

הרעיון של יצירת מושבות עבריות בא״י בתור פעולה גואלת היה מנוי וגמור אצל טובי היהודים שבירושלים חמש שנים לפני שנוסדה פתח־תקוה. והשם «פתח־תקוה» נקבע כבר אז, ועמד להנתן למושב אחר, לשטח־אדמה בקרבת יריחו, שעסקני ירושלים עמדו אז במו״מ ע״ד קניתו.

בבית־הספרים הלאומי בירושלים שמורה תעודה מענינת, המוסרת לנו פרטים על עצם ההתקשרות לצרך רכישתו של השטח ההוא, וגם שמותיהם של העסקנים. ואלה דברי התעודה:

בעזה״י.

תעודה על קנית שטח אדמה בקרבת יריחו.

אנחנו החתומים מטה השתתפנו בקנית אדמת יריחו, אשר תקרא בעזה״י «פתח־תקוה», ונתנו כל אחד מאתנו את חלקו, כפי שטר הקבלה שיש לכל אחד מאתנו מהרב״צ ליאון נ״י. והנה כלנו הח״מ קבלנו עלינו מרצוננו הטוב בטרם נכנסנו לשותפות, אשר הדבר הזה יתנהג לע״ע ע״י אלו שבעה האנשים הנקובים: הר׳ מרדכי יפה נ״י, הר׳ בן־ציון ליאון נ״י, הר׳ בנימין בינוש סלאנט נ״י, הר׳ יוסף ריבלין נ״י, הר׳ יהושע יעלין נ״י, הר׳ יואל משה בהר״מ נ״י. האנשים האלה יתעסקו בגמר הקניה בעזה״י, ואח״כ יתיסד ועד נבחר ברוב דעות נעלמות. וכל מי שיש לו קראט (כל נחלה תחלק בתורכיה לארבעה ועשרים חלקים וכל חלק נקרא בשם קראט) אחד יש לו דעה אחת, ואם יש לו שנים או שלשה יש לו דעות כפי מספר הקראטים. וכל הענין יתנהג על פיהם, והרשות בידם לבנות ולנטוע לטובת הכלל, ואין לנו עליהם אח״כ שום טו״מ, כי קבלנו עלינו אשר כל אחד מאתנו מחויב להשלים את הכסף המגיע על חלקו תו״מ כשיתבעו אותו לשלם בעת ההצטרכות. ואם ח״ו יהיה העכוב מצדנו, אזי להם הרשות למכור חלקנו לאחר, וכל אשר יפסידו ינכו מכסף תחלת הפרעון שמסרנו.

וה׳ הטוב יהיה בעזרנו ויבחר לנו את נחלתנו, ויקיים לנו הבטחתו על ידי נבואתו

«ונתתי לה את כרמיה משם, ואת עמק עכור לפתח־תקוה, וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים».

מספר השותפים לקנית אדמת יריחו הגיע לעשרים, ובהם שלשת המיסדים של «פתח־תקוה» שלאחר־כך, פתח־תקוה האמתית.

ההתאמצויות בקשר עם הקניה ההיא עדות הן לתושבי ירושלים, שלא פסו ביניהם עסקנים בעלי מעוף. כברת האדמה, שעמדה אז להמכר בבקעת יריחו, הכילה ארבעת אלפים דונם. האדמה עמדה להמכר במכירה פומבית מטעם הממשלה, ושני קופצים עיקריים היו על אדמה זו: אחד מוסא־פחה למשפחת החוסינים, שאמר לרכש לעצמו את אדמת יריחו לשם ספקולציה, והשני – ארמני עשיר מתושבי מצרים, שאמר לקנות את האדמה ולזַכות בה את עדת הארמנים שבירושלים. היהודים הבינו היטב, שידם קצרה להתחרות עם שני תקיפים כאלה, הלכו ושחדו את הפחה בכסף ואת עדת הארמנים בדברים טובים. ואחרי שהתקיפים משכו את ידם מהקניה והיהודים נשארו הקונים היחידים, היה הדבר כמעט בטוח, שהאדמה תעבור להם לנחלה. אך כאן קפצה עליהם שאלת הנתינות. לאחר שנשלחו הנירות לקושטא עם שמות הקונים נתיני החוץ, נתקבלה תשובה להפחה, כי השולטן עבד־אל־חמיד, בחוסו על אדמת ארצו, שלא למסרה בידי נתינים זרים, הואיל בטובו להוסיף חמש מאות לירות על המחיר שהיהודים נותנים, בכדי לקנות את האדמה בשביל עצמו.

ההתחרות בקנית שטח האדמה הנ״ל.

הכשלון בקנית אדמת יריחו צער אז מאד את השותפים. ר׳ יהושע ילין מספר לנו בזכרונותיו, כי עסקני ירושלים (בתוכם היה גם הגאון ר׳ מאיר אורבוך ז״ל ויוסף קריגר הידוע, מתורגמנו של הפחה) לא התכונו רק לרכישתם של ארבעת אלפים הדונמים בלבד.

«אנחנו קוינו – כותב הוא – לרכוש לנו במשך הזמן את רבבות אלפי הדונמים החרבים והשוממים שעל גבולנו עד הירדן, שעל פי החוק יכולנו לזכות בהם בחנם, אם נהפכם מאדמת בור לאדמה מעובדה. וזה חשבנו לעשות ע״י זה שנמשוך אלינו עשירים גדולים בעלי הון באירופה, שישתתפו אתנו בסכומים עצומים לקנות בהם מכונות גדולות להעמידן על הירדן לשאב מימיו, למען השקות בהם את כל או רוב האדמה השוממה הסמוכה לגבולנו. ואחרי שהאדמה עצמה היא דשנה ופוריה מאד ורק דורשת מים להשקותה, חשבנו שבמקום להשתמש בה לתבואה, אשר עבודתה מרובה וקשה והכנסתה מועטה, נשתמש בה לנטיעת גנים ופרדסים, אשר אפילו חמשים דונם יספיקו לפרנס משפחה גדולה בריוח – וכך חשבנו, שבמשך הזמן היו מוצאות להן אלפי משפחות פרנסתן בריוח. ומלבד כל זה עוד חקרנו ומצאנו, שכל האדמה על שפת הירדן ושפת ים המלח מכילה בקרבה כמות מרובה מאד של גפרית, וגם מהעסק הזה היו יכולים להתפרנס משפחות רבות»[1].

II

עוד נסיון אחד שלא הצליח.

עוד נסיון אחד לא הצליח אז: הנסיון לקנות את אדמת «דוראן» שאצל רמלה – שבשנת תרנ״ב נבנתה עליה המושבה «רחובות».

מיומנו של י. מ. סלומון.

ר׳ יואל משה סלומון מזכיר ביומנו גם את הכשלון הזה:

«... כגורל יריחו כן גם גורל אדמת דוראן, אשר הוכרזה בחוצות ירושלים כי

[1] זכרונות לבן ירושלים, יהושע ילין, ירושלים, תרפ״ד.

עומדת להמכר. ויהיה בשנה ההיא כאשר שמעתי קול קורא בחוצות ירושלים ע"י כרוז הממשלה, כי עומדת למכירה נחלה בסביבת העיר ראמלה, הנחלה תכיל חמשת אלפים ושש מאות ושבעה ושלשים דונם, מהרנו והחלטנו והעמדנו מחברתנו שלשה אנשים בתור קוני הנחלה, ואני בתוכם. רכבנו על סוסים לתור את הנחלה וראינו, כי הערך והסכום שנתן עבורה איש נוצרי הוא מצער מאד לערך שויה באמת. ע"כ העמדנו איש מאגודתנו לבוא על המכירה הפומבית הזאת בתוספת קטנה. והנה נקרא המועמד שלנו (ר' בן־ציון ליאון) אל הפחה. והלז דבר עם ר' בן־ציון קשות ויפחידהו למשוך ידו מהקניה, יען כי לא יוכל לתת ערובה בטוחה על מספר הדונמים הרשומים בספרי הממשלה – סוף דבר: הפחה גער בו בנזיפה, ואלולי לא היה האיש הזה נתין בריטניה, כי אז שמהו בכלא. אנחנו עשינו את שלנו, שלחנו תלגרמה לדמשק, כי אם תנתן לנו הנחלה כפי שהיא רשומה בכתב ההכרזה, אז נתן עבורה שמונים אלף גרוש, אך הפחה עשה כאשר חפץ ומכר את הנחלה להנוצרי».

אבל גם בכשלון זה לא היה כדי להרפות את הידים. מצבו של הישוב הארץ־ישראלי היה אז כל כך עלוב ודל, וההכרה שאין לישוב זה תקנה אלא בעבודת האדמה היתה כל כך צורבת, שאחרי כל כשלון התעוררו טובי ירושלים בכל פעם לנסיונות חדשים. וכך נוסדה בירושלים בשנת תרל"ו החברה «גאולת הארץ», שבין ראשיה נמצאים גם שנים ממיסדי «פתח־תקוה». בכרוז הלבבי, שפרסמה החברה למחנה העברי קוראים אנו:

חברת גאולת הארץ.

... אם אין ארץ – אין ישראל בעולם.

«... איך לא יקרע כל איש את סגור לבבו להשתדל בכל כח להיות נאחז במכמני אה"ק, אם בכח ואם בפועל? כי בזה הלא ירגיש האדם את נפשו הטהורה, שהיא משרש אבותינו הקדושים – כי זאת המצוה וזאת המנוחה לנחם ציון וחרבותיה לישב וכו' וכו»[1].

ראשי החברה עבדו גם תקנות מפורטות בשביל המושב. דיני מצרנות, סדרי הבחירות, אפני התשלומים, והכל על יסוד של אחוה ועזרה הדדית. בראש התקנות מתנוססת ההבטחה: «ראשית דבר יראת ה', לידע ולהודיע, שכל חברתנו הק' תתנהג על דרך התורה והיראה כדת וכהלכה». בסוף באה ג"כ הסכמה מפורשת מהגאון ר' מאיר אורבוך, המעיד, שכל התקנות נכונות וברורות – והוא מברך לפיכך את «האלופים היקרים» של חברת «גאולת הארץ» בברכה והצלחה. וכל זה לא הועיל. נמצאו אז קנאים בירושלים, שחששו מאד מפני החדוש שבעבודת האדמה, ומפני רדיפותיהם ונגישותיהם של אלה נתפרדה החברה «גאולת הארץ» עוד לפני שעלה בידה לעשות דבר מה.

היה צורך בשופר גדול שיזעזע את העם היושב בציון ויחזק את הידים הרפות, ושופר זה נמצא בדו־השבועון «יהודה וירושלים», שר' יואל משה סלומון התחיל להוציא בשנת תרל"ז.

י. מ. סלומון – המבשר הראשון על הרי יהודה.

על האישיות הפינומינלית של ר' יואל משה סלומון, ועל תפקידו המיוחד של זה ביסודה של «פתח־תקוה» ידובר להלן באריכות. אבל גדולה ורחבה היתה זכותו גם בהכשרת הלבבות, ועתונו, ששם לו למטרה «לרומם קרן אדמת הקדש, הישוב והבנין, המסחר

[1] הכרוז המענין הזה נמצא בפנקס עתיק בספריה הד"ר מזיא בירושלים.

והמלאכה לתועלת איש הישראלי», צריך להחשב בצדק למבשר הראשון על הרי יהודה.

שטח אדמת אמלבש.

עברה שנה של תעמולה ושל חפוש אחרי שטח אדמה, והנה הוגד לסלומון וחבריו, שעל גדות הירקון, במרחק ג׳ קילומטר מיפו יש אדמה למכירה, והיא מתאימה מאד ליסוד מושבה. כשחקרו בדבר מעט יותר, נודע להם, שאדמה זו נחשבת על הכפר «אמלבש» והמוכר הוא אפנדי נוצרי מתושבי יפו, טיאן שמו, שזכה באדמה ע״י קומבינציות שונות.

III

על תולדותיו של הכפר «אמלבש» מסופר:

«מאות שנים היה העמק, אשר משני עברי הירקון, שמם. מי המעינות, שמהם מוצאו של הירקון, כאילו נועדו משׁשׁת ימי בראשית להשקות את האדמה השמנה שמסביב ולהפרותה. ויהי כי הלכו ומעטו האנשים בארץ, ואלה המעטים אשר ישבו בה, היו נרפים ולא שמרו את המים, וישתפכו מי המעינות למרחקי העמק ויעמדו בו ויהפכוהו לבצות המרעילות את האויר. והרועים מן הכפרים, החונים על גבעות החול מצפון ומדרום העמק, כי יבאו להשקות את עדריהם ממי המעינות ולרעות את בהמתם בעשבי הבצות, וצבתה בטנם של הצאן והבקר מהמים אשר שם וימותו. ויהי העמק כמקולל בעיני הפלחים אשר בכפרים ויתרחקו ממנו כמטחוי הקשת, ורק רצועות האדמה הצרות, אשר לרגלי הגבעות הנוגעות בעמק, היו נחרשות ונזרעות על ידי הפלחים, אשר ביהודיה, מגדל, בני־ברק ושאר הכפרים שמסביב.

תולדות אמלבש.

«לפני מאה שנים ירד מהרי אפרים איש גבור־חיל, חמד שמו, מפליטי ה«נבוטים» אשר נלחמו בתורכים. הוא עזב את מולדתו בגלל ריב אשר נפל בינו ובין אנשי חרמו. ולחמד בנים וחתנים, עבדים ושפחות, מחנה רב. ולעדרי הבקר והצאן אשר לרגליהם אין מספר. וירא את עמק הירקון כי טוב הוא ומראהו רב, וייטב בעיניו, ויט את אהלו לשבת בו. את רועי הצאן והבקר אשר לכפרים השכנים הכה ויגרשם מהסתפח בעמק, ועל הפלחים, אשר זרעו בירכתי העמק, שם מס. ויגדל האיש משנה לשנה ויעש עשר רב וזרועו נטויה על כל הסביבה. חמד החזיק בעמק שנים רבות, ויהי לנחלה לו ולבניו. וכל אשר יעשה יצליח. אך קללת העמק רבצה על ביתו; שנה שנה חלו מבני ביתו, מעבדיו ומשפחותיו וימותו. ויהי חמד כורה קברים לרגלי הנהר לקבר בהם את מתיו. וירב מספר הקברים ממספר האהלים, ולבסוף חלה גם חמד עצמו וימת ויאסף אל עמיו.

«אחרי מות אבי המשפחה ירד גם מזל הבית. פחד חמד סר מעל הכפרים. ויש אשר רועי הכפרים נלחמו ברועי בית חמד ויכו אותם, והפלחים חדלו משלם מס.

«וביפו שני אפנדים, אנשים עשירים ומלוים כסף ברבית. ויהי כי הורע גורל בני חמד ויתנו את חלקת אדמתם אשר בעמק הירקון לעבוט בידי האפנדים מיפו, ויקחו מהם כסף ברבית. אבל הכסף לא עמד להם, וילכו מדחי אל דחי. המחלות מעבר מזה ורבית האפנדים מעבר מזה אכלו את בני חמד ואת משפחותיהם בכל פה, עד כי נשארו רק מתי מספר ויבאו עד ככר לחם.

«והשמועה הגיעה להרי אפרים, כי חמד מת, בניו נתדלדלו וכחם תש, ויצאו רוכבים ממשפחת אנשי חרמו ויתנפלו על פליטת בית חמד ויעשו בהם הרג רב, ויטבלו מטפחת לבנה בדם האחרון לבית חמד, שמוה על ראש כידון וישובו אל ההרים. והקרקעות אשר

רכשו להם בני חמד בחרבם ובקשתם עמדו לנחלה לשני האפנדים ביפו, ויהיו מחכירים מהם חלקים לפלחים אשר בכפרים השכנים, והם היו משלמים את מסי הוירקו לממשלה לבל תפקע זכותם עליה»[1].

IV

האגדות הערביות מוסיפות לספר על גלגולי «אמלבש» כך:

אגדות על אמלבש.

«שטח הכפר היה מלפנים גדול מאד עד לסכום של מאה אלף דונם, וכן הועידה ע"ז ה«חיג'ה» (התעודה הרשמית) מספר־האחוזה הממשלתי, ששם כתוב בפירוש ששטח האדמה של אמלבש מחזיק מאה אלף דונם. הגבול הדרומי נמשך עד טאריק שאוקאט, ולצד מערב נמשך עד הגבעות, שעליהן בנויה עתה המושבה «בני־ברק». אלא שבזמן המחלות וע"י התמעטותם של תושבי הכפר אמלבש נגזלו רצועות רצועות מאדמת הכפר ע"י תושבי הכפרים יהודיה, פיג'ה, בני־ברק ומגדל. תמיד היו לו לראש הכפר אמלבש מלחמות וקטטות עם בני הכפרים השכנים, ותמיד היתה ידו על התחתונה.

«השיך האחרון היה איש אמיד שבא ממצרים ונקרא בשם «חמד־אל־מצרי». הוא בא שמה ועמו כארבעים עבדים. הוא קנה את הכפר החרב במחיר זול מאד. במשך איזו שנים מתו מרבית עבדיו ואנשיו, והוא ואחיו עמדו והתישבו בכפר פיג'ה, הסמוך לאמלבש. בימיהם הומעט שטח אדמת הכפר ע"י מסיגיו השכנים ונשאר לו רק ערך 14000 דונם, ויהי כראות השיך חמיד את גורל הכפר ההולך וחסר מאנשים ומתמעט ומתקטן בשטחו מיום ליום, ויפן אל אחד מעשירי יפו העוסק בנחלאות ואשר יד לו בממשלה היפואית, הוא הסוחר טַיאַן, ויבא אתו במו"מ להציל נחלתו מידי שוסיו אנשי הכפרים. הסוחר רמה את השיך והוציא ממנו בערמה תעודת־מכר על חצי שטח הכפר, אך שנים עברו והסוחר טַיאַן לא עשה מאומה אלא החזיק בשטח ש«קנה». לא נשאר לו להשיך מוצא אחר אלא להשפט עם טיאן, ובשביל הוצאות המשפט מכר השיך אלפים דונם מאדמת הכפר להסוחר סלים קסר מסוחרי יפו. כמובן עמדו שופטי יפו לצד הסוחר טיאן ולהשיך לא נשארו מכל נחלתו הגדולה אלא כאלפים ושש מאות דונם. לא עברו ימים רבים אחרי פסק־הדין והשיך חמד מת משבץ־הלב».

יואל משה סלומון וחבריו ודאי שלא ידעו אז מכל גלגולי האדמה, המוצעת להם לקניה. לפניהם היתה עובדה: ישנה אפשרות לרכוש שטח אדמה בכדי ליסד שם את המושבה הראשונה.

והם ארגנו מחדש את אחיהם לדעה והכינו את עצמם לסייר את האדמה.

---

[1] ימי פתח־תקוה הראשונים, משה סמילנסקי, «בן־ארצי» מס' 16, תרפ"ו, תל־אביב.

פרק ג.

קנית הכפר אמלבש

מיסדי הישוב החקלאי יוצאים בפעם הראשונה מירושלים לתור את אדמת הכפר הערבי אמלבש לשם יסוד המושבה העברית הראשונה. – התרים באים לידי התפעלות מטיב האדמה וממראות הטבע מסביב. – מזדעזעים בכניסתם לתוך הכפר למראה התושבים הערבים הסומים ונגועי הקדחת. — ההרים עוזבים את המקום ושבים ירושלימה. – יואל משה סלומון נשאר לבדו למשך שלשה ימים כדי לחקור את המקום. – פרדס או מושבה? – הכרעת הכף לצד שני. – שוב הסוס ופחד. – חקירת סביבת אמלבש על ידי רופא יוני. – מחזה מוזר. – תוצאות החקירה וגזר דינו של הרופא. – המיסדים אינם זזים מהחלטתם. – דמעות נצחון –

I

בבקר קיץ אחד בשנת תרל"ח יצאו מירושלים: ר' דוד גוטמן, ר' יואל משה סלומון, ר' יהושע שטמפר, ר' זרח ברנט ועמם עוד אנשים מספר לראות את אדמת אמלבש שבסביבת יפו.

בבואם ליפו פנו להאדון אמזליג, שהיה אז סגן קונסול ממשלת אנגליה ביפו, ובקשו ממנו למסור להמוכר טיאן הנוצרי, כי חפצים הם לתור את הנחלה בטרם יבואו עמו בדברים. אז שלח אתם טיאן אחד מאנשיו להראות להם את הנחלה, ולמחרת היום נסעו בלוית זאקרי אפנדי, הוא פקידו של טיאן, לראות את אמלבש. בעין בוחנת התהלכו ותרו כל היום את שטחי־האדמה הדשנים, אשר על גדות נהר הירקון, הגובל חלק גדול מנחלת טיאן. נודע להם כי מאדמת הכפר הזה שייך חלק ידוע לאחד מסוחרי יפו, ה' קסר, וחלקו של זה מופרד (מפרוז), בשעה שחלקו של טיאן מעורב עם חלק (רבע) ששייך עד עתה להפלחים תושבי הכפר אמלבש. כך הם עברו לארכו ולרחבו של כל אותו השטח הגדול, עד שהגיעו אל מבצר אחד עתיק והרוס למחצה, הוא מבצר אנטיפטרוס, שם מצאו מעינות מים חיים, שפכו וזרמו חרש וישתפכו יחד לנחל הגדול המכוסה סוף ומוקף עצים ושיחים. והאדמה שחורה ודשנה ומכוסה שפעת דשא. כשראו חלוצי הישוב את המקום שמסביב למבצר אנטיפטרוס ואת מעינות המים הזורמים והמהוים את נחל הירקון, וייטב המקום בעיניהם מאד ויגמרו אומר לקנות כל אותו שטח האדמה ליסוד המושבה. ואולם בבואם אחרי כן אל תוך הכפר, ויזדעזעו למראה הפלחים הדוויים, הסומים וצהובי הפנים ולבם נתמלא יאוש.

יציאת המיסדים מירושלים לתור את אדמת אַמְלָבֵּשׁ.

עם שקיעת השמש נפטרו התירים וישובו ליפו. רק יואל משה סלומון, בדעתו היטב ערבית, החליט להתמהמה פה עוד ימים אחדים, למען קחת דברים עם זקני הפלחים

שבכפר, וכן עם תושבי שאר הכפרים הסמוכים אל המקום הזה, כדי לחקור ולדעת את טיב המקום וכל שאר הפרטים. קשה היה ליואל משה סלומון להסתלק משטח זה שחלם עליו כל כך, ולעומת זה גדל אצלו רגש האחריות בפני אלה, העתידים להתישב עליו, כי מי יודע מה צפוי להם כאן... שלשה ימים עברו עליו שם בחקירות ודרישות מפי הפלחים היושבים על נחלת טיאן ונחלת קסר. והנה לאחר שהרגיש סלומון בבני שיחו כי אין לסמוך עליהם ועל דבריהם, כי לא הגידו אף דבר וחצי דבר מאשר בלבם, בהיות עליהם פחד אדוניהם, וגם בהיותם אולי מעונינים להיות עובדים אצל היהודים, שבלי ספק לא ינצלו אותם כאדוניהם הקודמים, – נכנס סלומון בשיחה גם עם הפלחים שאינם מאכרי טיאן ואשר מושבם בכפרים הסמוכים, הרחוקים מעט מהירקון ומהבצות, בהיותו בטוח, כי הללו יהי מסיחים לפי תומם כדרכם של הערבים, המלאים ספורים ואגדות על כל מקום ומקום. מפיהם נודע לו, כי שתים הן הסבות הגורמות למחלות: מי הירקון וקרבת הבצות. מי הירקון, בהיותם נעזבים ללא השגחה מצד הממשלה, שכן מסביב לנהר משלכות תמיד נבלות צאן ובקר על ידי הבאים לרעות שמה את עדריהם, והבצות הגדולות אף הן משחיתות את המקום על ידי המוני יתושי הקדחת. כמו כן נודע לו מפיהם ששני הגורמים הללו אינם פועלים אלא באלה היושבים בקרבת הירקון והבצות, אולם הכפרים הדרומיים, הרחוקים מהם מרחק שעה וחצי או שתי שעות, כל רע לא יאונה אליהם. על סמך הידיעות הללו החליט סלומון להסתלק לפי שעה מהקניה של חלקת טיאן, בהיותה קרובה גם לירקון וגם לבצות, שני הגורמים העיקריים למחלות, ולבא בראשונה במשא ומתן עם הסוחר קסר לשם קנית נחלתו, הנמצאת בדרום וגובלת עם שדות הכפר «יהודיה», הוא «יהוד», הנזכר ביהושע ובמלכים והמוחזק ע"י כל למקום בריא בהחלט, ולאחר שיקנו ממנו את הנחלה יקימו את המושבה על מרום הגבעה הדרומית שבקצה, שהיא גם רחוקה מכפר הפלחים, ושמה גם יכרו באר מים חיים לבל יצטרכו לשתות ממי הירקון המזיקים. לפי תכנית חדשה זו מצא סלומון שיש לגשת אל הנסיון הראשון בעבודת החקלאות בא"י.

י. מ. סלומון נשאר לבדו בכפר לחקור את אקלים הסביבה.

ידיעות נכונות על אקלימה של הסביבה.

ביפו כבר חכה לו דוד גוטמן, כדי להודע ממנו על תוצאות חקירתו. אז מסר לו סלומון את כל הידיעות, אשר השיג מפיות יושבי הסביבה ההיא, ואת הצעתו החדשה בדבר קנית נחלתו של קסר בתחלה. ואולם בינתים נמצא כבר ענין חדש, וזהו הדבר: הסרסורים היפואים, בשמעם על גוטמן כי יש את נפשו להשקיע את כספו בקנית קרקעות, הציעו לפניו לקנות פרדס של תפוחי זהב מפרדסי יפו, שבעליו—איש רוסי אחד, שבגלל עניני משפחתה הוא מוכרח למכור את פרדסו, ולו גם במחיר היותר זול, ולשוב לארצו. הפרדס היה מהמשובחים שבפרדסי יפו וסמוך לו עוד שטח בלתי מעובד. גוטמן כבר סייר את הפרדס והוא מצא חן בעיניו, אלא שלא יכול להכריע בעצמו – ויחכה לעצת סלומון וגם להשתתפותו עמו בקניה. אז העמדו שניהם לפני שאלה קשה: לאחוז בזה וגם בזה לא היה להם לא די כח ולא די כסף. עליהם היה, איפוא, לדחות את האחד מפני השני. אבל השאלה היא, פרדס שהוא ענין פרטי ומושבה שהוא ענין צבורי כללי – מה משניהם עדיף? ושוב: הפרדס היה עסק הרחוק מהפסד וקרוב לשכר, מה שאין כן מושב חקלאי, שפירותיו הם לפי שעה בחינת הלכתא למשיחא. אחרי שקלא וטריא, שאמנם לא ארכו הרבה, נמנה ונגמר לדחות את ענין הפרדס ולשוב למשאת נפשם, שהיא משאת־נפש

פרדס ביפו או יסוד מושבה?...

העם, לאחוז בה ולא להרפות ממנה עד העשותה למציאות. ובכן החלט – לדחות לפי שעה את הקניה הגדולה של חלקת טיַאן ולקנות את נחלת קסר, שהיא, כאמור, רחוקה מכל סכנה.

II

אף־על־פי־כן, ככל אשר הלכה והתקרבה משאת נפשם זו להתגשמותה, כן הלך וגדל בקרב לבם הפחד מפני התוצאות המסוכנות הכרוכות בתנאים האקלימיים של אותה סביבה. אז פנו לשם יתר בטחון אל הרופא היוני המפורסם בעת ההיא, ד"ר מזוריקה, ויזמינוהו לבוא ולחקור את מצבה האקלימי של סביבת אמלבש.

רופא יוני חוקר אקלימה של אדמת אמלבש.

כשבאו יחד עם הרופא אל המקום, שוב נתקל מבטם בא־תו המחזה העגום: גופות־שלדים, צהובי פנים כקלף, מגששים קיר בעצם יום, או אחד מובל בידי רעהו ולשניהם רק עין אחת או עין וחצי מלופלפות וזבות בלי הרף.

אותה שעה פרש מאליהם ד"ר מזוריקה וטפס ועלה על חורבת בית ונשאר שם עומד, כשעיניו צופות ותרות בלי הרף ברקיע השמים. ברחוק מקום ממנו עמדו שלשת המיסדים בלב פועם ונשימה עצורה, תוהים ומשתאים הביטו אל אותו המחזה המסתורי מבלי הבין פרושו. כעבור חצי שעה בערך ירד הרופא ממקום עמדתו המוזרה ופנה אליהם בדברים האלה: דעו לכם, אדוני, כי חקירת האקלים של איזו סביבה שהיא הנה אחת הפרובלימות הקשות והמסובכות ביותר שבמדע המדיציני. ואולם סימן אחד כללי ישנו, שעל פיו אפשר לפסוק בהחלט אם מקום זה או אחר כדאי וראוי ומוכשר למושב אדם או כל שומר נפשו ירחק מעליו ככל אשר יוכל. והנה נצבתי כל העת על רמה זו ועיני תרו בלי הרף על פני רחבי הרקיע לראות אם יש שם צפרים עפות, ואולם על פני כל המרחב הכחול והשקט הזה לא ראיתי גם עוף פורח אחד. והרי נמצאים אנו בארץ שמש והרי אנו רואים המון גרעיני תבואה פזורים בכל המקום, והרי גם תולעים וכל מיני רמשים – מאכל כה טעים לעוף השמים... אין זאת כי אם רע ומשחת הוא אויר המקום הזה, עד כי גם העוף, הנשמע לאינסטינקט הפנימי הער בו תמיד, נזהר לנפשו מלקרב הנה. מקום משכל הוא המקום הזה, – סים הרופא את תוצאות חקירתו ונסתלק לו.

תוצאת חקירתו של הרופא היוני

III

כקפואים נשארו השלשה על עמדם. גוטמן, שהרגיש ברגע ההוא כאלו כל העולם חשך בעדו, החליט בנפשו שלא להשמע ליוני ולחקירתו ולהביא את ענין קנית הקרקע לידי גמר, – אפס בהציצו בפניהם של יתר חבריו, שעמדו מורדי ראש ומבטיהם נעוצים בקרקע, כמצפים למענה מפיו, לא מלאו לבו להביע את החלטתו הנועזה בקול, ויוסף לעמוד אף הוא דומם ומחריש, ושלשתם כמו יראים להביט איש בפני רעהו.

מחזה אלם זה נמשך רגעים מספר. פתאם הפליט סלומון חרש:

ובכל זאת!..

החלטתם של שלשת המיסדים.

ננסה! – קרא שטמפר בקול.

המלים הללו אך נפלטו מפיהם, וגוטמן, נרגש עד עומק נפשו ממה ששמע, התנפל על צוארי שני חבריו ופרץ בבכי – אז לא יכלו להתאפק גם שני חבריו, ויחלו לבכות אף הם...

דמעות של צער וגיל.

כעבור רגעים מספר, כשקרב אליהם ד״ר מזוריקה וירא לפניו את בני לויתו כשהם מדברים בהתרגשות ושלשתם עיניהם רטובות מדמעות, חשב בנפשו שאין זאת כי אם תוצאת חקירתו את המקום, זו שככה הדהימה את שלשת היהודים, באה כבר לאחר שהללו סלקו את כל מחיר הקרקע, ועכשיו הרי הם עומדים ובוכים על ממונם שאבד. אז התחיל היוני לתמו לדבר על לבם ולנחמם, באמרו, כי כהנה וכהנה כדאי לו לאדם להפסיד ובלבד שלא לסכן את חייו, היקרים מכל הון. אולם מה נדהם הרופא לאחר שהוברר לו מפי השלשה, כי גם אחרי חקירתו המעולה הם נשארו עומדים בכל תוקף על החלטתם להתנחל במקום המסוכן הזה, וכי דמעות עיניהם אינן כלל וכלל דמעות הבאות מתוך מורך לב וחרטה.

קנית אדמת אמלבש.

אחרי מו״מ, שארך כשבוע ימים בערך, קנו מידי סלים קסר במחיר 1070 נאפוליון זהב (21400 פרנק) את חלקו, 3375 דונם. ובער״ח מנחם אב (תרל״ח) נכתב ונחתם החוזה בין המוכר סלים קסר ובין הקונים, האדונים: דוד גוטמן, יואל משה סלומון ונתן גרינגרט, במעמד החברים יהושע שטמפר וזרח ברנט. החוזה הנ״ל נכתב אצל הקונסול האוסטרי, לפי שגוטמן, הקונה העקרי (לפי סכום הכסף שהשקיע בקניה), היה נתין אוסטרי, ונכתב החוזה על שמו מפחד מפני ראוף פחה בירושלים, שהיה פטריוט תורכי נלהב ומתנגד בכל תוקף למכירת קרקע ליהודים.

על המאורע החשוב הזה רושם ביומנו בנו של אחד המיסדים, טוביה סלומון: «אבות הישוב החקלאי הראשון הרגישו בנפשם, כי אמנם צעד חדש וחשוב מאד נעשה על ידם על דרך הישוב בארצנו, וביחוד במשך חמש השנים האחרונות, בעמדם על הקניות ביריחו ודוראן ולא עלתה בידם בעטיו של הפחה, ועתה הצליח ד׳ בידם והקניה יצאה אל הפועל ובאין שום מפריע, עד שגם הפחה עצמו לא ידע מזה שמץ דבר. ומשנה שמחה לקראת העובדא, כי הקניה והמוצדקה נעשו בימים ההיסטוריים לישראל, בהם נחתם גזר דינם לפני אלף ושמנה מאות שנה, עתה נהפכו להם הימים ההם לימי גאולה ושמחה וישועה, והגלגל החוזר בעמנו, שהיה יורד ושוקע עמוק מיום ליום, שוב התחיל עולה ומתרומם לאט לאט. האם לא אצבע אלהים היא, אשר אמר לצרת עמנו די, עד פה תבא ולא תוסיף, והנה נפתח עכשיו פתח־תקוה לשוב ולהתנחל על אדמת אבותינו מימי קדם, על כן קראו שם הנחלה הזו והמושבה שתבנה במקום הזה בשם «פתח־תקוה», לאמר, יתן ה׳ והעמק הזה יהיה לפתח־תקוה ולהתחלה טובה לגאולת העם ולתחיתו בחומר וברוח»[1].

[1] בנוגע לשם פתח־תקוה, שמקודם חשבו לקרא בו את האדמה, שעמדה להקנות בקרבת יריחו (הנקראת בתנ״ך «עמק עכור»), ודאי יש לו שייכות למליצה «ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה».

פרק ד.

העליה על הקרקע – הבנינים הראשונים.

חפירת הבאר הראשונה בפ״ת. – שטמפר המפקח על עבודת יסוד פ״ת. – חרישה ראשונה. – חופרי הבאר מתחרטים ומפסיקים עבודתם. – החרדה למים. – «מצאנו מים!». – הערבים נוהרים אל מושבת היהודים לרוות צמאונם וצמאון בהמתם. – הערבים כוללים את גבורת היהודים. – שאלת חלוקת הקרקע. – גשמי ברכה. – בנין הבתים שלא ברשיון הממשלה. – גוטמן ורגנר ופגישתם על חוף הים. – האהל הראשון על הגבעה. – שכר עבודתם של החלוצים הראשונים. – בטול המחרשה הערבית והנהגת החרישה האירופית. – שורים מבשן בשביל המחרשה האירופית. – הנסיון מצליח. – התפעלותם של הערבים מגבורת שורי הבשן. – גשם שלא בעתו. – היהודים זורעים והערבים נמנעים מלזרוע. – נסיונם של היהודים מצליח. – יחס המתישבים איש אל רעהו. – ראש שבט ערבי בא לבקש השתתפותם של אכרי פ״ת במלחמתו עם שבט אויבו. – התנפלות ערבים על האכרים ונצחונם של האחרונים. – נקמת המנוצחים. – המשפט כנגד המתנפלים ועונשם. – גאות המים בנחל מוסררה ומצוקת הרעב של המתישבים. – חג הפסח הראשון בפ״ת. – נאום גוטמן. – נאום יהושע שטמפר. – אנשי ירושלים מבקשים לשתף אותם בבנין המושבה. – תשובת המיסדים.

I

יהושע שטמפר רושם ביומנו מהעת ההיא:

«ביום י״ב אלול תרל״ח באנו לשכון כבוד ביפו, ואני נמניתי להשגיח על עבודת חברתנו לחפור באר ולבנות בית ולעבוד אדמת נחלתנו פתח־תקוה». ביום ז׳ חשון תרל״ט יצאו לפתח־תקוה לעבודה: אלעזר ראב ובנו יהודה, יהושע שטמפר, דוד גוטמן ויואל משה סלומון. עבודתם הראשונה היתה עבודה משותפת – בשנים עשר צמד בקר, בחמשה סוסים ובחמורים אחדים התחילו לעבד את הקרקע.

על חפירת הבאר וראשית בנינה של המושבה מספר ט. סלומון ביומנו את הפרטים הבאים:

חפירת הבאר הראשונה.

«בהתחלת חפירת הבאר עמדו הקבלנים והכריזו שביתה, וזה הדבר: הקבלנים שקבלו על עצמם את חפירת הבאר ובנינה, טעו בחשבונם. הם חשבו בתחילה שבמקום הזה ימצאו המים בעומק של 16 – 18 מטר ולא יותר מזה, ועל סמך זה העריכו חשבונם וקבעו מחיר מתאים לכל מטר על פי ההפרש הקיים בין החפירה הסמוכה לחולית הבאר ובין זו המעמיקה והולכת, שהיא קשה הרבה יותר. הקבלנים החלו בחפירת הבאר

ועבדו עד שהגיעו לעומק של 18 מטר. ואולם כיון שהגיעו אל הקו הזה ואת המים לא מצאו, עמדו ובטלו את החוזה ושבו ליפו, אחרי שהשמיעו השערתם כי בגבעה זו לא ימצאו מים לעולם. הדבה הזאת מצאה אזן קשבת אצל היחידים הנמצאים במושבה, ונתעוררה בלבם הדאגה פן ירד לטמיון כל כספם ויגיעם שהשקיעו במקום הזה. ואולם עד מהרה–ומיסדי המושבה נשתוו עם הקבלנים, והחופרים, אחרי שהגיעו לעומק של 21 מטר, הריעו מתוך נבכי הבאר: «מצאנו מים!» הבשורה הזאת היתה למתישבים היגעים כמים חיים לנפש עיפה. עתה ראו עין בעין כי ת״ל דרכם צלחה, אחרי שנמצא המקום הזה מוכשר למושב אדם ובהמה. היום ההוא נרשם על ידי המתישבים הראשונים בספר לזכרון לאמר: «ביום א׳ כסלו, שנת תרל״ט, מצאנו מים». יואל משה סלומון בשר את הבשורה הזאת להחברים ולשאר חובבי הישוב בירושלים ושמחו שמחה רבה. מצאנו מים.

עוד שבועות אחדים עברו והאומנים הבונים שכללו את בנין הבאר עד גמירה וגם שמו על פי הבאר את הגלגל להעלאת המים. כמו כן התקינו תעלה בנויה אבן סמוך לבאר להשקות הבהמות.

אז התחיל זרם של חיים חדשים, רעננים במקום השמם הזה, ועד מהרה נתפרסם הישוב החדש על פני כל הסביבה, ורבים מהפלחים והערבים העוברים ממקום למקום החלו לפלס להם נתיבות ושבילים דרך השכונה, בדעתם כי שמה הם מוצאים תמיד מים חיים לשתיה – להם ולבהמתם, וכי היהודים מסבירים פנים ומתיחסים ברצון לכל עובר ושב. עתה באו ונוכחו, כי היהודים אינם באים לארץ רק לסחור או לעסוק במלאכה כי אם גם לחרוש, לזרע ולנטע – להיות אזרחים רעננים בארץ. היהודים הספורים, שנמצאו על המקום, הרגישו הרוחה גדולה ממציאות המים, אחרי עמלם הרב והתלאה הרבה שמצאתם ברחים החולפים, בהיותם אנוסים להוביל להם מים מנחל ירקון מרחק שעה ויותר, ובהיותם מפחדים ביחד עם זה מפני תוצאות השמוש בהם. והנה עתה הרי הם שותים לרויה בכל שעה שירצו מים חיים צלולים משיבי נפש. גם יש עתה היכולת בידם לזרוע לצרכיהם גנות ירק.

בעקב ההרוחה הזאת החלה שאלת חלוקת האדמה מנקרת במחם של החברים, וכל אחד ואחד שואל ליום אשר בו יתברר חלקו במגרשי השכונה, כדי לדעת את המקום שעליו יבנה את ביתו, וכדי להכשירו קודם כל במטעים שונים ובגנת ירקות. אך כמה גדול היה צערם, בהודע להם כי החלוקה תחל רק בימות הקיץ, מפני שכל זמן שהשדות עטופים בר וקמה אי אפשר למדוד, והרי הם אנוסים לפי שעה להסיח דעתם מזה. החברים החלוצים מוכרחים, איפוא, לפי שעה, לצמצם את מעשיהם רק בשמירת השדות הזרועים תבואת החרף ולא יותר. שאלת חלוקת האדמה.

II

השמים המטירו על שדות פתח־תקוה גשמיהם בעתם, וכל העובר שם בין השטחים והעמקים העוטפים בר, הכיר לדעת כי ברכת אלקים שורה במקום הזה. נוסף על זה הנה הרבה מקומות בארץ הולקו ממכת הארבה, שהשחית יבולם, בעוד שבפתח־תקוה היה נראה כפעם בפעם רק ברום שמים, כשהוא נשא מחנות מחנות ברוח, מבלי ההין להציג רגל על אדמת פתח־תקוה, כאילו מן השמים עכבו בעדו מלהזיק למניחי היסוד לישוב החקלאי הראשון בא״י. ככה גשמי ברכה.

עברו כל חדשי החרף וראשית חדשי הקיץ. הארץ שקטה מסביב ושלום ליהודים עם כל שכניהם הפלחים והבדוים.

את מעשיהם היו עושים המיסדים הראשונים בשקט ובהצנע לכת. רגילים היו לאמר לכל חבר שנצטרף אליהם: «היה צנוע במעשיך, דבר מעט ועשה הרבה», וכן התחילו אח״כ גם בהכנת בניני הבתים, הרפתות והמחסן הכללי וברכישת כל שאר צרכי המשק.

בנין הבתים שלא ברשות הממשלה.

את הבנינים בנו מבלי שום בקשת רשיון ממשלתי, בדעתם שרשיון כזה על האדמה הנקראת «מירי» צריך לקבל מעיר הבירה בהסכם הפחה המחוזי, וברי היה שהפחה יתנגד לכך. על כן סמכו המתישבים רק על זה, שהבנינים הללו רחוקים מן העיר ומן הכפרים וסמויים מעיני הממשלה, אבל לא הכל ולא תמיד היה עובר בשלום.

השמועה על התיסדות המושבה העברית עשתה כנפים בין יהודי ירושלים, ויהי כל אחד דן לפי רוחו: אלה מבעלי המוחין, שאינם סובלים בכלל כל דבר חדש, היו דנים את הדבר לחובה, זה מפני טעם דתי, כי על ידי עבודת האדמה בידי יהודים תחל שוב פעם תקופת החששות של טבל ודמאי, וכל שכן שחדוש זה יביא לידי חלול שבת, כי מה יעשה היהודי בראותו למשל את בהמתו בורחת מחוץ לתחום ביום ש״ק; אדם, כידוע, בהול על ממונו. וזה היה מתנגד מפני טעם של סכנת נפשות: מי יודע אם לא יבוא יום וקול ישמע בעיר כי נשחטו כל היהודים באותו מקום ע״י ערבים פראים. ובראותם את המשפחות הראשונות היוצאות מירושלים להתישב שמה, היו מנידים ראש אחריהן ואומרים, מי יודע אחריתם של המשוגעים הללו, ואם לא יעשו בתיהם קבריהם.

אך לעומת אלה נמצאו רבים בירושלים, שלבם היה ער לכל דבר חדש, המתרחש ומתהוה לטובת הישוב, והמה, בראותם את החלוצים הראשונים, היו מברכים אותם מעומק לבבם ואומרים להם: «אשריכם ואשרי חלקכם, כי זכיתם להיות למופת לרבים, יהי ה׳ עמכם, גבורי החיל, יהודים שכמותכם ירבו בישראל!»

כן נמצאו רבים מחובבי הישוב, שהתאוננו לפני דוד גוטמן ויואל משה סלומון, על אשר לא הודיעו להם ולא זכו גם אותם להמנות על הקניה הזאת. על זה השיבו להם המיסדים, כי קניה זו בתור נסיון ראשון צריכה להעשות רק על ידי אנשים אמידים, היכולים לבזבז חלק הגון מכספם, ולא ע״י אנשים בינונים שבכספם המעט תלויים חייהם. אולם הבטח הבטיחו להם, לסוג בעלי־בתים האלה, ואמרו, שאם הנסיון הראשון יצליח והימים יוכיחו שיש האפשרות לבעלי אמצעים בינונים להחזיק מעמד ולמצוא פרנסתם ע״י עבודת אדמה, אז יש לקנות עוד שטחים גדולים, כי המקום שקנו שם את החלקה הראשונה רחב־ידים הוא.

III

גוטמן ורגנר ופגישתם על חוף הים.

«פעם, בהיות גוטמן ביפו לרגלי קבלת הקושאנים על האדמה, והוא עובר בבוקר אחד בנמל, והנה איש אחד ממכריו בא לקראתו מהאניה, והאיש הזה הוא דוד רגנר — תושב הונגריה, מפורסם לתהלה בקרב בני ארצו. שנים רבות היה שם פקיד מנהל אחוזה גדולה. והאיש גבור חיל ונאמן לב וישר רוח. ויספר לו גוטמן את דבר מעשהו ביפו, וכי הוא ועמו עוד חברים בירושלים נגשים לכונן מושבה חקלאית סמוך לעיר יפו. אז

הלך רגנר עם גוטמן וסלומון לבקר את נחלתם, וכיד ידיעתו הרבה עליו מצא שמה את השדות והכרמים דשנים מאד, שאינם נופלים בערכם מהטובים שבהונגריה, ויסתפח גם הוא לחבר להם והם מנוהו אחר כך לאגרונום, ויהי גם הוא מן החלוצים הראשונים, שיצאו להתישב שם. ביום י״ב אלול התרל״ח הק־מו להם אהל אנגלי גדול לגור בו על הגבעה, אשר בצדה הדרומי של הנחלה, ליד גבול שדות הכפר «יהודיה», הוא המקום שהשכונה בנויה עליו כיום הזה, בהיות המקום רחוק מהנהר ומהבצות.

המתישבים הראשונים היו: דוד גוטמן, יואל משה סלומון, יהושע שטמפר, אלעזר ראב ובנו יהודה, דוד רגנר ומיכל ליב כץ, ולפעמים היו באים מירושלים: יעקב בלומנטל ונתן גרינגרט.

הפקיד והגזבר על כל הכספים ומנהל החשבונות היה דוד גוטמן, ושכרו, וכן שכר כל יתר החברים הנקובים למעלה, היה ששה גרשים ליום. מלבד האחד, מיכל ליב כ״ץ, שהיה מקבל שכר גבוה יותר, בהיותו רק שכיר חדשי ולא חבר משתתף בנחלה. עוד בהיותו בירושלים הכירוהו המיסדים לאיש גבור חיל ורב המרץ, וישימוהו למפקח על המשק, לקנית חטה ושעורה מהכפרים לצרכי זריעה ובהמות ועגלות לחרישה ולהובלת משא. יואל משה סלומון ויהושע שטמפר היו המפקחים על הבנינים, שהחליטו להקים בתחלה: בנין גדול שישמש מחסן לתבואות השונות וחלק קטן ממנו יהא מוקצע למקום מנוחה ולינה להגברים הנמצאים שם במשך ששת ימי החול (לשבת היו שבים למשפחותיהם שנמצאו ביפו), רפת לבהמות ומחסן קטן לכלי העבודה השונים. השנה הראשונה עבדו עבודה משותפת ואת דבר חלוקת השדות דחו לאחר זמן והיות שהקבוצה הקטנה הזו היתה מורכבת מאנשים אמידים, וחסרון כסף לא הורגש בקופה, על כן כל ההכנות למשק נעשו על צד היותר טוב, והכל בזמנו נעשה.

הבנין הראשון במושבה.

IV

בעיני האגרונום דוד רגנר, שבא זה מקרוב מהונגריה, לא מצאה חן אותה המחרשה הפרימיטבית, שמשתמשים בה הפלחים הערבים, מהיותה קלה מאד ואינה מעמיקה לחדור לתוך האדמה כאותה המחרשה הנהוגה בארצות אירופה; והוא מצא, איפא, שהסבה היחידה לאי הצלחתה של הפלחה הערבית היא – מחרשתם. הוא פקד על דוד גוטמן להביא מהונגריה כלי־חרישה, הנהוגים באותה ארץ. ואולם, כשהמחרשות הללו הובאו ורתמו אליהן בפעם הראשונה את השורים מגזע מקומי, נתברר, לתמהונם ולדאבון לבם של בעליהם, כי אין בכחן של בהמות אלו לסחוב את המשא הכבד הזה. אז נאלץ דוד גוטמן לשלוח אנשים, ובראשם את מ. כץ, לקנות שורים מדמשק, גדולים וכבירי כח מהראשונים.

בטול המחרשה הערבית והנהגת החרישה האירופית.

השורים הובאו, החרישה האירופית נעשתה והנסיון הצליח למעלה מהמפולל. מראה תבואות השדות היה יפה להפליא והערבים שבחו והללו את עבודת היהודים, באמרם: «אל יהוד אשטר מן אלמן» (היהודים עולים בחריצותם על הגרמנים).

ואולם כתום חדשי החורף והאביב והתחילו חדשי הקיץ, לא יכלו אותם השורים בני הנכר להתקיים באקלים החם של אזור יפו וימותו אחד אחד. ככה נסתים הנסיון הראשון בשטת העבודה האירופית.

נסיון שלא הצליח.

V

ימי חג הסוכות עברו ובנין המחסן והרפת לבהמות כבר נגמר. גם צריף אחד עשוי חמר, כמנהג הפלחים הערבים, הוקם שם, מדור לשומר הערבי, שהיה נמצא שם תמיד ביום ובלילה. (יתר הפלחים שכירי היום היו שבים עם ערב לבתיהם בכפר אמלבש).

הגשם שלא בעתו.

השנה ההיא היתה קשה מאד בתחילתה. הגשם הראשון הקדים שלא כרגיל, דבר המשמש על פי רב סימן מובהק לעצירות גשמים. הערבים קוראים לגשם מוקדם כזה, היורד באלול או בתשרי, בשם גשם־נפל, כלומר השמים הפילו גשם זה שלא בעונתו, כאשה הרה זו המפלת את ולדה. ומשום כך נזהרים הערבים מלחרוש ולזרוע אחרי גשם מוקדם כזה, בהאמינם כי הגשם השני יבוא רק לאחר מספר חדשים, ובינתים יקולקלו הזרעים. אולם האגרונום היהודי רגנר לא שם לבו אל הערבים ואל מסרתם השמורה עמם מדורי דורות, שכן היה שגור תמיד בפיו: «לא הערבים יהיו מורינו לעבודה, כי אם בינתנו תהיה משמשת דוגמא להם».

הזריעה הראשונה.

הגשם הראשון פסק ורנגר פקד על אליעזר ראב ובנו לצאת אל העבודה, ועמם עוד שנים עשר פלחים ערבים. השדות נזרעו חטה ושעורה ותורמוס—הכל בכמות הגונה, והטבע עשתה את שלה: שדות התבואות בחלקת פתח־תקוה צמחו ועלו, ומראה דשא ירוק ורענן מרהיב עין כל רואה כסה את השטחים מסביב, בעוד שכל שדות הערבים שמחוץ לגבול פתח־תקוה וכן השדות שבמחוז יפו עמדו ערומים, כי לא עֻבדו. וכאשר חזו הערבים מראש כן היה: השמים נעצרו והאדמה חרבה מצמא. הערבים שבסביבה עורכים בכל יום שתי תפלות מיוחדות על הגשמים, ובאחד מימי החנוכה נתקבצו ובאו כל פלחי הכפרים מסביבות יפו לערוך תפלה על שפת הים. וגשם אין. יש יום, בו יגבר החום מאד, ואז תראה פה ושם בשולי הרקיע חרשת עבים קטנה, ונתך גם גשם, אשר יארך זמן קצר ותיכף לאחר זה לא יראה על פני הרקיע אף כתם ענן קל. וכמו להכעיס את הערבים אשר מסביב לפתח־תקוה, שמלעיגים היו ביהודים על שחרשו וזרעו שלא בזמן, ירדו הגשמים המעוטים והבודדים הללו על שדות פתח־תקוה, ויהי מראה פני השדות ירוק ורענן, ויהי לאות ולמופת בכל הסביבה. «אל ברכת אַנד אל יהוד», כלומר: הברכה שרויה אצל היהודים — היה שגור בפי הפלחים, אשר בסביבה ההיא.

עבודתם של החברים איש איש במקצועו הצטינה בדיקנות יתרה, וביחוד ראויים היו החברים לתהלה על יחס הכבוד וההערצה מצד איש לרעהו, ואל הזקן שבחבורה, דוד גוטמן, היו מתיחסים ביראת־הרוממות ממש.

על יחסם של ערבי הסביבה אל היהודים כאל גבורי חיל ואנשי מעלה תעיד העובדה הבאה:

שיך אבו קישק בא לבקש עזרתם של אכרי פ״ת במלחמתו עם שבט אויבו.

בחדש תמוז, הוא החדש התשיעי להתישבותם, התלקחה מלחמה בין שני שבטי ערבים, בין שבט הנקרא אל קישק, החונה על גבול פתח־תקוה, ובין שבט אמיר אל חרתי, החונה בודי אל חַוַרד צפונה, שאחרי דין ודברים ממושכים על עסקי גאולת הדם, החליטו לצאת איש לקראת רעהו למלחמה. והנה בבוקר בהיר אחד בא השיך של אבו קישק, מחמוד אבו יוסף שמו, הוא ואחזת מרעיו עמו אל שכונת פתח־תקוה ויתיצב לפני יואל משה סלומון ודוד גוטמן, שקבלו אותם בסבר פנים יפות ויכבדום בכל הנמוסים הנהוגים אצל הערבים—בקפה ובנרגילה וכו׳. אז החל השיך הזקן לספר להם את כל המוצאות

אותו ואת בני שבטו ועל אודות אויבו השבט השני, העולה עליו להלחם בו. והנה, היות והוא שמע את שמע היהודים, יושבי פתח־תק־ה, כי אנשי אמת ודורשי צדק הם, על כן הוא בא לבקש את קרבתם והשתתפותם עמו במלחמה על אויבו, והוסיף, כי הרבה ערבים בני שבטים שונים כבר נענו לבקשתו ויבאו ויספחו אל מחנהו, המונה כבר כמה מאות חילים רוכבים.

תשובת המיסדים לראש השבט אבו־קישק.

אז השיב לו יואל משה סלומון בשם הפקיד הראשי גוטמן, כי היהודים מודים לו על הכבוד הזה לקחת חלק במלחמתו הקדושה, והם מקוים, כי תמיד יחיו היהודים בידידות אתו ואת כל בני שבטו, אפס כי לא יתכן לשלוח את מתי מספר הגברים הנמצאים פה אל המחנה למלחמה, כי רבה עבודתם בשדה ואין איש זולתם אשר יעשנה. ואולם לאות השתתפות הבטיחו לשלוח לו בשביל מחנה לוחמיו עשרה שקי אורז, שני שקי קפה, ושלשה שקי סכר. השיך הזקן הודה להם על השתתפותם זו ויוסף ויבקש מאתם, כי יקבלו היהודים אל תחת השגחתם את העדר של שבטו, בהיותו בטוח כי לא יעיז השבט הלוחם בו להתנפל על היהודים. היהודים נענו לבקשתו זו וישמרו על העדר כל ימי המלחמה.

כתם המלחמה, הודות להתערבותה של הממשלה, אחרי שנפלו חללים משני השבטים כאחד, שלח השיך הזקן את בנו הבכור בלוית עדת זקנים אל יהודי פתח־תקוה להודות להם על טובתם וחסדם. וימים רבים אחרי כן נחשב השיך הזה וכל בני שבטו לאנשי שלומם ודורשי טובתם של היהודים.

אנשי טיאן מתנפלים על אכרי פ״ת

שוב מעשה: הדבר היה בחדש כסלו. השכן טיאן הידוע, בעל הנחלה של שלשת רבעי הכפר, היה עוין את היהודים על אשר משכו את ידם מקנית נחלתו, ויחל להציק לאנשי פתח־תקוה על ידי משרתיו, בשלחם את בעירם לשדותיהם לבער ולרמס ולהשחית התבואה בעודנה באבה. אך אכרי פתח־תקוה אמצו את לבם ויתנפלו על עבדי טיַאן וישבו את עדרי בקרם ויכלאום ברפתם, עד אשר ישלם להם דמי הנזקים. ויהי כאשר נודע הדבר לפקיד של נחלת טיאן, וישלח פלחים מאלה העובדים בנחלתו, מזוינים במקלות ובאלות, אל פתח תקוה להוציא את בקרו בחזקת היד. אך לשוא היה עמלם. האכרים יצאו לקראתם וילחמו בהם בגבורה ובחרף נפש, עד אשר גרשום מעל גבול נחלתם.

למחרת של אותו מאורע ומיכל כץ רוכב על סוסו, כשהוא מנהל אחריו ארחת גמלים טעונים חטה ושעורה, אשר קנה בכפר קלקיליה לעונת הזריעה, והוא לא ידע מכל הנעשה במושבה בימים האחרונים, ויעבר הוא והאנשים אשר עמו מבין הפלחים הערבים מכפר יהודיה בדרך העוברת בנחלת טיאן. אז קמו העבדים העובדים בנחלתו של האחרון ויתנפלו על כץ ויפילוהו מעל סוסו, ויכוהו מכות רצח, ולולא חש לעזרתו אחד מחיל הממשלה, שלוה אותו ואת מטענו, כי עתה המיתוהו. ויבא כץ אל המושבה מוכה ופצוע. המקרה הזה עורר התרגשות רבה בלב החברים המעטים שנמצאו על הנחלה, אך לבם לא נפל עליהם ורוחם לא רפתה בעת צרה. גוטמן וסלומון נמנו מאת החברים להיות מנהלי המשפט, שהגישוהו לפני הממשלה על ידי הקונסול האוסטרי, בהיות כץ נתין אוסטרי, והתובעים את עלבון כל המושבה כלה. מתחילה היה טיאן מתיחס לזה בלעג, הואיל ושרי בית המשפט עמדו תמיד בכל משפטיו לימינו להצדיק את רשעו.

אולם הפעם טעה בחשבונו. גוטמן וסלומון הסבירו לקונסול, כי העקר במשפט

המשפט כנגד המתנפלים.

הזה לא שאלת הפצוע בלבד, כי אם שאלת כל מעמדם וקיומם במקום השמם והפראי הזה, שהתנחלו בו זה לפני חצי שנה. כי אם לא יעלה בידם להוציא משפטם לאור ולענש את הפושעים לעיני כל תושבי הסביבה, הרי לא נשאר להם אלא לעזוב את שדותיהם ואת בקרם ואת כל אשר להם ולהנשל מנחלתם.

הקונסול היפואי מהר להודיע לקונסול הראשי האוסטרי בירושלים, הגרף גַבוגי וגם הוא מלא את חובתו באמונה וירד בעצמו ליפו להשתדל בדבר הזה. המושל, הקימקם היפואי, למרות היותו ממכיריו של הסוחר העשיר טיאן, נאלץ על אפו ועל חמתו לשלוח חילים בכדי להביא את כל עבדי טיאן, כעשרים איש, אסורים בכבלים ליפו, והוא עצמו ושני הקונסולים ושני רופאים, אחד מעירית יפו ואחד נתין אוסטריה, בלוית מיסדי המושבה הלכו רכובים על סוסים אל מושבת פתח־תקוה לבקר את הנפצע.

אחרי שהרופאים רשמו את הפרוטוקול, לקחו את החולה והוליכוהו ליפו, שגם שם בדקוהו הרופאים והשופטים, ועל פי הוכחתם שהחולה הוא בחזקת סכנה, סודר המשפט לפי החק הפלילי.

טיאן התהפך בתחבולותיו ויפזר כסף, בהעמידו עדי שקר למצא עון בבעל ריבו, אך עמלו היה לשוא, הפשע נתברר והוכח על ידי חריצותם ומרצם של המיסדים, שלא נתנו דמי להם, במצאם עדים אחדים מהכפר «יהודיה», שהכזיבו את עדי השקר של טיאן, והללו קבלו אחרי כן את ענשם.

גם על אחד מפקידי הממשלה מקרובי טיאן, שעות הישרה, נמתח הדין והודח ממשרתו. ועל כרחם של השופטים, ידידי טיאן, יצא הדין לחייב את אנשי טיאן במאסר למשך חצי שנה.

הענש על המתנפלים ונצחונם של אנשי פ״ת.

אז הוכרח טיאן להתרפס לפני היהודים בנוכחות פני הקונסול ובנוכחות שרי יפו, בכדי להקל את משפט האסירים, ואם כי המשפט הזה עלה לפתח־תקואים בהוצאות מרובות, יצאו בכל זאת שבעי רצון, בהראותם לכל בני הסביבה את כחם להעלות גם את ה«לויתן» טיאן בחכה. עד מהרה ושמם יצא לתהלה בפי כל הפלחים אשר מסביב, וישבו בטח על אדמתם, ואיש לא העיז לנגע בהם לרעה, גם בלכתם בדרך בין פתח־תקוה ויפו.

VI

בחדשי טבת ואדר שבשנה ההיא, אחרי שירדו גשמים מרובים, גאו המים בנחל מוסררה שבין פתח־תקוה ויפו. כי הגשר עוד טרם נבנה במקום הזה ואין לעבר את הנחל. מצב זה הסב למתישבים בשנה הראשונה צער רב, עד כי לא יום אחד ולא שבוע אחד היה עובר עליהם באכילת לחם דורה או לחם שעורים, שהיו אופים להם בתנורי פלחים. גם יש שבראותם גשמים מרובים נתכים ארצה ובבית כבר אזל הלחם, היו מתחילים לרוץ בשארית כחם בתוך מטרות העוז, בחשבם אולי עוד יספיקו לעבור את הנחל בטרם יגאו המים, שלא לסבול מצוקת רעב. ואולם, מדי הגיעם שמה, היו נוכחים כי כבר אחרו המועד, ואז היו שבים בפחי נפש אל ביתם הריק למען התענות ברעב. וכן ה״ה גם ביום ערב פורים, שרק אחדים הצליחו לחצות את מי־הנחל, שטמפר וראב, ויתרם שבו על עקבם מעונים ומדוכאים.

גאות המים בנחל מוסררה ומצוקת הרעב של המתישבים.

VII

חג הפסח הראשון על אדמת פ״ת.

בפסח שנת תרל״ט חגגו גוטמן, שטמפר וראב ובניו את כל ימי החג במושבה החדשה, בבית שנתרוקן מכל התבואות ששמו בו בתחילת חדשי החרף. אותו הבית הגדול שבו ערכו את הסדר היה מואר וערוך שלחנות וכסאות וכל הכלים הדרושים לכבוד החג.

«ר׳ דוד גוטמן, הזקן שבחבורה, ישב בראש המסובין עם כל בני משפחת אשתו, שהוא גדלם וחנכם, ויתר חבריו ובני משפחתם, האבות והבנים, הקטנים והגדולים עוטרים לו מסביב, ודמות לו כראש־שבט מוקף המון יוצאי חלציו, שדאגת כלם עליו; פניו האצילים מביעים קורת רוח מרובה על שקיים סוף־סוף את נדרו, אשר נדר לה׳ להיות האחד מהראשונים בישוב החקלאי בארץ הקודש.

«פתח ר׳ דוד גוטמן ואמר:

נאום גוטמן.

«הלילה הזה הוא ליל זכרון לישראל על הנסים ועל הנפלאות שעשה אלקינו לאבותינו בצאתם ממצרים, מעבדות לחרות, משעבוד לגאולה, גאולת הרוח וגאולת הגוף. הלילה הזה עלינו לברך את ברכת «שהחיינו» בכוונה כפולה: שהחיינו לכונן מושבה חקלאית ראשונה בארצנו הקדושה ולסול המסילה להבאים אחרינו. אנחנו הננו היום הצפרים הראשונות המבשרות את אור השחר וה׳ הוא המאיר לנו אור תקוה והסולל לפנינו דרך הקודש. במקום הזה בקע לנו אור השחר ועוד מעט וזרחה עלינו, יראי שמו, שמש צדקה ומרפא. נשמת ישראל סבא תשוב, תעל, תתלבש בקדושה ובטהרה כימי קדם קדמתה, ושוב פעם נזכה להקים לנו נביאים וקדושי עליון לגאולתנו ולגאולת העולם».

בחרדת קדש הקשיבה החבורה הקטנה לדבריו ובגמרו קמו כלם ויגשו אליו ביראת הכבוד וילחצו את ידו ויברכוהו בברכת «לשנה הבאה בירושלים הבנויה» ו«בבנין בית הבחירה». אז נענה ר׳ יהושע שטמפר ואמר: «כנים הדברים ונאים המה למי שאמרם, הוא ר׳ דוד גוטמן, כי עלינו לברך בלילה הזה «ברכת שהחיינו» בכוונה כפולה. לחג הזה יקראו גם חג האביב, כמו שכתוב: שמר לך את חודש האביב. אך מה טעם אביב הרגשנו שמה בשנה העברה, בהיותנו יושבים צפופים בין החומות בירושלים? איזה פרח ואיזה סמן של אביב ראינו שמה? הפה ממלל ואומר «אביב»! והלב שואל ושואל, איה איפא «האביב»? איה איפא החרות? אכן רק פה במקום הזה מרגישים אנחנו, תודה לאלקינו, את החרות ואת האביב במלואם, בהיותנו נמצאים על הקרקע. בימי החרף הזה כמה סכסוכים היו לנו עם שכנינו, והנה יצאנו בעזר ה׳ כמנצחים ולא כמו שהיינו נוהגים בירושלים. עתה שלום לנו מכל אויבינו מסביב וכלם יבקשו קרבתנו. אכן רק במקום הזה הננו מרגישים את האביב במלואו, הנה לפנינו שדות וכרים עדויים פרחים חיים מכל הצבעים, ומראה הארץ לפנינו כגן אלקים, ובת־קול מן השמים מכרזת בו ואומרת «חג לה׳ אלקינו, חג האביב».

דברי ר׳ יהושע שטמפר.

«עוד דבר עלי להעיד לפניכם, אחי ורעי! לזכות גדולה אני חושב לי לעמוד במחיצתם של אלו השנים, מיסדי מושבתנו «פתח־תקוה». האחד הוא זקן המסובין פה בבית הזה, הוא ר׳ דוד גוטמן, איש עשיר ונשוא פנים והוא כבר זקן בא בימים, שכל בני גילו מבלים ימיהם בכל מיני תענוגים באירופה, והוא עומד ומפזר הונו על דבר הנראה כצחוק בעיני רבים, ויודע ומכיר הוא, כי לא לטובת עצמו הוא עושה כל זאת, הוא גוזל מעצמו

את מנוחתו יום ולילה, והוא מתעמל בכל עבודה קשה ושחורה, שגם משרתו בביתו לא עשה, והכל מאהבתו ומסירותו לארצנו הקדושה.»

«והנה גם חברנו ר' יואל משה סלומון, זה האיש אשר רבים משכימים לפתחו לקחת עצה מפיו בכל ענין חשוב, והננו רואים אותו פה בתוכנו עובד כל הימים כאיש פשוט כל עבודה קשה, ומתענה בכל הענויים, למען החיות את שממות ארצנו. עדים אתם, אחינו היושבים פה עמנו בליל שמורים זה, ועדים המה שדות הבר, הנשקפים אלינו מבעד חלונות הבית הזה, על מסירות נפשם של חלוצי הישוב הללו, הראויים לשמש דוגמא נפלאה לרבים.»

«ואנכי, במה אדמה ואשוה להם, כי כל רכוש אין לי, ורק בגופי ובנפשי באתי עד הלום. תיקר נא, איפא, בעיני ה' דבר לכתי ברגל יומם וליל מהלך חמש מאות פרסאות, בצאתי מארץ מולדתי הונגריה לבוא אל הארץ הקדושה הזאת, ואבחל בכל משלח יד ואשים כל מעיני ביצירת ישובנו החקלאי. אשרי שזכיתי לעמוד תמיד בסוד השנים האלה. ואת, אדמת קדש, עלזי ושמחי היום, ואל תאמרי עוד «בושתי מאד כי בני עזבוני», התנחמי, ארץ! הנה נמצאו לך כיום גואלים, ואם כי מעטים הם היום הזה, אולם למראה אלה השנים שהזכרתים, הנה קמו עוד עשרה אנשים, העובדים אתנו בחריצות לא תדע לאות, ולמראה העשרה יקומו מאה, ולמראה המאה, יקומו אלף ומאלף רבבה ומרבבה— מליונים, גם יומם גם לילה לא ננוח עד אשר תשובי אל קדמות נעוריך, להיות עטרת צבי בכל העולם».

יהושע שטמפר גמר את נאומו, ודוד גוטמן ויתר המסובים לחצו את ידו בתודה ובברכת «שנה פוריה בעבודת הישוב».

יתר ימי החג עברו עליהם בשלום ובידידות ביניהם ובין שכניהם הערבים, שבאו יום יום לבקרם בקורי החג, והיהודים השיבו להם תודתם, כנהוג.

רשם יסור פ"ת אצל יהודי ירושלים.

גם בירושלים עברו ימי החג בהתעניות מרובה על אודות המושבה החדשה פתח־תקוה, וביחוד אלה החברים שהתעניינו מחדש בישוב הארץ בזמן הדפסת העתון «יהודה וירושלים», בשמעם כעת כי יואל משה סלומון, שהלך לבקר את חבריו בפתח־תקוה בחג שב מפתח־תקוה לחוג ימי החג האחרונים בירושלים, התאספו אליו להודע על ידו מכל המתרחש שמה, ממצב הנחלה, מקומה, טיבה, ממצב הבריאות וממצב המשק, ואופן התנהגותם את השכנים הערבים, והשלום להם מסביב?

אז נמצאו אחדים מהחברים הללו שאמרו: הלא אתה הוא שתמיד הוכחת אותנו על שאין אנו משתתפים עמך ביסוד ישוב חקלאי, ולבסוף כאשר הגיע לידך הדבר בפועל ממש, בחרת לך רק כשנים עשר חברים להשתתף בזה, ולנו לא הודעת כלום?

ואחדים הפצירו בו שישתדל לפני גוטמן, שיש לו ששה חלקים, למכור להם אחדים מהם, אם במחיר שעלה לעצמו, או שאם ירצה, הם גם נכונים להוסיף.

דברי ר' יואל־משה סלומון לאנשי־ירושלים.

על זה השיב להם סלומון דברים ברורים לאמור: דעו לכם, אחי ורעי, כי אני וכן חברי גוטמן, לא עשינו זה לא לשם סרסרות ולא לשם מסחר. כל מטרתנו היתה רק לעשות הנסיון הראשון, וכמובן שהנסיון הזה כרוך באחריות גדולה. הן יתכן הדבר שבשנה הראשונה נכשל באיזה דבר, אם מפני שהשנה תהא זעומה, שנת בצורת בכל המחוז הזה, או מפאת איזו שגיאה הנעשית מצדנו, ושעל ידי זה נפסיד כל הכספים שהננו משקיעים בשנה זו בחרישה ובזריעה. כי האמת נתנה להאמר: הן לא חקלאים

אנחנו מאז ומעולם כשאר הגויים. ע"כ בחרנו לנו בראשונה הכחות היותר מתאימים לזה, באנשים היותר אמידים ועשירים, ועל מנת כן ובדעה זו נכנסו בחברתנו, שאם יפסידו בשנה הראשונה לא ירתעו לאחוריהם כלל ולא יתלוננו. והנה, כל זמן שאין אנו יודעים דבר ברור, זאת אומרת – כל זמן שהתבואות נמצאות בקמה, לא נמכור לאחרים אף אמה אחת. זוהי החלטתנו וממנה לא נזוז אף כמלא הנימה.

«אולם בסוף השנה, אחרי האסף הגורנה כל התבואות של החורף ושל הקיץ ונדע חשבון מדויק מכל ההוצאות של המשק, ואם ראה נראה, כי אמנם הצלחנו בזו השנה, אז נכונים הננו, ע"פ בקשת חברים חדשים, למסור לפניהם כל הפנקסאות והספרים, אשר ע"י הנהלת פקידנו גוטמן, מכל ההכנסות וההוצאות של הבנינים לחוד, המשק לחוד, והמשפטים לחוד, באפן שיהיה לכל אחד מושג נכון וחשבון מדויק. ואז יחשוב כל אחד ואחד את מעמדו, כחו וכיסו, ויחליט מה שיחליט. ואם ימצא סכום הגון של חברים, הרי נכונים הננו לקנות בעדם עוד שטח גדול, הנמצא על גבול נחלתנו. וכן מוכנים אנו לסייעם ולעזרם בכל הדרוש»[1].

עוד נוסף לזה הבטיחם סלומון, כי אם יסכימו החברים החדשים להתישב על המקום שכבר בנו ובחרו אותו לשם מושבה, בהיותו מקום גבוה ואוירו צח ומבריא –, אזי נכונים הם לתת לכלם שם מגרשים לבנינים ולבהמתם ולכל משקם, והכל במקח הקרן, דהיינו 5 פרנק לכל דונם. ועוד הטבה שניה ייטיבו להם, שכל ההוצאות של הבאר, שיחפרו שמה, לא יחשבו להם כלל.

---

[1] על פי יומנו של טוביה סלומון.

פרק ה.

הקציר הראשון

אכרי המושבה העברית הראשונה באי מקימים את כל המצוות התלויות בארץ והתבואה עם התרומה והמעשרות מ באים ירושלימה כבימי קדם. – מחזה זה מעורר התלהבותם של יהודי ירושלים. – נכבדי ירושלים מוזמנים ביום ההוא לסעודת מצוה. – אחרי נסיון ראשון שהצליח, נגשים המיסדים לקניה שניה. – אספת חברים חדשים בדבר הרחבת שטח פ"ת. – חלוקת המגרשים של המושבה. – החלטה לבנות את בתי המושבה בצורת עיר בצורה. – המתישבים מקימים להם צריפי עץ ובתי חומר. – התחלת מו"מ בדבר קניה שניה. – גמר הקניה וחתימת החוזה. – גוטמן מזמין את המתישבים החדשים, תושבי ירושלים ליום השבת לביתו בפ"ת. סלומון דורש ומספר זכרונות בפני המסובין... חורף קשה. – התנועה במושבה מתרבה והולכת. – בנין צריפים ולבון לבנים לבנין בתים. –

I

היבול של שדות אכרי פתח־תקוה בשנת תרל"ט עלה יפה מאד. ואלמלא הנזק שהזכרנו, שנגרם להם ממגפת הבהמות, שהביאו מחבל הבשן[1], כי אז היתה להם למתישבים החדשים הרוחה.

קיום המצוות התלויות בארץ.

בשמחה רבה קימו המתישבים־החלוצים את כל המצות התלויות בארץ: לקט, שכחה ופאה, גם את התרומות ואת המעשרות הפרישו כדת וכדין.

חלקי התבואות של סלומון ושאר חברי ירושלים, וכן המעשרות מחלקו של גוטמן העמיסו על גמלים להובילם בטכס יפה ירושלימה. ובשכונת מאה שערים פנו בית גדול, שבו הכניסו את התבואות ואת המעשרות.

היום ההוא עשה רושם כביר על כל תושבי ירושלים וביחוד על החובבים ועל המתעניינים בישוב החקלאי מכבר. על אותו היום הקדימו החברים להודיע כמה זמן קודם לכן, וקהל היהודים יצאו בהמון מן העיר למאה שערים לראות במחזה, עת יביאו היהודים בפעם הראשונה אחרי חורבן הבית את יבול אדמתם ומעשרותיהם, פרי עמל כפיהם, לירושלים כבימי קדם.

מחזה ימי קדם.

התהלוכה, שהיתה מורכבת מאורחת גמלים נושאים על דבשותיהם את תבואת השדה, ובראשה רכובים על חמוריהם אחדים מהחברים שזופי פנים משמש הארץ, – נתקבלה בתרועת שמחה ובקריאות «שלום עליכם אחינו הפלחים!», ורבים התקנאו בהם. ויהי הדבר לשיחה בפי כל תושבי ירושלים.

כל חבר וחבר קבל את חלקו בתבואות, ושם חלקו גם את המעשרות לכהנים וללויים לפי רצון הבעלים.

---

[1] עיין הפרק הקודם.

אחרי כן נערכה באחד הבתים במאה שערים סעודת מצוה ביד רחבה, על שזכו לקיים מצות תרומה ומעשר. אל הסעודה הוזמנו רבים מנכבדי ירושלים,–ותהי השמחה רבה.

«קנאת סופרים תרבה חכמה», וקנאת המיסדים החלוצים הרבתה נפשות רבות לרעיון הישוב החקלאי. הבאת התרומה והמעשר קבל עם ועדה סתמה את כל פיות המקטרגים על הרעיון של הישוב החקלאי. עתה ראו ונוכחו הכל כי אין פחד ואין מגור מסביב. היהודים חיים על אדמתם בשלוה והשקט, גם אימת גנבים לא יחרידם, כאשר יהיה הדבר בכל לילה בירושלים. כמו כן חדלו כל הספקות והחששות בדבר טבל ודמאי, שכן נתקימו הפעם כל המצוות התלויות בארץ.

II

כשראו מיסדי המושבה, כי הנסיון הראשון הצליח בידם, התחילו לדבר על רכישת חלקו של הסוחר טיַאן, שטח של יותר מעשרת אלפים דונם. המיסדים הבטיחו לחברים החדשים, שהלכו ורבו מיום ליום, כי נכונים הם לקרוא אותם לאספה בימים הקרובים ולהראות להם את כל ההוצאות וההכנסות, שנערכו ונסדרו ע״י הפקיד גוטמן בפנקסי החשבונות, וכל המתענין בזה יבא אל המקום ויקבל מושג נכון מכל הוצאות המשק. וכן היה. ב־מי חג האסיף שנת תר״מ נאספו החברים החדשים לאספה, בנוכחות המיסדים: גוטמן, סלומון ושטמפר, ולפני האספה הוגשו כל החשבונות. המיסדים תארו להם את כל ערכה של נחלת טיאן ואת חשיבותה הגדולה, להיותה גובלת את נהר הירקון. והיות ששטחה מכיל יותר מעשרת אלפים דונם, על כן יש לחלקה למאה חלקים.

על רכישת חלקו של האפנדי טיאן.

אז קמו הנאספים ורשמו כל אחד ואחד את השתתפותו בחלק או בחלקים אחדים. הרב ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר, בא כחו של הרב ר׳ הלל ליכטנשטיין, רב בקולומייה, רשם בשביל בני כולל «שומרי־החומות» עשרה חלקים. סלומון – שני חלקים, גוטמן – שני חלקים ועוד מספר חברים – עד מלאת מאת החלקים.

המיסדים ראו חובה לעצמם להודיע לחברים החדשים, כי נתן להם זמן של חדשים אחדים, בכדי שיהא ספק בידם לנסוע ולראות בעצמם את המקום ואת הנחלה אשר קנו, ואם לא ימצא הדבר חן בעיניהם, הרשות בידם להתחרט, אלא עליהם להודיע למיסדים, למען ימסרו את החלקים לאחרים.

המדידה הראשונה של פ״ת.

בימים ההם החלו המיסדים לעסוק במדידת המגרשים של המושבה. המלאכה הזאת נמסרה להמודד הגרמני ה׳ סנדל. כמו כן מסרו לו מדידת כל הנחלה וחלוקתה. העוזר על ידו היה תמיד הצעיר משה סלור[1], הוא בנו של בינש סלור. הודות לזה התלמד והתמחה משה סלור להיות מודד מומחה, ואת התפקיד הזה היה ממלא בדיוק ובאמונה, הן בפתח־תקוה והן בשאר המושבות, ויצא לו שם כאחד המודדים המצוינים. מספר המגרשים היה ארבעים ושמונה. חלוקת מגרשי המושבה נעשתה ע״פ התכנית של כפרי הצרקסים, שהממשלה התורכית הושיבה חלק גדול מהם בערבות הירדן בשנות תרל״ז–תרל״ח, אחרי מלחמת התורכים עם הרוסים. הבתים שבכפרי הצרקסים היו מקיפים את המושבה מארבע רוחותיה: שורה של בתים מצד מזרח וכנגדם–שורה מצד מערב, וכן שורה של בתים בצפון וכנגדם–בדרום. באמצע המושבה היה מקום פנוי, ששם נמצאו הרפתות והגרנות. רק

[1] עיין להלן הפרק «משה סלור».

דרך שערים אחדים היו נכנסים אל תוך המושבה פנימה, בכדי שתהיה היכולת לסגור את השערים ולהתבצר בשעת התנפלות.

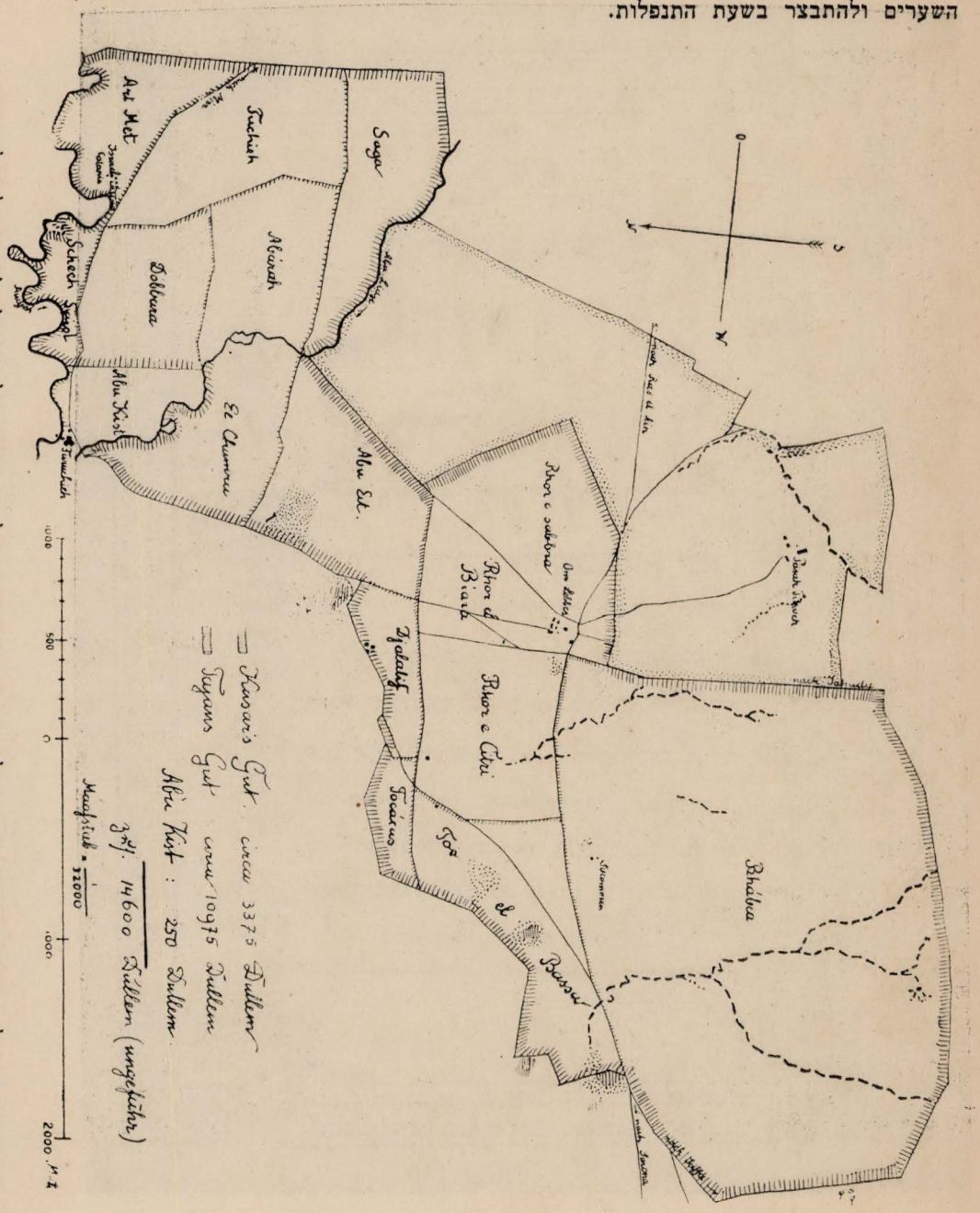

אחרי החלוקה הטילו ביניהם המתישבים גורלות, ויהי הגורל לצד מערב, הבית הכללי הבנוי מכבר, לחלקו של גוטמן, אלא שעליו היה להחזיר לחברים את חלקם בהוצאות הבנין ההוא. וכן יצא גם גורלו של סלומון בצד מערב, וגם הוא החזיר לחברים את הוצאות

הפלת הגורל בין המתישבים.

ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה
ולבני ישראל חבריו ולקח עץ אחד וכתב עליו ליוסף

ב״ה

ספר
הזכות
גורל קודש
לאלה ו חלק הארץ בנחלה
בחוק יוטל הגורל. ומה׳ משפטו-יצא.

איש על דגלו ואיש על מקומו יוחק לזכרון בהספר
על הדף אשר יזכה חלקו בהגורל, והחדשים אשר
מקריב יבואו לשכון כבוד בתוכינו, לקחת חלק בנחלתינו או
שיקנו, או יקבלו במתנה, או שיפול לו בירושה, יכתב בזה
ספר הזכיות על הדף המסומן זכות חלקו, ומבלעדי זה אין
כח לא בהמכירה ולא בהמתנה. וכל מה שיעלה ויבא על
כל חלק מחלקי הנחלה יוחק לזכרון על הדף שלו, עד
ביאת הגואל, במהרה בימינו, אמן.

שתי המגלות האלה, «ספר הזכות», ו«ספר הזכרון», שנתנו לפני יובל שנים בערך לבונים הראשונים, נמצאו בארכיון של מועצת פתח־תקוה וכנראה

אלו הם שערי הספרים, ספר האחוזה וספר הפרטוכולים. הספרים גופא
נקברו באדמה בזמן המלחמה, מסבות פוליטיות, ולא נמצאו.

הבנין. גוטמן עם בני משפחתו נכנסו לדור בקביעות בבית הזה, שנפל לו על פי הגורל. גם זרח ברנט בנה לו אז בית אבנים של כמה חדרים. אולם יתר החברים הקימו על נחלותיהם צריפים או בתי חמר. גם א. ראב בנה לו אז צריף וסדר חנות מכלת לתועלת החברים המתישבים.

בחדשי חשון, כסלו, טבת, היו באים יום יום פלוגות החברים החדשים, שהתחיבו לגאולת נחלת טיאן, לבקר את הנחלה הזאת, והמרוצים התחיבו אחר כך בכתב, בנתינת כח והרשאה להמיסדים סלומון, גוטמן וגרינגרט להיות שליחיהם ובאי־כחם במשא ומתן את הסוחר טיאן.

III

הרב הגאון ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר.

בין העסקנים לטובת הישוב החקלאי העברי בארץ־ישראל נמנה גם הרב המקובל ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר (בעל ה«לב עברי»), שספרו הידוע «בית יוסף חדש» הטיל סער גדול במחנה הרבנים בירושלים ו«שומרי החומות» הסתערו עליו בחמת נקם והחרימוהו, כיון שראו באותו ספר «אש זרה לחבל ולהרוס כרם ישראל וכו׳».

מופלא ויחיד במינו היה סיורו של ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר את קרקע המושבה פתח־תקוה, שגם הוא נחשב בתור אחד מחבריה. כי בעוד שרוב החברים המתישבים שמו את עיניהם בעיקר אל הצד הגשמי שבדבר, כלומר אל טיב השדות וקרבת הנהר, ראה הרב בעיקר את הצד הרוחני שבו. הוא חזה אצילות שבקדושה והתמזגות העולמות העליונים והתחתונים, הבאה על ידי דביקות ישראל באדמת הקודש.

היום בו נתקימה קנית השטח הראשון של אדמת פתח־תקוה קבע הרב תענית צבור וסדר תפלה כביום «הושענא רבה». הוא צפה ברוחו הכביר את כל העושר החמרי והרוחני, שהיה טמון בכברת אדמה זו בשביל המושבה העברית הראשונה בארץ ישראל.

בשנים הראשונות היה מבקר כפעם בפעם במושבה, והתלהבותו מהעבודות שנעשו שם על ידי אחיו היהודים היתה עוברת כל גבול.

זקני פתח־תקוה מספרים, כי פעם בלילה, בטילו במושבה בלוית חסידיו, ראה מרחוק מדורת אש, בה שרפו מיסדי המושבה הראשונים את קוצי השדה בטרם התחילם בחרישה, אז פתאם נשתמט הרב מתוך חוג מלויו והתחיל מרנן בהתלהבות עצומה כשהוא מפזז ומוחא כף:

«דרך כוכב מיעקב
אור זרח בישראל».

IV

קנית הנחלה השניה מטיאן.

בסוף חדשי החרף תר״מ באו המיסדים בגמר המשא והמתן את טיאן – והשתוו לתת לו תמורת נחלתו, שהחזיקה 10975 דונם, בערך ששים אלף פרנקים, והתשלומים יהיו בארבעה חלקים: החלק הראשון במזומן, בשעת מסירת הקרקע, ושאר השלשה– לשלם במשך שנתים, בבטחון שטרות בחתימתם של סלומון וגוטמן. כן הותנה, שכל התבואות והזרעים שכבר נזרעו ע״י אנשי המוכר, שייכים למוכר, ורק אחרי הקציר תעבר הנחלה לרשות הבעלים החדשים.

לפני חתימת החוזה, שנעשה בין המוכר והקונים, ולפני מסירת השטרות מצד אלה האחרונים, פנה ר׳ דוד גוטמן אל חבריו ואמר: «כידוע לכם איש סוחר אנכי מעודי

מכתב הרב הגאון ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר אל מיסדי פתח־תקוה[1].

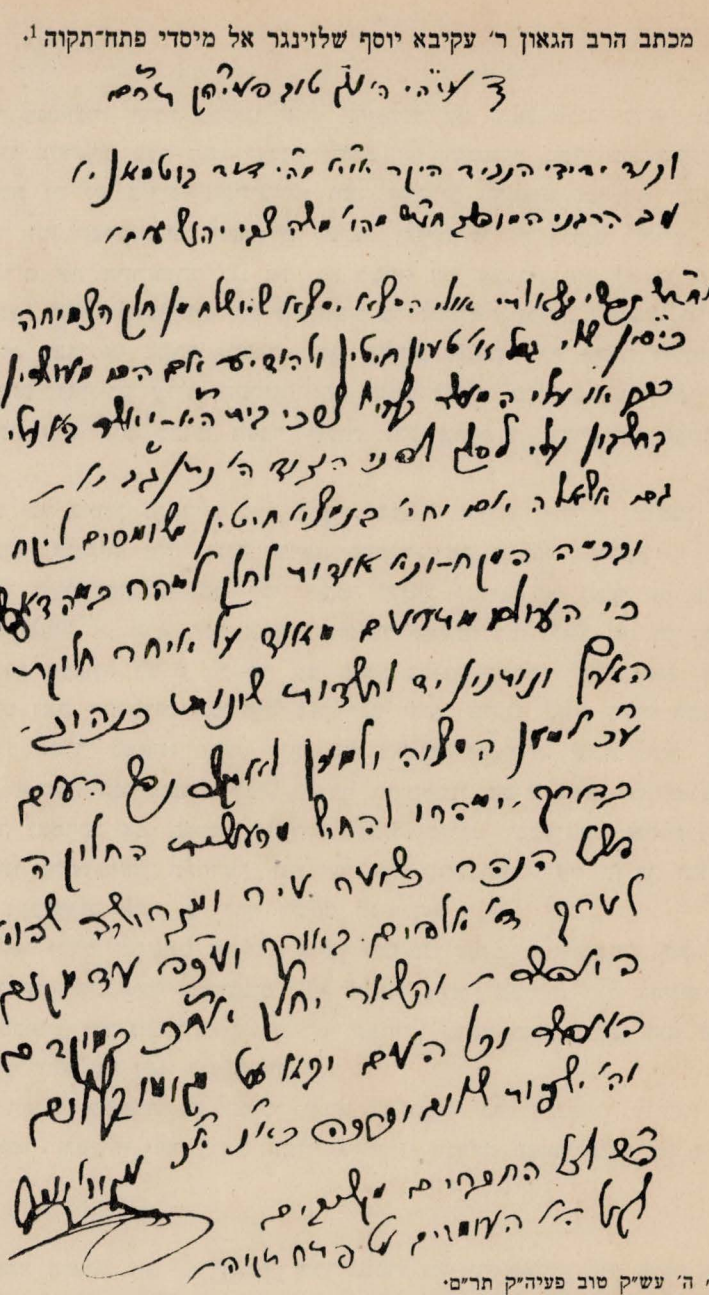

בעזה״י. ה׳ עש״ק טוב פעיה״ק תר״ם.

לכבוד ידידי הנגיד היקר אי״א מה׳ דוד גוטמאן י׳ עם הרבני המופלג חו״ש מהו׳ משה צבי יהושע י׳.

אחד״ש נפשי בשאלתי אולי המצא ימצא שיושלח מן חלק הצמיחה כיסי״ן שוי גמל א׳ טעון חיטין ולהודיע אם הם מעושרים כבר או עלי המעשר בשביל צרכי בית היו״ו — ואשר באו עלי בחשבון עלי לסלק לפני הנגיד ה׳ נתן גר׳ (גרינגרט) י״ו׳

גם אשאלה אם יהי׳ בנמצא חיטין משומרים ליקח ובכמה המקח — ונא אודות לחלק למהר במה דאפשר כי העולם מתרעם מאוד על איחר חלוקת הארץ ונותנין יד לחשדות שונות כנהוג. ע״כ למען המצוה ולמען לא תקצר נפש העם בדרך — ימהרו להחיש מראשית החלוקה אצל הנהר כשיער עיר ומגרשיה שהוא לערך ד׳ אלפים באורך ועכ״פ עד מקום האפשרי והשאר יחלק אח״כ במוקדם האפשר וכל העם יבוא על מקומו בשלום וה׳ ישפות שלום וברכה כא״נ א״נ.

עקיבא יוסף שלזינגר.

פ״ש לכל החברים מקשיבים לקול ה׳ העומדים על פתח תקוה.

---

1 מאסף החמר «לתולדות הישוב החקלאי העברי בא״י», שנמצא תחת ידי המחבר.

ומלומד אני בנסיונות, והנה בבואנו היום להתקשר עם טיַאן עלינו לדעת, כי רק אנחנו השלשה הננו אחראים בעד הכל, ועלינו לשלם את השטרות מבלי שום טענות ואמתלאות, אלא שלעומת זה יש בידינו התחיבויות מצד החברים להמציא לנו את הכספים שבועות אחדים לפני זמן הפרעון של השטרות לטיַאן. ואולם מי זה לידינו יתקע, שאמנם מלא ימלאו החברים את התחיבותם זו. אל נא נשלה את עצמנו ונדע נא כי אחינו היהודים נוחי התלהבות המה. ואם היום הם מתלהבים עד להקדמת נעשה לנשמע, מי יודע אם לא על ידי איזה סבה או מקרה שיקרה יוסך עליהם פתאם רוח אחרת ויסתלקו מלמלאות את התחיבותם. ואז רק עלינו השלשה יהא מוטל לשלם הכל. על כן דעתי היא, שעלינו להמלך תחלה איש איש בביתו מספר שעות, ורק אחרי כן נחליט אם לעשות את הדבר או לחדול».

עצתו של גוטמן נתקבלה בלי ערעור. כעבור שעות אחדות וגוטמן שב, כשפניו מביעים שמחה פנימית, והוא פונה אליהם כממשיך את שיחתו הקודמת:

«תמיד הייתי מהרהר ביני לבין עצמי ושואל: מדוע לא תקח גם בת זוגי חלק בשמחה של מצוה זו, הלא בכל אשר התעניתי תתענה גם היא? ואם כך, איפוא, אמרתי, אשאל נא גם בעצתה בטרם נתקשר עם טיַאן. כמובן תארתי לפניה הכל, את החששות שיש לחשוש ואת ההפסדות הכרוכים בזה, וסוף דבר שהנני שמח להגיד לכם, כי מה שלא מצא שלמה המלך מצאתי אנכי כיום הזה. אמנם גם היא אינה נקיה מכל חששות, ואולם היא אמרה: הנני נכונה לכל, כי כך מקובלתני מבית אבא — «לפום צערא אגרא». עוד הוסיפה ואמרה: אם סלומון, אשר ה' חננו בבנים ובפעוטות, שרבה עליו אחריותם וטפולם, אינו נרתע מפני ההחלטה, אנו על אחת כמה וכמה. על כן לך וחתום והתחזק בה', אתה והעומדים אתך, כי לכם משפט הגאולה».

חתימת החוזה עם טיאן.

אז קמו והלכו שלשתם אל בית טיאן ויכתבו ויחתמו את החוזה, חלק רביעי מסכום הכסף מסרו על ידו תיכף במזומנים ועל השאר נתנו שטרות. ועל החתום באו שלשה: יואל משה סלומון, דוד גוטמן ונתן גרינגרט. האחרון התנה בפירוש, כי הוא מקבל אחריות רק על חלקו ולא על יתר התשלומים.

לפי החוזה, שנעשה בין המוכר והקונים, נשארו כל התבואות שנזרעו בשנה ההיא לרשות המוכר, ולפי זה לא היתה הנחיצות לקוני הנחלה לצאת תיכף אל העבודה בפ״ת.

V

«ובאחד הימים, יום ו' עש״ק, שבו נמסרו כל הקושאנים על שמות אלה השלשה במעמד עוד חברים שבאו מירושלים, קרא גוטמן, שקבע כבר את מושבו בפתח־תקוה, אל המתישבים החדשים, ואמר להם: «רבותי, היום הזה נעשיתם אזרחים בארצנו, ע״כ הנני מבקשכם לקום וללכת אתי יחד אל הנחלה שזכינו לגאלה מיד הנכרי, והנכם כלכם מוזמנים אלי ליום השבת». המיסדים יצאו רכובים על חמורים בראש והחברים יצאו אחריהם ברגל, ומיד בצאתם את העיר התחילו מתחלפים כפעם בפעם הרוכבים עם ההולכים, עד בואם לפני דמדומי חמה לפתח־תקוה. ויהי בהגיעם סמוך אל המושבה ויצאו לקראתם קבוצת חברים מן הקודמים ויקדמו את פניהם בברכת «ברוכים הבאים!» «ברוכים המתנחלים החדשים!».

הבחירה[1]

וְנָחַל יְהוָה אֶת־יְהוּדָה חֶלְקוֹ עַל אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלָם: (זכרי׳ ב)

עלה במוסכם האספה הכללית של חברת «**פתח תקוה**» אשר התאספה בשביעי לחנוכה לבחור מתוכה שבעה אנשים אשר יעמדו בראש העדה לכל עניני הצבור, הן בעסקי ממון והן בעסקי ההנהגה ושלום הכללי. באפן שיהיה כח הנבחרים כח מוחלט לדון ולהורות כפי חוקי התקנות הכלליות העתידות להעשות על ידיהם בהסכם רוב בני החבורה, כן יקום וכן יהי, מבלי שימרה איש את פיהם. ולתכלית הבחירה הנכבדה ההיא יקבל כ״א מבני החבורה הגליון הנוכחי, אשר רשומים עליו שמות כל בני החבורה על הסדר, והאיש אשר ימצאהו הגון וכשר לפניו, ישים תו עגול מצדו, וישיב הגליון חתום וצרור במעטפה ליד ה״ר נתן גרינגארט נ״י במשך שני ימים מיום דלמטה. וכבוא כל הגליונות ליד הנ״ל אז יפתחו במעמד הועד העראי שנמנה מן האספה באותו מעמד, והמרובים בדעות המה הנבחרים.

וזה משפט הבחירה

א) בוחרים בשבעה אנשים, חמשה מהדרים בירושלם, ושנים מאלה שקבעו ישיבתם בפתח תקוה. ואין בוחרים בשנים קרובים פסולי עדות. **ב)** מנין הדעות לפי מספר הגופים, ולפי מספר החלקים בהנכסים (קיראטין), כיצד? כ״א מבני החבורה שיש לו חצי חלק נותנים דעה אחת לגופו. יש לו חלק אחד שלם נותנים לו שתי דעות אחת לגופו ואחת כנגד חלקו שבנכסים. היו לו חלקים מרובים נותנים לו דעה אחת כנגד כל חלק וחלק חוץ מהדעה שיש לגופו. השותפים שעולה על חלק כ״א מהם פחות מחצי חלק, גופם אחד ואין להם אלא דעה אחת. **ג)** הבחירה הנוכחית אינה אלא לשנה.— כ״ז יצא לאור יום לחדש טבת שנת תר״מ לפ״ק.

ואלה שמות בני ישראל הי״ו

מספר הדעות		מספר הדעות		מספר הדעות	
1	ר׳ אברהם אבא סלאנט	2	ר׳ יואל משה מדפיס (בפ״ת)	2	ר׳ מיכל פינס בא בכח ר׳ אברהם גרינבערג מסלאנים
1	ר׳ אברהם יעקב עם חתנו	2	ר׳ יהודה ליב נעלקין		
2	ר׳ אברהם פייגיל ר׳ שמואל	1	ר׳ יהודא פייגיל		
2	ר׳ אהרן ליב קויפמאן	1	ר׳ יהושע העשיל בראז	2	〃 〃 〃 ר׳ אברהם קאפעלמאנן מ״ק הנ״ל
1	ר׳ אהרן הייליפערין	1	ר׳ יהושע סטאמפפער		
2	ר׳ אלטער ווינקלער	1	ר׳ יוחנן בר״י יעקב פוטרמאנן	2	〃 〃 〃 ר׳ שמחה ב״ר משה מונטאגו שמואל
1	בנו	2	ר׳ יוסף בנימין ושותפו		
1	ר׳ אליהו זלמן	2	ר׳ יוסף זונדל סלאנט	1	ר׳ מיכל ליב כהן (בפ״ת) ר׳ מאניש שו״ב מאונגרין
6	ר׳ אשר זליג בלום	2	ר׳ יוסף ריבלין		
1	ר׳ אשר לעמיל ושותפו ר׳ שמואל זאוועל	2	ר׳ יוסף שמואל הערשלער	2	ר׳ מרדכי נגר
3	ר׳ ביינש גאלדשמיד	2	ר׳ יחזקאל מאנדילזאהן	2	ר׳ משה זיסערמאנן
1	ר׳ גדלי׳ ב״ר אהרן שמש	1	ר׳ יחזקאל צוועבנער	3	ר׳ משה צבי לעווינזאהן
1	אחיו ר׳ אלי׳	5	ר׳ יעקב בלוממנטאהל	3	ר׳ משה ריינארד (בפ״ת)
1	ר׳ גדלי׳ בעקער	1	ר׳ יעקב דאנציג	2	ר׳ נתן גרינגארד ור׳ משה ג״נ ור׳ מרדכי הויזדארף
1	ר׳ דוב מאיר אייזנשטיין	3	ר׳ יעקב זעלצער		
1	ר׳ דוד ראזיטשער	1	ר׳ יעקב יהודא ב״ר נתן	11	ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר
5	ר׳ דוד גוטמאן (בפ״ת)	7	ר׳ יצחק יעקב מליפנא (בפ״ת)	2	ר׳ פנחס שוכמאנן
2	ר׳ דוד יוליס	2	ר׳ יצחק לעדערבערג	2	ר׳ צבי ליב ארי׳ לעדערבערג
2	ר׳ זלמן יוליס	2	ר׳ ליב ב״ר יונה	1	ר׳ צבי ליב גאלדמאנן
3	ר׳ זרח בארנעט (בפ״ת)	1	ר׳ ליב בר״י מפינסק	1	ר׳ צמח כהן
1	ר׳ זרח מראקאווי ושותפו	1	ר׳ ליב צייטלין	2	ר׳ שלמה רופא
	ר׳ דוד כהן	2	ר׳ ליב צוועבנער	3	ר׳ שמואל אייזיק פישמאנן

[1] הבחירות הראשונות לועד פתח־תקוה. רשימת בעלי זכות הבחירה לפי מספר הקולות שלהם ותקנות הבחירות. התעודה בצורה זו נמצאה בארכיוון של משה צבי לוינזון, מבוני פתח־תקוה הראשונים.

בשעת הסעודה עמד יואל משה סלומון ודרש לפני המסובים על הישוב החדש, וגם ספר לפניהם זכרונות מהישוב הירושלמי.

דברי ר׳ יואל משה סלומון וזכרונותיו.

«אדם – אמר – קונה לו בית או בירה והוא שמח ועלז, אעפ״כ אין שמחתו שלמה, כי ספק מתקימת בידו הבירה ספק אינה מתקימת ומוכרה לאחרים. ואם מתקימת בידו, שמא ביד בנו אינה מתקימת. מה שאין כן הקניה שלנו. קניה זו היא אמתית, קניה עולמית, ואם בידינו לא תתקים במשך השנים – מה בכך, הלא תתקים בידי אחינו, בידי עם ישראל. ויתחלפו הבעלים בחלוף הדורות, תתחלפנה צורות בני האדם, תתחלפנה הידים ותשתנינה הפעולות במקום הזה. כן גם האדמה תחליף צורה ותלבש צורה. במקום שזה זרע היום חטה או שעורה – יבא מחר אחר ויטע כרם, והאחר יקים בית חרשת לתעשיות שונות, ואולם הכל יעשה בידי אחינו, והכל לשם הרמת קרן עמנו על אדמתו. כל יהודי הקונה וגואל קרקע בארץ ישראל מיד גוי, הריהו קונה עולם ושמחתו שמחת עולם. מאושרים איפוא אנו, אחים יקרים! זכאים אנחנו, כי זכינו לגאול גאולה שלמה נחלה גדולה כהיום הזה בארצנו. דעו לכם, כי כל שטחי האדמה הנמצאים כיום הזה בידי אחינו היהודים בכל ארצנו, הן אלה אשר במקוה ישראל והן אלה אשר בירושלים, חברון, צפת וטבריה ויפו, אם תצרפום אמה לאמה, תמצאו כי השטח שעלה בידינו לגאול מכריע את כלם, שטח הקרוב לשנים עשר אלף דונם. על כל איש יהודי אמתי חובב ארצו ועמו מוטלים חובות, חובה לגאול את הארץ וחובה להחיותה: לבנות בתים, לחרוש שדה, לטעת כרם וכל עץ מאכל.

«את החלק הראשון של גאולת הארץ כבר קיימנו כמעט בחבל זה, עתה עלינו ועל כל הבאים אחרינו להתחיל גם בקיום החלק השני של גאולת הארץ: לעבדה ולשמרה ולהשיבה לחשיבותה הקדומה בהיות ישראל על אדמתו.

«על כל מדרך כף רגל כאן הלכו אבותינו ואבות אבותינו, שרים, רוזנים, מלכים ונביאים. כל צעד ושעל מחיה לפנינו זכרון קדום. זכרון קדוש או ציון גבורה ואות נצחון. ומי יודע אם לא למחזה השדות הדשנים הללו מרהיבי העין, ולמראה מי מנוחות הירקון, אם לא למראה כל אלה שר לפנים נעים זמירות ישראל: «ה׳ רועי לא אחסר, בנאות דשא ירביצני, על מי מנוחות ינהלני». כל זכרונות העבר, מלחמות הגבורים והקדושים שהשליכו את נפשם מנגד ויצילו את עמם וארצם, גם מחזות העתיד המובטח לנו ע״י הנביאים פה בארצם. באמרם: «ונתתי לה את כרמיה משם וענתה שמה כימי נעוריה» – כל אלה אנו רואים כאן בעיני בשר כבעיני רוח.

«הישוב היהודי כאן בארצנו דומה כיום לילד קטן, המטפס בידיו וברגליו על פני האדמה. והמלאך הממונה על כל עשב ועשב ועומד ומכה על ראשו ואומר לו: גדול!– הוא הוא העומד ומכה גם על ראש הילד הזה ואומר לו: קום עמוד על רגליך, כבר הגיעה השעה לילך ברגליך. והילד מתמודד ומנסה עצמו לעמוד על רגליו באימה וביראה, והוא עומד ונופל. פעם הוא מחבל את ראשו ופעם פוצע את פניו, אך סוף סוף הוא עשה את שלו והרי הוא עומד כהוגן והריהו מתחיל מהלך, והרי הוא רץ, ובהמשך הזמן הרי הוא כאחד האדם, החי על חשבון עצמו ועל אחריות עצמו.

«כזה הוא ישובנו. כל פעולה גוררת אחריה עוד פעולה אחרת גדולה הימנה, כל קניה בארץ גוררת קניה אחרת וכל בנין גורר אחריו עוד בנין גדול ממנו.

«ואם לפעמים יעמד איזה מעצור על דרכנו—אל לנו להואש. אל לנו להביא מורך בלבבות, ואם ח״ו יפל ויכשל האחד אז יקום אחריו השני והשלישי, ונגבר חילים ודבר אלהינו יקום לעולם. הלא זוכרים אתם, אחים ירושלמים, את החיים שחיינו לפני שתים עשרה שנה בירושלים. הישוב היהודי היה צפוף כלו בתוך העיר, בפנים החומה, הנקרא רובע היהודים. הבתים כלם נדמו כעין קברים עתיקים צרים ואפלים. השוקים והסמטאות מעופשים והאויר מחניק, ובעד הקברים הללו היינו משלמים כסף מלא להפטרונים הישמעאלים בעלי־הבתים, שירשו אותם מאבותיהם מכמה מאות שנה, ותמיד היו האדונים הללו פוגשים אותנו במבט של זעם ואומרים: מדוד והב, שקול ותן!

זכרונות מיסד פ״ת על הישוב היהודי בירושלים.

«וכן ידועות לכלכם גם תוצאותיו של ישוב זה, כי בשנת תרכ״ו, שנת הדֶבר, מתו מאתים מטובי העיר, וכשליש אנשים מהישוב שכבו קבר בגלל הישוב הצפוף.

«זכורני: הדבר היה ביום ל״ג בעומר, היום שהיהודים הולכים להשתטח על קבר שמעון הצדיק, ואני מטיל יחד עם מספר בחורים מחוץ לעיר על יד דרך יפו, עד מקום החומה החדשה, שהרוסים החלו לבנותה סביב נחלתם. עוד אנו מהלכים והנה לפנינו שדות זרועים אפונה ופול. כיון שנכנסנו אל תוך השדות הזרועים, מיד הרימו שמה פלחים אחדים את קולם עלינו לאמור: הוי יהודים, מה לכם על אדמתנו?

«– לקנות מאתכם את השדות הללו, עניתים. מיד נתרככו ואמרו: בשביל מה, אדוני, ולאיזו מטרה? ואמרתי: למען זרוע אפונה או פול כמותכם, האין זה עסק טוב?

«אמרו: כן, זה עסק טוב בשבילך להיותך קרוב אל המקום הזה, הלא מושבך בתוך העיר.

«בקיצור, אנכי התחלתי לבוא עמהם במשא ומתן אודות המקח עד שגמרתי והבטחתים לשלם להם בעד כל אמה חצי גרוש. הפלחים הללו לא חלמו מעולם על עשר שכזה, לקבל בעד שדות תבואה חצי גרש לכל אמה. אז שאלו ממני להגיד להם מקום מגורי שבתוך העיר, בכדי שיבאו אלי מחר יחד עם יתר בעלי השדות הללו.

«חברי ובני לויתי שהלכו עמי נבהלו בשמעם איך שאני מציר להם את כל הפרטים והסמנים של ביתי, בחשבם בתחלה שכל דברי שדברתי את הפלחים אודות הקניה, לא דברתי אלא לשם אמתלא להשתמט מהם. ואולם כשאמרתי להם בפירוש, שאמנם החלטתי בדעתי לקנות מהם את האדמה, ראיתי כי הם מביטים עלי כעל איש שנטרפה עליו דעתו ח״ו.

«– האמנם – שאלו משתוממים – תזרע לך פה במקום הזה פול ועדשים כמו הפלחים הללו?

«– והאם כדאי יהיה לך לסגור את בית דפוסך ולהתעסק בזריעת אפונה ובמכירתה בשוק?

«ואני בינתים נפרדתי מהפלחים בשלום והזהרתים עוד פעם שיתקבצו ויבואו אלי ביום הנועד בשעה מדויקת.

«ויהי בשובי העירה עם בני לויתי ואמר להם: דעו נא, אחים, כי את השדות הללו אני קונה במטרה לבנות פה בתים לשבת, בשבילי ובשביל אחים ורעים, שירצו לעשות כמוני. ודעו לכם, כי הנה הגיעה השעה שהישוב היהודי צריך לצאת ממאסרו שבתוך העיר ולהתישב מחוץ לחומה. בני לויתי התחילו שוב להתבונן אל פני בסקרנות

מיוחדת. בכדי לראות בי סמני השגעון – היתכן? שאלו תמהים ומשתאים – היתכן כי אתה תבנה לך בית במקום השמם הזה? ומה תעשה בלילה בשעה שדלתות שערי העיר נעולות וסגורות ואין יוצא ואין בא? ואם הפלחים והבדואים ימצאו שעת הכשר להתנפל עליך ועל חבריך, אל מי תזעק ותושע, אל מי תקרא לעזרה בישימון הזה?

«סוף דבר: נכנסתי העירה ודברתי את ידידי וחברי הר׳ יוסף ריבלין, איש הנתון לישוב בכל לבו ונפשו. ובאותו הלילה מצאתי לי עוד חמשה חברים מקשיבים לקולי.

«למחרת באו הפלחים ומכרו לנו את השדות. וכשנגלה אחרי כן קשי גדול לקבל את הקושאן ע״ש יהודי, הסכמנו כלנו לקנות את הנחלה ע״ש אשה אחת מנשי חברינו, שידעה לדבר ערבית על בוריה, והיא הלבישה עצמה כאחת מנשי הישמעאלים, וכמוהן כסתה את פניה בצעיף, וככה עמדה שמה לפני הקדי לקיים המוצדקי על שמה, ובאפן כזה הוצאנו אל הפועל את הקניה הראשונה שמחוץ לעיר ע״ש האשה, היא אסתר, אשת חברי ר׳ אריה ליב הורביץ. ומיד נגשנו לבנין השכונה, היא «נחלת שבעה» עד היום. לא עברו ימים מרובים והענין הזה הטיל סערה גדולה בעיר, כל אחד דן אותנו למשוגעים ולמטורפים ולמתאכזרים על עצמם. גם רבנים התנגדו לנו משום «סכנת נפשות» ומשום «שאין סומכין על הנס». אנחנו עשינו את שלנו, וכעבור שלש שנים הקמנו שם בתים ויצאנו חלוצים לשבת מחוץ לחומה, והישוב התחיל מצליח בידינו בעזר האלהים.

קנית נחלת־שבעה בירושלים ובנינה.

«לאט לאט קמו גם הרבנים, המתנגדים לשעבר, לעזרתנו לכונן עוד שכונות, בראותם כי יד אלהים לטוב עלינו. אז באו אלינו הר׳ שמואל דוד מוילנא, ר׳ דוד אש ואחיו ר׳ אהרן אש, שני אברכים בעלי מרץ, לערוך תכנית ליסוד שכונה, וביום המחרת מסרתי להם התכנית לאגוד חברים בתשלומים שנתיים. הצעירים הללו יצאו אל העיר והתכנית בידם, ובמשך יומים הספיקו כבר לרכוש כמאה חברים וקראו לשכונה בשם «מאה שערים». ומאז התחילו נבנות שכונות חדשות בזו אחר זו.

«הוא אשר אמרתי – סיים יואל משה סלומון – כי כל פעולה לטובת הישוב גוררת אחריה פעולה אחרת גדולה הימנה. פעולת הקמת השכונות הללו היא היא שגררה אחרי כן גם ליסוד המושבה פתח־תקוה. «וה׳ הטוב ישקיף עלינו ממרום לשפות לנו הטוב והשלום, וארצנו תתן את יבולה ויקוים בנו מקרא שכתוב: «ואתם הרי ישראל וכו׳»[1].

VI

בחרף שנת תר״מ התעסקו החברים הקודמים מגואלי נחלת קסר כל אחד ואחד על חשבון עצמו ועל אחריות עצמו. מהם עבדו את שדותיהם ע״פ שטתם הרגילה של הערבים, כלומר היו חורשים בצמד בקר; מהם היו חורשים ע״פ שטת האשכנזים בסוסים או בפרדים, ומהם מסרו שדותיהם לערבים וגם לגרמנים.

החרף הזה היה מן הקשים ביותר. ירדו גשמים ושלגים מרובים וגם בפתח־תקוה היה שלג, שכסה את פני האדמה שעות מספר – חזון יקר באקלימה של א״י. ומסבת רבוי הגשמים עברו שבועות רצופים שלא יכלו החברים להכנס ליפו מגאות מי הנחל מוסררה. הסבל היה גדול, אולם לא כמו אשתקד, כי סוף סוף אינו דומה ישוב של אנשים בודדים

השלג בפ״ת.

[1] מזכרונות ט. סלומון.

לישוב של בעלי משפחה, כי אלה האחרונים, בזכרם את אשר עבר עליהם בחרף הקודם, הכינו להם את כל שהשיגה ידם, וגם את הלחם אפו להם בתנור קטן שהקימו בשכונה באפן ארעי. הנה כי כן אלה הגברים שנמצאו שמה בגפם הסתיעו בהרבה ע״י בעלי המשפחות וגם ע״ל ידי חנות המכלת שהקים ראב, ולא סבלו חרפת רעב כמו בחרף שנת תרל״ט.

בנין צריפים ולבון לבנים.

בשנת תר״מ מתחילה כבר תנועה במושבה, הודות לחברים החדשים שנתוספו על הראשונים. מהם הקימו להם צריפי עץ לדירה ומהם לבנו לבנים ושטחון על פני השדה ליבשן בחום השמש ואחרי כן עם סוף הקיץ בנו מהן בתים לשבתם.

כשהגיעה עונת החרישה, מיד התחילו החברים הקודמים של נחלת קסר בעבודה, ומהחברים החדשים השתכרו אצלם בתור שכירי יום בכדי להסתגל לעבודה חקלאית.

פרק ו.

התקואים והירקוניים ותקנותיהם.

מיסדי המושבה מזהירים את חבריהם מהתישב על גדות הירקון מפני אוירו המזיק. — נרגנות וחשדנות וצרות עין מצד החברים החדשים. — החברים החדשים מסתלקים מלשלם את חובותיהם בעד חלקי אדמתם. — אספה. — משפט בירושלים. — גוטמן מוכר מגרשו וסלומון ממשכן חצרותיו לשלם את חובות המתישבים לבעל הקרקע. — החברים החדשים עוברים להתישב על גדות הירקון למרות אזהרתם של המיסדים. — הקדחת מתפשטת בין הירקונים ומפילה בהם חללים. — הנגע דבק בתקואים. — המיסדים מטפלים בחולים של שתי השכונות כאחת. — אנשי ירושלים דורשים מקרוביהם במושבה לעזבה ולשוב ירושלימה. — שנת השמיטה ויציאתם של המיסדים עצמם את המושבה. — מִנְיוֹ של הגאון מבריסק לסוכן «אגודת מיסדי הישוב». תקנות התקואים. — «ספר הברית והזכרון» — קול מעיר. — הסכמות. — כתב ההתקשרות. — תקנות הירקונים. — התיעצות המיסדים בדבר העברת המושבה למקום אחר. — גוטמן עובר ליפו על מנת לרכוש חברים למושבה מעולי רוסיה. — «קול מהיכל». — תשובתו של סלומון.

I

השממה והקדחת בסביבת הירקון.

עוד חיים במושבה מתי מספר גברים ונשים מראשוני מיסדיה, היודעים לספר זכרונות על אותה השממה שעל גדות הירקון מלפני חמשים שנה, בעת שמסביב על פני רחבי חולות ובצות, לא נראה בלתי אם קמץ קטן של בתי חמר זעירים, הוא הכפר הערבי אמלבש, שהיה ממושכן בידי האפנדי טיאן מיפו בשל חובות בני פרוטה, ומשרבו השנים ועמן גדלה ורבתה הרבית, נאלצו הפלחים העלובים למשכן גם את עצמם, עם נשיהם וילדיהם לעבדי עולם בידי אותו האפנדי, שרק המות, שהיה מופיע אליהם כפעם בפעם בדמות הקדחת הצהובה — רק הוא לבדו היה משחרר אותם, אחד־אחד, מידי בעליהם האכזרים. ואולם לא טוב מזה היה מצבם של החלוצים היהודים הירושלמיים שנתישבו בקרבת אותו המקום.

הסבל הנורא של חלוצי הישוב החקלאי.

זקני פתח־תקוה זוכרים עדיין את שנות הקדחת, בנעצה את צפרניה החדות כחיה זעומה בחלוצי הישוב החדש והמה מובלים צבי־בטן בעגלה, מהלך שש עשרה שעות, לבית החולים שעל שם רוטשילד או לביקור חולים בירושלים להתרפא ממחלה ממארת זו.

אחרי חג הפסח בשנה ההיא בא חלק מהחברים החדשים לפתח תקוה, כל אחד ואחד בצרור כספו המעט או המרובה בידו, בכדי להסתדר שמה בימי הקיץ, בהקימם בתים ושאר צרכי המשק. שנים מהמיסדים, סלומון וגוטמן, מצאו לחובה להזהיר את החדשים

על שתית מי הירקון מפני חשש המחלות ושעליהם להשתמש רק במי הבאר שחפרו במושבה. עוד הודיעו להם, כי כל חבר שיסכים להקים בית ורפת בתוך השכונה הבנויה מכבר יזכה בהנחות אלה:

א. ינתנו להם מגרשים במחיר 5 פרנקים כל דונם, שהוא מחיר הקרן בלי כל רוח.

ב. המתישבים החדשים ישתמשו בבאר שנחפרה בכספי החברים הראשונים, בלי שום תשלום.

אולם בין החברים החדשים נמצא גם מספר נרגנים וחשדנים, אם כי לא בלי סבה ידועה. וזה הדבר: אחדים מהם קוו כי י. מ. סלומון יפעל על ר׳ יחיאל מיכל פינס להסב את כל עזבון החברה הלונדונית לשם מזכרת משה מונטפיורי להחזקת החקלאים המתישבים בפתח־תקוה. וכשראו כי נכזבה תוחלתם, התחילו חושדים את המיסדים בכונה רעה. אז הזהירו המיסדים בכל החברים החדשים שלא יסמכו על שום עזרת חוץ, וכל אשר ירגיש בעצמו כי אין ידו משגת להכנס בתור חבר – יסתלק לגמרי, כי זולת מה שיזיק לעצמו הרי ישמש גם גורם לאכזבת רעיון הישוב כלו. ואולם רוב המתישבים החדשים בקשו להם רק אמתלאות כיצד להפטר מתשלומי מחיר חלקם בקרקע. ותהי ראשית מעשיהם לכעוט במיסדי המושבה וגם להקל בכבודו של ראש המיסדים, הזקן גוטמן.

אזהרתם של המיסדים להמתישבים החדשים.

עוד נמצאו אחרים שחשבו את אזהרתם של המיסדים על שתית מי הירקון לבלתי נכונה, להפך—הירקון, לפי דעתם, אין טוב ממנו להקים על ידו מושב מטעמים פשוטים אלו:

א. שם יהא אפשר להשקות את המטעים ואת עדר הבקר והצאן.

ב. שם יהא אפשר לדוג יום יום דגים בהנהר.

ג. השדות שם הם בכלל עדית שבעדית, והמיסדים שרוב שדותיהם שייכים לקניה ראשונה, מוציאים איפוא דבה על מי הנהר ועל החבל כולו, שלא ישתוקקו אליו אחרים[1]. על סוג החברים הללו נמנה איש אחד מבסרביה, שהיה שם עשיר באחוזות, ובקניה השניה של פתח תקוה היו לו שלשה חלקים, והוא הראה התנגדות נמרצה למיסדים בכל דבר שהיו עושים או אומרים לעשות. בינתים והפלחים הערבים כיון שהרגישו בחלוקי־הדעות ובסכסוכים שבתוך החברה, סר מעליהם פחד הבעלים ועד מהרה התחילו כנופיות גנבים לבקר בלילות את בתי היהודים ולהסיג את גבולות האדמה.

סוף דבר היה, שהחברים החדשים, מפני טעמים ונמוקים משוללי יסוד, משכו את ידיהם מלשלם את המגיע מהם בעד חלקות אדמתם. לשוא קראו אותם המיסדים לאספה לשם ברור דברים: רובם הגדול לא בא לגמרי, והמעטים אשר באו הדגישו בפירוש שלא ישלמו. אז יצאו המיסדים ירושלימה והזמינו את המשתמטים לד״ת. לאחר הרצאות טענותיהם של שני הצדדים, חייב הבד״צ את בעלי הנחלות לפרוע את חובותיהם. ואולם תשובתם היתה: אין לנו כסף. אז ראו ונוכחו המיסדים, כי את אשר פחדו לפני חתימת החוזה באה ונהיתה. אז נאלץ גוטמן למכור את מגרשו הגדול, שהיה לו בירושלים על יד שכונת בית־יעקב, במחיר זול מאד, וסלומון נסע חברונה ולוה במשכנתא על חצרותיו בירושלים עשרים אלף פרנק. באופן כזה פרעו שניהם את השטרות לטיאן. רק כששה

ד״ת בין המיסדים והמתישבים החדשים.

[1] ואחד מהירקונים, שעודנו חי אתנו כיום בפ״ת, מוסיף כי היה עוד נמוק שגרם לפרוד: החדשים דרשו בחירת ועד חדש בהשתתפותם.

עשר חברים נמצאו שפרעו את חובותיהם, ועל פי הסכמת יתר המיסדים נתן להם סלומון קושנים מהשליש של נחלת טיאן שנרשם על שמו.

באותו זמן נתעוררה שאלת חלוקת המגרשים לשם בניני המושבה. אז נמצאו אחדים שנתרצו לקבל מגרשים בשכונה הישנה וחלק החליטו לבנות את שכונתם ע״י הירקון. נחר גרונם של המיסדים מקרוא אליהם יום יום ומהזהירם על זה, באמרם אליהם: דעו לכם, אחים, כי בהתישבכם במקום הזה הנכם מסכנים את נפשותיכם ואת נפשות בני ביתכם וגם את נפש כל הישוב כלו אתם קובעים. והללו היו מלעיגים ועושים שלהם. אז פנה סלומון אל ידידיו בירושלים מחשובי העסקנים של הישוב, ובראשם ר׳ יוסף רבלין, שגם לו היתה נחלה בפתח־תקוה, ושתמיד התענין בכל הפעולות הנוגעות לישוב, ויבקשם סלומון לבוא אל המושבה ולהשפיע על החברים החדשים כי יחדלו ממעשיהם הכרוכים בסכנת נפשות. המוזמנים באו אל המקום וידברו אתם רכות ויבקשו ויתחננו לפניהם בשם הישוב—אך לשוא! שומע לא היה להם. אז הציע לפניהם סלומון שאם הוא וחבריו חשודים בעיניהם בהנאה פרטית — יפנו אל ראש הרופאים בירושלים, הוא הד״ר מזוריקה היוני, והוא ימסור להם את תוצאות חקירתו את הסביבה, למען ידעו דבר ברור. הצעתו של סלומון נתקבלה. אך אהה—כי נצח השטן. המתעקשים העלובים לא שמו לב גם לדבר הזה, באמרם שאין לדמות את היהודים לפלחים הערבים, שאינם מקפידים על הנקיון וגם אינם יודעים להשתמש ברפואות, מה שאין כן היהודים, אשר אם יחלה אחד והשתמש בחינין ובשאר רפואות—והבריא. ובמשך הקיץ הקימו על הירקון שלשה בתי אבן וששה בתי חמר ויזרעו ירקות וישקום במימי הירקון, וישתו מהמים גם הם עצמם.

חלוקת המגרשים וההתישבות על גדות הירקון.

II

והטבע עשה את שלו: במשך חדשים מספר נשתנו פני כל המקום הודות לצמחים החיים שכסוהו מסביב—מראה מרהיב עין ומרנין נפש.

הירקונים המציאו להם כל מיני מלכדות ומצודות לדוג דגים, ובכל בקר היו מוצאים לפניהם דגים מוכנים, שהספיקו די אכל למשפחותיהם. אמנם בחדשים הראשונים לא הרגישו בעצמם הירקונים שום מחלה ושום הרגשה רעה, ויחשבו בלבם כי אכן לא בכדי התנגדו להם המיסדים, כי רק טובת עצמם דרשו. לאט לאט, בהמשך הזמן, הורו היתר לעצמם גם אותם המתישבים החדשים, שהיו בתחלה נאמנים למיסדים ולדבריהם, ובבואם לבקר את מכריהם בבתי הירקונים, ויטילו ויתמהמהו שם וישתו לרויה ממי הירקון גם הם.

הירקונים צדים דגי־הירקון למאכלם.

והנה הגיע סוף הקיץ של שנת תר״מ והקדחת פשטה בירקונים ותחל להפיל בהם חללים. והחולים—מהם היו מובאים ליפו ולירושלים, ומהם, מפני קרבת המקום שבין שתי השכונות, היו נמלטים ע״פ רוב אל השכונה הראשונה.

מאד דוה לבם של ראשי המושבה על נפשות אחיהם קרבנות הירקון ואולם האנשים מן הצד, בשמעם שגם בישוב התקואי נמצאים חולים, עמדו והכריזו כי בין פתח־תקוה ושכונת הירקונים ביחס לקדחת ולא כלום, וכי שומר נפשו ירחק משתיהם...

מצב פתח־תקוה בשנת תר״מ. מכתב הרבנים ובד״צ של ירושלים למיסדי פתח־תקוה[1]

בעזה״י. פעה״ק ירושלם ת״ו. יום א׳ טוב׳ אב תר״מ.

כבוד ידידינו הנכבדים ראשי ומיסדי החברה פתח תקוה לעבוד את האדמה. ירצה ה׳ פעלכם.
נעוינו משמוע יום יום זעקת אחינו הנמצאים ביפו על אודות החולים רח״ל, אשר לפי דבריהם
מובאים יום יום מהנחלה ואין מאסף אותם הביתה. זולת אלה אשר באו שם מירושלם לרגל עסקיהם

[1] מהארכיון של משה צבי לוינזון.

מוכרחים לבטל מעסקיהם ולהתעסק עם החולים ורפואתם או להניחם להתגולל באשפתות יפו. מלבד כסף רב שהם דורשים יום יום, אשר אין מוצא לכסף הרב הזה. ומי יודע אחרית הדבר המר הזה ח״ו.

וע״כ, חייבים אנחנו להגיד לכם דעתנו עפ״י הדין, כי כל ההוצאות של החולים של פתח תקוה, על החברה פתח תקוה הם. ואין לנו רשות והיתר לקחת דמי עניים ואלמנות ויתומים ולפזרם בעד אנשים אשר לא חסו על נפשם ועל זרעם והשליכו עצמם למקום אשר הוא דראון לכל בשר ח״ו. ואם לא תשאו במשא ההוצאות הללו, חובה עלינו ונעשינה להכריז ולהודיע בכל כתבי העתים מהמכשלה של החברה וימנעו רבים מלסכן עצמם, ולבא להסתפח בנחלת פתח תקוה. ועל אותם היושבים בדיוטא התחתונה אצל הנחל, החובה להעתיק מושבם ולתקוע אהלם במקום הידוע לאויר צח וטוב. דברי הדו״ש

נאם שמואל סלאנט ונאם משה נחמ׳ כהנוב ונאם אברהם אייזענשטיין
ונאם יעקב יהודא לעווי ונאם מאיר מאנקשיט

עזיבת המושבה.

בשנת תרמ״א נתרוקנה השכונה הירקונית והבתים נשארו שוממים ועזובים וגם השכונה התקואית נשמה מתושביה, לאחר שדבקה המחלה גם בה. כי בהתפשט השמועה הרעה בירושלים, התחיל כל איש מפתח־תקוה לקבל מכתבי בקשה מקרוביו, כי יחמול על עצמו ועל משפחתו ויעזוב חיש מהר את המקום המסוכן וישוב לירושלים.

בלב דואב ובעינים כלות הביטו המיסדים איך שגם אלה מהחברים, שהסתגלו אל העבודה החקלאית ושהסכינו כבר לקבל את כל היסורים באהבה, קמים ועוזבים אחד אחד את נחלותיהם לבלי שוב.

לבסוף החליטו גם גוטמן וסלומון לעזוב את השכונה, בהתנחמם בזה כי השנה הבאה היא שנת השמיטה, שבה ממילא אסורה העבודה, והרי הם עוזבים את נחלותיהם רק לפי שעה עד תום שנת השבע.

III

בזמן הסכסוכים, ששררו בין החברים החדשים ובין המיסדים, היה קיים קשר אמיץ בין אלה החברים, שהיו נמצאים על מקומם על גדות הירקון בפתח־תקוה, ובין אלה החברים שישבו בירושלים ושהיו חובלים תחבולות ומיעצים עצות מרחוק כיצד להפריע ולסכסך בין שני הצדדים, ומכתבים היו עפים מהתם להכא ומהכא להתם.

תפקידו של הרב דיסקין הגאון מבריסק בעניני פתח־תקוה.

בין אכרי פתח־תקוה הירושלמיים היו כאלה שנמנו על הקנאים הקיצוניים, וכנראה שגם נטלו חלק במחלקת שבין הגאון מבריסק ובין יחיאל מיכל פינס. ויען שיואל משה סלומון היה ידידו של פינס ועומד לצדו, ע״כ מצאו שעת הכשר להופיע כשומרים על פתח־תקוה, שלא תקולקל ולא תצא לתרבות רעה ע״י זה שיפתחו שם בודאי בתי־ספר ללמודי החול ולשפות זרות וכו׳. ותהי ראשית מעשיהם להכתיר את הגאון מבריסק ולשימהו לראש ולפטרון על המושבה הראשונה, שע״י «תתכונן הן בגשמיות והן ברוחניות». לתכלית זו הקימו להם חברה בשם «אגודת מיסדי הישוב» על טהרת הקדש, ובתנאי מפורש כי רק המה, המיסדים את החברה הזאת, יהיו קודמים לכל איש אחר להתישב (עיין להלן ב«כתב ההתקשרות») והתקינו להם תקנות המושבה בהסכמות «הרבנים הגדולים בד״צ דקהלות אשכנזים». את כל החומר הזה הם עבדו והדפיסו ופרסמו בחוברת מיוחדת «אגודת מיסדי הישוב». וכך יצאו לנו שני ספרי תקנות למושבה העברית הראשונה בא״י: אחד מיסודם של מיסדי המושבה־התקואים, שחֻבר ע״י י. מ. סלומון, והשני של המתישבים החדשים—הירקונים, שחֻבר על ידי מ. צ. לוינזון, ושמפאת חשיבותם ההיסטורית אנו מביאים כאן את שניהם זה אחרי זה.

תקנות

חברת פתח תקוה ה"ו[1]

אשר נוסדה לכבוש הדרך לישוב אחינו באה"ק ע"מ לעבוד
את אדמתה ולקיים המצוות התלויות בה, למען תרום
קרן ישראל בכבוד, ולא יהיה עוד לחרפה בגוים.

לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי
על לבה: ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור
לפתח תקוה וענתה שמה בימי נעוריה וכיום
עלותה מארץ מצרים: (הושע ב' ט"ז—י"ז)

נדפס
פעה"ק ירושלם תובב"א

שנת תקוה טובה ונחמה לפ"ק

בדפוס הר"ה יואל משה בהר"ם שאלאמאן נ"י

---

[1] מהארכיון של הרב אריה ליב פרומקין (מבוני פתח־תקוה).

פתח־תקוה

אנחנו הח״מ, אשר זכנו ה׳ להיות מן הראשונים לפתוח פתח תקוה להשיב את בני ישראל על אדמתם, וקנינו שתי נחלות גדולות ורחבות ידים בחלקו של שבט דן על יד נחל הירקון סמוך ללוד וליפו, אשר מדתן יותר מאלף הקטאר, ושדותיהן טובות ופוריות מדשנה של ארץ ישראל, והשקענו בהן ממון יותר ממאה אלפים פראנק – ראה ראינו כי עדיין לא הצלחנו במעשינו, יען לא בחרנו מקום טוב נאה ובריא למושב, שאין עליו ערעור.

לזאת איפוא שמנו על לבבנו היום לתור אחרי מקום כזה, הסמוך ונשען אל נחלאותינו, ובאנו באגודה אחת לקנות מקום בכפר «יהוד», המפורסם באוירו הזך והבריא וגם מימיו טובים, והעמדנו עלינו מצוה כי כ״א מאחינו וכן כל אחד ואחד מהחברים הישנים או החדשים אשר נקבלהו להספח אלינו, יתן לצורך זה מאה פראנק לחברתנו, כדי לזכות בחלק ממקום הישוב, ואת הכסף הנשאר ממחיר השדה, נוציאו לחפירת באר, ולתקון הישוב בכלל.

גם זו ראינו בזמני נסיוננו המעטים, כי חסרו לחברתנו תקנות קבועות וסדרים נכונים, אשר על פיהם תתנהג, ויהי הדבר הזה לנו לפוקה ולמכשול, כי איש איש פנה לדרכו, ויפרוץ הריב, ותרבינה המחלוקות, עד כי נתקעקע הישוב הקטן אשר יסדנו–ותעזב הארץ; ע״כ שמנו אל לבנו היום לסדר תקנות נאותות, כיד הנסיון הטובה עלינו, וקבלנו על נפשנו ללכת בם ולבלי לקבל שום חבר חדש לחברתנו עד אם יקיים גם הוא על נפשו ועל זרעו ככל הדברים האלה הכתובים בספר הברית.

ואלה דברי הברית:

פרק ראשון: בתקנת הישוב.

א. בשם ה׳ אשר חותמו «אמת» ושמו «שלום» על החברים להתהלך איש את אחיו באמת ותמים בשלום ובמישור, ואיש את רעהו יעזרו בגופם וטרחתם בעת צרה ר״ל, וינזרו מן המחלוקת והקטטות עד קצה האחרון, ושלום ירדפו וישיגוהו.

ב. ראשית חובתם של החברים עתה להשתדל במקנת שדה במקום אויר זך ובריא ומים מתוקים וטובים, שיקבעוהו לישוב ותכתב בערכאות לעת עתה על שם החברים הנותנים עתה כסף מחירו.

ג. אחרי חלוקת השדה ימלאו ידי אדרכל מומחה לחרוט תכנית הישוב לשוקיו

ולרחובותיו ולחצרותיו–לפי המדה אשר יסכימו עליה רוב החברים, ככה ינתן לכל בית אב.

ד. לא פחות מעשרה חברים בפעם אחת יצאו להכין למו מושב ולבנות בתיהם בהמקומות אשר עלו לגורלם, ולא יבנו הבתים כ״א ע״פ תכנית אדרכל מומחה, אשר יסכימו עליו (על התכנית) רוב החברים, ולא ישנו מצורתם בחצר הפונה אל הרחוב במאומה, גם בחצרים לפנים לא ישנו בלתי אם באופן שאין בו משום נזקי שכנים, החברים אשר יצאו ראשונה לבנות יבנו בתיהם זה אצל זה ולא יתפזרו לכל רוח.

ה. איש מהם לא יצא לדור אל המקום הזה עד יבנו מקום לתפלה, בית־טבילה ותנור לאפיה.

ו. ראשית חובת הדרים למנות עליהם ת״ח מומחה, אשר רבני ירושלם הי״ו סמכו ידיהם עליו, ותהי המשרה על שכמו לדון דיני ממונות כד״ת וגם קנסות לפי הצורך, להורות בדיני אסור והיתר בבית ובשדה ולפקח ביתר שאת על שמירת השדה והמצוות התלויות בארץ, אשר הלכותיהן מרובות ויודעיהן מועטים אפילו בין תה״ח, כי לא הסכינו עוד בהן וע״כ המכשול קרוב.

החובה השניה, לשית לב לעדרים צאן קדשים תנוקות של בית רבן, לבלתי ישתובבו משובה נצחת ויגדלו כפראים במדבר, לכן יש למנות מלמד, אשר ילמדם תורת ה׳ וגם ישגיח עליהם לבלתי יתהוללו.

החובה השלישית להאכיל להעם בשר, ע״כ יש להשתדל במנוי שו״ב מומחה וי״א מרבים[1].

החובה הרביעית, להשקות להעם מים מתוקים וטובים, על כן על הדרים להשתדל בחפירת באר ולתקנו ולשאיבה בגלגל סובב ברוח או בכח בעל חי והוצאות החפירה והתקון על כל חברי הישוב.

החובה החמשית, להכין להעם אויר זך ובריא, ע״כ על הדרים לנטוע כאו״א לפני ביתו אילני פירות או אילני סרק, הנותנים ריח טוב ומצרפים את האויר, ואסור גמור הוא על כל איש מישראל להזיק הנטיעות הללו והמזיק אם הוא ואם בהמתו ואף גם בני ביתו שפגיעתן רעה–ענש יענש כאשר יושת עליו; כן גם על הדרים לשמור כל אחד סדרי הטהרה והנקיות בביתו וחצרו, ולא יוציא זבלים לרשות הרבים, ויתקן כ״א לו בית־מחראה לבלי יראה בנו ערות דבר, והיה מחננו קדוש.

החובה הששית, להכין סמי־מרפא, שאין בהם ארס, וכינין וכלי האומנים בבית אחד מן החברים למען יהיו מוכנים לעת מצוא ישמרנו ה׳; ואם ירחיב לנו ה׳ ופרינו בארץ, על החברים להשתדל ג״כ במנוי רופא מומחה, וה׳ יסיר כל מחלה והוא ירפאנו.

והחובה האחרונה היא השביעית, שעל הדרים לקבוע ביניהם משמרות מתחלפות

[1] כל עוד שהישוב מועט ישתדלו לאחד שלש המשרות הללו בידי איש אחד, האיש לוי יהי מנתו המעשר, והיה לנו הלוי למורה, אשר יורה משפטי ה׳ ליעקב ותורתו לישראל.

ללכת העירה יפו יום יום איש איש ביומו להביא משם צרכי הדרים, שאין להשיגם במקומם, בעד כל הדרים במקום הישוב, וכן יקבעו משמרות של שומרים בלילה ושנים שנים יעמדו על המשמר ויסובבו בחוצות מקום הישוב בכלי נשק בידם, ואם רוב בני הישוב יסכימו לקבוע לכל אלה איש עתי אשר יבוא על שכרו–על המעוט להשמע להם, וה' ישמרנו מכל צרה ושטן.

ז. זה הכלל כל דבר שבעדה ע"פ דעות רוב בעלי הישוב, שיש להם בית במקום ההוא – יקום ויהי, ולכל בעל בית אם דל ואם עשיר דעה אחת לו, גם חברים חדשים לא יקובלו להעדה בלתי אם בהסכם רוב דעות.

ח. החברים שיתקבלו מחדש צריכים לקיים עליהם ככל התקנות הכתובות למעלה, ויקבלו בלב קבלה גמורה להסיר מתוכם כל חפץ של מריבה ותחרות, וה' ישפות לנו שלום.

פרק שני: בדברים הנוגעים אל הנחלה:

א. ראשית דבר יראת ה'! שיקבל כל אחד מהחברים על עצמו לקיים המצות התלויות בארץ ע"פ התורה אשר יורהו חכם העדה.

ב. בל ישתמט אחד מן החברים מלשלם מדי שנה בשנה את מנת המלך למכס המדינה, ומלהביא לקופת החברה את אשר נוטל עליו לצרכי הוצאות החברה והעדה מבלי שום סרוב ועכוב.

וזה משפט התרומה מאת העם אשר ירימו לצרכי החברה והעדה:

1) ההוצאות לשמירת השדות הזרועות יתן כל אחד חלקו לפי מדת השדות אשר זרע וערך המדה לפי שומת המנהלים.

2) הוצאות שמירת העיר יוטל מכס על בני הישוב, חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות.

3) להוצאות מכס המלכות וכל דבר הנוגע להקרקע עצמה יתן כ"א חלקו לפי מספר חלקי שדהו.

4) להוצאות רועה יתן כ"א חלקו לפי מספר בהמותיו.

5) להוצאות איש עתי ההולך יום יום יפו להביא משם צרכי בני הישוב יתן כ"א חלקו לפי ערך צרכיו אשר יערכום המנהלים.

6) להוצאות תקוני העיר, אשר תשמיש כל אדם שוה בהם, כגון באר ומרחצאות וכיו"ב, כל בית־אב יתן חלקו חלק כחלק.

ג. כל החברים יתאחדו יחד לקבוע סדרים קימים בשמירת הקמה והקציר, במרעה הבהמות ושמירתן, בזמני הזרע, הקציר והאסיף, במקומות הזרע והגדיש והגרנות וכל כיו"ב, ואל יוציא אחד עצמו מן הכלל.

וזה משפט הקמה והקציר:

מיום שיעמדו השדות בקמותיהם עד האסף התבואה הגורנה, יקבעו בני החברה משמרות ביניהם אשר ילינו בשדה לשמור התבואה מגנבי לילה, וירכבו על סוסים יומם סביב השדות הזרועים לשמרם מגנבי יום.

וזה משפט מרעה הבהמות ושמירתן:

1) מותר לגדל בישוב בהמה גסה ואפילו עגלים וסייחין, ומבהמה דקה הסכמנו להתיר גדול אילים וכבשים באין מוחה, אבל גדול תישים ועזים אסורו במקומו עומד עד שיסכימו שני שלישי הישוב להתיר גם גדולם ואז אין זכות להמעוט לעכב.

2) מזמן צמיחת התבואה עד זמן כלות האסיף ישמור כ"א את בהמתו וצאנו לבל ישוטטו בשדות וחוצות, וכ"א ישים עליה משמר הגון בביתו או ימסרם לרועה אשר ירעם באחו הרחק ממקום השדות הזרועות.

3) מי אשר פרצה בהמתו ותבוא בשדה אחר והזיקה, כופר יושת על בעליה לשלם קנס לקופת העדה כפי אשר יעריכוהו המנהלים, חוץ מתשלום הנזק עצמו לבעלים, אשר יהי' ג"כ כפי שומת המנהלים האלה.

וזה יהיה משפט סדרי זמני הזרע, הקציר והאסיף למקומותם כמשפט הארץ:

1) הנחלה כולה תחלק לחלקים חלקים לפי מספר מיני הזרע השונים, חלק לחטים לבד, לשעורים לבד ולתבואות הקיץ לבדנה, למען יזרעו כל בני החברה חטיהם במקום אחד ושעוריהם במקום אחד, וכן תבואותיהם – תבואות הקיץ.

2) יום קצירת כל תבואה למינה יקבע ע"פ מנהלי החברה, וביום ההוא יצאו כל בני החברה יחד לקצור קצירם ברינה.

3) מקום אחד להגרנות אם לא יסכימו החברים לעשות כ"א גרנו בחצרו.

4) יום אחד יוקבע לאסוף התבואה מהגורן הביתה, והמפגר לאסוף תבואתו ובאה בהמת חברו והזיקה, הפסדו בראשו אין לו דמים.

5) מיום שכלה הקציר והובאו התבואות הגורנה מותר לכל אחד לשלוח בהמתו לרעות בשדות הקצורות, והמפגרים לקצור עליהם לשמור תבואתם מנזקי בהמה ואדם.

6) זמני הזרע וחלוקת השדה יקבעו בחדש אלול, זמני הקציר יקבעו ימים אחדים לפני בישול התבואות, וזמן כלות האסיף בחג הסוכות.

7) הקביעות הללו תכרזנה בעדה מטעם המנהלים וגם תפורסמנה בהודעות כתובות.

ד. כל החברים יתאחדו יחד לשים עליהם פרנסים העוסקים עם הצבור לשם שמים ואליהם ישמעו ולא יסורו מדבריהם אנה ואנה.

וזה משפט הפרנסים:

1) שבעה יועצים יבחרו מתוך העדה, עליהם לעיין בצרכי העדה ועל פיהם יחתכו כל דברי העדה בכל סדרי הקביעות האמורים למעלה ובכל צרכי מכס העדה, ודבריהם יקומו באין מערער.

2) שלשה מהם יבחרו לתת על שכמם, משרת «מנהלים», אשר עליהם לפקח על תקנות העדה שתצאנה אל הפועל ועל גבית המסים.

3) מן השלשה הכי נכבד–הגדול שבהם, אשר ישימוהו לראש, הוא יהיה גם נאמן הקופה ועל פיו תשקנה הוצאות החברה והכנסתה, אשר ישימם זכרון בספר, ויהיו הספרים נפתחים לכל דורש חשבון.

4) היועצים יבחרו ברוב דעות נעלמות, אשר תחשבנה לפי מספר חלקי השדה, האיש אשר לו שני חלקים בשדה, שתי דעות לו.

5) זמן משרתם של היועצים והמנהלים, בשלש שנות הישוב הראשונות שנה שנה, ואחרי כן שלש שלש שנים.

ה. כל החברים יתאחדו יחד לסדר תקנות, אשר תכליתן להגן על החברה לבלי תבהילה חלילה שנת בצורת, וגם למען יסמכו העניים שבחברה בבוא עליהן שנת השמיטה.

ו. סוף דבר, הכל נשמע לדרוש שלום בכל לב, וכל דבר סכסוך בדיני ממונות ונזקים וקנסי בושת עד חכם העדה יובא דבר המשפט, ואם יקשה הדבר ממנו לשפטו לבדו, יבררו להם בעלי הריב שני בוררים מתוך העדה, ועל פי הרוב מאלה השלשה יגמר המשפט ולא יתעצמו בדין ולא יחזיקו במחלוקות, והיה חנותנו «שלום» ופריו «ברכה». ומי ששכן את שמו בעמו ישראל ישכין גם בנו אהבה ואחוה שלום וריעות, ונזכה לעבדו שכם אחד ותחזנה עינינו בשובו לציון ברחמים – אמן.

את התקנות האלה קבלנו עלינו ועל כל הבאים להתחבר עמנו להרים דגל ארצנו הק׳ ולהשתדל בישיבתה – וגם יודפסו על גליון מצד אחד וכל אחד מהחברים ישימם במסגרת עץ לתלותם על הקיר למען תהיינה נגד עיניו תמיד.

על פי סדרי התקנות האלו נתקבל לחברתנו ה״ה

וקנה קיראט בהנחלה, וחלק במקום הישוב. וח״ש ראשי מנהלי ומיסדי החברה הנ״ל ב׳ דחנוכה שנת תרמ״ב פעה״ק ירושלם תו״ב.

נאם נאם

נאם נאם

גם אנכי הנ״ל קבלתי עלי לשמור ולעשות בכל התקנות הנ״ל ובכל פרטיהם ובתנאי זה נתקבלתי לחבר, וח״ש יום

נאם

ספר

הברית והזכרון

לחברת

„אגודת מיסדי הישוב"

אשר ראשית מעשיה בחברת

פתח תקוה

אשר הוסדה ביום השמיני לחודש תמוז
שנת התרל"ט לפ"ק

בעי"הק **ירושלם** תובב"א.

ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים
נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם
ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים
על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם
אשר נתתי להם אמר ה' אלהיך.

(עמוס ט' י"ד—ט"ו)

בדפוס **הרי"ד פרומקין** הי"ו[1]

[1] מאוסף־החמר «לתולדות הישוב החקלאי העברי בא"י», שנמצא חתת ידי המחבר.

כי עבדים אנחנו, ובעבדתנו לא עזבנו אלקינו,
ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה
לרומם את בית אלקינו, ולהעמיד את חרבותיו
ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלים.
(עזרא ט׳, ט׳)

כשופר נרים קולנו להשמיע לכל אחינו שבגולה בכל ארצות פזוריהם כי ארץ אבותינו הקדושה והחמודה בידי מלכי חסד היא נתונה ובצל מלכי רחמים אנחנו חוסים, הסולטאן ירום הודו וכל שריו ועבדיו ויועציו, כולם אך טוב לישראל, ובעיני חמלה וחנינה יטו חסדם על עם בני ישראל להשוותם לאזרחי הארץ. לכן על כל חובב ארצנו הקדושה לברך את הסולטן ירום הודו, ולהתפלל בעדו כי ירים ה׳ את קרנו למעלה וידבר עמים תחתיו ויפיל שונאיו לפניו ובכל אשר יפנה יצליח. ואנחנו נוכח חצר בית ה׳ נשא בעדו רנה ותפילה שירבה לו ה׳ משׂרתו ויתן לו שלום עד אין קץ.

קול מעיר

שובי, בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה!

(ירמיהו ל"א)

לקול שועת אחינו בארצות פזוריהם, העולה עד לב השמים, כי הקיפום חבלי יולדה צרה כמכבירה; לקול יללת אלפי אחינו כי שודד רבצם וחלל כבודם ונתנו למרמס כטיט חוצות אין מושיע ואין אומר השב; לקול צעקת אחינו האומללים המושלכים בראש כל חוצות, צועקים בלב נשבר בפחד ובהלה, רואים צרת נפשם, חייהם תלויים להם מנגד ואין להם על מי להשען; – לעומתם יענה הד הרים קול גדול ונורא, קול שדי חוצב להבות, קול מבין הררי קדש: „שובי בתולת ישראל – שובי אל עריך אלה".

עד מתי תחבקו חיק נכריה? ארצכם החמודה מדבר, עריכם הקדושות שממה ואין איש שם על לב ואין מכם חולה על זה? כל מאוייכם לבלות בטוב ימיכם, לצבור הון, לאסף עשר, לבנות היכלי ענג ולהרים קרן המסחר בארצות אחרות, בארצות, אשר אתם בצנינים בעיני יושביהן, וכל עוד תרבו אשר הארץ ותגדילו זהר יפעתה עוד יוסיפו שנא אתכם. כל עמלכם ויגיעכם תריקו על ארץ לא לכם, וארצכם החמודה והטובה – תשליכוה אחרי גוכם, אין מתעורר בצדקו להחזיק בימינה, ותאמינו ותחשבו, כי רק ברבר שפתים ובתקות הלב תמלאו חובתכם. עד מתי יפתוכם רעיוני שוא? עד אנה תצפו צפית הבל כי זאת המרגעה וזאת המנוחה, ותאמרו כי שלום שלום – ואין שלום? כי אחת דבר אלקים בקדשו: ובנויים ההם לא תרגיע ולא תמצא מנוח – רק זאת לכם המרגעה וזאת לכם המנוחה – „שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה".

הימים האלו הגידו את דברינו אלה, גם בארו אותם באר היטב, וכל עין ישר נוכח יראה. אלפי רבבות מאחינו, אשר עד כה עוד פסחו על שתי הסעיפים, אולי ברלין או פריז יהי למו כירושלים–עתה נוכחו לדעת, גם יגידו ולא יבושו, כי רק ירושלימה פניהם מועדות וכי רק נכח ארצם, ארץ אבותם, ישאו נפשם ולבבם; יודעים כי רק בירושלים ינוחמו וכי רק שמה כל תקותם להרים דגלנו בכבוד, לאור גויים ולנס עמים, בשובנו אל קדמות נעורינו; ומציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, לכן שתים עליכם לעשות: א) משכו ידיכם מלבנות ארצות נכריות ב) ושובי בתולת ישראל-שובי אל עריך אלה.

עיניכם לנכח יביטו, ועין בעין תראו כי בארצות מושבותיכם יצרו צעדיכם, אין לכם שמה כל תקומה, ואין לכם כל תקוה. עינכם לא תחום על מיטב מושבותיכם לעזבם אחריכם, גם לבבכם לא ירע על שכניכם אם תפרדו מהם. אמנם אחת היא, אשר עוד תשים מעצור לרוחכם, בהיותכם רחוקים מארצנו הקדושה ורב הדרך יפריד ביניכם, על כן נעלמו מכם תהלוכותיה ומנהגיה ולא תדעו את הארץ מה היא, הטובה

היא אם לא, ואת העם היושב עליה מה הוא. תחשבו כי ארצנו הקדושה מארת ה' רובצת עליה בחמה שפוכה ובאכזריות נוראה, הפוכה כסדום ועמורה, נהפכו משורש הריה, גפרית ומלח שרפה כל ארצה, לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב, לבבכם יהגה אימה: הערביים הפראים השוכנים עליה הם כפריצי חיות, שוללים ובוזזים, רומסים וטורפים־חיל ורעדה יבהלוכם מחמת מלך ושרים, ממשלת הארץ כדוב שכול וכואב ערב היא בעיניכם, וכואת עוד רעיונות מבהילים המפריעים את רוח תאותכם לארצנו הקדושה, ותבחרו לשבת במצור ובמצוק ולהשאר בחשך. ואף אם אפפו אתכם צרות רבות רעות, המים הזדונים עד צואר הגיעו, גלי הים הזועף יעברו על ראשיכם – ואתם עודכם עומדים על מעמדכם ברעיונות נבוכים כאנשים נדהמים ולא תדעו מה לעשות ולא תתנו לב לקול שדי, אשר קרא אליכם מן השמים ואף יראה לכם אותותיו לאמר: שובי בתולת ישראל – שובי אל עריך אלה!

אחינו היקרים, אל תשלו את רוחכם ברעיוני שוא ומדוחים, שאלו נא אותנו לשלום ארצנו, הטו אוניכם, שמעו והאזינו. טובה ארצנו הקדושה מאד מאד, אם אך חפץ ה' בנו. ארץ שמנה ופוריה, דשנה ורעננה ולא יחסר בה כל טוב. ולו חלו בה ידים־ידי עמלים וחרוצים–או הלא היתה גם זבת חלב ודבש: ההרים יטיפו עסיס והעמקים יעשפו בר, לחם למכביר ודי חלב צאן, וזה לכם האות, כי גם עתה בעת חרבנה, אשר כל הריה שאו שממה וקוץ ודרדר, שמיר ושית בה, כמה אניות מוציאות ממנה בר ומזון מדי שנה ושנה, אויר ארצה זך ונקי, קיץ וחרף, קור וחם במדה ממוצעת – ילאה כל עט סופר מהיר לתאר ולצייר את כל חמודותיה, הריה ועמקיה, אפיקיה וגאיה, וכל עובר עליה מארץ רחוקה, אשר ישום וישרק על השממון הנורא השורר בה, כלם יעידון ויגידון, כי יקרה היא וחמודה עד מאד. מלבד כל חמודותיה העתיקות, אשר לא יסלו בכל פז, ומלבד רעיונות הקדש אשר יתעוררו עליה על כל מדרך כף רגל, מלבד כל אלה – עצם הארץ הזאת טובה היא במאד מאד ויקולה להחשב בין כל הארצות המהוללות בתבל ביכולה ובפרותיה, אין בה שמץ דופי, כי אם שוממותה מאין יושב בה. ואם תשאלו אותנו מדוע אחינו היושבים בירושלים בכי ואנחה אך נשמע מהם וקול יללתם ימרר את חיינו, אין להם במה להשיב נפשם ותמיר הם בעצר רעה ויגון? – על זאת אנחנו נשיב לכם: אמנם כנים הדברים אשר תשמעו מהם, העוני והחוסר יכביד אכפו עליהם וישתרר עליהם בחמה שפוכה והם בצרה גדולה, אילם יען מה? יען כי מעטים הם ודלים ורשים, ולא יעצרו כח להתגבר על השחתת השממון השורר על האדמה הקדושה ביד חזקה ובזרוע נטויה, ע"כ נחבאו היהודים בחוריהם בתוך חורבות ירושלים, וארצנו הקדושה שמה ובתהו יליל ישימון, אבל לו חכמו השכילו זאת מראש אחינו בני הגולה בעוד ישבו שלוים ושקטים, בטרם התנגשו רגליהם וימוטו אשוריהם, ולו חכמו וישכילו גם עתה אחינו השלוים והשקטים–כי לא נדע מה יולד יום–לזכר את ארצם הקדושה, לתמך בידי אלה החפצים להקריב נפשם ומאודם להוציא את המטרה הנשגבה הזאת לפעולה, לכונן מושבות בארצנו הקדושה, לבנות הנהרסות ולנטע הנשמות, כי עתה הנוק הגדול אשר קרה לאחינו בימים ההם היה כבר די לנער את ארצנו הקדושה מעפר שממותיה ולהקימה לכבוד ולתפארת וכמה אלפים מאחינו היו יושבים על אדמתם כיום הזה שלוים ושאננים, וליתר אחינו היה מקום מנוס ומפלט לעת תמוט רגלם – בבואם על ארץ נושבת, בבואם בקרב אחיהם, בבואם

אל ארץ אבותיהם, אשר לא ישמעו עליה קול נוגש, אבל הה! מה שעבר אין, ומעתה: שובי בתולת ישראל - שובי אל עריך אלה!

וגם מהערביים אל תפחדו, כי לא פריצי חיות המה, גם לא פראים אוכלי אדם, ויותר טובה נקוה מהם מאשר תקוו אתם מאלה אשר תפארת אדם למו ובשם משכילים ונאורים יתאמרו. הערביים האלו - אין להם שנאה כבושה אל עם ישראל, ואם אנחנו נקדם פניהם בשלום, גם הם שלום יענו לנו, ואם נשים תקוה בלבבם כי נטיב להם והם יחלו מה להנות מאתנו - אפים ארצה ישתחוו לנו וישארו לנו נאמנים. גם השיכום, ראשי שבטי הערביים, גם ידם תכון עמנו להיות עלינו לחומה ולעזר בידינו בכל. באחזנו בידינו כלי הנשק, אשר בו השתמשו אבותינו בכל ארצות פזורינו מיום גלותנו מאדמתנו ואשר בו נצח גם אבינו יעקב את עשו, ותעבר המנחה על פניו, והכל בעזר ה' - אין דבר ואין יראה ואין פחד - רק שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה!

גם מחמת מלך ושרים אל יחרד לבבכם, כי לא כאשר תדמו כן הוא. מלכנו האדיר-השולטן ירום הודו - הוא מלך חסד, לבו אך טוב לישראל וכל שריו ויועציו שלומנו הם דורשים; חוקי הארץ לא יבדילו בין עם ולאום, וזכויות אזרח לכל תושביה בלי הבדל דת. גם צירי מלכי אירופה עומדים לימיננו ומוכנים לעזור להוציא לפעולה רעיון טוב ומועיל. ואם ראשי עם ישראל ינישו תחנתם לפני הוד מלכנו השולטן, לתת להם זכויות ומשפטים טובים בעניינים שונים - בעזר ה' ימצאו חן בעיניו ויפיקו רצון ממנו. ואין כל דבר מן הנמנע, אם יהיו באפן ההשתדלות הנאות, וזה יבין כל מבין. על כן דעו, אחים יקרים, כי ארצנו לפנינו ולא יבצר ממנו מאומה, ואך באופן שנפעל בהשתדלות הנאות לכל מפעל ומפעל, וה' יהי' עמנו, ואחריתנו ישנה עד מאד. ועתה שובי בתולת ישראל - שובי אל עריך אלה!

אמנם, אחים יקרים, זאת יבין כל מבין כי לדבר הנשגב הזה דרושים סדרים ומשטרים נכונים, נתיב ומעגל ישר - למען לא נכשל בו ולא ימוטו אשורנו. איש את רעהו לא ידחקו ולא יעבטו אורחותם. אי סדרים ישחית עצומים. חלילה לנו לעלות בלולים, כי נכשל איש באחיו, ורעה גדולה נשקפת אם יתאספו המון עם בלי סדר ומשטר נכון, טורח עם רב מבלי ההכנות הדרושות - סכנה גדולה ואיומה הנה, פן תגדל המהומה והמבוכה, פן יאמרו לנו צרינו מנדינו, מה היהודים האומללים עושים, פן יחפו עלינו דברים אשר לא יעלה על לבבנו! אך הכל בחכמה, במועצות ובדעת, בסדר ומשטר נכון, ואז בעזר ה' נוכל עמוד, וחפץ ה' בידינו יצליח, להשיב בנים אל גבולם, להקים ארץ ולהחיות נחלות שוממות. לא יארכו הימים ונראה בעינינו את כל מאויינו - תקוה ואחרית טוב.

ועתה שמעו אלינו, אחים יקרים, שמעו אלינו וישמע אליכם אלקים. אנחנו בני החברה „אגודת מיסדי הישוב" בעיר הקודש ירושלים, אנחנו כבר ידוע לנו תהלוכות ארצנו, את רוח המושל עליה ואת העם היושב בה, טבעם ורוחם, אנחנו בעזר ה' נחלץ חושים לעבר לפניכם-לסול המסלה, לפנות הדרך ולתור לכם מנוחה עד אשר נביאכם אל המקום הזה. רק הבה תנו ידיכם עמנו ונהי לאגודה אחת, ובעזר ה' נעשה חיל. כי כל עוד יתרבו חברינו לאגודת מיסדי הישוב כן ירבו פעולותיה לטובת ארצנו ולטובת כל ישראל. זה לנו שנתים אשר החלונו את מעשינו, בכסף מלא קנינו לנו כברת ארץ גדולה ורחבה, מהלך חמש שעות יסוב אותה, עם נחלי פלגי מי הירקון והרקון מול יפו. ארץ שמנה ופוריה, דשנה ורעננה,

ויען כי הארץ הזאת שוכבת בעמק, ע"כ קונים אנחנו עוד כברת ארץ אחת במקום גבוה לכונן שמה עיר מושב. והנה כל מה שעשינו וינענו עד כה, יסדנו בזה רק את היסוד ולהוציא את כל הדבר הנשגב הזה לאורה עדין דרוש כסף לבנות בתים ומקום לבהמות ולתבואה, שורים וכלי חרישה ומעט עזר לספוק צרכי הבית לשנה הראשונה. ואין ידנו משגת, כי כבר הפשטנו את עצמנו ערומים או בעת קנית הנחלה, ועתה אנחנו תלויים בין השמים ובין הארץ, ע"כ, אחינו היקרים, קומו והתעוררו ובואו לעזרת ה' בגבורים, ולא אותנו לבד אתם עוזרים כי אם גם אתכם, בבואכם בברית עמנו להגדיל ולהאדיר את כח חברתנו, תשועה גדולה תצמח לכל ישראל וגאולה תהי' לארץ. וכמו שקנינו את נחלתנו זאת, כן עוד יש ויש נחלות גדולות ורחבות אשר נוכל לקנותן. וכמעט כל ארצנו לפנינו. לא עת לחשות העת הזאת, עת לעשות לה'. כי אם נחשה ומצאנו עוון. איך לא נבוש ולא נכלם, בפינו ובשפתינו נחבב את אדמת קדשנו ולבנו בל אתנו. נזכר נא את אבותינו הקדושים, אשר חרפו נפשם למות על מרומי שדה ושפכו דמם כמים בעד עמנו ובעד ערי אלקינו. ועתה אשר כבוש ארצנו בידינו, לא בחיל ולא בכח, לא בחרב ולא בחנית, כי אם ברוח נדיבה, ולא שינדב כל אחד את נפשו כי אם מעט מזער מהונו ומרכושו – כל זה לפניכם ואתם מחשים ותקפצו את ידיכם–רב העוון וגדול הפשע עד אין חקר. על כל תפארת שוא ועל כל כבוד מדומה תבזבזו כסף ווהב ואין קץ לתאוה, וזהב תזילו לפאר ארצות לא לכם. עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם. עד אנה תעמלו לריק ותיגעו נפשותיכם לבהלה, הביטו והתבוננו אל כל העמים שוכני תבל עד כמה גדלה אהבתם לארץ מולדתם, הונם ורכושם וגם נפשם– את כלם יקריבו על מזבח אהבת ארץ מולדתם, ומכם נאבדו רגשי קדש אלו. אוי לנו כי חטאנו, בושנו וגם נכלמנו. אנה נוליך את חרפתנו בראותנו כי זרים יבואו בגבולנו – גויים ממדינת ווייטנברג, אשר למטרת אמונתם יכספו מארץ מרחק לארצנו הקדושה, יעזבו את ארץ מולדתם, אשר מושליהם ושריהם מהם יצאו, יעזבו את מדינתם הפורחת המלאה המון תשואות עם כל תענוגות בני־אדם, יעזבו את היכלי תענוגיהם ושעשועיהם ומשכנות מבטחיהם וילכו לנוע אל ממשלה אשר לא ידעוה אבותיהם, אל ארץ ציה ושממה, ומה רבה התלאה, אשר תמצא אותם ומה גדול עמלם ויגיעם עד יראו פרי בעמלם. ואת הכל יסבלו ברומיה שאננה, ורק למען אהבתם לארצנו הקדושה. ואתה, עם ישראל, כל קציניך ועשיריך עת כלם נדדו ברחו, ביום נאצה ותוכחה, עת שוד משדי בא על עם ישראל ונתנו לבז ולמשסה ולמרמס רגלי זרים–נדדו ברחו לבקש מפלט להיות להם נפשם לשלל. אנה הלכו? האם הלכו לתור להם מנוחה בנחלת אבותינו– אולי תמצא חן בעיניהם–או האם הלכו לעשות חוזה עם אדוני ארצנו הקדושה? לא, לא, רק פריזה פניהם מועדות או לונדונה שמו מטרת חפצם, או ירדו הרחצה קארעלסבאד לנוח מעצבם ומרגזם וחדלו מלהשכיל על דבר אמת. אוי! טח מראות עיניהם ומהשכיל לבותם, כי כאשר ינום האיש מן הארי ופגעו הדוב וג', מאש יצאו ולאש יבואו לבקש למו מפלט. אש קנאת הדת בערה במקומות מושבותיהם ואש הוא עד אבדן תאכל בכל מקום בואם. ומה רבה אולת רבים מאחינו אם יקוו כי באמריקה ימצאו מרגע. מה לכם ולאמריקה? בקרב מי תבואו שמה, הלא גם המה כמוהם אשר מקרבם תצאו, אף אם שקט ושאנן. עתה–מי יודע מה יולד יום, כי כבר הורה לנו הנסיון לחוש עתידות לנו. אנחנו, בראותנו את כל אלה, נאמר להרים כסונו ולגבעות – נפלו עלינו. עד כמה רחוקים אחינו העשירים הגדולים להיות להם רגשי קדש כאלה ואך צלולים הם ביון מצולת המסחר – להרבות הון ועושר,

ואנה ישאר עשרם? ומה יהיה תבליתם? – הלא כל זאת נגד פניהם ובעיניהם הם רואים. קומו השרים – ראשי עם ישורון! רב לכם לדאג עבור זרים. רב טוב עשיתם בכל ארצות מושבותיכם, ומי מוכירכם לטובה? באה העת שתבינוה ותעשו לביתכם. האירו פניכם אל אמכם הזקנה, אשר אחרי בלותה תהי לה עדנה. עוד תחלץ לכם שד תנחומיה ועוד תתענגו מרב טובה ומזיו כבודה. הן היא קוראת אליכם מרחוק, מתחננת ופורשת אליכם כפיה: „אנא, בני, חנוני, פנו אל ארצכם הקדושה ועשו אותה לארץ חפץ" – לא נופלת היא מכל הארצות המפוארות בתבל, ומוכנת לקבל כל טוב ולהשיב די טוב לכל מטיביה. עזרו לאחיכם העניים החפצים להאחז בתוכה על נחלת שדה וכרם, הכינו מכונות לכל עבודה ומלאכה, הרימו קרן המסחר והקנין, סולו מסלות ברזל בכל גבולינו, ואלפי רבבות אחינו יהיו סביבותיכם, וארצנו הלזו הנשמה תעבד ותהי כגן ה' להחיות עם רב מאחינו בני ישראל, אשר לא יספר מרב. התקבצו והתאספו, והשמיעו נדבות, הרימו כל אחד תרומת הקדש מכספכם וקראו בקול „שובי בתולת ישראל – שובי אל עריך אלה!

הסכמות

הרבנים הגדולים בד"צ דמקהלות אשכנזים

היו"ר בתוככי עה"ק

ירושלים תובב"א

בעה"ת יום ד' טית תמוז שנת אמ"ת וצד"ק אנחנו בד"צ ראה ראינו את מוסדות החברה „אגודת מיסדי הישוב" בפתח־תקוה ת"ו וקראנו את כל תקנותיהם, ראינו את הדרך אשר בחרו להם וההנהגות אשר קבלו עליהם להתנהג בהם וללכת בה. ראינו ושש לבנו; כי אנחנו רואים אם יהיה ה' ית' בעזרם ויעמוד לימינם להוציא את מחשבתם לאורה – תשועה גדולה תצמח מזה לארצנו הקדושה. ואמרינן לפעלא טבא יישר. וכנון דא מצוה רבה לכל איש החובב עמו וארצו לעמד לימין החברה לעזרם ולסעדם ולתמכם בכל מה שאפשר בכדי שיוכלו להוציא מכח אל הפועל הדבר היקר הלזה, ויעיר ה' ממעון קדשו ויחשף זרע עוז לעיני כל הגויים וישוב שבות ציון ויקבץ עמו הנדחים והנפזרים בב"א בעתירת בד"צ דקהלות אשכנזים תוכבי עה"ק ירושלים תובב"א.

נאום יעקב יהודא לעווי

נאום יעקב במו"ה משה זוללי"ה

נאום מרדכי במו"ה ארי' ליב

מקום החותם

הבד"צ

כתב התקשרות

החברה אגודת מיסדי הישוב

מחברת פתח־תקוה תובב"א

אנחנו ח"מ נתאספנו יחד להתקשר ולהתאחד באגודה אחת באמת ובתמים לעשות תקון לחברת פ"ת, אשר היא כמעט נהרסת, להקימה על ולבנותה על תלה, ועשינו ת"כ בינינו וקבלנו עלינו בשבועה חמורה להיות שלום אמת בינינו; ותהי ראשית דרכנו לראות לקנות מקום מושב טוב, מקום מרווח שיספיק לכל בני חבורתנו לבנין בתים ורפת בקר ובית אוצר וכל יתר תשמישים. מקום מוסכם לכל החברים הח"מ, וכ"א מהבאים בברית חברתנו יתן כדי שיעלה על חלקו שיחולק לפי הנומרים, כי אין שום חלוקה אצלנו בין מי שיש לו אפילו עשרה נומרים לאותו שאין לו רק חצי נומר לענין זה. והקושאן של מקום הישוב יכתב על שם אדמו"ר הגאון אב"ד דבריסק נ"י וכל התנהגות של החברה יהיה רק ע"פ פקודתו בכל דבר. וכל התקנות המוסכמות ממנו מכבר – קבלנו עלינו לשמור ולעשות בלי לנטות ימין ושמאל. החברה מוכרחה לבחר לה אנשים, אשר ישתדלו בכל כחם להביא עזר מחו"ל לבנות בתים ולקנות בהמות וכל הצורך לעשות ישוב, לבנות ב"כ ובית תפלה והכנסת אורחים ובית רפואות ודירות לרב, לשוחט ולמלמד תינוקות, והאנשים המשולחים האלה יבחרו ע"פ וט"ה שיבחרו מבני החברה וכל ההשתדלות יהיה ע"י משולחים וע"י אגודות ליחידים וכרבים וגם ע"י כותבי העתים ובכל האפשרי. ובפי' מחוייבים להתנות עם המשולחים שלא יקלקלו הנדבות הישנות ואין החברה מחויבת להתחיל לעשות שום דבר לצורך בנין בתים ושא"ד עד אשר יתאסף לכה"פ סך מסוים, שיספיק דיו לבנות עשרה בתים ולהושיב בהם עשרה ב"ב ומקום לבהמות ולתבואות ושורים לחרישה וכלי מחרשה ועור וסער לפרנס ביתם על השנה הראשונה ולהחזיק רב, שוחט ומלמד. בכל שנה יבנו לכה"פ עשרה בתים ומיסדי החברה קודמים לאחרים ויזכו ע"פ גורל, ובני חברת פ"ת (חוץ ממיסדי החברה) המרוצים לנו–קודמים לאחרים שאינם מבני החברה כלל ואח"כ כל איש ישר הולך, אפילו שאינו מבני החברה כלל. אך אם יקדים אחד לבא בטרם שיבוא אחד מבני החברה–הוא נשאר על מקומו כאחד מאתנו. וכאשר יעברו עשר שנים וינמרו מאה בתים וישבו מאה חברים על מכונם בבתים האלה–אז שיכים הבתים לכ"א שידור בו לצמיתות לדורות עולם, באפן שיקים כל התקנות הכתובות בספר התקנות שלנו, אכן באם ח"ו לא ינמרו כל הבתים עד כלות עשר השנים, אז מחויב כ"א שישב בבית הבנוי מהחברה כנ"ל להשלים את היתר ממה שיגיע על חלקו במזומנים להחברה. אך באם לא ירצה או שלא יהיה לו – ימכר הבית וכל השבח שהשביח ע"פ שומא מהוט"ה במזאט ליציטאציאן ויתנו לו במזומנים כפי שיגיע לחלקו גם השבח, הכל במזומנים. ותו"מ מוכרח לצאת מהבית. וכן אם יעזר הש"י שינמרו כל הבתים קדם כלות הזמן הנ"ל–שיכים הבתים ליושבים בהם לצמיתות וכנ"ל ואח"כ יתחילו לבנות מאה בתים שניים וכנ"ל. ודין יורש כדין הראשון, רק שיהיה מרוצה לבני החברה. רשות ביד כ"א מבני החברה לבנות לו בית מכספו ולהוציא עליו כרצונו, רק באופן שיבנה ע"פ תמונת ואופני הבנין שיקבל מהוט"ה, ובעת שיזכה בגורל לא יושב לו רק סכום מה שיעלה על הוצאות הבתים לכל או"א וכנ"ל, והגורל יוטל באופן כי כל מי שיזכה בהגורל יצא עמו ממלא מקומו אם לא יאבה בעצמו, ואם לא יספיקו ממלאי המקומות שיהיו כלם ממיסדי החברה–יקבלו נ"כ מחברת פ"ת, ולא יזכה אחד מחברת פ"ת טרם יזכו כל מיסדי

החברה ורשות ביד הזוכה להושיב בביתו איש אחד המרוצה לרוב החברה החי, ואם הזוכה יעזוב הבית שיזכה בה ולא יכנס לדור בתוכו ג' חדשים או יעזבנו אחרי שישב בו ג' חדשים–אבד זכותו. ואין לקבל תוך ברית חבורתנו שום אדם מיתר בני החברה מחוץ בלי הסכם רב החברים, וכל מי שיבוא בברית חבורתנו עליו לשלם עבור חלק במקום הישוב עבור כל נפ' שנתנו מיסדי החברה – יתן הוא שלשה נפ' נגד כל נפ' הבאים בברית חברתנו מהיום ולהלאה יש להם זכות בהראוי ולא במוחזק, וכל מי שיבוא ויקנה איזה מקום זולת המקום הזה, אם יחיד או רבים בין מפ"ת בין שלא מפ"ת – אין לו שום זכות מזכות חברתנו. סוכן החברה יהיה אדמו"ר הגאון אבדק"ק בריסק שליט"א, וה' יהיה בעזרנו לבנות הנהרסות ולנטע הנשמות, ותחזינה עינינו בשוב ה' שכינתו לציון במהרה בימינו אמן. באעה"ח יום ה' כ"ו סיון שנת אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף.

נאום הק' עזריאל זעליג הויזדרף, נאום אהרן בן צבי הילפערן, נאום הירש ליב בר' מרדכי ז"ל, נאום יוסף בנימין שיין, נאום יעקב במ' בלומנטל, נאום יוחנן בר' יוסף יעקב פוטערמן, נאום דוב מאיר במו"ה יעקב ז"ל, נאום אהרן יפה, נאום משה זיסערמן, נאום אשר זליג בן זאב וולף בלום מנאוידוואהר, נאום משה צבי בן ארי' לעווענואהן, נאום צבי הלוי מפלאצק, נאום הק' דוד יולים מברעזואוא, נאום יוסף שמואל הערשלער, נאום משה בהר"מ גרינגארט, נאום עקיבא יוסף היו' א"י מו"ה שלימא, נאום הק' אברהם פינול, נאום נדלי' בר' אהרן יפה, נאום יהודא ליב צייטלין יליד עה"ק תובב"א, נאום יחזקאל בה"ר מאיר מאנדעלמאן, נאום דוד הערשלער, נאום אברם הערשלער, נאום לאזר ראאב, נאום משה שמואל ראאב, נאום יצחק לעדערבערג מפלאצק, נאום בנימין בינוש סלאר (נחתם ברשותו)

התקנות

לאחינו בני הגולה הבאים לעזרת ה' בגבורים

א. בכל עיר ועיר אשר דבר החברה „אגודת מיסדי הישוב" מגיע על ידי צירים נאמנים או כתבי העתים או מכתבים מיוחדים, ייסדו שמה ועדים פרטים ליסד החברה, ובהוסדם יבחרו מאתם האנשים אשר יעמדו בראשם, ומראשי החברה „אגודת מיסדי הישוב" אשר בעה"ק ירושלם ת"ו ישולח למו נזר הגבאות, והם יקבלו את כסף הקודש מהחברים וישלחו לסוכן החברה בירושלם, הלא הוא עטרת ראשנו מורנו ורבנו הגאון האמיתי מהור"ר משה יהושע יהודא ליב דיסקין שליטא, והנודבים ישימו שטרי קבלות מראשי החברה מירושלם.

ב. כל חבר אשר העיר ה' את רוחו לבא בברית החברה הקדושה „אגודת מיסדי הישוב", עליו לתן לא פחות מפונט א' שטערלינג, הדל לא ימעיט והעשיר לא ירבה, איש איש כפי נדבת לבבו, וכסף השנתי פונט אחד שטערלינג, וזאת היא המדרגה הראשונה. זכות בני המדרגה הזאת היא, שאנחנו מקנים להם ארבע אמות קרקע בנחלתנו, ואנחנו נהי' שלוחיהם לקיים המצוות התלויות בארץ, ושמם יוחק לזכרון בהפנקס הגדול עד ביאת הגואל כי המה היו העזרים לסול המסילה להשיב שבות ציון.

ג. המדרגה השניה יתנו דמי הקדימה כאמור למעלה, וכסף השנתי שלשה פונט. זכות בני המדרגה הזאת כזכות בני המדרגה הראשונה ועוד להם יתר שאת כי בכלות עשר שנים מיום הכנסו בברית חברתנו יתנו לו ראשי החברה נחלת כרם בנחלתנו, אלף ושמונה מאות אמות מרובעות, ואם יאבה החבר להשאר עדיין בחו"ל יש לו רשות למסור לאיש אחר המרוצה לרוב חברתנו, או לתתו תחת השנחת ראשי החברה ופרי הנחלה יהי למעשה הצדקה לצרכי העיר לתלמוד תורה או להכנסת אורחים או לשאר דברים טובים, והצדקה תכתב על שמו בהפנקס הגדול.

ד. המדרגה השלישית הכי נכבדה היא המדרגה העליונה. דמי הקדימה כנ"ל, וכסף שנתי עשרה פונט שטערלינג. זכות בני המדרגה הזאת כזכות בני המדרגה הראשונה ונוסף על זה, כי בכלות עשר שנים יתן לו בית בנוי ונן נטוי ואילנות סביב הבית. תבנית הבית תהי' כתבנית יתר הבתים הבנוים להחברים על הוצאות החברה, ובכלות עשר שנים יתן המפתח להחבר הזה באופן שיקיים את כל תקנות החברה, ואם יאבה החבר להשאר בחוץ לארץ, יכול למסור את הבית הזה לאיש אחר המרוצה לרוב החברים אחרי שיקיים עליו כל תקנות החברה, או שיצוה לראשי החברה שהם יקחו את הבית הזה תחת השנחתם, והם ישלחו לו את הריוח אל מקומו. ואם ינדב רוח האיש הזה לתת את הבית במתנה להחברה, יקבלו ראשי חברתנו את הבית הזה תחת השנחתם לעשותו מקום למלמדי תינוקות או לישיבה או לשאר דברים טובים, או שכר הדירה יהי' למעשי הצדקה, והכל כפי דעת הנודב, ובמשקוף הבית יהי' קבוע לוח מאבן שיש חקוק עליו שם הנודב, ושמו יוחק לזכרון להזכירו עד אריכת ימיו ושנותיו בכל מועדי ה' בברכת מי שברך בבית הכנסת ולאחר אריכות ימיו ושנותיו להזכיר נשמתו, ולהושיב עשרה תלמידי חכמים ללמוד משניות ביום היארצייט, עד ביאת הגואל. וכן יעשה להאיש אשר נדבה רוחו אותו להקדיש מכספו לבנין בית הכנסת או בית המדרש.

ה. כל מי שיחפץ שתתן לו החברה את הבית הזה תיכף בהבנותו, עליו לתן מאה ועשרים פונט.

ו. וכל מי שהוא מחוץ לחברתנו וידבנו לבבו לתן תרומתו כפי נדבת לבו, גם הוא ברוך יהי', ויכתב ערך נדבתו בהפנקס הגדול עד ביאת הגואל, וכתב הקבלה יושג על זה מראשי החברה „אגודת מיסדי הישוב" בעיר הקודש ירושלם.

ז. ועל כל זה אנחנו מוהירים לאחינו שבגולה לבלי לנרוע ח"ו מהנדבות הישנות, אשר זה כל משען לחם ומים ליושבי ירושלם. ואלוקי ציון יהי' בעזרנו, ומעשי ידינו יכונן עלינו וכל הנלוים עלינו מאחינו שבגולה, לצאת לישע ארצנו לעזרת ה' בגבורים, יזכו לעלות לציון בראש נאולים, ושמחת עולם על ראשם וירבצו במרעה שמן בנחלת קדשנו וישבעו ויתעננו מרב טובה ומשך תנחומיה, עיניהם תחזינה ירושלם נוה שאנן, ישראל כחול הים שרויים על אדמתם, ההיכל יוסד והמקדש יתנוסס ברוב הדר יפעתו, כבוד ה' שכן עליו כעננה לעיני כל ישראל, רוח ה' שפוכה על כולנו, מלך המשיח לפנינו וה' בראשנו במהרה בימינו אמן.

הקדמה לספר התקנות

ונתתי לה את כרמיה משם
ואת עמק עכור לפתח תקוה
וענתה שם כימי נעוריה
וכיום עלותה מארץ מצרים. (הושע ב' י"ז)

נלוי וידוע לכל יושבי תבל כי שנוי העתים וחלופי הזמנים היורדים משמים ארץ לאט לאט, אף אם אמנם הם גדולים ונוראים עד אשר אם נערך ראשיתם מול תכליתם, הם רחוקים ברחוק מזרח ממערב, והדבר נהפך משרש, ממספד למחול, מאפלה לאור גדול, משעבוד לגאולה, בכל זאת יען לאט מהלכם ונאחזים כיתר ילדי הזמן, יתעלמו עקבי השנויים וה־ליפות המשתנים והמתחלפים מרגע לרגע, ואין רואה ואין מבין ואין איש שם על לב להשכיל אחרית דבר מראשיתו. לא נרגיש בעצמנו איך מרגע לרגע אנחנו הולכים ומתקרבים אל מחוז חפצנו אל תכלית הטוב, ולא נפקח עינינו להתבונן על הדרך אשר עברנו עליה, ועל אבני הנגף אשר נגפו רגלינו עליהם ועל המסילה אשר אנחנו עולים עליה, יעל תקותנו הנשקפת ביפעת והדה לעינינו־ רק אל מקום שם הולך הרוח, מבלי נשים לב־גם שם פנינו מועדות ללכת. כן גם הדבר הזה ידוע, כי דור חדש הנולד בארץ זבת חלב ודבש ברב אושר והצלחה וברב השקט ושלוה, קול נוגש לא שמעה אזנו, ומורא לא עלה על ראשו, רק מלך ביפיו תחזינה עיניו מקרב אחיו ועמו־כבד מאד לחקק בלבבו זכרון נאמן, כי אבותיו מלפנים היו עבדים נגשים ונענים תחת יד אכזרי, תחת יד עם לועז, גוי שפל ונבזה, ונתונים למרמס כטיט חוצות. ופתאם הופיע ה' עליהם וינאלם וירוממם את קרנם בכבוד ויתן להם עז וממשלה ומלכות; היתכן לעודד את לב הבנים ולהגדיל שמחתם עדי דמה לשמחת אבותיהם, אשר לפי האמת ערך שמחת הבנים והאבות אחת היא, אמנם כן גם הבנים ישמחו, ומה היא שמחתם? רק כשמחת זכרון חלום נעים, ובעבור הדבר הזה צוה עלינו ה' בתורתנו הקדושה כמה פעמים על זכרון יציאת מצרים, עד אשר חיבר גם את הזכרון הקדוש הזה לכמה מצוות ממצוות הגופים והמקומות והזמנים, ומבלעדי זה היה הכל נשכח, כן אנחנו גם עתה ברורנו זה, אשר אנחנו יוצאים מן החשך ומתקרבים אל האור לאט, לאט, אשר הולך ואור עד נכון היום, עד אשר תפיץ השמש קרני אורה על כל פני תבל, ואנחנו מבלי נביט לאחורינו לא נרגיש ומה גם בנינו אשר יקומו מאחרינו לא ידעו ולא יבינו מהחשכה אשר התהלכנו ולא יודו לה' על כל הטוב אשר גמלנו, ולא נדע להשמר מהדברים אשר הביאו עלינו את גלותנו ושממות ארצנו. ולכן עלינו המצוה והחובה־עלינו, אשר אנחנו עומדים על הפרק, אשר גם רב יגון ועוני סבלנו וגם על כפות המנעול מפתח־התקוה אחזו ידינו, עלינו המצוה והחובה להתעורר ולפתוח עינינו ולהביט על מעשי ה' ולהתבונן כי יד ה' תעשה חיל, ועלינו להתחזק ולישר ארחותינו, המובילות אותנו למחוז חפצנו ולהודיע גם זאת לדור יבוא ויודו לה'.

ואך אם נפתח עינינו, לא נצטרך להביט למרחוק ולזכר את החשך והצלמות, ואת גלי ים הזועף, ואת סערת המים הזדונים אשר עברו על ראש אבותינו משנים קדמוניות, מיום חרבן בית מקדשנו ותפארתנו, רק הזקנים אשר יתהלכו בינינו ברורנו זה, נשאלה את פיהם ויגידו לנו, ויספרו ויאמרו לנו אשר בעיניהם ראו ולא זר, עת שבאו המה הראשונים לירושלם עיר קדשנו, וימצאוה שכולה וגלמודה וכצפרים נדודים קוננו בסעפי חרבותיה, ורבות שבעה לה נפשם מחמת המציק, חייהם היו תלוים מנגד, גום נתנו למכים ולחייהם

למורטים, ובחרף נפש סבלו כל מה שעבר עליהם, ולא שמו לבם לזה, ובטחו בה׳ ועשו את שלהם לסולל מסילה ליתר חונני עפר ציון החפצים להשליך נפשם מנגד לעלות ולחבק את חיק אמנו הקדושה. הה! איה סופר ואיה שוקל לתאר ולצייר את כל התלאות אשר עברו על ראשם, וגם מבלעדי זה גם אם לא נטה אוזינו לשמוע את דברי הזקנים האלה, רק למראה עינינו נשפוט אשר עינינו ראו ולא זר, וגם לא נביט למרחוק כי אם עד חמש עשרה שנה־הנה גם אז היה מצבנו נורא מאד, כי ישבנו בביתנו באימה ופחד, ואם הלכנו בשוק הי׳ מנור מסביב, ומחוץ לעיר היה אימת מות שוד ורצח, מדבר שממה שמה ושאיה, וכנטות צללי ערב סוגרו כל שערי העיר על מסגר והנשאר בחוץ היה מאכל למלתעות כפירים. בזכרנו זאת עתה חרדת קודש יאחזנו, על מעשי ה׳ הנפלאים והנוראים המשנה עתים ומחליף את הזמנים, מי היה יכול להאמין לפני חמש עשרה שנה שילך יהודי בחוצות ירושלם בצואר נטוי, ופניו לא ישבע כלימות וריק? מי היה יכול להאמין שישב יהודי בדד בטח ושאנן מחוץ לעיר מושבו ואין מנור מסביב?

מה גדלה שמחתנו בראותנו את שכונת „מאה שערים" בנויה לתלפיות, ומה תגלנה בליותינו על חברת משכנות ישראל המתנוססת בהדרה! האח! האח! בראותנו שכונות „אבן ישראל", „בית יעקב", „נחלת שבעה", ויתר בנות ירושלם סביבה משובצות בפאר עדים ומתנוצצות בספירים ביפעת זהרן וכולן מלאות בני ציון היקרים, שוכנים שמה שלוים שקטים ובטוחים ושאננים, ואין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותיהם, וכאשר עמדנו וראינו אותם בפעם הראשון חרצנו משפטנו כי הדבר הזה מבשר לנו צבא רב, כי כאשר פתחה ירושלם עיר הקודש את חיקה והרחיבה מקום אוהלה להביא בניה אליה, כן גם תמהר ותחיש ארצנו הקדושה להביא גם בניה אליה ותחליץ להם משד תנחומיה להשביעם ולעננם מטובה, ועוד נצא השדה ואנחנו נהיה הראשונים לסול המסילה לשאר עם ה׳ וישובו בנים לגבולם, ויחרדו ויאתיו בני ציון היקרים מארץ שבים, עד אשר יקבץ ה׳ עוד עליו לנקבציו. והנה אמת נכון הדבר כאשר פתרנו כן היה; יהי שם ה׳ מבורך מן העולם ועד העולם! לא יארכו הימים ומשפטנו יצא לאור ותקותנו לא נכזבה, ארצנו הקדושה הטיבה פניה אלינו גם הושיטה ידה וקראה לנו מרחוק ואנחנו שמענו בקולה, ובעזר ה׳ נעבור חלוצים לפני כל אחינו. והנה עתה אנחנו עומדים „בפתח תקוה" הפתוחה לפנינו לרוחה, כי תקותנו כשחר נשקפה, ועוד מעט תצא גם השמש בזהרה ותאיר כל הארץ. ופתאום יבא הארון אל היכלו אשר אתם מבקשים ואלוה כל קדושים עמו, והנה בחר ה׳ בנו, ובעזרתו הנחילנו חבל נעים מנחלת דן מי הירקון והרקון מול יפו. ועתה אחינו היקרים התחזקו בעד עמנו ובעד ערי אלקינו ובואו ונשובה אל ה׳ ונכרתה בינינו ברית אהבה ואחוה, ברית אמת ושלום, ללכת יחד בדרכיו ולדבקה בו, והתחזקו והיו לבני חיל, וזכרו נא רוב התלאות אשר עברו על ראשי אבותינו הקדושים בשובם מבבל, וגם עתה עת לעשות לה׳, כי ארצנו לפנינו ארץ חמדה טובה ורחבה, אך לא בעצלתים ולא בשפלות ידים, רק בלב אמיץ וחזק בה׳, ובה׳ נעשה חיל והוא יבוס צרינו ודעו כי כל ישראל אחרינו, ועלינו יביטו לעשות כן ללכת בעקבותינו עד אשר יעיר ה׳ ממעון קדשו, וישיב את כל שבות עמו וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות, ויטענו בגבולנו בני ישראל כחול הים יושבים על אדמתם, תחת גפנם ותאנתם, מלכנו לפנינו וה׳ בראשנו, ירושלם יבנה וההיכל יוסד, כהנים על עבודתם, ולויים על דוכנם, וישראל במעמדם, ועל כולם רוח ה׳ שפוכה. –

ואלו התקנות

אשר קבלנו עלינו ועל בנינו, אנחנו בני חברת „פתח תקוה", למען הסר כל אבני נגף וצורי מכשול מדרכנו אשר אנחנו הולכים עליה, להתקרב לאור באור החיים, ולסול לנו מסלה ישרה ודרך הקודש לעבור נאולים, ויורנו ה' ללכת בדרכיו, למען נירש ארצנו לעולם ועד.

משפטי הנחלה.

א. הנחלה נתחלקה עתה לארבעה חלקים; א' עדי עדיות, ב' עדיות, ג' בינונית, ד' זבורית, וכל חלק יחולק למאה חלקים וא"כ נערוך החלקים חלק מול חלק להשוותם, באופן שאם יהיה לנומר 1 העדיות יותר טובים, עבור זה נשים בזה הנומר הבינונית גרועים מעט, וכן למשל אם בנומר 2 הבנונית יותר טובים, עבור זה נשים בזה הנומר העדיות גרועים מעט, וכן כולם עד אשר ישוו כל הנומרין ערך חלקיהם איש לרעהו.

ב. אחרי כן יוטל הגורל ומה' יצא הדבר, והגורל יהיה לעיני כל בני החברה מי שיחפוץ לבא ובמעמד רבנים נדולים ונכבדים, ובאשר יצא הגורל על ראובן שוכה בנומר 5 אזי יזכה את הנומר 5 מכל חלקי הנחלה מעדי עדיות ומעדיות ומבינונית ומזיבורית וכן אם על שמעון נומר 6 וכן כולם.

ג. וכאשר יצא הגורל אזי יותן לכל אחד חלקו אשר זכה בו לצמיתות עד ביאת הנואל.

ד. אין רשות לשום אדם אחרי הגורל לפתוח פיו ולטעון שום טענה או ערעור על החלוקה, והאיש אשר ימרה את הדבר הזה, ויעשה א"כ קטטות ומריבות, מחויבים כל בני החברה להתקומם נגדו ולענשו בפלילים.

ה. אם יצא ח"ו ערעור מאיש נברי על איזה מקום מהנחלה אשר כבר נפל בגורל לאחד מחברתנו, אזי יש לו אחריות מכל בני החברה עד עשרים שנה, וכולם אחראין ומשועבדים להוציא לאור משפטו ולהעמידו על שלו, ולהשאיר בידו החבל אשר נתנו לו, וגם אם יהיה דרוש לזה הוצאה מרובה.

ו. ז. ח. כל הבא לבנות יודיע לנבחרי החברה, והם יסדרו לו הסדר הנכון, שלא ישחית משטרי העיר ויניח לפני ביתו ארבע אמות לגינת ורדים ולנטוע אילנות לריח טוב.

ט. הנבחרים ישגיחו תמיד שתהיה העיר בנויה בחן ושכל טוב ובסדר נכון בשווקים וברחובות ולא יהיו הבתים מעוקמים בית יוצא ובית נכנס, רק כולם על קו אחד ישרים ונכונים.

י. יהיה מחנך קדוש, על כל החברים להזהר שיהיה נקי סביב בתיהם בלי כל חלאה, ולבלי שפוך אשפות ומים סרוחים, והעובר על זה ולא ישמע גם להזהרה השלישית עונש יענש, ולהשומע יונעם.

יא. מן המקומות אשר יקבעו לישוב יכולים לסול מסלה להנהר ואין בעלי השדות יכולים לעכב.

יב. כל התקנות האמורות בזה הספר כולן חלות בין על מי שיבנה אצל הנהר, בין על מי שיבנה על הנחלה הישנה, בין על כל מקום מכל חלקי הנחלה, זולת מצורת בנין העיר האמור פה.

חוקי ההנהגה.

א. אנחנו מחויבים תיכף למנות עלינו על פי רוב דעות אנשי העדה ת״ח מוסמך, אשר יהי רצוי לרוב אחינו, לרב לדון ולהורות, וכאשר ירחיב ה׳ את גבולנו נלוה אליו גם שני ת״ח מוסמכים לדיינים, היינו אם יתישבו שם חמשים בע״ב.

ב. להרב תנתן המשרה עם כל תוקף ועוז, להעמיד כל יסודי תורתנו הקדושה על תילם, ולבלי העלם עין משום דבר, והאיש אשר ימרה את פיו ענוש יענש.

ג. כל אחד מעדתנו מחויב בכל מה שאפשר לעמוד לימין הרב לעזרו ולסעדו להוציא לאור משפטו.

ד. על הרב לשמוע ולשפוט בין איש לרעהו על כל דבר קטן וגדול בין בנוקי ממון בין בנוקי הגוף גם אל התובע את עלבונו מרעהו בקטון בגדול ישמע הרב ולא ינור מפני איש.

ה. על הרב מוטל להשניח על כל בני עדתנו שיקיימו בולם את כל המצות התלויות בארץ כ״ת כמו על שאר מצות תורתנו הקדושה.

ו. בעתים הידועות בשנה יחזור הוא בכבודו ובעצמו על הגנות ועל הכרמים והשדות לראות אם הכל עשוי כד״ת ויש ללכת תמיד להשניח על כל המצות התלויות בארץ. ועל שמירת שבת ויו״ט, וחוה״מ, וראשית הגז, ומתנות כהונה.

ז. על כל או״א מבני עדתנו מוטל לסבול בעול פרנסת הרב ואין אחד יכול להוציא את עצמו מן הכלל.

ח. משך כתב הרבנות אשר ינתן לו מראשי עדתנו לא יהיה יותר משלש שנים.

ט. מקץ מועד שנת השלישית, תהיה האספה מכל בני עדתנו להתיעץ אם לקבל הרב עלינו גם על שלש השנים הבאות.

י. ולעולם לא ישאר הרב על משמרתו אם לא בהסכם רוב בני עדתנו וכל זמן שלא מינו אחר תחתיו עדיין הוא בחזקתו.

יא. אין רשות לשום אדם יהיה מי שיהיה אף אם יהיה ת״ח יותר מהרב להתעסק בטיב ניטין וקדושין בלי רשות הרב.

יב. על כל העדה כולה לבחור מאתה על פי דעות נעלמות בכל שנה בחוהמ״ם שבעה טובי העיר, אשר המה יעמדו בראש כל העדה לכל דבר הוצאה והכנסה, ולכל הנהגת העיר ינהגו כולם יחד.

יג. וזולת ההנהגה הכללית אשר ינהגו הזט״ה כולם ביחד, עוד יותן ביחוד פקודת משמרת עבודת הקודש על שכם כל אחד ואחד מהם. היינו הראשון יהיה מיוחד על פקודת כל צרכי העיר אשר יבואר בהתקנות למטה, השני על כל סדרי בית הכנסת ובה״מ, אשר התקנות יבוארו גם כן. השלישי על הלכות התלויות בארץ. הרביעי על ביקור חולים. החמישי על תלמוד תורה. הששי על הכנסת אורחים. השביעי על גמילות חסדים. ולכל הדבר הגדול מכל אחת מאלה יתאספו כולם יחד, ופקיד הדבר הזה יהיה ראש המדברים. ועפ״י רוב דעות יקום דבר.

יד. כל דבר אשר יעשה ויתוקן גם על ימים הבאים בהסכם רוב בני עדתנו על כל יחיד לקיים בלי שום שינוי כלל וכלל.

טו. בני שנים הראשונות יכול הרב והזט״ה להוסיף עוד תקנות, או לעשות פרושים

וביאורים בהתקנות, ולהודיע לצבור. ובלבר קודם שיהיה הדבר שעליו תסוב תקנתם, אבל לדבר שבבר הוא ורוצים לתקן בו שום דבר, אי אפשר להם לחדש כלל ועיקר בלי שאלת פי חכמי ורבני ירושלם ת״ו ואפילו לדבר שלא אירע עדיין צריך שיהיה בהסכם כולם, ואם לא ישוו דעתם יכריעו חכמי ירושלם, ובדברים הנוגעים לד״ת לא יעשו בלי שאלת פי חכמי ירושלם עה״ק ת״ו.

סדר בית הכנסת.

א. בבית אלקים נהלך ברגש, על פקיד בית הכנסת האמור למעלה לראות ולהשגיח שיהיו סדרי בית הכנסת ובה״מ ישרים ונכונים.

ב. ויפקיד גם פקידים אחרים תחתיו כפי הצורך וישגיחו על כל הבא בשער לה׳ שיעמוד ביראת הכבוד.

ג. שלא ידבר שום אדם שיחת חולין בעת התפלה, ודברים בטלים אפילו כל היום אסור.

ד. ושלא ישוטט שום אדם הנה והנה בעת התפלה, רק על מעמדו יעמוד ויכוין לבו לשמים.

ה. התפלה תהיה בעונתה, במתון ולא במהירות.

ו. לבלי להניח לקבוע שני נוסחאות, רק הנוסח אשר יסכימו עליו רוב דעת העדה בתחילה הוא יקום עד ביאת הגואל.

ז. לקבוע בכל יום אחר תפלת השחרית לאמר המזמור תהלים פ״ה רצית ה׳ ארצך שבת שבות יעקב.

ח. עיני השמש יהיו על כל אורח הבא בבית הכנסת לקחת אותו ולהעמידו על מקום מיוחד לפי כבודו.

ט. אין לבא בבית הכנסת במלבושי אברים או המיוחדים למלאכה וכל העובר על זה לא יניחו אותו לעבור לפני התיבה ולא להעלותו לתורה.

י. המקומות בבית הכנסת יהיו נמכרים לצמיתות.

יא. כל הוצאות והכנסות בית הכנסת ובהמ״ד יהיו תחת הפקיד האמור למעלה, אשר יבחר בכל שנה בדעות נעלמות מרוב העדה, ולכל הדבר הגדול יתאספו כולם יחד כמבואר לעיל בחוקי ההנהגה סעיף י״ג.

צרכי העיר.

א. על כל העדה לעשות כל צרכי העיר, למנות רב ושוחט ומלמדי תינוקות, לבנות בית הכנסת ובה״מ ועזרת נשים ובית הטבילה, ועל כלם לישא בעול ההוצאה כפי אשר ישיתו עליהם הוט״ה, אפילו עשיר שמחזיק בביתו לבניו אפ״ה מחויב נ״כ לישא בעול לפי דעת הוט״ה, ומלמדי תינוקות ובית הטבילה קודם לכל.

ב. לפקוד שומרים בעיר ובשדה, שומרי העיר יחשבו לפי ערך בתי אבות ושומרי השדה לפי מספר הגראדין, ושומרי העיר גם לפי העושר יוטל.

ג. בית החיים יעשה מוקף מחיצה, והרחקה בין קבר לקבר ו׳ טפחים וחברת גמ״ח כנהוג בכל תפוצות ישראל והכל כמנהג האשכנזים בעה״ק ירושלם תובב״א.

ד. כל עניני וצרכי העיר יהיו תחת פקודת משמרת פקיד העיר הנזכר למעלה ולכל הדבר הגדול יתאספו הוט״ה כלם יחד, כמבואר למעלה סימן ב׳ סעיף י״ג.

ה. כן על פקיד העיר להשגיח על סדרי הבנינים, וטרם שיראו לו את מקום הבנין

ואיכותו אין רשות להתחיל ולבנות שום בנין מהבנינים העומדים לעומת הרחוב למען יהיו השוקים והרחובות בסדר נכון.

ו. גם תחת השגחתו יהיה שתהיה העיר נקיה וטהורה ויש בכחו להעניש לכל אחד אשר יטנף סביב ביתו וימרה את פיו שלש פעמים. וכסף הענושים יורשם בפנקס ויבא בקופת הקהל.

ז. גם יהיה תחת פקודת פקיד העיר הזה אשר יביאו השומרים גנבים ויהיו נצרכים לשלחם ביד פשעם ולמסרם למלכות, גם אשר יביאו הבהמות אשר יבערו בשדותינו ויתחייבו בעליהם לשלם כל זה יהיה תחת פקודת פקיד העיר, לפי ערך הנזק ישיב להניזוק והמותר יבא בקופת הקהל.

ח. בכל מקום מושבנו נעשה עירוב דוקא בכדי שנוכל לטלטל בשבת.

הלכות התלויות בארץ.

א. קבלנו עלינו לקיים את כל המצוות התלויות בארץ והפרשת ונתינת תו״מ בהלכה בלי שום ערמה ומרמה והוראות היתר כלל רק תמים נהיה להפריש ולתת המעשר והתרומה כד״ת.

ב. בכל דבר שיש מחלוקת הפוסקים ישאלו לרבנים הגי מעה״ק ירושלם אשכנזים, וכן יקום, ואין רשות לשום אדם להקל או להחמיר, למען לא יהיה נראה הדבר כשתי תורות.

ג. אם יומין לנו ה׳ רבנים, דיינים ושמשים משבט הלוי, אזי יובא דבר קצוב מן המעשר אל בית האוצר, ויותן להם לפי חשבון והנשאר ישאר לבעליו שיתנהו לכל כהן ולוי שירצה, ולא יהיה רשות להרב או להדיין לקחת מעשר משום אדם רק באופן שיהיה הנותן נעלם ממנו, ומן המעשר לא יותן כ״א להרב, לדיינים ולשמש שלהם, ובלבד שיהיו המה המשגיחים על הפרשת תרומ״ע בראוי על כל אחד ואחד הגם שבשנים הראשונות החוב מוטל על כל או״א להשגיח על חברו במצוות התלויות בארץ וערבים זה בזה במצוות האלה ביותר (מלבד מלמדי תינוקות אשר עינם ולבם על תלמידיהם) עכ״ז עיקר ההשגחה בהלכה ובמעשה מוטלת על הרב, הדיינים והשמש שלהם. אכן בשנת מעשר עני ראוי ליתן גם למלמדים, שוחטים וחזנים.

ד. נוסף על השגחת הרב גם אחד משבעה טובי העיר ישגיח על כל אחד ואחד בבית ובחוץ, ויש לו רשות לשכור שומרים ומשגיחים ע״ז כפי הצורך, ויחשב על הוצאות העיר.

ה. מי שיורע ח״ו כשרותו ונאמנותו, אזי הרב וגם זה האחד מהוט״ה יעמידו עליו איש אחד נאמן עומד על נביו, על הוצאותיו, וכל דבר שיוביל לשוק או שימכור בבית יקח כתב הכשר בחתימת יד זה האיש העומד על נביו, ומבלעדי זה אסור להתערב עמו, ואפילו בחזקת דמאי אסור לקנות ממנו, ולא יהיה שום דין דמאי בכל עדתנו.

ו. ומחויב זה האיש מהוט״ה לחבר לכל מי שאינו יודע ללמוד בעצמו, איש אחד מעדתנו היודע, שילמדו הדינים העיקרים הנצרכים לו בכל עת, וכולנו מקבלים עלינו לשמוע בקול הפקיד הזה בדבר הזה.

בקור חולים.

א. איש אחד מהשבעה טובי העיר יהיה פקיד על מצות בקור חולים, וכל ההוצאות וההכנסות תהיינה תחת ידו, ופעם אחת בשנה סוף משך ימי פקודתו יתן חשבון צדק להוט״ה.

ב. מחויבים אנחנו כלנו לתת כל אחד ואחד מאתנו סך קצוב בכל שנה כפי אשר ישיתו עלינו הוט"ה למצות בקור חולים וגם אם יהיה אפשר לעשות על זה קרן קיימת.

ג. אם יחלה ח"ו אחד מעדתנו, יהיה על זה איש תמידי שילך לבקרו, ואם יראה המבקר שמחלתו חזקה עליו ח"ו אז ילך ויודיע להפקיד, והפקיד ישלח לו שני אנשים שילינו אצלו בלילה.

ד. להפקיד יהיה פנקס על זה ומחויבים אנחנו כלנו לשמוע בקול הפקיד לכל מי שיצוה ללכת בעת משמרתו.

ה. אם לא יאבה איש ללכת בעצמו יש לו רשות לשלוח שליחו, ואם לא ישלח גם שליח אזי ישכור הפקיד איש אחר על הוצאותיו, וזולת אם יהיה לזה איזה אונס.

ו. אם החולה הוא איש עני, על הפקיד להביא לו רופא וגם סמי רפואה ולתת לו כל צרכיו.

ז. והכל כפי ראות עיני הפקיד ורק במקום שתהיה הוצאה מרובה או טרחה יתרה מהלינות אזי יציע הדבר לפני הוט"ה כמבואר לעיל בחוקי ההנהגה סעיף י"ג.

ח. ואם החולה תהיה אשה תהיינה המבקרות נשים, וגם בלילה ישולח לה שתי נשים.

ט. ובכלל הוה גם יולדת שישולח לה בכל לילה שתי נשים ואם עניה היא, יתן לה כל מחסורה ככל האמור למעלה.

י. מחויבים אנחנו להשתדל, שישב אתנו רופא מומחה, ולעשות בית מרבולת מכל סמי רפואה על הוצאות הקהל והריוח יהיה להבקור חולים והבית הזה יעמוד תחת פקודת משמרת הגבאי דבקור חולים.

יא. בשנת מעשר עני ראוי ליתן גם חלק מזה לבקו"ח עפ"י הסכמת הרב והוט"ה.

ת ל מ ו ד ת ו ר ה.

א. קבלנו עלינו לגדל בנינו לתורה ולירא ה', ובכל בתי ת"ת וישיבות לא ילמדו נערי בני ישראל כי אם תורת ה' ומוסר, וכתב ולשון הקודש בלבד, ויתד היא בל תמוט עד ביאת ינון כמבואר בפנקס הגדול.

ב. כל עניני התלמוד תורה מתינוקות של בית רבן, ומקביעות העתים לתורה בחול, ביום ובלילה, בשבתות ובמועדי ה', ולמוד הלכות התלויות בארץ יהיו תחת פקודת משמרת פקיד אחד מוט"ה.

ג. עליו להשגיח שנקיים את כל הדברים אשר אנחנו מקבלים עלינו הנזכרים פה. בני עניים אשר אין יד אבותם משגת לשכור בעדם מלמד, ישכור בעדם מלמד מקופת הקהל, ואם יהיו ח"ו יתומים עניים, ידאג הפקיד על כל מחסורם לגדלם לתורה ולירא ה'.

ד. אם יראה הפקיד שהילד איננו מצליח ללמוד התורה, אזי יראה שילמדו אותו מקרא, משנה וחיי אדם, וללמדו אומנות אחר מלאת לו י"ג שנה שלימות, וגם בעת לימוד האומנות יהיו לו עתים קבועות לתלמוד תורה.

ה. אסור לנו להעתיק את בנינו מלימוד התורה שיעזרו לנו במלאכה בבית או בשדה, לעבוד בקביעות, טרם שיגדלו עד שמנה עשרה שנה.

ו. זולת שאם יראה האב שהבן אינו מצליח בלימודו, אז בהסכם הפקיד הנ"ל אחרי שיבחין אותו, יש לו רשות לקחת את הבן אחרי עבור שלש עשרה שנה שיעזר למלאכתו באופן שגם א"כ יקבע עתים בכל יום לתורה ולמוסר ולדעת באשר הוא יהודי.

ז. מחויבים אנחנו כלנו לקבוע עתים לתורה כל אחד לפי מעלתו ומי שלא יודע ללמוד בעצמו מחויבים אחרים ללמדו.

ח. בשבתות ומועדי ה' מחויבים אנחנו כלנו ללמוד ביחד את ההלכות התלויות בארץ בבית המדרש.

ט. מחויבים אנחנו להעמיד משמרות בבית ה' בלילות, וכל או"א מאתנו מחויב לשבת בבה"מ וללמוד חצי לילה בכל שבוע.

י. כן קבלנו עלינו להחזיק את ידי לומדי תורה כפי יכלתנו, וכל מי שיבא אצלנו בבית מדרשנו ורוצה להקדיש עתותיו על למוד התורה, עלינו לתמכו ולהחזיקו בכל מה שאפשר, וכל זה יתנהג על פי פקודת הפקיד דתלמוד תורה אשר יבחר בכל שנה, וכל מה שיגזור בהסכם הזט"ה על כל או"א מאתנו לתת על הוצאות התלמוד תורה סך קצוב בכל שנה נעשה ונשמע, וכמו שמבואר לעיל בחוקי ההנהגה סעיף י"ג.

שבתות ומועדים.

א. בערב שבת ויום טוב אחר חצות היום יורם נס גבוה על מקום גבוה שיתראה על כל גבול נחלתנו, וגם יתקע בשופר לאות ולמופת שישבתו העם ממלאכתם בשדה, וכל מי שיתמהמה יותר משתי שעות אחרי הרמת הנס, וככה יעשה שלש פעמים, ענוש יענש.

ב. ימי שבתות ומועדים קדושים הם לנו רק לתורה ולתפלה, ולעונג שבת ויום טוב, ואסור לשום אדם ללכת ולסייר את נכסיו בשבת א' ביום טוב.

ג. גם אסור לנו לטייל יותר מדי ולבלות זמן ברברים בטלים בשוי"ט, רק בתורת ה' יהי' כל חפצנו ועיקר הלימוד יהי' לנו רק בהלכות התלויות בארץ, כנזכר לעיל בת"ת סעיף ה'.

ד. על הרב להשגיח ולהעמיד שומרים ושוטרים בכל עבר ופנה שישגיחו על בני הנעורים שלא יבלו את זמנם בתוהו, וזולת השומרים והשוטרים, מוטל גם על כל או"א מאתנו להשגיח על הדבר הזה.

ה. להושיב מורים ומלמדים להנערים הטרודים בימי השבוע, ולכל מי שצריך מלמד כנזכר לעיל בת"ת סעיף ח'.

הכנסת אורחים.

א. קבלנו עלינו להכין בעירנו בית אחד ולשום בתוכו מטות, כסאות ושולחן ומנורה, והבית הזה יהי' מוכן להכנסת אורחים, וכל אורח שיבא ימצא שם מנוח.

ב. הבית הזה יעמוד תחת פקודת משמרת אחד משבעה טובי העיר, ולהפקיד הזה יהיה שמש מיוחד לשרת האורחים הבאים בבית הזה ויהי' מוכן לשליחות הפקיד.

ג. אם יבוא אורח עני, אזי ישלח אותו הפקיד עם השמש אל בעל הבית אחד להאכילו ולהשקותו יום אחד ולמחרת ישלח אותו אצל בעה"ב אחר, וככה יותן לכל עני לא פחות מג' ימים.

ד. להפקיד יהי' פנקס על זה וישלח תמיד את העניים לבעלי הבתים חליפות לזה אחר זה, ומחויב כל בעל הבית לקבל את העני בסבר פנים יפות, בכל עת שישלח אליו הפקיד את העני במועדו.

גמילות חסדים.

א. מחויבים אנחנו להרים כא"א כפי אשר ישיתו עלינו הזט"ה תרומת הקודש, ולהניח בקופה תחת פקודת משמרת אחד מהשבעה טובי העיר לגמילות חסדים.

ב. לא ילוה לשום אדם כי אם על משכון בטוח מכסף וזהב ונחושת או שעבוד קרקעות וכדומה.

ג. העיקר ישתדל הפקיד שיהי׳ בידו להלות ולעשות גמילות חסד לעניים בשעת הוריעה, וזמן הפרעון יהי׳ אחר הקצירה והדישה, ואם לא ישלם אז יש רשות להפקיד למכור המשכון אחרי עבור שלשים יום אחרי אספו התבואה.

ד. החשבון יהי׳ תמיד גלוי וידוע בכל עת להוי טובי העיר.

ה. תחת פקודת הפקיד הזה תהי׳ גם החברה קדישא ויהי׳ מנהגם בכל מנהגי החברה הקדישא בעיה״ק ירושלם תובב״א בנוגר סימן ד׳ סעיף ג׳.

ו. וכל אשר יובא משכר הקבורה כנהוג, הכל יובא בקופת הגמילות חסדים, וולת מה שיצטרך לתיקון הגדר מבית החיים או לתיקונים אחרים.

ז. ובכלל הגמילות חסדים גם אם ימות ח״ו איש עני שלא הניח אחריו בלום לעשות לו ארון ותכריכין וכל צרכיו.

ח. וכל מי שיניח עזבון לקופת גמילת חסדים יוחק שמו בספר לזכרון עד ביאת הגואל ויזכירו נשמתו בכל מועדי ה׳, ולפי ערך העזבון כן יהי׳ גם החסד והזכרון אשר יעשו אחריו.

הנהגת העדה בכלל.

א. קבלנו עלינו לקיים את המצוה האמורה בתורה ואהבת לרעך כמוך בשלימות, ושלא יהי׳ שום נקימה או נטירה או שנאה בלב אחד על חברו, רק יהי׳ כולנו באהבה נאמנה, ואם יעשה מי לרעהו איזו עול, לא יטור בלבבו עליו, רק יאמר לו מדוע עשית לי ככה, ואם יתפשרו ביניהם טוב, ואם אין, עד אלקים יבא דבר שניהם, ומה שיאמר הרב כן יקום ואחרי כן יעשו שלום ואמת ביניהם.

ב. כן אם רואה איש שחבירו עושה לו דבר מגונה, לא ימהר לשנאותו, רק יוכיחהו באהבה לאמר, מדוע אתה עושה כן, וכן לא יעשה, וזה הדרך אשר תלך בה, וגם זה לא יענה להמוכיח בקצף ובבזיון, ואם יענה בעוות פנים, יודיע המוכיח את זאת להרב, ולא יעיז את פניו שום אדם בחבירו, והמעיז ענוש יענש.

ג. כן יהי׳ כל משאנו ומתננו בין איש לרעהו באמונה, באמת וצדק, הן שלנו יהי׳ צדק, ולאו שלנו יהי׳ צדק, וכל דרכינו יהי׳ במישרים, וגם לקדש את השם לעיני הגוים מבלי לעשקותם ומבלי לרצותם, וידעו כי אנחנו עם ה׳.

ד. אם יזיד ח״ו מי מאתנו לנטות מן הדרך הישר לעשות מעשהו זר מעשהו בין לישראל בין להגוים, אזי מופרש ומובדל יהי׳ האיש הזה מקהל ה׳ ולא יצורף לכל דבר שבקדושה, ועל כולנו מוטל לדדפו בכל מיני רדיפות, עד אשר ננרשנו מפנינו או עד שישוב מדרכו הרעה, ודוקא בהסכם הרב ורוב זט״ה.

ה. אין לשנות שום מנהג ממנהגי האשכנזים בירושלם עה״ק תובב״א מקדמת דנא הן בבתי תפלה ובהנהגת החיים, ויבדלו המתים, הכל יתנהג כמנהג האשכנזים בדרכיהם ובלבושיהם.

ו. כן קבלנו עלינו על נשינו ובנותינו שלא יתקשטו בזהב ובבגדים יקרים בימות החול כי אם לכבוד שבת ויו״ט ולשמחת חתן וכלה, וגם אז כל כבודה בת מלך פנימה. וכל זמן שאין הישוב גדול לא נניח את נשינו ובנותינו ללכת בשדות ואפילו למתנות עניים וכן להנהר.

ז. בדבר איסור גידול בהמה דקה וכן איסור גידול יונים וש״ד קבלנו עלינו בדרך תקנה לוותר איש לאחיו והרשות נתונה לכל אחד לגדל כבשים ולא עזים דברירי הזיקי ובפרוש נאמר אם יזיקו ישלמו כדין, אך ההיזק שהניזק והמזיק אינם יודעים מזה או מחול לכל אחד מבני החברה כמבואר בעח״מ סי׳ ת״ט.

ח. אין רשות לשום אדם לקחת פועל ישראל או גוי אשר כבר התחיל במלאכה אצל חבירו וחבירו עדיין צריך לו, זולת אם חבירו חייב להפועל את שכרו בעד ימים אחדים ומדחהו, אז יהיה לו רשות להפועל ללכת אצל מי שירצה ורשות לקבלו.

ט. ובכלל הזה גם אריסין והחכירין שעשו אצלו בשנה זו ורוצה לעכבם גם על שנה הבאה אסור לאדם אחר לקבלם.

י. אין רשות לשום אדם בין מחברתנו בין מחוץ לחברתנו ללכת בעצמו לקנות בהנחלאות הסמוכות לגבול נחלתנו, עד שיתן ידיעה למנהיגי החברה והמה יודיעו לכל היחידים הרוצים ג״כ לקחת חלק בהקניה הזאת ואם לא יחפצו המנהיגים או היחידים לקנותה אז הרשות לו לבדו.

יא. אין רשות לשום אדם מעדתנו שימכור את נחלתו או חלק מנחלתו לאיש אשר אין רוח החברה נוחה הימנו (היינו דוקא במיחוי הרב ורוב הזט״ה).

יב. אין רשות להשכיר בית לאיש אשר לא מבני ישראל הוא.

יג. אחד מבני הישוב יש לו דין קדימה לקנות.

יד. וכל מי שיבא בברית חברתנו מעתה עד ביאת הגואל מחויב לקבל עליו ועל זרעו ועל כל הבאים אחריו את כל האמור בספר הברית הזה, וכל מי שלא יקבל עליו, או לא יחתום ידו עליו לא יחשב בין בני בריתנו, ואין לו חלק ונחלה בנחלתנו.

על כל התקנות האלה באנו כולנו בברית לפני ה׳ ויעזרנו לשמור מצותיו וללכת בדרכיו ולדבקה בו ויטענו בגבולנו ואת נפוצות ישראל יקבץ וישיבם על אדמתנו, ויבנה בית מקדשנו, ועינינו תחזינה בשוב שכינתו לציון במהרה בימינו אמן כן יהי רצון.

באנו כולנו עה״ח יום ד׳ כ״ה לחודש סיון שנת תרמ״א לפ״ק פעה״ק ירושלם תובב״א (באעה״ח אלה אשר שמותם כבר נזכר בצד ט״ז ו״ז).

כל החפץ לבא בברית וחוזה אתנו יואל בטובו לפנות אלינו במכתבו ע״ש אדמו״ר הרב הגאון הגדול אב״ד דק״ק בריסק שליטא אשר הואיל בטובו לקבל עליו משרת סוכן חברתנו על פי האדרעסס הזאת:

J. L. Diskin, Rabbiner Brisck, Jerusalem.

מכתב מאת דוד גארדאן, עורך «המגיד», לחברי «אגודת מיסדי הישוב»[1].

בעהית כ"ה מלחם אב תרמ"א לפ"ק לין

למעלת הרבני הנכבד וכו' מהרי מאנדילזאהן וליתר ראשי „אגודת מיסדי הישוב" הי"ו.

כתבו הגיעני, ואת המגיד אחל לשלוח מעתה, כי הקלים מראשית הרבע הזה כבר סכן חמו ואינם עוד. שמחתי לראות כי גם אמינו חונני עדך ציון חפצים בעבודת אדמת נגשנו, ובוחוד נתן הדבר שמחה בלבי לראות כי הרב הגאון מהר"ל דוסקין מו מסכים לזה, וכל"ס גם יתר הרבנים לא יתנגדו לדבר הקדוש הזה, ולא כצעקתה הבאה בחול על הרבנים שם כן הוא. בחול יצא הקול, קלא דלא פסיק, כי הרבנים הגאונים שם (האשכנזים) מתיצבים לשטן לדבר זה ונכונים להחרים ולנדות את כל מי שיתקרף להתעסק בזה. מאד נחוץ אשר כל בית ישראל ידע כי לא כן הוא, ואז יתחזקו גם לבות הרבנים בחול לצאת מגדר שתוקותם ולדבר על לב העם, ובשוב ד' שיבת ציון לא נהיו עוד כחולמים: בעיני הכוקרים והמרקים ידונו. את המאמר הגדול הוצא בהחבצלת לא אוכל להדפיס בהמגיד כמו שהוא כי יקצר הגליון ויש לי רב לדבר מזה העם, אך אם תודיעו בקצרה מהות האדמה אשר קניתם ובכלל אם תודיעו כי גם עתה טובה אדמת ארץ אבותים ותוכל להיות טבת חלב ודבש כבימי עולם אם רק תהיינה ידים חרוצות לעבדה ולשמרה. אז אביא דבריכם, כי בעזה"ר רבו כמו רבו גם עתה המרגלים מוציאי דבה על ארצם. – מה שיהי' בכחי אעשה לטובת הדבר כל זמן שנשמת שדי תחיינו אכל מה כחי ומה גבורתי? גבולים עומדים מנגד ועוד מלעיבים בנו, אך בל יקול לבם ואיה כל בית ישראל ועזרו לזה וד' יהי' בעזרם ואם יתמהמה הדבר נחכה לו אך לא בעצלתים רק בפועל עד מקום שידנו מגעת.

כ"ד מוקירכם ומכבדכם
דוד גארדאן

[1] מאוסף החמר «לתולדות הישוב החקלאי העברי בא"י», הנמצא תחת ידי המחבר.

בעהי"ת, כ"ה מנחם אב תרמ"א לפ"ק ליק.

למעלת הרבני הנכבד וכו' מהרי מאנדילזאהן וליתר ראשי «אגודת מיסדי הישוב» הי"ו.

כתבו הגיעני, ואת המגיד אחל לשלוח מעתה, כי העלים מראשית הרבע הזה כבר ספו תמו ואינם עוד. שמחתי לראות כי גם אחינו חונני עפר ציון חפצים בעבודת אדמת קדשנו, וביחוד נתן הדבר שמחה בלבי לראות כי הרב הגאון מהרי"ל דיסקין נ"י מסכים לזה, ובל"ס גם יתר הרבנים לא יתנגדו לדבר הקדוש הזה, ולא כצעקתה הבאה בחו"ל על הרבנים שם כן הוא. בחו"ל יצא הקול, קלא דלא פסיק, כי הרבנים הגאונים שם (האשכנזים) מתיצבים לשטן לדבר זה ונכונים להחרים ולנדות את כל מי שיחפוץ להתעסק בזה. מאד נחוץ אשר כל בית ישראל ידע כי לא כן הוא, ואז יתחזקו גם לבות הרבנים בחו"ל לצאת מגדר שתיקותם ולדבר על לב העם, ובשוב ה' שיבת ציון לא נהי' עוד כחולמים בעיני הכופרים והמרפים ידינו. את המאמר הגדול המובא בהחבצלת לא אוכל להדפיס בהמגיד כמו שהוא כי יקצר הגליון ויש לי רב לדבר מזה הענין, אך אם תודיעו בקצרה מהות האדמה אשר קניתם ובכלל אם תודיעו כי גם עתה טובה אדמת ארץ אבותינו ותוכל להיות ארץ זבת חלב ודבש כבימי עולם, אם רק תהיינה ידים חרוצות לעבדה ולשמרה, אז אביא דבריכם, כי בעוה"ר רבו כמו רבו גם עתה המרגלים מוציאי דבה על ארצנו. – מה שיהי' בכחי אעשה לטובת הדבר כל זמן שנשמת שדי תחיינו, אבל מה כחי ומה גבורתי? גדולים עומדים מנגד ועוד מלעיבים בנו, אך בל יפול לבנו וא"ה כל בית ישראל יעזרו לזה וד' יהי' בעזרנו ואם יתמהמה הדבר נחכה לו אך לא בעצלתים רק בפועל עד מקום שידנו מגעת.

כד' מוקירכם ומכבדכם

דוד גארדאן.

* *
*

חובתנו כאן להעיר, כי בין החתומים על כתב ההתקשרות של «אגודת מיסדי הישוב» נמצא מספר ידוע של אנשים שלא היה לו שום חלק ונחלה באדמת פתח־תקוה, ואולם ימיה של אגודה זו ממילא לא ארכו הרבה ואף שעל אחד אדמה לא נקנה על ידה, ברם אין להתפלא על אלה החברים האמתים שבפתח־תקוה, שחתמו על כתב התקשרות זה, כי בתקף מצבם המיואש עשו מה שעשו, ומה גם שהעסקנים האחדים שעמדו להם מחדש תלו את מעשיהם באילן גדול כמו הגאון מבריסק זצ"ל, והבטיחו להם הרים וגבעות.

בימים קשים אלה, כשראו סלומון וגוטמן כי יומו האחרון של הישוב בפתח־תקוה מתקרב לבוא, וכי גם הם עצמם יהיו אנוסים סוף־סוף להפרד מנחלתם האהובה עליהם מאד, התחילו שני המיסדים להועץ ביניהם כיצד ובמה לתקן את המצב ולשמור על נקודת הישוב הראשונה מכליה. והנה אחרי התיעצות מרובה באו לידי מסקנה שלשם הצלת המצב דרוש לתור מקום חדש הרחוק מעט מהנחלה הראשונה והקרוב לאחד הכפרים שבאותה הסביבה, שאוירה צח ובריא ונקי מיתושי קדחת ועל המקום ההוא תבנה השכונה בעוד שהבנינים הקודמים ישמשו מחסנים לתבואות וכלים ורפתות לבהמות, וככלות העבודה ישוב איש איש לביתו שבשכונה החדשה. אלא שלקנית מגרש חדש ובנין בתים חדשים דרוש מלבד סכום כסף עצום גם חומר אנושי מתאים, שיאות לאחוז בעבודת אדמה.

חפוש מקום מושב שאוירו צח ובריא.

«כי אמנם — מוסר ביומנו ט. סלומון את דברי אביו – האלימנט הירושלמי מסוגל יותר לעבודה חקלאית מאותו היהודי הבא זה עתה מרוסיה, מפני הטעמים האלה: א. שהוא מכיר בלשון המדינה. ב. שהוא מכיר את תכונת הערבים ויודע איך להתנהג עמהם. ג. שהוא רגיל באקלימה של הארץ. אלא שהדבר המעכב בעדו להעשות לחקלאי זוהי קרבתו לירושלים, שבכל מקרה ופגע רע נמצאים לו מיד גואלים ומושיעים בירושלים, המקלקלים אותו בעצתם ומאיצים בו לברוח מן המחנה ולשוב העירה, וזה מעות שלא יוכל לתקון.

יהודי ירושלים ויהודי הגולה.

סוף דבר—בכדי להקים את סוכת פתח־תקוה הנופלת דרוש להביא יהודים מרוסיה, המסוגלים לחקלאות, ומהירושלמיים להשאיר את הטובים והנאמנים המסוגלים לכך, והמה יהיו למורים טובים ולמדריכים ישרים לאלימנט היהודי הרוסי החדש בארץ.

עוד הוסיף סלומון ואמר: רואה אנכי כי הצלתה של המושבה מוטלת על שכמי ועל שכמך, גוטמן, שהרי שטמפר כעת באמריקה וגרינגרד זקן וחלש וכבר עיפה נפשו מהתלאות שעברו עליו. על כן עצתי היא כי נפרד כעת איש מעל רעהו, אנכי אשוב ירושלימה ואתה תבחר מושבך ביפו עיר הנמל, למען תעמוד על המשמר ותתהה על קנקנם של העולים החדשים, הבאים מרוסיה. והיה אם תראה בהם איש חיל, בעל משפחה, שרובה גברים בריאים ומסוגלים לעבודה גופנית, תדבר אתו ותיעצהו לקנות לו נחלה בפתח־תקוה על פי התכנית שדברנו, היינו: שיקח חלק גם ביסוד שכונה חדשה במקום גבוה ובריא. והיה כל איש אשר יסכים תודיעני לירושלים ואנכי, בבואי שמה, אודיע לחברים האלה בעלי הנחלות הנמנעים לשוב לעבודה, כי אנחנו שנינו קבלנו עלינו את הסוכנות הזאת להיות המתוכים בכל בין המוכרים והקונים. ואני חושב שבאופן כזה נוכל להציל את המושבה.

חפוש מתישבים מתאימים לפ"ת מבין יהודי רוסיה.

הפסקויל «קול מהיכל».

עד מהרה ובמצבה ההרוס של פתח־תקוה השתמשו ראשי החלוקה הירושלמית ויפרסמו מאמר גדול, מעין גלוי דעת לתפוצות הגולה בשם «קול מהיכל», שמקצת מדבריו המעידים אגב על שפלות של מחברם, אנו מביאים כאן ב«ספר היובל» לזכרון:

«זה כעשרים שנה נתעוררו איזה אנשים מגדולי ישראל, אשר חשבו מחשבות במה להשיב את שבות ישראל על אדמתם ולהחיש את הגאולה ומצאו בכח דמיונם החזק רעיונות שונים והרעישו העולם במכתבים וכתבי העתים, וגם נמצאו להם אנשים אשר נאותו להם לטובתם לסובב במדינות ולאסוף כסף למטרתם וקראו בשם שאינו הולמם «ישוב ארץ־ישראל». השלוחים האלה, אף כי בדרישותיהם ובפנקסיהם דרשו וכתבו לשם ישוב ארץ־ישראל, אבל בלבם אמרו חייך קודמין. ככה עברו איזה שנים ובעלי הדמיון העומדים בראש, כאשר התבוננו כי רק הכסף יענה, והכסף הנאסף מאספיו יאכלוהו, רעמו פנים על הרבנים הגאונים, ראשי אלפי ישראל בעה״ק בימים ההם, שרק הם מעכבים את הגאולה, כי לא יתנו מהכסף הנגבה לפקו״נ להעלותם על מוקדה – על המזבח אשר בכח דמיונם. ושלוחיהם כמותם חללו כבוד יושבי ארץ הקודש ומנהליהם ויוציאו דבתם רעה בבלעם את הקודש, כי רק טובת עצמם הם דורשים לבל יגרע מחלוקתם דבר, ה׳ יכפר בעדם... והנה באותם הימים החלה לזרוח בפאריז החברה המהודרה «כל ישראל חברים», אשר ראשיה שרים ונכבדי ארץ, וגם אלה חשבו מחשבות לתקן גם יושבי ירושלים ולהביא גאולת ישראל באופנים חדשים, אשר לא שערום הראשונים, וגם המה השוו מדותיהם לקרא בשם כלם לעבודת האדמה בארץ־ישראל ולזאת קראו «ישוב ארץ־ישראל», שם מתעה לצלצל אזנים. מי גבר מבני ישראל גם קרוב וגם רחוק לא יתלהב לשם הזה? האח! ישוב ארץ־ישראל! ובכל אות נפשו יקום לעזרה כפי מסת ידו להיות לו חלק ונחלה בישוב א״י. ודברי אלה ואלה יצאו מבוהלים ודחופים גם למדינות הצפון, רוסיה ופולין, אשר שם רוב בני הגולה. ולמען תפש את לבות בני ישראל לרעיון רוח הזה עבודת האדמה, הביאם טבע הענין לפרץ גדר של ראשונים, בחשבם להתמלא מחרבנה של החלוקה, ודרשו ברבים על פי שלוחיהם וכתבי־העתים שהמנהג של א״י בחלוקת הכסף מנהג רע הוא וצריך לבטלו, וכל הכסף הנאסף בכל תפוצות ישראל לשם עניני א״י יובא על ידם שם והמה יתקנו משטרים נאותים ויעשו סדרים חדשים וכו׳ וכו׳. אי לזאת הוציאו דבת הארץ בשקר ומשטמה על הרבנים והממונים ומחלקי הכסף, כי לא באמונה הם עושים, ועל מקבלי החלוקה – והם כל יושבי אה״ק – כי בטלנים ועצלים המה, נרפים מכל עבודה ומלאכה. ועל כן הם מואסים בעבודת האדמה ואומרים כי לא תצלח ובוחרים בזה בחר ה׳ לשבת בא״י, להתנועע בביהמ״ד על התפלה ועל התלמוד. ואולם בכל רעת דבתם והשתדלותם לבזות הרבנים והמנהיגים ומקבלי החלוקה לא הצליחו לעשות דבר־מה מכל אשר יזמו הם לעשות וכבר הובטחנו, וכל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום וג׳.

נשובה לאחור ונתבונן אל עשרים השנים שעברו מאז החל הרעיון – רעיון רוח־עוזים – של עבודת האדמה להתהלך בכל הארץ ולפעם בצלצלי שמע בשם המתעה «ישוב ארץ־ישראל», ונראה במוחש, בפועל ובמעשה מי המה העוסקים בישובה של ארץ־ישראל, אם תושבי הארץ מחלקי ומקבלי החלוקה, הבטלנים, העצלים האוהבים לנוע על פגרא ושהו״א או אלה המתקנים מחו״ל, הגבורים החרוצים והמלומדים המחוכמים.

תושבי עה"ק מחלקי ואוכלי לחם העצבים זכו בעזהי"ת להקים בירושלים וחוצה לה מסביב בתי מעון בנוים לתלפיות מאבני גזית חזקות ויפות עם בורות מים, בתים לתורה וכל צרכי רבים. וכל אלה אחוזות יהודים משלנו, אשר בשפלותם ועניותם זכו לכל הכבוד הזה, כי במועצות טוב טעם ודעת נעשו חברות, חברות – כעין אקטיון–להשתלם מעט מעט בהמשך השנים, וכאלף בע"ב יהודים דרים בבתים האלה, ואם ח"ו לא נבנו– היו היהודים ישנים גם חדשים מושלכים כדמן עה"א מחוץ לעיר, כי לא היה עוד אפילו מעון צר ובית אופל לשכר מגוי העיר וההכרח מכל אלה לא ישוער בכל ערך ודמיון, וכל זה ע"י חבורות שונות בטעם ושכל טוב, מאוכלי החלוקה. הם עשו והצליחו בעזרת מי שבטחו בו, השוכן בהר ציון ית"ש. וכמה חברות יקרות למעשה הצדקה וחסד נתיסדו בשנים האלה. ועוד דברים טובים ונאותים לחברת האדם ובפרט לבני ישראל, אשר גרים נדודים אנחנו פה, תקצר היריעה מלסדר ולפרט את כלם, שהם באמת ישובה של א"י בשם האמתי הראוי להם, ומי אשר ראה זאת ירושלים לפני עשרים שנה ורואה עתה, מברך ברוך יציב גבול אלמנה. וזולת כל הבנינים והתקונים והחברות, אשר הם אחוזות נחלה לישראל מזמן קרוב, בואו וספרו כמה מאות נערים נתגדלו על ידנו, אשר נהיו לאומנים ולבעלי מלאכה מכל מיני חרשת המעשה, וביד חרוצים יעבדו עבודתם, כמעט כל בעלי־המלאכה והאומנים שבעיר, חרשי אבן, עץ וברזל ונחשת, צורפים בכסף ובזהב, עושי שעות, חיטים, סנדלרים וכו' וכו', רובם מבני ירושלים, בני הבטלנים העצלים – מקבלי־החלוקה. ועוד נתפאר, כי גם בחורים רבים יצאו מבתי ת"ת והישיבות שלנו – חכמים בתורה, בקיאים בתלמוד ופוסקים, יראי ה' באמת ושלמים בכל, סופרים מהירים ויודעים גם בחויות עולם בכל הצרך. ומבינים ג"כ מה זה ישוב הארץ. ותה"ל בתי מדרשנו מלאים זיו ומפיקים נוגה וקולו של יעקב מצפצף ועולה. וגם בעבודת האדמה נועצנו מאז הימים, וכבר עמדנו על המקח של בקעת יריחו ועיר תמרים (שעמדה להמכר מהממשלה בלי ציסארציא ונהיה למקנה לאחת מחברתנו אז), לולא קפצה עלינו רוגזה של מלכות הכא והתם מצד הרשום הגדול וא"א לבאר יותר. ועתה? לנו – אנחנו מחלקי החלוקה ומקבליה – אשר עשינו את כל הגדולות האלה (ועוד נעשה בעזרת הבוחר בירושלים והשוכן את דכא) לנו הצדקה שיקרא עלינו שם «מיסדי ישוב אה"ק» ועוסקים בישובה ובנינה וראשון לציון הנה הם אוכלי לחם העצבים.

ונחזה עתה מה עשו בעשרים השנים האלה הצדיקים מביאי הגאולה בחזקת היד והחכמים הגבורים החרוצים עושי חדשות בדעת ובשכל. הראשונים זכו לקנות פסת אדמה בסביבת ירושלים בשני אלפים ר"ט פריסיש (מכל הכסף אשר אספו שלוחיהם בכל השנים האלו) לא מקום זרע ולא בנות בתים לשבת והאדמה תשאר שממה. והשליח הראשי, אשר חבר דרשות וספרים להלהיב הלבבות לעבודת האדמה, סבב בחו"ל למכור מהאדמה הזאת לאיש איש ארבע אמות קרקע לזכות – להוכיח זאת בהפרשת תרומות ומעשרות, לא דובים ולא יער, הרי ישוב ארץ־ישראל של אלה!

והשרים הגדולים מה התקינו? המה מלאו ידי אחד מהם לכונן קולוניא בא"י לעבודת האדמה והצליח בידו לקבל מתנה (ע"מ להחזיר ע"ד הנותן) מהממשלה תחי', השלטן שעבר ע"ה, כברת ארץ טובה אצל נמל יפו ת"ו לעבדה ולשמרה בתנאים ואופנים שונים. ותהי ראשית מעשהו להכין שם בית ספר לנערים וללמוד עבודת אדמה (חכמה, שאינה צריכה

בארץ הזאת, כידוע) ממורה צרפתי ובשפת צרפת דוקא ונקראה בשם «מקוה ישראל»(?) מעשה מקוה ישראל כבר נקרא ומתורגם ונודע לכל כי אחרי שהוציאו עליו המיסדים החרוצים והמתקינים המזורזים אלפי אלפים – בלי גוזמא – פרנקים במשך עשר שנים, אין מזאת הקולוניא שום טובת הנאה ותועלת קטנה לשום אחד מישראל, לא ליושבי אה״ק מאז, ולא להבאים מחדש לתכלית זאת, ולא שום הכנסה ושכר, והחברה משם צריכה לתת עוד שנה שנה כמה עשרות אלפים פראנקים לחשבון ההוצאה היתרה על ההכנסה והשבח (ואין אנו יודעים אם הוא מתו״מ או משאר מתנת עניים) הרי ישוב ארץ ישראל! ובכ״ז הפעמון הגדול הולך ומקשקש: הביאו נדבות לישוב א״י ונבטל את החלוקה העלוקה המעצלת ומרפה ידי בעליה ומביאה לידי בטלה ושעמום. ובעוה״ר ע״י אלה אחינו שונאינו מנדינו, אלה מזה ואלה מזה נהיה שם איש ירושלמי – בכל מקום שיבוא שם – לחרפה ולקלסה, ויקראו אחריו מלא כעל צועני ולודי אוכלי אדם וגונבי נפשות. אח! האח! ירושלים ועמך לחרפה גם בישראל! אי שמים! על תהפוכות כאלה, מישרים העקוב ומעקשים הישרה, שומו שמים! גם זו התוכחה אשר לא כתובה בתורה»[1] עכ״ל.

תשובתו של סלומון על הפסקביל ודברי הנבואה שלו על עתיד פתח־תקוה.

אך סלומון נזהר מלצאת נגדם במחאה גלויה ולהשתמש באותו הנשק המכוער שהשתמשו בו הם. תשובתו לאחדים מהם היתה: «הנה אתם עשיתם את חובתכם כדין וכתורה לפי השקפתכם, למען לא יכשלו אחרים בחו״ל ע״י מעשי שגעוני שעשיתי אני וחברי, אך מה אעשה ואנכי אחרת אתי. כי הנה אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב, ומכל אפסי הארץ ינהרו יהודים אל הארץ הזאת, בהם גם עשירים ורבי פעולה, ויחפשו בנרות קרקע לשדה תבואה לפרדס או לכרם. ופתח־תקוה זו, שאתם מכנים אותה כיום פתח־חרטה, היה תהיה עוד עיר ואם בשראל.. בה אלפי תושבים יחיו ויהנו מיגיע כפם, וכל השפלה וכל «עמק העכור», כאשר תכנו אותו, יהיה ל«עמק השפע והברכה»[2].

---

[1] מאוסף החמר «לתולדות הישוב החקלאי העברי בא״י», הנמצא תחת ידי המחבר.

[2] מזכרונות ט. סלומון.

הבונים הראשונים

פרק ז.

שלשת אבות המושבה.

«שלשה כחות גדולים דרשה התחדשות הישוב החקלאי העברי בא״י: עצה, ממון ומרץ, ותזמין לה ההשגחה העליונה שלשה בני אדם, אשר סמנו את הכחות הללו—הלא המה שלשה אבות המושבה: ר׳ י״מ סלומון—בעל המחשבה והעצה, ר׳ דוד גוטמן—איש הממון ור׳ יהושע שטמפר—בעל המרץ המצוין».

מדברי י. מ. פינס בהקונטרס „פתח-תקוה"—
זכרון לטחדשי הישוב החקלאי לבני ישראל בא״י.

א.

יואל משה סלומון

(נולד בשנת תקצ״ח — נפטר בשנת תרע״ג).

ר׳ שלמה זלמן צורף, אבי אביו של י. מ. סלומון, מעשרת החלוצים הראשונים, שיסדו את הישוב האחרון של האשכנזים בירושלים. רש״ז צורף גואל החורבה של רי״ה החסיד ובונה בתי הכנסיות הראשונים על החורבה.—ש. ז. צורף נופל חלל בידי ערבי.— ר׳ מרדכי בנו של ש. ז. צורף.— עוזר לאביו בגאולת החורבה ובכל פעולותיו הישוביות.— מניח יסוד לישוב חקלאי.— מ. סלומון ומונטיפיורי.— שנת הולדו של יואל משה סלומון.—מקום מולדתו.—חנוכו.— כשרונותיו.— שאיפתו לעבודה ממשית.— יציאתו לחו״ל לשם השתלמות במקצוע עבודה.—סלומון מיסד בית דפוס בירושלים.—סלומון מיסד השכונה הראשונה מחוץ לחומה.—סלומון בתור סופר פובליציסטי.—סלומון עורך העתון «יהודה וירושלים».—התעמולה שלו לעבודת אדמה. — סלומון דורש תקונים בסדרי החנוך. — התחבבותו על כל שדרות העם. — התרשמותו מהמושבה הגרמנית שרונה.—סלומון מפסיק את הוצאת «יהודה וירושלים» ומתמסר כולו לעבודת האדמה.—מחלתו.—התעלפותו בדרך לירושלים.—המשך פעולתו בפ״ת, ביהוד, במוסדות ירושלים.—פטירתו.—מכתב מועד פ״ת.—מאמר הספד.

I

בבואנו לספר את תולדות יואל משה סלומון, עלינו לשוב קצת אחורנית ולעבור בקצרה על תולדות אביו ואבי אביו, שכן עם שני האישים המופלאים הללו מתחילה תקופת הישוב העברי בא״י, ומהם ירש יואל משה סלומון את רעיון התחיה הממשית של עם ישראל בארצו.

אבי אביו של יואל משה סלומון, ר׳ שלמה זלמן צורף, בא לא״י בשנת תקע״ב והתישב בצפת, ואחרי פרוץ המגפה בצפת ובגליל בא לירושלים, והיה אחד מעשרת האשכנזים הראשונים, שהשתקעו בירושלים בשנה הנ״ל ואחד מראשי הבונים והמיסדים את ישוב האשכנזים בירושלים. אחרי השתדלות נמרצה בפני הממשלות במצרים ובקושטא בזמנים שונים, עלה הדבר בידו לחלץ את חורבת ר׳ יהודה החסיד מידי הערבים, אשר החזיקו בה יותר ממאה

ר׳ שלמה זלמן צורף ועבודתו לישוב הארץ.

שנה, ותשב החורבה הזאת בתוך העיר העתיקה להיות לקנין עדת האשכנזים. זו היתה תקיעת היתד הראשונה לבנין הישוב העברי החדש בירושלים. גדולה וארוכה פרשת חייו ופעולתו של האיש הזה, שנפסקה באופן טרגי. כי פעם בבקר מוקדם, בצאת ר׳ זלמן צורף מפתח ביתו, אשר ליד החורבה, החוצה, התנפל עליו ערבי, אשר קנא את קנאת ה«חורבה» ויכהו בחרב על ראשו ואחרי מחלה, שנמשכה קרוב לחצי שנה, מת. הוא הקרבן הראשון על מזבח הישוב החדש בא״י. על מצבתו בהר־הזיתים אשר אצל «יד אבשלום» חרותים הדברים: «אשר הציל את החורבה מיד הישמעאלים».

ר׳ מרדכי סלומון, בנו של ר׳ זלמן צורף, גמר את אשר החל אביו. ימים רבים ישב ויגע בקושטא הבירה עד אשר השיג רשיון הממשלה לבנות בית כנסת גדול על החורבה, אשר לעדת האשכנזים. גם אסף נדבות הרבה, והשתדל בבנין ושכלול בית הכנסת הגדול והנהדר «בית יעקב» בחורבת ר׳ יהודה ההסיד, שהנהו עד היום בית־הכנסת היפה ביותר אשר ליהודים בא״י, ואחד הבנינים המפוארים ביותר שבעיר ירושלים בכלל.

ר׳ מרדכי סלומון מיסד מושב חקלאי בארץ.

ר׳ מרדכי סלומון היה הראשון המעורר והמתחיל בפועל לסדור משק כפרי חקלאי, בעוד טרם היה כל סימן לישוב עברי חקלאי בארץ. לתכלית זו עמד ועזב את העיר והלך לסביבת עזה, וחכר שם את הכפר «גזזי» לעבדו ע״י יהודים אריסים. כשבא משה מונטיפיורי לא״י והתיעץ על עזרה ליהודי הארץ שיוכלו להתכלכל מיגיע כפם, היה ר׳ מרדכי הראשון שמסר למונטיפיורי תזכיר ע״ד קנית שדות וכפרים בעד בני ירושלים שיעסקו שם «בתורה ובעבודה» כאחת[1].

ר׳ מרדכי סלומון ואשתו, הוריו של יואל משה, מתו בימי החלירע הגדולה בשנת תרכ״ו.

יואל משה סלומון נולד בי״ח אדר תקצ״ח בירושלים. בעודו נער כבר הצטין בכשרונותיו הנפלאים בלמודים, בשכלו ההגיוני ובכח רצונו החזק לגשם את רעיונותיו במציאות. את חנוכו קבל בחדר ובישיבת הגאון רמ״ל מקוטנא ויצא לו שם עלוי, אבל יואל משה סלומון לא הסתפק בשם «עלוי», ובתור איש מתעמק בשאלות החיים, התחיל לעסוק בענינים ממשיים. אז עמד ועזב את ירושלים ויצא חוצה לארץ, ואחר שהשתלם שם בעבודת הדפוס חזר לירושלים ויסד לעצמו בית־דפוס, שבו עסוקים אחדים מבני־משפחתו עד היום הזה.

באחד ממכתביו לצדרבום משנת תרל״ט כותב י. מ. פינס על סלומון: שכלו זך והשקפותיו ברורות ודעתו בריאה, ירא את ה׳ מבלי שיתחסד, משכיל מבלי לפרוץ חוץ, מתלהב מבלי שימשך אחרי תעתועים ודמיונות כבעלי ההזיה,—סוף דבר, הוא מן האנשים השלמים המעטים[2].

באותו הזמן עצמו התחיל לעורר את אנשי ירושלים להגדלת הישוב העברי בעיר, שהיה אז מצופף בין כתלי חומת העיר העתיקה, וכל הבתים והחצרות היו קנינם של ערבים. הוא עמל הרבה להשפיע על יהודי העיר לבנות את השכונה הראשונה מחוץ לחומה, ובשנת תרכ״ו מצא ששה חברים לדעה שביניהם היו ר׳ יוסף רבלין ויהושע ילין

---

[1] עיין בפרק «ראשית הישוב החקלאי בא״י» עמוד ד׳.

[2] מאוסף החומר לתולדות הישוב החקלאי העברי בארץ־ישראל, הנמצא תחת ידי המחבר.

יואל משה סלומון

נולד בירושלים י״ח אדר תקצ״ח ונפטר בירושלים י״ב חשון תרע״ג.

אבי ר׳ דוד ילין) ועוד, אשר הסכימו לתכניתו, התאחדו וקנו שטח קרקע בדרך ירושלים—יפו, ויהיו הראשונים שבנו שם בתים וחצרות, וקראו לשכונה הראשונה בשם «נחלת־שבעה», לפי מספר שבעת מיסדיה הראשונים. לא עברו שנים אחדות כשראו יהודי ירושלים את הרוחה שבשכונה היהודית החדשה, עמדו גם הם והתחילו מיסדים חברות לבנין שכונות. וכך, הודות לי. מ. סלומון, החלה התקופה החדשה בישוב, הידועה בשם «תקופת התחיה ובנין ירושלים».

יסוד «נחלת שבעה» ע״י י. מ. סלומון וחבריו.

II

יואל משה סלומון היה עוד מנעוריו מחונן בכשרון פובליציסטי ע״פ המושגים הספרותיים של הימים ההם, וכשר׳ י. בריל הוציא לאור את עתונו «הלבנון» בירושלים, היה יואל משה אחד מעוזריו הראשונים, וכתב שורה שלמה של מאמרים חשובים ברוח הזמן ההוא, חתומים בפסבדונים «א״ים».

י. מ. סלומון עורך «יהודה וירושלים».

בשנת תרל״ז מתחיל י. מ. סלומון מוציא בעצמו דו־שבועון בשם «יהודה וירושלים», האורגן הרשמי של הקהלות המאורגנות, המוסדות והרבנים, שהעורך היה מעורר על ידו את יהודי ירושלים לעבודת האדמה. על עמודי העתון ההוא שהתקיים כשנתים התוכח גם עם האנטישמיים, המחליטים, שהיהודים הנם עם החי על האויר וכל עבודה ממשית זרה לרוחו.

במובן ההתעוררות לעבודת האדמה העתון «יהודה וירושלים» עלה בהרבה על כל יתר העתונים שהופיעו אז בא״י. על דגלו של «יהודה וירושלים» היתה חרותה באותיות גדולות: «מטרתו להעיר ולעורר חמדת הקדש ואהבת יהודה וירושלים בלב אחינו בני ישראל בכל תפוצותיהם, לקרב ולאחד הלבבות להרים דגל התורה, החכמה והמדע, הישוב והבנין ולרומם קרן אדמת הקדש».

בחוברת א׳ מב׳ אדר תרל״ז, במאמרו «מטרת המו״ל», כותב סלומון:

קטעים מהעתון «יהודה וירושלים».

«גזו חלפו שנות דורות מיום גלות ישראל מעל אדמתו, ובני יהודה נפזרו לקצות תבל, ביום ביצע ד׳ אמרתו אשר צוה מימי קדם להפיץ אותם בגויים ולזרותם בארצות. דור הולך ודור בא, ואהבת ארץ הק׳ חרותה על לבב האיש הישראלי במכתב אלהים, אשר גם מים רבים אשר שטפו על צוארי בית יעקב מיום הלכו שבי לפני צר, לא יוכלו כבות את האהבה, וגלי הצרות אשר עברו עליהם על כל מדרך כף רגל, לא שטפוה. (חמדת האדמה הקדושה תבער בלב היהודי כאש ותשוקת נפשו אליה תמלא את כל חדרי לבבו תמיד, עד אשר גם אלפי השנים אשר עברו עליו מיום הגלותו ממנו, הנם בעיניו כימים אחדים, ובעז הרגשתו ידמה כי תמול גורש משכיות חמדתו, והתקוה תנחמהו כי מחר ישוב אליה. ככה יבלה היהודי את צבאו בין אבל לשמחה. כאבל יום קודר יתאבל על כבודו כי גלה ממנו, ובהשקט ובטחה יצפה לשיש בציון משוש ביום פדויי ד׳ ישובון».

והלאה, באותו המאמר:

«אבותינו, בעזבם את ירושלים בירת מלכותם בימי הכשדים, נשבעו במגינת לב בזרוע ימינם לבלי שכוח לנצח את קרית משושם, ובכוס מלא דמע יעלו את ירושלים על ראש שמחתם. אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני, אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי. בפיהם נשבעו ובלבם קימו כי בכל מדרך כף רגלם, ציון העליזה תלומו, וירושלים

תשיחמו, קשורה על זרועותם, חרותה על לוח לבם, לכתם ובואם, שבתם וקימתם, היא מגמתם ומחשבתם.

«היהודי, בבקר בעת קומו משנתו ובפתח ביתו זהר קרני השמש המענגים נפש כל חי, עת כל החיים יפצחו רנה, ומשוררי הטבע ישאו קולם יחד ירנו, עת תתענג עין כל חי על הדרת מחזה שדי, בלבו תשכון עננה, לבו לא יגבה עוד, רוחו לא תתענג כי קרני שמשו, אור ד' נדעכה ואך יציג כפות רגליו על הארץ, הן יובילוהו אל מקדש מעט, לשפוך שיחו למחזיר נשמות, ושמה יחזה את ירושלים כאלמנה בוכיה נצבת לפניו, ולמול חרבות המקדש יכרע בפיק ברכים, בשובו הביתה לאכל ארוחתו ובברכו למחוללו נותן לחמו – גם אז ישא קול נהי, ועל בנין ירושלים לפני ה' ישפך שיחו.

קטעים מהעתון «יהודה וירושלים».

«גם בלילה, בעלותו על ערש יצועו, לסגור עפעפי עיניו למען ינוח מעצבו ורגזו כל היום, הלא גם אז יחלה פני אל כי יאמר לציון מלך אלהיך. גם ביום חתונתו ושמחת לבו, בקחתו עזר כנגדו, הן גם אז שמחתו מהולה בכס עצבת ועטרת כלולתו מעופרת באפר.

והוא מוסיף והוגה ברוחו הקשה:

«אם בכל ימות השנה אנו מעלים זכר ציון וירושלים לזרוע אהבתם על תלמי ישורון, הנה יתר שאת ויתר עז לימי המצרים, ימי המספד על ירושלים. הימים האלה הנזכרים ונעשים בכל דור, המה יפעלו פעולה נמרצה על לב איש ישראל; המה ירתיחו גם לבבות צעירי ישראל. הילד הרך והענוג, הרחוק עוד מכל עמל ותלאה, המבלה את רגליו אך בששון ושמחה, בהתענגו בבית הוריו על שולחן מלא דשן, עודנו מפזז ומרקד – פתאם והנה מתלאה, חזות קשה מול עיניו. הה! אביו בוכה ומתאנח וחגור שק ישב לארץ, יעורר מספד מר וקנה. ואמו גם היא תמרר בבכי, ודמעתה על לחייה. «מה לך, אבי יקירי?» יצעק הנער בחרדת לבבו, מה לך, מרים ראשי, כי העלית עפר על ראשך וחגרת שק? הוי מה היה לך, אמי יקירתי, כי ככה יזלו עיניך מים?»

«כה יעמד הילד נבהל ומשתומם על צרת הוריו אשר נגעה עד נפשו, והנה אזניו יקשיבו רב קשב מתפארת לאומו בימי קדם, יפי המקדש בימים עברו, ואיך בחטאנו הורד גאון ירושלים, נפלה בתולת בת יהודה ובית אלקינו היה לשרפת־אש.

«הלא בעינים מורידות דמע ישמע הענוג יללת אבותיו, ונפשו תכלה לדעת מה יעשה ה' בציון, אם ישוב לרחמה עוד. עדי יקשיב תנחומות אל מפיהם, כי יבנה ה' ציון יראה בכבודו, מקדש ה' יבנה במרום הרים ונהרו אליו כל הגוים, עוד ירום ונשא ויגבה מאד כבוד עם ה' באחרית הימים ויהודה לעולם תשב, ירושלים לדור ודור. כל הפעולות והמראות האלה יקשרו נפשות ילדי העברים בעבותות קדש לארץ חמדתנו ונחלת אבותינו וזכרונם לא ימוש מקרב לבבו כל ימי צבאו. על כן לא נתמה על החפץ בראותנו כי שלהבת הקדש תבער בקרב לבבינו, אש עצורה בעצמותינו ויהודה וירושלים, אשר זה רבות מאות בשנים גלינו מהן, עודנו כמהים ומיחלים לשיש אתן משוש. וממעמקי לבבנו נודה לאבות אבותינו על טרחם ועמלם לטעת בקרבנו רגשי התשוקה הנפלאה הזאת, אשר היתה נאמנה אתנו מימי דור החורבן עד קרוב לימינו אלה.

«אמנם עתה, בעה"ר, מה ידאב לב איש הישראלי בימינו אלה, לראות את הענף הנחמד הזה אשר נטעו נוטעים וחללו, הפרח הנעים הזה אשר עד ימי הדור הזה, היה עוד

באבו, ביפי רעננותו, ואיך בימינו אלה, בעה״ר, זרים שלחו ידיהם להפך מארץ שרשו, ולהמית גזעו ח״ו. אהה! אם בכל הזמן ודורות עולמים אשר חלפו מיום גלותנו, עוד זיקי התקוה לא עוממו, בימינו אלה, בקרוב יום ה׳ לבוא, אשר תחת להרבות חמדה ולהפרות תשוקה ליהודה וירושלים – קמו אנשים, אשר כל מגמתם למחות זכרון יהודה וירושלים מלבב ילדי העברים, ויחתרו בכל עז לשנות סדר תפלתנו, למען מחות שם ארץ הקדש מלבב בני הגולה, באמרם: מה ציון כי נבכה עליה ומה ירושלים כי נתאבל? הן ככל הגוים יהיה בית ישראל, ואל גיל נשמח כעמים. יחתרו יתאמצו בכל כחם להאביד זכר יהודה וירושלים גם יחד, ומעבר מזה קמו בוזי תורה מחללי קרן יהודה וירושלים ומשפילים כבוד גדולי ישראל שומרי תורה עד לעפר ח״ו–אלה ואלה כל מגמתם להשכיח מפנינו את קדשי בני ישראל.

קטעים מהעתון «יהודה וירושלים».

«ונר אלקים טרם יכבה חלילה, הלא עלינו המצוה, לנו, אשר שם יהודה וירושלים חמודות המה לנו שרידי ב״י, אשר עוד עינינו ולבנו שמה כל הימים, הלא עלינו לראות ולהמציא עצה, להגדיל תושיה, להפיח זיקי האהבה בלבב צעירי ילדי עמנו בדור החדש, המתחנך על ברכי החכמה והמדע. הלא החובה והמצוה עלינו לשמור נטעי אבותינו בלבנו, ולהלחם בעד שם עמנו וערי אלקינו, לפתח זיקי התשוקה וחמדת הקדש בלבב בנינו אחרינו, למען יעמוד ימים רבים עד ימי דור המוצלח, אשר יזכו להשתעשע בחיק אמותם, האדמה הקדושה הכמהה לחבק את כל בניה יחד להביאם מארץ שבים. ואולי בחמלת ה׳ עלינו נזכה אנו להיות הדור המוצלח הלזה, ובימינו תושע יהודה וירושלים תשכן בטח בבי״א.

ובעל «יהודה וירושלים» מוסיף בהתלהבות המיוחדת לו:

«קול אלקים בכח יקרא לשרידים, אשר רוחם עוד רד עם אל ועם קדושים נאמנו, עורו ישנים עורו! עורו והעירו האהבה בלבב ילדי ישורון, הלחמו מלחמת מצוה מול כל הקמים להשבית זכר יהודה וירושלים, ולהשפיל כבוד בת ציון ח״ו. דברו את אויביכם בנפש אלה בשער, לחזק עמודי התוך, אשר כבוד כל אמונת ישראל נשען עליהם. הן כבוד התורה וכבוד האמונה וכבוד ירושלים כלן יחד משולבות אשה אל אחותה. ואם ח״ו תפל הא׳ גם השניה אין מי להקימה וחוט המשולש הזה ינתק, חלילה! התחזקו! היו לבני חיל, אל תיראו – ואל תערצו ואל תחפזו, כי אתכם אני להושיעכם – נאום ה׳».

«לקול אלקים זה הקיצנו גם אנו, ונאמר להוציא מכ״ע בשם «יהודה וירושלים», אשר כל מגמתו ומטרתו להוציא לאור מאמרים וספורים, אשר יהיה בכחם לפתח זיקי האהבה, ולקשור לבבות עם ה׳ בעבותות ליהודה וירושלים. הפעולה הנחמדה הזאת, אם כי מצער תהיה בראשיתה, יען כי תכבד העבודה הזאת עלינו, אמנם נקוה כי תגדל מאד אחריתה, יראו גדולי ישראל וסופריהם ויאצילו גם המה מהודם עלינו, יהיו לנו מעיר לעזר לחבר מאמרים וספורים למטרה הזאת וישלחו לידינו, למען נטע על אדמת יהודה וירושלים, עלי פלג אלהים מלא מים חיים להשקות את הגן, ומבועי מים חיים אלו יהיו לנחל שוטף».

הפרולה של «יהודה וירושלים» היתה: «טובה תורה עם דרך ארץ». והדברים היו מכונים בעיקר לחובשי בתי הישיבות, לאותם קצירי ומריעי שעל החלוקה היתה פרנסתם. בדברים רכים ונפשיים היה יואל משה סלומון משתדל לעוררם ולהוכיח להם את הברכה הרבה הצפונה בעבודת האדמה.

במאמר אחד בשם «ישוב ארה"ק» הוא כותב:

«הבה, אחים יקרים! תנו ידכם למפעל הנשגב הזה. הקבצו יראי ה' תופשי התורה! אשר כמה לבבכם וצמאה נפשכם לארץ נחלת אבותיכם – הבו נא חובשי שמו, אשר געלה נפשכם הטהורה בלחם העצבים, וצאו מעצבכם ומרגזכם בכדי לאכול מפרי יגיע כפיכם. הביטו נא אל פני אמכם השכולה, הרוצה לחלוץ לכם שד ולהניק לכם מתנובתה, ואך בהסירכם מעל פניה את צעיף אלמנותה תאיר פניה אליכם ותשביע נפשכם השוקקה. עורו, עורו! לבשו עז בני ציון וירושלים! העירו שחר, כי ה' עמנו. ומה ה' שואל מאתנו, כי אם לב טהור ונפש כמהה לאדמת קדשנו. התעודדו, אחים יקרים! נקרבה אל המלאכה ואל נא נשים תקותנו אל אחרית ים, לאמר: «אחינו בחו"ל יקנו לנו שדות וכרמים. אחינו יביאונו אל המנוחה ואל הנחלה». אל נא תשיאו את נפשכם בתקוות כמו אלה, בעת אשר תשועת ה' נגד עיניכם, בעת אשר עיניכם תחזינה ועפעפיכם יבחנו כי אך בכם בחר ה' לפנות הדרך ולסול המסלה, מסלת ישוב ארץ הקדש, ואת כל אשר אנחנו עושים לארץ הקדש ה' מצליח בידינו».

יואל משה סלומון האמין באמונה שלמה שיהודי ירושלים צריכים להיות הראשונים לישוב החקלאי בא"י, ובהמשך המאמר הנ"ל הוא כותב:

קטעים מהעתו «יהודה וירושלים».

«... עבודת האדמה בערי קדשנו הוא הענין אשר הביאה לנו העת הזאת לענות בו. זה מספר שנים אשר הרעיון הזה הרוהו גדולי ישראל. ומעת ההיא עד עתה היה אך בבחינת הריון, כי לא מלאה העת עוד את ימיה ללדת. לכן לא נאשים את קטני האמונה, אשר לא האמינו שהאשה העקרה הזאת הרה היא באמת, ויחשבוה להרה עמל ורוח. אך כאשר בעת תחיל הזעק היולדת בחבליה, היא לנו לאות כי באו בנים עד משבר, כן עתה הקולות לא יחדלון, ומכל פנה ועבר קול שופר אנחנו שומעים לעורר על הדבר היקר, ויתנו כח ללידה לחולל הדבר הנפלא הזה ולהוציאו אל עולם המעשה, ולזאת בטרם ילד זה יולד לנו עלינו להכין לו חתולים ומעילים, כי בן יקיר יהיה לנו הנער הזה, בן, אשר נקוה כי זה ינחמנו מעצבנו ומרגזנו ומן האדמה אשר גורשנו ממנה. לכן לא למותר לכל חכמי וסופרי ישראל לחוות כל איש מהם, מה יהיה משפט הנער ומעשהו. ותשועה ברוב יועץ, לחנכו ולגדלו ולאמצו, באפן שיהי מרוצה לאלקים ואנשים, למען לא נבוש מבטחוננו בו».

וכן כסדר, בכל מאמר ומאמר: הבלטת הצד המוסרי שביגיע כפים, ובעיקר בעבודת האדמה.

למרות ה«חדש» שמצאו תושבי ירושלים ברעיונותיו ובצעדיו של ר' «משה דרוקער», נעשה יואל משה סלומון ברבות הימים לחביב העם היושב בציון.

אפס גם אלה, כרבבות אחיהם שבתפוצות הגולה, מה רחוק לבם עדיין ממשאת נפשו... כי הנה יום ירדף יום ושנה שנה, ופעמי גואל־העם טרם נשמעו על הרי יהודה ובהגיע האביב – אביב הארץ הענוג עם רבבות צליליו־זעזועיו הטמירים–יתקפו געגועים את לבו הער של האיש יואל משה החולם, ושפך את לבו בחיק ילד שעשועיו – עתונו לאמר:

«איך ינעם לנו זיו קרני השמש בעת אשר ארץ חמדתנו עלוטה בערפל? ואיך תתענג נפשנו על פרחי החמד העוטפים גבעות עולם בעת אשר הרי ישראל יתכסו בשממון?

אלף ושמונה מאות חדשי האביב משנות גלותנו הופיעו בזהרם על פני הארץ, וקוי זהרם לא האירו פני בתולת יהודה, עוד יקצר היום לבני ציון הנדחים והפזורים בקצות תבל, עוד לא נטהרו כרמי ה׳ מהקוצים והחיחים המכאיבים לבבות טהורים. —

קטעים מהעתון «יהודה וירושלים».

«מתי יעבור החדש ונצא גם אנו אל השדה, נשליכה משכנותינו ונלכה בכפרים? מתי נשמע קול תרועת העם, אשר קצה נפשם בלחץ חדרי מושבתם ויצפו להשתטח בגנים ולקטוף פרחי חמד על יד יבלי מים?»...

ובדברי נחמה ונבואה הוא גומר את מאמרו זה: «וחדש האביב ישוב עוד להיות לנו לימי ששון וחג פדות נפשנו. בניסן נגאלנו ובניסן נגאל, ושבו בנים לגבולם».

גדולה היתה אמונתו של בעל «יהודה וירושלים» בדברי נחמה אלה. הוא היה בטוח בגאולה קרובה; הוא היה בטוח, ששנת תרל״ז היא האחרונה לחיי בטלה ושמכאן ואילך תתחיל פעולה מהירה ונמרצה על שדה החקלאות היהודית בא״י. ואת מאמרו «אחרית השנה», שנדפס בחדש אלול של אותה שנה, הוא מסיים:

י. מ סלומון מתנבא לימים הבא״ם.

... ועל כן בלב מלא תקוה נפרד כיום מעל שנת תרל״ז, בתקותנו כי היא האחרונה אשר כל דברי ישוב א״י היו אך בעולם המחשבה והדבור. ובעינים נשואות למרום נברך את שנתנו החדשה הנצבת למולנו, כי תהיה הראשונה לתוצאות הדבר הגדול הזה אל עולם הפעולה והמעשה. וקול השופר, אשר ישמע בכל תפוצות עמנו, יהיה לקול קריאה, ובני עמנו יחרדו מכל מקומותיהם על אהבת אדמת ארץ קדשנו, קול מעורר לבבות טהורים לבנות הנהרסות ולטעת הנשמות».

ונבואתו נתקימה: בשנת תרל״ח הונח היסוד למושבה פתח־תקוה, שהוא עצמו היה מראשי מיסדיה.

העורך, יואל משה סלומון, לא הצטמצם רק בד׳ אמות של עריכה, אלא שמזמן לזמן היה עורך מסעות בגבולות הארץ לראות ולהתבונן, לחקור ולדעת את מצבה. כמו כן הראה התענינות רבה בפתרון «שאלת האתרוג», שהעסיקה אז את החשובים שבתושבי הארץ, להיות היהודים משתמשים באתרוגי הארץ במקום הקורפאי־היוני.

אחרי בקורו במושבה הגרמנית «שרונה» שבסביבות יפו, הוא כותב:

י. מ. סלומון על החומר האנושי בשביל הישוב החקלאי.

«... שמנו לבנו גם על הקולוניות, אשר יסדו זה שנים האשכנזים בני ויטנברג, ובתיהם בנוים במשטר נאה ככל ערי אירופה, ככה הפכה הארץ הנשמה הלזו לארץ נושבת בשנים מועטות, ויושביה רואים פרי בעמלם. המראה הנעים הזה גורם ללבב האיש הישראלי צער ויגון, ענג ונחת גם יחד. לבבו ישמח בראותו כי ארצנו הקדושה מוכשרת להפך כגן אלקים, אם תעבד ביד חרוצים עד כי לא יקוו לאיש ולא יצפו למתנת בשר ודם... ולעומת זאת כלמה תכסה את פנינו בזכרנו, כי העמים אשר לא מבני עמנו יהיו הראשונים לחונן ארצנו הקדושה, ואנחנו עם בני ישראל נעמד מרחוק, ולא נמהר לנחם את האם הצמאה לבניה. זה רבות בשנים, אשר קול ארצנו הק׳ מתהלך בקרב עמנו להעיר את האהבה כי עת לחננה, ובעוה״ר אך קול דברים אנחנו שומעים ותמונה איננו רואים. הויכוחים נתרבו וכל איש יחוה דעת למרחוק, ולהתחלת המעשה עוד לא הגענו».

על שאלת החומר האנושי כותב הוא:

א) «נבחרה לנו מאחינו היושבים כאן אנשים אשר יחפצו להנות מיגיע כפיהם,

ונביאם אל המנוחה ואל הנחלה, נחלת שדה וכרם, למען נטיב מצבם החומרי או אולי גם את מצבם המוסרי.

ב) נביא אנשים המוכשרים לעבודה ומלאכה כזאת מאחינו בחו״ל למען יתנחלו על אדמת הקדש להסיר מעליה מעטפת השממון».

הישוב החקלאי – תכלית כפולה לו בעיני יואל משה סלומון. הוא יבסס וישפר את מצבם של יהודי הארץ «שפרנסת החלוקה הורידה אותם למדרגת השפלות והבזיון ושללה מהם את כל רגש הכבוד», והוא גם ישיב לתחיה את הארץ השוממה, כי הארץ תעבד ע״י בניה לעורר בזה «יעוד לאומיותנו».

יותר משנה הטיף ככה יואל משה סלומון לירושלמיים, כי יקומו ויחלו לעסוק בעבודה ממשית מועילה.

והוא כותב בעתונו: «כל אלה החפצים לתת ידם בהתנחלות אדמת קדשנו יתחברו לאגודה אחת, יסירו מהם כל ריב וכל פירוד ויחיו יחד כספרדי, כמערבי, כאשכנזי, וכלם יבחרו מתוכם ברוב דעות אנשים, אשר יבחרו לנו את נחלתנו במקום דשן ושמן ומוצא מים, ואחרי כן יסדרו את החברה על מכונה, ולפי גדל השדה כן יגדל מספר החברים. וצריכים לבחור בראש את היותר מוכשרים להיותם החלוצים לפני אחיהם ולהרים נס, ואחרי כן יבואו לאט־לאט יתר החברים אל המנוחה ואל הנחלה».

בשנת תרל״ח, אחרי הוסד המושבה, הוא חדל לגמרי מכתוב את מאמריו, חדל להוציא גם את עתונו ומתמסר בגופו ובנפשו ליצירת המושבה הראשונה. הוא עובד בעצמו וגם קורא אחרים לעבודה. במכתב מאותו זמן לאחד מידידיו, אחרי הודיעו לו על הפסקת עתונו «יהודה וירושלים» הוא קורא בהתלהבות:

י. מ. סלומון מפסיק את עריכת עתונו ומתמסר לעבודה חקלאית.

«... כתו עטיכם, סופרים, לאתים, רב לכם הגות ואמור דברים. צאו מעולם ההגיון ודיבור אל עולם הפעולה. רב לך, אומרה נפשי, רב לך דבר שפתים. צא אל עולם העשיה, אשר כל פעולה קטנה בכל זאת טובה היא מרבבות דברים ולהג הרבה... קום ועשה! המלים האלה דופקים בי בחזקת היד וממלאים את נפשי רגשות, אשר לא ידעתים כל ימי הגות רוחי... הנני עוזב את מלאכת עריכת מכה״ע «יהודה וירושלים» וימתקו לי רגבי האדמה אשר אשדד מאלפי דברים ונאומים רבים...»

III

את דבריו אלה קיים סלומון אחר כך בפועל ממש והשתקע בפתח־תקוה לעבדה ולשמרה.

התמסרותו של י. מ. סלומון לפתח־תקוה.

עד היכן הגיעה התמסרותו ודאגתו של יואל משה סלומון למושבה, תעיד העובדה הזו: הדבר היה באותו זמן שרוב תושבי המושבה נמלטו מסבת הקדחת ותוצאותיה האיומות, מי ליפו ומי לירושלים. במושבה נשארו רק מתי מספר מהמסורים והנאמנים לה ביותר, ובתוכם גם יואל משה סלומון, שגם הוא, נוסף על הקדחת שחלה בה, עוד לקה גופו כלו בפצעים. אתו נמצא במושבה גם ר׳ חיים נבלר, מי שהיה שנים רבות פועל בבית הדפוס של סלומון והיה נלוה אליו לפעמים לעזור לו בעבודתו בפתח תקוה. בראות חיים נבלר, שהיה מסור לסלומון כאח ממש, והנה מצב בריאותו של זה ברע מאד וכל התאמצות מצדו להשפיע עליו כי ישוב לירושלים להתרפאות לא הועילה, הריץ לאשתו של סלומון מכתב, בו תאר לפניה את מצבו של בעלה ויעץ לה לבוא ולקחתו עמה

פרומה סלומון

אשת יואל משה סלומון עם נכד נכדה—הדור החמשי בפתח־תקוה.
נולדה בשנת תקצ״ה. ונפטרה בי״ב תשרי תרפ״ח.

ירושלימה. אפס גם אשתו שבאה אליו אל המושבה ובכתה והתחננה לפניו כי יחוס על עצמו ועל משפחתו ויעלה לירושלים להתרפאות, גם ה' יוסף ריבלין, ידידו החביב ביותר של סלומון, שבא אחרי כן על פי בקשת הגב' סלומון אל המושבה כדי להשפיע עליו בדבר, לא הועילו כלום. סלומון טען, כי אם יעזב את המושבה בעת צרה כזו, והחיש על ידי כך את חרבנה הגמור, וכזאת לא יעשה. רק אחרי ששאתו שבה ירושלימה בפחי נפש ואחריה שב גם יוסף ריבלין, שהזהיר בידידו העקשן כי אם לא יבטל את רצונו מפני רצון משפחתו וידידו יהא אנוס למסור את הדבר לפני הרה"ג סלנט ועוד, שהם יגזרו עליו בגזירת הדין לשוב אל משפחתו העירה, רק אז נתרכך סלומון, עלה ורכב על סוסו יחידי לירושלים. הוא באמצע הדרך והנה תקף עליו חום הקדחת, ויצנח מעל סוסו ארצה מתעלף, והסוס עומד על ידו. במקרה נזדמן לשם אחד מאנשי פתח־תקוה, ה' מרדכי הויזדורף, שבראותו את סלומון מוטל על הארץ והדבור אין עמו, מהר ורץ לרמלה, הביא משם עגלה ובעזרת עוד יהודים אחדים שבאו עמו, לקחו את סלומון והביאוהו ירושלימה[1].

רק לאחר שלשה שבועות קם מחליו ושב לעבודתו בפתח־תקוה.

התחדשות פעולתו של י. מ. סלומון אחרי מחלתו.

באותו זמן גמר את קנית הרבע האחרון של אדמת הכפר אמלבש והתחיל להתכונן אל בסוס המושב יהוד, שנוסד בעיקר בשביל אלה מבני פתח־תקוה שסבלו הרבה מהקדחת. אל מושב זה עבר סלומון יחד עם משפחתו וישב שם ישיבת קבע שבע שנים. לשם חזוק הישוב השפיע גם על ידידו ר' י. מ. פינס, ר' זאב יעבץ והרב מריז'נאי ר' מרדכי גימפל יפה[2], כי יתישבו ביהוד.

עם הטבת מצב הבריאות בפתח־תקוה עברו מרב ת תושבי יהוד לגור אל המושבה הזו ואחרי שיואל משה סלומון הושיב את שנים מבניו: את אריה ליב ומרדכי על הקרקע בפתח־תקוה עזב גם הוא את יהוד (בשנת תרנ"ו) ושב לירושלים.

בשובו לירושלים נהיה יואל משה סלומון אחד מראשי העדה הירושלמית. והשנים האלה הן שלשלת ארוכה של פעולות כבירות לטובת הצבור העברי בירושלים ומוסדותיו. פעמים נבחר לחבר בועד העדה ועמד בראשה. ובכל שאלה חשובה שהיתה עולה על הפרק היתה דעתו של סלומון המכרעת. חזוק הישוב ואחוד העדות היה עיקר מטרתו. הוא היה גם גבאי ראשון בבית המרפא «בקור חולים», ואחרי שנתרבה הישוב מחוץ לעיר ואחרי אשר בית־החולים בעיר העתיקה נעשה צר מהכיל את כל החולים שהיו פונים שמה, קנה סלומון מגרש מחוץ לעיר וירה שם את אבן הפנה לבנין הבית המפואר, אשר מחוץ לעיר (ברחוב המלך ג'ורג' כיום).

ואולם בכל עבודתו המרובה והמגוונת בירושלים לא שכח גם את פתח־תקוה ויחד עם אחדים מירושלים התקשרו עם הערבי קסר, שקנו מידו שטחי אדמה מאדמת הכפר «יהוד», הלא הן הקניות הידועות בשם «גאולה» ו«חור זרזור».

לאחרונה נגש סלומון גם ליסד אגודה בירושלים לשם קנית שטחי אדמה ברפה על גבול ארץ־ישראל ומצרים ולעת זקנה, בהיותו כבר בן שבעים, נסע עם עוד עסקנים מירושלים ומפתח־תקוה לראות את הקרקעות אשר בודי־אל־עריש.

---

[1] ע"פ זכרונותיו של ט. סלומון.

[2] מיסדה של המושבה עקרון.

קטע מיומנו של יואל משה סלומון.

נתקרבו בזרוע והנם מיחלים בכליון עינים לתוצאות הדבר אל הפעולה, כתו סופרים עטיכם לאיתים וקשתיכם למזמורות רב לכם הגות ואומר ודברים צאו נא מעולם ההגיון והדיבור אל עולם הפעולה והמעשה.

– כה אמר לי לבי בעת היותי גם אני כא׳ מהסופרים וידי אחזה בעט להביע הגות רוחי ביסד, לתכלית זה את המ״ע יהודה וירושלם – «רב לך», אמרה נפשי – בעת מלאתי רגשות נעלות לברא בכל יום יצורים חדשים, רב לך דבר שפתים, צא לך אל עולם העשיה, אשר כל פעולה קטנה בו, אשר אף אם תנהג בכבדות, וכנמלה תרחש על סלעי המניעות וצורי מכשול וחתחתים המונחים על הדרך, בכל זאת טובה היא מרבבות דברים ולהג הרבה – כי אין מורה נאמן כהנסיון להראות לנו עולם ברור וצדק – תחת אשר הדמיון תקרע בפוך עיניה ותחזה לנו משאות שוא ומדוחים. טוב מלא כף עבודה ומעשה ממלא חפנים מחשבות דמיון ורעות רוח, «קום ועשה».

«קום ועשה» המילים האלה דפקוני בחזקת היד, ותמלא נפשי רגשות חדשות לא שערתים בכל ימי הגות רוחי – «קום ועשה» מקל גם כן מאד להביעם, ומה תכבד העשיה באמת בדבר כזה. בכל זאת אזרתי חלצי כי רוח התשוקה עוררני והמפעלות הטובים אשר אני וחברַי היקרים פעלנו ועשינו ליסד החברות הנכבדות לבניני הבתים נחלת שבעה מאה שערים משכנות ישראל, אשר ת״ל ההצלחה עמדה לימינו וגדולות ונצורות פעלנו לחזוק מוסדות ישוב ערי קדשינו, להשיב עניי צאן קדשים בבתים הנבנים מקימוץ לחם חוקם ולא יבלעו עוד זרים גויים בעלי החצרות את תמצית דם האביונים בהוסיפם בכל שנה על דמי שכירות בתים אפילות ודחוקות. ועתה ת״ל רבים מיושבי עיר קדש ישאפו רוח צח בישבם בבתי החברות ההמה בשלום – המפעלות הטובות האלה די און הי׳ למו לחזק לבבינו לגשת אל המפעל הגדול הזה ולנסות דבר אליה.

עזבתי אז את מלאכת הדפסת מ״ע יהודה וירושלם כי מתקו לי רגבי המעשה מאלפי דברים ונאומים רבים.

קוראים יקרים, אם תחפצו ללכת אחרינו בכל הדרך אשר הלכנו בה, זה שנתים וירחים, להביט על כל יגיעה ומפעל בעין בוחנת, הכינו גם אתם עצמיכם לקראת עמל ותלאה ונסיונות רבות. כרו לכם אזנים שומעות דברי אמת שכבר היו ועינים לראות מפעלות שכבר נעשו. קחו מאתנו נסיונות אשר קנינו אותם בדמי לבבינו ובמיטב כספינו ובשנים ממבחר ימי עלומינו. הנסיונות האלה באמת יקרו משהם ומפז ובכל זאת אתן אותם לכם אחַי ועמי מתנת חנם כי אך למענכם ולמען אדמת קדשנו דרכנו הדרך הזה לפניכם ומדוע נשלול מכם בעת כזאת אשר קול מגרש והמית אויב תצלצל באזנינו קול קורא בחזקה נודו מצפון, צאו מרוסיא. והשאלה הזאת אם טוב להכין מושבינו על ארץ אבותינו תלחץ למצא פתרונה.

לזאת הבו ולכו אחרינו, הביטו אל כל מפעלינו ואל כל שגגותינו ועל כל המכשולים והמעצורים אשר פגשנו בדרכנו, כי לא דבר ריק היא מכם לעת כזאת ואקוה כי שבע ביום תהללנו על אשר ערכנו לפניכם הדברים כהויתם, הפעולות והשגגות המעותים אשר עיוותנו דרכינו והעמל והתלאה אשר סבלנו למען תשכילו אתם בכל אשר תפנו.

ואנכי כסופר נאמן כותב דברי הימים בלי משא פנים אעלה את הכל על הגליון והאמת איננה צריכה לעדים ומה גם כי נמצאו אנשים ישרים ועדי ראיה על כל צעד וצעד.

י. מ. סלומון בסוף ימיו.

יואל משה סלומון זכה לראות פרי עמלו בחייו: שכונות לעשרות בסביבות ירושלים ומושבות ביהודה, בשומרון ובגליל, שהראשונה להן בזמן ובשטח היא פתח־תקוה, ובנים ובני בנים עוסקים בחקלאות בפתח־תקוה ובמסחר וקנין בערי יהודה.

בריא ורענן בגופו וברוחו היה יואל משה עד ימיו האחרונים, לא כהתה עינו ולא נס ליחו וגם שיבה לא זרקה בו.

בן שבעים ושלש (ג׳ שבט תרע״ב), בלכתו ביום סגריר ושלג לבקר את בנו הבכור יוחנן דוד בחליו, הצטנן בדרך וחלה במחלת הלב, וביום י״ב חשון תרע״ג, בשנת השבעים וארבע לחייו, גוע ר׳ יואל משה סלומון ויאסף אל עמיו בירושלים שבע ימים ועבודת־יצירה.

בהגיע השמועה על דבר מותו לפתח־תקוה הביע הועד המקומי את צערו בדברים אלה:

פטירתו של י. מ. סלומון.

בצער עמוק קבלנו את הידיעה כי לוקח מאתנו אחד מעמודי הישוב בארצנו, ה״ה, הר׳ יואל משה סלומון ז״ל, שאי אפשר כלל להעריך את גודל מפעליו לטובת הישוב הארץ־ישראלי הישן והחדש. כל בית ישראל, שישוב ארץ האבות קרוב ללבו, יבכה את האבדה הגדולה הזאת, ובפרט מושבתנו, שהוא היה אחד הראשונים במיסדיה. שמו יחרת לזכרון עולם בדברי ימי תחית־עמנו בארצנו. תהא נפשו צרורה בצרור החיים!

למשפחת הנפטר הוגים אנו בזה את רגשי השתתפותנו באבלה הגדול, ובין אבלי ציון תנוחם.

ועד מושבת פתח־תקוה.

* * *

למלאת שבעת ימי האבל נתפרסם ב«האור» של בן־יהודה מאמר הספד על יואל משה סלומון מאת י. ריבלין, שהיה קרוב להמנוח וידע היטב את מפעליו:

«אלמלא לא היתה בו, ברבי יואל משה סלומון–כותב בעל המאמר–אלא מקוריותו בלבד – דיהו! בכלל קשה למצוא בזמננו אנשים מקוריים, ובפרט בארץ־ישראל, מקום שמחטטים ומנקרים אחרי דעותיו ומעשיו של כל אחד ואחד בכל מיני חיטוטים, ומעמידים אותו לדין על כל נשימה ונשימה, על כל תנועה ותנועה, היוצאת מן הגדר אשר גדרו אנשי חברתנו. כל המעיז להשמיע ולעשות אחרת מן המקובל ומן המוסכם אצל הסביבה, הרי הוא מתחייב בנפשו. הלכה זו פסוקה היא אצלנו. גם עכשיו, ומה גם לפני יובל שנה, ובקרתא קדישא ירושלים. ועוד אז ראו ברבי יואל משה מקוריות גמורה. שערו נא בנפשכם: ילד שנולד בסמטא חשכה קרוב לחורבת ר׳ יהודה החסיד, שנתגדל שמה ונתחנך ולמד שמה; והיה גם פקח גדול ובעל כשרונות וחביב על רבותיו גאוני ירושלים, ויחזו לו עתידות טובות, הרי בטח שישאר על ספסל בית־המדרש עד יום מותו, אולם לא כן היה הדבר. עברה עליו הרוח, ויעזוב את הספסל, ויצא אל שוק החיים לעמל ולהנות מיגיע כפיו. מובטחני, שהיו באותה שעה הרבה אשר קראו אחריו משוגע וחסר דעת. כי היחידי היה ר׳ יואל משה בין בני גילו, אשר עזב את הרבנות ואת הכהונה בבמות הצבור ויפן את עצמו לצד אחר, להיות נהנה מעמל כפיו בעבודת ההדפסה. והמקוריות הזאת מתבלטת בכל ארחות חייו. הוא לא הלך אף פעם על פי המוסכם והמקובל, כי אם היה בורא לו דרך בפני עצמו, מבלי לעמוד על פרשת דרכים, ולשאול את עצמו מה יאמרו לזאת הבריות. כדאית היא להזכר העובדה, שבין עורכי העתונים הראשונים שהופיעו בירושלים נמנה ר׳ יואל משה–מ«הלבנון» של ר״י בריל ועד «יהודה וירושלים», ב«לבנון» של ר״י

בריל היה חצי־עורך והו«יהודה וירושלים» הלא כלו היה שלו. והיציאה לגור מחוץ לעיר— האין זו מקוריות? ראשית כל צריך לשים לב לדבר, כי בימים ההם התכנסו כל אחינו בני ישראל בתוך חומות העיר, בתוך איזה פנה חשכה ונדחה כחמט המתכנס בתוך חלזונו, וייראו גם לצאת מחוץ לפנתם. לחרף נפש ולמעשה גבורה נחשבה היציאה מחוץ לעיר— ממש כמו להגיע עד הציר הצפוני בימינו. ולגור מחוץ לעיר — מאריה דאברהם! דבר זה לא עלה על לב בן אדם שמח בקדקדו. ומצד אחר חשבו להם אחינו בני ישראל גם לצדקה גדולה את אי־היציאה מקיר העיר הקדושה וחוצה. ועוד יזכרו אשר התהדרו בזה, שכף רגלם לא דרכה מעולם מקיר העיר וחוצה. ואז קם ר׳ יואל משה סלומון ויפרץ את חומת הגיטו וישם נפשו בכפו ויצא לגור אל מחוץ לעיר, מקום סכנה בימים ההם. ופורץ גדר זה פרץ גם הלאה במשך הזמנים. מהחורבה אל נחלת שבעה ומשם אל שכונות אחרות, ומירושלים וסביבותיה פרץ עד למושבה פתח־תקוה אשר ביהודה.

«אי־אפשר להתעכב על עוד פרטים רבים ממקרי חייו המבליטים את מקוריותו כי עצמו מלספר ורבו מלמנות. כל מי שראה את ר׳ יואל משה בלכתו ברחובות ירושלים, כל מי שהרגיש את מבט עיניו הפקחות, כל מי ששמע אותו מדבר, כל מי שראה אותו בחברה—יעיד כי מקורי היה ר׳ יואל משה, כי שונה היה וגבוה מכל אשר מסביב לו. מקורי היה ר׳ משה בחיצוניותו ומקורי היה באורח חייו. אף פעם לא נחשב על הקנאים, אולם גם על המשכילים לא נחשב לעולם. גם לא היה הולך בשביל הזהב על פי המושג שלנו. כלומר מראה פנים לכאן ולכאן ובלבד שתהא נפשו שלמה עליו. יש אשר נראה אותו מתחבר עם הקנאים הקיצוניים, ויש אשר ילוה למשכילים והמתקדמים—הכל כאשר הורהו רוח מבינתו. למה שיאמרו עליו אחרים לא שעה ר׳ משה מעולם. לא איכפת לו אם נקרא בשם «משקה דרוקר» מפיות אנשים אשר גם לקרסוליו לא הגיעו, אם הקנאים חשבוהו לאפיקורס והמשכילים—לקנאי.

«מוליכיו ומלויו של ר׳ יואל משה סלומון בכל דרכיו ומעשיו היו — הרגש והשכל. אין אף אחד בכל האנשים אשר הכירוהו, ולוא רק במקצת, אשר יפקפקו בשכלו החריף, העינים הפיקו בינה יתירה, ובדברו אתך ונדמה לך כאלו חודר הוא וחוקר האיש הזה אל תוך תוכי נשמתך. ואמנם מבין היה ר׳ משה באנשים. הבנתו הנפשית היתה עמוקה עד להפליא, ומי שהיה בא בחברתו יודע עד כמה היה מצטין למסור את אפים ותכונתם של האנשים אשר בא אתם במגע ולו רק מעט. שכלו החריף הוא שעמד לו לישר את כל מיני ההדורים אשר אחרים היו מתלבטים בהם מבלי מוצא, ולהיות בין המנהלים העיקריים של הישוב הירושלמי יותר מיובל שנים.

«וכשם שהיה בעל שכל חריף, היה גם בעל רגש עמוק. בכל מעשיו שמשו השכל והרגש יחדיו. טעות היא ביד מי שחשבהו למדינאי, שכל מעשיו לא היו אלא לשם איזה פניות «מדיניות». כל מעשיו נבעו דוקא ממקור רגש עמוק, ורק להוציא אותם למעשה עמד לו שכלו הכביר. הרגשות היותר נעלים קוננו בנפשו של ר׳ יואל משה סלומון. מסופקני אם נמצא גם בין עסקנינו הגדולים, אשר יוכלו לעמוד אתו בשורה אחת בנוגע לרגש החִבה לארץ. חִבָּתו זו לא היתה רק לארץ הקדושה, כי חובב היה גם את הארץ הטובה והרחבה, «ארץ חטה ושעורה». ובה במדה שעבד לשפורו והרחבתו של ישוב הארץ הקדושה, היינו ירושלים וסביבותיה, עבד גם להתפתחות הארץ הטובה של חטה

ושעורה במושבת פתח־תקוה. מלבד זה היה מצטין באהבתו את הבריות, כמו שיעידו כל מוסדות הצדקה בעירנו, אשר נטל בהם חלק בראש במשך שנים רבות. ולא רק לטובת הכלל עבד האיש הזה, כי גם לטובת הפרט. לא כבד היה עליו לכתת את רגליו גם בלילות ובאויר רע, אם רק ידע כי תצמח מזה טובה לזה או לזה. לא חס על טרחתו, היה נכון להתעורר בלילות, אם רק ידע כי יועיל בזה למי שהוא».

«מן הראוי כי יבוא איש, היודע היטב את כל המעשה אשר עשה ר׳ יואל משה סלומון להתפתחות הישוב הירושלמי ושל המושבות, ויפרסם אותו, למען ידעו את הערך הרב שהיה לו לאיש הזה בשביל ציון, ולמען ידע כותב דברי ימי הישוב הארץ־ישראלי בעתיד לקבוע ליואל משה סלומון את אותו המדור הראוי לו לפי מעשיו».

על מצבתו נאמר:

פ״נ

אחד ממצויני בני ציון ובוניה, מצוין בתורה ובחכמה, מיסד השכונה הראשונה «נחלת שבעה» בירושלים והמושבה הראשונה בא״י «פתח תקוה» ובבנין «בקור חולים» החדש. עסקן צבורי בקודש רבי יואל משה סלומון בה״ר מרדכי זצ״ל, ממיסדי בית הכנסת הגדול «בית יעקב» בירושלים. נלב״ע י״ב חשון תרע״ג

ת נ צ ב ״ ה

ב.

דוד מאיר גוטמן

(נולד בשנת תקפ״ז – נפטר בשנת תרנ״ד).

מגוריו בזולו־אגרסיק שבהונגריה – ד. מ. גוטמן בתור איש צבא ויהודי אדוק.– ד. גוטמן ציר בכנסיה יהודית.– עליתו של גוטמן לא״י.– גוטמן מיסד בירושלים חברה לישוב א״י וקונה קרקעות ליסוד שכונות בסביבות ירושלים.– י. מ. סלומון על גוטמן.– י. מ. פינס על גוטמן.– עבודתו המשותפת עם סלומון ושטמפר.– התלהבותו של גוטמן עם כניסתן של המשפחות הראשונות ל«ימים נוראים» אל המושבה. – ד. גוטמן מפיל חתיתו על פקידי הממשלה. – גוטמן מתמנה למנהל עניני המושבה – מכתבו של סלומון אליו בקשר עם התמנותו למשרה זו.– חליפת המכתבים של גוטמן עם פינסקר.– גוטמן בעל הקושאנים על אדמת פתח־תקוה ודאגת ראשי חובבי ציון למקרה מותו. – מכתבם המשותף של גוטמן והדירקטור הירש אל חובבי ציון ברוסיה.– ימי חייו האחרונים.– פטירתו.

I

לא ידוע באיזו עיר בהונגריה הוא נולד, מה היו הוריו, מה החנוך אשר קבל בילדותו, ואיזו הדרך הגיע אל הרעיון בדבר ישוב חקלאי בארץ־ישראל.

הוא נולד לאביו ר׳ טוביה בשנת תקפ״ז, שנים רבות הוא גר בעיר זולו אֶגֶרְסִיק בהונגריה, היה סוחר עשיר, חביב ומכובד ע״י תושבי העיר בגלל אומץ רוחו ורוחב לבו.

בשנת 1848 ימי המהפכה בגרמניה, שנגעה גם באוסטריה־הונגריה נקרא דוד מאיר גוטמן לחיל המלואים.

פעם–מספרים–נתקבלה פקודה להעביר אל אחד ממחנות הצבא כמות מרובה של רובים. לפי מספר החילים שנועדו למלוי התפקיד הזה נאלץ כל חיל לשאת על שכמו מהלך של כמה שעות עשרה רובים. עיפים מנטל משאם הקשה וצמאים מחום היום ומאבק הדרכים, כשמצאו לפניהם בדרך נחל מים, פרצו כלם כאחד לשבור את צמאונם. והנה גוטמן רק גחן אל הנחל, ופתאם נתר ממקומו כנשוך נחש: הוא נזכר באותו רגע, כי יום־כפור היום...

משמעת פנימית זו היתה הקו העיקרי בתכונתו של ד. גוטמן בכל ענין ומפעל בחייו.

זמן מה אחר כך, כשנתקיים בבודפסט מעין קונגרס יהודי, במקום שהתנהלה מלחמה בין המתקנים והמשמרים, נבחר גוטמן מצד האחרונים לציר לאותו קונגרס, והודות לפעולתו הנמרצה וישרת רוחו נצולו שני הצדדים כאחד מהתפרצות בלתי רצויה.

חשוך בנים, מצא לו גוטמן ספוק בזה, שהיה מכניס ילדי ישראל בבריתו של א״א, בהיותו מפורסם למוהל מומחה.

על פי מספרים ידועים מתברר, כי הוא בא לירושלים בשנת תרל"ו, הביא עמו גם סכום כסף הגון, כאשר יעיד עליו התואר «הגביר ההונגרי», שהוכתר בו בירושלים.

יחסו של ד. גוטמן אל החלוקה.

בעלי החלוקה ההונגרית, כת התקיפים בעיר הקדש שבימים ההם, נסו למשוך את דוד גוטמן, העשיר ההונגרי, לתוך חברתם, ואולם ד. גוטמן, למרות אדיקותו, נזהר בכל זאת מהתקרבות יתרה אליהם, כאשר נוכח בעוד מועד, כי לא מהחלוקה ומכל הכרוך בה תבנה הארץ ולא ממנה יושע ישראל. במבטו הבהיר חדר אל החיים שבבתי הישיבות שבירושלים ולבו נתכוץ בו למראה מאות הבחורים החורים מחוסרי־הדם, המתנועעים כצללים על דפי הגמרא במחיר המשכרת החדשית–דמי החלוקה. הבכחו של חומר אנושי שכזה–שאל–לקיים עבודה גדולה ואחראית כבנין ארץ ועם!?

בכל זאת לא נפל רוחו בו ולא הרפה מחלומו הגדול לבנות את שממות הארץ. הוא נשאר בירושלים ויסד בה לפי שעה חברות ל«ישוב א"י», וקנה קרקע לשם בנין שכונות מסביב לירושלים. ואולם עיקר מטרתו וראש מאויו היה – לרכוש את שטח הקרקע הראשון לשם יסוד המושבה העברית הראשונה.

בעתון «יהודה וירושלים» של חברו ליסוד המושבה הראשונה, יואל משה סלומון, (י"ד אייר, תרל"ז), אנו קוראים את הדברים האלה:

קטע מ«יהודה וירושלים».

«ביום א', ג' דחוהמ"פ חגגו בני ציון את חג חנוכת הבית בחברת «משכנות ישראל» ברוב פאר והדר קדש. עוד מהבוקר נהרו המונים המונים מיושבי ירושלים אל המקום הנפלא הזה, העומד על גבעה נחמדה למערב העיר הק' ת"ו, הנשקפה על פני כל העיר ירושלים. בשעה שבע בצהרים נראו שם הרבנים הגאונים ואחדים מרבני וחכמי הספרדים, והובילו לבית המדרש הנ"ל ספר תורה וכו'. והחזן ומשורריו שרים מזמורי תהלים, «מה ידידות משכנותיך», «רצה ה' את ארצך», «מזמור שיר חנוכת הבית», «לה' הארץ ומלואה», וכל העם הריעו תרועת שמחה ותודות לה', על אשר הראנו בחסדו את כל אלה.

«ומה מאד עלץ לבנו בעת נגש הגביר היקר, מוהר"ר דוד גוטמן, אחד מנכבדי בני חברתנו הנ"ל ואחד מבחירי המשתדלים בבל כחם ליסד אבן פנת «עבודת אדמה» על הרי ישראל, ויברך את הרב הגאון וכו' מהר"מ אוירבך זצ"ל בברכת «מזל טוב» בחרדת קודש, ויענהו הרב הגאון – «יתן ה' ונזכה לברך איש את רעהו בברכה זאת במהרה בחנוכת בית המדרש הראשון, אשר נדרתי לבנותו בעז"ה מכספי בהקולוניה הראשונה, אשר יזכנו ה' לכונן על הר קדשנו, מושבת אחינו ב"י, יראי ה' ותופשי התורה». והרב הגביר והעומדים שמה ענו בכל כחם: «אמן!».

במקום אחר, באותו עתון, אנו קוראים על ר' דוד גוטמן את הדברים האלה:

«בר"ח אייר שנה זו כלתה עת בחירת הועד של חברת «אבן ישראל» והיתה בחירה חדשה על פי דעות נעלמות, ונבהרו עוד הפעם הרבנים: מר מאיר מיזל מחסלביץ, מר בינוש סלנט, מר יוסף ריבלין, מר יהושע ילין והגביר מר דוד גוטמן, אשר לא היה בועד הקודם».

מהפרטים הספורים האלה אנו רואים כמה נכבד היה דוד גוטמן בין חבריו העסקנים וכמה פעיל ומסור היה בעבודתו הצבורית.

התודעותו של גוטמן אל י. מ. סלומון ואל י. שטמפר.

באותו הזמן התודע גוטמן לשני אנשים מיושבי ירושלים, הלא המה: יואל משה סלומון ויהושע שטמפר, שגם הם כמוהו נשאו בקרב לבם בחשאי את הרעיון

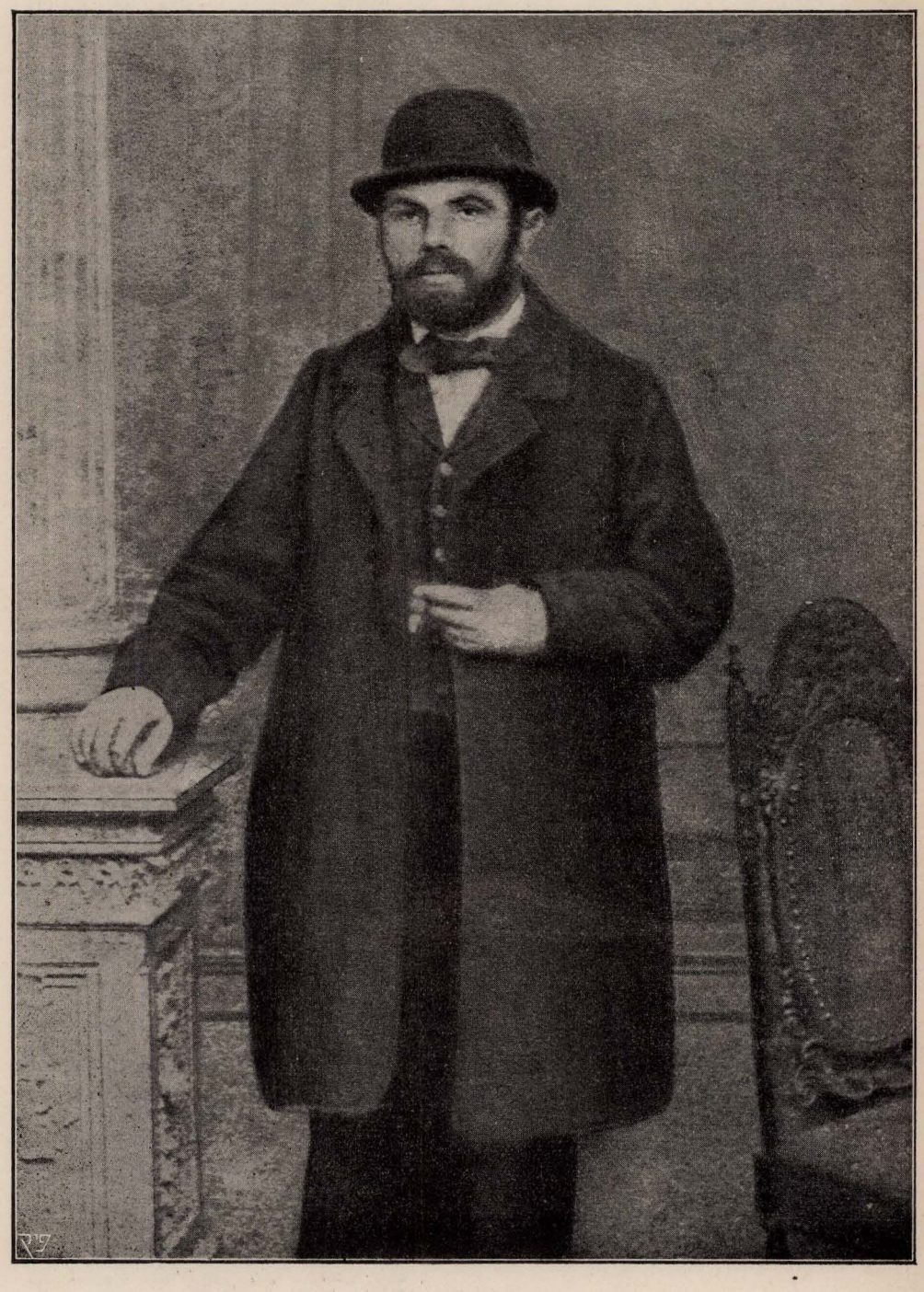

דוד מאיר גוטמן.

נולד בהונגריה בשנת תקפ״ז ומת ביפו ב׳ דר״ח טבת שנת תרנ״ד ונקבר בירושלים.

הקדוש של ישוב ארץ־ישראל, בחשאי–כי הדבור בקול על ענין זה בפני בעלי החלוקה היה כרוך בסכנת נפשות ממש. שלשת אלה החברים לרעיון היו מסתתרים בחדר לפנים מחדר, ובדלתים סגורות הם משוחחים יחד על תכניותיהם השונות לישוב החקלאי הראשון. כל זה נעשה, כאמור, בחשאי־חשאין ובסודי־סודות להסתיר מפני מנהיגי עיר הקודש שבימים ההם – אלה שבאמצעות מרגלי־חרש מקרב אנשי שלומם היו מתחקים על כל צעד ועל כל תנועה של שלשת החברים הנ״ל, מפחד ומדאגה פן יפקח הישוב החדש את עיניהם של בני תפוצות הגולה ויטו חלילה את זרם הכספים לגמרי לצד אחר ולמטרה אחרת, שאינה מטרתם כלל. והנה לאחר זמן ידוע של שיחה וחקירה והתיעצות הדדית, יצא סוף סוף דוד גוטמן בלוית שני מרעיו, יואל משה סלומון ויהושע שטמפר לסביבות חברון, להתבונן אל שטח האדמה שנקרא צִינְבָּרָה ולקנותו לשם יסוד המושבה הראשונה. כשנודע הדבר לבעלי החלוקה, עמדו ושלחו עליהם חבר בעלי אגרוף, למען הניאם ממעשם. ואולם גוטמן וחבריו, שלא נמנעו מלהשתמש בשעת הצורך גם בכח, הצליחו לעמוד כנגד המתנפלים ולהפיל חתיתם עליהם ועל שולחיהם כאחד.

מסבות ידועות לא נקנה אותו שטח מסביב לחברון. ואולם לא עברו ימים מרובים, והודות למרצו ועמלו של דוד גוטמן ובעזרת חבריו, נקנה שטח האדמה הידוע של הכפר הערבי «אמלבש», ששם נוסדה המושבה העברית הראשונה בארץ ישראל.

על דוד גוטמן ועל כל פרשת התלאות ויסורי הנפש, אשר סבל אדם נפלא זה, בשוטטו בארץ לבקש שטחי אדמה לישוב, עד אשר הצליח לרכוש את השטח האמור, מספר י. מ. פינס באחד ממכתביו משנת תרל״ט את הדברים האלה:

דברי י. מ. פינס על גוטמן.

«זה איזה שנים, אשר עלה לפה איש אחד הונגרי, ר׳ דוד גוטמן שמו, והוא עשיר ורוח נדיבה תסמכהו, וחבתו לאה״ק מצאה קן בלבו במדה נעלה מאד. מיום בואו לפה חשב מחשבות לכונן פה מושבה לעבודת האדמה מיהודים, ולתכלית זו כוננו ידיו חברה אחת על פי תקנות מיוחדות, וגם הרב הגאון, מהר״ם אוירבוך זצ״ל, נתן הסכמה עליה. ואולם, בהיות האיש היקר הזה עוד גר בארץ וטרם הכיר אנשיה ומסחריה, ע״כ נכשל בבני אדם שאינם מהוגנים מכל הסימנים. יש מהם שהיו רמאים פשוטים, שחשבו לקחת להם אותו הענין לפרה חולבת, ויש מהם שהיו בעלי חזיונות והזיה, אשר חפצם רב מכח גופם ומדת הסבלנות הדרושה לענין ההוא, וכו׳ וכו׳. גם המקרים החיצוניים, שגרמו לאבוד מעט הכסף המזומן, שהיה אצור בירושלים בידי אנשים שונים, עשו את שלהם ובסבת כל אלה בטלה החברה. אך הר׳ דוד גוטמן שיחי׳ את דעתו לא בטל. המאמר היקר «ואם אין אני לי מי לי» חרת על לוח לבו להיות לו לעינים בהוצאת חפצו אל הפועל, אבל לא שכח גם את הסוף של המאמר ההוא: «וכשאני לעצמי מה אני», ולכן ברר לו מתוך בני החברה אנשי חפץ יקרים, אשר הספיק להכיר תכונתם וערכם, ואתם באגודה אחת התחיל לחתור אל מטרתו ויפנה כה וכה ויבקש לו אדמה לשבת עליה, אך בכל מקום שנתן עיניו בו, חלה עליו עין הרע, אם מצד פקיד המדינה ואם מצד אוהבי בצע מאחינו, ואם מצד כבדו של מנהג חוקי הארץ, אשר בכל ענין משרכים דרכיהם, אם לא ימשחו את ידי האיפנדים במשחת זהב.

«כשנתים ימים יגע וחפש ולא נרתע אחור מפני כל המפריעים והמכשולים שהונחו על דרכו, כאילו הארץ הקדושה עצמה התקוממה לשטן לו, באמרה ככלה חביבה וסרבנית:

«רצוני להכבש ביד דודי במלחמה, אך לא אלך לפניו שבי ברשת מבטי עיניו לבדם». ודודה זה כפרש גבור נאבק ונלחם ויוכל לה».

II

התלהבותו של גוטמן עם כניסתן של המשפחות הראשונות אל המושבה.

כשקרבו «הימים הנוראים», בקש דוד גוטמן לסדר «מנין» במושבה, מבלי שיצטרכו מספר הנפשות הבודדות לנוע לימי החגים מי לירושלים ומי ליפו. לתכלית זו השפיע על יתר חבריו, כי יביאו גם את משפחותיהם אל המושב. כשנכנסה העגלה הראשונה למקום השמם, ובה נשותיהם ובניהם של מיסדי המושב, רץ לקראתם דוד גוטמן וקבל את פניהם בשמחה ובצהלה ומתוך התלהבות קדושה פרש שתי ידיו למרום וקרא: «אודך ה' אלקי, כיום, בהיות לנו במקום הזה מנין אנשים יהודים, תקותנו חזקה, כי בנה יבנה ה«ישוב» כלו ויהי למשען ולמחסה לנו ולבנינו עד אחרון דור».

כשהתחילה המושבה מתרחבת והולכת, היה דוד גוטמן המוציא והמביא את הכל, בונה, מנהיגה ויועצה של המושבה וגם שולח ידו אל הנשק בהיות הצורך בכך.

עד כמה היתה גדולה הנחיצות באיש בעל מרץ, מכיר בערכו ותקיף בדעתו כדוד גוטמן – אז, בתקופת השלטון התורכי עם חקיו ונמוסיו, ובאותו המצב המיוחד שבו התחילה התרקמות הישוב העברי,–יעידו הדברים המסופרים על ידי יואל משה סלומון, בזכרונותיו על הדיש והעושר.

מעשה תקפי של גוטמן מסופר ע"י י. מ. סלומון.

«המאמורים – הפקידים הממונים על העושר של הממשלה, – דרכם היה תמיד להציק לכל הפלחים, בהגיע עונת הדישה. מהתחלת הקציר ועד יום לקיחת העושר, עומדים חילי הממשלה על כל הגרנות, להשגיח על הבעלים, שלא יגנבו את התבואה ולא יעלימו מהממשלה, בעוד שעל הבעלים לכלכל כל הימים את החילים, לספק כל צרכיהם וצרכי בהמתם וגם להשגיח, שלא יגנבו ולא יחמסו הם, החיילים «המשגיחים» בכבודם ובעצמם. ועל כן, מלבד מה שהמאמורים היו מרויחים די כסף מעסק הקבלנות עצמה – ממה שהיו שוללים ובוזים בגרנות – היו מרויחים עוד כהנה וכהנה מנטילת הבקשישים, בעת נתינת הרשות לדישה. כי אוי ואבוי להם לאותם הפלחים המסכנים, שלא עלתה להם להשתוות עמם, כי רע ומר היה גורלם. עליהם היה להתענות תמיד ולשמור על תבואותיהם מפני הגנבים בלילה והחמסנים ביום, וגם לכלכל את החילים כל העת, עד התחלת ימי הגשמים ועד בכלל.

«והנה המושבה הגרמנית שרונה היתה הראשונה, שהצליחה בכח הממשלה הגרמנית לפרוק מעליה את העול הכבד הלזה. ובכל זמן שהיתה מוכנת לדישה היתה מודיעה להמאמורים, שיבאו להשתוות עמה, בהערכת כסף מזומן על ידי תשלום חלק עשירי מהסכום של כל הגורן, ואם לאו, – היו המאמורים מוזהרים מגבוה להתיר להם תיכף את הדישה ולטול אחר כך חלקם בתבואות. כדרך הזה עשו גם היהודים. הם הודיעו למאמורים וכשבאו, קבלו היהודים את פניהם בכבוד והאכילום והשקום, ואחר כך בקשו כי יתנהגו עמהם כמו עם הגרמנים. אך המאמורים עזי המצח הם ועל ידי סרסורים, שהיו הולכים עמם, אלו השיכים והמוכתרים מהכפרים שבסביבה, אמרו להם לשקול על ידם בקשיש בסכום הגון ואם לאו–לא ירשו להם לדוש, ועליהם יהיה להתענות עד יתך עליהם הגשם. הדבר אך יצא מפיהם, והנה עמד דוד גוטמן על רגליו ברוח אומץ וגבורה

והרעים קולו בזעם: «בקשיש אתם מבקשים ממני? הוי נבלים! הבה ואראה לכם בקשיש!» ובקראו — תפש בידיו את הכסא שישב עליו לרוצץ בו גלגלתם. המאמורים, שלא חכו לתשובה מוזרה כזו, נבהלו מאד בראותם את אומץ רוחו ודבורו בקול מושל. התחילו שואלים אותי — המתרגם את דברי דוד גוטמן לערבית, מי זה האיש, אשר יהין לעשות כאלה. ומה אתם שואלים אותי, — עניתי להם, — שאלו נא את אלה השיכים והמוכתרים, היושבים בשכונתנו, המה יספרו ויגידו לכם. האיש הזה הוא מכובד מאד בעיני כל הקונסולטים היפואים והירושלמיים. האיש הזה ידוע להם כעשיר גדול וישר־רוח, וממשלת מדינתו כבדתהו בכל הכבוד. וגם עדים המה השיכים האלה היושבים בזה, על כל הכבוד שחלקו לו הקונסול פַּסגל היפואי והגנרל קונסול הירושלמי, כשבאו פעם לבקר את פניו.

הדברים האלה הספיקו דים לרכך לבבם הקשה של המאמורים, באופן שהבינו את אשר לפניהם. ותחת חשבם בתחילה לעשות מעשה אלמות בכח המסור לידם מהממשלה ולהובילו בלוית חייליהם, שהיו עמם־ליפו, כמנהגם וכדרכם לעשות לכל השיכים הממרים את פיהם, נשתנו פניהם פתאם לכמה גונים, ובעל כרחם כבשו את כעסם והתחילו מדברים עמו דברי פיוס, מתוך יראת הכבוד — ורק לאחר שנשתוו עם היהודים בדבר העושר כחפצם של אלה האחרונים, רק אז נעתר להם דוד גוטמן ונפרדו בשלום».

רוחו הנדיבה של גוטמן.

מלבד הכח והמרץ הרב, שגוטמן היה משקיע בבנין המושבה, בסדור חייה הפנימיים והנהלתה, עוד הוציא סכומי כסף עצומים לקנית חלקות אדמה במדה יתרה הרבה משאר חבריו — לא למען הרבות נכסים או להורישם לבניו אשר לא היו לו, אלא פשוט, שלא להשאיר את האדמה בלי בעלים ובלתי נעבדת. וכשנזקקה המושבה אחרי כן לעוד סכומי כסף להוצאות משפטים ולתשלומי חובות, לא נמנע מלמכור את מגרשיו ואת שאר נכסיו בירושלים ולהשקיע את תמורתם באדמת פתח תקוה[1].

III

בשנת תרמ"ה אנו רואים כבר את דוד גוטמן נבחר בתור «דירקטור» של פתח תקוה. בקשר עם התמנותו למשרת־כבוד זו כותב לו יואל משה סלומון בתוך שאר הדברים: «הנני אומר לו בלי שפתי חנף, כי שמח אני כי עניני חברתנו ניתנו בידי איש, אשר כל נפשו ומאודו הקריב לטובת ישוב ארצנו. יתן ה' ופעולותיו יצליחו והיו לתפארת למרות עיני שונאינו, ויגדל וירום שמו».

מאותה שנה, יום א' ז' אדר, אנו מוצאים כבר מכתב מדוד גוטמן, ראש הועד של פתח תקוה, אל ד"ר פינסקר, מנהיגם של חובבי ציון ברוסיה, מכתב, שהרבה והרבה בו, למרות קצורו, כדי להעמיד אותנו על מצבה של המושבה העברית הראשונה בא"י בימים הראשונים להוסדה. ואלה דבריו:

«מאת בני פתח תקוה.

מכתבו של גוטמן לד"ר פינסקר.

לד"ר פינסקר. ב"ה יום א' ז' אדר התרמ"ה.

פה מושב יהודיה אשר לפ"ת.

[1] עיין הפרקים הקודמים.

אל ראש הועד הכללי של חובבי ציון היקרים, הוא הנדיב והחכם והשלם ד״ר פינסקר, נ״י.

«אנחנו הח״מ התכבדנו להודיעו, כי העשרה אלף פרנק בתורת הלואה קבלנו זה כחודש ימים מהדירקטור הירש שבמקוה־ישראל, ורב תודות לכם על החסד הגדול שעשיתם עמנו, להחיות מתוכנו שמונה עשר בתי־אבות, שלקחו חלק בהלואה הזו ות״ל שהכסף הזה הביא רב טוב בהקולוניה פתח־תקוה סמוך להשדות, ורבים קנו להם בהמות ואתים ועגלות ויתר צרכי האכר. במלה אחת, הכסף הנ״ל נפח חיים חדשים בעצמות היבשות. אך מה יהיה עתה? אשר עוד כחצי שנה עלינו לחכות על התבואה החדשה, וגם נמצא בתוכנו חמש משפחות, שלא זרעו כלל בשנה זו מסבות שונות, והכסף הנ״ל כבר אזל אצל כאו״א, ואת כל אשר היה לנו, כמו בית ושדה, נתנו למשכן בעד ההלואה הנ״ל, ועוד התחייבנו ע״פ שטר מפורש, שגם הבנינים שנבנה באיחור זמן ישארו לערבון בעד ההלואה הנ״ל. למי, איפוא, נפנה כעת למלא מחסורנו? לא עזי־פנים אנחנו חלילה לאמור: כיון שלקחתם מאתנו את כל אשר היה לנו למשכן, לכן מחויבים אתם לתת גם כל יתר צרכינו. לא, יודעים אנחנו, כי רק בנדבת לבבכם הטוב החילותם לעשות עמנו טובות ולהחיות אותנו כהיום הזה, — לכן מפילים אנחנו תחינתנו ובקשתנו לפניכם חובבי ציון ועפרה, שתשימו עין חמלה עלינו גם לימים הבאים, וכאשר פתחתם ידיכם לעזרתנו כהיום הזה, כן בל תעלימו עיניכם מאתנו גם לימים הבאים. יהי נא ה׳ עמכם בכל אשר תפנו לעשות טובות עמנו ויברך ה׳ גם תבואות שדנו, שלא נהיה מצפים לישועות בני אדם.

צרפנו בזה סטטיסטיקה שלנו למען תדעו מה נמצאה ומה תחסר בנו.

נאום דוד מאיר גוטמן[1].»

דאגתם של חובבי־ציון למקרה מותו של גוטמן.

בשנת תרמ״ו נבחר דוד גוטמן ע״י חובבי ציון שברוסיה אל הועד הפועל של חובבי ציון בא״י, במקום שהוא השתתף השתתפות פעילה מאד. כפי שהזכרנו כבר לעיל היה דוד גוטמן הקונה הראשי של אדמת פתח־תקוה וגם מספר הנחלות שלו רב הרבה על אלה של יתר חבריו התושבים. פרט זה העסיק לא מעט את מוחותיהם של מנהיגי חובבי ציון בא״י וגם ברוסיה, היות ועל פי החוק התורכי כל חשוך בנים במותו — נכסיו עוברים לרשות הממשלה.

על ענין זה כותב ר׳ אליעזר רוקח, מנהיג חובבי ציון בא״י, לד״ר פינסקר במכתב מיום ט׳ לחדש תמוז תרמ״ו:

«אנכי כתבתי לכבודו מדבר קבלת ספרי מקנה מר׳ דוד גוטמן (שעל שמו היה כתוב בערכאות חלק מנחלת פתח־תקוה) על אחוזות חובבי ציון וגם על החלקים השייכים ליחידים, כי אסון גדול רובץ לפתח־תקוה אם יגוע ח״ו ר׳ דוד גוטמן בטרם עשה את ספר המקנה על שם הבעלים, כי אז תבוא הממשלה ותירש את כל אשר לגוטמן — שאין לו ילדים — כחוק המלכות פה»[2].

המושב יהודיה היה חביב מאד על דוד גוטמן והוא השתוקק בכל נפשו לאפשר את קיומו, היות ותושביו למחצה, אכרי פתח־תקוה, לא עמד כחם בם להלך יום יום מהתם

[1] כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, ערוך ע״י א. דרויאנוב, כרך א׳ עמ׳ 430.

[2] כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, כרך א׳ עמ׳ 5—804.

מכתב משותף של גוטמן והדירקטור הירש אל חובבי־ציון באודיסה.

להכא לעבד את שדותיהם, ושבו לקבוע את מושבם בפתח־תקוה. במכתב משותף של דוד גוטמן והדירקטור הירש אל חובבי־ציון באודיסה בצרוף סטטיסטיקה של פתח־תקוה ויהודיה, כותב דוד גוטמן את הדברים דלקמן הנוגעים ליהודיה: «על פי הנודע, אשר האויר ביהודיה הוא טוב ובריא מאין כמוהו, כאשר הורנו הנסיון מהאנשים אשר באו הנה לשבת לשאוף רוח צח הנושף בקרבה, אחרי היותם באיטליה ויאבדו תקות חייהם ובה מצאו חיים, ואשר ע"כ נחוצה מושבה גם לחברי פתח־תקוה, על פי החשבון הערוך בזה מכל הוצאות בניניה, העולים יותר משלשים אלף פרנקים מלבד אדמת המושבה והכרם הסמוך לה, בם ארבע מאות עצי תאנים וזיתים, העולים לסך יותר מששת אלפים פרנקים, זולת הוצאות המשפט מהריסת הבתים, אשר עלה יותר מארבעת אלפים פרנקים, אשר בין כלם ימצאו בה לכל קניניה לתוצאותיה יתר מסך ששים אלף פרנק, ועל כן נכון יראו לשים לב אל המושב יהודיה, שלא יהרס ח"ו בהעלים עין עזרה ממנו, כי מלבד אשר נחוץ הוא לכל החברים ומלבד הכסף אשר הוצאנו עליו, אם לא יתמכוהו יאבד בכל עמלנו והשתדלותנו עליו, מלבד זאת הלא נוכל להמציא בסך לא עצום מחיה למשפחות הרבה והוא אם יעזרו הנדיבים להקים בית הטחנה אצל המכונה, אשר לא יעלה יותר מערך שלשת אלפים רו"כ, והיה מלבד אשר יוציאו לחמם ממנו שלש או ארבע משפחות, עוד תהיה לכל הקולוניה פתח־תקוה, אשר יבלו עתם להוביל את החטים הרחק שלש שעות ובכסף מלא ישלמו מחיר הטחינה; ואם יאבו הנדיבים לנטוע באדמת המושב עצי אתרוגים, כי אז יעשו פרי הלולים באמצעות המכונה, אשר תמשך מים מהבאר לכל פנות הקולוניה ובהשבחת האנשים הגרים בה, נוכל לקוות כי יהיה באמת פרי הדר וכשר כנפש אחינו בחו"ל וההוצאה מעטה, וכן אם יואילו טובי חובבי־ציון להקים בתי־חרושת המעשה באה"ק, הלא אין מקום מוכשר בארץ יותר ממנה, כידוע.

«ע"ד הרבע השקוע ומפורד בין יתר חלקי הנחלה, אחרי אשר מלאו חו"צ ידי האדון אסובצקי להשתדל בבתי המשפט לטובתנו, יואילו נא הנדיבים להחיש להריץ אליו את האמצעים הנדרשים לו לגמר הדבר, כי נחוץ הוא מאד, ובכן כאשר יאושר ויקוים גבולנו מסביב גם בתוך נחלתנו לא יתערבו זרים, אז כשינחל כל איש אחוזתו במצריו המסוימים באין מפריע אותו לעבוד, או אז יאבה וישתדל כל בעל שדה לזבל ולהיטיב אדמתו בכח האפשרי, ובעוד שנים מספר ישא פרי ברכה, ומרבית החברים, אף אלה שלא הסכינו ידם לעבודה, יצטינו בעמלם להראות, כי לא לשוא פזרו נדיבי חו"צ את כספם. וברצות ה' דרכי תו"מ להוציא לפועל מחשבותיהם, להקים פקיד אדמיניסטרטור על נחלתנו וינהל אותם כאיש אחד חברים בעצתו ובידיעותיו ואליו ישמעו, נקוה בתקוה בטוחה כי תקים נחלתנו על במתי ההצלחה ובימים לא כבירים יתענגו הנדיבים על רב פעלם בפתח־תקוה ויראו וישמחו, באשר אדמתם דשנה ופוריה אין כמוה בכל סביבותיה[1], ורק מפאת אי־סדרים, מקוצר ידינו לא ראינו טוב במעשה ידינו, ואז כי יצאו לפעולות אדם מחשבותינו ותקוותינו מכבר, לא יבצר ממנו אדמה לעבודה, כי ב"ה היא רחבת ידים, בת ארבע עשרה אלפים דונם[2]».

[1] פזור האותיות שלי.–י. פ.

[2] כתבים לתולדות חבת ציון, כרך ב׳ עמ׳ 53–52.

שטר־מכירה של דוד גוטמן.

בע״ה.

להיות לראי׳ ביד הרב ר׳ יואל משה סאלאמאן נ״י, אחו״צ, שהחובות אשר מגיע לנו מיסדי פתח תקוה מהאנשים קוני הנומרן מאתנו בפ״ת, אשר הי׳ לכל אחד מהמיסדים היינו לי החי״מ ולר׳ יואל משה הנ״ל לר׳ נתן גרינגארט לכל אחד חלק שלישי והנה אני החי״מ קניתי לעצמי את חלק ר׳ נתן ג״ג הנ״ל. ביום המבואר בשטר הקניה אשר בידי בחתימת ר׳ נתן ג״ג. הנה אני מודה בהודאה גו״ש, שמהחלק של ר׳ נתן ג״ג שקניתי בהחובות הנ״ל, מכרתי החצי לר׳ יואל משה סאלאמאן נ״י, ומעתה עלינו להשתדל ביחד לגבות החובות הנ״ל, וקבלתי את הכסף מכירה זאת בשלמות, ומעתה כל אשר יוגבה מהחובות הנ״ל שייך מחצה לי החי״מ, ומחצה לר׳ יואל משה הנ״ל. וח״ש לעדות ולראי׳ ביום עש״ק ח׳ לחודש אדר תרנ״ג פה עה״ק «יהוד» תבב״א.

נאום דוד מאיר גוטמאנן.

IV

בשנת תרמ״ז, אחרי שה«רבע» המפורסם של פתח־תקוה נקנה סוף־סוף מידי הערבים, בעת ההיא כתב דוד גוטמן גם את נכסיו על שמות אחרים ובעיקר על שמו של מיכאל ארלנגר, יועצו ושליחו הנאמן של הברון רוטשילד בעניני א״י.

על פרטי ענין ה«רבע» ועל העברת נכסיו של דוד גוטמן על שמות אחרים אנו קוראים מכתב־חוזר של ד״ר פינסקר אל אגודות חובבי־ציון, ואלה דבריו:

«בפתח־תקוה היתה נחלת אדמה ידועה בשם ה«רבע», המכילה כשלשים אחוזות, שקנה אותן ה׳ פינס ומכרן לאנשים שונים. אך הקנין לא נתקיים בערכאות כחוק ומצב הרגע היה תלוי באויר, עד שלפעמים באו שמועות מעציבות, כי הממשלה כבר לקחה את הרבע והחזירה אותו לבעליו הקודמים להערביים. ענין ה«רבע» היה נכבד מאד, כי מלבד שהרבה מאחינו שקנו את אחוזותיהם השקיעו בו ממון הרבה, עוד רעה גדולה נשקפה לבני פתח־תקוה אם היו זרים באים בגבול הקולוניה, להיות להם לצנינים בצדיהם. מלבד זה היו הרבה אחוזות בפתח־תקוה עצמה כתובות בערכאות על שם המיסד את הקולוניה ה׳ דוד גוטמן, איש שאין לו בנים או בנות, ובעלי האחוזה ההם היו תמיד בפחד, פן ימות ח״ו דוד גוטמן וכו׳. בהשתדלות אדון יוסף מויאל וה׳ אסובצקי נגמר עסק ה«רבע» לטוב בחודש פברואר שנה זו ועמו גם עניני אחוזות ה׳ גוטמן וגם ה«רבע»; גם האחוזות נכתבו על שם ה׳ מיכאל ארלנגר».

דלדולו החמרי של גוטמן.

במשך שנות פעולתו הבלתי פוסקת על שדה הישוב הא״י, הספיק האיש דוד גוטמן להוציא את הונו הרב עד הפרוטה האחרונה. כי מלבד מה שהשקיע בקניות הקרקעות שהיה חוזר ומטעים מתוך שביעת רצון מיוחדת כי לא למענו הוא קונה, אלא למען הישוב כלו — ילד שעשועיו, הנה גם את החובות המרובים שחבו לו אנשים פרטים לא נסה מעודו לתבוע, לא בדרך משפט ולא באופן פרטי, עד שבשנותיו האחרונות, בשבתו ביהודיה, נתדלדל לגמרי והגיע למצב של מחסור ממש, ומאכלם ביהודיה של הזוג העשיר מלפנים היה על פי רוב תאנים מעצי התאנה שבכפר.

אחרי שמכר את ביתו לפקידות הברון, כדי לסלק בכסף זה את יתר חובותיו ולהשאר נקי מכל חוב, עלה משם הוא ואשתו ונתישב בירושלים, — וביום ב׳, ר״ח טבת תרנ״ד, נפטר העסקן הגדול ואיש בר הלבב הזה אחרי מחלה לא ממושכה, בהיותו ביפו, מתוך עוני ובדידות והובל לקברות בירושלים.

רק שנים רבות אחר כך נזכרו זקני פתח־תקוה בגבור לוחם זה ובכל אשר פעל ועשה ליצירת אם המושבות, ויקראו את אחד מרחובות המושבה בשם «רחוב גוטמן».

על מצבתו חקוקות השורות הבאות:

פ״נ

איש אמונים תם וישר ירא אלהים באמת הרבני
הנגיד מו״ה דוד מאיר בר׳ טובי׳ גוטמאנן
משאליעגערסעק במדינת הונגריה. כל ימיו נשא
ונתן באמונה, בשנת תרל״ו עלה לאה״ק ועסק
בישובה בתור ממונה ובמסירות נפש ממש וזכה
שנבנו על ידו שתי עירות בישראל פתח־תקוה ויהוד׳,
בן ששים ושבע שנים נפטר בשם טוב מבנים
ומבנות ביום ב׳ דר״ח טבת ש׳ תרנ״ד
ת נ צ ב ״ ה

ג.

יהושע שטמפפר

(נולד בשנת תרי״ב — נפטר בשנת תרס״ה).

הוריו.—יום הולדתו.—עיר מולדתו.—חנוכו. שטמפר מחבר ספר תורת לשון הונגרית בגרמנית.—התעוררתו הראשונה לחבת ציון.—מהגמנסיה לישיבתו של ר׳ אליעזר הילדסהיימר.—שטמפר האב מסתלק מלתמוך בבנו בשל התדבקותו ב«משכילות». — שטמפר יוצא מהישיבה ועוזב לאות מחאה את בית אביו.— שטמפר מורה בבית דודו אליעזר ראב בכפר. — התרשמותו מחליפת מכתבים של «חבת ציון». — שטמפר מחליט לעלות ברגל לא״י. — הבחירות לפרלמנט הראשון בהונגריה מחישות את עליתו. — התנגדותם של הורי שטמפר לעליתו לא״י. — שטמפר עוזב בלילה את ביתו ואת עירו ופורש ברגל לא״י. — בקורו בבית הרב בסלוניקי. — בואו לירושלים ונשואיו.— קטע מיומנו. — עבודתו המשותפת עם גוטמן וסלומון. — שטמפר מגן על המושבה מפני התנפלות.— יציאתו לחו״ל בעניני המושבה.—קטע מיומנו על מסעיו.—בקורו אצל הברון בפריז ומכתביו משם לפ״ת. — תמיכתו הכספית הראשונה של הברון לפ״ת בהשתדלותו של שטמפר.—מכתביו לסלומון.—שובו אל הארץ.—שני מכתבים של שטמפר ותכניתו ע״ד הרחבת פתח־תקוה.—שטמפר בביאליסטוק.—מכתבו של רש״י פין לד״ר פינסקר על שטמפר.—מכתבו מביאליסטוק לפתח־תקוה.— שטמפר ונצול הירקון לשם השקאה. — שטמפר נשאר לפסח באודיסה מאפס כסף לשוב לא״י. — מצב רוחו אחרי לוותו את ק ויסוצקי לא״י. — שטמפר והציונות המדינית.—שטמפר וארגון היהדות הא״י.—אחד מפועלי פתח־תקוה על אישיותו של שטמפר.—פטירתו.—הלויתו.—האבל.—

I

על פי הצטרפות היסטורית מופלאה נולד יהושע שטמפר בדיוק באותו יום לאותו חודש (ח׳ מנחם אב) שנת תרי״ב, שבו נקנה גם שטח האדמה הראשון מהיוני קסר, לשם יסוד המושבה העברית הראשונה בא״י, ויום חג יובלה של המושבה הוא, איפוא, גם יום הולדתו של יהושע שטמפר.

אביו, שהיה דין בעיר שטין־אמנגר בהונגריה, נתן לבנו יהושע חנוך עברי מסורתי, גם בלמדו ב«חדר» וגם בעברו אחר כך לבית־ספר תיכוני כללי שבעיר, הצטיין הנער יהושע בכל למודיו באופן יוצא מן הכלל, ובעודו בן י״ד שנה, לאחר שגמר את חק למודו באחד מבתי הספר הכלליים שבארצו, חבר ספר תורת לשון הונגריה בשפת אשכנז, שמצא חן בעיני הפרופיסור והביאו לפני שר ההשכלה, על מנת להדפיסו על חשבון קופת המדינה.

בעודנו נער החל רוח ה׳ לפעמו — לעלות להר הקדש בירושלים. התעוררות זו באה אליו תחת השפעת חובבי־ציון הראשונים, מטפוסו של ר׳ צבי הירש קלישר ואחרים.

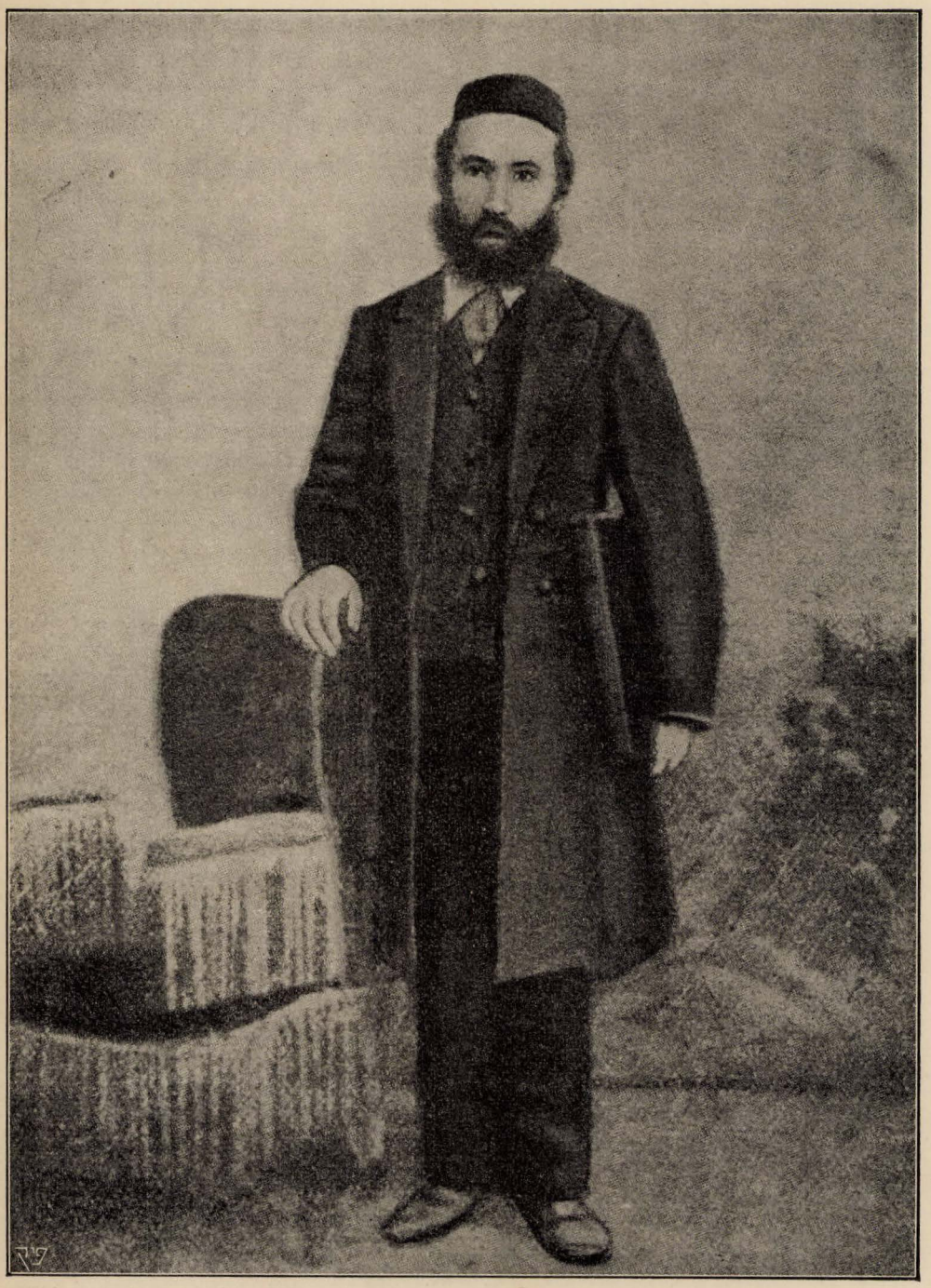

יהושע שטמפר.

נולד בהונגריה בח׳ באב שנת תרי״ב ומת בערב שבועות שנת תרס״ח בפתח־תקוה.

אחרי גמרו את בה״ס התיכוני הכללי שבעיר (הגמנסיה), הלך ללמוד בישיבתו של ר׳ עזריאל הילדסהיימר, אחד מראשוני חובבי־ציון, שהיה אח״כ לרב בברלין. אבל אבי יהושע, הדין, ששנא את המשכילות אשר דבקה בבנו בישיבה של הרב הילדסהיימר, חדל לתמוך בבנו תמיכה חמרית והוא נאלץ לצאת מהישיבה. אז עזב שטמפר הצעיר לשם מחאה את בית אביו ונסע אל דודו אלעזר ראב, שגר בתור יהודי יחידי בכפר קטן סנט־אישטון, ויהי שם למורם של ילדיו.

הדוד אלעזר ראב, שגם הוא היה אח״כ אחד מראשוני המתישבים במושבת פתח־תקוה, עמד אז בחליפת מכתבים על דבר רעיון שיבת ציון עם ראשוני חובבי־ציון, כמו ר׳ צבי הירש קלישר, ר׳ אליהו גוטמכר, קרל נטר ואחרים.

שטמפר ורעיון שיבת ציון.

בהשפעת מכתביהם של ראשוני חובבי־ציון אלה, שדודו היה מוסר לו לקריאה, חדר אל לב יהושע שטמפר רעיון שיבת ציון, והעלם המאמין שקע במחשבות והתחיל לערוך לעצמו תכניות איך להחיות את הארץ הקדושה. תכנית שיבת ציון של יהושע שטמפר היתה — לעלות ברגל לארץ הקדש, ליסד שם סביב ערי הקדש: ירושלים, חברון, צפת וטבריה — מושבות־«ישיבות», שבהן מחצית אחת של היום תהא מוקדשת לעבודת שדה וכרם ומחציתו השניה — לתורה ולעבודת ה׳.

נלהב מתכניתו זו של שיבת־ציון לא יכול עוד האברך שטמפר לשבת בגולה, והרעיון לעלות תיכף לא״י מלא את כל חדרי נפשו. אז התחיל חוקר ודורש אחרי כל הידיעות הנחוצות כדי להקל לו את העליה ברגל לא״י.

רשם חזק, שהחיש את הוצאת רעיונו אל הפועל, עשו עליו הבחירות לפרלמנט הראשון בהונגריה, שחלו בתקופה ההיא. הוא ראה לפניו עם חי ובריא נוהר באלפיו אל הבחירות, כדי לסדר את חייו, לשפרם ולרוממם; הקשיב לשירי המולדת שלהם הנלהבים, ולמראה חזיון זה תקפה את לבו של האיש הצעיר והמתרשם קנאה עזה לעמו, מה שהגביר עוד יותר את תשוקתו לעלות לארץ, להיות ע״י עבודתו ומסירותו לאחד ממקוממי וממחיי שממות ארצנו ולזכות לראות בלכת עם ישראל אל הפרלמנט העברי הראשון בירושלים ושירים לאומיים בפיו כאחד העמים. ומיד אחרי הבחירות בהונגריה נגש יהושע שטמפר הצעיר אל הכנותיו האחרונות לדרך.

שטמפר עולה ברגל לא״י.

לשוא התאמצו הוריו להקל בעיניו את הרעיון, שנראה כה מוזר בעיניהם, לשוא נסו אליו רכות וקשות. הוא לא זז מהחלטתו. «ויהי בראותו את התנגדותם הנמרצה של הוריו, ויקם פעם בלילה וישם שקל כסף יחידי בכיסו ומפת־הארץ תחת זרועו, וילך למקום אשר נשאוהו עיניו ולבבו. ותהי לו מפת־הארץ לעינים להורותו את הדרך ילך בה ולא יתעה. ויעבור ארצות סרביה ובולגריה ברגליו, אשר נגפו ונפצעו בקוצים ובצורים שעל הדרכים. ויתהלך בארצות הבלקנים ימים ולילות, שבועות וירחים, והוא עיף ורעב וקרוע בגדים. ויעבור בדרכים קשות ומסוכנות, אשר לא פעם ראה בהן את המות פנים אל פנים, עד הגיעו באמצע דרכו אל העיר היהודית סלוניקי. ויהי בבואו העירה ויסר אל בית החכם־באשי ויתודע אליו, ויתאר לפניו את תלאותיו בדרך, ויבע לו את חפצו העז להגיע בהקדם האפשרי לא״י. אז נתן לו החכם־באשי מכתב, שלפיו קבלה אותו ספינה אחת חנם עד סמירנה»[1],

[1] ממכתבו של פינס לצדרבום בשנת תרל״ט.

דייכע שטמפר

אשת יהושע שטמפר, בת הרב ר׳ יצחק רוזנטל ז״ל.
נולדה בשנת תקצ״ה—נפטרה י״ב תשרי תרפ״ח.

זה היה השטח הקטן היחידי בכל דרכו שנסע ולא הלך רגלי. בסמירנה ירד מעל האניה ויוסיף ללכת רגלי ימים ושבועות, עבר בדרכים נטושות ושוממות ויתענה בחום ובגשם, ברעב ובצמאון – עד שהגיע כל עוד רוחו בו לעיר צפת שבגליל העליון. אבל בצפת לא רצה יהושע שטמפר לשהות הרבה ויעזבנה מהר ויוסף ללכת עד בואו לירושלים.

אחרי ישבו זמן־מה בעיר הזאת הש־או אותו בעלי החלוקה את בתו של אחד מהם עם נדוניה חדשית מקצבת החלוקה, על מנת שישב וילמוד תורה. הצעיר יהושע שטמפר, שדוכא כנראה מתלאות דרכו הקשה ומבדידותו שקדמתו בארץ – נכנע לגורלו, ואחרי התחתנו ישב באחת הישיבות בירושלים ולמד תורה.

את שני מאורעות חייו החשובים: עליתו ברגל לארץ־ישראל ונשואיו – הוא רושם ביומנו בקצור נמרץ:

קטעים מיומנו של שטמפר.

«ביום ארבעה עשר לחודש אדר א׳ שנת תרכ״ט (פורים קטן) שמתי לדרך פעמי מארץ הונגריה לעלות לאה״ק דרך סערביען ובולגאריען וכו׳ והגעתי יום ה׳ ג׳ סיון שנה זו לעיר בירות ומשם עליתי דרך צידון הצפתה. עד שהגעתי בשערי ירושלים ליל כ׳ סיון.

«אור ליום ח׳ רחמים שנת תר״ל באתי בברית שדוכין למז״ט עם הבתולה מרת דייכע, בת הרב ר׳ יצחק ראזענטאהל, הנקראים בפי כל דאנציגער. והייתי אני בעת נשואי בן ח״י ש־ים ושלשה חדשים, וזוגתי בת שש עשרה ושמונה חדשים».

מתוך צער עמוק החל יהושע שטמפר לחשוב על הישיבות הירושלמיות, העולות לעם העברי במליונים ואינן מוכשרות להקים מתוכן רב אחד הגון, אפילו בשביל אותה עיר עצמה, הזקוקה בכל פעם להזמין כזה מרוסיה לנהל את העדה.

כמו כן ראה עד מהרה סביבו כל מיני עול ועוות דין. ויתכוץ לבו בראותו כל אלה נעשים בארץ נביאי הצדק ובעיר הקדש ירושלים. אז החל לרקם בחשאי יחד עם חבריו, יואל משה סלומון ודוד גוטמן, את תכנית עבודתם הישובית, שתוצאותיה היתה רכישת השטח הראשון של כפר «אמלבש»–היא פתח־תקוה כיום[1].

II

על יהושע שטמפר ויתר החלוצים היה להלחם כאריות עם המכשולים הטבעיים וגם עם תושבי סביבות המושבה הערביים הפראים, שהיו מתנפלים כפעם בפעם על המושב הצעיר וגוזלים בהמות, ולעתים גם מפשיטים את האכרים (בהמצאם בשדה) ערומים. פעם בהתנפלות גדולה אחת, התפרץ יהושע שטמפר בעוז רוח על סוסת השומר היהודי הראשון במושבה, הבדוי היהודי אבו־יוסף, אל בין שורות המתנפלים וגרש בגבורת רוחו את כלם.

שטמפר המגן על המושבה.

יהושע שטמפר, כיהודי מאמין ודתי, התאמץ לחנך גם את המושבה ברוח האמונה והדת. ואולם כשהרגע דרש להגן בנשק ביד על כבוד המושבה וקניניה, לא נמנע מעשות זאת גם בשבת. הוא היה הראשון בין אדוקי המושבה שהוכיח, כי חובת ההגנה על כבוד האומה היא גדולה וקדושה הרבה משמירת השבת. ומעשה שהיה כך היה: תושבי הכפר «אמלבש», שהלך ונחרב לאט לאט עם הבנות פתח־תקוה, התחילו מקנאתם ביהודים לגרום להם נזקים. הם חפרו והוציאו את אבני־הגבולים, סתמו פה ושם תעלות הגבולים

[1] עיין הפרק שלשת אבות המושבה, דוד מאיר גוטמן.

והשתדלו להרע ולהשחית בכל אשר יכלו. פעם בשבת, עת כל אנשי המושבה התפללו בבית הכנסת, עלו הערביים על אדמת המושבה לחרוש בחלקת היהודים, בטענה שחלקה זו שייכת להם, ואחדים מצעירי המושבה כבר נלחמו בשדה עם החורשים, ויתרם מתפללים בבית הכנסת בכדי שלא לחלל את השבת. אבל יהושע שטמפר המאמין והחרד שבכלם, כשרק הגיעו לאזניו שתים שלש היריות הראשונות, מיד השליך מעליו את טליתו, התפרץ מבהכ״נ אל ביתו, חטף את הרובה, שב חזרה אל בית־התפלה ויקרא בקול אל המתפללים להתפשט חיש את טליותיהם ולמהר אחריו להגנה. ביום ההוא התיצב בראש האכרים המזוינים, שהראו לערביים התנגדות חזקה — עד שהללו נאלצו לסגת אחור. התנפלויות ערביות כאלה אירעו לפעמים קרובות, ויהושע שטמפר למד את המתישבים להגן על עצמם ועל אשר להם בנשק ביד, להגן על כבוד הישוב הצעיר ועל כבוד העם כלו בעיני הערביים.

יציאתו של שטמפר לחוץ לארץ.

כאשר רבו הבנינים במושבה וההתנפלויות התמעטו, עזב שטמפר לזמן ידוע את פתח־תקוה ונוסע בעניני המושבה לחו״ל. הוא בא לאמריקה, לבירות אנגליה, צרפת ואח״כ גם לערים החשובות ברוסיה. בביליסטוק עשה רושם גדול על רש״י פין, שהתפעל ממנו על ידיעתו העמוקה את המצב הכלכלי והפוליטי של הישוב היהודי בא״י בזמן ההוא.

על נסיעתו הראשונה של שטמפר מפתח־תקוה לאמריקה אין לנו כל פרטים, מלבד הרשימה הבאה ביומנו.

«לא היו ימים טובים למשפחתי מיום שחזרתי לביתי ביום ט״ו מנחם־אב תרמ״ב, אחרי הרחיקי נדד במדינות אמריקה, מיום כ״ח טבת תרמ״א בשליחות כולל הונגריה, וחזרתי דרך ארצות בריטניה, אשכנז, הונגריה וטריאסט, וביי״ד מנחם אב באתי ליפו».

על מסעיו לפריז, ללונדון, לורשא, לביליסטוק ולאודיסה אנו מוצאים במכתביו משם פרטים חשובים מאד, הקשורים במהלך הישוב החקלאי בא״י בכלל והמושבה העברית הראשונה בפרט. וכך, אחרי בקורו אצל הברון, כותב הוא מיום י״ג כסלו תרמ״ה מפריז אל מנהלי המושבה פתח־תקוה:

מכתבו של שטמפר מפריז.

«באתי להודיעכם שבאמצעות השר הישר, אשר הראה לי אותות חסדו מיום בואי הנה, ה׳ מיכאל ארלנג׳ר—נתכבדתי עש״ק העבר לבא בחצרות השר הנדיב ומושיע ופה אל פה דבר אלי ושפך לפני הגות לבו הקשה אודות מצב המושבות אשר באה״ק. כי בעוה״ר אין תושביה מתנהגים עמו כשורה והולכים עם פקידיו בקרי, לכן אי־אפשר לו לעבד אתן, כי גם כיום הזה הוא קבל מכתב מלא נאוצים על פקידו דיגור מאיש אחד מגדולי רומניה, השוכן בסמרין ונתמך מחסדי השר הי״ו. וכ״כ נתמרמר ע״י זה, שנתן תומ״י צו בדלוגרב (טלגרמה), שלא לתמוך באיש המעיז פניו כזה עד עולם. ויותר מכלם—שעוד לא ראה פרי בעמלו וכספו אשר פזר כעפר על המושבות אשר תמכן מכבר, — ומה לו ולצרה הזאת לקחת עוד משא לעיפה על שכמו ובפרט לעסק הקרוב להפסד ורחוק משכר, כי עוד יאריך ימים רבים טרם יבוא על שכרו בזה ובזה. כן דבר אלי השר מגיננו, והגיד לי כי אך מזלנו גרם שאחרנו המועד ולו באנו אנחנו קודם, כי אז בכל חפץ לבבו היה תומך בנו, אבל אחרי אשר אך עמל וכעס קצר במקום שזרע צדקה, בשום ענין לא ירצה להכניס ידיו גם במושבתנו. ואני בעמלי מה יכלתי לענות לו, כי אם ליתן קולי ולבקשהו אודותינו חסד ורחמים ולהבטיחהו שעוד יקצר ברנה פרי הלולים מפועל צדקותיו הרבים. אך השר לא שעה אל תחנוני, ולולא תנחומי השר ארלנגר, כי אז אבדתי עשתנותי במרי שיחי ואפס תקוה, אשר אך

בהן תלויות תקותי וחית משלחי יחד. אבל השר מיכאל הבטיחני, כי אין נואש עוד לתקוותינו והוא עוד ימליץ בעדנו לטובה. כי זאת עשה השר הנדיב לשאל לי מה אנו צריכים, וגם קרא המכתב שערכתם אל כבודו. בזה הפיג יגוני מעט והבטיחני, שביום ג׳ בכי טוב הבא עלינו עוד ילך לדבר אודותינו על לב השר שלא לדחות אותנו. שהרי אין אנו אשמים במה שעשו אחרים. ואני יושב ומצפה לרחמי שמים, ובין כך הזהובים יעופו כזבובים מכיסי וכבר כמעט נתרוקן אוצרי, השם ירחם».

כתוצאה מהשתדלותו של שטמפר ובסיועו של ארלנגר נשלחו ע״י הברון לפתח־תקוה עשרת אלפים פרנקים לשם בסוס משקיהם של אלה הזקוקים ביותר.

דאגתו של שטמפר לחלוקת כסף נדבתו של הברון.

כדי להוכח אם נחלק הסך הנ״ל כראוי ומבלי שקופחה זכותו של מי שהוא, הוא כותב אח״כ למנהלי המושבה:

«את עשרת האלפים אקוה שבשלום קבלתם וחלקתם אותם על ערבין ובטוחים לאלה המשפחות העובדות בפועל ממש ושוכנים על נחלתנו עם בני ביתם, ובכן הם יִשעו הראשונים בלי נטיה צדדית, כי אם חלילה לא עלה בידכם להתאחד ולחלק הסך הזה בין העובדים ביומם, אזי לא אוכל עוד לבוא לפני השרים הרמים, באמרם, שאין בנו איש, היודע לנהג ענין ולכלכל דבריו במשפט וצדק. לכן אקוה שברוב צדקתכם וחכמתכם ראיתם והבינותם להכין בכסף הנשלח ראשי צרכי העובדים בלי משא פנים, ואז יש תקוה גם לימים יבואו, שנענה ברכה וצדקה, אם אך באמת ובמישור נתהלך».

במכתב אחר (שנת תרמ״ה) אל יואל משה סלומון כותב שטמפר את הדברים דלקמן:

מכתבו של שטמפר ל. מ. סלומון.

«נקראתי לד״ר הרמן אדלער והודיעני שנגמר אצל ה«מנשן־הויז־קומיטע» לשלח ציר מיוחד לאה״ק, ובפרט לפתח־תקוה, תיכף אחרי חג המצות הבע״ל, וכל אשר ימצא על נחלת פתח־תקוה מאנשי רוסיה, היינו שלא גרו איזו שנים בירושלים, כי אם באו ישר מרוסיה הם וב״ב — יתמך בידם באיזה סך מסוים, אך לא בתורת הלואה, כי מעות אלו נקבצו להוצאה ולא להלוותם. וד״ר הרמן הבטיחני שישלחו איש לבב, אשר אוהב את פתח תקוה מכבר, ותיכף ביום ראשון לבואו יסור אלינו וייטיבו עמנו, היינו את אותם בני רוסיה — ובאמת עזרה לנו תשובת הר׳ איזדור לב מפריז בשם ארלנגר, כי אמנם שיש משפחות אנשי־רוסיה בפתח תקוה ושהן נצרכות לעזרה. ואני, אשר תוחלתי רבות נכזבה, אשמח גם בזה, אם כי לא רבה היא תשועתי ועודני אסור בכבלי תוחלת ממושכה לאסיפת מזכרת משה מונטיפיורי, אשר עוד לא עלתה בידי לאספם יחד. והעיקר הראשי, שמר הנרי הריס עומד לימיננו וכן ד״ר הרמן אדלער וכן מאנטגיו, ויש תקוה ב״ה שגם המה ירימון תרומה לעזרנו. אך על זאת אפחד, שגם המה לא יסמכו ידיהם אלא על ראש השליח שיבא אלינו לא קודם חצי חדש אייר הבע״ל, ועד אותו זמן נצטרך להמתין, ואם יעזר ה׳ לחיים אודיעכם תוצאות האספה ואני אלכה ואשובה לפאריז אחרי כלותי מלאכתי פה, וה׳ ברב רחמיו יתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיני הנדיבים בעם קדשו בזכות אה״ק. «ואני — כותב הוא הלאה — לא נהניתי עוד אף פרוטה אחת — וכבר עלתה לי ההוצאה יותר מחמשים נפוליון. ה׳ ירחם גם עלי. אקוה בחסדכם שתראו ותבינו כי לא לתועלתי ולטובתי התמהמהתי יותר משלשה חדשים בחו״ל, ותתנו לב״ב די פרנסתם עוד שלשה חדשים, כאשר הבטחתם — 9 נפוליון, אם אצטרך להשאר בחו״ל יותר משלשה חדשים».

להלן במכתב זה מודיע שטמפר, שמַפַּריז הוא מתכונן לנסע לרוסיה לטובת הישוב ולראות «שלום אחינו בני ישראל».

דאגתו של סלומון למצב משפחתו של שטמפר.

בשולי אותו המכתב באה הערה מר׳ יואל משה סלומון לאנשי פתח תקוה לאמר: «למעה״ש, למעה״ש לראות כסף מוצא עבור ב״ב של הציר הנאמן, ואיך נוכל לחיות ולהביט בדחקות בני ביתו, ומה נענה לבעל הדין שיתבע, כי הוא הרי שם נפשו בכפו וסמך עצמו על ישרותנו, ואיך נעוות הישרה ולא נחמול על נפשות ב״ב».

בפריז נודע לו על פי מכתב מפתח תקוה, כי העזרה הראשונה שנתקבלה מאת הברון – עשרת אלפים הפרנק עדין לא נחלקו בין הזקוקים מחמת פרוד הלבבות, השורר בין חלק מהאכרים בשאלה זו.

אז כותב שטמפר שני מכתבים גדולים, מלאי יגון ומרירות: אחד לראשי המושבה בעברית, ואחד ביהודית לכל האכרים, «למען יקראו וידעו הם ונשיהם וילדיהם».

שני מכתביו של שטמפר לראשי המושבה ולכל יתר תושביה.

במכתב אל האכרים הוא מתחנן שיחיו בשלום ולא יעוררו מריבות, פן יחדל לגמרי הנדיב להתענין בהם. כמו כן הוא מבקש מאתם שירחמו גם עליו; «הרי אני אב לילדים קטנים ולקחתי את פרוטתי האחרונה והוצאתיה למען תצמח לכלנו ישועה ולא תקלקלו חלילה ע״י ריב ומחלקת, אם אצטרך לרגלי ענייננו לבלות כאן עוד כמה ימים, את נסיעתי הביתה הייתי עושה דרך רוסיה, כדי לחזק את ידי חובבי ציון בורשא, ביאליסטוק ואודיסה, ואולם במה דברים אמורים? -- כשנוכיח שהננו אנשים המוכשרים למשול ברוחנו וללכת בדרך שלום ואורח מישור, אז הקב״ה יעזר לנו ויצליח את דרכנו».

במכתבו לראשי המושבה הוא מודיע בין שאר דבריו:

«למו״ל «המגיד» השיבותי על מכתבו, שאם כשר הדבר בעיני חובבי־ציון ודעתם נוטה שנהנה מזה תועלת, אז לא אמנע לכתת רגלי דרך רוסיה לברר לפניהם מעמדנו לענין ישוב אה״ק, כיד הנסיון שהורנו בעזהי״ת. וענני שטוב הדבר מאד אם אבוא עם תעודות בידי מחברתנו, אבל פלא שמנעתם את הכבוד הגדול שיתן לי לפחות הרי״מ פינס שורותַים, מה גם שאין לי מבעלי החברה מאומה, ולכן לא ידעתי אנא אפנה, ה׳ ירחם, וכן לא ידעתי למה ועל מה לא קבלתי מכבודכם אף צורת אות אחת. וכי באמת כל הצער והנזק והגלות שלי אינם שוים נטף דיו שלכם?! וכן זה פעמים שלחתי טלגרמה לשלח את הפלאן[1] ואין עונה. ידעתי כי לו נתתי שתי טלגרמות אפילו לרוטשילד לא היה זה שם יד לפה והיה משיב משום דרכי נמוס לפחות. ואני כערער בערבה הנני באין משיב. הבוחן לבבות יודע שכל אות נפשי אך להשיג עזר לכלנו פה ולנפשי אוכל עשה מאומה, ומלבד המעות שהוצאתי מכיסי לויתי היום מהאדון ארלנגר עיד 10 נאפ׳, כי כלתה הפרוטה מן הכיס, ובכל זאת לא אמנע טוב משולחי ואשב על מקומי פה לטובת הענין ואתם מה ראיתם על ככה להתל בי – אנא אל יחר אפכם על דברי אלה, כי באמת לבי סחרחר עזבני כחי, ואין אני יודע עד מה התוחלת הממושכה יום יום».

מכתבו של שטמפר לבני פ״ת בדרכו לרוסיה ולפולניה.

אחרי עזבו את פריז בדרכו לרוסיה ולפולניה הוא כותב למנהלי פתח תקוה ובעליה בין שאר הדברים:

«עתה, אחרי עזבי את פריז, ידעתי מה להשיבכם על שליחותי, מה פעלתי ומה

[1] בפרטיות על «הפלאן» של שטמפר ידובר להלן.

תקוותינו. והנה אך עתה אחרי עבר ארבעה חדשים נודעתי שחרה להאדונים בפריז על בואי אליהם וכל חצי תלונתם נתנו בי ושמו אותי לנס, שאיש אל ירהיב עז בנפשו עוד להלאותם כה, בהביאו בקשות עניי אה"ק אליהם פנים אל פנים. פניתי אל וועגעציאנו[1] והוא באחת, שהבארון הירש לא נתן ולא יתן אף אגורה אחת לטובת אה"ק».

אח"כ הוא עובר לדבר על פעולותיו אצל הברון רוטשילד לטובת פתח תקוה, שיש לקוות מהן לתוצאות חשובות. את מכתבו הוא מסים בחשבון כספי ובהערה עגומה בנוגע למצב משפחתו.

מצב משפחתו של שטמפר.

«בקושי רב קבלתי מהרמ"ע הסך 300 פר', אשר שלמתי מהם 250 פר' בפריז ושלשה ושבעים פר' עלו הוצאותי עד ברלין, ופה אשב עד למחר וכמעט לא יספיקו מעותי לבוא עד וורשא, ומי יודע אם איש מרחם גם על נפשות ביתי, אשר הנחתים בלי פרנסה. אנא, אדונים, תנו נא למשפחתי לפחות עוד חמשה עשר פר' לשבוע על משך שלשת החדשים למען לא יאבדו בענים חלילה».

III

בבואו סוף־סוף לורשא—בדרכו לרוסיה, שולח יהושע שטמפר לפתח־תקוה את התכנית שלו, שעל פיה אפשר לעמוד על השגותיו הישוביות הרחבות.

«בעזה"י, ב' ניסן תרמ"ה, וורשא.

«רב שלום וכל טוב לידידנו הנכבד, מוה"ר דוד גוטמן, ראש וראשון לקהל חברת פתח־תקוה, ולכל אחי ורעי חברים מקשיבים אשא שלומי וברכתי!

התכנית הישובית של שטמפר.

אדוני! זה כמה פעמים אחזתי בעטי להציע לפני כבודכם לעשות למענכם ולמען טובת כלנו איזה צעד, אשר אם יצליח — אזי תצמח לנו מזה ישועה גדולה, ואם גם חלילה לא יעלה הדבר בידי, אזי לא יגרע מצבנו מאשר הוא כעת, אשר בעוה"ר הוא ברע מאד, ה' ירחם. וזוהי דעתי הקלושה, באשר ינחני ה' ברצונו הטהור לשוב איה"ש אחר חג הפסח דרך סטמבול, רצתה נפשי מאד להגיש מכתב־בקשתנו ליד אדוננו השולטן יר"ה, שיתנהג עמנו במדת הרחמים ולמלא משאלות עבדיו בענינים אלה: להרשות לנו לגמור בנין בתינו—למעונות לנו ולמקננו; לקיים במאמר המלך, אשר לא ישוב, את גבולות אמלבש הישנים, כפי החיג'ה הראשונה, אשר נכתבה בטבו או עמלאק, לתת לנו להחיות את כל הככר הארוך עי"ז שנקנה את הבאסטא (הבצה) מהחל ועד כלה, וכמו כן להרשות לנו להגביה את מימי האוג'ה (הירקון) להשקות שדותינו ולהקים על שפתה בתי־חרשת המעשה, באופן שלא יגרם ע"י כך שום נזק לרכוש של המלכות. והנה הדרך הנכונה לבוא למחוז חפצנו בזה, אם תשתדלו בחריצות ובזריזות להשיג מכתבי־מליצה, לא למעני כי אם למען מושבתנו, מהחכם־באשי בקושטא או מהראשון לציון בעה"ק, מאיזה גבירים. שנית— מליצה מדירקטור הירש אל האדון פערנאנדעס או מאיזה ממקורביו. שלישית — מכתב־מליצה מאת הקונסול האמריקני להשר הציר האמריקני, היושב בחצר המלכות בסטמבול, וכמו כן להשיג כתבי־מליצה מהשרים — קונסול אוסטריה ואשכנז — להצירים בסטמבול. ונפשי יודעת עד מאד שבאם יעלה בהסכמתכם לעשות דבר זה באמת, אז יעלה בידם

[1] יועצו של הברון הירש.

וגם יוכלו להשיג כל דבר. ואודות מכתב הבקשה בעצמו, אם ישר בעיניכם, אזי כתבו וחתמו ותנוהו על ידי. ואני, אם ה׳ ירחמני ויחננני, אשים נפשי בשאלה הזאת להגיעה לעצם ידו של השולטן יר״ה, ואל תדונו הדבר בקושי ובלי בחינה מכל צד אך בטענות, מי הוא זה אשר מלאו לבו לגשת אל המלך לדבר למעננו, כ״א גם ידעתם מה ערכי, אבל זכות הרבים, זכות בנינו ובנותינו הקטנים, אשר אך מיבול אדמתנו נוכל להחיותם— תעמוד לי ותניחני למצא חן וחסד בעיני המלכות».

מה היתה אחרית התכנית הרחבה הזו אין אנו יודעים. ואולם מה שחשוב לציין כאן הוא זה, שיהושע שטמפר היה הראשון, אשר הרה והגה את הרעיון המופלא הזה, ההולך ומתגשם כיום על ידי פנחס רוטנברג.

מורשא הולך יהושע שטמפר לביליסטוק, להקנות לחובבי־ציון משם ידיעות על המצב בארץ־ישראל ועל הישוב הפתח־תקואי ביחוד.

הדבר החל באותה תקופה, שחובבי־ציון מרוסיה שלחו את הציר הראשון לארץ־ישראל, ר׳ קלמן זאב וויסוצקי. על רש״י פין, אחד מראשוני חובבי־ציון ברוסיה, עשה יהושע שטמפר רושם חזק מאד בידיעותיו מחיי הארץ ובבקיאותו בשאר ענינים. ורש״י פין כותב על אודות יהושע שטמפר לד״ר פינסקר באודיסה:

רש״י פין על שטמפר.

«בהיותי בביאליסטוק למדתי לדעת את האיש הנכבד, ה׳ יהושע שטמפר, מבני המושב «פתח־תקוה», אשר נסע לאירופה והיה בפריז ובלונדון. ועלה בידו להמציא עזר לא מעט לבני חברתו; לקחתי דברים את האיש הזה, מצאתיו איש אשר רוח בו לדעת את תהלוכות יסוד הקולוניות ונבון דבר, יודע לדבר שפת אנגלית, גרמנית וערבית, ולפי דעתי ודעת חברינו בביאליסטוק — ראוי והגון האיש הזה שיארח לחברת ידידנו ה׳ וויסוצקי, ואנכי עומד בדעתי זו ומציע לפני מעלתך הצעתי, כי יצרף ה׳ וויסוצקי את האיש שטמפר, אשר שב למקומו בא״י, ויבוא לשם בתחלת ימי העבודה, העמוסה על ידידנו ה׳ וויסוצקי[1].

IV

מכתבו של שטמפר מביליסטוק למנהלי פ״ת.

מה עשה יהושע שטמפר בביאליסטוק ומה עבר עליו שם אפשר לדעת ע״פ מכתבו למנהלי פתח־תקוה מי״ג ניסן תרמ״ה, שבו הוא כותב בין השאר:

«זה לנו שש שנים מאז החילונו לטפל בפתח־תקוה וכבר מאה פעמים ואחת אחרנו המועד, ובקושי רב הובטחתי אדות המכונות, ומי יתן וכבר ראיתי אותן על נחלתנו, עד שעלה בדעתי ללכת ארצה רוסיה, למען אעשה דבר לטובת חברתנו, כי רצוני היה ללוות את משלחת מלאכי חובבי־ציון, והנה אחרתי למועד, כי הנה במקום לצאת אחרי חג־הפסח — הקדים הגביר מוהר״ק וויסוצקי ושם לדרך פעמיו היום לאודיסה, ובכלות החג עלה יעלה אלינו. והנה עקר מטרת נסיעתו לע״ע הוא פתח־תקוה, ולהודע במה תוכל להושע, והוא יקח עמו עוד איש אחד על הוצאות החברה, למען היות לו לסופר ולמזכיר. ואני אך מעטים היו דברי אליו, אך נודעתי שגם הוא אי־נקי הנהו לשאת אשמה על בני אה״ק האובדים ואינם עובדים — עד שלא עלה ברצונו לקחתני עמו. וכן באתי להודיעכם לידע לכלכל דברים במשפט, אם כי הכל תלוי באמרי פין ואחרי דבריו ימלאו

[1] «כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י», כרך א׳ — ערוך ע״י א. דרויאנוב.

חובבי־ציון אם לשבט ואם לחסד. והנה למעה"ש להשתדל שיהיה שלום בין חברינו, ואם ידחוק איש את רגלי חבריו, כי ידוע ש«בור כרה» וכו'. ועלינו לפקח עינינו שאם נמצאו בנו מגרעות לא עלינו לבד יעוות, כי אם כל הרעיון הנעלה והנשגב יעלה בתהו חלילה. ע"כ, אנא, אחי ורעי, הזהרו נא איש בכבוד ובשלום חברו וכו'».

להלן באותו המכתב מזכיר שטמפר לחבריו מיסדי פתח־תקוה על אודות תכניתו, לפנות אל השולטן בסטמבול בדבר נצול הירקון לשם השקאה, ועל הרחבת גבולות המושבה עד מעבר ל«בני־ברק». והוא מפציר בחבריו, כי ימהרו לשלוח לו את כל התעודות וההמלצות הדרושות לתכלית זו.

«ואבקש פניכם – חוזר הוא שוב על בקשתו הישנה, שאין שם לב לה משום־מה – «אולי תחננו ותצילו נפשות ביתי העזובים בלי משען ומשענה, כי די לצרתי בשעתה, שאבוא ואמצא ביתי ריקם. וידעתי גם ידעתי, שאין איש לענות אם אקרא בצרותי, כי איש טרוד ובהול על נפשו. אבל עתה, אחי, אל נא תעזבוני ויפקד ה' ברחמים גם אתכם».

אל המכתב הזה, שנתקבל תחילה בירושלים ע"י יואל משה סלומון, מצטרפת שוב הערה מצד האחרון, מכוונת לד. גוטמן:

מכתבו של שטמפר בדבר מצב משפחתו.

«הגיעני המכתב הזה מידידנו – ציר נאמן בכל לב מהר' יהושע שטמפר – המוסר נפשו לטובת חברתנו, ואפחד מאד מאד בידעי טבע בני עמנו, כי איש לא יזכר את תשועת המסכן הזה וכל איש יפנה לטובתו. וע"כ הר' דוד גוטמן, עליו המצוה להיות למושיע ורב, אשר ח"ו לא יהיו שליחי מצוה נזקין».

אם מיסדי פתח־תקוה עשו דבר־מה אחר מכתבו של שטמפר לטובת משפחתו העלובה, אם בכלל מסוגלים היו לעשות דבר־מה לטובתה באותו המצב הקשה שנמצאו בעצמם – אין איש יודע כיום. ואולם מה שאירע לו לשליח הנאמן עצמו–את זה אנו רואים ע"פ מכתבו המלא נכאים, שנשלח מאודיסה מעל הנמל, במקום שלוה את ק. וויסוצקי לא"י. באותו המכתב הוא כותב:

מכתבו של שטמפר לפ"ת מנמל אודיסה.

«תמול יום ש"ק לויתי את כבוד הגביר מוהר"ק וויסוצקי, שהלך עם אליעזר רוקח, ואני נשארתי שומם על שפת הים ופרשתי כפי בשיחי ואנחתי, כי לא היה לי לתת שכר האניה, וע"כ הוכרחתי להשאר בגולה גם בימי הגאולה. וה' יודע מתי אזכה לראות ארצי ונחלתי, ולבי נפעם בקרבי בשאלי את עצמי: «הגם שמך יזכר בעת הישועה? או היסגרוני אחי, אשר למענם הוצאתי את דם לבבי האחרון, אל העני והמחסור מבלי פנות אל עניי ומרודי?»[1].

סוף סוף השיג שטמפר באיזה אפן שהוא להוצאות הדרך ושב מנדודיו בגולה – לא"י. ורק אז השקיע את עצמו ראשו ורובו בעבודה לטובת המושבה, האהובה עליו ושלבסוף נעשה מנהלה העקרי עד סוף ימיו.

[1] הכונה לסבל משפחתו בירושלים.

V

שטמפר והציוניות המדינית.

את הופעתו של ד״ר הרצל עם ציוניותו המדינית קבל היהודי הקנאי האדוק, יהושע שטמפר, במהירות ובלי כל חשש של «אפיקורסות», להפך לגמרי משאר חבריו האדוקים, — ומיד הוא נתקשר עם מנהיג הציוניות המדינית בחליפת מכתבים.

חבל שבתוך מהומות המלחמה העולמית הלכו לאבוד כל המכתבים של ד״ר הרצל אליו, חמר שהיה מוסיף בודאי הרבה קוים חדשים לדמותו הרוחנית של שטמפר.

ואולם ביחד עם אמונתו החזקה בציוניות המדינית הלכה וגברה בו ההכרה שבלי עבודה מעשית וממשית בלי הרף בארץ גופה — שום תכניות מדיניות, ואפילו הנועזות ביותר, אין כחן לשנות את מצבנו אף שנוי כל שהוא. וזה שעורר את שטמפר להעשות גם למצדד הנלהב ביותר של ארגון היהדות הא״י להסתדרות אחת מוצקה, עומדת ברשות עצמה, כפי שמעידה על כך השתתפותו הפעילה בקונגרס שנתכנס בזכרון־יעקב לתכלית זו, בשנת תרס״ג, ע״י אוסישקין, דרויאנוב וחבריהם.

וכוח על השתתפות הנשים בבחירות.

כדאי לציין, שאותן השאלות המטרידות את הישוב כיום צוינו כבר אז לפני עשרים וחמש שנים, כשאלות חריפות ביותר, שעוררו בשעתן וכוחים קשים. כך השאלה על השתתפות נשים בבחירות גם אז עוררה התנגדות נמרצה מצד גוש מאוחד ותקיף, שבראשו עמד המנוח יהושע שטמפר. — באחת האספות שנקראה לשם זה גמר את נאומו בקריאה: זכות הבחירה לנשים — זהו: Non possimus (נוסחת המאון של האפיפיור), ועל זה השיב אוסישקין: איני יודע את דעתה של האספה, אולם בכל אופן דעתה תהיה possimus. השאלה נפתרה בחיוב ושטמפר קם ממקומו והודיע בחגיגיות להתלהבותה של כל האספה:

— אנו נכנעים, זהו possimus!..

VI

אחד הפועלים, שעבד בפתח תקוה בחייו של יהושע שטמפר, מספר:

מזכרונותיו של אחד הפועלים העברים מתקופת שטמפר.

«היה הדבר מיד אחרי הפוגרומים האוקטוברים ברוסיה בש׳ 1905. קומץ קטן של פועלים עברים היינו בפתח־תקוה. והנה הגיעה אלינו ע״י הבנק העברי השמועה המחרידה על השחיטות. עבדנו אז בשדה. מדוכאים מעלבון וכאב לא יכלנו לעבוד עוד. שמנו את כלי העבודה על כתפינו ומורדי ראש מחרישים שבנו מן השדה אל המושבה. זאת היתה הפעם הראשונה ששבנו מן העבודה בלי שירה. אומללים היינו בעינינו על אשר לא זכינו לעמד באותם הימים בשורות ההגנה העצמית שנלחמה באמץ רוח ובחרף נפש בעד כבוד העם.

את צערנו החלטנו להביע בימי חנוכה הקרובים בהצגת חזיון, שהכנסתו תהא מוקדשת כולה לקרן ההגנה העצמית ברוסיה. בדבר רשיון להצגת החזיון לא חפצנו לפנות אל ועד המושבה, בגלל דעות חבריו בנוגע לחפש הדבור. בימים ההם—ושמועות מתהלכות עלינו במושבה פתח־תקוה כעל רבולוציונרים, אנרכיסטים, אכספרופריאטורים, שכל עקר מציאותם כאן אינה אלא «לגזל מהאכרים את רכושם». ועד המושבה, שבראשו עמד אז יהושע שטמפר, לא האמין אמנם במעשיות אלו, אפס גם סלח לא יכל לנו את דעותינו החפשיות, גזירה שמא תדבקנה חלילה בצעירי המושבה. אז הודיע לנו יהושע שטמפר בשם ועד המושבה, שבשום אפן לא ירשה לנו לערך את החזיון. ראינו מראש שעתידה

מזכרונותיו של אחד הפועלים העברים על י. שטמפר.

כאן התנגשות חזקה בינינו ובין ראש הועד, שהיה כידוע אישיות תקיפה ובעלת השפעה במושבה. להשיג, איפא, בנין צבורי במושבה בשביל החזיון לא היה ביכלתנו אפילו להעלות על הדעת, ובכן עברנו מבית לבית להשיג אולם פרטי בעד כסף. ואולם אל כל מקום שהיינו פונים היו משיבים את פנינו, בהודיעם לנו על פקודת ראש הועד לבלי להשכיר לנו בית וכי כל אשר יעבר על הפקודה ענש יענש ע"י ועד המושבה. עוד אנו מתלבטים בשאלת מקום להצגת החזיון, והנה נמצא אכר אחד, שרחש אהדה לנו הצעירים והשכיר לנו את ביתו. הדבר אך נודע לועד המושבה והוא שלח מיד להתרות באכר ההוא, שאם יוצג החזיון בביתו—החרם תחרימו המושבה: לא יקבל עזרת רופא, ילדיו יוצאו מביה"ס, את נחלתו יוציאו מן התמיכה וכו' וכו'. האכר, שהכיר יפה את שטמפר כגוזר ומקים,— נפל לבו עליו ויתחרט ממעשהו.

כיון שהגיע הערב שלפני היום המיועד להצגת החזיון ואין תקוה כי יתן לנו האכר הנ"ל את ביתו, החלטנו לערוך את ההצגה בחדר מעונו של אחד הפועלים. קטן וצר היה החדר מכדי הכיל קהל רואים מספיק, אבל עצה אחרת לא היתה לנו. ואולם ראש הועד, יהושע שטמפר, בפחדו לדברי האפיקורסות שישמעו מפי הצעירים בפומבי, — לא נח ולא שקט גם עתה ושלח שמשים אל בעל הבית בדרישה לבלי תת בביתו להציג את החזיון. האכר ענה, שהוא מוסר את ביתו לרשות הועד ויעשה בו הועד מה שירצה. וראש הועד אמנם עשה מעשה אשר לא יעשה.

שעות אחדות לפני התחלת הנשף, וחברינו וידידינו, שהיו מפוזרים בכל מושבות יהודה, התקבצו למרות הגשם לפתח תקוה לעזר לנו במלחמתנו הראשונה עם ועד המושבה בעד חפש הדבור. שעת ההצגה הגיעה, והנה הופיעו שני בידואים משומרי המושבה ויתיצבו אצל הפתחים, לבלי תת לאנשים להכנס פנימה. אז בחרנו גם אנו מהחברים החזקים והזריזים ביותר כדי למנע בעד שערוריה. וההצגה עברה סוף סוף בשלום. רק לאחר ההצגה, כשנשלח סכום הכסף הקטן, הכנסת ההצגה, לרוסיה לטובת ההגנה העצמית, נתברר לו לשטמפר, כי אכן תכלית מעשנו היתה לעזר לנדכאים וכי כל עצם עבודתנו וסבלתנו כאן מקורו ברגש אידיאלי—דבר הקרוב כ"כ לרוחו הוא, — שנה לבסוף האיש את דעתו והודיע על זה בגלוי.

וכאשר גנבו את ספריתנו, ספרית הפועלים הראשונה בא"י בכדי שלא נוכל להפיץ על ידה את דעותינו «המסוכנות» (הדבר היה באמצע היום בהיותנו בשדה), התפטר יהושע שטמפר בגלל המעשה הזה מעבודת המזכירות בועד. וכשאני הספרן הלכתי בשם הפועלים המאורגנים להודיע לועד המושבה על הגנבה וקבלתי מענה בלתי רצוי, — העיר אז יהושע שטמפר מצדו, כי על ועד המושבה להשלים אתנו, מפני שגם אנו כחלוצי הישוב לפנים באנו לא"י בתור אידיאליסטים, להקריב את נפשנו בעד תחית העם. לדאבוננו היתה הריאקציה חזקה, שאפילו שטמפר עצמו לא יכל אז להכריע לטובתנו.

שוב מעשה בהצגת חזיון, שפגשה התנגדות נמרצה מצד אחדים מקנאי המושבה הקצוניים. וכשבאו אל יהושע שטמפר לבקש השתתפותו במלחמתם זו עם ה«אפיקורסים», ענה ואמר להם: «חדלו ממלחמתכם—לא תנצחו. והיודעים אתם מפני מה?—מפני שהם הנם אפיקורסים אמתיים, מוכנים להקריב עצמם בעד רעיון החפש, ואתם אינכם חרדים אמתיים».

אחרי הברון רוטשילד, שנטע בפתח־תקוה את הפרדס הראשון (בשנת תרנ"ח), נטע

פרדסו של שטמפר בתור בית־ספר לעבודה עברית.

יהושע שטמפר את הפרדס השני. ובהיות אמצעיו מצומצמים משך אליו שותף מיהודי ירושלים את דוד פינשטין. הפרדס הזה לא היה מן הגדולים (שטח של 35 דונמים) ואולם התאמצותם של בעליו דלי האמצעים היתה רבה מאד ונסיונו הנועז הזה של שטמפר פלס דרך גם להבאים אחריו, ומשנה לשנה התחילו צצים ועולים בפתח תקוה פרדס אחרי פרדס, באופן שבשנת תר״ס כבר היו בפתח־תקוה 300 דונם נטעים, ובאותה שנה עצמה נוסדה «אגדת פרדס», ששטמפר היה בה העסקן הפעיל ביותר עד יומו האחרון.

מפרדסו של שטמפר יצא גם המחזור הראשון של מומחים בקטיף ובאריזה מבין הפועלים העברים. וכך היה הדבר: בשנת תרס״ג, היא שנת היבול הראשון בפרדסי פתח תקוה המעטים, הביאו בעלי הפרדסים פועלים אורזים ונגרים מומחים לכך מערביי יפו[1], באמצע עונת העבודה הזו חל חג הרמדן והערבים הללו הלכו ליפו לחוג את חגם הנמשך שלשה ימים. בפרדסו של שטמפר נמצאה כמות ידועה של פרי קטוף שחכה לאריזה. אז קמו אחדים מצעירי פתח־תקוה שהיו עסוקים אז בפרדסו של שטמפר בשאר עבודות ועל פי יזמתו של האחרון החלו לחקות את מעשה הבריה, האריזה והנגרות שהיו עושים הערבים ואחרי עבודה של שעה בערך יצאה מתחת ידם התיבה הראשונה ארוזה תפוחי־זהב. לאט לאט במשך שלשת ימי הרמדן, שהפועלים הערבים שהו ביפו, נארזו על ידי הפועלים העברים כמאה תיבות. כששבו הערבים אל הפרדס רצה העומד בראשם והאחראי על טיב העבודה להריק את התיבות הללו מעשה ידי הפועלים היהודים אל גל הפרי, לבררם ולארזם מחדש, מפני החשש שמא יצא מתחת ידי היהודים דבר בלתי מתוקן, ואולם שטמפר ויתר על זה ושלח את התיבות כמו שהן, בתור פרי ממדרגה שניה. ואולם כשהגיעו החשבונות ממקום המכרם לא נמצא שום הפרש במחירן—מה שהוכיח, כי לא נמצא בעבודת האריזה שום פגם.

הודות לנסיון הראשון הזה נתקבלו לעבודת הברור והאריזה בשנה השניה פועלים עבריים, שברבות הימים עלו במומחיותם במקצוע זה על הערבים עצמם.

שטמפר וחברת «פרדס».

יהושע שטמפר היה אחד הבודדים בפתח־תקוה, שהרגישו בכל גודל הסכנה הצפויה מזה, שכל אדמת המושבה מעובדת בעקר בידים זרות. מובן שהוא לא תפס את שאלת העבודה העברית, כדרך שדנים עליה אצלנו כיום, אבל די ברור היה לו הערך הלאומי הרב של עבודה עברית, וגם נסה להגשים דבר זה במציאות. כש«פרדס»—הסינדיקט הגדול של בעלי־הפרדסים מכל מושבות יהודה—נוסד הודות לעמלו של יהושע שטמפר ובעזרתם של אנשים אחדים מהחברים, דרש יהושע שטמפר בכל תוקף שהסעיף על עבודה עברית יקבע וגם ישמר בפועל, והכניס את הסעיף הזה, למרות התנגדותם החזקה של אחרים, שלא הודו בסעיף אפילו בפרינציפ. יהושע שטמפר שמר על העקר הזה ככל אשר הרשוהו כחותיו הדלים, ובפרדסו עבדו תמיד בין הפועלים הערביים גם פועלים עברים.

אכן קנאי היה האיש, ברם גם חד־צדדי לגמרי לא היה וקנאותו לא תמיד העבירתו על דעתו.

הוא היה גם מנהל וסדרן מצוין. ידע לקנות לו את לב התושבים והצליח לרכש אמונם לעצמו ולועד המושבה. הוא ידע לקרא למשמעת ולשמור עליה בעצמו. הוא משל

[1] באותה השנה היה כל פרי תפוחי הזהב בפתח תקוה י״ב אלף תיבות בערך.

מכתבו של יהושע שטמפר למנהלי פתח־תקוה משנת תרמ״ג [1].

עש״ק יפו. שוכט״ס לכבוד מנהלי וחברי פ״ת הי״ו.

אודות הבאר כאשר פתרתי כן היה, כי החלל נתקלקל ותמול עבדנו כל היום ולא יכולנו להעמיק לכן הלכנו אל הירש לבקש ממנו שישלח לנו את הנער משרתו שהיה עמנו קודם אולי יעלה בידו דבר, אבל כמעט שגרש אותנו ותקע כמה פעמים את המקדח ולא רצה אף לשמוע שאלתנו. לכן אין לנו עצה אחרת כ״א לעשות צנורות של בדיל (צינקבלעך) וקנינו ארבעה בלעכען בעד 1 פראנק כל אקע ועלו 17 פראנק ויהי׳ 15 מעטער ארוך וגם נקח עמנו רודד פחים אל מקומנו לחבר הצנורות אחד אל אחד עת הורדתם וה׳ הטוב ישפיע לנו מים חיים העולים לקראתינו דרך הצנורות ויראו שונאינו ויבושו — ועתה באתי להעירם כי הנה הקציר הגיע ואין משגיח ומפריע האכרים לקחת להם כל היבול לעצמם או בהיפך אין מי שיוציא מאמר הרשות מהממשלה על הקצירה ואולי תתקלקל התבואה בעמדה במחובר יתר על עונתה, ומים אין לשתות בפ״ת. כללו של דבר אין אתנו יודע עד מה לעשות ומה לחדול והגם שהדבר אינו נוגע לי לעצמי בכל זאת איככה אוכל וראיתי באבדן דמי אוהבי ורעי ואעמוד מנגד, לכן אנא או לבוא בעצמם או לצוות עלי לעשות לטובתם דבר לקח חַיִל וכדומה כי לבי עלי דוי אם אזכור שעוד הפעם נהיה ללעג וקלס בעיני שודדינו — כן חנו אֲרַאבֶ על ג׳אראמנע בגבול מיר ומקניהם נטושים על כל שדותיהם הזרועים דורא ושומשמין ואין מוחה, כי אני לו היה לי אך סוס לרכוב עליו ורעוואלווער בידי הייתי הולך להם וכלה גרשתים אך ברגל ובמטה אשר בידי המה ילעגו לי לכן אשים עצמי כנראה ואינו רואה וכאינו שומע עד שיעירו ויעוררו גם אותי או זולתי לעשות דבר רמל״כ אמר שקאימאקאן הועד למשפט על דבר שרצה לשלוח יד לקנות עמלעבעס ועל אודות שקרע נייר שלכם ע״י האיש שכתב בגזעטען דבר זה יותר אין לחדש אך החוה״ש שבת שלום.

יהושע STAMPFER

[1] המכתב הזה כמו כן הקטעים מיתר המכתבים שהובאו בפרק זה לוקחו מאוסף החומר «לתולדות הישוב ההקלאי העברי בא״י», הנמצא תחת ידי המחבר.

ביד רמה, והכל נשמעו לו ולועד, וגם בשעה שלא היו בני המושבה שבעי־רצון מהחלטות הועד, וגם כשהיו מתנגדים להן – מלאו אחריהן, מפני שיהושע שטמפר ידע להקנות להועד תוקף וסמכות.

אמנם בתור אישיות תקיפה, בתור מתנגד לדעות חדשות, לא ידע יהושע שטמפר את מדת הסבלנות. «הוא התיחס בשנאה לבה"ס המחודש, הוא ראה אפיקורסות בהרצאות שחפצו הצעירים לסדר במושבה, והפקרות ב«טריאטר». הצעירים וכל האנשים החפשים בדעותיהם ראו את עצמם בפתח־תקוה בימי שלטון יהושע שטמפר, כאילו הם דרים בעירה קטנה שלפני חמשים שנה. הועד היה מתערב בחייהם הפרטיים של האכרים והיה משגיח על שמירת המדות. בחגיגות נשואין היו אוסרים לערוך רקודים של אנשים ונשים. וכשסדר הד"ר כהן־ברנשטיין בפתח־תקוה הרצאות ע"ד תורת ההיגיינה והראה תמונות באמצעות פנס־קסם, נבהלו האדוקים ויהושע שטמפר בראשם, מפני שבשעה שמראים את התמונות מכבים את האור והאנשים והנשים נשארים בחשך בחדר אחד. ועד המושבה דרש אז מן המרצה, שלא יכבה את האור בשעת גלוי התמונות»[1]. ואולם אין בכל אלה כדי למעט את דמותו של שטמפר, אם נביא בחשבון את המקום, את הזמן ואת חנוכו הדתי, ונוסף לכל את מזגו החם.

בן חמשים ושש, בערב שבועות תרס"ח, השיב יהושע שטמפר את נשמתו אל על והובא לקברות במקום משאת נפשו—פתח־תקוה. להלויתו נקבצו באי־כח ממוסדות שונים מהישוב הישן וגם החדש. הספידוהו הרבנים היותר גדולים בארץ. את ההספד היותר לבבי נשא עליו הגרא"י קוק מיפו. חלק גדול מהפועלים העברים בפתח־תקוה לא יצאו לעבודה באותו יום וולו למנוחת עולמו את האידיאליסטן הגדול והלוחם הנלהב יהושע שטמפר.

בכדי להקים זכר־עולם למיחד המושבה העברית הראשונה בא"י, החליט ועד פתח־תקוה ליסד מוסד של צדקה מקומי, שישא עליו את שמו של המנוח, וגם להוציא ספר מפרשת חייו ומפעליו בארץ־ישראל.

לאות אבל הוציא הועד פקודה, לבל ישמע במושבה קול זמרה וקול שירה עד כלות שלשים יום לפטירתו.

אחרי מותו נקרא אחד מרחובות המושבה על שם המנוח.

על מצבתו נאמר:

עדה המצבה,

כי המושבה פתח־תקוה זעקה מרה ביום חצבה פה
הקבר לנפש יקרה ותשא קינה על בחיר בניה, אחד
מראשי חלוצי מיסדיה, עמל לשכלולה משנת תרל"ח
בו ירה פנתה עד התרס"ח ביום ה' סיון שב לאדמתה
יראי וחרד, חכם ונבון, אשכל הכפר
הר' יהושע בהר' בנימין שטאמפפער
תנצב"ה

[1] פתח־תקוה. יוסף רובין, «העולם» 1910, וילנה.

פרק ח.

מיסדי ובוני המושבה.

א.

נתן גרינגרט.

עליתו של נ. גרינגרט לא"י.—משלח ידו בירושלים.—השתתפותו בקנית אדמת פתח־תקוה.— הודעתו של גרינגרט ב«המליץ» בשם חברת פתח־תקוה.—יחסי הידידות בין גרינגרט ובין מיסדי המושבה.—פטירתו.

נתן גרינגרט עלה לירושלים מבריסק דליטא בעודנו צעיר לימים ובסכום כסף לא מועט שהביא עמו מחוץ לארץ יסד עם שני שותפים בירושלים, ר' נתנאל מוילנה ור' בן ציון ליאון, את בית־המסחר הראשון ליהודים האשכנזים מסחורות חוץ לארץ. אחרי פטירתו של ר' נתנאל מוילנה, יסד לו נתן גרינגרט בית־מסחר בפני עצמו. אחרי כן שָתַף את בניו של המנוח בן ציון ליאון ויהי בכל עסקיו ומסחריו נושא ונותן באמונה. שנים רבות עסק בצרכי צבור בירושלים בתום לב ובמסירות[1], ואולם פעולתו החשובה ביותר של נתן גרינגרט לישוב הארץ זוהי השתתפותו בקנית אדמת פתח־תקוה, בהיותו המנהל הכספי של חברת פתח־תקוה ואחד מראשוני מיסדיה של המושבה. בשנת תרל"ח הוא קנה יחד עם דוד גוטמן ועם יואל משה סלומון את חלקת האדמה הראשונה מידי קסר, ובשנת תרל"ט—תר"מ השתתף עם חבריו הנ"ל גם בקנית החלקה השניה מיד טיאן. בשתי הקניות הללו השקיע נתן גרינגרט הרבה מהונו וממרצו.

בשנת תר"מ, אחרי שמיסדי פתח־תקוה נאלצו מסבת הקדחת לעזוב את המושבה, ואנשים פרטים וגם חברות מירושלים התחילו לעשות מקח וממכר באדמת פתח־תקוה, פרסם נתן גרינגרט ב«המליץ» משנת תר"מ בשם חברת פתח־תקוה את הדברים האלה:

«זה שנתים ימים ובחסד עליון הגומר עלינו נוסדה החבורה הקדושה חברת פתח־תקוה לעבודת האדמה, אדמת הקדש בארץ הצבי, ותהי ראשית הוסדה לשם עבודה ממש, בעמל כפים שממנו פרנסתנו נמצא ולא לשם חזרה על הפתחים. כל באי החברה קימו וקבלו עליהם לעבוד את אדמת הקודש אם על ידי עצמם או על ידי אחרים, אך לא יחללוה לעשותה כלי חפץ לרועי רוח לחובקי ידים ולבצוע על ידה תחבולותיהם באונאת בני אדם, ואשר על כן אין רשות לשום איש מבני החברה למכור את חלקו למישהו שלא בהסכם בני החבורה, ואם מכר — אין מעשהו כלום.

---

[1] ע"פ «זכרון לחובבים ראשונים» חוב' ו' של פ. גראיבסקי, ירושלים.

קבלה מאת נתן גרינגרט.

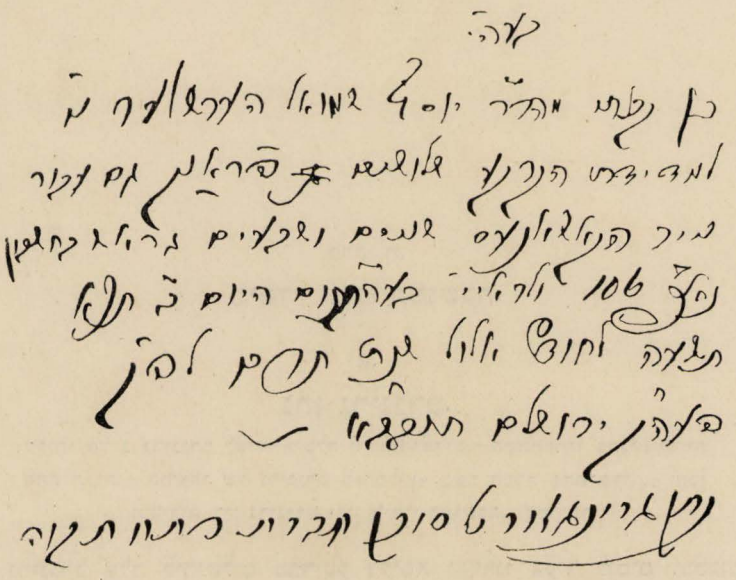

בע״ה.

כן קבלתי מהר״ר יוסף שמואל הערשלער נ״י למדידת הקרקע שלשים פראנק גם עבור נייר הקאשאנעס שנים ושבעים גראש בחשבון נא״פ 106 ולראי׳ בע״החתום היום ב׳ תצא תשעה לחודש אלול שנת תר״ם לפ״ק.

פעה״ק ירושלם תובב״א. נתן גרינגארט סוכן חברת פתח תקוה.

«ועתה הנה שמענו וגם ראינו כי קמו אנשים מבוהלים ומבהילים מחוץ לחברתנו וידפיסו שטרי מקנה למכור ד׳ אמות קרקע מהקרקע שקנו לפי דבריהם מאחד מחברינו בפתח־תקוה. ועל כן חובתנו היא להודיע לכל באי־עולם, כי אין לבנו הולך אחרי ההבל הזה, שאינו אלא מעשה תעתועים ואחיזת עינים לתפוש קלי־הדעת בלבם, ויוצאים אנו במחאה גלויה כנגד המוכרים והקונים, המבטלת כל כח קנין וזכות בקרקע אחוזת פתח־תקוה, שזרים אומרים לרשת בה לא לשם עבודתה ומכל שכן, שהמוכרים מדפיסי שטרי המקנה שאנו נדונים עליהם קנו חלקם (שני דולם, שהם 3200 אמות מרובעות) לא בנחלת חברתנו ולא על האדמה בכלל, כי באויר השמים, כי האיש המוכר להם שנזכר שמו בשטר המקנה איננו חבר כלל בחברתנו ואין לו אפילו מדרך כף רגל באחוזת נחלתנו. סוף דבר, כל ענין שטרי המקנה הנ״ל איננו אלא הבל ורעות רוח.

הכותב והחותם בשם כל בני החברה «פתח־תקוה» נ ת ן ג ר י נ ג ר ט».

עם חברת פתח־תקוה ובעיקר עם השנים ממיסדיה, דוד גוטמן ויואל משה סלומון, היה נתן גרינגרט קשור קשר קניני וגם לבבי משך שתים עשרה שנה משנת תרל״ח, בה נתקיימה הקניה הראשונה של פתח־תקוה עד שנת תר״ן, שבה עשו השלשה ליקוידציה לחברה הנזכרת, וגם לאחר כך נשארו ידידים נאמנים לכל ימי חייהם.

* בי״ז כסלו שנת תרנ״ט נפטר נתן גרינגרט ונקבר בירושלים.

ת נ צ ב ״ ה .

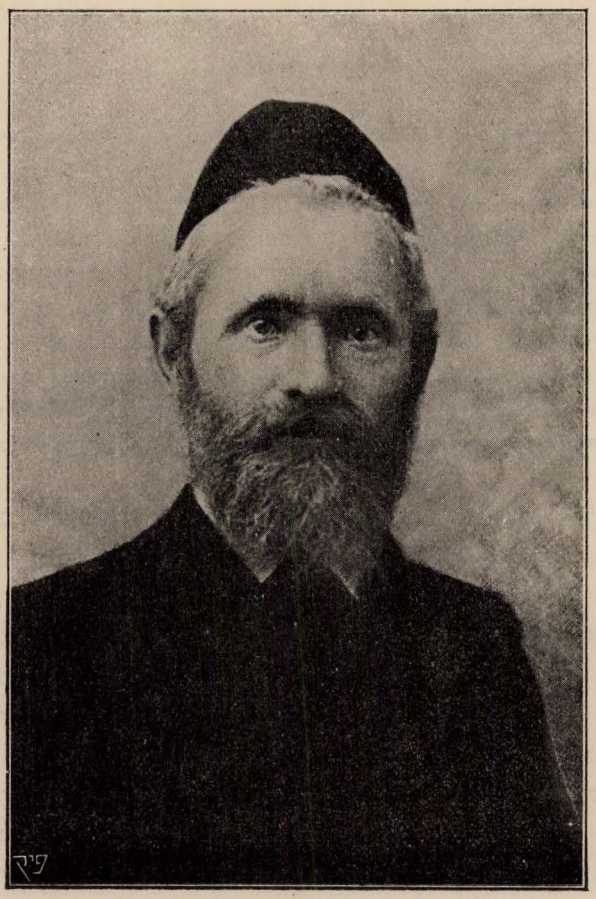

נתן גרינגרט.

ב.

אלעזר ראב.

א. ראב בא בתור חקלאי מנוסה מהגולה.—ראב בתור אחד מראשוני חובבי־ציון.— יום הולדו ומקום מולדתו.— חנוכו.— ראב נודד מכפר מולדתו ונעשה לרוכל.— ראב נאשם במעשה רצח. — שבתו חדש ימים במאסר.— נשואיו של ראב והתישבותו בכפר סנט־אישטון, במקום שהוא נעשה לחקלאי.—ראב נשלח ע״י תושבי הכפר ההונגרים בתור אחד הבוחרים לפרלמנט.—ראב—זקן הכפר.— יציאתו את הכפר והתישבותו בעיר. — שני מכתביו של צבי הירש קלישר לראב. — עליתו עם משפחתו לא״י והתישבותו בירושלים. — עסקו הראשון בירושלים.—התודעותו אל מיסדי פתח־תקוה.— עליתו על הקרקע.—ראב ובנו לובנים לבנים לבנין ביתם בפתח־תקוה. — יציאתו של ראב אחרי חורבן המושבה לירושלים.—ראב לעת זקנה.—דבריו אל בנו יהודה.—פטירתו.

אלעזר ראב היה כמעט היחידי בין חלוצי פתח־תקוה, שעלה על קרקע המושבה בתור איש אדמה, עשיר נסיונות־עבודה חקלאיים עוד ממקום מולדתו הונגריה. בידיעותיו היסודיות בהלכות עבודת אדמה הביא תועלת מרובה מאד למתישבים הראשונים בפתח־תקוה, בהיותו, הוא עם בנו יהודה, מחנכיהם ומדריכיהם בעבודה. הוא בא בתור אחד מראשוני חובבי־ציון בהונגריה, בעת שחובבי־ציון מאורגנים עדיין לא היו אז במציאות ובא בחליפת מכתבים עם הרה״ג ר׳ צבי הירש קלישר זצ״ל ועם קרל נטר.

אלעזר בן שלמה ראב נולד בשנת תקפ״ח בכפר סילש בהונגריה, גדל ונתחנך בבית הוריו ולמד תורה ב«חדר». אביו, ר׳ שלמה ראב, עלה לארץ־ישראל עוד בשנות הששים של המאה שעברה. במשך השנים למד את שפת המדינה וגם את השפה הגרמנית. בתקופת ההתקוממות של הונגריה (בשנת 1848) נמלט אלעזר ראב יחד עם גיסו, בנימין שטמפר, אביו של יהושע שטמפר. עם עוד שני צעירים מפני המהומות שבמרכזי המדינה, ובמעט הכסף שהספיקו לקחת עמם, קנו להם סוס ועגלה ומעט סחורה ונעשו לרוכלים. פעם, אגב נדידתם בעירות ובכפרים שבקרואטיה ההונגרית, בלונם לילה אחד בפונדק יהודי, התנפלו שודדים על כומר הכפר, שגר סמוך לאותו פונדק והרגוהו. מיד נתפשטה שמועה כי היהודים הזרים הם הם ששלחו את ידם ברצח ההוא. הקרואטים הנרגזים אמרו מיד בלי כל דין ודברים להמיתם מיתה משונה על ידי הושיבם על חודי כלונסאות. ואולם אותה שעה נתערבה הממשלה והצילתם מידי ההמון הסוער ותאסרם בשלשלאות ותושיבם במאסר שהתענו בו ארבעה שבועות, עד כי נמצאו סוף סוף הרוצחים האמתיים והאסירים היהודים הוצאו מכלאם.

כתב גבאות מאת הר׳ צבי־הירש קלישר לאלעזר ראב[1].

כתב גבאות

לחברת ישוב ארץ ישראל

בקול הקורא אשר הדפסנו תוך חשון תרכז עוררנו את אחב״י להיות לעזרת [illegible] בנחלת אבותינו, אשר אך חסד כזה עלה על כל החסדים הפרטים אשר ישו נדיבי עם, שכרם אתם, ופעולתם לפניהם. והן בקשנו שבכל עיר ופלך יקימו לנו מושיעים אשר ישתדלו בדבר מצוה רבה הלזו לזכות בקודש, ומי לד׳ אלינו יענה ויאמר הנני שלחוני ואלכה לעשות מסלה לאלקינו לארצו ועמו והנה קם לנו איש עושה חיל אשר פעל ועשה בעירו ובסביבותיו למצוה רבה הלזו, ה״ה איש חיל פועל צדק אוהב אדמת קודש מגזע תושב ירושלים ת״ו מוה״ אלעזר בן הרב מוה״ר ל״ נ׳ ראאב בעיר ס׳ איסטאן במדינת אונגארן יברך ה׳ חילו וחפצו ישלים לזה קראנו לו שם גבאי לחברת ישוב ארץ ישראל יהי נא לכל דרכיו משכיל וזכות רבים תלוי בו, הן החתומים לתת כל שנה, והן הנותנים מנה אחת כפי יכלתם, ועל כל נדבתם יקבל הגבאי קוויטונג מן הפקידים וסוכנים:

טהארן וגרעטץ תוך כסליו שנת יבוא משיח צדקנו לפ״ק

הק׳ אליהו במוהר״ש זצ״ל חונה בק״ק גרעטץ במחוז פאזען

הק׳ צבי הירש קאלישער

KOLONASITIONS VEREIN FÜR PALASTINA

[1] מאוסף החמר «לתולדות הישוב החקלאי העברי בא״י», הנמצא בידי המחבר.

עבודתו של א. ראב בתור חקלאי בכפר הונגרי.

כשנפסק המרד שב אלעזר ראב אל כפר מולדתו, ואחרי שנשא לו אשה, יצא משם ונתישב בכפר סנט־אישטון. באותו כפר התחיל מיד עוסק בעבודת אדמה על פי שטה אירופיח ממש. תושבי הכפר כבדוהו וחבבוהו מאד בגלל אחזו בעבודה זו שכה מעטים העובדים בה מקרב היהודים, ובמשך זמן לא ארוך ביותר נתפרסם שמו כאחד החקלאים המתוקנים. הוא חכר לו הרבה שדות וזרע בהם כל מיני תבואה, גם כרם גדול היה לו ועדר כבשים, ששמש מופת לאכרי הכפר בטיב צמרו. במשך הזמן הספיק לרכוש לו את אמונם של תושבי־הכפר ההונגריים עד לידי כך, שבבחירות הראשונות לפרלמנט ההונגרי הראשון הם שלחו את היהודי אלעזר ראב בתור בא־כחם בבחירות. כמו כן שמש אצלם במשרת זקן הכפר, למרות שהיה היהודי היחידי באותו הכפר.

כדי לתת לבניו בכפר חנוך יהודי מתוקן ולנטוע בלבם גם אהבה לארץ האבות הזמין אליו בתור מורה את קרובו יהושע שטמפר הצעיר[1].

כשמתה עליו אשתו, והוא נשאר עם שני בניו ושתי בנותיו היתומים, עמד ועזב את הכפר ועבר אל העיר, כדי לערוך את ההכנות לנסיעה לא"י, ומיד התחיל שם לבוא בחליפת מכתבים עם ראשוני חובבי־ציון ע"א הגשמת רעיון עבודת אדמה בארץ־ישראל.

מכתביו של צ. ה. קלישר לא. ראב.

בביתו של בנו, יהודה ראב, נמצאים שני מכתבים של ר' צבי הירש קלישר, מנהיגם הרוחני של חובבי־ציון בימים ההם, כתובים לאביו, לאלעזר ראב. המכתב הראשון הוא מין יפוי־כח לאלעזר ראב בדבר ישוב א"י והשני הוא מכתב פרטי מר' צבי קלישר לאלעזר ראב, משנת תרכ"ח, כלומר עשר שנים לפני הוסד פתח־תקוה. המכתב נכתב גרמנית ותורגם ע"י ישראל בלקינד לעברית ועל ידו הוא נדפס בשתי השפות בירחון שלו «המאיר» לפני 17 שנה.

וזה נוסח המכתב:

ב"ה טהארן יום ד' וארא תבורך.

לידידי היקר דורש שלום ציון באהבה מ"ה אלעזר נ"י.

«את מכתבו היקר קבלתי ברב עונג, כי הכרתי מתוכו את לבו החם לארץ הקדושה, בעצתו להוציא קול קורא כיון הוא גם לדעתי וכבר בשנה שעברה הדפסנו קול קורא, וגם תקנית לחברת ישוב א"י. הנני שולח לו שש העתקות של הקול הקורא ושל התקנות אשר יואיל כ' להפיץ בעיר ובסביבותיה ואם יהיה נחוץ עוד העתקות רבות אשלח לו».

אחרי שאר הפרטים בקשר עם הפצת החומר התעמולתי מוסיף הרב הנ"ל:

«הצדיק העשיר מר אהרן חאף מברלין רוצה לשלוח באביב לארץ־ישראל אנשים מומחים, אשר יחקרו באיזה אופן ובאיזה מקום טוב יהיה ליסד את המושבות. מהעיר צפת בא לנו מכתב ועליו חתומים מאה איש, כלם נכונים להקדיש את עצמם לעבודת האדמה. יחד עם זה בא מכתב תעודה מאת הקונסול, אשר בו הוא מעיד, כי האדמה בין צפת ובין טבריה טובה מאד למזרע תבואות, לנטיעת עצי פרי ולגדול בהמות. וכן גם אצל יפו. חסר לנו רק סכום הכסף הנצרך לנו לזה. לע"ע יש לנו אלפי טאלער אחדים, אבל הסכום הזה יגדל ב"ה מכל צד. וכו' וכו'. לכן מחויב כל איש ואיש, אשר לו רכוש כל שהוא, לעזור לנו בידו ובלבו, כי כל מי שיש לו חלק בא"י — יש לו חלק בעולם הבא».

כ' ידידו ואוהב קודש הק' צ. הירש קלישר.

[1] עיין הפרק הקודם, יהושע שטמפר.

בשנת תרל"ה, שלש שנים לפני הוסד פתח תקוה, עלה אלעזר ראב עם משפחתו לארץ ישראל ונתישב בירושלים. מיד לבואו העירה טרח ומצא לו מקור מחיה ע"י תעשית גבינה, שהיה מוכר אותה לתושבי ירושלים האירופיים. באותו זמן עצמו הוא מתחיל לחפש אחרי מנין אנשים למען בא עמם בדברים על אודות משאת נפשו העיקרית — הישוב החקלאי בארץ־ישראל, עד שבשנת תרל"ו הוא מתקשר עם שלשת החברים דוד גוטמן, יוסף טריויש ואברהם הורביץ לאגודה אחת בשם «גאולת הארץ», ולבסוף הוא מצטרף לאלה שנתנו את הדחיפה הראשונה ליסוד המושבה פתח תקוה. כשנקנה לאחר שתי שנים שטח האדמה הראשון בשביל פתח־תקוה, עלו אלעזר ראב ובנו יהודה הראשונים על הקרקע לעבדה ולשמרה וגם לשמש מורים ומדריכים ליתר החברים, שמעבודת אדמה לא היה להם עדיין כל מושג, ויחפים ומופשלי מכנסיהם עד הברכים עמדו האב ובנו ולשו חומר ותבן ללבנים והקימו להם בית—אחד מהבתים הראשונים בפתח תקוה. אשתו השניה, שעבדה מתוך התאמצות יתרה, חלתה עד מהרה מחלה קשה ואחריה חלה גם אלעזר ראב עצמו, אחרי עבודה מאומצת מופרזה שעבד כבר בשביל אחרים.

כשהתחילה המושבה הולכת ונחרבת ותושביה—מהם מתו ומהם יצאוה—ובינתים הגיעה שנת תרמ"ב, היא שנת השמיטה, שאז נתרוקנה כבר המושבה כליל, יצא גם אלעזר ראב ומשפחתו ונתישב בירושלים, ובהיותו מומחה לתעשית יין התחיל עוסק שם בתעשיה זו, שעליה היתה פרנסתו.

לאחר שנים מספר, כשהמושבה נבנתה מחדש, היה א. ראב כבר זקן ותשוש כח מדי בשביל להתחיל מחדש בעבודת אדמה. אפס מבניו דרש, כי ישובו אל המושבה וימשיכו לחיות חיי אכרים יחד עם יתר חלוצי הישוב החקלאי. לפני מותו היו דבריו האחרונים לבנו יהודה לאמור:

«חיב אדם להיות מעורה כעץ רענן בקרקע מולדתו, להכות שרשים בעמקה ולהסתעף לרום ולרוחב».

הוא מת בירושלים בכ"ב תשרי תרס"א, תנצב"ה.

ג.

מיכל ליב כץ

(נולד בשנת תר״ו—נפטר בשנת תרפ״ג).

שנת הולדו.—מקום מולדתו.—אביו.—חנוכו ולמודו בישיבה—עליתו לא״י.—התנגשותו עם ערבים הסַיָרים על פני הים.—הגנתו על יהודי ירושלים מפני הערבים והנוצרים.—הצטרפותו אל מיסדי פ״ת.—השתדלותו להשיג רשיון הממשלה לבנות בתים בגדרה.—חליפת המכתבים בין פקיד הברון אסובצקי ובין מיכל כץ.—עבודתו המסורה לגאולת הארץ.—כץ מיסד שכונות יהודיות בירושלים.—דאגתו לחרשת ותעשיה בערים.—כץ מציל אדם ממות.—עבודתו לטובת העליה.—פטירתו.

I

מיכל ליב כץ נולד בשנת תר״ו בעירה קרולי, שלפני המלחמה היתה שייכת להונגריה ועכשו—לרומניה.

אביו היה דין העירה, יהודי למדן וחביב ומכובד על תושביה.

מיכל ליב כץ בלה כמעט כל שנות נעוריו ב«ישיבה» של מהר״ם שיק, המחבר של «שאלות ותשובות», ועוד בשבתו שם על ספסל הלמודים חדר אל לבו הצעיר הרעיון של שיבת ציון. בהיותו בחור חסון־גו ורחב־כתפים—מוכשר לפי כל חקי הממשלה ההונגרית לעבודת צבא, עמד מיכל ליב בהיותו בן עשרים ואחת וברצונו ובהסכמתו של אביו עלה לא״י להיות איש צבאה הנאמן במשך כל שנות חייו.

מעשי גבורתו של כץ.

בהיות הצעיר כץ נוסף על כחו הגופני ומזגו החם גם מחודר גאוה לאומית, היה לא פעם יוצא במלחמת־אגרופים עם המדיארים בהגינו על כבוד בני עמו. בעוד שבארץ ישראל, קוה הצעיר כץ, לא יצטרך להשתמש בכח האגרוף, ואולם הוא טרם הספיק עוד להציג כף רגלו על אדמת הארץ, בקרבו רק אל החוף, וכבר היתה לו התנגשות עם ערביי המקום. וזה הדבר: ברדתו מן האניה הגדולה אל סירה יחד עם עוד מספר יהודים על מנת לקרב אל חוף יפו ובהתרחקם כבר שטח ידוע מן האניה, התחילו הערבים, כדרכם בימים ההם, בשעת העברת הנוסעים בני הנכר, לדרוש מהם עודף כסף — «באקשיש», באימם עליהם, שאם יסרבו למלאות דרישתם, יחזירום אל האניה או — מה שמסוכן יותר — ישליכום הימה. כראות כץ את הדבר הזה, קם וחטף מיד אחד הסַירים את המשוט, ובהניפו על ראשו הרעים: חתור! או כאן תהא קבורתך... דומם, מבלי הפלט הגה עוד הביאו והורידו את הנוסעים אל החוף.

גם בבואו ירושלימה, לא יכול הצעיר כץ לשאת בשקט את התנהגותם של הערבים

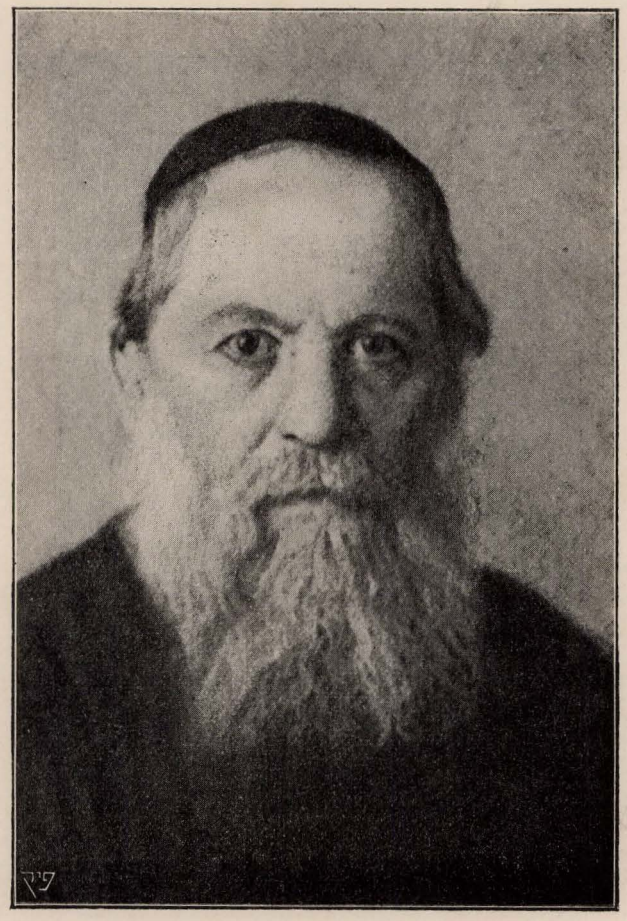

מיכל ליב כץ.

נולד בשנת תר״ו בהונגריה ונפטר י״א תשרי שנת תרפ״ג בירושלים.

פרדל כץ

אשת מיכל ליב כץ, נולדה בשנת תר״כ.

ושל החילים התורכיים עם יהודי המקום, ובכח גבורתו שהראה להם לא פעם הצליח ללמדם «דרך ארץ».

יהושע שטמפר ז״ל מספר, שפעם, בעברו באחד מחוצות ירושלים, ראה והנה איש יהודי צעיר עם טלית ותפילין תחת זרועו מכה שלשה חילים תורכים בעוון העליבם אשה יהודיה אחת חנונית. שטמפר, מבלי שהכיר עוד את כץ, נזדרז והוציא מתחת זרועו של הצעיר את הטלית והתפילין, באופן ששחרר גם את ידו השניה. כץ רק הרגיש בדבר, והתחיל עובד בשקידה יתרה בשתי ידיו כאחת, כשהוא גוזר על ימין ועל שמאל עד הניסו את שלשת החילים, כשהם מוכים ופצועים וכל עוד רוחם בם.

אחרי פגישה זו החליט שטמפר שעם בחור כזה כדאי הדבר להתודע, וכך נעשו ידידים וחברים לעבודה במשך כל ימי חייהם.

כשנקנה שטח האדמה הראשון ליסוד פתח־תקוה ומיכל ליב כץ עלה יחד עם שאר המיסדים על הקרקע, היה הוא הראשון, שסבל מההתנפלות הראשונה של הערבים[1]. בהמשך השנים, כשהספיק להשתלם בידיעת השפה הערבית והנמוסים הערביים, עזר הרבה לחבריו בשעת נהול מו״מ עם הערבים בדבר קנית אדמה מידיהם.

פעולתו של כץ לטובת הישוב החקלאי.

בתקופה הראשונה להוסד ואדי־חנין עבד כץ במושבה זו בתור מדריך בעבודה והרבה עזר שם לאכרים בגבורתו ובידיעתו את השפה הערבית. בראשית הוסד ע״י הבילו״ים המושבה גדרה, אנו רואים כבר את מ. כץ כשהוא משתדל לפני הממשלה לקבל ממנה רשיון לבנות בתים בשביל הבילו״ים בגדרה. הוא מסיע כמו כן לבילו״ים לגמור את הסכסוכים עם האפנדי חוסני־בי, שערער על חלוקת הקרקע של גדרה, כמו שאנו רואים את זה על פי מכתב של המפקח ש. הירש ממקוה ישראל לד״ר פינסקר[2].

כץ והפקיד אסוביצקי.

כשבא אל הארץ פקידו של הברון רוטשילד, ה׳ אסובצקי, זה שהצטין יותר מכל שאר הפקידים בפעולתו הנמרצה לטובת הישוב העברי החקלאי בא״י, מיד ראה במיכל כץ כח חשוב לתכלית מעשיו בארץ—ומאז נעשה כץ ליועצו ויד ימינו בכל.

כדאי לקרוא את מכתביו המרובים הכתובים עברית יפה של הפקיד אסובצקי למ. כץ בכדי לעמוד על אותו יחס האהבה וההערצה ההדדית ששרר בין שני האישים החשובים הללו שעסקו בגאולת הארץ.

כץ היה סמל הפעולה והתנועה הבלתי פוסקת, תמיד היה נמצא בדרך, עובר בערים ובכפרים לחפש שטחי אדמה מתאימים לישוב, ורעיון גאולת הארץ לא עזב אותו אף לרגע אחד. — «רק לקנות, לקנות ולקנות, כי מי יודע אם מה שיפול מידינו היום ישוב אלינו מחר ואם נשיגו באותו המחיר של היום».

ביחד עם דאגתו לישוב החקלאי נתן כץ את לבו גם לתעשיה העירונית והוא הראשון שהקים את טחנת הקיטור בירושלים.

בירושלים קנה גם הרבה שטחי אדמה לשכונות חדשות ושתי שכונות יסד כמעט בכח עצמו: את שכונת «זכרון טוביה» על שם רבו ר׳ טוביה, שיחד עמו עלה לא״י, ואת שכונת «שערי צדק». גם המגרש לבית הספר «בצלאל»—פרי השתדלותו של כץ. הוא קנה אותו מידי תורכי אחד במחיר זול, ואלמלא עשה באותו יום השבת את ה«מצדקה» (שטר המכירה)

[1] עיין פרק ד׳, עמוד כ״ד.

[2] «כתבים לתולדות חבת ציון», כרך ב׳ עמוד 124.

פרטי קנית מגרש «בצלאל» ע״י כץ.

היה המוכר בודאי מתחרט. ובכדי שלא לעשות את הצעד החפשי הזה על דעת עצמו, הלך כץ להמלך ברב זוננפלד. והרב התיר לו את הדבר, באמרו, כי למרות שהמגרש נקנה לשם בית־ספר «אפיקורסי», הנה עצם גאולת שטח של אדמת הקודש מידי עכו״ם היא בחינת פקוח נפש, הדוחה שבת. ולמיכל כץ לא היה צריך יותר. באותו רגע הוא מהר למקום הדרוש וכתב את החוזה וחתם והחתים עליו.

גם שאלת בנין בית־חרושת לסכר העסיקה מאד בימים ההם את מחו של כץ והוא דפק על דלתות מהנדסים ותכן עמם תכניות מתכניות שונות, חפש את המקום ואת האנשים המתאימים והחליף עמם מכתבים בענין זה.

ואולם הצד המכריע היה אצלו הישוב החקלאי. להרבות בקניות קרקעות, להקל את עול המסים הכבד, שהיה רובץ על צוארי האכרים העניים — זה היה עיקר העיקרים בשבילו. וכשראה איך שהאפנדים קונים מהממשלה את ה«עושר» ועושקים ע״י כך את האכרים העניים, עמד וחכר לכמה שנים מהממשלה את ה«עושר» של קסטינה ועל ידי זה הקל הרבה למושבה העניה.

II

לשם קנית קרקעות עבר כץ כמה פעמים את הארץ לארכה ולרחבה. זמן רב בלה בעזה ונהל שם מו״מ בדבר קנית שטח־אדמה גדול. פעם בימי מסעיו בארץ הציל יהודי מסכנת מות. וזה הדבר: בנסעו פעם בלוית אחדים מפקידי הממשלה לראות את אדמת פֻּג׳ה, שגם נקנתה על ידו אח״כ[1], ראה לפניו באמצע הדרך והנה יהודי אחד מההרריים עומד קשור אל עץ. כשנגש כץ אל המקום, נתברר לו מפי הקשור, שדקר ערבי אחד בסכין על שזה חרף את אמונתו וערביים אחדים שראו את הדבר, תפשוהו וקשרוהו אל העץ עד בוא גואל הדם וימיתהו. מיד השפיע כץ על פקידי הממשלה, שצוו להתיר את האסיר מחבליו וכץ לקחהו עמו על אחריותו על מנת למסור אותו לקונסול הרוסי.

כששערי ארץ־ישראל היו לא־פעם ננעלים מפני היהודים, היה מיכל כץ מתישב אז ביפו, ועל ידי דרכים ואמצעים שונים היה משתדל שאף יהודי אחד לא יוחזר משערי הארץ אל הגולה. ולא מנין אחד יהודים היה מכניס כץ בדרך כזה אל הארץ.

מקניותיו החשובות ביותר שלפני המלחמה העולמית היו קנית שטח אדמה מפג׳ה ואדמת תל־אביב, שעשה הרבה מאד לשם השגת כתבי־התעודה מירושלים.

גאולת הארץ, — בה היתה מרוכזת כל ישותו ובה חזה חזות הכל. «כשיהיה לנו קרקע — יהיה לנו הכל» — אמרה קצרה זו היתה תמצית דבורו של האיש המעשי הזה שהיה ממעט כל כך בדבור. וכל אלה שהיו חושבים כמוהו היו משכימים תמיד לפתחו ודורשים עצתו בכל הנוגע לקנין קרקעות.

בשביל אלה שהיו מתיחסים אל מיכל כץ כאל ספסר של קרקעות ושעל ידי כך הוא גם נתעשר בודאי עושר רב, כדאי לציין כאן את העובדה, כי מיכל ליב כץ מת, מבלי שהשאיר אחריו כלום, מלבד זכר פעולתו הכבירה והבלתי פוסקת במשך כל חייו לטובת גאולת הארץ. — הוא נפטר בי״א תשרי שנת תרפ״ג בירושלים.

ת נ צ ב ״ ה.

---

[1] על חלק מאדמת פֻּג׳ה נוסד מושב העובדים הראשון, הסמוך לפ״ת, עין־גנים.

ד.

משה צבי לוינזון

(נולד בשנת תר"ח—נפטר בשנת תר"ע).

דבריו אל יהודי הגולה.—שנת הולדו.—מקום מולדתו.—עליתו לא"י.—משלח ידו בירושלים.—סיורו את הארץ.—התנחלותו בפ"ת.—נסיעתו לאמריקה לטובת ישוב א"י. — חתנו אליעזר זאב בלומנפלד ממשיך בפ"ת עבודת חותנו. — מסירותו הבלתי־שכיחה לעבודה של בלומנפלד.— מותו בתור תוצאה מתנאי חייו ועבודתו הקשים.—ימי חייו האחרונים של מ. צ. לוינזון, עבודתו ליסוד שכונת «מאה שערים».—פטירתו.

I

עוד לפני ארבעים ושבע שנים בערך, אחרי חרבנה הראשון של פ"ת הצעירה, פנה האדם הזה בעל החוש הלאומי המופלא בדברים נלהבים אל יהודי הגולה לאמר:

«עד מתי תחבקו חיק נכריה? ארצכם החמודה — מדבר, עריכם הקדושות — שממה ואין איש שם על לב ואין מכם חולה על זה? כל מאוייכם—לבלות בטוב ימיכם, לצבור הון, לאסוף עושר, לבנות היכלי עונג ולהרים קרן המסחר בארצות אשר אתם כצנינים בעיני יושביהן, וכל עוד תרבו עושר הארץ ותגדילו זהר יפעתה עוד יוסיפו שנוא אתכם, כל עמלכם ויגיעכם תריקו על ארץ לא לכם, וארצכם החמודה והטובה תשליכוה אחרי גוכם, אין מתעורר בצדקו להחזיק בימינה, ותאמינו ותחשבו כי רק בדבר שפתים תמלאו חובתכם, עד מתי יפתוכם רעיוני שוא? עד אנה תצפו צפית הבל כי זאת המרגעה וזאת המנוחה, ותאמרו כי שלום שלום ואין שלום?»

«עיניכם לנוכח יביטו, ועין בעין תראו, כי בארצות מושבותיכם יצרו צעדיכם, אין לכם שמה כל תקומה, ואין לכם כל תקוה».

«אבל לו חכמו השכילו זאת מראש אחינו בני הגולה בעוד ישבו שלוים ושקטים, בטרם התנגפו רגליהם וימוטו אשוריהם, ולו חכמו וישכילו גם עתה אחינו השלוים והשקטים — כי לא נדע מה יולד יום — לזכור את ארצם הקדושה לתמוך בידי אלה החפצים להקריב נפשם ומאדם להוציא את המטרה הנשגבה הזאת לפעולה, לכונן מושבות בארצנו הקדושה לבנות הנהרסות ולנטוע הנשמות».

«רב לכם לדאוג עבור זרים, רב טוב עשיתם בכל ארצות מושבותיכם, ומי מזכירכם לטובה? באה העת שתבינו ותעשו לביתכם, האירו פניכם אל אמכם הזקנה, אשר אחרי בלותה תהי לה עדנה, עוד תחלוץ לכם שד תנחומיה, עוד תתענגו מרוב טובה ומזיו כבודה כי לא נופלת היא מכל הארצות המפוארות בתבל, ומוכנת לקבל כל טוב ולהשיב די טוב לכל מטיביה. עזרו לאחיכם העניים החפצים להאחז בתוכה על נחלת שדה וכרם, הכינו

משה צבי לוינזון.

נולד בשנת תר״ח ברוסיה ונפטר י״ז טבת שנת תר״ע בירושלים.

מכונות לכל עבודה ומלאכה, הרימו קרן המסחר, סוללו מסלות הברזל בכל גבולינו, והיתה ארצנו כגן ה׳ להחיות עם רב מאחינו בני ישראל אשר לא יספרו מרוב»[1].

משה צבי לוינזון נולד בשנת תר״ח בעיר קלבריה מחוז סובלק ברוסיה, למשפחה רמת היחס. רצון חזק לעלות לא״י החל לפעם בו, בהיותו עוד ילד, ויהי שיחו והגיגו כל היום, ורצונו זה ואהבתו לציון נצחו את אהבתו למשפחתו ולכל היקר לו בחו״ל, ובהיותו בן תשע עשרה, והוא כבר בעל לאשה ואב לילדה אחת, עזב את עיר מולדתו, את משפחתו ואת כל אשר לו, ויעל לציון, ולו רק לכאב מכאוביה ולסבל יסוריה. כי «רק אלה הם יסורים של אהבה».

בשנת תרכ״ח הגיע ירושלימה, והיום ההוא היה המאושר בכל ימי חייו. בפנקסו הקטן נמצא רשום לזכרון, השנה, החדש, היום, השעה והרגע, שבו «זכה לדרך ברגליו על אדמת ארצנו הקדושה».

שאלת הפרנסה, לפי תנאי הארץ אז, היתה שאלה חמורה מאד, בכל זאת לא תפשה אצל לוינזון מקום כלל, הוא יעבד כל מיני עבודת פרך, יסתפק בלחם צר ומים לחץ, כי על כן הוא שוכן בציון ואת אוירה הוא נושם ועל הריה וגבעותיה תדרכנה רגליו, ומה מחיר ישלם חלף כל אלה, אם לא סבל ויסורי א״י.

הוא סדר לו תעשיה קטנה לקפה, משלח היד היחידי שיכל היה להגיע אליו, לפי אמצעיו הדלים ולפי תנאי הארץ אז.

בשנים הראשונות לשבתו בארץ־ישראל היה מקדיש לוינזון הרבה זמן לתיור הארץ, מבקר במקומות הקדושים וההסתוריים, מענג את עיניו במראות הטבע הנהדרים (בין כתביו נמצא כתב יד גדול המכיל חומר גיאוגרפי ארץ־ישראלי, כנראה יצירה מהימים ההם).

רעיון עבודת האדמה היה עדין חזון יקר בימים ההם, והוא היה מן היחידים הראשונים שהחלו לשאוף לכך. הוא ראה אז כי נקל מאד ליהודי בא״י לשוב לחיים טבעיים בריאים, לעבוד את האדמה ולשבוע מטובה. כי כמעט בחנם יכולים לרכוש שטחי אדמה רחבים, בהיות הארץ עזובה כלה והערבים מתחננים כי יקנו מהם את אדמתם. ומצד שלטוני הארץ אז, לא רק שלא היתה שום הפרעה בזה, כי אם עוד שמח שמחו בבוא היהודים לקנות אדמה.

מכתביו של מ. צ. לוינזון ליהודי הגולה.

הוא הרבה אז לכתב לקרוביו ולמכיריו בחו״ל, להשפיע עליהם שיבואו גם הם לארץ, «למה לכם לשבת בגולה – כתב להם – במקום שַׁערי השאול פתוחים תחת רגליכם, בואו אל ארץ אבותינו, אשר שעריה פתוחים לפניכם לרוחה, הלא כגן עדן תהי׳ הארץ לכם, ובזה תסלו המסלה לכל אחינו שבגולה».

גם בקרב יהודי ירושלים השתדל להפיץ את רעיון עבודת אדמה, אלא שלא הוכשרה עדין הסביבה וכל פעולה ממשית בכוון זה היתה בלתי אפשרית. ככה עברו ימים ושנים עד שסוף סוף מצא לו לוינזון אחים לדעה, וביניהם אפילו כאלה, שמצדו החמרי של הרעיון לא היה להם בעצם שום מושג. אבל דיה ומספיקה היתה התלהבותם מהבחינה הרוחנית, שפה תוצר להם האפשרות לקים הרבה מהמצוות התלויות בארץ.

[1] קטע מ«קול מעיר»–ההקדמה ל«ספר הברית והזכרון», שחברה ר׳ משה צבי לוינזון.

בשנת תרל״ה כבר מתחילות אספות פומביות למטרה זו. אז נתיסדה «אגודת מיסדי הישוב». הישוב הא״י שהיה אז כמעט כלו מרוכז רק בירושלים, ישוב עני ומדלדל שכל משען לחמו היה אז על «מוסדות הצדקה» וה«חלוקה». הרגיש בתנועה חדשה זו סכנה ליסוד קיומו; שכן רעיון עבודת האדמה בא״י יגרם למהפכה בכל הגולה, וכל צנורות השפע יטו את דרכם למגמה חדשה זו, לכן מצאו אז ראשי ירושלים החלוקאית להקדיש מלחמה על הרעיון הזה, והודיעו לכל העסקנים ב«אגודת מיסדי הישוב», שיפסיקו להם כל תמיכה, אם לא יחדלו «לשעות בדברי הבל וחלומות שוא». כתוצאה מאותו איום נפסקת התנועה הזו עד עלות בשנת תרל״ח בערך הרב מבריסק, מהרי״ל דיסקין לא״י, ויהי לאחד מתומכיו היותר נלהבים של רעיון הישוב החקלאי העברי בארץ. הודות ל«הארי הזה שעלה מן הגולה», שוב פעם הרימו העסקנים ראש והעבודה החלה ביתר שאת. אז נספחו אל האגודה עוד חברים רבים וגם מאלה שהיו בתחילה מתנגדיה היותר קצוניים.

אופן חייו ועבודתו של לוינזון במושבה.

כל אחד מהחברים עבט מה שהיה לו לעבט, וגם לוה ברבית על חשבון חלקו השנתי ב«חלוקה» לכמה שנים, למען יוכלו לשלם את התשלומים הראשונים על חשבון מחיר האדמה.

כאשר נגמרה הקניה השניה של אדמת פתח־תקוה, יצא משה צבי לוינזון בראש החלוצים לנהל את הנחלה, מבלי לדעת את טיב העבודה ומבלי כל הרגל להחזיק את ומחרשה, דלים במובן החמרי, אבל מלאי אמונה ובטחון, יצאו לעשות צעד, אשר לא נעשה כמוהו מיום גלות ישראל מעל אדמתו.

משה צבי לוינזון השקיע בנחלתו עד הפרוטה האחרונה וגם הסתבך בחובות, כדי להכין את כל הדרוש לעבודת החרישה והזריעה, בהיותו בטוח, כי מעתה משפחתו לא תרעב, כי על כן מקרא מפורש הוא «עובד אדמתו ישבע לחם».

כמו יתר חבריו החלוצים, היה גם מ. צ. לוינזון חרד קצוני ואהבתו לציון היתה אהבה מיראה, ורק אמונתו הגדולה בקדושת הארץ, היא שנתנה לו כח של ברזל להתגבר על הכל.

בערב אחרי שובו מעבודתו כל היום בשדה, היה יושב יחד עם חבריו ללמד שעור בגפ״ת במקהלה. ביניהם היו כאלה שהיו גם קמים לערך «תקון חצות» וקולם הנוגה הערב היה מתמזג עם יללת הישימון.

II

בשנת תרל״ח נסע משה צבי לוינזון לאמריקה לעשות נפשות לרעיון הישוב החקלאי. שם השפיע על ר׳ אשר זליג בלום, שעזב את כל עסקיו ועלה לארץ עם סכום־כסף הגון, והיה לאחד מחברי המושבה הפעילים ביותר. גם זרח ברנט בלונדון השפע אז הרבה מלוינזון והרעיון לקח את לבו; אולם החיים היהודיים באמריקה אז, לפני חמשים שנה, שהיו שונים מאד מאלה של־היום, לא נתנו בלבו כל תקוה להצלחת עבודתו והוא שב באותה השנה ארצה ישראל.

הרושם של לוינזון מבקורו באמריקה וצואתו לבניו.

הרשם שקבל מאמריקה במשך בקורו הקצר שם, עורר אותו לצוות לבניו ולבני־בניו לבל יהינו לנדוד אל הארץ הזו, ומי מהם שיעבר על אסורו זה «לא יחשב לו לבן».

העוני והמצוקה גברו ותכפו במושבה מאד, ובינתים, בתוך אותו המצב הקשה עצמו, הגיעה בתו הבכורה של לוינזון, רחל, לפרקה, כלומר כבר נכנסה לשנת החמש עשרה, שבירושלים בימים ההם, נחשב הגיל הזה האחרון להכנסה לחופה, ואין מוצא לנדוניה ולצרכי הנשואין הדרושים. נשארה לו איפוא רק הדרך האחת: לתת בתור נדוניה חלק

מנחלתו בפתח תקוה–סחורה שאמנם לא רבו עליה קופצים בימים ההם–ואולם נמצא אחד מיקירי ירושלים ר׳ יהודה בלומנפלד מלומזה, איש שרחש אהבה רבה לרעיון הישוב החקלאי ויאות לקחת לבנו אליעזר, אחד מהתלמידים המצוינים בישיבה בירושלים, את רחל בת לוינזון לאשה.

מצבו הקשה של לוינזון במושבה.

מחוסר כל יכולת עוד להמשיך את המצב הלאה, כי גברה מצוקת משפחתו עד בלתי נשוא, נאלץ לשוב בשנת תרמ״א ירושלימה.

אליעזר זאב, בן־ישיבה זה, היה איש גבור חיל, זריז ואוהב עבודה ובכחותיו הרעננים ובשאיפתו הנלהבה לחיי עבודת האדמה, החל להמשיך את עבודת חותנו.

מצב החקלאות בארץ היה אז ירוד מאד. לא ידעו אז כי אם רק את הפלחה, ומה תוכל זו לתת, ומה גם ל«חקלאים» כאלה שלא ידעוה מתמול שלשום. ואם החקלאי הערבי, המומחה למקצוע־עבודה זה, לא יוציא ממנו בלתי אם כתנת אחת לבשרו ופתה עם בצל, מה יוכל לתת לחקלאי יהודי בלתי מומחה, שגם צרכיו מרבים יותר. בכ״ז סבל והמשיך את שאיפתו בעוני ובלחץ, אבל גם בתקוה ובמרץ, בשמחה ובעליזות.

אל העבודה בשדה היה אליעזר בלומנפלד יוצא בככר לחם יבש, קוטף משומי השדה הפראים, טובלם במלח ואוכלם–סעודת הצהרים שלו, «הנעימה לו ממעדני מלך».

חתנו של לוינזון, א. ז. בלומנפלד.

ביתו של בלומנפלד היה פתוח לרוחה לכל הצעירים שהיו באים אז מערי ליטא לא״י להאחז בה בסכומי כסף מצערים, וכל מוסד שיתמוך בצעירים האלה עוד טרם היה, ויהי להם אליעזר זאב לאח, ורחל לאחות. בצל קורתם היו חוסים, ובביתם היו מוצאים חזוק ועדוד, עצה והוראה.

מרוב התאמצות בעבודה ומתנאי חיים קשים לא עמד כחו בבלומנפלד, והוא נפל לקרבן במלחמה הקדושה הזאת בז׳ חשון תרמ״ח.

III

כבה שביב תקותו האחרון של משה צבי, כשל כח סבלו, רחל נשארה אלמנה עם ארבעה יתומים קטנים במצב עגום מאד, אין עוד האיש בעל כח הברזל להמשיך הלאה את המלחמה, ועל משה צבי לדאג לכלכלת שתי משפחות כאחת. בא הקץ לכל השאיפה, לכל החלום, לכל המלחמה.

בימים ההם בהחל הברון רוטשילד להתענין בגורל המושבה, נכמרו רחמיו של הפקיד אליהו שייד על לוינזון ועל גורל שתי משפחותיו העלובות וקנה מידו את נחלתו–שלש מאות דונם, עם הבית ועם המגרש שברחוב חו״צ בסכום שלשת אלפים פרנק.

מ. צ. לוינזון השתתף ביסוד שכונת «מאה שערים», שהיה גם אחד מראשי עסקניה, וגם חבר את ספר התקנות של השכונה. את יתר שנותיו בלה בירושלים, ישב והגה בתורה, והיה שמח מאד על כל שמועה טובה של הצלחה והתקדמות לפתח תקוה בפרט ולכל הישוב העברי בכלל.–הוא נפטר ביום ד׳, י״ז טבת שנת תר״ע בירושלים.

ת נ צ ב ״ ה.

ה.

אשר זליג בלום.

נולד בשנת תר"ח—נפטר בשנת תרפ"ה.

שנת הולדו. — מולדתו. — חנוכו. — נדודיו לאנגליה ולאמריקה. — משלוח ידו שם. — דאגתם של בלום ואשתו לחנוך בניהם. — הסתלקותו של בלום משותפו בשל חלול השבת ע"י האחרון. — בלום — פועל שכיר־יום בבית חרושת. — בלום פותח בית־מסחר בפני עצמו. — שוב התלבטות בשאלת חנוך הבנים באמריקה. — עליתו לארץ־ישראל. — הצטרפותו של בלום אל מיסדי פתח־תקוה. — ביתו של בלום הנהרס ונופל בשנה הראשונה להבנותו. — יציאתו את המושבה. — בלום מנדב את שרידי ביתו ההרוס לטובת בי"כ בשכונת מאה שערים. — נסיעתו של בלום אל הברון בפריז בעניני המושבה. — מכתבו של בלום מפריז למ. צ. לוינזון. — מצב משפחתו בירושלים בימי העדרו. — יציאתו לאמריקה. — עליתו לא"י בפעם שניה. — הוצאת נחלתו מידיו ע"י מעשה ערמה. — ימיו האחרונים. — פטירתו.

I

תפקידו של אשר זליג בלום בתולדות פתח־תקוה כשהוא לעצמו לא היה גדול ביותר, ואולם מרובה חשיבותו בזה, שהוא, אשר זליג בלום, היה הראשון בין יהודי אמריקה, לפני חמשים שנה, שנתעורר לרעיון יצירת ישוב חקלאי בארץ ישראל, ויהי לאחד ממגשימיו בחיים.

הוא היה השני אחרי ידידו וחותנו משה צבי לוינזון, מהנבחרים על ידי החברה הירושלמית, שקנתה את אדמת טיאן, לסדר את התכנית לחלוקת הקרקע, להשגיח על עבודת המדידה של המהנדס ועוד. להתקשרות של בלום עם הארץ ועם פתח־תקוה ביחוד היתה השפעה מיוחדת על חייו, מלאי הלבטים ואסונות משפחה.

אשר זליג בלום נולד בשנת תר"ח בעיר נובידבור סמוך לורשא, ונתחנך באוירה החסידית של פולין בימים ההם.

בן שלש עשרה התחיל כבר נוסע פעמים אחדות בשנה אל הרבי, ופעם מתוך דביקות נלהבה יחד עם שאר החסידים, שכח האברך בן השלש עשרה את ה«קפוטה» שלו בבית הרבי ויסע, הלוך ונסוע כל הדרך עם שרוולי כתנתו הלבנים, מבלי שהרגיש בדבר עד בואו העירה.

בן חמש עשרה השיאוהו הוריו האדוקים אשה, בתו של חסיד אחד עשיר. כשתי שנים אחרי נשואיו, כשהגיעה שעתו של אחיו הבכור להקרא לעבודת הצבא, עזב אשר זליג בלום עם כת זוגו את ארצו ומולדתו ויצא לאנגליה, כדי לשחרר את אחיו מעבודת הצבא, בהחשבו מעתה כיחיד להוריו. בן שמונה עשרה היה כבר א. ז. בלום אב לבן, ואחרי שנה אחת של חיים קשים באנגליה יצא לאמריקה ונתישב בשיקגו.

עסקיו באנגליה ובאמריקה.

כעבור שנתים הוא עוזב את שיקגו מבלי יכולת להסתגל אל חייה הרועשים של העיר הזו ועובר אל העיר השקטה והיהודית יותר – לסינסינטי. שם פתח לו בלום בשותפות עם עוד יהודי אחד בית מסחר גדול לבגדים והתחיל מרויח כסף. בהמשך הזמן נתוספו לילד הראשון עוד ארבעה ולפי שבלום ואשתו היו אנשים אדוקים, התחילה מעסיקה את מוחם השאלה כיצד לחנך את בניהם באמריקה, שישארו ביחד עם זה בנים נאמנים לעמם. וככל אשר הלכו וגדלו הילדים כן הלכה ונתחדדה אצלם שאלת החנוך, שלא פסקה מלהטרידם גם ביום גם בלילה. עוד הם מתלבטים בחפוש פתרון לשאלה קשה זו, והנה קרה פתאם דבר, שהדהים אותם לגמרי. וזה הדבר: פעם בשבת, בשוב בלום בשל חלול שבת. ואשתו מבית הכנסת, מצאו חנותם פתוחה, ושותפם עומד שם ונושא ונותן עם הקונים כבאחד מימות החול. המעשה הזה דכא מאד את משפחת בלום, וביחוד השפיע הדבר על האשה, שהחליטה להסתלק מהחנות ומכל עסק אחר באמריקה—אם אין אפשרות של קיום בארץ זו אלא אם כן על ידי חלול השבת. וכשנוכח בלום אחרי שיחה עם שותפו, שזה רחוק מאד מלותר על מקח וממכר בשבת, נפרד מעל שותפו, והחליט לעסוק במה שיבא לידו ובלבד שלא לחלל את השבת.

אז הלך בלום והשכיר עצמו בתור פועל בבית חרושת של יהודי כזה, הנזהר מחלול שבת, והיה עובד אצלו במחיר ארבעה דולרים לשבוע. לא עברו ימים מרובים ואשר זליג בלום התמחה כל כך בעבודה, שמשכרתו הגיעה עד ארבעים דולר לשבוע, באופן שעד מהרה הספיק לצבור לו סכום כסף הגון ולפתוח בית מסחר בפני עצמו.

התלבטותו של בלום בשאלת חנוך בניו.

ואולם שאלת חנוך הילדים עדיין נשארת בכל תקפה וחריפותה. נוסף על זה התחילו חיי החולין האמריקאים בכלל מעיקים על רוחו, שנתחנך באוירה יהודית חסידית. ואז מנצנץ פתאם במחו של בלום הרעיון לעלות עם משפחתו לארץ ישראל. סכום כסף גם להוצאות הדרך וגם לקנות נחלה בארץ כבר הספיק בלום לחשוך לו במשך הזמן, ולא נשאר, איפוא, אלא להחליט ולהוציא את החלטתו אל הפועל. והנה בשנת 1878 עמד בלום ומסר לאחר את בית מסחרו, שקבל במחירו סכום כסף הגון, ועלה יחד עם משפחתו לארץ ישראל. עליתו לא"י.

II

בבוא בלום אל הארץ הוא מוצא מיד את משה צבי לוינזון, זה שנתודע אליו בהיותו באמריקה[1], ונעשה לידידו המסור ביותר ובלום מביע לו את חפצו לקנות נחלת אדמה, להתישב ולחיות בה חיי עבודה. בימים ההם וגוטמן, סלומון ושטמפר כבר נושאים ונותנים בענין קנית שטח האדמה השני להרחבת פתח־תקוה. וכך נצטרף אל חלוצי הישוב החקלאי בארץ ישראל גם א. ז. בלום, שיחד רכשו אחר כך את שטח האדמה האמור.

לאשרו ולשמחתו של בלום לא היה גבול. מיד נתקשר עם קבלן אחד לבנינים, שהקים לו לבלום על נחלתו בית גדול ומרווח, אחד מראשוני הבתים במושבה. אפס ימי שבתו בבית זה לא ארכו הרבה, כי אותו קבלן, שהרגיש בתמימותו של בלום, עשה את מלאכתו רמיה ועם הגשם הראשון נפל הבית ונהפך לגל אבנים וחומר...

לשכור מעון אחר לשבת אי אפשר היה, כי רק מתי מספר הספיקו אז לבנות בתים

[1] עיין מ. צ. לוינזון, עמוד קלז.

ורובם עוד שכנו בצריפים או באהלים. בינתים פשטה הקדחת בין חלוצי הישוב החקלאי ורבים התחילו עוזבים את המושבה. ואולם בלום ומשפחתו, למרות שהקדחת דבקה גם בילדיו, לא מהר בכל זאת לעזוב את המושבה, בחשבו כי המחלות תעברנה והמצב בכללו ישתנה לטובה. ורק לאחר שהקדחת התחילה להפיל חללים בזה אחר זה והמושבה כמעט נתרוקנה לגמרי ומצב ילדיו החולים של בלום נעשה מסוכן ביותר, עזב את המושבה גם הוא ונתישב בירושלים בשכונת «מאה שערים».

כשנה בלה בירושלים באפס כל משלוח יד והוא מקוה עוד לשוב לפתח־תקוה, לקומם את ביתו ההרוס ולהתחיל בעבודת האדמה מחדש. והנה איש בא מיפו ומודיע לו כי ערבים עקרו את שבכות הברזל ואחדים מחלקי בנינו ההרוס. בעת ההיא בנו את הקומה השניה של בית־הכנסת הגדול במאה שערים. אז קם אשר זליג בלום ויחד עם מספר פועלים נסע לפתח־תקוה, הוציא מן הבית את התריסים, החלונות והדלתות ואבני הגזוזטראות, הביא את כל החומר הזה על גמלים ירושלימה ונדבהו לבית־הכנסת שבמאה שערים, הקיים שם עד היום.

כזה היה סופו של כל הרכוש שלו, שעלה להרבה אלפים דולרים, ובזה הושם קץ גם לתקותו לשוב לחיות חיי אכר בפתח־תקוה.

III

נסיעתו של בלום אל הברון בפריז בעניני המושבה.

אחרי התיעצותם של המתנחלים על שטח אדמת טיאן בדבר מצב המושבה, נתקבלה על ידם החלטה כי אשר זליג ועמו עוד אחד מחבריהם יסעו לפריז אל הברון על מנת לענין אותו במצבה של פתח־תקוה, מה שבלום קבל על עצמו בחפץ לב. ואולם באותם הימים היה הברון עוד רחוק מאד מרעיון ישוב ארץ־ישראל ודבריהם של שני שליחי הישוב הא״י לא מצאו כל הד בלבו. תשובתו הקצרה היתה: «הארץ היא שממה ושממה תשאר».

לא יותר מזה הצליח אשר זליג בלום בבקוריו גם אצל נדיבים אחרים בפריז ובלונדון, כמו שאנו רואים את זה על פי מכתבו של בלום מלונדון לידידו משה צבי לוינזון בפתח־תקוה.

באותו המכתב כותב אליו בלום:

מכתבו של בלום מפריז ללוינזון.

«מצב ענייננו לפי שעה ברע, נתקבל ההפך הגמור מכפי שחשבנו. את הענין שלנו אין בני לונדון ופריז מחשיבים ביותר. לשאר צרכי צבור הם נענים עוד איך שהוא ואילו לציון וירושלים אטומות האזנים. על כן נפל לבנו מאד ואומץ רוחנו עזבנו. אם יאות הד״ר אדלר לעשות דבר מה לטובתנו, והצליח אולי מעשנו בידנו ואם ח״ו לא, כי אז לא נוכל לעשות מאומה. ובכן אבקשך למע״ה להשתדל בדבר כי נשיג את המכתב מהרב מבריסק חתום בעצם ידו, ובאם אי אפשר הדבר, הרי אבקשך לעוץ לי עצה מה לעשות».

בנוגע למצב משפחתו שעזב בירושלים, הוא מבקש באותו מכתב מם. צ. לוינזון[1]:

«דרוש בשלום אשתי וילדי האהובים וכתוב לי מהיכן הם לוקחים למחיתם. אני אין בכחי לעת עתה לעזור להם במאומה. ובכן אבקשך שתחקר יפה אם יש להם מה לאכול, כי לבי אינו שקט בי, בדעתי כי לא השארתי לה כל כסף ולשלוח לה גם כן

[1] מאוסף החמר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי בא״י. י. פ.

אין לי אפשרות, אולי אפשר הדבר, כי ילוו לפי שעה מהחברה כמה פונטים כדי צורך מחיתם עד שנוכל לשלוח, ואז תקבל את הסכום בחזרה».

IV

יציאתו של בלום לאמריקה.

אחרי כל נסיונותיו להטבת מצב המושבה, שלא הצליחו, הוא חוזר לאמריקה על מנת לצבור שוב סכום כסף ולחזור לפתח־תקוה. כעבור שתי שנים הוא מחליט להעביר אליו מארץ־ישראל גם את משפחתו, בהיות קשה עליו לנהל את עסקיו לבדו. ואולם אשתו, שחנוך ילדיה יקר לה מכל, מסרבת לרצונו זה של בעלה ומחליטה שלא לצאת מארץ־ישראל עד שלא תסדר כאן את הילדים. אז עמדה האשה והשיאה את בתה הבכורה בת הארבע עשרה לבחור אחד בשם אהרן מַכנס, נתנה לזוג הצעיר שטח אדמה מנחלתו של בלום בפתח־תקוה, אם כי ערכה של נחלה זו היה פחות מאד, בהיות אז המושבה עזובה מתושביה, השאירה אצל הזוג הצעיר את שני בניה, אחד בן שמונה ואחד בן ארבע, ויחד עם שתי ילדותיה מגיל יותר צעיר יצאה אל בעלה לאמריקה.

אחרי שבע שנות עבודה קשה ומפרכת באמריקה, חוזר אשר זליג בלום עם משפחתו שוב לארץ־ישראל, שאז הוא מוצא כבר את פתח־תקוה במצב יותר טוב, והוא מחליט לעלות על נחלתו ולהתחיל בעבודת־אדמה — משאת נפשו מאז. ואולם באותו זמן נחלית אשתו באופן קשה ועל פי מצות רופא היא מוכרחה להתישב בירושלים, במקום שלאחר ששה חדשים היא מתה.

סופה של נחלת אדמתו בפ"ת.

באותו זמן, הספיק אשר זליג בלום בסכום הכסף שהביא עמו מאמריקה, לקנות כמה בתים בירושלים ואולם לא עברו ימים מרובים ושער הבתים ירד ובלום הפסיד חלק הגון מכספו. אז הוא חוזר לפתח־תקוה ומחליט במעט הכסף שעוד נשאר בידו לעלות על נחלתו, ואולם מה נדהם האיש בהודע לו פתאם כי מישהו מכר שלא מדעתו את חלקת אדמתו ומעתה אין לו עוד לבלום כל חלק ונחלה במושבה... לא הועילו כל חקירות והוכחות וכל טענות ומענות. הדבר נעשה על ידי אחד נוכל־אמן, שהצליח לרמות גם את הקונה גם את ועד המושבה — ואין להשיב.

V

ימיו האחרונים של בלום.

מדוכא ומלא יאוש הוא חוזר עם אשתו השניה רחל, בתו של מ. צ. לוינזון, לאמריקה על מנת לשוב להרויח סכום כסף כדי לחזור לארץ־ישראל ולהמשיך את המשפט בדבר נחלתו העשוקה, מה שלא יכול לעשות קודם לכן מאפס אמצעים. ואולם הפעם סרה ממנו ההצלחה גם באמריקה. אחרי שמתה גם אשתו השניה, החליט לחזור לארץ־ישראל על מנת לבלות בפתח־תקוה את שארית ימיו, והנה באותו זמן עצמו פרצה המלחמה העולמית ושוב לא יכול לצאת לדרך. בכל זאת לא פסק עוד בלום מלקוות לחדור באיזה אופן שהוא אל הארץ, למרות היותו אז כבר זקן ורצוץ בגו וברוח.

* * *

ואולם כתום המלחמה העולמית תמה גם מלחמת חייו של אשר זליג בלום ובחודש ניסן שנת תרפ"ה מת באמריקה.

ת נ צ ב "ה.

ו.

יעקב בלומנטל

(נולד בשנת תר"ו—נפטר בשנת תרע"ה).

דמותו החיצונית.—שנת הולדו.—מקום מולדתו. — חנוכו. — עליתו לארץ.— יעקב בלומנטל בתור אחד ממיסדי פ"ת. — השתדלותו בדבר בנין בתים לפליטי רוסיה ומוסדות צדקה לעניים.— טוב לבו ונדיבות רוחו. — השקפת־עולמו והתנהגותו בחיים.—מחלתו.—פטירתו.

איש שקט הולך לתומו, מקדים שלום לכל אדם, תלבשתו,—מין מזיגה של יהדות ואירופאיות,—פשוטה בתכלית, אבל נקיה למשעי. בחיוך הצנוע על פניו, בהלוכו ותנועותיו הוא כלו אומר אצילות.

יעקב בלומנטל נולד בשנת תר"ו בעיר בֶּרֶצֶל שבהונגריה, נתחנך בתורה וביראה ושאב ידיעותיו ממקורותיהם של מאורי ישראל בזמן ההוא.

בהיות עוד עלית איש לארץ־ישראל חזון יקר, התעורר יעקב בלומנטל, והוא אז בן שלשים שנה, ויעזוב את ארצו, את מולדתו ואת בית אביו ויחד עם בני ביתו ועם אחדים מתלמידיו עלה לארץ־ישראל ונתישב בירושלים.

י. בלומנטל בתור עסקן צבורי.

בשנה הראשונה לבואו אל הארץ הוא נמנה בין ראשוני מיסדיה של פתח־תקוה, סבל והתענה בכל אשר סבלו והתענו חבריו ודבר לא הניאו מעבודתו המסורה לטובת הישוב.

יעקב בלומנטל היה אחד מהמיסדים הראשונים של החברה הגדולה לגמילות חסדים בירושלים בשם «שערי חסד». בהשתדלותו נקנתה בפרור העיר הנקרא «כרם» שורת בתים בשביל העניים הפליטים מרוסיה. בשכונת בתי היהודים ההונגרים נבנו בהשתדלותו יותר ממאתים בתים לתלמידי־חכמים עניים ושני בתי־כנסיות לפרושים ולחסידים ושאר המוסדות הנחוצים. וכן נבנו על ידו גם שני בתי הכנסיות ההונגריים לפרושים ולחסידים שבתוך העיר העתיקה.

במוסד שי. בלומנטל היה ממיסדיו ומעסקניו היה נזהר מתת שום משרה לאיש מבניו או מקרובי משפחתו, שלא לקבל שום טובת הנאה לעצמו ושלא לעורר עליו על ידי כך שום קטרוג מצד הקהל הרחב.

רוחו הנדיבה של י. בלומנטל.

בין המון מעשי הצדקה, שהיה נוהג יעקב בלומנטל לעשות בצנעא, מלבד עסקנותו הצבורית הרחבה והגלויה, נציין כאן שתי עובדות מענינות, שעל פיהן אפשר לעמוד על טבעו ותכונתו של אותו איש יקר הרוח:

פעם שמע יעקב בלומנטל על תלמיד חכם אחד שנזקק על פי מצות הרופאים למרחצאות חוץ־לארץ, והאיש עני ואין לו אף פרוטה להוצאות הדרך. מה עשה יעקב בלומנטל? הלך והוציא מביתו את כל כלי הכסף, שנתנו לו ל«מתנות דרשה» ביום חתונתו, ומכרם לאחד הצורפים בירושלים ומסר בצנעא את כסף מחירם לאותו חולה שיסע ויתרפא מחליו.

מכתב יעקב בלומנטהאל למנהלי פתח־תקוה[1].

בעזה"י יום ג' ו' תמוז תר"מ לפ"ק פה עיה"ק ירושלים תובב"א

פה נעים לחברינו ידידנו ה"ה הנגיד מו"ה דוד גוטמאן ור' יצחק
יעקב סלאמאן יושבי פ"ת ומו"ה משה צבי לעווענטהאל ור' זושא
[illegible] נ"י ומכ"ל רה"ט ווינרייך פ"ת ביום השבת [illegible]

בעת בא אלי אחד מן הספרדים מיפו. הרב [illegible] אותם
ברמז חברתי פ"ת יהיו ויקחו על ר' סלק שחלק לו ונתנו
בנחלה שאינן לעבוד עבודתו. ואחר שחרשו בו חבריו שלהם
איזה ימים [illegible] אותו ר' סלק מן חלקו ואמר שבכל נתנו
לאמר ~~[illegible]~~ פנויים – ואם כבוד חברי הלל תנחלו אותו כאשר אתם
ראשי החברה עליכם מוטל להציל עשוק מיד עושקו ואל תחרישו
בעת הזאת ואם ר' סלק פורץ גדר עליכם לגדור הפרצה
אבל תעשה כראוי בישראל ודבר ותגידו לר' סלק שלא יעשה
כזאת כי יש לו חלק בדבר ואם יש לו איזה דין עם אחד מחבריו
לא ידין לבדו כי הוא אינו מורה לרבים ומה להו ואלו אם יהי'
איזה ספק בין החברים ידון עפ"י הנבררים אבל על פי
אל ר' סלק בן נחלה לבדו ואם יסמכו על דברי שאר
המנהלים יעשו הדבר כחפץ נפשם אין לי פנאי לדבר
פה [illegible] עם המנהלים שבעיה"ק לכן תנחלו על אשר נפלתם
בקשתי בשורות אלו דברי ידידכם החותם באהבה
נאמנה
יעקב בה"ר בלומענטהאל

[1] מאוסף החמר שלי לתולדות הישוב החקלאי בא"י. י. פ.

בעזהי״ת יום ג׳ לס׳ תצוה תר״ם לפ״ק פעה״ק ירושלם תובב״א.

שוכ״ט לחברנו וידידנו ה״ה הנגיד מהו׳ דוד גוטמן ור׳ יצחק יעקב מליפנא יושבי פ״ת ומהו׳ משה צבי לעווינזאהן ור׳ אשר זעליג בלום נ״י ויופיע רו״ט ומנהלי פ״ת בימיהם תושע יהוד׳ וישראל.

כעת בא אלי אחד מן הספרדים מפליטי החרב שקבלנו אותם בתוך חברתנו פ״ת יה״ו וקובל על ר׳ מל״ק שחלק לו קרקע בנחלת טאיאן לעבדה ולזרעה ואחרי שחרשו בו חבריו של הנ״ל איזה ימים גרש אותו ר׳ מל״ק מן חלקתו ואמר שכבר נתנה לאחר מקודם – ואם כנים דברי הנ״ל תמחלו אתם באשר אתם ראשי החברה עליכם מוטל להציל עשוק מידי עשקו ואל תחרישו כעת הזאת ואם ר׳ מל״ק פירק גדר עליכם לגדור הפרצה ולא תעשה כזאת בישראל ודל״ב ותזהירו לר׳ מל״ק שלא יעשה כזאת כי יש ר״ה בדבר ואם יש לו איזה דין עם אחד מחברים לא ידין לבדו כי הוא אינו מומחה לרבים ומהיום והלאה אם יהי׳ איזה סכסוך בין החברים ידון ע״פ הנבררים ולא על פיו של ר׳ מל״ק כן נראה לפע״ד ואם יסכימו על דברי שארי המנהלים יקום הדבר כשנ״ל וכעת אין לי פנאי לדבר פא״פ עם המנהלים שבכאן לכן תמחלו על אשר קפצתי בראש בשורותי אלה. דברי ידידכם החותם באהבה. נאום יעקב ב״מ בלומענטהאל

ושוב מעשה: יום אחד הביא לו הסנדלר ליעקב בלומנטל זוג נעלים חדשות, הוא רק הושיט את ידו לקחת נעל אחת לנעלה, והנה נפתחה הדלת ואל החדר הופיע איש עני מעניי העיר. אותו רגע נתקל מבטו של יעקב בלומנטל ברגליו של אותו עני וראה את נעליו הקרועות, מיד קם בעל הנעלים ואגב הערה פקחית לאותו עני שלא להפתיעו ולא לבישו במעשהו שהוא אומר לעשות, מסר לידו את זוג הנעלים.

מדותיו המוסריות.

מורגל היה בפיו של ר׳ יעקב:

«האלקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים».

«על מי העולם עומד? על מי שבולם פיו בשעת מריבה».

«עיר פרוצה אין חומה – אין מעצור לרוחו».

מעולם לא יצא בלומנטל מתחום א״י ולא רצה לצאת בעד כל הון דעלמא. מעולם לא יצא לטייל ולא מצאו אדם אלא כשהוא קורא ושונה, או עוסק בצרכי צבור, או טרוד בעבודתו.

ביתו היה פתוח לרוחה לאספת גדולי ורבני ירושלים, פרושים או חסידים, בעניינים צבוריים או בעניני תורה.

בקיץ שנת תרע״ה חלה. ואולם גם בימי מחלתו היה מתגבר כארי וממלא בדיוק נמרץ את עבודותיו השונות, בין בקודש ובין בחול.

כל ימי חליו היתה דעתו עליו צלולה, לא התאונן על שום מכאוב והיה מטעים רק מתוך הכנעה שכחותיו הולכים וכלים.

הוא נפטר בירושלים אור ליום ד׳ י״ב מרחשון שנת תרע״ה, בן ששים ותשע שנים[1].

ת נ צ ב ״ ה.

[1] ע״פ «זכרון לחובבים ראשונים», חוברת ד׳ של פ. גראיבסקי, ירושלים תרפ״ז.

פרק ט.

שומרי פתח־תקוה הראשונים

השומר יעקב בן מימון זרמתי.—שנת הולדו.—מולדתו.—גבורתו ואומץ רוחו.—עבודתו בתור שומר פתח־תקוה. — משאו ומתנו ביפו. — י. בן־מימון תובע עלבונו של חלש.—י. בן־מימון בתקופת המלחמה העולמית.—שיבתו ליפו.—י. בן־מימון בימי חייו האחרונים. — פטירתו. — הבדוי היהודי אבו יוסף.—אבו־יוסף מתקבל לשומר המושבה למשך שנה.—אבו־יוסף וסוסתו הלבנה.—אבו־יוסף המשורר והיודע נגן.—התפעלות השיכים משירתו המופלאה.—מעשה גבורתו בשעת הגנה על המושבה.—שיבתו למדבר־ערב.

השומרים הראשונים בפתח־תקוה בשנתים הראשונות להוסדה היו ארבעה: שלשה יהודים ואחד ערבי. הראשון מהשלשה היה יהודה ראב[1], השני—יהודי ספרדי מיפו, יעקב מימון, ממשפחת־המימונים הספרדית המפורסמה והשלישי—הבדוי היהודי ממדבר ערב, אבו־יוסף.

א.

יעקב בן מימון זִרְמָתִי

יעקב בן מימון זִרְמָתִי, ממשפחת המימונים הספרדית המפורסמה, נולד ביפו בשנת תקצ"ח, שנתים אחרי עלות הוריו ממרוקו לארץ־ישראל, במקום שהיו עוסקים במסחר.

חסון גו ואמיץ רוח היה מפליא את ערביי יפו במעשי גבורתו הבלתי שכיחים. הוא עבר ברגליו את כל מדבר סיני, היה נוהג מארץ־ישראל למצרים פרדים למכירה, אז, בהיות עוד הדרך מדבר שממה באין זכר לאיזה ישוב אדם, כמו כן היה נודד יחידי במשך חדשים רצופים ברחבי מדבר סוריה, אי שם הרחק מעבר להרי הלבנון, חודר לבין שבטי בדוים פראים כדי לקנות מידם ממבחר סוסותיהם ותמיד היה חוזר מן המקומות המסוכנים ההם שלם ובריא ורענן כשב מטיול של עונג.

גבורתו ואומץ רוחו של י. זרמתי.

כשקנו מיסדי פתח־תקוה את שטח האדמה הראשון ליסוד המושבה ועלו על הקרקע, עזב יעקב בן מימון את עסקו עם שבטי הבדוים הפראים, הופיע לפני חלוצי הישוב החקלאי בארץ־ישראל, והציע את עצמו בתור שומר המושבה. התועלת שהביא בן מימון למושבה היתה רבה מאד, הודות להתמסרותו המיוחדת, לגבורתו הבלתי שכיחה ולידיעתו את השפה ואת הנמוסים הערביים — כאחד מהם.

כעבור שתי שנות עבודתו המסורה בתור שומר פתח־תקוה, לאחר שסלל דרך

---

[1] עיין הלאה בסרק «יהודה ראב» (בן־עזר).

יעקב בן־מימון זרמתי

נולד בשנת תקצ״ח ביפו ונפטר בכ״ז שבט תרפ״ח ביפו.

רחבה לשומרים הבאים אחריו, עוזב יעקב בן מימון את המושבה וחוזר ומתישב ביפו, במקום שהוא מתחיל עוסק במסחר האתרוגים.

במשאו ומתנו, הן עם היהודים והן עם הערבים, הצטיין יעקב בן מימון במדות היושר והצדק, ושמו היה מפורסם בגלל זה על פני כל הסביבה.

ביתו של יעקב בן מימון בחלקה הישן של יפו היה מעין בית דין לכל תושבי יפו, הן מן היהודים, הן מן הערבים והן מן הנוצרים, וכל פסק דין שהיה יוצא מפיו היה מתקבל בלי כל ערעור.

גם פקידי הממשלה, כערבים, כתורכים, היו מתחשבים עם יעקב בן מימון, ונענים לו בבואו אליהם כפעם בפעם לבקש על איזה מסכן מקופח זכיות.

כשיעקב בן מימון היה רואה ערבי חזק מכה יהודי או אפילו ערבי, החלש ממנו, מיד היה מתערב בין השנים ומפריד ביניהם כשהוא קורא: «לא נאה הוא לגבור להכות את החלש ממנו, במקום להכות את זה הרי לפניך יעקב מימון, קום ונסה את כחך בו...» כונת הצעתו של בן מימון היתה ברורה למדי ואותו «גבור» היה מסתלק מיד הצדה, כששניו נוקשות זו לזו מפחד...

מעשה במת שהובא ליפו.

פעם – מספרים קרוביו של יעקב בן מימון – הביאו מת מעזה (שלא היה שם בית־קברות יהודי) לקברו ביפו. והנה כשנגשה העגלה עד שער יפו, לא נתנו שני החילים שעמדו שם למובילי המת להכניסו העירה עד שיביאו לשם כך תעודה מרופא העיר. בינתים וביפו כבר חכו כארבע מאות איש של העדה הספרדית, מוכנים לקבל את המת, שנעצר על ידי המשטרה באופן מחפיר כל כך. הדבר אך נודע ליעקב בן מימון, שגם הוא היה בין המחכים, והוא יצא אל שער העיר, נגש אל שני החילים, ועל ידי מכת לחי הגונה לזה ולזה קשר עם השנים מלחמה ובינתים הוכנס המת העירה באין מפריע.

עם פרוץ המלחמה העולמית, כשחדלו אניות מבוא אל חופי הארץ וברשותו של יעקב בן מימון נמצאה כמות גדולה של אתרוגים קנויים, באין כל אפשרות לשלחם לחוץ לארץ, עמד ומכר את נכסיו, סלק את חובותיו עד הפרוטה האחרונה ונשאר בעצמו עני ואביון.

בן מימון זרמתי בימי חייו האחרונים.

בימי גרוש יפו בתקופת המלחמה, נתישב יעקב בן מימון במושבה עקרון, ובן־שמונים עוד נסה את כחותיו בעבודה, שאנשי עקרון אמנם נמנעו לבסוף מתתה לו, מסבת זקנותו המופלגה. באין לו כל מקור פרנסה, עמד ומכר את תכשיטי אשתו, שמחירם הספיק לשניהם די מחיתם המצומצמת במשך שנות המלחמה הקשות.

עם כניסת האנגלים ליפו שב אל העיר גם יעקב בן מימון, כשעוד כחו עמו והוא נרגש מכל המתרחש.

יעקב בן מימון לא חלה מימיו.

שני חדשים לפני פטירתו הצטלם ע״פ בקשתו של ועדת ספר־היובל, כדי לקבוע לזכרון את תמונתו בספר היובל של פתח־תקוה, שזכה להיות שומרה הראשון.

כחצי שעה סמוך לפטירתו עוד סרב מלשכב במטה, בקש «לרדת, להתהלך קצת על הארץ».

בכ״ז שבט תרפ״ח, בן תשעים לימי חייו, גוע יעקב בן מימון זרמתי, שלו ברוחו וצלול בדעתו.

ת נ צ ב ״ ה.

ב.

דַאוד אבו־יוסף.

I

שמו של הבדוי היהודי ממדבר ערב, דאוד אבו־יוסף, מוכתר המון ספורים ואגדות על אומץ רוחו וגבורתו לא רק בקרב יהודי הארץ אלא גם הרחק מעבר לגבולות יהודה.

הראשון לשומרי המושבה, יהודה ראב, מספר על אבו־יוסף כדברים האלה:

הופעתו של דאוד אבו־יוסף בתוך המושבה.

— הדבר היה בימים הראשונים להוסד המושבה. בבוקר בהיר אחד, ואני יושב על יד ביתי הקטן בפתח־תקוה ומתחמם בשמש, כשאני חש את עצמי קודח במקצת, והנה עובר לפני בדוי אחד, רכוב על סוסה לבנה יקרה. לפי מנהגם של תושבי הארץ היה עלי לקיים בבדוי מצות הכנסת־אורחים — להציע לו לרדת מעל סוסתו, לשבת על ידו ולכבדו בספל קפה. ואולם אותו הבדוי הגא ברך אותי בקרירות כל כך, שעניתי לו כברכתו מבלי נסות אליו דבר.

למחרת, בשבתי באותו מקום, והנה שוב עובר אותו בדוי רכוב על סוסתו, עולה אל הרחוב הראשי של המושבה. בפעם הזו נתקרב אלי הרוכב, ברכני מתוך חיוך שבידידות כשהוא מפליט מפיו: «אנא ישראל», «אנא יהוד».

לא הבנתי. כשראה אותי הבדוי מתבונן בו מלא השתוממות, נשא את עיניו לשמים וקרא כיהודי חרד בקול רם: «שמע ישראל ה׳ אלקינו ה׳ אחד» והתחיל מספר לפני מי הוא ואיזה הדרך נזדמן למושבה.

מוצאו משבט בדוי, יהודי ממתי מספר הרועים־הנודדים במדבר ערב. פעם, באישון ליל אפלה נגנבה ממנו סוסתו, והוא קם והלך לחפש את עקבות הגנבים. והנה אחרי תעיה וחפוש בדרכים הגיע עד העיר דמשק, במקום שם מצא את אבדתו. בשבתו בדמשק החליט לא לשוב אל אחיו המדברה עד אם יראה בעיניו את עיר הקודש ירושלים. אז עלה על סוסתו וירכב הלוך ורכוב עד הגיעו פעם לפנות ערב אל הכפר הערבי פג׳ה, לא הרחק מפתח־תקוה, וילן בבית השיך של אותו הכפר. ויהי כאשר נודע לשיך כי אורחו — יהודי, ויספר לו כי הנה סמוך לכפר הזה על אדמת אמלבש נמצא מושב של אחיו בני עמו, עולי הגולה, שבאו להתנחל כאן על האדמה. ויהי כאשר שמע את הדבר הזה מפי השיך הערבי, ויודה לו מקרב לב על הידיעה ויפרד ממנו בשלום, וימהר ויעל על סוסתו לבוא אל מקום שם ישכנו אחיו בני אברהם, יצחק ויעקב. הוא בא אל המושבה וירא אנשים ונשים עוברים ברחובות לבושים בגדי אירופאים, ויחשב בלבו, אין זאת כי אם צרפתיים הם אלה, ואותו השיך, בדברו את אשר דבר, רק

לצון חמד עמו. אז דרבן הבדוי היהודי את סוסו וישב על עקבותיו הכפרה. והריהו עומד עתה בפני בפעם שניה אחרי שובו מהכפר ואחרי הוכיח לו אותו השיך מפג׳ה באותות ובמופתים ובשבועה בשם אלה ומחמד נביאו, כי אכן יהודים הם אלה לפי מוצאם ואמונתם, כאשר יוכח בעצמו לאחר שיתודע אליהם פנים.

התודעתו של אבו־יוסף אל אכרי פ״ת.

אחרי שנוכחו אכרי המושבה על יהדותו של אורח זה, קרבוהו אליהם קרבת־אחים והוא גם הוא שמח לקראת אחיו בני עמו, שבתלבשתם ובאורח חייהם נראו לו אמנם מוזרים בזמן הראשון, אולם לאט לאט נתרגל אליהם ובמקום לעלות ירושלימה ולשוב אל בני שבטו אחרי כן המדברה, הציע לאחיו החדשים, אכרי המושבה, לשרת אותם שנה בתור שומר רכושם ומגנם במקרי התנפלות.

ככה נעשה הבדוי היהודי אבו־יוסף לאחד מראשוני השומרים של המושבה העברית הראשונה בארץ־ישראל.

הוא היה קצר־קומה, רחב־גרם אך דל־בשר מאד — בהיותו אוכל רק פעם אחת ביום ומים לא ישתה בלתי אם טפות מספר, כשתות רסיסי טל,—כשוכן מדבר, במקום אין מוצא מים.

כל אקדח וכל רובה לא היה עמו, אף חשב לו לפחיתות הכבוד להשתמש באלה. «חרפה היא — היה אומר — לגבור לאחוז בנשק כזה, שגם אשה מסוגלה להשתמש בו». נשקו היה: חרב חדה, כבדת־משקל ורומח־פלדה ארוך.

סוסתו האצילה של אבו־יוסף.

את סוסתו האצילה וקלת־הרגל היה אבו־יוסף אוהב ומוקיר כנפשו ועל מוצאה האצילי היה חרד כעל דבר שבקדושה. במשך ימי העדרה מאדוניה הרביעו אותה הגנבים עם אחד הסוסים, שממנו גם הרתה, וכשהמליטה אחרי כן סיח, בריא־בשר, גמיש־גו ויפה־מראה, עמד אבו־יוסף וכרה בור, העמיד לתוכו את הרך הנולד, שחטו וקברו שם. הוא לא יכול להשלים עם הדבר, כי זרע בן נכר יהא יונק חלב סוסתו האצילה ורמת־היחס.

יליד הטבע החפשי ונכדו של נעים־זמירות־ישראל היה דאוד אבו־יוסף גם מפליא לזמר ולנגן. וברכבו על סוסתו הלבנה בלילות־הכסף בין הרי ישראל, היה קולו הערב והרועד משתפך מסביב כפלג עדנים.

כנור ועוגב לא היו לו לאבו־יוסף, במקום אלו השתמש במסרק ערוך נימי־זנב־סוס, שהכה גלי צלילים כמופלא בכלי־זמר. אחדים מזקני המושבה מספרים, כי ראו אצלו הרבה שירים ערבים ועברים — פרי רוחו ודמיונו היוצר של המשורר עצמו.

אבו־יוסף הזמר הנפלא.

פעם, כשחגג השיך עומר־אבו־קישק את יום כלולות בתו ובין יתר הקרואים — כל שיכי הסביבה העשירים, הזמין גם את דאוד אבו־יוסף, הפליא המשורר למוגג בשיריו הערֵבים את לבות עבדי מחמד במדה כזו, שהתחילו מתיפחים כתינוקות מרוב מתיקות וכלות הנפש, ולא נתקררה דעתו של השיך עד שבקומו למחרת היום, העלה עמו את אבו־יוסף העירה, הכניסו לחנות וקנה לו זוג מגפים אדומים, חדי חרטום, עַבַיה רחבה, עשויה צמר צחר דק, וקֶפיה עם עַגל מן המובחר והיקר שנמצא בחנות. עד עשרה נפוליוני זהב הוציא השיך עומר־אבו־קישק ביום ההוא, מחיר המתנות שקנה לאבו־יוסף, הזמר העברי המופלא יליד מדבר ערב.

II

מהמון מעשי תקפו וגבורתו של אבו־יוסף בתור שומר המושבה נביא כאן את העובדה הזו:

אבו־יוסף השומר והמגן על המושבה.

יום אחד והשיך האדיר אבו ג׳רם, ועמו מחנה בדוים־שודדים עלו כארבה על המושבה, פשטו עם סוסיהם וגמליהם בשדה, אכלו, רמסו והשחיתו את התבואה. בעת ההיא ואבו־יוסף נמצא הרחק ממקום המאורע, בקצה השני של המושבה. ויהי כי הגיעה אליו השמועה על דבר ההתנפלות, ויעל חיש על סוסתו, טס כחץ מקשת למקום המאורע, זנק כנמר לתוך ההמון, חטף בידו האחת ככדור את השיך – הוא ראש השודדים, העלהו והצמידו אל גב סוסתו, כשידו השניה מנפנפת לבל יהין איש מקרב ההמון לקרב אליו, וככה, במשך רגעים מספר, בחרבו השלופה בידו האחת ועם שללו בידו השניה, הספיק להניס את השודדים מנוסת מות.

* * *

ככלות שנת עבודתו נפטר אבו־יוסף בשלום מאחיו אכרי המושבה, עלה על סוסתו הלבנה ויצף ויעלם מעבר להרי יהודה הכחולים.

פרק י.

אגודת «שבת אחים» בפתח־תקוה

א.

בקורו של סידני מ שמואל בירושלים.—התענינותו במושבה פתח־תקוה וקנית חלקת אדמה בה.—הר״מ פינס בתור בא כחו.—הוא מוסר את החלקה לארבעה אנשים—ארבעה «אחים».—תנאי המסירה.

בקיץ תר״מ בקר את ירושלים מר סידני מ. שמואל מלונדון (בן אחיו של מונטגי) ובתור תיר וסופר התחקה בשום לב על שרשי עיר הקדש והעם היושב עליה; בעין פקוחה ודעה מיושבת ישב ושפט על כל דבר ודבר. ביחוד שם לבו והתחשב עם ה«קולוניא החדשה» פ ת ח ת ק ו ה שהחלה אז להתפתח, ויהי לה לחבר בפועל, בלקחו חלק אחד במחיר שש מאות פרנק וימסרהו להר״מ פינס, הסוכן אשר לועד מזכרת משה מלונדון, לעשות בו כטוב בעיניו; ומר פינס בחר לו ארבעה אנשים ישרים, אשר ידע והכיר אותם כי לבם וידם אמונים ונתונים להעבודה הקשה הזאת, וימסר בידם את האחוזה ההיא על פי דברי התנאים והברית הבאים בזה. ויהי כאשר ראה מר סידני את דברי התנאים האלה, התעורר מאליו וישלח להרי״מ עוד ארבעים לירא שטרלינג למען בנות בית על האחוזה ולמסרו גם אותו אל ארבעה אחי״ם על פי התנאים הנז׳. — ואלה דברי התנאים:

אנכי הח״מ, העומד מצד האדון סידני שמואל מלונדון ובכחו המסור בידי לעשות בחלק נכסיו אשר קנה בנחלת «פתח תקוה» ככל הישר בעיני, באתי היום בברית עם ארבעה אחי״ם היקרים והולכים יחד ובלב אחד לעבוד אדמת הק׳ ולשמרה בתורה ובמצוה וביגיע כפיהם ועמל ידיהם, ה״ה: אליהו גאדעל ור׳ חיים שמעוני ור׳ יעקב מקאמיניץ ור׳ מנחם וואלפערט עפ״י התנאים המבוארים למטה.

א) הנני מוכר חלק הנכסים של ה׳ שמואל הנ״ל ליד ארבעה מטיבי לכת אלה על מנת לעבדו ולשמרו לזרעו ולנטעו בחריצות ידים, ואדמת קדש לא תשם, ועל כל פנים מחויבים המה להביא שבח קיים בהקרקע (כמו בנינים או נטיעות) מדי שנה בשנה משך עשר שנה משנה הראשונה שלאחר השמיטה הסמוכה ואילך, העולה לסך שלשה לירא צרפת (60 פר.) לכל שנה.

ב) ההוצאות לספר המקנה והמסים והארנוניות הבאים לרגלי עבודת האדמה, בין אלו המונחים אקרקפתא דגברא ובין אלו המוטלים על הנכסים וכן המסים שיטילו בני החברה «פתח תקוה» על עצמם להוצאות העיר ולשמירתה ולסלוק עוררים מעל הנכסים, וכן הוצאת חלוקת הנחלה ורשימת תכניתה (פלאן) כל אלו ההוצאות חלות על ראש ארבעה אחי״ם הנ״ל ו מ ח ו י ב י ם המה לתתן לעת הדרושה לבלי ירדו הנכסים האלה לטמיון חו״ש

ג) ארבעה אחי״ם הללו שותפים המה בהקרקע הנ״ל וכל דיני השותפות נוהגים בהם, אלא שאין אחד ולא שנים מהם יכולים לכוף את חבריהם לחלוק בהנכסים עד שיסכימו לזה שלשה, ואין כל אחד רשאי למכור את חלקו או לתתו במתנה לשום אדם שבעולם אם לא בהסכם חבריו.

ד) שלום אמת יהיה שורר בין ארבעה אחי״ם האלה בכל דבר ויקרא שם אגודתם «ש ב ת א ח י ם» כפשוטו וכמשמעו למען תחול ברכת ה׳ על מעשה ידיהם וירבו ימיהם וימי בניהם ובני בניהם על האדמה, ואשר ע״כ כל או״א מהם מקבל על עצמו בנדר ובשבועה מבלי לתתו עלה ותואנה ח״ו למחלוקת, האחד יבטל רצונו מפני רצון חבריו שרבו עליו, ואם הדבר שקול יקיימו בנפשם «תשועה ברב יועץ» ושאלו בעצת מביני דבר. כללו של דבר, כל חלוקי הדעות יתפשרו בדרך שלום ולא יעמוד אחד מהם על דעתו לצער את חברו כי אם בכל הנגזר מפי המרובים ככה יעשה מבלי שום תלונה ורוגז מאיזה צד שהוא.

ה) כשם שחובה עליהם לשמור את השלום בינם לבין עצמם, כך החובה והמצוה עליהם לשמור את השלום בהחבורה פתח תקוה בכל מה שנוגע ותלוי מהם. וע״כ עליהם לבטל רצונם מפני רצון הצבור ולהיות תמיד באגודה אחת עם אוהבי הסדרים והאחדות ועם שונים וחכמים בעיניהם אל יתערבו.

ו) וכשם שחייבים בשמירת השלום בעדה כך חייבים בשמירת השלום הכללי של האומה לבלי יביאו עליה שואה ח״ו במעשים שאינם הגונים, ולפיכך אסור להם להתעסק בעסקי נשך והרבות נפרזה (וואוכער) הן רבית כסף או רבית אוכל עם הגוים אשר סביבותם באופן שיתחלל שם שמים ע״י.

ז) אם הארבעה אחי״ם האלה יעברו על התנאים א׳, ב׳, ו׳ באופן שהאדון סידני שמואל הנ״ל או בא מכחו, אשר יהיה בימים ההם יראה בראיה ברורה כי האדמה תשם או עומדת היא לרדת לטמיון, או כי האחי״ם הנ״ל גרמו בעסקיהם שאינם הגונים חלול ה׳ גדול וקצף על ישראל, אפשר לו לבא מכחו לסלק את ארבעה אחי״ם הנ״ל מאחוזתם בכל עת שירצה מבלי שום טו״מ ותביעה של הפסד וגרם הפסד שבעולם, אלא שאם אמרו השותפים: הרי אנו משלמים מחיר השדה שלשים לירא צרפת ואין אנו מסתלקים, שומעים להם.

ח) מי מהארבעה אשר יפר את התנאי ד׳ ויהיה גרם לקטטות ומריבות – רשאים השלשה לסלקהו בממון או לתת חלקו בנכסים לפי שומת ראשי פתח תקוה, וידי השלשה על העליונה, אך צריכים לזה הסכם האדון סידני הנ״ל ע״י עצמו או ע״י בא מכחו, או הסכם ב״ד של החבורה פתח תקוה אשר ידונו לפי ראות עיניהם אם באמת עשה זה שלא כהוגן או אולי אך תואנה הם מבקשים.

ט) אחרי כלות עשר שנה מאחר שנת השמיטה הבע״ל, רשאי האדון סידני שמואל הנ״ל או בא מכחו לדרוש מהאחי״ם הנ״ל לסלק לו מחיר שדה אחוזתו שלשים לירא זהב צרפת במשך ארבע שנים ובהסתלק כל הסך ימסור שטר המקנה על שמם.

ככל הכתוב למעלה קבלו עליהם אגודת אחים עליהם ועל זרעם אחריהם בשבועה ובת״כ ובקנא״ס ועפ״י התנאים האלה מסרו האחוזה בידם[1].

[1] לקוח מ«זכרון לחובבים הראשונים», חוב׳ ז׳, לפ. גראיבסקי.

ב.

יעקב צמח (וינשטין)

נולד בשנת תקפ״ד—נפטר בשנת תרס״ו

I

יעקב צמח (וינשטין), אחד מארבעת החברים של אגדת «שבת אחים», נולד בחדש טבת שנת תקפ״ד בעיר קמינץ־ליטובסק ברוסיה ועל שם עיר מולדתו גם נקרא בפי יהודי ירושלים ופתח־תקוה בשם «ר׳ יעקב קמניצר».

חניך הדת והמסורה ברוח הימים ההם, לאחר שהשיאוהו אשה בעודנו צעיר מאד, עבר לרשות עצמו והתחיל לעסוק בחקלאות. לאחר תקופת זמן ידועה הוא מיסד לו בית משרפות יי״ש.

בשנת תרל״ג הוא עוזב את עסקיו ברוסיה, עולה יחד עם משפחתו ארצה ישראל ומתישב בירושלים.

בהיותו איש אוהב עבודה מטבעו ומבלי מצוא בעיר העזובה כל משלח יד אחר, הוא פותח גם שם בצורה מוקטנת בית משרפות יי״ש, המתקיים אמנם זמן לא רב, כי בצאת י. מ. סלומון וחבריו בפעם הראשונה ליריחו לתור שם שטח אדמה ליסוד מושבה חקלאית, מצטרף אליהם גם י. צמח. תיור השטח הנ״ל, כידוע כבר לקורא על פי הפרקים הקודמים, נגמר בלי כל תוצאות ממשיות. בשנת תרל״ח כשנקנה, השטח הראשון של אדמת קסר משתוקק י. צמח להשתתף אף הוא בקניה, אלא שמסבת חוסר אמצעים הוא מוכרח להסתלק ממשאת נפשו זו. ורק בשנת תר״מ, כאשר סידני מ. שמואל, שאר־בשרו של מונטגי, קנה בשעת בקורו בארץ־ישראל, הודות להשתדלותו של י. מ. פינס, שטח האדמה בשביל אגדת «שבת אחים», רק אז נתקבל גם י. צמח כחבר לאגדה הנ״ל ונתישב בפתח־תקוה.

י. צמח בנה את אחד מהבתים הראשונים במושבה, גם רכש לו מעט בקר וצאן ויהי רועה בעצמו את עדרו הקטן בין הדשא הרענן שבסביבת הירקון.

אפס ימי חייו ועבודתו בתור איש אדמה לא ארכו הרבה. מפני הקדחת הקשה, שתקפה אז את כל תושבי המקום ושחלה בה בצורה קשה גם י. צמח, הוכרח ביחד עם שאר החולים המסוכנים לעזוב את המושבה ושוב להתישב בירושלים, כשהוא כלה מגעגועים לנחלת אדמתו ולעדרי צאנו האהוב עליו, שהוכרח להפרד מעליהם על אפו ועל חמתו.

II

בירושלים קבל עליו לעת זקנתו ללמד תורה באחד מהמוסדות החנוכיים שם. באותו זמן נקרא לרוסיה על ידי אחד מבניו, שנסתבך שם בעסקיו ונזקק להתערבותו

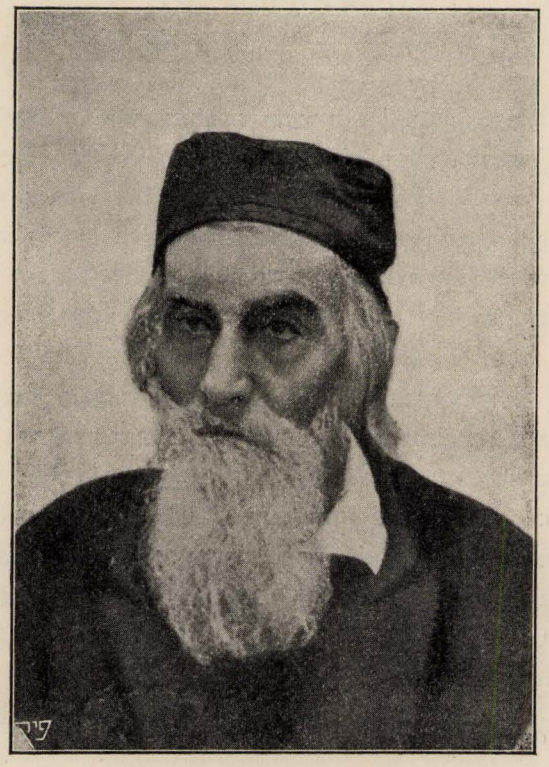

יעקב צמח (וינשטין)

נולד בטבת שנת תקפ״ד ברוסיה, נפטר כ״ב אייר תרס״ו בירושלים.

של אביו. והיות שקשתה על צמח הזקן הפרידה מארץ הקודש, פנה אל בן עירו הרב הבריסקאי המפורסם אז בירושלים לדרוש בעצתו. הרב התיר לו לשם הצלת בנו לצאת לזמן מה את הארץ.

כשנה וחצי בלה ברוסיה ומיד לאחר שסדר את ענייניו של בנו חזר אל הארץ.

בשובו ירושלימה נתמסר כבר כלו לדברי תורה, ולעת זקנתו, מבלי מצוא כל משען ומחסה אצל בניו העניים, נתישב ב«בית מושב הזקנים» בירושלים, וביום כ״ב אייר שנת תרס״ו גוע ויאסף אל עמיו.

ת נ צ ב ״ ה.

פרק יא.

הַיַּרְקוֹנִים

המתישבים על גדות הירקון. – מצבם. – בתי מעונם. – מאכלם. – חללי הקדחת. – תושבי הגבעה ותושבי הירקון. – שני מעמדות שונים. – ר' משה רינהרד. – זמן עליתו לא"י. – דמותו החיצונית – התנחלותו. – אשתו השניה. – מחלתה. – מותה. – אי אפשרות לקברה מסבת הגשמים. – רינהרד אחרי מות אשתו. – מותו. – יעקב חיל. – דמותו החיצונית. – עבודתו בצבא בתקופת ניקולאי הראשון. – גירושו את אשתו הנוצרית ועליתו לא"י. – התנחלותו לחוף הירקון. – מלחמתו של י. חיל בקדחת. מותו. – אברהם דַוָד. – מקצועו. – בתו הצעירה. – מצבו של א. דַוָד. – מות בתו מקדחת. – אלתר וינקלר־סיד. – מקצועו. – מולדתו. – משלח ידו. – אבדן ממונו. – יציאתו לגליציה. – שיבתו לא"י והתנחלותו לחוף הירקון. – כחו הגופני. – פטירתו. – שוארצברג. – מקום מולדתו. – סרובה של משפחתו להתישב על נחלתו שעל חוף הירקון. – עבודתו הקצרה בתור אכר. – שיבתו עם משפחתו אל הגולה. – מותו. – שמשון גוטליב. – מקום מולדתו. – למדו בישיבה בירושלים. – התישבותו לחוף הירקון. – מחלתו. – אבא ומוטל סלנט. – מות ילדו של אבא. – מתישבים, שפרטי חייהם וסבלם בלתי־ידועים.

לפי דבריהם של זקני פתח־תקוה נחלקו המתישבים בראשית הוסד המושבה לשני חלקים, שעל פי מצבם האקונומי אפשר אפילו לציין אותם כשני מעמדות שונים: על הרמה, במקום שהמושבה נמצאת כיום, נתישבו ראשי מיסדי המושבה וחבריהם האמידים, בהיות אויר המקום ההוא טוב ומתאים יותר לישוב. ולחוף הירקון נתישבו כל אלה, שאמצעיהם הכספיים היו מוגבלים ושמפני קרבת הנחל, המרעה השמן, האפשרות של ציד דגים ועוד, מצאו לטוב להם את המקום הזה למרות סכנת הקדחת.

עוד פרט אחד שמש סבה להתפלגות זו והוא, סרובם של הירקונים לקבל עליהם את מרותו של ועד המושבה, מהָרָמָתיים, שהיה קים עוד לפני עלות הירקונים על הקרקע.

«הגיעו ימי החורף, השנה היתה גשומה. גשמי זעם נתכו ארצה. מי הירקון גאו ויעלו על גדותיו. מי המעינות נפתחו. כל העמק אשר משני עברי הירקון נמלא מים. והמים הלכו וגברו וישטפו את בתי־החמר של המתישבים החדשים. בקשו האנשים לצאת מבתיהם ולהמלט ולא יכלו. המים והבוץ סגרו עליהם. צעקו לעזרה ואין מושיע. יושבי הסביבה נמלטו ויחבאו מפחד הגשם, הברד והקור, וישבו סגורים ומסוגרים בבתיהם־קבריהם. ביום הראשון עוד בקשו האומללים עצות להציל את נפשם, ויקשרו בחבלים איש איש אל רעהו, את הילדים לקחו על זרועותיהם, ויאמרו לצאת בשורה מן המים ומן הבוץ. אך

עמלם היה לשוא. ביום ההוא, לפנות ערב, נאספו יחד לבית אחד ויתפללו בצבור ויקראו ממעקים ליושב מרום. ואולם ביום השני לא יכלו עוד לצאת איש מפתח ביתו, כי המים גברו מאד. ארובות השמים נפתחו וזרמי מים זרמו על הארץ, ברד כבד הכה על הגגות. הרעמים החרישו את האזנים, והברקים העוירו את העינים. רוח סערה התפרצה מפעם לפעם ותך בבתי־החמר השקועים בבוץ, כאילו בקשה להפכם על פניהם. ביום השלישי היו מוטלים כל גרי הבתים כמתעלפים, ורק ביום הרביעי הלכו המים וחסרו, ומכירים מיפו באו והחישו להם עזרה ויצילום כל עוד נפשם בם. ורק זקן אחד, שהתכסה בכסתות לחמם את בשרו, נמצא מת, כי נחנק במחבואו. המתישבים טכסו עצה: מה לעשות? נחלקו הדעות. היו בעיניהם שאמרו: נשוב ירושלימה, למה נמות בבצה הזאת; ואחרים אמרו: לא, כי פה נמות. אך אחרי אשר יצאו לבדוק את בתיהם, ראו ונוכחו, כי כולם נבקעו ועומדים לנפול»[1].

בכתב־יד אחד, מתקופת ההתישבות על גדות הירקון, אנו קוראים:

«בעינים עצומות, כתועי רוח הלכו הקונים האחרונים לקראת המקנה ולא שיערו מראש כי נעלה הדרך מהם ומכחותיהם. המיסדים הראשונים הכניסו גם את אלה בברית ומכרו להם שנים ושמונים חלקים מאחוזתם[2], ועוד טרם קבלו הקונים את שטרי המקנה, נהרו אל האחוזה המה ובניהם וטפם בעוד לא הכינו מעון לשבתם, מבלי מחסה ומסתר משרב ומקור, רק בידים ריקות ובצרורות נקובים. הם בחרו מושבם על יד הנהר ויקימו שם אהלים קטנים לשבת, אך רבים מהם התגוללו בעפר תחת כפת הרקיע ולא חשבו אחריתם. כי מרוב רישם חיו בלחץ ובצער ולא חסו על חייהם. מאכלם היה לחם קטניות ודורה, אשר טחנו ואפו באגנית וימלאו כרסם בצק בלתי אפוי כל צרכו ולבסוף נפלו למשכב ויתהפכו במכאוביהם באין רופא ובאין סם מרפא. ביחוד קצר המות במגלו את הנשים ואת הטף, ותרב מצוקת האומללים מאד וזעקתם קרעה שמים. עד שבשנת השמיטה קמו כל הנשארים בחיים וברחו על נפשם ירושלימה ומאז לא שבו עוד לאחוזתם, כי לא היה עוד לאן ולמה לשוב: רבים מבתיהם נהרסו עד היסוד ורק גלים נצים וחרבות שוממות מתראות עוד אחת הנה ואחת הנה; יתר הנמצא שדדו הערבים ומכל עמל המשפחות ההן לא נותר שריד, רק כשלשה בתים קטנים ומספר קטן רפתות, שברי מכונות־קציר ומחרשות עתיקות ואופני עגלה».

משה רינהרד.

הראשון והחשוב מהירקונים היה משה רינהרד, איש אכר מאחת ממושבות חרסון, שעלה לפני יותר מחמשים שנה לארץ־ישראל לחונן את עפרה על ידי עבודה ויגיעה. יהודי בעל פרצוף, לבוש «ז'יפיצה» של משי וכלו הדרת כבוד. פעם – מספרים זקני המושבה – ברדתו לרגעים אחדים ברמלה, בדרך מירושלים ליפו, קרבו אליו אחדים מהערבים־הנוצרים שם והתחילו נושקים את ידו, בחשבם אותו לאחד מכהניהם.

חשוך בנים מאשתו הראשונה, נתגרש עמה, נשא אשה שניה ומיד כשעלה ונתישב

---

[1] פרקים מספורי הישוב, משה סמילנסקי, «בן־ארצי», 16, תרפ"ו.

[2] הכונה לנחלת טיאן.

עמה על גדות הירקון, עמד וחרש את שטח אדמתו וזרעו, הקים לו בית־חומר לדירה, התקין מכמרת לציד דגים, שהיו מספיקים גם אוכל לעצמו, גם למכירה וגם לחלוקת חנם לנזקקים.

כשנוכח רינהרד לאחר זמן כי הכנסת התבואה לבד אין בה כדי לפרנס אותו ואת אשתו, עמד וקנה עשרה סוסים דלי־בשר ושלחם לרעות בתוך שפע הדשא הרענן שעל גדות הנחל, ולאחר חדשים מספר מכרם, בקבלו רוח הגון. ויהי האיש שבע רצון מחייו ומעבודתו הפשוטה אשר עבד. ביחוד גדלה שמחתו, כשנודע לו כי אשתו הרה והוא עתיד להיות אב לילד, אשר אליו קוה והתפלל זה כמה. ואולם בחודש החמישי להריונה תקפתה הקדחת והפילתה למשכב ותתהפך האשה בחליה ותבער ימים ושבועות, באין רופא ובאין כינין, עד כי נשרפה ומתה.

הדבר היה בימות הגשמים, כשכל הבצות מסביב לירקון נהפכו לנחלי מים, ואיש מתושבי הרמה ומיפו לא יכול להגיע שמה. שלשה ימים רצופים שכבה המתה כעל אי שמם בלב־ים באין יכלת לקברה ורק ביום הרביעי, כאשר שקטו הרוחות וחדלו הגשמים, באו תושבי הרמה והעבירוה דרך נחל מוסררה ליפו ושמה קברוה.

* * *

זמן מה אחר מות אשתו עוד עסק ר' משה רינהרד בנחלתו על גדות הירקון, צד מדגיו ואכל–מאכלו היחידי יום יום, וישת ממימיו, מרעילי הדם כשאינם מבושלים, עד שחלה בקדחת גם הוא וימת ערירי, מבלי השאיר אחריו זכר.

הוא נקבר ביפו בבית־הקברות הישן.

תנצב"ה.

יעקב חיל.

כך נקרא בפי כל, ואיש מזקני המושבה אינו יודע ואינו זוכר שם משפחתו הנכון. ידוע רק שהוא בא מרוסיה לירושלים כקנטוניסט־פליט מתקופת ניקולאי הראשון. מראהו מראה וֶליקוֹרוֹס (בן רוסיה הגדולה) לכל פרטיו ודבר יהודית כ«גוי» ממש. עשרים וחמש שנים עבד בצבא הרוסי, שם המירו לו את דתו בדת הנוצרית והשיאוהו אשה–«שיקסה»[1] מבנות הכפר.

ככלות עשרים וחמש שנות עבודתו בצבא, קבל עליו יעקב חיל מחדש את דת ישראל, שלח מעליו את אשתו הנוצרית ועלה לארץ־ישראל.

כשנודע לו דבר קנית שטח האדמה הראשון ואחריו השני ליסוד פתח־תקוה, עזב יעקב חיל את ירושלים בא לפתח־תקוה והתנחל שם על גדות הירקון. לפי דברי זקני המושבה היה אז קרוב לבן־ששים, גבה קומה ובעל זקן לבן ארוך.

סמוך לירקון בנה לו בית אבנים גדול ויפה ויעבד את אדמתו כאחד האכרים המנוסים.

את הקדחת שהתחילה פורצת אט אט לתוך גופו המוצק היה מנסה להטביע כפעם בפעם בכוס יי"ש חריף, ואולם מחלה ממארת זו לא רק שלא רפתה ממנו כי אם עוד הוסיפה הַעמק חֶדֶר לתוך גופו, דמו ומֹח עצמותיו עד שהכריעתו כלו והוא מת ונקבר בבית־הקברות ביפו.

תנצב"ה.

[1] «שיקסה» (או שקצה)–כנוי המוני לנערה שאינה מבנות ישראל.

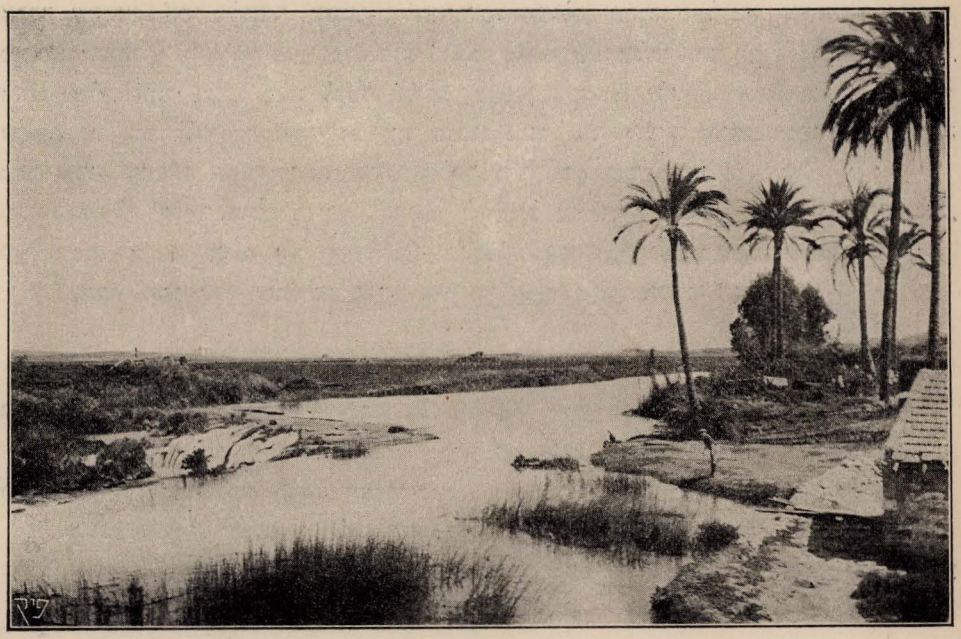

הירקון.

אברהם דַוִד.

בשם אברהם דַוִד, נקרא בגלל מקצועו תעשית דוָדים, שהיה עוסק בו ברוסיה (קוטלַיאר – ברוסית). שם משפחתו הנכון – לא ידוע. במקצועו זה עסק זמן ידוע גם בירושלים. הוא עלה להתנחל על גדות הירקון יחד עם בתו, בת שמונה־העשרה, נערה בריאה, פורחת כשושנה, צֶ׳סְיָה־רחל שמה, ותושבי המושבה, שחבבוה בגלל חִנה ויפיה הרענן, קראוה צֶ׳סיקה.

בהיות אביה עני מבלי שהשיגה ידו להקים לו גם צריף־עץ ואפילו לא אהל־בד, הקים לו בתוך מערה ליד הירקון מעין בית־חומר קטן ושם נתישב יחד עם בתו האהובה צ׳סיקה, כשהוא עובד ושומר יחד עמה את חלקת שדהו. לימים חלתה הנערה באופן מבהיל בקדחת ואחר ימים מועטים הפריחה נשמתה.

מרוב יגונו על אבדן בתו היחידה עזב אברהם דוָד את מקומו ואת נחלתו ושב לרוסיה, ואחרי שלא יכול עוד לשבת גם שם, חזר אל הארץ ונתישב ביפו.

כיצד עברו ביפו על אברהם דוד שנות חייו האחרונות – לא ידוע.

אלתר וינקלר.

ר׳ אלתר וינקלר, או, כמו שנקרא בירושלים, אלתר סַיד, על שם אומנותו סיוד בתים, הוא היחידי בין הירקונים שהשאיר אחריו יורשים במושבה. זה היה יהודי פשוט בתכלית, חסון־גו ואוהב עבודה. בן חמשים בא אל הארץ מעירה אחת, אושטה בגליציה, עשר שנים לפני הוסד פתח־תקוה. היות שכל עבודה בירושלים לא מצא, התחיל במעט

הכסף שהביא עמו לסחור בשטרות תורכיים. ואולם אחרי המלחמה הרוסית־התורכית, כשאוצר־הכספים התורכי פשט את הרגל, אבד ממונו של אלתר סיד עד הפרוטה האחרונה, והוא נאלץ, אחרי שלא רצה לקבל חלוקה, לעסוק בעבודה שחורה. אחרי שתי שנים של עבודה זו, יצא לגליציה, מכר שם את נחלתו וחזר מיד לארץ־ישראל. באותו זמן נקנה כבר שטח האדמה השני בפתח־תקוה, ואלתר סיד רכש שם נחלה אף הוא.

כשעלה אלתר סיד עם בנו אברהם להתנחל על גדות הירקון, עמד ונטה שם אהל, קנה לשם שמירה והגנה שני אקדחים – אחד לעצמו ואחד לבנו ונגש לעבד את נחלתו. ערביי הסביבה, שהרגישו בכחו, היו מתיחסים אליו ביראת הכבוד.

* * *

חוסן גוו ואומץ רוחו עמדו לו לאלתר סיד שהוא היחידי בין הירקונים לא נפל בנופלים. בן שמונים היה עוד רוכב על סוס בלי אכף.

גם לעת זקנתו היה מופיע בכל מקרה התנפלות של ערבים בראש מגיני המושבה ונלחם בעוז ובחרף נפש כאחד הצעירים.

בשנת תרנ"ח, בהושענא רבה בערב, רגעים אחדים סמוך לפטירתו, נפרד אלתר סיד מבני משפחתו, מידידיו וממכריו, כשרוחו שקטה עליו ודעתו צלולה. נשמתו יצאה מתוך ישיבה.

גופו של המנוח הובא לקברות בפתח־תקוה.

בצואתו בקש למסור את ספר התורה שלו לרשות המושבה.

ת נ צ ב "ה.

יצחק יעקב שוארצברג.

יליד העירה לִיפנה שבפולניה הרוסית. הוא עלה לארץ ישראל יחד עם משפחתו. כשנצטרף אל הירקונים, סרבה משפחתו ללכת אחריו אל המושבה. אז עלה על הקרקע לבדו ועבד וחי חיי אכר חדשים מספר. ואולם משפחתו, שנשארה לגור ביפו, החליטה, מפני תנאי החיים הקשים אז בארץ, לשוב אל הגולה, ושוארצברג, שרק הספיק להסתגל אל הארץ ואל חייו החדשים בנחלתו הקטנה על גדות הירקון, נאלץ, מרחמיו על משפחתו, לשוב עמה אף הוא. שניות זו משפיעה באופן מדכא על מצב בריאותו, ובשובו, שבור ורצוץ ומיואש, לעירתו בגולה, הוא נופל על סף ביתו ומת.

ת נ צ ב "ה.

שמשון גוטהילף.

שמשון גוטהילף, איש הונגריה. הוא למד הרבה שנים בישיבה הירושלמית המפורסמת של ר' עקיבא יוסף שלזינגר וכשנוסדה פתח־תקוה עזב את ספסל למודיו ויצא והתנחל גם הוא על גדות הירקון. מיד תקפתו שם הקדחת ומפרפר בין החיים והמות הובא לבית־החולים בירושלים.

האחים אבא ומוטל סַלַנט.

שניהם התנחלו בסביבת הירקון. אבא היה בעל אשה וילד, מיד בעלותו על נחלתו לקה הילד בקדחת צהובה ומת.

שאר פרטים על חיי שני האחים האלה אין איש יודע.

טחנת שיך אבו־רבח על גדות הירקון בגבולות פתח־תקוה.

* * *

כל שאר תושבי הירקון: יצחק יעקב מורשא, מנש שוחט, יהושע גולדשטין, הירש־ליב, איסר, פנחס שוכמן, שמואל רכטמן לא השאירו כל זכר מחייהם, מסבלם וממקום קבורתם.

«מהם מתו שלא בעתם, מהם – גם בעתם, מהם בצריפי העץ הראשונים הפריחו נשמתם, מהם בבתי אבן על נחלתם הפורחת מתו שבעי ימים ועמל, ומהם–בירושלים, על הר הזיתים מנוחתם. מת הדור אך מפעלו לדורות יחיה ולא ימות. לזכר עולם יעמד שם – על פרדסיו הגדולים והרחבים, על שדותיו ועל חורשותיו, על חצרותיו ובתיו ואסמיו, איתן יעמד מול המבצר העתיק, מבצר אנטיפטרס ועל האדמה השמנה אשר לשפת הירקון יפרח, ושם מפעלם: – פתח־תקוה . . . כי ממנו הנצה התקוה ותהי לפעולה כבירה בארץ – מפעל הישוב החדש[1]».

---

[1] מקצות הישוב. רשימות מאת משה סמילנסקי. «שי» של ספרוה, קהיר, תרע״ח.

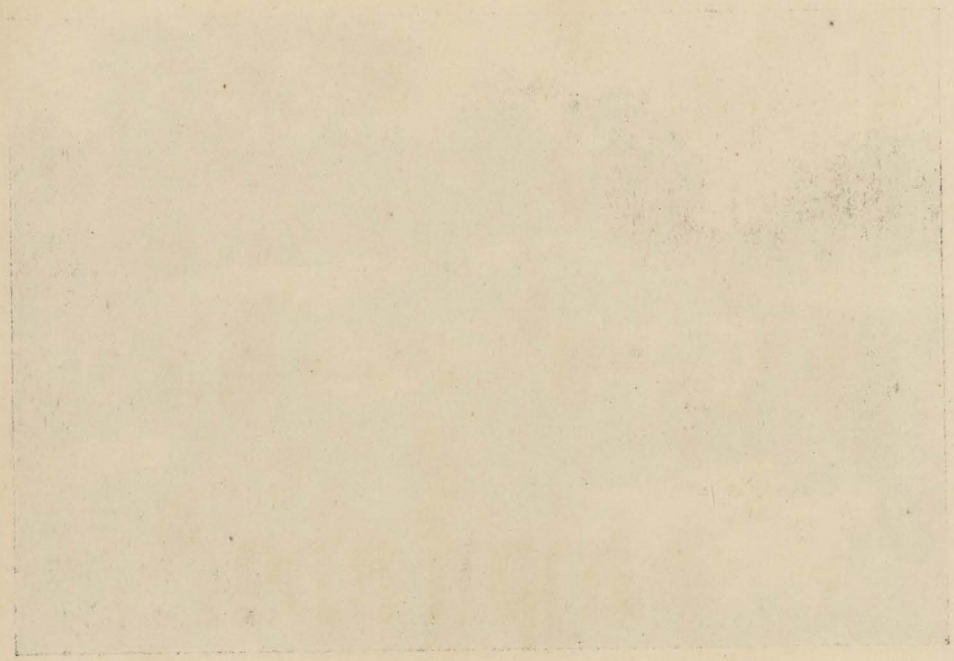

פתח תקוה
בחורבנה - ותחיתה

פרק יב.

פתח־תקוה בחרבנה.

יהודה ראב נשלח על ידי המיסדים אל המושבה לחקור את מצבה ולגבות מהערבים את «החמשיות».—תאור העזובה והשממה.—השומר סלים ומשפחתו.—הבאר. — מעשה הרצח. — חקירת הענין על ידי י. ראב. — ברור פרטי הרצח.

בל״ג בעומר שנת תרמ״ב, היא שנת השמיטה וגם שנת חורבנה של פתח־תקוה, נשלח על ידי מיסדי המושבה מירושלים לפתח־תקוה יהודה ראב להתבונן אל המושבה, אחרי שנעזבה מתושביה, לראות אם נזרעו השדות ע״י האריסים הערבים ואם יש ממי לקבל את החומש. והנה בבואו אל המקום מצא י. ראב פה ושם ערבים מסביבות פתח־תקוה מעבדים את שדות היהודים כשדות נחלתם, בחשבם כי היהודים ברחו אל המקום לבלי שוב אליו עוד. כל השטח הגדול מסביב, מפתח־תקוה עד אדמת עיון־קראה (ראשון לציון כיום), השתרע כמדבר שממה, מלבד עצי מספר בודדים, שאחד מהם התנוסס על גבעה רחוקה נשקפת מפתח־תקוה, המשמש גבולה הצפוני כיום של ראשון־לציון, והשני עמד בבדידותו בסביבת שבט הבדוים אבו־קישק — שכנה של פתח־תקוה. משם הלאה על פני שטח של מאות פרסאות השתרעו שלשלות־הרי־חול, נפסקות על ידי בצות ירוקות. רק פה ושם היו מבצבצים, פזורים על פני רחבי השממה, אהלי קדר שחורים, ומרוחקים אחד מהשני שנים־שלשה כפרים ערביים עם בתי־החמר שלהם הקטנים כדמות תיבות מרובעות, צמודות אשה לרעותה ככבשים הללו בעת סופה. תעלות עמוקות, שלתוכן משתפכים המון מי גשמי החורף, הזורמים מעל ראשי ההרים ושאינם מתיבשים אפילו בשלהי הקיץ הלוהטים, היו מכוסות המון שיחים וסבכי קוצים ודרדרים—מקלט בטוח לחזירי־בר, לתנים ולצבועים וקן למלאכי החבלה הזעומים — יתושי הקדחת.

המרכז הראשי של הבצות הגדולות היתה סביבת הכפר «אמלבש», שלפי דברי תושביו הערבים — אחת עשרה הנפשות הסחופות והדוויות מרעב ומקדחת, נקרא הכפר בשם זה, בגלל היותו «מתלבש» כפעם בפעם בתושבים חדשים, שהיו באים במקום הקודמים—חללי הקדחת הצהובה. הפעם כשנכנס י. ראב לאותו כפר שוב לא מצא שם אף נפש אחת חיה. ורק על אדמת פתח־תקוה מצא את הערבי היחידי, זה שהמיסדים מנוהו לשמור על שריד הרכוש של המושבה.

סלים היה שמו. איש גבור, ענק. ושם אשתו פטמה, אף היא אשת חיל, גבורה בנשים. בצל קורתם חסה גם אחיה חסן — חיל מימי מלחמת התורכית־הרוסית, שזכתהו באות־הצטינות — עשר אצבעות רגליו הקפואות. שלש אלה היו הנפשות היחידות על פני כל השטח מסביב, מלבד הכפר הערבי הקטן פג׳ה מצד דרום, שגם תושביו הספורים

היו כלים ואובדים זה כבר אלמלא פלחים חדשים, שהיו מתוספים לשם כפעם בפעם בגלל טיבה של אדמת הכפר.

לגדל ילדים שם לא היתה כל אפשרות: מהם היו צבים עוד בבטן אמם ומהם, הנולדים, היו מתים מקדחת ומשאר חלאים קשים.

אדמת פתח־תקוה הפכה אז מקלט לכל שודד וחומס ולכל פליט בית־הסהר של סביבות יהודה.

י. ראב נתקבל מאת השומר סלים ובני ביתו בידידות רבה, אפס רוחו של האורח היה מדוכא מכל מחזה החורבן והבדידות שעמד סביבו, ונפשו מרה עליו מאד. כירמיהו בשעתו התהלך אבל ודומם על פני חרבות המושבה, נגש אל הבתים הריקים קרועי הגגות ומוקפי קוצים, ברקנים וכל עשבי בר, מבעד חלונותיהם מנופצי השמשות הציץ אל כל פנה וזוית דוממה ויהגה נכאים. עיף ומדוכא משרב היום נגש אל הבאר, שאל גלגלו היה קשור מתחילה חבל עם דלי לשאוב מים ורצה לשבור צמאונו. ואולם החבל והדלי לא היו עוד. אז נגש אל השומר וישאל ממנו כלי כדי לשאוב מעט מים. ואולם השומר, שבאותו רגע נבוך משום־מה, הסביר לאורח, כי את מי הבאר אין הם שותים עוד מסבת אי־נקיונם, וכי משתמשים הם במי הירקון. העדפת מי הירקון הארסיים על מי הבאר, שהצטינו כל כך בטובם, עוררה בלב האורח רגש של חשד.

י. ראב בבית השומר סלים.

כשירד הללה, שכב י. ראב על יד אהל הערבי בחוץ, על מצע שסדר לו ממעילו העליון—וירדם. בחצות לילה הקיץ פתאם לקול שיחה חשאית נמרצה, שהגיעה אליו מתוך האהל. מבוכתו של ראב גברה עוד יותר.

לחישה חשודה בלילה.

כשרק העיר השחר קם ראב ועמד על רגליו. לא הרחק ממנו כבר עמדה פטמה על רגליה ובתוך קערת עץ לשה בצק לאפית הפתות לסעודת הבוקר. ברחוק מקום מאשתו טפל סלים בבשול הקפה. אחרי זמן מה, כשישבו לסעוד, הסביר להם י. ראב כי בא הנה לראות את הנחלה ולהתבונן אל כל אשר נעשה בה במשך כל זמן העדרם של המתישבים. הודעה זו, כפי שתפש ראב באותו רגע, לא מצאה חן בעיני המשפחה.

כתום הסעודה, קם ראב, נטל את מקלו וכונן צעדיו אל השדות לראות מי מהערבים ומה שטח האדמה מאדמת המושבה שעבד, כדי לקבוע את החומש, שעל הערבי לתת לבעל הקרקע. הוא רק עשה צעדים מספר וירא והנה גם חסן, מזוין אף הוא במקל עבה, הולך אחריו ללוותו. על הערתו הרצינית של ראב כי אין הוא זקוק למלוים הסביר לו הערבי כי ללוות את אורחו הוא חושב לחובתו הקדושה, הואיל ובזמן האחרון מתרחשים כאן המון מעשי רצח, הוא תמה אפילו על שהוא — ראב, לא שמע אודות זה עוד טרם בואו הנה. כשראב נסה בכל זאת לשלוח את מלוו מעל פניו, בהסבירו לו כי יכול יוכל לעמוד על נפשו בלי כל עזרה מן הצד, נגש לבסוף סלים, ולאחר שנתברר לו דבר סרובו של ראב, הסביר לו לזה כי הדבר נחוץ וכי בתור שומר המושבה עליו מוטלת האחריות בעד כל מקרה אסון. ראב הוכרח להכנע, ושניהם, מזוינים ברובים, חסן ברובו שלו וראב בזה של סלים, המשיכו את דרכם עד הגיעם אל הירקון. ראב שהיה בקי יפה באדמת המושבה על גבולותיה ונפתולי דרכיה השונות הישיר את דרכו כשהוא מוסיף ללכת בכוון אחד. ואולם פתאום התחיל מלוו מטהו מהדרך הנכונה. ראב לא נשמע לו, ויוסיף ללכת בדרכו. ואולם לאחר רגעים מועטים, בעברו לפני תעלה, קם פתאם לפני עיני ראב

גוף אשה נרצח מתגולל בתעלה.

מחזה, שלמראהו קפא דמו בקרבו: לפניו, בתוך התעלה, התגולל על הארץ גוף אשה מחותך,— צעיר ומפרכס ברעננותו. ראשה החתוך, שעוד טרם קפאו לגמרי שרטוטי פניו הנאים, התגולל לחוד, וזרועותיה, שעל אחת מהן הבהיק צמיד־כסף, אף הן היו פשוטות על הקרקע ברחוק מקום מהגוף.

לשאול את חסן פרטי הדבר לא מצא ראב לנחוץ.

בחזירתו אל המושבה נפרד ראב מחַסן ויט משם אל הכפר הסמוך פֻּג׳ה, כדי לחקור את הדבר מפי השיך מכרו. ואולם השיך לא שמע מהדבר כלום, רק אחד מעבדיו ידע את פרטי המאורע הטרגי, שסופו נודע לו רק עתה, מפי י. ראב. והעבד ספר:

פרטי המאורע מטופרים ע״י עבד ערבי.

אצל שיך אחד עשיר בסביבת עזה היה עבד כושי, גבר בן־חיל וטוב מראה מאד, ותחשק נפש בת השיך, נערה צעירה ויפה להפליא, בעבד אביה, ותקם פעם בלילה ותעזב את בית אביה ותעבר היא עם אהובה את הירדן לבוא אל מקום לא יכירם איש, למען התעלס יחד באהבים באין מפריע. ויהי, כי נודע לעבד דבר סביבת אמלבש, כי מקום נטוש ומופקר הוא לכל, עין הממשלה לא תשגיח עליו ואיש לא ימצא עקבותיהם שם, ויבא עם אהובתו אל הכפר ויתאכסנו אצל השומר סַלים, שקבל אותם בסבר פנים ובידידות כחוק וכנהוג. ויהי אחרי שבועים ימים לשבתם בבית סלים, וחסן הגבור אחי פטמה, אשת סלים, שהיה רוק זקן ואכול תאוה, באין ידו משגת לקנות לו אשה, שם עינו בבת הבדוים הנאה, ויתחיל לחרוש מזמות לכבשה לו לאשת חיק. עד מהרה נעלם הכושי הצעיר, כמו שקע תהומה, והנערה למרות רצונה נהפכה לקנינו של הרוק הזקן חסן. אפס ימי אשרו של חסן לא ארכו הרבה. השיך, אבי הנערה הנמלטה, גיס שנים־עשר רוכבים, מהזריזים שברוכבי הכפר, וישלחם לכל פנות הארץ לבקש ולמצוא את הבת הסוררת, אשר חללה את כבודה ותמט חרפה וקלון על ראש שבט הבדוים, בברחה עם עבד כושי, אשר לא משבטה— להביאה ולהציגה לפני האב, למען שפוט אותה משפט מות—כחוק וכדת.

פעם, בבוקר בהיר, כשבת סלים עם משפחתו באהל, סועדים במנוחה סעודת הבוקר, וירא והנה חבר רוכבים הולך וקרב אל האהל. וימהר סלים לקראתם ויזמינם האהלה, לנוח ולסעוד את לבם, ולא הוא ולא שאר בני משפחתו לא ידעו מי המה האנשים ומה מטרת בואם הנה. ואולם הנערה, שהכירה בם את בני שבטה, תושבי כפרה, הבינה כרגע מה הביא אותם ומה יֵעשה בה כשיקחוה ויביאוה אל אביה. ויהי כי צותה עליה אשת השומר להעלות לה כד מים מן הבאר, ותמהר הנערה ותקח את הכד ותרץ ותשלך עצמה הבארה, היא הבאר, חפרוה מיסדי המושבה, ארבעים מטר עמקה.

עתה הוברר לראב למה לא נתן לו השומר לשתות ממי הבאר וכי העלות דבר הגוף מתוכה שִׁנתח והשלך אחרי כן אל התעלה, הרחק מעין רואים, להיותו שם טרף לשני שועלים, הוא הוא פרי התנועה והלחש החשודים של השומר ומשפחתו, שהקשיב ראב באותו ליל בלהות. פחדו הערבים פן יחקור היהודי דבר מי הבאר, ואחרי שימצא את פתרון החידה, יביא את הדבר לפני הממשלה, ויעשו את מעשהם זה, למען הסר מעליהם חשד ולהנצל ממשפט פלילי.

* * *

אחרי הדברים האלה כלה י. ראב את אשר היה עליו לעשות במקום השמם הזה, ועוד באותו יום, נפעם ונרעש מכל אשר ראה ושמע, מהר ושב העירה.

פרק יג

פתח־תקוה בשנות תרמ״ב ותרמ״ג

הקטנת מס הוֶרקו. — חליפת מכתבים בין י. מ. סלומון ובריל ממאינץ, מו״ל «הלבנון». — פעולתו המסורה של עורך «הלבנון» לטובת המושבה. — מכתבו של הנ״ל אל י. מ. סלומון. — קנית אדמת «עיון קראה» ע״י לבונטין. — חליפת מכתביו של י. מ. סלומון עם י. מ. פינס בעניני פ״ת. — השתתפותו של י. מ. פינס בגאולת הרבע של אדמת פ״ת. — נסיעתו של א. קופלמן לרוסיה לשם מכירת חלקות באדמת פ״ת, שנעזבו על ידי בעליהן הראשונים. — המיסדים מבקשים שטח־אדמה חדש להקים עליו בניני המושבה. — סרובם של הערבים למכור אדמה ליהודים, בכונה לנשלם ע״י כך מעל אדמת המושבה. — הערבים חוזרים בהם. — קנית אדמת «יהוד». — התמנותו של י. מ. ליפקס מטעם הועד בחו״ל למפקח על המושב החדש ועל עניני פ״ת. — חפירת הבאר ב«יהוד». — מעשה נס. — מעצור מצד הממשלה בקבלת קושן על האדמה. — השיחה בין הפחה ובין הקונסול הרוסי, מגנו של י. מ. פינס בענין הקושן. — המשפט עם ערבי «יהוד» ופסק דין השופטים. — החלטת המיסדים. — השתדלותם של המיסדים להקל על יהודי חו״ל את העליה אל הארץ. — מכתב של מיסדי פתח־תקוה אל חובבי־ציון ברוסיה.

I

בימי היות י. מ. סלומון וד. גוטמן ביפו נודע להם, כי הגיע לארץ־ישראל מבקר־מפטיש מקושטא לבקר את כל מהלך תשלומי מס הוֶרקו להממשלה, המוטל על כל נכסי דלא ניידי, גם שמעו שהרבה כפרים כבר ערכו כתב־בקשה אל הממשלה בדבר הקטנת המס הזה מעליהם, וכי אותו מפטיש עצמו שלוח מטעם הממשלה העליונה להיות המכריע בפסקי הדינים הללו.

אז מצאו לנחוץ גם שני המיסדים לערוך כתב־בקשה כזו לפני הממשלה ולבקש להקטין את המס שהוטל עליהם — שלשים אלף גרוש בכל שנה ושנה, וטעמם ונמוקם, כי הסכום הנ״ל נקצב בזמן קדום מאד, כששטח אדמת הכפר «אמלבש» היה מגיע למאת אלף דונם, כאשר תעיד על זה החיג׳ה הראשונה, הנמצאת גם כעת בידי היהודים. אך לא כן עתה, אחרי שהכפרים מסביב הסיגו אט אט את הגבולים מכל הצדדים והעמידו את השטח על שלשה עשר אלף דונם, על כן מהראוי להפחית את המס לפי ערך גודל הנחלה כעת.

אחרי משא ומתן בין י. מ. סלומון ובין אותו המפטיש ואחרי ברור הענין בבית־המשפט, יצא פסק הדין להקטין את המס עד לעשרת אלפים גרוש.

II

ימי חרף תרמ״ב עברו מבלי כל פעולות נכרות. ואם כי ד. גוטמן, שקבע את מושבו ביפו, שקד כל העת על תקונה של פתח־תקוה, בכל זאת לא הצליח לרכוש למושבה מהעולים החדשים, כי אם מתי מספר. י. מ. סלומון לא מצא ספוק בזה, ומשום כך פנה במכתב אל ידידו ר׳ בריל ממאינץ, מו״ל «הלבנון», כי יפרסם בעתונו על המושבה החדשה פתח־תקוה, שיש בה כר נרחב לחברים מחו״ל. ר׳ בריל פרסם על זה מאמר בעתונו והשתדל, בפנותו אל מיודעיו ומכיריו ברוסיה, באנגליה ובגרמניה, וגם הציע לז. ד. לבונטין וסיעתו, שיפנו בבואם לאה״ק אל י. מ. סלומון ולבקר את נחלת פתח־תקוה, כמו כן נתן ללבונטין מכתב מיוחד למסרו לידי י. מ. סלומון. וזה תכנו:

מכתבו של עורך «הלבנון» לי. מ. סלומון.

«בעז״ה עש״ק, י״ד שבט, תרמ״ב, מאינץ.

«ידידי ורעי כלבבי הרב מו״ה יואל משה סלומון נ״י.

«מכתבך הגיע לביתי בעת היותי בדרך, וכאשר שבתי לביתי הקיפוני טרדות ותלאות שונות מבית ומחוץ, ולא הייתי מופנה מכל צד לבוא אליך בכתובים, וגם ידעתי כי גם אתה, ידידי, הנך טרוד בצרכיך ובצרכי רבים.

«אך מהודעתך שהודעתני על דבר פתח־תקוה עשיתי מטעמים, כאשר אהבת, ב«לבנון» מספר 2, כאשר ראית כבר. גם כתבתי להר׳ ד״ר סלומון במנשסטר, אשר שאל בעצתי, איך ומה לעשות וליסד מושבות מבני ישראל באה״ק? כי לדעתי טוב ונכון, כי לראשונה יעזרו אחינו שבגולה לאחינו שבאה״ק, אשר מעצמם ומכספם וממאודם החלו לכונן להם מושב ורק מסבות שונות אזלה ידם לבצע את חפצם הטוב. והיה בבוא תשובה ממנו אמהר להודיעך.

«ועתה, ידידי, נסב נא עינינו ממה שעבר ונשים מבטנו לימים הבאים. כפי שנחזה כלנו עין בעין לא יארכו הימים, וארצנו הקדושה תבנה ותכונן מבניה אשר ישובון אליה מכל קצות הארץ, מבניה הנקראים ב ו נ י ה, ולא מכאלה אשר ירבו השממון באה״ק. ואנכי התנדבתי בכל לבבי ובכל נפשי להיות לאחינו הנמלטים לאה״ק מחמת המציק למורה דרך ככל אשר אדע בענין הזה, ולא יכבד עלי, אם יהיה צורך והכרח בזה, לנסוע בעצמי לאה״ק ולהתמהמה שם איזה שבועות, להורות לבאים מחדש את הדרך אשר ילכו בה, ואת המעשה אשר יעשון, כי אם אמנם זה כח״י שנה אשר יצאתי מאה״ק, בכל זאת אחשב כי אוכל להתפאר, כי אראה מרחוק את כל הנעשה ואת אשר יעשה באה״ק, כמו אלה המהלכים כצל באה״ק, ורואים ואינם יודעים מה שהם רואים, עושים ואינם יודעים מה שהם עושים.

«והנה המוכ״ז הוא ידידי היקר ר׳ דוד ליוואנטין נ״י, אשר אותו הכרתי בין בני דור החדש ברוסיא לאיש אשר רוח בקרבו, ואשר לבו בוער באש אהבת עמו וארצו הקדושה.

«הנהו נוסע עתה לאה״ק בשם דגל חבורה לקנות שם אחוזת שדה ולכונן שם מושבה מבני ישראל, ואבקשך, ידידי ומרעי, כי תדריכהו ותנהלהו ותורהו את הדרך אשר ילך בה.

«לדעתי טוב ומועיל הוא, כי המושבה הראשונה, גם השניה וגם השלישית תוסד מילידי הארץ ומהבאים מחדש במקום אחד, והטעם מובן מאליו. ואם יש עוד תקוה כי

אחוזת פתח־תקוה תשוב לפרוח, אזי יעצתיך, כי תשית ידך עם הח׳ ה׳ ליוואנטין לשוב ולכונן הנהרסות.

«אך הפעם תבחר ותקרב מקום, אשר הוא טוב למושב בני אדם, ואם לא תוכל להתחבר אליו מפני חבריך, אזי עצתי, כי השדה, אשר יקנו הבאים מחדש, תהיה שדה עבודה ואשר יש בה גם עצי מאכל, ואף כי שדה כזה יעלה בדמים יקרים, כי לנו לדאוג בכל מה דאפשר.

«לא אוכל היום להאריך והנני דו״ש באה״ר ואקוה כי מעתה תקח לך מועד לכתב לי לכהפ״ח פעם אחת בחודש, ואדע כי עוד לי אהוב נאמן ורֵע כאח לי בירושלים.

ידידך הנאמן, י ח י א ל ב ר י ״ ל.»

כנראה, שז. ד. לבונטין, אחרי מסרו מכתב זה לסלומון, לא הסכים להצטרף אל חברי פתח־תקוה, אם מפני פחד המחלות, ואם מפני שכל רצונו היה להקים מושבה חדשה, שתהא הראשונה להעולים לציון, ועל כן קנה אז חלק מבית־דגן, הכפר של עיון־קראה, ויקרא שמו «ראשון לציון».

מלבד זה בא יואל משה סלומון בדברים עם ידידו י. מ. פינס, כי יעזר לו גם הוא ע״י השפעתו בחו״ל, וישלח ציר מיוחד לרוסיה למכור שמה את חלקות האדמה, שבעליהן הירושלמיים עומדים למכרן. והיות שמספר החלקות האלה היה קטן (כי רק חלק קטן הסכימו אז למכור) ובסכום מצער כזה לא היה כדאי להשד״ר לטפל בזה ולהרבות בהוצאות של נסיעות לרוסיה, על כן הציע י. מ. סלומון לפני י. מ. פינס הצעה שניה, והיא: לגאול גם חלק ה«רבע» של הכפר, שנמצא עדיין בידי הפלחים, המחזיק בערך 2600 דונם ולחלקהו לשלשים ושלשה חלקים, ועם תוספת אדמה זו יקל להשד״ר למצוא באיזה מקום ברוסיה חבר אנשים יהודים שיאבו להאחז שמה, וגם לשליח יהא כדאי לטפל בזה.

ענין שליחת ציר ליהודי רוסיה לשם מכירת חלקות מאדמת פתח־תקוה.

כמו כן הסביר י. מ. סלומון לי. מ. פינס את התועלת הרבה שתצמח ע״י גאולת החלק האחרון הזה לכל המושבה כלה, כי כל זמן שהחלק הזה נמצא בידי הערבים, והכפר הערבי העתיק עומד על תלו, הרי תמיד יהיה כיתד תקועה על אדמת המושבה; ולפי החוק התורכי תהיה היכולת בידי הפלחים בני הכפר לערער תמיד על החלוקה— ולבטלה, וביחוד למנוע אותנו בעתיד מלחלק את הנחלה ונהיה, איפוא, בכל עניני המושבה תלויים בשיכי הכפר הערבים, שיהיו דורשים מאתנו כסף מלא בעד כל שעל אדמה. על ידי גאולת החלק הזה נשיג, איפוא, תועלת כפולה: א) גאולת הכפר «אמלבש» תהיה שלמה ולהערבים לא תהא עוד דריסת־רגל בתוכנו. ב) קניה זו תשמש הנחת אבן פנה לבנינה של פתח־תקוה הנהרסה ולהעמידה על בסיס חזק ונאמן ומובטח מבתחלה.

III

אחר פסק הדין בדבר הקטנת מס הורקו משלשים אלף לעשרת אלפים גרוש, דבר שנפל בשעתו כקו אור חדש על משואות פתח־תקוה, הסכים גם י. מ. פינס להשתתף בגאולת חלק ה«רבע» האחרון ולשלוח את החבר אברהם קופלמן לרוסיה למכור שמה את חלקות האדמה[1].

[1] עיין להלן פרק «אברהם קופלמן».

כעבור זמן מה נגמרה הקניה. חלק מהכסף קבלו הפלחים מיד, והנשאר התחיבו הקונים לשלם להם בעת ה«מוצדקה».

אברהם קופלמאן בא לביאליסטוק, מצא שם קבוצת אנשים, שהסכימו לשלם בעד כל חלקת אדמה, המכילה כשמונים דונם, סך 660 פרנקים, וגם קבלו את תכנית ההתישבות החדשה, היינו להשקיע כספים גם בבנינים שיוקמו באחד הכפרים המצטיין באוירו הטוב.

חפוש שטח אדמה ליסוד מושב חדש סמוך לפ״ת.

למיסדים החלה עתה שוב פעם תקופה של עבודה וקושיים ומעצורים, שלא שערו מראש. מספר חדשים עבר עליהם בחפוש שטח אדמה שיהא מכיל 200 דונם בערך סמוך לכפר ולשדות פתח־תקוה כאחד—ולא מצאו. יהושע שטמפר חוה את דעתו במכתב מאמריקה לי. מ. סלומון בעד סביבת הכפר «סלמה», והדגיש במכתבו, «כי רק בסלמה יהא שלום לנו».

אולם, בכל מקום שבאו היו מוצאים דלת נעולה לפניהם, והסבה היתה פשוטה: כל הערבים מסביב, בשמעם שהיהודים עזבו את מקום מושבם ונטשו את שדותיהם, נתנו את לבם לרשת אדמתם ועשו ביניהם יד אחת לבלי מכור להם מקום מושב סמוך לכפריהם, בכדי שלא תהיה להם תקומה בנחלתם, ואז ממילא יהיו הם, הערבים—יורשיהם.

קנית שטח האדמה ביהודיה.

והנה לאחרונה נודע למיסדים, כי ישנו ביפו אפנדי אחד, ולו כרם סמוך להכפר «יהודיה», המחזיק כעשרים דונם. המיסדים קנו את הכרם הזה, למרות שידעו, כי שטחו הקטן אינו מספיק למקום מושב, אלא שחפצו להראות בזה להפלחים, כי נבצר מהם להרחיק את היהודים מן המקום, ולא יוסיפו עוד לחרש עליהם מזמות. וכן היה. אך נודע לבני הכפר «יהודיה», כי נכונים הפתח־תקואים לקנות אותו הכרם, מיד עמדו והציעו ליהודים שטח אדמה יותר גדול, המחזיק לערך 130 דונם, שהוא גם קרוב יותר לשדות פתח־תקוה, מהלך שלשת רבעי שעה ברגל.

המיסדים קנו את החלקה הזאת, ובזה תמה שאלת «מקום המושבה». הקושן נעשה על שם י. מ. סלומון וי. מ. פינס, וכן החליטו לקרוא את שם המושבה, שתבנה במקום ההוא, «יהוד» משם הכפר הסמוך «יהודיה», העומד על מקום העיר «יהוד», הנזכרת בתנ״ך.

על קניית מקום המושב החדש הודיע י. מ. פינס לועד החדש בחו״ל וזה מִנָּה את אחד מחבריו, ה׳ משה ליפקס, בתור ציר שלוח לארץ־ישראל, להיות המפקח על כל עניני החברים, הן בנוגע למושב החדש, העומד להבנות, והן בנוגע לעניני החקלאות בפתח־תקוה.

מ. ליפקס בא לארץ ישראל מלא מרץ והתמסרות לישוב ובר״ח מרחשון תרמ״ג נתמנו יהושע שטמפר, ששב באותו זמן מנסיעתו באמריקה, משה סלור ומ. ליפקס למפקחים על חפירת הבאר במושב «יהודיה» ועל הבנינים.

חדשים מספר עברו עליהם בחפירת הבאר, מבלי שמצאו מים, עד שהוצרכו להביא מקדח ממקוה־ישראל.

מעשה נס עם חפירת הבור ביהודיה.

מן הראוי לציין כאן מעשה נס, שאירע לעובדים בשעת קדיחת הבאר, וזה הדבר: בשעה שמיכל שפירה, משה סלור, והמכונן ממקוה־ישראל עמדו צפופים בתוך עומק הבאר, שהגיע קרוב לארבעים מטר, ועסקו בעבודתם, נשמט מידי אחד הפועלים שעמד למעלה מוט ברזל כבד ונפל לתוך הבאר. כרעם אדיר התחולל ממעל לראשי השלשה, שלמראה המות פרצו פה אחד ממעמקי הבאר בקריאת «שמע ישראל». להצלחתם נפל המוט רחוק מהם שני סנטימים ומכובד הנפילה שקע בטיט.

עם קנית מקום המושב החדש ב«יהודיה» החל מתקרב גם גמר קנית חלק ה«רבע» מהפלחים.

י. מ. פינס, שרצה לקבל את הקושן על שמו בהסכמת החברים הקונים שבחו״ל, בא ליפו, ובידו סכום כסף למסור על ידי הפלחים בשעת ה«מוצדקה», כנהוג.

והנה במשך עריכת ה«מוצדקה», כמו בעריכת כל שאר התעודות הנעשות במשרד האחוזות, לא הרגישו הקונים שום מעצור מצד הממשלה. כל פקידי המשרד ההוא עסקו בעריכת התעודה הנ״ל בלי שום פקפוקים, וכמו כן לא מנעו את עצמם מלקבל את הבקשישים כדרכם, ומצדם כבר היה הכל מוכן ומזומן לגמר ה«מוצדקה».

הגיע היום המיועד וי. מ. פינס כבר עמד ומסר את כל הכספים לידי הפלחים לעיני הפקידים. הקאדי, הוא ראש השופטים, קיים את המכירה, כנהוג, ואחרי ה«מוצדקה» נפרדו י. מ. פינס וי. מ. סלומון בשלום, בהבטחה מאת הפקידים, כי כעבור שני שבועות ישוב הקונה אליהם לקבל את הקושן.

ביום ההוא הרגישו המיסדים בעצמם מעט קורת רוח ומעט נחמה על כל הצרות והתלאות ששבעו עד אז.

הקושיים בקבלת הקושן.

הנה עומדת המושבה להבנות על פסגה גבוהה, במקום שאוירו צח ובריא, ע״י תוספת חברים חדשים בעלי מרץ וממון, וכן ע״י תוספת שטח קרקע חדש, הוא הרבע האחרון של כל הכפר, שביחד יצטרף שטח אדמת פתח־תקוה ל־14 אלף דונם.

אולם שמחתם זו לא ארכה הפעם, כי הנה צרה חדשה באה לא שערוה בתחלה, וזה הדבר: לאחר שני שבועות, כשבאו י. מ. פינס ויואל משה סלומון אל משרד האחוזות, והנה השיבו להם הפקידים, כי קבלו פקודה נמרצה מהפחה הירושלמי, לבלי תת להם את הקושן. מיד פנה י. מ. פינס בתור נתין רוסיה אל הקונסול הרוסי בבקשת עזרה. הקונסול הרוסי שבירושלים בא אל בית הפחה, הוא רעוף פחה, הידוע מכבר לשונא־ישראל, לשאול אותו פשר הדבר. על זה השיב לו הפחה: «הלא אתם הרוסים מכירים היטב את האלימנט היהודי הזה, כי ברע הוא, ומשום זה הנכם מגבילים אותו בכל מיני הגבלות, וכל חפצכם ועמלכם רק להפטר ממנו, כיצד איפוא אתה בא אלי בטענות, כאילו אנחנו מחויבים לקבלם אלינו וגם להנחילם שדות וכרמים? גם הממשלה העליונה בקושטה כבר פקחה עיניה על זה ופקדה לסגור את שערי הארץ מלפניהם, וכן אסרה עליהם מעתה כל קנית נכסי דלא ניידי».

התשובה הזאת סתמה את פי הקונסול הרוסי, ותשובתו לי. מ. פינס היתה, כי להשיג קושן על אדמה זו אין כל תקוה, אלא יש היכולת בידי הקונה לתבוע מהפלחים את הכסף שקבלו.

י. מ. פינס הגיש קובלנא זו אל בית המשפט, אך השופטים זכו את הפלחים, באמרם שהללו מצדם עשו כל המוטל עליהם, ואם מסבה פוליטית הממשלה ממאנת לתת לקונה קושן, אין הפלחים אשמים.

כרעם הדהים המאורע הזה את המיסדים. הנה הכסף נמסר כבר לפלחים והאדמה לא נתנה להם, ומה יענו עתה לאלה החברים החדשים שבחו״ל, שכבר סלקו את הכסף, ומהם כבר עזבו את עסקיהם בחו״ל על מנת לבוא ולהתנחל על אדמתם. מלבד זה ראו המיסדים בגזרה זו התחלה לתקופה של צרות חדשות, שהממשלה תמיט עליהם יום יום בכדי לנשלם מן הארץ.

המיסדים, ועמם קבוצת החברים הירושלמיים, שנשארו נאמנים למושבה, החליטו להתקומם כנגד הגזירה הזו וללחום עם הפלחים עד נטף הדם האחרון, בשעה שהללו יקומו לעבוד את הקרקע, אשר כבר קבלו את כסף מחירה וגם עשו את המוצדקי. בנוגע לאותם החברים ההדשים, שכבר שלמו כספם בעד אדמתם, החליטו, כי פתרון השאלה יבא בהמשך הזמן, כי לפי שעה הנה אדמת פתח־תקוה כלה שוממה. וגם אותם המעטים, שנשארו נאמנים לחקלאות, אין בכחם לעבוד את האדמה בכח עצמם, כי אם עליהם למסור אותה להפלחים באריסות, וע"כ כשיבאו אותם החברים החדשים, ימצאו לפניהם אדמה די צרכם.

בתקוה ובבטחון גמור בהצלחתם חזקו המיסדים את ידי י. מ. פינס לכתוב ולהודיע אל החברים שבחו"ל לבל ירך לבבם מבוא אל הארץ. וכן גם בדבר כניסתם אל הארץ, אעפ"י שהממשלה הטורקית סגרה את שערי הארץ בפני יהודי רוסיה, לא ישימו לב לזה, כי י. מ. סלומון קבל עליו להשתדל ע"י מוכתרי ירושלים, להכין בשביל כל חבר וחבר ונפשות ביתו תעודות אזרחיות. והיה בהגיעם אל נמל יפו או בירות, יודיעו על הדבר הנה, והמציאו להם את התעודות הנחוצות, למען יוכלו לעלות אל הארץ כנתינים עותומנים.

על מצבה של פתח־תקוה בסוף שנת תרמ"ב אפשר לדון על פי מכתב זה:

«ב"ה.

ירושלים מנ"א תרמ"ב.

חברים יקרים «חובבי ציון» הי"ו בעיר ווארשויא יע"א!

מכתב ממיסדי פ"ת אל חו"צ ברוסיה על מצב המושבה.

מושבתנו אשר לחברת «פתח־תקוה» כשם שהיא ראשונה למושבות כך היא ראשונה לתלאותיהן, וגם הפחה הצורר האומר לקעקע בירתן של המושבות בכלל, שם פניו ראשונה להמושבה שלנו להרסה, אשר אם יוכל לה והניף ידו אף על יתר המושבות. כי על כן הציגנו למשפט על אשר בנינו דבתים בלי רשיון הממשלה ויפיל חתיתו על שופטי יפו ועל שופטי ירושלים ונצא חייבים בדין ועל הבתים נגזרה הריסה. האמנם כי תקותנו חזקה כי דבר המשפט לא יצא לפועל מעולם, אבל לא על העבר אנו מצטערים כ"א על העתיד. אם אמנם הנבנה לא יהרס, אך לא יהיה לאל ידינו לבנות עוד, והנבנה לא יכיל כ"א חמשית מהצרך, וע"כ נועדנו יחד להכין בחשאי כעשרים בתי עץ של פרקים להביאם על המקום בבת אחת ולהקימם בזמן קצר בטרם תמצא יד הממשלה לעכב, ובקומם לא יסתרו עוד. כי כן הבטיחונו הקונסולים באמרם כי בתים כאלה בכלל מטלטלים הם, ובכל דבר המטלטל אין זכות לממשלת התורקים לעשות דבר לבן ארץ אחרת מבלי הסכמת הקונסולים. עוד יתרה אמרו לנו הקונסולים, כי בבואנו להקים הבתים ישלחו אלינו משוטריהם למען יעמדו לבלי תאונה אלינו כל רעה, והיה בהצליח ה' בידינו הדבר הזה ויראה הצר הצורר כי לא יוכל לנו והרפה ממנו. והנה מן הכסף המוכן בידינו יש לנו די מחיר חמשה בתים כאלה, אך להשלמת חפצנו עוד יחסר לנו מאלפים עד שלשת אלפים רו"כ, והבתים צריכים שיוקמו כלם בבת אחת כמבואר למעלה ולא מעט מעט, פן תמצא יד הפחה להניא הדבר מצד אחר אם יהי לו פנאי. לזאת איפוא הננו פונים אליכם «חברים יקרים», כי תתנו לנו את הסך הזה בהלואה לזמן מועט, היינו עד אחר הקימנו את הבתים, כי בעמדם על מקומם אין ספק שכל חבר וחבר מחברתנו יתאוה לזכות בבית וישלם מחירם במוקדם, אך עתה הנה הרבה מחברינו אינם פה אתנו ואשר ישנם פה הורק צרור כספיהם ורפו

ידיהם, ואולם אנחנו חו״מ היום יודעים ומרגישים, כי בפועל זה תנצל החברה כלה מרדת שחת וגם נכבוש בזה הדרך לשאר הקולוניות הבאות אחרינו, אך אין לאל ידינו, לפיכך אנחנו פונים אליכם, כי תעזרונו נא אך הפעם, ודעו כי עזרתכם זו תהיה כקורטוב של כח הנתן לחולה בשעה שהגיעה המחלה לפרשת דרכים אם למות ואם לחיים, ואף איננה עזרה אלא לפי שעה, כי לא יארכו הימים וכספכם יושב לכם בכבוד.

הנה בארנו לכם את הענין כל צרכו ואת חובתכם הלא תדעו אתם, לכן איננו מרבים בתחנות ותפלות, אך זאת נאמר לכם, כי אם תאמרו למלאות מבוקשתנו, אל נא תתמהמהו ואל תרבו במשא ומתן של שאלות ותשובות, אך בדברים קצרים ונמרצים תודיעונו ע״י תלגרף לאמר: הננו שולחים לכם כך וכך, כי הדבר נחוץ מאד ואינו סובל התמהמה. ובזה הננו דורשי שלומכם בני הועד אשר לחברת «פתח תקוה» במושב יהוד[1].

יחיאל מיכל פינס — ונאום דוד גוטמן
ונאום ארי׳ ליב נוסבאום — ונאום יואל משה סלומון
ונאום יהושע Stampfer».

[1] גוף־המכתב נמצא בהספריה הלאומית בירושלים.

פרק יד.

מהבונים הראשונים.

א.

מרדכי דיסקין

(נולד בשנת תר"א – נפטר בשנת תרע"ד).

עיר מולדתו. – למדו בישיבה. – עבודתו בבית אביו בתור גנן. – נשואיו המוקדמים. – עליתו בשנת תרמ"ב לארץ־ישראל. – תאור מצבה של פתח־תקוה העזובה על ידי מ. דיסקין בספרו «מאמר מרדכי». – לכתו בלילה מרמלה לירושלים ברגל והרפתקאותיו בדרך. – מלחמתו עם שודדי לילה. – דיסקין נפצע ברגלו ע"י ירית רובה. – שוב התנפלות ויריות עליו ועל בנו בנימין. – המצב החמרי במושבה לפי המסופר ע"י מ. דיסקין. – נסיונותיו של דיסקין בגדול ירקות והתלבטותו בהשגת אמצעים להרחבת חוג עבודתו זו. – דיסקין נעשה לעגלון. – הפרטים המעניינים המסופרים על ידו בקשר עם עבודתו זו. – פטירתו.

I

יהודי הדורות הקודמים, מלבד מתי מספר יוצאים מן הכלל, היו מקדישים בספריהם מעט מאד תשומת לב לאישיותם ולחייהם הפרטיים ובמעט הטכניקה שלהם בכתיבה, שהיו רוכשים להם בקושי רב ובעמל לא אנוש, היו משתמשים בעיקר לשם בטוי רעיונות ורגשים בעלי ערך צבורי כללי. וגם מרדכי דיסקין, מחבר הספרים «מאמר מרדכי» ו«דברי מרדכי», ש«בלשון עט סופר מהיר» ודאי שלא חונן ואת תורת ה«ריטוריקה» בודאי ובודאי לא למד, אף הוא לא היה עולה על דעתו מעולם לכתוב בשבילנו, בני הדור החדש את האוטוביוגרפיה שלו, אלמלא ענין אחד «חשוב מאד» – מאותם «העניינים העומדים ברומו של עולם», שנגע עד נפשו ממש ושהכריחו לעשות מה שעשה. וזה הדבר:

«לרגלי מסעי במושבות אשר בגליל, – מספר הוא לפי תומו בספרו הקטן «מאמר מרדכי», – ואחרי התבוננני על הכל כיד הנסיון אשר עלי וכיד הבקיאות שלי בעניני עבודת האדמה ואל כל אשר שם, נתעורר וכוח ביני ובין אחד אכר מתחכם מחכמי זמננו, אשר חקר ודרש עפ"י חכמתו ועלה לו כי לית דין ולית דיין ומשה רבנו, עליו השלום, רק בחכמתו ובפילוסופיה שלו הוציא את ישראל ממצרים ונתן להם את התורה – הוא, ולא מן השמים»... אך יען – אומר הוא לבר פלוגתיה שם, – כי אכר אתה בארץ ישראל והנך בקי בעבודת האדמה ומלאכתה וידעת את טיב הארץ, יבולה ופירותיה ואני בחפצי ללמד לאחינו בני־ישראל את יקרת וחשיבות האכר העובד אדמת ארצנו הקדושה, אשר על ידי כך יתודע אל נכון, כי אלקים אמת ותורתו אמת ומשה נביא ה' אמת, ואשר מזה ומראיות האלה אשר אביא להלן, אין שום כופר ומין יכול להכחיש אמתות התורה מן השמים,

על כן משום עת לעשות לה׳ אשיבך על דבריך, ולא מגמרא ומדרשים. כי לא תאמין בהם, ובפרט כי אינני מהלומדים, אך פשוט מתורת משה, ממצות תרומות ומעשרות תבין כי תורה מן השמים נתנה לנו».

כנראה לא היה גם אותו אכר בענין זה קוטל־קנים כלל ודיסקין, כפי שיש לשער עפ״י דברי הקדמתו, בהרגישו בבר־פלוגתיה «כח», החליט בטרם לגשת אל עצם הוכוח ה«תיאולוגי», לשם יתר תוקף לספר תחילה לפני חברו את פרשת חייו ואת מעשי תקפו וגבורתו, למען ידע, כי לא איזה יהודי בטלן הדובר אליו.

אם נצח דיסקין את בר פלוגתיה ואם «נפל שדוד» לפניו–זה יתברר אולי לקורא לכשיטריח את עצמו ויעיין באותו ספר הנ״ל. מה שמענין אותנו כאן הרי הם תולדות חייו של דיסקין, המסופרים על ידו בפשטות ובתומת ילדים ממש, שצרפנום קטע לקטע, הן ממה שספר לאותו «אכר כופר» והן מהמסופר על ידו באותו ספר בהזדמניות אחרות. ואלה דבריו:

II

«איש פשוט אני, אכר עובד אדמה כמוך הנני, רבות סבלתי פה בשלשים השנים, אשר אני יושב על אדמת ארצנו הקדושה, ושמע נא טרם כל את ספור חיי.

חייו ועבודתו של מ. דיסקין, מסופרים ע״י עצמו.

יליד הורודנא אני. אבותי ז״ל היו בעלי מסחר וגנים, אני למדתי בישיבה עד י״ג שנות חיי ואז נתגלגל הדבר שהייתי צריך לעזור לאבותי ז״ל בעבודת הגנים. אחי הבכור ז״ל נסע לישיבת הגאון הצדיק פאר הדור ר׳ ישראל סלנטר זצל״ה ועוד שני אחים היו צעירים לימים ממני. ואני בהיותי מסוגל לעבודה, נפל הגורל עלי להיות העוזר לאבותי בעבודה זו. וכן עבדתי עד שנת השבע־עשרה לחיי, שהייתי אז לבעל אשה, ומיד לאחר זה בניתי לי בית למושב וככלות שני חדשים פתחתי לי גם חנות והיו לי לכלכל נפשותינו החנות והגן. וכאשר במדינת ליטא גם הנשים עוסקות במסחר עוד יותר הרבה מהאנשים, לכן היתה עבודת החנות על אשתי ועבודת הגן – עלי. והיתה לנו עת ללמוד תורה רק בשבת קודש ובימי החורף, אשר אין אז עבודה לבעלי גנים מחמת הקור, אז היינו אנחנו, בעלי הגנים, מתאספים בלילי החורף הארוכים ללמוד תורה. «לא נברא לילה אלא לגירסא».

ככה עברו עליו שנים אחרי שנים, בהיותו עוסק בקיץ בעבודת הגן ובחורף בלמוד התורה עד שזרחה עליו שמשו של רעיון חבת־ציון ומרדכי דיסקין נעשה לחובב ציון נלהב. ובשנת תרמ״ב, משהגיעה אליו השמועה על תקומת המושבה החקלאית העברית הראשונה בארץ־ישראל ועל המצב הקשה שהיא שרויה בו, עזב מ. דיסקין את הגולה ועלה לארץ ישראל. והרי הוא מספר על זה במחברתו «מאמר מרדכי»:

«באנו אני ומשפחתי לארצנו הקדושה בשנת תרמ״ב, היא שנת השמיטה. התאכסנו בבית המלון ר׳ חיים בקר ביפו ובאו אלי ר׳ דוד גוטמן ור׳ יואל משה סלומון, מיסדי פתח־תקוה, ויען כי שמעו אשר בדעתי להיות בפתח־תקוה, לכן דברנו ארכות וקצרות בנידון המושבה. אחר כך רכבנו שלשתנו על ג׳ סוסים והראו לי את כל הנחלה אשר לחוף נהר הירקון, ובאנו עד נחלת כזר (קסר), היא הנחלה הראשונה אשר קנו, והמיסדים העמידו שומר שלא יניח לעבוד אצל הנהר. ובנחלת כזר מצאתי כל הבנינים שנחרבו ונפלו. רק הבית אשר בנו המיסדים היה שלם. משם הלכנו אל המושב יהודיה, אשר

רשמיו של דיסקין מפתח־תקוה בשממונה.

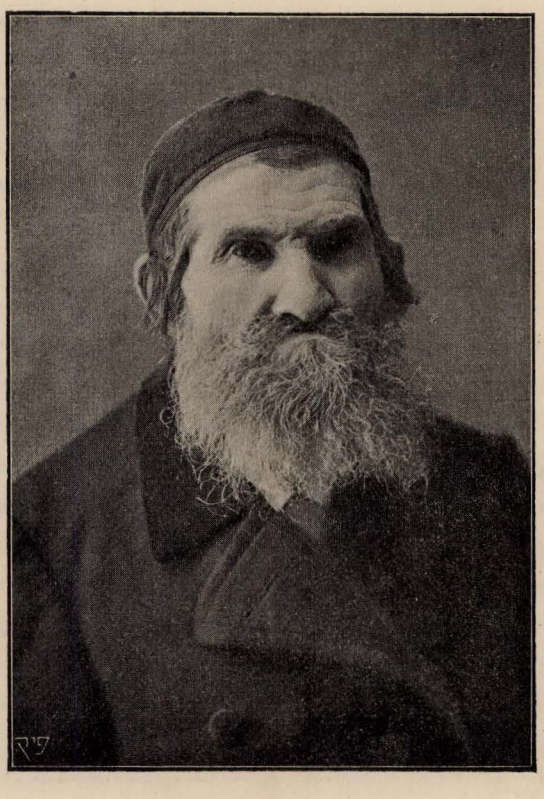

מרדכי דיסקין.

נולד בשנת תר״א ברוסיה – נפטר בשנת תרע״ד בפתח־תקוה.

המיסדים קנו שם מגרש לבנות בתים עליו, יען כי יצא הקול כי אנשים יצאו מפתח־תקוה, משום שהמקום גורם לחלישת הגוף». המחלות הקשות, פרי אוירה המרעל של הסביבה, שהניסו את תושבי המושבה מנוסת מות, חללי הקדחת שעל גדות הירקון, כל ההרס והחורבן שמצא לפניו, כאילו לא השפיעו על החלוץ האופטימיסטן הזה במאומה. «ואת כל אשר ראיתי – מספר הוא – כתבתי למכירי אשר בהורודנא ובביאליסטוק כי הכל הוטב בעיני».

III

על חייו והרפתקאותיו בשנה הראשונה לשבתו בפתח־תקוה הוא מספר:

הרפתקאותיו בימי שבתו בבדידות בפ"ת.

«אני ור׳ משה סלור, שהוא כעת קולוניסט (אכר) גדול וחשוב, נשארנו אז לבדנו בכל המושבה, אבל לא תמיד היה עמדי. משפחתו היתה ביפו והיה יוצא לביתו בעש"ק בבוקר ושב לפתח־תקוה ביום א׳ בערב. וג׳ ימים הייתי אני לבדי. ור׳ משה שכר חמור מערבי הסמוך לפתח־תקוה להביא אוכל לכל השבוע ולחם מפלטר ערבים, כי נחתומים מאחינו בני ישראל עוד טרם היו ביפו, כי רק כשלשים אשכנזים (– יהודים) היו ביפו אז. ולחם הערבים קשה לאכילה למחרת אפיתו ואני הייתי אוכלו כל השבוע במשקה קפה שחור בלא חלב, וגם לשבת קודש ללחם משנה היה לי הלחם הזה, ובלי קפה. ואף כי לא הסכנתי בחיי לחץ כזה מעולם, כי בביתי היה לי מכל טוב, ובית מגורי היה מד׳ וה׳ חדרים, אך הרצון והחשק לישובה של הארץ הוסיפו לי כח ואמץ. המים היו לנו מבורות, אשר נמלאו ממי הגשם ומגרשים היינו משפת הבור את הצפרדעים וממלאים כלינו מים, ואחר חג השבועות, כשנתיבשו הבורות, היו מביאים לנו מים מכפר הסמוך, ארבעים רגע מפתח־תקוה, מכפר פג׳ה, באר אחת, אשר היתה, התליעה תולעים, יען כי כמה שנים שלא השתמשו במימיה. וכן עבר עלינו עד חג הפסח וצריך היה לבוא למשפחתי לירושלים לחג. והנה ר׳ משה סלור נסע איזה ימים קודם החג למען שלא יעכבוהו מי הנהר (מוסררה), אשר לפני עיר יפו ממי הגשמים המתרבים אז ועולים עד ד׳ וה׳ קומות אדם. (עתה נעשה גשר על ידי הממשלה על הנהר מוסררה). אנכי הלכתי לביתי ירושלימה דרך יפו, אבל בבואי אל הנהר גאו המים אז והוכרחתי לשוב לפתח־תקוה ולנתי שם הלילה. וכבוקר אור הלכתי על דרך לוד ובדרכי זה היו בשלשה מקומות גאות מים, והוכרחתי לפשוט כל בגדי ולשימם על ראשי, וכן עברתי המים בכל ג׳ המקומות ובמשך שמונה שעות מהלך רגלי באתי לראמלה, שמשם הדרך סלולה עד ירושלים וכל הלילה הלכתי ואך כשתי שעות נחתי וכאור בוקר באתי ירושלימה.

«ותיכף אחר חג הפסח שבתי לפתח־תקוה, כי אז התחלת זמן קציר שעורים וקציר תורמוס. כירח ימים בערך אחר חג הפסח, בהיותי יחד את ר׳ משה שמואל ראב, ראינו ערבים גנבו שק אבטיחים (אוגירקעס)[1] ומניחים על חמור, וחפצנו ליקח מהם החמור, והנה אחד מן הגנבים, כבן עשרים, הלך ממרחק ויור עלינו מאקדחו, וקלע לתוך רגלי וששה כדורים קטנים (שראט) באו לרגלי סמוך לברכי וגיד אחד נקרע והדם זב ויצא ובצבץ מתוך הפוזמק. עלה ברעיוני כי רופא אין פה ומרוץ הדם ירוץ ח״ו עד סכנת מות ואם יבשרו חלילה לאמי הזקנה בירושלים, אמללה תהי׳. אני חושב זאת ובתוך זה שמעתי

מ. דיסקין נפצע ברגלו ע"י יריה.

[1] הכונה למלפפונים.

קול היריה. אך אז הבינותי כי מהיריה נפגעתי, הנחתי אצבעי על הגיד הנפצע והדם נעצר מעט ותהי לי תקוה כי עוד אחיה. את רגלי הפצועה לפפו בסמרטוטי בד, והערבי השני לקחני לביתי ואני שכבתי על מטתי ולא יכלתי להזיז רגלי אף מעט וגם להחזיקה ישר במטה לא יכלתי, והכאב גדול מאד, והחזקתי את רגלי תלויה באויר ע״י חבל הקשור מלמעלה.

בלילה שקודם המעשה בא לפתח־תקוה איש באברויסק, אשר היו לו ד׳ נומערן בנחלת פתח תקוה, שמו זארעצקי כמדומה לי, וילך האיש ליפו ויגד את אשר נעשה עמדי לאיש ממיסדי המושבה, ולמחר באו מבית המשפט (סאראיי) של יפו עפענדים אחדים ורופא הממשלה ויכתבו בפרטי־כל את כל אשר היה ואותי הובילו ליפו, ושכבתי על ערשי בבית המלון כששה שבועות, ואבי הגנב, אשר ירה, בא אלי ויביא לי ארבעים מג׳ידות כסף שוחד, למען אגיד בבית המשפט שבנו הצעיר בן י״ב שנים ירה עלי, למען יהי׳ משפטו קל, כי בן י״ב אינו בר עונשין כבן כ׳. ור׳ מיכל ליב כץ הביא עפענדי אחד למען יראה כי הביא לי שוחד ואני לא חפצתי ליקח, שלא יזידו לעשות עוד גניבה ורציחה, ואני את כל עמלי משנה שלמה פזרתי על זה, אך ורק למען ידעו. את הרוצח דנו לשש שנים בבית הסוהר.

וכאשר הוקל מכאבי מעט והתחלתי לילך במקלות תחת אצילי ידי, הלכתי לפתח־תקוה, שאז היה זמן קציר חטים ודישה. שכרתי שני אנשים שישגיחו על הקציר, ואת חלקי בחטים ושעורים לקחתי לביתי, מעט מכרתי והמותר הנחתי בביתי, חטים בבית אחד ושעורים בבית שני. המשגיחים על הקציר הלכו ירושלימה ואני נשארתי לבדי ורק שומר אחד ערבי הי׳ עמדי וב״ב רחוקים מפתח־תקוה שתים וחצי שעה, בכפר ש[illegible] היה סעלמא. בעת ההיא ובני בא מירושלם לראות בשלומי, והנה נקרה ביום ו׳ עש״ק [illegible] חדש מנחם אב ואני רואה שהשומר הביא גמל וטען עליו חטים [illegible]לא חצי [illegible]. שאלתיו [illegible]? והשיב לי, כי פה ישנם גנבים [illegible]הוא ירא פן יגנבו חלק [illegible] ואתו ע״[illegible] יקחם לביתו, [illegible]דברו השיב לי עשרים פראנק מה שהיה חייב לי. בשמעי [illegible]כריו [illegible]חדתי פחד, הן הוא ירא ממעט תבואתו פן יגנבוה, ואני יש לי תבואה רבה, ו[illegible]ומר שה[illegible]א ג״כ גנ[illegible] יודע שיש לי כסף וגם תבואה, איך לא אפחד? לבני לא [illegible]גדתי דבר שלא להפחידהו, אך הדלקתי מנורת הנפט ונתתי בה נפט שתדלק לכל ליל השבת. אכלנו סעודת הערב, בני שכב לישן בחוץ, (כי תמיד היה מקום השינה בחוץ) ואני ישבתי בבית וקראתי שנים מקרא ואחד תרגום. בשבתי בבית והנה כמראה אנשים הולכים סביב ביתי, יצאתי החוצה ואין איש, שוב ישבתי לעבודתי לקרא בסדר השבוע ושוב נדמה לי כאנשים סובבים הבית, יצאתי עוד פעם החוצה ואין איש, הבנתי כי אך רעיון שוא יכה במוחי, והלכתי לישון.

והנה כעבור ערך שתי שעות הקיצותי ואראה את השומר ואחריו כעשרים ערבים והתחילו תיכף להשליך אבנים בדלת ששם היו החטים צבורים, וגם עלינו השליכו אבנים. אבל משום שהיתה רפת ביני ובין הבית ששם היו החטים, לכן נפלו האבנים ממעל לראשינו ולא נפגענו. אנכי בחפזה פתחתי הדלת מפחד פן יפול אבן על ראשינו, ונכנסנו אני ובני לתוך הבית, והגנבים שוברים הדלת. אז התחלתי קורא להשומר בשמו, למען ידע אשר לא נעלם ממני כי גם הוא בין הגנבים, ואולם הוא התחיל לקלל אותי מדוע אני בבית בהיות גנבים בחוץ, והגנבים עוד משליכים אבנים. חשבתי הן כלם יודעים, שיש

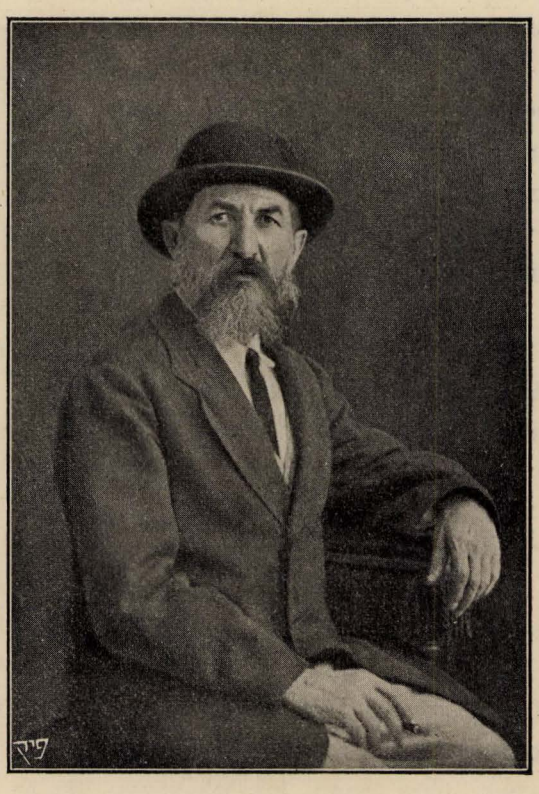

בנימין דיסקין.

לי כסף ותבואה ואנחנו לבדנו, הן אבדנו חלילה. אין עצה כ״א לצאת נגדם, והשי״ת יהיה בעזרנו. ובביתי היה אקדח (רעוואלווער) ממולא בששה כדורים, ויור בני עליהם, ויזרקו אבן בזרועו, ואח״ז קמה הסערה לדממה. המה בחרו בליל ש״ק כי חשבו שלא נלחם כנגדם בש״ק, אבל זאת לא ידעו הגויים, כי פקוח נפש דוחה שבת, גם לא למדו גמרא «ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסק נפשות אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן השבת» (עירובין מ״ה). הכדור נכנס לאחד מהגנבים בשוקו, ונס גדול היה שלא נהרג, כי אלמלי נהרג אז הרגו אותנו, כי דין גאולת הדם אצל ערבים נוהג בתקפו, נפש תחת נפש, ואנחנו לא ידענו כי נפצע אחד מהם, גם השומר לא הגיד לנו ולא חפצנו הרבה לדבר את השומר.

«מובן מאליו, כמה פחדים ובהלות היו לנו השבת הזו ואנחנו עשינו כאלו לא ידענו שהשומר בעצמו הביא הגנבים.

«בבוקר השכם שלחנו ערבי להודיע ביפו אשר היה שם מחותני הרב ר׳ יואל משה סאלאמאן וגם שאר מיסדי פתח־תקוה, ולמוצש״ק באו לפתח־תקוה ששה מאחב״י רוכבים ה׳ אדילמאן ועוד שלשה. הם לנו הלילה ובבוקר שבו ליפו ואני ובני נשארנו עד יום ד׳ עד אשר שכרתי גמלים להוליך תבואתי למושב יהוד, שאז עמד בתחלת הבנותו. וכאשר שמענו כי גנב אחד נפצע, צויתי לבני כי יסע ירושלימה יען כי הגנבים ידעו שבני ירה עליהם, ואנכי נשארתי במושב יהוד, ששם היה שומר ערבי ונוצרים שעבדו בבנין הבתים והלכו ליום הראשון לביתם (כי ביום הראשון שובתים).

ערבי נפצע ע״י בנו של דיסקין וחשש גאולת הדם ע״י קרובי הנפצע, הנוטה למות.

«לערב בא ערבי רוכב על סוס ואמר להשומר כי עצתו שאברח מפה, יען כי הנפצע מהיריה הולך וקרב למות, וגואלי הדם יוכלו לבא לנקם ממני. צרות לבבי הרחיבו אז בחשבי איה איפא ואנה אברח והיה לי פחד מות כל הלילה, ובבוקר שבו הנוצרים העובדים בבנין, וכן נעצרתי שם איזה ימים עד קודם ראש השנה ובאתי ירושלימה לבני ביתי לראש השנה, ולו באתי לכתוב את פחד המות והיסורים שסבלתי מענין הנפצע והכילו כמה גליונות נייר.

«כבואי ירושלימה לראש השנה, הציע לפני הישיש המופלג ר׳ מיכל כהן, הנקרא ר׳ מיכל שרייבער, שהיה סופר בבקור חולים ובת״ת ובישיבת עץ חיים בידיעת הגבאים, כי חפצים שאקבל עלי משרת הבקור חולים שהיה תחת ידו ושכרי יהיה שמונים פרנק לחדש ויותר. בנו של ר׳ מיכל כהן הנ״ל, כהיום דוקטור בפ״ת, אמר לי לו מלאו ביתו כסף וזהב, לא חפץ לחיות בסכנת מות כאשר אני בפתח־תקוה, וגבאי של בקו״ח המופלג ר׳ שימע ז״ל אמר לי, כי מלומד בנסים אנכי אעפ״כ אין סומכין על הנס וצריך אני לקבל, אעפ״כ לא חפצתי בהמשרה ובחרתי בפתח־תקוה.

«גם בשנה השניה סבלתי הרבה, ומי ימנה ומי יספור עגמת הנפש והיסורים שהיו לנו, כי אין מספר להם. גם יסוריהם של אלה, שעשו דירתם במושב יהוד אי אפשר לפורטם כי רבים הם, מי ימנה העניים שסבלו הנשים עד שאפו לחם לאכול, ונתקיימה בהם «ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד», כל היום ענו את גופם להבעיר הבערה בעצים לחים לאפיית הלחם, וכמה קשה היה להם להביא מעט קמח מיפו, והקמח בעת ההיא היה קמח ערבי ללא תאר וללא הדר וגם ללא טעם, את התבשיל בשלו בעלי מחטים היבשים (סאברעס בלעטער), בכל זאת קבלו הכל באהבה».

IV

על ה«דבר העומד ברומו של עולם, שהנדיב עשה בנדבת לבבו בפתח־תקוה: דוקטור, אפאטהעק ועוד דברים יקרים» כותב דיסקין:

«ואני הוא המחזיק טובה זאת להנדיב יותר מכלם, כי כשהייתי בלבדי בהמושב ושכבתי עפ״י רוב בחוץ לישון ונתקרר צד גופי האחד, הייתי מניח על מקום הכאב רטית זבוב הישפאני. וזוכר אני כששלחתי במכוון ערבי אחד ליפו אל המופלג יהושע שטמפר ז״ל, ששמעתי על ידי עובר ושב שהוא ביפו, שיקנה בעדי רטית זבוב הישפאני והשליח לא מצאהו, ואני סבלתי יסורים כעשרה ימים, שבכל יום הכאב יותר גדול, והלכתי רגלי ליפו וקניתי באפאטהעק אצל ספרדי זבוב הישפאני וגם עוד איזו משחה לבנה וכשראיתי שהחמה שוקעת והשומר שהנחתי בפתח־תקוה אין לסמוך עליו, הלכתי רגלי לפתח־תקוה מרחק ג׳ שעות ובאתי ג׳ שעות בלילה, ורק משום שהלכתי מהרה לא שמעתי הכאב הגדול».

תנאי חייהם הקשים של בני פ״ת בשנותיה הראשונות לפי ספורי דיסקין.

«וכן סבלו כל הראשונים אשר באו אל המושבה. ביפו עוד לא היה שום בקור־חולים וכשנחלה אחד לא חפצו בעלי בתי המלון לקבלו והיה מוכרח לשכב בבית ששומר ארוות הסוסים יושב שם, במקום אשר שם באו הבאים ליפו ובלשון ערבי קוראין המקום בשם «חאן», ולכן הפציר בי ר׳ דוד גוטמן ז״ל בטענה כאשר מסרתי נפשי על המושבה פתח־תקוה מוטל עלי לשכור בית ביפו למען משפחתי ויהיה מקום להבאים ליפו להתארח, וכן עשיתי והיה בביתי מקום הבקו״ח מפתח־תקוה ומקאטרא (גדרה) ובני ביתי הרבו סבלו מזה. אמנם האחרונים אשר באו לא הבינו זאת, כטבע העולם. עני בכל השבוע הוא חי בדחקות וביום ה׳ אם ירויח על הוצאות הש״ק יהלל ד׳ על הברכה ששלח לו, לא כן העשיר שמרויח כל השבוע וחי בהרוחה, הוא יחשב שכן צריך להיות».

«בהיותנו אז אני ורעיתי במושב יהוד,—מוסיף דיסקין בספרו הנ״ל, — היו הוצאותי אז י״ז או י״ח גרש לשבוע. «ואיך יכול היות כן?» — ישאלני מי, בהסתפקות כזו? אבל אנחנו ידענו איך להתנהג. עפ״י המקום והזמן חיינו. זיתים היו לנו ומלחנו אותם, והיה לאכול עם פת על ערך ששה שבעה חדשים, קמח היה בזול ועלה לנו על הוצאות קמח לערך ז׳ גרוש לשבוע, בשר, הגם שהיה בזול, אף־על־פי־כן לא היה לנו בשר לפרקים גם על ש״ק. ולא ידע איש איך ומה אתנו בעניני האכילה, כי היה הכל בסדר נאה, טהרה ונקיות, מפה יפה, קערות וכפות יפות ונקיות הכל כמו אצל בע״ה גבוהים ולא הכיר איש דבר וחצי דבר מכל אשר אתנו».

V

בתור ירקן מנוסה עוד מרוסיה, התחיל מ. דיסקין עוסק בגדול ירקות גם בפתח־תקוה, בחשבו להגדיל על ידי זה את הכנסתו. ואולם כדי להרחיב את חוג עבודתו זו חסר לו סכום כסף ידוע. והרי הוא מספר לנו על זה במחברתו «מאמר מרדכי»:

דיסקין הירקן והתלבטותו בהשגת אמצעים לצורך עבודתו זו.

«נוסף על התבואה שגדלתי עסקתי גם בגדול ירקות ונשאתי על שכמי מים מבאר המושבה להשקות את הזרעים. ובבוא העת אשר יבשלו הירקות צריך לשמור בלילות מפני שועלים, האוכלים ענבים, אבטיחים ושאר ירקות, ויהי אצלי היום למלאכה והלילה למשמר. האדמה שלי היתה קרובה לבצה, ששם יש להשיג מים אך בחמשה מטר, וכתבתי לפריז להאדון ערלאנגער להלוני גמ״ח ב׳ אלפים וה׳ מאות פרנק להוצאות באר ומהכנסת

הירקות אגדל גם את האילנות ובמשך העת אשלם את החוב, והראיתי מקום לשלוח לי הכסף אם להדירקטר הירש במקוה ישראל, או להרב הגאון הצדיק ר׳ יהושע ליב דיסקין ז״ל, שהיה ידוע בפריז ויוכחו אדותי על זכות אבות, כי היה הצדיק הנ״ל שאר בשרי, ובעת בואי לפתח־תקוה בהיותה עוד מדבר, הייתי בא אליו תמיד לשאול בעצתו אם להשאר במושבה ותמיד בעת ספרי לו מהישוב, היה שמח מאד, וחשבתי שיראו בפריז כי כנים דברי».

אחרי שדיסקין מקבל מארלנגר תשובה שלילית, בהוכיחו לו, כי בארץ גופא לא ימצא שוק לתוצרתו ולשלחה לאלכסנדריה של מצרים אין חשבון, ואחרי שהוא מבקר באמריקה לשם אותו ענין ובחזירתו משם דרך פריז, במקום שבלה שלשה חדשים, הוא מדבר עם ארלנגר ועם הרב לובצקי שוב באותו ענין ושוב בלי כל תוצאה ממשית, בגלל היותו שאר בשרו של הרב דיסקין, שלא היו מרוצים ממנו בפריז בגלל התנגדותו לבתי־הספר בא״י, חוזר סוף סוף מ. דיסקין לארץ־ישראל והוא מוסיף לעמול וליגע בכל עבודת פרך, «הכל למען השאר אכר בארץ־ישראל».

VI

דיסקין נעשה לבעל־עגלה.

«שנת תר״ן, — רושם הוא במחברתו הנ״ל, — היתה שנה טובה, אכלתי והותרתי. ע״כ זרעתי בשנת תרנ״א הרבה, עבדתי עם סוסי ועוד שכרתי סוסים לעבודה, ואולם השנה הזו היתה לי שנת רזון, ואף להוצאות לא הוצאתי, גם היו לי סבות, הייתי חלוש. אחר הדישה ראיתי כי בשנה זו לא יהיה לביתי ולמען הבהמות, ע״כ נעשיתי לעגלון, ואהי נוסע ומביא מפתח־תקוה ליפו עם אנשים וסחורה מיפו לפתח־תקוה בעד החנונים. ועשיתי זאת: א׳ משום לקיים הגמרא, שישכיר אדם א״ע לעבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות, פשוט נבלה וכו׳, וב׳ יראו הרואים, אלה הנוסעים לאמעריקה ועושים שם מלאכות בזויות, מלאכות שלא עשו בביתם אף בעד הון רב, יען שאין לפי כבודם זאת במקום שמכירין אותם, ומדוע נבוש לעבוד ולעשות בא״י כל עבודה שתהיה? הן הלל הנשיא שהיה ארבעים שנה בנשיאות, תלמיד שמעיה ואבטליון, בימיו היו עשירים בישראל כי היו מאה שנים קודם החרבן, ולו היה חפץ בודאי העשירו אותו, אעפ״כ לא חפץ ליהנות משל אחרים כי היה חוטב עצים, ומזה נתן גם למשמש בית המדרש, ור״י הסנדלר, ר׳ יצחק נפחא, אבא בר זמינא שהיה חייט, ר׳ אבין נגר ואבא חלקיה שחז״ל שלחו אליו שיתפלל על הגשמים היה פועל יום, ואמרי אינשי אין שום אדם מת מרעב, רק משום כבוד, כי חפצו שלא יתבזה ממלאכה שאינה לפי כבודו, (מחרפה מת) ואעפ״כ היה לי נוח, נחת רוח היה בעת שבתי לפנות ערב מדרכי, העמדתי הסוסים ברפת, ואני ישבתי בין מנחה למעריב למדתי לפני הצבור כעשרים או עשרים וחמשה תלמידים, למדתי לפניהם שעור משניות וחיי אדם, ומשום שהייתי צריך ליסע בבוקר בעגלתי, עמדתי באשמורת הבוקר ועוררתי בעצמי לכל תלמידי, כי עוד לא היה שֵׁמש בהמושבה, ולמדתי לפניהם שעור גמרא, ואח״כ התפללנו כעלות השחר בצבור, ואח״כ שמתי לדרך פעמי.

«אפילו אם לא התנהגתי כך היו הפקידים נותנים לי די מחיתי על זה השנה וגם עזרו לי בזריעה על שנה שניה ולא הצרכתי להיות בעל עגלה. ר׳ יעקב אומר יפה שעה

אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. ורצונו של אדם זהו כבודו, וכן עברה עת במנהגי זה עד שראיתי שבני ומחותני אינם שבעים רצון ממנהגי זה. לא חפצתי עוד לגרום צער לאחרים לכן נעשיתי לחנוני.

«במקרה היה ביכלתי להשאר אכר בפתח־תקוה ולהוציא מכח אל הפועל את מחשבתי. זה היה בשנת תרמ"ט, שנת השמיטה. אמר לי ה' אסוויעצקי בזה הלשון: שמע נא, ידידי דיסקין, הן תשוקתך עזה להיות קולוניסט, לך נא ועבוד בשדה, ויעשוך קולוניסט ולא יחסר לך דבר. ע"ז עניתי לו אם תתנו לי כל שויה של פתח־תקוה חלילה לי מעשות חלול השם כזה[1]. ועת רעה היה לי אז: דירתי היתה בלא גג, כדירת הערבים, ממעל היה משוח רק בסיד, פ"א שטף גשם כעשרת ימים, הגשם ירד לבית ובכל יום היה הדלף יותר ויותר. ובכל לילה כשהגשם דלף לבית גם לרבות על המטות ובאין מנוס מהדלף העמדתי המטות סמוך לפתח עד שלסוף דלף לכל הבית ולא היה מקום לנוח, ועמדנו כל הלילה אני ורעיתי על רגלינו תחת משקוף הדלת. ואף כי לא הורגלתי בזה כי ברוסיה גרתי בדירה בת חמש לשכות, ומובן כי הלילה היה לי למנוחה, אף־על־פי־כן לא זכרתי את כל אלה. וגם למשפחתי לא כתבתי מזה מאומה, ובכל אשר עבר עלי הייתי שבע רצון».

בכ"ז מנחם אב, שנת תרע"ד נפטר מרדכי דיסקין והובא למנוחות עולם בפתח־תקוה. בצואתו השאיר 8400 פרנק לעניני צדקה.

ת נ צ ב ״ ה .

---

[1] כלומר, לעבוד בשנת השמיטה.

ב.

יהודה ראב (בן־עזר)

שנת הולדו.—מקום מולדתו.—הנוכו.—עבודתו בבית אביו בכפר.—השתלמותו בחוה מופתית.—עליתו לארץ־ישראל.—עליתו ברגל לבדו מיפו לירושלים.—עבודתו עם אביו בירושלים. — נשואיו. — הסתלקותו ממשרה והצטרפותו אל מיסדי פ״ת — י. ראב חלוץ העבודה הראשון במושבה. — י. ראב מוזמן לראשון לציון, בראשית הוסדה, בתור מנהל עבודת המשק.—י. ראב ועבודתו בחדרה.—י. ראב חוצה בחורף את נחל מוסררה להביא מיפו לחם לתושבי המושבה הרעבים. — נצחונו במלחמתו עם שודדים. — י. ראב מוזמן על ידי ראש חובבי־ציון בא״י לערוך דין וחשבון מפורט ממצב המושבה.

I

יהודה ראב נולד בשנת תרי״ח בכפר סנט־אישטבן בהונגריה, שבו עסק אביו ר׳ אלעזר בעבודה חקלאית. בהיות אלעזר ראב היהודי היחידי באותו הכפר, העמיד לילדיו בתור מורה ומחנך את קרובו יהושע שטמפר. אחרי כן למד גם בבית־ספר ממשלתי, שגמר אותו בהצטינות. ביום ה«בר מצוה», בהיותו חדור כלו רעיון ישוב א״י, בחר לו לנושא דרשתו את הפסוק בתורה: «אעברה נא בארצך, בדרך המלך נלך, לא נטה ימין ושמאל». באותו זמן היה הנער ראב עוזר לאביו בכל עבודות השדה והבית וגם רועה את עדרי הצאן כשהיה נפקד מקומו של הרועה השכיר.

עוד שתי שנים השתלם הנער בלמודים כלליים ובמלאות לו חמש עשרה שנה התחיל חושב יחד עם אביו על אודות העליה לארץ־ישראל. אז התחיל לומד בשקידה רבה את כל העבודות השונות שבמקצוע החקלאות, כדי לבוא אל הארץ כמומחה לאותו מקצוע. שתי שנים למד אצל בעל האחוזה העשיר גבריאל דייטש בכפר הסמוך לכפר מולדתו. שם השתלם יהודה בכל העבודות הנחוצות לאכר וביחוד לאכר־חלוץ, כגון הרכיבה על סוס, השחיה בנהר והשמוש בכלי נשק.

כשכלה יהודה ראב את חוק למודיו באותה החוה המופתית, ואביו עוד טרם היה מוכן לעלות אל הארץ, עמד בינתים למבחן ממשלתי בתור מורה לשפה ההונגרית. ואחר שעמד בנסיון שמש חצי שנה בתור מורה לשפה ההונגרית, ובשנת תרל״ה, במלאות ליהודה שמנה עשרה שנה, עלה יחד עם אביו לארץ־ישראל.

בבואם ליפו, באותה העזובה ששררה בארץ לפני כחמשים וחמש שנים, לא רצה יהודה ראב לחכות עד אשר תתאסף לאחר כמה ימים אורחת נוסעים שיוכלו בלי חשש סכנת נפשות לעבור את הדרך מיפו לירושלים, והוא קם ועלה לירושלים ברגל

לבדו. בימים ההם נחשב הצעד הזה למעשה גבורה ממש, וכשנודע הדבר הזה ליהודי יפו וירושלים, לא פסקו הללו מלהשתומם על עוז רוחו ואומץ לבו של הצעיר ראב.

משלח ידו בירושלים.

בימים הראשונים לשבתם בירושלים עזר יהודה ראב לאביו בתעשית גבינה ובמכירתה לתושבי העיר, אחרי כן נתקבל לבנק ירושלמי בתור כתב לשפות ההונגרית והגרמנית. כעבור זמן מה, לאחר שנשא לו אשה, הציעו לו, הודות לבקיאותו בשפה הגרמנית, משרת מורה בבית־ספר למל בירושלים. ואולם היות ובאותו זמן עצמו עמדו כבר בני־ארצו: דוד גוטמן ויהושע שטמפר ויואל משה סלומון הירושלמי לגמור את קנית שטח האדמה הראשון בשביל יסוד פתח־תקוה, נמנע יהודה ראב מלקבל משרת מורה ונצטרף אל חלוצי הישוב החקלאי.

הוא אשר נטה את האהל הראשון על קרקע פתח־תקוה, הוא אשר חפר במושבה יחד עם יתר החופרים השכירים את באר המים הראשונה. הוא הראשון יצא במחרשתו אל השדה להורות את החלוצים הראשונים את עבודת החרישה והוא ששמר והגן על המושבה העברית הראשונה באותה הסביבה השוממה שעל גדות הירקון, זו ששמשה כל הזמן קן לגנבים ושודדים, ושעליו, על ראב הצעיר היה להוכיח להם באומץ רוחו ובכח זרועו כי לא «ולד־אל־מות» עלו להתישב על האדמה ההיא.

התמסרותה של אשת ראב למושבה.

אשתו של יהודה ראב, האחת משלש הנשים (אשת גוטמן ואשת שטמפר) הראשונות שבאו אחרי בעליהן להתישב במושבה ישיבת קבע, מיד צבו רגליה מקדחת, עד אי יכולת לנעול נעל וסבלה מכאובים עצומים, אף־על־פי־כן נמנעה מלשוב ירושלימה, שלא לקלקל על־ידי כך למושבה הצעירה, ששמה גם בלאו הכי יצא אז לרעה בין יהודי ירושלים.

לאחר התלאה הרבה, אשר מצאה את המיסדים הראשונים, כשנאלצו כלם לצאת את המושבה ועמם גם יהודה ראב, היה שוב הוא הראשון, שבא לאחר הפסקה להתבונן, כדי למסור למתישבים דו"ח מהנעשה שם[1].

II

כשנוסדה באותו זמן על ידי ז. ד. לבונטין ושאר החברים של חברת «יסוד המעלה» המושבה, «ראשון לציון», הזמין אליו ז. ד. לבונטין את יהודה ראב להיות המדריך והמנהל של כל עבודות המשק במשך ימי הוסד המושבה, ויחד עם לבונטין היה ישן אז על הקרשים הקשים בתוך צריף העץ, או על השקים הממולאים תפוחי אדמה.

כשמושבת פתח־תקוה התחילה נבנית מחדש, מיד חזרו י. ראב עם אשתו אל המושבה שנעשה שם למנהל כל עבודת המשק החקלאי. כשנקנתה, שנים אחדות אחר כך, אדמת חדרה, הוזמן לשם י. ראב להעריך את סוגי הקרקע של המושבה. שנה אחת נהל את המשק הראשון של הביאליסטוקים.

כבקיאותו בעבודה כן גם זריזותו ואומץ רוחו בכל ענין הנוגע למושבה.

פעם, ביום חורף אחד, כשגאו המים במוסררה וגשר עוד טרם היה שם, התפשט ראב את בגדיו, חצה את זרם המים העז, בא ליפו והביא משם לתושבי פתח־תקוה לחם לבל יגועו ברעב.

---

[1] על המחזה המחריד שקם לפני עיניו שם, מסופר בפרק «פתח־תקוה בחורבנה».

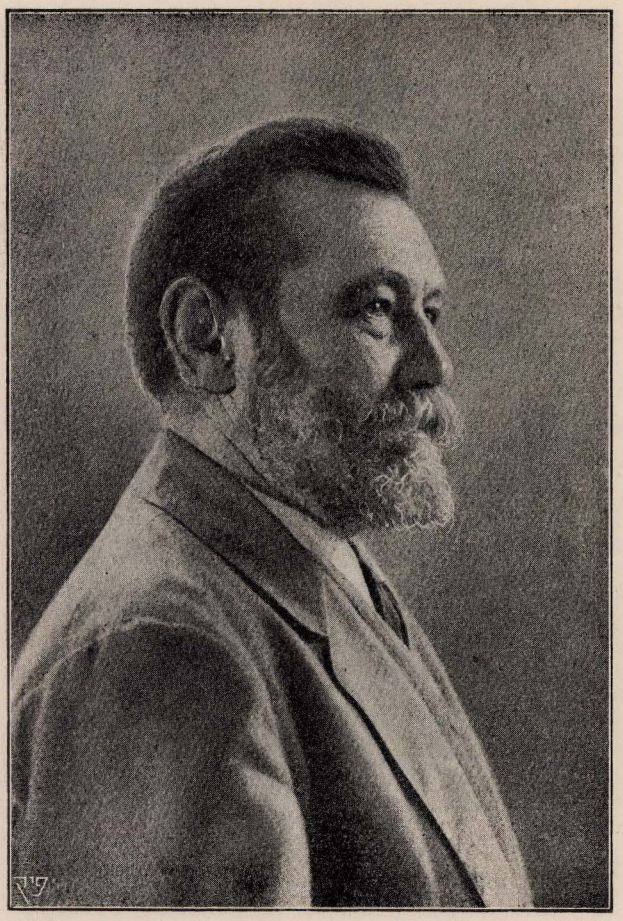

יהודה ראב (בן־עזר)

לאה ראב

אשת יהודה ראב (בן־עזר).

כדי לספר את כל מעשי גבורתו של איש אמיץ־רוח זה וכל אשר פעל למען המושב הצעיר, שהיה זקוק כל כך לבני־חיל מסוגו של ראב, היה נדרש לחבר ספר שלם. כאן נביא רק מאורע אחד, המתואר בעתון «חבצלת» בשנת תרנ"א:

גבורתו ואומץ רוחו של ראב.

«כ"ט אד"ר. בין אחינו הקולוניסטים אשר בהמושבה «פתח־תקוה» יצטיינו תמיד צעירים אחדים בעבודתם ובגבורתם בכל עת אשר יקומו עלינו צוררים מהערבים, ויהיו למגן ולמחסה ליתר האכרים בפתח־תקוה והמושבות הסמוכות, ובאמת הם ראוים לתהלה על אומץ לבבם בכל עת צרה, ולא למותר אחשוב להודיע בזה מעשה שהיה בשבוע העבר בשני הקולוניסטים מפתח־תקוה, אשר עשו מלחמה עם ששה שודדים ערבים, ואחד מהם התגבר עליהם ויוכל להם וניצל מסכנת מות שרחפה על ראשו.

«בערב יום החמשי העבר נסעו מזה מרדכי הויזדורף ויהודה ראב רוכבים על סוסים, ופניהם לרמלה. מרדכי הויזדורף לקח עמו צרור כסף, ושניהם מזוינים מפחד השודדים. ויהי כאשר עברו את נחל המים המפסיק בדרך, ויפגשו בהם ששה ערבים מזוינים בכלי נשק, וחשכת הלילה כבר כסתה את הארץ, והערבים השודדים חסמו עליהם את הדרך. ה' מרדכי הויזדורף רצה להשליך מידו את הכסף—למען לא יאונה לו כל רע. אך ה' יהודה ראב הניא אותו מעשות חפצו, ויאמר לו להלחם עם השודדים ולעבור הלאה. בכח גדול דפק ה' מרדכי הויזדורף את סוסו ויעבור בין השודדים, ואחריו ה' יהודה ראב. והשודדים רדפו אחריהם. לאסון יהודה ראב נפל עם סוסו לתוך פי שחת, והשודדים הדביקוהו ויאמרו לתפשו. אז הוציא ה' יהודה ראב את הקנה רובה מצלחתו ויור על אחד מהשודדים ויפצעהו בידו. מקול היריה נס סוכו מפניו וירץ אחרי סוסו של מרדכי הויזדורף, אשר נס מרוב פחד, בחשבו, כי השודדים מורים עליו ועל רעהו, ולא ידע כי זה כבר נפל מעל הסוס והנהו בסכנה, עד כי בא קרוב לכפר לוד, וירא כי יהודה ראב איננו, ויתעלף. אח"כ הביאוהו לרמלה, ויבא לפני מושל העיר, וישלח אנשי חיל וישכרו גם פלחים לחפש אחר גוית יהודה ראב ולתפוש את השודדים, אך לשוא עמלו כל הלילה ההוא ושעות אחדות ביום. יהודה ראב, אחרי אשר פצע את אחד השודדים וינס מפניהם, שכב קרוב לנחל מים להנפש מעט, וחמשה השודדים עברו עליו ולא הרגישו בו. אפס כאשר שבו השודדים מדרכם הלאה ומצאוהו שוכב על שפת הנחל, חפצו להרגו. ויהי כאשר הפחידם יהודה ראב כי יהרוג את כלם בקנה הרובה — ובידו רק כדור אחד ולא יותר — הקדים אחד השודדים ויור עליו בקנה רובה שלו והכדור עבר דרך בגדו. אז חגר ה' יהודה ראב שארית כחו ויקרב אל השודד וישלח בבשרו את הכדור האחרון אשר בידו, עד כי נפל שדוד. ויברח יהודה ראב לנפשו ויבא אל אהלי הבידואינים, השוכנים סמוך למקום ההוא, וילן שם כל הלילה — כי שלום להבידואינים עם בני פתח־תקוה—ומה גדלה שמחתו בעת נסע יהודה ראב למחרת בבקר לרמלה בראותו את רעהו מרדכי הויזדורף מחפש אחריו להביאו לקברות, והוא עודנו חי».

III

מלבד גבורתו המופלאה של יהודה ראב ומומחיותו בתור חקלאי, הריהו נחשב כאחד מבחירי המשכילים שבפתח־תקוה, היודע ומכיר את המושבה לכל פרטי גדולה והתפתחותה. כך בהיות ה' בינשטוק, מנהיגם של חובבי־ציון, בא"י, פנה אל יהודה ראב כי ימציא לו

דין וחשבון מפורט על מצבה של המושבה בכלל וביחוד על שאלת גדול בהמות בתור מקור פרנסה למושבה. עבודה זו, שיהודה ראב מלא אותה כאחד המומחים לאותו מקצוע, לא אבד ערכה עוד כיום וחלק ממנה נדפס זמן רב אחר כך בעתון «החקלאי».

אחרי דין וחשבון זה הציע ה' בינשטוק ליהודה ראב כי יכתב בקצור את תולדות המושבה פתח־תקוה, מה שיהודה ראב מלא בחפץ לב, וכשעבודתו זו הגיעה לידיו של ועד חובבי־ציון באודיסה, שלח לו זה מכתב תודה בעד עבודתו המצוינה.

ככה הקדיש האיש יהודה ראב את כחו ומרצו למושבה העברית הראשונה בא"י.

י. ראב לעת זקנה.

בזמן האחרון הציעו לו בניו וידידיו ליהודה ראב, כי ירשם בספר את זכרונותיו על המושבה במשך חמשים שנות קיומה. גם יהודה ראב עצמו יודע להעריך את השיבותו של הדבר, בהרגישו, כמו שהוא מציין את זה בהקדמה לזכרונותיו, שאמנם התחיל רושם אותם, כי פתיל חייו הולך וקרב לקצו, ברם הרגל העבודה מרובה־השנים בפרדס ובחצר נצח את ה«היסטוריון» שבו ואת רשימת זכרונותיו נמנע מלהמשיך, על מה שיש להצטער, שכן מי כמוהו יודע לספר על המושבה ועל כל אשר עבר עליה מראשון יום הוסדה ועד היום הזה?

בן שבעים כיום יהודה ראב ואת צואת אלעזר ראב, להיות «מעורה כעץ רענן בקרקע המולדת», מלא יהודה כבן נאמן לאביו, לעמו ולארצו.

ג.

זרח ברנט

עיר מולדתו.—למודיו בישיבה.—ברנט ושיחות רבו על «שיבת ציון».—בחירתו של עשיר מלונדון בברנט לחתן וסרובו של זה ללכת אחריו מרצותו לעלות לא״י.—ברנט נשמע לרבו ונוסע לונדונה.—ברנט עובר מרשות חותנו לרשות עצמו.—ברנט בתור חובב ציון.—עליתו לא״י.—עליתו לירושלים והתודעותו לגוטמן וסלומון.—ברנט מפסיד את כספו וחוזר ללונדון.—שיבתו לא״י ובנין ביתו הראשון «במאה שערים».—נסיעהו עם מיסדי פתח־תקוה לקנות את שטח האדמה הראשון ליסוד המושבה. — חזירתו בלוית חבריו כשהם רכובים על פרדים. — קבלת פניהם ע״י יהודי ירושלים. — סרובה של אשתו ללכת אחריו אל המושבה. — התערבותו של ר׳ שמואל סלנט. — זכרונותיה של בת ברנט מהימים ההם. — יציאתו ללונדון להרויח כסף כדי לשוב להשקיעו בא״י. — התנפלות ערבים על ביתו. — ראיוניו עם הברון בפריז. — השתתפותו באספת קטוביץ. — חשבון נפשו בדרכו ללונדון והחלטתו שלא לצאת עוד את א״י. — בקורו בבית הברון ושיחתו עם ארלנגר. — ברנט בונה את שכונת נוה־שלום ביפו.—חג יובלו. —

I

גם הוא נמנה על אותה כת «המשוגעים», שיצאו לפני חמשים שנה מירושלים והתישבו על שטח הקרקע השמם שעל גדות הירקון, וסבל והתענה בכל אשר סבלו והתענו חבריו.

בהיות ברנרט עוד צעיר לימים עזב את עסקיו בלונדון ועלה לארץ־ישראל, בשעה שביפו עדיין לא נמצא אף מנין אחד יהודים אשכנזים והדרך מיפו לירושלים ארוכה וקשה וכרוכה בסכנות נפשות. חמשים שנה רצופות עבד האיש הזה לטובת הישוב העברי וחמש עשרה פעם נסע במשך הזמן הזה לחו״ל, וכל אשר רכש והרויח שם השקיע בבנין א״י.

זרח ברנט נולד ברוסיה בעירה קטנה בפלך קובנה. היה אחד התלמידים המצוינים בישיבה הקובנאית, שבה הורה אז הרב חיים קרויז, אשר היה גם חובב ציון נלהב. אצל שולחן רבו היה יושב זרח ברנט בין שאר האנשים ושומע ברב ענין לדבריו הנעימים של הרב על רעיון שיבת־ציון. הרב, בראותו את התפעלותו הרבה של תלמידו משיחותיו, הבטיחו, שכשיסע בקרוב לא״י יקחהו גם אותו שמה. וכאשר בא יהודי עשיר מהעיר לונדון לבקש בהישיבה הקובנאית בחור למדן — חתן לבתו, ובחר בזרח ברנט, לא רצה זה להפרד מרבו, אשר הבטיח לו לקחתו אתו ארצה ישראל. «רבי יהא שוכן בציון ואנכי בלונדון?» טען. אולם הרב חיים קרויז יעצהו ללכת אחרי האיש לונדונה וברך אותו, שיזכה לעלות לא״י ולהיות מבוניה הראשונים. וזרח ברנט עשה כדבר רבו.

חייו של זרח ברנט בלונדון.

אחרי שבתו שנים אחדות בבית חותנו סמוך על שלחנו, הודיע לו זה שבעיר לונדון החובה היא על כל איש לדעת «לעשות חיים» בכח עצמו. אז החל זרח ברנט לעבוד בתור פועל שכיר, שמונה עשרה שעות ביום במחיר לירה אחת לשבוע, ואחרי למדו היטב את העבודות האלה, עמד וסדר לו בפני עצמו עסק כזה, והתחיל מצליח, אבל בחפצו לשמור את יום השבת ובאי־יכלתו ללכת ביום הזה, יום התשלום לפועלים, לגבות מאלה את חובותיו, סבל בעסקיו. אך את השבת לא חלל.

כחמש שנים עבד כבעל־תעשיה זעיר בלונדון, אחרי כן בא בקשרי מסחר עם ליפציג, פריז ובלגיה—עד שרכש לו הון של 600 פונט.

בלונדון הוא מתפרסם בין החוגים היהודים בתור חובב־ציון נלהב ומשולחי ארבע הערים הקדושות בא״י, וביחוד מירושלים, מתחילים לבקר בביתו, ומה שאלה מספרים לו על ארץ־ישראל עושה עליו רושם עמוק מאד, עד שאינו יכול עוד לשקט בלונדון, והוא עוזב את בירת אנגליה ואת בית חרשתו ואת חיי לונדון הסואנים ועולה עם משפחתו ארצה ישראל.

II

עליתו לירושלים בפעם הראשונה.

בכניסתו ליפו לא מצא בה אלא שמונה יהודים. ה«חוף» הרשמי לא היה אז ביפו, כי אם בירושלים, ובמקום שקימים כיום משרדי הפקידות של הגמל היתה לפנים חומה עבה, שדרך פרצה קטנה בה היו הנוסעים נדחקים ועוברים עם חפציהם מן הסירות אל היבשה.

ביפו היה על זרח ברנט לחכות, ככל הבאים באניה, 15—20 יום עד שתזדמן שיָרה גדולה לעלות על פרדים וגמלים ירושלימה. עליה זו היתה אפשרית אז רק ביום, כי בלילה היתה הדרך כרוכה בסכנת נפשות.

בירושלים התודע לחולמי חלום הישוב הא״י, אל יואל משה סלומון וחבריו, ועד מהרה נצטרף גם הוא אליהם. והיות שאי אפשר היה אז עדיין לקנות אדמה, שלח ידו לאיזה עסק בירושלים, שהפסיד בו את ממונו עד הפרוטה האחרונה, עד שלאחר שנה וחצי נאלץ לעזוב לאיזה זמן את הארץ, בהשאירו בירושלים את אשתו וילדיו, ולשוב ללונדון. שם החל לעסוק שוב בעסקו הראשון ובמשך זמן ידוע, אחרי שרכש לו שם סכום כסף, עמד וחזר ארצה ישראל והחל לבנות את אחד מעשרת הבתים ב«מאה שערים».

מיד לאחרי בואו בפעם השניה אל הארץ הוא כבר נוסע עם המיסדים הראשונים לקנות את שטח האדמה הראשון לשם יסוד המושבה «פתח־תקוה».

קנית השטח הראשון ליסוד פתח תקוה ע״פ ספורה של בתו של ברנט.

על אודות הנסיעה הזו מספרת בתו של זרח ברנט:

— «היינו מתגוררים אז ברובע היהודי הקטן מחוץ לירושלים, שנקרא «מאה שערים». עם תושבי השכונה היינו חיים כבני משפחה אחת והיו באים לבקרנו מדי יום ביומו. אולם הם לא עודדו את רוחנו ביותר, כי היו בטוחים כלם שאבי וחבריו יהרגו בדרך. וכשהגיע היום החמישי ללא חדשות, נואשה אמי מחייו והיא פנתה אל המשטרה בבקשה לשלוח חיילים לחפש אחרי אבי וחבריו. אולם מכיון שאיש לא ידע להיכן הלכה החבורה, לא יכלה (ואולי לא רצתה) המשטרה לעשות כלום... ביום השלשה עשר, ואני משחקת בצד הדרך העולה העירה, והנה אבי וחבריו באים רכובים על הפרדות, הלך והתקרב אלי... החדשה בדבר שיבת אבי נפוצה במהרה, זקנים וצעירים פסקו מלמודם בבית־הכנסת

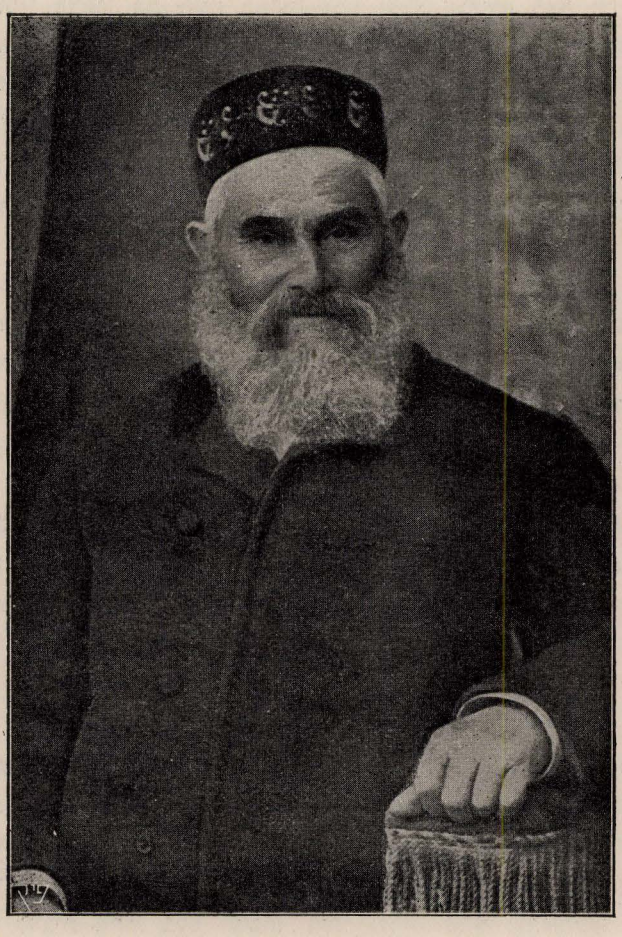

זרח ברנט

ובאו לקדם את פני האורחים בשלום. היום ההוא, בו נודע לנו כי נמצאה חלקת אדמה ליסוד מושבה עברית, הרגשנו את עצמנו כאילו רכשנו את כל ארץ־ישראל כלה».

III

אחרי הנחת אבן היסוד, כשהחליטו המיסדים לעלות על הקרקע הם עם משפחותיהם, לא רצתה אשת זרח ברנט בשום אופן ללכת אחרי בעלה, באמרה כי נוח לה לקבל מבעלה גט פטורין מלסכן את חייה במקום שמם ופרא. וכשלא רצה זרח ברנט לתת לה גט פטורין, פנתה בדבר זה אל הרב שמואל סלנט. תשובתו של זרח ברנט לרב היתה: «הלא בירושלים קוראים לנו «משוגעים», ומשוגעים אינם כשרים לפי דת ישראל לתת גט לנשותיהם, מוטב, איפוא, שתלך אחריו, ותקותו חזקה שבגלל רעיון ישוב א״י יהפך הקב״ה ה׳ את השממה לגן־עדן ואשתו עוד תתענג על רב טובה יחד עמו». על שמואל סלנט עשו הדברים רושם גדול, והוא צוה על האשה ללכת אחרי בעלה וגם נתן לה את ברכתו לדרך.

אשת ברנט מסרבת ללכת להתישב במקום השמם ומבקשת גט.

להשיג מקושטא רשיון לבנות בתים על אדמת המושבה לא היתה כל תקוה והשלטונות בירושלים וביפו לא יכלו לתת רשיון כזה. אז נגשו המיסדים ובנו שני בתים בלי רשיון. הערביים מכפר «יהודיה» הלשינו על זה לפני הממשלה, ומיד באו פקידים מירושלים ומיפו ומצאו את הבתים האחדים בעודם בלי גגות. התחיל משפט תורכי עם הבקשישים ובקשישי בקשישים, עד שלאחרונה הצליחו לקבל רשות מהפקידים להשאיר בית אחד, ואולם גם את הבית הזה נאלצו באחרונה להרוס עד היסוד. הצד הקשה ביותר בפסק דין זה היה, שעליהם, על הבונים היה להרס את הבית בעצם ידיהם לעיני ז׳נדרמים תורכים שעמדו להשגיח, כי היהודים יעשו את מלאכתם זו באמונה. אחד מהז׳נדרמים נשאר במושבה גם להבא על חשבון האכרים, לשמור לבל יעיזו לבנות בלי רשיון.

בנין בתים בלי רשיון הממשלה והריסתם.

IV

בספרה Stories of the First Pioneers in Palestine מספרת בתו של זרח ברנט איך שבעצתו של פקיד אחד תורכי נשלחה מנחה לשיך של הכפר הערבי הסמוך לפתח־תקוה, ופעם כשהיה צורך בעזרת פועלים ערביים, הודיע השיך הנ״ל, שלשום ערבי לא ירשה לעבוד אצל יהודים מרצונו הטוב, אלא שעל המתישבים לקנות את העבדים מידו במחיר. לרעיון זה של עבדות במושבה התנגדו היהודים, ובעמל רב עלה בידיהם להשיג משפחה ערבית אחת, בעל ואשתו ושני ילדיו, שבאו והשתקעו במושבה. אולם, לאחר שלשה חדשים נעלם אותו הערבי עם משפחתו ועם אהלו, ועמו נעלמו גם הסוס וגם העגלה שנתנו לו לעבודה, ואיש לא ידע לאן... זה היה נסיונם הראשון של המתישבים היהודים בהעסקת פועלים ערבים. אז החליטו חלוצי הישוב החקלאי, שגם הנשים שגרו עד אז ביפו תעבורנה מהעיר אל המושבה.

אסור לעבוד אצל היהודים.

ראשונים לאהבת המקום היו, כמובן, הילדים. «כשנצטרפו אלינו חברינו הקטנים מיפו – מספרת בת זרח ברנט – ומצאנו עוד אילו ילדים ערביים לשחק אתם, לא היה קץ לאשרנו. מתרוצצים היינו יחפים, אוכלים לחם וזיתים וירקות, ולא היה לנו צורך לדאוג לתלבשתנו שמא תתקלקל»... ברם, שמחתם לא האריכה ימים. אבי הילדה חלה

במלריה, וכאן מזכירה הבת את הקוסם הערבי, שהובא על ידי המשרתת, על מנת לגרש את השד מגוף החולה, וכמעט ששלח את האב עם הבת גם יחד לעולם האמת על ידי עשן הפחם, שהקוסם מלא בו את החדר, בתור סגולה לגירוש השד . . .

V

נדודיו של זרח ברנט מא״י אל הגולה וחזרה.

המלריה התחילה להפיל חללים. באו האכזבות הראשונות, וזרח ברנט מחליט לשוב ללונדון, להרויח עוד כסף, על מנת לחזור ולהשקיעו במושבה. לאחר שקבע לו מעמד איתן במסחר, הוא משתדל לענין את יהודי לונדון בישוב הארץ, אפס כי אין הוא מוצא לו אזן קשבת והוא יוצא לרוסיה ל«ארץ האידיאליסטים». באודיסה הוא רואה את ד״ר פינסקר, במוסקבה—את וויסוצקי ואחר כך, בפאריס—את הבארון רוטשילד. עוד שנים מספר הוא עוסק במסחר בלונדון ואח״כ הוא שוב חוזר לארץ ומתישב עם משפחתו בפ״ת.

פעם אחר פעם נסע לונדונה להטיב את מצבו הכספי ולחזק על ידי זה את מצב נחלתו בפתח־תקוה, במקום שהיו לו כבר כמה בנים.

עשרים ותשע פעמים נסע מארץ־ישראל ללונדון וחזרה. פעמַים בקר אצל הבארון רוטשילד בפאריס בעניני פתח־תקוה. באותו זמן לקח חלק באספת חובבי־ציון הראשונה—אספת קטוביץ, ששם עורר את התענינותו של ק. ז. וויסוצקי בגורלה של פתח־תקוה. נסיעותיו הרבות הביאו תועלת מרובה למושבה, אבל הוא סבל לא מעט מזה שהיה אנוס לעזוב לעתים קרובות את הארץ.

פעם הגיעה מרירות נפשו בשל נדודיו אלה עד להיסטריה. יום הנסיעה היה יום־שבת. הים התחיל סואן, האניה נעה ונדה. הוא לא אכל ולא שתה באותו יום, וכשהאניה החלה להתרחק מהחוף, עמד סמוך אל שבכת הברזל אשר סביב המכסה ומתוך עקת נפש התבונן אל חוף יפו ההולך ונעלם מעיניו. «אותו יום—מספר ברנט—היה בשבילי יום של חשבון־נפש. אני חשבתי על כל עברי ועל שנות עמלי וסבלי בפתח־תקוה ושאלתי את נפשי האמנם לתועלת היא העבודה הזאת, ואם לא ישארו מיסדי פתח־תקוה הראשונים גם האחרונים בישוב החקלאי החדש? המחשבות והספקות הללו התחילו מעיקים עלי עד לדמעות. בפעם הזאת בבואי ללונדון החלטתי לשהות שם עד אשר ארויח סכום כסף גדול, שיתן לי את האפשרות להשתקע בארץ־ישראל לבלי לעזבה עוד לעולם».

VI

בקורו של זרח ברנט אצל הברון ושיחתו עם ארלנגר.

בחדש תמוז, שנת תרמ״ג, בדרכו מארץ־ישראל ללונדון סר זרח ברנט לראות את הבארון בפריז ומדבר אתו על מצב המושבה פתח־תקוה. גם עם יד־ימינו ושליחו הנאמן של הבארון, מיכל ארלנגר, דבר על אדות ישוב ארץ־ישראל, שאחרי בקורו הראשון בארץ אמר לו לברנט: «אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר, כי אינני שבע רצון מכל אשר ראו עיני באה״ק». אז ספר לו זרח ברנט, שבתור חבר לאגודת המתישבים בפתח־תקוה חרש וזרע את אדמתו ובנה ביתו עליה בידיו ממש. כשמוע מיכל ארלנגר דבריו אלה הביע את צערו, כי בהיותו באה״ק לא סר לראות את אדמת פתח־תקוה ואולם אם ישמע כי בני האגודה הזו יעבדו את אדמתם ביד חרוצים יבוא לעזרתם[1].

[1] לקוח מספרו של יחיאל בריל «יסוד המעלה», חלק ראשון, מגנצא תרמ״ג.

השתתפותו באספת קטוביץ ומכתבו לד״ר פינסקר.

זרח ברנט החליף מכתבים גם עם ראש חובבי־ציון ברוסיה, ד״ר פינסקר, על עניני פתח־תקוה. פנים אל פנים התודע אליו באספת קטוביץ ואנו חושבים לנחוץ להביא כאן מכתבו לד״ר פינסקר בשנת תרמ״ה, שעל פיו אפשר לעמוד על אפיו של הכותב, על מצבו וגם על מצב המושבה בשנה ההיא.

«בע״ה, כ״ה כסלו התרמ״ה. פה נחלת פתח־תקוה ת״ו. שלום וכבוד וכט״ס למעכ״ת הרופא המהולל בתשבחות, הגבר הוקם על, ראש וראשון לחברת חובבי־ציון המהוללה ה״ה כש״ת האדון דאקטאר שמחה (?) פינסקר הי״ו.

«אדוני הרם!

«הנה נא ידעתי שאשמתי במה שלא השיבותי לאדוני על מכתבו היקר ואשר בו הנחיל כבוד את עבדו במדה גדולה. הלא ידעת, אדוני, שאני עבדך מיום הקדשתי עתותי לעבודת הק׳, ישוב ארץ־ישראל, אשר למענה השבתי אחור ימיני מעסקי במטרופולין של אנגליה, היא לונדון בירת התבל, ונפשי אותה לשכון בארץ אבותינו, רחקתי מבקשת הכבוד והשררה, וע״כ נערתי חצני לקחת כסף תועפות תחת ידי מכבוד ציר אמונים הרק״ז וויסוצקי הי״ו ובלב שלם ונפש חפצה הסכמתי לבחור בהאדון אברהם מויאל הי״ו לסוכן כללי על קופת המעות הבא אל הקדש פנימה, ואך את נחלת פתח־תקוה לבדה, אשר גם אני נמניתי בין מיסדיה הראשונים, ולכן ידעתיה עם כל מחסוריה וצרכיה אמרתי להשגיח עליה לתועלת הישוב ולא למען קבלת פרס או כבוד ותהלה, ולהתבונן על כל צרכיה וצרכי העם היושב בה — — — — — — — — — — — — — —

— —

וגם לא נדחקתי להכנס בפרטי ענינים אם גם לא ישרו בעיני כי אמרתי: ידחה הפרט מפני הכלל. — — — — — — — — — — — — — — —

— —

«אדוני בלי תפונה יודע, שעוד בירח מנחם אב שנה העברה, בעלותי ירושלימה, נחליתי במחלה עזה. ובשובי משם ומצאתי את האדון מייעראוויטץ נפקד על בניני החברה, אשר עד עתה נבנו שנים עשר בתים לחמש עשרה נפשות. שאלתי את פי הסוכן (את ה׳ מויאל) איככה באה ועד כמה נפקד האדון הנ״ל, כי נפשי אותה לדעת כל הענין לפרטיו, אבל נדחיתי בלך ושוב מבלי תת לי לחקור דבר, ואין אתי יודע עד מה מדברי ריבות שעברו אחרי כן בין האדונים האלה, עד שהאדון מייעראוויטץ נדחה ממשמרתו וכל בקשותי כגון בית טבילה והרחצה וברכה ותקון צרכי רבים הושבו אחור, למרות צווי כבודו הרב לכוננם ולתקנם, באמרו: «שכלה כל הכסף מידו» והוכרחתי לבנות כעת את בית הטבילה מכיסי — — — — — — — — — — — — —

והברכה שחיי כל הקולוניה תלויים בה לא נגמרה עדיין וגם עניני בתי יחידים לא נגמרו כולם כדי ראוי לדירה — — — — — — — — — — — —

אבל עתה שהגיע עת הזרע, וכבר עברו שני חדשים מימות הגשמים ועדיין לא מוכנים הדברים העיקריים לחיי הנפשות האלה היינו: עניני עבודת האדמה אשר זה תכלית כל מגמתנו ותקות האנשים הבאים עד הלום לא הוכנו במועד הראוי עד מה, אך עתה, כיום לפני החרישה קנו בהמות דקות־בשר ורעות־מראה, אשר לא יוכלו למשוך בעול, מספוא אין, זרעים נקנים כעת במחיר יקר מאד ואין זרע לעשרים משפחות, ולחמשה עשר מהם

גם אין עבודה, וענין הנטיעות לזכך האויר וגם כרמי גפן ועצי פרי לא יעלה על לב גבר.

מכתבו של ברנט לד״ר פינסקר.

«האדון בעצמו לא בא פעם אל הנחלה לראות בעיניו ולהתבונן בשכלו על כל מחסוריה, כי איש ידוע חולי הוא וגם בעל עסקים רבים ושונים, ואין נפשו להזדקק להם בעצמו כי אם כל הדחיות וההבטחות הנ״ל על ידי סופרו ועוזרו הרוקח הידוע — — — תחת שבדברים כאלה מוכרח איש מוכשר ונבון דבר כהדירעקטאר הירש אבל לא סופר ליטעראטור כרוקח — — — — — והאיש המוכשר צריך להקדיש כל עתו לקולוניה. ולכן שמחנו לקראת בוא הר׳ סטאראוואלסקי בשמענו שמעו שהוא איש נבון ומבין הענין וגם אוהב עמו וחובב ארצו בלא לב ולב ואיש כמוהו נצרך למטרותינו, אבל עתה שבושש האיש ההוא מלבוא וגם מחלת מויאל הולכת וקשה מיום ליום ועניני הקולוניה יאכלו עמל חו״צ בכל פה, וגם צעקת האכרים עלתה למעלה מראש, אמרתי לא אחשה הפעם ואקרא את יתר חברינו מחו״צ לישועה בעוד מועד ונועץ יחד איך לקדם פני הרעה. כפי ראות עיני נצרך לבקש את פני ה׳ מויאל שימסור משמרתו לזמן מועט—עד אשר יתרפא ממחלתו—להדירעקטאר הירש — — — — — — אתם מצדכם תבואו לעזרה בעוד מועד להמשפחות האלו שנצרכות גם לתמיכה מועטת, וליתר התושבים פה — את האמצעים לעבודת האדמה, כי עוד יחסר לחמש משפחות בהמות וכלי חרישה וזריעה וכו׳, לגמור את הברכה וגם לתת סכום קטן לקופת הקהל על הנצרכים להם למען יבוא כל דבר על מקומו בשלום. אנא, אדוני, ימהר לעשות כי היום שעבר בלי עשות טוב להמושבה בל ישוב עוד עד עולם ואבד לנצח עם פריו ופרי פרותיו — — — — — — — — — — —

«עבדך המוקירך כערכך הרם זרח ברנט»[1].

קשרי המסחר שהיה לזרח ברנט עם לונדון לא רק שהפריעו בעדו מלחשוב על ישיבת קבע בא״י, אלא הטרידוהו תדיר ברעיון לעזוב את הארץ לזמן ידוע.

בנסיעתו האחרונה לבירת אנגליה הספיק לרכוש לו הון של שלשים אלף לירה. כאשר שב ארצה ישראל וראה כי המושבה איננה מתפתחת כרצונו, הוא עוזב אותה לגמרי ומתישב ביפו ומתחיל לחלום על דבר יסוד «שכונה עברית» ביפו.

ברנט מיסד שכונת נוה שלום ביפו.

ביפו היו אז כבר כמה מניני יהודים שהתגלגלו בבתים ערביים רעועים ואפלים. ברנט קונה אז כרם גדול של עשרים אלף אמה במחיר פחות מפרנק האמה. אחרי כן הוא מזמין מהנדס, המחלק את הקרקע לשלשה רחובות, וברנט מחליט להניח יסוד לשני הבתים הראשונים. באותם הימים גר ביפו עוד איש יהודי עסקן, שמעון רוקח, שנגש לבנות שכונה יהודית היא נוה־צדק, ויקרא זרח ברנט לשכונה שלו בשם נוה־שלום, הלא הן שתי השכונות העבריות הידועות ביפו, נוה־שלום ונוה־צדק עד היום.

ואולם איש לא בא להתישב באותם הבתים, כי היה המקום רחוק מאד מיפו של אז — פנה נדחת בין החולות והיהודים פחדו ללכת שמה אפילו בעצם היום. ואולם זרח ברנט המשיך לבנות. כשהספיק להקים כשתי עשרות בתים, עמד והכריז כשהוא מראה באצבעו: הנה כאן מוכרח להיות ישוב יהודי! וכשיהודי יפו, דרי הבתים־הרפתות הערביים

---

[1] כתבים לתולדות חבת־ציון וישוב א״י ערוך ע״י א. דרויאנב כרך א׳ עמוד 80—678.

ברנט מתישב יחידי עם משפחתו בשכונת נוה שלום.

נתעקשו בכל זאת ואיש לא רצה להתישב בבתי ברנט, הלך בעל הבתים ונתישב שם יחידי, רק הוא עם משפחתו. ופעם לא נוקה גם מהתנפלות בלילה מצד ערבי הסביבה שרק בקושי ובעמל רב עלה בידו להנצל.

סוף סוף נשתנו הזמנים ועמם גם יחסם של יהודי יפו לבתי ברנט, כי בינתים נתרחב הישוב היהודי ביפו והורגש מחסור גדול בדירות והתחילו, איפוא, לאט לאט עוברים לשכונת נוה־שלום אחרי שכונת נוה־צדק שההתישבות שם התחילה עוד קודם לכן.

רק אחרי שנבנתה שכונת נוה־צדק ונוה־שלום יכלה לעלות על הפרק שאלת בנין תל־אביב, כי מי יודע מה היה גורלה של עיר זו ואם דבר הבנותה בכלל היה יוצא אל הפועל בזמן מן הזמנים, אלמלא קדם לו נסיונו הנועז הראשון של «נחשון» זה, שפתח בכפר וסים בעיר וששתי קפיצותיו אלו כאחת היו נחוצות והכרחיות בשעתן.

בשנת תרפ״ב חגג זרח ברנט את חג יובל החמשים שלו לעלותו בפעם הראשונה לארץ־ישראל, השתתפו בחגיגה, שנערכה בביתו הפרטי של חתן היובל, כל חשובי הישוב העברי, קהל מגוון מכל השכבות ומכל המעמדות. באו הרבנים מכל העדות, באו עסקני צבור שונים, באו ראשי המוסדות, באו מורים, בעלי־בתים, בעלי מלאכה עניים. כלם באו לברך את חתן היובל ולהעריך את פעולותיו המצוינות של חלוץ הישוב העברי בארץ־ישראל.

ד.

חיים משה סלור

ציור דמותו של סלור על ידי הסופר יהושע איזנשטט. — זמן הולדו.—מקום מולדתו. — עליתו לא״י.—יחסו של אביו ר׳ בינוש סלור לרעיון שיבת ציון. — סרובה של אשתו לעלות עם בעלה אל הארץ.—מות בתם ואחריו—מחלתו של הילד משה מבטלים את סרובה של האשה, הנכנעת סוף סוף לדרישת בעלה.—חנוכו ולמודו של מ. סלור בירושלים.—נשואיו.—השתלמותו במקצוע עבודה על מנת להתפרנס מיגיע כפיו.—אביו קונה נחלה בפ״ת. — מ. סלור עובר עם אשתו לפ״ת ומתישב על נחלת אביו.—יציאתו של סלור האב למצרים.—התנפלות ערבים על סלור האב, מחלתו ומותו. — דבריו האחרונים לבנו משה יומים לפני מותו. — משה סלור נעשה למודד־אדמה מומחה.—יציאתו של מ. סלור למצרים.—שיבתו לא״י ועבודתו במלאכת הגלוף בירושלים.—מ. סלור עוזב את ירושלים ומתישב ביפו.—מ. סלור מוזמן על ידי יהודי ביאליסטוק, מתישבי פ״ת החדשים, למדוד מחדש את אדמת המושבה. — מ. סלור מודד את אדמת חדרה.—התפעלותו של מהנדס גרמני מכשרונו של סלור במקצוע המדידה.—מ. סלור מתמנה למודד רשמי של פקידות הברון.—מ. סלור עורך ספר־האחוזה של פ״ת.—התקשרותו של סלור אל המושבה.

הסופר יהושע איזנשטט–ברזלי, שראה את חיים משה סלור לפני שלשים ושלש שנים, רשם עליו את הציור הזה:

«על השלחן הארוך, העומד בצד שמאל, יושב איש כפוף ושורט בחרט על מפה ארוכה הפרושה לפניו. הוא אך כבן ארבעים, אבל כבר קפצה עליו זקנה, וזקנו — הלובן מרובה בו על השחור. רק פאותיו המסולסלות, המופשלות תחת אזניו, עודן שחורות. הוא לבוש מעיל קצר וירוק, כתלבשתם של רוב הפועלים, ומתחת לאותו מעיל מבצבצות קצות ציציותיו. פניו מפיקים עצבות נעימה, על חטמו משקפים ובדברו עם איש, ירימם על מצחו, ואז תראינה עיניו הכחולות, המפיקות ענוה ותם. שתקן הוא בטבעו ומימיו לא התחיל בשיחה עם איש, אם לא היה לו דבר נחוץ אליו. מלאכתו חביבה עליו מאד והוא שוקד עליה בשקידות יתרה, ואם לא הצטרכו למפות חדשות היה יושב ומעתיק את הישנות, ונפשו לא קצה במלאכה זו אף אם חזר עליה מאה פעמים ואחת».

I

חיים משה סלור נולד בי״ז ניסן, שנת תרי״ט בעיר יליסבטגרד (זינוביבגרד כיום, על שם היהודי זינוביב, אחד ממנהיגי התנועה הבולשביסטית) שבאוקרינה הרוסית. בהיותו ילד כבן שנתים, העלהו עמו אביו ר׳ בינוש סלור לארץ ישראל ונתישב בירושלים.

סרובה של אם סלור לעלות לא״י.

רעיון «שיבת ציון» כל כך מלא את נפשו של סלור האב, שסמוך לחתונתו התנה עם בת־זוגו תנאי מפורש שתעלה עמו לארץ ישראל. ואולם לאחר החתונה, כשהאשה הצעירה הרגישה את עצמה עם בעלה בטוב גם בגולה, נמנעה מלקיים את הבטחתה ולאחר שנולדה להם בתם הבכורה ומתה, תלה בינוש סלור את סבת האסון בסרובה של אשתו לעלות עמו לא״י והחליט לתת לה גט פטורין ולעלות אל הארץ בגפו. אותה שעה חלה גם הנער חיים משה ואמו הלכה אל הרבי שבאותה העיר לבקש ממנו כי יתפלל לשלום בנה. הרבי, בידעו את ענין סרובה לעלות עם בעלה לא״י, הבטיח לאשה, שאם תקיים את הבטחתה לבעלה, ישוב בנה לאיתנו. דברי הרבי השפיעו עליה והיא נכנעה לדרישת בעלה.

מטרת חייו בארץ היתה מחצית אחת של היום לעסוק בעבודתו (הוא היה צורף ועל פי מקצועו זה גם נקרא: ר׳ בינוש צורף) ואת מחציתו השניה להקדיש לתורת ה׳.

עד שנת הארבע־עשרה למד הנער משה ב«חדר» המסורתי בירושלים ומשגמר שם את חוק למודו עבר ל«ישיבה» הירושלמית המפורסמת «עץ חיים», במקום שלמד עד שנת השש־עשרה, שאז השיאהו אביו אשה, ולאחר חצי שנה מיום הנשואין יצא את הישיבה והתחיל להשתלם במלאכה כדי להתפרנס מיגיע כפיו. שתי שנים למד את מלאכת הצרוף והגלוף ולאחר שנוסדה פתח־תקוה ונקנה שטח האדמה השני שעל גדות הירקון, קנה שם נחלה גם אביו ר׳ בינוש ושלח את בנו משה עם אשתו כי יעסקו שם בעבודת החקלאות.

חנוכו של משה סלור.

מתחילה החליט משה סלור להתישב על נחלת אביו שעל גדות הירקון, ואולם כשהתבונן אל תנאי חייהם של חבריו, שכבר הספיקו להתישב שם, ואל מצב בריאותם הקשה מסבת הקדחת ששררה שם, נמלך בדעתו ונתישב בחלקה הראשון של המושבה על הרמה הרחק ממקום הסכנה.

בינוש סלור מתישב במנסורה אשר במצרים.

אחרי עשר שנות עבודה בארץ־ישראל בתור צורף, יצא סלור האב למנסורה שבמצרים להרויח שם על ידי מקצועו ולשלוח את הכסף לבנו בא״י כדי להתחזק בנחלתו[1]. כל ימות השנה היה עובד במצרים ולימי החגים היה עולה ארצה ישראל. פעם, בהיותו בדרך לפתח־תקוה, התנפלו עליו ערבים והכוהו — עד שימים מועטים אחר כך, בהיותו כבר במנסורה, חלה במחלת הכבד, שגרמה למיתתו.

שני ימים לפני מותו, כשבא אליו סלור הצעיר, היתה שאלתו הראשונה של האב לבנו: «הגד לי, משה, מה נשמע על דבר השמיטה בפתח־תקוה?» וכשענה לו הבן, כי את שנת השמיטה ישמרו אכרי פתח־תקוה ולא יעבדו בה, ענה האב מתוך אנחת־הקלה ואמר: «עכשו, כשאני יודע שלא יעבדו בשנת השמיטה, יכול אני להפטר מן העולם במנוחה»[2].

II

אדמת פתח־תקוה עדיין לא נחלקה אז, והיות שבכל הארץ לא נמצא עדיין אף מהנדס אחד, דרשו אליהם המיסדים מהנדס גרמני, שבא אל המושבה בלוית עוזריו—אף הם לא־יהודים.

[1] ר׳ בינוש סלור היה גם מהראשונים למיסדי שכונת «נחלת שבעה».

[2] אחרי המלחמה העולמית (שנת תרפ״ג) ירד משה סלור למצרים, העלה משם עצמות אביו והביאן לקבורה בפתח־תקוה. מן הראוי לציין כאן כי גופתו של המנוח אחרי שלשים וחמש שנים של שכיבה בקבר במצרים, נמצאה שלמה והעור על עצמותיו בלתי נפגם.

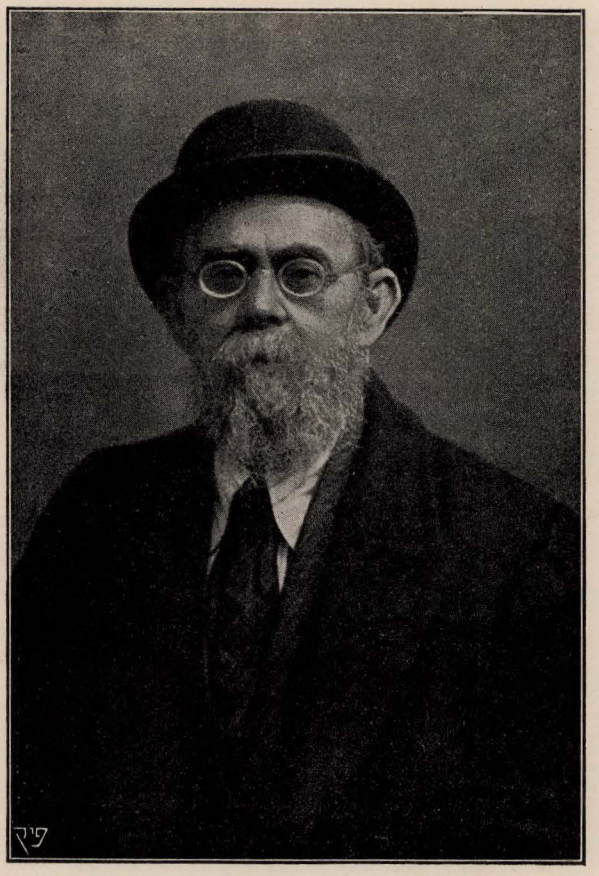

חיים משה סלור

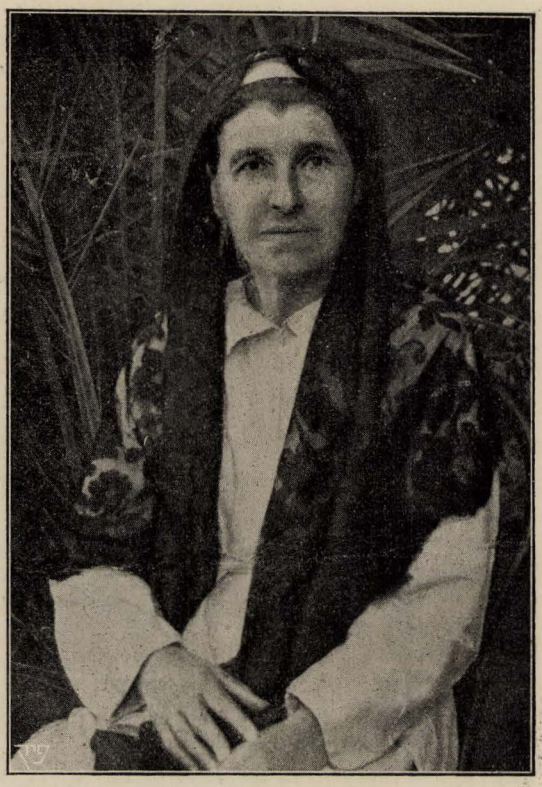

מַטָל סלור

נולדה כ״ו אלול תר״כ בירושלים נפטרה י״ט
תמוז תר״פ בפתח־תקוה.

משה סלור לומד את מלאכת המדידה.

ראה את העבודה הזו משה סלור ולא הבין לשם מה נצרך אותו מהנדס גרמני להביא עוזרים דוקא מבני ארצו ובני עמו, כאילו נשגבה היא עבודת המדידה מבינתו של איש יהודי, והתחיל מהלך בעקבותיהם של המהנדס ועוזריו ומתבונן בשים לב לעבודתם, עד שלא עברו ימים מרובים ומשה סלור, שהספיק באופן כזה להשתלם בעבודת המדידה, נתמנה על ידי אותו מהנדס לאחד מעוזריו. ראשית עבודתו היתה חלוקת אדמת טיאן למאה חלקים, שכל אחד מהם הכיל עשרה מגרשים ונקרא באחד מהשמות של שבטי יעקב. מאז כל אכר, שנצרך לדעת דבר מה על מגרשו, היה פונה אל משה סלור, שהיו נהירים לו שבילי אדמת פתח־תקוה כעשר אצבעותיו.

כשפשטה הקדחת במושבה ואכרי המקום, מהם מתו ומהם עזבוה, חולים ומיואשים, עזב את המושבה גם משה סלור ונסע אל אביו מנסורה לעזור לאביו במלאכתו, מלאכת הצרוף, ואולם לאחר זמן קצר הוא עוזב את מצרים וחוזר לא״י, קובע את מושבו בירושלים, במקום שהוא עוסק שתי שנים במלאכת הגלוף. אחרי כן, כאשר י. מ. פינס שלח את קופלמן לרוסיה למכור שם לעומדים לעלות לא״י חלקות של אדמת פתח־תקוה, ויהודי ביאליסטוק, שקנו מהחלקות ההן, התחילו עולים לא״י כדי להתנחל במושבה, עזב אז משה סלור את ירושלים ונתישב ביפו קרוב ביותר אל פתח־תקוה, נכון לשעת הצורך למדוד את האדמה בשביל הביאליסטוקיים. ואמנם, כשבאו ראשי החברים של קבוצת הביאליסטוקיים לפתח־תקוה, לא מצאה חן בעיניהם מדידת הקרקע שנעשתה על ידי המהנדס הראשון והזמינו את משה סלור למדוד את כל השטח מחדש, בהשגחתו של המהנדס מרדכי לובמן מראשון לציון, ובמשך הזמן, מסבת מצבו הגופני שלא הרשה לו לעבוד בעצמו, סיע לו למשה סלור להשתלם במקצוע זה ומאז הוכר במושבה ומחוצה לה למודד היחידי המומחה לאותו מקצוע.

משה סלור והמהנדס הגרמני פאכט

עבודתו החשובה השניה אחרי פתח־תקוה היתה מדידת אדמת חדרה. לשם יתר בטחון בדיוק העבודה, הביאו אכרי חדרה אף הם מהנדס גרמני אחד בשם פאכט. תחת השגחתו של זה היה משה סלור עובד ביום במדידת הקרקע ובערבים היה המהנדס הגרמני עורך את המפות. פעם כשנפל מבטו של סלור על אחת המפות, פרי עבודתו של המהנדס המדופלם, העיר לו לזה בצורה נמוסית כמובן, שהוא, סלור, היה עושה את העבודה הזו באופן אחר. אז הסכים המהנדס שיעשה את העבודה כפי שהוא מבין. לאחר שעות מספר כשסלור הביא לו את עבודתו, שעוררה בקרב הגרמני לא מעט התפעלות, העיר לו המהנדס לסלור: מפקפק אנכי, — אמר, — בדברי אדוני, כי לא למד את מדידת האדמה בשום מקום, והרי עבודתו זו מעידה עליו עדות נאמנה, כי הרבה והרבה ללמוד את המקצוע הזה בבית־ספר טכני. חלילה, אילו למדתי, — השיבו מ. סלור בהתול, — הרי גם אנכי, ככל מלומד, לא הייתי יודע לערוך מפה כהוגן.

III

בעת שהברון לקח חלק מאכרי פתח־תקוה אל תחת חסותו, נתמנה מ. סלור למודד הרשמי של הפקידות, ומפותיו היו נשלחות כפעם בפעם אל הברון פריזה.

אחרי חדרה נמדדו וחולקו על ידי סלור אדמות יהודיה, רחובות, עקרון, גדרה, נס ציונה, באר־טוביה, כפר־סבא, עין־גנים, הרטוב ועין־חי, ועוד הרבה נקודות ישוביות בגליל,

חלוקת אדמת פתח־תקוה ע״י משה סלור למאה חלקים עשרה ועשרה בכל חלק עפ״י עשרת השבטים[1]

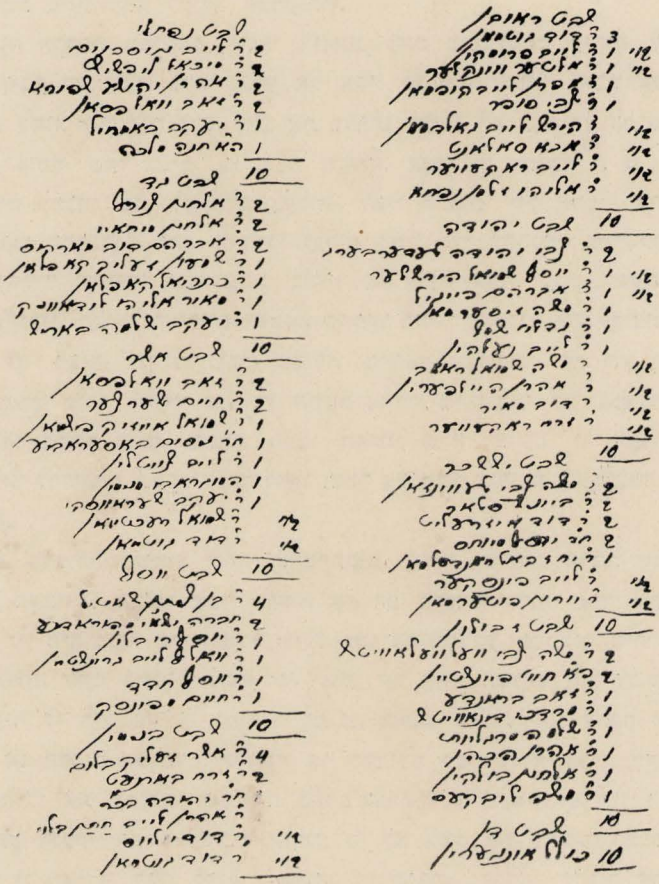

[1] מאוסף החומר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי באי״. י. פ.

שבט ראובן

3 ר׳ דוד גוטמן
1½ ר׳ לייב פרומקין
1½ ר׳ אלטער ווינקלער
1 ר׳ יוסף לייב קופמאן
1 ר׳ צבי סופר
½ ר׳ הירש לייב גאלדמאן
½ ר׳ אבא סאלאנט
½ ר׳ לייב ראקעייער
½ ר׳ אליהו זלמן נפחא
10

שבט יהודה

2 ר׳ צבי יהודה לעדערבערג
1½ ר׳ יוסף שמואל הירשלער
1½ ר׳ אברהם פייגיל
1 ר׳ משה זיסערמאן
1 ר׳ גדלי׳ שמש
1 ר׳ לייב נעלהין
½ ר׳ משה שמואל ראב
½ ר׳ אהרן הייליפערין
½ ר׳ דוב מאיר
½ ר׳ זרח ראקעייער
10

שבט יששכר

2 ר׳ משה צב׳ לעווינזאן
2 ר׳ ביינש סלאר
2 ר׳ דו׳ איזרעליט
2 ר׳ יוסף מיוחס
1 ר׳ יחזקאל האנדעלסמאן
½ ר׳ לייב פינסקער
½ ר׳ יוחנן פוטערמאן
10

שבט זבולון

2 ר׳ משה צבי וועלוועלאוויטש
2 ר׳ א׳ חיי׳ פיינשטיין
1 ר׳ זאב בראנדע
1 ר׳ מרדכי דינאוויטש
1 ר׳ שלמה מרגליות
1 ר׳ אהרן הכהן
1 ר׳ אלחנן בולקין
1 ר׳ משה ליבקעס
10

שבט דן

10 כולל אונגערין

שבט נפתלי

2 ר׳ לייב ניסכאנים
2 ר׳ מיכאל ליפשיץ
2 ר׳ אהרן יהושע שפירא
2 ר׳ זאב יואל פסאן
1 ר׳ יעקב כאמחיל
1 ר׳ א׳ חנה מלכיס
10

שבט גד

2 ר׳ אלחנן צורף
2 ר׳ אלחנן מיחאיי
2 ר׳ אברהם דוב מארקוס
1 ר׳ שמעון זעליג קאפלאן
1 ר׳ כחריאל קאפלאן
1 ר׳ מאיר אליהו לידאוונק
1 ר׳ יעקב שלמה באריש
10

שבט אשר

2 ר׳ זאב וואלפסאן
2 ר׳ חיים שערצער
1 ר׳ שמואל אייזיק פישמאן
1 הר׳ ניסים באסעראביע
1 ר׳ לייב צייטלין
1 המוגראבי הנימין
1 ר׳ יעקב ראיוסקי
½ ר׳ שמוא׳ טכטמא
½ ר׳ דוד גו[illegible]
10

שבט יוסף

4 ר׳ בן ציון שאטיל
2 ברה ישא׳י מ[illegible]
1 ר׳ יוסף ריבלין
1 ר׳ וואלף לייב גרינשטיין
1 ר׳ יוסף חדד
1 ר׳ חיים מפינסק
10

שבט בנימין

4 ר׳ אשר זעליק בלום
2 ר׳ זרח בארנעט
2 ה״ר יהודה בכר
1 ר׳ אהרן לייב חתן בלום
½ ר׳ דוד יוליוס
½ ר׳ דוד גוטמאן
10

התחתון והעליון. עד מהרה נתפרסם מ. סלור בתור מודד מומחה וישר רוח גם בין התושבים הערבים, שהיו נזקקים לו בכל שעת הזדמנות.

משה סלור עורך את ספר האחוזה של המושבה.

כשנתעוררה השאלה על דבר עריכת ספר־האחוזה של המושבה, נמסרה עבודה זו למ. סלור, שמלא אותה על הצד השלם ביותר[1].

בשנות המלחמה, מפחד מפני הממשלה התורכית, שהיתה מביטה בשבע עינים על כל תנועה ותנועה של תושבי הארץ היהודים, נאלץ סלור לקבור את ספר־האחוזה באדמה, ואולם מספר המשכנתות של המושבה לא יכול סלור להפרד, נשא אותו עמו לכל מקום שהלך ושמר עליו כעל אישון עינו. וכשנכנסו האנגלים אל הארץ וההנהלה הציונית (ועד הצירים של אז) רצתה להנהיג סדר ושטה בחייהם הפנימיים של יהודי הארץ, פנתה אל מ. סלור, כי יבאר להם את מהותו של ספר־האחוזה, את תפקידו וערכו בשביל התפתחות המושבה, מה שמלא סלור כאיש היחידי הבקי בדבר.

נציין נא לבסוף גם זה, שאותו האיש עמוס העבודות תמיד ולגמרי לא איש־מלחמה על פי טבעו, היה תמיד בין הראשונים להגנה במקרה של התנפלות על המושבה, זו שגדלה והתפתחה לעיניו, אשר אורן, לדאבון לב כל אוהביו ומעריציו, נטל ממנו בסוף ימיו.

מאהבתו ומסירותו למושבה הוא מבקש בצוָאתו, כי היכן שלא ישיגנו המות ושמה יקבר, שיעלו משם את עצמותיו אל המושבה, בה בלה את מיטב שנותיו בעבודה וביצירה.

---

[1] הספר שנרשמו בו בתחילת הופעתו 80 בעלי אחוזה על שמונים עמוד, הגיע עתה, בשנת יובל החמשים של המושבה, לאלף ושלש מאות עמוד.

ה.

משה שמואל ראב (בן־עזר)

מקום מולדתו.—שנת הולדו.—חנוכו.—שנת עליתו לא"י.—נשואיו והתישבותו בפ"ת.—מ. ש. ראב—אחד מראשי ההגנה על המושבה.—ראב בתור מנהלם ומדריכם בעבודה של הביאליסטוקים.—התקשרותו של ראב אל המושבה.—ראב ויחסו אל העבודה העברית במושבה.—יחסם הטוב של הפועלים העברים לראב.

משה שמואל ראב נולד בעיר סנט אישטון שבהונגריה בכ"ב סיון תרכ"ב. את ראשית חנוכו קבל יחד עם אחיו יהודה אצל יהושע שטמפר, שהיה מורה קבוע בבית הוריו. לאחר שיצא מרשות מורו הפרטי עבר להמשיך את למודו בבית הספר העממי המקומי. בהיותו בן שתים עשרה עלו הוריו לארץ־ישראל והתישבו בירושלים, ושם נמסר משה שמואל ל«חדר» להשתלם בלמודי קודש. ואולם כשעלו המיסדים הראשונים, וביניהם גם אביו אלעזר ראב, על אדמת פתח־תקוה, עלה אתם גם הנער משה שמואל, למרות התנגדותו של אביו, אשר רצה כי ימשיך הנער את למודיו בירושלים, ורק אחרי הנחת אבן־הפנה של המושבה קבל עליו הנער, במצות אביו שחזקה עליו, לשוב ירושלימה, במקום שהוסיף עוד ללמוד ארבע שנים.

אחרי יציאתו מהישיבה נשא אשה, ויחד עם בת זוגו עלה על אדמת פתח־תקוה, משאת נפשו מאז, ויהי לאחד מטובי העובדים החקלאיים במושבה.

בימים ההם, ימי המשפט של ה«רבע» הידוע מאדמת פתח תקוה ומזמות הרשע של שיך אבו רבח, בעוררו את ערבי הכפר העתיק «גדר» להתנפל על אכרי פתח־תקוה, הצטין משה שמואל בתור אחד ממנהלי ההגנה על המושבה, בהוכיחו לערבים כי גם היהודי יודע, בשעת הצורך, להשתמש בכח.

כשעלו הביאליסטוקיים על אדמת פתח־תקוה, היה משה שמואל ראב, שהתפרסם כבר כחקלאי מומחה ומנוסה, למדריכם ומנהלם בעבודה. זמן רב הוא עבד בתור פועל גם אצל הרב אריה ליב פרומקין ונהל את משקו בהצלחה.

זה כחמשים שנה רצופות שמשה שמואל ראב גר במושבה מבלי שעזבה אף פעם, ואפילו בימי המלחמה העולמית, כשרבים מבני המושבה יצאוה, נשאר ראב חבוי בביתו ובפרדסו עד יעבור זעם.

יחסו של ראב לעבודה עברית.

משה שמואל ראב הוא אחד מהדואגים לגדולה ולהתפתחותה של המושבה והוא משתדל כי לא רק פרדסנים, כי אם כל יהודי השואף להתישב במושבה יוכל למצוא בה אחיזה. משום זה הוא גם אחד מהראשונים למקנאי קנאת העבודה העברית, ובכל עונת קטיף הוא קונה יחד עם בניו את הפרי מידי פרדסני המושבה, בכדי שלא יפול הפרי לידי

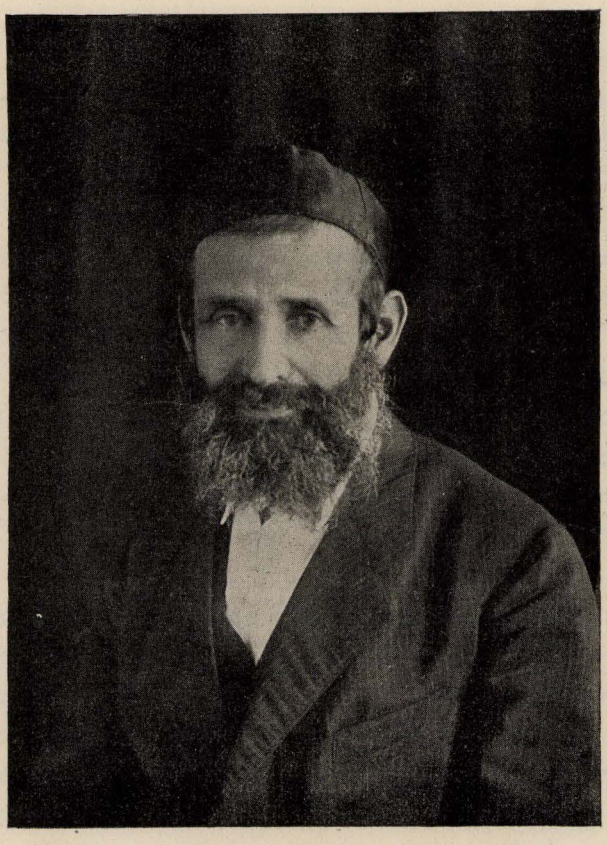

משה שמואל ראב (בן־עזר)

הסוחרים הערבים, שבהביאם עמם לקטיף פועלים משלהם, הם דוחקים על ידי כך את רגלי הפועל העברי מהמושבה.

משמונים עד מאה פועלים עברים מעסיק משה שמואל ראב יום יום בעונת הקטיף ועם גמר כל עונה מביעים הפועלים מעל עמודי העתונות את רחשי הודיתם והוקרתם לחלוץ זקן זה בעד התנהגותו הטובה והישרה עמם בעבודה.

כבן ששים ושש משה שמואל ראב כיום וכחו עוד עמו לעבוד וגם להופיע, בשעת הצורך, מזוין ברובה להגן על כבוד המושבה ורכושה.

ו.

אליהו גודל

מסחרו באנגליה.—מוצאו.—עליתו לא״י.—השפעת אדוקי ירושלים עליו להחליף את בגדיו האירופיים בירושלמיים.—סרובו לקבל עליו «גזירה» זו.—שריפת בגדיו בדרך מקרה. — תעמולתו של גודל בין צעירי ירושלים בעד תלבושת אירופאית.—א. גודל ורחוב קבר הנוצרי.—השתתפותו של גודל ביסוד «מאה שערים» ושאר שכונות ירושלים היהודיות החדשות. — א. גודל בתור מיסד אגודת «אמונת ישראל» לעבודת האדמה. — גודל בתור חבר לאגודת «שבת אחים» בפתח־תקוה. — תפקידו בתור שומר המושבה. — תקוניו החשובים בשכונות היהודיות בירושלים.—מצבו של גודל בתקופת המלחמה העולמית.— מות אשתו.—בוא בנו מהגולה.

I

אליהו גודל, הראשון לחברי אגודת «שבת אחים» בפתח־תקוה, עלה בהיותו בן עשרים ושבע שנים לארץ־ישראל מאנגליה, במקום שהיה לו בית־מסחר גדול לצרכי מכולת, אחד מבתי־המסחר הגדולים היחידים, שהיו סגורים בימי שבת ומועד, בהיותו יהודי לאומי חרד, כראוי לנצר מגזע רבנים וגאונים, כגון הרב החסיד ר׳ אברהם אליעזר גודל מטיקטין, הרב הגאון ר׳ שמואל (הידוע בשם מהר״ש) האבד״ק סטביסקה — ויסוקא; הרב ר׳ ולוילה יעב״ץ האבד״ק קולנא, הרב החסיד ר׳ גדליה איצ׳ה נוטה׳ס מטיקטין; הרב ר׳ משה מעשל חרל״פ האבד״ק זאבלין; הרב ר׳ שלמה זלמן יהודה ביאליסטוצקי, ראש ישיבת לודז, ועוד ועוד.

עוד משחר נעוריו היה כל ישעו וכל חפצו בחיים לבוא להשתקע בארץ־ישראל ולפעול שם לבנינה ולתחיתה. והנה בבוא השעה המקווה, עמד אליהו גודל ומכר את בית מסחרו אשר באנגליה ובשנת התרכ״ח עלה לארץ־ישראל ונתישב בירושלים. שם כעבור שנה נשא לו לאשה את טויבה, בתו של הרב החכם המפורסם הנוסע והחוקר הידוע מוהר״ר יעקב הלוי ספיר ז״ל, מחבר «אבן ספיר». אחרי חתונתו פתח לו אליהו גודל בירושלים בית מסחר כללי של מכולת.

II

בבואו ארצה ישראל היה אליהו גודל לבוש בגדים אירופאיים, ובעת ההיא כל מי שהיה לבוש בגדים כאלה היה חשוד בעיני יהודי ירושלים ב«מינות ובהשכלה» ועל כן נסו ראשי הקהל אז — שאגב כבדוהו מאד — להשפיע עליו, ביחוד על ידי קרובו, אחד

השפעת אדוקי ירושלים על גודל כי יחליף את בגדיו האירופיים בירושלמיים.

מראשי הקהל בירושלים, הרב ר' פישל לאפין ז"ל, שיחליף את בגדיו האירופאיים בבגדים ירושלמיים, היינו בקפטן ארוך, אזור על מתניו, סנדלים וגרבים לבנים על רגליו ושטרימל חבוש לראשו בשבת. אבל אליהו גודל, שלא נסה באלה, לא אבה שמוע להם למרות איומיהם, באמרו, שהוא היה תמיד יהודי חרד גם בהיותו באנגליה כשהיה לבוש בגדים אירופאיים וכי אין הבגדים עיקר, ובפרט שאינו תלוי בשום אדם ואין לו כל חלק בחלוקה. אז נסו הקנאים להשפיע עליו כי יעזוב את ירושלים וישוב לאנגליה. ואולם הוא בתור אדם תקיף ובלתי תלוי באיש, לא שם לבו גם לדרישתם זו. אך הנה בא מקרה שהכריחהו, אם כי לא לזמן רב, להתלבש על אפו ועל חמתו כאחד הירושלמיים. וזה הדבר: אמו ואחותו גרו מספר שנים בירושלים עוד לפני בואו הוא, ובבואו אחרי כן ירושלימה התאכסן, כמובן, במעונן. ויהי היום, הדבר היה בערב ראש השנה, ואליהו גודל הלך להתרחץ לחדר הרחצה ואת בגדיו עזב בחדרו ורק לבניו עליו. והנה כעבור זמן מה, בצאתו מחדר הרחצה כדי להתלבש, וימצא את בגדיו שרופים עד לאפר. לאחר חקירה ודרישה נתברר לו מפי אמו ואחותו כי גץ, שיצא מהמטבח שעל יד חלון חדרו, אחז בבגדים ושרפם. והיות שבעת ההיא לא היו עוד בירושלים כבימינו אלה בתי מסחר לבגדים תפורים והשעה היתה תכופה, ויהי מוכרח לקחת לו תלבושת ירושלמית מהבאה לידו ולהתלבש בה, ויהי לנס. רק פאות ראשו לא היו לו, כי לולא זה היה כבר נחשב לירושלמי גמור. אבל מיד לאחר החגים עמד ועשה תעמולה נמרצה בין צעירי ירושלים להתפשט מקפטניהם ולהתערטל מאבנטיהם וללבוש בגדים אירופיים. אז קם שאון והמולה בין הקהל הירושלמי והתחילו מטכסים עצות וחורשים מזמות כיצד להפטר מן «הפגע הזה», אך כלום לא הועילו. רבים מהצעירים ודוקא מהמיוחסים שביקירי קרתא התאחדו בדעה ובהסכמה אחת להתפשט מבגדיהם הירושלמיים וללבוש בגדים חצי אירופיים, והשנוי הזה שבלבוש גרר אחריו עד מהרה גם שנוי תוכן, והבחורים התחילו מעיינים בספרי־השכלה ויהיו לאנשי תרבות, שברבות הימים יצאו מתוכם גם סופרים, גם מיסדי בתי מסחר בירושלים וביפו ולבסוף גם מיסדי השכונות והמושבות החקלאיות בארץ־ישראל.

תעמולתו של גודל בקרב צעירי ירושלים.

II

בימים ההם, ובשכונת «משכנות שאננים» של ר' יהודה טורא בירושלים היו רק בתים אחדים מחוץ לחומה וסמוך לה. ופחד הערבים היה גדול מאד על דהי הבתים ההם. אז התחיל אליהו גודל לנהל תעמולה ביניהם להרים ראש וירא להם דוגמא מבשרו ומעצמו לבלתי נפול ברוחם מפחד הערבים והנוצרים. בעת ההיא היה אסור לאיש יהודי לעבור דרך רחוב קבר הנוצרי (שהיה נקרא משום זה בפי היהודים «סמטת הטרפה»). האסור הזה בא לרגלי מקרה לא טהור, שנוצרי אחד עלה לחורבת ר' יהודה החסיד ויתעב את המקום, ואז גזרה הממשלה שלנוצרי אסור להכנס אל רחוב היהודים וכנגדו אסור ליהודי להכנס אל רחוב הקבר. מובן שהאסור השני נתקיים בכל תקפו בעת שהראשון עבר ובטל מיד ויהי כלא היה. ראה את הדבר הזה אליהו גודל והחליט להשפיע על היהודים, כי יבטלו גם הם את האסור המוטל עליהם. וגם בזה הראה את עצמו בתור דוגמא. וזה הדבר: בהיותו נתין אנגלי טיל פעם בשבת יחד עם הקונסול הבריטי ברחוב הקבר ודוקא כשהוא לבוש בגדים יהודיים־ירושלמיים וחבוש לראשו שטרימל ושני קוסים מזוינים הולכים

גודל ורחוב קבר הנוצרי.

לפניהם ולאחריהם. אמנם הערבים הנוצרים בראותם את הדבר הזה חרקו שן, אבל איש מהם לא נועז לנגוע בו לרעה, שכן עם הקונסול הבריטי הלך.

אליהו גודל רק פרץ את הפרצה הראשונה ואחריו התחילו חבריו רוכשים להם יותר ויותר מקומות קבע ברחוב הבטרק הסמוך לרחוב הקבר וגם לפתוח שם בתי־מסחר שונים, במקום רבבות תירים באים לבקר את הקבר, ותהי מאז ליהודים דריסת רגל גם במקומות שעד אז לא נועזו אפילו להציץ שמה.

III

לאחר שנוסדה, בהשתתפותו הנמרצה של אליהו גודל, שכונת «מאה שערים», התחיל לדאוג לגורלם של אותם היהודים, אשר אין ידם משגת לרכוש להם בבת אחת בית ואחוזה. לתכלית זה משך אליו את ידידו הרה״ג ר׳ יצחק הירש רבלין ועוד ידידים נכבדים ויחד יסדו את חברת «בית־ישראל», במטרה לאסוף מאה חברים, על מנת לבנות לעצמם מאה מעונות, שכל אחד מהם יכיל שני חדרים, מסדרון, מטבח, בור מים וחצר ע״י תשלום לשעורין קטנים.

בזמן מסירת הבתים לחברים רצו אחדים מחברי הועד להעלות את מחיר האדמה והבתים למעלה מכפי שעלו לחברה, הואיל ובמשך זמן הבניה עלה המחיר. אז התקומם אליהו גודל בכל תוקף נגד הדרישה הזו, שהראה עליה כעל עשק דלים, ובטל אותה אף על פי שרוב החברים היו מרוצים כבר לשלם את ההפרש מפני שגם אחרי זה היה הענין עוד נוח וכדאי להם.

אחרי עבור זמן־מה החל לחשוב מחשבות על יסוד שכונה בשביל אותו המעמד הזקוק לתנאים עוד יותר נוחים. לתכלית זה קנה בכספו הפרטי חלקת אדמה רחבת ידים בגבולות «בית־ישראל» ויחצב שם בור גדול למים. ובאותו הזמן נצטרפו אליו גיסו זאב הלוי ספיר וידידו מאיר שמשון ליברכט עם קרובו בצלאל לאפין ויחד יסדו את שכונת «שער הפינה».

IV

כל אלה פעל ועשה אליהו גודל ובכל אלה לא מצא עדיין את ספוקו המלא. וא. גודל בוחר לעצמו דרך פעולה אחרת, הנראית לו ממשית ומועילה יותר, ברכזו את כל ישותו ברעיון התישבות חקלאית בארץ־ישראל. לתכלית זה הוא מצרף אליו שוב את קרוביו וידידיו: זאב ספיר, את הסופר ר׳ יעקב גולדמן ועוד, ויחד הם מיסדים את חברת «אמונת ישראל», שמטרתה להושיב יהודים על הקרקע בא״י להיותם «חיים איש תחת גפנו ותחת תאנתו». הם תקנו את התקנות ואשרו אותן בחתימת הרבנים וראשי הקהל וירכשו להם חברים ועל פי עצת הרב ר׳ יוסף ארואץ, שהיה כבר איזו פעמים שד״ר לארצות המערב מטעם העדה הספרדית בירושלים, החליטו לשלוח את הרב זאב האלפרין, נכדו של הגאון מוהר״ח מואלוז׳ין וגיסו של א. גודל, לארצות המערב לעשות שם תעמולה לטובת הרעיון הזה ולענין את אמידי היהודים שמה בקנית קרקעות לחברה, בתנאי שאת מחיר הקרקעות ישלמו אחר כך החברים בתשלומים שנתיים ובלי רבית במשך עשרים שנה.

נסיונו של גודל ביסוד אגודה לעבודת אדמה

את שאר הכסף הדרוש בשביל רכישת אינוינטר וכו׳ היו צריכים החברים להכניס בכחות עצמם. מסבות שונות, טכניות ופסיכולוגיות, נשתנה מצב הדברים באותה חברה

וסכום הכסף הראשון שנצבר על ידי הרב האלפרין מנסיעתו הראשונה לחוץ־לארץ, הוצא לצרכים ישוביים אחרים, שבשעתם היו נחוצים גם הם.

באותה תקופה עצמה, לאחר שתכנית העבודה החקלאית הנ״ל לא נתגשמה, מצטרף אליהו גודל אל אגודת «שבת אחים» בפתח־תקוה.

גודל—חבר לאגידת «שבת אחים» בפ״ת.

פתח־תקוה וסביבותיה היו אז, כידוע, קן של כל מיני שודדים ושבטים פראים. מצד הממשלה לא היתה אז כל שמירה והגנה על פני כל הסביבה ההיא. אז יתנדב אליהו גודל להיות שומר המושבה ושדותיה, ובהיותו נתין אנגלי הרשאי להשתמש בנשק, קבל מאת הקונסול הבריטי רובה לצורך תפקידו. כמו כן היה עולה גודל מדי שבוע בשבוע ירושלימה ושב לבדו עם חמורו עמוס כל מיני צרכי אוכל בשביל חבריו המתישבים — דבר שנחשב לאומץ רוח מיוחד בימים ההם.

* * *

משורת התקונים החשובים שהכניס א. גודל בשכונות היהודים בירושלים נציין כאן את השוק המיוחד לתוצרת הכפרים ב«מאה שערים» וההשגחה על הסדר ועל הנקיון, מנוי פקוח מיוחד על אבני־המשקל הבלתי נכונות למען הרחיק אונאה ומרמה, קביעת שמירה מעולה על רכוש השכונה בין ביום ובין בלילה והארת השכונה על ידי פנסים מיוחדים עשויים לדבר — חדוש שהפתיע בשעתו אפילו את הפחה הירושלמי בכבודו ובעצמו, ושלא נתקררה דעתו עד שבא פעם לפנות ערב בלוית פקידיו אל השכונה להתבונן במו עיניו אל הפלא אשר חולל אליהו גודל, ואחר שזה מסר לו את כל פרטי התקון והראה לו על הפחח היהודי האמריקאי שאצלו הזמין את הפנסים, שלח הפחה גם הוא והזמין פנסים כאלה, וכך הוארו גם שאר השכונות.

מצבו בתקופת המלחמה העולמית.

בראשית המלחמה העולמית, כשבנו יחידו אברהם, שהיה אז ראש שומרי ירושלים והסביבה, נאסר על ידי הממשלה התורכית והוגלה אחר כך בעוון הפריעו את החילים הערבים העוברים והשבים לשדוד את חנויות היהודים, נאלץ א. גודל בתור נתין אנגלי, שממשלתו נמצאה אז ביחסי מלחמה עם תורכיה, להחבא בביתו לבל ירגישו בו השלטונות המקומיים. במצב זה הוכרח להזניח את חנותו ומסחרו ויסבול גם הוא עם רעיתו מחסור ורעב, מבלי שהרגישו בזה אפילו שכניו הקרובים ביותר. אשתו חלתה אז מרוב צער ומגעגועים לבנה ומתה מיד לאחר השחרור, ואברהם גודל, הודות לחוסן גוו וכח אמונתו, התגבר על הכל ויחכה לגאולה קרובה. ואמנם הוא זכה אחר כך לחבק בזרועותיו את בנו ואת בתו, ששבו אליו מארצות גלותם.

אליהו גודל נקרא דרך חבה בפי כל בשם «הדוד».

«הדוד» הזקן חי עוד כיום בירושלים, עוסק בעבודת אלקים, מתענין בכל הנוגע לישוב הארץ והתפתחותה ומצפה לגאולת העם והארץ.

ז.

אברהם קופלמן

נולד תקפ״א – נפטר תרפ״ד

עיר מולדתו.—חנוכו.—משלח ידו.—א. קופלמן שולח את שני בניו לירושלים ללמוד תורה.—הצטרפותו אל מיסדי המושבה ועליתו לא״י.—עבודתו הראשונה בתור חקלאי.—בית חרשתו במוצא אחרי חרבן המושבה.—תכונתו העליזה של קופלמן.—שליחותו לרוסיה בדבר מכירת חלקות אדמה של פ״ת.—מכתבו של י. מ. פינס על שליחותי של קופלמן לרוסיה.—גוזמאותיו של א. קופלמן בקשר עם מכירת האדמה ליהודי ביאליסטוק.—שיחתו עם הביאליסטוקים כעבור שתי שנים לעבודתם בארץ.—א. קופלמן בתור גבור ונושא בעול המושבה.—תאור תכונתו העליזה וכשרונו ההתולי של קופלמן על ידי י. איונשטדט.—קופלמן לעת זקנה.—א. קופלמן במחלתו.—קופלמן והלצותיו סמוך לפטירתו.

I

אברהם קופלמן, אחד מבוניה הראשונים של פתח־תקוה ושליחה של ארץ־ישראל העובדת אל הגולה, נולד בעירה קטנה ואסיליסצ׳ק שברוסיה, לא הרחק מוולוז׳ין המפורסמה.

בשנת תקפ״ח, בהיותו עוד צעיר מאד, נכנס לישיבה הוולוז׳ינית ולמד שם עד שנת השבע עשרה, שאז נשא לו אשה ונתישב עמה בסלונים, במקום שהתחיל עוסק במסחר היערות.

הרעיון של ישוב ארץ־ישראל התחיל מפעמו עוד בהיותו תלמיד בישיבה. אולם מאי יכלתו אז, מכמה טעמים, לעלות אל הארץ מיד, עמד ושלח את שני בניו לירושלים ללמוד שם תורה ו«לחכום מאוירא דא״י» – תחילה את בנו בכורו אשר בשנת תרל״א וכעבור שתי שנים – את בנו הצעיר מנדל.

כשהגיעה אליו השמועה עוד בהיותו בסלונים, על אדות שטח האדמה השני (אדמת טיאן), שנקנה על ידי מיסדי פתח־תקוה, בא בחליפת מכתבים עם י. מ. פינס ועל ידו קנה בשבילו חלק משטח האדמה ההיא. מיד לאחר הקניה הזו הוא עולה לא״י, ומתנחל על אדמתו במושבה.

קופלמן זורע דורא וש׳משמים

על ראשית עבודתו, שלא הצטינה במומחיות יתרה, מספרים ליצני הדור שלו, שכשהחליט לזרוע את שדהו דורא ושומשמים והוצרך למספר רוטלים של זרעים משני המינים הנזכרים, עמד וקנה מטען גמל דורא ושומשמים--כמות, שהיתה מספיקה אז בדיוק כדי זריעת כל שטח אדמת פתח־תקוה.

עם חורבנה של פתח־תקוה, כשא. קופלמן, כשאר חבריו, עזב את המושבה ונתישב בירושלים, עמד ופתח במוצא מעין בית־חרושת לרעפים, במקום שהוא, בעל בית החרושת

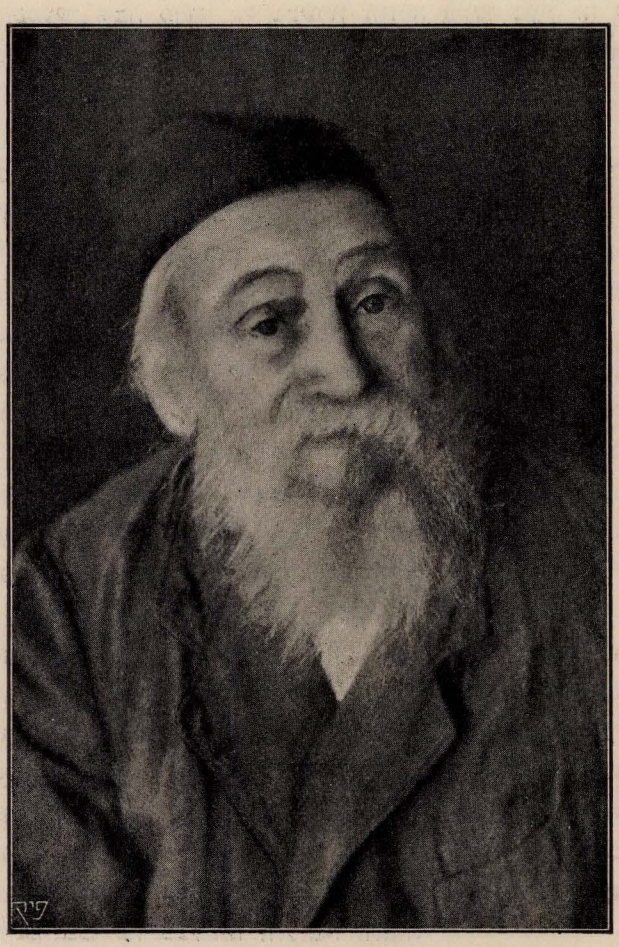

אברהם קופלמן

נולד ברוסיא בשנת תקפ״א – נפטר כ״ג שבט תרפ״ד בפ״ת

קופלמן–בעל בית חרושת לרעפים.

עצמו, היה נכנס בשתי רגליו היחפות לתוך החמר ולש ודש בו כדי להכשירו לדפוס. את עבודתו זו היה עושה א. קופלמן מתוך שמחה ושביעת־רצון מרובה, כשהוא מדגיש לאורחים העומדים סביבו ומתבוננים לעבודתו: «מוטב לעבוד בחמר ובלבנים בארץ ישראל מרצון, מלעבוד למצריים במצרים מאונס».

להפך מכל יתר חבריו, חלוצי הישוב החקלאי בימים ההם, שהיו עושים את מעשם הרב בכובד ראש ובהרגשת כל האחריות, היה א. קופלמן הקל ועליז־החיים מטבעו, נוסף על החוש המעשי שבו, מחונן גם בכשרון הגזמה פיוטי מעין זה של רבה בר בר חנא או של הברון פון מינכהוזן, שהאגדה והמציאות ממוזגות אצלם מזיגה אחת, ובכשרונו זה השתמש לצורך שליחותו.

II

פינס על שליחותו של קופלמן לרוסיה.

י. מ. פינס היה הראשון, שידע להעריך כראוי את תכונתו זו של א. קופלמן ואת התועלת הממשית שיש להפיק ממנה בשביל הישוב באותו המצב העגום שנמצא אז. ולכן, כשהוחלט לשלוח איש לרוסיה למכור שם חלק מאדמת פתח־תקוה, לא מצא פינס אדם מוכשר יותר למלוי שליחות זו מא. קופלמן, שרק הוא בכשרונו המיוחד היה מצליח לעורר ולהלהיב את דמיונם הקפוא של אחיו בגולה.

במכתב אחד משנת תרמ"ה של י. מ. פינס לשפ"ר, במקום שהראשון מדבר על עניני פתח־תקוה היגעים, הוא נוגע גם בשליחותו של א. קופלמן לרוסיה בדברים אלה:

«ממאמרי «תולדות פתח־תקוה» אשר ב«המבשרת» – כותב הוא – ראית מה הסבה אשר המיסדים נאלצו לשלוח איש לחוץ־לארץ למכור ערך שלשים חלקים ממה שקנו. והנה בחרו בקופלמן[1] וישלחוהו. ואני, בדעתי את האיש קופלמן כי ישר דרך הוא (למרות כל הקובלנות הבאות עליו, שעליהן אדבר הלאה), נתתי תעודה בידו להראותה לפני גדולים. ויקר מקרהו כי בא לביאליסטוק וימצא קונים כשנים עשר איש וילך הלאה למסעותיו סלונימה. ויהי אך יצא יצא מן העיר, ויבאו מלשינים וילשינו על המקום ועל האנשים ויסובו הרבה מן הקונים אחור ויבקשו מה' אברהם בער מרקוס מביאליסטוק, שהוא עמד בראש הקונים אז, כי ישיב להם את כספם. ושאל הרא"ב בתלגרף את הרא"ק (א. קופלמן) וישיבהו, כי לא יאחר מהשיב לאיש ואיש את ערבונו. ובראותם כי כספם הושב להם, וישובו וינהו לקנות, ויקראו את קופלמן בתלגרף כי ישוב אליהם וישב, ויפצרו בו עד בוש לשוב ולקבלם, ויהי מי שקיבל ויהי מי שהרחיק, כי כבר ראה בהם אותות בעלי מחלקות, ופקודת המיסדים היתה עליו חזקה לבלי למכור השדות בלתי אם לנוחים ואנשי שלום, וסוף דבר כי מכר אז כשלשים חלקים». הלאה:

«ויסכימו לשלוח את קופלמן שנית לביאליסטוק למען יעורר את הקונים לקנות.

«ויהי כצאת קופלמן בפעם הזאת ונתתי על ידו מכתב לאמר, כי יש לקנות עוד חלקים בנחלת פתח־תקוה מן הפלחים, אבל אין המקנה נוח כל כך ולכן מי הרוצה ישלם עשרה % מן המחיר לידו למען אחל לעסוק בדבר ויהי לי במה להוציא הוצאות. ויהי בבוא קופלמן לביאליסטוק, וירא פרידינברג את מכתבי בידו ויאמר: הנני נכון לגאול את

[1] ב«כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י», חלק ראשון של א. דרוינוב, שמשם מובא המכתב הנוכחי, כתוב בטעות במקום קופלמן – קאפלאן.

שטר מכירה מהמיסדים הראשונים להקונים חלקות מאדמת פתח־תקוה[1]

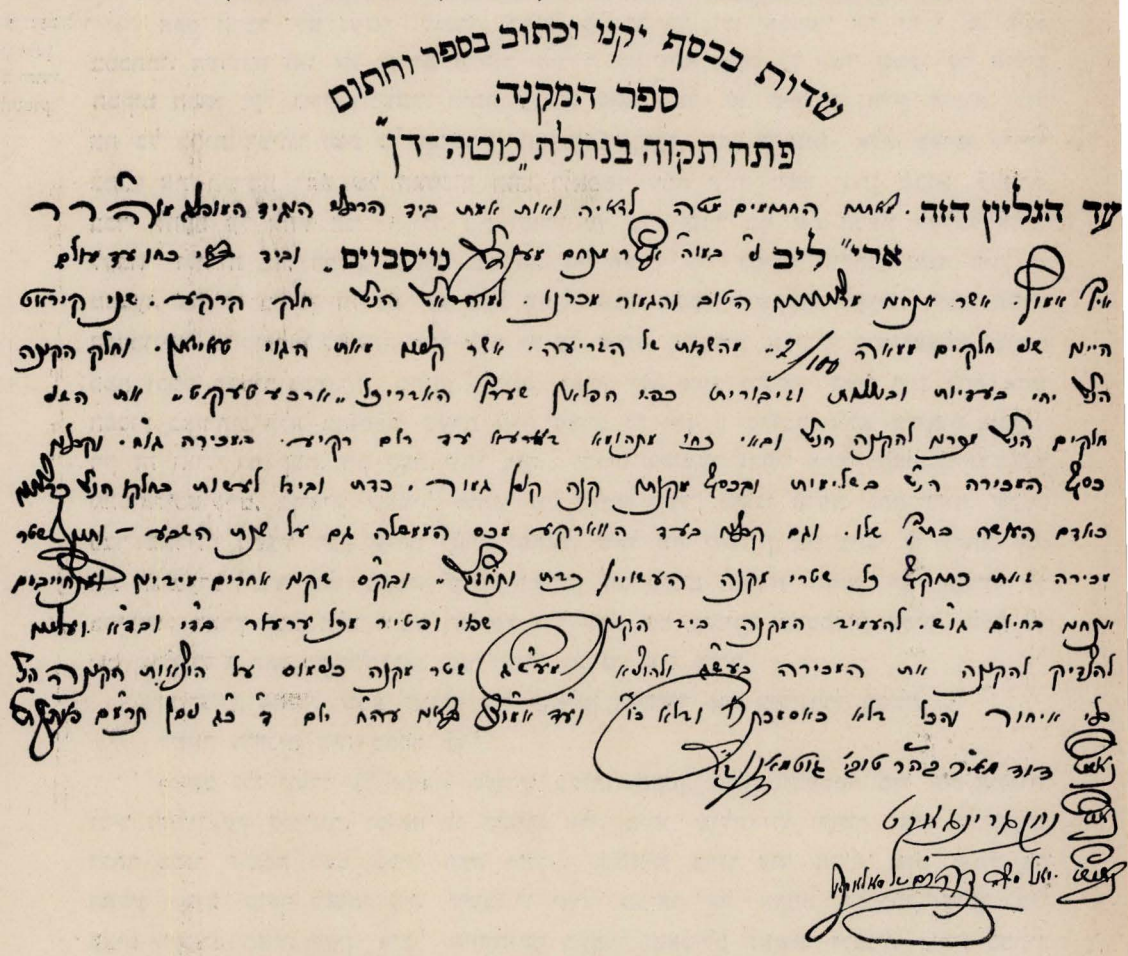

עד הגליון הזה, מאתנו החתומים מטה, לראיה ואות אמת ביד הרבני הנגיד המופלג מוהר״ר ארי׳ ליב נ״י במו״ה אשר מנחם מענדל נויסבוים, וביד באי כחו עד עולם איך אמו״ק, אשר אנחנו מרצונינו הטוב והגמור מכרנו למוה״ר ארי׳ הנ״ל חלק קרקע, שני קיראט, היינו שני חלקים ממאה ($^{2}/_{100}$) מהשדות של הזריעה, אשר קנינו מאת הגוי טאייאן, וחלק הקונה הנ״ל יהי בעדיות ובינונית וזיבורית, כפי הפלאן שערך האדריכל (ארכעטעקט). את השני חלקים הנ״ל מכרנו להקונה הנ״ל ובאי כחו מתהומא דארעא עד רום רקיע, במכירה גו״מ, וקבלנו כסף המכירה הנ״ל בשלימות ובכסף מקנתו קנה קנין גמור, כדת, ובידו לעשות בחלקו הנ״ל כרצונו, כאדם העושה בתוך שלו, וגם קבלנו בעד הווארקע, מכס הממשלה, גם על שנת השבע— ותוקף שטר מכירה זאת כתוקף כל שטרי מקנה העשויין כדת ותחז״ל ובק״ס שקנו אחרים מידינו ומתחייבים אנחנו בחיוב גו״ש להעמיד המקנה ביד הקונה שפוי ופטור מכל ערעור בד״י ובד״א, ועלינו להצדיק להקונה את המכירה בעש״ג ולהוציא מעש״ג שטר מקנה כנימוס על הוצאות הקונה הנ״ל בלי איחור והכל דלא כאסמכתא ודלא כו׳ וע״ד אמו״צ באנו עה״ח יום ד׳ כ״ג ניסן תרמ״ב פעה״ק ת״ו.

נאום דוד מאיר בהר״ר טובי׳ גוטמאנן ז״ל
נאום נתן גרינגארט
נאום יואל משה בהר״ם ז״ל סאלאמאן

[1] מאוסף החומר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי באי״י. י. פ.

הארץ הזאת, וישלח לי כאלפים רו"כ והתחייב כי בהגמר המקח ישלח לי את השאר».

אמצעי תעמולתו של קופלמן בקרב יהודי ביאליסטוק.

אפס הדבר לא נעשה לגמרי באופן קל כל כך כמו שמספר את זה י. מ. פינס במכתבו. העבודה הזו של מכירת חלקות האדמה לאנשים, אחרי כל אשר שמעו על אודות המקום ההוא ועל גורל תושביו, היתה עבודה קשה מאד. וא. קופלמן נאלץ, איפוא, לגיס את כל כחות דמיונו ואת כל הכשרון הארטיסטי שבו, כדי להפנות אליו באופן מיוחד במינו את תשומת לבם של האנשים ההם ולאפשר עמם איזה משא ומתן שהוא. בקצרה: בכדי לחבב על אחיו בני הגולה את הארץ עד כדי עורר בם את הרצון לעלות אליה, לעבוד ולחיות בה, הפליג והפריז בשבחה של הארץ כיד דמיונו הנלהב, אשר חונן בו מטבעו, אם כי במובן זה לא יצא כלל מתוך אותה המסגרת שקבעו לעצמם חובבי הארץ הקדמונים. א. קופלמן לא היה חוזר אלא רק על אותם השבחים שנזכרו בואריאציות שונות כמה וכמה פעמים בתורה. כתוב, למשל, «ארץ זבת חלב ודבש» והוא שנן להם אותו הפסוק כצורתו, אלא בתוספת הערה קלה מצדו, כי אין זו מליצה, אלא מציאות ממש... רק זה ואולי גם קצת, רק קצת, יותר מזה.. ורבים משומעי שבחיו שמעו והאמינו. וכשאחד מהביאליסטוקיים, בן־ציון שאטיל, חותנו של אליהו ספיר, מקוני אדמת פתח־תקוה, שעמד כבר באריזת חפציו לשם עליה לארץ ישראל, שאל את קופלמן אם כדאי לו לקחת עמו את הכובע־צילינדר שלו, העמיד עליו קופלמן זוג עינים תמהות וקרא: הרי אמרתי לך בפירוש: הארץ זבת חלב ורבש וכל עץ וכל שיח שם ענפיהם מטפטפים עסיס, ולמה לך שם צילינדר? האם רק ללכלכו? הנח אותו, חביבי, אין צורך.

ובן־ציון שאטיל שמע לעצתו של קופלמן והשאיר את צילינדרו בגולה.

לשאר הקונים היה מספר כך:

«יושב לו יהודי על אדמת הקודש בביתו הקטן, הלבן והעטוף כלו ירק אילנות, וליד החלון עץ לימונים. ופותח לו היהודי חלון ביתו, שולח ידו וקוטף באחד הלימונים, חותך ממנו חתיכה ושם בכוס התה שלו... וכשהוא צריך עוד, הריהו שוב פותח את החלון ושוב קוטף מאותו עץ. יושב לו יהודי בביתו על אדמת מולדתו, מוקף כלו עצים רעננים תאוה לעין, אוכל פירותיהם בעצמו ומאכילם לאשתו ולבניו, ממש כבתוך גן האלהים בעדן»[1].

«רצונכם לעמוד על טיבה של אדמת פתח־תקוה? – ספר פעם לקוניו – הרי לכם עובדה אחת שממנה תוכלו להקיש על השאר: על גדות הירקון גדלים אבטיחים בשעור גודל כזה, שחצי אבטיח מספיק מאכל לשובע למשפחה רבת נפשות למשך יום תמים. וכשתוכו של אותו החצי נאכל עד תומו, הרי מתישבת לה המשפחה בתוך קלפתו, המקבלת צורת סירה ומפליגה בה על מי הירקון, פעמים לשם טיול ופעמים לשם ציד דגים, – דגי הירקון הגדולים, המשובחים, שהקטן בהם משקלו לא פחות מחצי הפוד הרוסי...» ושומעי קופלמן היו שומעים, מתפעלים וקונים אדמה.

ואולם כשהקונים באו לבסוף אל הארץ ועלו על אדמתם בפתח־תקוה וראו את המושבה בחורבנה והספיקו גם לסבול לא מעט מסבלו של חלוץ הישוב, ויחלו להמטיר מכתבים למשפחותיהם וקרוביהם בביאליסטוק על ה«אכזבה» שמצאתם בארץ. אז התחילו

[1] משה סמילנסקי, ציון, «העולם» תרפ"ד גליון ט"ז.

מריצים מרוסיה מכתבים לי. מ. פינס מלאים תלונה על אותו האיש קופלמן, אשר גרם להם בתעלוליו הזרים את כל ה«רעה» הזאת.

והנה המשך דבריו של י. מ. פינס באותו המכתב לשפ"ר:

«מסכתא קופלמן» עפ"י מכתבו של פינס.

«מסכתא קופלמן. את קופלמן מצאתי ישר ונאמן לפני, אחרי כל התלונות שבאו לי עליו, בני ביאליסטוק ופניוועז אמרו עליו שהוא הרבה לשקר להם, להראות להם גני עדן וגלוסקאות וכלי מילת יוצאים מאליהם. ועשיתי חקירה ודרישה ופנים בפנים התוכחו הוא והמתלוננים עליו, ומצאתי רק כי האנשים האלה נפשם מרה עליהם שלא מצאו באמת גלוסקאות וכלי מילת מוכנים לפניהם. ובכל זאת, בצאתו שנית ושלישית פקדתי עליו פקודה נמרצה שגם שבח המקח לא יגיד, ובמכתבי שמסרתי לידו אמרתי בפירוש שדרכו להגדיש מעט, כי על כן לא יסמכו על ההגזמות ועל השבח מאומה».

III

כי א. קופלמן השתמש בגוזמאות שלו לא «מתוך אהבה לאמנות», אלא לתכלית רצויה ונחוצה מאד, יעידו דבריו לאותם הביאליסטוקים עצמם, שלאחר שתי שנים בקרוב, כשהללו הספיקו להסתגל אל תנאי הארץ והעבודה, והאמרה «אין ארץ ישראל נקנית אלא על ידי יסורים», שנתגלתה אליהם באורה האמתי, התחילה אט אט מתחבבת עליהם כאמת הכרחית, שאין להכחישה ואין להשתמט ממנה, וכששאלו פעם את קופלמן, מה ראה להפליג בפניהם כל כך בשבחה של הארץ, ענה להם קופלמן ואמר:

שוטים שכמותכם, וכי מה יכולתי עשות אחרת, ואתם הרי הייתם כאותו החמור המסרב להכנס אל הארוה, אלא אם כן מראים לו תחילה צרור שחת. לא רציתם לשמוע ממני אף דבר וחצי דבר מכל אשר דברתי אליכם, והרי את אדמת פתח־תקוה היה מן ההכרח לגאול, ובכן הראיתי לכם צרור שחת, אלא... במקום שהיה עלי למשככם הלך ומשך אחרי ולהכניסכם אל... הארוה – הכנסתיכם לארץ־ישראל...

IV

על א. קופלמן, בתור גבור ונושא בעול המושבה, מספר מ. סמילנסקי את הדברים האלה:

«הדבר היה לפני ארבעים שנה. ביום אחד לאחרי ימי גשמים מרובים, כשרוב בני פתח־תקוה, מאין יכולת לחרוש – ובימים ההם היו בני פתח־תקוה חורשים בעצם ידיהם... – הלכו ליפו, ובמושבה לא נשארו אז בלתי אם גברים מספר, נשים וטף, ויתנפלו בני יהודיה, המון של חמש מאות נפש, על המושבה ויכו הכה ופצוע את כל אשר מצאו ברחוב ויעקרו עצים צעירים משרשם ויתפשו את עדר הבקר של המושבה ויקחוהו עמהם.

הדבר נודע ביפו, ואנשי פתח־תקוה מהרו וישובו אל המושבה למען הנס את השודדים, ואולם בבואם לא מצאו כבר איש מהם. בין אלה שרצו מיפו למושבה להגן על הנפשות ועל הרכוש היה גם אברהם קופלמן, אשר שיבה כבר זרקה בשערותיו.

בימים ההם, ויהודיה הערבית וכל בנותיה גדולות וחזקות ואנשי פתח־תקוה עדיין קומץ אנשים קטן, וביפו רק מנין יהודים–ומושבות עבריות שכנות אין...

V

יהושע אייזנשטדט על קופלמן.

יהושע אייזנשטדט, שהכיר את קופלמן פנים, כותב עליו:

«הוא אחד החלוצים ובין מיסדי המושבה ימנה. אך מובנו בחובת קולוניסט היה שונה לגמרי ממובננו אנו. ולפי מובנו היתה גם תלבשתו, שעיקרה היה מעיל הדומה הרבה ל«חאלאט» ורק נשתנה ממנו בהשרוכים המקושרים בעניבה למטה מחזהו וגם קמטיו וקפליו, שחברו אותו אל גופו הקצר והחסן של נושאו, היו משונים קצת לגבי רוח המקום והזמן. ראשו של קופלמן מכוסה גם עתה אותו הכובע, שבו עלה מארץ מולדתו לפני שתים עשרה שנה, ואשר אך לפני ירחים אחדים נאבדה ממנו מצחיתו, מבלי כל נזק למצחו הקצר, המכוסה עתה בשתי פאותיו העבותות, המקבילות אשה אל אחותה ונוגעות זו בזו במקום שמשם יורד חטמו העב והעקום במקצת.

שפמו העשוי מורכב משערות קטנות וחדות ומראהו כמראה זקנו הממוצע, שהלבן מרובה בו על השחור. ידיו תחובות לו בכיסי מעילו ובפיו בין שניו נעוצה מקטרת עץ קטנה וכהה כעין הפחם. מקטרתו זו, שמעולם אינה פוסקת מפיו, הריהי לו כאחד מאברי גופו, ותמיד הייתי מתאוה להתבונן אליו ביום השבת, כשתכשיטו זה נעדר מפניו. אולם לו גם נושא היה קופלמן מקטרתו בפיו בשבת, לא היה עובר כלל על אב מלאכה, שכן מעולם לא ראה בה אדם טבק ואש, אבל בעון מוקצה היה נכשל, שכן מראה פני המקטרת וחללה הנחר ענו בה, כי היו ימים שהיתה ממלאה את תפקידה.

בתוך מקטרתו זו היה צפון כל אוצר חדודיו השנונים, שהיה מפזר על ימין ועל שמאל ועל פי נטיותיה השונות בפיו היו אלה, שידעוהו היטב ושביניהם נמניתי גם אני, מכירים את הערך שקופלמן בעצמו היה נותן לכל אחד ואחד מחדודיו.

– האמנם קשה כל כך גדול האתרוגים, – שאל פעם ה«מורשה» את הפקיד, – עד שגם באויר חם כהיום אתם צריכים לכסותם בלוחות זכוכית?

– אין בכל העולם עץ רך ומפונק שיהא מטריד את בעליו כעץ האתרוג הזה – ענהו הפקיד.

– לפיכך נמשל לו ישראל – נשמע קולו של קופלמן ומקטרתו נטתה קצת ימינה, מה שהורה, כי אין דעתו נוחה הרבה מחדודו.

אולם מפיות כל העומדים התפרץ שחוק בשמעם משלו, וביחוד שחקו הנערים. אבל צעיר אחד, שעמד על יד אותו פקיד, עקם מעט שפתיו ופניו העידו כי מתאמץ הוא להראות לנו, שאינו שומע שפת יהודית הבלולה וגם גאוה נראתה בפניו הבריאים והמפונקים, כשהוא מביט ברחמים על הנערים הזקוקים לשפה נמבזה כזו.

גאותו הנפוחה של אותו אברך צעיר בנגוד לתום והענוה שהיו שפוכים אותה שעה על מראות הטבע מסביב, הרגיזתני מאד ולא יכולתי לעצור ברוחי מבלי לשאול את הפקיד על הסבה שבגללה הוא מדבר עם הצעיר אך צרפתית.

– שפה זו היא שפת הפקידות – ענני הנשאל.

– מדוע, איפוא, הנך מדבר עם יתר הנערים יהודית? – שאלתיו שנית.

– מפני שאינם מבינים צרפתית, לפי שבמושבה זו אין מלמדים את השפה הזו.

– והיכן למדה הצעיר הזה? – הוספתי לשאול.

– הוא חניך מ. ששמה לומדים רק את השפה הזו.

– הוא מקבל בשכרו ארבעים פרנק לחודש, – התערב קופלמן בשיחתנו.

– ובכן? – שאלתיו.

– עודנו רשאי לדבר יהודית – עניי, כשמקטרתו לא נעה ולא זעה. ואולם מיד הוסיף: «והיתה שפתו אתו עד מאה ועשרים».

– שנה? – שאלתי.

– בפראנקים הכתוב מדבר–ענה קופלמן ומקטרתו התהפכה לגמרי בבית קבולה למטה.

הצחוק שהתפרץ אותו רגע מפי כל העומדים הוכיח בעליל, כי אכן לא בכדי נהפכה המקטרת.

– התכבדוני לבוא בצל קורתי? – שאלנו ר' קופלמן.

– הבה נבוא – אמרתי – ונראה אם לא התולים עמדו גם בדבר ביתו.

נכנסנו אל חדר יפה, מרווח ונקי למשעי. על הספה היה מונח גל גדול לבנים וריח המגהץ עלה באפנו.

סלחו נא, אדוני, על אי הסדר, קראה המגהצת – נערה צעירה ויעלת חן – טפוס של בת ישראל אמתית – יום כביסה לנו היום לכבוד החג.

– פתיה! למה לך להצטדק על עשותך פעולה חשובה ונחוצה כל כך, הביאי נא לי גפרורים וטבק ואמלא מקטרתי לכבוד האורחים הנכבדים, ואת הכיני נא קפה למענם.

הודינו לו על טוב לבו וקמנו ללכת.

– אם כן לא אעלה את מקטרתי, כי זאת אמרתי לעשות לכבודכם – אמר בעל הבית וישלח ידו אליה ויסדרה בשפתו התחתונה במקומה הקבוע. אותה שעה נגש אליו ילד כבן ארבע יפה־פנים ובריא בשר, נפלא במראהו.

– הנכדך הוא הילד הזה? – שאלהו המורשה.

– לא!–השיב ר' קופלמן–בן זקוני הוא, כמו שנאמר: «ולערב אל תנח ידך»...

– אילו לא באת לאה"ק אלא להעמיד לנו דור בריא ורענן כזה דינו – אמרתי לבעל הבית.

– והיכן ה«ועל אחת»? – שאלני ר' קופלמן בצאתו אחרינו החוצה – או אולי התכונת במלת «אלא» ר ק ע ל א ח ת ותו לא מידי?...

בהיות ר' קופלמן מאחורי לא יכולתי לראות תנועת מקטרתו עם כלות חדודו זה[1].

כך חי האיש קופלמן, קל־רוח ועליז־חיים, עד מאה שנה. בהיותו כבר באותו גיל, בקרתיו פעם בשבת בלוית ראש ועד הכושבה בימים ההם – ה' ז. גיסין, כדי לקבל ממנו אילו פרטים מנסיעתו הראשונה לביאליסטוק. על שאלותי השונות שהצעתי לפניו עניי תשובות ברורות ומפורטות, כאילו זה תמול קרו הדברים ובכח זכרונו של זקן מופלג זה לא חל אף שנוי כל שהוא.

VI

את מלאך־המות היה קופלמן מבריח מעל פניו בחדודיו ובהלצותיו. פעם, בשעת מחלתו, כשהרופא שהוזמן אליו נטל את העט לרשום בשבילו דבר־מה להקאה, עצר קופלמן בידו של הרופא והתחיל קורא פתאום: גיטה! גיטה! (אשתו השלישית או הרביעית).

[1] מסע יום אחד באי. יהושע איזנשטדט, «לוח אחיאסף» תרנ"ה.

הלצותיו של קופלמן עם מלאך המות.

– לשם מה אתה קורא לאשתך? – שאלהו הרופא תמה.

– רצונך לרשום בשבילי תרופה לשם הקאה – ענה הלץ הזקן – אין צורך כי תטריח את עצמך, אדוני הרופא, אני אציץ רק פעם בפני גיטה שלי, והמטרה תושג על נקלה...

לא עברו ימים מרובים וקופלמן הבריא והיה עוד מוסיף ללכת כדרכו אל יקב המושבה לבחור בעצמו ממבחר המשקאות אשר אהב.

במושבה היה לו מספר הגון של נכדים, גדולים וקטנים, שהיו מקיפים את הסבא העליז מוכנים להשתובב עמו. פעם כשקרא אליו, בעברו ברחוב, שנים מנכדיו, שהיו שקועים במשחקם ולא נענו לו, נגש הוא אליהם ואמר להם: אי לכם, שובבים, מסרבים אתם ללכת אל הסבא שלכם, גם לי, חביבי, אין כל חשק ללכת אל הסבא שלי...

סוף סוף, כשהרגיש פעם כי קרוב קצו, שלח לקרוא אליו את דוב ימיני, אחד מזקני המושבה מהביאליסטוקיים, שהיה גם ראש החברה קדישא וגם מנהל היקב של המושבה. כשנכנס דוב ימיני אל ביתו של קופלמן, מצאו לזה כשהוא שוכב במטה וגונח בחשאי.

– מה שלומך? ר' אברהם – שאלהו ימיני.

– ברל – פנה אליו קופלמן הזקן – שלחתי לקרוא לך, הרי אתה ראש החברה קדישא, ושעתי הרי הגיעה כבר לערוך את הטיול להתם, ובכן רוצה אני ממך שתבחר בשבילי מקום ראוי ומתאים לי ב«בית החיים».

קופלמן בוחר לו מקום למנוחת עולמים.

ברל ימיני, שידע את קופלמן ואת כל אשר פעל ועשה בשביל המושבה, התחיל מהרהר ברצינות מה המקום אשר יבחר בשבילו. על יד הרב הרוז'יני ר' מרדכי גימפל? על יד מיסד המושבה ר' יהושע שטמפר? או בין שאר נכבדי המושבה המנוחים? וכשלא ידע בעצמו להכריע בענין זה, פנה אל קופלמן והציע לו שהוא עצמו יבחר לו את המקום הנראה לו ביותר.

– טוב – ענהו קופלמן והתרומם קצת מעל מטתו – אתה נותן לי לבחור בעצמי את המקום הנראה לי ביותר, ובכן זה חפצי ורצוני, בְּרָכָה רחימאי, כי תקבע את מקומי בַּ... בַּ–יְקב שלנו, בין אותן החביות הטובות, המחממות.

כשנפטר אברהם קופלמן, בשנתו המאה ושלש, יצאו ללוותו למנוחת עולמים כל תושבי המושבה מטף ועד זקן. כל אות של אבל לא נכר בלויה. רוחו הקלה והעליזה של אברהם קופלמן נחה על המון מלויו מחבביו, ויהיו כמטילים לרוח היום.

תקופת יהודיה

פרק טו.

בנין יהודיה ונפתולי רעוף־פחה עם המיסדים.

השאלה בדבר בקשת רשיון מהממשלה לבנין בתים ביהודיה.—החלטת המיסדים לגשת לבנין בתים בלי רשיון. – עצתו של שתדלן ירושלמי למיסדים בדבר השגת רשיון.— קבלת רשיון מהעיריה הירושלמית.— התחלת הבנין.— הופעת המשטרה אל מקום הבנין. — מאסר הבונים. — סלומון וגוטמן מקבלים הזמנה לבית המשפט המחוזי.— גלוי סוד לסלומון על ידי אחד השופטים. — סלומון פונה בבקשת עזרה אל הקונסול הגרמני. — התערבותו הנמרצה של הקונסול בענין זה.— סלומון וגוטמן בבית המשפט.—הוצאת פסק־דין השופטים להרוס את בניני יהודיה. — שיחתו המעניינת של הקונסול הגרמני עם רעוף־פחה.— קבלת זכות ערעור על פסק־הדין הנ"ל. — המיסדים וד"ר הרצברג, מנהל בית היתומים הפרנקפורטי. — התעללותם של השופטים במיסדי יהודיה.—השופטים יוצאים סוף סוף בלוית סלומון לבקר את יהודיה. — התפרצות סוסתו של סלומון המפילה את רוכבה ונעלמת. — בואם של הנוסעים ליהודיה. — וכוח בעניני דת בין סלומון ובין השופטים. — התגלות סבת התפרצותה של סוסת סלומון. — הנוצרי הציוני הנלהב הֶרְתוס סְפַּפְּרד והשתדלותו בפני הפחה לטובת המיסדים.—ראיונם של המיסדים עם הפחה.—טענותיו של הפחה כלפי היהודים תושבי הארץ שאינם רוצים להתאזרח.—יציאתו של הפחה מירושלים.— בקורם של המיסדים בבית הקאדי. — הקאדי וגמר המשפט.

I

כפי שהזכרנו כבר נעשה הקושן של «יהודיה» על שמות שני מיסדיה: דוד גוטמן וי. מ. סלומון, שהראשון היה נתין אוסטריה, והשני נתין גרמניה, כי יתר החברים, נתיני רוסיה, לא מצאו כל חסות והגנה מצד הקונסול שלהם, והיות שעל פי החוק העותומני כל הרוצה לבנות בית על אדמת מירי עליו לדרוש רשיון מיוחד מהממשלה העליונה מקושטא, ובהסכם תחלה של הפחה המחוזי, וכל העובר על החוק הזה נקנס בהכפלת המס המוטל על כל הבונה בית חדש. לכן, בטרם גשתם לבנות את הבתים ב«יהודיה», ישבו המיסדים ודנו בכבד ראש, אם לפעול על פי החוק האמור ולבקש הסכמת הפחה או להעלים את הדבר מעין הממשלה ולשלם אחר כך את הקנס, במקרה אם יודע הדבר לממשלה.

לבסוף החליטו כל החברים להתנהג באופן השני, כי אחרי שלקחו דברים עם האנשים המכירים את הפחה, באו לידי הכרה שאין כל תקוה להשיג הסכמתו על זה, ולא עוד אלא

כשיודע לו דבר הבנין לא יסתפק רק במה שלא יתן הסכמתו, כי אם יצוה גם להעמיד תיכף חילים במקום ההוא ולמנוע בעד הבנינים בהתחלתם.

בינתים הגיע אליהם מאחד השתדלנים הירושלמיים מכתב, שבו הודיע להם, כי יש לאל ידו להשיג רשיון מבלי כל חשש, ורק בתנאי שכתב הבקשה של המיסדים, שיערך בנידון זה, יהא מכוון אל משרד עירית ירושלים, ולא אל משרד הפחה ושנוסח הבקשה יהיה: «החתומים מטה מבקשים רשיון לבנין בתים על נחלתם ביהודיה», ובדרך כזו הבטיחם האיש להמציא להם את הרשיון במשך חדש ימים. מובן שהמיסדים הסכימו להצעתו זו, ואמנם במשך הזמן הנזכר מסר להם אותו האיש רשיון, כתוב וחתום מאת פקידי עירית ירושלים, לבנות על נחלתם ב«יהודיה» ועל סמך זה הסכימו הבנאים, לקבל עליהם את העבודה, כי בלי רשיון קשה להשיגם כלל, היות שגם עליהם, על הבונים, מוטל עונש ממון ומאסר, במקרה של עבירה על החוק האמור.

התלבטותם של מיסדי יהודיה בדבר השגת רשיון לבנין בתים במושב.

ליתר בטחון החליטו המיסדים לבנות את כל הבנינים בזמן אחד ולכל בנין ובנין העמידו בונים מיוחדים להחיש את המלאכה ככל האפשר בכדי לכלותה במשך זמן קצר ויהושע שטמפר, מיכל כץ, מ. ליפקס, משה סלור ועוד מחברי פתח־תקוה עמדו לנצח על המלאכה שתעשה במהירות האפשרית.

באחד הימים, והבנינים כבר עומדים להגמר, והנה פלוגת שוטרים ממשטרת יפו באה אל השכונה, נגשו למקום הבנינים, בטלו את הבונים ממלאכתם, ולקחום והביאום אל המשטרה ביפו. ורק לאחר שנערך במשטרה פרוטוקול, שבו נרשמו שמותיהם של הבונים, של בעלי הבתים ושל בעלי הקושן על הנחלה ההיא וגם שם האיש שעשו עמו את החוזה להקמת הבתים, שוחררו הבונים.

המיסדים ושאר המנצחים על המלאכה, בראותם כי כבר נודע הדבר להפחה, התחילו מאיצים בבונים עוד יותר והמלאכה נעבדה גם ביום וגם בלילה באופן שבמשך זמן קצר מאד כלתה המלאכה והחברים התישבו בבתיהם.

II

סלומון־וגוטמן מוזמנים לבית הדין המחוזי

כעבור ימים אחדים ויואל משה סלומון ודוד גוטמן קבלו הזמנה ממשלתית לעמוד לדין בבית המשפט המחוזי ביפו, על אשר בנו את הבתים בלא רשיון, כי הרשיון אשר נתן להם מאת העיריה הירושלמית פסול הוא, בחשבה, לפי תומה, שזו היא אדמת מולק[1]. המיסדים נדהמו מאד בהודע להם את אשר עולל להם אותו השתדלן, כי עתה ישלמו קנס להממשלה ככל אשר יושת עליהם.

יואל משה סלומון, בהיותו כבר מלומד ומנוסה במשפטים, התראה באותו יום עם אחד ממכיריו השופטים והלז מסר לו בסוד, כי המשפט הזה אינו מסור לרשותם המלאה, אלא שהשופטים מוזהרים בפקודה נמרצה מאת הפחה הירושלמי לדון את הבונים ולחייבם בכל חומר הדין, היינו: להרוס הבתים עד היסוד בם ולחייב את בעלי הבנינים לשלם את הוצאות ההריסה, שגם זה יעלה לסכום רב. עוד פקד על השופטים שבפסק־הדין שיוציאו

[1] החלקה שבה קברו של שמעון הצדיק (הסמוכה לשער שכם בירושלים), והנקראת גם היא «יהודיה» היא שגרמה לטעות.

על הבונים יכתב «שאין המשפט מקבל כל ערעור», ועוד פקודה שניה יצאה מהפחה אל שר החיילים, כי תיכף בצאת פסק־הדין ישלח גדוד חיילים עם כל הכלים הדרושים להריסת הבנינים. עוד הוסיף השופט ואמר ליואל משה סלומון, כי משפט כזה הוא אמנם נגד החוק, ואולם נראה הדבר, כי הפחה מתכוון, מטעמים פוליטיים ידועים, להתנהג בזה באופן יוצא מן הכלל.

אז פנה יואל משה סלומון בבקשת עזרה אל הקונסול הגרמני שביפו, בהרצותו לפניו את כל פרטי הענין מתחילתו ועד סופו. ולמען הגביר את השפעתו על הקונסול, הוסיף כי אם יוצא אותו המשפט המעוקל לפועל, הרי יחשב הדבר לעלבון גדול בשביל הממשלה הגרמנית, וסכנה ליתר המושבות הגרמניות אשר פה בארץ.

הקונסול הגרמני, שהתרגז מאד לשמוע העול אשר הפחה פקד לעשות, נחם את סלומון, שהיה נבוך ומדוכא מאד מהמצב, והבטיחו כי יסייע לו בכל מה שאפשר, ולפי שעה, שהוא, סלומון, ילך אל בית־המשפט וירצה שם את טענותיו בלי כל חשש ומורך לב, והוא מצדו יטלגרף מיד בענין זה אל הקונסול הירושלמי. ועל סלומון צוה, שכשישמע כי אמנם יצא פסק־הדין להרוס את הבנינים, כאשר גילה לו השופט, שלא יפנה עוד אל בית הקונסוליה, כי אם ילך ישר אל משרד הטלגרף, במקום שהוא, הקונסול הגרמני, ימתין לו, כדי לשמוע מפיו את תוצאות המשפט ולהודיע את זה מיד לקונסול הירושלמי בטרם יוצא פסק־הדין אל הפועל.

התערבותו של הקונסול הגרמני במשפט והגנתו על בני יהודיה.

בשעה עשר בדיוק לפה"צ באו יואל משה סלומון ודוד גוטמן אל בית־המשפט, ועל טענתו של התובע: מדוע פנו בבקשתם אל משרד העיריה הירושלמית ולא אל משרד הפחה, השיב סלומון, כי היות שהבתים נבנו בתחום הכפר «יהודיה» ותחום הכפר, כידוע לכל, נחשב לאדמת מולק, משום זה לא נזקק אל משרד הפחה, כי אם אל משרד העיריה.

פסק דין השופטים להרוס את בניני יהודיה.

אולם השופטים המושבעים של הפחה עשו את שלהם והודיעו לנתבעים את פסק דינם להרוס את הבתים, מבלי כל זכות ערעור לבעליהם, ועוד נוסף על זה לשלם להממשלה כל הוצאות המשפט וגם הוצאות עבודת ההריסה. כשנמסר הפס"ד לפעולה ע"י שר החיילים, מהר סלומון אל בית משרד הטלגרף והודיע את הדבר לקונסול, שגם הוא מצדו הודיע את הדבר מיד לקונסול הירושלמי וצוה על סלומון להופיע לפניו בעוד שלש שעות, שאז בטח כבר יתברר הכל לטובתו.

כשעלה הקונסול, ד"ר ריין, אל רעוף פחה והראה לו את הטלגרמה שקבל מהקונסול היפואי אודות המשפט הנזכר להרוס שכונה גרמנית, ושהמשפט שולל כל זכות ערעור עליו, השיב לו הפחה בגאוה, כי חוק הקפיטולציה אומר. כי במשפטי קרקעות נכסי־דלא־ניידי אין רשות הקונסולים להתערב כלל, כי נתונים המה למשפטי הממשלה התורכית, וע"כ היכולת בידיו לעשות כחפצו ואיננו תלוי בדעת אחרים, יהיו מי שיהיו.

שיחתו של הקונסול עם רעוף פחה.

– כחפצך אתה אומר! – קרא עליו הד"ר ריין בקול זעם – כחפצך בלא צדק ומשפט, הנך אומר להרוס בתי הגרמנים, אמור נא לי, אדוני הפחה, האמנם נמצא עונש של הריסת בתים בספר החוקים שלכם? האמנם יש אצלכם משפט כזה שאינו מקבל ערעור? ובדברו את הדברים האלה הניף הקונסול את מטהו ויך בו על השלחן אשר לפני הפחה. הנך אומר – הוסיף הקונסול – שאינך תלוי בדעת אחרים, יהיו מה שיהיו. ראה,

איפוא, הזהרתיך לחדול ממעשים כאלה, כי בכבוד ממשלת גרמניה אתה פוגע, וגם ידוע תדע כי חוק הקפיטולציה אומר, כי אין לממשלת תורקיה לבוא אל בתי הנתינים הזרים בלי הסכמת צירי הממשלות.

פני הפחה חורו כסיד, אך בכל זאת התאמץ וחזר שוב פעם, אם כי בשפה רפה: «מה אעשה לך, אדוני הקונסול, ולי ידוע כי בעניני הקרקעות שוררים חוקי המדינה ואין לצירי ממשלות זרות להתערב כלל».

– אם כן – השיב לו הקונסול בכעס – אתה עושה כחפצך, ואנכי עשה אעשה כחפצי אני, אך אני חוזר ומדגיש לך כי תבטל את המשפט, כי אם לא, הרי אודיע מיד את הדבר לוזרת ביסמרק, וליפו אעלה ואביא משם את הקונסול היפואי ועוד גרמנים אל השכונה החדשה הגרמנית הזאת, להגן עליה בנשק, ובבוא חייליך להרסה ונורה עליהם כדורים מתוך הבתים ונהרוג על ימין ועל שמאל, לא נחמול, ואתה לך ופקוד לחיילותיך אשר יבואו שמה, כי יירו גם הם עלינו! ...

הפחה העריץ והערום הזה, בראותו את התנגדותו הנמרצה של הקונסול, נבוך והתחיל מתחנן לפניו: אל נא, אל נא יחרה בי אף אדוני הקונסול, חלילה לי לפגוע בכבודך או בכבוד הממשלה הגרמנית, אל נא יעלה על לבך שכוונתי בזה להתנגד לישוב הגרמנים פה בארצנו, להיפך, הנני מוקיר ומכבד מאד את הגרמנים, אלא שלדעתי הנך מתרעם על ענין לא לכם. שכן כל כונתנו בזה היא ליהודים הרוסים, הבאים פה לארצנו למרות רצון ממשלתנו. הרי ידוע לך כי כבר סגרנו לפניהם את שערי הארץ והללו מתאמצים בכל מיני דרכים ואמצעים לחדור אלינו, ולא די להם דבר המצאם בארץ בלבד אלא שהם עוד קונים נחלאות ובונים להם בתים על שמות יהודים אחרים נתיני עותומניה וממשלות אחרות, דברים שהממשלה התורכית מתנגדת להם בכל תוקף. רק הריסת המושבה הרוסית הזו עד היסוד בה בפקודת הממשלה, מה שיתפרסם בודאי בכל עתוני רוסיה – רק זה יוכיח להם לאותם היהודים, כי אך לשוא הם נושאים את נפשם אל הארץ הזאת. ובהקריבו את פניו אל בן־שיחו, הוסיף מתוך חיוך ערמומי: ואני חושב שעליך, אדוני הקונסול, לעזרני בזה ע"י ממשלתך, שכן ברור הדבר כי יד הממשלה הרוסית בזה בלחצה את היהודים בארצה, ובחזקה את ידי הנוצרים המתנפלים עליהם כדי שיעברו כלם לפלשתינה, החביבה עליהם. והכונה הרי ברורה למדי: הודות לרוב המכריע שיוצר כאן מהיהודים נתיני רוסיה, יתרבה כח השפעתה של זו על הארץ יותר מכל הממשלות האחרות... והאם אין זה גם מחובתה של ממשלת גרמניה לעצור בעד הדבר ככל האפשר? והלא כן עשו גם הצרפתים בגרשם מארצם את הישועיים למען יתישבו על הרי הלבנון, וזה שגרם לכך, כי הלבנון נמצא כיום תחת שלטונם של הצרפתים.

אולם הקונסול הגרמני עמד בכל תוקף על שלו, בטענו, כי אלמלי דנו אותם השופטים היפואים בעונש כספי כפי החוק, כי אז לא היה מתנגד לכך, ואולם הפחה הרי משתמש בעונש היוצא מגדר כל חוק לצורך ענין פוליטי, וזה אינו לגמרי מתפקידו. לפניו רק עובדה יחידה זו, כי הקושן על הקרקע נרשם על שם נתין גרמני ונתין אוסטרי והבתים הנבנים שם שייכים להם, והואיל ובממשלת גרמניה אין הבדל בין גרמני יהודי לגרמני נוצרי, הרי יוצא, כי ממשלת תורכיה הרסה מושבה של נתיני, גרמניה ועל זה לא תעבור ממשלתו בשתיקה.

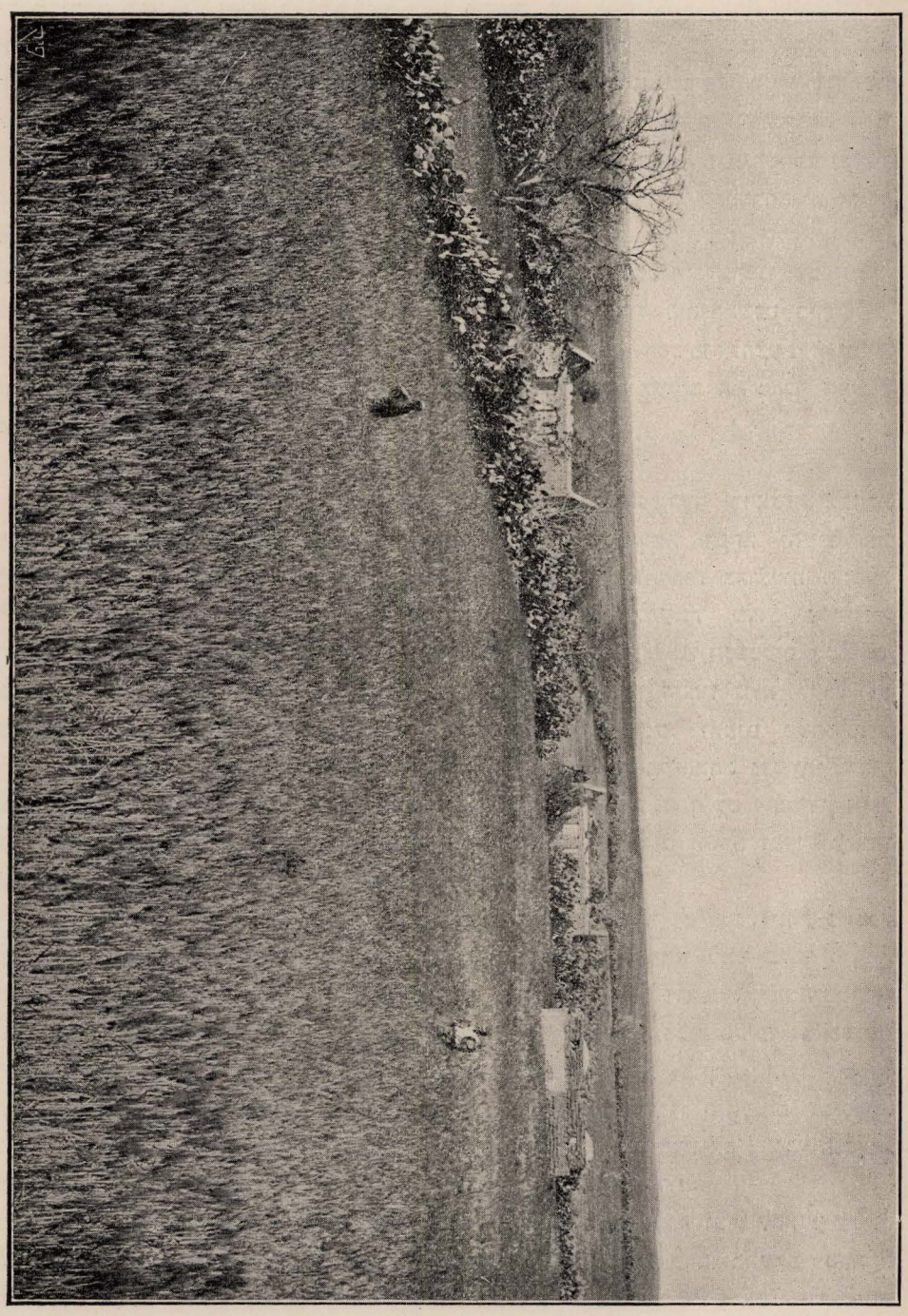

שדאה כללי של ,מיוחד ממרחם.

אחרי דבריו הנמרצים של הקונסול הגרמני הוכרח הפחה להכנע, ובמעמד הקונסול ערך טלגרמה ליפו, כי נתנה על המשפט זכות ערעור. את הדבר הזה הודיע גם הקונסול ד״ר ריין אל הקונסול היפואי ולסלומון, שזה יבוא תיכף לירושלים על מנת להועץ עמו בזה. סלומון וגוטמן, שנמצאו באותה שעה בבית הקונסול הגרמני שביפו, מסרו מיד את ההודעה המשמחת הזו ליתר חבריהם, שעמדו וחכו בכליון נפש לידיעה מירושלים.

כשבא סלומון לירושלים, התראה את ידידו הנאמן י. מ. פינס ושניהם פנו בענין זה אל ידידם המלומד ד״ר הרצברג, מנהל בית־היתומים הפרנקפורטי, שנתפרסם גם כסופר מצוין הודות לחבורו הגרמני Familienbriefe. וזה תרגם את טענותיהם של המיסדים בגרמנית טובה, ומסר את כל החומר הזה אל הקונסול ואל האמבסדור הגרמני שבקושטא. נתעוררה השאלה אל איזה בית־משפט לשלוח את הערעור: אל בית־המשפט בירושלים, בדמשק, בבירות, או להגישו בעיר הבירה עצמה. לאחרונה הסכימו להצעת הקונסול, ד״ר ריין, שהמשפט יהיה בירושלים, וטעמו ונמוקו של הקונסול לעקוב את מהלך המשפט למען יהא הכל ברור לפניו.

III

השפעתו של הפחה על השופטים הירושלמים הובלטה כבר בראשית הנהלת המשפט. השופטים לא הסתפקו במה שידעו מראש, כי עפ״י פקודת הפחה יחייבו את הנשפטים, אלא השתדלו בכל עת מצוא להכביד על המיסדים ולהרבות בהוצאות המשפט על חשבונם ככל אשר יכלו. ראשית הודיעו להם, כי עליהם להעמיד מצדם עורך־דין מושבע, ולא על מנת שזה, בתור איש מקצוע, יברר את טענותיהם של הנשפטים לטובתם, שכן, באותו זמן עצמו הזהירו בכל עורכי הדין בירושלים ובערי המחוז שלא לקבל כל הצעה מידי היהודים וכל אשר יעבור על האזהרה הזו ענש יענש. ואמנם כשהמיסדים התחילו פונים בענין המשפט אל עורכי־הדין, היתה תשובתו של כל אחד: נצטויתי מגבוה שלא לקבל. אז נאלץ סלומון לנסוע לדמשק, במקום שבא במשא ומתן עם עורך־דין אחד, שקבל עליו את ההצעה, בהקציבו את שכרו בעד נסיעתו לירושלים וחזרה ובעד עשיתו שם מספר חדשים, תקופת זמן שלפי השערתו ימשך המשפט.

התעללותם של השופטים בסלומון בקשר עם החלטתם לבקר את בניני יהודיה

אולם השופטים דרך אחרת בחרו להם ויתנכלו להלאות אותו עם ממניו יחד, כי בכל פעם שהיו מתחילים בברור המשפט היו מוצאים להם אמתלא לדחותו לזמן בלתי מוגבל. וכך היו חולפים ועוברים חדשים. מובן שעם כלות הזמן שנקבע על ידי העו״ד רצה האחרון לשוב, אז נאלצו המיסדים לקבוע לו משכרת חדשית ולספק לו צרכי מחיתו באכסניות היקרות ביותר על חשבונם... ככה עברו חדשים רבים בדחיות של «בוקרה», והעו״ד מקבל בינתים את משכרתו החדשית מבלי שום תוצאות. באותו זמן הודיעו השופטים למיסדים, כי צריכים לעשות בקורת מקומית ועליהם לנסוע למושבה ולראות בעיניהם את כל הבנינים שנבנו שם, ומובן, איפוא, שגם הוצאות הנסיעה הזו – על המיסדים.

ואולם כשהללו הסכימו לשכור שתי עגלות שעלו מאתים פרנק ובאו להודיע על זה לשופטים, הודיעו להם הללו כי לקבוע יום להנסיעה אי אפשר להם, בהיותם טרודים בענינים מקומיים, אלא שעל המיסדים להתקשר עם העגלונים משך שנים־עשר יום שיהיו מוכנים ועומדים בשבילם כל הימים לצפות לפקודתם בכל עת שימצאו אפשרות לנסוע, ובמשך כל הזמן הזה יהיו העגלונים נמצאים בשערי המשפט ... לא נשאר להם למיסדים

אלא להכנע גם לדרישה פראית זו. סוף־סוף הגיע הזמן המיועד והשופטים הודיעו שהם מוכנים אל הנסיעה, ואולם באותו רגע קם פתאם אחד מן השופטים ומעיר: הא כיצד, כלום נשים אנחנו כי נסע בעגלות? הוא דורש סוסים לרכיבה ומהמובחרים דוקא.

מפחד שלא יבטל כל ענין הנסיעה, נאלצו המיסדים להכנע גם לדרישה חדשה זו[1].

כשסלומון היה בא לפעמים אל הקונסול הגרמני ומתאונן לפניו על הענויים ועל בזבוז הכספים, שגורמים לו השופטים, היה משיב ואומר לו: קבלו עליכם את הדין, ודעו שזה הכל לטובתכם, שכל מה שהם מצערים ומענים אתכם יותר במהלך המשפט הרי זה לרעתם, כי בערעור השלישי, אשר יוצא לפועל ע״י האמבסדור הגרמני בעיר הבירה, יובלט ויבורר הכל. אלא שעליכם להעריך רפורט מפורט מכל דבר ודבר. וכל זה תביאו אלי ואנכי אגיש את כל זה אל האמבסדור. וכן היה. כל דרישה חדשה וכל התעללות מצד השופטים, היו המיסדים מוסרים אל הד״ר הרצברג וזה היה רושם את הכל בגרמנית ומוסר אל בית הצירות הגרמנית.

IV

יציאתם של השופטים בלוית סלומון ליהודיה והמאורע בדרך

סוף־סוף, אחרי שפזרו המיסדים כספים חדשים כפי מה שדרשו מהם השופטים, הגיע אל סלומון רק, ופקודה בפיו כי הנה השופטים עומדים כבר מוכנים לצאת רכובים על סוסיהם ליהודיה, אלא שהם פוקדים גם עליו, על סלומון, לנסוע עמהם כדי להראותם את הדרך אל הכפר, ושאם יסרב מהלוות אליהם לא יסעו גם הם וכל הכסף שהוציא לנסיעה זו ילך לטמיון. סלומון, שלא היה מוכן לזה, היות ולא עלה על דעתו שיצטרכו למורה דרך לכפר ערבי הידוע לכל, התחיל חושש בלבו אולי נמצא בזה איזה כונה לרעה, אך באין ברירה הוכרח להכנע, וירכב יחד עמם. הוא לפניהם והמה אחריו. ובינתים כבר ירד הלילה. המה עם מורד ההר המוביל אל הכפר «מוצא», והנה פרצה פתאם סוסתו של סלומון מתוך שורת הרוכבים ותחל לרוץ במהירות בלתי שכיחה, באין כל יכולת לעצור בעדה, עד שהפילה את רוכבה ארצה. ותנס ותעלם מעיניו.

סלומון התחזק, עמד על רגליו והתחיל צועד לאט לאט עד הגיעו אל בית האכסניה שעל יד הדרך. עתה — חשב בדאגה — ימצאו השופטים תואנה חדשה לבטל את הנסיעה, אחרי שקבלו כבר את כל כסף ההוצאות.

עוד הוא עומד ודואג להמשך נסיעתו, והנה איש אחד מאנשיו, שהיה עובד אצלו תמיד, בא כנגדו מפתח־תקוה רכוב על סוס. האיש ירד מעל סוסו וימסרהו בידי סלומון לעשות את דרכו הלאה, בעוד שעל אותו האיש צוה סלומון לשכור אנשים מאנשי הכפר לחפש את הסוסה ולהחזירה לבעליה הערבי. כעבור חצי שעה הדביקוהו השופטים אצל בית האכסניה. השופטים, שראו מרחוק את מרוצתה השוטפת של הסוסה, חשבו בטח שכבר הפילה את רוכבה אל תוך העמק ונהרג, ואולם מה השתוממו בהגיעם, כעבור חצי שעה, עד האכסניה ובראותם את סלומון והנה הוא בריא ושלם וכבר רכוב הוא על סוס חדש.

---

[1] חשוב לציין כאן, שכל הוצאות המשפט הזה השיגו מאת י. מ. פינס, מהכספים המיוחדים שנשלחו מחו״ל לעזרת הישוב החקלאי בא״י, שבין המתנדבים נמנה גם השר משה מונטיפיורי, וביחוד מחברות שונות של חו״צ בהרבה ערים ברוסיה. בס״ה מסר להם פינס ע״ח הוצאות המשפט הזה קרוב לאלף וחמש מאות פרנקים. גם מהרב הילדסהיימר מברלין קבלו עזרה כספית לשם זה.

— אכן טוב הוא מזלך — קראו אליו — מזל יהודי לך, אין זאת כי אם מן השמים משגיחים עליך... והמה המשיכו את דרכם.

למחרת, בשעה השלישית אחרי הצהרים באו הרוכבים אל המושבה «יהודיה». אחרי שנערכה לפניהם שם סעודה שמנה עם משקאות ופרפראות, מצאו השופטים חובה להסביר פניהם לתושבים ולהביע להם אותות תודה, ויחלו לדבר אתם בחבה ובידידות כאוהבים נאמנים וכדורשי שלומם וטובתם משכבר הימים.

בשעת «חדוה» זו מצא סלומון רגע נכון לקשור עמם שיחה הנוגעת אל הענין.

סלומון: אדוני הנכבדים, הרשוני נא להביע לפניכם מעט מרחשי לבי בקשר עם מטרת בקורכם אצלנו.

אחר השופטים: דבר, דבריך, אדוני, ונשמעה.

סלומון: חושבני כי בתור אנשי תרבות הנכם מוצאים בקיומו של מושב חדש זה מעט שביעת רצון ידועה, אחרי שראיתם בעיניכם בעברכם בדרך את הכפרים הסמוכים לנו, העומדים על תלם זה יותר מאלף שנים ובמשך כל התקופה הארוכה הזו לא שונו פניהם אף במשהו: בתיהם בנויים חמר ללא צורה וטעם, וחלאה ודומן סביבם עד שקשה לאדם מן הישוב לשהות שם אף רגע אחד, ולעומת זה הנכם מוצאים בשכונתנו בראשית יצירתה, בתים יפים ונהדרים הבנויים בסדר ובטעם ודלתותיהם פתוחות לכל עובר ושב כיאות לניני אברהם הרחמן. ומה היה מראה המקום הזה קודם לכן? רק גבעה שוממה של חול, שאינה ראויה לא לזריעה ולא לנטיעה, ולהממשלה לא היתה מכניסה כלום, מה שאין כן אנו, בהיותנו מוכנים לשלם מס להממשלה במיטב כספנו כפי החוק, בחשבנו את עצמנו לכח פעיל וחשוב בשביל בנין הארץ והתפתחותה.

שיחה בין סלומון ובין השופטים

זאת ועוד אחרת: הלא בטח הנכם קוראים את העתונות שבאמריקה הצפונית והדרומית וגם זו שבאוסטרליה, עד כמה הממשלות שמה משתדלות להכניס אל ארצותיהן השוממות מהגרים מארצות אחרות, ולא עוד אלא שהן מעניקות לכל בן־נכר, הבא להתישב שמה, מאות דונמים קרקע חנם וגם סכומי כסף הן מלוות להם לשם סדור משק חקלאי בתשלומים קלים ובלי רבית למשך חמשים שנה. וכל כך למה? כדי להפוך את ארצותיהן השוממות והעזובות לארצות נושבות ע"י עובדים בעלי תרבות. האם לא כדאי לה גם להממשלה העותומנית לעשות כמעשיהן של הממשלות הנאורות, בהכניסה אל הארץ הנשמה הלזו את התרבות האירופית. ומה גם שאין אנו דורשים כל עזר וסיוע מצדה.

והנה אחרי אשר ראיתם בעיניכם את כל אשר הספקנו ליצור כאן במשך זמן קצר כל כך, האם לא תודו עד כמה לא צדקו שופטי יפו בהוציאם עלינו משפט מעוקל ובגזרם עלינו להרוס בעצם ידינו את אשר יצרנו בעמל רב כל כך.

עלי, איפוא, להגיד לכם, כי אם תקיים הממשלה בפועל את הפסק־דין היפואי ושגם המקום היפה הזה יהפך לתל־חרבות — והמיט הדבר הזה רק חרפה ובוז על השופטים הללו וכאנשי סדום ועמורה יהיו בעינינו.

דברי אחד השופטים

אחד השופטים: הן איש משכיל ופקח אתה, חוג'ה מוסה, ועליך לדעת, כי רבות סבלה ממשלתנו במלחמתה עם אויביה שעמדו עליה לקחת את הארץ הזאת מידה וכי רב הדם אשר שפכנו במשך דורות עד אשר נצחנו את אויבינו אלה. והנה בבואכם עתה אלינו אל הארץ הזאת, שיש לכם תביעה ישנה עליה, משנות אלפים, האמנם יש

להאשים אותה על האמצעים שהיא משתמשת בהם בכדי לחסום בפניכם את הדרך אליה?

ואולם יותר מאשר על הממשלה העותומנית עליכם להתרעם על העתונות שלכם בחו״ל, ששם הם מבליטים בפומבי את כוונתכם ומגמתכם ואת כל דבר קטן או גדול שאתם אומרים לעשות... ודעו לכם, כי הממשלה העליונה פקחה את עיניה על התנועה הזאת... וכבר העמידה בעיר הבירה מתורגמנים לתרגם כל דבר הנכתב על ידכם. ואשר לממשלות האחרות ואל השתדלותן להכניס אל ארצותיהן מהגרים חדשים, הלא גם ממשלתנו אינה נופלת מהן, שכן גם היא מכניסה אל ארצה את המהגרים הצרקסים מהמושלימים, בעזבם את רוסיה ובולגריה וסרביה, והממאנים לשאת עליהם עול שלטונם של הנוצרים, ולהם נתנו מאת הממשלה שטחי קרקעות חנם בכל ארצות האשלם, וגם פה בפלישתינא, וגם סכום כסף נתן להם בהלואות בכדי לישבם בתוכנו, מה שאי אפשר לעשות כן לכם... וטעם הדבר הרי תבין... אין אדם מחויב להכניס אורח אל ביתו, אם זה חשוד בעיניו.

מעשה בקאדי ששמע פעם קול בכי מהכתל המערבי.

כנ״ם, כנים הדברים! ענו אחריו כל בני החבורה המושלימים, ואחד מהם הוסיף ואמר: כיון שכבר גלינו לפניכם אמתות הדבר וקרענו את המסוה מעל המשפט להעירכם מצד הזה, עלי רק להוסיף כי לא טוב תעשו בלכתכם ארחות עקלקלות, ועלי להזכיר לפניכם בזה את דברי אחד מזקני הקאדים שהיה גר בירושלים לפני כמה שנים. אותו הקאדי הזקן שמע, בעברו פעם באחד הלילות לפני מסגד עומר, קול בכי עולה מהכותל המערבי: מה הקול הזה? שאל בתמהון, זה קול יהודים הצועקים אל אללא על חורבן בית מקדשם, השיבו לו. תמה הקאדי ואמר: הרי במלים אחדות יוכלו להושע בקראם את הפסוק «אין אלקים מבלעדי אללא ומחמד הוא שליחו». ובזה הלא יכלו להיות שוב אדוני המקדש הזה היקר להם כל כך?

אכן תמוה הדבר? הוסיף הקאדי ואמר: היתכן שהיהודים קוראים את אללא לעזרה ואינם שמים לב לתקן דרכיהם אליו?

הלא הוא אשר כבש מכבר הימים לפני מאמיניו ארצות רבות ומדינות שונות ובהם נמנים גם מדינות יהודים, עד אשר באו בצל אמונתנו. ואלה אחיהם הבוגדים, שלא חפצו לעזוב דתם, ולא הטו אזן אל מאמר הנביא, ואל התראתו בשם אלקים, מה היתה אחריתם? הם כלם נפלו לפי חרב, ומדוע לא הצילם אללא? אין זאת כי אם מאס אללא בהם ובתורתם, וגם את ארצם ואת בית־מקדשם מלפנים מסר לידינו, בהיותנו מאמיניו האמתים ועם סגולתו, ואם באמת חביבה להם, ליהודים, הארץ הזאת ובית־מקדשם קדוש בעיניהם גם היום, יכשירו נא את עצמם... והכל ישיגו אצלנו.

V

השיחה נהפכת לאט לאט לויכוח דתי.

השאלות והתשובות הללו נהפכו לאט לאט בהמשך השיחה לויכוח דתי בין השופטים המושלימים, בין סלומון היהודי, ובין העורך־דין הנוצרי הסורי.

מופלאני מאד, העיר סלומון – כי קאדי זקן או שופטים שכמותכם יהיו סוברים, כי מה שעלתה בימים הקדמונים בידי הכליפים להעביר את אחינו היהודים על דתם בכח הזרוע – זהו הוכחה נאמנה מאת ה׳ על אמתות דתם, בשעה שהעובדות בימינו מוכיחות את ההפך, כי הכופרים הם הם המנצחים... הלא זוכרים אתם, אדונים נכבדים, כי לפני שנים אחדות יצא הקיסר הרוסי למלחמה עליכם, אז הוציא

כרוז לעמו מאמיני הנוצרי ואמר: «הנה אדני אלקים פקד עלי ללחום את הכופרים התורכים» ולעומתו הוציא השולטן עבד אל־חמיד כרוז למאמיני האיסלם, כי אללא צוה עליו ללחום מלחמת ה' נגד הנוצרים הרוסים הכופרים ולהכניעם תחת ידי המאמינים. והמלחמה החלה, ומשני הצדדים יחד נפלו חללים למאות אלפים.

ועתה, היכול תוכלו לאמר: כי אמנם דבר ד' היה אל שניהם להוציא כרוזים כאלה? כי על הנוצרים יצוה אלקים: לכו והשמידו את המושלימים, כי המה הכופרים, ואל המושלימים יאמר: הנוצרים המה הכופרים, קומו והרגו אותם לפי חרב? או אם ראינו אחרי כן שהרוסים נצחו את התורכים, האמנם עלינו להודות על סמך זה, כי באמת צדקו המנצחים הרוסים. וכי מעשי אלמות ויד החזקה והנצחון הוכחה היא לאמתיות הדת, חלילה!...

וכשם שלא יתכן להאמין, כי הארי הוא רצוי וחשוב לפני אלקים מהכבש התמים, יען לארי נתנה גבורה יתירה, ובפגשו אה הכבש התמים הרי הוא טורפו ואוכלו, כן גם אי אפשר להוכיח על כל מעשה נצחון הבא ע"י רצח, כי יד אלקים היתה בזה, והוא הדין גם בנוגע לדתות. כל דת המשפעת ביותר לטובה על מאמיניה להדריכם בדרך הישרה, להרחיקם מהעבירות שבין אדם לחברו, מגניבה וגזילה ומרציחה והמסגלת להם מדות ישרות, הרי זה מעיד על טובה ויתרונה, וכי היא היא הדת הנבחרת והרצויה באמת לפני אלקים שבשמים. ואתם, שופטים נכבדים, היושבים על מדין ואשר לפניכם יובא יום יום כל המשפטים אשר בארץ, דברי העשוקים והעושקים, הנרצחים והרוצחים, הגידו: האם הובא לפניכם פעם איש יהודי נאשם בעוון רצח בכל המחוז הזה? כמדומה לי, שלא ימצא אף אחוז אחד ממאה. וכל זה פרי תורת משה הוא. לפי המאמר השגור והמקובל אצלכם עוד מדורות הראשונים כי: «אחר איל דוניה אל יהוד» – אחרית העולם הוא היהודי...

המושלימים רק הביטו איש אל רעהו מבלי השיב דבר. אולם העו"ד הסורי הנוצרי, ששתק עד עכשיו, ושחש קורת רוח בעצמו, בהזכיר סלומון את מפלת המחמדים לפני הנוצרים הרוסים והכזבת הכרוז של השולטן למלחמת מצוה נגד הרוסים, פנה אל המסובין ואמר:

דברי עוה"ד הסורי הנוצרי

שמח אני להזדמנות הזאת להיות נוכח בשעת וכוח דתי, רצוני לחוות את דעתי גם אני. אמנם, לא קשה לי להבין את סרובם של היהודים להאמין כי מחמד הוא הוא המשיח שאליו הם מחכים, היות וכפי שלמדתי בתנ"ך, הרי המשיח יתגלה בעולם לא בתור איש מלחמה ושופך דמים, אלא בתור איש השלום, אשר רוח אלהים בו, והוכיח לעמים רבים ולגויים עצומים בצדק ובמישור. ואף קנה רצוץ לא ישבר ופשתה כהה לא יכבנה. ואולם אם כך הדבר, מדוע לא יאמינו היהודים בהמשיח הנוצרי? שבתכונתו, באורח חייו ובמסירות נפשו למות הריהו מתאים בדיוק לכל המתואר בהתנ"ך?

אמנם יודע אנכי, כי היהודים חולקים על הנוצרים ומטילים ספק בהאותות והמופתים שהראה המשיח בזמנו, ואולם איך יתכן הדבר, שהיהודים יתנגדו אל תורת עצמם, תורת משה, האומרת בפירוש, שבכל ענין של ספקות ומחלוקת הסיעות בדברים הנוגעים אל הדת, הדין הוא אחרי רבים להטות – והחוק הזה שורר בכל העולם כלו, והוא הבסיס בכל המשפטים שבעולם גם לכל הדתות, ואם כן, הרי גם בדבר הזה עליהם לשים אל

לב ולראות: כמה עולה מספרם של היהודים בכל העולם נגד מספרם של הנוצרים המאמינים בהמשיח, באותותיו ובמופתיו? היתכן, איפוא, שיהודי אחד יתנגד נגד אלף נוצרים? ויעשה על ידי כך את תורתו פלסטר?

תשובתו של סלומון לנוצרי

על המשיח עצמו ועל תקופת ימי חייו, ענה סלומון, לא פה המקום להתוכח, וביחוד אחרי שגם בין הנוצרים עצמם נמצאים מבקרים, הסוברים, שהמשיח לא היה ולא נברא אלא משל היה, וזה רק מעשי ידי השליחים עצמם. הם יצרו אותו, הם דנו אותו, הם תלו אותו והם הם שהחיו אותו! ובכן נניח את הענין הזה לאחרים לדון בו. אך מה שאני רוצה להגיד, הרי זה על התקופה של ימות המשיח. והנה גלוי וידוע הדבר שהנביאים, כשנבאו על המשיח, היתה עיקר כונתם לתעודתו של המשיח לתקון העולם, שיבא על 'דו. והנה כל אשר קרא פעם אחת בתנ״ך על היעודים המשיחיים לא קשה לו להוכיח, עד כמה רחוק הוא העולם הנוכחי מאותם היעודים הנזכרים בקשר עם ימות המשיח.

המשיח האמיתי מתואר בתנ״ך כסמל איש השלום, המבשר שלום בעולם, שלום לכל האנושיות, שלום לכל הברואים ושלום לכל הטבע. כמו שנבאו נביאינו: «וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ, ועגל וכפיר ומריא יחדיו ונער קטן נוהג בם ופרה ודב תרענה יחדיו», ועוד: «וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישלח גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה».

עתה הגד נא לי, עורך־דין נכבד, האמנם מוצא אתה את התאור הזה מתאים אל המציאות, אל מה שאנו רואים כיום בעינינו, או אל מה שאנו קוראים במשך אלף ושמנה מאות השנים מימות המשיח ואילך—כל אשר עבר על כל עם ועם, מדינה ומדינה? אוי לשלום ולשלוה שהביא מלאך השלום שלכם! כמה עלובים, כמה שחורים הם ימות המשיח כאלה. הרי כל העולם מן הקצה שוד וחמס מלא, הרג ורצח. כל איש הולך אחרי בצעו ואחרי תאות לבו הרע. ורבה דמעת העשוקים, ואין להם מנחם. הרי כל אירופא כלה דומה כיום לחבית מלאה אבק שרפה—שבהריחה רק ריח גפרית, והיתה ללהבת אש, שרק נהרי נחלי דם יכבוה. הכזה הוא המשיח! והלב הדואב שואל וחוזר ושואל: איה הוא איש השלום שיבשר שלום בעולם? איה, איה הוא הרופא הנאמן שירפא את נגעי בני־האדם? היכן הוא הגואל? אימתי יבא, למען שים קץ למרחץ הדמים העולמי ולהנחיל מנוחה ואשר לאדם ע״י חיי עבודה ויצירה, כל אחד בפנתו אשר חלק לו אלהים על האדמה הזו.

אחרי תשובות והערות מצד המסובים, כל אחד לפי אמונתו והשקפת עולמו; ואחרי הודעתו של אחד המסובים על המשיח החדש שקם בעת ההיא באמריקה, לפי המסופר עליו בעתונות העולמית, ושסלומון פטר את הענין הזה בהלצה שנונה, שעוררה את צחוקם של המסובים, קמו כלם מלפני השולחן ואחרי שהתבוננו אל המושב—מטרת בקורם במקום ההוא, חזרו דרך יפו ירושלימה.

נמצאה הסוסה של סלומון.

אחרי ימים אחדים, בשוב גם סלומון ירושלימה, ספר לו האיש, אשר מידו לקח סלומון את הסוס להמשיך את דרכו ליהודיה, כי בהיותו במוצא נודע לו מפי הערבים שם, כי סבת נפילתו מעל הסוסה נעשתה בכונה תחילה ע״י בעל הסוסים, שהתנכל לאבדו בדרך, במסרו לו בכונה סוסה זו, שהיה לה סיח בהכפר מוצא, ושהסוסה לא הניקה את ילדה כל היום כלו, מה שגרם למרוצתה המטורפת כל כך, כדי לבא אל הרפת בה נמצא הסיח הרעב. ואמנם כעבור רגעים מספר מצא אותה סלומון ע״י הסיח.

VI

בימי המשך המשפט, בהיות גוטמן, סלומון ומ. פינס בבית הד״ר הרצברג, נפגשו שם עם הנוצרי הֲרֶתִיס סְפַפַרְד – Haretis Spaffard – מיסד חברת האמריקנים, שנתישבו בירושלים בשנת 1881 בערך ושבני ועדת האמריקנים העידו על מנהיגם, כי היה גם בעל רוח הקדש ומגיד עתידות.

ה׳ ספפרד, בהתבוננו בפניהם של המיסדים הבין, לפי דבריו, כי איזה ענין מאד רציני מטריד אותם ובקש מהם כי ירצו לפניו את תכן הענין. לאחר שהמיסדים מלאו את בקשתו והוא שמע את פסק־הדין שהוציא עליהם הפחה הירושלמי להרוס את המושב שבנו על נחלתם, נרגש מאד והציע לעזור להם, בהיותו מקורב גדול להפחה, המתחשב עם דעתו ונמצא עמו בקשרי ידידות רבה, כמו כן לומדים בניו של הפחה שפה אנגלית בבית־ספרו של ספפרד בהמושבה האמריקנית, והרי הוא מבטיח למיסדי המושבה, כי עוד באותו יום ישפיע על הפחה, כי יבטל את רוע הגזירה שלו. ואת תוצאת שיחתו עמו ימסור ביום מחר להד״ר הרצברג.

מעשה בציוני נוצרי נלהב.

למחר בערב הופיע לפניהם ספפרד וספר לפניהם כדברים האלה: אנכי שאלתיו, היתכן לאיש נאור כמוך להוציא משפט אכזר כל כך? האין זה ענין פלילי נגד הצדק והיושר? עוד הוספתי ואמרתי לו, מכיר אנכי היטב את היהודים, ואני יכול להעיד ולאמר שבכל מקום בואם הם מעשירים את הארץ בכשרון מעשיהם וחריצותם.

אז הפסיקני הפחה באמצע דברי ואמר: אכן, זו היא הסבה שגרמה לי להתנגד להם, יען שגם אני מכיר בהם, אני רואה מראש, כי ברבות הימים יהיו המה כובשי הארץ בחריצותם ובמרצם הכביר. המה יעלו מעלה והמושלימים ירדו מטה מטה, ועד שאתה, אדוני ספפרד, מתפלא עלי ועל המשפט שחרצתי, הרי אני שבעתים מתפלא עליך, שבתור נוצרי ואדם מלומד, אין אתה רואה ומבין מה יעלה לארץ הזאת ע״י כניסתם של היהודים, ומה יגיד על זה כל העולם הנוצרי?

אני העמדתי את הפחה על טעותו והסברתי לו, כי אני בתור נוצרי וכן שאר נוצרים מלומדים, מביטים אנו בעין יפה על התנועה הזאת ועל התקדמות היהודים במקום הזה. אני הוכחתי לו, כי אמנם זה דבר אלקים, הוא אשר דבר ביד עבדיו הנביאים הקדמונים מלפני אלפים וחמש מאות שנים באמרם: כי באחרית הימים שוב ישובו היהודים אל ארץ אבותיהם, והתנחלו על אדמתם ושבו להיות עם בני אל חי, ואולם הפחה הפסיקני בקריאה: חלילה! לא יקום ולא יהיה כדבר הזה, כי אחרת דבר על העם הזה הנביא מחמד באמרו: «אלהים עזבם לנצח». אז שבתי ועניתי לו: דע לך, אדוני הפחה, כי מחמד אינו נחשב אצל הנוצרים לנביא, שכן מאמינים אנחנו רק לדברי הנביאים הראשונים, ואלה אף דבר אחד מדבריהם לא ישוב ריקם, והכל בא יבוא, והיהודים הללו, שאתה משתדל לנשלם מעל אדמתם ולהרחיקם מן הארץ כהיום הזה, הם הם יהיו אדוני הארץ הזאת, כי המה יבנוה. ואני הוספתי: אלמלא הייתי אני במקומך מושל הארץ, כי אז הייתי משפיע על השולטן עבד־אל־חמיד להביט על שאיפת היהודים לחזור אל ארצם בעין טובה, לפתוח לפניהם שערי הארץ לרוחה ולעשות להם כל ההנחות, כי על ידי זה יצליח גם השולטן במלכותו ושמו יזכר לברכה כל הימים. אולם אם לא תעשו כן, ותתנגדו לדברי הנביאים והצק תציקו ליהודים – והיתה

אחריתכם כאחרית כל הבוגדים בד׳. וכל המכות הגדולות, שהכה ה׳ את פרעה מלך מצרים מלפנים, יכה גם אתכם, עד אשר הארץ הזאת תקרע מידכם ביד חזקה ובמלחמת תנופה, והמלך אשר יכבוש אותה מידכם יהיה מלך חכם־לב ועדין רוח והוא ישיב גזילת העם הזה מימים קדמונים, למען קנות לו שם עולם וזכרון נצח. את כל החזיון הזה השמעתי באזני הפחה בכל עוז ובכל חם לבבי. ואליכם אני אומר: חזקו והתחזקו ואלהי ציון יעזרכם, כדבר ה׳ ע״י נביאיכם: ואת ריביך אנכי אריב, ואת בניך אושיע.

המיסדים נפרדו מהאיש הנלבב הזה בתודה ובברכה על דברי התוכחה והמוסר שהשמיע לפחה ועל התנחומים שהטיף על לבם.

VII

המצב בכל זה לא נשתנה, והשופטים הוסיפו לדחות את פסה״ד מיום ליום, ושם, ביהודיה, העמיד הפחה משמר חיילים להשגיח, שלא יהינו לשים שם אבן על אבן.

סלומון וגוטמן מתכוננים לבקר בבית הפחה

באותו זמן פשטה שמועה בירושלים, כי הפחה מתעתד לנסוע לעיר הבירה, והמתוכים מהמקורבים אל הפחה האיצו בהמיסדים למלאות בקשתו של הפחה ולהתראות אתו בטרם יעשה את דרכו ובטרם יקטרג על היהודים בהיותו שמה. אחרי התיעצות בענין זה, החליטו סוף סוף להתראות אתו ואם כי ידעו מראש, שלא יביאו בזה שום תועלת, אף־על־פי־כן עשו את זה, כדי שאחרים לא ידונום אח״כ לכף חובה.

בטרם לסור אל בית הפחה לקחו דברים אודות זה עם הבנקיר יצחק אריאל, שספר להם עובדה מעצמו, כי בהיות לו פעם איזה ענין מסובך עם הממשלה, יעצוהו גם כן להתראות את הפחה בעצמו. וכשהוא נכנס אליו פתהו הפחה, כי יקבל עליו את הנתינות העותומנית.

– אנכי בשום אופן לא אמסור את עצמי בידו, אמר גוטמן, כי אין לי אמונה באיש הזה. יתכן, כי לפי שעה יניח לי ואולם אחר כך, כשנהיה עותומנים טהורים, עשה יעשה אתנו ככל העולה על רוחו ואנחנו לא נוכל עוד להתקומם לו.

– גם אנכי עמך בדעה זו, החליט סלומון. את הנתינות הגרמנית לא אחליף באחרת, מה גם אחרי ההצלה הגדולה, שעלתה לי על ידי הקונסול הגרמני, שאלולא הוא היינו כבר אבודים. ובהחלטה זו יצאו שניהם אל בית הפחה. בדרך נדברו ביניהם לבלי להראות לפני המושל שום הכנעה או מורך לב, כי אם לעמוד לפניו בקומה זקופה ולדבר בלי פחד את כל אשר בלבם.

בבואם נתקבלו על ידי הפחה בסבר פנים, ואחרי שצוה לכבדם בקפה, שאלם האם יש ביניהם אחד המדבר ערבית.

השיחה בין סלומון ובין הפחה

סלומון: כן, אדוני הפחה. אני המדבר ערבית.

הפחה: טוב מאד. בכלל מכבד אני תמיד את אלה המדברים בשפת המדינה והמתקרבים אל תושבי הארץ. וכן לענג יחשב לי בקורכם אלי ומה גם שסוף סוף כבר באתם לידי הכרה לפנות ישר אלי, ולא ללכת בדרכים עקלקלות – כונתי אל הקונסולים. – ועתה הגד מה חפצכם?

סלומון: הננו באים להתאונן לפניך, אדוני הפחה, על פסק דין שיצא עלינו ע״י שופטי יפו, אשר כל השומע ישתומם עליו, בהיותו יוצא מכלל המשפטים שבחוקי העותומנים. בקשתנו, איפוא, שתעין בזה ותכיר צדקתנו.

וזה הדבר:

בהמגרשים אשר לפני הכפר יהודיה יש לנו נחלה, שעליה חפצנו להקים לנו בתים לשבת, בכדי שנוכל להשגיח משמה על שדותינו הסמוכים לה. ובידענו, שלקבלת רשיון ע"ז דרוש לפנות בבקשה אל עיר המחוז, מסרנו את הדבר בידי איש נאמן ירושלמי, היודע דת ודין, וכעבור זמן מה קבלנו על ידו רשיון חוקי. ועל סמך זה בנינו הבתים באין מפריע ובאין שום חשש כלל. והנה באחד הימים נשלח עלינו גדוד חיילים מיפו, ובטלו את המלאכה. ואחרי ימים אחדים הוזמננו אני ושותפי זה למשפט בעיר יפו. הקטיגור טען, כי הרשיון שבידינו לא נעשה כדין, ופסול הוא, היות והוא נעשה בבית העיריה שבירושלים ולא בבית האדרא, כי זו הנחלה שייכת לאדמת מירי, ואין בסמכותה של עירית ירושלים לתת הרשיון על זה, ומקומה היא בהאדרא. אנחנו טענו לפני השופטים: יען שהמגרש הזה הוא מנחלת הכפר יהודיה, ולפי החוק נחשבים הכפר וכל המגרשים סביבו לאדמת מולק, וע"כ נעשה הרשיון בהעיריה כפי החוק. וראיה לזה, כי הפלחים הערבים בונים על מגרשים כאלה גם בלי רשיון כלל, ואיש אינו אוסר עליהם את הדבר. והנה הוציאו השופטים ההם פס"ד להרוס את הבתים, עונש שאין דוגמתו בכל ספרי החוקים של הממשלה. והנה לבנו אומר לנו, כי כאן לא החטא גורם, כי אם שנאה דתית, וזה אינו מתאים אל המקובל בעולם, שבתורקיה הנאורה שורר משפט צדק, וחקה אחת, בלי הבדל דת וגזע, ע"כ תקותנו חזקה, כי כבוד הפחה הנאור יצוה לתקן מעוות זה.

הפחה: כן הדבר! בתורקיה שוררת חוקה אחת לכל התושבים, וביחוד לכל אזרחיה מבלי שום הבדל, וגם היהודים בכללם. אולם פה עליכם לדעת, כי במדה שהיהודים מודדים להממשלה, כך הממשלה מוכרחת למדוד להם. למשל, הנה הממשלה פתחה את ספר ההתאזרחות, לומר, שכל החפץ יוכל להתאזרח מבלי שום מעצור, הנהוג ביתר המדינות שבעולם, וחשב חשבנו, שהיהודים הם יהיו הראשונים בזה, ולבסוף מתברר, כי רק חלק מהם נתאזרחו, האין זה מעיד על אי נאמנותם אל הממשלה? והנה גם אתם, בבואכם אל הארץ הזו, בקנותכם לכם שדות ובבנותכם לכם בתים, מדוע לא תתאזרחו? ומה גם שאנשים כמוכם, לדעתי, נצרכים לנו. עוד דבר: הממשלה מאשימה את היהודים על צעקנותם היתרה בכל הנוגע לעבודתם כאן–דבר העלול רק להרגיז. ומה דעתכם על זה?

סלומון: יסלח נא לי, מעלת כב' הפחה, אם ארשה לעצמי להשיב על זה. ואל נא יחר בעיניו בפגעי בזה בכבודם של אחרים, בהיותי מדבר את דברי על יסוד מעשי יום יום והאמת צריכה להשמע.

הפחה: טוב מאד, דבר דבריך ונשמעה.

סלומון: אדוני הפחה הנאור תולה את מאונם של היהודים להתעתמן ביחסם האי־נאמן אל הממשלה הרוממה, בעוד שבאמת הסבה האמתית לכך הם תושבי הארץ, שרובם הם מחוסרי תרבות[1] ואילולי זאת היו היהודים מתעתמנים זה כבר. וראיה לדבר, שכל יהודי המהגר אל אחת ממדינות תורקיה האירופית במטרה להתישב שם או בבואו לאנגליה או לאמריקה, הרי הוא מיד מתאזרח שם. הערבים כאן אינם מאפשרים ליהודים

[1] הדברים הללו קלעו למטרה, כי כידוע שהפחה הזה היה גם שונא מוחלט את הערבים ובעטיו נפקדו חיי הרבה מגדוליהם, ששנאו את התורקים האירופים.

להתפרנס אצלם ונהפוך הוא, הערבים מתפרנסים מן היהודים. כמאתים אלף לירה תורכית מכניסים היהודים בכל שנה ושנה אל פלשתינה ממדינות חוץ. וכל הסכום הזה מתפזר רק בין הערבים. ולא די בזה שהערבים אינם מכירים ליהודים טובה על כך, אלא גם ממררים את חייהם. החלק היהודי האירופי שהתעתמן מי הוא? הוא החלק היושב תמיד בקרן זוית וכל הימים הוא עוסק בתפלה ולמוד ואינו נמצא כלל בשוקים וברחובות, ודבר אין לו

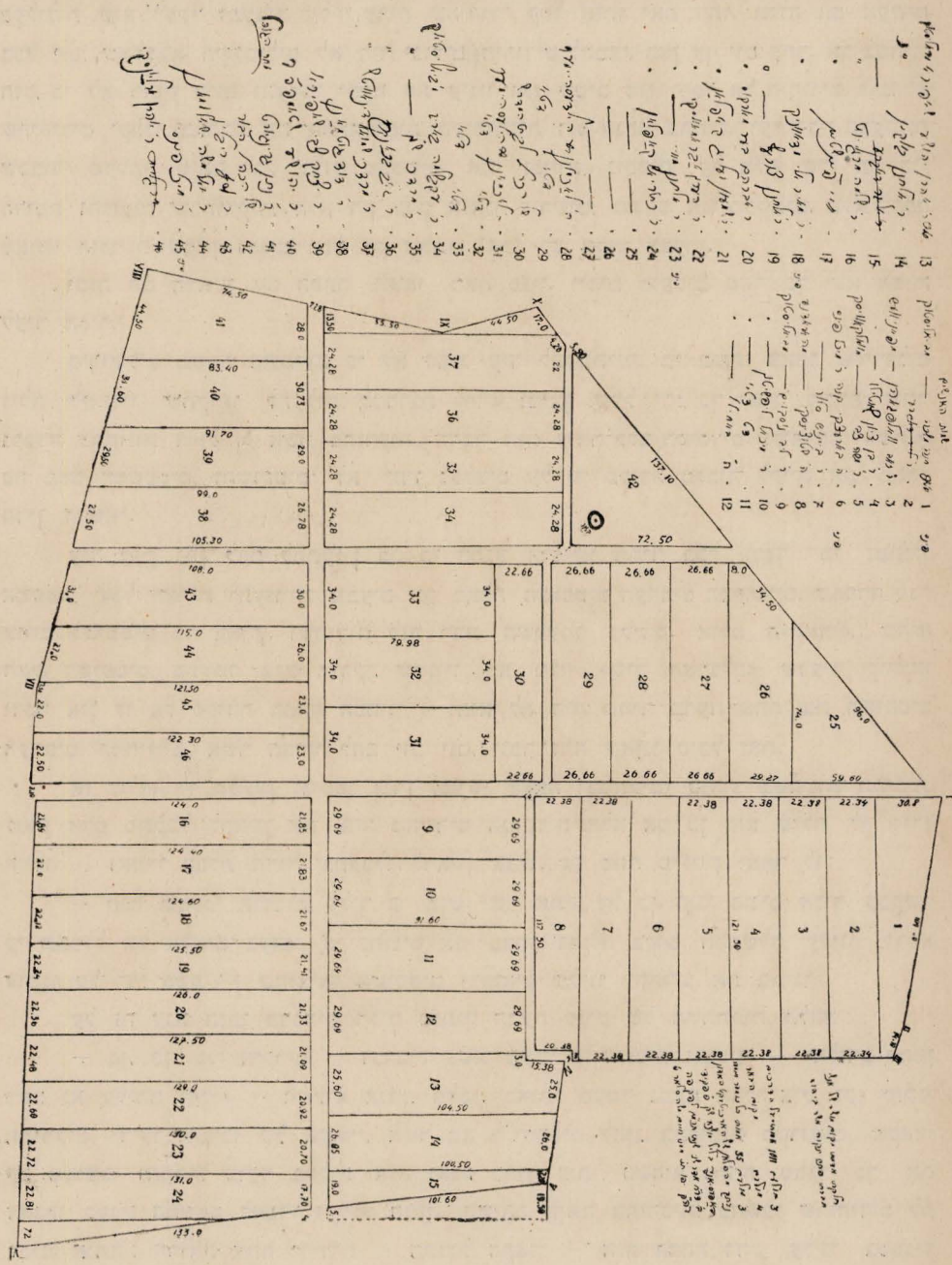

לא עם הערבים ולא עם כל העולם סביבו. וע"כ נתנה לו האפשרות להתעתמן. ואולם החלק הפעיל, המתפרנס מיגיע כפו או ממסחרו, שהוא נושא ונותן דוקא את אחיו היהודים ושמפני זה הוא שכיח תמיד בשוקים וברחובות – הוא נמצא תמיד בהתנגשות עם הערבי, שבמקום אמירת «סלם עליכום» – שלום עליכם – לבן דתו הערבי הרי הוא פוגש את היהודי בסטירת לחי או באגרוף רשע, או בזריקת אבן על ראשו ולפעמים הוא בא עליו גם בעלילות שוא ושקר ומעמיד עליו עדות שהיהודי קלל אותו ואת דתו. ואלה הם מעשים בכל יום, שאלמלא הקונסולים לא היו יכולים היהודים להמצא כאן אף יום אחד. אך בטחוני חזק, כי לא רחוק היום, והערבי יפקח את עיניו ואז ייטיב את יחסו אל היהודים, וממילא שהיהודים יקבלו באהבה את ההתאזרחות העותומנית וגם אנחנו בתוכם. ועל דבר הצעקנות שכבוד מעלתו מיחס לנו, כלום מבקשים אנו זכויות נוספות על אלה של יתר בני הדתות והגזעים שבתורקיה, הלא רק צדק אנחנו דורשים, משפט אנו מבקשים, שלא לקפח מאתנו הזכויות שמהן נהנים הכל רק זולתנו. אכן יש מקום לצעוק.

ובזה תם הראיון עם הפחה ויצאו מאת פניו. וימים מועטים אחר כך יצא הפחה לעיר הבירה.

בירושלים פשטה השמועה כי לא ישוב עוד לפלשתינה, כי בטרם צאתו מירושלים גילה לידידיו שתקותו להעלות למדרגת «ולי» ומובן שעל ידי כך ישיג משרה יותר נכבדה במחוזות ה«וליה» אשר בתורקיה. הדבר הזה עורר בלב המיסדים תקוה אולי ישתנה פה מצב המשפטים, והשופטים לא יהיו נאלצים על פי פקודה מגבוה לקיים את פסק־הדין היפואי.

עוד ענין נתן להם להתענין בו, כי הרגש הרגישו תמיד בכל משך ימי נפתולי המשפט, שכל הצרות והענויים נובעים רק מאלה השופטים הערבים המקומיים, שהפחה מנה אותם לשופטים פה בארץ, ושהודות לזה רבה השפעתו עליהם. אולם ה«קאדי», שהוא ראש השופטים, בהיותו איש תורקי, שמנויו בא מכח «שיך האישלם» שבעיר קושטא ודבר אין לו אל פקודת הפחה המחוזי – הוא לא היה תמיד בדעה אחת את השופטים הערבים המחוזיים, אשר הציקו להם יום יום, ונכר היה שאינו סובל זאת.

הקאדי ראש השופטים ומשפט יהודיה

אז שלחו לו סלומון וגוטמן דורן (מעשי מאפה וממתקים) כנהוג במדינות תורכיה, שאין אדם מתקבל לראיון את אחד מהשרים הנכבדים אלא אם כן הוא שולח לו דורן תחלה – ואחרי קבלת הדורן נתקבלו לראיון אצלו. אז פתח סלומון ואמר לו:

– הנה שמענו אומרים עליך, כי איש ישר אתה, על כן הננו פונים אליך בבקשה כי תתפלל אל אלהים בעדנו, כי נתונים אנו בצרה גדולה בקום הממשלה עלינו לדכא אותנו על ידי פסק־דין שהוציאו השופטים היפואים עלינו להחריב את בתינו.

על זה ענה הזקן בדברים רכים ומתוך הבעת פנים של השתתפות מלאה:

– כן, כן, בני היקרים – ובדברו נשא עיניו אל השמים והוסיף – «אלהים רחמן רחם נא עליהם ועלי» – והוציא אנחה מלבו. באותו מעמד נמצא אצלו איש זקן מזקני התורקים, ידידו וחביבו של הקאדי, אשר בא לירושלים לחוג במקומות הקדושים. הקאדי קם ממושבו והתחיל צועד בקלות אנה ואנה בתוך ביתו, כשהוא משיח מתוך כך את דאגתו בענין המשפט לחברו וידידו הזקן. השיחה היתה בתורכית, בחשבו שהיהודים לא יבינו אותה: הרואה אתה ידידי? – התחיל הקאדי – הנה הפחה דרש עלינו במפגיע

לקיים את פסק־הדין היפואי. מובן הדבר, שאם נסרב לו נסבול מאד... כי איש נוקם ונוטר הוא. ועתה אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי. יודע אני, כי האנשים נקיים מעון, ומושבע אנכי לשפט משפט צדק על פי ספר החוקים. ולפי החוק, פסק־הדין שיצא עליהם על ידי שופטי יפו פסול הוא. אבל איך לא אשמע לפקודתו של הפחה, ואיך לא אגור מפני האיש הזעום הזה? הנני במבוכה גדולה ולא אדע איך לצאת מזה. והקאדי סיים בפנותו אל היהודים: רק לאלהים פתרונים כי הוא גדול על כל, לכו לשלום, נוכח אלהים דרככם.

VIII

סוף המשפט של יהודיה.

כעבור שבועות אחדים אחרי הבקור הזה, והמשפט נקבע להגמר ביום חמישי בשבוע, יום החמשי בא והקאדי, אחרי שברר את הדין והדברים בפני יתר השופטים, שלפי סעיף פלוני... בה«מג'לה» אין על זה עונש של הריסה וניתוץ הבתים, הודיע שהוא מוצא את פסק־הדין היפואי פסול. הדברים יצאו מפיו, והמזכיר רשם אותם בתוך הספר כנהוג. היתכן הדבר—קראו פתאם כל יתר השופטים. הן ידעת כמונו כי מצות הפחה חזקה עלינו לקיים את פסק־הדין בכל תוקף, היות והמשפט הזה הוא משפט מדיני. אם זה משפט מדיני — קרא הקאדי בכעס — למה לו לפחה להביאו אלינו, אל בית־הדין האזרחי, ולאלץ אותנו להוציא פסק־דין נגד תורת ספר החוקים? עליו היה להכניסו אל בית האיזרה — הוא בית מועצת הפחה — שכן שם המקום למשפטים אלה. ואני אין לי כל עסק עם מדיניות מלבד עם משפט אזרחים, והמשפט הזה אינו שם פדות בין מושלמי ובין יהודי. השופטים הערבים, אחרי שמעם את דעת הקאדי על פקודתו של הפחה, הקימו שאון והמולה ולאות מחאה קמו ועזבו את בית־המשפט. למחרת, ביום הששי בשבוע, הגיעה טלגרמה אל הקאדי הזקן מקושטא, כי הורד ממשרתו, ובמשך 24 שעות עליו לעזוב את ירושלים ולצאת לעיר הבירה. למחרת, ביום השבת, בטרם צאת הקאדי מירושלים, באו לפניו השופטים המקומיים לקיים את פסה"ד היפואי, היות שהמה הרוב. הקאדי קיים את פסה"ד הזה, אך בהערה קטנה רשומה על ידו, שאמנם הוא התנגד לזה על יסוד סעיף פלוני... רק יתר השופטים פסקו כך. כעבור יומים קבלו המיסדים גם פסה"ד הירושלמי, המקיים את פסה"ד היפואי בכל תוקף, אלא שהוא מקבל עוד פעם ערעור. המיסדים קבלו את פסה"ד ועשו את הערעור עפ"י החוק, וכל פרטי הדין והדברים והטענות והמענות הועתקו בגרמנית. בצירוף פסה"ד הירושלמי עם הערתו של הקאדי, ואת הכל מסר סלומון להקונסול ד"ר רייץ, הגרמני, במלוי כח והרשאה להאמבסדורה, שבו הבליט את כל פרשת המאורעות שבמהלך המשפט וביחוד הדגיש על הערתו של הקאדי הזקן, הישר באדם, שלא נשא פנים לשום איש והתנגד למעשי הכפיה של הפחה על השופטים להוציא משפט מעוקל. אז הבטיח הקונסול את סלומון בודאות גמורה, כי הנצחון יהיה לצדם.

וכן היה. כעבור מספר חדשים הודיע הקונסול לסלומון כי יצא הפסק־דין לזכותם[1].

---

[1] על פי יומנו של ט. סלומון.

פרק טז.

הביליסטוקיים ותפקידם בתקומת פתח תקוה.

הקמת בתים על אדמת יהודיה ע"י הביליסטוקיים. — הביליסטוקיים נעשים תלמידיהם בעבודה של אכרי פתח־תקוה. — משקם המשותף של הביליסטוקיים— אורח חייהם ומדת הסתפקותם. — הפרינציפ של עבודה עצמית אצל הביליס־טוקיים. — קטע מספר התקנות של אגודתם «אחוה ועבודה». — עולי ביליסטוק: דניאל ליפשיץ. — מרדכי דינוביץ. — אלחנן בולקין. — בן ציון שאטיל. — דב ימיני. — פנחס המאירי (מעהר).

בשנת תרמ"ג, שנה אחרי חורבן המושבה, עם עליתם של קבוצת החלוצים מבי־ליסטוק או «הביליסטוקיים», כפי שהם נקראים על ידי חבריהם החלוצים הראשונים, מתחילה פתח־תקוה השוממה והעזובה להתעורר לתחיה. אז קנו הביליסטוקיים חלקות אדמה מאדמת אכרי יהודיה במרחק שבעה קילומטרים מפתח־תקוה על מנת להקים שם בתים למושב אדם, באופן שעל אדמת פתח־תקוה לא יצטרכו להמצא, אלא רק בשעות העבודה ביום.

אחרי שנבנו הבתים הדרושים, החליטו הביליסטוקיים, על פי עצתו של עורך «החבצלת», ללמוד במשך שנה אצל אכרי המושבה הראשונים את עבודת החקלאות. מסכומי־כסף שוים יסדו להם הביליסטוקיים קרן משותפת לרכישת כל צרכי המשק, וכעבור זמן מה נגשו החלוצים אל העבודה. זקני האכרים שבפתח־תקוה מספרים בהתפעלות על אותם «בעלי הבתים החשובים» מביליסטוק, בבואם להיות תלמידיהם בעבודה, על אופן עבודתם המשותפת ועל יחסיהם ההדדיים — «אותה הקבוצה של עכשיו, אם כי בשם הזה עוד טרם השתמשו אז».

כתם שנת למודם, כשהתלמידים הבאים בימים הללו הספיקו כבר להסתגל לכל עבודה קשה בשדה ובחצר, התחילו להשפיע על חבריהם הראשונים, יקירי ירושלים המשכילים, כי ירדו ממרום שבתם על חולות יהודיה ויתחילו בעבודת אדמת הבצות בפתח־תקוה באופן ממשי יותר. ואז התחיל בנין הישוב החקלאי לחוף הירקון, המתנוסס כיום עם שפעת פרדסיו, שאת פרים הזהב נושאות כיום אניות גדולות אל חופי כל רחבי ימים.

רובם של הביליסטוקיים כבר אינם, בשבקם חיים לדור הבונים אחריהם, ואולם פה ושם בבתיהם, כפופי הקירות וירוקי הגגות מיושן, עוד שמור שריד וזכר, המעידים על אורח חייהם, נמוסם וטעמם של בני העליה הראשונה. בתור אנשים מבעלי המעמד הבינוני, חרדים על מעט רכושם הדל, הביאו עמם מן הגולה את כל אשר היה להם שם, והרי עוד כיום תמצא בבתים ההם, בצדם של הרהיטים המודרניים של הדור

החדש, את הספה הכבדה והמסיבית הצבועה בצבע אדום פשוט, את השולחן הגדול העגול דו־הכנפים, צמוד בכל כבדו אל הקרקע החדש, כאומר: כאן אעמד וממקומי לא אזוז... את פמוטות־הנחושת הצהובים, שבת־ישראל הליטאית מלפנים קדשה עליהם בדמעות עיניה הטהורות את יום השבת, ואת כתב היוחסין המשפחתי — «גמרות הש״ס», כבדות הכרכים, המציצים מתוך ארון הספרים הישן ועמוק־החריצים כמצחו של הוגה־דעות ישיש.

זקני פתח־תקוה, וביניהם הביליסטוקיים, היו נזהרים על פי הסעיף המובא בספר־התקנות של המושבה, «שלא להתקשט בזהב ובבגדים יקרים בימות החול, כי אם לכבוד שבת ויו״ט ולשמחת חתן וכלה». ולא היו מנקבין את תנוכי אזניהן של הבנות, גזירה שמא תחשקנה לעגילים.

כמו כן היו הראשונים הביליסטוקיים שקבעו את הפרינציפ של עבודה עצמית ובספר תקנות האגודה «אחוה ועבודה» שיסדו הביליסטוקיים בזמן ההוא אנו קוראים:

קביעת הפרינציפ של עבודה עצמית בפתח־תקוה על ידי הביליסטוקיים.

«א) העבודה מוכרחת להיות בידי עצמנו דווקא, ובכל עוד שיש היכולת לאיזו עבודה להעשות ע״י הבעלים, אינם רשאים לשכור פועלים בגללה, וזה אחד מחוקי האקונומיה והדרכת ההרגל המחלט אצלנו. הנשים והבנים, בזמן שהם פנויים מבית־הספר והכח בידם לעבודת ידים או השגחה, מחויבים לעזרנו ולחנכם במלאכה. מכלל זה מחויב כל יחיד לשמור סוסו ובקריו וללון אתם יחד ברעותם על האחו בנוה דשא, כיוצא בדבר ישתדל להרויח — — — (מטושטש), שלא בזמן עבודתו ע״י הובלת אבנים וכדומה, למען ירויח מזונותיו.

«בכלל מחויב כל יחיד לשמור דרכי העקאנמיה בכלכלה, הן בהוצאות בית או בגדים וקמוץ שכר פועלים בלתי מוכרחים למען יצליח בעבודתו לחיות מיגיע כפיו.

«ב) משמרת נתונה לאחד מחברינו להקיץ כל העובדים קודם אור הבוקר לעבודה (מטושטש) וכש״כ בזמני קצירה והובלה של תבואות השדה, הדורשים יותר עבודת הלילה מחויבים כלם לעמוד על המשמר.

«ג) על הענינים הדרושים בצורך העבודה והכלים, מחויבים כלם לטכס עצה בעוד מועד ולהתיעץ על צפונתם ולהתלמד מהעובדים, מנסיונות יושבי הארץ האשכנזים וע״י קבוץ רבים ודאגת אחד בשביל כלם».

«ואנחנו, — קוראים אנו הלאה בתקנותיהם של החלוצים הראשונים, — נרתעים אנו לאחורינו בזכרנו הענין הקדוש הזה ומזדעזעים כל חושינו ואבריגו, כי מתי מספר אנחנו, חלושי חיל ורפי אונים והעבודה רבה להחליץ חושים ולהיות לבני חיל נגד כל המפגיעים המכתירים את מצעדי רגלינו, ואם לא נעשה חיל בעבודתנו, חלילה, ואם לא נעמד על המשמר לבלתי הסיח דעת גם רגע ממסלול מהלך ארחינו, רואים אנו את מצבנו ומעמדנו כנלחצים על גשר רעוע בלב ים נורא, אשר רוחות וגלים אדירים יסערו להפיצנו ולהפילנו אותנו ואת חמדת ישראל יחד חלילה.

«**אחת היא** — על כן אמרנו — כי אין מעצור לה׳ להושיע ענוי ארץ **החפצים ליהנות מיגיע כפם באמת**. ולא יבצר ממנו מזמה אם נכון אליו את לבבינו. הבו, אחים! הבו לבכם וכפיכם! לב נשבר ושומר אמונים אלקים לא יבזה, כפים שלובים, המואסות בצע מעשקות וידים חרוצות, אשר לא יאבו לחם חסד ורחוקים מרפיון ובטלה, העובדים ביגיע ולא יפנו אל רהבים, הן מרומים תשכונה ומצדות סלעים משגבן, לחמן

נתן ומימן נאמנים. חזקו, ידידים, אל תיראו, חזקו ידיכם הרפות! בקשו, אחים, צדקה! חפשו אהבה! רדפו שלום אמת! כי זאת הברכה האחת המביאה תשועת עולמים והוא היסוד האמת לקיום על ונצחי. הבה, אחים, ונהיה לבני חיל! כי אין הדבר נקנה, אלא בחבורה, ואין חבורה אלא באחדות ואין אחדות, אלא אגודה של לב ונפש, של אחים רעים ונאמנים.

«על כן אנחנו אלה פה, לב אחד, נפש אחת ומטרה אחת לכלנו. כלנו אנו מקוים, ברצות השם, לצעוד על דרכנו כאנשים ולהיות כבני חיל לפני מערכות ישראל. הבה, נרימה לנו נס האחדות, נשא מגן עבודה ונתקע יתד ופינה להנהגה נוחה ורצויה, האהובה לפני ה' ואנשים. גאוה, קנאה ושנאה תמחה מן העולם! לוקסוס, בגדי כבוד, תכשיטין – בל יהי זכר למו. עצלות, רפיון, תרדמה נשבתה מחברתנו. אין לנו את מי לשנוא ולקנאות! כי אדם לא נכנס בגבולנו, אין לנו במה להתרברב ולהשתרר ונגד מי להתיחס! כלנו על מעלה אחת, ממקור וגזע אחד... (מטושטש). אב אחד לעבודה אחת הוא יגיע כפים באמונה ומלאכה המחיה בעליה בכבוד. ואם את הדבר הזה נעשה וצונו אלקים, נוכל לעמוד, וישכון בפורינו (בתוכינו?) אהבה ואחוה ושלום וריעות ויבנו ממנו חורבת עולם ושממת דור דור נקומם. גם אלקים יתן הטוב וארצנו תתן יבולה».

בשדולים, בהפרזות ובהבטחת ש"י עולמות, כמשוך את התינוקות, משך אחריו שליחם של מיסדי המושבה, אברהם קופלמן, את הביליסטוקיים והביאם אל הארץ, ואולם בבואם ובראותם את אשר לפניהם – ויהיו כזקנים לכובד ראש ולהרגשת אחריות, בעוד שלגבי סבל ומשיכה בעול העבודה, לא היו כמוהם צעירים מלאים עוז וחום עלומים.

ואלה תולדות עולי ביליסטוק – מתי מספר מהם, שהצלנו אילו פרטים לשמותיהם, חייהם ועבודתם בגולה ובארץ.

א.

דניאל ליפשיץ.

נפטר ד׳ אב שנת תרע״ה.

בעירו היה מוכר ספרים, ובהתעורר הרעיון של ישוב א״י, נעשה לאחד מחסידיו הנלהבים. כשבא אחרי כן שליחו של י. מ. פינס, אברהם קופלמן, לביליסטוק למכור חלקות מאדמת פתח־תקוה, קנה גם ד. ליפשיץ שתי חלקות מאדמת המושבה, עמד ומכר את בית־מסחרו ועלה הוא עם בני ביתו לארץ־ישראל ונתישב מתחילה ביהודיה ואח״כ על נחלתו בפתח־תקוה, במקום שנחשב יחד עם בני משפחתו לעובדים החרוצים ביותר.

נסיון בגדול דבורים ותולעי משי ע״י ליפשיץ.

ליפשיץ היה מן הראשונים במושבה, שעשה את הנסיון בגדול דבורים ותולעי משי וגם עסק בנטיעת הז׳רניום, נוסף על נטיעת הפרדס, שהיה עסוק בה, ובכחו ובעצם ידו הצליח גם לבנות לו בית.

מלא הצעות מהצעות שונות לשם הגדלת הכנסתם של אכרי המושבה, היה ליפשיץ מדגיש על הצורך ליסד במושבה בית־אריגה לצמר. הצמר יכובס בנהר הירקון, בכח מניע תעבד מכונת־טויה פשוטה ובמנורים אשר יעמידו בה יכינו את הארג הדרוש לתושבי הארץ.

הוא היה מתקצף וצועק מרה על כל אלה, שהיו מתרשלים בגדול תולעי משי — מקצוע, שלפי דעתו היתה צפונה בו ברכה רבה לעוסקים בו ולכל הישוב העברי כלו.

בתוך עשרים ושמונה המשפחות של תושבי פתח־תקוה, שקבל אותן אחרי כן הברון תחת חסותו ושביניהן נמנה גם ליפשיץ, היה הוא ראש המדברים וכשמסר אחרי כן הברון את מושבותיו לרשותה של יק״א, היה ליפשיץ אחד מהשלשה, שנשלחו בשנת 1900 פריזה להשתדל לפני הברון וחברת יק״א לטובת המושבה.

במשך יותר משבע שנים רצופות, מיום דרכו על אדמת הארץ בראשית שנת תרמ״ג עד סוף שנת תרמ״ט, כתב יומן גדול מקורות הישוב החקלאי העברי בארץ־ישראל, שיש מיחסים לו חשיבות היסטורית מרובה.

בשבתו ביהודיה, ואחר כך בפתח־תקוה, נהל חליפת מכתבים עם ב. פרידנברג ממוסקבה, עם הרב ר׳ שמואל מוהליבר ועם י. מ. פינס.

ד. לפשיץ נפטר ביום ד׳ אב, שנת תרע״ה בפתח־תקוה.

ת נ צ ב ״ ה .

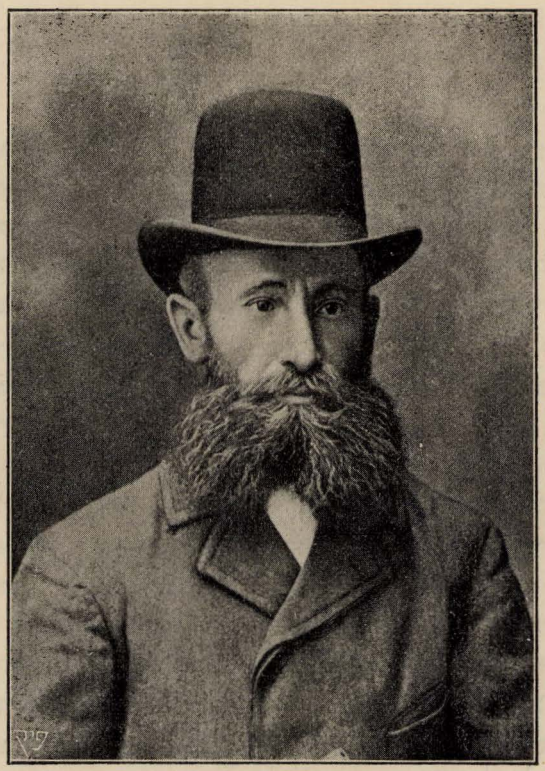

דניאל ליפשיץ

ב.

מרדכי דינוביץ.

נפטר בשנת תרפ"ז.

מרדכי דינוביץ היה בעיר מולדתו סופר סת"ם וסוחר בספרים עתיקים.

בבוא אברהם קופלמן לביליסטוק בענין מכירת חלקות אדמה מאדמת פתח־תקוה העזובה, היה מרדכי דינוביץ מן הראשונים, שנענה להצעה זו. בתור יהודי למדן ואיש עשיר, היה מכובד בעדתו וביתו שמש אז מרכז חשוב לחבת ציון. בהשתדלותו הנמרצה של מ. דינוביץ, הצליח אברהם קופלמן למכור את 2740 הדונם מאדמת פתח־תקוה למאה אנשים מתושבי ביליסטוק ובראש האחד עשר מתוכם, שעלו לא"י ונתישבו ביהודיה, נמנה מרדכי דינוביץ, הסוחר בספרים עתיקים, שהחליט להעשות לחקלאי.

אחרי זמן־מה הוא שב לביליסטוק ובעשרת האלפים הרובל — מחיר בית־מסחרו שמכר שם, הוא קונה את חלקות האדמה מאלה שנמנעו לעזוב את הגולה, שב לארץ־ישראל ומתמסר כלו לעבודת האדמה.

משמר על פי השקפתו ורתחן מטבעו היה תמיד בריב עם צעירי העסקנים במושבה, והימים ימי מלחמת הדבור העברי, העבודה העברית וביחוד השמירה העברית... שביחס לשלשתם היה מרדכי דינוביץ משמר גמור. אך הנה בא המקרה ומרדכי דינוביץ שנה פתאם את דעתו והשלים עם אנשי מלחמתו.

על המקרה הזה מספר אחד מצעירי המושבה:

«הדבר היה בתקופת המלחמה העולמית, בימי הגרוש מיפו. בין המגורשים שבאו לפתח־תקוה היו שתי משפחות שהתנהגותן הבלתי־הגונה גרמה לפחיתות כבוד המושבה והועד המקומי החליט לגרש את שתיהן מגבולות פתח־תקוה, דבר שבאופן רשמי אסור היה לעשותו, היות ופקידי הממשלה התורכית היו מהמבקרים התמידים בבתי המשפחות הללו. ואולם צעירים אחדים מחברי «הקלוב הלאומי הרדיקלי» החליטו להוציא את המשפחות הללו ויהי מה. ולשם יתר תוקף נסינו לשתף במלוי התפקיד הזה גם את זקני המושבה. פנינו לאחדים מהם, בארנו להם את הענין אבל לא נענינו. כל אחד בא באמתלא שלו וביניהם היו גם כאלה שהציעו לשכור להן בית על הגורן שמחוץ למושבה ושתגורנה מחוץ למחנה.

דינוביץ בתור שומר על טהרת החיים במושבה.

«כמעט שהתיאשנו להשיג עזרה מאותם הזקנים, ובלי עזרתם לא יכולנו לעשות דבר, עד שנועזנו פעם ופנינו למרדכי דינוביץ. כשנכנסנו בערב אחד אל ביתו ובארנו לו את מטרת בקורנו, נעץ בנו הזקן את מבטו החד והנוקב כאילו רצה לבחון אותנו ולעמוד על

הסבה האמתית שעוררה אותנו לעשות את הצעד הנועז הזה. ואחרי רגעים אחדים של שתיקה קרא כדרכו בהתרגשות: «טוב מאד! מושבתנו צריכה להיות נקיה!! ובערת הרעה מקרבך!!! ברוכים תהיו, בני! אתכם אנכי».

«תשובתו של מרדכי דינוביץ, ביחוד הטון שבה, היתה הפתעה בשבילנו. לא מרדכי דינוביץ הקפדן, הרתחן, עמד לפנינו הפעם אלא אחד משלנו, חברנו!

«למחרת, בשעה תשע בבוקר, כשבאנו שוב אל ביתו, כבר מצאנו שם את דוב ימיני, את אטינגר הזקן ואת זאב ברנדה כשהם מחכים לפקודתנו.

«והמעשה נעשה.

«המקרה הזה החליש בהרבה את ההתנגדות בינינו העסקנים הצעירים ובין זקני המושבה וביחוד נעשינו ידידים קבועים עם מרדכי דינוביץ».

לאחר מותו, בשנת תרפ"ז, נתגלה, כי היתה לו רשימה סודית של עניים ויורדים, שהיה תומך בהם על ידי תשלומים חדשיים ושבועיים.

חבתו לארץ, שהיתה פשוטה וטבעית, מתבטאת גם בצואתו על פי חלוקת רכושו ליורשיו: שני שלישים מרכושו הגדול השאיר לבנו, שנמצא באמריקה, אבל בתנאי שיבא להשתקע בארץ. את השאר חלק לשני בניו ונכדיו בפתח־תקוה, בתנאי «שלא ימכרו את הנכסי דלא ניידי».

סכומים ידועים השאיר גם למוסדות חסד שונים, ביניהם: 100 לי"מ לבית המלאכה «שערי תורה» ביפו, 100 לי"מ לישיבת «לומזה» בפתח־תקוה, 100 לי"מ ל«תורה ולתפלה», 50 לי"מ לחברת «גמילות־חסד», ועוד. המנוח השאיר אחריו שני בנים, בת ובני בנים במושבה – כלם עובדי אדמה חרוצים. תנצב"ה.

מרדכי דינוביץ

ג.

אלחנן בולקין

נולד בשנת תקצ"ד – נפטר בשנת תרס"ה.

I

רעיון העליה לארץ־ישראל על מנת לחיות בה חיי איש־האדמה התחיל מעסיק את אלחנן בולקין עוד עם ראשית התרקמותו של הישוב החקלאי בארץ. לתכלית זה יסד בביליסטוק קבוצת חברים קטנה, שמטרתה לרכוש נחלת אדמה בארץ־ישראל ועם ההזדמנות הראשונה לעזוב את הגולה על מנת לעלות אל הארץ ולהתנחל על אדמתם. ואולם התגשמות רעיונו זה בפועל ממש באה רק עם בואו של אברהם קופלמן לביליסטוק, שאז הוא רוכש לו בין שאר הביליסטוקיים חלקת אדמה מאדמת פתח־תקוה, ובשנת תרמ"ב הוא עולה יחד עם חבריו על האניה המפליגה ארצה ישראל.

סבלו של בולקין עם רדתו על חוף יפו ומצב משפחתו הנשארת באניה.

כל הסבל והתלאה בדרך הם כאין לעומת אשרו ושמחתו של אלחנן בולקין, ההולך ומתקרב אל משאת נפשו. ואולם כשנצנץ סוף סוף לפני עיניו חופה של יפו, והנה נודע לו פתאם דבר פקודת הממשלה התורכית מקושטא הבירה, לממשלה המקומית «שלא לתת למוסקובים לרדת אל החוף». רק בקושי רב, אחרי שהנוסעים היהודים סלקו לפקידים הממונים על כך סכום עצום «בקשיש», העבירו הספנים הערבים באותו לילה בחשאי, בדרך צדדית, שנים שנים מכל משפחה עד לסלעי החוף, ומשם בין הצורים והסלעים נשאו על כתפיהם של סבלים ערבים בסתר עד החוף, ודרך סמטאות ומבואות נסתרים נכנסו סוף סוף העירה. והיות שבולקין היה מטופל משפחה גדולה והאפשרות לרדת אל החוף נתנה רק לשנים, שנים ממשפחה, נאלץ בולקין, שירד רק הוא עם בנו הבכור, להשאיר את יתר בני משפחתו – את אשתו וילדיו באניה, מבלי לדעת אפילו אימתי ואיזו הדרך יעלה בידם לרדת. אשתו וילדיו עם יתר הנשארים באניה טולטלו בחזרה לבירות ושם, מלאים דאגה ופחד, שמא יוחזרו על ידי השלטונות לרוסיה, ישבו חבויים בחדר לפנים מחדר וחכו לעזרתם של קרובים וגואלים. מהם, הנועזים ביותר, הצליחו לברוח אל הגליל העליון ומשם ליהודה, מה שלא יכלה לעשות האשה עם ילדיה, עד שהופיע אליהם יום אחד יהושע שטמפר, ועל ידי «הוכחה» לשלטונות, שהוא, שטמפר, הוא בעלה ואביהם של האשה וילדיה הצליח להעבירם ליפו.

כשנכנס אחרי כן בולקין עם משפחתו לפתח־תקוה על מנת להתישב על חלקת אדמתו, והמקום שמם ועזוב מיושביו והיום יום קיץ חם מאד, לא נמצאה אף טפת מים לשבור את צמאון הילדים, «עד שנמצא נער ישמעאלי, שהביא בכד קטן מלוכלך מעט מים עכורים במחיר שני מטליקים».

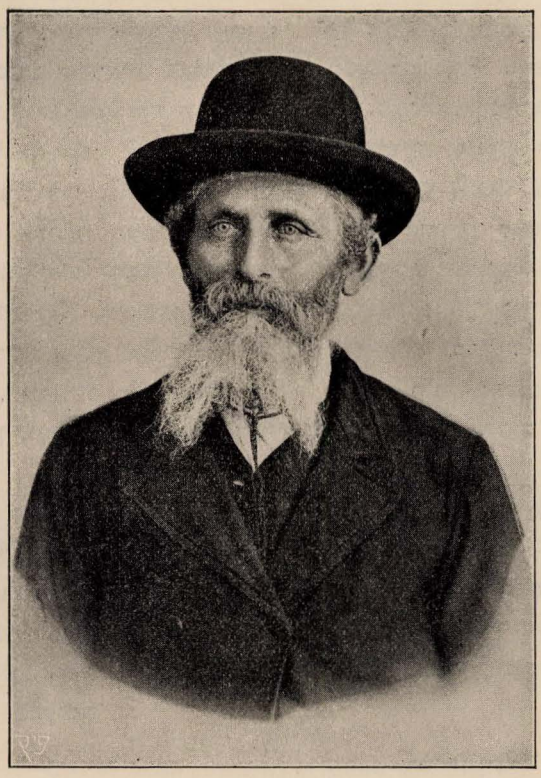

אלחנן בולקין

II

מאין יכולת מסבת הקדחת, ששררה אז בכל תקפה, להתישב בפתח־תקוה, עבר אלחנן בולקין ל«יהודיה».

נסיונו של בולקין בתעשיה לאריזת«אביות»

אחרי שנסיונו הראשון בחקלאות לא הצליח, עלה על לבו של אלחנן בולקין הרעיון ליסד בארץ תעשיה קטנה של אריגת «אַביות»[1], שיוכלו להשתמש בהן בתור לבוש מזרחי מתאים גם ליהודי המקום. רבים מחבריו הביליסטוקיים לעגו לו על רעיונו המוזר, אבל אלחנן בולקין עמד על שלו, ולא עברו ימים מרובים והוא נגש לעשות את הנסיון הראשון. לא חוסר האמצעים הדרושים ולא כל שאר המכשולים לא יכלו לעצור את בולקין באמצע הדרך. האפשרות להשיג צמר לצורך תעשיתו בארץ גופה, בעבודה עצמה להעסיק את בנותיהם של המתישבים החדשים, בצרוף הרעיון המקסים, ש«כל תושבי הארץ היהודים, כחדשים כישנים, יהיו לבושים אדרות הצמר הטוויות והארוגות בבית־חרשתו שלו הראשון בארץ־ישראל» – כל זה עודד את רוחו והלהיב את דמיונו להוציא, ויהי מה, את רעיונו הנועז הזה אל הפועל. בפרוטות, שצבר לתכלית זה, הספיק להביא מביליסטוק את חלקי המכונות ההכרחיות לצורך תעשיתו זו, ובעצם ידו, בהיותו מומחה למלאכה זו עוד מביליסטוק, סדר את בית חרשתו הקטן, שבו היו עסוקים הוא עם בני ביתו וגם חלק מחבריו, תושבי «יהודיה». וכשהברון רוטשילד סר בשעת בקורו בארץ־ישראל ל«יהודיה» וראה את בית האריגה הקטן של אלחנן בולקין, וכשנודעו לו מפיו גם כל פרטי תולדותיו של בית־חרשתו זה, שעוררו את התפעלותו של הנדיב, הזמין אצלו כמות הגונה של «אביות» לחלקן בין אכריו בעקרון ובזכרון־יעקב, במצאו את הלבוש הזה מתאים מאד לאקלים המקום.

סוף בית־חרשתו של בולקין.

כשלש שנים עסק אלחנן בולקין בבית האריגה שלו, במקום שהשקיע את כל כחו, מרצו וממונו עד שלבסוף, מסבות טכניות, כגון הקושי בקנית הצמר מתגרי לוד ורמלה ובהובלת הסחורה, בהיותו אנוס מדי פעם שהיו נגמרות חמש «אביות» לשימן על חמור ולהובילן למקום המיועד, ובעיקר מסבת חוסר היחס מצדם של פקידי הברון, שנמנעו מלתמוך בתעשיתו אף תמיכה כל שהיא, הוכרח אלחנן בולקין להפסיק את עבודתו ולבטל את נסיונו הראשון בתעשיה זו.

III

בשנת תרמ״ח בערך, כשרבים מבני «יהודיה» עברו לפתח־תקוה ומהם נתפזרו למושבות אחרות, עמד אלחנן בולקין ופרק את ביתו שב«יהודיה» והעבירו לראשון־לציון, במקום שהקימו שם מחדש ובעצמו נתקבל בתור עובד טכנאי אל היקב, שעמד אז בראשית הבנותו.

בן שבעים ואחת, כשהרגיש את עצמו חולה, בקש שיוליכוהו לירושלים ושם נפטר אחרי מחלה קצרה ביום כ״א מנחם אב, שנת תרס״ה.

ת נ צ ב ״ ה .

[1] אדרות צמר מפוספסות, שלובשים כאן הפלחים הערבים.

ד.

בן ציון שאטיל

נולד בשנת תקצ"ו – נפטר בשנת תרפ"ו.

בן ציון שאטיל, אחד מראשוני חובבי־ציון ברוסיה, נולד בשנת תקצ"ו, למשפחה יחסנית, בעיר פַּנֶיבֶז, הסמוכה לביליסטוק. כשהגיעה אליו השמועה ע"ד יסוד מקוה־ישראל, מיד פנה במכתב אל מיסדה, קרל נטר, בדבר התישבות חקלאית בא"י. ואולם מכתב־התשובה של נטר, במקום שהוא מתאר את כל הקושי שבדבר להתפרנס מחקלאות בא"י באותו המצב שהארץ נמצאה אז, אינו משפיע אף במקצת על הציוני הנלהב בן ציון שאטיל ובשנת תרמ"ב הוא רוכש ע"י אברהם קופלמן ארבע חלקות אדמה בפתח־תקוה, עולה עם העולים ארצה ישראל, ומתישב ב«יהודיה», כשהוא עובד מתוך אהבה ומסירות, יחד עם בני משפחתו החרוצים ואוהבי־העבודה, את נחלת שדהו בפתח־תקוה.

לאחר זמן, כשתושבי «יהודיה» עזבו את מושבם הארעי וקבעו את ישיבתם בפתח־תקוה, ששם נמצאו שדותיהם, העביר בן ציון שאטיל את ביתו לפתח־תקוה ונתישב על נחלתו.

ארבעים שנה גר ועבד בן ציון שאטיל בפתח־תקוה, מבלי שעזב את המושבה אף יום אחד. ורק בימי המלחמה והגרוש מפתח־תקוה נאלץ להעביר את משפחתו משק ביתו למקוה־ישראל.

בשנת תרפ"ו נפטר בן ציון שאטיל ונקבר בפתח־תקוה.

ת נ צ ב "ה.

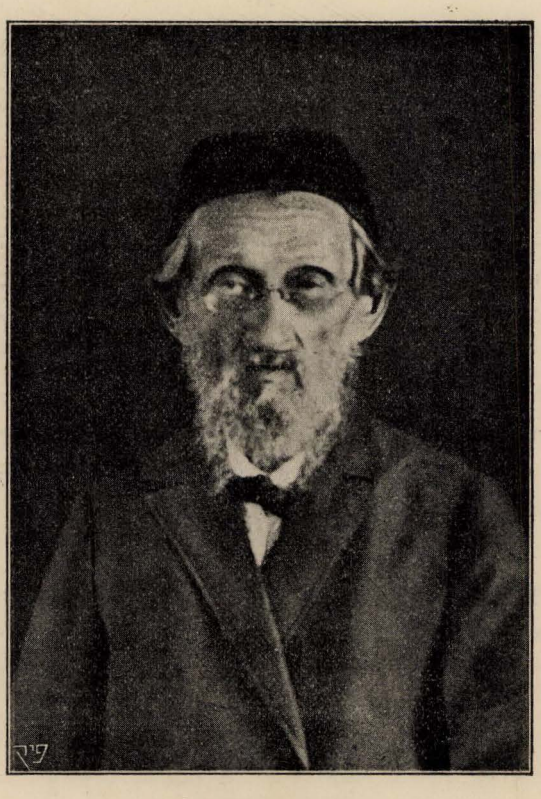

בן ציון שאטיל

ה.

דב ימיני (ליפשיץ)

דב ימיני בתור בעל אופי מסוים ועסקן צבורי ישר.

דב ימיני, אחד מהמוהיקנים האחרונים של דור חלוצי פתח־תקוה, נאמני הדת והמסורת היהודית, השומר בכל אש הקנאות שבו על חותמה הראשון של המושבה האורתודוקסית לבל ימחה. עם כל נסיון מצד הצעירים לפרוץ גדר גדרו ראשונים, מיד מופיע דב ימיני נאפד להבה להלחם ב«אויב» עד חרמה.

הצעירים בהדגישם את «ימיניותו» הקיצונית של ימיני, אומרים עליו: «הוא שחור כפחם». ברם אף אחד מאלה לא יעיז להגיד, כי השחור הזה מזויף הוא, או לקוח על ידי ימיני בהקפה, או מכוון לאיזו מטרה פרטית פעוטה. העין הבריאה, הבוחנת בצבעים ומשיגה סוד מהותו של צבע, לא תראה באותו ה«שחור», מסוגם של הימינים, אלא בטוי נמרץ של אופי, וכל אופי הרי ממילא כבר מעורר אליו יחס של כבוד.

דב ימיני נולד ביום ט״ז שבט, שנת תרכ״ו, בעירה זבלודובה, בסביבת ביליסטוק, בהיותו נער בן שש־עשרה עלה לא״י (בשנת תרמ״ב) יחד עם דודו, אחד מעסקני חובבי־ציון המפורסמים, ר׳ ליב נוסבוים. בשנת תרמ״ג עלה יחד עם חבריו הביליסטוקיים על אדמת פתח־תקוה, שמסבת המצב הקשה, בה נמצאה אז המושבה, נאלץ לעזבה אחרי כן ולהתישב בירושלים. ואולם כיון שכבר שטעם ימיני טעמם של חיי איש אדמה, שוב לא יכול עוד לשבת במנוחה בירושלים ובשנת תרמ״ז הוא עוזב לגמרי את העיר וקובע את ישובו בפתח־תקוה, במקום שבלה את רוב שנותיו בעבודה לטובת המושבה, לפי רוחו והשקפתו הדתית.

מפעולותיו החשובות של דב ימיני לטובת המושבה יש לחשוב את סיועו בסדור ספר האחוזה — העורק הראשי של השלטון העצמי במושבה. ובימי המלחמה שקד ימיני על שמירתו מפני השלטונות התורכיים, בקברו אותו בתוך יקב המושבה, מתחת לחביות היין, וכך אמנם נצל מכליה.

דב ימיני תופש מקום בראש כל המוסדות הדתיים במושבה, עובד באמונה ובמסירות כדרכו, ושלא על מנת לקבל פרס. רוב זמנו ועבודתו מקדיש ימיני ל«חברה קדישא» של המושבה, בהיותו ראש המוסד ובהגינו על כבוד המתים, כהגינו על אינטרסי החיים שבמוסדות אחרים.

דב ימיני סיע כמו כן ליסודו ובנינו של בית הכנסת הגדול הראשון במושבה וגם השפיע על העשיר טקאץ׳ כדי שזה ינדב את נדבתו הגדולה לבנין בית הכנסת הנ״ל, ושנים רבות מלא בו ימיני התפקיד של גבאי.

בשנים האחרונות נושא ימיני משרת מנהל יקב המושבה של «אגודת כורמי התקוה» והוא מקדיש את כל כחו ומרצו כדי לתת מהלכים ליין המושבה בארץ וגם בחוץ לארץ. נוסף על כל אלה משמש ימיני בזמן האחרון גם עוזר למנהל ספר האחוזה, ה׳ משה סלור, הסומך על ימיני בשל בקיאותו הגדולה בעניני המושבה.

לבסוף אם נזכיר עוד כי ביתו של דב ימיני פתוח תמיד לכל כושל וקשה יום, בהעניקו להם מכל אשר לו בעין טובה וביד נדיבה, ויצא, כי הקנאות הדתית, ואפילו במדה הקיצונית ביותר, לא תמיד היא סימן לצרות עין ולרוע לב, כשם שהחופש הקיצוני אינו תמיד ובכל מקום סימן לרחבות הנפש ומוסריות עליונה.

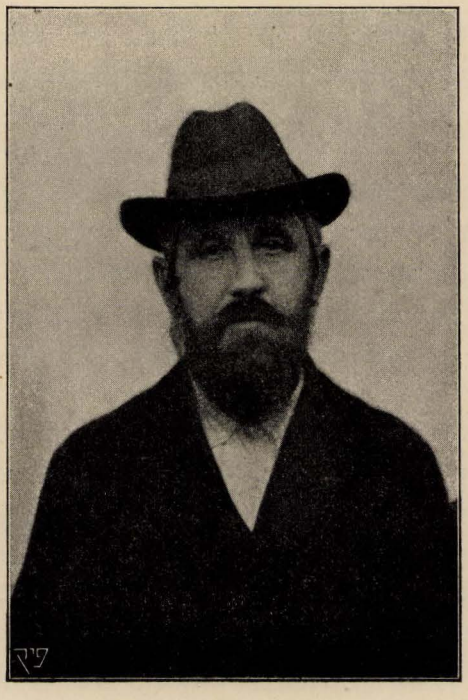

דב ימיני (ליפשיץ)

ו.

פנחס המאירי (מעהר)

פנחס המאירי נולד בפניבז, סמוך לביליסטוק, בי"ח אדר בשנת תרכ"ה. מוצאו ממשפחה, שתורה ודרך ארץ נתמזגו בה יחד, ואביו, יהודי תורני, היה בעל בית־חרושת ללבנים. עד הגיל של בר מצוה למד הנער פנחס ב«חדר» המסורתי שבפניבז ובמלאת לו ארבע־עשרה שנה, שלחוהו הוריו מתחילה לישיבה בקידין ואחרי כן לישיבת דוינסק. בשובו לאחר זמן מדוינסק הביתה, מצאתהו כבר הבשורה, כי אביו רכש לו נחלת אדמה בארץ־ישראל במושבת פתח־תקוה. הדבר היה בשנת 1882, מיד אחרי הפרעות ברוסיה. הוריו של פנחס החליטו כבר אז לעלות אל הארץ, ואולם מבלי דעתם עדיין בברור את המצב ואת תנאי החיים שם, עמד הצעיר פנחס ועלה בתור חלוץ המשפחה אל הארץ, כדי לחקור את המצב שם ולהכין קרקע לבואם של יתר בני משפחתו.

בשנת תרמ"ג, היא שנת עליתם של קבוצת הביליסטוקיים, ופנחס המאירי אחרי רדתו אל חוף יפו, שם פעמיו למושב הארעי «יהודיה», מקום מקלטם של פליטי הקדחת בפתח־תקוה.

פנחס המאירי, בהיותו מחונן מטבעו בחוש מעשי, מצא אחר שנת עבודתו ביהודיה, כי השניות הזו של דירה במקום אחד ועבודה במקום אחר, מהלך שתי שעות, דבר אי־נורמלי הוא, העלול רק להביא את העובדים לידי דלדול גופני ורוחני כאחד, וכי אסור עוד להמשיך, לחיות ולעבוד בדרך משונה כזו. באותו זמן יסד הרב אריה ליב פרומקין על אדמת פתח־תקוה את אחוזת לחמן, ופתח שם גם בית ישיבה ובית תלמוד תורה. אז עזב פנחס המאירי את «יהודיה» ונכנס בתור תלמיד, מורה ופועל כאחד לבית אחוזתו של פרומקין.

עם בואו של ק. ז. ויסוצקי לפתח־תקוה, שלחו אליו בני «יהודיה», בתור עוזר, את פנחס המאירי, כדי למשכו באופן כזה אל צדם של ה«יהודיים», כנגד אלה שרצו לבנות את הישוב על אדמת פתח־תקוה. אריה ליב פרומקין, שעמד בכל תוקף על זה, שהישוב מוכרח להבנות אך ורק בפתח־תקוה עצר בביתו את בגדיו של המאירי, באופן שלא יוכל לצאת את הבית ולפעול על ויסוצקי לטובתם של ה«יהודיים».

אחרי כן, כשנגמר הסכסוך בין ה«יהודיים» ובין ה«תקואים», שמש אמנם המאירי אצל ויסוצקי בתור עוזר, במשך זמן בקורו בארץ. לבסוף, כשרצה ויסוצקי, סמוך ליציאתו את המושבה, לשלם להמאירי בעד טרחתו, נמנע האחרון מלקבל שכר. ויסוצקי קנה לו מתנה חליפת בגדים ואקדח. כמו כן העמיד אז ויסוצקי את המאירי ברשותו של מויאל, שנבחר אז על ידי ויסוצקי בתור בא כחו ומנהלם של חובבי־ציון בארץ־ישראל.

בסכום חמש מאות פרנקים, שהמאירי קבל אז מאת חובבי־ציון, הוא בנה את ביתו, כמו כן נתן לו סכום כסף לקנות צמד בקר לעבודה, וכך לאט לאט רקם לו המאירי את משקו החקלאי.

לאחר זמן, כשהופיע הברון רוטשילד עם עזרתו לפתח־תקוה, פנה פעם המאירי אל פקידו של הברון בבקשה לתת לו מכונה לקצור תבואת שדהו. אותו פקיד, שהיה מחשיב את כשרונו של המאירי בתור חקלאי, לא הסכים לעשות את מבוקשו של המאירי, אלא אם כן ירשם בין מספר האכרים המקבלים עליהם את חסותו של הברון. וכך נעשה המאירי אחד מ«העשרים ושמונה».

כל העת, שהיתה הפקידות של הברון עסוקה בנטיעת הכרמים, היה המאירי עובד אצלה בתור פועל שכיר־יום.

המאירי בתור גבור מגן על המושבה.

מלבד כשרונו ובקיאותו בכל ענפי החקלאות, הצטין המאירי גם באומץ רוחו ולא פעם היה מעמיד את חייו בסכנה. פעם, בליל חורף, כשנודע לבני המושבה, כי בדוים פשטו עם עדריהם על השדות בסביבת הירקון, יצא המאירי בלוית משה שמואל ראב ואחד מפקידי הברון לתפוס את עדריהם ולהביאם אל המושבה. בבואם אל המקום ירה פקיד הברון מאקדחו, והערבים שהרגישו, כי מתנכלים היהודים לקחת אותם עם עדרי בקרם בשבי, שרקו אל עדריהם את שריקתם הרגילה, שהניסה אותם לבתיהם, והרועים עצמם, שמספרם היה רב ממספר היהודים, פרצו לרדוף אחריהם. אז חצו שלשתם, לבושים בבגדיהם, את נחל אבו־ליג'ה, כשהם נאחזים בזנבות הפרות וכך עברו רטובים וקפואים מקור אל העבר השני של הנחל. המה רק הספיקו לעלות על היבשה, והנה הערבים אחריהם...

רק הודות לחשכת הלילה, שגברה וכסתה על הרודפים והנרדפים כאחד, הצליחו האחרונים להשתמט, בהסתרם מאחורי מצבות הקברים שנזדמנו להם בדרך מרוצתם ובשכבם שם כל הלילה עד אור השחר. וכך נצלו מגיני המושבה ממות.

ושוב מעשה: בהיות המאירי מוביל הדואר בין המושבות, נסע פעם בעגלה עם עוד נוסעים אחדים, בדרך מיהודה לשומרון, בין שני הכפרים הערבים קלקיליה וזלזוליה. המה באמצע הדרך, לקראתם חבר בדוים שודדים מזוינים ברובים. כראות המאירי, כי צפויים הם כאן להתנפלות, עודד את רוחם של בני לויתו, שלא יבהלו ושלא יראו כל אותות של פחד, ולשם יתר תוקף השקה אותם מבקבוק הקוניאק שנמצא אתו—כדי לרומם את רוחם. ואולם הבדוים רק קרבו אליהם ומיד נפל רוחם של בני לויתו והמאירי נאלץ לקשור מלחמה יחידי עם תשעת השודדים. תוצאות התנגשותו של המאירי עם הבדוים היתה, שהללו על ידי מכה קשה רוצצו את גלגלתו ופצעו את ידו, ומפרפר בין החיים והמות הובא אל המושבה.

יותר משנה התרפא המאירי אצל הד"ר מזי"ה ובבית החולים של הברון בראשון־לציון ורק אחר כך הוכרח, במצות הרופאים המקומיים, לנסוע לאירופה לעשות שם כמה נתוחים בראשו. הכאב שגרמו לו הפצעים בראשו, הביא את החולה לידי כך, שהוא החליט לשים קץ לחייו.

החריץ העמוק שנשאר בראשו עד היום מעיד, כי רק בדרך נס נשאר המאירי בחיים.

בתור «אות הצטינות» שניה של המאירי יש להזכיר את התבלול שעל עינו הימנית – פרי מחלת העינים הקשה ששררה אז במושבה.

א"ש פעיל וזריז מטבעו, הצטין תמיד המאירי גם בעסקנותו הצבורית. הוא היה חבר בועד של העשרים ושמונה מבני חסות הברון, גם נבחר פעמים אחדות אל ועד המושבה, וזמן ידוע גם עמד בראשו.

בשלש השנים האחרונות הוא ראש מועצת המושבה.

פנחס המאירי (מעהר)

פרק יז.

פתח־תקוה בועידת קטוביץ ור׳ שמואל מוהליבר.

תזכיר של מיסדי פתח־תקוה לועידת קטוביץ.—בחירת ועדה ע״י ועידת קטוביץ לשם חקירת מצבה של פ״ת. — וכוחים על סעיף I שבהצעת הועדה הנ״ל.— ר׳ שמואל מ׳הליבר מגין על אכרי פ״ת. — קטע מהספר «ספר שמואל» על ר״ש מוהליבר.—מכתב מר״ש מוהליבר להרב ר׳ אברהם עבור.—מכתב מר״ש מוהליבר להרב ר׳ שמחה ביק ממוהליב בענין ה«אפיקורסות» של האכרים.— מכתבו של הרב י. ל. פישמן אל ר׳ ש. מוהליבר. — מכתבו של הנ״ל להרב א. ל. פרומקין לפ״ת. — מכתבו של ר׳ ש. מוהליבר אל א״י סלוצקי, אל רש״י פין ואל שאר מנהיגי חו״צ בדבר הסתלקותו של הברון רוטשילד מלתמוך באכרי פתח־תקוה.

I

העזרה הראשונה לפתח־תקוה אחרי חורבנה באה מהועידה הראשונה של חובבי־ציון, שנתקימה בקטוביץ מי״ח עד כ״ג חשון, שנת תרמ״ה.

בועידת קטוביץ, שבה השתתפו אז גדולי האומה העברית, תלו אכרי המושבה הנ״ל תקוות מרובות, כאשר מעיד על זה התזכיר דלקמן, שהוגש לועידה על ידי ראשי המושבה:

התזכיר הנ״ל עשה אז על ועידת חובבי ציון רושם חזק מאד ותקותם של בני המושבה אמנם נתקימה, כי מיד נבחרה ועדה. שהוטל עליה לחקור ולדרוש את מצבה של המושבה ולהביא את הצעותיה לפני הועידה.

בחלק מהפרוטוקולים של ועידת קטוביץ, הנוגע לענין פתח־תקוה אנו קוראים[1]:

«על הסעיף I מהצעת הקאמיסיאן, מעיר האדון ווילרויך מלאנדאן, כי בהיותו בארץ הקדושה, נוכח לדעת, שעל אדמת פתח־תקוה יושבים גם עשירים ובע״ב בינונים, שאינם ראויים לתמיכה בשום אופן. ממרוצת דבריו על דבר השקפותיו בארץ הקדושה נראה, כי ישנם בין הקולוניסטים העומדים על מצב טוב, ובכל זה לא ימנעו את עצמם לפשוט יד ולהנות מכסף התרומה הנועד למלא צרכי אחיהם העניים המרובים. חלוקת כסף התרומה הוא ענין נכבד ומאד נעלה וצריכה להיות מסורה לידי אנשי צדק ומישרים, הרחוקים מכל פניה ונטיה, אנשים כבירי לב ומהירי צדק, להמציא כסף במועדו ליד הנצרכים באמת. להדברים האלה הציע האדון פרייטהאל לתת הכסף למושב «פתח־תקוה» בתור הלואה וחוב מוטל בתורת ערבות קבלנות על כל בני העדה לשלם במשך זמן ידוע.

«האדון קאלישער מציע למסור ענין החלוקה לה׳ ערלאנגער.

---

[1] אספת קטוביץ הראשונה לחובבי־ציון. ליבל טויבש, ווינה.

תזכיר לאספת קטוביץ מאת בני המושבה פתח־תקוה[1].

בשם ד' משובן בלין. תשרי תר"מה

בקשה ותחנונים מלפני הח"מפקח הכבודה בקהטהוין

מבני הקלוניה "פתח תקוה" אשר בשה"ק

אחינו הכבודים והנכבדים! שמעו נא לקול אחיכם הי"ש והמלוכלים הקורסים אליכם מאחת המלכות הרשעות הנוסדות בשה"ק, למען נסיון למופת לרבים מבני עמם להרחקם בפועל את הדרך הנכונה אשר תוביל למטרה הגבוהה והעליה, לחזק את קיומם ולחזק לעתידותיהם בימים יבוא, התבוננו על אחיכם אלה אשר השליכו את נפשם, את שארית הנשם ורכושם מצדד ויקריבו את הלבם ודמם את תקוותיהם ועתידותיהם בחרפם על מזבח הרעיון הקדוש אשר למענו נתפלגתם בספתם היום, ולא תתעלמו מהם! כי כאחד כל הרעיון הקדוש תלוי בהם ואם תאחרו חלילה לפעם את המועד מלהושיט להם יד ויפלו בגופלים בסין מקום עוד ואתם בידיכם כידיהם קצר עולם להרעיון הנעלה אשר אתם מתחזקים בו. כי תקוה ועקת יעקב יעקב ובכלמי בלהות יבוא לכל בני הגלה לרפות את ידיהם מעבוד את עבודת הקודש

שמעונו אחינים וכבדים! ושמעו אחיכם להלה!

מרשעוני החלכלים העוברים לפני העם ליגב את הנשמות ולבנות את הנהרסות לותנו, כלנו לנשים אשר לא יד המחסור ולא יד המלוקה גרשתנו מגן, ואך הרעיון הנשגב של יגי לרגלו בכנוף ויבילנו עד הלום, כי התחזקנו להוליא את המחשבה הגדולה לפועל ונקוה אלה לא ליגע במספר חמשים ושבעה לנפשים. חלקת שדה (שמנים ושלשה דונם להם לכל חלקה) בשוחת נחלה הקרובה ליפו מהלך שתי שעות ומחצי ויהיו כל חלקינו מלא וחמשים וארבעה, ומדת שטח לחמתנו תעלה לשבע עשרה אלף דונם בקירוב, ומחיר הנחלה בלירוף הוצאות על ספר המקנה (קשקענעס) חרבעים ושמנה אלף מרבע מאות ושמונים רו"כ 48480 רו"כ, ולה מקום מושב הנוסד מרשעוני המיסדים בעוך הנחלה בעל חמשה בתי לבן וגדרת לבן גדולה ובאר עמקה 22 מוֹרֶה ועלו הוצאותינו לסך חרבע עשרה אלף רו"כ 14000 רו"כ לך כאשר נפגעו אחדים מהקלוניסטים הרשעונים אשר חשיבו בו. מרוע העוזר העולה והמכמים והבלגות אשר בהנחלה החליטו החברים החדשים, אשר עוד היה לרור כספם מלא. בעצת המיסדים להעתיק את המושב לכפר יהוד, הסמוך למחוזתינו מהלך שעה ורביע, ונקנה שמה חרבעים ושה חלקי קרקע שלשה דונם לכל אחד, במחיר שני אלפים וחמש מאות רו"כ 2500 רו"כ ונבנה שמה שבע עשרה בתי לבן וען והוציאו עליהם חמש עשרה אלף רו"כ 15000 רו"כ גם אשר חפרנו במושב יהוד ולחרי עמל רב מלאנו מים בעומק 4½ מוֹרֶה ויעלה הוצאתינו לסך חמשת אלף רו"כ 5000 רו"כ גם כהמות נסות לחרבעים אלף לנו במחיר 3200 רו"כ פתים ומחרשת עשרה 200 רו"כ עגלות עם כל זיוני הסוסים 1500 רו"כ שנייד משעינע אחת 120 רו"כ סה"כ שקענו בהקלוניה עד היום מקטעים עד מאה אלף רו"כ, ושלשים וארבע משפחות במספר מאה וחמשים ושמנה נפשות ונשבו עד היום, ולהם שמונים ואחד חלקי שדה בפת ושמונה עשר חלקיים בכפר יהוד, ויעבדו את אדמתם בויעת לפי מחרי לאחד את העבודה הזו תחת ידי לגרונום מלומד אשר בא בשברו מהקלוניסטים בסך אלף מאות רו"כ. ההלכה טובה ודינה כי מי הירקון ירטיבו אותה וכלה משקה, ונוכל להוליך ממנה את להמינו די חוקינו, לך ד' המר לנו כי פתאום הבהילתנו הפקודה הנומלה מיאת הפחה מרושלים אשר לרה עינו בנקעינו, להדול מבנות את בתינו ותהי המירה הסיומה הזו לרה גדולה מסין קמוה להקלוניה, כי גדרה את דרכנו בעד ינו ותבילנו במעשור לר בסין לפנות לכל ימין ולא שמאל, כי אשרי חברינו אשר בחול נכונים לדרכם וגם משפחות אחדות אשר בהקלוניה מתגוללת תחת כפת השממה, ולשוב לביתם אין בכחם לחדי כי התגלגל את כספם עד הפרוטה האחרונה. אין דרך לפנינו ללמת כן המבוכה כעת כלה לשוב להמושב הישן בפ"ת אשר עזבנוהו מה שעדר ידיעה נבונה ובמספ נסיון בהליכות מוסדות הישוב, כי מבחנו כעת כי שגינו בעזבנו את המקום בפ"ת בעצת המיסדים מחרי כי המקום ביהוד" לא יכון למקום בהיות אדמתו חול ואבנים ולא מלכת לנו ירק ועשיות אשר הוא אחד מלרבי הקרחים, וגם רחוק הוא מאחוזתנו יותר על המדה הדרושה לחסך הסר. ואם תעיר בפ"ת" נוכל לנקות בסך מלעה בשלשת אלפים רו"כ לחפור חרלים בשדותינו אשר יעליבו את המים הנקוים בהבלעות למרי הירקון, ולנטוע אילנות המבריחים את העריר הרע,

ובזה יוטב גורלנו ונגיע תשועת עולמים;

א) שם ילון לנו בערבון סך לערך עשרת אלפים רו"כ 10000 לבנות את בתינו בהמושב הישן בפ"ת, בעד עובדי האדמה והמושב ביהוד" יהיה כעיר הסמוכה לכפר בעד העזרים והיקרים שבינינו ולביתם ולביהם ולשאר לרבי הקהלה בפ"ת.

ב) " לרבי המלעים לנקות את המעיר 3000 שלשת אלפים רו"כ

ג) " לבנות גשר על החפירה ועד" סעלמת הגודרת את דרבינו ליפן בעצות הנשמים גם לקנות מכונת הקיטור אשר בכחה יעלה את המים מהבאר גם להשתמש בה לרבי רחיים ובית הבד אשר יוכלו להביא פרי ריות להקלוניסטים מסביבותם הערביים סך בערך 5000 חמשת אלפים רו"כ

ד) " לתמוך בידיהם משפחות עניות בסך 3000 שלשת אלפים רו"כ

ה) " להלוה בתורה נ"מח בערבון הנדרות לעשרה משפחות 7000 שבעת אלפים רו"כ בשה 25000 עשרים וחמשה אלף רו"כ

אחינו נכבדים! חלילה לנו לקבוע מסמרות בפרטי חשבוננו זה. והננו מתנים לבם אך מנגד נכון מלרבי הקלוניה ומחסריה לפי דעתנו לנחנו, והיה אם יהיה את לבבכם לתמכנו שלחו לבם מה נבון דבר, הינדע את חוקי מוסדות הישוב והקמת לשפוט בצדק להטיב גורלנו. ויותן לכם לדעת כי פתחדון לא בקי ומלומד במקלוע זה לסדר ולכלכל דבר הישוב בחנכו על הרעה הגדולה הזו, ולא עת לשר לה יעמדת לא כאה בה"ק אשר נגלל למוד אותו אלוף לרפתינו אשר יבא ויבת לפנינו אין תקוה לישוב לא בכלל.

אחים ואדונים וכבדים! דעו את אשר לפניכם ואל תעזבונו! ואם יפליח ד" את מעשי ידיכם ותהיו להלה ולברכה

בקרב הארץ שמותיכם יתנוססו לדור דורים, בדברי ימי עמנו, ותזכו לרמות בשוב ד" את שבת ציון כי ירחם ד" את עמו ואת ארצו, אמן!

עבדיכם המתנפלים לפניכם להתחנן על עמם ועל ארצם ועל נפשות בני ביתם

בני הקלוניה "פתח תקוה" בשה"ק

[1] מאוסף החומר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי באי"י. י. פ.

בשם ד׳ השוכן בציון, תשרי תרמ״ה.

בקשה ותחנונים מלפני האספה הכבודה ב ק א ט א ו ו י ץ,

מבני הקלוניא «פתח תקוה» אשר באה״ק.

אדונים נכבדים! בחירי החבורות הקדושות העומדות בראש התנועה לישוב א״י, שמעו לקול אחיכם האובדים והאומללים הקוראים אליכם מאחת המושבות הראשונות הנוסדות באה״ק, למען היות למופת לרבים מבני עמם להורותם בפועל את הדרך הנכונה אשר תובילם למטרתם הגבוהה והנעלה, לכונן את קיומם ולחוש לעתידותיהם בימים יבאו, התבוננו על אחיכם אלה אשר השליכו את נפשם, את שארית הנם ורפושם מנגד, ויקריבו את חלבם ודמם את מקומיהם ועתידותיהם בארצם על מזבח הרעיון הקדוש אשר למענו נאספתם היום, ואל תתעלמו מהם! כי כבוד כל הרעיון הקדוש תלוי בהם. ואם תאחרו חלילה הפעם את המועד מלהושיט להם יד ויפלו בנופלים באין מקים עוד, ואתם בידיכם כריתם קבר עולם להרעיון הנעלה אשר אתם מתחזקים בו, כי תקיף זעקת שבר חללי «פתח תקוה» את כל נאות יעקב וכצלמי בלהות יהיו לכל בני הגולה לרפות את ידיהם מעבוד את עבודת הקודש.

שמעונו, אדונים נכבדים! וישמע אליכם אלהים!

מראשוני החלוצים העוברים לפני העם לישב את הנשמות ולבנות את הנהרסות אנחנו, כלנו אנשים אשר לא יד המחסור ולא יד המצוקה גרשתנו מגו, ואך הרעיון הנשגב של יא״י צררנו בכנפיו ויביאנו עד הלום, כי התחזקנו להוציא את המחשבה הגדולה לפועל ונקנה איש איש, במספר תשעים ושבעה אנשים, חלקת שדה (שמנים ושלשה דונם לכה״פ לכל חלקה) באחוזת נחלה הקרובה ליפו מהלך שתי שעות וחצי, ויהיו כל חלקינו מאה וחמשים וארבעה, ומדת שטח אדמתנו תעלה לשבע עשרה אלף דונם בקירוב, ומחיר הנחלה בצירוף ההוצאות על ספר המקנה (קושאנעס) ארבעים ושמנה אלף ארבע מאות ושמונים רו״כ 48480 רו״כ. ולה מקום מושב הנוסד מראשוני המיסדים בתיך הנחלה בעל חמשה בתי אבן וגדרת צאן גדולה ובאר עמקו 22 מטר ועלו הוצאותיו לסך ארבע עשרה אלף רו״כ 14000 רו״כ. אך כאשר נפגעו אחדים מהקלוניסטים הראשונים, אשר התישבו בו, מרוע האויר העולה מהאגמים והבצאות אשר בהנחלה, החליטו החברים החדשים, אשר עוד היה צרור כספם מלא, בעצת המיסדים להעתיק את המושב לכפר «יהוד», הסמוך לאחוזתנו מהלך שעה ורביע, ונקנה שמה ארבעים ושש חלקי קרקע, שלשה דונם לכ״א, במחיר שני אלפים וחמש מאות רו״כ 2500 רו״כ ונבנה שמה שבע עשרה בתי אבן וגם והוציאנו עליהם חמש עשרה אלף רו״כ 15000 רו״כ גם באר חפרנו במושב יהוד ואחרי עמל רב מצאנו מים בעומק 47 מתר ויעלה הוצאותינו לסך חמש אלף רו״כ 5000 רו״כ גם בהמות גסות ארבעים יש לנו במחיר 3200 רו״כ אתים ומחרשות עשרה 200 רו״כ עגלות עם כל זיוני הסוסים 1500 רו״כ שנייד מאשינע אחת 120 רו״כ ס״ה שקענו בהקלוניא עד היום מתשעים עד מאה אלף רו״כ, ושלשים וארבע משפחות במספר מאה וחמשים וחמש נפשות נתישבו עד היום, ולהם שמונים ואחד חלקי שדה בפ״ת ושמונה עשר חלקים בכפר «יהוד», ויעבדו את אדמתם בזיעת אפם אחרי למדם את העבודה הזו תחת ידי אגרונום מלומד אשר בא בשכרו מהקלוניסטים בסך שלש מאות רו״כ. האדמה טובה ודשנה כי מי הירקון ירטיבו אותה וכלה משקה, ונוכל להוציא ממנה את לחמינו די חוקינו, אך ד׳ המר לנו! כי פתאום הבהילתנו הפקודה הנמרצה מאת הפחה מירושלים אשר צרה עינו במעשינו, לחדול מבנות את בתינו, ותהי הגזרה האיומה הזו לצרה גדולה מאין כמוה להקלוניא, כי גדרה את דרכנו בעדינו ותביאנו במשעול צר באין לפנות אל ימין ואל שמאל, כי שארי חברינו אשר בחו״ל נכונים לדרכם וגם משפחות אחדות אשר בהקלוניא מתגוללות תחת כפת השמים ולשוב לביתם אין בכחם אחרי כי התנצלו את כספם עד הפרוטה האחרונה, אין דרך אחרת לפנינו לצאת מן המבוכה כעת כ״א לשוב להמושב הישן «בפ״ת», אשר עזבנוהו מהעדר ידיעה נכונה ומאפס נסיון

בהליכות מוסדות הישוב, כי נוכחנו כעת כי שגינו בעזבנו את המושב בפ״ת בעצת המיסדים אחרי כי המושב «ביהוד» לא יכון למושב, בהיות אדמתו חול ואבנים ולא תצלח לגני ירק ונטיעות אשר הוא אחד מצרכי הקולוניות ההכרחים, וגם רחוק הוא מאחוזתנו יותר על המדה הדרושה לחפץ האכר. ואת האויר «בפ״ת» נוכל לנקות בסך מצער כשלשת אלפים רו״כ לחפור חריצים בשדותינו, אשר יוליכו את המים הנקוים בהבצאות למי הירקון, ולנטוע אילנות המבריחים את האויר הרע. ובזה יוטב גורלנו ונגשע תשועת עולמים:

א. אם ילוו לנו בערבון סך לערך עשרת אלפים רו״כ 10000 לבנות את בתינו בהמושב הישן «בפ״ת» בעד עובדי האדמה והמושב «ביהוד» יהיה כעיר הסמוכה לכפר בעד העשירים והזקנים שבינינו ולביה״ס ולביה״כ ולשארי צרכי הקהלה בפ״ת.

ב. לצרכי האמצעים לנקות את האויר 3000 שלשת אלפים רו״כ.

ג. לבנות גשר על החפירה וועד סעלאמא הגודרת את דרכינו ליפו בעתות הגשמים גם לקנות מכונת הקיטור אשר בכחה יעלו את המים מהבאר גם להשתמש בה לצרכי החיים ובית הבד אשר יוכלו להביא פרי ריוח להקולוניסטים משכניהם הערביים סך בערך 5000 חמשת אלפים רו״כ.

ד. לתמוך בידי שש משפחות עניות בסך 3000 שלשת אלפים רו״כ.

ה. להלות בתורת גמ״ח בערבון השדות לעשרה משפחות 7000 שבעת אלפים רו״כ.

בס״ה 28000 עשרים ושמונה אלף רו״כ.

אדונים נכבדים! חלילה לנו לקבוע מסמרות בפרטי חשבוננו זה. והננו נותנים לכם אך מושג נכון מצרכי הקולוניא ומחסריה לפי דעתנו אנחנו, והיה אם יהיה את לבבכם לתמכנו, שלחו לכם איש נבון דבר, היודע את חוקי מוסדות הישוב והוא ישפוט במה להטיב גורלנו, וזאת לכם לדעת כי מחסרון איש בקי ומלומד במקצוע זו לסדר ולכלכל דבר הישוב באתנו כל הרעה הגדולה הזו, וכל עת אשר לא ימצא איש כזה באה״ק, אשר נוכל ללמד אותו אלוף לראשינו, אשר יצא ויבא לפנינו אין תקוה לישוב א״י בכלל.

אחים ואדונים נכבדים! דעו את אשר לפניכם ואל תעזבונו! ואם יצליח ד׳ את מעשי ידיכם ותהיו לתהלה ולברכה בקרב הארץ ושמותיכם יתנוססו לדור דורים, בדברי ימי עמנו, ותזכו לראות בשוב ד׳ את שיבת ציון כי ירחם ד׳ את עמו ואת ארצו, אמן!

עבדיכם המתנפלים לפניכם להתחנן על עמם ועל ארצם ועל נפשות בני ביתם

בני הקלוניא «פתח תקוה» באה״ק

אהרן יהושע שפירא

שלמה מרגליות

דניאל ליפשיץ

מרדכי דינאוויטש

משה צבי

שמואל רוחאמקין

א. ב. מרקוס

«אחרון דבר ד״ב רבינוביץ וה׳ גארדאן. הראשון תמך עצת פרייטהאל והשני הסכים לדברי קאלישער – נתקבל הסעיף על פי הצעת הקאמיסיאן בלי כל שנוי».

הלאה נראה מתוך פרוטוקולי הועידה, כי הרב שמואל מוהליבר, שהיה נשיא הכבוד של הועידה, היה ידידה ומגינה הנלהב ביותר של פתח־תקוה, שכן אנו קוראים שם:

«הרה״ג מאהליוער מבאר את התנאי, שהתנה בעת מסירת הסך הנ״ל, שכונתו היתה לתלות את מסירת הכסף ממשלוח התמיכה בעת הראויה לבני פתח־תקוה».

יחסו של ר״ש מוהליבר לפתח תקוה.

ואולם יחסו הלבבי של ר׳ שמואל מוהליבר לפתח־תקוה מתחיל שנים אחדות עוד קודם לכן, שאז הספיק כבר לעשות לא מעט לשם חזוק מצבה של המושבה העברית הראשונה בא״י.

ב«ספר שמואל», זכרון להרב שמואל מוהליבר אנו קוראים:

«בשנת תרמ״ג נסע הרב רש״מ לערים שונות ברוסיה כדי לעורר את לבות העשירים הנדיבים לקנות קרקעות בארץ־ישראל. בדרך מסעיו סר לביליסטוק והצליח להשפיע על ראשי העיר ונכבדיה לקנות להם אחוזת נחלה במושבה «פתח־תקוה», כדי לעזור לחדש את בנינה, אחרי שנעזבה ונחרבה מפני סבות וגורמים שונים. בנסיעתו זו עלה בידו לעזור לטובה למצב המושבה פתח־תקוה. בהתישבו בביליסטוק פנה במכתבים רבים גם לגדולי עמנו, אשר במערב אירופא ועוררם על מצבה הנורא של המושבה ההיא ועל הצורך לעזור להתחדשותה ולבנינה».

בין המכתבים של הרב מענין ביחוד מכתב אחד, שכתב להרב הירשובץ, שנסע אז בערי מערב אירופה לטובת ישוב ארץ ישראל, וזוהי לשונו:

«ב״ה כ״א מרחשון תרמ״ד.

«לידידי הרב מ׳ אברהם עבור נ״י שלום וכט״ס.

«מכתבו מברלין קבלתי — — בדבר, שהגיד לו ידי״נ הגאבד״ק בערלין מהר״ע הילדסהיימער נ״י, שהוא טרוד אודות פתח־תקוה לייסד שם תורה ויראת שמים, ידרוש נא בגיני בשלומו הטוב ויאמר לו בשמי, כי לייסד תורה בפתח־תקוה אינו דבר נחוץ, כי בע״ה כמעט כל בני פתח־תקוה הם יודעים תורה ויראי ה׳ ולייסד ישיבה שם אין המקום גורם, כי מציון תצא תורה. וגם אודות בית ת״ת אין לע״ע מה לדאוג כלל, כי לע״ע רוב הנוסעים נסעו רק בעצמם וב״ב נשארו בביתם, וכשיצטרכו לזה, לא יחסרו לומדי תורה בירושלים ובעד הוצאות מעטות יושיבו מלמד לבניהם, ואין לנו לדאוג רק בעד ישוב הארץ, היינו שלא יחסרו להם הבהמות והכלים הדרושים לעבודת האדמה ובתים לשבת שם.

«ידידו הדו״ש ומברכו שיצליח במלאכותו.

שמואל בהרב מהרי״ל מאהליווער».

II

כשאחדים מקנאי החלוקה בירושלים התחילו חותרים תחת יסודו של הישוב החקלאי העברי בא״י ובכללו גם פתח־תקוה, בהאשימם בפסקוילים שלהם את האכרים היהודים באפיקורסות, בחלול שבת וכדומה ומכתב־פסקויל בעל תוכן זה נתקבל גם לידי הרב שמחה ביק ממוהילב, שפנה לשם ברור הענין אל ר׳ שמואל מוהליבר, עונה לו הרב כדברים האלה:

הגנתו של ר״ש מוהליבר על פתח־תקוה בפני מוציאי דבה.

«מה שכתב כ״ת שקיבל מכתב מירושלים עיה״ק, שאנשי הקאלאניעס הפכו עורף ומחללים את יום שבת קודש ועושים בו כל מלאכה כבימי החול, מה אמר ומה אדבר על מכתבים כאלה, המוציאים דבת שוא ושקר על אחינו היקרים, אשר עזבו את ארצם ואת משפחתם לעבוד אדמת הקודש, והם סובלים כל עמל ותלאה רק בשביל קדושת

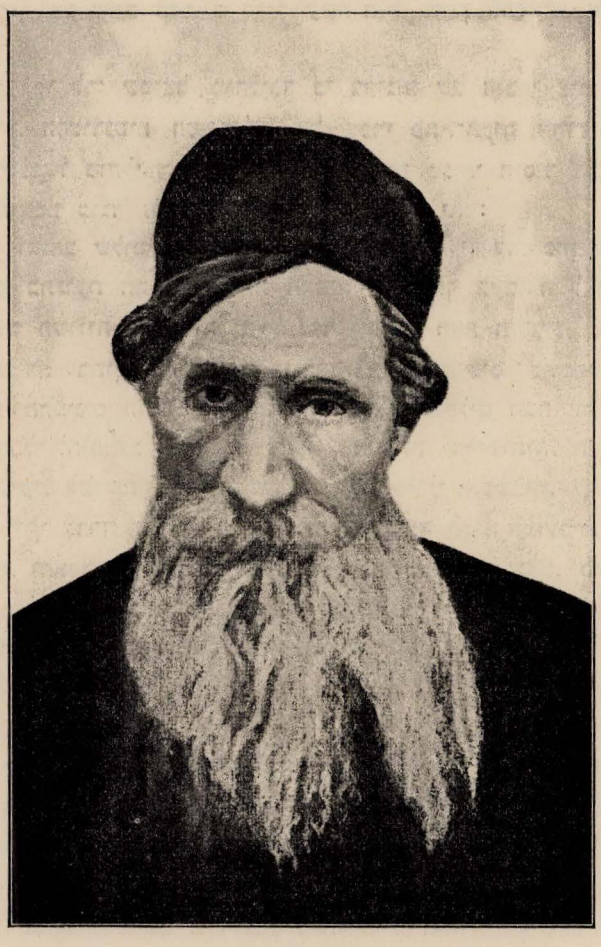

הרב שמואל מוהליבר

נולד כ"ז ניסן תקפ"ד – נפטר י"ט סיון תרנ"ח.

וחביבות הארץ, אנשים כאלה יחללו את יום השבת? הן הקולוניה פתח־תקוה ידועה לי היטב, וכל אנשיה הם יראים ושלמים, יש להם גם שני רבנים, אחד הוא ממחננו, אשר הוא מורה צדק אצלם, יורה גם ידין, והשני הוא הרה״ג ר׳ ליב פרומקין נ״י, שהיה אב״ד בעליקסאט אצל קאוונא, הוא יסד בית תלמוד תורה יפה אף נעים וכעשרים נערים ילמדו תחת השגחתו ולו ראה כ״ת את אבותיהם איך בגודל ענים ולחצם ועמלם הרב הם מלאים שמחה על כי זכו להפריש מעשרותיהם, אזי היה יודע מעצמו הדיבת שוא של המכתב מירושלים. ואם כותב המכתב הנ״ל עשה זאת בזדון להבאיש את ריחם, לא יאבה ה׳ סלוח לו».

כן כשנודע לו לר׳ שמואל מוהליבר כי בחוגים של חובבי ציון ברוסיה מעדיפים את בילי״ויי גדרה, הסטודנטים המשכילים, על אכרי פתת־תקוה, החרדים ועובדי האדמה הפשוטים, שר׳ שמואל מוהליבר ראה דוקא באלה את מניחי היסוד הממשי לישוב חקלאי עברי, הריהו מתקומם כנגד זה בכל תוקף ודורש שנוי יחס:

«רב גאון ואוהב שלום זה,—כותב באותו ענין הרב י. ל. הכהן פישמן בספרו «ספר שמואל», — ראה בתנועת חבת ציון את האפשרות לשתף בעבודה לאומית אחת את כל הזרמים והמפלגות השונות שביהדות, אבל יחד עם זה ראה והדגיש, כי החפשים הולכים ומבצרים להם עמדה בתוך התנועה הלאומית והם משתמשים בהשפעתו כדי לחבב את רעיון הישוב על ההמונים התמימים. אבל תחת זאת מנהלים המה את עצם העבודה רק על פי דעתם, מבלי להתחשב כלל עם היהדות החרדית ודרישותיה. יחס כזה היה מורגש ביחוד, כשהיו מגיעים לפרשת התמיכה, שהיתה נתנת לבני המושבות. על הרוב היו מבכרים בתמיכה זו את רוקי גדרה המעטים על בני משפחות פתח תקוה המרובים, משום שהראשונים נחשבו למשכילים והאחרונים לחרדים. מצב כזה בתוך התנועה גרם, כי הרב מוהליבר, זה הגאון והמתון ומלאך השלום, יצא מגדר סבלנותו ועל פי דרישתו נקראה אז ועידה מיוחדת מאת באי כח החברות והאגודות השונות של חובבי ציון, כדי לשנות את סדרי ההנהגה לטובה».

III

עד היכן הגיעה אהבתו, מסירותו ודאגתו—דאגת־אב ממש—של ר׳ שמואל מוהליבר לאכרי פתח־תקוה ולמצב חייהם ועבודתם לכל פרטיהם, אפשר לראות ממכתבו זה ששלח לאחד מהחשובים ביותר שבאכרי המושבה, לר׳ ארי ליב פרומקין:

מכתב מר״ש מוהליבר להרב א. ל. פרומקין בעניני פתח־תקוה.

ב״ה ועש״ק וישלח תרמ״ה.

כבוד ידידנו הרה״ג המפורסם חריף ובקי בחדרי תורה, ואוצרו היא יראת ה׳ טהורה רש״ת מו״ה ארי׳ ליב פרומקין נ״י, רב שלום וברכה.

מכתבו היקר מן כ״ה מרחשון קבלתי תמול, ורב תודות לכה״ר על אשר ביאר במכתבו את מצב בני הקאלאניע פתח־תקוה והגם כי רוב הדברים נודע לי מכבר. אמנם לשמחת לבבי היה לי על אשר מתוכו ראיתי כי כה״ר משתתף בצערם כראוי לאיש נכבד ויקר כמוך, ובטוח אנכי, כי אם יודע צערם לרבים, ובפרט לאחינו האשכנזים, אשר הרבה מגדוליהם רוצים לקחת חלק בישוב אה״ק – יועיל להם הרבה בזה— והנה בלי ספק כבר נודע לכבוד ידידי את האספה שהיתה בקאטאוויץ, וכי נשלח עשרת אלפים פראנק לה׳ ערלאנגער בפאריס עבור בני פתח־תקוה. ובלי ספק כבר הודיעם הדירקעטאר הירש, אשר גם הוא יהי׳ המחלק ביניהם. ותקותי חזקה, כי מעתה ישים הדירעקטאר עין השגחתו על הקאלאניא הנ״ל ולא יסבלו

מכתב הרם ש' ל' שמואל מוהילבר לחרב אריה פרומקין בענייני פתח־תקוה [1]

ש' ל' שמואל מוהילבר
חברון

ידידי הרב ר' אריה פרומקין שליט"א

שלום וברכה!

הנני בזה לאשר קבלת מכתבך מיום ... ובו הודעת לי על הוועד שנתמנה בפתח־תקוה, ועל הכוונות שיש לכם לעשות בשביל המושבה. ואני מברכך בכל לבי שתצליחו בכל אשר תפנו, ושתזכו לראות בנחת את פרי עמלכם.

בנוגע לשאלתך אם כדאי לכם לקנות את בתי המושבה מידי החברה, הנני להשיב לך כי לדעתי כדאי הדבר מאוד. הבתים בנויים היטב, והמחיר שנקבע אינו גבוה. אם תקנו אותם, תוכלו להשכיר אותם לדיירים ולהשתכר מזה הכנסה קבועה. ועוד, כשתהיו בעלי הבתים, תוכלו לקבוע את התקנות בעצמכם, ולא תהיו תלויים ברצונם של אחרים.

אמנם יש לשקול היטב את ההוצאות הנלוות לקנייה, כגון מסים ותיקונים, אך אלה אינם גדולים ביחס לערך הנכסים. אני ממליץ לכם לקנות, ובלבד שתעשו זאת בזהירות ובמשפט.

בברכה ובידידות,

ש' ל' שמואל מוהילבר

---

1 מכתב זה נמצא בין ניירותיו של הרב פרומקין ז"ל, ונראה שלא נשלח מעולם. הוא נכתב בכתב ידו של הרב מוהילבר, ונשאר בארכיון המשפחה.

עוד חרפת רעב חלילה. אולי יהיה הדירעקטאר הירש אצלם ואם לא, אולי יאבה כבוד ידידי להטריח וליסע אליו ולאמר לו כי דורש אני בשלומו באהבה. וכי גם מאד לא נתתי אומן לדברי מוציאי דיבה, אשר אמרו כי אינו רוצה חלילה בטובת העולים לאה״ק לעבוד את האדמה, ובפני כל אמרתי כי אצלי הוחזק לאיש נכבד ונבון דבר לאשורו, ולו יאבו אחינו לשאל בעצתו ולשמוע לדבריו, בלי ספק ייטב להם, ובפרט כעת אשר כבר הודו גם רוב מנגדיו, כי רק טובת העולים ידרוש. ע״כ בטחוני חזק כי כל מה שיהיה ביכולתו לעשות לטובתם לא ימנע מלעשות. וגם זאת בטוח אנכי כי יעשה וגם יוכל, כי גם יכולתו הרבה בזה. ובעזה״י לא יבצר מאתו לעשות לטובתם כרצונו. בקשתי מכבוד ידידי, אשר יאבה נא להודיעני איך היו ימי הגשמים, ואיך היתה הזריעה אצלו בפרט, היינו כמה זרע חטים, שעורים וכו׳ כל מין בפני עצמו, וגודל השטח מהאדמה שנזרע, כמה פרות חולבות יש לו, וכמה לעבודה, ואם קנה עשתרות צאן, ומה מקוים משנה הבאה? כן יודיעיני בכלל מאחינו בני הקאלאניע במה יחיו? ומה זרעו בשנה זו? ואם האיסור שלא ינוחו באה״ק הבאים מרוסיא רק שלשים יום הוא בתוקף וחוזק? ואם יועיל לזר להכתב תחת עול השולטאן! נא להודיעני הכל בפרט את כל הידוע לו.

והנני ידידו עוז הדו״ש באה״ה מברכו בשלום והצלחה שמואל בהרב מוהר״ל מאהליווער

ידרוש נא בגיני בשלום אחינו האומללים בני פתח־תקוה. בל ישכחו על דברי הכתוב: קוה אל ה׳ חזק ואומץ לבך וקוה אל ה׳. והוא תקוה עוז לכל הבוטחים בו באמת. ועוד ישגא אחריתם אי״ה.

ידידם הדורש בשלומם. הנ״ל

IV

שנים אחדות אחר כך, כשהחליט הברון להפסיק, מסבות ידועות, את תמיכתו לעשרים ושמונה מאכרי פתח־תקוה, שהתחילה אז רק לפני זמן־מה, מתעורר ר׳ שמואל מוהליבר וכותב בענין זה מכתב ארוך אל רא״י סלוצקי, אל רש״י פין ואל שאר המנהיגים של חובבי ציון, ואלה דברי המכתב:

«בהקולוניא פתח־תקוה אינו רוצה הנדיב להחזיק את הכ״ח משפחות, כפי הדעפעשע מהבאראן ומכתבו של ה׳ שייד אלי. עכ״ז הבטיח לי ה׳ פראנק, שהוא ישתדל שיחזיקם עוד גם בשנה זו. האמת אגיד ולא אכחד, כי לו היה באפשר לחברת חובבי־ציון להחזיק את הקולוניא פתח־תקוה, היה זה טוב מאד בכל הפרטים. כי באמת מהנהגת האדמיניסטרציה עמהם כיום לא יהיה שום תכלית, ורק יעשו אותם לעצלים ובטלנים, כי כל אחד אומר, שהוא אינו יודע למי הוא עמל. אבל אם אין זאת באפשרות הועד לע״ע, צריכים לכתב תומ״י להנדיב, אשר הועד הוא לע״ע בראשיתו ואין לו מוצא לכסף עד אשר תעבור שנה והנדבות תתאספנה מכל המדינה, ע״כ בשנה זו יחזיקה הוא בחסדו. אך עכ״ז חובה על הועד להוציא על פתח־תקוה את הדברים היותר מוכרחים בלי שום עכוב»

ודבריו של ר׳ שמואל מוהליבר, שתמיד ובכל מקום היו נשמעים בכל הרצינות הראויה, פעלו גם הפעם.

עם בקורו בשנת תר״ן בא״י בקר ר׳ שמואל מוהליבר גם בפתח־תקוה וביהודיה, במקום שהראה התענינות מרובה בפרטי חייהם ועבודתם של האכרים והביע את בטחונו בעתידה המזהיר של המושבה.

פרק יח.

בקורו של ק. ז. ויסוצקי בפתח־תקוה והעזרה הראשונה של חו״צ למושבה.

ראשית עבודתו של ק. ז. ויסוצקי לרעיון ישוב א״י. – ק. ז. ויסוצקי ופרץ סמולנסקין בקשר עם ישוב א״י. – ק. ז. ויסוצקי בתור אחד ממחוללי אספת קטוביץ ומיסדי חברת חו״צ ברוסיה.—מצבה של פתח־תקוה בזמן בקורו של ויסוצקי את המושבה. – פרטי קבלת פני ויסוצקי וד״ר הרמן אדלר על ידי אכרי המושבה. – השיר שהוגש לק. ז. ויסוצקי ע״י נערה בת עשר. – רבים מבני המושבה מגישים להרמן אדלר מיבול אדמתם להפריש ממנו תרומה ומעשר בהיותו כהן.—הדרוש שדרש י. מ. סלומון עם בקורו של ויסוצקי.—תזכיר מבני פתח־תקוה ויהודיה שהוגש לק. ז. ויסוצקי ולד״ר הרמן אדלר.—מכתבו של ק. ז. ויסוצקי לחו״צ ברוסיה אחרי בקורו בפתח־תקוה. – קטע מ«דרך לעבור גולים» של לילינבלום בענין בקורו של ויסוצקי בפתח־תקוה.—התחדשות העבודה בפ״ת אחרי התקבל תמיכתם הכספית של חו״צ.

I

עוד בשנת תרל״ג, כאשר החל הרב קלישר את עבודתו לטובת ישוב א״י, היה ק. ז. ויסוצקי אחד הראשונים שמהר לשלוח את תרומתו ביד נדיבה. אולם את עבודתו העצמית, הפוריה ורבת התוצאות לישוב א״י, החל הנדיב ויסוצקי בשנת תרמ״ד, בהחל רעיון הישוב למצוא לו מהלכים ברוסיה. מאז היה ק. ז. ויסוצקי הראש והראשון לכל דבר טוב ומועיל, שהיה נעשה או עומד להעשות לתחיתה של ארץ־ישראל.

כשאחד מראשי הבילו״ים, ישראל בלקינד, גורש מראשון־לציון על ידי פקידיו של הברון רוטשילד על לא חמס בכפיו, מהר ויסוצקי להושיט לו יד עזרה, בתתו לו לצעיר בלקינד את היכולת לקנות על שם עצמו חלקת אדמה במושבה אחרת. כאשר הציע פרץ סמולינסקין בשעתו לכונן בא״י «בתי־עבודה וחרושת המעשה», היה שוב ויסוצקי הראשון, שנתן למטרה זו שלשת אלפים רובל ובהשתדלותו נמצאו עוד חתומים על 15 אלף רובל.

ק. ז. ויסוצקי היה אחד ממחוללי אספת קטוביץ וממיסדי חברת חובבי־ציון ברוסיה. וכשהחליט ועד החברה, שהיה אז בורשא, לשלוח ציר נאמן לארץ־ישראל לשם חקירת מצבו של הישוב החקלאי העברי והציעו את הדבר לויסוצקי, קבל עליו האחרון את השליחות החשובה והאחראית הזו, למרות כל הטרדות והקושיים, שהיו קשורים בימים ההם בנסיעה לארץ־ישראל ולמרות היותו אז כבר בן ששים ואחת.

מה היה מצבה של פתח־תקוה בזמן בקורו של ויסוצקי בארץ, על זה אנו קוראים במכתבו של המודד הראשון את אדמת פתח־תקוה, ה׳ מרדכי ליובמן למ. ל. לילינבלום:

מצבה של פתח תקוה לפי מכתבו של מ. ליובמן מרא״ל אל מ. ל. לילינבלום.

«מצב הקולוניות הנוסדות בסביבות יפו, היינו: פתח־תקוה וראשון־לציון, – כותב בעל המכתב – לא טוב הוא (מלבד המושב החדש עקרון, אשר יושביו מצאו חן בעיני ה׳ הירש, ויעשו חיל בעבודתם). לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהן, ששתיהן במעמד רע וסכנה מרחפת על פניהן.

«הקולוניא פתח־תקוה היא היותר גדולה ושטחה יעלה יותר מכל הקולוניות יחד, שנוסדו עד הנה. רובי הקולוניסתים הם אנשים נכבדים, אשר באו בצרור כספם ויעבדו אדמתם בזעת אפם ויזילו זהב רב על קנין הנחלה ובנין הבתים, וישאר כיסם ריק בזמן הזריעה והנטיעה, ועתה אין בכחם לבוא אל מטרתם, ואם לא יחישו מאירופה לישועתם אז יעלה כל עמלם בתהו חס ושלום.

«חוב קדוש מוטל, איפוא, על חובבי־ציון לחוש לעזרתם, כי אנשים ישרים הם ואדמתם טובה מאד מאד. המה לא יחפצו להביא את צוארם בעול האלליאנס (?) יען כבר הביאו הכל בסדר נכון ועתה רק עזרה זמנית יבקשו ומוכנים הם לשלם כפי אשר יושת עליהם שנה בשנה.

«חסרון לא יכול להמנות הוא העדר מקום הלואה על נכסי צאן ברזל. היאומן, כי איש אשר נחלתו וביתו יעלו לסך איזה אלפים רו״כ לא יוכל להשיג עליהם בערבון כמאה רו״כ ?

«על חובבי־ציון, איפוא, החובה להתעסק בדבר נחוץ כזה אשר יוכל להציל רבים מן הקולוניסתים מן המחסור הצפוי להם»[1].

II

«ביום ג׳ ז׳ אייר, שנת תרמ״ה, הופיעו בשערי יפו ק. ז. ויסוצקי והעוזרים על ידו, אלעזר רוקח ויהושע שטמפר. שמה קדמו את פניו ראשי המושבה: דוד גוטמן, בן ציון שאטיל, אריה ליב פרומקין, א. יהן וולפסון ויברכו את בואו באהבה וידידות. לפני שהוא בקר כל מושבה הביע את רצונו לבקר תחילה את המושבה פתח־תקוה ובתה «יהודיה».

למחרת היום ההוא נסע למושב «יהודיה» ויתאכסן בביתו של ב. ציון שאטיל, ששם קדמו את פניו בכל אותות יקר ואהבה.

ביום החמישי לפנות ערב, שחר האורח היקר את פני המושב והנחלה «אמלבש» אשר לפתח־תקוה, הוא וכל העוזרים על ידו: ה׳ רוקח, ליובמן, מאיראוויטש ורבים מאחינו בני המושב «יהודיה».

קבלת פני ק. ז. ויסוצקי על ידי אכרי פתח־תקוה.

כל האכרים העובדים אשר בפתח־תקוה, שעמדו וחכו לבואם, קדמו פניהם בכל אותות כבוד ויקר על המסלה אשר עשו לכבודם, המרוצפה מענפי שיח ועשבי חמד, ויוציאו לפניהם לחם ויין, ויורידו את ק. ז. ויסוצקי מעל המרכבה ויוליכוהו אל גנת חמד העשויה לכבודו, וילדים אחדים מילדי אחינו ובראשם העלם סלאסברג ברכו את האורח «ברוך הבא בשם ה׳» ועל ידו ענו יתר הנערים: «אנא ה׳, הושיעה נא, אנא ה׳, הושיעה נא». וישירו לו משירי ציון וגם שירים אשר חברו מבני המושבה לכבודו.

---

[1] כל כתבי משה ליב לילינבלום כרך ד׳ עמוד 16–115.

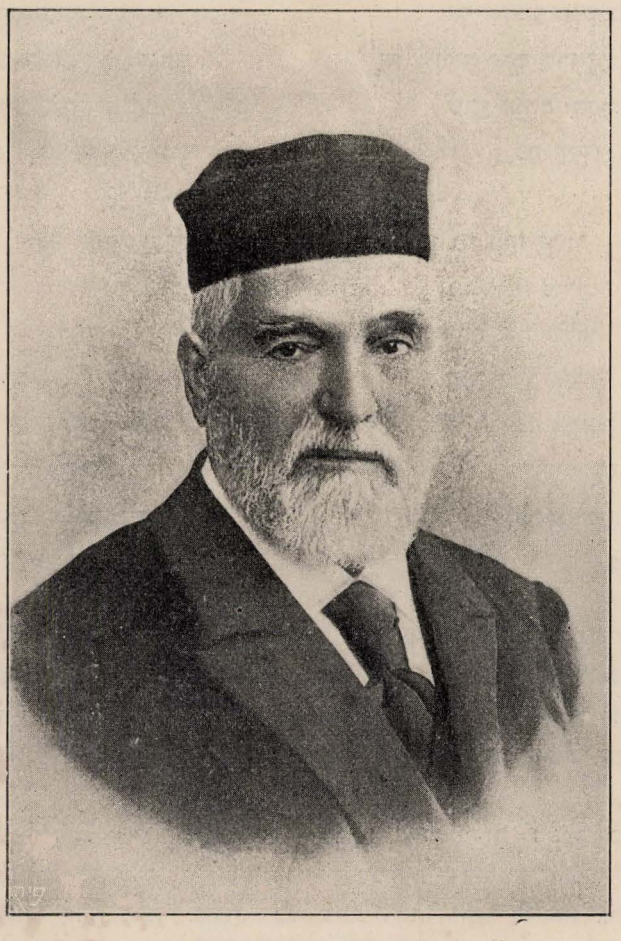

קלונימוס זאב וויסוצקי

נולד בשנת תקפ״ב — נפטר בשנת תרט״ד.

בתו של הרב פרומקין, נערה כבת עשר שנים, אשר יד ושם לה בשפה העברית, הגישה לו את ברכתה בשם הארץ והלאום את השיר הזה:

שׁוֹשַׁנַּת צִיּוֹן.

שׁוֹשַׁנַּת צִיּוֹן, רַכָּה וַעֲנוּגָה,
תְּקַדֵּם פָּנֶיךָ, גְּבוֹר אוֹרֵחַ!
אַדְמַת קֹדֶשׁ בַּשּׁוֹשַׁנִּים סוּגָה
תְּפָרֵשׁ כַּפֶּיהָ: «בּוֹאָה, צוֹלֵחַ»!
פֶּה אִמְּךָ לְעֵינֶיךָ,
אַל נֹאמַר כִּי זָקְנָה
פֶּה אֲחִיךָ, יְדִידֶיךָ,
אַל נֹאמַר כִּי נוֹשָׁנָה.

הַשּׁוֹשַׁנָּה, תִּפְתַּח עָלֶיהָ,
עֵת תַּבִּיט מֵאוֹר פָּנֶיהָ,
רְאֵה, כִּי אוֹרוּ עֵינֵינוּ
בְּקָטְפֵנוּ אוֹתָהּ בְּיָדֵנוּ.
פֶּה אִמְּךָ··· וכו׳.

רְאֵה, צִלְּךָ אֵיכָה שׁוֹאֵפֶת,
אַף תִּשְׁבַּע מִנְּשִׁיקוֹתֶיהָ,
עַל גּוֹזָלֶיהָ עָתָה מְרַחֶפֶת,
שִׂבַּע אוֹתָם מִיְּדִידוֹתֶיהָ.
פֶּה אִמְּךָ··· וכו׳.

מַלְאֲכֵי גּוֹי מֵאָז זָרְחוּ,
גַּם הוֹדָהּ פּוֹרֵחַ,
קַרְנֵי אוֹרָם מֵאָז שָׁלָחוּ,
אוֹר שַׁחַר פּוֹלֵחַ.
פֶּה אִמְּךָ לְעֵינֶיךָ,
כְּנַף רְנָנִים נַעֲלָסָה,
פֶּה אֲחִיךָ, יְדִידֶיךָ,
כַּנְפֵי חַסְדָּהּ פָּרְשָׂה.

אחרי כן הובא האורח עם מלויו אל ביתו של האדון לחמן מאשכנז, ופקיד הבית, הרב ר׳ אריה ליב פרומקין קדם פניהם באהבה וכבוד וגם המה השיבו לו את ברכתם ותודתם מעומק לב ונפש ובאהבה נאמנה ויהיו שמה כשלשה ימים רצופים עד יום הראשון דנא. ובכל אותו הזמן לא נחו רגע מלפקח במצב בני המושבה ולברר וללבן כל ענינה ויתיעצו על צפונותיה.

קבלת פני הרב האנגלי הרמן אדלר ע״י בני פתח תקוה.

באותו יום, לעת מנחת ערב, הופיע פתאם על הנחלה ההיא כבוד ה׳ הערמאן אדלער, ראש הרבנים מאנגליה, הוא ועוזרו ה׳ בענייעס, ודרכו היה נחוץ לפניו ללון עוד ביפו. לכן לא יכול להתמהמה הרבה. בני פתח־תקוה נתנו לו את ברכתם שלום. גם הבנים, בני התלמוד תורה והעלמות הביעו לו את ברכתם, איש איש כברכתו, אשר ברך אותו. ויבקר את כל בתי המושב ויתמהמה שמה כערך שעה ואחר תפילת המנחה לוהו כל העם אל המושב יהודיה ושם חכו בני המושב לקראת בואו ויקדמו פניו בכבוד רוזנים ואצילי ארץ: נרות נוצצים ואורים רבים ולפידים העלו שיאם מכל עברים, גם רוכבים רבים מאתנו עטרו את מרכבתו בלפידי אור, ואש פלדות מקני רובים ורעם תחת חופת מזל משושני חמד וענפי תפארה עם המון פרחים, אשר פזרו למולו נערים ונערות רבים מבני המושב הלז עד בואו ועד הגיעו לחדר משכנו בביתו של הג׳ שאטיל, ואנשים רבים מבני המושב הגישו לפניו מיבול אדמתם להפריש ממנו את התרומה ואת המעשר כי הוא כהן לאל עליון.

אז עלה ר' דוד גוטמן ונאם לפניו נאום נלהב בשפת אשכנז צחה, וישמח ה' אדלר מאד על רגשי אחיו ובני עמו ויברכם ויודה להם מקרב לב, ויפרד מאתם בשלום[1].»

III

י. מ. פינס מביא בקונטרס שלו «פתח תקוה» את הדרוש, שדרש יואל משה סלומון בעלות הנדיב ויסוצקי לסדר את עניני המושבות, שהביאון חובבי ציון אל תחת חסותם, ואלה דברי הדרוש:

«אמר ר' יצחק בר מראן: למדתך תורה דרך ארץ: כשיהיה אדם עושה מצוה, יהא עושה אותה בלב שמח, שאילו היה יודע ראובן, שהקב"ה מכתיב עליו «וישמע ראובן ויצילהו מידם», על כתפו היה טוענו ומוליכו אצל אביו. ואילו היה יודע בועז, שהקב"ה מכתיב עליו «ויצבט לה קלי», עגלים פטומים היה מאכילה.

דרוש של י. מ. סלומון עם בקורו של ויסוצקי במושבה

«ר' כהן ור' יהושע בר' סימן בשם ר' לוי אמרו: לשעבר אדם היה עושה מצוה והנביא כותבה, עכשו אדם עושה מצוה מי כותבה? – אליהו ומלך המשיח והקב"ה חותם על ידיהם, כההוא דכתיב: «אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וכו'» (מ"ר ויקרא ל"ד). לבאר כונת הדברים הללו – אמר הרימ"ס ז"ל לאמר – ידענו מאד, כי סבות קטנות שבקטנות מחוללות בתולדות בני האדם מעשים גדולים, אשר להם תוצאות נכבדות במאורעות העולם. הנה, למשל, אותה ההשבחה הראשונה שהשביח ראובן את קצפם של אחיו לבלתי שפך דמו של יוסף, גרמה, כי ירד יוסף מצרימה, וירדו כל בית אביו אחריו, ויהי שם לגוי גדול עצום ורב, אשר היה לנושא דגל התורה, התרבות והמוסר לכל העולם. ואותה הסברת פנים של בועז לרות המואביה, גרמה ליסוד ניר לבית דוד ותקות המשיח. ובכן הלא יבצר מאדם הדיוט לכתוב היסטוריה אמתית ונכונה, מבלי הכירו את הסבות הקטנות שבקטנות בראשית צמיחתם של המאורעות. בכל זאת אין הסופרים הללו שמים לב לאותם הדברים, כי אם הם מושפעים ע"י הצעקנות ההיסטורית ומיחסים את המאורעות לאותם המעשים הצעקניים, שבאמת אינם אלא כטפלים לגבי העיקר. ומי, איפוא, הם הסופרים הנכונים להמעשים הפעוטים, הנעשים עכשו ואשר תוצאות גדולות להם ונכבדות? על השאלה הזו באה התשובה: אליהו ומלך המשיח! כלומר, בעלי העתיד ודעת הקהל האמתית – הם יבררו את המעשים הללו מתוך האבק הרבוץ עליהם וישימום לנס לפני כל העולם כלו».

IV

התזכיר שהגישו אכרי פתח־תקוה ויהודיה לק. ז. ויסוצקי ולאדלר.

ואלה דברי התזכיר, שהגישו אכרי פתח־תקוה ויהודיה להי"ה ויסוצקי ואדלר ביום בקורם במושבה:

«הוד אדונים! המלאכות הנכבדה אשר לפניכם היום צוררת בכנפיה תעודת לאום ישראל וארצו, שמאז גלה מעל אדמתו ונפשו לגזרים, לא היתה עת מוכשרת לנחמת הארץ כהיום הזה.

«עיני כל אסירי תקוה מים עד ים צפויות מה יענו מלאכי גוי, פרקליטי עמם וארצם, השוה האם הזקנה לקבל בחיקה עוד עלות בני בוניה, הראוים הבנים לראות חיים ואור

[1] מיומנו של ט. סלומון.

ע״י המלאכה המחיה בעליה? שתי אלו: הבנים והארץ מפרפרים עתה בין יאוש ותקוה, בין חיים ואבדן, חלילה.

«סלחו, אדונים, אשר נועזנו לשנות לכם אותם הדברים, אשר רוחכם ומעיניכם כבר מלאים מהם, אך יען אשר כל גויות ישראל עולים עתה בקרדום לדון לפני ציר העולמים, אשר בחר בכם לשלוחי ההשגחה ולמשפטכם, אשר תוציאהו לאורה, לכן כחובה עלינו לחלות, אשר לא תביטו על תועלת פרט של יחידים לקרב או לרחק, הננו ככל המון ישראל אשר נשארו עוד בארץ פזורם, ולא למעננו ולמען שאר יחידים תשאו רוחכם, אחת היא לנו ולכם: אם יתננו ה׳ והראנו את נוהו לאור מאור פני ארצו ויתננו לחן להטריפנו ממנה לחם חקנו, נשואות נפשינו לזה לעבוד בה אנחנו ובנינו עדי נגוע, ואם יאמר: «לא חפצתי בכם» הננו ויעשה הטוב בעיניו, כי כל עוד אשר בחיים נפשנו ו א ו נ י נ ו במתנינו, נקוה לחסדו, שלא יעזבנו אלקינו, ולא למען השבע בטננו או להטיל עצמנו על הצבור באנו הלום, כי לא נוסינו באלה גם עד היום, לכן את אשר תבחרו מאתנו לעובדים אמתים, אותם תקרבו ובזה תגיעו אל המסלה אשר ברוחכם, ואם לא יכשר מי בעיניכם אל תשאו פנים בדין, שרבבות ישראל הארץ ודת קדש נדונים בו...

«עליכם לסול עתה המסלה לעתידות ישראל, אשר תהיה לפניכם נקודה מרכזית בדמות תשועה כללית, אשר יושע ממנה תשועת עולמים! ובכוחכם עתה לטעת ש י ר ק ה טובה ולהרכיב ממנה שתילים ומטעים חדשים לטובת הגוי כלו, כי תוכלו להטותה לכל אשר תחפוצו בהיותה כיונק רך השתול בכרם חמד.

«לפי מצב הימים, אשר רוב נחלות אה״ק משוקעות בידי אדונים זרים, רחוק הדבר למצוא נחלה מוכשרת ליסוד הענין הלז כאדמתנו, שרוחב מדתה כמדת הקולוניות כלן שבפאלעשטינא, וכאשר תמצא חן בעיני נדיבנו, אין הצרך לחפש לעת הזאת מקומות אחרים, כי יוכלו לבנות מ מ נ ה יסוד למטרת קדשם הכללית, כאשר יעשו אותה לאם פדגוגית לכוונתם הכללית מתלמוד הסדרים והעבודה, אשר בחיי האכרים הנאמנים, וכאשר ישלבו בה גם תכונות נפשיות הנוחות והנאמנות להנהגת היחיד והצבור, יתרגלו העם לאט לטובת דורותיהם עד עולם בכל המקומות, אשר יאמר העם הזה להחזיק במשענת עץ החיים הלז, וזהו הצעד לתשועת ישראל הכללית באמת.

«בימי התולדה וההתפתחות של עמים שונים, אשר במשך שנים עצמו ויהיו לגוים, ידענו מהם רבים, אשר עמדו בתחילה על נקודה שפלה מאד, וכאשר לא עמדו מעצוריהם בפני כשרונותיהם להשפיל רגש נפש ולא חבקו חיק העצלה, היה להם הזמן למאור והרכיבם במשך שנים על במת ארץ, גם אנחנו עם בזוז ושסוי, אשר שחו מאד רגשי חפשיותנו וכבר הננו למודי עול להיות כפויי ראש לכל החפץ לדרוך עלינו, ועמלו של כל יחיד אינו להחפיש נפשו רק לדחוק רוחו ורגליו של החלש ממנו, לעשות חונף לגבוה ממנו, ולעות משפט השפל ממעלתו, לשנוא ולקנאות בגבר עמיתו אשר יפשע על פחות שעורים כמוה, גם לנו אין לנו ליאש מכל מחמדינו, שהיו לנו מימי קדם, כי במקום ישוב חדש וסדרים קבועים מלב גדולינו ומאשרינו יוכלו לטעת פרחי תכונות יקרות ככל אשר בלבבם, היאוש הלז נתלה רק בימים האלה בהדעכת התקוה הזאת האחרונה חלילה, כאשר ישובו ענייני להשען על לחם חסד, לחם עצבים, או מסחר הרוח, אשר ינועו מים עזים, הצוררים כל עול ואסון בקרבה.

«על דעתנו חובת כל חובב עמו וארצו לפקח על שני המקצועות האלה גם יחד והוא, החזקת מצבו הגשמי ומעמדו הרוחני, כיונק הזה אשר על מים רבים ירטיבו את גזעו, ובמשענת קנים יתמוכו את חוטר בדיו, לבל יטה הצדה, לבל יעוה פניו כאטד עקום ומקולקל, כך עמכם ישראל, בזמן שדורשים עזרתכם ורצונכם, כל אמרי פיכם קדושים המה בעיניהם, אם תעזבום לנפשם, יעשה בם שמיר ושית, ואם תתוו לפניהם את הדרך, יהיו כלם זרע אמת.

«בכחכם, אדונים יקרים, להציב יסודות נאמנים לטובת הגוי כלו, הנחלה הגדולה והפוריה, הנהרות אשר לה יועילו לא מעט לא לבד לפני משפחות ספורות, שהם עתה עליה, כי אם גם למאות משפחות, אשר ימצאו ממנה מטה לחמם, וכש״כ אם תאבו להציב בקרבה פאבריקען לעניינים שונים, ימצאו הרבה מאות משפחות מישראל את טרף חוקם. ולהשלמת הסעיף הלז, נחוץ לבור את העובדים האמתים והישרים שבישראל, ועליהם מוכרח להיות מפקח תמידי בדיסציפלין יקר והנהגה נוחה ומיושרה והוא אשר יפקח להשלים את כל מחסוריהם הנחוצים ולא תכבד העבודה לפניו ולא תרבינה גם הוצאותיה כאשר ילכו ממקור אחד נאמן, אשר לא ישעה בדברי שקר, ולא ישעה אל ההרים לעשות מזה מסחר וקנין, כי לחמו נתן ומימיו נאמנים.

«המנצח הנאמן הלז יתן עינו ולבו ע״י עצמו או ע״י שליחו על תכונת נפשם של העובדים לבער מרוחם המדות המגונות, אשר הגוי כלו יהגו מהם נכאים, כעניני העול והטיית משפט נגד גבר עמיתו ונגד אינו ישראל, אונאה, רבית, פסלנות, ענייני־הלוקסוס, השתררות של שטות, ויגדור בפני עושי עולה, הדוחקים רגלי זולתם, ויחנכם וידריכם לחיי אכר הנאמן אשר יהי תמים לאלקיו ולכל ארחות קשט משפט ומישרים יאחז בתומתו ולא ירפה, לא יט מני אורח, על משא פקודתו יקום כשחל, עיניו יבחנו עשבי הרריו, ולא יחמוד נפשו בגדולות לכת, ולאט לאט יחנך דרכו ודרך בניו ובנותיו אחריו, אשר קנאה ושנאה לא ילחצו את לבם ואל פועלים יתנו צדק, ממצות אלקים לא יסורו, יאמינו ולא יחקורו, רק תודות ימלאו פיהם דומם ויחיל לתשועתו סלה.

«אדונים מרוממים! אחת נבקשכם: אל ירפו ידיכם, אל תואשו, ולא יתיאשו אחרים על ידיכם! אל תביטו על חזות פנינו הכהות, בעוד אשר חרה נפשנו מלחץ ודחק אחרי הורקו כיסינו, כי לא היה לאל ידינו להחזיק נפשינו באוכל לתאוה, וזה גרם לחלישת לב ומחלה, אשר לא היה בידינו גם דמי הד״ר והרפואה. כל היודע עמלנו מראש יעמוד שומם עד כמה כתתנו רגלינו ליפו וליהוד בגלל דבר גדול או קטן, כל הרואה מושבותינו היום הזה, לא יחזיק אותנו לעצלים בטרם יודע לו מהותו של שממון, ואז ידע עד כמה סלונו המסלה לבאי אחרינו. כל הזוכר את אמלבש ויהוד לפני שנה, יודה ויאמר כי צעדנו צעד גבורים.

«אל ירפו ידיכם! אל תביטו על חזות פני האדמה, אשר צעיף אלמנותה עליה ומתראה כשוממה לעיניכם! עוד היום היא מלאה כח עלומים, דשנה ורעננה לכל מטע, לכל צמח אשר יתנו עליה, עמדו על נתיבות עולם, וראו אדונים רבים מחוץ לארץ, אם לא יתנו ארצם הבורה לאריסיהם וחוכריהם על שנים רבות בלי כל כסף וכל מחיר רק כדי לטייבה ולזבלה, ושם הכל ערוך ומתוקן, בתים ורפתים ופועלים מחונכים ומכונות ובהמה רבה, והכל בטעם אירופא ובמשפטים ונמוסים מיושרים, ומה נראה עוד בארץ ההיא,

עדיין שמה ושאיה, ובכל זאת! האם לא חלצה גם האדמה הזאת את דשנה ולשדה עם כל שוממתה? האם לא מלאו בשנה העברה כל אסמינו בר בכל מרחבי מושב אמלבש? האם לא הספיקה דשא וחציר גם לרבבות מקנה? ומה יכלנו עשות? כי היינו מתי מספר ולא היה לאל ידינו לאסוף אלינו ברכותיה ויירשוה זרים, ויבלעוה לגיונות עמי הנכר! הדעת הבריאה לא תסוג מכל צללי פגע, ולא תראה אותם רק כצל הרים, הדעת הבריאה תכיר גם כשלון ושגיאות השנים הראשונות לבחינה יקרה לתלמוד הדורות הבאים, והנפש המתענגת על הוד בנינו מכלול, עליה להשתהות יותר על חוזק יסודותיהם, כי אלולי היסודות, לא היו רק מגדלים פורחים באויר, החפץ לבנות טירות כאלו, מוכרח לייאש מפרי כספו עד אשר יושלמו בצביונם, ואע"פ שמשקיע הון עתיק ביסודות המכוסים מעיני רואים ובלתי נהנה מתשמישם לא יתעצב, כי זה עיקר הבנין, אם דעתו לקמץ יוכל לקמץ ביצועיו העליונים יעשה אותם או יחדל, אבל ביסוד אם לא יפזר ויחזור ויפזר – פירותיו בלתי מתוקנים.

חזקו, אדונים יקרים, וחזקו לב אחיכם, חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו ויהי לכם לרצון אמרי פינו והגיון לבנו כנפש החותמים

בני המושבה פתח־תקוה»[1].

V

שלשה חדשים עשה אז ויסוצקי בא"י, אזן וחקר ודרש כל פרט ופרט הנוגע למצב הארץ, למד לדעת את תנאי עבודת האדמה והתעשיה, התבונן אל מצב המושבות העבריות ואל חיי האכרים ועבודתם ודבריו היו לעינים לחובבי ציון ברוסיה.

את רשמיו מבקורו בפ"ת וב«יהודיה» מוסר ק. ז. ויסוצקי במכתב דלקמן:

«פה עיה"ק יפו ת"ו, יום ה' כ"ב אייר תרמ"ה.

להד"ר ל. פינסקר נ"י.

מכתבו הראשון של ויסוצקי מא"י לד"ר פינסקר

«באור ליום ד', ז' אייר, יום בואי ליפו, שלחתי מכתב לכבודו ואל נכון הגיע לידו. ביום ההוא גמרתי בדעתי לנסוע לתור את כל המושבות הנמצאות בסביבות יפו, בלויח ה' רוקח, ליובמן ומאיראוויטש ועוד מנכבדי הקולוניסטים מפתח־תקוה וממושב «יהוד». יצאנו מיפו דרך גנות ופרדסים, תפוחי הזהב והלימונים התנוצצו מבין ענפי האילנות ככוכבים מזהירים ברקיע, וריח טוב ונעים כריח שדה, אשר ברכו ה', עלה לאפי ויהי לי למשיב נפש.

«במושבה «יהוד» מצאנו כל האנשים היושבים שם בשלום, כולם ששו ושמחו לקראתי, ותקותם הזהירה מבבות עיניהם, עד כי נקל היה להכיר בפניהם את הבטחון אשר הם בוטחים, כי מלאכותי תהיה לישועה גדולה להם ולישוב הארץ בכלל.

«בראותי לפני רבים מנבחרי הקולוניסטים, אשר בפתח־תקוה, מצאתי את לבבי לדבר עמם על אדות התמיכה הכללית והפרטית הנחוצה להקים פתח־תקוה על מצב נכון אשר לא יהרס. נוכחתי לדעת, כי נחוץ לנו מאד לשמוע מפי כל אחד ואחד דעתו על דבר התמיכה הכללית והפרטית, וגם לראות בעיני את שדמות פתח־תקוה, בניניה ובוניה ולבחון את כח העבודה אשר להאנשים האלה ולדעת רוחם ולבבם, עד מקום שיד שכלי וחקירתי מגעת. לכן אחרי אשר בקרתי את כל הבתים העומדים במושב «יהוד» וחקרתי לדעת כל

[1] התזכיר, נכתב ע"י א. ל. פרומקין, נמצא באוסף החומר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי בא"י. י. פ.

צרכיהם, שמתי פעמי ביום ה', ח' לחודש זה לעת ערב, ללכת לפתח־תקוה, ממושב «יהוד» לוו אותי בעגלות עד פתח־תקוה הרחוקה משם מהלך שעה וחצי. עוד בטרם נראה לעיני המושב הזה פגשו אותנו מאחינו רוכבים על סוסים דוהרים, שיצאו מפתח־תקוה לקבל פני, את ברכת שלומם נשאו לי בירותם מקני רובה. אומץ לב הרוכבים האלה, גאון מראיהם כמלומדי מלחמה, הוכיחו לי, כי בפתח־תקוה יושבים אנשים אזורים בגבורה, אשר רוחם לא רפתה מהמון המקרים הרעים אשר קרו אותם מאז באו אל המקום הזה לשבת בו, ועוד רוחם חדש עמם להלחם נגד כל מפריע ושטן עדי יתערו בארץ וישבו לבטח ואין מחריד. הרוכבים רצו לפנינו רצוא ושוב כמראה הבזק, ומדי רכבם במהירות נפלאה ירו בכל פעם מקני רובם, למען הודיע לאחיהם בפתח־תקוה, כי קרובים אנחנו אליהם, עודני תפוש ברוב שרעפי, והנה המון אחינו עם נשיהם, בניהם, ובנותיהם עומדים במעגל סביב שלחן אחד מלא פרחי הוד. נרות מפיצים אור הבריקו מכל חלונות הבתים (כי באנו לעת ערב). הרב ר' אריה ליב פרומקין קדם פני בלחם ויין; הנערים הלומדים בבית ספרו שרו לפני משירי ציון, הבנות פזרו שושנים לרגלי וכל המון אחי קבלו אותי בקול קורא: «ברוכים הבאים בשם ה'!» ואחרי כן הריעו בקול הידד! צעירי הימים לוו את ההידד ביריות קני הרובים.

התרגשותו של ויסוצקי עם קבלת הפנים שערכו לו בני פתח־תקוה.

«לא יכולתי להשיב לאחי דבר, כי אם בידי הראיתי להם על לבבי, לאמר: לבבי הנהו עתה הארון, ארון העדות, בו מונחים לוחות אהבתי לכם, אחי היקרים, ולכל אחינו חובבי־ציון. הרב פרומקין מלא כוס יין ירושלים ויכבדני בו. ברכתי את אחי «לחיים» ותהום הארץ לקול תשובתם: «לחיים טובים ולשלום» לך, אדון יקר ונכבד, ועמך לכל אחינו היקרים חובבי־ציון!»

«אין מלה בלשוני ולא אמר ודברים בעטי לתאר את הרגשות אשר מלאו לבבי ברגע הקדוש ההוא. פה ראיתי כי יש תקוה, כי עמלנו לא יעלה בתהו, פה ראיתי פנים מפיקים עז, כח ידים נפלא עם סבלנות עצומה מאין כמוה. בפני אחי אלה הכרתי, כי לא רק טובתם ואשרם ידרשו, כי עיניהם ולבם לתקות עמנו לימים יבואו, ונכונים הם לשאת ולסבול כל עמל וכל תלאה, עד כי ישובבו פה נתיבות לשבת, במקום הזה החלה היהדות להראות כחה ותקפה, כאשר הראתה לדעת לכל העמים אמץ רוחה ועזוז רצונה.

התפעלותו של ויסוצקי מחלוצי המושבה.

«מה נפלא המראה לראות סוחרים וכנעני ארץ, מושכי בשבט סופר ומוכרי ספרים, אשר עיניהם היו בקצוי ארץ לדאוג על המחיה ועל הכלכלה ומהם אשר ראו בטובה, בהיותם בארצם ולא ידעו מחסור, והם אלה אשר בחדשים מעטים נהפכו לאכרים, מסובלים באת ובמחרשה, בקלשון ובפצירה־פים; נערים, אשר לא נסו הצג כף רגלם מחוץ לבית מדרשם, ירוצו כברקים על סוסים מזוינים וידיהם ישלחו לאחוז בקשת גבורים כמלומדי מלחמה! באלה נוכל לבטוח, כי ידינו תעשינה תושיה, אם רק לא יחדלו אחינו היקרים מתמוך בידם. פה בארץ הקדם בכלל וארץ הקדושה בפרט יכולים אחינו למצוא מנוח, לאכול לחם ולראות בטובה. פה יש לנו תקוה...

«ביום ו' בבוקר החלותי לחקור ולדרוש בפרוטרוט אחרי מצב כל אחד ואחד מאחי היושבים פה. כל דבר ודבר שיצא מפי איש ואיש נכתב בספר לזכרון. פרטי הדרישה היו: סבת עלית האיש לארץ הקדושה, תולדתו, תהלוכות חייו, וכל הקורות אשר קרוהו ואיככה נולד ברוחו הרעיון ללכת לארץ הקדושה; כל המקרים אשר קרו אותו במשך

שבתו פה; השקפתו והחלטתו בדבר מצב הארץ והעזר הנחוץ להמושב בכלל ובנוגע לעצמו בפרט. פרטי־כל אלה אשלח לכבודו אי״ה בקרוב. עתה אמצא לנכון לתאר לפניו בקצרה תולדות מושב פתח־תקוה ומצבה».

אחרי שק. ז. וויסוצקי מרצה בקיצור את תולדות פתח־תקוה ואת סבלם הגדול של מיסדיה ובוניה עד קנית המושב «יהוד», הוא ממשיך:

תאור מצבם של אכרי פ״ת על ידי ויסוצקי.

«בין כה וכה יצאה הגזירה מאת הממשלה לאסור על אחינו לבוא ולהתישב בארץ, והפחה מירושלים הזמין לדין את האנשים אשר בנו בתים בלי הורמנא דמלכא, ותשבת המלאכה, וגם הבתים שכבר נבנו עמדו בסכנה, כי היה בחפץ הפחה להרסם, אך לא עלתה בידו. האנשים שכבר קנו להם אחוזות בפתח־תקוה, בראותם כי לא יוכלו לבנות להם בתים ב«יהוד», גם קשה מאד לחיות בריחוק גדול כזה, להיות מקום שבת האיש עם משפחתו ב«יהוד» ולעבוד האדמה בפתח־תקוה—גמרו בנפשם לבנות בתים בהמושב הישן, אף כי בנפשם הוא. וגם הרב פרומקין, אחד מיחידי סגולה, שקנה בעד ה׳ לאחמאן מברלין נחלה גדולה בפתח־תקוה, גם הוא ראה ויוכח, כי ידיו לא תעשינה תושיה אם מקום מעוזו יהיה רחוק מנחלתו, על כן בנה בית גדול בפתח־תקוה, ואחריו בנו שם בתים גם אחרים.

«והנה ת״ל כבר עברו שתי שנים ולא נגף גם אחד מעדתם, בסבת האויר הרע, וגם אלה אשר חלו מחלת הקדחת מספרם לא רב. וגם אלה היושבים ב«יהוד» לא נקו מהמחלה הזאת, ולכן מתחזקים אחינו בפתח־תקוה בדעתם ואומרים: כי לא יגרע אויר פתח־תקוה מאויר «יהוד», מלבד אשר פתח־תקוה משובחת בהרבה מעלות על אחותה «יהוד», בבארה הטובה, אשר איננה עמוקה כל כך כמו הבאר ב«יהוד», ובקרבתה אל השדות. איך שהוא, הנה לפנינו שתי מושבות, שתיהן מיושבות במשפחות ושתיהן מבקשות תמיכה כללית ופרטית. בקשותיהם נכללות בהסעיפים האלה: א) למנות להם מנהל נאמן ונבון דבר אשר יוציא ואשר יביא כל עניני המושבות, כי מבלעדי ראש ומשגיח יסתבכו תמיד בענינים הפרטיים והכלליים, וריבות וקטטות תצמחנה אשר תזיקנה להמושבות והישוב הכללי. ב) לחלק מחדש את הקרקעות, למען יתקבצו כל השדות וכחות העבודה אל מרכז אחד, ולא יהיה האחד מרוחק מהשני במרחק רב וביניהם ערבי אשר יחכר אדמה בחכירה מאת בעלי הנחלה הישנים, והדבר הזה מביא לידי תגרה עם הערביים ולעוד תקלות רבות. ג) להמציא אמצעים להיטיב את האויר על ידי נטיעת עצי אקאליפטוס ושאר מיני אילנות המבריאים את האויר. ד) להקים בית עראי ב«יהוד», אשר יוכלו הנשים והטף למצוא בו מעון ומשכן בהחדשים האחרונים של ימי הקיץ הקשים מאד. ה) לתת לכל משפחה תמיכה למלאות החסרון אשר יחסר להם לעבודת האדמה ולמחיתם, עד אשר יצליחו לראות פרי בעמלם ויוכלו לחיות מיגיע כפיהם, מבלי להיות מצפים לעזרת אחרים.

«זאת היא תמצית בקשותיהם, אשר באור הפרטי של כל סעיף יבוא בהפרטי־כל הכללי»[1].

מכתבו של ויסוצקי לאב״ד מפטריקוב על אדיקותם של בני פ״ת.

ובמכתב שני מערב ראש חודש סיון תרמ״ה להאב״ד דק״ק פעטריקוב והגליל, שהתנגד להישוב החקלאי העברי בא״י, יחד עם ראשי החלוקה שבירושלים, מפחד פן יזיק הדבר לחלוקה, מפני שהאכרים היהודים לא יקיימו את המצוות התלויות בארץ, כותב לו ק. ז. וויסוצקי:

[1] קבוצת מכתבים מאת קלונימוס זאב וויסוצקי, ווארשא תרנ״ח, עמוד 97—93.

«חי נפשי, אדוני הרב הנכבד, כי התפללתי במושבת פתח־תקוה בבית המדרש הקטן העומד על נחלת «יהוד». אשר אצל גבולה, ביום החמישי מימי הצומות של בה"ב, והתבוננתי אל נהרי נחלי הדמעות, אשר נזלו מאין הפוגות מעיני אחינו האכרים, והנני יכול להגיד בפה מלא, כי מיום שעמדתי על דעתי לא התפללתי תפלה זכה בשברון לב ותקוה עמוקה כתפלתי ביום ההוא. כדברים האלה שמעתי גם מפי הרה"ג ד"ר אדלער, שהיה בפתח־תקוה וירד לפני התיבה להתפלל תפלת הערב בצבור, «כי מעודו לא התפלל בכונה עצומה במקהלות לבבות נשברים כבתפלה ההיא». ואיככה יאמין כת"ר, כי יראים ושלמים כאלה לא יקיימו מצוות התלויות בארץ?»

ביתר פרטיות על פתח־תקוה הוא כותב במכתב אחר לראש העסקנים מחו"צ:

«אי אפשר כי יהיה רושם יותר עז בלבב איש למראה עינים, כאשר התחקה הרושם בקרב לבבי פנימה מדי ראותי ובקרתי המושבה הנזכרה. רושם עז וחזק נחקק בקרבי, עד כי תבנית המושבה נצבה כמו חי לנגד עיני. השדות הנן פוריות מאד, האנשים העובדים את האדמה שמה יכולים להיות מאושרים במרוץ הזמן, האמצעים, בהם נוכל להיטיב מצב המושבה ולסקל אבני המכשול המונחים על דרך התפתחותה, הנם:

תכנית העזרה לאכרי פ"ת על פי מכתבו של ויסוצקי לחו"צ.

א) «בטרם כל נחוץ לנו לסדר סדרים נכונים בהנהגתה הפנימית ולכן, איפוא, דרוש לנו איש אשר ינהל כל עסקי המושבה, איש אשר יעמול לתקן ולטהר את האויר (ע"י נטיעות אקאליפטוס) וישגיח על כל אחד מהקולוניסטים כי יעבוד עבודתו. המנהל הזה ימלא מקום ח"צ, ובטח צריך להיות איש אשר חברת ח"צ תוכל לתמוך ולהשען עליו ועל דבריו ואשר בכחו יוציא לפועל את אשר תחשוב חברת ח"צ לעשות בהמושבה.

ב) לעזור תומ"י לאלה מהקולוניסטים שכבר שדדו אדמתם ואשר מוכשרים הם לעבודת האדמה ורק המחסור ידכא אותם, המחסור הפרטי. לזה בית ולזה רפת בקר, לזה בקרים וכלי מחרשה ולזה עזר זמני עדי יקצור ברנה את אשר זרע בדמעה.

«הם הם שני האמצעים היותר מועילים ובהם נוכל להחיות את המושבה, והעזר הזה מוכרחת ח"צ להגיש להם במוקדם היותר אפשרי. מבלעדי מנהל ומשגיח אי אפשר כי יעשו תקונים וסדרים בהמושב, ומבלעדי תמיכה לפי שעה ותמיכה זמנית לא יתקיימו האכרים אפילו שעה אחת ורבים נאלצים לברוח בנקיון שינים, אבל אם נגיש להם העזר הנזכר, אזי תוכל פתח תקוה להיות באמת לנוה־עדן ונאות שלום לאחינו היהודים העובדים אדמתה».

«עתה – מוסיף הוא הלאה באותו מכתב – נדבר אדות אמצעים הדרושים תומ"י:

«בפתח־תקוה נמצאים לערך ל"ה משפחות הסובלות עד מאד ואם יש בידינו רק 15000 רו"כ? וקטרא לבדה דורשת 10000 רו"כ (מלבד באר וכו') ומה נעשה עם יסוד המעלה? ועם אלה היחידים שבשאר המושבות הנצרכים לתמיכה? קוינו על לונדון, כי משם יבא לנו עזר, אבל ביום א' ש"ז נכזבה תוחלתי, כי ביום הזה ראיתי (במשך איזה רגעים, יען הד"ר היה אץ לדרכו) פני הד"ר אדלער, שבא לפתח־תקוה וידיעות בפיו, כי כל התמיכה אשר בידו עולה לסך 500 לישט, מהם מחויב ליתן עבור נודדי רוסיה בירושלים 200 לישט, ואין לו עבור פתח־תקוה רק 300 לישט, וגם זה עבור אלה שברחו מרוסיה מחמת הרדיפות»[1].

[1] כתבים לתולדות חבת־ציון וישוב א"י, חלק א. עמ' 503–500.

וק. ז. וויסוצקי מתחיל חובל תחבולות ועורך תכניות כיצד ובמה לעזור לפתח־תקוה, שאת מצבה בכל מוראה ראה במו עיניו.

בדרך לעבור גולים כותב על זה מ. ל. לילינבלום:

«בחדש מאי נתקבלה הצעת הציר מאה״ק (ק. ז. וויסוצקי), אשר זה תוכנה: בהיות שאין בכח ח״צ לעזור גם לבני פתח־תקוה, גם לבני בילי״ו שהתישבו בגדרה, מפני שהאחרונים הם כמעט כלם פנוים, ועל כן הדעת מחייבת, כי יותר טוב לתת כסף התמיכה לבעלי המשפחה מאשר לפנוים, ביחוד, כי התמיכה הדרושה להם עולה לכך גדול... האמנם דעת הקהל הוגה חשיבות יתרה לבני בילי״ו, בחשבה אותם לאנשים שגמרו בתי־ספר גבוהים, אבל אין הדבר כן, רק יש ביניהם איזה שלמדו בבתי־ספר ולא יותר. אם כן, אולי יותר טוב היה לחלק את בני בילי״ו בין בני פתח־תקוה להיות אצלם פועלים ולתת לאחרים, בעלי הון, את אדמת גדרה».

הצעתו זו של וויסוצקי לא נתקבלה ואולם העזרה באה למושבה ממקום שכמעט לא פללו לו. והרי הוא כותב על זה במכתב אחר מב׳ דר״ח תמוז, שנת תרמ״ה, לד״ר פינסקר:

VI

«אדוני! יום בשורה הוא לי היום הזה, ליום זכרון אחשבהו ועד נצח לא אשכחהו. היום לפנות ערב בא אלי הגביר הנכבד ה׳ אברהם מויאל נ״י ויביא אלי דיפישה מהגביר הנכבד אוהב עמו מוה׳ מיכאל ארלנגר נ״י, בה מצוה על ה׳ מויאל לתת לארדער שלי סך שלשים אלף פרנק! לא אוכל להביע עתה התפעלות נפשי בשמעי את הדברים האלה. אגלי דמעות זלגו מעיני, וכמעט לא האמנתי למשמע אזני. לו בא אלי המבשר בקול לאמר: הנה הרוחתי לעצמי סך כזה, או כי זכיתי בגורל, גם אז לא הייתי שמח, כאשר שמחתי וששתי עתה, בשמעי את הבשורה יוצאת מפי ה׳ מויאל, כי רחם הברון על פתח־תקוה ויפקדנה גם אותה בדבר ישועה ורחמים. והנה מלבד אשר הסכום הזה לא מצער הוא, וכמה כרכורים היו חובבי ציון מוכרחים לכרכר, בטרם תעלה בידם לאסוף מחדש סך רב כזה, ומלבד כי ראה ה׳ בעני העניים יושבי פתח־תקוה, גדרה ויסוד־המעלה ועתה תעלה אי״ה בידי להושיעם ישועה אמתית, למען יוכלו להתערות בארץ ולמצוא לחמם לשובע באכלם יגיע כפיהם — עוד גדולה מזו התשועה הגדולה, אשר באה בזה לדבר הישוב בכלל ופתח־תקוה בפרט.

מכתבו של ויסוצקי לד״ר פינסקר על קבלת תמיכה כספית לפ״ת.

«ההתעוררות הפתאומית של הברון לצאת לעזרת אחינו בפתח־תקוה, אחשוב כי באה לרגלי מכתבי, אשר כתבתי לה׳ ערלאנגער. במכתב ההוא הוצאתי כל רוחי על דבר המושבות.

«נגעתי בענין פתח־תקוה ואספר את מעמדם העזוב והעצוב, גם עוררתי לבו לחמלה עליהם. ה׳ הירש, מנהל מקוה־ישראל, הראה לי מכתב מה׳ ערלאנגר, אשר בו יודיעהו, כי קבל מכתב ממני, ויאמר עם הספר, כי דברי פעלו עליו פעולה רבה. מצד אחד שמח מאד ע״ד ראשון לציון ועקרון, אשר יפרחו כזית הודו, ומצד השני ידאב לבבו על שפל מצבם של פתח־תקוה וכו׳. אבל באשר הנהו שוכב על ערש דוי—כן יכתב ה׳ ערלאנגער—על כן לא יעלה עתה בידו לדבר מזה עם הברון. במכתבו זה יאמר גם כן, אשר על פי השערתו כבר עזבתי את ארץ הקדושה ושבתי לביתי; אולם הדיפישה, ששלחתי מחיפה להוד הברון נ״י, עם זאת הברכה למקרה ירית אבן הראשה בזכרון יעקב למקום משכן

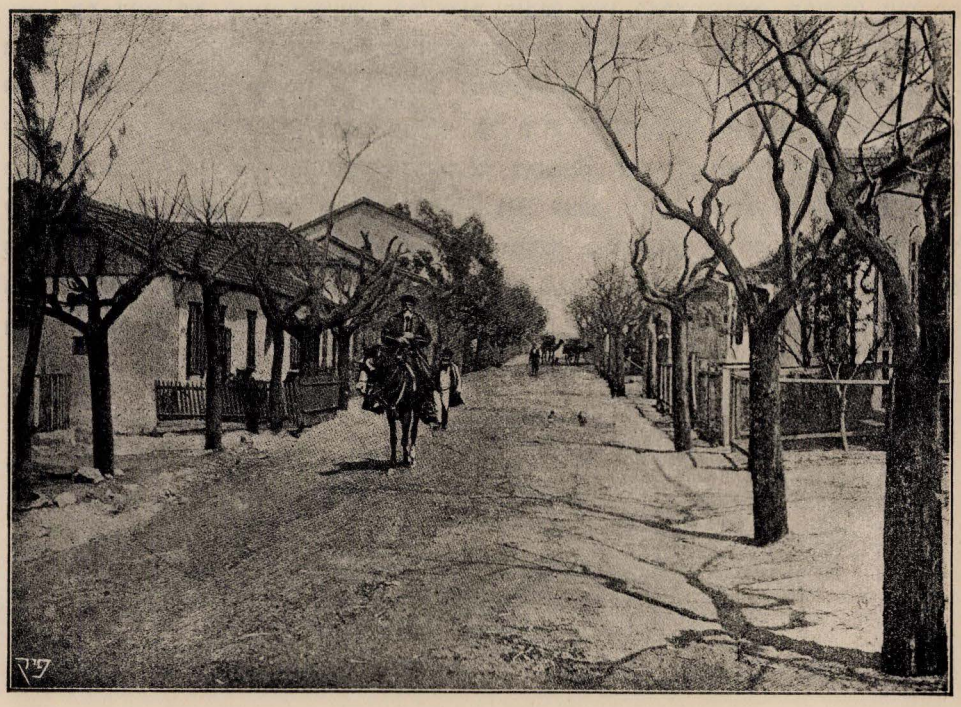

רחוב חובבי ציון לפני 25 שנה.

לאביר יעקב, הסבה כי עלה זכרון פתח־תקוה לפני הברון בהשתדלות ה׳ ערלאנגער, וגם עמלו ויגיעו לעת זקנתו, ראה הברון ויוכח כמה גדולה טרחתי לתועלת הרעיון, ויאצל נדבת לבו לטובת אחינו היקרים, אשר באתי להושיעם בשם חובבי־ציון»[1].

עם עזרתם הראשונה של חובבי ציון, אחרי בקורו של ויסוצקי בא״י, היתה לפתח־תקוה הרוחה. אז נקנה בכספי חו״צ מד. גוטמן שטח נחלתו של 60 דונם וחלקו הגדול על גבול בתי השכונה, שנבנו כבר, והשטח הזה נחלק למגרשים, ארבעה דונמים כל אחד, ונמסרו לאלה החברים, שהיו חסרים בתים. גם עזרה כספית נתנה לכל אחד ואחד מהם להקים לו על מגרשו בית ורפת. הבתים נבנו בשתי שורות, זו מול זו, ובאמצע עובר רחוב, הוא הרחוב הראשי של המושבה, הנקרא «רחוב חובבי־ציון» עד היום הזה.

לאחר זמן, כשנתרחבה המושבה והאכרים התחילו נוטעים עצים על מגרשיהם והבאר היחידה לא הספיקה את כמות המים הדרושה, קבלו בני פתח־תקוה מחובבי ציון שוב תמיכה כספית לחפירת באר שניה, היא הבאר הגדולה והטובה ביותר של המושבה[2].

---

[1] זמן מה אחר כך עמד על הטעות, כי אותו סכום הכסף היה לא של הברון רוטשילד אלא מכספי חובבי ציון שנשלח אליו על ידי ארלנגר.

[2] הערבים יקראו לבאר הזו «ביר שוע» לאמר: באר יהושע — הוא יהושע שטמפר, שהיה משגיח על בנין הבאר.

עם בואו של ק. ז. ויסוצקי, במלאכות חובבי ציון לארץ־ישראל, מתחילה עבודתם הקבועה והמתמדת של חובבי ציון בפתח־תקוה, במשך שש שנים. משנת תרמ"ה עד תרמ"ז היתה המושבה נתמכת על ידי חו"צ בלבד ומתרמ"ז עד תרנ"א—על ידי חו"צ והברון ביחד. קטנה, לפי הערך של זמננו, היתה עזרתם של חו"צ לפתח־תקוה, ואולם חשיבותה היתה מרובה מאד. הישוב החקלאי העברי נמצא אז בראשית התהוותו ובהחל עזרתם של חו"צ לישוב החקלאי, נמצאו שבע מושבות. מהן ארבע: ראשון לציון, עקרון, זכרון יעקב וראש פנה, שהיו נתמכות על ידי הברון רוטשילד ושלש: פתח־תקוה, גדרה ויסוד־המעלה היו נזקקות לתמיכתם של חו"צ ברוסיה, שבראשם עמד הנדיב ק. ז. ויסוצקי ושיחד עם חבריו מלאו את חובתם באמונה.

פרק יט.

ד"ר י. ל. פינסקר ויחסו לפתח־תקוה.

הצעתו של ד"ר פינסקר באספת קטוביץ לטובת פתח־תקוה.— השתתפותו של של ראש חו"צ בגאולת הרבע של אדמת יהודיה.—יחסו החם של ד"ר פינסקר לפתח־תקוה על פי מכתבו לחו"צ בביאליסטוק. — תוצאת פגישתו הראשונה של פינסקר עם הברון לטובת פתח־תקוה. — קריאת אחד מרחובותיה של פתח־תקוה על שמו של ד"ר פינסקר.

את יחסו הראשון לפתח־תקוה גלה מחבר האוטואמנסיפיציה וראש חו"צ ד"ר י. ל. פינסקר כבר בשנת תרמ"ה באספת קטוביץ, שעל פי הצעתו נתקבלה שם ההחלטה ע"ד עזרתם הראשונה של חו"צ למושבה. ביחוד יש לעמוד על יחסו החם של ד"ר פינסקר לפתח־תקוה על פי מכתביו של ק. ז. ויסוצקי אליו מימי בקורו של האחרון בא"י. וכשנתעוררה אחרי כן שאלת ה«רבע» הידוע של אדמת «יהודיה» בשביל פתח־תקוה, השתתף בזה לא מעט גם ד"ר פינסקר ואותו חלק האדמה נפדה גם בעזרתם של חובבי ציון.

קטעים ממכתבו של פינסקר לחו"צ בביליסטוק.

אודות יחסו המסור לפתח־תקוה אפשר לשפוט גם על פי מכתבו (שלא נתפרסם עדיין עד היום בשום מקום) לחו"צ בביליסטוק, במקום שהוא כותב בין השאר:

«אם מודה אני שיש יתרון לפתח־תקוה על קולוניות אחרות הנה היתרון הזה לא באיכות כי אם בכמות, כי רבו עניה יותר מעניי קולוניות אחרות על כן קצבתי התמיכה לפתח־תקוה משנים עשר עד שלשה עשר אלף רו"כ, ולבני בילי"ו מארבעה עד חמשה אלפים רו"כ מלבד באר. הנה רואים אתם, כי בני פתח־תקוה יקבלו תמיכה הגונה כמעט המחצית מן הכסף שיש בידינו על התמיכה. וכבר הודעתי החלטתי זו לה' מאירוביץ ביפו (כי ה' ויסוצקי עתה בארץ הגליל)».

אחרי שהוא מסביר להם את הסבה מדוע לא צוה על ויסוצקי לבחור לועד הפועל של חובבי ציון בא"י את הרב פרומקין כבקשת הביליסטוקים, הוא מוסיף באותו מכתב:

«בכל אופן אין לכם לדאוג על גורל פתח־תקוה כי הלא ה' גוטמן מיסד פתח־תקוה הוא חבר לועד הפועל ואתם תוכלו להיות בטוחים, כי אם גם יהיו שונאי פתח־תקוה בין הועד ואפילו אם גם ירבו לא יוכלו להזיק לפתח־תקוה. הנני מתכבד להבטיחכם כי כל הימים אשר אהיה אני ראש המזכרת לא אניח בשום אופן לעשות עול לאיזו קולוניה שתהיה, ואם איזה מחברי הועד ישתמשו בשנאתם הפרטית לעשות עול להקולוניסתים אז אבטל את דבריהם בחזקת היד ואולי עם זה גם את הועד הפועל עצמו.

«הנני בטוח כי הנחתי את דעתכם, אשר זה כל ישעי וכל חפצי שיהיה שלום ודעה

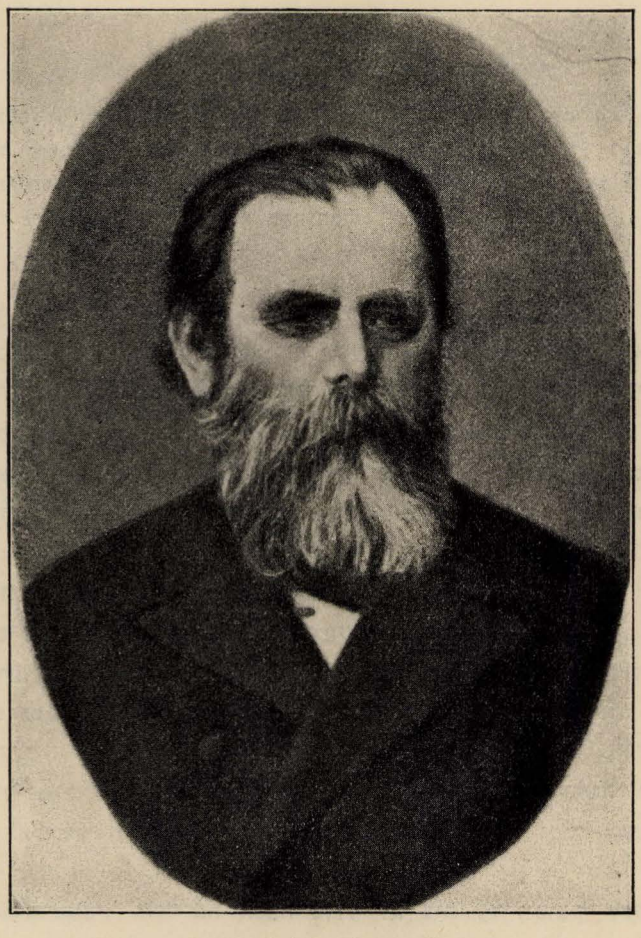

ד״ר יהודה ליב (ליאון) פינסקר
נולד א׳ טבת תקפ״ב – נפטר ב׳ כסלו תרנ״ב

אחת בין האגודות בינן לבין עצמן ובין האגודות לבין ההנהגות לטובת הענין הקדוש, אשר עיני כלנו נשואות אליו. והנני מוקירכם ומכבדכם וכו'».

תוצאות פגישתו של פינסקר עם הברון-רוטשילד.

בפגישתו הראשונה של ד"ר פינסקר עם הברון רוטשילד (בשנת תרמ"ז) הוקדש רוב שיחתם לפתח־תקוה ולמצבה העגום של אז. אחרי שיחתו של ד"ר פינסקר עם הברון הקל האחרון בהרבה את עול ההוצאות מעל חו"צ בשביל פתח־תקוה ועוד הוסיף סכומי כסף חדשים לקנית אדמה. מלבד זה הבטיח הברון כי יגאל לטובת פתח־תקוה את שלשת אלפים דונמי האדמה שעמדו להשפט עליה ואת האדמה הזו יחלק לאכרי המושבה העניים ביותר, וגם יתמכם תמיכת כסף.

* * *

לאות תודה והערצה לד"ר פינסקר קראו בני פתח־תקוה את אחד מרחובותיה הראשונים והמרכזיים של המושבה על שמו של ראש חובבי־ציון—הוא רחוב פינסקר עד היום הזה.

רחוב פינסקר בפתח תקוה.

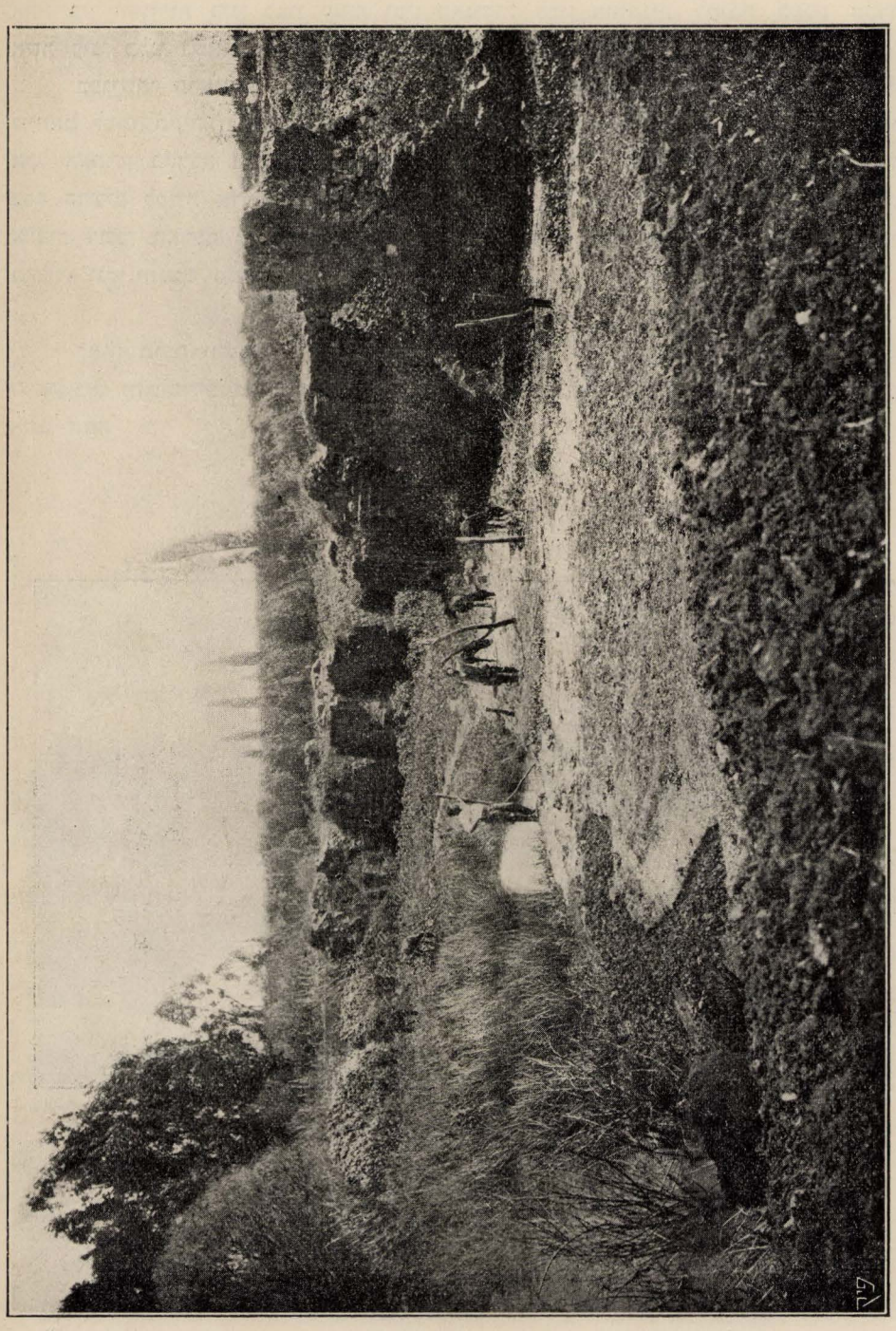

המחנות על יד הירקון אצל בחריה בגבול פתח־תקוה.

פרק כ.

יחיאל מיכל פינס.

עליתו לירושלים בתור ציר שלוח מחברת מזכרת משה מונטיפיורי. — התודעותו אל סלומון וגוטמן. — יסוד אגודת «שבת אחים» ע"י פינס בפתח־תקוה. — פינס מוכר את תכשיטי אשתו כדי להציל במחירם חלק מאדמת פתח־תקוה. — תולדותיו של פינס כתובים בידי עצמו. — פינס בתור סופר ומאמריו בעתונות העברית על הרעיון הלאומי. — מאמר־התשובה שלו ב«הלבנון» לאחד מהסופרים האדוקים בשאלת היהדות. — יומנו של פינס על ימי שבתו בלונדון ועליתו לא"י. — מכתבו של פינס לעורך «המליץ» על פתח־תקוה. — הרדיפות והחרמות מצד קנאי ירושלים על פינס. — גלוי דעת של פינס בצרוף קול קורא מאת עורך «המליץ». — פינס מיסד חברת תחית ישראל. — פעולתו הספרותית של פינס. — מחלתו. — פטירתו.

I

תולדותי[1]

עירה קטנה היא העירה ראזינאי בפלך גרודנא במדינת ליטא, שלפנים היתה משכן הדוכס פפולו סאפיה; אבל בכל קטנותה יצא לה שם על ידי רבניה גדולי התורה מדור לדור, ע"י קדושיה למשפחת זקהיים, אשר נהרגו על קדוש ה' בשנת ת"ך, וע"י משפחת פינס העשירה, אשר יסדה בתוכה בית חרשת לארגי צמר, שבהם מצאו רוב בני העיר את פרנסתם, וסוף סוף ע"י המכון הגדול לתורה, אשר הכין בה אבי משפחת פינס. המכון הזה היה בעל חמש מדרגות מהתחלת גמ' עד השתלמות למוד גמרא ותוספת ומפרשים, ואליו נהרו נערים ובחורים מכל קצוי תחום המושב הישראלי שבארץ רוסיה, ותהי תורה יוצאה ממנו לכל הערים הקרובות והרחוקות.

ומשפחת פינס העשירה והנדיבה היתה בת חמשה בתי אבות בני אב אחד, אשר נודעו לשם איש איש מהם ע"י יחוס עצמם, וע"י יחוס התחתנותם, כי הרכבו במשפחות היותר מיוחסות בישראל, ומבין כולם הצטינו התאומים ה"ה ר' יצחק דוד ור' נח פינס ז"ל, אשר תאומים היו גם בעסקיהם וגם בנדיבות רוחם כל ימי חייהם, ויהיו למופת.

בעירה זו, בתוך משפחה זו, בביתו של ר' נח פינס ז"ל, בשנת תר"ד בחג השמיני, שלישי לבטן אמי וחמשי לבית אבי[2], יצאתי לאויר העולם, והַכָּרָתִי את העולם מסביבי

---

[1] כתובות ע"י ר"מ פינס בעצמו.

[2] לר' נח פינס נולדו מאשתו הראשונה שמתה עליו בצעירותה שני בנים: מאיר ויוסף, ומאשתו השניה, הינדא לבית כהן מורשו — ארבעה בנים: ליב, ירוחם פישל, יחיאל מיכל ואבא, ושתי בנות: גולדה (אשת המנוח הר"ז יעבץ) וצביה.

כח זכרונו של פינס.

השכימה [הקדימה?] לבוא, כי עד היום זוכר אני מעשים רבים אשר קרו בראשית ימי ינקותי כגון: ראשית צעדי על רצפת הבית, שלפי דברי אמי חלה להיות עוד בתוך שנתי, וכמו כן מחלת האַרְגָּנִית, אשר עברה עלי סמוך לזמן ההוא, וכל המקרים רשמיהם נכרים במוחי עד היום, ויתר מכל היה בזכרוני מלחמת רוסיה באונגריה בשנת תר״ח, שהייתי אז בן ארבע, והצבאות עברו עלינו, ואתענין מאד במלחמה זו, ואהיה בקי גדול בכל סבותיה ופרטיה עד שאנשים גדולים פנו אלי לשאב ממני ידיעות וחדשות.

ובכל זאת אין כח זכרוני מצוין כלל. זוכר אני אמנם מושגים כלליים, אבל ביחס לפרטי מעשים – חלש הוא זכרוני, ומספרים וזמנים כאשר יחנו במוחי כן יסעו. ואם גם אחזור עליהם כמה פעמים לא ישארו בזכרוני בלתי אם אעשה להם איזו גמטריא.

ומבין הזכרונות שנקבעו במוחי מבצבצת מהות יחסי אל העולם אשר מסביבי ויחס העולם הזה אלי. כשאני לעצמי אין לי להתאונן מאומה על אותו היחס, כי מלא היה אהבה וחבה, וזולת אבי ואמי, אשר התיחסו אלי בכבד ראש, היו הכל מחבבים ומגפפים אותי, ואהי להם לשעשועים, וינסוני בחידות ויהללוני בפני. בכל זאת לא השפיע עלי היחס הזה, לרעה, כי לא גבה לבי בי, באשר תליתי אותו בדרך הטבע שמדרכי כל הגדולים להתיחס בחבה אל כל הקטנים.

תכונותי הדימוקרטית של פינס.

ומראשית בואי לידי הכרה הייתי נער את הפטרונים, הם הם נערי הישיבה ובחוריה העניים, שהתגוררו במדרש משפחת פינס ושהרבה מהם גם אכלו על שלחנות המשפחה הזאת דבר יום ביומו, ואהי מתהלך עמהם תמיד, ותהי ההתחברות הזאת למורת רוח להורי, כי חששו פן תשפיע עלי לרעה, ויגערו בי על ככה כפעם בפעם. אך אנכי דמוקרטי מטבעי, על כן לא זזתי מדרכי זו אשר התחבבה עלי, ואין לי סבה להנחם עליה, כי קרבת הבחורים בני מדינות שונות ובני דעות שונות והשקפות שונות הועילה להעשיר את עולם מושגי וגוניהם השונים עושר רב, ותלמדני עוד בימי חרפי לבחן את העולם אשר מחוצה לי בעין בוררת ובוחנת לבלתי אגרף עם הזרם המצוי. וגאוה ויהירות לא ידעה נפשי מעודי, ואהי שפל בעיני. בכל זאת התבדלתי תמיד בעולם המחשבה מכל בני גילי, ולמוד הייתי שלא לבטל דעתי אפילו מפני דעת גדולים וגדולי גדולים. ולא מגדל לבב, כי בכל אשר הסכנתי לשמוע מהללי מפי אנשים על דבר חכמה ילדותית אשר פלטו שפתי או על פתרון לחידה ילדותית אשר מהרתי למצאה, לא פעל עלי המהלל הזה להגדיל ערכי בעיני, ואדרבה הייתי תמיד מתמה: מה מצאו בי האנשים האלה אשר לא נמצא גם בכל הילדים כמוני, ואת מי אין כמו אלה.

מדתי זו, אשר לא קניתיה לטבע כי אם היתה טבעי ותכונתי מלדה, אפשר מאד ששמשה לי בבחינת מה לרעה, כי לא נתנה להתעורר בלבי קנאת סופרים והתעלה על חברי, על כן התעצלתי בלמודי, ושקידתי עליהם היתה לקויה, ולא זכיתי לשם מתמיד. ואולם גם הולך בטל לא הייתי, כי מצין הייתי לעול המלמדים והמורים אשר שמו עלי הורי, אשר לא נתנוני להיות משולח לנפשי, ואהיה חורש מדי יום ביומו, מלבד בשבתות ויו״ט, כל היום מראשית האשמורת האחרונה שבלילה עד סוף האשמורה הראשונה שבלילה השני, בהפסקות מועטות לתפלה ואכילה, ואפילו השעה הפנויה שבין מנחה למעריב, אשר היתה נתונה לי לכאורה למשחק ולשעשועים, לא הרבתה תמיד לשעשעני, כי אמנם העסיקה אותי בהתעמלות, אבל לא בהתעמלות אברי הבשר והעצמות כי אם בהתעמלות כלי המחשבה,

רבי יחיאל מיכל פינס.

נולד בכ״ג לחדש תשרי שנת תר״ד בעירה רוזנה ברוסיה
נפטר בז׳ לחדש אדר תרע״ג ביפו ונקבר בירושלים.

כי בכל פעם שראה אותי אבי קופץ ומשתובב היה מרמז לי בידו לגשת אליו והיה מציגני לפני ראש הישיבה, אשר עמד על מקומו על יד ארון הקודש נשען על העמוד ומסלסל את קצות פאתו ומעין בספר, והיה אבי אומר לו: «ר' פיטל, תנה נא לפני השובב הזה איזה אגוז קשה לפצעו!» והיה ר' פייטל מקמט את מצחו ומשוטט באוצר פלפולו עד שהעלה משם איזו הקדמות שפרש אותן לפני ויצו עלי למצוא את הקושיא ואת התרוץ, ואולם בכל אשר רבו בין השמשיות כאלה בימי ילדותי לא כהתה עליזותי ולא נסה שמחת לבי, והייתי מוצא לי שעות פנויות הרבה למעשה ילדות – ובפרט השעות בשבת ויו"ט משעת הבקר עד שתי שעות אחר הצהרים – עד שיצא לי שם «מחבל» בעיר.

והמלמדים, אשר בחר לי אבי, היו כולם אהובים עלי ונכבדים בעיני, למרות מה שהכוני וגם מרטו את ראשי, כי הצדקתי עלי את הדין, מלבד האחד אשר שנאתיו ולא אוכל לסלוח לו עוד היום, למרות מה שהתאמצתי תמיד להיטיב עמו בשעת דחקו או חליו, כי אמנם האביד ממני טובה הרבה בזדון. וזה הדבר: נער גדול ממני בארבע שנים והוא בן לדודי אחי אבי יצא שמו לעלוי גם הוא, כי היה בעל זכרון וראש חזק, כלומר שפעולת מוחו היתה מתונה ומיושבת, ויהי גם מתמיד. ואנכי כבר הודיתי כי מתמיד מטבעי לא הייתי כלל, ואולי מטעם זה עצמו לא גדל גם כח זכרוני, כי אמנם מה שבכחי לזכור ימים מרובים היו דוקא רשמים עמוקים, שבאו ע"י פעולות נמרצות או מסקנות הגיוניות כלליות ולא פרטי המעשים, וגם מה שנוגע לכח הבנתי נאמר עליה: «חדודה קודם ללבונה», שאין יוצא מבית חרשת שכלי דבר מתוקן כל צרכו אלא אחרי עיון רב. ובכן היה העלם הזה לבן תחרות בעיני אבי ז"ל (כי כשאני לעצמי לא הייתי מתחרה כאמור, וכל מעשי היו נובעים מחפץ נפשי החפשי, באין שום מעורר מוסרי חצוני אם טוב ואם רע), ויהי כי היה העלם הזה חתן לאחד הגבירים אשר הפריז לו נדה גדולה, ויקנא בו אבי למעני, למרות מה שהייתי אז רק בן תשע שנים ובקי בחמש מאות דפים גמרא, על הדף ועל המחט[1].

ויהי כי התחדש בן תחרות זה, עם התחדשו בבגדים, גם במלמד חדש שהביאו לו ממרחק, ויניח את מלמדו הראשון, ויקפץ אבי על המציאה ויקחהו לי.

אינטריגות של מלמד.

ומלמד זה שכל כחו היה רק בשקידה ולא בחריפות, היה מטבעו איש אינטריגות, ויהי הרוח החיה במסיבות הריב הגדול בדברי ימי עירתי הקטנה, שפרץ אז בין הרב הגאון האב"ד ובין הרב הגאון ראש הישיבה. ומלמד זה היה מבאי בית הורי, על כן היה שוטם למלמדי. ובמה איפוא ינקם מהם אם לא בראש תלמידם? וישם לבו להוכיח, כי המלמדים אויביו לא ידעו כלום במלאכת המלמדות, ובכן ראשית כל השתדל להשכיח ממני את תלמודי, וחפצו זה השיג לא לבד בזה אשר חדל מלחזור עליו תדיר כאשר הסכינו רבותי הקודמים, כי אם גם בזה אשר התאמץ להסיח אותו גם מדעתי בבזותו אותו בעיני יותר מאשר בז בעיני ר' זירא תלמודא דבבלאי. ולא עברה שנה שלמה ובעזרת חולשת כח זכרוני בכלל התמלא חפצו בשלמות. ואולם בזה עדיין לא שבעה נקמתו, וישתדל מאד

[1] המבטאים האלה מצינים את מדת הבקיאות של אדם, שאם שואלים אותו על איזה דבור תלמודי היכן הוא נמצא, הוא קורא בשם המסכתא ומסמן את הדף; וכן נהגו ג"כ: היו מעמידים מחט בספר הפתוח על איזה דף שהוא ושואלים אותו: במרחק כך וכך דפים לפנים או לאחור נגד חודו של אותו המחט איזה מלה נמצאת, והוא יודע להשיב.

להשפיל ערך כשרונותי, באמרו כי רבותי הקודמים בלבלו את דעתי, ויהי השם אשר קרא לי «ראש שכור», ובשם הזה היה מזהיהני תמיד בבואי באיזו קושיא או שאלה, ואני בהיותי עלוב מטבעי כמעט האמנתי לדבריו לאמר: אטום המח ומטורף הדעת אנכי, עד שהזדמן פעם אחת שהשיבותי על דברי מהרש״א במקום אחד, כי לא נתכנו דבריו בעיני ומלאני לבי להציע דעתי לפני רבי, והוא, כדרכו, מלא פיו גדופים ויאמר: «ראש שכור אתה ואינך יודע מה אתה שח», והנה נצרך פתאם לצאת החוצה, ויהי לי פנאי להתבונן אל אשר אמרתי, והנה מצאתי כי צדקתי מאד, ובשובו אמרתי לו: «רבי! יסלח לי וישמע עוד הפעם אשר אמרתי»; ואחזר על דברי, ובפעם הזאת הטה אזנו ויתבונן ויאמר «אמנם צדקת הפעם, ובכל זאת ראש שכור אתה». אז חרה אפי מאד ואבך מרה. ובשאול אותי אבי לסבת בכיתי ספרתי לו הכל ואמרתי לו מפורש, כי אצל מלמד כזה לא אוכל ללמוד, ואז נכנסתי שנית למלמד מצוין, אחד מתלמידי ראש הישיבה, שהוא (ראש הישיבה) היה מתלמידי הרב הגאון המעמיק המפורסם ר׳ יצחק אביגדור ז״ל, ועל דרך למודי חנכתי מקטנותי ואינני זז ממנה גם היום, בהיותה מתאימה עם כשרון נפשי. היא ממעטת להרכיב מושגים שונים על פי דמיון שמותיהם, כי אם אדרבא היא משתדלת להבדיל בשם אחד את השתנות המושגים, שלכאורה כולל אותם שם אחד והמה באמת נפרדים. הדרך הזאת של הלמוד ידועה אצל בעלי ההגיון בשם דרך ההפשטה, כלומר: להפשיט את הדבר משמו ולהעמידו רק על גדר מושגו, ודרך זו היא היותר בטוחה להוליך את השכל בנתיבות ישרות, לבלתי ילכד ברשת פלפולי תוהו המאזרים זיקות ואין בהם כדי להדליק אפילו נר קטן הראוי שישתמשו לאורו.

עיון והבחנה בשיטות הוראה

ואמנם מום אחד מצא מלמדי אויבי זה בדרך שהורו אותי בה מלמדי הקודמים לו, שלא אחשוך פי מהודות עליו, המום הזה היה שלא הקפידו עמי מלמדי אלה ש«אשמור את רש״י», או שאהיה לומד בשתי אצבעותי. המבטאים הללו רצונם לאמר: שמיד בלמדי פסוק אחד בגמרא אשמור ללמוד גם פירושו ברש״י, או שבלמדי בגמרא והיתה תמיד אצבע היד האחת מונחת על הפסוק שבגמרא ואצבע היד השניה על פירושו שברש״י, ובזה באמת הרגלתי להמציא לי פרושים אחרים מחזון לבי שלא לפי האמת ולא דקדקתי הרבה בפירוש רש״י, אשר באמת כל דבריו שקולים ומזוקקים כזהב, ומלה אחת מהם יש אשר בכחה להפיל כמה מגדלים של קושיות ופלפולים. אבל מצד שני ראיתי כי השעבוד המכוּן לרש״י גם בו הרבה מגרעות, כי ראשית: השעבוד הזה מעכב בעד ההתפתחות הטבעית של השכל והתבונה ומישן את רוח הבקרת; וזאת שנית, כי מאחר שנעשה השעבוד הזה הרגל כבר אינו משיג מטרתו, כי רבים מהלומדים «בשתי אצבעות» אם רק אינם בעלי עיון מצוינים היה יהיה כל הלמוד אך מין זמר מן השפה ולחוץ, ומעולם אין עולה על לבם לחפש אחרי המרגליות הצפונות בדברי רש״י ולמצוא אותנה, משא״כ אם מרגילים את הנער לתור לו לבדו את הדרך בפרושו של הדבר הלמוד, והיה אם אחרי כן יעיין בפרוש רש״י וימצא שם דרכים אחרים, מיד יתעורר לחקור אחרי הסבה שהכריחה את רש״י לבאר ככה, ולא כבאורו הוא—ויגעת ומצאת תאמין.

ומשפחת פינס בכל היותה נוהגת מנהג גוברין יהודאין של הדור הקודם, לא הסתפקה בחנוך בני ביתה בגבול התורה לבד, ותתן מקום להם להסתפח גם בדרך ארץ, על כן היתה המשפחה מביאה תמיד מורה ממרחק, אשר נתנה שכרו והסמיכתהו על שולחנה

חליפות, וילמד את בניה ואת בנותיה כתב ולשון. ואולם איזה כתב ואיזה לשון? זה היה תלוי בידיעת המורה.

מלחמתו של פ׳נס עם מורהו יעקב ברייפמאן.

הנה המורה הראשון, אשר הובא בחצרה, היה יעקב ברייפמאן הידוע בטרם הקדיח תבשילו ברבים, הוא הצטין רק בכתב ידו הקליגרפי בעברית וברוסית עד להפליא, ואת השפות עצמן לא ידע. אבל הילדים היו אז עדיין רכים, וליותר מִכְּתָב יפה לא היו נצרכים. ואני הייתי אז כבן שלש ולא באתי בכלל התלמידים. אבל שנא שנאתי את האיש הזה מאד על תכונתו הגסה וחצפתו העזה, וביותר על התארחו תמיד עם הגלח שבעירה. ויהי הגלח והגלחית והגלחות שיחתו כל היום, גם בשבתו על השולחן לסעודה, ולא חשכתי מפניו חרפות וגדופים ואכנהו: משומד איש קלוסטרא, והוא שחק ויען אותי ויאמר: התדע כי עתידות כל הקלוסטראות להיות בתי כנסיות? ואומר: לא יתכן הדבר! הלא גר צריך טבילה ואיך יטבלו את הקלוסטרא? היוציאו אבניה ויטבלון אחת אחת?

והאיש הזה לא האריך ימים במשרתו, כי נבאוש נבאש במעשיו המגונים ויבוא תחתיו מורה אחר, איש נכבד, מזֻגָּר למשפחת עפשטיין, והוא ידע היטב עברית, גרמנית וצרפתית, וילמד את הנערים עברית וגרמנית, והבנות למדו גם צרפתית, ואנכי עודני לא גמול ללמודים הללו, בכ״ז כבדתי את האיש כי התנהג בכבוד ובכובד ראש. ואחריו בא אחר מביאליסטוק, זַאמֶנהוף שמו, אחיו הגדול של זַאמֶנהוף ממציא האספרנטא. שפת עברית לא ידע, אבל מצוין היה בגרמנית ובצרפתית, איש חי זריז וממולח, אבל על עניני הדת התריס בקלות. ויהי כי בא בת״ב אל בית התפילה והוא רחוץ ומסורק, ונעליו ברגליו, ואני כבן שבע, ואתקוטט עמו ולא אביתי לקחת מפיו לקח, אבל מעט מעט תקנתי קריאתי בשפת גרמניה, ואקרא ואבינה ספורי טשאקע, ואתענג ביחוד על הספור «הנסיכה מוואלפענביטל», אשר עוררה רחמי מאד ואשפוך עליה דמעות למכביר. ואחר הספור הזה מלאני לבי לקרוא את הספור «אלמנת די», אשר טרם ירדתי לעמק דבריו בחלקו הראשון, אבל הם עוררו בי רוח מחשבות פילוסופיות מושקאות ורטובות מריח האמונה, ואהיה לפלוסוף קטן אדוק בדת רטיונלית, ואמלא בטני גם בדרמותיו של שילער כגון מריה הסטוארטית, ודון קרלוס, וגם את «השודדים» קראתי בשום לב, והספור הזה פעל עלי לטובה, בראותי כי כל הטענות כנגד המוסריות מושמים בפי איש בליעל אשר כל רגש מוסרי אין בקרבו, «ושליחות משה» נמנעתי מעצמי מקרוא אותה אחר ששמעתי כי היא מלאה מינות, אבל מתיקות המים הגנובים משכתני ומשכתני עד שלא יכולתי לעמוד מפניה, ולקחתי את הספר ואקרא בו מהחל ועד כלה, אבל השבעתי את השטן לבלי ישלוט בי, ואתאבק עם הפקפוק ויצאתי בשלום, כי אמר אמרתי: מה לנו לספורי כהן מצרי אשר זייף את תולדותינו? אכן משה אמת ותורתו אמת!

ראשית קריאתו של פינס בספרות העולם.

II

מעשה בספר אחד מופלא.

בבית אבי היה אוצר גדול של ספרי הספרות התלמודית ואהיה בקי בשמותיהם ובתכנם, ואחתור בהאוצר תמיד, ויזדמן לידי פעם ספר «שרשי לבנון» להרי״ב לעווינזאהן ואדפדף בו והנה לקראתי מעשיה בפלאי הציר בעיר רומי, אשר בראש הומיות מרומי קרת שם בסתר ציור נפלא מאד ויעלם ותהום העיר, כי לא ידעו מה הוא ומה פעלו, ויהיו העם כמדיינים איש אל אחיו, זה אומר בכה וזה אומר בכה. ויבא איש חכם ויחוה

דעתו לאמר: «לא מעשה אמן הוא הציור ולא מחשבת חושב פעלו, כי אם הוא יציר המקרה, תולדות של הרכבה של סבות רבות ושונות». ויקצפו עליו העם רב קצף, ויתנוהו על המהפכת כי אמרו לסקלו. והנה נגלו פלאי הציר, ויכירוהו וישימוהו למלך עליהם וישב לכסא לשפוט. והנה בא לפניו משפט אותו האיש אשר העיז ליחס את מעשה הציור למקרה בן סבות מרכבות. וישמע את טענותיו, ויתבונן בתבונה רבה ויוציא המשפט הזה ויאמר: אמנם כן, טעה האיש בחשבו את הציור למעשה ידי המקרה ולא מעשה ידי אמן חושב מחשבות, אך אין עליו חטא כי בהשכל ודעת דבר דבריו, על כן לא לבד שטעותו מחולה לו, כי גם הרבה שכר יטול והיה מרואי פניו.

המעשיה לקחה את לבי, וגם ידעתי כי רק משל הוא. אפס כי לא עמדתי על הנמשל ואבוא לפני מלמדי, ואני אז כבן שמונה או תשע שנים, ויהי כי הסתכל מלמדי בספר הזה ויקראהו והנה הזדעזע כל גופו ויחל לספוק כפיו ולמרט שערות ראשו, ויצעק: «מות בסיר»! איפה מצאת את הספר הזה, את העוכר ישראל? הלא הוא מודה בע"ז רח"ל! מהרה לשרוף את הספר ולא תלמד בו עוד! ויהי כי מפקפק הייתי מעט לשרוף ספר כרוך כל כך יפה מבלי רשות אבי, ויקח מלמדי בחמתו ויקרע את כל הספר מתוך הכריכה וימסור את העלים הקרועים למולך. ויהי בעלות הלהב ותתרגש נפשי מאד, מצד אחד קצפתי על הריב"ל כי היה למין, ומצד השני הצילה נפשי מתוך האותיות שפרחו מעל הגוילים הנשרפים, כי אין לגזור דינו של אדם לחובה על פי דעותיו אשר שגה בהן בלכתו לרוח ההגיון. אפס כי חמתי על הריב"ל לא שככה בזה, כי אחרי כן מצאתיו במקום אחר חותר תחת דעת הרמב"ם ז"ל שביסודי התורה, כי לגלגלים רוח חיים ודעת והוא מכחישם, אז אמרתי: אם ברמב"ם שהוא עצמו מרוממו – ישים תְּהלה הלא מין בזדון הוא. בכ"ז חפשתי אחרי ספריו לקראם ולא מצאתים, ואמלא ספקי בספרי הרנה"ו ובתכן הפרוש על ספר «העקדה» מהר"י פאליאק ז"ל אשר סגנונו הקל, בתערובת משפטים מתרגמים גרמנית, מצא חן בעיני. וכל אלה קראתי בצנעא, ואיש לא ידע כי מלאתי כרסי בקריאה כזו. אבל, דבורים שפלטו שפתי כפעם בפעם היו בעיני מלמדי כאותו הקש שבצבץ מבדקי הבית שהכניסו בו תבן, ויחזה בי בישות. ואני אז בן שתים עשרה, כי כבר עברו עלי יותר משנתים מיום מדורת בית המוקד, ובמשך הזמן הזה עברו עלי גם חליפות מלמדים, ויהי לי המלמד אז אחד מתלמידי ראש הישיבה המצוינים– עמקן גדול, אבל במחילה, גם לא חכם גדול. ויהי כשמעו מפי בקרת על דרך למוד התנ"ך על ידי המלמדים מבלי דעתם פשוטי הכתובים, ויקם בחמתו, ומפיו נפלטו המלים בקצף גדול: «אפקורוס!» ויהי כי החילותי לבכות על שחשדני במה שאין בי נח רוגזו וישב ויאר פניו אלי. ואני למדתי אז «יבמות» וחזרתי גם על גירסא דינקותא, ותחל רוח ד' לפעמי והתעוררו בי כל כחותי, אשר אמר מלמדי שונאי לישנם. והנה בטרם כלתה השנה בסוף חדש מנ"א, ויבוא אל חדרי איש שבה גבה קומה ומהודר פנים, ויחל לנסות אותי, ויתמהמה בחדרי כל היום וילך לו, ולמחר שב שנית. וככה עשה גם למחרתו, וינסני שלשה ימים רצופים, ואחר המסה נכנס אל חדר משכיתו של אבי ויתלחש עמו ויסע לדרכו. ויספרו לי אח"כ כי שלוח היה האיש הזה מאת האדיר בעשירות והגדול בתורה ר' זלמן מרגלין ז"ל מפאריץ, אחיו של בעל «מראות הצבאות», לנסותי, הראוי אנכי להיות חתן לבתו. ולא עברו כשני שבועות והנה עוד הפעם באו מנסים שלשה,

שדכנים באים אל הנער פינס לנסותו בדברי תורה..

האחד זקן בעל קומה ממוצעה, בעל פנים מסבירות ועינים המחבבות גם דרך המשקפים התכולים, מדבר בנחת וקול נמוך ודבריו ספורים, וכולו אומר כבוד ורוך ואהבה, הוא ר׳ אברהם שיק מסלונים, מבאר המדרשים שהיה ידוע לבעל (?) והיה מצוין בנעימות מדותיו, והשני איש חי וזריז וממולח באמצע ימיו, המדבר בכל אבריו ויורה חצים מעיניו העופפות, הוא ר׳ יהושע העשל לעווין בעל «עליות אליהו», והשלישי איש צעיר לימים פחות מבן שלשים, בעל מצח גבוה וחושב, משוטט בתוך החדר אנה ואנה בידים מקופלות לאחוריו ונוהם איזו נגינה נוגה, הוא העילוי המפורסם ר׳ דוידל קאמניצר, חתנו של הגביר המפורסם ר׳ שמריהו לורי׳ ממאהליב, הוא היום הרב הגאון המצוין, סבא דרבנן שבכל הגולה, מו״ה דוד פרידמן שליט״א, האב״ד דק״ק קרלין־פינסק, בעל המחבר פסקי הלכות על הרמב״ם. שלשה אלה לא באו כבר לנסותני, כי אם לחטפני, כי ר׳ שמריהו לורי׳ ז״ל, אשר שב ממערכת מלחמת תורקיה, עסק בעסק קבלנות הספקת הצבא שם, ויביא אתו אפותיקי הגונה הביתה. ויהי כי ידע, כי לפי תכונת פזרונו אשר אתאר הלאה, לא יארכו «הממתקים» ימים רבים במטמונו, התאוה מאד כי בתו בת זקונים, אשר זה אך הגיעה לימי נערות, תמֻהר מהר, והוא הסכין להשיא את בנותיו לבני תורה. ובשמעו איפא כי מחותנו ר׳ זֵמי פאריצר ז״ל נתן עיניו בי, הקדים הוא לכבשני. ויהי כי באו שלשת השלוחים האלה, לא באו לנסות אותי בלתי יום אחד, ולמחרתו כבר התלחשו עם אבי ואמי בחדר משכיתם, ולעת ערב והנני – חתן למז״ט! חתן ככל חוקיו ומשפטיו, חתן עם הבטחת נדוניא של עשרת אלפים רו״כ, כי כך לקח גם בן תחרותי הנזכר למעלה ולא אבה אבי לותר על מקחי אפילו פרוטה, ואהי גם חתן עם מתנות כלי כסף וזהב כמנהג גבירים חשופי זרוע, – ובהיות כי מחותני זה עתה שב מן המלחמה עם התורקים, העניקני מטבעות זהב תורקיות הרבה, גדולות עם קטנות, אשר שמרתי עליהן מאד, כאלו הגיד לי לבי שעתיד אני לקבוע דירתי בארץ ישראל שהתורקי רודה שמה.

געגועים לארץ־ישראל.

ארץ ישראל חביבה היתה עלי מאד ותעסיק את מוחי ואת לבי תמיד, ותהי משאת נפשי עוד בהיותי בן שנתים, כי אז ירד אלינו דוד מהררי ציון, בעל אחות אבי אבי, ר׳ מרדכי שמו, ודמותו חקוקה עוד בזכרוני כאלו הוא עומד לפני בקומתו הגבוהה, בספודק על ראשו ובמלבושו הרחב, ובעיניו המחבבות אותי, בספרו לי ספורים שונים מכתל המערבי, ומהדמעות שהוא זולג בת״ב ומהשועל העובר עליו תמיד באותו הלילה.

ויהי בת״ב בלילה ואמי ישבה ארצה ותקרא ב«צאנה וראנה» את פרק חרבן בית המקדש ותבך מאד, ואבך גם אני, ותקחני על ברכיה ותלטפני ותשאלני: «על מה אני בוכה?» ואחזיר לה שאלתה ואמר: «על מה את בוכה?» ותאמר: «על בית המקדש שחרב!» ואמר: «אני בוכה על ארץ ישראל שגלינו ממנה»[1].

III

עת ידועה היה פינס מנהל הישיבה בעיר מולדתו. ספרי ההשכלה החדשים בלשון העברית עוררו בו את התשוקה להשתלם בלמודים הכלליים, ואולם השכלתו הכללית לא

[1] נדפס ב«התור» שנת תרפ״ו.

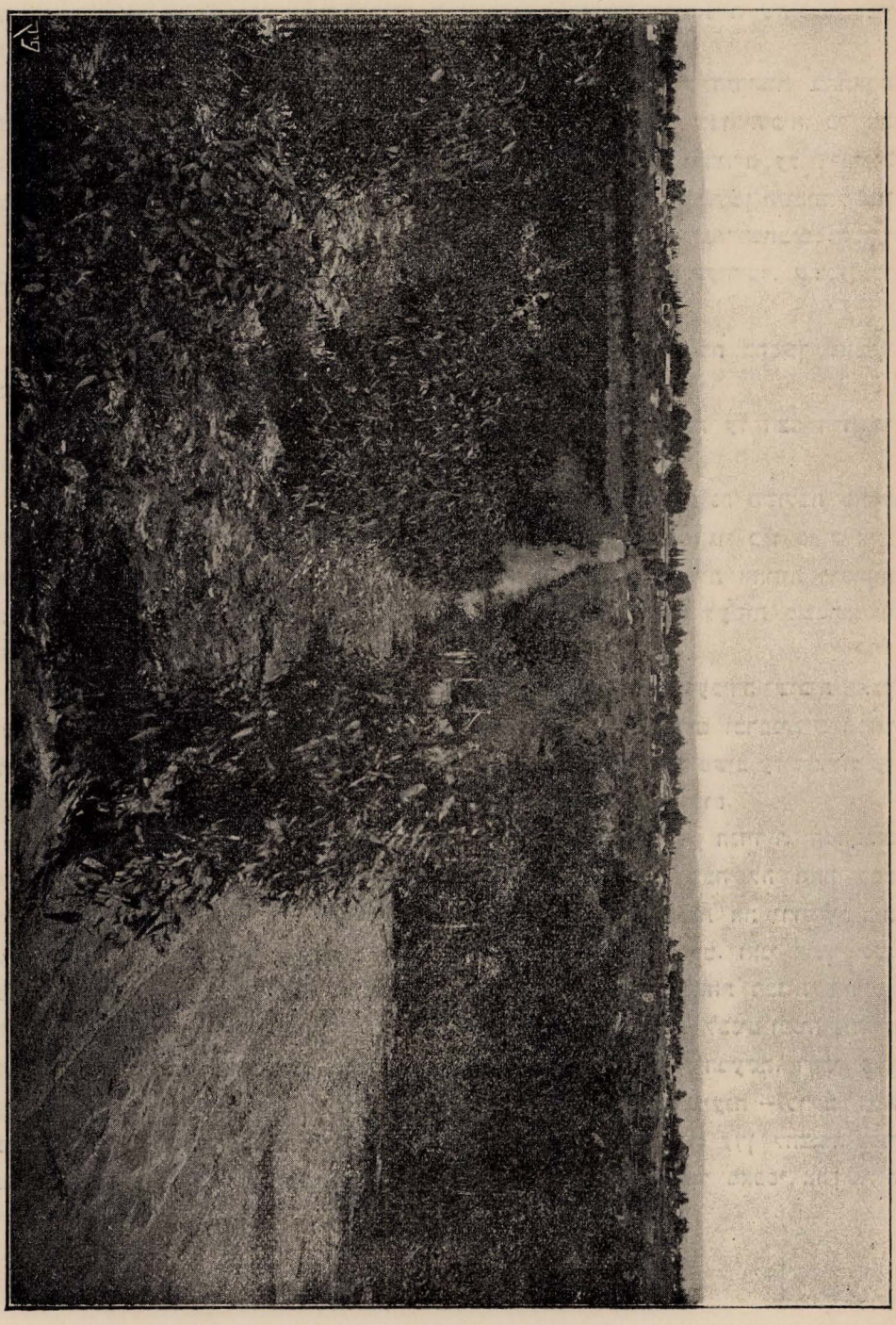

בראש כלל, אל פתח-תקוה מעבדת חשלשה

השקפתו של פינס על הדת והלאומיות.

השפיעה עליו להטותו מהשקפותיו האורטודוקסיות. פינס נעשה אחד מסופרי השבועון העברי «הלבנון», ששמש כלי־מבטא לחרדים ויצא להלחם בזרמים הקיצוניים שהובלטו בחיי היהודים ובספרות העברית החדשה.

בשנות הששים, כשפרסם לילינבלום את מאמריו ב«המליץ» על הנחיצות בהתאמת הדת עם החיים, ענה לו פינס ב«הלבנון» במאמר «דרך ומשפט», שבו הוכיח, כי את התקונים צריך להתחיל לא מן הדת, כי אם מעצם תנאי חייהם של היהודים על ידי רפוי. «אומה זו בדרכי דרך ארץ מתוקנים שעל ידיהם תתעורר לתחיה ותרד מן השמים לשכון כבוד על האדמה, אשר נתן ד׳ לבני אדם». המאמר הזה הביא לידי חליפת־מכתבים מענינת בין פינס ובין לילינבלום. מקצת מהם פרסם האחרון בספרו «חטאת נעורים», ששמו של פינס רשום בו במספר 300 (כמספר שמו של מיכל פינס).

ביותר פרטיות בירר פינס את השקפותיו על היהדות ועל ערך הדת בהמשך מאמריו ב«הלבנון», שהוציא אותם אחרי כן בספר מיוחד בשם «ילדי רוחי»[1].

פינס בקר קשה את זרמי ההתבוללות והריפורמה ועם זה הראה על הצד הרומנטי והפיוטי של הדת והלאומיות הישראלית.

«דת ישראל,—כותב הוא במאמרו «ההתערבות»,—היא כתירת מדינה משולבת בחיים וקובעת ומגבלת יחוסי פרטי האומה קצתם אל קצתם ומגמתה להקים גוי כלו כאיש אחד חברים וברית עם לאור עולם». הדת הישראלית והלאומיות הישראלית אחוזות ודבוקות זו בזו כשלהבת בגחלת באופן, שאם בטלה האחת אין מקום לשניה לעשות משטרה, כי הגזע משורש והעלים ייבשו, הלפו החיים ותרקב הגויה».

ביחוד נתפרסם שמו של פינס בתור אחד הראשונים שהטיפו לעבודה ישובית בארץ ישראל בכל היקפה. לשם רעיון התחיה נלחם פינס החרד גם בחרדים וברבנים שהתנגדו לרעיון הישוב החקלאי בארץ, ובאחד ממאמריו ב«הלבנון», שבו הוא משיב על דברי סופר אדוק אחד, אנו קוראים שורות מצוינות אלו, שטעמן לא פג. עוד היום.

פינס על עתידה של ירושלים.

«הכותב הנכבד הזה – אומר שם פינס – הנהו מבעלי ההשקפה הנזירית, המחבבים את הרעיון הידוע, אשר מיום שחרב בית המקדש עלתה היהדות וישבה לה תחת כסא הכבוד ותפר בריתה את החיים המדיניים. כל מגמתם של אלה לעשות את ירושלים בית מקלט לנזירים ולמתבודדים, הפורשים את עצמם מחיי שעה לחיי עולם. ואני אומר ככל בעלי ההשקפה המדינית, כי לבי נוהה לראות את ירושלים ביפיה כאחת מבנות אירופה המהוללות, בפשטה מעליה את מעיל הנזירות ופניה הנזעמים ולובשת לבנים ופניה צוהלים להיות קריה עליזה, עיר הומיה, סחר גויים ומושב החכמה וחרושת המעשה. דרכי ציון האבלות, שדמותיה השוממות וחרבותיה אשר היו למעון תנים ובנות יענה – כרקב המה בעצמותי ונפשי מתאוה לחזות בנועם אדמת קודש בשובה לפרוח כגן עדן להצמיח גפני ברכה ושדי תנובה לא לעורבים הללו, אך לבניה אסירי התקוה, אשר מאפסי ארץ אליה ינהרו לפקדה ולשמרה».

[1] החלק הראשון מהספר הנ״ל בשם «ריב עמי» יצא בשנת 1872 והשני בשם «החיים והיהדות» בשנת 1873.

IV

שליחתו של פינס ע״י «מזכרת משה».

בשנת תרל״ח בחר הועד של חברת «מזכרת משה מונטיפיורי» בלונדון את פינס, על פי המלצתו של הר״ר מרדכי גימפל יפה, להיות לסוכנו עושה דברו בארץ ישראל. לתכלית זה הזמינו ראשי הועד את פינס ללונדון.

על ימי שבתו בבירת אנגליה ונסיעתו משם לארץ ישראל הוא מספר ביומנו, שמפאת חשיבותו המרובה אנו מביאים אותו כאן, כפי שנתפרסם על עמודי «התור» משנת תרפ״ו.

יומן

(מלונדון ועד ארץ ישראל)

א.

י״ג—י״ז אב תרל״ח, בואי לונדונה, בקורים: הרב אדלר, שמואל מונטגו (ענין בית מלאכה, ת״ת בלומנטל — דורש ציון, הרב מאיר אוירבך ונכדו) אספת הועד, הוראות.

יום ב׳, י״ג מנ״א. באתי לונדונה והתאכסנתי אצל האלמנה היילברון גרעווסט, אליע סטר. גיודמאנספילד 20. אחרי כי החלפתי כח מעט והתרחצתי, הלכתי לראות את הד״ר אדלר ואת הד״ר אשר, ולא מצאתים בבית כי נסעו מזה למדינה.

ג׳, י״ד מנ״א. בא ה׳ דעויס מדרכו להודיע לאנשי הועד מבואי, ומסר לידי האינסטרוקציאנען הנדפסים. אנשי הועד קבעו להתאסף ביום ו׳ עש״ק טו״ב מנ״א.

ד׳ ט״ו מנ״א. בקרתי את (פני) הד״ר אדלר והוא הגיד לי אשר נכון הוא לתת בידי כתבי מליצה לרבני ירושלים, ויעץ אותי ללכת לרמסגט לראות פני השר. וגם הגיד לי ברב גבוב מלים, אשר נשמע מהן, כי אף אם פקודת הועד עלי חזקה לבלי אטה לשום צד, מ״מ טוב לפני כי אחזיק בימין הרבנים.

ה׳, ט״ז מנ״א. שחרתי את פני ה׳ מונטגו, אשר קבלני בסבר פנים ודבר עמי ארכות וקצרות אדות משמרתי, אשר לא נתנו להכתב מאין חדשות בם הראוים להכתב בספר זכרון. ואך שלשה דברים ראיתי לרשם לזכרון מדבריו: א) כשהצעתי לפניו עצתי בדבר בית המלאכה אמר לי, כי אם יעלה בידי ליסד ענין כזה או ענין אחר, אשר יאמר עליו כי הוא זה, אז לא יחסר כסף באנגליה לחפץ הזה; ב) בקשני להודיע לו על דבר מצב הת״ת של בלומנטל, ואם אמת נכון הוא, אשר גם מבני האשכנזים רוצים לבוא לבית הלמוד ההוא, אלא שאין להם מורים אשכנזים אז נכון הוא לשלם מעזבון גיסו די שכר מורה שפת ערבית אשכנזי; ג) בקשני לקחת אתי את כלי הכסף, אשר שלח לו הר״מ אוירבך חזרה לטובת נכדו, אשר בקש ממנו עזר.

יום ו׳ עש״ק, טו״ב מנ״א. נתאספה האספה הקטנה ובאו אליה ד׳ אנשים: ארטהור כהן, העניר העריס, אופנהיים ומונטגו, והם מסרו לי את האינסטרוקציאנען והוסיפו לי בע״פ להזהירני, כי אראה להיות בשלום עם כל הכתות שמה.

ב.

י״ח–כ״ד אב. בקור הדיין ספיירס. יין א״י ומשלוחו לחו״ל למכירה.—בקורים: ש. מונטגו, ד״ר אשר, הרב אדלר, הברון ליונל דה רוטשילד, בנו נתנאל רוטשילד (ע״ד מצב היהודים ברוסיה, עלילות כי נרפים הם), אצל ד״ר אַשר, ד״ר א. לוי מזכיר «אגודת אחים», אחוד העבודה, מצב יהודי רוסיה, במה להיטיבה, מגוי אגנטים ושחד.

ביום השבת בקרתי את הדיין ה׳ ספיירס, והוא כבדני ביין אה״ק, והגיד לי אשר בני אה״ק שולחים לפה היין לא כדרך התגרים, כי שולחים מעט ולא לסוחר יין כי אם לאנשים יחידים, אשר אין להם פנאי וגם הידיעות הנחוצות בהלכות העסק הזה, וכל מעינם הוא כי היחידים הנ״ל ישלחו את יינם לכל אחד מן הגבירים בתורת מתנה על מנת לקבל פרס שבעתים. ולו היה עכ״פ היין טוב באמת, אבל היין שהם שולחים אינו ראוי לעלות בשום אופן על שלחן הקצינים לשם יין ממוצע אפילו, כי טעמו כטעם מֹהֶל ענבים ולא כטעם יין.

יום א׳ עבר עלי בלי שום חדשות. ביום ב׳ הייתי שוב אצל מונטגו ולא נתחדשה הלכה. ביום ג׳ בא ה׳ ד״ר אשר לביתו והלכתי לראותו, והשתעשעתי עמו כמה שעות באין חדשות להשמיע. ביום ד׳ בקרתי שנית הגאב״ד ולא השמיעני חדשות, זולת אשר אם יבחרו בעבודת האדמה אשתדל עכ״פ שיהיו הגנים סמוכים אל הבתים. יום ה׳ עבר עלי ג״כ בלי שום חדשות.

יום ו׳, כ״ד מנ״א. יום זה נכבד הוא לי ועשיר במאורעות. ביום ההוא הביאני ד״ר אַשר אל בית הברון פון רוטשילד הזקן הנקרא ליונל, וידבר עמי הרבה אדות משמרתי, ואמר לי כי שומע הוא אשר אחינו באה״ק אוהבי מצה ומריבה המה ותקשה לי עבודתי עמהם, ובטרם נפרד ממנו אמר לי: הודע הכל ואת כל אשר תמצא בירושלים להד״ר אשר, והוא יקריא לפנינו את המכתבים. מהדברים האלה אני שומע כי חפצו גם כן לשום לב לעניני ירושלים. בלכתי מעמו נכנסתי לחדר בנו נתנאל, והוא ישב על יד שלחנו לאכול סעודת הצהרים, ויצוה עלי לשבת לימינו וישאלני על דבר שלום אחינו ברו״פ ואמרתי לו כי מצבנו ברע הוא מאד, ושתק. אחר כך דבר על דבר בני אה״ק ואמר גם כן, כי שמע עליהם אומרים אשר עצלים המה. אמרתי לו כי זהו אך מחסרון מקום להשתכר, ואמר לי כי גם בני רו״פ עצלים המה. ואמרתי לו, כי ארהיב בנפשי עז לסתור דבריו אלה, כי לא כן הוא, ומקודם שנתפטרתי ממנו אמרתי לו, אשר אקוה כי אם יעלה בידי לכונן דבר קיים באה״ק, אז ילך לבו לשמוח בזה. ויען ויאמר לי: אמנם, אמנם לבנו ילך תמיד לטובת אחינו שמה, וגם כספנו. ובזה נפטרתי מאתו. בשבת קדש נזדמנתי לסעודת הערב אצל ד״ר אשר, ולסעודת הצהרים אצל הרב אדלר. הרב הנ״ל דבר אתי שלישית על דבר משמרתי, ויתן לי עצתו לבלי אקבל עלי חלוקת נדבות מיחידים אשר אולי יאבו להבטיח על ידי. כן דברנו הרבה על דבר בני ישראל ברוסיה ותארתי לו את תהלוכות הממשלה אתנו – הכל באר היטב. בערב הייתי שנית אצל הד״ר אשר ופגשתי שמה את הד״ר א. לוי, שהוא איש סוד[1] לחברת «אגודת אחים» והוא דבר אתי גם כן על דבר

[1] מזכיר, תרגום מלת Secretary שהיא מלת סוד.

משמרתי ובקשני אשר נלכה יחדיו שלובי זרוע בפעולותינו לטובת בני אה״ק. הוא ספר לי, כי על הקונגרס של חברים כל ישראל, אשר נאסף בפריז בי״ד אוגוסט, נמנו וגמרו לכונן בית מחסה ליתומים ביפו. לא באר לי היטב תכונת בית המחסה הנ״ל אך הכרתי מדבריו שהוא מכחד מה תחת לשונו, וכפי הנראה כונה צפונה אתו, אשר לא נתנה להגלות. כן דברנו ע״ד מצב אחב״י ברוסיה, והגיד לי, כי עלה זכרוננו לפניהם, אך משאם ומתנם ע״ד זה והמחשבות שהם חושבים עלינו לא נתנו להגלות. אנכי אמרתי לו כי אך שני דרכים אני יודע ומכיר במה יש להתגבר על השטן הזה: א) ע״י התעוררות של דעת־הקהל ע״י מכתבי העתים, ולתכלית זה יש לקבוע אגנטים נסתרים, אשר יואילו להודיע להחברה מכל הנעשה והעולה במחשבה לעשות ברוסיה; והשנית היא דרך השוחד. בתשובתו על עצתי הראשונה בקש ממני, שאקרא לו בשם אנשים הראויים למשלחת זו, ואמרתי לו כי בספ״ב אינני מכיר כי אם את ד״ר הרכבי ואת צעדערבוים ובורשה יפנה לו אל דודי הר׳ משה כהן, ואחרי אשר מסרתי לו שלשה רו״כ, אשר שלח על ידי ר׳ שמעון אליעזר, נפטרתי מאתו.

ג.

כ״ה אב. לרמסגט. בקיר בבית ד״ר אליעזר הלוי, תכונותיו, כועס, איננו מרוצה ממשלוח ב״כ, יחסו לרבני ירושלים, תואנות יחסו להועד למזכרת מונטיפיורי. כועס על הבקור למונטיפיורי.

יום א׳. עפ״י עצת הד״ר אדלר והד״ר אשר הלכתי ביום הזה לרמסגט לראות פני סיר משה, אעפ״י שלא פקדו עלי בני הועד. ויהי כבואי לרמסגט הלכתי תחלה אל אליעזר הלוי. כבואי אל ביתו שלחתי אליו את הקלפי[1], אשר שמי כתוב עליו, והתמהמה כרגעים אחדים עד אשר יצא לראותי וכצאתו שאל עוד הפעם לשמי.

פה אנוח מעט מספר, ואספר את תכונת האיש ותוארו כפי אשר מצאתיו אנכי. האיש הוא יפה תואר ויפה־עינים, חכמתו תאיר פניו ועיניו יפיקו נגה תבונה. אם אמנם שנותיו שבעים הרי הוא כבן ששים, ועודו מלא כח עלומים בכל פנות שהוא פונה. אבל בכל אלה לא נקשרה לבי אליו לאהבה אותו. ראיתי כי ברצותו הוא מסביר פניו וברצותו מעמיד פנים של זעם, וביחוס אלי עמד כנגדי כמלאך של זעם ולא רצה להאיר פניו אלי אף רגע. ולא זו בלבד, אלא אף שמר פתחי פי פן אכשל בלשוני ותהי לו זאת לרצון, כי חפצו היה לגלות את המגרעות אשר בי.

סבת הדבר הוא, כי אין דעתו נוחה מבחירתי בכלל, באשר דעתו היתה כי אמסר דבר משלחתי להרבנים שמה בירושלים, אם לבו נכון עמו בדבר הזה או סבה אחרת הביאתהו לידי כך טרם ידעתי גם אני, כי אין חקר לרוח האדם. יש אומרים, כי הכרת טובתו לר׳ שמואל סאלאנט, אשר על פיו הובא ביתה משה, גרמה לו להאמין לכל דרכי הרב ההוא, ואפשר כי כן היא הוכחת לבו באמת, ואולי גם צדק במשפטו. בכ״ז אדמה, כי לא לחכמה תחשב לו קבלתו פני שלא ברצון, כי אחרי אשר כבר נעשה מעשה הלא נוח היה לו להשתדל, כי אלך ממנו בנחת רוח ולא ברגש של כעס. והיאך שהוא, עתה אשוב לספורי.

[1] הקלף, הכרטיס.

בשאלו שנית לשמי כבר ראיתי כי חפצו להתיצב לעומתי במצב הנגוד, אך הבלגתי על רוחי ועניתיו בתומי: שמי מיכל פינס. ויתבונן רגע ויקרא כאיש הנזכר דבר שכוח ממנו: אהא! אבל מדוע באת אלי? לראות אותך, עניתיו. אבל לא היה לך לעשות ככה, ענה חלקו אף הוא, כי תגיע זאת לך נזק. עניתי ואמרתי לו: בראותך אותי פה לפניך אות היא לך, כי אחרת יחשוב לבבי. הנני להגיד לך אשר בלבבי. הנני נוסע כעת לאה"ק לעשות דבר מה בשם השר ולכבודו. חפצי לחיות שמה בשלוה עם כל הכתות, ואם אבוא שמה ואת פני השר לא ראיתי, הלא יהיה זה לי לאבן נגף, כי יאמרו אלי: שקר אתה דובר, לא השר שלחך הנה ואין דעתו נוחה ממך כלל, ע"כ אמרתי יהי מה, ארוצה אראה את האיש, אולי אשא חסד לפניו להכירני גם הוא. ויען ויאמר: ואיך מלאך לבבך לעשות דבר נגד רצון הועד? הן הם אמרו עם הספר להשר בשנה העברה, כי אין חפצם לשלחך הנה, לבלי יבולע לך. אמרתי לו: אני באתי לכאן לא בתור אגנט של הועד, אך בתור איש פרטי הרוצה לראות את השר, וכן יעצני גם הד"ר אדלר. אבל אינך איש פרטי כי אם אגנט, ואין לך רשות לעבור על מצות הועד, ולא עוד אלא א"כ יעצך הרב אדלר, היה לו לתת לך מכתב אל השר, כי יקבלך. אמרתי לו: האמת, כי כן שאלתי מאת הרב, אבל הוא היה משתמט מזה ואמר לי כי השר יקבלני גם בלי מכתב, אם אומר לו כי קרוא הייתי אצלו אל סעודת הצהרים בשבת ודי בזה. אח"כ אמר לי: אם רצונך היה לראות פני השר, מדוע באת אלי ראשונה, היה לך ללכת ישר אל השר, ולא עניתי לו מאומה על השאלה ההיא. ואחרי אשר הרבה להטיל דופי במעשה הועד, בעשותם אך נגד רצון השר, אף־על־פי שכל מגמתם היא להקים מזכרת לכבודו, נתפטרתי ממנו על מנת ללכת אל השר.

ד.

כ"ה וכ"ו אב. ברמסגט, אשת ר' אליעזר שאול, הכנסת אורחים, בקור אצל מונטיפיורי, מיום ליום, יחס מונטיפיורי לועד ולעבודתו, כעסו עליו, הועד ואנשי ירושלים, למה עזרת קונסולים ומומרים? אנשי ירושלים ואהבת העבודה, רק קונסול בריטניה והפקידות התורכית. אי הצלחת ההתעשיה, הזמנה לסעודה, אמונה בבני ירושלים.

והנה בראותי כי אין לי פה מכיר, סרתי אל אהל משה ויהודית לראות את פני [מי] מהרבנים הנעצרים שמה, ובאתי דרך הגן והנה אשה זקנה לעומתי, וכראותה אותי שאלתני מיד: הלא אדוני מלונדון יבוא, ובטח לא אכל מאומה היום, סורה נא פה, הנה לפניך שלחן טה ולחם, סעד נא לבך. תמימות האשה ההיא ואפן הכנסתה אורחים שמחו את רוחי ויהיו לי כצרי לרוחי הנכאה מקבלת הד"ר לוי אותי. שאלתי לשמה והנה היא אשת ר' אליעזר שאול. עשיתי רצונה ושתיתי מדה אחת טה אשר תָּאֲבָה נפשי, כי באמת כמעט לא טעמתי כל היום ההוא. הלכתי אל השר ומסרתי את הקארטע שלי ואמרו לי, כי הוא נסע לשאוף רוח היום, וחזרתי משם אל האהל ובקרתי את פני ה' אמשיעוויץ ולא מצאתי בו נחת רוח. אח"כ ראיתי את ר' שאול אליעזר והנה הוא שמח לעומתי והראה לי כל אותות קורבה, אבל לא מצאתי גם בו נחת רוח, בכ"ז הנני מכיר לו טובה, כי בהיותי גר פה היתה לי קרבתו לישועה. הוא הביאני שנית אל בית השר, וכאשר שאלתי תשובה, השיבו לי ע"י המשרת, כי אין ביכולת השר לקבלני היום ויקבלני

למחר לשעה השנית בצהרים. מאד עגמה נפשי כי התעכבתי פה בעל כרחי עד מחר, באשר הבטחתי למונטאגיו לנסוע למחר אל הקונסול מאהר, אך מה אעשה והנה אנוס הייתי. מהרתי והודעתי מזה ע״י מכתב לידידי ד״ר אשר. למחר כיונתי השעה, אבל באותו רגע שנתקרבתי אל ביתו ראיתי מרכבתו נוסעת ואבהל, כי אמרתי אין זה אלא שהוא משמיט עצמו מלראות אותי, אבל טעיתי, כי אמנם נסע אך מעט לרוח היום ושב מיד עם הד״ר לוי ועם ה׳ גודעס, שיהיו המליצים ביניינו. אנכי כבר חכיתי לו בחדר האורחים והנה הוא בא, ואחרי דברי דרך־ארץ הראשונים שאלני מה חפצי. אמרתי לו: אחרי כי הולך אנכי ירושלימה לעשות דבר בשמו, ע״כ חשבתי לחובה לעצמי לראות תחלה את פניו וגם לשאול עצתו. ויעננני בכעס, כי אין לו רשות להגיד לי שום עצה, אחרי כי כבר יש לי אינסטרוקציאנען מהועד. אמרתי לו: אחרי כי הועד פקד עלי להתחקות היטב ע״ד מעמד ומצב אחב״י שמה, אדמה כי אין לי מקור טוב יותר לשאב ממנו ידיעות נחוצות מזה אשר אשמע מן סיר משה, רב שנותיו ונסיונותיו למדוהו למדי לדעת את הארץ ואת העם אשר עליה. ויעננני: אבל אין הועד רוצה לשמוע לעצותי, הן המה אומרים כי בני הארץ מושחתים ועצלים המה, ואני אמרתי להם כי כל הנותר בציון קדוש יאמר לו. מלבד מעטים הבאים שמה לרגל את הארץ כלם צדיקים גמורים המה, אשר אין חפצם אלא לעבוד את ד׳ ביראה, אין צורך להם בעשירות, אין ירושלים עתידה להיות כלונדון או פאריס, כל חפצי ומגמתי היא שיהיה ליושבי הארץ במה להחיות את נפשם כדי שיוכלו לעבוד את ד׳. אם היו חברי הועד שומעים לקולי כי עתה כבר קנו אדמה למכביר בשעת המלחמה שהיו קרקעות בזול מאד ועתה ישלמו פי ארבעה בשוים, ולא היה להם כלל לשלח איש לקנית קרקעות, כי ע״י מכתבים ואנשים ידועים היו קונים קרקעות ככל חפץ לבם ובזול מאד. מיום שנוסד הועד לא גרמו לי אלא צער, וכפלים הייתי נותן מכיסי אלו הייתי יודע כי כך עלתה להם, אלו לא היו מיסדים המזכרת לגמרי, כי עתה לא היה לי עגמ״נ מחלול ד׳ שנתרבה על ידם. דמי יצטנן בקרבי בדברי בענין ההוא. אנכי יודע אנשי ירושלים היטיב מה שראו עיני שבעתים, ואין לי צורך לשאול את פי גוים ומשומדים. אנכי יודע כי כולם אהובים כלם ברורים וכלם חפצים במלאכה באמת. והנה בני הועד אומרים עם האינסטרוקציאנען שתשאל את פי הקונסולים. מה לך אצל הגוים הללו, אשר אין חפצם אלא להסיע את אחב״י מעל אביהם שבשמים? עניתי לו, כי אין כונת הועד לשאל מפי הקונסולים עצה כי אם לפנות לעזרתם בדבר מכירה וקנין. ויען ויאמר לי: א״כ אין לך לפנות אלא אל קונסול בריטניא ואל הממשלה הטורקית ולא יותר. וכאשר אמרתי לו, כי אקוה אשר אמצא הכל בירושלים כפי מה שהוא אומר, ענה לי בכעס: אבל אין לך להסתפק כלל כי כן הוא. וכאשר אמרתי לו כי ידעתי מאד אשר אנשי ירושלים חפצים בעבודה, ע״כ אין לנו אלא לתת להם ידים לכך, ענה ואמר לי ג״כ בכעס: לא אך חפצים המה בעבודה כי אם גם עובדים ועושים כבר. הלא שמעת מהבנינים אשר צויתי זה כחצי שנה לבנות בירושלים בתים ובורות, ונתעסקו במלאכה זו חמש מאות איש. ואח״כ שאלני למלאכתי, אמרתי לו כי הייתי פאבריקאנט. הידעת מעבודת האדמה מאומה? אמרתי לו: לא! ומה תעשה שמה? האם לבנות פאבריקען בירושלים אתה אומר, והיא לא תצלח. אנכי זה כשלשים שנה ניסיתי והכינותי שמה כסאות לאריגה ולא צלחה המלאכה. שלחתי מלונדון כל

המטוה ראשונה ושנית וכן הוכרחתי לשלוח תמיד עד אשר נלאיתי ותשבות המלאכה.

סוף דבר, כי כל דבריו היו בכעס, אך לאחרונה נפטר ממני באמרו, כי נלאה ועליו לנוח מעט ושחר פני לאכול אתו סעודת הצהרים בשעה הששית. בשעת האוכל היה רוחו טוב עליו, וישתה איזו פעמים לחיי ירושלים וחכמיה, וספר לי מכל מפעלותיו אשר פעל ועשה זה חמשים שנה, והכפיל דבריו, כי הוא מצדו מאמין הוא בישרת לב אנשי ירושלים, ונתן לי עצתו לשאול אך את פיהם ולא אפנה לי על ימין ושמאל אל הקונסולים והמומרים, ואח״כ נפטרתי ממנו וקבלתי ברכת הפרידה מהרבנים ולמחר נסעתי לונדונה.

ה.

כ״ז — כ״ט אב, בקורים לפני הנסיעה: ד״ר אשר מונטגו, מרקוס אדלר, עבודת האדמה והמצות התלויות בארץ, יוסף סבג — מונטיפיורי — היורש לסוטהמפטען, בנימין פיליפס ושאלת החנוך בא״י, פיק — ושאלת המסחר והמלאכה, מונטגו — ומסלת הברזל ירושלים־יפו.

ביום ג׳ בבקר, בבואי לונדונה, ראיתי כי כבר אחרתי מועד הנסיעה אל קונסול מאהר ונצטערתי מאד. בערב ביום ההוא שחרתי פני הד״ר אשר ולא מצאתיו בביתו ובאתי אצלו בשעה השמינית בבוקר לקבל ממנו ברכת הפרידה ונפטרתי ממנו בחבה יתרה, ובשעת פטירתי אמר לי, כי אם יהיה לי צורך מה בלונדון אפנה אליו והוא עומד לשרתני בכל האפשר, ובקש ממני לפרוס בשלום החכם באשי וה׳ וואלירא, ולהודיע לו אם האבן, אשר הציג מצבה על קבר רחל אמנו לא נסעה ממקומה ע״י המקנאים. אחרי כן בקרתי את ה׳ מונטאגיו בבית מסחרו, 60 Old Broad Str. ולא מצאתיו. אך סופריו המציאו לי את מכתבו לוואלירו ואת הבשר הכבוש אשר הכין למעני ואת הכסף אשר אמר למסור לנכד הרב מקאליש. בביתו מצאתי את ה׳ מארקוס אדלר ושמחתי הרבה בהמקרה ההוא והנה נדברנו הרבה על אודות המשמרת וראיתי בכלל כי אין רוחו נוחה מעבודת האדמה, כי מתירא הוא שלא יהיה אפשרי לקיים את ההלכות התלויות בארץ כהויתן ולבוא עליהם בעקיפין עפ״י המצאת היתרים לא יהיה זה לרצון לפני הועד, אשר הוא בעיניהם כמו גנבת דעת עליון כביכול. ואני אמרתי לו, כי אין צורך כלל להודיע לועד מדברים נקלים כמו אלה. אבל הוא לא כן דעתו, באמרו כי כל דבר קטן כגדול חלילה לי להעלים מן הועד. לעבודה ומלאכה בחרושת המעשה הוא מסכים בכל לבו, ואמר כי זהו היותר ראוי והגון להוציא אל הפועל אם אפשר. כן הגיד לי, אשר בהיותי ביפו אחקור בבית הספר אשר לעבודת האדמה אשר לחברת חכ״י, אם ימצאו שמה שנים מן התלמידים היודעים בעצמם כי ידם כבר רב להם לעבוד ולשמור גנו של השר משה. כי לפי השערתו ימסור השר את הגן ההוא אל אנשים כמו אלה.

בבית מסחרו של מונטאגיו ראיתי גם את ה׳ סעבאג, יורשו של השר, ואם אמנם לא דברתי עמו הרבה, אך הכרת פניו ענתה בו, כי מלאכת יורש נאה והגונה לפניו. בו ביום ראיתי את הד״ר ארטום ויהי דברו אלי לבלי לשים פדות בין ספרדים ואשכנזים ואמר לי כי מיום שבתו על כסא הרבנות הוא משתדל להפיל כל חיץ מבדיל בין שתי המשפחות הללו.

למחר ביום ה׳ א׳ דר״ח אלול יצאתי בבוקר מלונדון בלוית בן עירי שאול

לעווינזאהן, אשר עמד ושמש לפני כל ימי שבתי בלונדון באמונה ותום לב (ישלם ד׳ פעלו ומשכורתו תהיה שלמה, כי יחלצהו מצרתו ויאיר אליו פנים של חסד) ובאתי לסוטעמפטאן בשעה 12 וירדתי מיד להאניה אשר שמה לומבארדיא.

הד״ר אברהם לוי, בראותו אותי אצל הד״ר אשר, נתן לי עצתו, כי אכתוב כל דבר אשר אשמע בספר זכרון מדי יום ביומו, כי יהיה זה לי לתועלת מרובה. והנה שמעתי לעצתו וע״פ כתבתי את הטורים האלה, והנה בטרם אפרד מלונדון עוד עלי לזכור דברים פרטים, אשר שכחתי או אשר לא מצאתי לפניהם מקום במהלך הספור:

בלכתי עם הד״ר אשר לראות פני הבארון ראטהשילד פגעתי בדרך את בנימין פהיליפס, שהיה לורד מאיור בלונדון, וכאשר הגיד לו הד״ר מי אני ומה משלחתי, פנה אלי ויאמר: עבודה קשה אתה נוטל עליך, יחזק (ה׳) את ידיך כי תעשה חיל. אך טרם אדע אם תצליח, כי כפי השמועה האנשים הללו כרי נפש המה ומי יודע אם תדע היטב לכלכל מעשיך עמם מבלי תשחית את הכונה, העקר, אשר עליך לשים לב הוא להביא רוח חדשה בלב בני הנעורים ולהניח אבן פנה לחנוך טוב.

ה׳ פיק אמר לי כי לפי דעתו הסכיל הועד עשות בגמרו לקנות קרקעות. גם הוא אומר, כי אין תקוה לבני א״י אלא ממסחר ומלאכה. בדברו נמלטו מפיו דברים נגד מארקוס אדלר ולא ידעתי לפותרם, לפי הנראה הנהו מהמקטרגים על ד״ר אדלר ועל ביתו.

מונטאגיו אמר לי, כי הוא מתאמץ בדבר בנין מסילת הברזל מיפו לירושלים ואמר לי כי גם בית ראטהשילד יקח חלק בזה.

שמעתי מפי שטיינהארט, כי נמצא תחת יד הרב מווירצבורג סכום של שתי מאות אלפים מארק, אשר נתאספו לטובת בית חולים בירושלים ע״י הר״ע לעהרין ז״ל שיהיו כנגד המיסיונרים. ואולם הרב אין חפצו להוציא את הסכום לתכלית זה. אך חפצו לבנות בו בתים לתלמידי חכמים ויהיה משפט הבכורה לת״ח של כולל הו״ד. אם אמת הדבר הוא עול גדול שאין למעלה ממנו.

שמעתי כי ע״כ לא יצלחו בני הקולוניה הווירטימבערגית ביפו, יען כי נכשלו לקנות אדמת חול וזבורית לשם עידית.

ו.

ל׳ אב – ט״ז אלול. הכנות לנסיעה, הבדידות באניה, התפלה, חופי איי בריטניה, הגלים ובני האדם, השבת והים, מחזות הטבע, ספרד, ימי זהרה ומצבה הנוכחי, ים סוער, גיברלטר ועצי התמרים. מלטה, הנסיעה עד פורט סעיד.

סוטעמפטאן, א׳ דר״ח אלול.

כחצות היום ירדתי אל האניה לומברדיא, אשר תעשה דרכה מסוטעמפטאן לגיברלטר, מגיברלטר למלטה, ממלטה לפורט סעיד ותעבור את תעלת עציון גבר ותבוא עד בומבאיי אשר בהודו. האניה היא קנין חברה גדולה הנקראת Peninsular & Oriental stiem-navigation Company, ושם רב החובל אשר עליה ה«אהל».

והנה אנכי באתי אל האניה על מנת ללכת עמה רק עד פורט סעיד ומשמה, כי יזכני ה׳ אשב על ספינה אוסטרית עד יפו. זמן לכת אניתי עד פורט סעיד כפי הקביעות הוא י״ג מעת לעת. בטרם ישבתי לי על האניה הכינותי לי בשר כבוש ומאכלת טובה, אשר נתן לי במתנה השוחט הערמאן, שהביא לו ג״כ במתנה מאת המנוח קייזר, שהיה

חשוב ונכבד מאד בלונדון מאנשי המעלה וממשפחת בית כהן, והיה ירא שמים גדול ולמדן עצום ועוסק במצוות ויודע נפש הענו ואף הוא היה סופר סת״ם לעצמו ויודע מלאכת השחיטה.

כבר הגדתי כי בן עירי, ר׳ שאול לוינזון, נלוה אלי עד סוטעמפטאן וירד אתי יחד לאניה בטרם עזבה את החוף, כי יען אשר לא ידעתי דבר אנגלית היה הוא המליץ ביני ובין פקידי האניה, כי יתנו לי לעשות כחפץ לבי ביחוד מאכלי שיהיו בכשרות. ואחרי אשר מלא משלחתו באמונה, נפרד ממני וילך לו. בשעה ההיא עברו משכיות לבבי רגשות מעציבות, כי ראיתי את עצמי בודד בין אנשים מוזרים לי, אשר אין אנו שומעים איש את שפת רעהו, וזכרתי כי בבדידה זו אהיה לא פחות מי״ג מעת לעת ונתגבר עלי רגש הגעגועים לביתי ולבנותי ובבות עיני רוטבו מדמעה. אך מאשר אינני בעל הרגשה נמרצה מטבעי עברה גם הרגשתי זו חיש קל, ואתפלל אל ה׳ לאמר:

«רבון העולמים, יוצר בראשית!

«אתה מושל בגאות הים, כי ידך עשתהו, גליו ומשבריו אליך ישמעון, תשלח רוחך יתרוממו ויתגעשו ויעלה לשמים שיאם, תצוה מנוחה וירגעו ויהמו שבחך ה׳! אתה מושל באדם, דרכיו תכונן ואשוריו לרוח חפצך יהלכו, אתה גזרת אומר, כי אנוד מארצי ומולדתי ללכת לתור לי מנוחה בארץ מרחקים; עצתך נהלתני אל ארץ זו חפצי בה מאז ובמסבות מזימותיך הנסתרות באתי עד הלום. עד הנה ידך נחתני ולא נכשלתי. אנא! אל נא תסיר מעלי כפיך והגן עלי מכל פגע ומכשול תמיד. צוה על הרוחות הטובות כי ינהלו את האניה למחוז חפצה בשלום ואל יאונה לה שום פגע ומכשול חלילה ופרוס סוכת שלומך על כל האניות העוברות בים».

ו א ח ר....

פניתי לבי לחשוב מחשבות קטועות, אשר כבואן כן לכתן מבלי הניח רושם קיים בזכרוני. האניה הלכה מעדנות, כי היום צח והאויר בהיר ותעבור על פני שיני סלעים מקורחים, המגבילים את חופי אי בריטניה ולאט לאט הסתתרה היבשה מנגד עיני והשמים החלו להתקדר בעבים ולעת ערב והנה גשם שוטף ורוח גדולה וארד אל ירכתי הספינה וארדם ושנתי ערבה לי. בקומי בבוקר עליתי על ספון האניה וראיתי, כי עדיין לא קמה הסערה לדממה והגלים יהמו, יחמרו וירומו על ויגביהו גם את האניה על שכמם למעלה ויורידוה מטה ותחוג ותנוע כשכורה. ואני מאשר לא הסכנתי בזה חליתי במחלת הים ואקיא את מאכלי כל היום ההוא ובשרי סמר עלי, בכ״ז לא מנעתני המחלה מתת שנה לעיני גם בלילה ההוא.

ויהי בבוקר, ביום השבת ג׳ אלול, ואיקץ ועליתי על ספון האניה והנה ראיתי כי גם הים יחוג היום את השבת, כי לבש את בגדיו החמודות: תכלת וארגמן ומלל צמר צחר על שוליהם. כי השמש שפעה נגהה על פני הגלים אשר המו עדנה ויעלו קצף, ואם כי לא סרה ממני מחלת הים כולה, בכל זאת יכולתי לחשוב מחשבות ואתבונן אל הגלים וראיתי בהם מי שיתרוממו במנוחה והולכים ומתגלגלים ונעצרים עד שיגועו ואחריהם יתרוממו אחרים ויכלו כהבאים לפניהם בלי רגש ורוגז. אמרתי אלו הם הדורות של בני האדם הנולדים וחיים ואוכלים ושותים ופרים ורבים ומתים. ראיתי בהנה מי שילכו וינועו

ואחריהם יאירו נתיב כמו עומק, אמרתי: אלה הם אנשי־המעלה, אשר בלכתם יקומו פרצות בהדור וחסרונם לא במהרה ימנה. ראיתי בהנה מי שיתרוממו ברגזה, מעלים קצף הרבה, פתאם יהדפו אחור ובמפלתם יתגעשו וקצפם לעבים יזה. אמרתי אלה הם אנשי שחץ אשר כים נגרשים, מרבים מהומה בחייהם ומרבים רעש במותם ואין כל מעשיהם אלא קצף שעל פני המים, אשר כלעומת שבא כן ילך ואין בו ממש. במחשבות כאלה וכיוצא באלה עבר עלי היום. לפנות ערב הרגשתי כי נתחדש בקרבי רוח נכון ומחלת הים סרה מעלי כולה. גם הים נח ושקט לגמרי ומראהו כטלית של תכלת מקומטת מרוקמה זהב ומשובצה באבני חפץ ויקר הזרועים על פני כולה. עוד מעט והיום רד. השמש שקעה ככדור אש במצולות ים. פני הרקיע נכספו. הירח כמגל כסף נראה על פני האופק והכוכבים הפיקו נגהם, ואתפלל ערבית והבדלתי על הכוס ויען כי הרגשתי עיפות בכל יצורי גוי על כן ירדתי אל קטוני ואישן. והשכמתי בבוקר קודם הנץ החמה, כי רציתי לראות בעפעפי שחר על פני הים ובמראה מלכת השמים בצאתה מחופתה, אחרי שהעבירה שנה מעל עיניה. כערך שעה ישבתי על המכסה והתענגתי לראות ברן יחד כוכבי בוקר. ובפני קדים כי התאדם כארגמן. לאט לאט נגרשו צללי ליל והשחר פרש אורו והצצתי בים והנה הוא כמראה מלוטשה ובירכתי האופק לרוח מזרח ראיתי כצללים חשוכים עולים ובולטים ועוד מעט והכרתי כי המה שיני הסלעים המגבילים חופי ארץ ספרד.

ספרד! כמה מחשבות עלו על לבי לזכר המדינה ההיא, האוצרת בקרבה כל כמה זכרונות טובה ורעה, הצלחה ואסון – היא הארץ אשר לפנים כגן עדן היתה למשפחות רבות מבני ישראל. תחת תמריה ישבו במנוחה ואושר ויעשו חיל בכל ענין אשר נתן האלהים לבני האדם, גדלו והעשירו ויעשו כצאן משפחות ויגדל כבודם וירם קרנם, ויעשו חיל גם בתורת ה' ובלמודי החכמות והידיעות, קבעו ישיבות גדולות לתורה ולתעודה, גם בת השירה אותה למושב לה בארץ החמודות הזאת, אשר שם האתרוגים יגדלו והשושנים יפרחו בעמקה. מארץ הזו יצא בן גבירול ור' שמואל הנגיד, ר' יהודה הלוי והר"א בן עזרא, הרמב"ם ובני אבן תבון. ואולם היא גם הארץ אשר נהפכה לתופת וגי ההרגה לצאן קדשים, ואין לך ארץ אשר אדמתה רותה דם ישראל יותר מן הארץ הזאת. בה גם הקנאה הארורה קנאת הדת אותה למושב לה ותכין מטבח לאדם רב, ותבצע אדמתה בדם ושמיה גם הם אדמו מלהבות אש המדורות אשר הכינה לזבחיה. ולא נתקררה דעתה עד ששמה כָלה לזכר ישראל ותגרשם מן הארץ, אשר נקשרו אליה בעבותות אהבה עד כי מלאה להם מקום ארץ מולדת.

אבל מה עלתה להמרשעת ההיא? האם קרבוה עלילותיה הנתעבות האלה להמטרה אשר שמה לשים דת נצרת שלטת בכיפה מבלי ראות כל צרה במעונה? חלילה! ונהפוך הוא כי עוד החלישה כח הדת ההיא ולעומת שהיא מתאמצת לתמוך בידי הדת בספרד כן הלכו ונתרופפו עמודיה באשכנז, צרפת, אנגליה והולנד עד שקם לוטהער והפילם לגמרי.

או אולי הועילו הרדיפות הללו לגויי ספרד להרים קרן הצלחתם המדינית, אחר שרחקו מהם היהודים שהתחרו אתם בכל מלאכה וקנין וימוצו את דמם לפי דבריהם? גם זה חלילה, ואדרבא–מן אז ירדה הארץ פלאים בכל פינה. תחת אשר היתה שרתי במדינות ומושלת בכיפה הנה היא עתה ממלכה שפלה קרועה לגזרים, וקללת אלהים חלה בה והשטן מרקד בקרבה לסכסך אדם באדם ולשלוח מדנים בין אחים לשפך איש דם אחיהו.

עלו פרצות בקרבה ושלהבת מרד ומלחמה עולה בה תמיד. כן גם תחת אשר היתה הארץ הראשונה לכל חכמה ומדע, עתה היא שקועה בחשך האולת והבערות, נשחתה בקרבה כל מדה נכונה וכל ההרגשות העדינות עטו אבל ורוח כעס ועצבת, כן גם ירדה פלאים במעלות המסחר והמלאכה, ואעפ״י שמשכנה בלב ימים ראוי היה לעשותה סחר גוים עד שהיתה יכולה להתחרות עם בריטניה וצרפת ואולי עוד להעבירן, בכ״ז המסחר בקרבה בשפל המדרגה מאד. הדלות מתגברת עד כי אם ישוטט איש בחוצות קריותיה לא יראה בלתי כומרים מסורבלים וקבצנים המחזרים על הפתחים. המבצר גיברלטר, שהוא השער על יד מבוא ים התיכון אל ים האוקינוס ונכבד מאד מאד למסחר ומלחמה, נפל בידי בריטניה ואין אומר השב.

עודני שקוע במחשבות כאלה והנה השמש עולה, אבל פניה לא צהלו וכמו חמרמרו ואדע, כי נכון לנו יום סערה. והנה כל היום ההוא היה הים שקט, אך לעת ערב עלה אד מן הים ובלילה עמדה רוח סערה ויהמו גלי הים, אך הספינה הלכה לדרכה מבלי מפריע. גם יום מחר היה כלו יום סגריר, וארד לירכתי הספינה וערכתי מכתבים לביתי. למחר ביום ג׳ בשעה ג׳ אחה״צ באה האניה אל חוף גיברלטר ותנוח שמה ארבע שעות ואני ירדתי מן האניה העירה לראות בחוצותיה, ואמרתי גם לבקר את פני החכמים אשר בקרבה. אך יגורתי פן אתמהמה יותר מדי ומהרתי לשוב אל האניה. אך אחרי כן נחמתי כי מהרתי ככה כי אמנם היה לי פנאי הרבה למשאות חפצי. בגיברלטר ראיתי בפעם הראשונה לימי חיי תמרים גדלים על פני חוץ. חוצות העיר צרים אך הבתים בנוים בגאוה לפי הסגנון האשכנזי. מצר גיברלטר הוא הר גבוה ותלול והבתים בנויים במורד סמוך אל החוף.

בשעה השביעית, והלילה כבר פרש כנפיו על פני הים, עזבנו את גיברלטר והאניה צלחה לדרכה מים האוקינוס אל תוך ים התיכון וגם הלילה הזה ליל סגריר היה, אך לפנות בוקר טהרו השמים, והשמש בצאתה שפכה חום צח על פני הגלים. במוצש״ק בשעה הראשונה אחר חצות הלילה באנו למלטה, ובבוקר בשעה השביעית עזבה את החוף ללכת הלאה לפורט סעיד. האויר בימים האלה חליפות היו לו: רוח ושקט גשם וטוהר שמים. והנה זה לי היום השלישי עזבנו את מלטה ובעזרת ה׳ נקוה לבוא מחר בלילה אל פורט סעיד.

ועוד עלי לכתוב זכרון בספר דרכי חיי על הספינה. ביחוס למאכלי ישרתני המלצר, והמשקה בכל אשר אשאל מאתם לא ימנעו ממני. תרנגולת היתה מדי יום ביומו, אשר אשחטה כהלכה ואבשלה בסיר אשר לי. ביחוס להאנשים הנוסעים אתי יש לי לרשום כי עד גיברלטר נלוה אלי איש אחד עברי ספרדי, אשר ידע מעט לגמגם בלשון עברית ואיש אחד נוצרי, אנגלי אשר גמגם מעט אשכנזית. ואולם מגיברלטר ואילך אין גם אחד אשר אוכל לשוחח עמו ואולם נמצאים בהם אנשים טובים, אשר ישתדלו לדבר עמי ברמיזה.

אור ליום ד׳. הנני שוכב שרוע על מכסה האניה ומסתכל בטוהר השמים ובהירח כי יקר הולך בין רבבות כוכביו ויהל אור יקרות ולבי תוהה באין מחשבת עיון. אמרתי אין נכון לשבת בטל בהתבוננות של אין, ואשים אל לבי וראיתי כי כל עוד שהיו עיני נטויות אל השמים לא הרגשתי כלל שהספינה הולכת הלאה, אך כמעט הסיבותי עין מלמעלה ואביט על פני הים, מיד הרגשתי כי הולכים אנו ומתקרבים למטרתנו. ואמרתי

אל לבי כן הוא האדם, אינו מרגיש בתנועת חייו וצעדיו הלאה בלתי אם כי יפנה אל ימין ואל שמאל, יש לו פעולות ועלילות קיימות שיוכל להסתכל בהן איך שהן במקומן מונחות והוא הולך קדימה.

בלכתנו על מרכבות הקיטור נרגיש לפעמים בשעה שהמרכבה עומדת כי היא הולכת, טעות ההרגשה הזו באה לנו רק בשעה שמרכבה אחרת עוברת על פנינו, אמרתי א"כ לפעמים גם העומד דומה שהוא מהלך בשעה שהוא רואה כי הדור הסובב אותו הולך קדימה לא אל עבר פניו כ"א להיפך.

ז.

י"ז—י"ח אלול. פורט סעיד, תעלת עציון גבר, היהודים האשכנזים ופרנסתם הבזויה, יפו, מקוה ישראל, אמזלג והפרדסים, ד"ר הרצברג מנהל מקוה ישראל, שטת הלמודים, הגנן הצרפתי, השפות, הדאגה לגורל התלמידים הגומרים למודיהם במוסד.

שלום לך ספר זכרונות. לא ראיתי פניך זה ארבעה ימים. אך הנתחדש לי דבר מה בימים האלה? לא. הנה אך בעיני ראיתי מה ששמעתי אבל אין דומה שמיעה לראיה.

באלול אור ליום ה' י"ב אלול, ירדתי מעל מכסה אנית לומבארדיא ובאתי להעיר פארט סעיד. מעוט נסיונותי במנהג הארץ וחסרון ידיעתי אף אחת מן השפות המתהלכות פה: איטלקית, יונית, צרפתית, אנגלית — היו בעוכרי. כי הוצאתי בערך ששה שילינג יתרים מן הראוי. סרתי פה למלון גרמניה, אשר שם בעליו הוא פרידמן, לחכות על אניה צרפתית עד יום א', כי אם גם אניה אוסטרית הולכת מפה ביום השבת אך מאנתי לנסוע בשבת. פה מצאתי איש אחד מעירי, תושב ירושלים והוא שוחט פה שמו ר' חיים אהרן, לפי דבריו הממונים העשירו מפסלתה של החלוקה, אבל לא באר לי כיצד. ע"כ אינני נותן אמון לדבריו.

במשך ימי שבתי פה ראיתי והתבוננתי על תהלוכות העיר ודרכי אחב"י פה. העיר חדשה היא זה כשתים עשרה שנה נבנתה לרגלי תעלת עציון גבר המתחלת פה. יושביה המה יונים, ערבים, איטלקים, צרפתים, אנגלים ויהודים. מחית העיר בכלל היא מן האורחים העוברים פה ובעקב זה הפרנסה היא באופן בזוי מאד. היהודים הספרדים פה מתפרנסים בכבוד מחנויותיהם, אבל האשכנזים מעשיהם פה הנם למורת רוח כל חובב עמו.

יום א' טו"ב אלול בעצם היום ההוא בשעה החמשית לפנות ערב ירדתי אל ספינה צרפתית לבוא יפו. ואם אין נחש אבל יש סימן כי בו ביום הרים הקונסול הרוסי את נסו בפעם הראשונה מיום הורידו לרגלי המלחמה. יתן ד' והיתה ביאתי כיציאתי אך שלום, ויקרבו הימים אשר עליהם נבא בן אמוץ: «לא ישא גוי אל גוי חרב וגו'».

יום ב' באתי ליפו וקבלני על הספינה בן הרב החכם ר"י הלוי והורידני מעליה. דמיתי מתחלה כי הוא בא לכבדני, אבל נוכחתי אח"כ כי גם הוא לא בא אלא בשביל מתת. כי שאל ממני אח"כ חצי לירה בעד הוצאות. אחרי התרחצתי והתפללתי וטעמתי מאומה הלכתי לראות את מקוה ישראל ביחד עם הר"י ספיר, אשר בא לקבלני מירושלים. מאד נצטערתי על הדבר הזה, אשר לא לרצון היה לי. אבל מה אעשה ותכונתי רכה, לא אוכל אשיב פני איש. ידעתי כי חסרון הוא בי ויש להתאמץ להסירו ממני, כי מלבד אשר הרביתי במחירו הרבה עוד יש בידו להטעות אותי על דרכים עקלקלים. בהיותי

בדרך סרתי אל בית מסחרו של ה׳ אמזעליג ודברתי עמו על אודות משלחתי. לפי דעתו הפרדסים הם עסק נושא פרי טוב, אבל אינו מסכים עם תכלית החברה, באשר אין כאן עבודה להבעלים מאומה, שמבלי אריס גוי לא יעלה בידם כלום. ע״ד הגינה של מונטיפיורי הגיד לי שהיא הולכת וחרבה בשביל שאינה מסורה לידים חרוצות, וע״ד מקוה ישראל גלה דעתו ג״כ בדרך תלונה: הדירקטאר החדש לא כלבו הנהו. ממנו הלכתי אל מקוה ישראל. הדירקטאר הד״ר הערצבערג קבלני בסבר פנים ודברתי עמו ע״ד בית הספר אשר ת״ל, והנה גם הוא מודה שאין כדאי ההוצאות אשר תעלינה עליו לעומת התועלת היוצאה ממנו. הסבה הראשית לבלתי הצלחתו היא מפני שהנערים הלומדים שמה עבודת האדמה לא תדאג החברה לאחריתם להכין להם שדה ובית, אשר יעבדוה ככלות שנות למודם. זוהי דעת הד״ר וגם דעתי, אבל אני מוסיף עוד, כי גם בשביל כך לא הצליחו יען מעטו בלמוד המעשי והרבו בלמוד הטהעאראטי, ולא בלמוד הטהעארעטי לעבודת האדמה אך בלמוד הטהעארעטי על לשון צרפת, אשר לא תועיל להם מאומה לעבודתם. ואלו היו עכ״פ מצליחים בלמודים החיצוניים, אך גם בהם ימעטו מפני עבודת האדמה ובין כך וכך עמדו קרח מכאן וקרח מכאן. ה׳ אמזעליג אמר לי והד״ר קיים דבריו, אשר הגנן הצרפתי שיש להם עכשיו אינו רוצה ללמוד את הנערים את המלאכה על בוריה. ובאמת אין צורך כלל לגנן צרפתי, אלו חפצה חכי״ח להקים הבית על תלו יש לה לגרש את הגנן הזה ולקחת תחתיו גנן ערבי טוב ועל הנערים תקבע לחובה להתעסק בעבודה הזו בדרך קבע. הלשון הצרפתי תרחק מבית ספרה לגמרי ולא תלמוד להנערים כ״א שפת עברית ושפת ערבית, ומוכרחה היא לבקש ולמצוא יסוד נאמן, אשר ממנו תוצאות לתת לכל נער, הגומר חוק למודו בבית הספר, בית ושדה וכל מחסוריהם באופן אשר ישיב סכום ידוע כפי ערך ההענקה הנתנת לו לאוצר החברה מדי שנה בשנה, עד שישלם מחירה ואז תקום בידו לצימתות.

V

אחרי שפינס מבלה ארבעה ימים ביפו הוא עולה לירושלים, מבקר את הרבנים הגדולים וראשי הכוללים, שבהודע להם תכלית בואו אל הארץ הם מציעים לפניו ליסד ועד בירושלים, שחבריו יהיו לו לעזר במלוי שליחותו. ואולם פינס, אחרי הודותו להם על חפצם הטוב וכונתם הרצויה להיות בעזרתו, אומר, כי ברצונו לראות לבדו את אשר עליו לראות למען תהא היכולת בידו לשפוט על כל ענין וענין ברוח מבינותו לבד. אותו זמן הוא מתודע לגוטמן ולסלומון וכעבור חדשים מספר מופיע פינס בתור המבשר הראשון לכל יהודי הגולה על יסוד המושבה העברית הראשונה בארץ־ישראל.

הימים ההם היו ימי ראשית ההגבלות ליהודים בא״י וקוני אדמת המושבה, אחרי קבלם שטרי המקנה על שלשת רבעי הנחלה ואחרי שלמם גם מחיר הרבע הרביעי לפלחים רבים שהיו בעליו של אותו שטח, באה פתאם פקודה מאת הממשלה לבלי מכור קרקעות ליהודים וכל הכסף שהשקיעו הקונים היה עלול לרדת לטמיון. מה עשה פינס: עמד ומכר את כל תכשיטי אשתו, שעלו לסכום גדול, ונדב אותו לצורך הצלת הנחלה הנ״ל, בעוד שמצבו החמרי אז לא הרשה לו לגמרי לעשות את המעשה הזה. אחרי כן שלח איש מיוחד לחוץ לארץ לרכוש משתתפים חדשים בעלי הון, הלא הם קבוצת הביליסטוקיים, שעם עליתם על אדמת פתח־תקוה היתה הרוחה למושבה. את קרבנו זה הקריב פינס בענוה

פינס ממשכן את תכשיטי אשתו כדי להציל את אדמת פ״ת.

ותום ובלי צלצלי שמע. וכל שכרו לא היה אלא שמחתו הפנימית לראות את המושבה שנתבססה סוף סוף ומצבה הולך וטוב מיום ליום.

ושמחתו זו היא שעוררה את פינס אחרי כן גם לקניה שניה, שגם היא הסבה לו עמל לא מעט – היא קנית אדמת גדרה.

קשה לתאר כמה סבל אציל־הרוח הזה עד אשר הצליח לכונן את המושבה גדרה על תלה ועד אשר ראה את הבילוי"ם, אשר אהבת נפש אהבם, עומדים על הקרקע.

מכתב פינס לגוטמן.

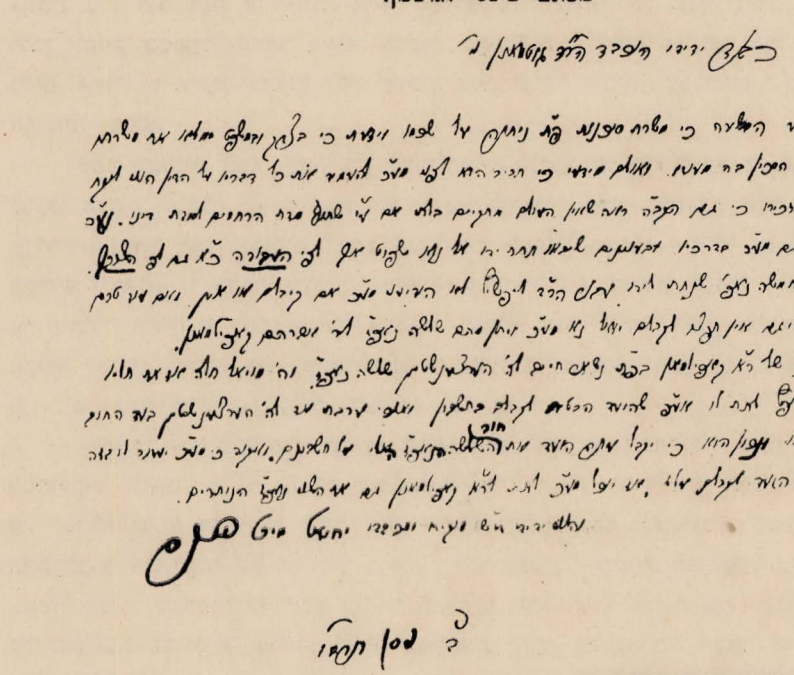

כבוד ידידי הנכבד הר"ד גוטמאן נ"י

שמחתי לשמע הבשורה כי משרת סוכנות פ"ת ניתנה על שכמו וידעתי כי בצדק ובמשפט ימצא את משרתו כדרכו אשר הסכין בה מעודו. ואולם מידעי כי חביב הוא לפני מע"כ להעמיד את כל דבריו על הדין, הנני לוקח לי החופש להזכירו כי גם הקב"ה ראה שאין העולם מתקיים בלתי אם ע"י שתוף מדת הרחמים למדת דינו. וע"כ ידבק נא גם מע"כ בדרכיו ובענינים שיבאו תחת ידו אל נא ישפוט אך לפי העבודה כ"א כן גם לפי הצורך.

ע"ד החמשה נאפו' שנתתי לידו עבור הר"ד ליפשיץ לא הודיעני מע"כ אם קיבלם או אין ואם עוד טרם קיבל אותם וגם אין חפצו לקבלם יואיל נא מע"כ ויתן מהם שלשה נאפו' לר' אברהם קאפילמאן.

בבנינו של ר"א קאפילמאן בפ"ת נשאר חיב לח' הערצענשטיין שלשה נאפו' וה' מויאל חלה אז את חליו ורוקח לא חפץ לתת לו אע"פ שהועד הבטיח לקבלם בחשבון ואנכי ערבתי אז לה' הערצענשטיין בעד החוב הזה. מהראוי ונכון הוא כי יקבל עתה הועד את חוב השלשה הנאפו' האלה על חשבונם. אקוה כי מע"כ יעתר לי בזה ואם יסכים הועד לקבלם עליו, אז יכול מע"כ לתת לר"א קאפילמאן גם את השני נאפו' הנותרים.

ב' ניסן תרמ"ו והנני ידידו דו"ש מוקירו ומכבדו יחיאל מיכל פינס.

גם «מוצא», מושבה עלובה זו – ה«בת הירושלמית». גם היא עלתה לו לפינס בעבודה מרובה ומטרדת, ועד רגעיו האחרונים לא חדל מלחשוב מחשבות ולחבול תחבולות, כיצד להרימה ממצבה הירוד ולעשותה למושבה ראויה לשמה ולשם עיר הקודש הסמוכה לה.

ולאו דוקא הישוב החקלאי, אלא כל מקום שאתה מוצא מוסד של חסד, חברה של תמיכה ועזרה, בית עבודה ומלאכה, הן בירושלים–מרכז הישוב הישן והן ביפו–מרכז הישוב החדש, שם אתה מוצא את ידו של י. מ. פינס במכוננים ובתומכים, אם באופן ישר או בעקיפין. הכל קרוב לו וחביב עליו על פינס ובלבד שיהא בו משום חזוק הישוב ובסוסו. «אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך» – זו היתה סיסמתו של אדם גדול זה ביחס לישוב ולכן החזיק במפעלי החסד כאשר החזיק בחקלאות ולטובת שניהם עבד בלי הרף, בלי מנוח, והכל בלי רעש ובהצנע לכת, כעבוד אדם לנפשו ולביתו, מבלי צפות לתהלה ולתשואות חן ממי שהוא.

לפני חמשים שנה, קמה בין יהודי רוסיה תנועה והתעוררות מרובה, ממש כבימינו אלה, לרגלי הזכות שנתנה מטעם הממשלה הרוסית ליהודים ליסד מושבות חקלאיות. התנועה הזו עוררה בשעתה המון וכוחים בכתב ובעל פה והעתון העברי היחידי אז ברוסיה, «המליץ», הקדיש לשאלה זו הרבה מעמודיו מלאים אהדה לענין כשהוא לעצמו ולממשלה הרוסית–על התירה ליהודים להתנחל על אדמתה. ואולם פינס, שהיה רחוק מלראות אפילו בישוב חקלאי יהודי ברוסיה את הפתרון לשאלת היהודים שם, אינו נסחף עם הזרם הכללי ובמכתבו (ד׳ ניסן שנת תרל״ט) לעורך «המליץ» הוא כותב:

«קראתי את מכה״ע «המליץ» שבא לידי היום הזה מתחילת שנת 1879 ומאמריו המחוכמים וביחוד בדבר עבודת האדמה ליהודי רוסיה. רחוק אני ממקום המעשה כדי לדון על הנושא ההוא מהשקפת עצמו וכו׳»–ואחר שהוא פוטר בטון של אדישות גמורה את ענין ההתישבות החקלאית של היהודים ברוסיה, הוא ממשיך,–«ואולם לא אמנע מלהודיעך מהנעשה באותו הנדון בארצנו הקדושה בימים האלה». והוא הולך ומונה את ההרפתקאות שעברו על המושבה בראשית הוסדה, מדבר בפרטיות יתרה על חפירת הבאר הראשונה במושבה ועל סבל התושבים מעוני הצמא, עד אשר זכו סוף סוף לטעום טעם מים חיים. כן הוא מרים על נס את האיש היקר (דוד גוטמן) ואחוזת מרעיו, «כי כראש שבטי ישראל «נחשון בן עמינדב» נשיא יהודה קפצו גם הם תחילה לים בבטחונם בה׳ מבלי פנות אל הגלים הנוראים אשר הרעישו למולם. וה׳ בשמים נעתר להם ויגער בים וינוסו משבריו והגם עוברים בחרבה ובכל אשר יפנו יצליחו לע״ע, וכפי הנראה מן השמים יסיעו על ידם. הן השנה הזו היתה רעה מתחילתה, כי השמים עצרו גשמיהם והארץ נבוכה ורבים מהערבים נמנעו מלזרוע שדותיהם, אך בני הקולוניה, בבטחונם על ה׳ אמרו: שומר רוח לא יזרע ועל כן שלחו לחמם על פני המים וכשמונה מאות סאה חטים ושלש מאות סאה שעורים טמנו בחיק האדמה על הספק וכמעט כלו לזרוע וה׳ נתן להם יורה לברכה וחטיהם ושעוריהם עלו יפה ת״ל, עד שהנם עתה כמעט בקמותיהן, מה שאין כן בשדות שכניהם הערבים».

קטעים ממכתבו של פינס אל עורך «המליץ».

והלאה באותו מכתב:

«גם בזה ראינו יד ה׳ עליהם לטובה, כי מתחילת קניתם את הנחלה לא היה בהם איש, היודע בטיב עבודת האדמה על בוריה ויהיו מוכנים גם לאבד בראשית מעשיהם הון

רב בנסיונות כסמויי עינים, אך ה' הקרה לפניהם איש אחד הונגרי, איש ישר ותם, מה שנקרא בלשון האשכנזים «איין בידערער כאראקטער», אשר עסקו היה באירופא בתור פקיד עבודת האדמה אצל האדונים בעלי הנכסים הגדולים – איקונום – ונשא המשרה ההיא על שכמו שלשים ושתים שנה, כאשר יעידו עליו כתבי התעודות מאצילי הונגריה. והוא – כמעט דרכו רגליו על אדמת יפו, נתודע לבני הקולוניה ונכנס לחברתם והוא מכלכל עתה עניני האקונומיה ביתרון הכשר וזהירות מבלי שום תשלום גמול עודף על הכנסת חלקו».

ובעברו שוב לדבר על מיסדי המושבה, הוא אומר:

«כל אלה האנשים, מלבד דוד מאיר גוטמן, אינם עשירים ואדרבא רובם עניים, אשר משכנו כל מה שיש להם כדי להשיג חפץ לבם וביחוד השלשה האחרונים (יהושע שטמפר, אלעזר ראב ובנו יהודה), שהמה עניים גמורים וכבר עלה חלק כל אחד הוצאות מלבד הוצאות מקנה הקרקע, אשר עדיין לא שלמו לבעל הקרקע, לסך ערך 1000 פרנק ובכ"ז אינם מתאוננים, אבל המה מצפים לרחמי שמים, כי יצוה עליהם ברכתו בשנה ההיא עד שתמצא ידם לשלם לבעל הקרקע. זולת הבאר ורפת לבקר ובית אחד לא בנו לע"ע מאומה על נחלתם, ותקותם להתישב שמה לאט לאט כי ירצה ה' את פועל ידיהם».

וכבר במכתב ראשון זה פונה פינס אל יהודי הגולה שיבאו לעזרת המושבה, ובעיקר הוא מפנה שם את תשומת לבו של הנדיב ק. ז. ויסוצקי.

«אלו היו אחינו בחו"ל נותנים אל לבם את גורלם של אלה מקדשי ה' ברבים והיו חשים לעזרתם בהלואה לבנין הבתים באופן שישלמו חובם במשך עשר שנים, כי אז היתה להם זכות גדולה. וביחוד אני מעורר על זה אוזן הרב הגביר הנדיב היקר, עושה צדקות ושש לעשות צדק בכל עת כש"ת מו"ה קלונימוס זאב ויסוצקי נ"י במאסקווע».

מהמאורע ההיסטורי בדמות יסוד פתח־תקוה למד פינס לדעת, כי לא כח ידים ולא רוב אונים המה המחוללים חדשות ונצורות, כי אם רוח עז ואהבה נאמנה להענין. ועל כן השתדל למצוא רק אנשים כאלה, שמוסריותם, חריצותם, סבלנותם ואהבתם לארץ הקדושה יתנו לו ערובה נאמנה כי יעשה חיל וחפצו יצליח בידו, למרות המכשולים המרובים שהיו מונחים על דרכו.

גזירות וחרמות מצד קנאי ירושלים על פינס

את המכשולים הכי קשים שמו על דרכו רבני ירושלים ובעיקר הרב מבריסק, יהושע ליב דיסקין ותלמידיו הקנאים ביותר. וזה הדבר:

«בבוא פינס ירושלימה כבר ידעו הקנאים כי מריבה נפלה בין מונטגו (ראש חברת «מזכרת משה מונטיפיורי») ובין מונטיפיורי, ופינס הלא שלוח היה במלאכות הראשון. על כן החלו לרדפהו בגזירות וחרמות ובנזיפות, החרימוהו אצל הכותל המערבי, קשרו חרמות על זנבות כלבים המתגוררים בראש כל חוצות וכתבו עליהם שם פינס. וכאשר נסע לקבל את רעיתו ואת בניו ביפו, ברדתם מהאניה, שלחו איזה משחיתים, תלמידי הרב מבריסק, טלגרמה על שם אשתו, כי תמהר לבוא לירושלים «יען אשתו הכושית (שפחתו) ילדה לו בן», כי על כן ראה הועד בלונדון כי עוד לא באה העת להחל מעשהו בהר ציון והוא מחכה עד עת קץ»...

«ופינס, בפחדו על נפשו (פשוטו כמשמעו, יען ישנם כאלה החשודים גם על שפיכת דמים, עד כי נאלץ לבקש מהועד בלונדון, כי ישלח לו קנה־רובה), החליף את שטתו כעת, ויתקרב אל הרבנים אוהבי מונטיפיורי (מלבד הרב מבריסק, אשר הוא שונא למונטיפיורי),

תעודה מאת המיסדים לפינס מתקופת המשפטים עם הממשלה בזמן בנין יהודיה.

מושב יהוד
אשר לחברת
„פתח תקוה"

יום לחודש שנה

מושב יהוד אשר לחברת «פתח תקוה».

זאת לעדה כי על פי הסכמת רוב בני חברתנו בצירוף אנשי הועד מהחברה הסכמנו באספה אשר היתה בליל מצש"ק י"א אלול תרמ"ד ונתנו הרשות להרב החכם הנעלה מוהר"ר יחיאל מיכל פינס נ"י לקחת מהכסף הק' שבא לידו לתמיכת הקאלאניסטים, ולתתם להוצאת המשפט של הבתים במושב יהוד. והחברים בעלי הבתים קבלו על עצמם להשיב הכסף כאשר יהי' הרוחה בהעסק והמושב יבנה אז יוטל ההוצאות על הבתים הנבנים ואשר יבנו ויוחזר הכסף להיחידים בעלי התמיכה וההסכמה הזאת נכתבה ונחתמה בפרטי־כל

מרוב בעלי החברה אשר בתוכם גם היחידים הנתמכים וידידנו הרב ר׳ יחיאל מיכל פינס נ״י בתתו הכסף לא עשה זאת מדעתו כי אם מדעת החברה והועד ולראי׳ ח״ש יום כ״ח סיון תרמ״ה פעה״ק מושב יהוד אשר לפתח תקוה ת״ו.

נאם דוד מאיר גוטמאן ונאם בן ציון שאטיל ונאם יואל משה סלומון

ולעת עתה מחכמה עשה זאת, אחרי אשר בין כה וכה ישב בחבוק ידים, למה לו לריב אתם ללא הועיל. ואולי יצליח חפצו בידו, סוף כל סוף, בלי כל ריב ומצה. כי אם ישיבו את פינס מירושלים, יראה כנס מן המערכה בחרפה. וכן לדעת, כי גם יד הד״ר אדלר תכון עם הרבנים והוא איש סודם והוא יועיל הרבה להוֹת הועד וכל עוד אשר לא יסורו המכשולים האלה מדרך הועד אין לו כל תקוה להפיק חפצו. כי ראינו, כי הבית אשר קנה רוטשילד זה לא כבר ליסד בו בית ספר, גזרו הרבנים עליו חרם ואיש לא יהנה מן הבית ההוא. והנה זאת נודע לכל, כי רבים הם מההמון אשר בכל לב ונפש חפצו לשלוח את בניהם ללמדם דעת בבית־הספר, ורק מפחדם פן יחסר לחמם, כי הממונים לא יתנו להם חלקם בהחלוקה נאלצים המה לשים יד לפה. וכן נמצאים המונים המונים, אשר בכל חפץ לב אבו לעבוד את האדמה, אם רק חלקת אדמה תנתן להם, אך יראים הם מהממונים, אשר יתאמצו בכל עוז להפר עצת אלה החפצים ליסד קולוניות באה״ק, פן לרגלי «הדבר הרע הזה» תחדל החלוקה מקרב הארץ»[1].

הרדיפות הללו מצד הקנאים הירושלמיים עוררו את פינס לפרסם גלוי־דעת שאנו נותנים אותו כאן כפי שנתפרסם אחרי כן ב«המליץ» בצרוף הקול קורא של העורך «אל ראשי בני בריוני בירושלים».

עזרת סופרים.

אל ראשי בני בריוני בירושלים!

רואים אתם צרות רוב ישראל בארצות פזוריהם כי רבו למעלה ראש וכמו רוח ממרום העיר אותם מכל הארצות וקול אחד יצעקו: נתנה ראש ונשובה אל אדמת אבותינו ולא נהיה עוד זרים על אדמת זרים, — יתאספו אספות, יקומו ועדים, ירימו תרומות, יתנדבו חלוצים לעלות לחיות אדמת הקדש להשיב לתת יבולה לבניה, ואיך יזדעזעו כל אבריהם לשמע כל התועבות אשר תעשו אתם בהר הקדש בירושלים! אתם האוכלים ואינם עושים, או רע מזה האוכלים מקופה של צדקה הנקבצת בחו״ל ועושים מעשי תעתועים, נבלות בישראל, — קנאתכם הארורה תסיתכם באנשים כנים וישרים לעשות בהם רצח מוסרי, להכריתם מקהל החיים בחרמותיכם הנחרמים מעיקרא ברוח אמונתנו ונעקרים למפרע בתורת היהדות; אתם קנאים פראים, פועלים בטלים, אשר הבטלה מביאתכם לידי שעמום, אתם בכורי שטן המאמינים כי עליכם נאמר: «ירעו עד שיסתעבו», למה תרפו בעלילותיכם הנוראות ידי העמלים להושיב נשמות ארצנו. מה יאמר ישראל כאשר יקרא את אגרת האיש המצוין, אשר קטנו עבה ממתנכם בתורה, בחכמה וביראת שמים, גבר רב כשרון, אשר עזב ארצו ומשפחתו וכל הכבוד אשר בקשו להנחילו בארצו וילך לנוע על חרבות ירושלים להיות מעוז לחובבי עפר ציון ולבנות ההרוסות, הוא הנודע לשם מ׳ יחיאל מיכל פינס? מה יאמרו כל ישרי לב ובעלי רגש למקרא המגלה «שמעו הרים ריבי!»[2] אשר שלח ביעקב?

---

[1] «האור» בהוצאת ישעיהו זילברבוש, למברג, תרמ״ב.

[2] המכתב ההוא הנכתב בירושלים נשלח אלינו מאיש מורם מעם מוקיר את ה׳ פינס היושב באחת מערי ארצנו והננו נותנים תודה לו, כי נחוץ הוא לשעתו ומאד נתפלא כי לא השגיחו ישר מירושלים מאת כותבו? הטרם ידע כי אנחנו ידענו להוקירו כערכו הרם וכי לא נשא פנים לרודפיו? ארז.

צר לנו כי צר לנו המקום ולא נוכל להעתיקו כלה בהמליץ, אך תמצית דבריו אשר נביא בזה דין להוציא אנחות מקרב ולב עמוק בעלי נפש עדינה.

שמעו הרים ריבי!

מחטאת נביאיה, עונות כהניה ה׳ב׳ד׳צ׳
(איכה ד׳ י״ג).

בהרימי פעמי ללכת ירושלימה, לא נכחד ממני כי שטן המריבה מרקד בתוכה, וע״כ הזדיינתי בנשק הסבלנות כו׳.

הנה זה שנתים וכתה קטנה מן הקנאים החלה לרדפני, באמרם כי לא באתי הנה בלתי אם לכונן בתי ספר לרוח הזמן, ומעשי במסתרים. ויסיתו בי נערים שובבים וכלבים עזי נפש לתת את שמי לשמצה בכתבי פלסתר, גם בהוצאת שם רע, וגם בשאר דברים מגונים שתקוץ בהם נפש היפה לשמעם, כי כל הדרכים כשרים היו למו לבוא למחוז חפצם. ואולם אני הייתי כמעלים עין. כראות הקנאים כי לא יכלו לי באלה, התאזרו לצאת אלי המלחמה לפרסם אותי למין ולאפקורס. והמקרה הביא לידם מחברתי «ילדי־רוחי», אשר הוצאתיה לאור זה עשר שנים ואשר ראוה רבני ארצנו בחו״ל ויאשרוה, יראי אלקים – ויהללוה; אך המה מצאו בה דברי מינות. ויקהילו קהלת מיודעיהם ויספרו באזניהם: ראו מצאנו דברי מינות במחברתו של פינס, וראוי ספרו לדונו ולשרפו. אני הייתי ב י פ ו באותו שעה. אך שמעתי כי קמו מליצים בעדי, וכה הופרה עצת הקנאים אז. אבל הם לא נסוגו אחור ממחשבתם. ואני נשאתי וסבלתי בקור רוח ולא עלתה בידי שוטני להכעיסני.

ואולם זה ימים מועטים נתחדשה המלחמה עלי ביתר אונים, וזה הדבר: איש אחד מאמריקה משלומי אמוני ישראל ועשיר מופלג, התודע אלי באמצעות הועד מלונדון, כי מכבד הוא מאד שם השר מ ו נ ט י פ י ו ר י הי״ו, וימלא האיש ידי לקנות בעדו אחוזת קבר בהר הזיתים בסך 1.500 רו״כ וליתן לכתוב בעדו חמשה ספרי תורה, שש מאות מזוזות וכמה עשיריות זוגות תפילין וטליתות יקרות מעשה אומני ירושלים ולתקן הכל בארוניהם, מטפחותיהם, פרוכותיהם וגרתיקיהם, מלאכה יקרה כולה אשר תעלה בס״ה ערך 1.500 רו״כ, וגם לצוות על כל עושי המלאכה היהודים להכין בעדו כלי אבן ומעשי עצי זית במחיר 1.500 רו״כ, וגם זכרון בני התורה בא לפניו ויקצוב פרס קצוב מדי חדש בחדשו לחלקם על דעתי לאנשים, אשר עליהם יוטל החובה לשמור מועדי יום פטירתם של הורי המתנדב והורי אשתו הגבירה שתחי׳, ולהזכיר נשמותיהם, ולרבות את הברכה שיברכו את המנדב ואת משפחתו ואת השר מ ו נ ט י פ י ו ר י הי״ו מידי שבת בשבתו. ואני מלאתי חפצו בכל דבר כהוגן. ובנוגע אל הפרט האחרון, שכרתי בית בשכונת «אבן ישראל», שאין בה בית תפלה וקבעתי הבית לתורה ולתפלה, ואומר: ישבו שמה לפני ה׳, עשרה בני תורה שיקבלו הפרס וימלאו החובות המוטלות עליהם. וירצה הדבר בעיני הרבנים והיראים מאד, והרב הגאון שמואל סאלאנט נ״י חזק ידי גם הוא, והרב הגדול ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער נ״י, הידוע בארצנו ע״פ ספרו «לב העברי», אמר להיות אחד מן הבאים להתפלל בבית מדרשי. ואולם בעיני חרשי המשחית אשר בתוך הקנאים היה הדבר לצנינים וימהרו לפרסם: מבית מדרשו זה של פינס תצא המינות על פני ירושלים, ויפתו גם את הגאון הרב ר׳ יהושע ליב דיסקין נ״י, הנקרא הרב מבריסק, לעמוד במערכה נגדי ולהפר מחשבתי, ויצו ויקהילו קהלה בירושלים, רובם ממתי סודו המשרתים לפניו, אנשים רכי לב אשר מפני שם הרב מבריסק יחתו ושאתו תבעתם, ולאנשים אשר ידעו בם כי עוז בלבבם ולא יגורו מפני איש לא קראו, בלתי להרב הגאון הרש״ס נ״י, אשר אמרו לבטלו ברובם. אך גם הוא חכם ראה את הנולד וימאן ללכת, באמרו: רואה אנכי כי פה תגבר אגרופה של קנאות ולא תהי ידי עמכם לשפוך דם נקי, ושאר הקרואים לא ידעו כלל על מה הם מתבקשים. ויהי כי נקהלה האספה, עמד הרילי״ד על רגליו וירם קולו בבכי ויאמר: רבותי, דתנו מרחפת בסכנה, תורתנו

בצרה גדולה, כי זה האיש פינס ידענו מה היה לו מין ואפקורס גמור, כאשר יעידו עליו מ ת י ס ו ד י אשר קראו את ספרו, והוא אמר לכונן בית מדרש בשכונתו לפרסם בו ח״ש חורת המינות, והנה ידוע לכם דין ספר תורה שכתבו מין שישרף ומכ״ש בית המדרש שזרחה בו צרעת המינות שיסגר, וע״כ תצא נא גזירה מפניכם להטיל איסור על הבית ההוא לבלי יבוא בו אדם הן לתורה והן לתפלה וטבא טמא יקרא לו. ויתמהו הנאספים איש אל אחיו כי לא ידעו מה הוא, ויש אשר פצו פיהם לפקפק בדבר. ויתנפלו עליהם הקנאים בחמה שפוכה לאמר: כל הטוען למסית דינו כמסית גם הוא. ורבים, ברבותם כי לא נתנה חרות הדבור באספה זו, אמרו לעזבה כולה, ויגיפו הקנאים הדלתות ולא נתנום לצאת. ויעמוד הרי״ד שנית על רגליו ויאמר: אם חוששים אתם שמא פינס איננו מין מפני שלא קראתם מחברתו ולא תתנו אמון בעדות מתי סודי, האמינו בי שאני רואה בנבואה כי הבית הזה יהיה לבית שתצא ממנו תורת המינות ע״פ כל הארץ, ולמה תסרבו עוד לכבוש שרש זה הפורה ראש ולענה בטרם צמח. למשמע הדברים האלה נבהלו נחפזו הנאספים, כי אכן יש נביא בקרבם והם לא ידעו, וקטני האמנה כבשו פניהם בקרקע כי מי נלחם עם בעלי הזיה בשעה שדעתם זחה עליהם ונקה? וימהרו חרשי משחית ויערכו נוסח האיסור על הגליון. הנוסח טרם נחתם וישלחו הקנאים להרב הגאון הרש״ס נ״י לאמר: תן ידך עמנו וחתום על הנוסח הזה, ויחתום עמך גם חברך הגאון הרי״ד נ״י ובני האספה אתו. ואם לא – נדעה, כלומר: רמז רמזו לו שידונוהו דין זקן ממרה שהמרה בדה״ג שלא במקומם. והגאון הרש״ס אינו ממי שמסיתים אותו וניסת ויאמר להם: גם אם תשמתוני מתומתי לא אסור ולא אתן ידי לשפוך דמי נקיים. ויתקצפו הקנאים מאד כי כל בני האספה משכו ידם מלחתום על נוסח «האיסור» ויאמרו להניח חמתם בהרש״ס ולבצע זממם, אך לא עלתה בידם, ויגזרו על שני דייני בית דין ואחד שלישי והמה שמחו בהכבוד הגדול הזה שבחרו בהם מכל בני האספה וישלחו ידם ויחתמו, ולמחרת הזדרזו המזורזים ועשרה מבני הקנאים באו בהמון בטרם עלות השחר לבית הכנסת אשר במשכנות ישראל ויכריזו דבר האיסור בהוספת דברים יותר ממה שכתוב בו, לחרפני ולגדפני ולתת את שמי לשמצה. ויהי כהודע הדבר בין החיים ותהום העיר, ורבים הסיתוני לבלי החשות הפעם, ויש אשר יעצוני לקרוא לעזרתי את זרוע הקונסולים שאני חוסה בצלם, ואמאן, כי אמור אמרתי: אם אחיך אלה לאלה מצירים אל יתערבו בהם זרים, ואל יתחלל שם שמים על ידי. אך נפתיתי להגיש ריבי לפני רבותינו שבגולה למען ישפטו המה, וגם זאת לא מהרתי עשות עד אם נסיתי שלוח דברי שלום לשוטני לאמר יושיבו נא ב״ד של שלשה מביני מדע ומתוני משפט, המה יקראו ספרי מראשו לסופו ולא בסרוגין ולא למקוטעין ועל הדבר הקשה בעיניהם ישאלוני וישמעו טענותי, ואם יצא משפטי מלפניהם לחובה, לאמר: מצאנו דרכים הנוטים למינות בצאתם מחוץ לגבול י״ג עקרים שגבלם הרמב״ם ז״ל, מוכן ומזומן אנכי לפרסם בכל מכ״ע לבנ״י: ברם דברים אלו ואלו שאמרתי טעות הם בידי וחוזרני בם. ואת הרב הגאון הרי״ד עצמו הכשיר לדין עלי, בתנאי שיסיר מלבו תחלה כל חשד ומשטמה ויקרא מחברתי מראשה לסופה כנ״ל בעצמו ולא יהא שומע מפי המתורגמן. ותהי תשובת הקנאים כי עלי לסגור החלה בית מדרשי למשך שלשים יום ואח״כ יעיינו בדיני, ואוסיף לשלוח הזמנה כתובה להרי״ד, ע״י שנים עדים כי יעמוד אתי לדין, אם לפני ב״ד הרבנים הגדולים מאחינו הספרדים הי״ו או לפני ב״ד זבל״א ויסרב לבוא. ואני טרם סגרתי שערי בית מדרשי לבלי תת פתחון פה לאמר: כבר קבלתי עלי האיסור. והקנאים ירדפו בלי חשך את הבאים להתפלל ומאיימים עליהם בחרמות ושמתות ומפחידים אותם בגרעון החלוקה, ויש מתיראים והולכים ויש חדשים שיבואו במקומם. ובן כה וכה המבוכה רבה והמהומה הולכת וגוברת. הגאון הרש״ס וממוני כוללות ווילנא, זאמוט, מינסק, פינסק, גראדנא, ורוב מנין ורוב בנין של ממוני כולל רייסין עומדים לימיני. ממוני כולל וואַרשא, הונגאריא ואוסטריא והרב ר׳ אליעזר דן רלברג שאר בשר קרוב להרב מבריסק ידם עם הקנאים לשטני. ושאר העם נבוכים ורע עליהם המעשה מאד מאד, עד כי אשר אחזה לי

מראש יפרדו כוללת הפרושים לחצי, כוללות ערי רוסיא וליטא לבדנה, וכוללות פולניא והונגריה לבדנה. וכבר נעשה מעשה כי כוללות ערי ליטא ורייסען התאספו בי״ח לחודש הזה וקיימו וקבלו עליהם בכתב הפרטים הללו: א) לקבוע ישיבת הדיינים בבית דינו של הרש״ס בחורבת ר׳ יהודא החסיד; ב) כל דבר איסור וחרם ושמתא שלא הסכימו עליו טובים השנים הגאונים הרילי״ד והרש״ס שיחיו בעצה אחת אין בו ממש. ואולם לי טרם הגידו היתר מפורש וגם אין חפצי להביאם לידי כך שיגלו דעתם בפירוש למורת עיני הגאון הרילי״ד נ״י פן תתלקח מחלוקת חדשה בין הרבנים עצמם ואז...

וע״כ מורי ורבותי רבותינו שבגולה אלופי ומיודעי בכל מקום שהם! לפניכם אגיש ריבי, הנה ספרתי לפניכם דברים כהויתם, ולא הגזמתי אפילו כחוט השערה, ואדרבה יותר ממה שכתוב כאן עוד כבשתי תחת לשוני מפני חלול ה׳, ואם הדברים בעצמם מעשה תעתועים לא בי האשם. ולכן שפטו נא ביני ובין שוטני אם לא יעבירו עלי את הדרך? כו׳.

דברי צעיר התלמידים הכו״ח פעה״ק ירושלם כ״ב טבת תרמ״ב, יחיאל מיכל פינס.

קצרנו ביחוד בסופו כי בו יציע טענותיו בפלפולי דאוריתא לפני הרבנים. והנה המכתב נתאחר להגיע לידנו ולא ידענו מה ענו הרבנים בארצנו, ואנחנו טרם שמענו מה בפיהם נכון. לבנו בטוח כי אם קראו בשום שכל לא מצאו דברי מינות בספרו של ה׳ פינס, אשר גם אנחנו קראנוהו בזמנו, ואם ידענו מראש כי עדותנו לא נאמנה לקנאים מאד, כי לא מחשבותם מחשבותינו, אך אנחנו על דעת יראי ד׳ אמתים נעיד לפני דעת הקהל ורבים אשר אתנו מאשר אותם.

אין את לבבנו לפנות אל בני בלי שם, לפידי בוז, אשר זה כל כבודם כי יהיו למלה בפי העם, אך אל הרב המאוה״ג ר׳ יהושע ליב דיסקין, שהיה אב״ד דק״ק בריסק נדבר:

«אנא, מורנו ורבנו, אשר נהירין לך שבילי התורה ולבך מלא יראת שדי ואהבת אמת לעמך, חשוב נא דרכך וראה כי זדים יתעוך בשוא ואשה מושלת בך, אשת בת תלמיד חכם וחכמת לב, אך הן היא אחת מאלה שדעתן קלות, ומי לא ידע כי קלי הדעת הן על הרוב עקשנים ועקשים. חלילה לנו להבאיש ריח אשתך בעיניך, חיה עמה בשלום ותכלכל היא באהבה את שיבתך, אך אל תתערב בעסקי קהל ועדה, בעסקי אמונה ודת, הלא שמעת בטח פתגם הפולני: «בבית אשר אשה שלטה, שם השטן ירקד בעלטה». זכור רב אונים וחדל כח—רב אונים אם לא תכביד אכפך על הקהל, וחדל כח אם ירבץ העם תחת משא חרמותיך—הטרם תדע כי חרמות ושמתות הם נשק מסוכן, אשר יוכל לשוב אל חיק בעליו. זכור כי עת צרה היא ליעקב ועיני כל העם נשואות אל ארץ הצבי, רבים יפחדו לעלות שמה מאימת סמל הקנאה השם משטרו שמה ועוד ירפו ידי אחרים; אך הלא יעלו רבים ובין העולים יהיו רבים מבני הדור החדש אשר כל זמן שתבין אתה ויתר הרבנים אשר דבריהם נשמעים שם למשכם אליכם בסבר פנים יפות, לא יבצבצו נגדכם ונהפוך הוא – יבקשו קרבתכם ויבטלו רצונם והרגלם מפני יראת הכבוד אשר תביאו בלבם, יזהרו לבלי הכאיב רוחכם במעשיהם ובמדבריהם; אך אם אתה ושכמותך תאבו להתנהג עמם כמשפטכם עם ה׳ פינס וכדותיה, דעו כי רעה נגד פניכם, הם ימררו שלות חייכם ויורידוכם מגדולתכם, ולהכעיסכם תמרורים יפרצו כל חוק ויעשו כל מה שלבם חפץ ועיניכם רואות וכלות, כי יסירו מכם את מחזה בחירי שדי, אשר קרן עור פניכם והייתם כנזופים.

כן תרעו לכם ולכל החיים מקופת החלוקה, כי תוכלו להיות בטוחים, אם תוסיפו סרה ולא תחדלו מרדוף אנשים הולכים לתומם, בחפצכם לתקן עולם במלכות שדי על פי שטתכם; אם שמועות מעציבות כאלה תבואנה לרוסיא, אז יקומו כל מה״ע לישראל בארצנו וכל איש אשר דבריו נשמעים בעדתו לזרז את המתנדבים בעם למשען היושבים לפני ד׳ בירושלים וביתר ערי הקדש, לבלי יהיו מן המסייעים לידי עוברי

עבירה ועושי עון ולא יתנו יד לפושעים, להקל מעליהם עול פרנסה, למען יקלו הם מעליהם עול מלכות שמים האמתית ועול דרך ארץ, ולא יוסיפו אחינו פה לפטם עגלים לעבודה זרה ומשפילה כבוד התורה והאמונה לרגש האנושית ולגדל שורי נגח להיות לזועה בכל הארץ. דעו כי כלתה מלכותכם בארץ הקדושה; כי ידכם היתה על העליונה כל זמן אשר היתה שוממה ושעירים ירקדו בה, שעירים המשתלחים ברצון חפשי לחיות על חשבון הקהל בלי דאגה; אך עתה יבאו שמה צעירים לימים לעבוד את האדמה ולחיות מעמל כפיהם, המה לא יהיו תלויים בכם, ואם תתחרו בם יחרבו מעיניכם ויסכרו ארובות החלוקה ותפול מידכם חרב שפלה זו המרחפת על ראש כל המסרבים לשמוע לקול הקנאים האוילים והפוחזים.

ראו הזהרנוכם בשם האמת ובשם האמונה והאומה, אשר כבודן יקר לנו מכל ולמען כבודן המחולל לא נדע משוא פנים.

א ר ז.

באוירה כזו ובתנאים כאלה עבד פינס את ראשית עבודתו לטובת הישוב החקלאי.

בשנת תרמ״ה, כשנתעוררה בכמה ארצות וביחוד ברוסיה התנועה לטובת ישוב א״י, יסד פינס בירושלים בהשתתפותו של בן־יהודה חברה בשם «תחית ישראל» שמטרתה: א) «להחיה את אומת ישראל, להרימה משפלותה, לבצר רוחה ולהשיב לה כבודה כבראשונה; ב) הרבה בכל מקום מספר האנשים, אשר מחשבותיהם כמחשבתה להחיה את האומה.

הרבה בארץ־ישראל אנשים נבונים, ישרי לב וכבירי רוח, אשר יעבדו בלב תמים בעבודת החברה, חַשֵּב מחשבות להושיב אנשים מבני ישראל על אדמת אבותיהם להוציא ממנה לחמם ביגיע כפיהם ולהפריח בארץ את המסחר וחרושת כל מעשה ואף להחיה שפת עברית בפי העם היושב בה».

זמן ידוע היה פינס גם חבר לועד הפועל של הנהגת חובבי ציון בא״י. וכשנוסד על ידי אחד־העם בשנת תרמ״ט חברת הסתרים «בני משה», היה פינס אחד מחבריה בא״י. ואולם אחרי כן, כשנתגלע סכסוך בינו ובין עסקני «בני משה» בגלל בית־הספר ביפו, שדעתו של פינס לא היתה נוחה ממנו בשל יחסו אל הדת, עזב את החברה וגם נהיה למתנגדה הנמרץ.

בשנות חייו האחרונות היה פינס מנהל בית־החולים «בקור חולים» בירושלים וחבר הועד של הספריה העברית הלאומית «בית נאמן».

פינס הוא אחד מיוצרי הסגנון העברי החדש ועל ידו ובהשתתפותו נתפרסמו בדפוס ספרו של הד״ר בנימין שרשבסקי «מסכת נתוח» ו«ברייתא דמרכבא» ע״ד יסודי חכמת הכימיה. ב«כנסת ישראל» הוצאת שפ״ר כרך שלישי נדפסו קטעים אחדים מספרו של פינס «מבוא למעשי בראשית» (פתח דבר למדעי הטבע), שנכתב בלשון כתבי הקודש ובסגנון בהיר וקל. ביחוד ראוי לשבח ספרו «הכח» שהנהיג בו המחבר מונחים עבריים במדעי הטבע.

בשנת 1891 הדפיס פינס קונטרס בשם עבודת האדמה בעקבות אנדרלינד על דבר עבודת האדמה בסוריה ובפלשתינה. ובשנת 1887 פרסם בהשתתפותו של דוד ילין ספר בשם «תורת משפטי תורגרמה», הכולל ידיעות על דבר דיני ממונות הנהוגים בתורקיה.

כמו כן פעל פינס הרבה לשגשוגה של ירושלים והרבה לעזור ביסודן של שכונות חדשות למוסדות צבוריים שונים.

בשנותיו האחרונות שמש בתור מורה לתלמוד בבית המדרש למורים שבירושלים והביא תועלת מרובה גם בתור חבר ל«ועד הלשון».

«שתי ידים ולב רחב כפתחו של אולם היו לו לפינס, מעידים עליו מכיריו – והם כאלו לכתחילה לא נבראו לו אלא בשביל אחרים והוא נתן אותם בעין טובה ונדיבה, אלא שמתן היד לא יכול זמן רב להתחרות עם מתן הלב, ובעוד שהראשון בהמשך הזמן נתמעט פחות או יותר, השני היה כמעין המתגבר וממנו דלו ושתו צמאים רבים וגם רוו צמאונם».

ביתו של פינס היה תמיד פתוח לרוחה לכל שואל ולכל דורש עצה. הכל פנו אליו, מפני שכל אחד ידע, כי עצתו של פינס עצת אמת היא, עצתו של אדם החף ונקי מכל שמץ פניות והנאה עצמית פעוטה.

בימיו האחרונים, בעלות על לבו זכר חסד נעוריה של פתח־תקוה, חבר קונטרס על תולדות בנינה והתפתחותה של המושבה, המתחיל במלים האלה:

«בתשעה באב בשנת תט"ל לאלף הרביעי, עם שריפת בית אלקינו, עם אבדן עמדתנו המדינית, החלה נפשו של המשיח – כלומר תקות הגאולה העתידה – להתרקם.

בתשעה באב בשנת תרל"ח לאלף הששי, עם גמר קנית חלק מאדמת אמלבש, החל הישוב החקלאי על ידי בני ישראל בארץ־ישראל להתרקם. כי אין לכחד העובדה–מוסיף הוא–שראשית התחדשות הישוב החקלאי בא"י היתה יסוד המושבה «פתח־תקוה» על אדמת אמלבש בשנה ההיא».

בשנת תרע"ג חלה יחיאל מיכל פינס מחלה אנושה, שמת בה בז' לחודש אדר. בן ששים ותשע שנים וששה חדשים היה במותו.

ת נ צ ב "ה.

מראה כללי של המושבה

פרק כא.

הרב אריה ליב פרומקין ותפקידו בתקומת פתח־תקוה.

שנת הולדו של א. ל. פרומקין.—עיר מולדתו.—א. ל. פרומקין על אביו הרב ר׳ שמואל. — עליתו הראשונה של הרב ר׳ שמואל לארץ ישראל. — יציאתו לרוסיה על מנת להשיא את בניו.—עליתו השניה לא״י.—פטירתו.—צואתו.—עליתו של א. ל. פרומקין לא״י. — מצב־רוחו ורשמיו מדרכו בים. — פרטי התקרבותה של האניה אל חוף יפו, מתוארים על ידי פרומקין.— התלהבותו ממראות ירושלם.—עבודתו הספרותית בירושלם.—מצבו החמרי הדחוק.—יציאתו לרוסיה והתישבותו באַלֶקסט, במקום שהוא מתמנה לרב.—יציאתו לערי גרמניה להפיץ בין קהלות היהודים שם את רעיון ישוב א״י.—מכתבו ממגנצה להרב ר׳ יצחק אלחנן ווכוחו עם הרב ר׳ ישראל סלנטר בענין ישוב א״י. — נאומו בועידת מאינץ.—התקשרותו עם עמיל לחמן מברלין בדבר קנית חלקת אדמה בשבילו בא״י. — עליתו לא״י בפעם שניה. — מסעיו בארץ לשם תיור שטח אדמה לנחלה. — קניתו חלקות אדמה בפתח־תקוה ומגרשי בנין ביהודיה.— התקפת הקדחת הראשונה. — שיבתו לאלקסט ומכתבו משם לר״י אלחנן.— עליתו בפעם שלישית לא״י ומכתבו מאודיסה לר״י אלחנן. — סערה על הים, מתוארת ע״י פרומקין במכתבו לר״י אלחנן. — פרשת חייו ועבודתו בתור אכר עפ״י רשימותיו. — מכתבו לד״ר הירש הילדסהיימר. — מכתבם של בני ראשון לציון לרבני הלברשטדט על ישרותו של פרומקין בתור מנהל האחוזה.— יציאתו אל הגולה.—קטעים מיומנו.—שני מכתבים של בתו האנא פרומקין.— שנות עבודתו הספרותית בלונדון. — שיבתו לא״י. — פטירתו.

I

הרב אריה ליב פרומקין, בנו של הרב הגאון, המכונה ר׳ שמואל מקעלם, על שם עירה ברוסיה, בה שמש בכהונת רב, נולד בשנת תר״ו באותה העירה.

מתוך אהבה ויראת הרוממות מונה הבן אריה ליב בספרו «תולדות אליהו»[1] את מדותיו הנעלות של אביו:

«מר אבא ז״ל היה צנוע מאד בכל דרכיו, מעלתו וגדלו בתורה ובמעשים טובים היו כאין וכאפס בעיניו ותמיד השתדל להוסיף אמץ במעלת העבודה התמימה וללון בעמקה של הלכה. בשמחת נפש רץ לעשות רצון קונו וכל היום היה מפחד פן חסר דבר ממצוות התורה או נהנה במסתרי לבו מכבודה של תורה וממעשיו הטובים.

---

[1] הספר מוקדש ברובו לדודו, אחי אביו «הגאון החסיד האמתי וכו׳ רבן של כל בני הגולה, איש אלקים קדוש וכו׳ רבנו אליהו זצ״ל, האבד״ק קאליש ואגפיה».

«כשהיו שואלים ממנו דבר הלכה, או רצה להעמיד אדם על האמת ועל הדין, מיראתו פן יתחשב על ידי זה בעיני השומעים ללמדן גדול, היה דרכו לאמר: «בהיותי הרבה במחיצת תלמידי חכמים והתאבקתי בעפר רגליהם, שמעתי וקבלתי מהם כזאת בביאור ההלכה הזאת וענינה בש״ס».

«ואנכי, – מוסיף הבן לספר, – מלבד כי קטונתי להבין חין ערכו הרם, עוד מעטים המה הימים אשר הייתי במחיצתו, כי נפרד ממני בעודני נער בן שלש עשרה שנה ואחרי זאת לא זכיתי לראותו ולדעתו רק ימים מספר, אולם המעט אשר נשקף לי מבעד חביון ענותנותו אשים לפני הקוראים:

ארבעים שנות נזירותו של ר׳ שמואל מאכילת בשר.

יותר מארבעים שנה לא טעם טעם בשר, ואמי היתה מכינה לו מאכלי חלב גם בשבת ויו״ט ואיש לא ידע מזה זמן רב, ובהודע הדבר לבריות, עשה אמתלא, שהוא עושה כן, כדי שלא יכשל בשוחט שאינו הגון, בשעה שהוא עובר ובא לאיזה עיר שאינו מכיר את השוחטים שלהם.

«את הכבוד שנא תכלית שנאה, ומרגלא בפומיה לאמר: «טבעו של אדם הוא לבלתי לכת בעינים עצומות, וכשהוא קונה דבר־מה, הרי הוא משתדל שלא יתאנה במחירו, רק על אחת לא ישים לבו, והוא – לדעת ולהכיר ערך עצמו, ועל כן הוא מתאנה תמיד ודורש יותר מהראוי לו».

«בכל שבת קודש היה דרכו לטייל מחוץ לעיר, לשאוף רוח צח ולהשתעשע בדברי־תורה עם תלמידיו ומיודעיו ובכל פעם ופעם היינו שומעים ממנו גדולות ונצורות בענפי המדות והמוסרים, אשר לקחו את לבבנו ושמחו את נפשותינו. הוא היה אומר, כי רק העוצם עיניו מהביט אל פעולות ההשגחה העליונה, נדמה לו שהוא חי בעולם של הפקר, כי כסוי העינים לא יראה גם את השמש בצהרים, אבל אם ישים האדם אל לבו ויפלס הכל בדעת, ימצא ויראה על כל צעד ופסיעה את השגחתו הפרטית של השם, יתברך.

מציאותה של ה«השגחה הפרטית» אינה פוטרת את האדם מעבודה ויגיעה לצורך מחיתו.

«ועל פי הכללים האלה אשר לימד מר אבא ז״ל לתלמידיו, כן התוה לו דרכי־חייו. בטחונו היה חזק ואמיץ בה׳ והתבונן תמיד בהשגחת קונו וסופר צעדי מקריו ודרכי חייו ומוצא בם בכל פעם השגחה נסית. ובכל זאת לא ישב בטל מעודו, והיה אומר, שאסור לאיש לשבת בחבוק ידים מבלי לבקש עצה ותחבולה לפרנס עצמו ועוללויו וכמאמרם בספר: «יכול יהא יושב בטל, ת״ל וברכך ה׳ אלהיך בכל אשר תעשה», שהאדם מוכרח להשתדל ולעשות ולא יסמוך על הנס, אלא שיתלה בטחונו בה׳ יתברך, שהוא יהא עוזר לו וכטוב בעיניו יעשה.

«וכן היה רגיל לאמר על אלו, הבוחרים למו עסקים שהמה נגד חקי המלכות, או שפרנסתם באה להם ע״י אונאה ותרמית, – שאינם אלא שוטים ובמעשיהם אלו יראו לדעת כי יכחשו בה׳ ולא יאמינו בו.

ענותנותו של הרב ר׳ שמואל ונדיבות לבו.

«הוא היה אחד מהשרידים, אשר אחזו דרכם ע״פ דעת הגר״א ז״ל (הגאון ר׳ אליהו) מווילנא. מנהגיו היו לו לקו ומוסריו למשקלת. לא התערב מעודו בשום מחלוקת וריב וכל דבריו ועניניו היו בהצנע לכת, והיה מתרועע בחברת בני אדם ומטייל עמהם ארוכות וקצרות ולא שת לבו לאלה שרעמו פניהם על מעשהו זה, באמרם שאין זה לפי כבודו.

«נדיבות לבו היתה נפלאה מאד. לא מנע עצמו מעשות כל אשר היה בכחו לעשות לטובת זולתו, בגופו ובממונו והשתתף בצערם כאב רחמן. ובעיני ראיתי כי אחרי עמלו

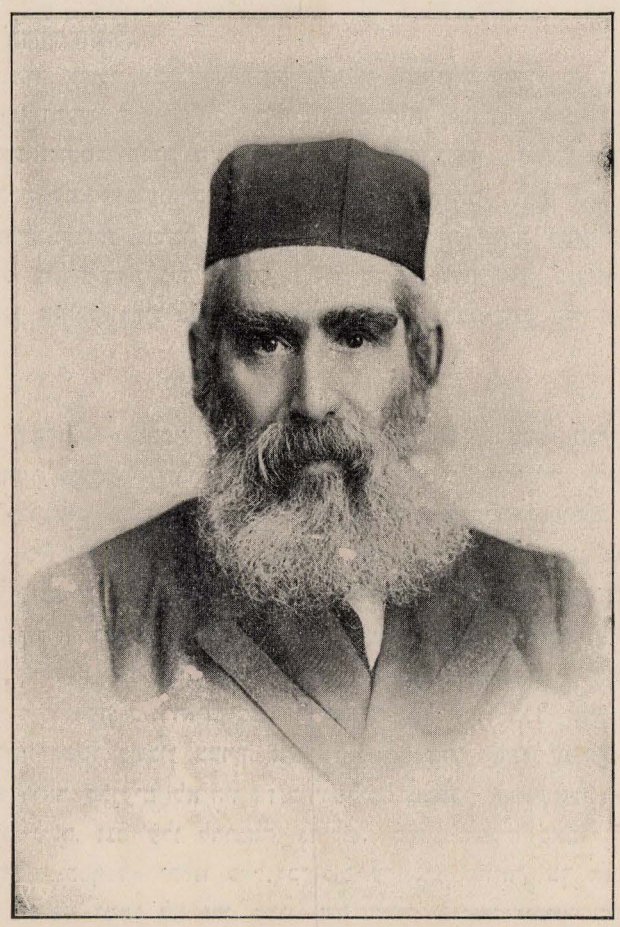

הרב אריה ליב פרומקין

נולד בשנת תרי"ו, נפטר בפתח־תקוה בה' סיון תרע"ו

כחצי שנה אצל גביר אחד בקאוונא, שלמד עם ילדיו ובבואו על שכרו קבל מאלמנה אחת מכתב, אשר בו שפכה שיחה לפניו על אודות נשואי בתה ונדוניתה ותיכף שלח לה את כל הכסף ההוא מבלי שהשאיר לו גם להוצאות דרכו.

«דרכו של מר אבא ז״ל היה לחבב ולהוקיר כל חכמת ישראל וביחוד השתלם מאד בחכמת הדקדוק ולימד אותה גם לתלמידיו, והיה מדקדק מאד בקריאת־שמע ובתפלה ובקריאת התורה להוציא המלים כהלכתן והשתלם גם בצחות הלשון ולפעמים היה גם מוציא דבריו בדרך השיר.

«כאשר היה אדוני אבי ז״ל צדיק בדרכיו ותמים במעשיו, כן הדריך וחנך את בני ביתו. לא ברעם ורעש הדריכם ולא בקולות וצעקות ייסרם, רק משמש צדקתו יצאו קוי זוהר ויאירו את דרכם. ותורת ה׳, אשר השיבה את נפשו תמיד, ופקודיו הישרים, אשר שמחו לבו בכל עת, הופיעו קרני אור גם על מעגלותם. המה ראו את מעשיו הזכים והטהורים וימהרו לעשות כמוהו. ראו התנהגותו בצניעות יתרה בתוך ביתו, כי גם בחדרי חדרים לא היה עושה דבר נגד הצניעות ודרך־ארץ ולא היה מוציא מפיו מעולם דבר שאינו הגון, לכן היה כ׳ גדול בעיניהם ומוראו עליהם אהבה, וכל הגה פיו היה קדוש להם».

II

עליתו הראשונה של הרב ר׳ שמואל לארץ ישראל לפני שבעים שנה.

«בשנת תרי״ח, – מספר לנו הלאה א. ל. פרומקין בספרו הנ״ל, – נפרד מר אבא מביתו וממשפחתו לעשות דרכו לארץ הקדושה. בימים ההם היו דרכי ציון עוד אבלות והדרך מיפו לירושלים ארכה אז כשני ימים, גם לא במרכבה ובסוסים עברו בה, כי המה טרם נראו אז, כי צרה מאד היתה המסלה, אך כמלוא שעל, כדי פרסת חמור. ומפני ההרים הרמים והגאיות והבקעים הרבים היו האנשים רוכבים רק על בהמה זו, כשהם עם כליהם עמוסים עליה, וסבלו נדודים אין קץ והסכנה רחפה עליהם על כל מדרך כף רגל, וע״כ בשיירות שיירות היו הנוסעים עושים את דרכם. ואדוני אבי ז״ל אף כי ידע מכל אלה וגם היה זקן ורפה כח ואיש מבני משפחתו אין אתו, בכל זאת לא עצרהו מאומה, כי נכספה וכלתה נפשו לשכון בארץ, אשר עיני ה׳ בה, ולחונן עפרה.

«גם בתי דואר קבועים לא היו אז בירושלים, ומכתבי אדוני אבי אלינו היו מתמהמהים בדרכם זמן רב מאד, וגם עלו להוצאה גדולה: ששים וחמש קאפ. היינו משלמים בעד כל מכתב, ולשלוח כסף לא יכלנו כלל, כי אם ע״י ציר מיוחד. אך אבי ז״ל, בדעתו דרכי התבל וארחות המשא ומתן לא זרו ממנו, שת עצות בנפשו וימצא הדרך הנכון למטרתו, כי בקש את הרב הגאון הצדיק ר׳ אברהם יצחק נאוויאזקי מקאוונא, כי יאות בטובו להיות לאיש הבינים לקבל כסף בקאוונא ולתת עליו שטר המחאה, לשלם על פיו בעיה״ק, והיה כל מבקש לשלוח כסף לירושלים היה בא לרא״י נאוויאזקי ונותן לו הכסף ומקבל שטר המחאה.

יחסו של הרב ר׳ שמואל לכוללי ירושלים

«בבוא אדוני אבי ירושלימה תוב״ב מצא שמה את הרבנים הגאונים, איתני ארץ: את ר׳ משה יהודה ליב בעל «זית רענן» וספר «תפארת ירושלים» ואת הגאון הישיש ר׳ זונדל סאלאנטר ואת הגאון ר׳ מאיר אוירבוך מקאליש, אשר השתעשע עמם תמיד בדברי תורה והוקירו ערכו מאד. וגם שם היה נוהג כמנהגו הטוב לבלי התערב בעניני העדה וריבותיה. כי ירושלים נחלקה בעת ההיא לכוללים שונים ולרגלם רבו

מחלקות ומשטמות עצומות. וגם בשובו מארצנו הקדושה, אף על פי שכל עניניהם ועלילותיהם היו גלויים לפניו ורבים חכו לדבריו ומוצא שפתיו, לא השמיע מפיו שום דבה על אחת הכתות הללו ולא פגע בכבודם, כי דן את כלם לכף זכות, כי רק מפיחי מדון ומחרחרי ריב אחדים הציתו אש המלחמה בין איש לרעהו».

III

שיבתו של הרב ר' שמואל לרוסיה ועליתו השניה לא"י.

אחרי שלש שנים לשבתו בירושלים נעתר הרב ר' שמואל לבקשת בני ביתו לבוא להשיא בניו, ואחרי אשר עשה והצליח כחפצו והשיא את בנו אריה ליב ואת בתו רבקה, התמהמה בחברת בני ביתו עד שנת התרכ"ו. אותה שנה חש הרב כי מצב בריאותו הולך ומתרופף וכי «לא הרבה תהיינה עוד שנות חייו עלי אדמות», על כן גמר בנפשו לבלי התמהמה עוד בחוץ לארץ ולמהר לעשות דרכו לארץ הקודש, לבלות יתר שנותיו בירושלים. ויסע לדרכו ו«בחמלת ה' עליו בא שלם ירושלימה בערב ראש השנה שנת תרכ"ו, בשעה השלישית אחרי חצות היום».

בבואו ירושלימה סר לאכסניא שלו, שהיה שם בראשונה אצל הצדיק הרב ר' זאב אסיא מסאלאנט, שהיה רופא העיר. אותה שנה חלה את חליו ויגוע ויאסף אל עמיו בדעה צלולה ומיושבת מתוך משא ומתן של הלכה, כמו שספר אחר כך הרה"ג ר' שמואל סאלאנטר לאריה ליב, כי סמוך לתפלת התיקין הלך לבקר את הרב ר' שמואל וימצאהו בדעה צלולה ומיושבת ומבלי כל סימן של איזו מחלה שהיא. והרב התחיל בהלכה ופלפל עם בן שיחו בדבור א' מהתוס' להקשות ולפרק כדרכו. והנה בשוב ר' שמואל סלנטר הביתה, בטרם הגיעו עוד אל ביתו, מהר רץ אחד להודיעו כי «הרב ר' שמואל סגר את יומו, ונפשו הקדושה יצתה בטהרה».

בצואתו המופלאה שהשאיר הרב ר' שמואל לבנו, הוא מזהירו בין השאר:

תוכן צואתו של הרב ר' שמואל לבנו.

«ותדע נא כי אבי אמי מו"ה דוד ז"ל צוה שלא להתחתן עם בעל מחיה מחזיק שיינק, המביא לידי חילול השבת. גם לא תהיה מטובי העיר בקהל או איסבארשציג ח"ו (גובה מסי העיר) כדי להשמר מגזל הרבים, שאין לו תשלומין ולא מחילה.

«והנה בית והון נחלת אבות והעיקר הונה של תורה לא זכיתי להנחילכם גם אחת משתי אלה. לא אתאונן שאיני עוזב לכם בתים ורכוש, אשר לא זכיתי להעמידכם על מצב יותר טוב. ואם אין לכם כסף ורכוש, נשאר עוד המשען האמתי והבטוח – להשען באלקי אבותיכם, ובני יח"י ואלמנתי עליו תבטחו. אך לזאת יתר לבי שלא הדרכתיכם בדרך ה' כראוי ואם באונס או ברצון הלא הכל אחד».

נוגעות עד עומק הנפש הן השורות הבאות בסוף צואתו, המפיצות אור מחריד על נפתולי חייו הפנימיים של אדם מופלא זה והמעידות על עומק תפישתו את מהות האדם והחיים בכלל:

«ועתה, בני, – כותב הוא שם – דעו, כי כל העולם הזה, אשר אני עוזב אתכם בו, ענין רע הוא, אשר נתן אלהים לבני אדם לענות בו. ואע"פ שגם אתם יודעים זאת והמקום ישמרכם מפגעיו בכל שנות חלדכם, לא תוכלו לצייר ענינו כמו שהרגשתי אני, ישמרכם ה' מזה, ועליכם לדעת כי נסתרים הם עוקציו וגם דובשו.

«אל תאמרו טוב לכל אשר ינעם לחככם ולא רע לכל אשר יעקץ אתכם, קוות והשקט הן המלים האחדות אשר אוכל להנחיל אתכם.

«ירדת מטה, חלילה, שא עיניך למרום וקוה כי לא יזנח לנצח; עלית, – השמר והשקט, כי לא זאת המנוחה והמרגוע אשר לאדם, שאבוקת שכלו תאיר דרכו ותשמרהו לבל ימלא אבק בחפניו וישמח כעל פנינים, או מצטער על אבדתו והנה בידו, מחפש אשרו באשפתות, והוא בכנפי כסותו, או שמח בעשרו והוא שמור לרעתו.

«לכן אחת יהי' לכם כל הימים, אחת תהיינה לכם סבותיהם ומכל משמר תנצרו מעגל טוב. ונר האמת והדעת לא תדעך אצלכם מסבות הזמן, ולא ישפל ולא ירום לבבכם בזמן המפזז לפניכם או מעכיר אתכם.

«אל תאמרו: «לכשאפנה אשנה», ולא משום «שמא לא תפנה» רק ודאי לא תפנה.

«שנו לכם ממי שמדותיו תרומיות, ועתותיו קבועות, אינו מחזיק כל ימיו טבל ולא מרבה לעשר אומדות. רבוי ההתפעלות אינן אלא אומדנות וסוף שפירותיו טבולים, אך נדרש לעשרן כדין.

«לא תזוע מהלמוד הזה מלקבעו חובה וכן בענין המחשבה, אם זכה היא או מבולבלת. לפי מעמד שעתך ומצבך לכל הפחות אתה צריך להרים ממנה מחשבה קדושה אחת לשם ה' ולקבעה כחובה.

«אם עמלת, בני ידידי, לקבוע בזה מסמרים, אתה מוצא לך תנחומין בכל זמנך לטוב ותשמח עליהן כעל הון אמת. כי יזדככו דעותיך ותלוינה אותך בעברך את גשר ים העולם הזועף, לא יחליפון הימים והתמורות ולא ימירון האסונות והששונות.

«וראו בני לדור תמיד במקום תורה ולהתדבק בת"ח ומדותיהם הטובות ואל תבטחו על טהרת כוחכם ואמון לבבכם, אשר הושרש בקרבכם, כי רוח האדם הוא ככסף החי העולה ויורד לפי מדת האויר, החום או הקור, במקום שהוא דר בו. ואם אתה דר במקום קר, לא תוכל להעלותו גם אם תכניסנו ברותחין, כי עד מהרה ישוב ויתקרר, או יתפוצץ לגמרי...

«אל תבטחו באדם והתרחקו שיאמין אדם או יבטח בכם.

«אם יחפוץ איש להפקיד אצלכם ממון או דבר, שיוכל להכזב בתוספות וגרעון, לא תקבלום גם אם יפציר בכם, ואפילו תחשבו כי הענין מבואר ומפורש. ודבריכם אתם ולבבכם לא תמסרו לשום אדם ואפילו יתראה לכם לאוהב נאמן וכל העולם יחזיקוהו לצדיק, אם לא בזהירות יתרה, ואם אמנם כי מדרכו של איש אמונים להחזיק כן את כל זולתו. אבל זאת תוכל להביאו לכל אסון שבעולם.

«וטוב יותר לאדם להתקרב אל הנחש, שאין לשונו הארסי ממית אלא מקרוב, מאל הלשון הזורק והורג גם באספמיא. ומי יבחן כל הנחשים, ומי ישכיל לכל האנשים לדעת שאין ארסן ממית?»...

IV

«מכתב המודיע מפטירת מר אבא ז"ל בצירוף מכתב צואתו, – מספר הלאה הבן בספרו הנ"ל, – בא אלי לפיקאלין, מקום מגורי אז, בי"א תשרי תרכ"ח והחריד כל עצמותי, עד אשר שכחתי כל עניני והסכמתי בדעתי לחונן עפר קברו "כאשר תהיה לאל ידי", והנה בשנת התרל"א הוא עולה על האניה לבוא א"י.

«אלפי רעיונות, – רושם פרומקין בפנקס־מסעו הקטן – עוד יפעמו בי כחלומות זכים ונעימים, אשר שבצתים בהקיץ ברגש קודש בימים עברו: זכרון ציון וירושלים מול

אדעס ובנותיה. רגעי קודש אשר אקוה לבלותם על אדמה טהורה מול השנים המרובות אשר בליתין בלי חמדה; מחזות קודש, המעוררים עוז וחדוה כאחד לשמחת לבב מול המחזות המרובים אשר ראתן עיני מיום הולדי לדאבון נפש. סער גדול התלקח אז במראה דמיוני ודמות מלחמת תנופה לחמו ברוחי אלה מול אלה באופן נורא.

«בין כה וכה בליתי את הלילה ההוא, אשר למצער נפשתי בו מיגיעי וענויי דרכי, אשר אדרכה זה ימים רבים. פחד ועונג, ששון ותוגה יחליפו משמרתם בי מרגע לרגע, ונפשי העיפה שוכבת ומבטת בעין חרדה על כל צבאות הרעיונים האלה באין אונים לקרב או לרחק.

התלהבותו של פרומקין למראה הר הלבנון.

«עודני שוכב בחיק הרעיונות ההמה ועיני עוד לא פתחו סגור עפעפיהן, והנה קול איש מדבר את רעהו: «התראינה עיניך את החוף הלבן ההוא? – הוא הר הלבנון!» – «הלבנון? – שאלתי בפעמון לב אשר הקיצותי בו, – הלבנון הוא החוף הלזה?» – «כן! – ענני, – בעוד חצי שעה הננו בחיפה».

«חיש לבשתי את בגדי ורחצתי את ידי ופני ועליתי על מרומי האניה ובעין חרדה השקפתי על הררי הלבנון.

«נפשי התבוננה בכל הדרך ההיא על הלובן הצח הפרוש על כל ההר ההוא ועיני פרצו דמעות אהבה בזכרון שנות קדומים, יוקר הטהרה והקדושה אשר חפף שם בשכון עוד על אדמתם שבטי אבותינו דן ואשר וזבולון וישששכר, אשר כפות רגליהם דרכו בה וגום הטהור עוד טמון בתוכה.

«רוח חזק החל לנשב ומשברי ים גברו למאד, אבל עוד לא נדמו כמשברי לבבי שהסתערו אז בכל אפיקי עורקי ולבבי ספר את הרגעים, המתמהמים עוד בטרם יקרב הרגע, אשר כפות רגלי ינתקו לצעוד על אדמת הקודש. הוא הרגע חמדתיו בכל צבא חלדי, הרגע שעל מזבחו הקרבתי את ימי נעורי והוא המקום אשר אקוה להתהלך בו לפני ה' בארצות החיים – חיי רוחי ונשמתי יחד».

V

והנה החוף המקווה.

התקרבותו אל החוף הנכסף ומשחק הגלים.

«האניה באה יפו ומשברי ים רעשו בקול אדיר, אשר משאונו תחרשנה אזנים. גליו יפרצו ישטפו כמו ידמו לבלוע חד את חד והאניה – עמהם. האניה תקעה את העוגן בלב ים וסירות דוגה עם אניות קטנות רבות נתראו לעינינו כנקודות קטנות מתגוללות בקצף המים הבאים לקדם את פנינו להביאנו העירה.

«בלב מלא פחד עמדתי משתאה אל משחק הגלים הנוראים האלו, אשר לקחו את עמדתם רק פה בשערי יפו להתקצף על כל הבא אליה ועל כל היוצא ממנה. התחזקתי וחבשתי לי את מלתחתי ויתר כלי, המפוזרים על האניה. עוד לא עברו רגעים אחדים ושעטת הערבי וצחוקו הנעים נשמע מעל לאניתנו. ויבן לבבי כי האניות הקטנות הגיעו אל ספינתנו וקריצות עין הערבי הלז ומדברו ירמוזון להביאנו העירה. ובכל זאת לא נפניתי לדבריו, עד אשר דברתי דברי עם רעי לנסוע יחד עמהם. אחרי עבור חצי שעה שכרנו אניה קטנה ונחל מלחמת תנופה מול הגלים הסוערים עלינו.

«לפלא היה מעשה המשחק הלז למראה עינים אבל לא למראה לבב. למראה עינים

נדמינו עם אניתנו כנקודה קטנה שפעם היא מתנשאת על רום ערפל ודורכת על במתו ופעם תצלול כעופרת במים עזים, ואולם לבבנו היה מלא פחד ומורא לולא חסד אל, לולא רחמיו המרובים אשר נפשינו נשואות להם וחיינו תלויים אליו מנגד. ובלב תמים שפכתי שיחי לה׳, אשר קויתי להביט עוד את היכל קדשו.

«ויהי אך נתקו כפות רגלי אל היבשה, השתחוה לבבי ברגש קודש אל ה׳ ועיני אותה לנשק את אדמתו ולפרוש אליה כפי ידידות, כחק הנועד לכל ידיד השואל בשלום אחיו, לולי הערביים, אשר פרצו מסביב כשטף ים, והשביתו את עוז אהבתנו מבלי הראותה החוצה».

בין פרדסי יפו לפני חמשים ושבע שנים.

«אחרי שכלה השוטר את מלאכתו לחפש את כלי בבית המכס, פניתי לי אל בית מלון עברי, אשר הוליכני מהחוף, ואנפש שם ביום השבת. תשוקתי חזקה מרגע לרגע לאהבת ארץ הקדושה ולא נתנה את כפות רגלי לנוח. ולכן הלכתי אחר הצהרים לטיל בחברת מרעי אל מקום הגנות והפרדסים. תפוחי זהב ופרי הדר שתולים למרבה, כפות תמרים, ברושים, עצי תותים למחית תולעי משי ותאנים וזיתים למכביר, כפות בנות שקמה[1] עבות ורחבות גדרו מזה ומזה והדרך בתוך. בעברנו נשבה רוח צח חרישית ותפח באפינו נשמת חיים מבשמי הפרדסים ההם המפיצים ריח טוב לכל עובר.

«משם באנו לאדמת מישור, ברוכה ומלאה חטה ושעורה. מראה ירוק ורענן זה הרוה את נפשי עונג לא ישוער ושפתי רחשו תודות אלף לבורא עולמים. מדי דברי אמר לי האיש הנלוה לחברתי: «התדע ידידי, כי על אדמת ישראל תצעדנה רגליך כעת?» — «כן, ידידי, עניתי, אדמת ישראל היא ולאחרים תשא פריה». «לא, לא! — ענה האיש משתאה על אשר לא בנתי לרעו, — אדמת אחינו היא והם הנושאים אלומותיה, בעבור כי מקנת כסף היא לאחינו הנסיכים אשר בפאריז בעלי כל ישראל חברים יצו״ו».

בצעוד רגליו על אדמת ישראל.

«בנפש צמאה נשקתי את אדמתה ועל לחיי נצבו שני רביבי דמעה, אשר הוצאתים מששון לב, כי קטן הייתי מהכיל סערת רוחי זאת בקרבי. האח, אמרתי, עוד עורק ישראל דופק בארץ הברוכה ההיא ותקותי חזקה כי העורק הזה עוד ישוב יחיה את כל העורקים והגידים הנצמתים מבעד לעצמותינו היבשות, מעין החיים הלז עוד ישוב ישתפך על כל אפיקי בית ישראל, אשר חרבו מני חורב. שמה הובילוני רגלי כאילות. שכחתי כמעט כי עיף אנכי, כי כפות רגלי קלו כנשרי שמים וכנפי רוחי וששוני נשאוני בין ארץ ושמים. במראה דמיוני נדמו לי גזרת חלוקי האבנים כפנינים משתפכים על אדמת קודש ושפתי דבקו אל רגביה ודמעות עיני הרטיבום ונמהלו עם דמעות אבותינו נוחי נפש הראשונים. האח, אמרתי, במה איכף לה׳? מה אני ומה חיי כי הביאני ה׳ עד הלום?

רחשי לבו של פרומקין לקראת הרי ירושלים.

«ביום א׳, כ״ה ניסן (בשנת תרל״א) בעלות המנחה, נסעתי על חמור ירושלימה בחברת אנשים יהודים מק״ק ספרדים, וכרוחב לבבי אשר התענגתי בדרך הקדוש הזה כן צרה עיני במנוחתי לשבת על החמור ובלבבי אמרתי: מקום שדרכו עליו רגלי אבותינו נוחי נפש הקדושים איך יערב לבי שבת על החמור ורגלי לא תדרכנה עליה. הטוב אנכי מיעקב אבינו, שנאמר בו: «וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם». יעקב הלך ארצה בני קדם ורגלי הלא יוליכוני ארצה בני ישראל והחמור ישאני?

[1] הכונה לשיחי הצבר.

«מדי לכתי שאפתי את הרוח הצח הנושב סביבי ואת האויר היקר המרחף על פני כצמא שואף אלי מים. בידי קטפתי פרחים ועשבים שונים ויהיו לי למשיבת נפש. רעיוני גברו למאד מזכרון מחמדי ציון אשר היו לה מימי קדם. לא חלום היתה הפעם לפני ארץ הרת אבותינו. לא בחלום חשף ה׳ את עזו ואת זרוע תפארתו בשערי בת ציון ולא בחזיון לילה אמר ה׳ לשכון בערפל בזבול המוכן לשבתו עולמים. אך כחלום יתראה לעיני איש נדהם, אשר לא התרונן עוד מיין הסכלות וענני הדאגות, אשר נסכו פגעי זמנו מיום הולדו, לאיש אשר יעמל עוד בזיעת אף וביגיעת נפש ויהי לו לשלל בהביאו טרף למחית ביתו – הוא אשר יפג בו לבו, הוא אשר לא יאמין בעונג הנפלא אשר מצא את אבותינו. האיש, אשר רוח שכלו זנחה מעליו וילדי נכרים ורעיונות זרים לו ישפיקו, הוא אשר יאמר לבני ציון מי ילד לי את אלה? אלה מי גדל? הוי, מי יתנני למאסף מחנות ישראל ולבבי לאבן שואבת, אשר ימשך אחריו את לבביהם אל אדמת ציון ואל הרי ירושלים, אל המקום אשר דמיונו כראי מלוטש לראות בו את תמונת עצמו...

– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

עוד לא עברו כשעות שתים ומגדלי עיר אלקים נשקפו מול ההר אשר אני עולה עליו. מדי ראותי אותם עפעף לעיני פתאם ברק אלהים, אשר חדר את לבי, ואמהר וארד מעל החמור ואקרע שמלותי·

– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

בעש״ק, כ״ז לירח ניסן, זכיתי לבוא ירושלימה וביום הראשון בקרתי את קבר אדוני אבי ז״ל, אשר במעלה הר הזיתים, הנשקף על פני ירושלים קדמה, המכוון לעומת שער נקנור ולמעלה עד קורש הקדשים בהר המוריה ואבן שתיה, אשר לבית אלקינו. רגשות קודש חלפו על פני, רגשות וזכרונות מימים קדומים, ונמהלו ברוחי שמחה ותוגה, עצב ותקיה, עד אשר הייתי כאיש חולם.

«גיא חזיון, שכל עין צופיה עליו לא תדע שבעה! גיא, שכל לב הבא לתוכו נקשה כאבן–ימס והיה למים. טללי ברכה ירעפו עליו ממעל הררי קודש ואגלי דמעה תזיל כל עין חוזה אותם ממטה. גשם נדבות תדמע כל עין, לא אך דמעי יגון, מכאוב לב, אך דמעות גיל, דמעות אהבה, כחתן המתרפק אל לב אהובתו וכבן יחיד המנושא בזרועות אם רחמניה, אשר לא ראתהו מימים כבירים.

«מחזות נעימים ויקרים יתיצבו לנגד עיניו, אשר לא ראם ולא טעמם מעודו, שם יפקח עינים ולבב כאחד, לבבו עוד יקשיב זמרת יה ושירי ציון עלי הגיון בכנור המנצחים בבית ה׳.

«אך אהה, לב מי לא ידאב אם אבן מקיר תזעק: חנוני, ואנכי אבן ישראל! וכפיס מעץ יעננה: אהה, אנכי עץ אפרים! אדמה מתחת תעיר חמלה ושמים ממעל ישאו קינה ונפש האורח הישראלי איפה לבבו אם יזכר כל אלה ואן רוחו אם יביט עליהם?

לא נפלאת היא מעתה לעינינו אשר מי התלאות הרבות לא כבו עוד את אש אהבתנו לארץ מולדתנו וימים כבירים לא נשו את זכרונה מלבבנו, יען מה? יען רוח אחת תחיה אותנו ואת הארץ ההיא וברית אחד כרת ה׳ לשנינו. וגם היום, גם אחר אשר חרב לשדה ואפס מיץ חלבה עוד ינעם לאלפי בני בניה לחבוק גוש עפרה ורשפיו יהיו עוד רשפי שלהבת יה.

«כן נראה בעליל יום יום אלפי משפחות שונות גם מאלה, אשר חלק אין להם בציון ולא נחלה בירושלים ובכל זאת ינהרו אליה לראות את צבי תפארת ישראל, קדשו ומקדשו וכן נחזה רגשות עם ישורון החובב את האדמה השוממה הלזו גם בארץ פזורו, גם בעוד אשר רגלו עוד לא דרכה עליה. אם יאכל, אם ישתה, אם יישן, אם ינוח – בה כל מעיניו וזכרונה קודש לפניו. אם ישמח – יעלה אותה על ראש שמחתו ואם יאבל – יעורר אבלי ציון, ואיפה לקח את הרעיון הטהור הלז? ומדוע נעם לו הזכרון הזה להושיט מארץ מרחקים קוי אהבה על עצמות יבשות, על עפר ואבנים? הוא הדבר והוא האות, כי סגולה מוטבעה בלב הארץ ההיא לקבץ אליה לבבות אנשי כל הארץ, כאשר תקבץ הנקודה השורפת את קרני השמש הנפוצים בכל פנת הזכוכית המלוטשה וכמקוה מים המקבץ כל אפיקי הרים, תל תלפיות היא ואליה כל הלבבות פונים, ובתוכה המה מעולפים.

«אך חסד אל הוא אשר סמכני ושביב אהבתו היקרה הנצפן בקרבי עוד מימי עלומי הוא אשר שלח עוד את קויו אלה האחרונים. רוח אלקים הטובה הנחתני עד בואי אודיסה וימינו סמכתני בכל הימים אשר ישבתי שמה לבל ימוש זכרונך, ציון, מלבי ולבלתי ימחק חותם שמך אשר חרתת בי, – ירושלים!

«גם שמה התנוסס רוחך בי, כי יום יום דפקת על פתחי לבי. קרני אור נהרו אלי מבין ליקהת רגביך, אשר קומטו זה קרוב לאלפים שנה ורוח חן פרשת במראה דמיוני על הררי שמיך ממעל, שמה הראיתני את הצניף הטהור – הוא נשמת אבי מורי נ"ע, אשר נשאתיו על ראשי לגאון ולתפארת ואתה שבצת אותו בין יתר אבני נזר המשובצות במבחר הרריך, בין ההדסים השתולים על ראש הר הזיתים, ומשם קרני אור ורעיוני רצון שטוחים גם אלי למען ארוה בדמעותי מקום מנוחתו. – – – – – – – – – – – – – – –

– –

פה, רוחי, עמוד!

«פה חלפו רעיוני טוהר על פני וצללי הרהורי קודש עטו מחשבות לבי העמוסות אתי מני בטן, ואומר: פה, רוחי, עמוד! פה הרגע והחליפה מורשי לבבך, אשר חדרו בקרבך מאז היותך על אדמתך, והחליפה אתם גם שמלותיך, אשר נגואלו מטעם הילדות וענני השחרות בכל הדרך, אשר דרכת, כי לא באת עוד בדרך הזה מתמול שלשום.

שם בדרכך על אדמה לא מטוהרה – גם סביביך לקחו את רוחך ובגד עדים היו כל צדקותיך ופה – שער המלך, אשר אין לבוא בו בלבוש שק!

«שם בקשת הצלחתך ממקור לא נאמן, ממעין דולל רפש וטיט ופה על אדמת אלקים, פה מקור ישראל, ואשרם אושר עולם! מי לך׳ איפוא, לא יניח אם תשאב גם אתה את מימיהם לתשועת עולמים.

«שם רעשו אופני רוחך להדוף פגעי זמנך כרעש גלגלי האניה אשר יהדפו מי מצולה, ונפשך לא קותה לנוח אך בסגור עפעף חייך, בבואך אל חוף ימיך, כאשר לא תקוה המכונה להנפש מעבודתה, כי אם בכבות אשה האחרון בבואה אל החוף, ופה הלא שקט, הלא שאנן, מנוחת עדי־עד.

רחצי נא, הזכי ושכחי ראשונות וקדמונות והשיבי נא לב טהר בקרבך ורוח נכון בתוכך ודעי נא את ערך הרגעים האלה הספורים לך ברגעי חייך לשקלם בשקל הקודש».

של

VI

בימי שבתו בירושלים התודע פרומקין לאהוביו ומכיריו של אביו וביניהם הגאון מהר״מ אוירבאך והגאון ר׳ אברהם האשכנזי, חכם הספרדים, שקרבוהו אליהם באהבה ואחוה ועוררו את רוחו לחבר ספר, הכולל תולדות חכמי ירושלים. הסופר הצעיר קבל עליו את ההצעה הזו וחבר את הספר הנ״ל בארבעה חלקים, הכוללים תולדות החכמים והגאונים שהיו בירושלים מזמן הרמב״ן עד שנת התר״ל. ובשנת תרל״ד נדפס בוילנא החלק הראשון, שנתקבל על ידי סופרים מפורסמים בימים ההם מתוך יחס של כבוד והערצה.

בין מצבות הקברים עמוד.

רבה ועמוקה מאד התרשמותו של פרומקין הצעיר מכל אשר סביבו ובבקשו מוצא לסערת דמו ולשפע כחות היצירה שבו, הריהו שולח את ידו גם לעבודות כאלה, הנראות לכאורה פרוזאיות - משעממות ביחס לתכונתו הפיוטית הסוערת. כך, רעב למחצה ומחוסר כל משען חמרי, הוא מתחיל מתהלך בשכונות ירושלים, חודר ונכנס לכל מערה אפלה בסביבות עיר הקודש, עולה אל הר הזיתים, תועה כל הימים בין שורות המצבות הדוממות וקורא מעליהן בשים לב ובכונה מיוחדת את הציונים הרבים והשונים על פי תכניהם ונוסחאותיהם והריהו מחבר לבסוף ספר חדש, הכולל ציוני המצבות הנמצאות בהר הזיתים, כדי לחקור לדעת על פיהם את ירושלים, אנשיה עם דרכי חייהם ומנהגיהם בימים עברו.

כעבור אחד עשר חודש לשבתו בירושלים, שבע מחזות קודש אך עיף ומדוכא ממצבו החמרי, עוזב פרומקין את העיר ירושלים ונעשה לרב ולאב״ד בעיר אלקסט, במקום שהוא משמש במשרה זו שש שנים וחי חיי רוחה וכבוד. ואולם נפשו, השואפת לחיים נעלים יותר, אינה מוצאת את ספוקה בסביבה זו שבגולה. והנה בשנת תרמ״א נעשה הרב אריה ליב פרומקין אחד מראשי העובדים והעסקנים בתנועת ישוב א״י יחד עם ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, ר׳ שמואל מוהליבר ר׳ מרדכי ור׳ יהונתן אלישברג והוא עוזב את עירו, משרתו ומשפחתו האהובה עליו ויוצא לערי אשכנז על מנת להפיץ בין קהלות היהודים שם את רעיון ישוב א״י.

במכתב ממגנצא, אחד ממכתביו עשירי התוכן של פרומקין, לידידו הרב ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, הוא כותב:

«ידעתי כי כמוני כמוך יתגעש לבבך משלום אחינו בשרנו. בחמשה עשר לירח זה (ב׳ תמוז תרמ״ב) נשאתי על האניה הקטנה לעבור הגבול טולזיטה. הרגעים האלה רשומים עוד על זכרוני, כאשר לוו אותי נות ביתי וילדי. כמוני כן ידעת געגועי לבבי, בעזבי את יוצאי חלצי באפס משען ומשענה, כי כסף הוצאות מסעי חשכתי ממאכלם וגזלתי מהם עתותי מרגועם וששונם ונשארו בודדים במועדם בגלל תלאות אחי ובני עמי, מגערת אל מסתתר שגברה על יגוני אלה.

«מכאובי אלפי נפשות נלוו עתה על דרכי, פליטי הפרעות ברוסיה וסערת אנחותן פרצו גבול רוחי, והשכיחו דאגת עצמי ואהבת בני ביתי.

שיחתו של פרומקין עם הרב ר׳ ישראל סלנטר בקניגסברג בענין ישוב ארץ ישראל.

«למחרת היום באתי עירה קניגסברג, שמה נודעתי כי הגאון ר׳ ישראל סלנטר ישכן כבוד אצל ר׳ יעקב גרושקל והלכתי לקבל פניו הקדושים ולשאול בעצתו בדבר המסע ההוא אשר נטלתי על עצמי. אך טרם גליתי את הגות רוחי ודבר מפעלי, שאלתי את פי קדשו אשר יורני עצה, מה נשיב לאלה אשר כבר הסכימה דעתם לתקוע מושבם

בארצות נכריות וישאלו בעצתנו, אם יבחרו ארצות אמריקה או ארץ הקודש? ומה נבהלתי לראות, כי השאלה ההיא הקיפה את כל מורשי לבב הגאון. פניו שנו לרגעים וקוי מצחו קומטו, רצוא ושוב, ובצעדי און צעד בחדרו והרחיב העמיק בעין בינתו לדעת מה להשיב. ואחרי דומיה ממושכה ענה: «ילכו לאמריקה». ואשאלהו עוד ואומר: «היוכל אדוננו להאמין שישארו שם אמונים לדת קדשנו?» «כבד להאמין זאת», ענני במנוד ראש. «והנודדים לארצנו הקדושה — כיצד יחשב רבנו עליהם?» «קרוב מאד שישארו שם יהודים נאמנים, המה וכל דורותיהם». «אם כן הדבר, — אמרתי, — למה יאמר אדוננו שיבחרו להם ארץ אמריקה?» «אמנם כן — ענני — קרוב הדבר שישארו אמונים לדת קדשנו, אבל איככה נוליך את הנודדים האלה שולל, אשר ביום הראשון לבואם כבר יחסרו למו כל משען לחם ומים, כי אפס מקום שמה להרויח אגורה אחת. הפלחין לא יקנו כל מאומה מידם ועניות מעבירה את האדם גם על דעת קונו. לא כן אמריקה, הגם שאין למצוא שם, פרנסה בכבוד, בכל זאת ישברו רעבונם ממרכלתם וגם שמירת הדת הכל תלוי לפי רצונם, כי גם שמה אפשר להם להשאר יהודים נאמנים לה׳ ולמלכם. ואם חודש חדשים ינועו הנודדים האלה כצללים בארצנו הקדושה ויריקו את כספם הנותר עוד להם, סוף כל סוף יוכרחו לבקש טרפם באשר ימצאו».

«אבל אם ראשי ישראל וגביריו — שאלתי — אם המה ישימו לב לדבר הגדול הזה לכונן מצב הנודדים האלה במושבות מיוחדות וישגיחו להמציא מחסורם, עד אשר יפקד אותם ה׳ לכלכל אותם ואת בתיהם מפרי יגיעם ועמלם — הגם אז יבחר כ׳ אדוננו באמריקה?» «חלילה וחס! — ענה — אם יעמידו הדבר על בסיס נאמן וקיים, או כל יחיד ויחיד ישקל ברוחו בפלס נאמן מעמד רכושו וכח ידו, ואפילו ימצא חית ידו רק בלחץ ודוחק נורא, אז אין ספק שמצוה לברוח ממקומות אלה גם ליערים ומדבריות כדי לשמור על תורת אלקינו».

«אז גליתי לו את רוחי ומחשבותי לעורר לב רבני אשכנז וגדוליה, אשר יעוררו לב נדיביהם להחזיק מעמד בארצנו הקדושה בגלל חמשים משפחות מישראל, וישמח לבו על הדבר ויאמר: יהי ה׳ עמו ויעל ויצליח בכל דרכיו».

דרשתו של פרומקין בביה״כ בפרנקפורט בענין ישוב א״י.

מלא עוז ואמונה בשליחותו הוא בא לפרנקפורט ע״נ מאין, שמה הוא רוכש לו עד מהרה אוהבים ומעריצים מקרב חשובי העדה היהודים, המזמינים אותו לדרוש בש״ק בביהמ״ד באסיפת עם רב מעניגא דיומא. והרי קטעים אחדים מהעתק נאומו הנפלא, שמצאנו בארכיון אלמנתו של המנוח[1].

«העם הנדח הזה, אשר מאז היותו הוא עשוק משפט, רצוץ כאבני גיר ומפוזר בכל פינה למרמס כל עובר, הוא יתן אותותיו אותות, כי לא כחול ישימון הביאתו הסופה בתנופתה אל מדבר־העמים הזה, רק כאבני קודש, אבני שיש טהור ברוח מאגנעטיזם מגבעות עולם, המשתפך בכל חלקיו בכל מקום שהם. הלבבות כלם מתאחדים בגאון החמלה ומדבקים בשם ישראל ואלקים חיים החורז בקרבו לעזור איש עמיתו.

«החלקים השונים האלה, אשר פרסות עריצים רבים נפצום ופזרום לארצות שונות, מתלכדים תמיד ברגש פנימי המקומם לתחיה כגוף אחד חברים. ואף־על־פי שמצבם של

[1] גם שאר התעודות, שתבאנה בהמשך המונוגרפיה על פרומקין, לקוחות מהארכיון הנ״ל.

אלו שונה ממצבם של אלו: אלו בנחת ואלו בצער, אלו בעושר ואלו בעוני, אלו בחופש ואלו בעבדות – מכל מקום אם יבא עשו אל המחנה האחד והכהו[1]–אלו אחינו שבגלות והיה המחנה הנשאר לפליטה – אלו אחינו שבדרום. והרי זאת כעין נבואה קטנה מחוזי קודש, אשר חזו עליכם, אדונים נכבדים, לפני אלפי שנים. כי יחד קשרתם צום והתענה נפשכם על צרות אחיכם שבגלות, בהגיעכם מכתבנו בירח אדר דנא[2].

האבנים האלה שמות בני ישראל המה שתים עשרה על שמותם ואהרן נשא אותם על לבו בחושן המשפט לזכרון לפני ה' תמיד, כי כאשר השתפכו השבטים כלם באחדות גמורה, נגה עליהם זוהר האבנים בכח שופע ממרום לעודדם מול כל הקמים עליה לרעה.

«אחי ואדוני, כל דברי הנביאים קדושים ולא ישובו ריקם! כבר נאמר: «הלא כה דברי, כאש, נאום ה'». אולם גם האש לא תתלהט מעצמה. גם אש גבוה, אע"פ שיורדת משמים, מצוה להביאה מההדיוט. אם הרוח מלהיבה יכולה אש שלמעלה להתלהב, ואם לאו – הניצוץ נשאר בגחלת הנבואה לדורות הבאים ולזמנים מאוחרים. גם ישוב ארצנו הקדושה אין ספק לפנינו שבוא יבוא על כל פנים, בכל זאת נוכל לרדום חלילה את השעה המוכשרת ורבות בשנים תעברנה, חלילה, בטרם תחזו בציון עיננו. אבל אם נעלה ענין הישוב על לבנו בפועל ובמעשה וניצוץ אחד אם יצא מחדרי רוחנו ולבבינו באמת ובתמים, יתלהבו כאש גם דברי הנביאים כלם ויערה עלינו רוח ממרום, מה שיכול להיות בימינו ולעינינו.

«אך למה ארבה אמרים. לא לנו לדבר על קדושת הארץ ודברי עתידותיה. די לנו מה שאנו רואים בהוה. דמעות שוטפות ונשפכות לעינינו, ביזה ושוד ורעב ורצח פשטו בזעף על עם בזוז ושסוי. חרב המשפט מעופף עוד על צוארינו, גברים מהכפרים נגרשים אל הערים, וילדיהם ועולליהם סובבים בשערים, דת קודש למשיסה, הצרות תכופות והגזירות מתחדשות, ועליכם, אדוני, לתת שארית לגחלת הנמצאה.

«כל העושה ניר וזכר לדברי הישוב בארץ הקודש, קובע הוא יתד במקום נאמן, לפי הבטחת הנביאים כלם להצלת הלאום ודת הקודש. המחזיק בימינה – מחזיק בידה של תורה ונותן עוז לאלקים. הבונה בנין על אחת מערי יהודה – בונה בית לבית ישראל כלו וגודר חומת דת קודש לימים יוצרו ודור נולד. המכניס עצמו לעבודת קודש זו – קונה לו חיי עולם. כל מי שהוא מעשרה ראשונים נוטל שכר כנגד כלם. אשריהם ואשרי חלקם של המשתתפים והמתנדבים והמסייעים ואשרי דורותיהם! ראויים הם להכתב בספרי קודש לזכרון.

«עולי בבל לא היו דור יתום כמונו. ושם כל אחד מי שהתנדב לעלות – עדיין עומד בספרי קודש לדור דורות לזכרון, יען כי התחיל בדבר! הם הקימו את ישראל משפל מצבו, בנו הריסות עמם ודתם, על ידם התכונן עם ישראל ויהי לגוי בארץ ועל ידם נשנה ספר התורה מתורה שבעל פה. זכות הרבים תלוי בם, כי זכו וזיכו גם את דורותינו. אלמלא הם–כבר תמנו, אלמלא הם–לא נודע זכרוננו בלאומים! היש קץ למתן שכרם? השיערו אז אפילו הם עצמם כי בשעה אחת יקנו עולמם ועולם כל באי אחריהם?

[1] את תוכן הנאום שלו יסד: על הדרוש «אם יבוא עשו אל המחנה האחת וכו' אלו אחינו שבגלות והיה המחנה הנשאר לפליטה, אלו אחינו שבדרום (מדרש וישלח)» ועל הפסוק «והאבנים על שמות בני ישראל המה–שתים עשרה» וכו'.

[2] הכונה לפרעות ביהודי רוסיה.

«וכל שכן אנחנו, אשר יעודים רבים מדברי נביאינו מחכים לנו ולפעלנו, הקדוש־ברוך־הוא לא שמח עוד בעולמו, ישראל לא שמח עוד בעולמו, ואימתי ישמח ה׳ במעשיו?»

והנה, בחודש תמוז שנת תרמ״ב, נקראה בהשתדלותו הנמרצה של פרומקין ועידה במאינץ, שבה השתתפו בנקירים ורבנים ממאינץ, מפרנקפורט, מקלן ועוד מערים שונות וביניהם אריה ליב פרומקין, שהוזמן להרצות על רעיון ישוב א״י.

נאומו של פרומקין בועידת מאינץ בענין ישוב א״י.

«תוכן דרישתי היה – כותב פרומקין לידידו ר׳ יצחק אלחנן – לחלות פני אדירי גבירי אשכנז, אשר פעלו הרבה למעננו במליונים פראנקים להוביל אחינו לאמריקה, שישימו לבם גם אל ארץ הרת אבותינו. התרופה של האימיגרציון לאמריקה, שעלתה להם בדמים יקרים, לא הועילה להנפשות שנפזרו בים הרוח ונפוצו באפס סדר לאומי ומרכזי, רבים מהגולים הוצגו ככלי ריק והרבה הוכרחו לשוב למכורתם בחוסר ובכפן.

«לבד זאת חולל למאד כבוד הדת, כי נדמו כרמש לא מושל בם ועצמות יבשות בלי מורה ומנהל, בנוסם מן הפחת נפלו אל הפח וכמעט שהיו כאנוסים לחלל את הקודש התגאלו בטרפות ויעשו מלאכתם ביום שבת, כי לא השיגוה ביום חול וכו׳ והם עתידים ח״ו להיות נטמעין בין האומות, כי דברים שבשוגג מביאים לידי דברים שבמזיד והאונס מביא לידי רצון.

«המקום, שתסכים הדעת הישרה של שלומי אמוני ישראל ואשר למלאכות הזאת באתי גם אני ברצון אחדים מגדולי לאומנו היא ארץ הרת אבותינו וטעמם ונמוקם עמם:

«א) האדמה גם שמה דשנה ופוריה והאקלים ממוזג יותר מהמושבות אשר בחרו באמריקה למענם;

«ב) רחבו בלתי מפוזר למאות פרסאות ויתקים הצבור גם בסדר לאומי ומקומי בטבור הארצות על אפס ים רחוקים, אשר בהוסד מסלת ישרות יפרצו בה גם מסחרים יקרים ומעלים שכר לעמליהם;

«ג) הוצאות המסע לא תרבינה על העולים, הלוקסוס לא נודע שם כל מאומה ממנו;

«ד) אהבת הארץ הנטועה בלב הישראלי תמריצנו לעבוד בחפץ לב ויערבו לחכו גם פתותים יבשים בעבדו אדמתו לפי דתו ואמונתו ויפנה דרך לבאים אחריו כאשר ישב איש תחת גפנו ותאנתו;

«ה) כבודנו הלאומי לא ידרוש מידנו להיטיב אנשים פרטים בעוד אשר כבוד ישראל הכללי מחולל על ידו, כבר מלאה אזננו לשמוע חרופים וגדופים על עם ישראל, כי לא יחיה נפשו בלתי אם בלחם עצבים, במרכלתם הבזויה, או בנשך ובתרבית אשר לא תעמולנה בם ידי עצמם.

«והנה באמריקה, גם אם נבחרה איזו כברת ארץ למענם, מהרה יקוצו היחידים בעמלם וישובו למשלח ידם הראשון, לסובב בשוקים וברחובות בצרור מחטיהם ובלואי בגדיהם, לדפוק על דלתות התושבים הבזים להם. לא כן בארצנו הקדושה שהעובד יהא מוכרח לחיות שם על אתו ועל מחרשתו, ואם יהיו ידים בתחילת השנים אשר יחזיקוהו ויתמכוהו, יהיה זה משוש דרכו והצלחתו ולאט יתרגל הוא ובניו במשאו ובעבודתו ויראה פרי בעמלו».

למתנגדיו הנמרצים, המשתדלים להוכיח לו את חוסר היסוד ואת אי האפשרות להתגשמות רעיונו זה, הוא משיב:

«ולו נאמר שאין יכולת לעם ישראל להאחז שמה, האין זאת כלימת עולם לעם ה', שאחרי כל שנות האלפים שגורשנו מהארץ עדיין לא רכשנו בתוכה כברת אדמה קטנה? צאו וחשבו כמה ממון נשקעים מדי שנה על דברים של תוהו ואדירינו ירכשו להם כל אחד נכסים רבים במדינות שונות – נכסים שאינם מעלים להם כל ריוח, אלא רק לעונג, לשעשועים ולעניינים של מה בכך. ולא קנו במשך כל הזמן איזה אלפים דונם קרקע, אשר יקרא שם ישראל עליו, בעוד שיתר הלאומים כבשו בעת הזאת אחוזות כבירות. ולמה נחשוך אנחנו מזה? איך נפאר בתים זרים ואדמה נכריה בכל מיני פאר והדור ואת ארצנו נעזב שוממה ובודדה מבלי כל חותם שם ישראל עליה?

«אחינו בני ישראל מסוגלים המה וכבר הסכינו עצמם בארצות פזורם לכל אקלימים שבעולם ולכל מלאכות ועבודות קשות ומרות, כאשר יעידו עליהם כל סלעי מגור עם כל מוקדי האזורים החמים שבאפריקה ואמריקה».

«אחרי הדברים האלה – מספר פרומקין לידידו הנ"ל – נקראו מטעם האספה ההיא האחים היין, והם שלא מבני ברית, אשר באו עתה מארצנו הקדושה ומה נשתוממנו לנועם דבריהם, שהפליגו בשבח הארץ וזרזו כבוד בעלי הועד, אשר לא יחשו בדבר והועד כלה מלאכתו להקרא בשם ועד מקומי לזמן והחליטו לשלוח איש מקצהם או לכתוב למכריהם ומיודעיהם באריענט לחקור אחרי שורש הדברים האמורים. וידעתי בעצמי שלא דחו את כל המו"מ אלא בקש של דברים בלבד, כי אין את נפשם לזה ותליתי בטחוני ביוצר כל ב"ה, אשר ריוח והצלה יעמד ליהודים ממקום אחר».

אותו זמן מציע לו הרה"ג הרמ"ל לפרומקין כי יקבל על עצמו נסיעה ללונדון «לעשות שם קונפערענץ כללי לדבר הזה» וגם הכין מכתבים למיודעיו ומכריו שם והבטיח להפקיד על ידם סך שלשים אלף מארק למען יחזק לבם ויאבו להביא הדברים לכלל מעשה «ואולם – כותב הוא לר' יצחק אלחנן – אנכי מרוב העמל של תשעה שבועות, מאז נפרדתי מביתי וחייתי בם בתוחלת ממושכה והוצאות רבות השתרגו על צווארי, כי לא קבלתי עזר משום אדם, רק ממעט הוני אשר חנני ה' ועמל הדרך הרב אשר היה למעמסה על נפשי, לא קבלתי עלי את המסע הזה. ובכל זאת לא אמרתי נואש לתקותי ואביתי להלוות על הדרך הזה עם הגאון מר', אשר שמענו עליו שהוא נוסע לתכלית זה מביתו והריצותי אליו דעפעסא למען נתראה יחד בעיר המבורג, אך גם ממנו לא מצאתי מענה ואומר לשוב בנפש נואשת הביתה. והנה כשמש צח אחרי גשם שוטף ביום שואה וסער, כן חלפו נגוהות בנפשי הכהה, ואומר להעתר לחפץ הגביר ע. ל.[1], אשר חלה פני לנסוע לארצנו הקדושה ולקנות בעדו כברת ארץ בעד הסך עשרת אלפים מארק, אשר אבה לשקלם על ידי.

טוב מעשה אחד קטן ממשי מאלף רעיונות ומחשבות הנפוצות

«חשבתי דרכי ואומר להתחיל במעשה ממשי במעט הכסף הלז ולהצטרף שמה אל אלה אשר יאבו להתנחל בארץ הזאת, אולי יתעשת לנו ה', כי אין מעצור לו להושיע וטוב מעשה קטן אחד ממשי מאלף רעיונות ומחשבות הנפוצות והולכות לבטלה.

«הגביר היה בימים האלה בהמבורג, ובראותו כי נעתרתי לדבריו, שמח לקראתי ויקדם פני בברכה מרובה על הטורח שהתנדבתי למענו להתחיל במצות ישוב הארץ בפועל וישקל על כפי את הכסף ואשים לדרך פעמי».

[1] עמיל לַחמן, שעליו עוד יִדבר להלן.

VII

את מצב רוחו המרומם עם עליתו זו לא״י הוא מתאר במכתב לר״י אלחנן:

«רוח צח נלוה למסענו. פני הים היו שקטים ושלוים ולא ידענו רע. גם רגשות אהבה טהורה לארץ קדשנו חדשו פני נעורי ואשכח כל מחמדי ביתי וילדי ואקרא את דברי המשורר בשבתו על הספינה:

וְלֹא אֶדְאַג עֲלֵי קִנְיָן וּבְנְיָן,
וְלֹא עַל הוֹן וְלֹא עַל כָּל אֲבֵדָה,
עֲדֵי כִי אֶטְשֶׁה יוֹצְאֵת חֶלְצִי,
אֶחוֹת נַפְשִׁי וְהִיא לִי רַק יְחִידָה,
פְּרִי מֵעַי וְיֶלֶד שַׁעֲשׁוּעָי
וְנָקֵל זֹאת נֶגֶד אַהֲבָתֵךְ
עֲדֵי אָבוֹא שְׁעָרַיִךְ בִּתּוֹדָה״.

בבואו ליפו על מנת לקנות אחוזה בשביל אותו «גביר», הוא רואה «דברים יגעים». רבים באים אל הארץ ואין חפצם מצליח בידם לקנות נחלת שדה, כי רבה העזובה בארץ ותנאי החיים והעבודה קשים מאד.

רושם מדכא ביחוד עושים עליו המון «סרסורי הקודש לדבר הזה, להתעסק במלאכת שמים ולהתמלא מחורבנם של אלה, עד שהמוכרים אדוני האחוזות לא ידעו עוד לתת קצב וגבול למחיר אדמתם».

אותו זמן הוא מבקר אחוזות רבות בסביבות ירושלים, נושא ונותן עם אותם הסרסורים, שנואי נפשו, ותר אחר כן בלוית אורחה קטנה את עין־שמש, את צרעה ואשתאל, את ירמות ואת הר המודיעים.

רוחות המכבים בין רוכסי ההרים והסלעים.

«ההרים הנשאים והנתיבות הצרות בין רוכסי הסלעים הפרידו את בני לויתנו, אשר חפשו את הדרך הנכוחה למחוז חפצם ואותר אנכי לבד על שן סלע נורא, אשר חרדתי לרגעים שלא אמצא קברי בתהום אשר מתחת. וארד מעל הבמה ואעמד משמים בין החתחתים ואבני נגף אלה העומדים בלב השמים. היום רד מאד ואך אור כהה מנוגה החרסה בטרם ערב נוצצה לעיני, אשר מצאתי לרדת על ידי ועל רגלי עם הבהמה אשר אחזתי ברסנה מחלוקי הסלעים האיומים האלה.

«ברדתי מטה, פגשתי גם אחדים מבני לויתי, אשר תעו בישימון הזה כמוני, ואחרי עבור חצי שעה באנו אל מחוז חפצנו ונלון שמה בלילה ההוא.

«למחרת הבוקר קדמונו אדוני הבית במשתה קאפע ונארגילע וביצים ותאנים וענבים, והראונו כל האסמים והבנינים הערוכים שמה ונעל על סוסינו לתור את פני המקום ההוא, אשר אמנם גדולות ונצורות בתוכו ודמיונו כמקדש מלך רב בכל הדרת הטבע הנפלאה.

«ההר ההוא, שהוא הר המודיעים, מקום משכן החסידים המכביים הראשונים, דמיונו כעופל רם בתוך ההרים הנשאים, אשר יכתירו אותו, ולרגליו יופיעו שדי תבואות בהדרת השרון הנחמד עם נחל מחלוקי אבנים, אשר כבר חרבו מימיו. על מרומי ההר הזה מצאתי מערות רבות עמוקות משנות קדומים, אשר הגבורים האלה שמו להם מארב שמה, בלחמם עם האויב».

ככה הוא עובר לארכה ולרחבה של הארץ, תר וחוקר ודורש, שוב הוא מתקשר עם סרסורים וסמוך לגמר הקניה, כשמתברר לו כי הוא נלכד ברשתם, הוא ממהר ומשתמט מידם עד שלבסוף הוא מתקשר עם מיסדי פתח־תקוה וקונה ששה חלקים משטח אדמתה הראשון, הנקרא «נחלת קסאר», והמכילים 824 דונם, ועוד 125 דונמים מ«נחלת טיאן». מלבד זה הוא קונה חמשה מגרשים לבתים במושב «יהודיה».

עוד הוא נושא ונותן וכבר הוא מוכן להתחיל בחיי אכר והנה תוקפת אותו הקדחת.

התקפת הקדחת הראשונה.

«הרגשתי—כותב הוא לר׳ יצחק אלחנן—כי פתאם פמרו כל עצמותי ורעדה אחזתן ע״י רוח אשר חדר בבשרי. המחלה הלכה הלוך וקשה, אשר באה לידי מחלה של סירוגין וקדחת רביעית וגרמה לי פרפור וכויצת הדמים ועוד מחלות שונות, אשר שכחתי מאכול לחמי, כי תקפתני בכל חוזק בשתים ועשרים שעות רצופות, ואומר לא אראה עוד יה בארץ החיים. בכ״ז התחזקתי לרגל המלאכות אשר לפני ולא התרפיתי ביום צר, ובכל עת אשר רוח לי מעט שבתי למשאי ולעבודתי».

קושי ההתאקלמו׳ ושיבתו בעל כרחו לגולה.

שלשה שבועות הוא מבלה בירושלים בהשתדלויות לפני הקונסול על מנת לקבל מידו את הקושאן על הנחלות אשר קנה – דבר הכרוך בקושיים ובמעצורים ובדחיות של לך ושוב – כאשר נהוג היה בימים ההם, ולבסוף הוא מקבל מכתב מהגנרל קונסול, כי בטרם תבוא אליו «פקודה מאת הפוליציי באשכנז, שתרשה לו זאת, אין הוא יכול להתערב בדבר». והרי הוא יוצא לרגלי אותו ענין ליפו, ואולם שם שוב תוקפת אותו הקדחת ומקשרתו למטה משך חמשה שבועות.

«לא היה יום – כותב הוא לר״י אלחנן—שקללת מחלתי לא היתה מרובה מחברתה. נחליתי ונדכאתי מאד, עד אשר נואשתי מחיי. גם הרופאים אמרו לי שאין תרופה למחלתי, בלתי אם אעזב את האקלים הזה».

מאין ברירה, הוא גומר את ענין המקנה בפתח־תקוה וב«יהודיה», מסמן את גבולות חלקות אדמתו ומחליט לצאת את הארץ לשם חלוף האקלים.

סמוך ליציאתו את הארץ, אחרי שהוא מתאר במכתב ארוך ומלא ענין לידידו ר״י אלחנן את כל פרטי הנסיונות ברכישת שטח אדמה בא״י על ידו ועל ידי אחרים ואת כל המכשולים ששם על דרכם אותו הפחה הצורר, ואחרי שהוא מתעכב בפרטיות על מצבה של פתח־תקוה ועל התלבטותם של מיסדיה עד הצטרפותם של הביליסטוקיים ועד בכלל, הוא מסיים את מכתבו:

«ואתה, ידידי, דע לך כי בשארית כחי אני כותב את המכתב הזה ובימים רבים לעת אשר תרפני יד מחלתי העזה, אשר תתקפני זה יותר משלשה ירחים. כל אוכל תתעב נפשי ומוקדי תפתה ימוצו את ליח לשדי, דלקת נוראה בגבי ובמתני וסמור איום יחריד ויזעזע כל עורקי וגידי.

«אם יחנני ה׳ עוד בחיים אגילה ואשמחה בישועתו. ולעת הזאת הנני מוכרח לעשות מסעי בארחות ימים ודרך רחוקה».

VIII

בשובו לאַלֶקסט – עיר מגוריו ומקום משרתו מלפנים, הוא כותב משם לר״י אלחנן:

«לו ראית איכה חרדו בני הבית לקראתי, רעיתי תחי׳ נעתקו מלים מפיה מרוב שמחת פתאם, ולא מצאה לבטא בשפתים כל המוצאות אותה מאז ועד עתה. נסך דמעה

נסכה כל הימים האלו ותכס גם אותן על מזבח אהבתי לארץ קדשנו, והילדים חבקוני בכל כחם פעמים אין מספר. גם אלופי קהלנו קדמו פני בכבוד והתחקו לדעת פרטי מפעלי בארצות אשכנז וארץ הצבי. דמעות גיל ואהבה היו נסוכות על כל פנים מאוהבי וידידי.

«הודות לאל כי מצאתי הכל בשלום. גם הילדים הרכים והמעונגים אשר ברכני ה׳, כביר מצאה ידם בלמודים והכל חקוק על זכרונם».

אחרי שהוא מתאר באותו מכתב את המקרה של גאות מי הנימן, בהכות גושי קרח ענקיים על בתי העירה ובתוכם גם ביתו ובנפצם אותם לרסיסים, ופרטי הנצלו עם אשתו ועם ששת ילדיו באותו ליל זועות – תאור נפלא מעשה ידי אמן, הוא מוסיף:

געגועים לארץ הקודש

«כמו פלאים בעיני, אשר מאז עזבתי קרית משושי, עיר עז לנו ירושלים וכל ארצות קדשה, עוד תעבורנה תמונותיהן לעיני, וגם במסבת רעים ובחברת ילדי אשר יקרה לי חברתם, כי רב משושי עליהם, עיני ולבי על חוצותיה ושדמותיה, נחליה ועמקיה – הם המה כל שיחי והגיגי וזה כל חשקי ותשוקתי, כי גם בהקיץ וגם בחלום יעוררו ויעירו אהבתי העזה אליהם, כי לקחו נפשי ולבבי וקנו כל מאויי רוחי».

כעבור זמן־מה לשבתו באלקסט, מתענה בגעגועיו לארץ־ישראל, הוא מחדש את חליפת־המכתבים עם «הגאון הצדיק מעיר ב׳» – שפרומקין קנה על חשבונו נחלה בפתח־תקוה והוא כותב אליו:

«הנני לחלות את גאון כ׳ להודיעני דברים ברורים אם מוכרחים אתם לעמוס על נפשי עוד הפעם את המסע לארץ קדשנו ליסד האחוזות שקניתי למענכם בבניני בתים וכל עבודת שדה וכרם, הרי אני כופל בזה עוד הפעם את התנאי העיקרי אשר לי, כי בלעדי ישיבת ת״ת, אשר יקבלו האדונים[1] להחזיקה על הוצאותיהם לא אוכל לקבל על עצמי את המשמרת הזאת. כי זאת כל שעשועי לבבי וזולת זאת לא אדע שלו בנפשי לגור בכפר קטן, ואפילו יהיה בא״י, כי כל ימי גדלתי באהלה של תורה וכל ימי לא משו לומדי תורה מתוך ביתי».

לא עברו ימים מועטים והוא מקבל מאותו רב מכתב מלא אמון והסכם גמור לדרישותיו וגם סכום כסף הוא שולח לו, מספיק להוצאות הדרך לא״י, ואולם באותו זמן באה לו שוב התקפת הקדחת ובצורה שבעתים עוד קשה מבראשונה, כאשר יעידו דברי מכתבו לר״י אלחנן:

עליתו השניה של פרומקין לא״י.

«אחרי אשר נמלטתי משטף מי הנהר – כותב הוא – שוב נפחה בי הקדחת גחלים לוחשות, אשר עדן לא עוממו ויהיו לאש אוכלה. הרבה נסיתי ברופאים ומהבל היו יחד, כי מבנה גוי החלש והמחלות אשר יגורו בגוי משנות עלומי, לחיצת האיסטומכא, התבוללות הדמים העכורים וחלופי האזורים – כלם יחד צרו על נפשי. ומעת לעת התהפכו עד אשר דאגתי לחיי והרופאים אמרו פה אחד כי עלי למלט נפשי באחד המקומות ממעיני הרחצה».

והנה, אחרי שהוא מבלה שבועות מספר במַריאנבד, ומכאוביו הקשים עוזבים אותו עד העשותו לפי דבריו «כאחד האדם», הוא עוזב את מריאנבד ובסורו בדרכו הביתה לברלין, הוא מקבל על עצמו את הצעתו של עמיל לחמן לצאת עם משפחתו לארץ־ישראל על מנת להשגיח על חלק נחלתו (של לחמן) בפתח תקוה. והיות שהיתה גם לו נחלה

[1] הכונה לד״ר מ. לעהמן, לד״ר י. הילדסהיימר ולעמיל לחמן, שפרומקין קנה בשבילם אחוזות בא״י.

במושבה זו הרי הוא מסכים להצעה, ולחמן מקבל על עצמו למלאת כל הנצרך להקמת ביתו ומסר לו יפוי כח על העבודה, על בנינים וכו׳.

מכתבו של פרומקין לר״י אלחנן על עליתו השניה לא״י.

«שלשום באתי הלום – כותב הוא בשובו לאלקסט – ועוד לא שבעה נפש ב״ב בשמחת לבבם להתענג בחברתי והנה הטרדתי כל מחשבותם בדאגת המסע הבא והודעתי אותם, כי עוד בשבוע הבע״ל נאחז ארחות דרכם אל המקום אשר בחר ה׳ לשבתנו. כהולם פעם כן ירדו דברי על לבם, מבלי דעת לקרב או לרחק, אך רעיתי שהסכינה תמיד לסור למשמעתי ואשר נלאתה נשוא הבדידות ומעמד המר מחיי עמנו, לא המרתה הפעם אמרי פי ומחשבותי.

«גם רגשי לבי ועשתנותי היו רצוא ושוב. רגע נקשרו באהבה נפרזה לארץ קדשנו ורגע נסוגו אחור ועצתם נתבלעה, כי ידידי ורעי באמת רעמו עלי פנים וכל דבריהם הפיקו עצב ודאגה בעתידות ימים הבאים. שממת הארץ וטבע האנשים המוזרים, אשר אחשב לשכון עמהם, גללו גם על לבי אבנים כבדות, אשר לא אדע אם אנוח או אנוע, אשמח או אפחד, וכל תקוותי ומחשבותי מעת אל עת יתהפכו. גם ראש מאהבי וידידי ה״ה ר״ע כתב אלי לפני ימים כדברים האלה: «לשמע אזן שמעתי, כי ידידי מתפרד מאתנו לבנות הנהרסות ולקומם חרבות עולם וכו׳. פג לבי מלהאמין זאת ורוחי נבהלה. מה ראה ידידי על ככה לעמוס על נפשו המסע הזה, אשר לא תהיה תפארתו עליה ולא ינחל מזה לא שם ולא כבוד ולא מנוחה ומרגוע. כבר פעל כ׳ הרבה במסעיו לאשכנז לטובת ארצנו הקדושה וכו׳. ואלו היה שב לעירו ומקומו היה נוחל תודה לעולמים ולא שבר מצבו ומצב עולליו וכו׳ וכו׳, ומה ראה על ככה להשחית מבחר ימיו על כל עבודת בית ושדה, אשר לא יסכן עלימו אדם כמוהו».

«גם גיסי הצדיק הרבה חרה לו על מסעי ואמר: «ידעתי מראש, כי אשחית דברי לחנם, אבל מוכרחני להגיד לו מראש, כי אינני מסכים למסעו בשום אופן».

«וידעתי מאד, כי האנשים הישרים האלה לא יחטאו לאהבתי לבקש מנוח אשר ייטב לי, וה׳ חלק בלב אהובי אלה שכל ובינה לראות מראשית אחרית. אך עבד נאמן אנכי לאהבת ארץ קודש. יצא דבר מפי להאדונים היקרים, ואם לא אשלים את אשר החילותי, הנה התעיתי אותם בשאט נפש והנחתי מעותיהם על קרן הצבי. לכן אמרתי יהי מה ומדברי אחור לא אשובה. בחסד אל אשען ובאלה התנחמתי ואנחם, כי את הטוב ואת הרע, את הישר ואת העקלתון אנחנו לא נדע מאומה ודרכנו כן חיינו נסתרים המה פה עלי אדמות, ואך התום והצדק ידרש אלקים והם ידיחו כל דרך עוצב ויפיצו מחשכי הלב.

«בלב נפעם ושפתים דולקות חבקנו איש רעו, ומקורי דמעה התפרצו מעיני אהובים רבים, אשר בזרוע כח נפרדתי מעליהם.

«כיד מצות אמי החזקה עלי וגעגועי בנותי הבכירות, אשר עזבתין אצל גיסתי, הקפתי ארחות דרכי והייתי גם בעיר קעלם ופיקאלין להראות עמן בטרם אפרד מהן לארץ מרחקים. שחוח ונעצב מיגון פרידתי מאמי הורתי ופרי בטני אלה חשתי דרכי אדעסא. אחותי תחיה ארחה ארבע תחנות על הבאהן ללוותני ומספר צעדי האופנים ושריקות המכונה היו דמעות עיניה. לשוא נסיתי למחות דמע מפניה, לשוא נחמתיה, כי הארץ הקדושה איננה ארץ הפראים וגם שמה יש נבראים כצלמנו, כי אחת החליטה כי מתפרדים אנחנו לעולמים בלי תקוה עוד לראותנו. גם בנפשי ידעתי, כי קרבן גדול

הגשתי על מזבח אהבתי ארץ חפץ. גם הוני וכל קניני, אשר רכשתי לי אחת אחת, היו לאפס, כאשר מכרתי אותם בחצי שוים. והאנשים אשר נשיתי בם לא היה לאל ידם לשלם נַשְׁיָם ולא הצלתי מהם גם הרבע».

IX

על מצב רוחו עם עלותו על האניה ועל המאורע המחריד על הים אחרי הפליגה הוא מספר לידידו במכתב מיפו, כ״ט תשרי התרמ״ד:

«הנני להודיעך, כי התמהמהתי שם ימים עשרה עד ערב חג האסיף, אשר אז ישבנו על האניה ההולכת שטאמבולה, ונבא בה אני ורעיתי וארבעה ילדי בשעה השמינית אחרי חצות היום. נעימים ונחמדים היו הרגעים האלה לפנינו, אשר דמינו כי כבר שמנו כל המעקשים למישור וחשבנו עצמנו כבני חורים ושלוי עולם, אחרי אשר הבאנו כל חפצינו אל האניה וכתבי המסע והתעודות בידינו וכבר התקינו רגלינו מאויר ארץ העמים וקושי השעבוד אל ארץ החופש והאור. אפס לא ארכו רגעי משושנו אלה וזה הדבר:

סערה על הים וסכנת טביעה.

«בפנות היום, לעת ערב, בהתקדש חג האסיף, כסו השמים קדרות והסערות החלו להדוף האניה, גלי הים ומשבריו גברו מרגע לרגע וגבהו. בנשף הלילה רמו גלי הים וישטפו גם פני אניתנו, הים הושם כמרקחה והגלים לחמו אלה באלה לבלוע איש אחיו והאניה התנודדה כמלונה ותחוג לכל עבר.

אנחנו ואחדים מעוברי אורח היינו במרומי האניה ובכל זאת נהדפנו מעבר לעבר, עלינו שחקים גם ירדנו תהומות, וזרמי מים עברו על נפשינו. פני האניה היו כנחל שוטף ותמלא כחצי מעטר מים מגלי הים, אשר הגיחו לבלענו ויעשו שמות בכל חפצינו ומאכלנו. כל תופשי המשוט ומוליכי האניה היו כאובדי עצות ונבהלו. המכונה עשתה בעז מעשיה, כל גליליה רעשו בהמולה, כי הסיקוה על אחת שבע לגבר חילים מול האויב האורב לבלענו, ומארבעים השוורים המפוטמים שהובלו בעת הזאת לארצות שונות הוטלו אחד אחד חיים הימה להקל על האניה לבל יטוה הצדה בנודה אל עבר המצולה.

«אנחנו הועלנו בפקודת רב החובלים על סריגי המכסה במרומי האניה למען לא ישיגנו שטף המים ונאחז בקירות הברזל אשר שמו למסך לנו, אך גם אלה לא עצרו כח לכסות פני המותה, אשר ראינו אותו לעינינו.

«כשמונה וארבעים שעות רצופות לא האמנו עוד בחיים. ידנו האחת אחזה במעקה ובקיר, והשנית חבקה את עוללינו, אשר חשבנו קצם כי בא.

«נורא ואיום היה המחזה. משק מים כבירים בהרתיחם מצולה וסערות איומות אשר כמלאכי תפתה נחשבו בעינינו. ובכי הילדים אשר כיונים הגו וחבקו אותנו החרידו את רוחנו ונאמר «אויה לנו כי נגזרנו וגם פקודת כל האדם לא יפקד עלינו».

«בשעה השתים עשרה נגשו עובדי האניה בשם פקידם רב החובל ויודיעו לנו כי המכונה תחשוב להשבר ובאו מים עד נפש, ונפול על פנינו וקול בכי ונהי נשמע מכל עברים ונאחז עוללינו וחבקנו אותם בזרועות נטויות וברכנו אותם בשם ה׳ בטרם נגוע כלנו ונפרד מהם לעולמים.

«ברגע זה הפקדנו את רוחנו בידי הממית ומחיה, ויחדנו שמו הגדול המושל בגבורתו עולם ובידו נפש כל חי.

«חובלי האניה והמלחים דלגו בראשי התורן והחבלים לראות אחרית דבר, אך לאט לאט החשו גליהם והשביחו שאון דכים, ואחרי שלשת ימים רצופים מאז אשר יצאנו מהחוף שבה הסערה לדממה ושקטו פני הים. למחרת היום, הוא היום הרביעי מאז אשר יצאנו מאדעסא, באנו לשטאמבול, ובחפזה רבה ודמים יקרים השגנו עוד האניה העשטרייכית, אשר חכתה בואנו. האניה ההיא קבלה האורחים וכל הכבודה גם חלק מהשוורים הנותרים עוד בחיים, אך מרביתם היו רצוצים ממהומת ימי המבוכה וידפוקו זה את זה והדביקו אותם גם החלי והנגף ולא נתנום הרופאים לבוא העירה, גם באזמיר גם בביירוט לא נתנום להביאם היבשה וישליכו אותם הספנים אחד אחד הימה ויהיו כפרה לנפשנו.

«מזמותי רעמו עוד מזכרון יום הנורא ואנכי לא עצרתי כח להתאפק מדמעי גיל ותודה אשר פרצו גבול לבי ובענות גבורה קראתי דברי המשורר הנשגב בעברו ארחות ים לארץ אלקינו:

«לך נפשי בטוחה או חרדה, לך אשתחוה ואודה,
«בך אשמח בעת אנע ואנודה, ולך אודה בכל קידה,
«ועת תהום תהום תחתי, ותנהום כמו מקרבי היא למדה,
«ותרתיח כסיר מצולה, וים כמרקחה יקודה,
«והחיות בטרפם לאניות, ותנינים מצפים לסעודה,
«וצרה כמבכירה ובאו בנים עד משבר וכח אין ללדה,
«ואלו אחסר מאכל ומשתה, נעים שמך בפי אשים לצדה,
«ונקל זאת נגד אהבתך עדי אבוא שעריך בתודה,
«ואגור שם, ואחשב לבבי על מזבחך כעולה עקודה,
«ואתן קבורתי בארצך למען תהיי לי שם לעדה!»

«במסענו מקונסטאנטינאפל נחו שקטו פני הים, וכיין הקופא על שמריו ושמן על פני המים כן עמדו פני הים ולא ידענו רע. הבנים שעשעו נפשם בחן הדרת הבריאה וישאפו חיים חדשים, ובכ"ו לחודש הזה באנו שלום העירה, ונחון ארץ אלקינו».

«בששי בכ"ו לירח האיתנים -- כותב הוא הלאה במכתב אחר לידידו — נחה האניה בנמל יפו, ואנכי לא מהרתי לרדת העירה, כי חכיתי על מוציא ומביא דרך מסעי אשר קדם פנינו על האניה. אך לשוא פחדנו בהיותנו עוד ברוסיה כי לא תתן ממשלת התוגר לבוא אל החוף ע"ד להשתקע, כי לא ידענו רע. היום רד מאד ומהרנו לרדת מהאניה והחפצים הובאו אחרי כן בבית המלון, אשר שכרנו שם גם מעון לשבתנו בכל הימים אשר נתמהמה עוד פה. בני ביתי וילדי שאפו גם המה רוח נופש ממנוחת היום ואהבת הארץ, וגם כי מוזרים היו לפניהם עוד כל נתיבות הארץ הזאת, שאון עיר העתיקה והקטנה ההיא, אשר אין סדרים לה, חוצותיה ורחובותיה, צהלת הערבי ומרוצתו, ארחות חייו ושמלתו, בכ"ז ידעו להוקיר המקום אשר תדרוך רגלם עליו, ויופיעו לעינם כל פרחי ימי הקדומים, אשר הביאו בגן זכרונותיהם מבית תלמודם.

«אחרי ימים נודעתי לשמחת לבי עם אחדים מבני המשפחות אשר ארחו לחברה עמי בחלקות האדמה אשר קניתי. רובי המשפחות יגורו עוד בעיר הזאת עדי אשר ישלימו בניני בתיהם במושב יהוד, ואם אמנם כי לא ימצאו חפץ באלה המשכנות הצרות ששכרו להם, תיקר בעיניהם אדמת קדש ואויר ארץ ה' מכל העליות המרווחות שהיו להם בחו"ל,

פרומקין על מיסדי פ"ת.

בחפץ לב יתגוללו באשפתות המה ובניהם וטפם, ובדומיה קדושה יסבלו כל ההוצאות הנפזרות להם על כל שעל, וגם המלוחים והחציר אשר יקנו להשיב נפש ימתקו לחכם ממעדני עולם אשר הסכינו עוד בהיותם בביתם בחו״ל, וכחלוצי חיל כן יחכו כל אחד לפי מחשבת רוחו לבנות ולנטוע, לפתח ולשדד ארץ ה׳ ולסול המסלה לאחיהם שבגולה. וראה ידידי והתפלא כי רוב העולים ישבעו נחת ממסעם, ואם אמנם, כי התלאות שעברו עליהם בים וביבשה הפילו אור פניהם, כי לא נוסו בהנה, בכ״ז גברה שמחת חפשיותם פה בארץ ה׳ כאסיר באשמנים, בהנתן לו החופשה לצאת מבית כלאו אשר תדוך דאבה וישכח יום מחר, כן שכחו האנשים גם את אשר לפניהם ונפשם לא תדע שבעה מהעונג אשר מצאה להם ארץ החופש ההיא. גם אנכי שכחתי כל תלאות דרכי ונפשי דרכה עז בגאון ארץ החיים להתענג על טובה ועל יפיה.

«בשבוע העבר שכרתי לי סוס אחד ובאתי אל מושב יהוד, ומה נפלאתה שמחתי בבואי שמה בפעם הזאת וראיתי בתי אבן מרהיבי עין ולב והבאר הנחמדה, המתנשאה על הגבעה הנשאה, וילדי ישראל יפוזזו ויכרכרו שמה בכל עוז.

התרגשות של פרומקין למראה ילדי יהודיה.

«היום רד טרם בואנו שמה וכבר נוצצו הכוכבים ממסלותם וירח יקר נשקף, ובשמוע הנערים האלה שעטת סוסינו קדמו באורים את פנינו ואנכי שבעתי נחת עד אשר בכיתי מרוב שמחה ואומר ללבי: הנה זה המקום והארץ אשר כמה אליה נפשך ואלה הבנים אשר ישתעשעו בחיקה, האח, מה יפית, ארץ קדש, ומה נעמת לי זרע אמת! מה יקרו שתילי זיתיך אלה, כאשר יכתירו מסביב לשלחן ה׳, שלחן הטהור, שאין בו לא רמיה ולא אונאה ולא פסלנות, רק לחם קדש מעמל כפים ותבואת ארץ אלקינו! שישו, בנים, שישו ולא אשבית שמחת לבבכם בדמעי אהבה המהולות עוד ברגשי תוגה מצרות המקום אשר באתי עתה ממנו. ואוי לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם, ואשרי אשריכם וטוב חלקיכם אם בקדוש ישראל תתהללו וזרע ברך ה׳ תקראו.

«והנה כה המקום להודיעך, כי נכונים אנחנו בקרב הימים לעלות על נחלתנו במושב יהוד, ואתנו שלשים גברים ובת אחת במספר לבד בני ירושלים המשותפים על נחלותינו.

X

עתה אכר אנכי, אכר במלוא מובן המלה!

«עולם חדש לפני, — כותב הוא עם עלותו על הקרקע בפתח־תקוה לידידו ר״י אלחנן, — יד האהבה לארץ קדשנו לא עצרה כח לישנני בחיק נעימות כל הימים ולאט לאט התנערו אשמורות עיני וארא כי הנני אסור בזרועות יעלת החן הזאת, באהבת אה״ק בעבותים חדשים. עבודות אשר לא ידעתי שחרן ולא שמעתי שמען בהיותי עוד בארצות רוסיה, הנה יבקשו עתה ממני את תפקידן ויקחוני תחת עול סבלן. כאדם הראשון בשעתו, אשר יגע כמה יגיעות עד אשר מצא פת לאכול, חרש, זרע, קצר, כן אנכי היום הזה. תחת אשר לפנים, בהיותי בארץ רוסיה, הייתי משכים ומוצא כל אלו מוכנים לפני, תחת אשר לפנים הייתי ישן שינת ארעי ושינת קבע כחפצי ומתפלל ערב וצהרים מבלי אשר הטרידני אדם, ולומד שיעורים תמידים כהלכתם, הנה עתה אכר אנכי, אכר במלוא מובן המלה!

וכאן מתחילה פרשת לבטיו וענוייו של הרב־האכר וביחוד בתור מנהל אחוזתו של לחמן, כפי שפרומקין עצמו מספר את זאת באחת מרשימותיו הכתובות בצורת יומן בכתב רש״י:

פרשת לבטיו של פרומקין.

«העיקר דרש ממני בתחילה, שיהיה לו רק על מי לסמוך לשלוח אליו מעות ובקש שאשלח לו חשבונות בעת הפנאי וכן עשיתי. תחילה הייתי שולח לו כל חודש, אחר כך בקש לכל שלשה חדשים.

«בבואי מצאתי מדבר שמם, ארץ ושמים. החורף הראשון גרנו ביהוד, אעפ"כ עסקתי בזריעה בפתח־תקוה ושם היתה עוד חורבה אחת קטנה מלאה עם שקי תבואה והיינו כעשרים אנשים עומדים, או מוטים על השקים אחרי יום העבודה ונרדמים – זאת היתה מנוחתנו בלילה—או הולכים כל יום פעמים מהלך ג' שעות ליהוד. כל התושבים לא מסרו נפשם לדור בפתח־תקוה מפני הלעז שכל הלן שמה מגיעו הפיבר הירוק ומסתכן למות. אך אחרי החקירה מהתושבים הראשונים נסיתי בי בעצמי וחרפתי לזה את נפשי עם נפשות ביתי והצבתי את הבנין הראשון, שבזמנו היה הבנין המפואר ביותר בארצנו הקדושה.

«יעידו זאת מי שהיו אצלי באותו זמן, ר' משה שמואל ראב, מיכל מגיד, וינקלר, שטאמפר ושאר אנשים, כמה דמים וכמה דמעות שפכנו על החלקה ההיא. לא אחת בלכתי לבדי ליהוד, התנפלו עלי שודדים בחרבות וקני רובה ולולא הלכתי כל הדרך אחורנית עם רעוואלווער, כי עתה נפלתי בידם.

«בחנוכה שנת תרמ"ד החלתי הבנין. כמה צרות גרמו לי אחינו המנהלים, שרצו שאבנה דוקא ביהוד[1], ואילו עשיתי כן, הייתי מאבד 25 אלפים פרנקים והישוב לא היה מתכונן. כן תיכף בכלותי את הבית באו שמה כעשרים משפחות ובנו גם הם בתים קטנים בפתח־תקוה, ולולא זאת הסכימו כלם לצאת לחוץ־לארץ.

«בהבנין עסקו כשלשים פועלים בכל יום, וכאשר הסוסים שלנו עסקו בעבודה וחסר להם דבר בבנין, הלכתי ז' פעמים רגלי ליפו שמונה שעות בהליכה וחזרה לבל אפסיק מלאכתם.

«כן, כאשר לא היה רפת בפתח־תקוה והוכרחו הסוסים לעמוד תחת [illegible] ישנתי בעצמי אצלם לשמרם מגניבה. גם אשתי ובני לא מנעו עצמם מכל עבודת עמל לסרוק את הסוסים וללקט הפרעושים מהם, וכאשר נחלו הבהמות עסקו בעצמן בפיאתן, יעידו על זה מי שהיו אצלי יעקב גוטמן ועוד לעשרות. לא שהייתי מוכרח לכן רק להציל ממון ישראל, כי בישימון נורא זה לא הגענו משרתים לדברים אלה.

«שם בפתח־תקוה לא היו לנו אפילו מים קרים נקיים. רק מי מדמנה ששתינו יחדיו מהחפירות שמשקים את הסוסים והחמורים וערך שנה לא באו לפינו מים חמים, רק בהתחלת הקיץ בשלו הבונים מעט חמין והיו לנו לששון.

«כאשר נתכונן המושב יעיד השו"ב, שהיה אסור לו לבוא לפתח־תקוה לשחוט גם עוף, לכן לא בא אל פינו בשר כלל ואפילו בשבת קודש. מאכלנו היה לחם יבש עם בצל או פורטגאל או מעט שום, כי השממון הנורא מנע כל רגל איש ישראל להביא דבר, כי תיכף היו לו שונאים, שונאי חנם, אנשי תרמית, שידעו תרמיתם וכדי שלא יביטו אחרים עליהם הוציאו דבה עלי, אנכי לא אביתי לצאת נגדם במלחמה, כי המקום שמם והייתי גם בסכנת נפש וכש"כ שהישוב היה מתבטל אלו ידע העולם שמץ דבר מהם.

[1] סלע המחלוקת בין פרומקין וסלומון, שהראשון, בהיותו אחראי בפני בעליו בחוץ לארץ, נמשך לפתח־תקוה, ששם היו נחלות האדמה שקנה ושם החליט גם לבנות את הבית, והשני התאמץ באותו זמן להפוך את יהודיה למושב חקלאי ודרש מפרומקין כי יבנה את הבית ביהודיה.

«הבנין היה שלשים על שלשים מטר, והיו שם קרשים ומטלטלים הרבה. לכן כל הקיץ של שנת תרמ״ד לא יצאתי משם ואפילו בש״ק, כי הנגר המשיך מלאכתו. והבאתי שמה את אשתי ועוללי. ובש״ק לא היה נשאר איש, כי אחינו היו הולכים ליהודיה והיינו המשפחה האחת בכל הכפר בלי מטה, בלי כסא, בלי שלחן. ואפילו כלב שומר אדונו לא היה נאמן כמוני, כמו ששמרנו רכושו[1]. יעידו על זה ר״ל נגר, כ״ץ מולער וכל התושבים מהזמן ההוא.

«בערך בין כסא לעשור תרמ״ה עמד עלי אחד מהבונים עם גרזן נוכח פני ובקש ארבע מאות רו״כ יותר ממה שקצבנו. ומסרתי נפשי על הדבר שלא לאבד ממון ישראל ובחסד ה׳ נמלטתי מידו ונתפיס על ידי חשבון צדק. כי בימים אלו איש כל הישר בעיניו יעשה.

«בימים אלו איש כל הישר בעיניו יעשה».

«השממון הלז נמשך שנים מספר ומפני שרבים דרו ביהוד ואפילו בבואם לפתח־תקוה לא יכלו מפני השממון לעסוק במטע כרמים ובגלל זה לא נטעתי גם אנכי עד אחרי ג׳ שנים, אשר הסכים על זה המורשה ובמקום שהסכים.

נוסף על זה שם עלי לחמן עבודת פרך. ציוני במכתבים ודעפעשען, שהם עמי כיום, להרבות בנטיעות ככל האפשר. וכאשר בקשתי ממנו לנוח ג׳ שעות ביום ללימודי, אסר זאת עלי. וציוני לקמץ בהוצאת פועלים בעבודות שאפשר לעשותן בעצמי. והעבודה! שלא מנעתי עצמי מכל דבר וכש״כ בעבודה שבקשו ממון הרבה.

«פעם אחת במלאכת מולעריי (ציור) קטנה בקשו שלשה וחצי לי״נ ועשיתי בעצמי, אבל אצבעותי כוסו כויות מהסיד, כי לא היו לי כלים.

«בת״ת החזקתי מורים טובים והיו על שלחני גם חמשה תלמידים ואשתי ובני שמשו אותם וכבסו גם כתנותיהם, וכלם עשו פעולה נפלאה כרשום בפנקס הת״ת בחתימת ידו של המ״ץ והבוחנים.

«בשנת תרמ״ו בחודש כסלו התנפלו חמשה שודדים על אשתי, בנסעה מיפו דרך סכו (סוכה), והכוה על ראשה באבוכו וירו עשרות פעמים עליה מקנה רובה, כדי לגזול את הפרדות עם העגלה, והעגלון דוד נוביק עזרה בישע ה׳ ונצלו ממות וגם מהעגלה לא חסר דבר.

«בכ״ו אדר ב׳ באו לפתח־תקוה כמאתים פלחין מיהודיה לשלול את הכפר בשל טינא שהיתה להם על אחד מהתושבים. אנכי לא ידעתי מספרם ולא הכרתי את האסון כל כך וחשבתי שאחזירם בדברי שלום. תושבי המושבה הגברים הלכו אותו יום ליפו ונשארו אך מתי מספר. לכן כנסתי את הנשים עם הטף לתוך הבית הסגור שלנו שהוא כעין מגדל, יצאתי לקראת הפלחין וצויתי לסגור אחרי את השער. אז פגעוני ארבעה מהם והכוני במקלותיהם אשר ברזל להם ופצעוני עדי לא נותרה בי נשמה. שלש פעמים נפלתי בלי כח. ופלח אחד מלטני מידם וציוני תיכף להסגר בביתי. חשדתים שרצונם לפרוץ שמה, אחרי אשר יפתח השער ואשתי ובני ובני הת״ת ונשים וטף מכל המושבה ראו ובכו. אנכי הזהרתים שלא יפתחו את השער. עשרה שבועות התהפכתי על משכבי. כל גופי היה דם צרור שחור כזפת».

פרומקין נפצע בהגינו יחידי על פתח־תקוה מפני התנפלות ערבי יהודיה.

[1] של לחמן.

תקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון) (תיקון מס' 4), תשל"ה-1975

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957, ובהתאם להחלטת הממשלה מיום ט"ו בתמוז תשל"ה (1 ביולי 1975), אני מתקין תקנות אלה:

תיקון התוספת

1. בתוספת לתקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון), תשל"ה-1975, בפרק ב' – מוצרי מזון, בסעיף 2 – מוצרי חלב, בטור ב' – מחיר מרבי, במקום האמור בשורות 1 עד 5 יבוא:

1. חלב טרי 3% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
2. חלב טרי 1% שומן, בקרטון	3.00 ל"י
3. חלב עמיד 3% שומן, בקרטון	3.40 ל"י
4. חלב עמיד 1% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
5. חלב אבקה, בשקית	4.80 ל"י

תחילה

2. תקנות אלה יחולו מיום ב' באב תשל"ה (1 באוגוסט 1975).

ירושלים, ט"ז בתמוז תשל"ה (15 ביולי 1975).

חיים אבן-טוב
שר המסחר והתעשייה

תקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון) (תיקון מס' 4), תשל"ה-1975

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957, ובהתאם להחלטת הממשלה מיום ט"ו בתמוז תשל"ה (1 ביולי 1975), אני מתקין תקנות אלה:

תיקון התוספת

1. בתוספת לתקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון), תשל"ה-1975, בפרק ב' – מוצרי מזון, בסעיף 2 – מוצרי חלב, בטור ב' – מחיר מרבי, במקום האמור בשורות 1 עד 5 יבוא:

1. חלב טרי 3% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
2. חלב טרי 1% שומן, בקרטון	3.00 ל"י
3. חלב עמיד 3% שומן, בקרטון	3.40 ל"י
4. חלב עמיד 1% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
5. חלב אבקה, בשקית	4.80 ל"י

תחילה

2. תקנות אלה יחולו מיום ב' באב תשל"ה (1 באוגוסט 1975).

ירושלים, ט"ז בתמוז תשל"ה (15 ביולי 1975).

חיים אבן-טוב
שר המסחר והתעשייה

תקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון) (תיקון מס' 4), תשל"ה-1975

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957, ובהתאם להחלטת הממשלה מיום ט"ו בתמוז תשל"ה (1 ביולי 1975), אני מתקין תקנות אלה:

תיקון התוספת

1. בתוספת לתקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון), תשל"ה-1975, בפרק ב' – מוצרי מזון, בסעיף 2 – מוצרי חלב, בטור ב' – מחיר מרבי, במקום האמור בשורות 1 עד 5 יבוא:

1. חלב טרי 3% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
2. חלב טרי 1% שומן, בקרטון	3.00 ל"י
3. חלב עמיד 3% שומן, בקרטון	3.40 ל"י
4. חלב עמיד 1% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
5. חלב אבקה, בשקית	4.80 ל"י

תחילה

2. תקנות אלה יחולו מיום ב' באב תשל"ה (1 באוגוסט 1975).

ירושלים, ט"ז בתמוז תשל"ה (15 ביולי 1975).

חיים אבן-טוב
שר המסחר והתעשייה

תקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון) (תיקון מס' 4), תשל"ה-1975

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957, ובהתאם להחלטת הממשלה מיום ט"ו בתמוז תשל"ה (1 ביולי 1975), אני מתקין תקנות אלה:

תיקון התוספת

1. בתוספת לתקנות הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים (מחירון), תשל"ה-1975, בפרק ב' – מוצרי מזון, בסעיף 2 – מוצרי חלב, בטור ב' – מחיר מרבי, במקום האמור בשורות 1 עד 5 יבוא:

1. חלב טרי 3% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
2. חלב טרי 1% שומן, בקרטון	3.00 ל"י
3. חלב עמיד 3% שומן, בקרטון	3.40 ל"י
4. חלב עמיד 1% שומן, בקרטון	3.20 ל"י
5. חלב אבקה, בשקית	4.80 ל"י

תחילה

2. תקנות אלה יחולו מיום ב' באב תשל"ה (1 באוגוסט 1975).

ירושלים, ט"ז בתמוז תשל"ה (15 ביולי 1975).

חיים אבן-טוב
שר המסחר והתעשייה

כ״ב אדר שני תרמ״ו.

בשנים ועשרים יום לירח אדר שני תרמ״ו בהיותנו שקטים בביתנו בפתח־תקוה תו״ב, הנקרא אמלעבבש, ונשמע וירגז לבנו, כי הערבים בני יהוד באו עלינו חלוצים ומזוינים לשלול שלל ולבוז, ובעת הזאת רוב בני הקולוניה לא היו בבתיהם כי נסעו לדרכם יפו, ונשאר רק מתי מספר ונשים וטף, ובשמעי זאת סגרתי דלת השער בעד הנשים והילדים וצויתי אותם לפתוח לכל הבא להשגב בתוך ביתי הבנוי כעין מבצר קטן סגור מכל ד׳ עבריו, ואנכי יצאתי רגלי וגם סוס ופרד לא היה לי, כי היו על המרעה, וחשבתי לפחת רוח אומץ בקרב אחי ובני עמי הנשארים ולפתוח בשלום את הפלחין הנ״ל ולתת כל מאוייהם. ובהיותי רחוק מהם כמאה צעדים ראיתי כי כבר פרצו המהומה בזעם וקצף גדול ויכו חלונות רבים לרסיסים, גם כלי בית הרבה בשוק חובבי־ציון שבו ויבוזו מכל הנמצא וכל דלת העם יתר השריד התחבאו ברפתים ומרתפות, רק אחדים כשנים שלשה מאחינו מוכים באכזריות חמה מתחת ידם ואגרופם הזעומה. כפי השערתי היו לנגד עיני כחמשים ששים מהם, כלם במוטות עבות וארוכות עם מסמרות נטועות בראשיהן, לכלות בהם חמת אפם, וכאשר פניתי להסתר גם אני מת״י הדביקוני חיש קל כארבעה מהם ויחלו הכות ופצוע. באותה שעה באתה אשה רכת השנים וקלשון שלש השנים בידה אשר נופפתהו נגד הרוצח לדקרהו ויהי כפתע בינה ובין המות, כי אומץ לבה לא נתנתה לנוס מפניו ולא הועילו כל הפצרותי לבל תכנס למקום סכנה, עד בא תשובת הרוצח עליו במוט ואומץ כח אחד ותנס מפניו. גם ממני הרפו המרצחים האלו ויעזבוני לדרכי. אז הלכתי במר נפשי לבית א׳ מידידי ואחל פניהם לפתוח הדלת, אך חיש הדביקוני המכים עוד הפעם ויכריעוני בזעם אפם עד אשר נפלתי מבלי נוע באפס כח ותעבור המחנה על פני. ביחוד לא אביתי לברוח לשער ביתי ולפתוח דלת החאס לבל יפרצו שמה האויבים כאשר ידלוקו אחרי, ושם במגדל ביתי היו באמת כל הנמלטים מזעם אפם אנשים ונשים וטף כיותר מארבעים נפשות רכות ועגוגות, אשר עיניהם ראו ולא זר את מערכת הקרב ההיא, תולעת א׳ נגד רבים זאבים חומסים ושוללים. כאשר הרפו ממני, נשאתי עיני לבקש מנוס באחת הדרכים הצדדיים לבל יראוני עד בואי להשגב בהחאס. אך להקת השודדים האלו פגשוני עוד הפעם ויכלו בי חצי נקמתם, לולי ה׳ עזרתה לנו ויאמר הרף, כי אחד ממכיריהם ורעיהם נטל אותי ביד ויגן בעדי, ויאמר לי לך החבא עצמך ופתח השער בעבורך למען לא יפגעך עוד כף מעול ורוצח. בבואי פתח שער ביתי והנצבים על המעקה ובתוכם אשתי ובני ששו לקראתי להמציא לי פדות ורוחה, הזהרתי אותם לבל יפתחו הדלת לבל יפרצו בו האויבים לעשות אתם כלה, ועמדתי כאיש אבד עצה איך להסתר מפניהם וחיש נזכרתי מלול קטן באחורי הרפת, אשר עשיתי בו שנה העברה, ואומר להכניסני דרך שם ולמלט את חיי. בבואי הביתה ואשכב על המטה זלגו עיני דמעות בראותי טף ונשים בבית מקדש מעט, הוא הת״ת הקדושה אשר תכנתי, שופכים שיחם למלך הכבוד לבקש על נפשם ומרעם וכל רכושם אשר הם כבין מות לחיים. ודאגתי עוד מאד מפני הצוררים השודדים הללו לבל יפרצו בקרב החאס פנימה, ואחרי רגעי מספר שמעתי כי הסכימו השודדים ללכת כלם לבוז את בהמותינו מיד הרועה, אז עיני לשמיא נטלתי ונשאתי שבח והודי, כי נמלטנו ממר המות ב״ה. ביחוד עלי להודות לה׳ כי לא הכני מכה שיש בה סכנה באברים הפנימים ועל הראש, ואדע כי לא חפץ ה׳ להמיתנו ובקרב צרה ימציאנו פדות ורוחה. אחרי שעות מספר באו אנ״ש עם חוקר דין ושר צבא ורופא העיר מיפו, ויכתבו כל המאורע בספר ויביאו את השודדים ויוליכום אסורים ליפו לבקש מהם חשבון ולהשיב להם כמפעלם.

XI

«בשנת תרמ״ז – מוסיף פרומקין לספר באותו יומן – צוני לאחמן לקנות מכונת קצירה וכדי להעמידה בפעם הראשונה בקשו ממני בראשון לציון מאה פראנק, מה שהיה שוה רק עשרים. מפני שחסתי על ממונו הלכתי משם לעקרון וכשני שלישי שעה משם, במורד ההר, בעטה בי הפרדה בפרסת הברזל שברגלה ותשבר רגלי לחצאין, וגידי ועורקי הדם נקטעו לשנים. ארבעה ימים הייתי שם אצל אוסבצקי פקיד הברון, וכל יסורי שאול לא יערכו ליסורים שסבלתי אז.

אסון בדרך.

«אחר כך הובילתני רעיתי על ידיה ירושלימה ושכבתי ב«בקור־חולים» הרבה ימים, אשר לא הזזתי אבר עד השבוע האחרון ובחסד אל נתרפאתי.

«אך יותר מכל סבלתי ממנו עצמו. פעם היה מצוה דבר ותיכף חוזר בו ואחר כך חוזר ומצוה. ואח״כ כותב לדקדק בפרוטה שלו ואינו מוחל וקורא על זה בב״ד של מעלה ובב״ד של מטה. על הכל יש לי מכתביו.

«כשהיה מצוה לנטוע או לבנות לא היה שולח אח״כ אפילו שליש ההוצאות. איש נהרג על פחות משוה פרוטה. לא פעם ולא פעמים רעבנו ללחם יבש, מחוסר איזו אגורות.

«כאשר קבלתי על עצמי, במצותו, נטיעות הכרמים, לא מנעתי עצמי מלדרוש ולחקור את הענין מבקיאים. יעיד עלי שאליט מראשון כי כל פעם בחורף בשל שאלה קטנה בהלכות נטיעה הייתי בא אליו גם בגשם שוטף רכוב על סוס לבדי. והמים והקור הרעידו עצמותי. באותו זמן היתה הידיעה הזאת אצלנו בכלל מעטה ותקנתי לי ספרי אשכנז מהלכות מטעים, להגות בהם בשעות הפנאי.

«עפ״י עצתו של האדון הירש ממקוה ישראל כתבתי ללאחמן שראוי לעשות באייארה (פרדס), וכאשר צוני ונתתי מעות לאשכנזים ועשיתי עמם קונטרקט, חזר בו ואח״כ חזר וצוני, וחשבתי שימלא כל הנצרך לזה וכראוי לפי אמונתו ועשרו. אבל לא מיניה ולא מקצתו: לא העמיד לא עובדים ולא גננים כראוי לנחלה, ועבדתי רוב העבודה בידי עצמי והאדון אבולאפיא יודע זאת מהחל ועד כלה, שהייתי עובד כמו שלשה אנשים ואשתי עבדה יותר מכל נשי המושב.

XII

«השלמתי את המטעים והבאייארה ופניתי עצמי להתראות עמו יען כי כלו השנתים שגמרתי עמו שהוא עד שנת תרמ״ו. הודעתי שהוא מטיל עלי עבודת שלשה אנשים ואיך אתרצה במחיר הפחות הזה[1]. לא תפלה ולא ת״ת וגם לא אכילה, כי כאשר אני הולך בבוקר עם הפועלים הנפרדים למקומותיהם, עלי להשגיח עליהם במקום זה וזה ורוב היום אני מושכב שחוח תחת בדי האילנות לזמרם ולנקותם וללמד את הפועלים. ואפילו בצהרים אין ביכולתי לשוב הביתה ומובילים לי שם מעט אוכל. וארבע שעות בלילה אני מתחשב לפעמים עם שלשים, ארבעים וגם שבעים פועלים, והכל בידי עצמי, ובכל היום הייתי עומד על רגלי, אשר בכל מה שאאריך לא אגלה אפילו מקצת מהמקצת.

פרומקין ועבודתו בפרדס.

«ולזאת הודעתי בכתב ברור ולא פעם אחת רק עשרות פעמים שלא יחשב שאני מתרצה לשמונה מארקים לשבוע. אנכי הייתי כותב והוא שותק. אך שולח מכתבים עם

[1] שמונה מארקים לשבוע.

צווים ופקודות, ולא זכר דבר מעניני. חשבתי שהתרצה לבקשתי. ואולי התרצה באמת, כי בקשתי לפי שווי הפועלים בני גילי העובדים באמונה כמותי וכפי שמקבלים אצל הבארון ושאר ב״ב חשובים והריצותי מכתבים גם לגאון הילדסהיימער, כי הצדיק הזה קנה לו נפשות ופדה משפחתי בפתח־תקוה מרעב.

מכתב הרב הגאון ר׳ עזריאל הילדסהימר לבני פתח־תקוה.

שילה״ת. בעזה״י ד׳ כ״ב לספירה תרמ״ה.

ברכה ישאו אל למושעות בימי מספר שבעה שבועות ה״ה כבוד גרי פתח־תקוה במושב אמלעבעש גרם יאיר נצח! אחרש״ה נשמחה בקציר שמחתו ביקרתם אשר בו הודיעו לי כי הסכימו לבנות בעד כסף הקדשים ששלחתי להם סך 19.9.1 £ בית טבילה ומרחץ למושבם. דמעתי על לחיי על אשר זכיתי להמציא להם מקוה טהרה שהיא נחוצה למאמינים בני מאמינים יותר מכל שאר צרכי בית ותודות אלף על אשר רחש לבם לקרו׳ זכרי על הבית הקדוש הזה לזכר עולם ונוסף על שמחתי על הרעיון היקר בעצמו מלאתי שמחה וגיל בראותי כי נקשרו לבותם בעבודות אה״ק אחוה וריעות וכי נוגה ברק אור האמת החליף צללי האופל אשר בעוה״ר כשעירים מרקד על אדמת הקודש עוד יותר מבחוץ לארץ כן יתן ה׳ וכה יוסיף שישכין השלום ביניהם עד עולם, איש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק בתורה ובעבודה וביראת שמים כי זה כל האדם ואני הצעיר לא אחדל להחזיק ידם בכל מה שיובא לידי מאהב״י משתוקקין לבנין חרבות אה״ק תוב״ב כד׳ המשתוקק לבא לציון ברנה.

הק׳ עזריאל הילדסהיימער.

«ולבסוף ערך שנת תרמ״ז, כאשר נלאיתי נשוא וראיתי כי בערמה יהלוך והדבר כעצם בגרונו שלא לבלוע ולא להקיא, כתבתי שאבוא לברלין וכבר הכינותי את כל הדרוש לנסיעה, באה דיפעשע מהילדסהיימר לחכות למכתבו ששם יבקש ממני לחדול מנסיעתי וכן כתב לאחמן דברים נוחים ובקשות שלא אבוא לחו״ל».

אחרי שנתברר לו כי גם מכתבו זה של לאחמן לא היה אלא אמצעי לדחות את נסיעתו, עמד סוף סוף ויצא לברלין ומסר לבעליו דין וחשבון מפורט ממצב אחוזתו.

«ואודות שכר עמלי – כותב פרומקין הלאה – נהיה פתאם לאיש אחר, ואמר לי מדוע באתי שלא ברשותו. השיבותיו: גם יעקב אבינו ע״ה בקש שכר מלבן וקבל. ויש לי שתי בנות, בְּנות ח״י וכ׳ שנים שאני צריך להשיאן. שחק כמשוגע».

בודד ועזוב בעיר ברלין הוא פונה אל ד״ר הירש הילדסהיימר, בנו של הרב הילדסהיימר באותה עיר, כדי לעורר אותו על העול שעושה לו האיש לאחמן. אחרי שפרומקין מרצה לפניו במכתבו את כל פרשת לבטיו וענוייו מיום בואו אל הארץ הוא מוסיף:

«אך כל אלה כאין הם מול התלאות הפנימיות אשר סבלתי מבית ומחוץ. מחוץ שבעתי עמל ויסורים מצרות עין וקפיצת יד ידידנו ה׳ לאחמן, אשר על כל מאה מארק הוכרחתי לבקשות ואגרות, אשר נלאיתי נשוא וכלם היו שלא בעתם וזמנם ומבית שבעתי עגמת נפש מבני קרח אשר לא מתו עדיין – הסרסורים הדורשים טובת עצמם והמתכסים בשמלה של יראת שמים לחפות על כל דבר טוב דבות שוא ועלילות שקר. אך ה׳ אלקים יודע שבמצור ובמצוק בניתי שממת ארץ אלקינו ובסבלנות ודומיה חרישית הרימותי קרן ארץ קדשנו ואלו חפצתי להתקומם מול שוטני ולוחמי הייתי מרעיש עולם ומלואו».

«והנה בכלות השנים ובצעתי כל המפעל האדיר שבתי לשחר פני האדון לאחמן לראות מה יחשב אודות חלף כל העמל שעמלתי והנה הוא באחת לבלתי תת בשכרי מאומה ויצאתי ממנו בפחי נפש ובשברון רוח. היש הצדק עמו לפטרני אחרי עמל של שש שנים בלא כלום? הרכוש שלו באה״ק עולה יום יום. מחיר הקרקע עלה עד מאה פראצענט. האילנות הנטועים גדלים כל יום ועולים בשוים וכמו כן ביתר הפרטים רק אותי יקפח בשכרי. ולמי אדבר ולפני מי אגיש משפטי וצדקי»?

מכתב של מיסדי ראשון לציון על פרומקין.

הדבות ועלילות השוא, שהעלילו עליו אנשים מעונינים בדבר כדי להבאיש את ריחו בעיני בעליו בחוץ לארץ, עוררו את מיסדי ראשון לציון ועוד רבים מחשובי המושבה להתערב בדבר ולהוכיח עד כמה רחוק וחף האיש פרומקין מכל אשר טפלו עליו. והרי מכתב התשובה שלהם משנת תרנ״ד לרבני הלברשטאדט, שפנו אליהם בשורה של שאלות בנוגע להתנהגותו של פרומקין:

«שאלה א׳: אם לא התרשל האדון א״ל פרומקין במלאכתו ובעבודתו? אם שכר פועלים בימי העבודה כערך שעסקו יתר בני פתח־תקוה בעבודתם הם? וכו׳.

«תשובה: דעו לכם, אדונים נעלים, וידע ידעו כל אלה הדורשים צדק ויושר ואין להם פניה צדדית לרדוף איש עובד אדמת ארץ ישראל שנים רבות, כי עבוד עבד האדון פרומקין לא רק בפועלים שהיה לוקח לפעמים מבין פועלינו פה מראשון לציון כפי שאחדים מאתנו החתומים מטה זוכרים ומעידים על זה, כי גם בעצמו, בגופו, בנפשו, היה האדון פרומקין מושכב לפעמים בפשוט ידים ורגלים בין זמורות

הגפנים ויזמרן, וישבחן, ובעניני העבודה בין הבין לא כאיש רוח, כרב, כאדם מלומד בתורה כאשר הוא באמת, כי אם כאדם גשמי, כאכר, ככורם פשוט עובד אדמתו מעודו. ידיו מלוכלכות בבוץ ולובש בגדי פועל, והיה בא לראשון לציון כפעם בפעם ושואל עצות בעניני עבודת הכרם, מתורת נסיונותיהם של עבודת בני ראשון לציון. כמה פעמים ראינו בעינינו כי בא האדון פרומקין לראשון לציון רכוב על חמור בעת הגשם, כאחד האכרים הפועלים ההמונים המסכנים נפשם בעד עבודתם ואדמתם, ויתע יחידי על חמורו גם עד המושבה ואדי אל חאנין לדרוש מיושביה הלכות הנטיעות ויקן זרע לנטיעותיו, ויעבוד לא בנשכר, לא כמשרת בשכר, כי אם כבעל דבר, כבעל הגן בעצמו, הנאמן להונו ולרכושו, וכפעם בפעם הביא עמו גם אחד מהיודעים הגדולים לפתח־תקוה למען הראותו דרכי העבודה הלכה למעשה, ללמדהו פרטי הענין על עצם המקום על שדהו ועל כרמהו.

שאלה ב׳: מה היו סדרי הוצאותיו, ואם לא פזר לצורך עצמו יותר מדאי?

תשובה: מן התשובה לשאלה הראשונה תוכלו להקיש תשובה גם על השאלה השניה הזאת. הנה ראיתם, אדונים יקרים, כי לא בא האדון פרומקין רוכב במרכבה, בצבים, בכרכרות וסוסי ערב אלינו, כי אם על חמור אף כי גם סוסים היו לו, אך הם היו לעבודה, וצרה עינו בנפש עצמו ולא חפץ לקחת הסוסים מאחרי העבודה ולנסוע עליהם למסעותיו, גם עגלה היתה לו, עגלה פשוטה כעגלת כל הקולוניסטים, ולפעמים היו לו פרדות שלא ישתמשו בהן לשם נסיעה של תענוגים כי לעבודה נוצרו, כי חזקות ומוצקות הן לעבודת אדמה ולא יוצלחו לנסיעת בני האדם, ובהיותן רתומות לעגלה דרכן להזיק. זוכרים אנו, כי בנסעו פעם לואדי אל חאנין בעגלתו עם הפרדות כאשר הוכרח להביא איזה משאות, ותבעט בו אחת הפרדות ברגליה האחוריות ותשבור את רגלו, וישכב ברגלו השבורה כמה ירחים בבית החולים. סוף דבר האיש פרומקין, גם הוא גם כל משפחתו היו קשורים להנחלה, כל אחד עזר להשבחתה ויחיו חיים פשוטים, לא כפריצים, לא פזרו כסף לא שלהם ולא של אחרים.

שאלה ג׳: כמה אנחנו נוכל לשער שכר פועל משגיח כר׳ ארי׳ ליב פרומקין?

תשובה: השאלה הזאת דורשת עיון רב, ושאלות מדוגמא זו כבר באו לפנינו פעמים רבות, וכבר היינו שָׁמָאים בין כמה משפחות דפה ובין בעלי נחלות היושבים עוד בחוץ לארץ. השכר הזה יֵעָרך ע״פ שנות העבודה על הכרמים, על פי עבודת המשגיח בעניני הקניה, על פי השתדלותו אצל הממשלה, ע״פ רוב או מעוט הבנינים שבנה, על פי שטח הנחלה, על פי עזר בני ביתו בעבודתו. אם חפר באר למים או לא, אם היו לו משפטים בממשלה או לא. והעולה על כלם, אם חשב פעם בחייו המשגיח הזה למצוא לו סוף סוף גם הוא איזה מנוחה ונחלה לימי זקנותו במקום הזה או לא. כי זה «נפקא מיניה» גדול מאד בא״י, כי גדול הכלל לשָׁמָאים בארצנו, כלל גדול ויקר: שאינו דומה משגיח העובד בתור פקיד מיכני בתור משרת שָׂכיר אצל בעה״ב. ושאינו חושב להתחמם סוף סוף גם הוא לאור הנחלה בימי זקנתו ולפרנס עצמו מאיזה חלקה קטנה באחוזה, למשגיח העובד בתור בעל דבר, שהענין נוגע עד נפשו, החושב למצוא לו לימי זקנותו גם הוא איזה מקום להניח בו את ראשו ואת ראש צאצאיו, כי עבודת חייו בימי נעוריו תהא לו למשען ומשענה לעת כלות כחותיו, לעת השיבה, לעת שאחד מבניו ימלא מקומו ויהי׳ ראש המשפחה, אז באופן כזה הוא עובד באומץ לב אחר, בתשוקה

אחרת, אז יחרוש את האדמה גם בחוטמו, כמו שאומרים בני אדם, אז יקריב כל חלבו ודמו על העבודה, אז יקמץ מעיסתו ומשביח את הנחלה יום יום, אז יעשה לפעמים גם לילות כימים, להיטיב, להשביח, להעלות את ערך הנחלה יום יום, משעה לשעה ומרגע לרגע. וכפי ששמענו, הן חשב חשב האדון פרומקין כי סוף סוף ימצא גם הוא איזה משען לבני משפחתו האומללה במקום הזה, ועל כן לא צמצם עבודתו בתור פועל שכיר, כי בתור אדם המשגיח על רכוש נפשו, ובכמה עולה עבודה, עבודת האחרון על הראשון? אם בעלי נסיון אתם, אדונים נכבדים, בין תבינו בעצמכם להעריך ערך עבודה כזאת, רק לבלתי נהיה כמשיבים בשלילה הננו לענותכם בחיוב, בהביאנו לפניכם איזה דוגמאות ומאורעות אחדות דפה: — איש א' עבד בתור משגיח קרוב לארבע שנים וחצי נחלה בת שתי מאות דונאם בראש"ל, וגם בגדרה חלק אדמה. ובהממשלה לא התעסק כלל כי נטע כרם ויבן בית. שם המשגיח האדון פראנק, בחור, פנוי, ושם בעלי הנחלה האחים שמוליצאנסקי, מליבוי מרוסיא, והאדון פראנק המשגיח עבד בתור משגיח שמקוה למצוא מנוחה ונחלה גם הוא סוף סוף במקום הזה, ויעריכו השמאים את שכר עבודתו, — מלבד כסף ההוצאה שחי על חשבון בעלי הנחלה של ימות העבודה — העריכו כי מגיע לו כששת אלפים פראנק מזומנים, ומלבד זאת נשארו מאה דונם מהנחלה אדמה לקנין עצמו. היום מכר האדון פראנק את מאת הדונם האלו—שנטע עליהם בשנה ההיא—להאדון גינצבורג ממאסקוי ושהתישב בראש"ל, ויקבל בעד הנחלה קרוב לעשרים אלף פראנק. וכל זה היה בהסכם פקידי הנדיב. עוד משל אחר: איש א' התישב על אדמת הנדיב בראש"ל, ויטע כרם קטן כבן שלשים או ל"ה דונאם, ובהיות הכרם לבן שלש בשנה הרביעית יצא הקולוניסט מהמושבה מפני סבות שונות, שמו פאסיצעלסקי, ויקבל מהנדיב בעד עבודתו כשמונה עשר אלף פראנק ומשהו. סוף דבר, לפי דעתנו שוה עבודת האדון פרומקין במשך תשע השנים שעבד על הנחלה גם הוא, גם ב"ב, וישמור, וינטור, וישגיח על כאלף דונם אדמה, ויחפור גם באר, ויתעסק עם הממשלה להתיצב כ"פ גם בדין, ונטע כרמים ופרדסים ויבן בתים ועוד ועוד, עבודתו זו שוה — מלבד הוצאות ביתו במשך ימות העבודה — לכל הפחות שלשת אלפים פראנק לשנה. מצד היושר והצדק גם חלקת אדמה קטנה שתהיה לו ולבני ביתו למשען ומשענה לעת זקנתו של התלמיד חכם הפועל הזה.

שאלה ד': מה היה שויה של אותה נחלה בזמן קיץ תרנ"ב?

תשובה: בשנת תרנ"ב נמכרו נחלות במושבות רבות, בגדרה, בראש"ל ובמושבות אחרות, מפני סבות שבעליהן הוכרחו למכור את נחלתם, בשנה ההיא נמכרה למשל נחלה בת מאה ועשרים דונם בלי כל בנינים, עליה היה רק כרם קטן בן ג' שנים בגדרה, שם הקולוניסט בעלקינד, בעד חמשה עשר אלף פראנק. כרם קטן בראשל"צ בן שלשים וחמשה דונם, שם הקולוניסט ליטוינסקי, בעד שבעת אלפים פראנק, בלי כל בית, גם בלי סוכה על הכרם, וכאלה וכאלה הרבה דוגמאות. גם בואד אל חנין, המושבה הקטנה שאין בה כל צרכי צבור, נמכרו מכירות מעין זה. ולוא עמדה לממכר בשנה ההיא נחלה גדולה ומשובחה כנחלת האדון לאחמאן, העומדת באמצע פתח־תקוה ובתים רבים בנוים עליה, ורפתים ולולים, וכרם גדול ופרדס יפה ובאר, כאשר ראינו בעינינו, אין כל ספק כי היתה שוה למי שצריך וחפץ לקנותה הון רב עד אין קץ, מטמון גדול שאי אפשר לשער.

הנה ענינו לכם, אדונים, על כל שאלותיכם, לפי דעתנו אך לחנם וללא צדק מיגעים ומעייפים המסכן הזה, האדון פרומקין. כל איש בא"י, אשר בקרבו תתנוסס נפש ישרה, הוא

ירגיש כי עמל כזה שעמל אדם סביב נחלה, לבנותה, לטעתה, לשכללה וליסדה על בסיס נכון וקיים, אין לשער ואין לחשוב, ובפרט אם האדם המשגיח יחשוב כי סוף סוף ימצא גם הוא מנוחה נעימה בקרבתה, אז יקרה עבודתו הרבה יותר מעבודת עשרים עבדים ולא תסולא העבודה גם בפז, והננו חותמים בברכת ציון וירושלים».

(בגוף ההעתקה, המאושרת בחתימת שני רבנים, חתומים שבעת השמות של בעלי המכתב).

סוף הדבר היה, שהקנאה והשנאה, הדבות והעלילות מצד אנשים – לא חשוב כאן בשבילנו מי הם ומה עוררם לכך – פעלו את פעולתן, ופרומקין הודח בחזקת היד ממשרתו ומנחלתו, אחרי שהשקיע בהן את מבחר שנותיו, את כחו ואת מרצו ואת כשרונות היצירה שלו, ועני ואביון הוכרח לעזוב את הארץ[1] ולנוד אל הגולה, בהשאירו את משפחתו היקרה עליו במושבה במצב של רעב ובדידות גמורה.

«דמעות כים מכסים, – קוראים אנו ביומנו את דבריו הנוקבים עד התהום, – דמעות משפחה שלמה, העטופה בחוסר וכפן, ודמעות איש נודד מקנו, עצור ועזוב מחמס עושקים מתקדשים ונסתרים, אשר עוללו לנפשו ונפשות בניו ולא נתנוהו גם לנשק בניו ובנותיו ולהפרד מהם כחוק אבות אל בנים. ומה הדבר אשר כחש בו פרומקין ושם בכליו? אי הוא הרכוש, אשר אצל לנפשו מכסף אחרים? כי ערום אני כביום הולדי ואין כסות בקרה לכסות גם מערומי עוללי וביתי. גם הכסתות והמטלטלים, כלי הכסף והתכשיטים, אשר מלא הלכתי בצאתי מאלעסקאט – הכל ממושכנים עבור תשלומי החובות, אשר התחייב האדון עמיל לאחמן מברלין, אשר הייתי אחת עשרה שנה בעבודתו, ואנה פזרתי ממונו של האדון שלא לצורך, או נהניתי בתפנוקים? מי ימנה כל התלאות האיומות שנשאנו במשך הזמן הזה אני ומשפחתי, העבודות הקשות, אשר עשינו בידינו כדי לחוס על פרוטה קלה משלו או בזמן שלא היו פועלים מצויים לעבודתנו ונשאנו אותה בעצמנו בדומיה שלא לפי כבודנו ושלא כדרך כל העובדים החסים גם על בריאותם. והמחלות האיומות: הקדחת והאבו־רוכב (אינפלינצה) וכאבי העינים, אשר לא אזכר היום אפילו שעה אחת שהיינו בה כלנו בריאים אני ומשפחתי ורבו הזמנים שנחלו כל בני הבית יחד ולא היה אדם שיושיט גם מעט מים קרים להשיב נפשות החולים.

«לו ידע האדון הנכבד גם אחת מני אלף מתעלולי האנשים ההם לסמא את עיניו, אין ספק שלא היה נותן יד לפושעים כאלו להצר ולדחוק רגלי משפחה שלמה, אשר חייהם תלויים למו בסכנת נפשות, אין ספק שלא היה מתרצה בחמס כזה, אשר לא נשמע כמוהו. ולו ראו עיניו גם פעם אחת את אחוזתו באה"ק ואת עמלנו אשר עבדנו במסירת נפש ואמונת רוח ובכשרון למענו, לא מלאו לבו על כל האמור. ולו ידע כי לא בי ובעבודתי, אשר התמכרתי אליה במשך השנים, יקנאו האנשים האלה, הנראים בעיניו לאוהביו, כי אם בו וברכושו, למוץ ממנו אונו והונו ולאחוז אותו בסבך רשתם ומצודתם, כי עתה לא הסיג אחור משפט ולא כשלה ברחוב אמת.

«אך מה יתנו לי הדברים ומה יוסיפו אם יודע אנכי כל זאת. אלו לא היתה הצרה נוגעת אלא לנפשי הייתי אומר לא טוב אנכי מאבותי ולא רעים הפושעים הנזכרים מכל שודדי ארצות הצפון אע"פ שישראל המה. אבל מה אעשה היום לבני אשר עזבתים בחוסר כל, הלא יתעו בלי

[1] יציאתו הפתאומית את הארץ גרם המשפט התורכי, שהיה עליו בשל מקרה אסון בשעת חפירת הבאר באחוזתו של לאחמן, בנפול שמה בשעת העבודה שנים מהעובדים הערבים ונהרגו.

אוכל ילדי ואם אקבל יסורי אלה באהבה, איככה ובמה אקבל עלי אחריות הנפשות העדינות, אשר כפשע בינם ובין המות ח"ו בארצות הישימון הללו ואם אותר על כל זכויותי מה זכות לי לותר על חלק בני ורעיתי שכעבדים ושפחות עבדו משך השנים המרובות הללו בחלקת האדון הנזכר ונשארו עצמות שדופות ממחלות ומעבודות קשות, לבל ירב כסף ההוצאה».

— — — — — — — — — — — — —

«לא בכבוד ירושלים וארצנו הקדושה אני נוגע חלילה, הארץ–קדושה, ואנשיה קדושים ויקרים ועוד היום תצלינה שערי ובתי ירושלים מקול ענות תורה ותפילה מתוך לחץ ומתוך דחק. אבל לעומת זאת גם תצלינה אזנים משמוע השערוריות הנעשות על ידי אנשי חמס וריב, אשר ישתקשקו ברחובותיה, אשר שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה ואם כי לא רב מספרם ואך אחדים המה, די להם די לאכול ארץ ומלואה עיר ויושבי בה, כי יגורו יצפונו כל היום ולא ידע איש כאשר ישחיתו עץ בלחמו או יכריתוהו מארץ החיים ואין כל פלא על אנשים בטלים כאלה, שאין להם כל אומנות ומלאכה או מסחר ומשלח יד. ולא יראת אדם ומוראם של בתי משפט כידוע בארצות הקדם, שאין בבתי ערכאותיהם, אלא משפט וחוק אחד של הכסף העונה כל. ואם כן לא נשאר להעניים האומללים אלא אחת משתי אלה: לגוע ברעב הם ונפשות ביתם, כאשר אין להם כל מחיה ומלאכה, או להפוך בצנורות במקורות בתי החסד והנדיבים».

כהד כבד נופלים עלינו דברי מכתבה של בתו הָאנא, הכותבת לאביה זמן מה אחרי עזבו את הארץ:

«אגרתך ממרזילע – כותבת לו בתו מפתח־תקוה – קבלנו עש"ק העבר בשמחה עצומה. והודינו להשי"ת בנסכנו לו נסכי תודה בדמעי גיל אשר התפרצו מעינינו, כי העבירך בשלום ארחות הים, למרות כל הת־'אות והמצוקות. הננו ב"ה בחיים ושלום אוכלים ושותים ובוטחים בחסדי השי"ת. כי מה בצע בדאגה וצער ומה גם לעת כזאת אשר פרצה מחלת האבו־רוכאב בכל תוקף, אך איננה מסוכנה ח"ו. ובכל מאמצי כחנו נראה להבליג על יגוננו ולשאת הכל בדומיה. כי כל המתרעם על הרעה אינו שוה לקבל טובה. אהה, נפשי תשתוחח עלי מדי זכרי את כל התלאות אשר השתרגו עלו על צוארנו במשך זמן מצער כזה, אשר כמעט כשל כח הסבל ולא שערת בנפשך, אבי יקירי, כי נטשתנו כשיות נדחות בתוך אריות ונמרים. וטוב עשית לו לקחתנו אתך ולא היינו סובלים כל הצרות האלה, אשר אין בכחי די באר אותן בכתב. הזהו פרי עמלך הרב, אשר תקוה טובה נשקפה ממנו לכלל עמנו ונתת נפשך כפרו, הזו תורה וזה שכרה? ועתה אהה, ד' אלקים! ואנכי לא דמיתי כי בדרך כזה נפרד ממך, אבי יקירי, שלא נוכל להריק עליך את ברכותינו ולתת רוח בלבותינו הנלחצות על ידי דמעות. אם אמר לספר לך אף קצת מדרכיהם וממעלליהם, תקצר היריעה מהכיל, אשר יראו רק להבאיש את ריחנו בעיני בני המושבה להוציא עליך עלילות דברים ושקרים, אשר בדו מלבם כי שלחו אליך תמיכת כסף בעד המושבה ואתה שמת זאת בכליך וגם כי שלחת מכתב להרה"ג מקובנה, כי כל בני המושבה רעים וחומסים, וכי כתבת להשר ר' מיכאל ערלאנגער ז"ל כי הקולוניסטים התנפלו עליך ושדדו את הקאסטע ועוד. וה' א. התהלך בחוצות פתח־תקוה (בעת אשר הכה את אמי ואחי) כמושל רב וצוה במפגיע את בני המושבה כי לא יעמדו לעזרתנו אף אם יראו דמנו נשפך כמים. אך בני המושבה לא שמעו בקולו. אז שלח להם הפקיד גראס שבאם יתערבו בזה יענשם ברופא, במים ובשאר דברים, כדרכו תמיד לדון דיני נפשות. ומה יעשו האכרים האומללים אשר ימשול עליהם ממשלה בלתי מוגבלה והמה ייראו ויפחדו ממנו. וה' אונגר

העיד (בעת השערוריה) בהקונזולאט כי השלכנו עליהם אבנים גדולות והמה לא נגעו בנו לרעה.

«ראוי לתודה ולברכה ידידנו היקר שמואל אמדורסקי, אשר לא יכול לראות בצערנו וראה לעצור מעט בעד הרעה.

«נקוה כי ממשלתנו תעשה משפט ולא תניח עריצים לענותנו באכזריות לבם הרע. ואל תדמה בנפשך, אבי יקירי, כי לא יש לנו אוהבים, אשר יעמדו לעזרתנו וגם בני פתח־תקוה הנם מכירים את האמת ויש ביניהם גם אוהבים נאמנים לנו ורק יפחדו מה' גראס. ועתה, אבי יקירי, עזוב הדאגה והעצבון כי אך למותר המה. ואנכי אראה בזה כעין השגחה פרטית אשר אולי יעץ ה' זאת לטובתך ולטובת בניך להרחיב את גבולך להיות ממזכי הדור כיד ה' הטובה עליך ולפעול גדולות בקרב עמנו בית ישראל כחפצך וכחפץ בתך אוהבתך סלה.

במכתב אחר לאחיה לפתח־תקוה, – מכתב הנוגע עד הנפש ברוח התוגה והבדידות שהוא חדור בו, היא כותבת:

«מאד תמהתי עליך, אחי יקירי, מדוע ככה שכחתני ולא תכתוב לי משלומך ושלום ביתנו יחיו. הלא ידעתי כי אהבתך לי בלי מצרים, באשר גם חברי וידידי מנוער הנך, צמודים ברתוקות האחוה ושלובי זרוע התהלכנו יחד תמיד ויחד טעמנו את מתק תורתנו הקדושה. אהה, ידידי אחי, מה נעמו לי זכרוני קודש אלה המשולבים בזכרוני הילדות, אך כלם כחלום עפו ועוד מעט חיש יגוזו יחלופו גם ימי הנעורים אשר הלכנו בהם בלי חמדה וביחוד בעת האחרונה, אשר בה ראינו רעה יותר מכל ימי שבתנו בארץ קדשנו. לא אגזים אם אומר כי במעט שנותי כבר שבעתי רעות ותמרורים כאיש זקן ושיבה, אשר מלא צבאו עלי אדמות.

– – – – – – – – – – – – – –

«תראה לדבר על לב אמנו, תחיה, ולהשקיט את רוחה כי תסמוך לבה בה' ואל תבקש אמצעים צדדיים ותניח רעיוני שוא ותשמיט עצמה מריב ריק, תעשה כפי רצון אבי, יחיה, ומכיריו, אשר בקשו בשום לב, ולא תסוב צער ועגמת נפש לבניה ותיכף בבוא הפאלמאכט תכתוב ותמסור את הכל בידיהם. רק בזאת תצדק אם תבקש כי הכסף יהא מונח במקום בטוח לבל ישלה עוד אותנו בדברי שקר. והזן את העולם כלו ברחמיו יזמין גם לנו מזונות ברוחה. וכאשר תשכיח מלבה את הפרות ואת התרנגלות, את האוזה ואת בר־האוזה ועבודת הגנה, אשר בזה מצאה תמיד עונג נפשה, אז תתן לבה אל בניה להשכילם ולהדריכם בדרך טובים, אשר בזה תרויח יותר. והרשעים ובני העולה אשר היו בעוכרנו גם המה לא ינקו וכמעשיהם ישולם להם. כי לא לעולם חוסן רשעים.

«ועתה, אחי יקירי, אם יקרה בעיניך אהבת אחות נאמנה, תן נא ידך לי, חזק ונתחזק באהבתנו לבל תמוט לימים הבאים, בעת אשר נתרחק זה מזה ונחדש ביניבו חליפת אגרות בשפת קודש. ואף כי קטונתי מהשתמש בתגא זו, בכל זאת אולי יביא לי הדבר תועלת מעט כי הרגילות מביאה לידי למוד.

«היה שלם, שמח ובטוח בחסד האל יתברך ושמח נא את לב אמנו העגומה בלמוד תורה והנהגה ישרה, אתה עם אחי אליה ללמוד וללמד, אחותך המתגעגעה עליך האנא פרומקין».

XIII

את שש עשרה השנה שהרב פרומקין בלה אחרי כן בלונדון הקדיש לעבודה ספרותית, בבקרו, לצורך עבודתו, באוצר־הספרים הבריטי שבאוקספורד וה«בריטיש מוזיאום». שם מצא כתב־יד של סדור ר׳ עמרם, שהוציאו אחרי כן לאור בירושלים בהוספת באורים בהלכה והגדה.

מלבד הספר רב־הכמות והאיכות הזה חבר הרב פרומקין עוד ספרי מחקר חשובים כגון, «מסתרי ההשגחה», «פגעי הלאום», «קדושת התלמוד», «משא גיא חזיון», «תולדות אליהו» ועוד. מלבד זה פרסם המון מאמרים יקרי ערך על עניני הישוב הא״י ב«הלבנון», «הצבי» ובעוד עתונים ומאספים שונים.

ואולם רוב זמנו וכחו השקיע בספרו הגדול בן ארבעת החלקים «תולדות חכמי ירושלים». ארבעים שנה עבד הרב פרומקין בחבור שני החלקים האחרונים של ספרו זה.

מלבד החומר הרב שנאסף ע״י הרב פרומקין מספרים נדפסים, נמצאו תחת ידו הרבה ספרים יקרי מציאות בכ״י, כגון כ״י של ר״י קארו, ר״י לוריא מהמקובלים מצפת, וכ״י בעל ערך מיוחד והוא «פנקס הכולל של צפת», שממנו הוציא הרב פרומקין את המאמר על תולדות ראשית ימי התישבות של הפרושים בא״י, והוא מעין יומן שנכתב בידי הרב ישראל משקלוב מראשי הפרושים[1].

«מקרי הימים והעבודות, אשר לא זכיתי בימי צבאי להנפש – כותב פרומקין בתכנית הכללית שלו לאחדים מספריו הנ״ל שעמד בחבורם – ועול המחסור והפרנסה מנעוני גם מזאת ובפרט בימים האחרונים, אשר רבתה עלי עבודת הצבור במשרת הרבנות באלקסט וגם אחרי כן כשתקעתי מושבי על אחוזת פתח־תקוה בפקודת האדונים הצדיקים ד״ר מ. לעהמאן זכרו לברכה והצדיק ד״ר ע. הילדסהיימער והאדון עמיל לאהמאן, זכרם לחיים, ותרב עלי העבודה החמרית בעבודת השדות והכרמים ונעשיתי לאכר בעשרת שנות ונרדמתי, ישנתי שנת יאוש ותושיה אפסה מרוחי. עדי הביאני המקרה של עתותי צער, שנפשתי מעבודתי ונדדתי מביתי לעיה״ק ירושלים[2] וישבתי שמה קרוב לששה ירחים לעת אשר לחמוני רבים וצררוני, בשבתי בודד בחדרי ובמועדי העביר העט לפני כל השאלות הללו לפתרן ולהניען ובזאת שכחתי גם אני את עצבותי אשר מצאתני לרגלי המקניאים אותי».

בכח רצונו הברזל חתר כל ימיו הרב הטרגי הזה לקראת הסינתזה, לקראת המזיגה העליונה של תורת אלהים עם עבודת האדמה, של הרחוף בספירות העליונות ובשמי השמים עם העפור בעפר האדמה והדביקות בקרקע המציאות, – אל אותם «שני השלחנות» כאחד, אשר אין אדם זוכה להם לעולם ואשר אם יזכה להם פעם, ונמצאו עד מהרה שניהם, ועל פי רוב, יחד עם בעליהם – רעועים...

אין זאת כי אם גזירה היא, גזירת החיים, ואותה לא יכול לקרוע גם הרב־הארי הזה, על אף כל מאמציו ונפתוליו[3].

---

[1] כל כתבי־היד הללו של הרב פרומקין יוצאים עתה לאור בירושלים בעריכתו של ה׳ אליעזר ריבלין.

[2] לפני נדדו ללונדון מסבת המשפט שהיה עליו (עיין הערה עמוד שנ״ב.)

[3] ואולי... אולי גם גזירה קשה זו קריעתה אינה אלא רק שאלת הזמן... הן קדם לו להרב פרומקין ר׳ מרדכי סלומון – תלמיד חכם ישיש זה, הירושלמי, שפרש לפני תשעים שנה יחיד לכפר השלוח והתחיל מקיש לו במעדר בקרקע כרמו הבודד – הַקש ונַקש בכח להפיץ מתוכו הדים אל מרחקי תפוצות הגולה

בשנת תרע״ו, כעבור שש שנים לשובו מלונדון לארץ ישראל, בה׳ סיון, ערב שבועות, ברדת הרב פרומקין בביתו בפתח־תקוה לרחוץ באמבטיה לכבוד החג, פג לבו פתאם וידם.

ת נ צ ב ״ ה

והנה בא ביעף הרב־המשורר עמוק־ההגות, אריה ליב פרומקין, אחריו זנק כארי, אפוף להבת אש־דת־העבודה, אהרן דוד גורדון, פרש שתי כנפי רוחו הטהורות על פתח־תקוה, ותהר ותלד את עין־גנים, ועין־גנים ילדה את כנרת ואת דגניה ואלה — את יתר בנות ובני הארץ: הקבוצות, המושבות והקבוצים עד נחלת־יעקב — עדת הרב היבלוני ועבודת־ישראל על שם המגיד מקוזניץ ועד קבוצת שילר — קהל גדול גורדונים גדולים וקטנים, עובדי־אדמה בארץ ישראל.

פרק כב.

מנחם יהודה שטמפר.

שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו. – נשואיו. – חייו ועבודתו ביהודיה. – נסיונותיו בתעשיה שלא הצליחו. – נסיונו במחלבה ומות הפרות במגפה. – נסיונו בעגלונות וטביעת הסוסים בכנרת. – נדודיו לאמריקה וענוייו שם. – שיבתו לפתח־תקוה ועבודתו שם בתור פועל. – מצבו בימי המלחמה העולמית. – שטמפר מתמנה למורה בפ״ת ואח״כ לפקיד בבית־המרקחת המקומי.

I

מנחם יהודה שטמפר נולד בשטין־אמנגר שבהונגריה, בתשעה באב, שנת תרכ״ד. בן תשע עלה עם הוריו לא״י אחרי בנם הבכור יהושע, שעבר חלוץ לפניהם.

בשנה הראשונה לשבת המשפחה בירושלים למד שם הנער מנחם יהודה ב«חדר» של ר׳ יהושע איצה ברדקי ובשניה נהיה לתלמידו של הרב ר׳ חיים זוננפלד, שבאותה שנה עלה מהגולה, וברבו זה היה דבק התלמיד שטמפר עד אשר נכנס במז״ט בברית הנשואין עם העלמה לאה, בת ר׳ משה הומינר־כץ ז״ל ואשתו אסתר, במלאת אז לחתן שש עשרה שנה ועל סף שנתה החמש עשרה עמדה הכלה.

בשנתים הראשונות לנשואיו היה מ. י. שטמפר סמוך לשלחן חותנו, בהיותו עובד בקיץ בפתח־תקוה במחיר בישליק אחד ליום ובחורף היה שב ללמודו בירושלים.

בינתים נולדו לו שלשה ילדים, ומכיון שהבשליקים של הקיץ לא הספיקו לכלכלת חמשת הנפשות במשך כל השנה, עברה כל המשפחה ל«יהודיה» וכגורל יתר העובדים־החלוצים היה גם גורלו של מ. י. שטמפר. מעונו–חדר צר ב«יהודיה» ועבודתו–בפתח־תקוה. כל עול הבית והילדים הוטל על שכם אשתו המסכנה, שעוד טרם מלאו לה עשרים שנה. שנתים הטתה האשה את שכמה לסבול ובשלישית מרדה ודרשה במפגיע «לחפש דירה» בפתח־תקוה. יגעת – מצאת. והדירה – חדר אחד קטן, פרוזדור לרפת, שדרכו היה בעל־הבית עובר פעמים בלילה לתת מספוא לבהמותיו. ובפרוזדור זה «חיו» חמש הנפשות. כשבאה הששית לעולם, עברה המשפחה לגור בחדר שהוקצה לה על־יד שער בית אחיו יהושע ז״ל, וחדר זה, למרות אוצר תבן שבעליתו, ששם להם מחנק בקיץ, נראה בעיני המשפחה שטמפר כטרקלין לעומת דירתם הראשונה.

לבטיו של שטמפר.

זמן ידוע עבד מ. י. שטמפר בתור פועל אצל הברון, אולם כשפרצה מריבה בין יהושע שטמפר ובין פקיד הברון על עסקי עבודה בשנת השמיטה, נקם הפקיד פרב במ. י. שטמפר ולא רצה עוד להעסיקו בעבודה. אז התחיל מ. י. שטמפר מנסה את כחו במקצוע התעשיה. ותהי ראשית נסיונו שוקולדה. ואולם מעדן זה, שערב כל כך לחכם של ילדי המשפחה,

לא נמצאה אף בריה אחת מן החוץ שתסכן עצמה לקחתו ביד... אחרי השוקולדה באה משחה לעגלות. ואולם גם תוצרת זו כיון שבחנוהו העגלונים, מיד מצאו – בצדק או שלא בצדק – כי כל שומר סוסו ועגלתו ירחק ממנה. עוד הוא עומד ותוהה על נסיון זה שלא הצליח, והנה נזדמן לו ענין חדש: כתנה. וזה הדבר: פעם טבעה בקרבת יפו אניה רוסית, צ׳יכצ׳וב, כשהיא טעונה כתנה. כעבור זמן מה הועל המטען הזה מן הים, כשאינו מוצלח עוד כמעט לשום דבר והוצע למכירה. מיד נזדרז מ. י. שטמפר ועמו עוד שותף יהודי, בר־מזל כחברו, שקנו את ה«מציאה» ושותפו, בתור מומחה לאותו דבר, יבש ונפץ ונקה את הכתנה ותפר ממנה שמיכות. ועדיין הן מצפות לקונה. עוד הוא מבכה פרוטותיו האחרונות שכלו, והנה אושר בלתי צפוי! היהודי הגרמני לחמן, והוא בעל כרמים ויקב בפתח־תקוה, העמיד ברשותו של מ. י. שטמפר פרות, על מנת שזבלן יהא לו, לבעל הפרות, ובמחיר כלכלתן, שתהא על חשבונו של שטמפר, יהנה זה מחלבן. והרי חלב וחמאה ושמנת וגבינה, גם לצרכי הבית וגם למכירה – מי ידמה ומי ישוה לשטמפר? ברם, מה עשה הקב״ה? עמד ושלח בפרות מגפה וכלן, כשלשים במספר, ספו תמו עד אחת.

מעשה בשוקולדה, במשחה ובכתנה.

אז נטפל שטמפר בתור שותף לבעל־עגלה, שחכר מהממשלה התורכית את הזכיון להוביל נוסעים מיפו לטבריה וחזרה. – יפה הוא הכנרת ברם סוער הוא... והנה יום אחד ושטמפר מוביל שני סוסים אל הים לרחיצה, ועד שהוא פונה כה וכה והנה – אין סוסים. צללו כעופרת בים הכנרת! לקנות אחרים תחתם לא השיגה יד השותפים והרי עבר ובטל גם עסק העגלונות.

המשך נסיונותיו הבלתי מוצלחים של שטמפר.

II

כיון שבאו מים עד נפש עמד שטמפר ונדד לאמריקה.

שנתים וחצי הוא מתענה בגולה. בשר אינו אוכל משום אסור שחיטת חוץ, ומסתפק הוא בשכר מועט בלבד שלא לחלל את השבת. ואחרי שהוא עובר את כל מדורי גיהנום של «שטות ההזעה» אשר בבתי המלאכה לבגדים, הוא שב ארצה בידים ריקות.

ושוב טלטולים וחפוש מקור לפרנסה, יום אחד–עבודה וחמשה ימים–בטלה. והמשפחה גדלה והמצוקה עוברת כל גבול...

והנה נתרחש נס ומנחם יהודה שטמפר נעשה לפועל חקלאי במשק הברון בפתח־תקוה – אחד מהפועלים העברים הראשונים במושבה, פועל מצוין אהוב וחביב על הכל.

בשנת 1900, כשהברון מסר את כל הונו ורכושו בא״י לחברת יק״א, נבחר מנחם יהודה שטמפר בתור ציר מאת אגודת הפועלים ללכת לפריז לשם נהול משא ומתן עם פקידי הברון ועם חברת יק״א בשאלת קיומם של הפועלים העברים בא״י[1]. וכעבור זמן שב מפריז ובשורה בפיו, כי הבטיח הברון כמה אלפים פרנקים «והפקידות בעל כרחה ענתה אמן». מובן ששטמפר עצמו לא נהנה מזה, כשם שלא נהנה גם אחיו יהושע מפעולותיו הוא לטובת פתח־תקוה.

שטמפר–ציר אגודת הפועלים העברים הראשונה בא״י.

ואם אמנם כל הנאה חמרית לא היתה למ. י. שטמפר מנסיעתו פריזה, הנאה רוחנית נכונה לו, כי הנה בשובו דרך וינה לקחו הכומר הייכלער, הציוני הנוצרי הנאמן, והציגו

[1] ביומנו המענין של שטמפר מהתקופה ההיא מתואר כל הסבל וכל המצוקה ששבע בתור פועל ובתור נבחר לאותה שליחות. כמו כן עשיר הוא אותו יומן בחומר חשוב מאד על תנועת הפועלים בראשית התהוותה.

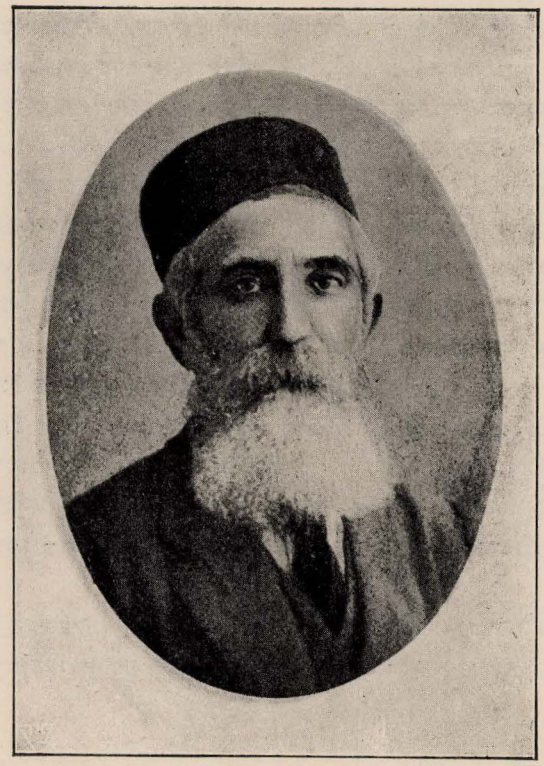

מנחם יהודה שטמפר

לפני הד"ר הרצל. ועוד הרבה הרבה שנים לאחר כך היה זכרון הפגישה הזו המאורע החשוב ביותר בחיי מ. י. שטמפר.

סוף סוף הגיעו לו גם כעשר שנים טובות: מ. י. שטמפר נבחר למורה בבית־הספר של יק"א בפתח־תקוה. התום ואהבת־הילדים–שתי מדות אלו שחונן בהן שטמפר – כאילו הועידו אותו מתחילת בריתו למורה פעוטות ולחבר ורע להם. סרה דאגת הפרנסה. שנים אלו חלפו עברו כחלום ובינתים וזמירות חדשות נשמעו בחנוך ושטמפר נעשה ל«מורה מהטפוס הישן» ומקבל פטורין... עשר שנים טובות.

מאפס כל מוצא עוד נעשה שטמפר שוב לסוחר והמסחר מתפתח אמנם יפה למרות כל המעצורים. ואולם הוא לא הספיק עוד לישר קומתו כראוי, והנה פרצה המלחמה העולמית ובא המורטוריום–ושטמפר משלם את חובותיו דוקא בזהב–ואת המגיע לו הוא מסכים לקבל «לכשירחיב»... ומאות לירות הלכו לטמיון. אז נעשה שטמפר ל«מספיק תבואות» למושבה. בעצם זמן המלחמה הוא שם את נפשו בכפו, נודד בכפרים הערבים להשיג תבואה, וכמעט שהיה בכל רע, כי חשדוהו הגרמנים ברגול לטובת אנגליה. ומ. י. שטמפר – שכרו קבוע מראש: 15 לירה לחודש, אינו אץ להתעשר, חלילה. עוד הוא עושה כה וכה והנה בא הגרוש מפתח־תקוה. הרבה שליחים למקום, ברוך הוא. ברם אין להתיאש. והריהו פותח חנות למנופקטורה בתל־אביב, אבל אך באה האפשרות הראשונה לשוב לפתח־תקוה ושטמפר עוזב את הכל ושב אל המושבה: זרחה שמש הגאולה – אולי קו אור ממנה יפול גם עליו והוא ישוב אל המנוחה ואל הנחלה במושבתו החביבה. – ושוב מחסור ומצוקה. עד שלבסוף, אחרי מלחמה קשה וממושכה נאלץ שטמפר לעשות מאונס מה שלא עשה ברצון: עזב את המושבה ועבר לחיפה, במקום שפתח מחסן ליינות פתח־תקוה. אולם באותו זמן נופלת שם אשתו למשכב וכחו של ראש המשפחה אף הוא תש מרוב סבל וטלטול, ועוד טרם עבר חצי שנה – והמחסן נסגר בהפסד והם שבים למושבה בפחי נפש, בעוני ובחוסר כל.

ארוכה הדרך מ«יהודיה» ועד ימינו אנו! ובדרך–חמשה קברי ילדים והששה שנשארו בחיים, חמשה מהם שבעו קדחת ושאר פגעים ומרעין בישין.

III

כיום משמש שטמפר בתור פקיד בבית המרקחת של המושבה. עבודתו משבע בבקר עד תשע בערב ושכרו מועט, כמעט מספיק למחיה. ואחרי כל אלה חיך תחיכנה עיני ילד כחולות־בהירות מתוך פניו הרזים והמוכתרים שערות השיבה. והריהו עוד כיום מוכן לפתוח פיו בבדיחה, כי «לאמתו של דבר, הרי כל דעביד רחמנא לטב עביד»! סוף סוף כל דעביד רחמנא–לטב עביד.

הוי, נשי המושבה הראשונות! אם קשה ומר היה גורלם של המיסדים, הנה שבעתים קשים ומרים היו חייה של המיסדות! עבודה מפרכת, הריונות קשים, הפלות, מיתות ילדים וילדות, שרב, קדחת, קור וכפן, ים של ענויים מתגעש ועובר על גדותיו. הנה, הנה יבלע הכל! ואולם כשוך הסער, ועלה ובקע קו אור: ברק פנינה יקרה מזהירה, פלטוה מעמקיו–אהבה בלי מצרים. נשי המושבה.

פרק כג.

ההתנפלות של ערבי יהודיה על פתח־תקוה

התפתחות האיבה מצד ערבי הכפר יהודיה להיהודים. – התגרה הראשונה. – הערבים עולים עם עדריהם על שדות היהודים. – המגנים מקרב היהודים. – התנפלות הערבים על יהודיה. – מאסר עשרים איש מהמתנפלים. – עובדה מסופרת ע״י העתון «החבצלת».—הד המאורע בחוץ לארץ.—הריב בין משפחת איל־חוסיני ובין משפחת איל כלדי ויחסיהן אל היהודים. – סוף המשפט עם ערבי יהודיה.

אחרי ששבו האכרים מיהודיה, מקום מגורם הערעי, לפתח־תקוה ואחרי שהחיים במושבה שבו למהלכם הרגיל, באה פתאום כשואה (בכ״ד אדר תרמ״ו) ההתנפלות הראשונה של ערבי יהודיה על פתח־תקוה, אותו המאורע שזעזע בשעתו את כל העתונות העברית, החל מהעתונים היומיים בזמן ההוא: «הצפירה» ו«המליץ» וכלה במכתבים הרבים של ש. הירש, אלעזר רוקח ואחרים לנשיאם של חו״צ ברוסיה, ד״ר פינסקר. עבודתם המחודשת והנמרצה של בני פתח־תקוה הביאה אותם לידי סכסוכים עם שכניהם. ה«רבע», שבני פתח־תקוה שלמו את מחירו, עוד נמצא ברשות הכפרים להיות למרעה לבקרם ובדרכם הם עוברים את שדות־היהודים הזרועים. והיהודים היושבים ביהודיה, בלכתם לשדותיהם, עוברים את שדות הערבים. כמו כן רגילים עדיין רועי הערבים, כי אדמת «אמלבש» – השם הערבי של פתח־תקוה לפנים – הפקר היא, וירעו את בקרם באדמה הזרועה כמו באדמה הבלתי זרועה.

ועוד על דבר אחד לא יכלו הפלחים למחול: על אשר היהודים «ולד איל מות» הללו, לקחו בידם את האת ואת המחרשה אף חשפו זרוע להגן על שדותיהם.

אחרי מקרי התנפלות של הערבים על היהודים ביום, כשהללו הצליחו להניס את אויבם מנוסת בהלה, החליטו לעשות את מעשיהם בלילה ויביאו את עדריהם אל שדות היהודים לרמוס ולהשחית יבולם. אז קמו כעשרה בחורים מבני פתח־תקוה ובראשם סנדר חדד והשני לו בגבורה יהודה ראב, ויצאו בלילה לארוב לרועים ולתפשם.

באמצע הלילה, בלב כפרים ערביים...

באמצע הליל, בלב כפרים ערבים, נלחמו מנין בחורים מישראל עם עשרות ערבים ומסביב אין עוזר. ביחוד הצטינו בגבורתם חדד וחברו יהודה. ולאחרונה גברו הארלים על המצוקים, הרועים נסוגו אחור וינוסו בשבע דרכים ובחורי המושבה לקחו בשבי עשרה חמורים וימסרום לרשות ביפו.

למחר, אחרי שצעירי המושבה הובילו ליפו את החמורים, ובמושבה לא נשארו בלתי אם גברים מעטים, נשים וטף, ויבואו בני יהודיה, כמאתים איש במספר ויתנפלו על

המושבה הקטנה החדשה, הכו את כל אשר מצאו ברחוב, פצעו חמשה אנשים[1], שברו את חלונות הבתים, עקרו אילנות רכים, שנטעו ברחובות, ויתפשו את עדר הבקר ויקחוהו עמהם אל הכפר להובילו ליפו לרשות, לאמר: מצאנוהו רועה בשדותינו...

הדבר נודע ביפו ואנשי פתח־תקוה שבו בחרדה לבתיהם, אך בבואם לא מצאו עוד איש מהמתנפלים ורק ראו את החלונות ואת הדלתות השבורים ואת נשיהם וילדיהם של אכרי המושבה הנתונים בפחד מות.

בהשתדלותם של באי־כח חובבי־ציון והקונסולים שלחה הרשות שוטרים ויאסרו כעשרים איש מאנשי יהודיה ואת עדר הבקר החזירו למושבה.

פרטים מהעתון «החבצלת».

העתון «החבצלת», מד' ניסן תרמ"ו, מביא בקשר עם המאורע את הפרטים האלה:

«אשה אחת מנשי תושבי המושב פתח־תקוה הובאה הנה ביום הששי החולף להרפאות מהמכות, אשר הוכתה בשעת ההתנפלות של ערבי יהודיה על פתח־תקוה, ותמת ביום ההוא שעות אחדות אחרי הובאה הנה. והנה חיש אחרי מותה הודיעו שאריה לממשלה ותשלח את רופא בית מועצת העיר ואחד מפקידי בית המשפט ויבקרוה ויכתבו בספר את האותות אשר מצאו בה וילכו. הרופא אמר אמנם כי יבוא אחרי הצהרים שנית, ויחכו עליו הקברנים שעות אחדות, ובראותם כי יתמהמה והשבת קרוב לבוא, מהרו לטהרה ולהובילה לקברות. וירע הדבר בעיני הממשלה ותפקד ביום הראשון לשבוע הזה להוציא הגויה מקברה ויבואו רופא הממשלה, רופא הצבא ואחינו רופא בית־החולים אשר לשרי בית ראטהשילד, האדון ד"ר שוארץ, ופקידי הממשלה, וינתחו הרופאים את הגויה לגזרים ויוציאו קרביה ומוחה, וימצאו כי היתה האשה חולה גם לפני הוכתה, ומחלתה, מחלת לב ונפוח הכבד, אנושה היתה, אבל המכות אשר הוכתה ואשר אותותיהם נראו בגויתה במקומות אחדים החישו מיתתה. דעת הרופאים נכתב בספר ונחתם מאת הרופאים ופקידי הממשלה, וישולח לבית המשפט ביפו, מקום אשר המכים אסורים שם ונשפטים על מעשיהם הרעים».

מדברי משה סמילנסקי.

«זאת היתה – מספר מ. סמילנסקי – ההתנפלות הראשונה על אחת המושבות והדבר הטיל סערה בחוץ־לארץ ובתוך החוגים המעטים של הישוב, נדמה היה ברגע הראשון, כאילו נפתחה הרעה על הישוב הרך לכלותו בעודנו באבו. היו, אמנם, אנשים מנוסים מבני הארץ, אשר ידעו את מנהגיה ואת דבר הריב והמדנים אשר בין כפר וכפר, והם יעצו לבלי הבהל והתרגש, כי כזאת וכזאת יקרה בכפרים בינם לבין עצמם, ויש ללכת בדרך הרגילה והכבושה בארץ ולעשות «שלום». אבל בני המושבה מרי הנפש חפצו במשפט. הם לא ידעו מה פירושו של משפט בתורקיה.

«הארץ היתה אמנם תחת שלטון תורקיה, אבל למעשה, בחיי יום יום, שלטו שתי משפחות ערביות מיוחסות: משפחת איל־חוסיני ומשפחת איל־כלדי. וריב ומדון, קנאה וצרות־עין בין שתי המשפחות. את אשר תקרב האחת תרחיק השניה. האיל־חוסינים היו משכילים, הכלדים היו קנאים. ויד הראשונים היתה אז על העליונה. ורבים מפקידי הממשלה בירושלים וביפו היו מבני המשפחה הזאת.

«משפחת איל־חוסיני עינה היתה טובה ביהודים, ויקחו את בני המושבה תחת חסותם, ועל כן קמה משפחת איל־כלדי להיות לפה וליד לפלחי יהודיה.

[1] בין הנפצעים שהגן בחרף נפש על המושבה היה גם הרב־האכר א. ל. פרומקין.

כתב התקשרות בין אכרי פתח־תקוה

אנחנו העובדים אשר באמלעביש אשר לפתח תקוה נתאספנו יחד במוש״ק פ׳ אחרי, ד׳ אייר התרמ״ה ונעשינו אגודה שלמה בלב ונפש לענין זה בכל הדברים הנחוצים לתועלת אמלעביש לעשות מעשים בהשכל ובדעת בטיכוס בעלי הרוב ושכל אחד יחוה דעתו חפשי בעניינים העולה לפי דעתו להציע, ואם באולי יגיע לו התרחקות באיזה דלטוריא שיעשה ע״ז לו התרחקות שלא יקבל חלקו בתמיכה מחויבים אנחנו החת״מ אחרי שנדע את האיש הלז מה שבאמת הוא עובד אמתי לשלם לו חלקו מכיסנו ומחלקינו, אנחנו החת״מ באין מגרעת, ולא ננית את האיש הלז להיות נרדף חלילה בשום אופן אם לא שאינו מוכשר לעבודה או שהרוב דעות מאתנו החת״מ יכירו את היחיד הנ״ל שהוא רודף אותנו חלילה, אבל זולת שני הפרטים הנ״ל כל אדם מאתנו החת״מ אסור לעמוד מנגד ומוכרחים אנו כלנו לנכות מחלקינו בתמיכה וקבלנו את הדבר הלז עלינו באלה ובשבועה ובשיעבוד גמור מעכשיו ולעולם, מה שיזכה גם ע״פ הדין, וכאשר יתוספו עלינו חברים הן מיהודיה או ממקומות אחרים יוכלו להיות באגודתינו כפי המבואר בתקנותינו ובאופן שיקבל עליו גם הפרט הזה ויצורף אז אלינו בחוות דעתו אחרי שיקבל הפרט הנ״ל, ולראיה בעה״ח יום הנ״ל נאום החותמים:

נאם ליב ליפשיץ	ונאום מרדכי בר זכרא	ונאום יחיאל לאסבביגל
ונאם ארי ליב פרומקין	ונאום יוחנן בר יוסף יונה פוטערמאן	ונאום יוסף בן משה הלוי
ונאם חיים משה סלאר	ונאום יולא טאמפארנט	ונאום יאודה ב׳ שמואל הי״ו
ונאום משה קפלאן	ונאום סענדר סלאסער	ונאום וואלף לייב גרינשטין
ונאום חנן בן יוסף בורבא	ונאום חיים פיינשטיין	ונאום אלטיר ווינקור
ונאום אברהם ווינקלער	ונאום יהודה ראאב	ונאום משה שמואל ראאב

המשפט נמשך שבועות וחדשים ויאכל הון רב, עד אשר סוף סוף נוכחו בני המושבה, כי עליהם לעשות «שלום». אנשי הכפר ואנשי המושבה זבחו זבחים ויכרתו ברית אחים ביניהם. וככה נגמר ה«משפט».

«ואולם על המושבה הצעירה לא עברו הדברים בלי רושם. האכרים נוכחו, כי בארץ זו, תחת שלטון התורקים לית דין ולית דיין ואם אין אני לי – מי לי? ושורה שלמה של גבורי חיל, החל מסנדר ומיהודה ראב עד אברהם שפירא, ידעו להגן על כבוד עמם והם הוכיחו עד מהרה לשכנים, כי אל הארץ באו להחיותה לא «ולד איל מות», כי אם נכדיהם של המכבים».

פרק כד.

שומרי ומגיני פתח־תקוה

א.

סנדר חדד

מקום מולדתו של ס. חדד. — אביו ומקצועו. — חדד ומעשה גבורתו בימי המלחמה הרוסית־תורכית. — התנגשות בין חדד ובין מחנה ערבים. — מעשה גבורתו של חדד בשעת התנפלותם של ערבים על שדות פתח־תקוה. — מקרה האסון של חדד. — מותו. — קבורתו.

הרבה גבורים ואנשי חיל קמו לה לפתח־תקוה במקרי התנפלות של אויבים קרובים ורחוקים מקרב הערבים, שמותיהם קשורים ומשולבים בהמון ספורי גבורה, המתהלכים לא רק בין היהודים, אלא גם בין הערביים הרחק מעבר לירדן... ואחד מראשוני הגבורים הללו בזמן ובגבורה היה סנדר חדד.

סנדר חדד בא לשבת בפתח־תקוה באחור־זמן קצת, בתקופת הביליסטוקים, ותיכף לבואו התפרסם בגבורתו בשעת התנפלות על ידי «השכנים». כמלאך מושיע הופיע לתושבי פתח־תקוה ומתגרת ידו נחתו כל שודדי הסביבה.

גבה קומה, חסון־גו וזריז תנועה היה נהדר מראהו מדי התפרצו רכוב על סוסתו האצילה, המהירה כחץ, לתוך שורות המתנפלים ומתחיל גוזר על ימין ועל שמאל וכל נשק אין עמו מלבד שתי ידיו הברזל, והשודדים נסים מפניו מנוסת בהלה.

מורגל היה בפיו של חדד: איזהו גבור? זה שאינו פוחד מלספוג מלקות, אבל יודע גם לחלק מלקות, ואת פתגמו — זו תורתו הנחיל לתלמידיו אחריו, וביחוד לגבור פתח־תקוה המפורסם אברהם שפירא.

עיר מולדתו של חדד.

בעירה קטנה קרינקין, ברוסיה, במשפחת בעלי־מלאכה נולד הילד סנדר במזל «גבורה» לאביו הנפח יוסף, ובעודנו נער כבר הצטין בגבורתו, בהטילו פחד על «שקצי» הכפר מדי נסותם להתגרות בו.

כשפרצה המלחמה בין רוסיה ותורקיה לא יכול היה סנדר הגבור מלידה לשבת בחבוק ידים, ולמרות היותו פטור מעבודת הצבא התנדב לעבוד אצל הקבלן הצבאי, ובלבד שיוכל להריח ריח אבק שריפה. הנה עד מהרה הצליח חדד להסב עליו את תשומת לב הקצינים והגנרלים ולהביאם לידי התפעלות באומץ לבו וגבורתו.

וזה הדבר: פעם נפל אחד הקצינים הגבוהים בשבי אל התורקים, והנה כאשר נודע לו לחדד, כי התאמצותם של חבריו הקצינים הרוסים לשחררו היתה לשוא, בא והציע להם כי ימסרו את הדבר לידו בתנאי שיתנו לו שני חילים רוסים, למען עזר לו להוציא את

ראשית מעשה־גבורתו.

זממו לפועל. הקצינים נענו, אמנם לא בלי התול, לבקשתו ונתנו לו שני חילים וסנדר חדד התחפש בבגדי תורקי. והנה ולא עברו ימים מרובים והבחור היהודי הצליח למלט את השבוי ולהציגו לפני חבריו.

ה׳ מ. ליובמן מראשון לציון מספר:

מלחמתו של חדד עם פלוגת שודדים בדוים.

«בין הזכרונות שנשארו חקוקים וחרותים על לוח לבי מהימים הרחוקים־הקרובים, ימי שבתי בכפר «יהוד», על יד פתח־תקוה, בשנות תרמ״ה–ו, מתנוססת אפיזודה מענינת, הקשורה עם אחד מחלוצי פתח־תקוה, שקנה לו שם «גבור ולוחם» בדברי ימי המושבה הראשונים. זהו סנדר חדד הידוע והמפורסם בין הערבים בכנוי «חוג׳ה סקנדר», שהפיל חתיתו על כל הסביבה.

«באחד מימי הבציר של שנת תרמ״ו, נכנס סנדר לביתנו, כדרכו תמיד עליז ושמח, וברצון הצטרף אל החבורה לשתות תה ולשוחח על הא ועל דא. הוא היה אריסו של אחד ממיסדי פתח־תקוה, שטיל, והביא בשבילו מזמרת הארץ, עגלה מלאה ברכת השדה. אחרי שפרק את מטענו והתכונן לשוב לפתח־תקוה, הבעתי לו חפצי להלוות אתו בדרכו חזרה. מובן שהוא נאות לחפצי.

כשזזה העגלה התבוננתי והנה סנדר בוחר לו דרכים עקלקלות, סחור סחור מהדרך הרגילה. על שאלתי לפשר הדבר, באר לי שהוא מסלף דרכו הפעם, מיראה מפני שונאיו, חבר בידואים, האורבים לו בדרך להתנפל עליו ולנקום ממנו נקמת כבודם המחולל על ידו והמכות שהרביץ בם בהתנגשות במקשה הידועה. וזה דבר ההתנגשות:

הבידואים האלה ממדבר באר־שבע ואל־עריש מובילים שנה שנה על דבשות גמליהם אבטיחים מהארץ למצרים. לשם זה חוכרים הם את המקשות מאת בעליהן. באחת המקשות האלה עבר פעם סנדר, כשהוא רוכב על סוסתו המפורסמת כדרך השומרים, שהרשות בידם לעבור בתוך המקשה כרצונם. הבידואים עמדו בפניו מבלי תת לו לעבור. התלקחה תגרה ביניהם ואחד הבידואים הצליף על הסוסה בנבוט שבידו. סנדר הראה להם את נחת זרועו, גזרם במגלבו על ימין ועל שמאל, עלה עם סוסתו על ערמת האבטיחים שהצטברה למטען, רמסם ועשה בהם כלה. והוא יחידי בין עשרות בידואים התגבר ויוכל להם. הבידואים החליטו להתחקות על עקבותיו ולארוב לו בצאתו ל«יהוד» ולהשיב לו כגמולו, להכותו ואולי לרצחו נפש. לא הספקנו לצאת מגדרות הצבר של כרמי הכפר «יהוד», ולעינינו נגלתה להקת אנשים באחד ההרים, אנשים המסתכלים בנו ואורבים את צעדינו. פתאם נשמע קול ענות פרא, האנשים התגלשו מההר כשכתנותיהם מתבדרות ברוח, ושערות־ראשיהם השחורות כלילה פזורות, והם רצים ישר נגדנו, כשהם מזויינים בנבוטים. הבינותי תיכף שאלה המה הרודפים את איש חרמם, בחפצם לכלות בו חמתם. סנדר הטה את סוסיו לדרכים בלתי סלולות, הצליף עליהם בחמת רוח, והם רצו כמשתוללים, עלו הרים וירדו בקעות. מעשה־נס שלא הושלכנו מתוך העגלה.

«סנדר פקד עלי להשתמש בלי מורך באקדח בשעה שיתקרבו הרודפים אלינו. הסוסים גמאו ארץ, נשאו בסערה, אבק התרומם מסביב לעגלה ויכס מאתנו את עין השמש. בתוך ענן האבק ראינו את רודפינו כצללים מרקדים. פניהם כחיתו טרף, עיניהם יצאו מחוריהן, חורקים שניהם הלבנות, ומפיהם יז קצף. צועקים, רועשים, מיללים ומקללים ורגליהם כאילות. מכעס וקצף קרעו את כתנותיהם על בשרם ונשארו ערומים כיום הולדם.

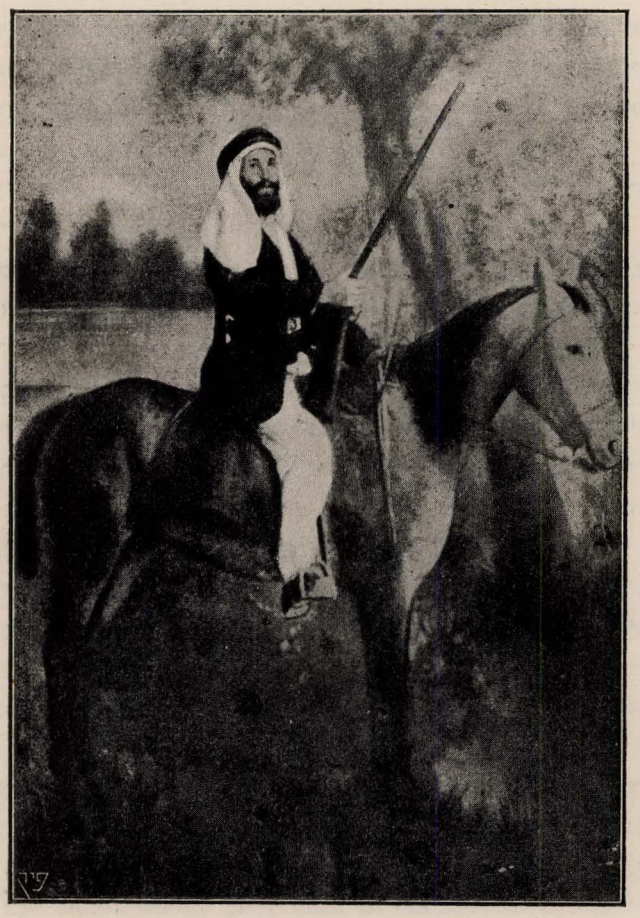

סנדר חדד

צנומים, שחומים וחשופי שת, נדמו לגורילה ואורנגוטנג. בהתקרבם אלינו התחילו זורקים את נבוטיהם עלינו. אבל רובם עפו כחצים ממעל לראשינו, ואחדים נפלו על ידינו בעגלה ולא פגעו בנו. השתמשתי באקדח, אבל, מעשה שטן, האקדח לא מלא את תפקידו. מרוב פחד ורעידת־ידים לא ירה. הדבר הזה עוד הגדיל את משובתם. אחדים מהם השיגונו וחפצו לתפוש בסוסים ולהעמידם, אבל סנדר שכל את היצול והמושכות ימינה ושמאלה, והכה במתנפלים, הפליא לכון ישר ללבותיהם ולראשיהם, ומתגרת ידיו התגלגלו כתפוחים והעגלה עברה עליהם, עבר ורמס ורסק איבריהם.

«המלחמה ארכה כשעה, אם כי הסוסים רצו כברקים. על ידי קפיצות סגסגיות, כדי להלאות את המתנפלים ולהטעותם, ארכה הדרך. הסוסים התכסו זעה וקצף לבן, נשמו בכבדות. סוף סוף הגענו לפתח־תקוה. כעל כנפי רוח נשאנו ברחוב והסוסים עמדו על יד ביתו של סנדר. אחד הסוסים נפל מיד, נפח רוחו עוד טרם שפתחו את הרתמות. סכנו את נפשותינו ע״י הדהרה הזאת כשחרב דומוקלס היתה תלויה ממעל לראשינו. נצלנו ממות רק הודות לנהג־האמן, שהפליא לעשות ברוח שוקטה בלי מורך ופחד.

«הבידואים מוכים ופצועים חזרו לערבות המדבר, מבלי שנקמו באיש חרמם. בין אהלי קדר התפשטה אגדה מלאה אימה מסטרית על הגבור היהודי, שגלל חרפת «ולד אל מות» מעל היהודים המוזרים, שבאו מעבר לים לרשת אדמת אבותיהם».

מלחמתו האחרונה של חדד.

פעם בשבת, כשכל תושבי המושבה עמדו עטופי־טלית בבית־הכנסת והתפללו, התפרץ לתוך המושבה שיך אחד עם שודדיו ושלח את בהמתו לשדות היהודים, אכלו, רמסו והשחיתו את תבואתם. כשנודע הדבר לסנדר, מהר למקום המעשה וחיש קל עלה על הסוסה שרכב עליה השיך וחלק לו מכה, עד שזה נפל שדוד לרגליו. ויהי בראות הבידואים את אשר עולל חדד לשיך שלהם, וישתערו עליו ויחלו להכותו באלות העבות שבידיהם. ואולם סנדר, שלא רצה להוציא את טרפו – השיך מידו, נבצר ממנו להגן על עצמו מפני אויביו ומהמכות הקשות שקבל מהאחרונים לקו ריאותיו ומאז חלה והתהלך על משענתו במושבה.

יתכן, שגופו המוצק היה מתגבר על חליו והיה מחלים, אלמלא האסון שקרהו אחרי כן, וזה הדבר:

בנסעו פעם בימי מחלתו לסייר את מושבות יהודה, בהיותו בדרך גדרה ובאר־טוביה, נהפכה עליו העגלה וכעבור שעה קלה מת מתוך מכאובים איומים בבאר־טוביה.

* * *

המושבה באר טוביה, שהיתה עדיין קטנה אז ולא היה לה בית־קברות משלה, רצתה על ידי קברו של הגבור היהודי סנדר חדד להקים לה בית־קברות. אולם כשהגיעה לפתח־תקוה הידיעה המחרידה על מות גבורה, מהרו אברהם שפירא ודב נוביק לבאר־טוביה והוציאו את גופו של חדד בעל כרחם של אנשי באר־טוביה והביאוה לקבורה בפתח־תקוה, המושבה, שעליה מסר חדד את נפשו.

ת נ צ ב ״ ה .

ב.

מנדל קופלמן

שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו. – בריחתו ברגל מבית הספר לגדות הירקון, להיות בין בוני המושבה. – מ. קופלמן בתור שומר ואכר. – קופלמן בפריז בבית הברון ויחסו של האחרון אליו בשל מעשי גבורתו. – עבודתו הפוריה של קופלמן בגאולת הקרקע.

מנדל קופלמן, למרות עזבו את המושבה זה רבות בשנים, ראוי הוא שידובר עליו בספר־היובל של פתח־תקוה כעל אחד מגבורי המושבה ומגניה.

מנדל קופלמן נולד לאביו ר׳ אברהם בכ׳ טבת תרכ״ו בעיר סלונים. ימי ילדותו עברו עליו כעל כל ילדי ישראל ב«חדר» המסורתי. כשמלאו לו תשע שנים, החליטו הוריו, שראו בו סמני «עלוי», לשלחו לישיבה שבירושלים, בכדי שיתקין עצמו להיות מורה־הוראה בישראל.

בבוא מנדל לירושלים נכנס לישיבתו של ר׳ זרח ולמד שם עד היותו ל«בר־מצוה». בימים ההם החלו רוחות חדשות מנשבות בירושלים. חברת כי״ח פתחה בתי־ספר בא״י להשכיל את ילדי ישראל וללמדם לשון וחכמה. והילד מנדל, שלבו היה ער לכל דבר תורה וחכמה, עזב את הישיבה ועבר לבית הספר של כי״ח, שעמד אז תחת השגחתו של ה׳ נסים בכר. מעשה נועז כזה, שיעזוב יהודי את למודי הקודש שבישיבה ויצא ל«תרבות רעה»—ל«שקולעס», היה חזון יקר בימים ההם. הרבנים נזדעזעו לשמע ה«שערוריה» הזו והטילו חרם על משפחת קופלמן.

אותו זמן (שנת תר״מ) נקנה שטח האדמה השני על יד פתח־תקוה וגם אביו של מנדל היה בין הקונים. כשנודע לו למנדל דבר התאחזותו של אביו בפתח־תקוה, לא הלך עוד לבו אחרי הלמודים והחליט להיות בין הכובשים והבונים. ובבוקר לא עבות אחד השליך אחרי גוו את ספרי הלמוד וברח ברגל לגדות הירקון לעבוד את אדמת אביו.

קופלמן בורח מירושלים לגדות הירקון.

כשנאלצו המיסדים הראשונים, מפני המחלות שהתפשטו בפתח־תקוה, לעזוב את המושבה ולחזור לירושלים, לא הצטרף מנדל אליהם, אלא הלך למושבה החדשה שנוסדה אז, לראשון־לציון, ועבד בה כשכיר יום.

אחר זמן מה, כשהחלה שוב תנועת־בנין בפתח־תקוה, חזר אליה מיד ונהיה לאחד ממקוממי הריסותיה. מנדל היה בזמן ההוא הרוח החיה בכל עניני המושבה, החל מתנועת־הבנין וכלה בשמירה והגנה. הוא נבחר אז לראש השומרים וכהן במשרה זו הרבה שנים, וכל הזמן נלחם בגבורה נפלאה נגד ההתנפלויות התכופות והבלתי־פוסקות של ה«שכנים». מנדל קופלמן, שהיה שקוע ראשו ורובו בעניני הגנה ושמירה, לא הסיח בכל זאת את

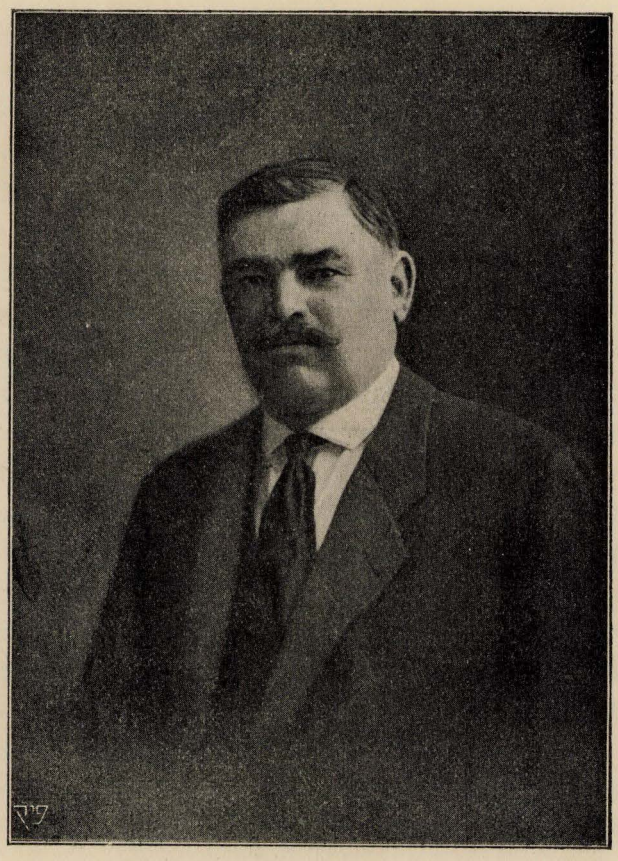

מנדל קופלמן

דעתו גם מיתר עניני המושבה, ותהי ידו האחת עושה במלאכה והשניה אוחזת בנשק.

מנדל קופלמן היה מפורסם לשבח על מעשי תקפו וגבורתו לא רק בין היהודים, אלא גם בין הערביים שונאיו. ערביי הכפר «אמלבש», שעינם היתה צרה בפריחת המושבה היהודית, התנכלו תמיד להחריבה. וכשלא יכלו להוציא את זממם זה לפועל היו משתדלים מדי פעם בפעם להסב היזקות שונים למושבה ע"י סתימת חריצי־התחומין וגנבת אבני הגבולין ועוד מעשי «להכעיס» כאלה. כשראו, שהיהודים אינם טומנים ידם בצלחת ומשיבים להם כגמול ידם, חשבו ומצאו כי אין טוב בשבילם מלהתנפל על המושבה בשבת, בהיותם בטוחים, כי יהודי פתח־תקוה חרדים הם ולא יתקוממו נגדם מפני קדושת היום. ולמרות שנים־שלשת נסיונותיהם הראשונים בכוון זה, שלא הצליחו, לא נמנעו בכ"ז מלחזור ולנסות. והנה בשבת אחת פשטו בשדות היהודים ובקול תרועה ויריה התחילו עולים על המושבה. הדבר אך נודע למנדל קופלמן והוא מהר על סוסתו, עלה לשדה בכדי לתור את כחית האויב, ולמען קדם את פני הרעה מהר ושב מן השדה, פרץ לבית־הכנסת בדרישה להפסיק את התפלה ולצאת מזוינים לקראת השונא. דבריו, שנפלו כרעם על המתפללים, העירו בהם רוח גבורה וכלם יצאו כאיש אחד ערוכים לקרב והניסו את האויב מנוסת מות.

קופלמן בתור מגן על המושבה

מאז ידעו הערבים כי כל נסיון של התנפלות מצדם אפילו בשבת, סכנה נשקפת ממנו לחייהם ועליהם להיות זהירים.

אחרי שנים אחדות, כשלרגלי מעשה גבורה קונדסי – חלה מנדל קופלמן ונזדקק לעצתם של רופאי פריז, היה אחד מבאי ביתו של הברון ונתקבל תמיד על ידו בסבר פנים ובחביבות יתרה, כשהוא מציגו לפני אורחיו ומכיריו ומספר בשבח גבורתו[1].

לפני עשרים שנה בערך עזב מנדל קופלמן, מסבות שונות, את פתח־תקוה, התישב ביפו והודות לקשריו עם אפנדים רבים התחיל לעבוד על שדה «גאולת הארץ» ונהיה לאחד המתוכים הראשונים והחשובים בעניני קנית קרקעות של חברת «גאולה» ועוד חברות שונות.

מקניות הקרקע שנעשו על ידו בזמן האחרון יש לציין את «רמת־גן», «בני־ברק», «מרכז מסחרי», «בית וגן» הקרקעות השייכות לחברת «גאולה», ועוד שטחי אדמה בשביל חברות שונות.

---

[1] בשעת סיורו של הברון את מושבות יהודה טבעה עגלתו בדרך מפתח־תקוה לזכרון־יעקב, ומנדל קופלמן היה אחד מבחורי המושבה בני־החיל שהטה עמם את שכמו והעלה את עגלתו של הברון.

ג.

אברהם שפירא

שנת הולדו.–הוריו של א. שפירא.–עליתה של וקנתו באנית מפרש לא"י.– עליתה של משפחת שפירא לא"י. – חנוכו של א. שפירא. – התאחזותו של אבי שפירא על אדמת פתח־תקוה. – מעשה גבורתו הראשון של א. שפירא מסופר על ידי עצמו. – א. שפירא מטיל חתיתו על ערבי הסביבה. – שפירא בתור מורה־דרך לעסקנים ציונים אל עבר הירדן מזרחה. – א. שפירא בתור מתוך ושופט בין הערבים. – מלחמתו עם מחנה בדוים־שודדים. – שפירא בתקופת המלחמה העולמית והתנגשותו עם חסן־בק.– א. שפירא בתור שומר ראשו של ד"ר ויצמן.–השתתפתו של שפירא במאורעות מאי.

תולדות חייו כבירי העלילה של אברהם שפירא – שומרה ומגנה הנאמן של פתח־תקוה אינם, בעצם, אלא תולדות חייה של המושבה, באופן שלפרוט את כל פרשת מעשיו הנועזים של גבור לוחם זה – משמע לחזור על חלק הגון מפרטי עליותיה, ירידותיה, כשלונותיה ונצחונותיה של המושבה.

אברהם שפירא נולד לאביו יצחק צבי בג' תשרי תרל"א בכפר מיכילובקה, פלך טַבריה, פנה מוקפת מראות טבע נהדרים, שכל כך הרבה לשיר ולתאר אותם המשורר שאול צ'רניחובסקי, – אף הוא יליד הסביבה ההיא.

אביו של אברהם שפירא, יצחק צבי, סוחר אמיד ואדם ישר, היה אהוב ומכובד מאד על אכרי הכפר ודבריו היו בעיניהם קודש. יצחק צבי היה נצר ממשפחת תורנים חשובה, ששלשלת היוחסין שלה מונה ארבעים ושנים רבנים. יצחק צבי היה הראשון ששנה מהמטבע שטבעו אבותיו ולא שמש בכסא הרבנות, כי אם בחר בהויות העולם, המקרבות, לפי דבריו, את האדם לתכלית הנרצה יותר מהרבנות...

אמו של אברהם, ביילה, היתה אשת חיל ואחת הנשים הצדקניות, שדאגה תמיד לגורלם של קשי־יום, אלמנות ויתומים שבמקום מולדתה, ושבעתים הגדילה לעשות בהושטת עזרה לנדכאים בא"י, כעדותו של «קונטרס» ישן נושן בפ"ת.

מעשה בפרופ' הרמן שפירא.

ממשפחת שפירא יצאו כמה גדולים ומלומדים לעם ישראל כגון הפרופ. הרמן שפירא ז"ל (אחי אביו של אברהם), מיסד הקרן הקימת וראשון החולמים חלום המכללה העברית בירושלים. אברהם מספר, שכשיצא הרמן שפירא, שהיה הסטודנט הראשון בגלילם, להשתלם, קמו אביו של הרמן, הוא זקנו של אברהם, וקרעו עליו «קריעה» וישבו «שבעה» וספדו עליו כספוד על מת.

היות שבמיכילובקה לא נמצא אז אלא כמנין יהודים, עמד יצחק צבי, בהמלאות

בילה שפירא

נולדה בשנת תקצ״ה, נפטרה בפ״ת ג׳ כסלו תרע״ד

(בהיותה בת 79)

לנער אברהם שש שנים, והעתיק את מגורו לעיר טַקמַק, בכדי שיוכל לחנך שם את בנו חנוך יהודי והכניס את בנו אברהם עם שאר ילדיו ל«חדר», ששם למד עד מלאות לו עשר שנים.

אותו זמן החליט אביו, שהיה חדור רעיון «שיבת ציון», לקיים הלכה למעשה לעלות לא״י ולעבוד את אדמתה, כי רק בדרך זו של עלית יהודים לא״י והתאחזותם בה על ידי עבודה ויגיעה ראה יצחק צבי פתרון לצרת היהודים ותקוה לתחית העם והארץ.

עליה באנית־מפרש לארץ ישראל.

עליתה של משפחת שפירא חלה בשנת תרמ״א, אולם אברהם שפירא רואה את התקשרותה עם הארץ לא מזמן עליתו שלו, אלא מזמן עלית זקנתו «דרַזְ׳נה», שעלתה לפני שמונים שנה בערך באנית מפרש לא״י על אף סכנת־הנפשות שהיתה כרוכה בהפלגה מעין זו במרחקי ימים, כי אניות קיטור בדרך לא״י היו עוד חזון יקר בימים ההם.

כשבאה משפחת שפירא ארצה ישראל לא היו עדיין מושבות בארץ, והמושבה היחידה פתח־תקוה היתה בחורבנה. לכן החליט אביו של אברהם להשתקע לע״ע בירושלים עד «שירחיב». הילד אברהם התחיל ללמוד ב«חדר» ואביו הוסיף לחלום ע״ד התישבות חקלאית.

בזמן ההוא הוצעה לקניה אדמת «עין קרא», היא ראשון־לציון כיום; בין ההולכים לתור את האדמה הזו היה גם יצחק צבי. אבל אדמת החול של עין קרא לא משכה את לבו ולא השתתף בקניתה. בתקופה זו החלה פתח־תקוה להתנער משפלותה ומחרבנה, והמיסדים הראשונים הציעו לאביו של אברהם לקנות חלקת אדמה במושבה זו. האדמה הפיקה רצון ממנו והוא קנה לו אחוזה בתוכה, וכשנקנתה אז אדמת הכפר יהודיה היה שפירא הראשון שבנה את ביתו עליה ולא חשש להתנפלות. והנער אברהם, שהתנכר כבר אז בתעלולי גבורתו, מצא לו באדמת החול של יהודיה מקום להתגדר בו ולהראות את כחו במלחמתו עם הערביים, ועד מהרה נתפרסם ביניהם כגבור.

והרי מקרה אחד ממעשי גבורתו, בלחמו עם מחנה ערבים, מסופר על ידי בעל הדבר עצמו:

«... כשהקדחת הציקה לנו וגזלה מאתנו את כל כחותינו, באין כבר יכולת לסבול יותר, החליטו המתישבים על פי יזמת ה״ר יואל משה סלומון ור׳ דוד גוטמן ז״ל להעביר את האנשים אל אדמת יהודיה. עשרים וחמש משפחות התישבו שם. בבקר בבקר היו הולכים לקרקעות פתח־תקוה לעבדם, ולפנות ערב היו שבים ליהודיה. אחר שההליכה ברגל פעמים ביום הכבידה עלינו מאד, היינו שבים ליהודיה רק פעם בשבוע בכל ערש״ק.

מעשה גבורתו הראשון של שפירא.

«בינתים לא חדלה המריבה עם הערבים, שהיו ממשיכים לרעות את עדריהם בשדותינו ומגיעים עם בהמותיהם עד הבתים. אנחנו עבדנו, השקענו עמל רב, והם החריבו והרסו את הכל. עד כמה שלא השתדלנו לבא אתם בדברי כבושין ולהסביר להם שהאדמה היא קנינו, אנחנו המעבדים אותה וכל מה שעליה שייך לנו — והם בשלהם: מרעה בשביל בהמות «הדא מן אללה»! ועשו את שלהם. הם לא יכלו להבין אז אחרת. בלילות לא היינו פושטים את בגדינו, בכל רגע חכינו להתנפלות, בהיותנו מוכנים להגנה.

«ואני אז ילד כבן ארבע־עשרה, עד כמה שלא הרגשתי, כמובן, אהדה יתרה לערבים בעד מעשיהם אלה כשלעצמם — עוד יותר לא יכולתי לסלוח להם את הבוז והבטול מצדם בכלל כלפי ה«יהוד»: «יִלַעַן דינַק, כַּפר, נוצרני, יהוד, שיכנז חַנְזיר!» זה היה הפתגם המעליב כלפינו. כל דמי הצעירים רתחו בי בשמעי בכל פעם את המימרא הזאת מפי ערבי, לא מצאתי לי מנוח, מאסתי בלמודים, לא יכולתי לשבת בית, לא מצאתי מרגוע

אברהם שפירא

בלילות, רק דבר אחד מלא את לבי: נקם! נקם! בעד הכנויים המחפירים הללו. ויום הנקם בא, הגיע הרגע המאושר, שבו שכחתי את עצמי, הפקרתי את חיי והתנפלתי לתוך סכנת מות ובלבד להציל את כבודי, כבוד ה«יהוד» המחולל.

«זה היה באחד מערבי ימי השבתות, התחילו אז לבנות את רחוב «חובבי ציון» והתכוננו לשוב ליהודיה. פתאם נפוצה שמועה שהערבים התנפלו על אחדים משלנו על הגבול שעל יד ואד אל עסל (גיא הדבש – בני ברק). לא חשבתי הרבה, תפשתי מקל עבה ביד, התגנבתי מעיני הורי למקום ההתנפלות. מצאתי שם יהודים אחדים ומספר ערבים פי חמש. בידי היהודים לא היה נשק, ורק בידי יהודה ראב היה אקדח, שגם הוא נתקלקל לרגע ולא ירה כלל. היהודים הגנו על עצמם וכל מטרתם היתה להתקרב אל גבול המושבה. פתאם נפל האקדח מידי ראב על הארץ. התכופף ראב להרימו ואחריו התכופף גם השומר הערבי של המושבה ובאותו רגע הכה אחד המתנפלים על ראש השומר והוא נפל מת מיד. המאורע המעציב הזה, צעקותיהם של הערבים: «עליהם! עליהם!» ויללת נשיהם וצפצופן המיוחד הכניסו ערבוביה בשורות היהודים והם היו מוכרחים לסגת אחור. על שדה המלחמה נשאר רק ר׳ אלתר וינקליר ז״ל. במקל ביד התאבק עם האויב. אני חשתי לעזרתו של ר׳ אלתר ובמקלי העבה חלקתי מכות לערבים. כל תקותנו היתה להרויח זמן עד שיבואו מהמושבה לעזרה. בינתים נשבר מקלי ונשארתי בידים ריקות. בראותי שר׳ אלתר כבר עיף ופצוע וכחותיו עוזבים אותו, חטפתי את מקלו מידיו והמשכתי את ה«עבודה». לא עברו כעשרה רגעים והנה ראיתי את עצמי לבדי בלי ר׳ אלתר מוקף ערבים מכל צד. אחד כונן את רובהו וירה בי – חנה נשאר עד היום הסימן של הכדור הראשון שפגע בי על אדמת א״י – ובדברו מפשיל המספר את שרוולו וחריץ נראה על ידו השמאלית.–בינתים התקרבו אלי המתנפלים – ממשיך המספר – והערבי שירה בי בפעם הראשונה ממלא במהירות את רובהו לירות בי בפעם השנית. ראיתי שרגעי ספורים. באין אונים נפלתי על הארץ, מחי נתבלבל ורק רעיון אחד היה לנגד עיני: מות! מות! באותו הרגע יצא משורת הערבים זקן אחד ובקול נמרץ פנה לחבריו: אל נא, גבורים ערבים, אל נראה את גבורתנו על נער יחידי בשדה! אל תשפכו את הדם הזה, דם ילד גבור שבמקל בא לקראתנו! הבו גודל לנער הזה, כי גבור הוא! בתוך כדי דבור השליך עלי הערבי את העביה שלו–ונצלתי...»

והנער הקטן הזה נעשה ברבות הזמן לגבורה המפורסם ולשומרה ומגנה של המושבה.

אברהם שפירא או «שיך אברהם מיכו» כפי שקוראים לו הערבים, נושא את כובד האחריות שבתפקידו בשלוה והשקט ובלי שמץ של התגנדרות, כיאות לגבור באמת.

למרות שהשמירה על המושבה היא קשה מאד, בהיות שטחי אדמתה רחבים ומפוזרים בפנות שונות, הנה הצליח שפירא להפיל את חתיתו על כל ה«שכנים» והם חלים ורועדים לשמע שמו. גנבה כי תקרה בפתח־תקוה או במושבה אחרת, וקראו לאברהם שפירא, והוא, חזקה עליו שימצא את הגנב.

מלחמתו של שפירא עם שודדי הכפר «ג׳בל גסיה».

בתור גבור לוחם הראה שפירא את כחו במלחמתו עם השודדים המפורסמים של הכפר «ג׳בל גסיה» שעל יד חברון. השודדים הללו התנפלו פעם על העדר של פתח־תקוה וגזלו חלק ממנו וברחו לכפרם. אברהם שפירא כמומחה להתחקות על שרשי רגליהם של פראי אדם אלה, לקח אתו את חניכיו, חמשה שומרים ערביים, והלך בעקבות השודדים עד שהביאוהו

רגליו לכפר «ג'בל גסיה». ויהי בראות השודדים כי נגלו עקבותיהם, הרימו קול צעקה «דז'י־י־נס» כלומר, «הצילו, מתנפלים עלינו». לקול צעקותיהם נזעקו כל השודדים על סוסותיהם והמלחמה נטושה ביניהם ובין קבוצת שפירא. תחת ברד של כדורים נלחמה הקבוצה הקטנה עם המון השודדים הפראים, שנהירים להם שבילי הסביבה עם מערותיה, נקרותיה וסעיפי סלעיה, במקום שכה נוח להסתתר ולירות מתוכם על השונא, בעוד שלעצמם לא יאונה כל רעה.

אחרי התאבקות קשה, שנמשכה כמה שעות, הצליח שפירא על ידי תנועה זריזה מיוחדת להבקיע לו דרך לתוך מחנה השודדים, שכתרוהו וחסמו לפניו את הדרך, והוא יצא בשלום יחד עם עוזריו.

סוף דבר היה שהשודדים, מתוך הערצה לגבור היהודי מנצחם, השיבו בעצמם את ה«גזלה» לפתח־תקוה.

אני לא אשוב הביתה עד אם אמצא את קבוצת הרוצחים.

«בהודע לי – מספר שפירא – כי בדוים התנפלו על פנחס מאירי עם בני לויתו, בדרך בין קלקיליה וזלזיליה, יצאתי בלוית רוכבים אחדים להצילם. בבואנו אל מקום המאורע, מצאנו את הנוסעים, כשהם פצועים ובמצב קשה ביחוד נמצא פנחס מאירי. אחרי ששלחנו את הפצועים אל המושבה, אמרתי לרוכבים שנמצאו עמדי: «הרוצה לשוב–ישוב, אני לא אשוב לביתי עד אם אמצא את הרוצחים». נשארנו עם חמשה רוכבים, שיחד בלינו כל הלילה בחפוש עקבות השודדים ורק עם אור הבוקר הצלחתי לגלות עקבותיהם. מיד שבתי הביתה ומסרתי את רשימת שמות הרוצחים למשטרה.

נעלם בעצם היום

«לפני עשרים וחמש שנים – מוסיף שפירא לספר – וגיסו של הרב ר' אברהם ירמה יחד עם עגלון ערבי היו מובילים זבל לכרמו של ר' אברהם שמעון. והנה פעם לפנות ערב בא אותו עגלון לביתו של א. ש. ירמה ומספר לזה, כי הוא השאיר את גיסו אצל ערב גֻ'רַמְנֶה ובשובו אחר הצהרים, שוב לא מצאהו, גם חזר וסבב אחרי כן בכל הסביבה וחפשהו עד עצם ערוב היום, וגיסו איננו... קמה בהלה במושבה. אותה שעה אני נמצאתי בשדה. כשחזרתי למושבה ונודע לי דבר המאורע, מיד עליתי על סוסתי, ובלוית רוכבים אחדים יצאנו לבקש את האבוד. עברנו בכל המקומות שהיה רגיל להזדמן שם לרגלי ענייניו, ואולם איש מהנשאלים על ידינו לא ראהו. הרוכבים שנתעייפו רובם חזרו אל המושבה, ואני נשארתי רק עם ארבעה רוכבים, בהחליטי, ויהי מה, למצוא את האבוד, ואם מת הוא – להביאו לקבר ישראל.

מצאנוהו בנהר לא הרחק מכפר מיר.

«כשנתעורר בנו החשד, שאולי רצחוהו והשליכו את גויתו לירקון, מיד התפשטנו והתחלנו מחפשים אותו במים לכל אורך הירקון, החל מראש־אל־עין עד טחנתו של שיך אבו־רבח. לא מצאנוהו. כעבור זמן־מה, אחרי שבני לויתי הספיקו קצת לנוח, צויתי עליהם לשוב ולצלול במים אולי בכל זאת ימצאוהו. והנה בשתים אחרי הצהרים מצאנוהו בנהר לא הרחק מכפר מיר. הודעתי את הדבר לפתח־תקוה. מיד באו בני המושבה ועמם פקידי הממשלה, לקחו את גוף הנרצח אחרי שבדקוהו בו במקום, והביאוהו למושבה. ואני נשארתי שם, בהחליטי למצוא את עקבות הרוצחים. מובן שלפנות ערב גליתי עקבותיהם ומיד מסרתים למשטרה.

«לדאבוננו – מעיר שפירא – לא הצטין אז בית־המשפט התורקי במדת הצדק כלפי היהודים, ודן את הרוצח רק לשלש שנים עבודת פרך.

«ושוב מאורע – מה רבו, ידידי, המאורעות, שהיו נקרים אז באותן הדרכים השוממות והמופקרות, וגם בתוך המושבה עצמה. זוכר אני... הדבר היה... (אין שפירא נוהג לרשום את מאורעותיו בפנקס מיוחד לכך, «הכל, אומר הוא, כשהוא משים אצבעו על מצחו, רשום ומסודר כאן, צריך רק לחשוב קצת»...) כן, נזכרתי, הדבר היה בשנת תרנ״ה, באחד מערבי אלול, בשעה תשע וחצי בערך, ולמושבה נכנסו ארבעה רוכבים ערביים. רגעים אחדים אחרי כניסתם למלון כץ פרצו שתים שלש יריות ואחריהן קול זעקה. אותה שעה נמצאתי בבית הסמוך של אחד מידידי כשאני עסוק עמו בשיחה. מיד פרצתי חיש החוצה, והנה הרוצחים לקראתי. אני רק הספקתי להפליט מפי: «מה זאת?» והנה נצנץ שביב אש... ואני, כדרכי במקרים כאלה, הפלתי את עצמי ארצה, להשתמט מהכדור, אך הנה לא עברו רגעים מועטים – ושוב יריה. הכדור פגע בקצב ר׳ שמואל יעקב רוזנטל, שיצא באותו רגע מביתו של הרב אורלנסקי כשהוא מחזיק בידו ריאה, ומיד נפל ארצה מת.

«לקול היריות הופיעו רוכבים אחדים מבני המושבה ויחד עמם יצאתי גם אני, רכוב על סוסתי, לרדוף אחרי הרוצחים, שהספיקו בינתים להמלט מהמושבה.

«סוסתי, בהיותה קלה וזריזה מחברותיה, הקדימה את יתר הרוכבים, וכעבור רגעים מספר והנה נגלו לעיני על פני האופק, שהואר עם עלות הירח, צללי שני הרוכבים. הכרתים, הפניתי סוסתי ימינה, כדי לחתוך להם את הדרך ולהשיגם. המה אך הרגישו בי, ומיד התחילו יורים עלי, כשאני גם מצדי עונה להם ביריות באויר, כדי להפסיק בריחתם. אותה שעה, ואחד הכדורים, שהיה מכוון בדיוק אל לבי, קלע אל ראש סוסתי שזקפתהו באותו רגע ועל ידי כך הצילתני ממות ודאי. כשהשגתים, פקדתי עליהם לחזור מיד אל המושבה. הרוצחים לא נשמעו לי. מצב הרגע לא הרשה לי למלא את רובי כדורים ומשום כך התחלתי משתמש ברובה בתור נשק קר. במכה אחת בקת הרובה הפלתי את האחד מסוסו ארצה ואחריו – את השני, שעל ידי מכה הגונה על גלגלתו «נפצע» קנה רובי... מתוך קריאת «אללה הוא אקבאר» נכנעו שנים הרוצחים לרשותי. אולם בו ברגע השיגונו יתר הרוכבים מהמושבה, שאחד מהם קרא אלי: «התדע את מי אתה מכה?» כי המוכים היו ממשפחת עבד־אל־האדי המיוחסת.[1] – רוצחים, שופכי דם יהודים הם – עניתי – איני רוצה לדעת מי הם, אם כי מכיר אנכי לא רק את האנשים אלא גם את סוסותיהם, וגם סופך אתה יהא כסופם של אלה, אם רק תעיז עוד רגע אחד להפריעני!...

«את הערביים המוכים הכנסנו אל המושבה ומסרנום אחרי כן למשטרה.

«לאחר זמן תפשה הממשלה גם את יתר שני הרוכבים, אבל בהיותם כלם מהיחסנים, דנה אותם הממשלה רק לארבע שנים מאסר».

בשובה ונחת שוטפות מלותיו, כשמקטרתו הנעוצה בין שניו, מעלה, אגב שיחו, שפע של עגולי עשן כחלחלים והוא עצמו, מצמץ בעיניו הקטנות, התכולות־בהירות, וחיך מין חיוך חכלילי־מבויש, המשוה לשרטוטי־פניו החדים־אמיצים ולקומתו, שגבהה בולט ונכר גם בשבתו, – איזה רוך רומנטי מיוחד, ודומה כאילו לא על עצמו מספר המספר, אלא

על פני האופק שהואר עם עלות הירח, נגלו לעיני צללי שני הרוכבים.

[1] משפחת עבד־אל־האדי פנתה אחרי כן אל המושבה בהצעת שלום, כשהיא נכונה לשלם אלף נפוליון זהב למשפחת הנרצח. ואולם המשפחה העניה דחתה מעליה בשאט נפש הצעה פראית זו של כופר דם אביהם הנשפך.

על מישהו אחר, על תעלוליו ומעשיו של אחד בן־חיל, תעלולים ומעשים, שאכן ראויים היו, לפי דעתו, וגם נחוצים מאד לשעתם.

אברהם שפירא לא ידע כל מורך ופחד גם מפני הפקידים העריצים של הממשלה התורקית, שלטשו את עיניהם בימי המלחמה על פתח־תקוה.

הימים ימי חסן־בק, הקומנדנט העריץ של יפו והסביבה, שהוציא אז פקודה, כי כל מושבות יהודה יתפרקו את נשקיהן ויביאום לבית הנשק של הממשלה. ביחוד היתה דרישתו מכוונת לאברהם שפירא, שהיה שומרה של פתח־תקוה, אשר נחשבה למחסן הנשק בעיני חסן־בק. אולם אברהם שפירא בפקחותו המעשית ובידיעתו הרבה את נמוסי הפקידים התורכים, הצליח לצאת בשלום מצפרני חסן־בק ומענין ביש זה בכלל...

שפירא תובע עלבונן של בנות ישראל.

אך חסן־בק לא נרגע. הוא חפש לו אמתלאות חדשות להצר ליהודים וביחוד נתכון משום־מה להשפיל את כבודו של אברהם שפירא. ופעם בשעת שיחה עם האחרון, בנוכחותם של חשובי הערבים הנוצרים, הפליט איזו אמרה בגנותן של בנות ישראל, בדעתו שבזה יעליב את אברהם שפירא וישפיל את כבודו.

«פגיעתו הפתאומית של חסן־בק בכבוד בנות ישראל – מספר אברהם שפירא – קשורה בענין הצנורות, שהוא דרש מפתח־תקוה. והשתלשלות הקטטה כך היתה: כשפקד עלי בשם הנהלת הצבא להמציא לו שלשת אלפים מטר צנורות, שאלתיו תיכף, אם זוהי דרישה רק מפתח־תקוה או מכל מחוז יפו. תשובתו היתה: מכל מחוז יפו. אז אמרתי לו, שפתח־תקוה מוכנה לתת את חלקה באופן יחסי. אבל הוא הזדרז להעיר שחוץ מפתח־תקוה אין למצא צנורות בכל מחוז יפו. ובזה החל הסכסוך.

«אחר־כך הזמין אליו את כל המוכתרים של מחוז יפו (יהודים, מושלמים ונוצרים) ובתוכם גם אותי ואת מר פנחסביץ. הוא פנה לכלנו בשאלה כללית אם יש צנורות ברשותנו, אבל תוך־כדי דבור הוסיף: אני יודע אמנם שאין לכם צנורות, אבל לפי דברי איברהים מיכה אפשר למצא צנורות בכל פרדס ופרדס. המוכתרים הבינו את הרמז והתחילו להשבע פה אחד שאין במקומותיהם אפילו צנור אחד... אז פנה אלי והתחיל בצעקות:

– היודע אתה, איברהים מיכה, שמצב־מלחמה היום בארץ, ואני יכול להביאך תיכף לפני משפט צבאי או לשבר את ראשך?

עניתי:

– נכון הדבר. הננו חיים כעת במצב־מלחמה ובידך לעשות בי כרצונך. אבל אנו מוכנים למסור את כל צנורותינו ומכונותינו אם דרישת ג'מל־פשה היתה ביחוד לפתח־תקוה. ואנו, ילדינו ונשינו מוכנים למסור גם את עצמנו בעד המולדת.

אז קם והתחיל דורש בגנותן של בנותינו. לא יכולתי להבליג על התרגזותי, קמתי גם כן ממושבי ופניתי אליו בדברים האלה:

– כבוד חסן־בק! נכון שאתה הקומנדנט ובידך לעשות כרצונך, ואפשר שעוד יהללוך על היסורים שתגרום ליהודי, אבל עליך לקחת חזרה את דבריך ביחס לבנותינו לפני עשותך בי משפט.

והתחיל שוב לצעק ולאיים. אמרתי לו שוב:

– אתה מכירני היטב. אני בן ארבעים וחמש שנים, ואני חי כל ימי בכבוד. זה

ידוע לך ולכל המסובים כאן. מכרתי את כל היקר לי בזול על מנת לקנות את כבודי (מליצה ערבית). ולא אתה האיש אשר תפגע בכבוד עמי בנוכחותי, ואפילו אם זה יהיה היום האחרון בחיי, לא ארשה שמישהו יפגע בכבוד בנות עמי.

גמרתי את דברי בפקודת־יד ובהדגשה שהוא מוכרח קודם־כל לקחת חזרה את דבריו.

כשגמרתי את דברי, שררה דממה בכל האולם, דממה לפני הסער. כלם היו בטוחים שהעריץ יצא מגדרו ויעשה לי דבר־מה נורא. ופתאם קם חסן־בק והתחיל מתקרב אלי, ובגשתו קרוב אלי, עמד ואמר לי:

– «אני מכיר אותך היטב. ידוע לך שלא לקחתי ממך את סוסך וגם לא את רובך הממשלתי, את אקדחך וחרבך. לך יש הרשות להכנס בנשק גם לבית הממשלה. עליך לדעת איפא שלא התכונתי לבנותיכם. אני אומר רק שבכלל ישנן נשים רעות».

הדברים נאמרו בנוכחות כל המוכתרים וכל נכבדי יפו, שביניהם היה עומר איל־ביטר, מוחמד עלי דג'ני, איוב־איוב אפנדי, המופתי ועוד. מהיהודים היו שם המהנדס שטיין, ה' אברמוביץ מראשון־לציון והמנוח פאפו.»

פרסומו הרב של שפירא וכבודו בעיני הישוב הדריכו מנוחתו של המצביא הראשי בא"י ג'מל־פשה והוא שם לו עלילת דברים (בתרע"ח), שהוא, שפירא – «מרגל» ונתן אותו אל בית־הסהר בדמשק. אך בזה לא אמר עוד ג'מל־פשה די. והוא מוציאו מבית־הסהר שבדמשק שבע ענויי גו ונפש ומעבירו לקושטא. אברהם, זה האיש חסון־הגו והסבלן, מתגבר על כל יסוריו וענוייו ואינו נופל ברוחו. ואמנם גאולתו באה באופן שלא צפה לה מראש. כשנכבשה קושטא על ידי צבאות ההסכמה, שוחררו מיד כארבע מאות אסירים פוליטיים אסירי־ציון וגם אברהם שפירא ביניהם והועלו באניה צרפתית, שהתנוסס עליה דגל ציוני, וכעבור ימים אחדים הגיעו לחוף המקווה לארץ־ישראל המשוחררת ולמושבתו החביבה פתח־תקוה.

שפירא – שומר ראש של ויצמן וסמואל.

בזמן ההוא, בבוא וויצמן בראש ועד הצירים לא"י התפשטו שמועות ע"ד התנקשויות מצד הערבים בנפש וויצמן. ועד הצירים פנה אז לעזרתו של אברהם שפירא ובקשהו לקבל עליו את אחריות השמירה ושילוה אל מנהיג הציונים בכל נסיעותיו. אברהם שפירא נענה בחפץ לב לבקשה זו ומלא את תפקידו, כדרכו, באמונה ובמסירות, ולא מש מוויצמן במשך כל הזמן אף לשעה קלה, עד שלוהו בשלום לאלכסנדריה.

כשהציע ועד הצירים לאברהם שפירא, לאות הוקרה ותודה על שרותו את מנהיג הציונים, לקבל כסף – נער את חצנו מזה וגם נעלב על כך.

גם בעלות הרברט סמואל ארצה הוזמן אברהם שפירא להיות אחד משומרי ראשו, כי פשטו שמועות על דבר התנקשות בנפשו של העתיד להיות הנציב בא"י. ואברהם שפירא, שבתור אזרח לא יכול היה להיות ע"י הנמל ברדת הרברט סמואל, כי רק אנשי צבא הורשו לגשת, נענה לבקשת המושל ללבוש בגדי־צבא והיה מהראשונים שקבלו את פני הרברט סמואל באניה.

אחד מהדפים החשובים ביותר בתולדותיו של אברהם שפירא הוא–השתתפותו במאורעות מאי, בעלות ערבים משלשים כפרים על פתח־תקוה להחריבה ולהשמידה. אז הקריב את עצמו אברהם שפירא על מזבח ההגנה. תפקיד אחראי ומסוכן מאד מלא שפירא בימים ההם.

ערביים ובדוים בני שבטים ומקומות שונים, כי יתגלע ביניהם ריב עד לשפיכת דמים ופנו לא אל הממשלה, כי אם אל «שיך איברהים מיכה» והוא, בהכירו אותם ואת תכונותיהם

ואת דרכי חייהם חדורי החנופה והערמה, יצליח לפשר ביניהם ולהשביע רצונם של שני הצדדים כאחד, באופן שהם יוצאים מלאי רחשי תודה והתפעלות מחכמתו הרבה.

תמיד בעברך על ביתו של אברהם שפירא תמצא בחצרו מספר «שיכים» וסתם ערבים ובדוים כשהם יושבים על הארץ, רגליהם מקופלות תחתיהם, סוסותיהם קשורות אל העצים שבחצר ו«שיך אברהים מיכה» יושב בהדרת הרוממות באמצע, כשאצבעותיו משתעשעות במחרוזת האלמוגים שבידיו—כאחד האפנדים, והוא שופט את המסובים, מפשר ביניהם בעניני אהבה מסובכים ובחלופיהם ותמורותיהם בסוסות ובבנות — כמופתי.

שפירא בתור מתוך ושופט בין הערבים.

רק פרטים קלים וקלושים מסרנו כאן מפרשת חייו ומאורעותיו הכבירים של אברהם שפירא, את הנועז והמרעיש ביותר שבחיי הגבור הלאומי הזה, הדורש להרחיב עליו את הדבור, השארנו למי שיבא ברבות הזמן לכתוב ספר גדול ומקיף מחייו ופעולותיו של ראש שומרי פתח־תקוה.

פרק כה.

סופה של יהודיה

תושבי יהודיה עוזבים את מושבם הערבי וחוזרים לפתח־תקוה. – י. מ. פינס וי. מ. סלומון הופכים את יהודיה ל«קרית ספר». – תושבי יהודיה. – בית הישיבה ביהודיה. – פינס עוזב את יהודיה ומתישב ביפו. – סלומון מבקש עצות להפוך את יהודיה למושב חקלאי. – יחסו של סלומון אל הערבים השכנים. – יחסו של השיך אבו רבח לסלומון. – נסיונו של סלומון לקנות מידי ערבי יהודיה שטח אדמה להרחבת המושב. – סלומון מוזמן לאספת ערבים בענין הקמת בית מסגד על אדמת יהודיה. – סלומון מחדש בהזדמנות זו את הצעתו לערבים בדבר מכירת שטח אדמה. – התנגדותו של הפחה. – סופה של יהודיה.

I

כבר הזכרנו בפרקים הקודמים, שמשנת תרמ"ג עד תרמ"ה שמש המושב הקטן יהודיה מעין בית מלון לאכרי פתח־תקוה, מסבת הקדחת ששררה במושבה זו מוקפת הבצות. ואולם היות שבתים חדשים לכל בעלי הנחלות בפתח־תקוה אי אפשר היה לבנות ביהודיה מפני חיל המשמר שהעמידה שם הממשלה להפריע בעד כל בנין בית חדש, נאלצו האכרים לבסוף לסכן את נפשם ולעבור אל השכונה התקואית הקודמת, ואחריהם קמו ועזבו את בתיהם ביהודיה גם שאר החברים והקימו להם בתים לשבת בפתח־תקוה מפני קרבת המקום לשדותיהם[1], באופן שלאחר שנים מספר חדלה כל תנועה וכל קשר בין פתח־תקוה ובין יהודיה עד שהאחרונה היתה עלולה להתרוקן מיושביה לגמרי ולהשאר שוממה ועזובה, לולא יחיאל מיכל פינס ויואל משה סלומון – שני מיסדיה, בהפכם את המושב למין «קרית־ספר» שהמשיכה את קיומה עד שנת תרנ"ד.

תושבי יהודיה הסופרים והעסקנים.

ביהודיה חיו ועסקו בעבודתם הספרותית והצבורית: הסופר העברי הכפורסם ואחד מגדולי עסקני הישוב החקלאי יחיאל מיכל פינס, הסופר־ההיסטוריקן זאב יעבץ, זה שהנהיג את הדבור העברי במבטאו הספרדי עוד בגולה, הרב הגאון הרוז'ינאי ר' מרדכי גימפל יפה, שיחד עם ר' שמואל מוהליבר סיע להברון סיוע רוחני ביסוד המושבה עקרון, וביהודיה, שהביא שמה את כל אוצר ספריו שהיה לו ברוסיה, ישב ועסק בתורה, שקט ושאנן באין מפריע עד יומו האחרון; ביהודיה גרו זמן ידוע גם מיסדי פתח־תקוה ויהודיה: יואל משה סלומון ודוד מאיר גוטמן, שם גר ונתגלה בכשרונו אליהו ספיר, מחבר ספר «הארץ» והידען של השפה הערבית, שהיה מורה אותה בבית הספר בפ"ת.

---

[1] את הדחיפה הראשונה למעשה נועז זה נתן הרב אריה ליב פרומקין בהקימו הראשון את הבית על נחלת אדמתו בפ"ת, במקום שהתישב הוא עם משפחתו והתחיל בעבודה.

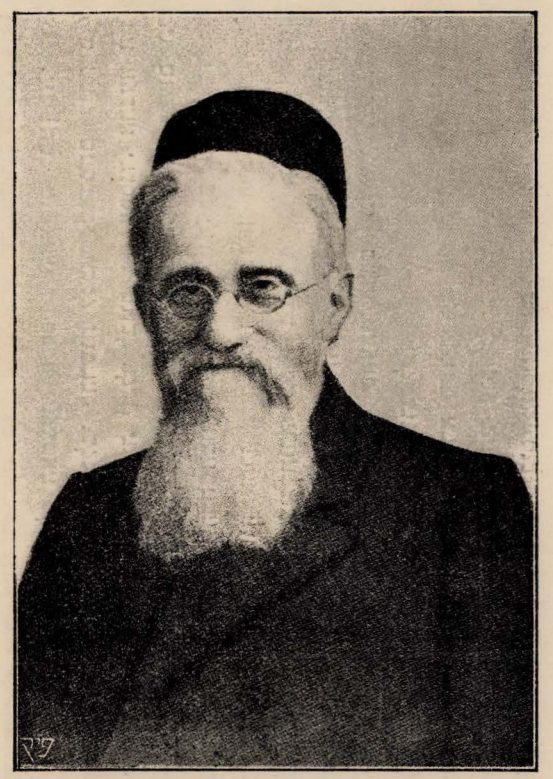

זאב יעבץ

נולד בשנת תר"ח – נפטר י"ח שבט התרפ"ד

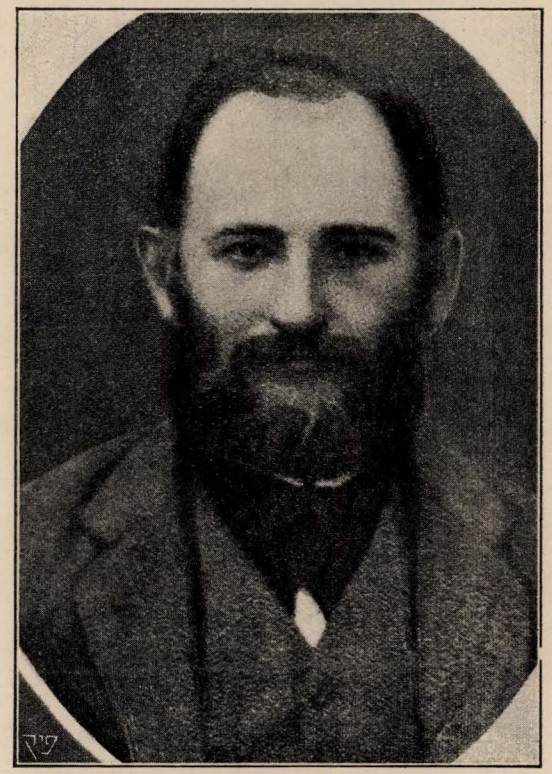

אליהו בן בנימין זאב הלוי ספיר

נולד בחודש תמוז תרכ"ט – נפטר בחודש אלול התרע"א

כמו כן יסדו פינס וסלומון ביהודיה בית ישיבה לאברכים פרושים, המצוינים בתורה, שעזבו את ירושלים ונשתקעו ב«יבנה» קטנה זו לשקוד על התורה באין מפריע. שם נפתח להם מטבח מיוחד, גם חדרים־מעונות נתנו להם ומשכרת חדשית היתה נתנת למשפחותיהם שנשארו בירושלים. וישיבה זו הספיקה גם להקים מתוכה שלשה מוכתרים בהוראה ה"ה: הרב ר' יוסף, חתן הגאון ר"נ הירץ הלוי אב"ד ביפו, הרב ר' מיכל הורביץ, ד"צ בירושלים, והרב יעקב גוטמן, שנתמנה אחר כך לרב באחת הערים באמריקה[1].

לאחר זמן נאלץ פינס לעזוב את המושב יהודיה ולשוב להשתקע ביפו לרגלי משרתו שהיתה לו בחברת «חובבי־ציון».

II

רק סלומון נשאר עוד שמה, כשהוא מבקש שעת כושר לקנות מאת הערבים שבכפר יהודיה שטח אדמה של כמה אלפים דונם סמוך למושב היהודי, כדי לכונן שמה מושבה חקלאית מיוחדת לעצמה.

השיכים של הסביבה ההיא היו מתיחסים אל סלומון בכבוד והערצה על התנהגותו הישרה והנדיבה עמם ועם כל יתר התושבים הערבים, עד שגם השיך אבו רבח־מתנגדם הנמרץ של היהודים, היה חולק לו כבוד, ומזהיר תמיד לבני סיעתו מפגוע בכבודו. והיה כי יחלה מי מנכבדי השיכים ושלח רץ אל «חוג'ה מוסה» ביהודיה לשאול בעצתו וסלומון היה בא אליו רכוב על סוסו לבקרהו. ויש שבראותו את החולה והנה מצבו קשה, והזמין אליו את הד"ר מזי"א ושלח לחולה מבית המרקחת ביהודיה גם סמי־רפואה. מצד ערבי הסביבה לא יכול, איפוא, להיות כל עכוב בענין קנית שטח אדמה מידם לולא רעוף פחה, שעמד אז לשטן על דרך זו והיה מפריע בעד כל קנית קרקע.

יחסו של י. מ. סלומון לערבים.

אותו זמן יצאה פקודה מאת הפחה הירושלמי אל שיכי יהודיה להקים שמה על קבר «נבי יהודה» בית מסגד־בסליקי. שיכי הכפר באו אל סלומון להזמין אותו אל האספה שקראו בכפרם כדי לדון בשאלת האמצעים הכספיים הדרושים לבנין הנ"ל. אז הציע להם סלומון לנסות דבר אל הפחה הירושלמי להרשות למכור מאדמתם ליהודים כאלף דונם, באופן שמהכסף שיקבלו במחיר האדמה יוכלו לבנות את המסגד. ההצעה הזו נתקבלה על דעת השיכים והם ערכו מכתב־בקשה בענין זה אל הפחה. ואולם במקום תשובת־הסכמה קבלו ממנו השיכים נזיפה ואזהרה חמורה שלא להעיז גם לחשוב על הדבר.

בשנת תרנ"ב, כ"ה חשון, אחרי אשר נפטר ביהודיה הרב הגאון ר' מרדכי גימפל יפה ועם בטולה של החברה «דגל־תורה», נפסק גם מקור פרנסתה של הישיבה שם ועוד מסבות ומקרים שונים, שחלו במשפחת סלומון, נאלץ סוף־סוף גם האחרון (בשנת תרנ"ג) לעזוב את יהודיה ואת ביתו שמה ואחרי שהעביר משם את שני בניו אריה ליב ומרדכי אל נחלתו בפתח־תקוה, יצא ונתישב בירושלים.

לאחר שתים שנות העזובה נמסרה יהודיה עם משקה חנם לקבוצת פועלים יהודים פליטי מלחמת רוסיה־יפוניה, שביום היו עובדים ביהודיה ולעת ערב היו שבים לבתיהם בפתח־תקוה. מאלה יצאו אכרים טובים ומנוסים, שנתישבו אחרי כן מי ביבנאל, מי במתולה

[1] הישיבה הזאת היתה נתמכת מכספי החברה הידועה בשם «דגל תורה», שמקור הכנסותיה היה שטרות הגרלה.

מי בבאר־טוביה ומי בעין־גנים, ומהמושב יהודיה, ששמש לפנים מקום לתורה ולעבודה, לא נשאר עתה בלתי אם מספר בתים, ריקים והרוסים למחצה, הנקראים בפי הערבים «חורבת אל יהוד» עד היום הזה.

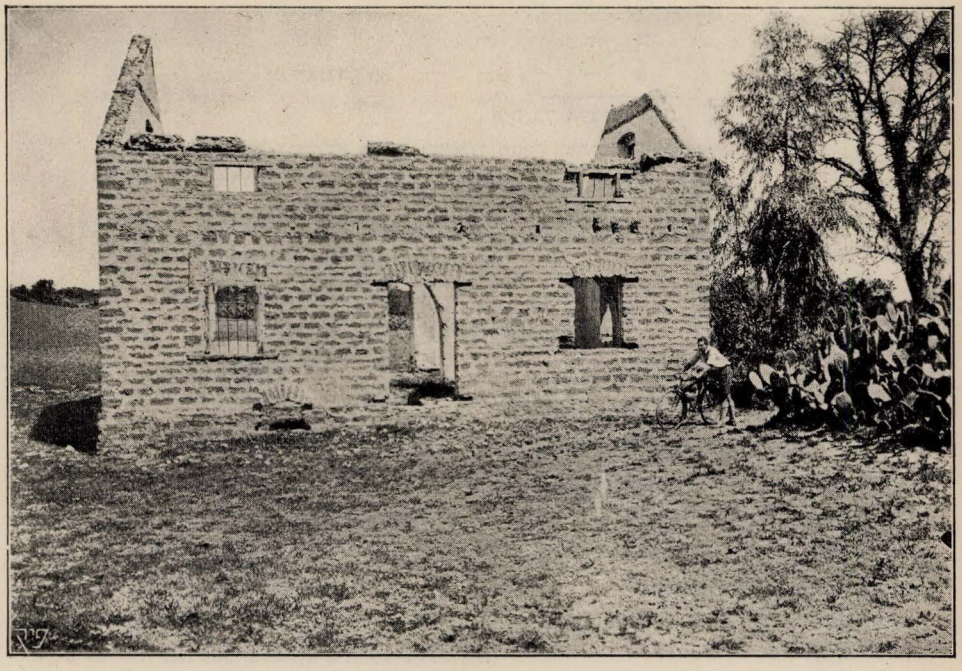

שריד של בית ביהודיה החרבה.

מדת אדמת יהודיה[1]

46 מקומות המושב, בצרוף המקום שהבאר ובניני הקהל בו	140 דונאם
מקום הדרכים כפי הפלאן	» $8^{5}/_{8}$
כרם שבין כרמי יהוד	» $8^{7}/_{8}$
	157 דונאם

חשבון עצי פרי הנמצאים בשטח האדמה הנ"ל

ענבים	1350
תאנים	187
רמונים	15
זיתים	339
אתרוגים	18
תפוחים	12
תותים	17
שקמים	24
אלייאנדר	3
ס"ה כל העצים	1965

בעד כל העצים הנ"ל לא נחשב בחשבון מחיר הבתים, רק סך f. 500

בנינים השייכים לקהל

א. באר	10000
ב. בית המדרש	500
ג. בית מאפה	350
ד. בית הטבילה, ובריכה למים והבנין שעליהם	1000
ה בית עצים	50
	11900

חשבון הבנינים שביהוד עם המקומות השייכים להם

1 בית ה' וואלפסאהן, כפי השומא, ע"פ המחיר שקנה האדון אסאוועצקי	f. 3496
2 » ה' שאטיל עם הרפתים והנטיעות	» 4761
3 » ה' א. שפירא	» 2299
4 » ה' בולקין, עם נטיעות	» 2468[50]
5 » ה' מרגליות	» 1023
6 » ה' סאלימון (סלומון), בית עצים ונטיעות	» 420
7 » ה' סאלימאן (סלומון) בית אבנים, רפת ובית מאפה	» 2558[50]
8 » ה' גוטמאנן, עם רפתים ונטיעות	» 3586
9 » ה' יי"צ שפירא, עם רפת	» 2702
10 » ה' דניאל ליפשיטץ וה' דינאוויץ	» 2184[50]
	f. 25528[50]
35 מקומות פנוים מבתים, כל מקום 3 דונאם 35 אמות	
וכפי שחשבנו לכל מקום סך f. 100	» 3500
מקום הבאר 4 דונאם, אדמת הדרכים $8^{5}/_{8}$ דונם שעולים כמו 4 מקומות	» 400
אדמת הכרם שבין כרמי יהוד, כמבואר למעלה	» 300
	f. 29728[50]

[1] תעודה מתקופת יהודיה.

הברון אדמונד רוטשילד וחסותו על פתח תקוה

פרק כו.

פתח־תקוה לפני עברה אל חסותו של הברון.

רשימה סטטיסטית של מ. ל. לילינבלום ממצב רכושה של פתח־תקוה שנה לפני עברה אל חסותו של הברון. – מספרים על האחוזות והמשק בהנהלתו של הרב פרומקין. – מספר המשפחות בפתח־תקוה, שהיו מקבלות תמיכה מחו"צ. – שטח האדמה של כל אחת וכו'. – מספרים על המשק ביהודיה. – הסבות אשר פעלו לרעה על יבול פתח־תקוה בשנה האחרונה. – רשמיו של יהושע איזנשטט מפתח־תקוה באותה שנה.

באותן השנים, שהמושבות ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פנה ועוד היו נמצאות תחת חסותו האדירה של הברון רוטשילד, עמדה פתח־תקוה בדלה משאר אחיותיה ותנהל את משקה בכחות עצמה מלבד הסיוע הקטן בערך, שהיתה מקבלת מחברת חו"צ שברוסיה.

על מצבה של פתח־תקוה בתקופה ההיא, מספר נפשותיה, מדת שטח אדמתה, מספר בתיה וכלי עבודתה וכן גם על המשק שביהודיה נותן לנו רשימה סטטיסטית מפורטת משה ליב לילינבלום בספרו «דרך לעבור גולים».

«בפתח־תקוה יושבות נ"ז משפחות, שהן רע"ז נפשות ומהן ששים המוכשרות לעבודה. יש בה משפחה אחת, אשר לה שלשה עובדים למשפחה, שמונה משפחות – אשר להן שני עובדים למשפחה, ל"ח משפחות – אשר להן עובד אחד למשפחה, ותשע משפחות, שאין להן עובדים כלל. המשפחות האחרונות מהן שוכרות פועלים ומהן יושבות בהמושבה לא בתור קולוניסטים. מלבד אלה יש בהקולוניה קולוניסטים חדשים ופועלים, אשר במשפחותיהן – מ"ב נפשות ומהן עשרים מוכשרים לעבודה.

מספר הבתים מ"ז, אשר מחירם יחד עם מחיר בנינים שונים בפתח־תקוה עצמה עולה לסך 83800 פראנק, וביהודיה הסמוכה לה 30800, בס"ה 114600 פראנק. בית אחד שייך לאחד היושב בביאליסטוק, ושש עשרה משפחות אין להן בתים לעצמן, וכל שכן החדשים במספר מ"ב נפשות, שהן יושבות אצל אחרים בשכירות.

שטח אדמת הקולוניה: בנחלת קסאר (היינו החלק שנקנה מאת קסאר בשנת תרל"ח) 3284 דונאם. בנחלת טאיאן (נקנתה בשנת תרל"ט) 8500 דונאם, ובה«רבע» שנקנה מאת הפלחים (חרמוק) 2500 דונם. ס"ה 14284 דונם. מהם 6130 דונם שייכים להמשפחות היושבות בהקולוניא ויתר 8154 הדונם ליושבים מחוץ להקולוניא[1].

[1] רוב האדמה הזאת נמכרה אח"כ להנדיב.

נכסי הצבור אשר בהקולוניא:

ביהודיה

באר 47 מטר עמקה	10000	פר.
משאבה עם מכונת קטור להעלות המים (מתנת הנדיב)	6500	»
מקוה, ברכה ובית עץ	1500	»
בית־הכנסת (בנין עצים)	800	»
בית ותנור למאפה לחם	800	»
סך־הכל	19600	»

בפתח־תקוה:

באר בעומק 24 מטר	4000	פר.
משאבה (מתנת הנדיב)	2000	»
ברכה, מקוה עם בנין אבנים מכוסה ברעפים	2300	»
עששיות ברחובות ושתילי עצים לטהרת האויר	500	»
מחרשות, מכונות וכלי־דישה	480	»
שלשה קני רובה קטנים	51	»
סך־הכל	9331	»

מספר הסוסים בהקולוניה ל"ט. לשתי משפחות שני סוסים לכל אחת. ל"ו משפחות יש להן סוס אחד למשפחה. להחדשים יש ארבעה סוסים, ועשרים ושלש משפחות אין להן סוסים. פרדותיהן שבע, לאחד–ארבע, לאחד–שתים ולאחד–אחת.

מספר שוריהם ע"ד. לשלש מהן שמנה שורים לכל משפחה. לאחת–ששה, ושתים–חמשה לכל משפחה. לארבע–ארבעה לכל משפחה, לשתים–שלשה לכל משפחה, לשש–שנים לכל משפחה.

מספר חמוריהם עשרים. לאחת–שנים וחצי (היינו שני חמורים קנין עצמו והאחד בשותפות עם קולוניסט אחר), לאחת שני חמורים, לחמש–חמור ומחצה לכל אחת, לשמנה – חמור לכל אחת.

לשלש ועשרים משפחות יש אך סוסים לבד, לשתים–אך פרדים, לשש–אך שורים, ועשר משפחות (שאין עובדות את האדמה) אין להן כל בהמות לעבודה.

מספר פרותיהם נ"ז. לאחת–שמונה פרות, לשתים–חמש פרות לכל אחת, לאחת – ארבע פרות, לשלש–שלש פרות לכל אחת, לשבע–שתי פרות לכל אחת, לשתים עשרה–פרה לכל משפחה.

מחרשות אירופיות להן כ"ב. לאחת–שתי מחרשות ומחצה, לשלש–מחרשה לכל אחת, לעשרים ושלש–חצי מחרשה לכל אחת (היינו לכל אחת בשותפות), להחדשים–שתי מחרשות.

מחרשות ערביות להן י"ח. לשלש–שתים לכל אחת, לאחת–אחת ומחצה, לשתים–אחת ורביע לכל אחת, לארבע–מחרשה לכל אחת, לשמנה–ארבע מחרשות לכלן בשותפות, לשבע משפחות יש מחרשות משני המינים, ושתים עשרה משפחות, מהן המחכירות אדמתן ומהן העוסקות באומנות, אין להן מחרשות כלל.

מספר העגלות כ"ב, למשפחה אחת יש שתי עגלות, לתשע עשרה–אחת לכל משפחה, ולשתים עגלה אחת בשותפות.

חשבון המשק מהנהלתו של הרב פרומקין.

המספרים היותר גדולים בנוגע לרכוש העבודה עולים לגורל איש אחד, הוא הרב ר׳ אריה ליב פרומקין (אשר התישב בהקולוניה בעזרת הגביר לאחמאן מברלין ועוד) ולו 906 דונם אדמה, סוס אחד, ארבע פרדות, ארבעה שורים, חמור ומחצה, שמונה פרות, שמונה עגלים, שתים וחצי מחרשות אירופיות, מחרשה אחת ערבית ושתי עגלות.

כל המשפחות ביחד זרעו (בשנת תרמ״ו) זריעת החרף על שטח 2594 וזריעת הקיץ — על 2304 דונם, אשר מהם 3639 דונם קנין כסף הזורעים והשאר 1259 לקחו בחכירה. זרעו חטים 884 כלי (כל כלי בערך שבעים פוד) וקצרו 2763½ כלי. זרעו שעורים 571½ כלי וקצרו 2279 כלי. מחיר אבטיחיהם עלה לסך 1265 פר׳. קצרו שומשומים 543¼ כלי (שמונה שערים), תפוחי אדמה 2219 «אוקא» (חמשה שערים), דורא — 1069 (עשרים וחמשה שערים). כל הקציר הזה היה לארבעים ושלש משפחות ומחירו עלה לסך 12572 פר׳.

מכל משפחות פתח־תקוה מקבלות תמיכה מחו״צ ל״ד משפחות, שהן קפ״ז נפשות ושטח אדמתן 2873 דונם. לחמש מהן 160 דונם לכל אחת, לשתים—131 דונם לכל אחת, לאחת—120 דונם, לאחת—116 דונם, לשבע עשרה—80 דונם לכל אחת, לאחת—70 דונם, לאחת—60 דונם, לשתים—40 לכל אחת, לאחת—50 ולשלש מהן אין אדמה כלל.

מספר בתיהן 32 ורפתיהן 20. איזה מהן, כמו ד. ל. ומ. ק. ועוד, שיש להן בתים ביהודיה, קבלו מחו״צ בתים בפתח־תקוה, למרות פקודת ראש ההנהגה לבלי לתת בפתח־תקוה בתים לאלה שיש להם בתים ביהודיה. איזה מהם, המקבלים גם עתה תמיכה מחו״צ, בנו להם על חשבונם בתים בפתח־תקוה אף על פי שיש להם בתים ביהודיה. מספר האחרונים—חמשה, מלבד ה׳ גוטמן, שאינו מקבל תמיכה.

להנתמכים מאת חו״צ יש כ״ט סוסים, מ״ז שורים, ל״ו פרות, ל״ז עגלים ושתי פרדות. לשבעה עשר מהם יש עגלה לכל אחד ולשנים—עגלה אחת בשותפות. לשמנה מהם אין סוסים. לעשרים ואחד—אין שורים, לשנים עשר—אין פרות ולאחד יש רק שתי פרדות.

הנדיב שלם בעד פתח־תקוה מס הקרקע שהגיע מהם לשש שנים. ואלה הן הסבות, אשר פעלו לרעה על קציר פתח־תקוה בשנה האחרונה (שהיתה גם הראשונה לזריעת כל הקולוניסטים, שקבלו ע״ז תמיכה מאת חו״צ).

א) חסרון אדמה לרובם במדה הראויה; ב) חסרון די פועלים הדרוש לכל משפחה; ג) התמיכה לזריעה נתנה להם לא בזמן הראוי ולא במדה הראויה, שעל כן הוכרחו להחל מלאכתם לא בשעתה הראויה לה; ד) פזור השדות (כי יותר ממחצית השדות שייכות לאנשים שאינם יושבים שם ואלה היושבים אין שדותיהם סמוכים זה לזה, דבר המפריע אותם לשמור בהשגחה מעולה את הקציר מפני הגנבים שכניהם; ה) חסרון המכונות לקצירה, שעל ידי זה עבודת הקציר מתארכת והתבואה נפסדת; ו) חסרון בקיאות הקולוניסטים החדשים בעבודת האדמה; ז) חסרון משגיח מיוחד על הקולוניה, אשר יחלק את התמיכה באופן היותר נרצה להתועלת וישגיח על עבודת הקולוניסטים, אפשר היה למנות פקיד כזה, אם היה איש מוכשר לכך נמצא באה״ק, אבל לשלוח איש כזה מחו״ל אי אפשר מבלי לקבוע לו פרס הגון לזמן ארוך וקצוב, דבר שאין ביכולת חו״צ מפני מצבם התלוי באויר.

בחודש אדר תרמ״ז נתן הנדיב עשרת אלפים פרנק לתמיכת פתח־תקוה עד הקציר, אף מנה פקיד בתוכה».

מראה פתח תקוה העובדת.

על פתח־תקוה שבתקופה ההיא מוסר יהושע ברזילי את הפרטים האלה:

«לפתח־תקוה—כותב הוא—באנו לפנות ערב, ותחי רוחי: לפתח־תקוה כבר היתה גם אז דמות מושבה. דומני, שכבר נמצאו בה כשלשים בתים, רובם משל חובבי־ציון, באר באמצע ככר פנוי ומסביב לבאר נראו אנשים אחדים לבושים מכנסים וטליתות קטנים, שציציותיהן מגיעות עד הקרסולים. אחדים מבני המושבה נקרבו ובאו בעגלות המלאות עמיר ועמדו על יד הבאר להשקות את הסוסים. באו גם נשים לשאוב מים מן הבאר. באו גם זקני המושבה והתחילו מספרים על הפקידות, על הירש, על אוסובצקי וכדומה. איש אחד שאלני על מצב אחינו שבגולה, נתאספה מסביב לנו כנופיה שלמה וכשתי שעות עמדתי בתוך הכנופיה ולא ידעתי את נפשי אם בחלום או בהקיץ אני רואה את המראה הזה, הזאת היא פתח־תקוה «קן השנוררות»? והידים המיובלות, אשר אני רואה, והעגלות המלאות עמיר, אשר לפני, וריח השדה המקיף אותי מפנים ומאחור—מהיכן הם?[1] — — —

[1] זכרונות ימים ראשונים, ג. עליה ראשונה. יהושע ברזילי. «העולם» 17, 1914.

פרק כז׳

הברון רוטשילד ופעלתו לטובת פתח־תקוה׳

ראשית התעוררותו של הברון לרעיון ישוב ארץ־ישראל׳ – השפעתו של קרל נטר על הברון בענין ישוב א״י׳ – קטעים מנאומיהם של נטר ושל כרמיה׳ – פגישתו של הרב שמואל מוהליבר עם הברון ושיחתם בענין ישוב א״י לפי המסופר על ידי הרב עצמו׳ – שיחתו של הרב מוהליבר עם הרב צדוק הכהן׳ – התוצאות של הפגישה הנ״ל׳ – נסיעתו של יוסף פינברג, אחד ממיסדי ראשון לציון, אל הברון, לפי המסופר בספר «לארץ אבותינו» של ז׳ ד׳ לבונטין׳ – השתתפותם החמה של מיכל ארלנגר ושל הרב צדוק הכהן בענין זה׳ – בקורו של זרח ברנט אצל הברון בענין פתח־תקוה׳ – מכתבו של עורך ה«מגיד» לשאול פנחס רבינוביץ בענין עזרתו של הברון לפתח־תקוה׳ – מכתבו של י׳ שטמפר מפריז לבני פתח־תקוה׳ – מכתבו של הועד הפועל של חו״צ בא״י לד״ר פינסקר בדבר מצבה של פתח־תקוה׳ – שליחותו של הרב ר״ש מוהליבר אל הברון בענין פתח־תקוה׳ – ראשית פעלתו של הברון לטובת המושבה׳ – בקורו הראשון של הברון בפתח־תקוה׳ – קטע מיומנו של אחד מעדי הראיה׳ – השנויים לטובה במצבה של פתח־תקוה עם תמיכתו של הברון׳ – התמסרותו של הברון למושבותיו׳ – התעניינותו המיוחדת במהלך התפתחותן ובקיאותו החריפה במצבן הגיאוגרפי׳ – הברון מקבל אל תחת חסותו עשרים ושמונה מאכרי פתח־תקוה׳ – חלוקת האכרים על ידי הפקידות וסדורה אותם בעבודה׳ – התנהגותה של הפקידות עם כ״ח הנתמכים׳ – שאלת קביעת התחומים׳ – מכתבם של כ״ח הנתמכים אל הברון בענין זה׳ – מכתבם השני למיכל ארלנגר׳ – בקורו השני של הברון בפתח־תקוה׳ – נאומו של הברון בשעת קבלת פניו׳ – בקורו השלישי של הברון בפתח־תקוה׳ – התפלה, שמתפללים בני פתח־תקוה בשבת ויום טוב לשלום הברון׳

I

לכותבי תולדות הישוב החקלאי העברי בארץ ישראל עדיין לא נתברר עד היום מי או מה שמש גורם ראשון להתעוררותו של הברון אדמונד רוטשילד לרעיון ישוב ארץ ישראל׳ ודאי שסבות רבות ושונות התלכדו כאן׳ קודם כל האהבה המסורתית ליהדות, שאדמונד קבל אותה עוד בנערותו מבית הוריו האדוקים, שהגו חבה יתרה לארץ הקודש׳ שכן עוד בשנת 1856, כשנשלח ד״ר לודויג אוגוסט פרנקל לא״י על ידי הגברת למל ליסד בארץ הקודש על שם אביה את ביה״ס למל׳ נפגש המיסד עם אביו של אדמונד, ג׳מס (יעקב) רוטשילד, ושוחחו בענין ארץ ישראל׳ אומרים כמו כן, שאשתו של הברון, אדלאידה, היא בתו של וולף רוטשילד מפרנקפורט, שהיה יהודי אדוק, ושברוח זה חנך גם את ילדיו – היא שהשפיעה על הנדיב בכוון זה, אם כי אלה שהתחקו על בקוריה

עם בעלה בארץ מוכיחים את ההפך. עוד אומרים, כי תחת השפעת הספר «דברי ימי ישראל» של גרעץ (שיצא בשנות הששים של המאה שעברה ושהברון קרא אותו מדף לדף), התחיל מפעמו הרעיון של שיבת ישראל לארצו.

לאמתו של דבר – כמו שהעיר כבר אחד – «אם היתה כאן השפעה חצונית, הרי זה מעין השפעת הגפרור על חמר דולק, אם ראית אדם שמסר את חייו על רעיון אחד, על שאיפה אחת, חזקה, שרעיון זה, ששאיפה זו, הם לו חלק מנשמתו, חזקה, שהם מושרשים עמוק בקרקע נשמתו, חזקה, שהם לו מקדש הנפש. בנימין רוטשילד מסר את חייו על רעיון הישוב, המפעל הגדול אשר יצר אינו יציר הרגע, אינו יליד מצב רוח חולף ועובר, הוא אינו אלא בטוי של רצון מתמיד, התגשמותה של תשוקת־נפש בוערת, פרי מאויים וחלומות של אדם במיטב שנותיו».

אין ספק, שאחד המשפיעים החשובים ביותר על הברון בענין ישוב א״י היה איש המופת קרל נטר, ביחוד אחרי נאומו המרעיש «משא על יהודה וירושלים», שנשא בפני חברת כי״ח בפריז, אחרי שובו משליחותו הראשונה לא״י, בשנת תרכ״ט, ואחריו, נאום התשובה הקלסי של קרמיה – שני הנאומים ההיסטוריים המפורסמים, שהלהיבו באש קדשם את כל אשר הבהב עוד בקרב לבו זיק אהבה לציון.

נאומו של קרל נטר לפני חברת כי״ח בפריס.

«כל הבאים לארץ־ישראל – השמיע נטר בנאומו הנ״ל – מסכימים פה אחד כי רק ע״י עבודת האדמה יושע יהודה וישראל. וגם אני ידעתי כי הצדק אתם. עלינו אך לבקש אמצעים נכונים ובטוחים, אשר יביאונו אל התכלית הזאת. ולכן הנני נותן לפניכם היום תכנית מוסד חדש, אשר בו תוכלו להסכין את הדור הבא לעבודת אדמה, על ידו תתנו לחם וחיים למשפחות רבות מאחינו, על ידו תכינו מקום מחסה ומפלט לאחינו, אשר היום או מחר יברחו עם רב ממקומות מושבותיהם משנאת הגויים שכניהם, על ידו תכבשו מעט מעט את הארץ הקדושה, אשר עיני כל ישראל, כבני הדור הישן וכבני הדור החדש, צופות אליה תמיד, את הארץ, אשר אבותינו קראו עליה לאל אחד עליון, בשבתם איש תחת גפנו ותחת תאנתו, בעת שכל העמים עבדו עוד את אלילי כספם וזהבם.

«ואתם, אדוני, אל נא יעלה מורא בלבבכם לאמר: איך נוכל לעשות את הדבר הגדול הזה, כי אם אך תשמיעו קול שופר גדול לכל ישראל המפוזרים על פני כל האדמה, ונוכחתם, כי את אשר אנחנו חולמים היום – נראה למחר פתרונו».

הצעתו זו של נטר ודבריו על עתידות ישראל בארצו פעלו מאד על יצחק כרמיה, ראש חברת כי״ח בעת ההיא, והוא פנה אל הקהל בדברים הנלהבים האלה:

«השמעתם, אחינו העברים יושבי ארצות המערב? אנחנו חפצים ליסד בית למוד לעבודת האדמה בארץ, אשר אליה נושאים אנחנו תמיד עינינו וזכרוננו. ארצנו היתה פוריה תמיד וגם היום היא פוריה וטובה ונותנת עשרה שערים לזורע. ועתה נקל מאד להרחיב שם את עבודת האדמה, כי נקל מאד בימים האלה להפיץ את פרי אדמתה בכל הארצות. הדרך אשר עברו בה בני ישראל בימי משה ארבעים שנה יעברו עתה במשך שעות אחדות, ואם תתרחב באמת עבודת האדמה בארץ אשר בחר בה ה׳ לתתה לעמו, ורבו אחינו לבוא אליה מכל ארצות פזוריהם והתישבו בה, ואז נראה בעינינו ירושלים חדשה, בראשונה תהיה רק מקדש מעט לישראל, אך יושביה לא ילכו עוד ביום הששי לבכות על האבנים, שארית החומה אשר נהרסה, כי אם ישאו עיניהם אל היושב בשמים ולבבם יהיה מלא תקוה כי

נאומו של כרמיה.

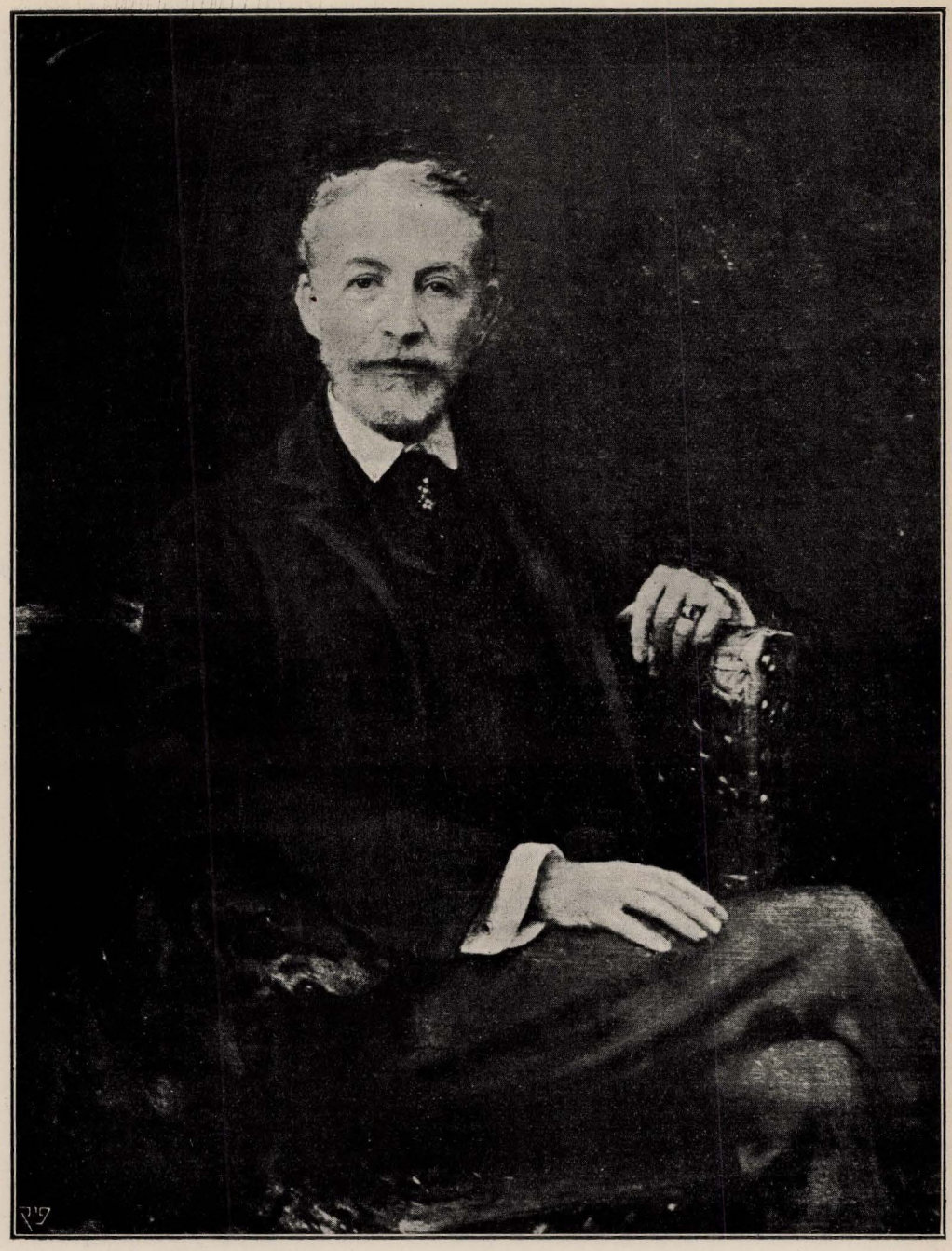

ברון אדמונד רוטשילד

תמונה זו בחתימת ידו נשלחה ע"י הברון מיוחד לספר היובל פתח־תקוה.

קרובה ישועת ישראל לבוא, ואחרי כן יבנה גם ההיכל הגדול, וכבימי קדם יעלו בני ישראל שמה להראות את פני ה' בשבתותיהם ובמועדיהם».

קשה להניח שהדברים האלה של נטר וכרמיה על תחית העם והארץ לא השפיעו על הברון הצעיר ולא עוררו את נימי נפשו הכמוסים ביותר...

אחרי פטירתו של מיסד «מקוה ישראל», כותב הברון להרב צדוק הכהן:

«צר לי מאד על נטר כי מת, הוא האחד, אשר בו בטחתי כי יעשה אשר חפצתי בארץ הקודש».

באופן ממשי יותר התחילה התעניינותו של הברון בעבודת ישוב א"י בראשית שנות השמונים, אחרי הפרעות הראשונות ברוסיה, שזעזעוהו עד עמק נפשו. לבו, לב היהודי נפעם בקרבו. הוא השתוקק לעשות דבר מה גדול לטובת אחיו הנענים, וטרם ידע מה. על העזרה הפילנטרופית הביט הברון כעל חצי־תרופה. הוא שאף לפעולה ממשית יוצרת, אלא שלא הגיע עדיין לידי החלטה קבועה מסוימת. מצב־פקפוקים זה נמשך בו עד שנזדמן במקרה עם הרב המפורסם שמואל מוהליבר.

ראשית פעולתו של הרב ש. מוהליבר לישוב א"י.

הרב מוהליבר, אחד מהראשונים שהגיעו לידי הכרה, כי פתרון השאלה היהודית יכול לבוא על ידי בנין א"י על ידי המוני העם העברים, שיקדישו את עצמם להשגת המטרה ההיא. בתחילה תלה הרב שמואל מוהליבר את תקוותיו בעשירים היהודים ברוסיה עצמה, הנתקלים יום יום ושעה שעה עם כל אותו הלחץ הנורא ושותים בעצמם את כוס המרירות של חיי הגולה במדינה ההיא. בשנת 1882 נסע לפטרבורג ונסה לבוא במשא־ומתן בדבר ישוב א"י עם הברון הרץ גינצבורג. אבל האחרון היה מוקף יועצים־מתבוללים כמו הפרופ' בעקסט ואחרים; ותחת השפעתם התגלה הברון גינצבורג בתור מתנגד לחבת־ציון. אי הצלחה כזו נחל הרב מוהליבר גם אצל המליונר שמואל פוליאקוב. ובלב רצוץ, תחת משא האכזבות עזב הרב מוהליבר את רוסיה. חלומו היה אז לרכוש את לב הברון הירש לטובת חבת־ציון, אותו הירש המפורסם בכל תפוצות היהדות בתור פילנטרופ גדול. אולם אז היה כבר ברון הירש חדור ההכרה, שאין צורך לרכז את היהודים במקום אחד, אלא להפך – לפזרם יותר בכל פנות העולם, למען יבריאו בעבודה פרודוקטיבית.

ב«ספר שמואל», שיצא לזכרו של הרב מוהליבר למלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו, מסופר על זה כך:

«מספר החובבים בימים ההם היה מעט מאד, והעם באלפיו וברבבותיו עמד מרחוק לכל התנועה. הרבנים ברובם התנגדו, או התיחסו בקרירות לכל התסיסה הלאומית הזאת, וגם אלה היחידים מגאוני הדור, אשר בהשפעת רבי שמואל הסכימו בראשונה לרעיון הישוב, נסוגו אחור אחר זמן קצר, והוא נשאר כמעט יחידי על שדה עבודת הישוב העברי בארץ־ישראל. ולכן החליט בשילהי דקייטא שנת תרמ"ב לנסוע עוד הפעם לערי המערב ולנסות להשפיע שם על גדולי עמנו בדבר רעיון הישוב. לתכלית זאת עבר ערים רבות באשכנז והתראה עם רבים מנדיבי ישראל, אבל כל עמלו להטות את לבבם ליסד מושבות בארץ־ישראל עלה כמעט בתהו. בלב נשבר ונדכא עזב את אשכנז ושם פעמיו לפריז, בירת צרפת.

«שם ישב אז הברון הירש גינצבורג, וכפי השמועה שנתפשטה בימים ההם, התנדב הברון הזה ליסד מושבה בארץ־ישראל בשביל חמשים משפחות עבריות. ורבי שמואל נסע

לפריז כדי להשפיע עליו למהר בהוצאת הדבר מכח אל הפועל, ויחד עם זה קוה להטות שם גם את לבותיהם של ראשי «כל ישראל חברים», אלה שיסדו את «מקוה ישראל», כי יחדשו עוד הפעם את עבודתם אחרי הפסקה של יותר מעשר שנים».

אבל כמה נעצב הרב בבואו לפריז ובהודע לו שם כי בטחונו בהברון גינצבורג וגם תקותו להשפיע על ראשי חברת כי"ח–נשארו מעל. כאחיהם באשכנז כן גם הצרפתים התיחסו אז בבטול לרעיון הישוב, ובנוגע להברון גינצבורג נודע לו, כי לא היו דברים מעולם, וכי מעולם לא נדב לעשות איזה דבר לטובת ישוב א"י. ואולם, לאחרי כל אלה לא אמר רבי שמואל נואש, ונסה להשפיע על הרב צדוק הכהן, מי שהיה ראש הרבנים בפריז, כי יתן הוא את ידו לעזור לישוב א"י ע"י הושבת יהודים על אדמתה.

שיחתו של הר"ש מוהליבר עם ראש רבני פריז בענין ישוב א"י.

הרב צדוק הכהן התיחס בתשומת־לב מיוחדת לדברי הרב מוהליבר, אבל הוא, ככל יהודי מערבי בימים ההם, התיחס בבטול אל יהודי רוסיה, ועל כן, כשהביע לפניו רבי שמואל מוהליבר את הצעתו, לא יכול הרב צדוק להתאפק מלהעיר במנוד ראש, כי «היהודים ברוסיה אינם מוכשרים לעבודת האדמה». הדברים האלה עשו רושם מדכא על רבי שמואל ומתוך עצב ענה לו: «גם קולו של הברזל נשמע יותר אם הוא מוכה על ידי הברזל אחיו... אמנם רגילים אנו לשמוע מפי שונאינו ומנדינו כדברים האלה, אבל כמה גדול הכאב לשמוע, כי גם אחד מאחינו והוא גם רב נכבד, מרשה לעצמו להוציא על אחיו, חמשת מליוני נפש אדם, משפט חרוץ כזה». ומתוך התמרמרות הוסיף לאמר: «האם מכירים אתם את אחיכם שברוסיה? אתם הצרפתים הנכם דנים עליהם רק על פי היהודים הבאים הנה לבקש תמיכה ועזרה, בעוד שאלה הם מן הפסולת של יהודי רוסיה. ואולם הרוב היותר גדול של יהודי רוסיה חותרים בכל עוז להתפרנס מעמל כפיהם ואינם נמנעים גם מן העבודות הקשות והמפרכות ביותר»...

דברי הרב מוהליבר עשו רושם עז על רבי צדוק הכהן והצטדק שלא הוא חרץ את המשפט הזה, אלא ראשי חברת «כל ישראל חברים», ועל כן אין כל תקוה מהם כי יתנו את ידם לעבודת הישוב, ובנוגע להברון גינצבורג – הוסיף רבי צדוק הכהן – אם הברון הרוסי השיב את פניו ריקם, הנה יש פה אברך אחד, גם כן ברון, ואולי כדאי לנסות. ועל פי השתדלותו ובעזרת מר מיכאל ארלנגר, הואיל האברך – הברון האלמוני – להסכים לקבוע «ראיון» להרב מוהליבר.

בערב חג הסוכות, שנת תרמ"ב, הודיע רבי צדוק הכהן להרב מוהליבר, כי ברצון הברון לדבר אתו פה אל פה בראשון לחג הסוכות בשעה השניה אחר־הצהרים. רבי שמואל, ששמח, כמובן, להתודע אל הברון ההוא, הלך בשעה הקבועה להתיצב לפני אותו האיש, שחפץ בעלום שמו, ושנתפרסם אחרי כן בצדקת פזרונו בשם: הברון אדמונד רוטשילד.

בשעה המיועדה בא הרב שמואל מוהליבר בלוית מיכאל ארלנגר והרב צדוק הכהן אל אדמונד רוטשילד. הברון קבל את הרב לא במקום משכנו הפרטי, כי אם במשרדו הראשי – מה שלא רומם ביותר את רוחו של מוהליבר.

פרטי פגישתו של ר"ש מוהליבר עם הברון, מסופרים ע"י הרב עצמו.

ואלה דברי הפגישה, אשר ספר אחרי כן הרב שמואל מוהליבר בעצמו, כפי שמוסרים אותם עדים נאמנים, ששמעו מפיו ממש:

«אל הברון הלכתי בלויתם של הרב צדוק הכהן ושל מיכאל ארלנגר. הם היו המתווכים ביני ובין הברון ועל ידם קבע לי זמן לראיון. בשעה הקבועה נכנסנו אל לשכתו,

הברון הושיט לי את ידו ובתנועה קלה ומנומסת הראה לי על הכסא, שעמד סמוך לשלחנו. לאחרי רגעים אחדים שאלני, ושוב בטון קר, שאין בו אלא משום נמוס:

– מה שאלתך, רבי?

«שאלה זו ואופן הבעתה לא יכלה לעורר תקוות רבות בלבי. ובאמת לא הייתי אנכי הרב הראשון, שפנה להברון. רבנים רבים מארצות שונות, לבושים תלבשות רבנות כמוני, היו פונים אליו לתמיכה ולעזרה, רובם לצורך עצמם ומעוטם לשם איזו חברה או אגודה, וכיצד אפשר להשפיע עליו, שידע להכיר את מטרת בואי אליו ויתיחס אליה בכובד הראש הראוי? ואמנם ברגע הראשון נסתתמו דברי, אולם תיכף ומיד נזכרתי במטרה הגדולה שלשמה נסעתי, ולא השגחתי בכחותי הדלים ובמצב בריאותי הרופף – התעודדתי ואמרתי לו:

– יסלח לי, אדוני הברון, אם דברי אלה יהיו באופן שאני רגיל לדבר לבני עדתי, רב אנכי, מבית המדרש הישן, ורגיל אני לדבר במשל ובמליצה.

«בת צחוק עברה על שפתי הברון, ובפנים מסבירות ובטון חם ולבבי אמר אלי:

– בחפץ לב אקשיב לדבריך.

– מיום שעמדתי על דעתי – פניתי אליו – אני מבקש פתרון לשאלה קשה וחמורה: מפני מה נבחר משה רבנו שהיה כבד־פה וכבד־לשון להיות רועם ומנהיגם של ישראל, להוציאם מארץ מצרים ולהוליכם לארץ ישראל? הרי בתור מנהיג מדיני היה עליו לבוא בדברים עם מלך מצרים, עם שרי המלוכה, ואחד התנאים ההכרחיים בהנהגה המדינית הוא להיות בעל לשון, להשפיע בכח הדבור, ותנאי הכרחי זה היה חסר למשה בהיותו כבד־פה וכבד־לשון? ימים רבים ישבתי על מדוכה זו ולא מצאתי פתרון. אולם בנסיעתי זאת, כשהגיע לידי להעשות שליח־מצוה, לבוא בדברים עם אילי־הכסף לשם ישוב ארץ ישראל, אורו עיני ואמצא את הפתרון הנכון.

«משה רבנו נבחר להיות לא רק מנהיג בישראל אלא גם נותן התורה, הוא נבחר מפי הגבורה לא רק להוציא את בני ישראל ממצרים אלא גם להביאם למעמד הר סיני ולמסור להם את התורה. ואלמלי היה למשה רבנו לשון למודים, אלמלי היה יודע להשפיע על אנשים בכח פיו ובדבור שפתיו, היו המינים מונים את ישראל, שהתורה אינה מן השמים, אלא משה השפיע על יוצאי מצרים בקסם לשונו, ותחת השפעת הרגע נתקבלו דבריו. אולם כשמשה היה כבד־פה וכבד־לשון ואף־על־פי־כן קבלו בני ישראל את התורה מידו, הרי זו לראיה ולמופת שהשכינה היתה מדברת מתוך גרונו של משה ולא היה אלא שליח למסור את התורה לישראל.

«אדוני הברון – הוספתי לדבר – אל השלחן הזה שאתה יושב לפניו, באים צירי מדינות, שלוחי עמים כבירים, באי־כח מוסדות פיננסיים, ובפיהם הצעות ותכניות שונות על בנין מסלות ברזל, על חפירות תעלות ועל ישוביהן של ארצות נשמות. ובכח לשונם הם מבררים ומלבנים לפניך את הצעותיהם ותכניותיהם, את הריוח הגדול שבצדן ואת הטוב הצפון בהן לעולם. גם אנכי באתי אליך שליח מאת אחי בני עמי, בהצעה גדולה וחשובה, שנשמת עמנו תלויה בה – ישוב ארץ ישראל. אולם כבד־פה וכבד־לשון אנכי לברר לפניך את כל גדלה וחשיבותה, את האושר הצפון בה לך ולעמנו. ואם תשמע להצעתי ותענה לבקשת עמך, להחיות את הארץ השוממה, אין זה אלא משום שגורל עמך האומלל,

הדווי והסחוף נגע ללבך. ואם גם לא תשים לב לדברי, וריקם תשלחני מאתך, לא אתחרט על נסיעתי הקשה, שעלתה לי בכל כך יסורי גוף ונפש. אנכי מלאתי את חובתי המוטלת עלי, עשיתי את שליחותי.

«דברי אלה עשו רושם עז על הברון, וכשהרציתי לו אחר כך פרטי ההצעה, הקשיב לה בהקשבה רבה ומתוך כובד ראש מיוחד».

כשתאר אח"כ הרב מוהליבר לפני הברון את ענות עמו בגולה ואת השאיפה הנשגבה והתקוה הגדולה התלויה ברעיון הישוב – ענה הברון ויאמר לו:

– רבי, אם באת לבקש ממני עזרת כסף לצרכי העבודה הזאת – נקבה את הסכום הדרוש ואתנה, אבל, אם באת לרכוש את נפשי, עלי מתחלה להמלך עם לבי, וגם לעשות קודם נסיון, למען דעת איך יפול דבר.

על זה ענה לו הרב:

– אדוני הברון, גם אנחנו אין אנו יודעים עוד את הענין הקדוש בכלל, על פי הנסיון. כי זה קרוב לאלפים שנה שהורחקנו מארצנו ומעבודת אדמתה, ועוד לא נוכל גם אנו לומר בהחלט כי נעשה ונצליח, ואולם אנחנו מקוים כי יברך ה' את פעלנו ואת חפצנו ישלים».

דבריו החמים של הרב שמואל מוהליבר, שיצאו מלב טהור, עשו רושם חזק על הברון, הרב הוכיח לו לדעת כי שקר ענו שונאי ישראל, המוציאים עליהם דבה כי נרפים המה ולא יאבו לעבוד את האדמה, אלא, ככחם אז, בימי נעורי ישראל, כן כח עמנו עתה לאחוז באת ומחרשה, וגם ארצנו תתנער מעפר שפלותה ושוממותה אם ידים חרוצות תעבדנה אותה. ולמען נסות את אחינו בעבודתם בקש מהנדיב שיקח מספר אנשים אשר עבדו את האדמה בארצם ויטעם על הרי ישראל, ואז יראו כל באי עולם עד כמה יכשרים המה אחינו לכל עבודה.

אופן דבורו של הרב מצא חן בעיני הברון, ודבריו מצאו מסלות ללבו ויעתר לבקשתו לנסות דבר בענין הישוב, אם אך הרב יבחר לו אנשים מוכשרים לעבודה. בסך הכל דבר הברון עם הרב כחצי שעה, פתח בלשון גרמנית וסיים בלשון צרפת. הרב צדוק הכהן היה המליץ ביניהם והוא ספר לברון את פרטי תולדות התפתחותה של חבת־ציון בין יהודי רוסיה ובשאר הארצות ואת המעשים הנעשים בגולה לשם הגשמת הרעיון, תאר את המצב בארץ ישראל גופא וסיים בבקשה מהברון, שלא ימנע את עזרתו מעסקני הישוב ושמיד יתחיל לקנות אחוזות־נחלות בארץ ישראל, שמא תתיקרנה אחר כך.

על זה השיב הברון, כי נכון הוא לשים לב לשאלתו ולהצעתו, אבל כדי שלא יזרע את צדקתו על קוצים, רצונו להוכח תחלה, אם אמנם מוכשרים הם היהודים לעבודת האדמה וליגיע כפים, ואם יש בהם תאבי־מלאכה וחפצי עבודה בכלל.

תוצאות הפגישה הנ"ל.

בסוף שיחתו הבטיח הברון רוטשילד את רבי שמואל מוהליבר, שאם יבואו מצד עצמם עשרה או שנים־עשר איש עובדי־אדמה מנעוריהם לארץ ישראל ויעמדו שם חדשים אחדים בנסיון ויתברר הדבר, שיש להם ההבנה וההכשרה הדרושות לאכרות ויכולים הם לפרנס את עצמם ואת משפחתם מעבודתם בשדה, – אז הוא, הברון, מוכן ומזומן ליסד בשבילם מושבה בארץ ישראל.

ותוצאותיה של פגישה זו היו, כי הברון הסכים לעשות נסיון בעבודת הישוב וימלא

את ידי הרב מוהליבר למצוא מספר משפחות, המסוגלות לעבודת האדמה ולקנות בשבילן קרקעות על אדמת־ישראל על מנת לעבדן ולשמרן, ויחד עם זה בקש ממנו להציע לפניו בכתב את תכניותיו הישוביות. רבי שמואל עבד אז תכנית הצעותיו להרחבת הישוב העברי בארץ ישראל, ומסר את הכתב לידי רבי צדוק הכהן. והנה המכתב ששלח ר' צדוק הכהן לר' שמואל מוהליבר, על פי בקשתו של האחרון, שאנו מעתיקים כאן מלה במלה:

«פריז, 8 אוקטובר 1882.

«אדון ורב נכבד, הנני נדרש לשאלתו לתת לו בכתב תוכן הדברים שדברנו יחד עם... וגם דברי המכתב ששלח לו.

«מפורש ובאר היטב נאמר כי אנחנו בפריז לא ניעץ לאיש כי יעזוב ארץ רוסיה ללכת ארצה־פלשתינה להתישב שם, ורק אם הוא אדון ורב יבחר אנשים אחדים צעירים לימים בעלי כח, אשר למדו עבודת אדמה, והמה יתרצו לעלות לארץ ישראל להכין למו שמה אחרית טובה, הנה האנשים הנבחרים האלה עשרה או שנים עשר במספר, יתקבלו במקוה ישראל, רצוני לאמר בהקולוניה אשר לחברת כל ישראל חברים ביפו. שם יוכלו לשבת חדשים אחדים, ויעבדו עבודת אדמה תחת הנהגת גנן אחד, אשר ילמדם לעבוד את האדמה בארץ ההיא. ובמשך הזמן הזה ישיגו די מחסורם אשר יחסר למו.

«כאשר יעברו החדשים האלה ויתברר כי האנשים האלה יכולים לפרנס את עצמם ואת בני משפחתם מעבודת האדמה שיעבדוה בעצמם, תנתן להם אחוזת נחלה, אשר בעבדם את אדמתה תספיק להם תבואתה די מחיתם. גם יעזרו כי תשיג ידם לבנות להם ולבני משפחתם בתים לשבת ולקנות להם כל הדברים הדרושים לעבודת אדמתם, בין לעבודת מזרע ירקות, בין לנטיעות עצי־פרי ובין למזרע חטים ושעורים וכו'. הכסף אשר יצא להשיג בו את התכלית הזאת ינתן להם בתורת הלואה, והיה כי יברך ה' את עבודתם בשדה לתקותנו – ישלמו אחרי כן את הכסף ומשפחות אחרות תעזרנה בו.

«אם המפעל הזה יצליח באמת בעזרת הש"י, נקל יהיה ללכת בדרך זו הלאה ונורהו לאחרים מאחינו כי ילכו גם המה בו.

«אדון ורב אהוב, בשם כל ידידי שישנם פה, אוסיף לאמור לו, כי בהתבוננות וזהירות ילך בדרך המפעל הזה, לבל תצא, ה' ישמרנו, תקלה מזה. את האנשים יבחר בשימת־עין ולב, למען היות תקוה להמפעל הזה כי תהיה לו אחרית טובה.

«ובכן הנני חותם דברי בהבטחה כי אכבדהו מאד.

אוהבו הנאמן צדוק הכהן».

ובשולי הגליון הזה כתוב עוד: «על כל פנים אל תגשם את הדבר במעשה קודם שתודיעני מזה».

הרי"ל עפל מספר בזכרונותיו על הרב שמואל מוהליבר, כי כשנפרד מאת מיכאל ארלנגר מסר לו האחרון בשם הברון סכום כסף להוצאות דרכו – והרב לא חפץ לקבל. מר ארלנגר העירו שהברון יתרעם על שהוא בועט בנדבתו לצרכי הוצאת הנסיעה, ויענהו הרב מוהליבר: הברון כבר שלם לי די והותר: אנכי קניתי את לבו ונפשו וזה יקר לי מכל הון.

שבע־רצון עזב רבי שמואל את פריז, קורת רוח מיוחדת היתה לו לדעת, שלא לחנם היתה נסיעתו ושעלה בידו למשוך לרעיון ישוב ארץ ישראל בפועל ממש את הברון

אדמונד רוטשילד, הוא לא היה מסופק בדבר, שאחרי הצלחת הנסיון הראשון לא ימנע הברון את עצמו מלנסות עוד נסיונות כאלה, שיהיו משמשים אבני־פנה בבנין הישוב העברי בארץ אבות.

II

השני אחרי הרב מוהליבר, שהטה באופן ממשי את לב הנדיב אל הישוב בא״י, היה החלוץ האכר יוסף פיינברג, אחד ממיסדי ראשון לציון.

ז. ד. לבונטין, אחד מהמיסדים הראשונים של המושבה ראשון לציון, מספר על זה (בספרו «לארץ אבותינו», חלק ראשון) את הדברים האלה:

ז. ד. לבונטין על מצבה של ראשון לציון בראשית הבנותה.

«באותו הזמן שהתחיל המושב לפרוח ולשמח את עין העובד במראהו החיצוני, התחיל הרקב לאכול אותו פנימה. ההוצאות רבו למעלה ראש, והמביאים לקופת העדה היו רק אחדים וע״כ נתדלדלה; הבארות היו עדיין ריקות בלי מים, יען כי בחרנו למקום המושב את טבור נחלתנו על ההר, והיה צורך בדבר לחפור עד המים כארבעים מטר. והימים ימי קיץ, אין חרישה ואין זריעה ואין זרע, אין קמח במושבתנו, ורק בכסף מלא הוצרכנו לקנות כל אוכל נפש ביפו. כל אחד מהחברים אוכל מהמוכן בכיסו, עד אשר תם הכסף למקצתם ולא נשאר להם לבנין בית, וזה שבנה ביתו ראה, כי יחסר לו כדי לקנות בהמות, מחרשות וזרע לימי הסתו שהחלו להתקרב, וצרכי העדה דורשים בכל יום כסף הרבה. והבארות, ראינו, לא יתמלאו מים בחרבן כיסי בני המושב. במצב כזה נוכחנו לדעת, כי אם לא תבוא לנו עזרה מן החוץ, אז אבדנו כולנו, אבדנו.

«אם בגורן לא יודש, הסדר בבית יהרס» – יאמר משל העם. ובגלל מצב הרגע של קופת העדה נתפרדו הדעות בין בני המושב, ונתחלקה הקרקע על פי הגורל לכל אחד מספר הדונמים שלו כפי שטר המקנה, ונתבטלו התקנות, אשר על פיהן תעבד הקרקע בשותפות וכל החברים החליטו לעבד נחלותיהם כל אחד בפני עצמו.

י. פיינברג מראשון לציון יוצא לאירופה לשם השגת מלוה לטובת המושבה.

«גמר הבאר דרש עוד כשלשים אלף פרנק, וכסף לא היה לרוב המתישבים. ובמצב דחוק זה גמרנו אומר לשלוח את חברנו יוסף פיינברג לאירופה לדפוק על דלתות הנדיבים בעמנו ולבקש אותם להיות לנו לעזרה בהלואת סכום זה, והא׳ פיינברג, באהבתו הנאמנה לעבודתו שעבד בה אז כשבעה חדשים, הסכים לעזוב את ביתו ואת משפחתו בארץ נכריה וילך בשליחות לאירופה.

«ראשית נסיעתו היתה לוינה, כי חברת «אהבת־ציון», שנתיסדה אז בעיר זו, היתה לכח־המושך, הוא חשב שהיא תוכל לעזור להאכרים הראשונים בראשון־לציון. במשך ימים אחדים לישיבתו בוינה נודע לו, שאין בסיס־כספי לחברת «אהבת־ציון», והוא יצא משם כלעומת שבא, וישם פעמיו למיינץ אשר באשכנז. הרב דוב לחמן, אשר לבו היה שלם עם המיסדים הראשונים של «חלוצי יסוד המעלה», בעת אשר התקיים הועד «חלוצי יסוד המעלה», וישלח לטובת הפליטים מרוסיה, שבאו אז לא״י, אילו מאות מרקים – קבל את השליח, יוסף פיינברג, בסבר פנים והדפיס במכתב־העתי הגרמני «הישראלי» קול קורא ממר פיינברג, שתכנו היה בקשת הלואה בשביל המושב ראשון־לציון.

«גם הועדים השונים, שנוסדו במיינץ ובערים אחרות לעזור לנגועי היהודים בארץ רוסיה, לא חפצו לעשות דבר מה לטובת הישוב בארץ ישראל בלי הסכמת הועד הראשי לחברת «כי״ח» בפריז, ולכן שם פיינברג פעמיו פריזה.

«בדרכו פריזה סר פיינברג להידלברג, ויראה שם את הפרופיסור הרמן שפירא, שמפיו שמע למודים שונים בהיותו תלמיד במכללה ההידלברגית. מר שפירא נתן לו מכתב להרב צדוק הכהן, שבו כתב דברים קצרים בנוסח המקובל: «יודע אנכי את האיש פיינברג כי כל מה שיאמר הוא רק אמת ויציב», ועם המכתב הזה בא מר פיינברג לפני הרב צדוק הכהן.

«גם קרל נטר, בהיותו אז בא״י, בהודע לו על אודות נסיעתו של פיינברג בעניני המושבה לחוץ לארץ, שלח מכתב להרב צדוק הכהן שיעזור לפיינברג בהשגת מטרתו.

«המכתב הזה של מר נטר וגם מכתבו של הפרופיסור הרמן שפירא הועילו לענין את הרב כהן בדבר שהציע לפניו פיינברג, ויציג אותו לפני מיכאל ארלנגר, אחד מחברי ועד «כל ישראל חברים». פיינברג כתב בבקשתו, שהחברה, האומרת לעשות מזכרת לנטר (כי ממש באותו יום, שפיינברג בא אל הרב צדוק הכהן, הגיע מברק לבשר את דבר פטירתו של נטר, ויחד עם זה המכתב ממנו אודות פיינברג להרב כאן), אין טוב לפניה אלא לקיים את חפצו האחרון ולתמוך בראשון־לציון – חפצו שבאר במכתבו להרב צדוק הכהן.

«חברת כי״ח הטתה אוזן קשבת לבקשת המושב, ובישיבתה הראשונה החליטה לעזור בסכום אחד קצוב – עשרת אלפים פראנקים.

«אבל האדון מיכאל ארלנגר והרב צדוק הכהן מצאו בשביל השליח מקור יותר נאמן לעזרת הישוב היהודי בא״י, בהשתדלותם של אלה נתקבל פיינברג לראיון אצל הברון.

«פיינברג תאר לפניו את כל התלאות שמצאו את ראשון־לציון בדרך התפתחותה של המושבה הזו, וככה הצליח לענין את הנדיב במצב של מושבות א״י בכלל.

פ. פינברג מתקבל לראיון אצל הברון.

«בשיחותיו עם פיינברג נתברר לברון שהאכרים החלוצים מרגישים את הלקויים שישנם בהכשרה החקלאית הנחוצה להם. די להזכיר שמיסדי ראשון לציון נסו לזרוע חטה בחולות המושבה, שאינם מתאימים כלל וכלל לסוג חקלאות זה! והנה מחליט הברון על דעת עצמו שלמתישבים בראשון לציון נחוצה לא רק עזרה כספית, כי אם הדרכה מקצועית.

«הברון קצב את עזרתו בפעם הראשונה שלשים אלף פרנק לטובת המושב, והבטיח להוסיף עוד לימים יבואו, אם תהיה דרושה העזרה, בתנאי כי יקבלו עוד כעשר־חמש־עשרה משפחות אל המושב הזה, וכי לא יבקשו עזרה מאחרים, וכי לא יגלו את שמו ברבים».

מגמתו העליונה של הברון רוטשילד היתה, ליצור בא״י ישוב יהודי מבני־המעמד הבינוני, כורמים ויוגבים, שיעבדו את אדמתם ויתפרנסו מיגיע כפיהם. ואת ספוקו היחידי בקש למצא בהשלטת רעיונו ושיטת עבודתו בארץ, ובמובן זה היה נדיב יהודי במלוא משמעותה של מלה זו.

הוא היה הראשון והיחיד בשעתו, אשר הוציא יהודים מתגרנותם וממרכלתם הבזויה ברוסיה וברומניה והפכם לעובדי אדמה חרוצים בארץ מולדת. וכל המושבות הישנות נוצרו ונתמכו והוחזקו על ידו, עד שהגיעו לידי עמידה ברשות עצמן.

כאן למדו עולי הגולה ראשית דעת לנעוץ את ומעדר בקרקע, לרתום זוג סוסים ופרדים, לחרוש תלם ולנטוע עץ. כאן למדו להטות שכם, לסבול סבלו של חלוץ, להלחם עם אויב מלחמה ממשית, לנצחו נצחון ממשי, ולחיות חיים בריאים, טבעיים, ממשיים.

כשמדברים על מפעל הברון, יש לזקוף על חשבונו לא רק מה שהוא פעל בעצמו,

הברון בין אכרי ארץ־ישראל

כי גם חלק רב של פעולות ומעשים, שמיחסים לאחרים—שלו הוא. מי יכחיש את חשיבות מפעלו בתור הכשרה להכרזת בלפור! כלום היתה זו אפשרית בזמן מן הזמנים אלמלא קיומן של המושבות, המעידות על רצונו של עם ישראל לשוב לארצו, להחיותה, להפריחה ולהשיב לה את עמדתה בעולם התרבות? לכל מקום שתפנה, על כל אשר תעיף מבטך, שם תפגוש את מפעלו ותרגיש את השפעתו החיה של כביר העלילה הזה.

III

בשנת תרמ"ג – 1883 עת ר' שמואל מוהליבר ויוסף פינברג בקרו את הברון בענין ישוב ארץ־ישראל, באותה שנה עצמה, בחדש תמוז, בקר את הברון אחד מראשי מיסדי פתח־תקוה, זרח ברנט, כדי לעורר לבו של הנדיב לגורלה הטרגי של המושבה החדשה.

מטרתו של זרח ברנט היתה, להציע לפני הנדיב שיקנה מאדמת פתח תקוה, בכדי להושיב עליה את אלה שהובאו מטעם הברון בשביל המושבה עקרון שלעתיד.

הצעתו של ברנט עוררה התענינות מרובה מצד הברון, שהקדיש לשליחה של המושבה העברית הראשונה בארץ ישראל זמן הרבה יותר משהיה נוהג להקדיש לבקור רגיל.

מכתבו של עורך «המגיד» על יחסו של הברון לפתח־תקוה.

על יחסו של הברון לענין פתח־תקוה כותב (תרמ"ד – 1884) עורך «המגיד» דוד גורדון לשאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) – אחד מראשי חובבי ציון בימים ההם, לאמר:

«השר רוטשילד דבר שלח לעושי דבריו באה"ק להתחקות על שרשי הקולוניא לכל פרטיה ולדעת מחסורה. מפני זה יש תקוה כי יושע אי"ה גם לה, שוב לא יולדו מכשולים אחרים. בין כך כתבתי למקומות אחדים ולהחבורות לכתוב בקשה אל ה' ארלנגר ע"ד פתח־

תקוה כי זה רצונו... והכל תלוי בו והוא יוכל לעשות הכל ובדברי בלע לא נפעול מאומה[1].

ואולם, עד שהחליט הברון לקחת את פתח־תקוה אל תחת חסותו באופן רשמי, עוד עברה עת לא מעטה. העובדה, שלא כל האכרים פנו אל הברון בבקשת העזרה וגם זה שחובבי ציון כבר תמכו אז במושבה תמיכה חלקית – שתי אלה גרמו לכך, שלא מהר הברון לפרוש כנפי חסותו על פתח־תקוה, בהיותו רגיל בכל מקום שהוא בא לעזור, להיות העוזר בכל מאת האחוזים, כמו שנקל להוכח על פי מכתבו של דוד גורדון אל חובבי־ציון בורשא, שנשלח אליהם מפריז ביום 16 לספטמבר שנת 1884. באותו המכתב מוסר עורך «המגיד» את דברי השר שאמר: «אם בני ישראל ברוסיא חפצים באמת לעסוק בדבר ישוב א״י ולאסוף כסף גם מצדם, אז עצתי היא שיראו רצונם הטוב בתחילה לתמוך את פתח־תקוה ולהעמידה על בסיס נכון, ויוכלו לעשות התמיכה הזו גם ע״ש השר מונטיפיורי, אך יעשו, יען כי הוא לא יכול לתמכם מפני כי זה הפרינציפ שלו אם גומר בדעתו לתמוך איזו קולוניא, אז יקח עליו הכל־בכל־מכל־כל, ולא באופן אחר וזה לא יוכל לעשות ולדרוש מפתח־תקוה יען התישבו בעצמם[2]».

הברון ועושי־דברו כאילו השאירו את פתח־תקוה בתור אבן־בחן לחו״צ שברוסיה.

עורך העתון הנ״ל כותב ביום 1 לאוקטובר שנת 1884:

«היום – – הגיעני מכתב מפאריז, שבו מודיעים כי לפי הידיעות האחרונות, שקבלו מפתח־תקוה, נחוצים שם לישועה כרגע, שלא תפול ח״ו הקולוניא באין מקים אחר כך. פרטי הדברים לא אדע, מפני כי הברון אחת החליט, שלא לעשות כרגע דבר מלבד הקולוניות שלו»[3].

הסבה הפסיכולוגית לסרובו של הברון נמצאה, אבל לאכרי פתח־תקוה לא הוקל ע״י כך. מלבד הלחץ הפוליטי מצד הפחה הירושלמי ועושי־דברו, הלך וגדל גם מחסורם החמרי של המתישבים, עד שרבים מהם עם יציאתם בבוקר לעבודתם בשדה, היו קושרים את שארית הלחם על אחת הקורות של תקרת החדר, בכדי שהילדים לא יוכלו להגיע אליו ולכלותו בבת־אחת...

אז שלחו (תרמ״ה) תושבי המושבה פריזה את אחד מראשי מיסדיה, הלוחם הנלהב לישוב החקלאי, יהושע שטמפר, להרצות לפני הברון את כל פרטי המצב, בו שרויה המושבה, ולבקש חסותו. בעיר פריז שררה אז מגפת החלירע, ותשעה שבועות שהה שם שטמפר, עד שהצליח סוף סוף להתיצב לפני הברון[4].

באחד ממכתביו מפריז למיסדי פתח־תקוה כותב שטמפר:

מכתבו של שטמפר מפריז למיסדי פ״ת.

«השר אשר דברתי אתו פה אל פה לא נשתנה (תה) דעתו מיום דברי אתו וכל פעולותי ע״י השתדלות הר׳ מיכאל ארלנגר, שהברון קצב סך אשר לא רצה לגלות לי כמותה וגם לשלח למושב יהוד מכונת רוח (פומפע) לשאיבה וכן ריחים, שתחובר (שיחוברו) אל המכונה, כדי שלא יעלה לנו היסק המכונה להוצאה מרובה, באשר הריחים יכסו הוצאותיהם גם בעד השאיבה, ועוד מכונה לדישה עם מוטות, כי נראתה נחוצה בעיני לבקש כזאת,

---

1 כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, חלק א׳ עמוד 163.

2 כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, חלק א׳ עמוד 240.

3 כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, חלק א׳ עמוד 255.

4 על פרטי בקורו של שטמפר אצל הברון עיין עמוד קי״ב.

באשר עונת הדישה, אשר תמשך זמן רב, חלה בתקופת החום הנורא, הגורר רוב תחלואינו. וכן בקשתי ונמלאה בקשתי לשלוח לנו פעם בשבוע את הרופא ד״ר שטין חנם אין כסף וכי יכין במושבנו בית־מרקחת מסמים הנחוצים, כדי שיוכל להכין הרפואות בעצמו בעת בואו. וכן אם, חלילה, יחלה איש מאתנו ויצטרך ללכת העירה, גם אז יבקרהו הרופא חנם אין כסף וגם סמי רפואה ינתנו לו בלי מחיר. ואבקש ממעלתכם שיעריכו מכתב תודה להשר ארלנגר על השתדלותו בזה עם ברכת־תודה להשר המושיע על ידו. וגם תבקשוהו במכתבכם שיחיש מעשה ישועתו בכל זאת יפה שעה אחת קודם, כי אני אך על אמרי פיהו אני חי וכל אלה ההבטחות אך על פה נמסרו לי. ובפרט שבלי אחור יכתב להרופא ד״ר שטין, שיתחיל עבודתו גם במושבנו בטרם יבאו ימי הרעה».

IV

עברה עוד שנה, והמושבה נשארה באותו המצב שבתחילה וכל שנוי לטובה עוד טרם בא.

ימים עברו וחדשים חלפו, עד שראו ונוכחו בני פתח־תקוה, כי אזלת ידם להעזר מכחות עצמם. בינתים והמצב הולך וקשה: זה שלח רזון בקצירו, זה מתו עליו בהמותיו וזה נגנבו ממנו סוסיו או פרדיו וכו׳. וביחוד קשה היה מצבם של בעלי הרבע הידוע, שלא יכלו לעמוד על הקרקע שלהם. היאוש החל לתקוף את רבים מהמתישבים, עד שאחרים מחברי חו״ל התחילו שבים על עקבם לרוסיה.

לנשארים לא היתה אלא התקוה האחת והיחידה והיא – היום, בו יבא הברון עצמו לבקר את הארץ, שאז יראה בעיניו את ענים ואת לחצם, ונכמרו רחמיו עליהם והביאם אל תחת חסותו.

כלתה שנת תרמ״ה וקללותיה, אבל גם שנת תרמ״ו לא הביאה את ברכותיה למתישבי פתח־תקוה. הם הוסיפו לעבוד ולעמול בשארית כחם, אבל סימן־ברכה לא ראו בעמלם.

תמונה ברורה מהמצב אפשר לקבל מפרוטוקול של ועד הפועל של חו״צ בא״י מיום כ״ז אלול, בו הובאו דברי ה׳ הירש (פקידה של חברת כי״ח) להד״ר פינסקר:

מכתבו של הירש, פקיד חברת כי״ח, לד״ר פינסקר.

«... בפתח־תקוה ישנם רק חמשה קולוניסטים – מאלה המקבלים תמיכה – אשר יש להם על זריעה לשנה הבאה ועל לחם צר. אבל יתרם אוכלים עתה את החטים והשעורים שהם צריכים להשאיר לזריעה לשנה הבאה, ומה יעשו אחרי עבור עוד שני חדשים ועת הזריעה תבוא, ואז לא יהיה להם לא לזריעה ולא לחם לאכול, וצעקתם תעלה עד לשמים. לא אובה עתה לדון בעמק הלכות הסבות, שהסבו ברוע מצבם, אבל לדאבון לבבי הנני רואה פקטים מעציבים, ואת הפקטים האלה לא נדחה בחקירות של מה בכך, הם דורשים תשועה ובשעה מוקדמת, בטרם יסבלו חרפת רעב».

המושבה היתה מקבלת אז סיוע קטן מחו״צ שברוסיה, אבל זה היה כטפה מן הים לעומת הצרך, ובשום אופן לא היה בזה בכדי לחלץ את המתישבים מן המצר. בארץ היו אז קיימות כבר שבע מושבות. ראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פנה נמצאו אז כבר תחת חסותו של הברון. עקרון – במאמר פיו של הברון נוצרה. ושלש הנשארות – פתח־תקוה, גדרה ויסוד־המעלה – נמצאו תחת חסותם של חו״צ שברוסיה, שהיו תומכים ומסייעים במתישבים קמעא־קמעא, אבל בלי כל תקוה לבסס פעם את מצבם באופן מחלט. לא נשאר

להם לחו״צ מוצא אחר, אלא לקרא לעזרת «מושבותיהם» את אחיהם העשירים שבמערב אירופה, ובעיקר את היחיד והמיוחד שבתוך אלה — את הברון.

הר״ש מוהליבר והשפעתו על הברון לטובת המושבות שהיו נתמכות ע״י חובבי־ציון.

את השליחות הקדושה הזו הטילו חו״צ על הרב ר׳ שמואל מוהליבר, שבתחלת שנת 1887 עזב את רוסיה, בקר את ברלין, פריז, לונדון ופרנקפורט שע״נ מין, ובכל מקום ומקום טרח לענין את גדולי היהדות במצבם של מתישבי שלש המושבות הנ״ל. לאשרם של האחרונים איקלע ר׳ שמואל מוהליבר לפרנקפורט, בשעה שהברון היה מתארח שם אצל חותנו. להברון נודע הדבר, שהרב מוהליבר נמצא בעיר, והוא הזמינו אליו ודבר אתו ארוכות על מצב המושבות. תוצאות השיחה הזאת היו — הבטחת הברון להתענין גם בשלש המושבות של חו״צ ביחוד לאחר בקורו, שהוא אומר לעשות בימים הקרובים בא״י.

ו«התענינות» זו התחילה להיות נכרת בפתח־תקוה לאחר ימים מועטים, עוד טרם בא הברון אל הארץ. קודם־כל בא לידי גמר אותו הענין המפורסם בשם «הרבע», התופס מקום גדול כל כך בארכיון של חו״צ בימים ההם. ענין זה, שנתגלגל זמן רב בערכאות ועלה בכסף רב לחו״צ וגם למתישבים עצמם וללא שום תוצאות, כשנתקבלה פקודה מפריז לפקידי הברון בא״י לקחת את הדבר בידיהם, נפתרה שאלת הרבע במהירות כבמטה־קסמים. פתרון זה של שאלת «הרבע» נחשב בשעתו למעשה רב כל כך בעיני חו״צ, עד שהד״ר פינסקר מצא לנחוץ לפנות במכתב חוזר לכל אגודות חו״צ ולזרזן לשלח מכתבי־תודה מיוחדים למיכאל ארלנגר על שיעץ להברון להכניס את עצמו בענין.

V

אחרי פסיעה ראשונה זו לא אחרה לבוא גם השניה: הברון סלק להממשלה את כל המסים שפתח־תקוה היתה חייבת עבור איזו שנים, ויחד עם סלוק המסים לקחה הפקידות את כל ההוצאות הצבוריות של המושבה על עצמה.

הפסיעה השלישית היתה גאולת החלקות מכל אלה שישבו בגולה והסיחו דעתם לגמרי מחלקותיהם, מבלי השתתף לא בהוצאות המושבה ולא בסבלה. ע״פ פקודת הברון נגאלו החלקות הללו, שנועדו אחרי־כן להתחלק בין העניים הנמצאים על המקום.

ביחוד גדולה היתה הצפיה לבקורו המובטח של הברון, היות ולבם נבא להם, שמבקור זה יתחיל פרק חדש בחיי המושבה זו רבת הצער והסבל.

והיום המקווה בא.

בקורו הראשון של הברון בפתח־תקוה.

בקורו זה של הברון בפתח־תקוה נעשה אגב־אורח. הדבר היה באחד מימי «הספירה», מיד לאחר הפסח. בנסעו בלוית פקידיו מראשון־לציון לזכרון־יעקב, נזכר פתאם בפתח־תקוה, עמד ושלח את העגלות לפניו ובעצמו סר אל המושבה כשהוא רכוב על סוסה צחורה ולימינו הגנן הצרפתי קַבְלַן.

אחרי קבלת פנים לבבית, הרצו המיסדים לפניו על המצב, והברון אחרי שלש שעות של התבוננות במושבה והתענינות מרובה בתושביה — בחייהם ובעבודתם, יצא משם מלא רשמים נעימים מכל אשר ראה ושמע.

«היום הגדול הזה — רושם אז בתוך יומנו אחד מעדי הראיה — ישאר בקרבנו לזכרון נצח. כל אחד מאתנו הרגיש בלבו, כי מעתה תחל בארץ תקופה של חיים חדשים, כי בהופעתו של האיש היהודי הנלהב הזה על אדמת הקודש תלוי כל גורל עמנו וקיומו

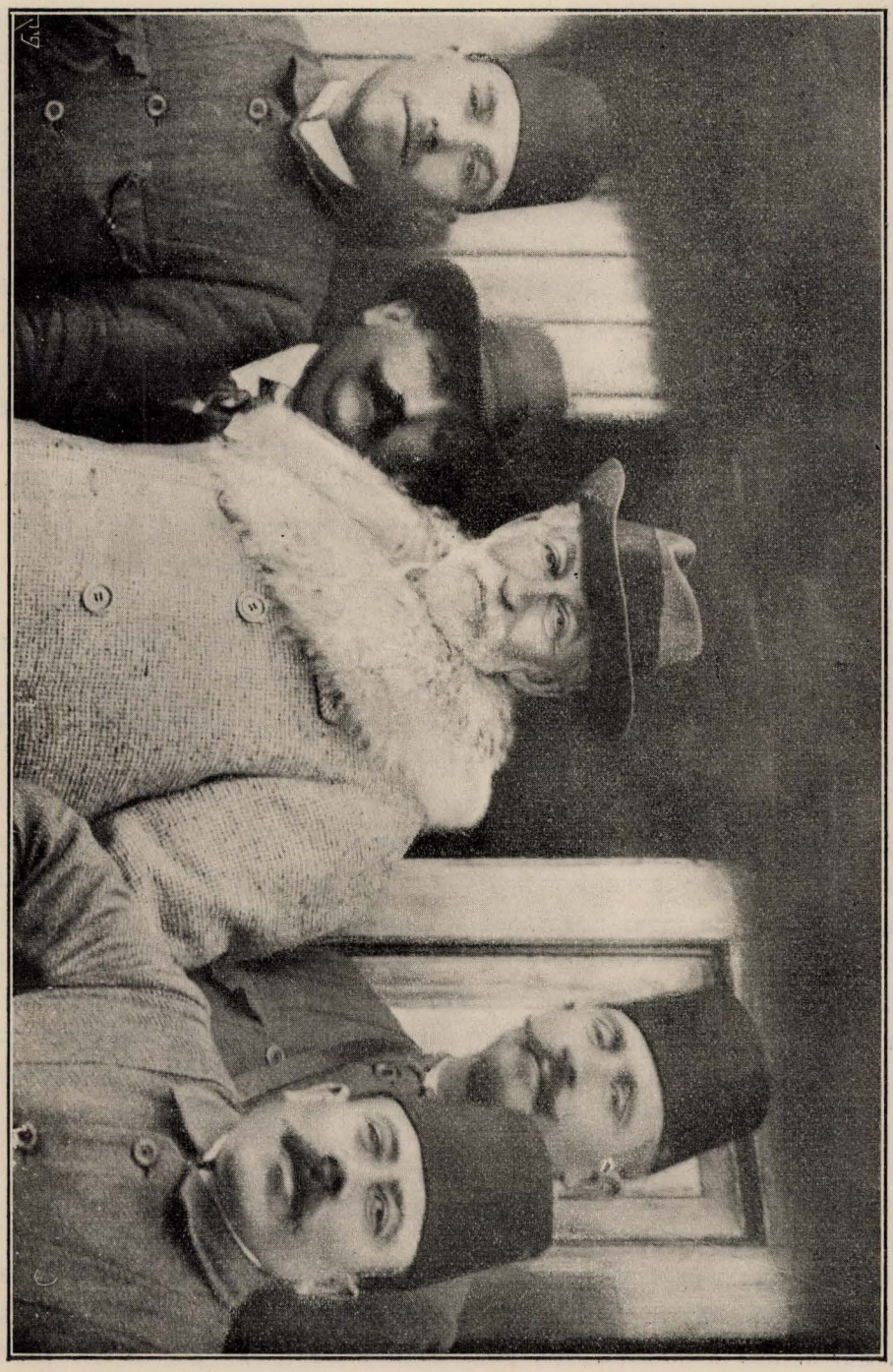

ש״ט ירכא ויולט ליד רחיב מנחמה ווירבה

לעתיד, ולא רק בארץ האבות לבד, כי אם גם בכל העולם כלו, באשר סוף סוף רק ארץ־ישראל היא לב כל העולם כלו ושכל זמן שהלב חולה - כל מצב עמנו בתבל כלה חלש ונרדם, מתרופף ומתפורר. אין קשר בין איש לאחיו, אין דבק לאומי בין חברה לחברה, הכל מפוזר ומפורד ומה שהאחד בונה היום, למחרתו בא השני וסותרו. אולם רק על ידי התחזקות והחלמת הלב, היא ארץ־ישראל, גם כל העורקים והעצבים שבגוף האומה כלה יתחזקו ויתאמצו ויחלימו בכל מקום שהוא».

«הברון הנדיב ירד מספינתו והנה עמדו כפות רגליו על אדמת אבותיו. הוא מביט על הארץ והארץ מבטת עליו, הוא מכיר אותה והיא מכירה בו. הוא מביט על כל שטח ושטח של האדמה הזאת, על כל הר וגבעה, על כל גיא ועמק ועל כל מעין מים והוא מתבונן ורואה בעיניו הבהירות מראות קודש, חידת עולמים, הוא רואה פה ושם עקבות הנביאים, צעדי האבות. הוא בא לידי הכרה כי אמנם יותר ממה שהוא מביט על הארץ הארץ מבטת עליו, הוא דורש בשלומה כבן יקיר, הדורש שלום אמו האהובה עליו, והיא דורשת בשלומה כאם רחמניה זו, הדורשת בשלום בנה יקירה, שרבו געגועיה עליו, שחכתה לו בכליון עינים עידן ועידנין והיא בוכה ואומרת לו: ברוך בואך, בני־בנימין יקרי, בשם ה', ברוך בואך, הגואל! ההשגחה העליונה בחרה בך לגאול אותי מכף זרים והשב תשיב את בני ועוללי מארץ מרחקים אל חיקי כימי קדם קדמתה.

«אתה הוא אדמונד רוטשילד שחוננת מן השמים באוצרות זהב וכסף ועוד יותר מזה חוננת בעושר רוחני, בלב נדיב, בדעת ובתבונה, במרץ נפלא ובסבלנות יתרה.

«עתה, ברוך ה', חזק ואמץ, לך בכחך זה והושעת את עמך ישראל תשועת עולמים לך בכחך זה וגאל אותו, כי אמנם אתה הוא הגואל ולך משפט הגאולה».

שמונה ימים עשה הברון בארץ. הוא תייר את יריחו ואת בקעת הירדן ואת ים המלח ואת כל ארץ השרון והגליל, בהביעו כפעם בפעם את התפעלותו מיפי הארץ וממראות הטבע מסביב. הוא בקר את כל המושבות וגם את המושבה יהודיה בלוית ה' נסים בֵּכֶר, מנהל בית־הספר לחברת כל ישראל חברים. שמה קדמו את פניו המיסדים ה"ה סלומון וגוטמן בברכת «ברוך בואך». גם מסרו לו מכתב־בקשה בדבר חסותו על פתח־תקוה, והברון הבטיח להתענין בזה.

ואמנם כעבור ימים מועטים הוזמן סלומון לבוא ירושלימה, ובאמצעותו של נסים בכר עבר הברון על כל התעודות השייכות לאדמת יהודיה, ובמשך זמן קצר עלה הדבר גם לפעול על הפחה הצורר בנוגע לסדור הקושאנים של יהודיה ורשיונות לבנין.

מאז התחיל פרק חדש בדברי־ימיה של פתח־תקוה.

VI

אך הנה באה שנת תרמ"ט. שנה זו שנת שמיטה ולא יצאו מכל אכרי פתח־תקוה לעבודה אלא רק חמשה. מהם עבדו יתרם אצל הפקידות, מהם עסקו במלאכות צדדיות (עגלונות, וכדומה) ומהם נאלצו למכור את בהמותיהם ולעזוב את המושבה. המושבה השתקעה בחובות חדשים, והשנה עברה עליהם בעוני ובלחץ אשר אין לתאר[1]. מצב זה הוא הוא

---

[1] עיין להלן, פרק כ"ט.

מכתבו של הברון אל הנרי פרנק בעניני הישוב החקלאי, כתוב בעצם ידו [1].

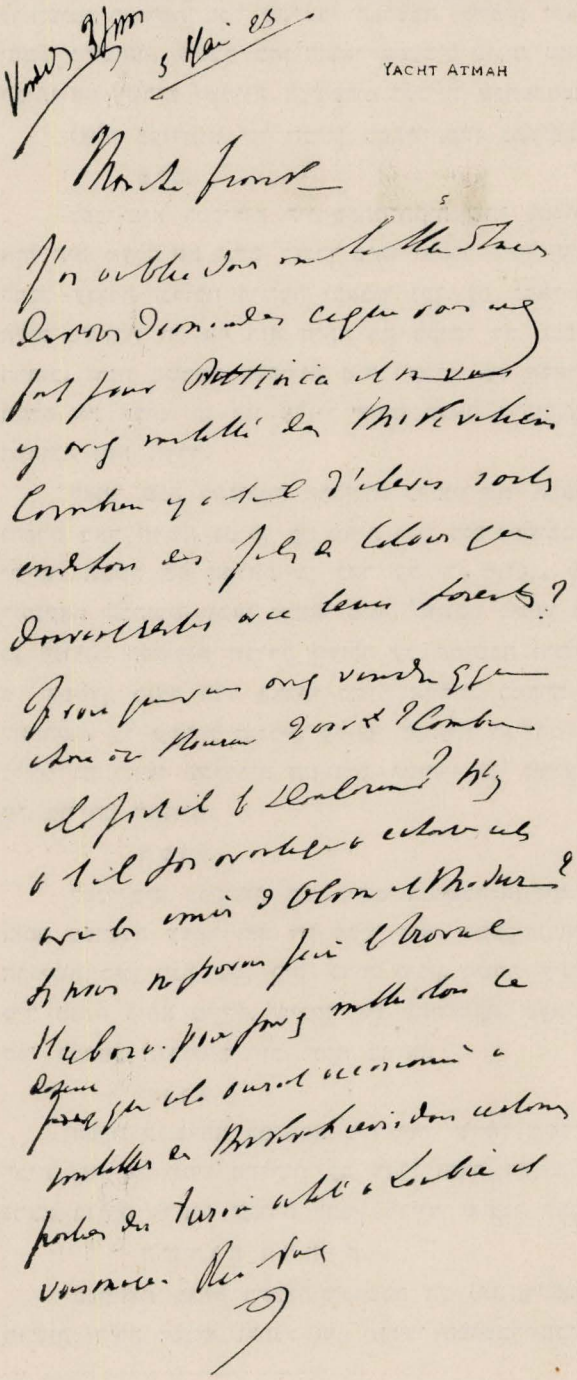
YACHT ATMAH

יום ששי 3 מאי 1923

פרנק יקירי,

שכחתי לשאלך במכתבי מאתמול מה עשיתם בנדון ביתניה ואם הושבתם בה תלמידי מקוה ישראל. מה הוא מספר התלמידים שיצאו חוץ מבני האכרים שצריכים להשאר עם הוריהם?

הנני רואה שמכרתם דבר מה בחורן 2000 £? כמה זה עולה עבור כל דונם? האם לא יותר מתאים היה להחליף עם האֶמיר של אולם ומדר? אם לא נוכל לעשות את העבודה של קברה תוכלו להשתמש בהוצאות שעבודה זו היתה גורמת, כדי להושיב תלמידי מקוה ישראל בחלקים ידועים מהאדמה שנקנתה בלוּבְיָה והסביבה.

שלך

[1] לקוח מאוסף האוטוגרפים והתמונות של הד״ר אברהם שבדרון בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים.

שעורר את הברון לבא לעזרת פתח־תקוה באפן ממשי יותר. אותה שנה בקש הברון להמציא לו רשימה מפורטת מכל מתישבי המושבה, שלפיה יצא כי בס״ה נמצאות במושבה שלשים וחמש משפחות, ששבע מהן הוצאו מטעמים שונים מאותה רשימה[1]. ואז לקח הברון תחת חסותו את עשרים ושמונה המשפחות העניות, שנתפרסמו אח״כ בשם המקוצר «חברת הכ״ח».

פעולתו של הברון בפ״ת.

ואלה פעולותיו של הברון בפתח־תקוה בתקופה ההיא:

מ י ם.

לפני בוא הפקידות היו בפתח־תקוה שתי בארות: אחת, שבנו מיסדי המושבה ושכל אחד היה מעלה את המים לצורך ביתו ובקרו מתוך עומק של 25 מטרים על ידי דלי קשור לחבל–עבודה הכרוכה ביגיעה ובאבוד זמן. גם הבאר השניה, שחפרה חברת חו״צ ושהתקינו אליה משאבת יד, אף היא היתה רק בקושי רב מספיקה מים די הצורך לתושבי אותו הרחוב. והנה משבאה הפקידות, מיד העמידו על הבאר הראשונה «נוריה» שבכח סוס היתה מעלה את המים. כן בנו על יד אותה הבאר ברכה עם שוקת צבורית להשקות את בהמות העבודה ואת העדר.

לאחר שנה, כשנוכחה הפקידות כי אין שתי הבארות הישנות מספיקות למושבה, עמדה וחפרה באר חדשה, גם כן עם נוריה ועם סוס מסתובב (בימים ההם עוד טרם נודעה בארץ ישראל השטה של העלאת מי באר על ידי מניע). על יד באר זו בנו בריכה ושוקת להשקאת הבהמות. ומאז נמצאו מים למושבה בשפע וגם העלתם מהבאר הוקלה הרבה. כן הנהיגה הפקידות שמירה מעולה על המושבה ורכושה. השומרים היו: אברהם שפירא, מ. קופלמן, סנדר חדד בצרוף בדוים אחדים. במקרה של גניבה היה תפקידם של הבדוים להתחקות על עקבות הגנבים על פי פסיעות רגליהם שעל גבי החול ואל תפקידם זה היו נלוים גם ראשי השומרים היהודים, שאחרי כן, כידוע, עלו בחריצותם ובכשרון המצאתם על מוריהם הבדוים.

ר פ ו י.

לפני בוא הפקידות היו תושבי המושבה אנוסים במקרה של מחלה לפנות אל הרופאים ביפו. במושבה עצמה היה רק צעיר אחד, שתפקידו היה, להמציא עזרה ראשונה מהרפואות הרגילות, כגון מנת שמן קיק, כדורי חינין, משחת עינים, תחבשת וכדומה. כשבאה הפקידות, מיד מנתה רופא מיוחד, שיבקר את פתח־תקוה פעם בשבוע, גם סדרה בית־מרקחת עם סמי המרפא הדרושים ועם רוקח מנוסה.

ח נ ו ך.

הפקידות סדרה במושבה בית־ספר, שהחל בשני מורים ושלאט לאט נתרחב ויהי לבית־ספר של חמש מחלקות עם מנהל וחדר מורים. ובהמשך הזמן עבר בית־הספר שהיה נמצא בדירה פרטית שכורה, לבנין מרווח, שנבנה לתכלית זה ע״י הפקידות.

ה ש ר ו ת ה ד ת י ת.

הפקידות מנתה בשביל המושבה רב (את ר׳ אהרן אורלנסקי), שהיה מקבל משכרת חדשית, דירה ושמש, ולפניו היו תושבי המושבה מביאים את דבריהם הן בעניני חול והן

[1] ביניהן גם יהושע שטמפר שהפקידות החליפה משום־מה את שמו באיזה שטינברג מפריז וחלקה לו נחלת אדמה בפתח תקוה.

בעניני דת. כמו כן מנתה הפקידות על חשבונה שוחט, מנקר וקצב לשרותם של תושבי המושבה.

נטיעת אילני סרק.

הפקידות התקינה במושבה משתלה כללית לשם גידול כל מיני אילני סרק, ושתילים נתנו על ידה חנם לכל אחד מתושבי המושבה, שרצה לנטוע סביב ביתו. כל חורשות האקליפטוסים שבפתח־תקוה מוצאן ממשתלה זו.

ביאות־כח לפני הממשלה.

תפקיד זה היה קשה ביותר: עלילות, הסגת גבולים, מעשי אלמות, תשלום מסים—מסי תורקיה, עושר, וירקו, עסכריה (כופר בעד חובת עבודת צבא) — לשם כך היה צורך במוכתר רשמי, שיהיה נתין תורכי וגר בקביעות ביפו, ועל ידו עורך־דין. «דורנו ומה גם הדורות שיבואו אחריו — כותב מרדכי סלומון בזכרונותיו מהימים ההם, — לא יוכלו לתאר להם כלל את כל העמל והתלאה שסבלו האכרים בשנים הראשונות מחמת המציק. מרבית הימים היו מבלים ביפו בבתי־המשפט באופן שלא נשאר להם זמן לדאוג לביתם ולנחלתם, עד שבאה הפקידות וגאלה אותם משעבוד קשה זה».

מדידת הקרקע וקביעת התחומין.

המדידה המדויקת של אדמת פתח־תקוה וחלוקתה על פי הגורל נעשו ע"י מהנדס מומחה, שעבד על זה משך שנתים וסימן את הגבולים לכל חלק וחלק. — גם כל העבודה הזו נעשתה בכספי הפקידות.

בחקלאות.

על ידי הפקידות נתמנה גנן מוסמך ומנוסה, שבחר את חלקי האדמה המתאימים ביותר למזרע תבואה ולמטעים וסדר תחנה לנסיונות שונים במקצועות אלה.

בנטיעות.

שטח של 1250 דונם אדמה בערך הוקצע על ידי הפקידות לנטיעת גפנים, ומחרשות גדולות הובאו מצרפת, שעבדו בכח 10—12 זוגות סוסים ויש שעבדו גם בכח מכונות קיטור והאדמה נחרשה בעומק של 50—60 ס"מ.

זמורות גפנים הובאו מהודו, שהיה יפה כחם לעמוד בפני מחלת הפילוקסירה (מחלת שרשים) ועליהן הרכיבו בשנה השניה מינים צרפתיים: מלבעק, קברנה, סמניאון ועוד מהמינים המשובחים ביותר לתעשית יין.

עצי תות ושמן קיק.

על שטח של 300 דונם אדמה בערך נטעה הפקידות עצי תות לגדול תולעי משי, וכשגדלו העצים והתחילו מספיקים די עלים לגדול תולעי משי, הובאו אומנים מהר הלבנון שלמדו את בני פתח־תקוה את הטפול בעץ זה. פקעות המשי היו נשלחות לראש פנה שבגליל העליון, במקום שם בנתה הפקידות בית חרשת לטוית משי עפ"י השטה המודרנית. נסיון זה שעלה לפקידות במאות אלפי פרנקים, לא הצליח, היות ואקלימה של פתח־תקוה לא התאים לגדול תולעי משי.

כמו כן נטעה הפקידות על שטח של 25 דונמים אדמה עצי קיקיון לתעשית שמן קיק, והיו מאספים את הגרעינים ושולחים אותם לכבישה לראשון לציון. גם נסיון זה, שעלה לה לפקידות ביוקר — לא הצליח.

בין הנסיונות האלה שלא הצליחו יש להזכיר גם את הנסיונות בגדול הז׳רניום לתעשית תמרוקים, בגדול עץ התה ועלי הטומבק.

חורשת עצי האקליפטוס.

יער גדול של עצי אקליפטוס נטעה הפקידות בקרבת הבצה ומסביב לאדמת המושבה על גבולותיה, מה שהציל את המושבה מהקדחת.

התמסרותו של הנדיב למושבותיו.

«כל התכניות בדבר משק המטעים הגדולים או הקטנים – מספר פ. פסקל – הכנסת צמחים חדשים לארץ, עצי פרי, עצי נוי, פרחי בושם וצמחי בושם – כל אלה חדרו אל המושבה בהשפעת כבוד הברון רוטשילד. על פיו נשלח מר הירמנס למושבה ותכנית בידו לנטוע גפנים ולהכין יינות עדינים, יין שמפניה ועוד. התכנית היתה נאה ורבת ההקף. הברון הרחיק ראות ומגמתו היתה להחזיר את עטרת הגפן בארץ המולדת ליושנה, ברצונו היה לעשות יינות מעדנים, שאין אימתו של עודף התוצרת עליהם, ושהעשירים מרבים לקנותם, ולשם כך הזיל זהב מכיסו, בנה יקבים, שלח מכונות ועשה את הכל כדי להעלות את התעשיה הזו למדרגת השלימות.

«ברם חבר הפקידים לא עמד מעולם על גובה תפקידו ומעשיהם הרגילים עד למאד בישו את המחשבה היפה, זו שעלתה לפני הנדיב.

«יקבי ראשון לציון וזכרון יעקב מצבות עד הן בשביל הדורות הבאים. ובטחוני רב, שעוד יבוא יום והשיקו היקבים האלה יין יקר ומשובח ואם גם היום ההוא ירחק חוק וידעו הבאים אחרינו כי זהו היין, אשר אליו נשא את נפשו הברון רוטשילד עוד בימים עברו. ויזמה זו רבת התבונה והרואה את הנולד טבועה היא בכל הנסיונות, שסדרו על פי הברון במשקי המושבות ותוך כדי טפול בהגשמת תכניתו הרחבה לא נעלמו ממנו גם כל הפרטים התלויים בה:

«רבה דאגתו לקיום הגפן בארץ, ומיראתו את הפילוקסירה, הוא מזמין את הזמורות הראשונות מקשמיר, מקום שאין הטפיל קיים כלל. העליו היה לדאוג שתרבות הגפן תסודר על כנה אמריקאית? הרי מחובתם של מנהלי העבודה היה לדעת זאת?

«הוא נותן את דעתו על הגידולים הקטנים, שהטפול בהם קל וכדאי לטפחם על יד הבית שהנשים והטף יוכלו לעסוק בהם והיו לעזר לאבי המשפחה (כגון עצי תות, צמחי בושם ועוד), אפס התנאים, ובמדה ידועה גם רשלנותם של המוציאים אל הפועל, אינם מביאים לעולם את רעיונותיו של הנדיב, החדורים אהבה עמוקה, אהבת אב לבניו, לידי התגשמות.

«במסעותיו מזדמן לו לברון רוטשילד צמח־נוי אחד מן המטפסים, - הרי זה יכול לשמש לאכריו מחסה מלהט השמש, והוא ממהר לשלחו למושבותיו[1]. פרי ערב לחכו – כדאי שזה יגדל גם במושבותיו, והרי הוא משגרו לארץ בצרוף הוראות כל פרטי גדולו.

«מאמר כי יקרא בעתון על צמח, שיש, לדעתו, סכויים להצלחתו בארץ, והתחיל מיד להשתדל בהשגת זרעו של הצמח ההוא, על אף כל הקושיים הכרוכים בדבר לשם משלוחם לאכריו. כך שלח את עץ השעוה, החזרה, צמחי הגומי ועוד.

«כל ישותו נתונה להצלחת מפעליו בארץ».

ואולם בבסוס מצבן של כ״ח משפחות הללו הלכה הפקידות לשיטתה. היא לא נשאה

[1] את הצמח הזה יש לראות בגן הנסיונות של הברון גם בימינו אלה, בפרדס האתרוגים של הברון.

ונתנה עם כל משפחה לחוד, ולא באה לעזרה לכל פרט בפני עצמו, אלא בלבלה את כלם יחד. הפקידות לקחה מהמשפחות הנתמכות את נחלות אדמתן הפרטיות יחד עם האיניציאטיבה הפרטית שלהן, באופן שהמושבה נחשבה לקסרקט וכל האכרים לעובדים, המקבלים מזונות מידי רבונם, ובשכר זה עליהם לציית לכל פקודה מבלי העז גם להרהר אחריה.

הפקידות חלקה את כ״ח המשפחות לשתי חבורות, בנות ארבע־עשרה משפחות־אכרים. חבורה אחת לעבודת פלחה והחבורה השניה לעבודת נטעים, ובשנה השניה חזר חלילה: את חבורת הפלחה העבירו לעבודת נטעים, ואת חבורת הנטיעות העסיקו בפלחה. אנשי הפלחה קבלו מספוא לבהמה, תבואה לזריעה וגם שאר צרכי עבודה, בתנאי שעליהם לחלק את היבול עם אחיהם־הנוטעים. לאלה ולאלה הובטח חלק בכרמים ובגנים לאחר שישאו פרי.

«אבל בהמשך הזמן ובידי פקידים עריצים»...

הכונה ודאי שלא היתה רעה בתחלתה, אבל בהמשך הזמן ובידי פקידים עריצים נהפכה השיטה הזו לרועץ להאכרים. לאט לאט שכחה הפקידות, שיש לה עסק עם אנשים, שהורגלו מנעוריהם לעמוד ברשות עצמם ושרק האידיאל של שיבת־ציון הניעם לעזוב את העיר ולהתישב במדבר. הפקידות שמה את נתיניה באזיקים ובשלשלאות של גזירות, ששללו מהאכרים אותה ההרגשה העצמית ואותה חרות־היצירה, שהן נחלת כל איש עומד ברשות עצמו. האכרים התחילו רוגנים באהליהם ומתרשלים בעבודתם. הפקידות מצדה הכבידה עליהם עוד יותר את עולה, ומשני הצדדים התחילו נשלחות תלונות וקובלנות להברון, בעוד שעריצותם של פקידיו ביחס לאכרי המושבה [1] הלכה וגברה מיום ליום.

אותו זמן התחילה מנסרת באויר שאלת הגבולות של המושבה, קביעת התחומים של כל חלקה וחלקה. מעניינים שני המכתבים דלקמן, שנשלחו ע״י אכרי פתח־תקוה להברון בשאלת הרעב לקרקע וקביעת התחומים. מהראשון יכולים אנו ללמוד עד כמה זהירים היו המתישבים החלוצים שלנו לבלי לבא בריב עם שכניהם, והיו נכונים תמיד לותר משלהם למען השלום.

מכתב הכ״ח לברון בענין קביעת תחומי הנחלות.

המכתב הראשון נכתב ונשלח בחודש דצמבר (תרנ״ז).

«לאדוננו ברון אדמונד רוטשילד, איש חסדנו!

«קצרה לשוננו מהביע לך ולתאר לפניך כל הכרת טובתנו על אשר הואלת לפנות אל הבקשה, אשר הגשנו לאדון בלוך זה שתי שנים, בענין ההגבלה, לקיים ולחזק גבולי מושבתנו, וההוצאות שהאדון הברון מוציא בדבר זה.

«מאד ישמח לבנו כי ענין ההגבלה מתקרב להתגשמותו. אך לדאבון נפשנו נודע לנו, אשר לא יצא לצדק דיננו, אם האדון בלוך יסרב מלהתפשר עם ערבי יהודיה. על זאת מבקשים אנחנו פני אדון בלוך להתפשר עם הערבים ולהיות שבע רצון אם גם יקרע מעט מהאדמה ולהניח להערבים (לבלתי הכביד ידו עליהם), למען הגיע אל מטרת סדור ההגבלה בשלום ובדרך רעות עם ראשי הכפר יהודיה, יען ברור לנו כי לא נגיע אל מטרתנו בדרך משפט. ונהפוך הוא, אם האדון בלוך לא ישוב מדעתו וימאן להתפשר עם הערבים על ידי ותור לטובתם על חלק אדמה, אז קרוב הדבר, כי כל האדמה תשתמט מידינו, כי הערבים מהכפרים אשר סביבתנו יבקשו תואנות על אדמתנו ולא יסתפקו עוד במעט אשר

[1] אין צורך לאמר, ששבעתים קשה היה גורלן של כל אותן המושבות, שנמצאו כלן תחת שלטונה של הפקידות. עיין להלן פרק ל״ג.

כבר עשקו ממנו. על זאת מבקשים אנחנו את אדון בלוך לעשות הדבר על דרך פשרה אם ישר הוא בעיניו הדבר.

«בתקותנו אשר אדוננו הברון ירצה לפנות לבקשתנו הננו, עבדיו הנאמנים

אכרי פתח־תקוה».

מכתב שני של הכ״ח אל הברון.

המכתב השני הוא בלי תאריך, אך מתכנו נכר, שהוא נכתב בתור תשובה על דברי הקטרוג שנשלחו מטעם הפקידות להברון. אפשר לקבוע את זמנו בלי פקפוק בשנות תרנ״ד־תרנ״ה. המכתב כתוב אל «השר ונכבד בישראל הגואל והמושיע לב״י», שאינו אלא מיכאל ארלנגר, שהיה הגורם להתעניינותו של הברון במושבת פתח־תקוה.

«...זה כחמש שנים, שאנחנו באנו בעזרת כבודו הרם תחת כנפי הנדיב שיחיה, ובפועל כפים בכל עבודה שהיתה בבית ובשדה, באין אומר דבר רע וקשה חלילה, ואם באה אליכם דבת הגננים רעה עלינו, אין זאת כי אם להצטדק (להצדיק את נפשם) כי לדברי כ׳ ולהבטחתו חכינו כאל יורה ומלקוש, ובא יום ועלו כרמי הנדיב מעלה וישאו פרי ישוה לפרנסתנו, אז נבא בטח על שכרנו ואל התכלית הנרצה, שרוצה הנדיב, שיחיה, כי נגיע אליה אנחנו וכל אחיו ב״י. אבל עתה כאשר ראינו כי ארבעה כרמים הראשונים והטובים נמסרו לאחרים, אשר לא עמלו בעד עשיתם, וגם הכרמים הנשארים ילכו לאבוד, כי לא דומה המפעל בהשלמתו כמו בעשיתו. ומה גם הדואג לעצמו להדואג לזולתו. כעת באה העת הנרצה לחלק את הכרמים גם לבעליהם, אשר עבורם נעשה כל המפעל הזה, שכל אחד ואחד ידע את חלקו וטובו, רק למען הטבת העבודה בהכרמים וחרושת הפועלים במלאכה. כי בזאת יתעלה רצון העובדים, העצל יתבושש כבושת גנב כי ימצא מפני עבודת החרוץ והחרוץ יגדיל פעולתו עד שידו מגעת. ובזאת יהיה לנו גם פתחון פה ממך, הדואג לטובתנו, להיטיב את מצבנו הרע ומעמדנו הגרוע, היינו: ינתן לכל משפחה ומשפחה מאחינו די ארץ לפי מספר נפשות בתינו ועובדינו למען נוכל לחכות לימים טובים מאלה, כאשר הבטחתנו עד הנה»[1].

שנוי לטובה בא במצב הרוחות לאחר איזו שנים, לאחר שהגפנים התחילו לשאת פרי בשפע, והפקידות שלמה מחירים גדולים בעד הענבים, שנתקבלו להיקבים שלה. אבל ברכה זו, מתוך שהיתה מלאכותית, לא ארכה זמן רב. הפקידות שלמה בעד הענבים לא לפי ההכנסות של תוצרת היין שלה, אלא לפי האמד ובהתאם לצרכי הכורמים. התקוות הגדולות שתלו אז ביין, הוכזבו במשך זמן קצר, וממילא היו יורדים משנה לשנה המחירים, שהפקידות שלמה להאכרים עבור הענבים. סבל מזה כל הישוב, וסבלה מזה ביחוד פתח־תקוה, שהובלת הענבים מהמושבה להיקב שבראשון לציון עלתה בארבעה פרנק לכל קנטר.

כשלונותיה של הפקידות בהנהלת המשק הביאו את הברון לידי החלטה להביא שנויים בדרכי־הסיוע, ויחד עם זה למסור את המושבות לידה הפקוחה של חברת יק״א. לשנויים הללו קדמה נסיעה שניה של הברון לא״י, שאז זכתה פתח־תקוה לתשומת־לב מיוחדת מצדו של «אבי־הישוב».

בקורו השני של הברון בפתח־תקוה.

בט״ו שבט, שנת תרנ״ט באו הברון בלוית פקידו חזן אל גבול המושבה פתח־תקוה. כל הרוכבים המצוינים שבצעירי פתח־תקוה, תחת הנהלתו של ראש שומרי המושבה

[1] מאוסף החומר לתולדות הישוב החקלאי בא״י, הנמצא ת״י. י. פ.

פגישה להברון בתחנת תל־אביב, בשובו מזכרון יעקב, בבקורו האחרון בא"י. בין הפוגשים אברהם שפירא ומ. דיזנגוף.

אברהם שפירא, יצאו לקראתו עד חצי הדרך וקבלו את פניו בתרועת שמחה ובקריאות «הידד! יחי הנדיב ואשתו הנדיבה!» הברון סר ראשונה לבית הכנסת הגדול, שבנינו אך נגמר באותה שנה, ואחרי שהחזן ברך את האורח הגדול ב«מי שברך», עמד הברון והשמיע באזני הנאספים את הדברים האלה, שאנו מוסרים כאן כפי שתרגם אותם הפקיד פארב מצרפתית ושנרשמו באותו מעמד ע"י אחד השומעים:

«הנני נותן לכם תודתי על קבלת הפנים ועל הכבוד שחלקתם לי. הנני שמח מאד לראות, כי הודות לעבודתכם ועמל כפיכם התקדמה המושבה במדה מרובה.

נאומו של הברון.

«עיניכם הרואות כי כל מה שהיה לאל ידי לעשות למענכם עשיתי, ובכן עליכם להזדרז עוד בעבודתכם, עבודת השדות והכרמים וגדול בהמות ועצי תות למען תוכלו לחיות על חשבונכם אתם ולעמוד ברשותכם מבלי שתצטרכו תמיד להיות תלויים בי ולשאת

עיניכם אלי. המשיכו לעבוד עבודתכם והיו נאמנים לתורתנו ולדתנו וחיו ביניכם בשלום וברעות. עליכם לדעת, כי העמסתי עלי את העבודה הגדולה הזו רק באשר אחשוב את כל אחד מעמנו לאח לי, כי אחים הננו כלנו, ובכן אדרוש מכם וחפצי הוא כי תהיו גם ביניכם אחים ותחיו בשלום. הקטן לא יקנא את הגדול והדל את העשיר, התקיף אל נא יכביד אכפו על החלש והעשיר על הדל, כי אם איש את רעהו יעזרו. ובעשותכם כה יהי ה׳ עמכם ואת טוב הארץ תאכלו.

אני רואה פה, ברוך השם, הרבה מאחינו, אבל צר לי מאד לראות כי יש מקום פה עוד לעובדים רבים. השתדלו לעשות הכל בעצמכם ולא על ידי אחרים».

ואל הנשים פנה ואמר:

«גם אתן, נשי פתח־תקוה, אליכן אשים דברתי, השתדלו גם אתן לעבוד ולהיות לעזר לבעליכן בבית ובשדה, השתדלו גם בגדול בהמות ובעלי כנף ובעבודת המשי הקלה וראו לעזור אשה את רעותה».

הדברים הפשוטים האלה, שהשמיע הברון ברגש ובהתלהבות, עשו רושם כביר על השומעים, שהביעו את התלהבותם במחיאת כפים סוערת ובקריאה: יחי הנדיב לעולם.

בקורו השלישי של הברון בפתח־תקוה חל בתקופת פריחתה וגדולה של המושבה. נעשו אז קניות אדמה חשובות בסביבת המושבה. התחיל להתפתח כראוי ענף תפוחי הזהב. היתה אז גם עליה של יהודי רוסיה לארץ – לא גדולה ביותר אבל נורמלית. תל־אביב אחרי חמש שנות קיומה מנתה אז רק מאה בתים, רובם רק בעלי קומה אחת ו«העיר העברית הראשונה» לא היתה אז אלא שכונה של קיטנות. באופן שרוב עולי הגולה עם רדתם מהאניה נהרו לפתח־תקוה. מהם בעלי האמצעים נטעו שם פרדסים, וחלק ידוע מחוסרי האמצעים התפרנסו על ידם והמושבה הלכה וגדלה ונתפתחה מיום ליום.

ביום הששי בחודש שבט שנת תרע״ד הגיעה ספינת הברון אל חוף יפו. מסבת מזג האויר הלא טוב נשאר הברון, על פי הצעת הרופא שלו לשבות בספינה. ביום הראשון בבוקר מיד ברדתו אל החוף, פקד הברון: «לפתח תקוה»!

אצל פרדס האחים סלור, נערך שער־הכבוד, ששם נאספו כל התושבים ועמדו בסדר. המכבים בתלבשתם המיוחדת הסתדרו בשתי שורות וכל הנאספים פגשו יחד את האורחים בקריאות: ברוכים הבאים! והתזמורת נגנה את ההמנון הלאומי. אחרי נאומו של יושב ראש הועד ה׳ חיים כהן לכבוד האורח הגדול, הודה הנדיב לבני המושבה על קבלת־הפנים הנהדרה, שנערכה לכבודו ולכבוד רעיתו והביע את שביעת־רצונו המרובה מהתפתחות המושבה מאז בקורו השני.

משם יצא הברון בלוית ה״ה א. בריל, פרנק, רופא הברון, חברי ועד המושבה ועוד אורחים רבים, אל מגרש הדואר של המושבה. שם עמדו מסודרים כשמונה מאות תלמידי ותלמידות המושבה – חניכי בית־הספר, בית־תלמוד־תורה, בית היתומים ובית־הספר החקלאי עם דגלים (הלאומי והעותומני) בידיהם ויקדמו את פני האורחים בקריאות «הידד!» ובשירים לאומיים.

כתם טקס קבלת הפנים נסע האורח עם קהל מלויו דרך עין גנים ומחנה יהודה (מושב התימנים) להתבונן אל כרמי הגפנים וחורשות השקדים, שעמדו בפריחתם בחלקי המושבה הנקראים «גאולה» ו«מזכרת־הרצל».

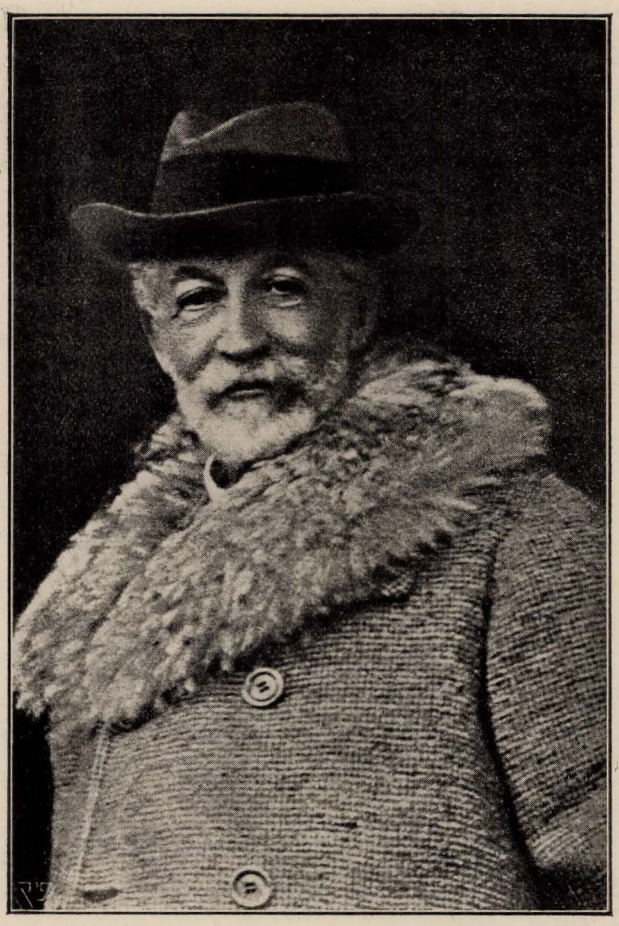

הברון אדמונד רוטשילד בבקורו האחרון בפתח־תקוה.

פרטים מעניינים מבקוריו של הברון בפ״ת

מעניינים הפרטים הקלים האלה מבקוריו של הברון במושבותיו, המעידים על מצב נפשו המיוחד באותן השעות שהיה רואה במו עיניו את פרי רוחו ועמלו. רענן וזריז וקל, כאילו נתחדשו עליו שנות הנוער, היה משוטט לכל מקום ופנה שהיו מעוררים עליהם את שומת לבו, תר, שואל וחוקר ומעיר הערות והכל מתוך השתתפות לבבית וכונה לעזור, להקל, להיטיב. כך בזכרון, בשעת שיחה עם ד״ר קליין והמילדת גב׳ רוקח על מצב הילדים חולי־העינים, הוא מתחיל דורש לשבח את זלוף מיץ הלימונים בתור תרופה למחלת העינים. «תרופה זו קבלה היא מאת רופאי הפרטי. תרופה בדוקה ומנוסה היא. כדאי וראוי להשתמש בה».

בעברו באחד הרחובות בפתח־תקוה נתקל מבטו בביתו השרוף של האכר ברַנדה. מה קרה כאן? — שואל הברון. המפקח הירש ממקוה ישראל מוסר לו את פרטי האסון. כך, מניד הנדיב בראשו לאות השתתפות. אותו רגע לחש הירש לברנדה, שנמצא באותו מעמד: תן תודה, ביתך יבנה מחדש.

בקרוב ספינתו בפעם הראשונה אל חוף יפו, כשנסו להוריד את סירת הקיטור, שהיתה

מחוברה לאותה ספינה, על מנת להעביר את הברון אל החוף, מיד התחילו הספנים הערבים מוחים ברעש ובהמולה, כדרכם: «ראש היהודים בא לבקר את הארץ ולא יועבר בסירתנו?» — מה הרעש, הוא שואל. לאחר שראש שומרי פתח־תקוה, אברהם שפירא, מסביר לו דרישתם של הערבים, הוא רומז למלחים המטפלים בסירת־הקיטור - לעזבה, ובבת צחוק של קורת רוח הוא נכנע לדרישתם של הערבים ומפליג אל החוף בסירת מפרש. אותו דבר נשנה ונחזר גם בבקורו השני והשלישי.

אגב הפלגה אל החוף נשבה פתאום רוח חזקה, שהפילה את כובעו של ד"ר מז"א. עמדו! קורא הברון לספנים: ד"ר מז"א יצטנן. והוא נכון לחכות ברוח עד שאחד הספנים יחפש את הכובע, שבינתים כבר נשא מרחק הגון על פני הגלים. הסירה זזה רק לאחר ששפירא הסיר כובעו מעל ראשו ושמה על ראשו הגלוי של ד"ר מז"א.

בשעת בקורו השני בפתח־תקוה, כשנכנס לבית הכנסת וראה המון גדול ממלא את הבית עד אפס מקום, מיד קרא לפרנק: השנה לבנות בית כנסת גדול! וכשבקר אחרי כן במקוה ישראל וראה שם את בית־הכנסת הגדול, המפואר, חזר על פקודתו לפרנק: הנה בית תפלה כזה רצוני שיבנה בפתח־תקוה.

תקופת־שבט. עצי השקד עומדים בלבלובם. לאטו הוא מטיל בין השדרות, מתבונן ושואל וחוקר. פתאם ראה קבוצת ערבים ובדוים נצבים במרחק. מי אלה? — שאל. לאחר שהסבירו לו, הוא מצוה לאחד מפקידיו לתת להם חמשים נפוליון. הסכום הזה נמסר לידי שפירא, שחלקו באותו מעמד לקבוצת הערבים.

בראשון הוא רואה את האכר ש., שהכירו עוד מרחוק. מה שלומך, ש. — קורא אליו הברון, — אוכל למסור לך שלום מבניך: «את האחד ראיתי בפריז... את השני בלונדון... את השלישי וכו'». — רמז עקצני על פזור בנ'ו, «מכת המדינה» בימים ההם ביחוד.

את שביעת רצונו מפתח־תקוה בבקורו השלישי היה מדגיש עם כל הזדמנות. אותו זמן, אגב, לא הוגשה לו מצד אכרי המושבה אף בקשה אחת פרטית.

בדרכו חזרה, סמוך לפרדסו של גולדברג, נפגש עם אחדים מאכרי זכרון, שנסעו בעגלה. הביטו,—קורא אליהם הברון שהכירם, וידו מנפנפת בשני תפוחי זהב גדולים,—זהו פתח־תקוה.

המקורבים לברון מספרים שבחליפת מכתבים בנוגע לעבודה בא"י אין «הזקן» סומך על המזכירים. פקודה יצאה מלפניו, שכל דבר, ואפילו הפעוט ביותר, אם רק חותמת «א"י» עליו — יוגש תיכף אליו, באיזו שעה שהיא ובאיזה מקום שהוא, אם במשרדו בעיר ואם במעון־קיץ בשעת מנוחה.

בקיאותו בדברי ימי ההתישבות מפליאה גם את זקני הישוב, שלא זזו מן הארץ עשרות בשנים. אין לך דבר שישתמט מחוג מבטו ומכח זכרונו. מפת ארץ ישראל המשובחה

הברון בחברת «הפרדס» בבקורו האחרון בארץ־ישראל.

ביותר תלויה בחדר עבודתו ולא עובר יום בחייו מבלי שיעמוד רגעים אחדים לפני המפה להסתכל בנקודות שנגאלו ובאלו שעדיין מצפות לגאולתן.

בקיאותו של הברון בגיאוגרפיה של א״י

על בקיאותו בגיאוגרפיה של א״י מספרים עובדה זו: בשיחה עם פקידו, העובד עשרות שנים בא״י, שבא לפריז לתת דו״ח לברון, שאלהו זה פעם: «ומה בדבר קנית שטח הכפר סרפנד?» – הפקיד, המומחה בהליכות הארץ והבטוח שהברון מתכון לסרפנד שע״י ראשון־לציון, מקום המחנה הראשי לגדוד האנגלי בימינו, ענה לו: «הרי זה של אותו ערבי עשיר ואין לנו מגע ומשא אתו, כי אין לנו תקוה לרכוש את אדמתו»... – אולם הברון שנן את שאלתו בקצת אי־סבלנות ואמר: «ומה בדבר סרפנד?» נבהל הפקיד, שמא חס־ושלום אין דעתו של השואל צלולה עליו, או קפצה עליו שכחה בגילו המופלג... אך הברון, בראותו את מבוכת הפקיד, נגש למפת א״י, הראה באצבעו על נקודה נדחה בגליל העליון בין המושבות העבריות, נקודה ערבית יחידה, החוצצת בין אדמה עברית. «אכן יש שני סרפנדים בא״י, ואני לא ידעתי», לחש הפקיד המומחה כשנבוך עוד יותר.

לא דבר קל הוא ביותר להתקבל לראיון אצל הברון רוטשילד. קובלים בפריז, שיותר נוח להתקבל לראיון ע״י נשיא הקהליה הצרפתית, מאשר לזכות לקבלת פני «הנדיב הידוע» בארמונו ברחוב סנט פובורג הונורה. אך ישנו סוג אחד אנשים, שהוא יוצא מן הכלל, אנשים ששערי בית רוטשילד פתוחים לפניהם בכל שעה: והם–האכרים העברים מא״י. וכמו בעירות קטנות שבגולה היו רצים לפנים לקראת עגלתו של «המשולח» מארץ הקודש כדי להנות מזיו פניו, כן עתה ישנה חולשה לברון לראות את פני אחיו האכרים מא״י.

רחוב רוטשילד בפתח־תקוה.

בימינו, ימי ההתפארות הגסה של אלי־הכסף, נעשתה המלה «פילנטרופיה» לתופעת לוי שלילית של כל עבודה צבורית, ואם «הנדיב הידוע» מעורר יחס חיובי לעצמו גם בחוגי השמאל, הסבה לכך היא שהברון אינו סתם נדיב «פילנטרופ», כי מפעלו עבר לאין־שעור את גבולות המושג הזה, הן לפי היקף פעולתו, והן לפי יחסו הנפשי לעבודתו. נדיבים כמוהו אינם יכולים לא לכבוש את לב הצבור, ולא להיות מורמים על נס ברגשי גאות עמם. לעמנו יש הזכות השלמה להתגאות בשם הברון אדמונד רוטשילד, שכן על הסכומים הענקיים, שהברון השקיע לתועלת הכלל הוא הוסיף דבר מה, הנעלה על כל הון: את נפשו, הקשורה לנצח בנפש עמו.

התפלה, שמתפללים בני פתח־תקוה בשבת מברכים ויום־טוב אחרי קריאת התורה, לשלום הנדיב:

לְבִנְיָמִין אָמַר יְדִיד יְהוָה יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו
חֹפֵף עָלָיו כָּל־הַיּוֹם וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן.

הַשּׁוֹמֵר אֱמֶת לָעוֹלָם וּבְרִיתוֹ לִירֵאָיו, הַשּׁוֹמֵר חֶסֶד לְאוֹהֲבָיו וֶאֱמוּנָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, מָגֵן נְדִיבֵי עַם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, הוּא יְבָרֵךְ וְיִשְׁמוֹר וְיִנְצוֹר וִירוֹמֵם לְמַעְלָה אֶת אֲלוּפֵנוּ, נְדִיבֵנוּ מָגִנֵּנוּ הַשַּׂר בִּנְיָמִין בֶּן יַעֲקֹב, יָאִיר נֵרוֹ, וְאֶת אִשְׁתּוֹ הַגְּבִירָה, מָרַת אֲדֶלְהַיִּד, יָאִיר נֵרָהּ, וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנוֹתָיו וְאֶת כָּל מִשְׁפַּחְתּוֹ הַכְּבוּדָה וְאֶת יוֹעֲצָיו וְאֶת פְּקִידָיו וְאֶת כָּל עוֹשֵׂי דְבָרוֹ הָעוֹסְקִים בִּישׁוּב הָאָרֶץ בֶּאֱמוּנָה.

מָגֵן דָּוִד בְּרַחֲמָיו יָגֵן עָלָיו וְיִשַּׂגְּבֵהוּ, וִירוֹמֵם בְּכָבוֹד קַרְנֵהוּ וְיִשְׁלַח עֶזְרָתוֹ לוֹ מִקֹּדֶשׁ, וּמִצִּיּוֹן יִסְעָדֵהוּ, וְיָסִיר כָּל שָׂטָן מִלְּפָנָיו וּבְכָל אֲשֶׁר יִפְנֶה יַצְלִיחַ.

מָגֵן הָאָרֶץ, תְּנָה לוֹ מָגֵן יִשְׁעֶךָ, וְאָצְלַת עָלָיו מֵרוּחֶךָ, וְנָחִית אוֹתוֹ כְּחֶפְצוֹ בְּדַרְכֶיךָ, וְאַל יְהִי לוֹ מִכְשׁוֹל בִּפְעוּלָתוֹ לְפָנֶיךָ, וּפָרְחָה צִדְקָתוֹ בְּרֹאשׁ הָרֵי קָדְשֶׁךָ, וְדָשְׁאוּ נְאוֹת אַרְצֶךָ, וְהָיָה מוֹפֵת לְרַבִּים בְּצִדְקָתוֹ, וְתִוָּשַׁע יְהוּדָה, וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁכֹּן לָבֶטַח, וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וְנֹאמַר אָמֵן[1].

[1] תפלה זו, שחברה הרב יחיאל מיכל פינס, הונהגה בבית הכנסת בפתח־תקוה מהשנה הראשונה, בה החל הנדיב בפעולות ישוב ארץ ישראל.

פרק כח.

השיך אַבוּ־רַבַּח ופתח־תקוה

מוצאו של אבו־רבח. – האגדה על אביו של אבו־רבח מימי מצור פְּלֶבְנה על ידי הרוסים. – השפעתו של אבו־רבח בתור «קדוש» על שבטי הערבים השונים. – אבו־רבח והשיך מבני־ברק. – התנגשותו של אבו־רבח עם בלוך, פקידו של הברון רוטשילד. – מלחמתם של אכרי פתח־תקוה עם ערבי יהודיה והתערבותו של אבו־רבח. – שרותו של אבו־רבח את יהודי פתח־תקוה.

אחרי ההתנפלות הראשונה של ערבי «יהודיה» על פתח־תקוה קם לשטן על המושבה השיך איברהים אבו־רבח, שנתפרסם לקדוש ורבו מאמיניו ומעריציו בכל הכפרים השייכים למחוז יפו.

תאור מפורט מדמותו של אותו שיך ומתעלולי הרשע, אשר עולל לבני פתח־תקוה, נותן לנו הד"ר חיסין בספרו «הארץ היעודה»:

«השיך אבו־רבח היה בן למשפחה קדושה ובעלת השפעה רבה בארץ, אשר כמה «קאדים» ו«מופתיב» יצאו מקרבה. ביחוד היה מפורסם אביו של אבו־רבח «לאיש אלהים». על אודותיו התהלכו בין הערבים אגדות מאגדות שונות. בין השאר מספרים, שבשעת מצור פלבנה ע"י הרוסים נראה למושלמים אביו של אבו־רבח, בדמות יונה צחורה, ובכל מקום שנתגלה להם הביא עמו בכנפיו ישע ונצחון, וכח רוחני זה הוריש האב לבנו.

לפני ארבעים שנה בערך, בהיותו נתון במצוקה חמרית, קנה לו אז על גדות הירקון חלקת אדמה בת חמשה דונם והקים לו עליה טחנת מים. מחונן בערמה ומזמה הצליח אבו־רבח בזמן מצער לרכוש לו השפעה רבה על אנשי סביבתו.

ביחד עם צורת החיים הצנועה והקדושה היתה נהוגה בביתו של אבו־רבח גם מדת הכנסת אורחים ביד רחבה. בוא אליו עם סוסך והתאכסן בביתו אפילו עשרה ימים רצופים, לא יהא אלא שבע רצון – היו מספרים הערבים בשבחו של אבו־רבח. כל נשפט לחובה וכל אשר נושה לו היו לעתים קרובות נזקקים לחסותו והוא היה מאסף אותם לביתו ומצדיקם בפני השלטונות, מה שהיה עולה לו בנקל, הודות לקשריו עם הפקידים ב«סריה» היפואית, והיה יכול להעביר שם כל מה שלבו שאל. והללו שהיו לו אסירי תודה, היו מוכנים לבוא בגללו באש ובמים. ומצד שני מי שדעת אבו־רבח לא היתה נוחה הימנו אי אפשר היה לו להתקיים במשפטי יפו.

כך הכריח אבו־רבח זה את המושבה פתח־תקוה לותר לו על חלקת אדמה על יד טחנתו והקים לו עליה בית.

פעם בא לבקרו השיך העשיר ורב ההשפעה מכפר בני־ברק, שהיה אדם ישר ונדיב

מעשה בשיך אבו־רבח והשיך מבני ברק

רוח מאד. וכמנהג הכנסת אורחים של הערבים ישבו, לגמו קפה ושאפו נרגילה ושוחחו ביניהם ידידות עד שהגיע זמן קריאת תפלה של צהרים. אז קם אבו־רבח והחל בתפלה. כל המסובין, שהיו אתו, עשו כמעשהו, נטלו את ידיהם ואת רגליהם והצטרפו לתפלה בצבור. השיך מבני־ברק עבר לחוף השני של הנהר והתפלל ביחידות. כששאלהו אחרי כן אבו־רבח לסבת הדבר, ענהו בהתגלות לב, כי חטא הוא לשפוך שיח לפני אלהים על אדמה שנרכשה ע״י גזל. לשמע הדברים הללו התרגז ה«קדוש» ויקרא בזעם: «אללה יענישך על דברי החוצפה האלה, דע לך, השנה אתה מת, כי סרה דברת עלי!»... וימת השיך בשנה ההיא לפתע, ויהי הדבר למופת...

ומעשה בבנין, שאנשי אבו־רבח חפרו חמר בשבילו מעבר השני של החוף, ובעל הקרקע כהה בהם ולא נתנם לחפור בשלו. פרצה אז קטטה ביניהם ואבו־רבח «ברך» את בעל הקרקע בברכת השיך מבני־ברק. וכעבור חדשים אחדים נהרג הערבי על ידי בדוי אחד. ערבי הסביבה היו מיחסים כל זה לכח הקדושה שבו. מופתים אלה, ובכלל מזיגת־האימים המזרחית של מעשי צדקה ופשע כאחד, עשיהו לרוח החיה בכל הסביבה. מצודתו היתה פרושה על כל, ושום ריב ושום ענין חשוב לא היה מתישב מבלעדיו. לפעמים היה מטיף ונושא מדברותיו במסגד יפו ודבריו ההוצבים להבות אש היו משפיעים כל כך על הערבים, עד שפעם, אחר הטפה אחת שלו, נתעורר האספסוף, שהיה כלו לוהט אש קנאות ושנאה עורת לנוצרים הכופרים, והתפרץ החוצה, לפרוע בהם פרעות. את פני הסכנה הצליחו לקדם בראשיתה, הודות להתערבותם הנמרצת של הקונסולים, והודות לאמצעים החריפים שאחזו בהם השלטונות.

שכנותו של אדם כזה לא היתה, כמובן, נעימה ביותר לפתח־תקוה. אכרי המושבה היו באים אתו לעתים קרובות בהתנגשויות, שצורה חריפה ביותר קבלו בזמן, שבראש הנהלת המושבה הוקם עֹל הפקיד בלוך.

התנגשות על גדות הירקון.

ההתנגשות עם אותו השיך התקיף היתה בתחלת שנת תר״ן. הפקידות, שסדרה אז תכנית בשביל נטיעת פרדסים לחוף הירקון, הקריבה קצת את הדרך לצד טחנת אבו־רבח, אך הערבים לא שמו לב לדבר והוסיפו ללכת בדרך הכבושה הקודמת. והנה פעם, כשנמצאו בשדה האגרונום, המודד ופועלים יהודים אחדים, עברו אי־אלה ערבים בדרך הקודמת וגורשו משם ע״י העובדים. פרצו אז מהטחנה לעזרה ערבים אחדים וקראו לריב ולמהלומות. לאחר שספגו מכות מהיהודים, נתרחקו. אז שלח הכתֹב של אבו־רבח לעזרה את כל אנשיו (אבו־רבח עצמו נעדר אז) והתחילו להכות ביהודים. עפ״י מקרה עברו אז שלשה חברים מהפקידות וגם הם הוכו ע״י הערבים. «כעת ידבר בלוך העריץ משפטים עם השיך הגא»— אמרו האכרים. הדבר קל הוא, האדמיניסטרציה בכבודה ובעצמה הוכתה! והנה לתמהון לב כלם היה הכתב־הראשון, שהגיש את עצומותיו למשפט נגד בלוך, בהאשימו אותו בסדור התנפלות מזוינת עם אנשיו על הטחנה. מחנה עדי־שקר ערבים אשרו את דבריו בנקיטת הקוראן והוכיחו, שהם בעצמם היו עדי־ראיה להתנפלות מזוינת זו. ואמנם, ועדת החקירה מצאה בכתלי הטחנה המון עקבות כדורי רובה. מאחר שהטחנה נמצאה בחוף הימני של הנהר, השַייך למחוז שכם, עבר המשפט לשכם. ובלוך נדון שם לשלש שנות מאסר, ואכרים אחדים לזמני מאסר קצרים. בשעת ברור המשפט לא הופיע בלוך, ופסק הדין הוצא שלא בפניו. מדוע לא אחז בלוך באמצעי הגנה משפטית בעזרת הקונסולים, ועל יסוד מה

סודרה החקירה המשפטית שלא בפני הנאשמים ובהעדר באי־כח הקונסולים – חידה היא וחידה תשאר.

בין כך ובין כך והמצב היה רציני למדי וההנהלה לא ידעה כיצד להחלץ בכבוד מעסק ביש זה.

אבו־רבח, שהעביר את זעמו מהפקידות על כל האכרים, מצא לו אמתלא חדשה להציק ליהודים. ועל במת פתח־תקוה הופיע באופן בלתי־צפוי שוב ענין ה«רבע», שנשתכח זה מזמן. וזה הדבר:

«נפלו מרי־נפש לרגלי השורים והמחרשות»...

כשאושרה קנית ה«רבע» בספר המקנה והאדמה הקנויה עברה אל האכרים למעשה, השאירו להם ערבי «מלבס», בשל קדושת הקברים, את ג׳דר, מקום הכפר הקודם. שטח זה הכיל כשלשים דונם, בערך. אבל אחר כך טענו, שהשטח הוא יותר מכדי שלשים דונם. והנה, כדי להכריע בדבר, יצא בדצמבר 1890 קהל ערבים גדול מיהודיה, הודות לשסוייו של אבו־רבח, לעזרת ששת בעלי «מלבס» הקודמים, וגזלו מידי היהודים כאלף דונם אדמה מסביב לג׳דר והחלו לחרשה. אכרי פתח־תקוה, שהיו נעזבים וחדלי ישע, לא יכלו באמצעיהם הדלים לדון עם מי שתקיף מהם ולעורר משפט־משפח חדש. וכשנוכחו כמו כן כי קצרי יד המה לגרש את הערבים בכח, נפלו מרי נפש לרגלי השורים והמחרשות, באמרם, שרק על גבם יחרשו החורשים וממקומם לא יזוזו. לשוא הכום הערבים ב«נבוטיהם» כדי להניסם, האכרים לא נעו ולא זעו מאדמתם.

על פי עצתו של אבו־רבח יצאו הערבים שוב פעם לחרוש את הקרקע בשבת. אז יצאו גם היהודים עם הרב בראש לשיח לפני ה׳ בשדה והפריעום לחרוש, כמעשם בראשונה. לסוף באו לעזרתם נשי החיל של האכרים. הן הכו בערבים, זרקו בהם אבנים, שברו את מחרשותיהם והרימו על הערבים קול בכי ונהי וצוחה: «למה אתם מכים את בעלינו?!» הסוף היה, שנצחו הנשים והערבים גורשו בחרפה. אחרי זה הוגשה קובלנא נגד הערבים על שהכו את האכרים ואת נשיהם וחרשו שדה זרוע שעורה ועוד...

הענין הזה נגמר בפשרה. ה«אמלבסים» קבלו שוב פעם כספים וותרו לחלוטין על ג׳דר לטובת האכרים, כתוב וחתום בקושן.

אותו זמן נכנס הפחה התורקי רשיד בעבי הקורה לעשות שלום בין אבו־רבח ובין בלוך. השתדלו בענין זה עוד אנשים חשובים ובעלי השפעה ואחרי טרדות והשתדלויות ומתנות כסף רבות הסכים סוף סוף אבו־רבח לטשטש את הענין.

וכשהתחילה הפקידות בשנת 1891 לבוא שוב לעזרת פתח־תקוה, באו במקום האיבה הקודמת של ה«שכנים» יחסי גומלין שבידידות. ואבו־רבח התחייב «להגן» על המושבה בשכר שנתי ידוע. לפעמים תכופות היה לוקח בתורת השאלה חפצים שונים, כגון עגלה, רתמות, עצים, כלי עבודה ועוד כשהוא «שוכח», כמובן, להשיבם. הפקידות גם ותרה לטובתו ברצונה הטוב על חלקת אדמה בת מאתים דונם שנחרשה גם בטרקטור לפי בקשתו. בכלל היה אדם זה מוצץ כעלוקה מהפקידות מה שרק אפשר היה, והתעשר על חשבון הברון.

השיך אבו־רבח מתוך ומגן...

ובכל זאת למרות רוב הטובה שהשפיעו עליו, לא נהג כבוד בפקידות ולא התחשב בדעתה. כשהעמידו פעם בשביל השקאת הפרדסים משאבה בירקון, מיד מהר והודיע להנהלה שתוציא את המשאבה, ואם לאו, ישבור אותה. והסוף היה, שהוכרחו לחפור באר חדשה. לפעמים תכופות היה מתערב גם בעניניה הפנימיים של המושבה, מגן, כביכול, על האחד

וממליץ על השני. במקצת הביא אמנם אבו־רבח תועלת להנהלה בשרותו ב«סריה», מבלי דרוש כל שכר בעד טרחתו זו, במקרה ריב וקטטה עם שכנים היתה הפקידות משתמשת בתווכו ועזרתו של אבו־רבח. כך, למשל, נגמר בהשתדלותו וסיועו הריב הממושך עם ערבי יהודיה בשל התחומין. ערבי יהודיה גזלו כחמשת אלפים דונם אדמה מערבי אמלבס. וכשעברה אדמת אמלבס לרשותם של היהודים התעשקו עם ערבי יהודיה על אודות חמשת אלפים הדונם על פי הקושנים. הפקידות נהלה אמנם את המשפט במרץ ובזריזות והיתה זוכה בדין, כי לפי הקושן היתה אדמת היהודים משתרעת עד לפנים אדמת הערבים. ברם, לו גם זכו במשפט לא קל היה להוציא את השטח ההוא מידי הערבים, שהיו מעבדים אותו זה עשרים וחמש שנים והורגלו לראותו כשלהם. אבו־רבח עשה פשרה, אשר על פיה הערבים מושכים את ידיהם מאלף דונם אדמה. מובן מאליו, שבקשר עם זה לא קופח גם בקשישם של «שיכים» שונים.

סכסוכים כאלה עם הערבים היו מקרים לא נדירים. וכשהוצרך לתת בקשיש, היה אבו־רבח מחוה דעה, כמה ולמי צריך לתת. מובן מאליו שה«מקבלים», בראותם, שגם ענין הבקשיש נחתך רק על פיו של אבו־רבח היו מתרפסים לפניו ומחזיקים לו טובה על חסדיו.

בכספי הברון רכש לו אבו־רבח ידידים רבים, היה מעניק מתנות כסף לחסידיו ומשלם רעה ליריביו, וכך גדל ונתפרסם שמו של השיך על חשבון הברון.

פרק כט.

שאלת השמיטה בשנת תרמ"ט.

שיחתם של פקידי הברון עם הרב ר' שמואל סלנט בשאלת השמיטה.—שיחתם עם הרב דיסקין בשאלה הנ"ל.—מ. ליובמן מראשון לציון על האכרים בשנת השמיטה. — מכתבו של מ. ל. לילינבלום בענין השמיטה. — זריעת צמר גפן וקפה על גדות הירקון. — סכסוכים בין אכרי המושבה ובין הפקידות בשל חלוף שטחי אדמתם על ידי האחרונה.—השתדלותם של הפקידים להעביד את האכרים בשנת השמיטה והאמצעים שהשתמשו בהם לתכלית זה. — פתרון שאלת השמיטה.

שאלת השמיטה בפתח־תקוה בשנת תרמ"ב, כפי שהזכרנו כבר בפרקים הקדומים, נפתרה מאליה, הואיל ובשנה הנ"ל, מסבת המחלות הקשות שתקפו את החלוצים הראשונים ושגרמו גם להרבה מקרי מות, נאלצו הנשארים לעזוב את המושבה באופן שאדמתה בשנה ההיא ממילא לא נעבדה ע"י היהודים. לא כן השבת השניה, שחלה בשנת תרמ"ט ושמצאה את האכרים על אדמתם — הפעם הזו עוררה שאלת השמיטה המון וכוחים ומלחמת דברים בקרב הישוב החקלאי בכלל וביחוד בפתח־תקוה, כפי שמספר לנו על זה מ. דיסקין במחברתו «דברי מרדכי»:

«כשהתחיל ענין השמיטה להיות לשיחה בפי העם, פנו הפקידים של המושבות, הנמצאות תחת חסותו של הברון, אל הרב ר' שמואל סלנט ושאלוהו: רבנו, שאלת השמיטה מה תהא עליה? הן האכרים עניים הם וכל מקור מחיה מלבד עבודת האדמה אין להם והנה אם ישבתו מעבודתם בשנה הזו, והיתה אחריתם מחסור ורעב. על זה ענה להם הרב: כאשר היה פה השר הנדיב, ואתן לו תודה בשם קהל עדת ישראל באה"ק בעד טובו וחסדו שעשה ועושה עם אחינו, ביסדו להם מושבות, בקשתיו כי יטה חסדו אלינו ויצוה על משרתיו כי יתנהגו עם בני המושבות על פי דתוה"ק ויתקיימו המצוות התלויות בארץ. על זה ענה לי הנדיב, כי חזקה פקודתו על אנשיו עושי דברו באה"ק, כי ישגיחו לשמור את מצוות תורתנו הקדושה, ולכן ברור הדבר כי רצונו של הנדיב בקיום השמיטה. וגם זה ידוע, כי אם תשבת האדמה בשנת השבע אז תוסיף תת כחה לשנה הבאה, ואפילו אם הנדיב לא יתמך באכרים בשנה הזו יותר מאשר בשנות העבודה, יקמצו בהוצאותיהם בשנת השמיטה ובגלל זה ייטיב להם בשנה שאחרי כן. וישאלו הפקידים את הרב: המותר למכור את האדמה לנכרי? ויען הרב: חלילה. ויוסיפו הפקידים לשאול: ומדוע יתירו למכור את החמץ בפסח? ויען הרב ויאמר: אין דומה חמץ לשמיטה, שכן חמץ הוא מטלטלין, דבר העובר מיד ליד ושוה לכל נפש ואפילו אם ימכר בכתב אין הדבר טעון

קיום בערכאותיהם. ועוד: אם ימכר חמץ לזמן קבוע ובא הקונה בתוך הזמן ושלם את המחיר, אז לא יהא המוכר אלא שמח, מה שאין כן בענין השמיטה, שהמכירה צריכה להיות בערכאותיהם כדת, ואם ימכר הנדיב לעכום והקונה יביא באמצע השנה את מחיר השדות, בודאי שלא יאבה הנדיב במכירתו. ויוסיפו הפקידים וישאלו את הרב: האם שמיטה בזמן הזה היא מדאוריתא או מדרבנן? ויען הרב: דעתי, כי שמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, אך אין שום נפקא מינה בזה ועלינו לקיים את המצוה כדת.

«וישאלו עוד הפקידים: ומה יהיה אם הרב דיסקין יתיר לנו את העבודה בשמיטה, הנוכל לסמוך עליו? ויען הרב ויאמר: תורה אחת היא לנו ואין ספק כי את אשר אמרתי לכם אני, יאמר לכם גם הרב דיסקין. אך אם דעתו להיתר ויתיר את העבודה בשביעית, אז תוכלו לסמוך עליו בלי פקפוק כלל. וישאלו הפקידים את הרב: המותר לנו להגיד להרב דיסקין, כי אמרת לנו ששמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, ויען הרב: חלילה, שמא דעתו של הרב דיסקין, כי שמיטה בזמן הזה מדאוריתא.

«אחרי הדברים האלה הלכו הפקידים אל הרב דיסקין וישאלו ממנו בענין השמיטה, והגידו לו כי היו אצל הרב סלנט וזה אמר להם כי שמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, מה איפוא דעתו של הרב: המותר לעבוד בשביעית? ולהרב מבריסק נודע על אחד הפקידים שבאו לפניו, ה' אוסובצקי, כי דרש ברבים בפתח־תקוה, כי משה רבנו טעה בדבר השמיטה, ויחשב הרב בלבו: מה לו לפקיד זה לספר על הרב סלנט כי אמר ששמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, אם הוא כופר בכל עיקר המצוה הזו בתורה. אך מפני הכבוד לא השיב להם הרב הגאון מבריסק רק את הדברים האלה: «אם יפנה כבוד הנדיב בשאלתו אלי, אדע מה להשיבו». ויפטרו ממנו הפקידים בשלום».

«הגשמים יורדים בשפע...»

«הגשמים יורדים בשפע – כותב מ. ליובמן מראשון־לציון למ. ל. לילינבלום – וזה שני שבועות אשר לא חדל הגשם לרדת. מתנבאים לשנת אוסם וברכה, אשר לא היתה כמוה זה זמן כביר. עוד מעט וזמן זריעת החטה והשעורה יעבור. בני עקרון ופתח־תקוה חובקים ידיהם ומשתמטים והראשונים עוד ירדפו באף את כל החפץ לעבוד. שתי משפחות בעקרון גלו דעתן ללכת לעבוד ובעד זה נדו אותן ולא יעמדו בתוך ד' אמות שלהן וגם את הנערים השובבים גרו בהן להתקלס בהן ובכל היוצא מדלתי ביתן».

«ובני פתח־תקוה, – כותב לילינבלום[1] באותו ענין על פי הידיעות שקבל מם. ליובמן הנ"ל – הקדימו עוד בשנת תרמ"ח לזרוע את כל שדותיהם חטים, למען לא יהיה באפשרות לזרוע אותם חטים בשנת השמיטה. בכל זאת נמצאו בהם מספר משפחות, שאינן מבני ירושלים וממקבלי החלוקה, אשר לא דחו בשתי ידים את ההיתר לעבוד. בבוא אליהן ה' שייד (פקיד הברון) בקשו ממנו בתים, בהמות ועגלות לאלה אשר יחסרו להם ויבטיח להם ה' שייד את כל הדברים האלה, אם יעבדו בשנת השמיטה.

«הנדיב אינו מכריח אתכם לעבוד, אבל אינו מחויב לעזור ליושבי בטל» – אמר להם ה' שייד, – «אנחנו נלך לעבודתנו, ענו לו, אם יהיה היתר לעבודה, אבל צריך לחלק בתחילה את הנחלה, למען ידע כל אחד את אחוזתו, כי רבים בנו אשר לא יעבדו בשמיטה ולא יתנו לדרוך על אדמתם, ומאין נדע את מצרי כל אחד אם האדמה לא נתחלקה?»

[1] כל כתבי משה ליב לילינבלום, כרך ד' 52 – 144.

ה׳ שייד הבטיח למלא גם את בקשתם זאת ובחדש אלול קבל המודד ה׳ מ. ליובמן פקודה למוד ולחלק את נחלת פתח־תקוה ועד חודש מרחשון נמדדה הנחלה ונתחלקה לאחוזותיה.

«ופרשו לפניהם את העונשים הנוראים למחללי שביעית»...

«השמועה כי בני פתח־תקוה רוצים לעבוד (בשמיטה) הרגיזה את רבני ירושלים וישלחו להרב מיפו לעשות כל מה שבכחו להפריעם מעבודתם וגם שלחו ממונה אחד, את ר׳ מענדעל מַנְשטֶר, לעקרון לדבר על לב הקולוניסטים ולאיים עליהם וגם אמר כי בכיסו הרבה אלפים רו״כ בשביל שומרי שביעית[1], והשמש של הרב הלך בכל יום ויום לחפש אחרי הקולוניסטים מפתח־תקוה ולהביאם אל הרב ושמה הראו להם מכתבים, כי הגאון מקאוונע התחרט מהיתרו ופרשו לפניהם את העונשים הנוראים למחללי שביעית וכדומה.

«בעת ההיא באה פקודה מפאריז, כי אחרי אשר הגנן ה׳ ערמענס התבונן אל המושבה פתח־תקוה וירא כי רק אז יהיה בכחה לכלכל את יושביה, אם החבל הסמוך לנהר הירקון יזרעו בצמר גפן וקאפע ויטעו גנים אשר יעלו בזול, כי להביא את המים אל הגנים הסמוכים להנהר אפשר בנקל על ידי צנורות ותעלות, על כן יקחו את החבל הזה תחת השגחת הפקידות לתכלית הנ״ל, ותחתיו יתנו להקולוניסטים את יתר חלקי האדמה השייכים להפקידות (לה היו בפתח־תקוה ארבעים חלקי הנחלה). לעבודת הגנים יקחו רק קולוניסטים וישלמו להם כשכירי יום. והיה אם הרעיון הזה יצליח ויביא פרי, אז יחלקו גם את החבל גם את הגנים לבני המושבה. אילו היה מח בקדקד הקולוניסטים, כי אז היו מבינים כי לא למען הרבות את עשרו יצוה הנדיב לזרוע צמר גפן על איזה עשרות דונם ורק כדי להמציא מחיה לימים הבאים לבני פתח־תקוה, למען לא יצטרכו לידי תמיכות מחוץ והיו שמחים על התמורה הזאת, כי גם לשעה, בטרם יביא צמר הגפן פריו, יש להם אדמה אחרת תחת החבל ההוא, את תמיכתם יקבלו ועוד ימצאו עבודה, אבל השגעון הנתעב שהזכרתי, לחשוד את הנדיב כי חפץ הוא להתעשר מפסולתן של האביונים הנתמכים ממנו, היה בעוכרי בני פתח־תקוה ועל כן הלמה הפקודה הנ״ל ומחצה את ראשם עם מוחם החלוש. הן החבל הטוב הזה, אשר לעידית יחשב, תקח הפקידות ומיבול האדמה הנשארת להם אין תקוה להתפרנס ואם כן יהיו נזקקים לתמיכה ויכבשום לעבדים! אבל להשיב פני הנדיב ריקם ג״כ אי אפשר, ועל כן השתמשו במרמה באמרם: אנחנו מצדנו אין אנו מסרבים נגד הנדיב, אבל יש הרבה אנשים בעלי אחוזות בפתח־תקוה, שאינם יושבים בה, והם בודאי לא יסכימו לזאת; כי למה להם לתת את חלקם בחבל הטוב הנ״ל ולקבל תחתיה אדמה גרועה? ה׳ בלאך הודיע תשובתם לפאריז ויחכה לתשובה, בין כה באה עת הזריעה, ויבא ה׳ בלאך וישאל את הקולוניסטים מדוע לא יצאו לעבודתם? «אין לנו אדמה לזרוע ענו לו, כי האדמה הקבועה לא נתחלקה (את האדמה ההיא השייכת להפקידות, לא מדד ה׳ ליובמן בחלקו את אחוזת הקולוניסטים) ועל חבל הנדיב (היינו סמוך לנהר ירקון) אין באפשרות לזרוע חטים בשנה הזאת, אחרי שנזרעה כלה חטים בשנת תרמ״ח, וזרע הקיץ יוצא שכרו בהפסדו ולמה נחלל את השביעית בחנם?»

[1] באמת היו שומרי השביעית מקבלים כל אחד תמיכת כסף מהמשולחים, שנשלחו לשם זה אל הגולה, סך עשרים עשיריות (2 בישליקים) לחודש... וגם פרוטות אלו נטלו מהם עד מהרה בחזרה, כדי לשלחם לאותם המשולחים עצמם, שלא היה להם להוצאות הדרך, כי ישובו ארצה...

«ומפאריז באה פקודה לבלי לחוש למחאות בעלי האחוזות, שאינם יושבים בפתח־תקוה, כי הנדיב משלם בעדם את מסי המלך בכל שנה, ואת החבל הוא לוקח לטובת העניים היושבים בפתח־תקוה ואין להם הצדקה לערער על זה; אך אם יתעקש איזה מבעלי האחוזות ההן ולא יתרצה להמיר חלקו אשר בחבל ההוא בחלק האדמה הקבועה, אז ישלם כל המסים, אשר שלם הנדיב בעד אדמתו וחלקו ישאר בעדו בהחבל ההוא. אז שלח ה׳ בלאך אחרי בני פתח־תקוה ויודיעם כל זאת, ויאמר להם, כי אחרי אשר כל העכוב לעבודתם הוא מפני שלא נתחלקה האדמה הקבועה, אם כן יצוה לחלק גם את האדמה ההיא. — «לא, אדוננו, ענו בני פתח־תקוה אחרי כי נלחצו אל הקיר, אחת היא לנו אם תחלק האדמה או לא, לא נוכל לעבוד אם יקחו את החבל מאתנו». — «אם כן, שאל ה׳ בלאך, אינכם חפצים לותר את זכותכם על החבל?» — «לא, ענו, אנחנו לא נעכב בדבר, אבל...» וכה נשארה תשובתם קטועה מבלי דעת מה לענות, ומכתב בקשה נתנו לה׳ בלאך לשלחו אל הנדיב, אשר בו גם כן אינו ידוע מה הם מבקשים, ועיקר הכונה רק כי יעבור זמן הזריעה»[1].

«ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון»...

בינתים ושאלת השמיטה הלכה ונתחדדה מיום אל יום. הפקידים השתדלו בכל מיני אמצעים, ביניהם — בלתי כשרים וגם מגוחכים. כך, למשל, היה מונח על שלחנו של הפקיד פ׳רב צבור של נפוליוני זהב ולכל אכר שהיה נכנס אל משרדו של הפקיד, היה האחרון רומז: התראה, אם לא תהא שוטה ותעבוד, ינתן לך כל הדרוש לך (עובדה מסופרת על ידי מ. ש. ראב). אותו פרב עצמו, שהיה גם רב מטעם, ושהיה בא בשבתות אל בית הכנסת להנות את «צאן מרעיתו» מנועם מדברותיו בעניני מוסר ודרך־ארץ, עמד פעם בשבת ודרש לפניהם: כתוב «ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון» לא נתכון הכתוב אלא לעבודה בשמיטה: «ה׳ ילחם לכם», כלומר יתן לכם לחם ואתם תחרושון, כלומר אם אתם תחרשו ותעבדו את האדמה...

ומכתבים רצו מא״י לחו״ל וחזרה, כשרבני חו״ל כגון הרב ר׳ יצחק אלחנן מקובנה והרב ר׳ שמואל מוהליבר מביליסטוק, בהתחשב עם «צרת אחיהם האכרים העניים בארץ הקודש» מתירים בתנאים ידועים את העבודה בשביעית, ורבני א״י, ביחוד הספרדים, אוסרים את העבודה בכל חומר הדין, ואכרי א״י ברובם הגדול נוטים לדעת האחרונים. סוף דבר: חמשה אכרים (שלשה ספרדים ושני אשכנזים) לא נשמעו לאסור ויצאו לעבודה, וכל יתר אכרי המושבות, וביניהם אכרי פתח־תקוה, נתנו שמיטה לאדמתם, במצאם להם באותו זמן את מקור מחיתם מעבודה צדדית, הוא סלול הכביש יפו — שכם.

על השמיטה השלישית והרביעית וכן על כל אלה שבאו לאחר כן כבר בא היתר מצר הרבנים על מכירת הקרקעות והברון, שכל הקרקעות היו כתובות על שמו, הסכים למכור את אדמתו לנכרי — פרוצדורה הקיימת עד היום.

בנוגע לפרי, שצריך להיות הפקר, נוהגים כמו במכירת חמץ.

והרי העתק שטר־המכירה, חתום על ידי פקיד הברון.

---

[1] כל כתבי משה ליב לילינבלום, כרך ד׳, עמ׳ 152 — 144.

«שטר מכירה» של פתח־תקוה[1]

זכרון עדות שהיתה בפנינו עדים חתומי מטה איך שבא לפנינו האדון
ברוין ואמר לנו הוו עלי עדים כשרים ונאמנים, איך שמכרתי במכירה גמורה
וחלוטה לאדון G. Hermans את כל הגפנים והנטיעות והאילנות שיש
לי באדמת „פתח-תקוה" את הכל מכרתי במכירה גמורה וחלוטה עם
עפר האילנות, הגפנים והנטיעות אשר יספיק לשעור יניקתם ומחייתם
לאדון —— G. Ermans ומחיר כל גפן וגפן שבעים סנטים כזה 70 ס"ח
מחיר כל נטיעה ועץ פרי: שקדים שלשה פרנק העץ, אפרסקים שלשה
פרנק העץ; עצי תפוחים שלשה פרנק וששים סנטים האחד; קיקיונים
(ריצינוסבויס) פרנק אחד העץ, עצי תפוחי זהב (אורנשז) שלשה פרנק
האחד; תאנים שלשה פרנק העץ; עצי מוז (בנינים) שלשה פרנק האחד.
ונמצא מחיר כל הגפנים שלש מאות וחמשה אלף בוספר: מאתים ושלשה עשר אלף
וחמש מאות פרנק; ומחיר כל הנטיעות והאילנות תשעת אלפים תשע מאות
ואחד עשר במספר: עשרים וחמשה אלף שלש מאות תשעים וחמשה פרנק.
מכבר קבלתי תחילת פרעון מהאדון G. Ermans סך חמש מאות פראנק
ועל המותר נתן לי שטר חוב על כל הסך הנ"ל. ונעשה הכל בקנין גמור
כדרך התגרים. ומעתה קמו כל הגפנים והנטיעות הנזכרים ביד האדון G.
Ermans. לחלוטין ולצמיתות עלמין. ובפירוש הותנה שעל האדון G. Ermans
לקחת את הנטיעות והגפנים הנזכרים ולהעתיקם ממקומם ולנוטעם בשדה
אחרת שתעמוד תחת רשות הקונה, וזה לא יאוחר מזמן שני חדשים מיום דלמטה
ואם יתרשל האדון הנזכר ולא יעקור אותם לזמן הנ"ל אזי יש רשות להמוכר ה"
ברוין לעקרם ולהובילם לרשות האדון הקונה הנזכר. כל הנזכר לעיל נעשה
בחוקף כל השטרות העשוים כתקון חז"ל ובאופן המועיל יותר. וכל הגפנים
ועצי פרי הנזכרים עומדים מעתה ומעכשיו ברשות ה" G. Ermans
בלי שום מוחה בעולם. ולא יזדקק שום בית דין לפסל את השטר הלז, מחמת
שום דבר בעולם, וליתר תוקף ועוז בא המוכר האדון ברוין בעצמו על החתום
יום ג' ו' ימים לחודש אייר התרנ"ה פה

J. Brauns

בפנינו עדים חתומי מטה בא המוכר האדון ברוין על החתום ועשה כל
הקנינים המועילים כתקון חז"ל ובאנו על החתום יום

[illegible] J. Brauns

יהודא לוטלקי מפקריה J. Sulcoffer rabbin

[1] מאוסף החמר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי בא"י. — י. פ.

זכרון עדות שהיתה בפנינו עדים חתומי מטה איך שבא לפנינו האדון ברוין ואמר לנו הוו עלי עדים כשרים ונאמנים, איך שמכרתי במכירה גמורה וחלוטה לאדון G. Ermans את כל הגפנים והנטיעות והאילנות שיש לי באדמת «פתח־תקוה» את הכל מכרתי במכירה גמורה וחלוטה עם עפר האילנות. הגפנים והנטיעות, אשר יספיק לשעור יניקתם ומחייתם לאדון G. Ermans ומחיר כל גפן וגפן שבעים סנטים כזה 70 מחיר כל נטיעה ועץ פרי: שקדים שלשה פרנק העץ, אפרסקים שלשה פרנק העץ; עצי תפוחים שלשה פרנק וששים סנטים האחד; קיקיונים (ריצינוסבוים) פרנק אחד העץ, עצי תפוחי זהב (אוֹרַנְשֶׁז) שלשה פרנק האחד; תאנים שלשה פרנק העץ; עצי מוז (בננים) שלשה פרנק האחד. נמצא מחיר כל הגפנים שלש מאות וחמשה אלף במספר: מאתים ושלשה עשר אלף וחמש מאות פרנק: ומחיר כל הנטיעות והאילנות תשעת אלפים תשע מאות ואחד עשר במספר: עשרים וחמשה אלף שלש מאות תשעים וחמשה פרנק. מכבר קבלתי תחלת פרעון מהאדון G. Ermans סך חמש מאות פרנק ועל המותר נתן לי שטר חוב על כל הסך הנ״ל. ונעשה הכל בקנין גמור כדרך התגרים ומעתה קמו כל הגפנים והנטיעות הנזכרים ביד האדון G. Ermans, לחלוטין ולצמיתות עלמין. ובפירוש הותנה שעל האדון G. Ermans לקחת את הנטיעות והגפנים הנזכרים ולהעתיקם ממקומם ולנוטעם בשדה אחרת שתעמוד תחת רשות הקונה, וזה לא יאוחר מזמן שני חדשים מיום דלמטה ואם יתרשל האדון הנזכר ולא יעקור אותם לזמן הנ״ל אזי יש רשות להמוכר ה׳ בְּרוין לעקרם ולהובילם לרשות האדון הקונה הנזכר. כל הנזכר לעיל נעשה בתוקף כל השטרות העשוים כתקון חז״ל ובאופן המועיל יותר. וכל הגפנים ועצי פרי הנזכרים עומדים מעתה ומעכשיו ברשות ה׳ G. Ermans בלי שום מוחה בעולם. ולא יזדקק שום בית דין לפסל את השטר הל״ז, מחמת שום דבר בעולם, וליתר תוקף ועוז בא המוכר האדון ברוין בעצמו על החתום יום ג׳ ו׳ ימים לחודש איר התרנ״ה פה I. Braun

בפנינו עדים חתומי מטה בא המוכר האדון ברוין על החתום ועשה כל הקנינים המועילים כתקון חז״ל ובאנו על החתום יום

J. Frank Seheid אליהו שיד

I. Lubezki rabbin יהודה לובצקי חופ״ק רו״פ

פרק ל.

הרב אהרן הכהן אורלנסקי

נולד בשנת תר"ט – נפטר בשנת תרע"א.

מקום מולדתו. – חנוכו. – הצטרפותו לקבוצת הביליסטוקים. – עליתו לארץ־ישראל והתמנותו לרב בפתח־תקוה. – מדותיו הנעלות של הרב ויחס ההערצה אליו מצד בני פתח־תקוה. – פעולתו של הרב לפתרון שאלת השמיטה במושבות. – פטירתו.

יליד ביליסטוק וחניך הישיבה בעיר הזו, במקום שקבל אחר כך סמיכה לרבנות, נצטרף אף הוא לקבוצת הביליסטוקיים וקנה לו חלקה מאדמת פתח־תקוה. ואולם, בהרגישו את עצמו על פי מצבו הגופני בלתי מוכשר לעבודת אדמה וכל משלח־יד אחר אין לו, לקחוהו חבריו הביליסטוקיים, שאחדות שלמה שררה ביניהם, אל תחת חסותם, בהבטחה לפרנסו בתור רועם הרוחני במושבה מתרומות וממעשרות, והוא עלה יחד אתם לארץ־ישראל.

על פי המלצתו של הרב מאיר שמחה הכהן ראב"ד בדווינסק (שנמצא אז בביליסטוק) לפני רבני ירושלים, ובהסכם בני פתח תקוה, נתמנה מיד ר' אהרן הכהן לראב"ד במושבה זו ואחרי כן—עם עבור חלק גדול מבני פתח־תקוה אל תחת חסותו של הברון, קבעה הפקידות שלו למשפחת הרב משכרת שנתית.

עד שנת תרע"א שמש ר' אהרן הכהן בכהונת רב לעדת בני פתח־תקוה, ובגלל תום דרכו וטוהר רוחו היה חביב ומכובד על כל.

הרבה פעל הרב גם לפתרון שאלת השמיטה על־ידי חליפת מכתביו עם רבני ירושלים וחוץ לארץ, עד שנתקבל סוף סוף ההיתר לעבודה בכרמים ובפרדסים.

הרב ר' אהרן הכהן אורלנסקי נפטר בפתח־תקוה בי"ח חשון, שנת תרע"א.

ת נ צ ב "ה.

פרק לא.

ד"ר א. מ. מזי"א ופעולתו לטובת פתח־תקוה

שנת הולדו של ד"ר מזי"א. — מקום מולדתו. — חנוכו. — ד"ר מזי"א בתור תלמיד ה«ישיבה».—השפעתו של ספר טשרנישבסקי «מה לעשות?» על מהלך מחשבותיו של ד"ר מזי"א.—מזי"א יוצא לברלין על מנת להשתלם שם בלמודי חול.—הסטודנט מזי"א ממציא מכשיר טכני חשוב.—מזי"א בצירוף והתחברותו אל מנהיגי מפלגת הסוציאלדמוקרטים הרוסים. — אמצאתו הטכנית השניה. — מזי"א בתור סופר ועתונאי. — עבודתו של מזי"א בקליניקה בפריז ואמצאתו החדשה.—פעולתו הציונית.—מזי"א מיסד האגודה הציונית «ניר».—עליתו לא"י מטעם הברון בתור רופא במושבות העבריות.—פעולתו בתור רופא המושבות.—מזי"א משפיע על הברון לנטוע יער אקליפטוסים מסביב למושבה בתור סגולה כנגד הקדחת.—מזי"א בתור רופא מומחה ומסור לחוליו.—מזי"א בתור עסקן צבורי ואחד ממיסדי הקרן הקימת הראשונה — עבודתו של מזי"א לתחית השפה העברית.

I

בשנה אחת יחד עם יובל החמשים של פתח־תקוה, חל גם יובל השבעים של ד"ר א. מ. מזי"א, ובה בשנה מלאו גם ארבעים שנה לבואו של בעל היובל לא"י לכהן בתור רופא במושבות העבריות ביהודה. לד"ר מזי"א, שהשקיע הרבה כח ומרץ להטבת מצב הבריאות בפתח־תקוה, יצטרף איפוא יובל החמשים של המושבה לחג כפול ומשולש.

ד"ר אהרן מאיר מזי"א (מזרע ישראל איסרלין) נולד בי"א אלול שנת תרי"ח בכפר אחד סמוך לעיר מוהילב שע"נ דניפר ברוסיה להורים בלתי עשירים. מצד אביו התיחס ד"ר מזי"א למשפחת רבנים חשובה, ששלשה עשר דורות, זה אחר זה, השתמשו בכתר הרבנות, ומצד אמו נחשב על משפחת שטראשון, המיוחסת והידועה בוילנה.

בן שש שנים היה הילד אהרן מאיר'קה כשנכנס ל«חדר» ללמוד תורה, והוא אז כבר יתום מאביו. אמו אף היא לא האריכה ימים ובהיות הנער בן אחת עשרה התיתם גם ממנה.

ב«חדר» הצטיין הנער בכשרונו ללמודים ובהתמדתו המפליאה, עד שבהיותו בן אחת עשרה, אחרי מות אמו, היה מוכשר כבר להכנס לישיבת מיר הידועה בלומדיה, ולהיות לתלמידו המובהק של ראש הישיבה. בישיבה גלה מזי"א הצטיינות מרובה בלמודים ורבו, שנבא לו שם גאון בעתיד, הזכיר אחרי כן את תלמידו בספרו «קדושת יום טוב».

בהיות עוד מזי"א תלמיד צעיר בישיבה, החל כבר מפעמו רוח ההשכלה, וביחד עם שקידתו הרבה על דפי ספרי הקודש התמכר בצנעה גם ללמודי חול ולידיעת שפת המדינה.

הספר הרוסי «Что дѣлать» (מה לעשות?) של טשרנישבסקי, שבאידיאות הניהיליסטיות שבו השפיע בשעתו הרבה על הסופר בן יהודה ועל מיסד הבילו"ן ישראל בלקינד, הגיע גם לידי בחור הישיבה אהרן מאיר מזי"א ועשה עליו רושם עז. אותו זמן עזב את רוסיה ויצא לברלין, עיר ההשכלה, על מנת להשתלם בבית ספרו של הרב הילדסהיימר, המוסד שמשך אליו רבים מן המשכילים בימים ההם. שם התמסר בהתמדה רבה ללמוד השפה הגרמנית והלמודים הכלליים, והתכונן מתוך קביעות והחלטה ברורה לקראת מטרתו החדשה.

בן 20 שנה היה א. מ. מזי"א בבואו לברלין, זר בעיר נכריה, באין מכיר ומודע והוא כמעט מחוסר אמצעים. אחרי הכנה במשך זמן קצר, עמד בבחינות ונתקבל שם לבית ספר גבוה.

ד"ר מזיא ממציא אמצאה טכנית.

בהיות עוד מזי"א תלמיד בית הספר בברלין המציא אמצאה טכנית חשובה, שקבל עליה פטנט מהממשלה הגרמנית אחרי שאמצאתו נבדקה על ידי אינז'ינרים מומחים.

בברלין נשאר ד"ר מזי"א עד גמרו את בית הספר. מפני יחסו הרע של ביסמרק ליהודים בכלל, ולהסטודנטים הרוסים, שברובם הגדול היו גם הם יהודים, לא היה לרוחו של מזי"א להמשיך את למודיו בברלין ויעבור משם לציריך, שבמדינת שויץ החפשית, ששם נתקבל בפוליטכניקום. ואולם לפני עזבו את גרמניה נאסר מזי"א בתור סטודנט רוסי וישב במאסר חדשיים.

מזי"א הגיע לציריך בראשית שנות השמונים, בימים אשר ברוסיה החלו הרדיפות והפרעות נגד היהודים, ורבים מהנוער המתלמד היהודי, נושאי רעיון החופש והסוציאליות, מצאו להם בציריך מקלט מפני הרדיפות במולדתם. בין חוג הסטודנטים היהודים, פליטי רוסיה, מצא אז מזי"א את בן עירו וחבר נעוריו, המנהיג והמיסד של המפלגה הסוציאל־דימוקרטית ברוסיה פאול אקסלרוד, את פליכנוב, את וירה פיגנר ועוד. למרות שהיה רחוק מדעות חבריו, התרועע אליהם מזיא באופן אישי ונתחבב על לב כלם. הוא לקח חלק גדול בחיי ארגונם של הסטודנטים ולרשותו נמסרו ההנהלה של הספריה, קפת חולים והמטבח, שלשת המוסדות החשובים בחיי הסטודנטים האמיגרנטים.

העבודה הצבורית, שלרבים מן המתלמדים היתה למכשול בדרך למודם, לא הפריעה למזי"א לעסוק בהתמדה רבה בחקירות מדעיות במקצוע הטכניקה שעסק בו בימים ההם.

אמצאה טכנית שניה.

בציריך המציא ד"ר מזי"א אמצאה שניה איך להציל את הקהל בתיאטרון מן השריפה. גם המצאתו זו נתאשרה ע"י בדיקת מומחים והממציא הצעיר קבל עליה פטנט מאת הממשלה בציריך.

אחרי זמן מה עזב מזי"א את למודיו בפוליטכניקום ועובר למחלקת הרפואה. את מקצועו החדש הוא לומד בהצטינות מרובה אצל הפרופיסורים הידועים אַיכנהורסט, הורנר ומילר.

כדי להקל את מצבו החמרי הקשה, שבו נמצא הסטודנט מזי"א בימי שבתו בציריך, החל להשתתף בעתונות האירופית הכללית וב«פרנקפורטר צייטונג», שעמד אז באופוזיציה לביסמרק, פרסם מזי"א בעתון הזה שורה שלמה של מאמרים ראשיים, בהם בקר בחריפות את הפוליטיקה של המיניסטר ביסמרק.

כשנתבררה בשויץ שאלת הנהגת עונש מות במדינה, — שאלה שהעסיקה בשעתה את כל העתונות המתקדמת, פרסם מזי"א ב«ציריכר פוסט» מאמר חריף בשם «א ביבל

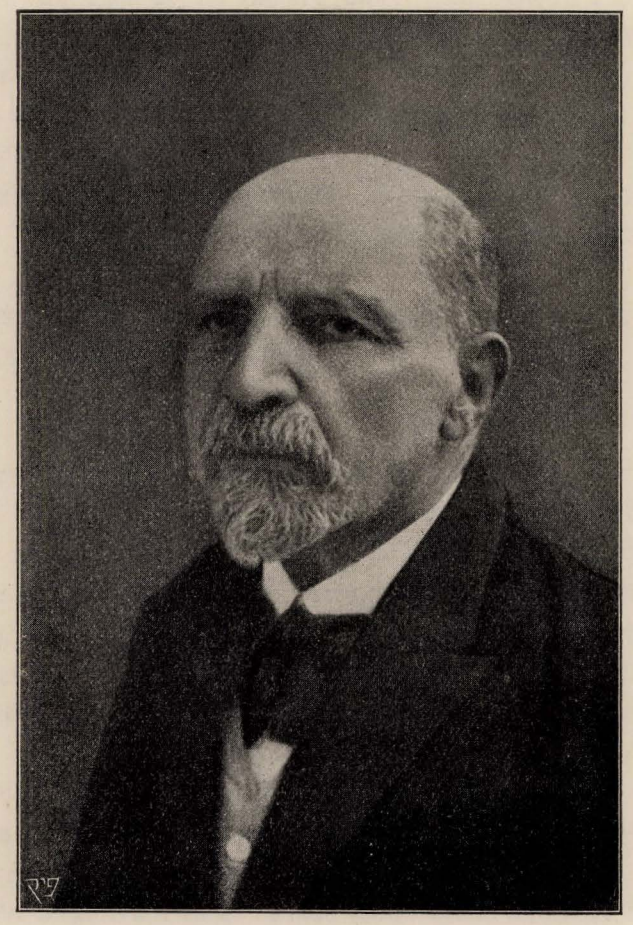

ד״ר אהרן מאיר מזי״א

שטונדע פון א עקסטיאולוג», שבו הביע חמחבר הצעיר את התנגדותו הנמרצה לעונש מות. המאמר הזה, שהצטין בסגנונו הנמרץ ובתוכנו המוסרי הנעלה, עשה אז רושם עמוק על הקוראים, ועורך העתון, שלא הכיר את ד"ר מזי"א בפניו, חשב כי בעל המאמר הנהו אחד הפרופיסורים הזקנים לתיאולוגיה, העוסקים כל ימיהם במקצועם, ומה השתומם כשנתודע אח"כ לבעל המאמר ומצאהו סטודנט צעיר.

בשנת 1887 עזב מזי"א את שויץ, והוא נמנה אז כבר על אחד המלומדים הצעירים, ועבר לפריז לעבוד בקליניקה של ד"ר אדוארד מאיר, רופא למחלות עינים, וגם רופאו הפרטי של הברון אדמונד רוטשילד, להשתלם במחלות עינים ובשאר המחלות, המתהלכות בארצות החמות הדומות באקלימן לא"י.

ד"ר מזיא ממציא מכשיר חדש...

שם המציא ד"ר מזי"א מכשיר חדש למדידת עקמומיות העינים ואת באוריו על המכשיר החדש פרסם בעתונים לחכמת הרפואה.

על סמך עבודתו בקליניקה של הפרופיסור איכנהורסט וחקירותיו השונות במדע הרפואי כתב ד"ר מזיא באותה השנה 1887 דיסירטציה על הנושא: «קרני החום בגופו של האדם».

את הדיסירטציה הזאת פרסם אח"כ פרופיסור וירכוב בעתונו והיא הקנתה למחברה שם מלומד בתוך חוגי המלומדים במדע הרפואי.

II

פעולתו הציונית של ד"ר מזי"א אינה מתחילה רק עם בואו לא"י, כי אם עוד הרבה שנים קודם לכן. בהיותו עוד ברוסיה התיחס אל הממשלה באיבה רבה על רדפה את היהודים, ואז כבר קנן בלבו הרעיון הציוני בתור האמצעי היחידי לפתרון שאלת היהודים. ובבחירתו למטרת חייו את מקצוע הטכניקה נתכון מזי"א להשתמש במקצוע זה בשביל בנין הארץ. ואולם בשנת 1882, כשנודע לו כי תכניותיו על בנין הארץ מוקדמות עדיין, עזב את המקצוע שבו עסק כמה שנים ועבר לפקולטה המדיצינית לשם השתלמות בידיעת אותן המחלות, השכיחות ביותר בארץ־ישראל, כדי לעזור לישוב העברי שם על ידי מקצועו זה.

כאמור לעיל, הגיע ד"ר מזי"א לציריך בשנות השמונים למאה שעברה, באותן השנים שבהן נתחוללו הפרעות נגד היהודים ברוסיה, ומאורעות הדמים הללו מצאו להם הד בלב הסטודנטים היהודים בציריך.

פרעות היהודים ברוסיה, שפרצו פתאם, מבלי שפלל להן איש, לא קבלו את הערכתן הנכונה בקרב הצבור הרוסי, שראה בהן, בפרעות, אמצעי מצד הממשלה לדכא בו את נצני המהפכה, שהחלו להתגלות בימים ההם. והעתונות הסוציאליסטית־הרבולוציונית שמחה לקראת הפרעות כעל בשורת גאולה הקרובה לבוא.

«בירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים»...

ואולם רושם אחר לגמרי עשו הפרעות על חוגי הסטודנטים הסוציאליסטים היהודים, שהתחנכו ברובם על ברכי האסימילאציה. בקרבם החלו להתעורר הרהורי תשובה על חטאיהם כנגד עמם, בהתרחקם ממנו ובעזבם אותו להיות משחק בידי אינסטינקטים פראיים. הם החלו לחפש דרכים כיצד ובמה לתקן את מצב עמם. יש שהסבירו את סבת הפרעות בבערות הרבה השוררת בקרב ההמונים הרחבים של העם הרוסי ועל כן הציעו להפיץ

בקרבם את «אור הדעת». דברו על אמיגרציה לאמריקה ועל מקומות הגירה אחרים. ואולם הדרך הנכונה, שבכחה לפתור את שאלת היהודים בהקפה הלאומי המלא, היתה רחוקה עדיין מלבות הסטודנטים היהודים בציריך. נגד ההצעות השונות, שאינן מוליכות אל המטרה הנכונה, יצא אז הראשון הסטודנט מזי"א ובאספת חבריו קרא את דברי הנביא ירמיהו: «נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים!» והמוטו הזה שמש לו אחר כך יסוד לאגודה הציונית הראשונה «ניר».

מה היה יחסם של רוב הסטודנטים היהודים הסוציאליסטים בציריך לציונות? זה אפשר לראות מדברי חברו של ד"ר מזי"א, מנהיג המפלגה הסוציאליסטית ברוסיה, פאול אקסלרוד, שבמכתבו לעורך ה«צוקונפט» בתוך ההקדמה להוצאת כתביו, הוא אומר, כי לכתחילה, אחרי הפרעות ברוסיה בשנות השמונים, חשב הרבה על הרעיון הציוני, שלדעתו יכלה אז א"י להפך לממלכה יהודית קטנה, במקום שהיהודים יוכלו להנות מכל זכויות אזרח, כמו שנהנים הפולנים, הלטים והפינים על אדמתם ברוסיה, ואולם תחת השפעתו של המלומד, חוקר המזרח, רקליו, שהוכיח, כי היהודים, בבואם לא"י להתישב, יתנגשו בערבים ילידי הארץ, שבמציאות הם הם תושביה ואי אפשר להפקיע את זכויותיהם הטריטוריאליות על הארץ, שנה אקסלרוד את דעתו על הציונות. ודעתו זו של רקליו השפיעה גם על רובם של הסטודנטים היהודים, שהרעיון הציוני התנגד לדעותיהם הסוציאליות.

נגד הדעה המוטעת הזאת, שהתהלכה בין חוגי הסטודנטים הסוציאליסטים בציריך, נלחמו חברי אגודת «ניר» ובראשה ד"ר מזי"א. האחרון פנה אל הפרופיסור קרל פורר המלומד הידוע, ששב מנסיעתו בא"י, ושדעתו היתה שונה בהחלט מדעתו של רקליו, כי ירצה על אפשרות התישבות היהודים בא"י.

הפרופיסור קרל פורר קבל את ההצעה ועל סמך חקירות מדעיות מבוססות בטל בהחלט את דעותיו של רקליו. דברי המרצה המלומד עשו רושם חזק על לב השומעים ועוררו רבים מהם לפעולה ציונית.

פעולתה של האגודה הציונית «ניר», שבראשה עמד ד"ר מזי"א והוא הוא שחוללה, יש לה, איפוא, ערך רב בתולדות הציונות בתור הפעולה הראשונה בין חוגי הסטודנטים היהודים, שהיו אז כמעט לגמרי רחוקים מעמם.

III

אחרי בקורו של הברון אדמונד רוטשילד את א"י (בשנת תרמ"ז), כשהתבונן אל המצב הסניטרי הרע ששרר אז בארץ ושגרם למחלות במושבות העבריות, וביחוד המלריה הקשה בכל צורותיה השונות, ומחלת העינים שסבלו ממנה עפ"י רוב ילדי המושבות, החליט, בשובו פריזה, לשלוח לארץ־ישראל רופא מומחה, שידע להלחם במחלות הארץ ושבעיקר יצטיין בידיעת מחלות העינים. על פי בקשתו של הברון מאת רופאו הפרטי ד"ר אדוארד מאיר הציע לו האחרון בתור מועמד מתאים לכך את תלמידו המובהק, את ד"ר מזי"א. במכתב ההמלצה ששלח ד"ר מאיר לברון תאר את ד"ר מזיא בתור מומחה ומלומד גדול במקצועו, שעליו יכול הברון לסמוך בלי כל פקפוק.

ב־24 ליולי 1888 תרמ"ח נתקבל ד"ר מזי"א לראיון אצל הברון, ואחרי שהנדיב

ד״ר מזי״א מתמנה בתור רופא למושבות ארץ־ישראל.

הגדול הרצה לפני הד״ר מזי״א את כל תכנית העבודה שעל האחרון למלאות במושבות בתור רופא, ותפקידו הקשה שהוטל עליו—הכיר הברון שהוא, מזי״א, אמנם האדם המתאים ביותר למשרה זו, ומנהו מיד בתור רופא במושבות יהודה.

בימים ההם היה כבר ד״ר מזיא מפורסם במקצועו בין חוגי הרופאים בפריז, ובהודע למכיריו על דבר מנויו לרופא בא״י, נדו לו מתוך צער על עזבו את אירופה ועל לכתו להשתקע בפנה נדחה באזיה. ואולם לד״ר מזי״א היתה הפנה הזו לנושא שאיפותיו ואת הצעתו של הברון קבל מתוך התלהבות.

אחרי מנויו נשאר עוד ד״ר מזי״א כחצי שנה בפריז למען הכין לו את המכשירים הדרושים לשם עבודתו המדיצינית בארץ. ואף את מלאכת הרכיבה על סוס התלמד מזי״א לפני צאתו את פריז, שלפי דברי הברון יזקק לכך בא״י, בבקרו לפעמים תכופות את המושבות. ורק בימים הראשונים לחודש חשון תרמ״ט הגיע ד״ר מזי״א בפעם הראשונה לארץ־ישראל.

בבואו ארצה נתקבל ד״ר מזי״א בכבוד רב מאת המנהל הראשי שעל המושבות העבריות בימים ההם, הא׳ בלוך. הא׳ בלוך ה״ה מן היהודים המתבוללים, שרעיון חבת־ציון היה זר להם. הוא גם היה אדם קשה, ויחסו אל האכרים לא הצטין, כידוע, באדיבות יתרה. ומה ראה הא׳ בלוך לקבל בסבר פנים כל כך את רופא המושבות? טעות היתה בידיו: מהידיעה הטלגרפית, שנשלחה מאת הברון על דבר בואו של ד״ר מזי״א לכהן בתור רופא במושבות, שער הא׳ בלוך, כי השם «מזי״א» הוא שם צרפתי טהור וישמח למקרה שאנה לו חבר צרפתי במושבות העבריות, שינעים לו את חברתו... ואולם, גם אח״כ, כשהא׳ בלוך עמד על טעותו, ונוכח כי הד״ר מזי״א הוא יהודי לאומי ורחוק לגמרי ממנו ברוחו ובהשקפת עולמו, לא פסק בכל זאת לכבדו ולהעריצו בתור אדם בעל מרץ ורופא מומחה.

מקומו הקבוע של ד״ר מזי״א בא״י היה ראשון־לציון, המושבה המרכזית במושבות יהודה, ועל פי החוזה שעשה אתו הברון צריך היה ד״ר מזי״א לבקר באופן קבוע את שאר המושבות ביהודה. מענינת היא העובדה, שבנוגע למושבה יהודיה צוה הברון על ד״ר מזי״א שלא יבקר אותה, מפני ששנא אותה על רוב לומדיה שישבו בה. לדעתו של הברון דרוש בשביל מושבה, שאכריה יהיו אנשים פשוטים ויתעסקו רק בעבודה ולא בתורה, ואולם ד״ר מזי״א לא יכל לבקר את פתח־תקוה מבלי לבקר אחריה את יהודיה הקרובה, ולמרות שעין הפקידות של הברון שמרה עליו, שלא יעבור על מצותו של הברון, היה מסדר לו ד״ר מזי״א את בקוריו ביהודיה בצנעה ומתוך אמתלא שהוא הולך שמה לא בתור רופא, כי אם לשוחח בדברי תורה עם י. מ. פינס, יעבץ ועוד.

פעולתו הראשונה של ד״ר מזי״א להטבת המצב הסניטרי היתה יסוד בית חולים מרכזי בראשון־לציון. לא בנקל עלתה לו הגשמת המפעל הזה. פקידי הברון התיחסו אל הדרישה הזאת כאל דבר שבמותרות וסרבו להענות לה. ואולם הברון מצאה לנכונה, ומלא אחריה. בית החולים, שנוסד ע״י ד״ר מזי״א, היה מסודר באופן טוב, ובו מצאו עזרה מדיצינית תושבי כל המושבות ביהודה, האכרים, הפועלים וגם הערבים.

רבות פעל ד״ר מזי״א להטבת מצב הבריאות במושבות יהודה, וערך פעולתו רב, ביחוד אם נזכר את התנאים הקשים, שבו עבד את עבודתו האחראית — החמסינים בקיץ והעבירה בימות הגשמים בנהר מוסררה, שגשר לא היה עוד עליו וסכנת הטביעה היתה צפויה לרופא על כל צעד ושעל.

לפתח־תקוה היה לו לד״ר מזי״א יחס מיוחד, ועוד מתחילת בואו לא״י בכר את המושבה הזו על שאר מושבות יהודה, בהיות גם מצבה רע מכלן.

האכרים הראשונים שהתישבו על חוף הירקון, רבים מהם מתו ממחלת הקדחת ורבים נאלצו לעזוב את המושבה. אך לא מעט סבלו גם אלה שהתישבו בפתח־תקוה גופא, רחוק מהירקון ומאוירו הקדחתני. ולכן, עוד בהיותו בפריז, אחרי התמנותו לרופא במושבות, יעץ ד״ר מזי״א לברון לנטוע יער אקליפטוסים בפתח־תקוה ועל דרישתו זו עמד ד״ר מזי״א, ביחוד בבואו למושבה, והודות להשתדלותו נטע יער האקליפטוסים הראשון בסביבות המושבה.

IV

על בקיאותו של ד״ר מזי״א בתור רופא ועל מסירותו הבלתי־שכיחה לחוליו מספרים תושבי פתח־תקוה המון פרטים מעניינים, שאחדים מהם הננו מביאים כאן:

«ההריון שלה אינו אלא פרי הקדחת הקשה»

«פעם נקרא ד״ר מזי״א לאשה אחת במושבה, שחשבוה להרה ושתפוח בטנה כאילו נבא לתאומים או אפילו ללידת שלשה ולדות בבת אחת, לפי הוכחתן של נשים בקיאות בדבר. ואולם אחרי שד״ר מזי״א בדק את ה«הרה» מצא, כי לא שלשה, לא שנים אף לא ילד אחד תלד האשה. ה«הריון» שלה אינו אלא פרי הקדחת הקשה...

המקרה הזה שהיה לשיחה בכל הארץ נתפרסם על ידי חברת הדומיניקנים בעתונות האירופאית.

«ויעברו שניהם את הנהר»...

אצל אכר המושבה י. חלתה בתו. היו אז ימי חורף קשים, וגשמים מרובים ירדו תכופות ימים אחדים. בכדי להביא את ד״ר מזי״א מראשון־לציון צריך היה השליח לעבור בדרך את הנהר מוסררה, שהיה אז בעצם זרמו החזק, בשחיה. אחיה הבכור של החולה פחד להעמיד את נפשו בסכנה. היחידי שהסכים לכך היה אברהם שפירא, זה שהצטיין במסירות נפש בכל מקרה יוצא מגדר הרגיל. בשחיה עבר אברהם שפירא את הנהר והגיע לראשון. בבואו עם ד״ר מזי״א בחזרה אל הנהר גבר בינתים הזרם עוד יותר, והסכנה לעבור בו גדלה איפוא מבראשונה. ואולם זכרון החולה המחכה להם בפתח־תקוה, לא הרשה להם לפקפק הרבה ויעברו שניהם את הנהר.

ואולם מה שמפליא עוד יותר, כי אחרי שהגיש את עזרתו לחולה סכן את עצמו הד״ר מזי״א, ועוד באותו הלילה חזר לראשון־לציון לחוליו, שחכו לו בבית החולים, למרות התנגדותו של שפירא להעבירו את הנחל.

האכר מרדכי דיסקין מספר בספרו «דברי מרדכי», כי במקרים רבים היה ד״ר מזי״א שוהה על יד מטות החולים שעות ארוכות ולפעמים גם ימים שלמים, ולא היה זז מהחולה עד שלא ראה במחלתו שנוי לטובה[1].

[1] בשל פרסומו בתור רופא מומחה היה ד״ר מזי״א מקורב אל הפחות הירושלמיים, שהיו מעריצים מאד את הרופא היהודי ומתיחסים אליו באמון מיוחד. ואת היחס הזה אליו היה ד״ר מזי״א מנצל תמיד לטובת הישוב העברי בכל שעת מצוקה.

אך לא רק בעזרה המדיצינית בלבד הצטינה פעולתו של ד״ר מזי״א לטובת פתח־תקוה, הוא השתתף באופן אקטיבי גם בחייה הצבוריים של המושבה ויהי מן הראשונים לנטיעת פרדסים במושבה, ולאחר המלחמה העולמית התחילה העבודה בפרדסו של מזי״א נעשית על ידי פועלים עברים.

עם עבירת המושבות מרשותה של פקידות הברון ליק״א ואת העבודה הסניטרית במושבות קבלו האחרונות על חשבונן, נתפטר ד״ר מזי״א ממשרתו ועבר לירושלים ששם נתמנה אחר כך לרופא בבקור החולים.

לפעולותיו החשובות במושבה יש להוסיף גם את יסוד הסינדיקט «פרדס», שד״ר מזי״א היה אחד ממיסדיו הראשונים ושעד היום הוא היושב ראש באספות הכלליות של המוסד הזה.

אספת «הפרדס» בפתח־תקוה בנשיאות הד״ר מזי״א (השביעי בשורת היושבים, מימין)

V

בתור אחד המפעלים הראויים ביותר לשבח צריך לציין את «קרן הקיימת לישראל», חברה לקנית קרקעות בא״י, שנוסדה ע״י ד״ר מזי״א בהשתתפותם של י. ברזילי. י. גרזובסקי ועוד. במפעל הזה הקדים מזי״א את ה«קרן הקימת לישראל» של הרמן שפירא בשבע שנים והוא היה מפעלו החלוצי השני בתנועה הציונית של ד״ר מזי״א אחרי מפעלו הראשון — יסוד האגודה הציונית «ניר».

ספר התקנות של «קרן הקימת לישראל» מיסודו של ד״ר מזי״א, שנשאר ממנו כיום רק אכסמפלר אחד, היא תעודה היסטורית חשובה, שאת רשמיה אנו מוצאים אח״כ בספר התקנות של קרן הקימת לישראל מיסודו של הרמן שפירא, שנתקן ע״י הקונגרס הציוני.

מפני חשיבותו של ספר התקנות מיסודו של מזי״א אנו מעתיקים כאן אי אלה מסעיפיו:

א.

«שם החברה ומטרתה.

«1) נוסדה חברה באה״ק יפו לזכר «מחצית השקל הקודש» ויקרא שמה לפי תכליתה «קרן קימת לעם ישראל בארץ־ישראל».

«2) וזאת המטרה אשר שמה לה החברה לקבוץ על יד סכום גדול, והיתה קרנה שמורה בשטרי מלכות נושאי פרי, המפקדים באחד הבאנקים הבטוחים נושאי שם מלכות הגונה עליהם, ופריו וכל הנלוים אליו יהיה קודש לחזק את ישוב ישראל בארץ־ישראל, בכל הדברים אשר תמצא החברה נכונים לפניה; אך לא תוכל החברה לגשת אל כל פועל בטרם יקבצו באוצרה מאת אלף פרנקים.

ב.

«הכנסות החברה.

«3) הכנסות החברה תבאנה: א) מתרומות החברים מחצית השקל בערך חצי המג׳ידי בתורקיה, ושני פראנקים וחצי בכל שאר הארצות. ב) מעזבונות והקדשות. ג) מפירות הקרן. ד) ממתנות אשר לא לתרומה תבאנה, והיו שני פראנקים מכל מחצית השקל התרומה והעזבונות לקרן הקימת, ומותר מחציות השקלים ופרי הקרן ושאר המתנות להוצאות יהיו על צרכי המוסדים הטובים אשר תעסוק בם החברה.

«4) מאה אלפים פראנקים כי יהיו בקפה, או ממאה אלפים ולמעלה, ואמרה החברה להוציא חלק מהם, וקנתה בתים או שדות אשר יביאו פרי, או נתן תנתן מהם מלוה בערבון שדה ובית, ועשתה כחפצה רק עד שליש כל הכסף; לא תוכל להוציא מבית־הבאנק יותר מהשליש פן תחטא למטרת החברה.

ג.

«החברים והועד.

«5) איש או אשה מבני ישראל, אשר יביאו תרומתם אל הקופה מחצית השקל פעם אחת, והיה חבר סתם, ואשר יאמר להביאה שנה שנה והיה חבר קבוע. אך האיש אשר ישאנו לבו להביא תרומתו פי שמונה, לאמר עשרים פראנק שנה בשנה, יהיה חבר נדיב, ואשר ירים תרומה גדולה בפעם אחת ממאתים פראנק ולמעלה, והיה חבר נדיב לכל ימי חייו, והאיש אשר הוא חבר קבוע ועסק בדברי החברה באמונה והביא לה ברכה רבה במפעליו ונמנתה עליו החברה ונתנה לו שם «חבר נכבד».

ד.

«6) החברים אשר יביאו את תרומתם קבע יתפקדו והיו לאגודות אגודות בנות חמשים חברים ובחרה לה כל אגודה איש אחד מתוכה לג׳ שנים והיה לחבר אספה, ונאספו כל חברי האספה מכל קצות הארץ תשעים יום אחרי הבחירה למקום מושב החברה אשר היה יהיה בא״י ביפו, או בעיר אחרת שמה, אשר ועד הפועל לחברת התמיכה באודיסה אוה למושב לו, ובחרו מתוכם שמונה פקידים, תשעה סגנים וחמשה

רואי חשבונות והיו האנשים האלה יחד עם מורשה חברת התמיכה באודיסה לועד הקבוע, והנהיג הועד את כל דברי החברה לפי המשפטים והכללים אשר תשים לפניו האספה הכללית, והיה כי יבוא לפניו דבר הקשה וקרא את חברי האספה להאסף יחד ושמו את הדבר לפניהם ושפטוהו, וכאשר יגזורו אומר כן יקום.

הערה א. לחברי הועד יבחרו רק אלה היושבים בארץ־ישראל. אכן שלשה מרואי החשבונות רשאים להבחר גם מהחברים היושבים בחוץ־לארץ.

הערה ב. כי תחדל חברת התמיכה, יצרפו החברים אליהם מורשה חברה אחרת, אשר תעסוק בישוב ארץ־ישראל, אשר תבחר בה האספה הכללית.

«7) דבר אשר יבוא לפני עדת «האספה הכללית» למשפט, אם לפי התקנות ישפט, והיה משפטו לפי הרוב, ואם אמר תאמר להעביר התקנה מפניו או לשנותה, ועשו זאת על־פי שני שלישי חברי הועדה הנאספת. אכן אם אמר תאמר הועדה לנגוע בקרן או לשנות מטרת החברה, ועשתה את הדבר הזה רק על פי תשע עשיריות העדה, והדבר אשר יבוא לפני הועד לשפטו, ושפט אותו רק על פי התקנות, לא יסור מהן ימין ושמאל, והיה כאשר יאמרו רוב החברים כן יקום דבר.

«8) כי יאמרו תשע ידות מחברי האגודה לבטל את החברה, אז תבטל וכספה יהיה למורשה לחברת התמיכה שבאודיסה, או לאחת מאחיותיה, העוסקת בישוב הארץ. כפי אשר יסכימו החברים בעת ההיא כן יהיה».

מדברי הפרוטוקול של החברה הנזכרת נכר שד״ר מזי״א היה הנושא והנותן העקרי בחברה, ומה שראוי לציין כאן, כי אחרי המלים הרשומות בפרטוקול «ד״ר מזי״א נבחר ליו״ר האספה» כתוב גם «והמשא והמתן היה בשפתנו».—מעשה נועז בימים ההם, בהיות אז הדבור העברי עוד חזון יקר בארץ.

אחרי יסוד החברה בשנת תרנ״ד, כשד״ר מזי״א נסע לשם מקצועו לאירופה, לקח אתו את חוברות השקלים, שחברת «קרן הקימת» הוציאה, להפיץ אותם בין יהודי אירופה הנוטים לחבת ציון. בוינה נפגש מזי״א עם ד״ר שנירר, זיידנר וקרמנצקי, חברי האגודה הציונית «קדימה», שהיו אחר־כך ממקורביו של הרצל בעבודתו הציונית. זה היה שנתים טרם שהרצל התחיל את פעולתו הציונית ושנים מספר עוד לפני הקונגרס הציוני הראשון.

לא פחות מזה פעל ד״ר מזי״א גם לטובת תנועת הפועלים העברים בארץ בראשית התהוותה. הוא היה מהמארגנים הראשונים של «אגודת הפועלים» וזמן רב היה גם היו״ר שלה. לא מעט עזר לפועלים בעניני עבודה, בעניני התישבות על הקרקע והשתמש גם בהשפעתו הרבה על הברון לטובת הפועלים.

רבות פעל ד״ר מזי״א בשביל החיאת הלשון העברית ומאמריו, שפרסם בעתונים שונים במקצוע זה, יכולים לשמש חומר עשיר לתולדות תחית לשוננו.

מלבד מאמריו אלה בשאלת הלשון פרסם ד״ר מזי״א גם מאמרי מדע שונים בעברית וביניהם «מחלת השבתה» «שמות המחלות בשפתנו» ועוד.

זה שנים רבות שד״ר מזי״א נחשב לחבר פעיל בועד הלשון, ואחרי מותו של בן יהודה נשאר ד״ר מזי״א הבר־סמכא בכל הנוגע לחקירת הלשון.

בעתון הרפואי «הרפואה», שיצא לאור בעריכתו של המנוח פרופיסור דולז׳נסקי, היה

ד"ר מזי"א בראש המשתתפים, הוא היה גם עורך המונחים בעתון ואחרי מותו של דולז'נסקי נעשה מזי"א לעורך היחידי של העתון הנ"ל.

כשנוסדה אגודת הרופאים דוברי עברית, היה ד"ר מזי"א בין הפעילים ביותר באגודה, וחמש שנים היה יו"ר שלה.

כשנפתח בית המדרש למורים עברים בירושלים נתקבל לשם ד"ר מזי"א בתור מרצה לאנטומיה ותורת שמירת הבריאות, והרצאותיו במוסד הועילו הרבה להתפשטות המונחים באנטומיה ע"י תלמידיו, מורי בתי הספר.

ואולם עבודת חייו העקרית רואה ד"ר מזי"א ביצירתו החשובה, שהוא עומד לפרסם והוא – «ספר המונחים לרפואה ולמדע», הספר הזה שהוא מכינו לדפוס, הוא פרי עמל של עשרות בשנים ויכיל כמה כרכים.

בקשר עם עבודתו זו לומד עתה הזקן בן השבעים את השפה הערבית.

יהי רצון שיזכה לראות את פרי עמלו בחייו.

רחוב מונטיפיורי בפתח־תקוה.

פרק לב.

פתח־תקוה בשנות תר"ן—ס"ב

התרבות הקופצים על הקרקע. — עלית השער על האדמה. — מצב המטעים. — מחיר נטיעת הדונם גפנים. — שנויים בהנהלת המושבה. — שלש תעודות של הועד. — יהושע איזנשטט על פתח־תקוה בתקופה ההיא. — דעה הפוכה מזו של איזנשטט על המושבה.

I

משנת תר"ן מתחילה התקדמות נכרת בחיי המושבה, ותחת היותה עזובה מלפנים, באין איש רוצה לסכן את נפשו להתישב על אדמתה, הנה רבו עתה הקופצים עליה, בשלמם עד ארבעים פרנק הדונם. שנוי זה לטוב יש לזקוף בלי ספק על חשבון הברון, שבדאגתו למושבה הפך את רוב שטחי אדמתה השוממים לשדות־בר וגני עצי פרי וגם מנהל וגנן נזדמנו לה למושבה, אנשים הגונים ומומחים במקצועם, שעשו את מלאכתם באמונה ובמסירות והכל בהוצאות מועטות, כי אך כארבעים וחמשה פרנקים עלתה להם נטיעת דונם בגפנים — ההוצאה המינימלית ביותר בימים ההם. מלבד זה עסקו המנהל והגנן בנסיונות של גדול תבואות ומטעים שונים ומהם למדו האכרים לנטוע את כרמיהם על פי שטה רציונלית. כמו כן הושם לב במושבה לגדול בהמות ועופות. הנטיעות כלן נקלטו יפה מלבד עשרה אחוזים שנתיבשו. אותו זמן נבנו במושבה גם בתים אחדים. אחרי שנים מספר, עם התרחבות המשק ועבודת הסדור הפנימי, נתעוררה השאלה על בחירת ועד כללי במושבה שחסר עד אז, והרי אנו קוראים על זה בתעודה משנת תרנ"ז שההעתקה ממנה אנו מביאים כאן:

«בני מושבת פתח־תקוה נוכחו לדעת כי דרוש להם ועד כללי, כי הועד של בעלי כרמים הוא אך פרטי. ע"כ התאספו לאספה אור ליום י"ב מר חשון והסכימו לבחור ועד כללי מבעלי כרמים ובאייארעס ושדות, אשר לכל הפחות יש להם עשרה דונם נחלה זולת מקום מושב, ועל פי דעות נעלמות נבחרו תשעה אנשים ואלה שמותם: דוד איזראליט, משה סלאר ויהודה ראאב נבחרו מבעלי כרמים ושדות אשר תחת מחסה הנדיב נ"י, ויהושע סמואל, משה גיסין וליב סלומון נבחרו מבעלי כרמים ובאייארעס, שאינם תחת מחסה הנדיב נ"י, מרדכי שמואליביץ, אבא למפרט ושמואל יוסף גינזבורג נבחרו מאלה שיש להם לא פחות מעשרה דונם נחלה כנ"ל.

«כל שלשה למחלקתם בפרט אם יבוא לידם דבר הנוגע אך להם ולא לזולתם, עליהם החובה לעשות לטובת בני חברתם בכל אשר תשיג ידם.

«וכל דבר אשר נוגע לכל בני המושבה, החובה על כל תשעת הנבחרים הנ"ל לעיין

ולפקח על כל צרכי המושבה ותיקוניו פנימה ולהשתדל לטובת המושבה ככל אשר תשיג ידם.

«הועד נבחר מיום הנ"ל עד ר"ח מר חשון תרנ"ט הבע"ל.

(חתום בצרפתית: פרב»)

והרי תעודה שניה המתיחסת בלי ספק על אותה תקופה:

«ערב יום ב' מו"מ.

«הוחלט על פי הסכמת כלם ובהסכמת הפקיד להודיע ברבים המודעה:

«הועד שנבחר בעתו בפקודת הפקידות, בעת אשר חפצה להסיר מעליה מעט מעט עול משא הוצאות הקהל ולעמוס אותה לאט לאט על שכם המושבות וכי יסכימו לסבול לתת מכיסם לדברים הנחוצים להם בלי עזרת נדיבים וכדרך כל הארץ. הועד בשימו לב להוצאה הרבה העתידה לנפול על המושבה מדי שנה, המתיק סוד להמציא מקורות שיתמכו ידי הנכשלים בנו ועל פי החוקים הישנים שנכתבו ונחתמו בספרי אחוזתנו, מחויבים כל קוני אחוזות, אם שדות, כרמים ופרדסים או בתים – לשלם מכס כמבואר שם. אפס בהיות יד הנדיב פתוחה להמטיר גשם נדבות באין חקר לאין אונים נרדמו החוקים מבלי מקיצם וכעת אשר הלחץ מעוררם, הועד הנבחר מבקש מכל תושב מושבתנו לעזור לנו למען יהי לאל ידינו להשכין סדרים נכונים ומועילים לצרכי הקהל והוא: שלא 'עלימו לעשות לנפשם מקנה, חליפין ומתנה באחוזת קרקע ובתים לכל פרטיהם, לישנים ולחדשים מקרוב באו להתישב, ולא לכתוב שום שטר מאיזה קנין בלתי ידיעת האדון הפקיד והועד. ולכל הקונים הנעלמים מעיני הועד טרם שישולם המכס שהוחק בספר, לא יהי להם תוקף וחוזק קנין עד שיכתוב ויחתם בספר האחוזות ולחדשים לא ינתן זכות אזרח ליהנות מעניני הקהל שהוכנו לפני בואם והמַשֵׁח לא ילך להגביל ולמדוד לו במדה נכונה בלתי ידיעת הועד, ומי שיתברך בלבבו כי שלום יהי ומי יעיז לקחת ממנו קנינים, ידע נא כי מלבד הנ"ל יבוא יום ותמצא אותו חטאתו בעול הצבור!

«הועד מודיע ומבקש מאת האנשים אשר נשא לבם אותם לדאוג ולחשוב לקיום קהלנו אם יתירו בלבבם דבר טוב הנחוץ לטובת הצבור, או כי יראו דבר אשר ממנו יוכל לצמוח נזק להמושבה באיזה מענין שלהם, יבואו נא להעריך דבריהם לפני הועד וכאשר יקימו הועד לחוק בספר הפרטי־כל שלנו על שמם, אולם אלה אשר להם ריב בין איש לרעהו אל יבואו נא להשפט למשפט הועד כי די לו העבודה הרבה העמוסה עליו בעניני הצבור ואין לו דבר במשפטים השייכים להרב דפה או להאדון הפקיד».

והרי העתק מפרוטוקול משנת תר"ס.

«(י"ט כסליו).

«א) הועד החליט באם יבוא איש לקנות אדמה להאחז במושבה להיות נמנה בין חברי המושבה, לא יקובל רק אם יביא עמו כתבים מאנשים ידועים, המעידים עליו כעל איש ישר הולך, זולת זה לא יקובל בשום אופן לחבר בהמושבה.

«ב) באם יביא כתב המעיד עליו כעל איש ישר הולך יקובל רק עפ"י האופנים האלה: אם בדעתו להיות לכורם נחוץ לקנות אדמה לא פחות מארבע עקטר ואם חפצו להיות לפלח אז עליו לקנות חלק אדמה, המחזקת עשרים עקטר ועל כל אלו המדות עליו להראות לפני ועד המושבה סכום כסף המספיק לעבודת השעור האמור, היינו: בעד ארבעה עקטר כרם 725 נפוליון, לפרדס 1000 נפוליון, לפלחה ולבנינים 350 נפוליון.

«ג) עליו גם לשלם סכום הווירקו המגיע על האדמה כפי אשר תגיד עליו הפקידות, גם עליו לשלם ההוצאות הכלליות מהמושבה בעד שנה אחת.

«ד) אחד מאזרחי המושבה, אשר רצונו למכור מן נחלתו לא נתן רשות להמוכר למכור ולהקונה לקנות עד שישאיר המוכר מן נחלתו שעור האמור לעיל, הדרוש לקונה חדש הבא להאחז בהמושבה.

«ה) באם אחד מאזרחי המושבה, אשר נחלתו לא תספיק כדי מחיתו וחפצו למכור, כי בדעתו לקנות בהמושבה אחוזה אחרת המספקת להחיות משפחתו ולהאחז בנחלה הראוי לאכר כשיעור האמור לעיל, זכות אזרח לא הפסיד באופן אשר מחיר הכסף שקבל בעד נחלתו יביא לפני הועד ויחוה טענותיו, אשר ברצונו להאחז בנחלה היותר גדולה ממנה אשר מכר, ואם ימכור נחלתו המעטה ויסע מהמושבה למקום אחר ואחרי זמן מה יבוא להמושבה לקנות עוד פעם אחוזה ויתבע להיות דינו כדין אזרח, אז הפסיד זכותו האזרחית ודינו כדין איש חדש, אשר בא להתישב בהמושבה, ועליו נאמר כל הדברים אשר תיקן הועד בעד איש אשר בא לגור במושבתנו.

ו) «באם יקנה איש חלק קרקע במושבה לפי התקנות הרשומות בהפנקס, עליו להביא להועד מאה פרנק במזומנים להיות נמנה בתור אזרח ולהקרא אזרח.

«ז) אם אחד יבוא בהמושבה על מנת להשתקע, עליו לבוא להעמיד את עצמו לפני הועד ולהודיעם לא יאוחר מן שבעה ימים».

(מהפרטי־כל של יום ה׳ מו״מ).

«בעד כל קניה חדשה בנכסי דלא ניידי ישלם הקונה כגר כאזרח (לבד המאה פרנק אשר על הגר לשלם כנ״ל) עוד אחוז ממאה לקפת הקהל.

«בעד חלופי קרקעות בין אנשי המושבה (לבד חלופי הפקידות) יתנו שניהם יחד רק חצי אחוז מן שויו של החלק הגדול משניהם.

«כל דבר שצריך להכתב בספר האחוזות יוסכם מקודם מאת הועד ומאת הפקיד ואחר כך הרשות בידי משה סלור למדד את אדמת הקונה ולכתוב בספר האחוזות אחרי שישלם את המס»[1].

II

מצב רכושה של פתח־תקוה אחר חצי היובל להוסדה.

ביותר פרטיות על מצבה של פתח־תקוה כותב י. ברזילי בשנת תרס״ג במלאות חצי היובל להוסד המושבה.

«עוד לפני שתים־עשרה שנה היתה פתח־תקוה בעיני הישוב סמל הקבצנות, ליצני הישוב עטרו אותה בשם «פתח קצבה». עתה היא מושבה אחרת לגמרי. עוד בשנת תר״ס כתב עליה מר «אחד־העם»: «ובאותה העת, שהאפטרופסות אובדת־עצות משכללת ותומכת, תומכת ומשכללת וכו׳, באותה עת עצמה יושבים בפתח־תקוה בצד האכרים «הנבחרים» איזה אכרים בלתי נבחרים, שהתחילו לפני כמה שנים לשכלל את עצמם, אם גם באמצעים מצומצמים מאד, והם עובדים וחיים בלי משגיחים ומנהלים, ומצבם בכלל טוב הוא מזה של בחירי ה«אפטרופסות», מאז עברו על פתח־תקוה כשלש שנים בפעולות אנרגיות, בתשוקה

[1] החומרות והסיגים הללו, שהכבידו מאד על כל הבא להתנחל במושבה, בטלו אחרי כן מאליהם עם התרבות האוכלוסים.

אמתית לחיים בלתי תלויים בדעת אחרים. ועכשיו אנו מוצאים במושבה זו כשמונים כורמים, אכרים ובעלי פרדסים, המתפרנסים מיגיע כפם. וגם בכח הקולוניסטים הנתמכים על ידי הנדיב, שמר «אחד־העם» מכנה אותם בשם «האכרים הנבחרים» נעשה שנוי גדול לטובה, ואך ט״ו מהם מקבלים עתה תמיכה לעבודת כרמיהם ובמקצת גם למחיתם. בקצור: אין עתה בארץ־ישראל אף מושבה אחת, שבה יש רוח חיים והתפתחות האיניציאטיבה בכל מקצועות העבודה כמו בפתח־תקוה.

«אין אני רוצה לתת מקום לטעות, איני מחליט כלל, שאין למצוא במושבה הנזכרת אותן המגרעות, המצויות בישוב בכללו... אבל, אומר אני, שמצבה בכלל טוב הוא הרבה יותר ממצבן של שאר המושבות. ובכלל חי בקרבה אותו הכח, שהוא דרוש כ״כ למלחמת הקיום. מושבה, אשר שטח אדמתה מגיע אך לאלף ומאתים היקטר (13850 דונם) ובכל זאת היא מכלכלת יותר ממאה משפחות, ראויה היא שנשים אליה לב ושנתבונן אל הגורמים, אשר עזרו לה להגיע למדרגה זו.

«בתחלת שנת תר״ס נמצאו בפתח־תקוה כמאה וששים משפחות, שנחלקו לכתות שונות ואלו הן:

I כתה א׳:

עשרים ושמונה קולוניסטים שנתמכים ע״י הנדיב ובהם:

9	כורמים,	אשר שטח הכרם של כל אחד מהם הוא	מן 22 עד 35	דונם
1	כורם,	ששטח אדמתו מכיל	15	«
4	כורמים,	אשר שטח הכרם של כל אחד מהם הוא	מן 35 עד 50	«
10	«	« « « « « « « « «	57	«
3	«	« « « « « « « « «	57–62	«
1	כורם,	ששטח הכרם שלו מכיל	77	«

בתוכם יש ארבעה, שיש להם גם מן עשרים עד ששים דונם אדמת זריעה, אחד, שיש לו שמונים וחמשה דונם אדמה, ועוד אחד שיש לו פרדס, המחזיק שבעים ושבעה דונם.

II כתה ב׳,

שהיא נחלקת לשלש פלגות. בני כתה זו ברובם לא נתמכו כלל ומקצתם השיגו איזו תמיכה או הלואה מחו״צ. בהם נמצאים:

12	כורמים,	אשר שטח הכרם של כל אחד מהם הוא	מן 15 עד 26	דונם
6	«	« « « « « « « « «	26 עד 35	«
4	«	« « « « « « « « «	36 עד 45	«
3	«	« « « « « « « « «	50 עד 60	«
4	«	« « « « « « « « «	60 עד 70	«
4	«	« « « « « « « « «	71 עד 85	«
1	כורם,	ששטח הכרם שלו הוא	93	«
1	«	« « « «	154	«

בין בני כתה זו יש

9	קולוניסטים	שיש לכל אחד מהם מן	20 עד 60	דונם
2	«	« « « « «	60 עד 70	«

2 קולוניסטים שיש לכל אחד מהם מן 100 עד 120 דונם
1 קולוניסט שיש לו 161 «

לאיזו מהם היו גם פרדסים צעירים

3 קולוניסטים אשר שטח פרדסם הוא מן 8 עד 10 דונם
2 « « « « « « « 22 עד 30 «
2 « « « « « « « 47 עד 67 «

כתה ב׳ פלגה II ובה:

קולוניסטים שכרמים אין להם:

19 קולוניסטים אשר שטח אדמתם הוא מן 20 עד 60 דונם
2 « « « « « « 60 עד 70 «
2 « « « « « « 100 עד 120 «
1 קולוניסט ששטח אדמתו הוא 161 «

וגם בהם אנו מוצאים בעלי פרדסים:

1 אשר שטח פרדסו הוא 12 דולם
1 « « « « 15 «
4 « « פרדסם « מן 20 עד 30 «
1 « « פרדסו « 55 «

כתה ב׳ פלגה III ובה:

24 אשר שטח נחלתם הוא מן 250 עד 5 דונם
6 « « « « « 5 עד 10 «
41 « « « « « 10 עד 15 «

III כתה ג׳

על כתה זו נחשבים כל אותם מבני פתח־תקוה, שמצבם אינו ברור, ובהם פועלים ונושאי משרה. לכל האנשים, שנמצאו אז בפתח־תקוה, מלבד אחדים מאלה, שנמנים בכתה ג׳ היו בתים, ולרובם היו גם רפתים ואיזו בהמות, ובכל זאת בטוח אני, שאלמלא נזקקו למושבה זו משכללים – אחת היא אם היו «המשכללים» משלנו או משלהם – היו מחליטים, כי לפחות נחוץ להוציא מתוכה כארבע חמישיות מיושביה ואחר כך, אם יקצבו לכל הפחות כשני מיליון פרנק לצורך קנית קרקע, שצריך להוסיף להם, ובהמות ושאר המכשירים, שצריך לקנות בשבילם אז אך אז אפשר, שהחמישית הנשארת תוכל להתקיים בה; אך מובן, כי המשכללים היו מוסיפים, שהם, המשכללים, אינם אחראים בדבר.

«מושבה זו תעמוד בפני כל הרוחות שבעולם»...

«כשלש שנים עברו, וגדולות לא נעשו מאז במושבה, בשכלולה של הכתה הנתמכת עוסקים מאד בלי הפסק, ובכל זאת יותר ממחציתה לא נשתכללה עדיין. והנשארים? אך אספר תחלה את השנוי הקטן, שבא בהמושבה בכלל; בעוד שבתחלת שנת תר״ס מוצא מר «אחד־העם» כי «רוב האכרים החפשים היו בלי ספק חושבים עצמם למאושרים אילו פרשה הפקידות את כנפיה גם עליהם». הנה עתה אחרי שעברו שלש שנים, כבר גמרו אחדים מן ה«עשרים ושמנה» את חשבונותיהם עם הפקידות ומתגאים בזה שיצאו מרשותה ורוב חבריהם מקנאים בהם, ולפי הנראה, כך היתה השתלשלותם של הדברים: מאחר

שראו רוב הקולוניסטים, שהתקוה «לפרישת כנפיה» של הפקידות היתה לתקות שוא, התחילו מסתכלים בקרקע ומצאו, שאדמתם עולה על אדמת רוב המושבות בזה, שהיא מסוגלת לכל המקצועות: לנטיעות, למזרע, לפרדסים וגם לגדול בהמות. ועוד מעלה יתירה יש בה, שהיא קרובה ליפו ומיני החלב נמכרים בה בנקל, וגם אפשר למצוא בה איזה ריוח צדדי מן העגלונות וכדומה. אז היתה להם החסות בצל הפקידות לבושת. וכעת אנו מוצאים בפתח־תקוה מלבד ה«עשרים ושמנה» כשלשים כורמים, כעשרה אכרים, כעשרים בעלי פרדסים, כעשרה אומנים, כעשרים וחמשה פועלים, כשמונה חנונים וכשנים עשר בעלי משרות: מורים או עובדים אצל אנשים פרטים. וכל אלה מתפרנסים בלי שום תמיכה, ובכל אופן פרנסתם טובה ובטוחה מזו, שמתפרנסים בה רוב בעלי הבתים אשר בעיירות הקטנות של התחום.

ואחד הפסימיסטים שבהעסקנים, הנותן נפשו על הישוב והבקי מאד במצבה של פתח־תקוה, הודה לי כי בטוח הוא, שמושבה זו תעמוד בפני כל הרוחות שבעולם, ולכל הפחות תכלכל מאה משפחות.

«כן זה ברור: «לכל הפחות תכלכל מאה משפחות». וכשאנו עומדים ביער של עצי־צבר (איקליפטוס) עבותים, העוטר את פתח־תקוה, ואנו רואים את בתיה, הטובעים בים של ירק ואילנות, ואת כרמיה ופרדסיה הרעננים, כשאנו מריחים את ריח השדה, העולה מערמות החציר, שנערמו זה עתה, וזוכרים מראה אחר השונה לגמרי מזה, שאנו רואים פה, והמזכיר לנו מאורע אחד בארץ צפון הרחוקה, שאין אנו יכולים לזכרו מבלי רעד בעצמות, — אז, למרות היאוש, השורר זה איזה שנים ביחס אל הישוב המעשי, אנו מוכרחים לשאול: האמנם כבר ברור לנו, שאין כל אפשרות לבנות בעד אחינו הנודדים עוד מושבות אחדות בדמותה של זו, שאנו רואים לפנינו?»[1]

הערכה אחרת על פתח־תקוה של אותה תקופה, אמנם יותר חד צדדית ופחות אוביקטיבית, אבל הנראית אף היא לא לגמרי רחוקה מן האמת, קוראים אנו ב«השלח» כרך א׳ בעריכתו של «אחד־העם»:

מדברי «בית שמאי»...

«בבואנו לפתח־תקוה—כותב מד״ד, אחד מהקרובים אל עניני הישוב, בצורת מכתב לידיד— נראה בסקירה ראשונה כפר גדול ברוב שדותיו וכרמיו, אדמה טובה ודשנה הראויה להיות פוריה ומבורכת ע״י עבודה ראויה ומתוקנת. כרמים מלאים גפנים, העלולים לישא פרי טוב לבעלים טובים, — הכל כטיב כפר. ובהעיפנו עין על מקום המושב והנה בתים רבים מאד, צרים ומרווחים ורפתים בצדם, שיכולים לקבל בתוכם עשתרות המעשירות, כי גם מרעה רב מסביב למושב. וסביב סביב נטועים מטעים רבים, העוטים אותה מעטה ירקרק— הכל כמראה כפר... ובתוכה אך עיר, בכל הסמנים והציונים שתצטין כל עיר. אדמתה איננה נעבדת עבודה ראויה ומתוקנת, עבודה קבועה ההולכת ומתפתחת בכשרון המעשה ויגיעת בעליה; מלאה היא מסחר, מקח וממכר, בכל אשר בתוכה וגם בה בעצמה; כי רוב שדותיה ונחלותיה אין להם בעלים קבועים ותדירים, תמיד בה קניה ומכירה, חליפין ותמורה, ואין אדם יודע אם עובר הוא ברשותו או ברשות הרבים. מושבת פתח־תקוה נוסדה בתחילתה לשם מסחר, באמצעים ובתחבולות שונות כדרך הסוחרים, ואין המסחר זז

[1] «ארץ־ישראל», יהושע איזנשטדט, «השלח», טבת־סיון תרס״ג, עמ׳ 596-592.

ממנה עד עתה. הכל כבעיר גדולה, ואנשיה אינם חיים חיי שלוה, חיי כבוד ואחדות; כל החיים שבה הם חיים מבוהלים של רוגז וחרדה, פחד ודאגה ליום מחר, חיים התלויים במאמר אחד של מי שהשוט בידו... עבודה ורפיון, יגיעה ובטלה חליפות, והכל על חשבון אחרים, בתחרות וקנאה – כדרך העיר. בכלל נשמע אך שאון והמולה, נראית תנועה רבה, תנועה תמידית, בלי קצב וסוף, כתנועה הזאת של הגלגל הקבוע, שחוזר תמיד ואינו מתקדם אף צעד. ובתקוני ומנהגי הצבור – הכל כמנהג עיר ואם בישראל: התגאות, התגדלות והתרברבות, וממילא גם קטטות ומריבות על שוחט שני, גבאי ראשון, צעיר שנתפקר, גבאי החברות, נושאי דגל השכלה, מרוממי הרוח, מטיף לרוח הזמן, מודיע בעתונים ומגלה סודות מן החדר וכו' וכו' – הכל כמנהג העיר.

«ובהביטנו אל הדור החדש, אל הצעירים המתחנכים בה, אשר בם תקותנו ותקות הכלל, שעתידים להיות החמר להבנין הקיים לעתיד לבוא – והנם רובם ילדי שעשועים, בנים יקירים, המתפנקים מנוער בפנים חורים ובידים רכות, בורחים מעבודה ואין בהם כל תשוקה ורגש לעבודת האכר, לא בלמוד ולא במעשה. ב«חדרים» הרבים שבפתח־תקוה מלמדים אך גפ"ת וחומש עם פירש"י ואוסרים תנ"ך ולמוד חול, ובבית־הספר לומדים שפות רבות: שפת אבותיהם, שפת פקידיהם, שפת־הארץ ושפת־הממשלה, וגם מדעים שמקומם בשמים או מתחת לארץ, – הכל כבעיר גדולה... המסע לאירופה ממלא את מוחם של ילדים רבים ובפרט מוחן של הילדות, רוח ה«גדלות» של כל פקיד וגנן, רופא ומהנדס, עושה רושם עמוק בלבם ועל פניהם נראה את הבוז שהם מבזים לאכר ולעבודתו, לחייו ולמצבו. ורוח ישראל ולאומיותו, רוח אהבה לעבודה, לחיים פשוטים, לחיים שקטים ושלוים– זרה להם בכל. בנות המושבה הן בנות תפנוק, שאין דעתן נוחה אלא מה«מודה» החדשה, אינן מכירות כלל את חובתן להיות לעזר וסעד להוריהן בעבודתם, כי זו היא בעיניהן רק דבר שהזמן הרע גורמו, והן הלא חפצות לצאת מבית אביהן ולמצוא מנוח בבית «פקיד», שהשוט בידו ולשון צרפת בפיו. השפה הזאת היא המחיה והמכבדת פה את כל יודעיה, וע"כ רבו המצפצפים צרפתית – הכל כמו בעיר גדולה.

«ובזה פטרתי את עצמי מלהשיב לך עוד על שאלות כאלה שתוכל לשאלני גם ביחס למושבות אחרות, כי אין בפרט אלא מה שבכלל, אולם רק באחת תצטין פתח־תקוה על פני יתר המושבות, כי סאה גדושה של מסכנות, עוני ושפלות נחלקה לה, ולא זכתה הרבה לשלחן המלא של הנדיב, וע"כ רבו בה יותר המיחלים ומצפים לחסדי אחרים, «מיסדים», סוחרים ומוכרים, שבוחלים בה ועושים אותה כרקק, ולעומת זה רבו ביתר המושבות שאר המומים הרבים שנמנו בערים...

«שמא תאמר רק אשמת האכרים והמתישבים בזה? לא ולא! רוב בני המושבות אינם מעותים בזדון את הישרה. אך כל עבודתם היא בלי מחשבה תחלה, בלא אחדות, בלא מטרה, והעיקר–בלי תכלית בטוחה ונאותה לתועלתם הפרטית ולתועלת הכלל כלו».

כי לא ביום אחד – נוסיף גם אנו – יהפכו אנשי רוח עם תגרנים לעובדי־אדמה מתוקנים.

פרק לג.

אשר לא זכו...

משה ליפקיס: מקום מולדתו. – משלח ידו. – הצטרפותו לקבוצת הביליסטוקיים ועליתו לארץ־ישראל. – פעולתו ביהודיה בהקמת בתים לחבריו הביליסטוקיים. – ליפקיס בתור אכר ועסקן צבורי. – פטירתו.

דוד איזראליט: מקום מולדתו. – משלח ידו. – עליתו לארץ־ישראל והתאחזותו בפתח־תקוה. – יציאתו לחוץ־לארץ ועליתו השניה לארץ־ישראל יחד עם בניו. – איזראליט בתור מומחה לנטיעות ומדריך בעבודה. – מסירותו של איזראליט בתור עסקן צבורי. – פטירתו.

זאב ברנדא: מקצועו. – עליתו לארץ־ישראל. – התאחזותו בפתח־תקוה. – ברנדא בתור אכר ועסקן צבורי במושבה. – גרושו מפתח־תקוה. – פטירתו.

האחים יהודה ואברהם בֶּכר: מקום מולדתם. – מוצאם. – השפעתם על אחיהם הספרדים בענין ישוב ארץ־ישראל. – עזבונו של אברהם. – עזבונו של יהודה.

אהרן ליב מכנס: מקום מולדתו. – מוצאו. – שנת עליתו לארץ־יש אל. – התאחזותו בפתח־תקוה. – פעולתו הצבורית, רבת הערך לטובת המושבה בתקופת המלחמה העולמי[illegible] – מחלתו. – פטירתו. **יעקב רוזנטל:** מקום מולדתו. – פעולתו לטובת המושבה. – עזרתו לחולים במושבה. – פטירת שני בניו [illegible]עו האסון ע

מרדכי הויזדירף: מקום מולדתו. – אביו. – התאחזותו של מרדכי בפ[illegible] תקוה. – פעולתו לטובת המושבה.

מחלוצי הישוב העברי החקלאי בארץ־ישראל, שהשקיעו את מבחר שנותיהם, כחם וכשרון עבודתם ביסוד פתח־תקוה, זו רבת הצער והסבל, ולא זכו לראות בבמתה, כי מהם קפד המות את פתיל חייהם ומהם עזבו את המושבה, אחרי רוותם את אדמתה בלשד עצמותם ובמיץ עצביהם, ותשושי כח, יגעים ומיואשים יצאו באשר יצאו, – יזכרו כאן:

משה ליפקיס.

נולד בביליסטוק, עסק במסחר יערות ברוסיה. בבוא אברהם קופלמן לביליסטוק לשם מכירת חלקות אדמה מאדמת פתח־תקוה, היה ליפקיס מהראשונים שקנה לו נחלה מהאדמה הנ"ל, והיות שגם חותנו וגיסו היו מקוני האדמה ההיא, נבחר ליפקיס על ידם בתור «ציר שלוח לארץ ישראל», ובשנת תרמ"ב עלה הוא הראשון מקבוצת הביליסטוקיים על אדמת פתח־תקוה.

בשנת תרמ"ג החל בעבודה ממשית בבנין יהודיה על ידי הקמת בתים לחברים שהתכוננו לבוא אחריו[1], והרבה כח ומרץ השקיע במלחמתו עם הערבים השכנים, שהתנכלו להסיג את גבולות אדמת יהודיה.

[1] עיין עמוד קע"ג

כשבאו הביליסטוקיים וסדרו ביניהם את עבודת אדמתם המשותפת, היה ליפקיס הרוח החיה באגודה, הוא המוציא והוא המביא את הכל. מלא מרץ וכח־עלומים היה ליפקיס, העובד החרוץ בנחלתו הפרטית (אחר שנתפרדה האגדה), מקדיש הרבה מכחו ומזמנו גם לעניני הכלל, באופן שנחשב לאחד הפעילים והמסורים ביותר שבין עסקני המושבה.

הוא נפטר בח' תמוז, שנת תרנ"ג ונקבר בראשון לציון.

תנצב"ה.

דוד איזראליט

נולד בנורדאק, פלך גרודנה, בסביבת מינסק – עיר מגוריו העיקרית, במקום שהיה מנהל את אחוזת אחיו העשיר ופרנסתו בטוחה.

בשנת תרמ"א, עם התעוררות רעיון ישוב א"י, עזב איזראליט את משרתו ועלה לארץ ישראל (את משפחתו השאיר ברוסיה), ואחרי שתר את הארץ לארכה ולרחבה, בא לפתח־תקוה – והיא אז בעצם התלבטותה – וקנה שם שתי חלקות אדמה (כ"א 75 דונם), טרח ועבד וסבל בסבלות אחיו החלוצים הראשונים. בינתים חלה בקדחת הצהובה, והובא לבית־החולים בירושלים.

אחרי ששב לאיתנו יצא לחו"ל, מכר שם את ביתו, חזר עם משפחתו לארץ־ישראל ונשתקע ביהודיה, כשהוא עם בניו הגדולים עובדים את נחלתו בפתח־תקוה, כשאר המתישבים הראשונים. כשקבל הברון אל תחת חסותו את הכ"ח מאכרי פתח־תקוה שעליהם נמנה גם איזראליט, התמסר האחרון לעבודת הנטיעות, שגלה בה בקיאות מרובה. בתור איש משכיל, זריז וחרוץ, אוהב סדר ודיוק בכל, שמש איזראליט למתישבים הראשונים מורה ומדריך בעבודה, עד שלא עברו ימים מועטים והאמרה: «על פי נוסח איזראליט» נעשתה שגורה בפי כל.

עם הבחר בפתח־תקוה ועד־המושבה הראשון, נבחר לחבר אליו גם איזראליט וכהצטיינותו בתור אכר מופתי כן גם הצטין במסירותו ובכשרון עבודתו בתור עסקן צבורי.

ד. איזראליט נפטר י"ד תשרי שנת תרע"ז.

תנצב"ה.

זאב ברנדא

חבר מקבוצת הביליסטוקיים, איש תם וישר, חרוץ ומומחה למקצועו – האריגה, עלה לארץ־ישראל ונתישב בפתח־תקוה, במקום שנתמסר כלו לחקלאות בנחלתו הפרטית ולעבודה צבורית לטובת המושבה בתור חבר פעיל לכל ועד ומוסד של צדקה.

בימי הגרוש מפתח־תקוה בתקופת המלחמה נסתפח גם ברנדא על המגורשים, וביא אב שנת תרע"ח נפטר בזכרון יעקב. תנצב"ה.

האחים יהודה ואברהם בכר

עולי בולגריה, מהמתנחלים הראשונים מקרב עדת הספרדים, אכרים חרוצים ומצוינים במדות טובות ובכח השפעתם נתגדלה הקהלה הספרדית בפתח־תקוה.

אברהם נפטר י"ז תמוז שנת תרע"ז.

מעזבונו של אברהם יש לציין את בנין בית־הכנסת הגדול «בית־אברהם» לקהלת הספרדים.

אהרן אריה מכנס

נולד בקרלין ברוסיה בשנת תר"כ, נפטר י"ג אדר תרע"ז

יהודה נפטר כ״ב חשון שנת תרפ״ב.
המנוח השאיר סכומים הגונים לטובת חברת «גמילת חסדים».
תנצב״ה.

אהרן ליב מכנס.

נולד בקרלין בשנת תר״ך. נצר ממשפחת רבנים דור אחרי דור. בן י״ח עלה לא״י, נשא בירושלים לאשה את בתו של אשר זליג בלום, מראשוני בוניה של פתח־תקוה.

בשנת תרמ״ד, היא שנת תקומתה של פתח־תקוה מחורבנה הראשון, בא מכנס אל המושבה הזו והתחיל עוסק בחקלאות, כשהוא נושא וסובל יחד עם שאר אחיו המתישבים. כמרצו וחריצותו בעבודתו הפרטית כן רבה התמסרותו לעניני הצבור. ביחוד הצטין בעבודתו הרבה והמסורה בשנות המלחמה העולמית, כשהמושבה עמדה אז על עברי פי תהום והוא, שלו ברוחו ותקיף ברצונו, היה ממציא פעם בפעם על ידי דרכים ותחבולות שונות את ההלואות הדרושות לשם חזוק מצבה של המושבה.

בשנת תרע״ז, השנה האחרונה למלחמה העולמית, חלה מכנס מעוצר רעה ויגון, בעוד שלא היתה כל אפשרות להמציא לו את התרופה הדרושה, והוא נפטר ביום י״ד אדר שנת תרע״ז ביפו והובא לקבורה בפתח־תקוה.

תנצב״ה.

יחזקיהו יעקב רוזנטל.

איש ירושלים, מהמתנחלים הראשונים בפתח־תקוה. בהיותו בקי בנמוסי הארץ ובשפה הערבית, היתה תועלתו נכרת בפתח־תקוה במשך כל שנות שבתו במושבה. באין אז בפתח־תקוה בית מרקחת, היו החולים המרובים מוצאים את סמי־המרפא הנחוצים בביתו של רוזנטל.

במות עליו שנים מבניו ממחלת הקדחת, עזב רוזנטל את המושבה וחזר ונתישב בירושלים.

י. י. רוזנטל נפטר ב׳ אב שנת תרפ״ח, בן שבעים ושמונה לחייו.

תנצב״ה.

מרדכי הויזדורף.

אביו הישיש ר׳ עזריאל זליג הויזדורף מעולי גרמניה, ממדינת פויזן, היה מהקונים הראשונים של אדמת פתח־תקוה. בשנת תרמ״ג, אחרי השמיטה הראשונה, בא מרדכי לפתח־תקוה והתחיל עוסק שם בהתמסרות רבה בחקלאות עד היותו מופת לרבים.

בפתח־תקוה בלה מרדכי את מיטב שנותיו ובעבודתו המסורה עזר הרבה לבנינה ולהתפתחותה של המושבה.

פרק לד.

בני המיסדים

אריה ליב סלומון

נולד בשנת תרכ״ד – נפטר בשנת תרס״ג.

תכונותיו הנפשיות של א. ל. סלומון. – מעשי תקפו וגבורתו בתור מגן על המושבה. – מאורע ביפו. – רכישת אדמת כפר סבא בהשתדלותו הנמרצה של א. ל. סלומון. – סלומון אחד מראשוני הפרדסנים בפתח־תקוה וממיסדי אגודת «פרדס». – מותו הטרגי.

I

אריה ליב סלומון נולד בכ׳ תמוז שנת תרכ״ד לאביו יואל משה סלומון בירושלים.

נוח לבריות, שש להיטיב, מלוה לרַעים את כספו, משאילם בגדיו, סוסתו, רובהו ואת כל אשר לו. טהור־לב וישר־רוח, מתעורר על חמס, רב ריב חלש ונדכה, יחיד נלחם עם רבים, מרצה בפני השופטים הערבים טענותיו ונמוקי המשפט כמומחה שבעורכי־הדין – אלה הן תכונות נפשו של אריה ליב סלומון, אחד מראשוני המתישבים על אדמת פתח־תקוה.

בימים ההם וועד מושבה עוד טרם היה, פקידות הברון עוד טרם באה וכל כח הגנה מאורגן אין, ואין צורך לאמר שלא היה שום ריגול מסודר לדעת מראש את אשר יקרה מחר, באופן שכל מקרה וכל פגע רע היה בא לפתע פתאם, באין איש מהמושבה מוכן לו. כמו כן לא נמצא אז כל אורגן רשמי, שעליו מוטלת אחריות ההגנה במקרים יוצאים מן הכלל, כגון תגרה עם שכנים רעים, התנפלות לשם ביזה ושוד, הסגת גבול ועניני משפט. במצב הפקרות שכזה מן ההכרח היה שמקרב עדת החלוצים הקטנה יקומו אנשים אמיצי לב ורוח ויקבלו על עצמם להגן על כבוד המושבה ורכושה.

ואחד מהמעטים האלה היה אריה ליב סלומון.

כגבור לוחם הופיע בשעת ההתנפלות של ערבי יהודיה על פתח־תקוה ובעזרת הקונסול הגרמני הצליח אחרי כן לשים במאסר את ראשי המתנפלים ולהנחיל כבוד למושבה.

פעם ושוטר מהממשלה התורכית בא אל המושבה לגבות מסים ואגב חרוף וגדוף כשהוא רכוב על סוסו פגע בכבודה של אחת מבנות המושבה. הצעירה הנעלבת מדבריו הגסים של אותו שוטר גוערת עליו בנזיפה, ואז שולף השוטר את חרבו ומנפנף בה על ראש הצעירה. אותו רגע צץ אריה ליב סלומון, ואחרי קפיצה מהירה על סוסו של השוטר הוא תופש את האחרון, חוטף מידיו את חרבו, פורש ליפו ומוסר את החרב לקונסוליה הגרמנית. סוף הדבר היה, שקצין השוטרים בקש סליחה מתושבי פתח־תקוה ואותו שוטר קבל פטורים.

«אותו רגע צץ א. ל. סלומון»...

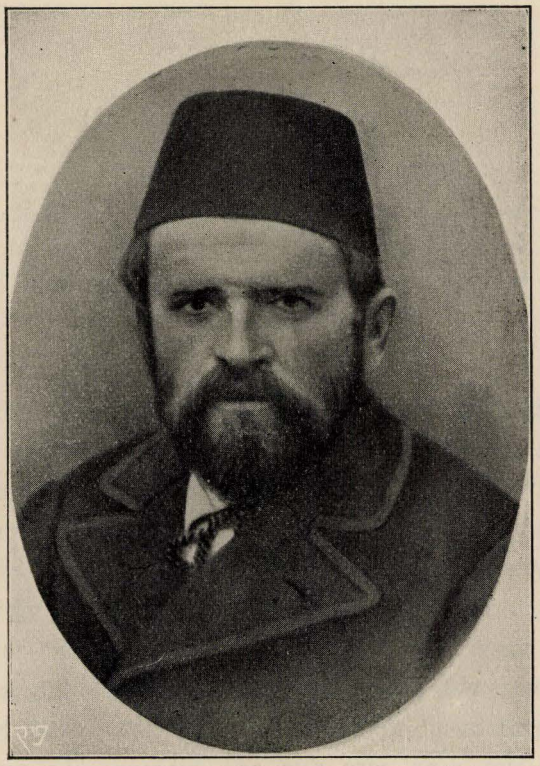

אריה־ליב סלומון.
נולד בשנת תרכ״ד—נפטר בשנת תרס״ג.

במשפט בדבר זכות הבעלות על אדמת «ג'דר אמלבש» (מקום הכפר הערבי) היה אריה ליב אחד מראשי המתעסקים הן בבתי המשפט ביפו והן בהגנה על המקום. וכשנסתבך המשפט והיתה דרושה התאמצות יתרה להלחם עם ערבי יהודיה, שהיו באים, בעזרתו של השיך אבו־רבח, המון גדול לחרוש ולזרוע את אדמת היהודים, היה אריה ליב מאסף את אנשי פתח־תקוה – אנשים, נשים וטף – ויוצא בראשם להפריע בעד מעשה הערבים.

ולא רק במושבתו אלא גם מחוצה לה לא היה אוהב אריה ליב סלומון להיות מן «הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים». פעם, בעברו באחד הרחובות ביפו ועמו בנותיו ועוד צעירות אחדות מפתח־תקוה, והנה ערבי אחד, שישב על שרפרף ועשן נרגילה, הפליט דברי נבול כלפי הבנות. שמע אריה ליב את הדברים, והוא מהר וחטף מתחת המנבל את השרפרף ויורידו על ראשו. וכל העומדים סביבו מביטים ואינם מעיזים להפליט הגה. הן זהו «הקונסול של אמלבש».

עובר לו סלומון בעגלתו בדרך בין חיפה ובין זכרון יעקב. פתאם ואל אזניו מגיע בליל קולות של בכי וקריאה לעזרה: הרחק ממנו בצד הדרך, במקום אין לנטות ימין או שמאל, התנפלו שודדים ערבים על עגלה טעונה נשים וילדים מזכרון יעקב. סלומון אך הגיע אל מקום המאורע והוא תפש קרש אחד מקרשי עגלתו והתחיל מצליף בו על ראשי השודדים. רובם נמלטו על נפשם כשהם מוכים ופצועים ושנים מהם נשבו בידי סלומון, והובאו על ידו קשורים בחבל לזכרון יעקב.

II

אדמת כפר סבא נקנתה הודות לפעולתו הנמרצה של א. ל. סלומון, שהקדיש לה שלש שנים רצופות. ולמרות המעצורים והמכשולים הרבים שהניחה על דרכו ממשלת שכם, הצליח סלומון במשך אותן שלש השנים גם להוציא את הקושנים על האדמה, גם לעשות את המפרוז (הפרדת האדמה מהכפר הערבי), גם לסמן את הגבולים סביב וגם להשיג מבירות – מקום מושב הוַלי, רשיונות לבנין בתים במושב החדש. וכל זה באותם הימים הקשים, שממשלת תורכיה אסרה כל מכירה של קרקע ליהודים.

יחד עם יהושע שטמפר היה סלומון מן הראשונים במושבה, שעשו את הנסיון בנטיעת פרדס. ומהם ראו וכן עשו גם שאר אכרי המושבה. הוא היה גם אחד מראשוני המיסדים של אגודת «פרדס», שהיתה והנה גם כיום לברכה לכל הפרדסנים העברים בא"י.

* * *

יום אחד ומלמד המושבה ר' וולף חלה במחלת הטיפוס. הכל נזהרים מגשת אליו, מחשש הדבקות במחלה. ואולם אחד הוא אריה ליב, שבתור חבר ומיסד «חברת לינה» לבקור חולים הוא מטפל בחולה המסוכן יומם וליל, ומשך שבועות רצופים אינו זז ממטתו, עד שסוף סוף דבקה המחלה בשליח מצוה זה, ומתוך התאבקות קשה עם מר המות נפל חלל.

ביום ט"ו לחודש חשון שנת תרס"ג הובל לקבורה בפתח־תקוה.

ת נ צ ב "ה .

שלשת בני יואל משה סלומון

מרדכי סלומון

נולד בירושלים ה' חשון שנת תרכ"ט.

העשיר את ספר היובל בהרבה פרקים מעניינים מזכרונותיו.

טוביה סלומון

נולד בירושלים כ"ד תשרי שנת תרכ"ג.

בהיותו מלוה תמיד את אביו בכל נסיעותיו בארץ ומתחקה על כל פרטי פעולתיו לטובת הישוב העברי וביחוד בכל אשר נוגע ליסוד המושבה פתח־תקוה, היה רושם בשקידה מרובה ומתוך יחס נפשי מיוחד כל פרט ופרט ביומן מיוחד, הלא הוא «יומנו של ט. סלמון», הנזכר פעמים רבות בפרקים הראשונים של חלק זה מספר היובל.

חיים סלומון

נולד בירושלים ח' אב תרל"ג. על ידו נשתמר חלק מהתעודות של ימי פתח־תקוה הראשונים, מעזבונם של המיסדים, שנכנס לחלק זה מספר היובל.

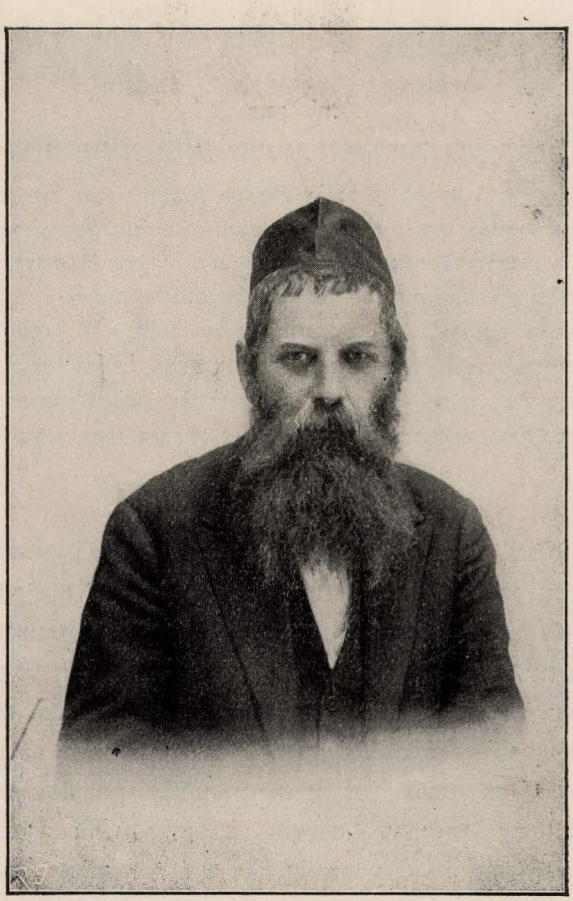

שלמה בן יהושע שטמפר

נולד בירושלים ב׳ אב׳ שנת תרל״ז

את האהבה ואת ההתמסרות לישוב העברי בכלל ולפתח־תקוה ביחוד, שהצטיין בהן יהושע, הנחיל לבנו יחידו ש ל מ ה, ואת מורשת אבות זו שומר הבן באמונה עד היום.

פרק לה.

פתח־תקוה תחת שלטון הפקידות של הברון.

שאיפתם של אכרי המושבות בראשית עלותם על הקרקע. — גזירתה הראשונה של הפקידות על האכרים. — ראשית העסקת ידים זרות במשקי האכרים — פרי הנהלתה של הפקידות היא. — מה נדרש מאכר כדי לשאת חן בעיני הפקידות? — ראשית תלונתם של האכרים. — תולדות התפתחות תעשית־היין בארץ־ישראל. — הבולמוס של נטיעת כרמים. — גדול המינים הגבוהים של ענבים גורם למשבר במצבן של המושבות. — פרטי המצב מסורים על ידי אחד־העם בדין וחשבון שלו לועד חו״צ באודיסה. — התחדדות היחוסים בין הפקידות ובין אכרי פתח־תקוה. — עריצותה של הפקידות, מתוארת במכתב של י. מ. סלומון לפקיד שייד.

I

מושבות היהודים בארץ־ישראל עד שלא עברו אל תחת חסותו של הנדיב הגדול היו עוסקות רק בהקלאות, בהיותן נאמנות לאותה השאיפה הטבעית של כל איש האדמה — לעמול קודם כל לשם יצירת צרכי מחיתו העקריים. גם עקרון, גם זכרון־יעקב, גם ראש־פנה, גם יסוד־המעלה התחילו לפי מדת כחן ומבינותן לחרוש ולזרוע, ואולם עד מהרה וכל המושבות הללו נפגשו פנים אל פנים עם שאלת חוסר־אדמה, בהיותם משוללים יחד עם זה אותה התמיכה החמרית, הדרושה לחלוץ בכל מקום שהוא בעת הראשונה לעלותו על הקרקע. בפנותם אל הברון בבקשת עזרה, נתכונו האכרים בעיקר להרחבת שטח אדמת המושבות על חשבון אדמות השכנים הערבים, שרכישתן עם מציאות סכומי כסף ידועים והשפעתו של הברון, היה בימים ההם לגמרי לא מן הדברים הקשים. ואולם בא כחו הראשי של הברון לא רק סרב להרחיב את נחלותיהם של האכרים, כי אם להפך, התחיל כאילו בכונה להפחית את שטחי אדמתם של האחרונים.

«מה לעשות באדמה — דבר זה אינו נוגע לכם»...

לחרוש ולזרוע נאסר על האכרים, נחלותיהם הקודמות נטלו מהם לגמרי, ובמקום חלקות שדה רחבות־המדה, שעליהן חלמו כל האכרים, הפקד עליהם לעסוק בנטיעת «מטעות» על שטחים לא גדולים, ועד העת שישאו העצים פרי, להתפרנס על חשבון הברון. «האדמה — אדמת הברון היא, ואתם פועליו; מה לעשות באדמה — דבר זה אינו נוגע לכם; אתם מקבלים סיוע מלא וחובתכם, איפוא, להזהר לבלי לעורר עליכם את חמת מטיבכם ואיש חסדכם». בדברים כאלה היתה פונה פקידות הברון אל האכרים מדי פעם, שאחד מהם היה מעיז להביע את אי־שביעת רצונו מאותו הרז׳ים המשקי המיוחד במינו.

קצור הדבר: כל כונתה של הפקידות בהתנהגותה זו לא היתה אלא לשעבד לה את האכר לעבד עולם.

האמצעים להשגת המטרה הזו היו די בטוחים. עד נשיאת הפרי של הכרמים או של עצי הפרי צריך היה לעבור מספר שנים. הפרי עצמו צריך היה למצוא לו שוק באמצעותה של הפקידות, שהרגישה אמנם קרקע מוצק תחת רגליה, ויכלה איפוא לחוקק לאכרים את חוקיה. אם נזכיר עוד, שהכורם לא היה יודע זמן רב אילו מהגפנים יהיו שייכות לו[1] ומגדל־הפרי העקרוני רק בזמן האחרון הראו לו את העצים השייכים לו, ויובן על נקלה באיזו אוירה משקית מחניקה נאלצו לנשום אותם האכרים. כדי להמנע מהתנגשות עם האכרים, היו העבודות העקריות נעשות בכל מקום על פי רוב על ידי ערבים שכירים, שהמושבות היו ממש מלאות מהן.

בתור אכר אידיאלי נחשב לא זה שהיה מצטין בכשרון־עבודה ממדרגה גבוהה, ביחס חי אל המשק ובכלל בגלוי טמפרמנט בריא של איש־האדמה[2], כי אם רק זה, שהיה יותר מכל מתענין ב־Stütze (התמיכה החדשית), והמתיחס בשויון־נפש גמור לכל אשר סביבו. בתור המדות הנעלות ביותר של האכר היו נחשבות בעיני בא־כחו הראשי של הברון: ההכנעה הגמורה, הדעת להחוות קידה נמוסית וההצלחה בשפה הצרפתית.

«במושבה פתח־תקוה, — מספר ה' זוסמן[3], — שטחי האדמה הנבחרים נטלו מהאכרים ועליהם נטעה הפקידות עצמה חורשות נהדרות של תפוחי זהב, בחלקה אמנם חלק ידוע לאנשים מהקרובים אל פקידות המושבה. ואולם לאכרים נתנה פקודה לעסוק על אדמות החול במטעי גפנים, מובן תחת השגחתו של מומחה, ועד הזמן שהכרמים יתחילו לתת פרי הם צריכים היו לקבל מהפקידות את הסכום החדשי הרגיל, שנקבע בשביל אכרי הברון למחיתם. לאכרים הבטיחו, אמנם, שלאחר זמן יחזירו להם את החלקות הנושאות פרי; ואולם בחורף שעבר, כשראו האכרים והנה את החלקות הללו מוסיפה הפקידות לקחת לשם נטיעת פרדסים אפילו בשביל אנשים פרטיים, ובאותו זמן עצמו כבר פגע המשבר בכל המושבות העוסקות בתעשית היין, הרימו האכרים קול תלונה ולבסוף הביאו אפילו את הדבר למשפט הרבנים.

האגרונום זוסמן על מצב הכורמים העבריים בא"י.

«בתור החלוצים הראשונים של הכורמות העברית בארץ־ישראל הופיעו — לפי דברי ה' זוסמן — בני ראשון. אחריהם באו בני גדרה ואחרי כן, בחפצם וברצונם הטוב, אחזו בתרבות הגפנים: רחובות וודי חנין ולבסוף, בשנת 1891, מופיעה בתפקיד של מושבה לתעשית יין גם פתח־תקוה, כבר על פי דרישתה של פקידות הברון. מהמושבות שמחוץ ליהודה — זכרון יעקב וראש־פנה אחזו בכורמות על פי דרישות הפקידות, ועין־זיתון, כמו רחובות, על דעת עצמה, נצטרפה אל המושבות בעלות הכרמים, מושפעת מתקוותיהן המופרזות של האחרונות».

---

[1] אכר זכרוני, למשל, שעבד 2—3 שנים בכרם, שעל פי הבטחת הפקידות היה עתיד הכרם להעשות קנינו הפרטי, נתבשר ביום בהיר אחד, שלו יהא שייך כרמו של אכר אחר, שלשם היה צריך הראשון להעביר את פעולתו.

[2] כך, למשל, בשעת קבלת הענבים אל היקב בזכרון, כשהיה נאלץ אחד האכרים לחכות הרבה לתור שלו והתחיל להביע בגלל זה אי־שביעת רצונו, בהוכיחו את האפשרות של קלקול הענבים, היו עונים לו: «הענבים אינם ש ל ך אלא של הברון ולא לך לדאוג להם».

[3] בדין וחשבון, שהקריא לפני ועד חו"צ באודיסה אחרי בקורו יחד עם אחד־העם במושבות ארץ־ישראל מטעם הועד הנ"ל בשנת תרנ"ט. נדפס ברוסית.

תקופה אחרונה זו של תעשית היין הארץישראלית, מין אופי קדחתני היה לה. לאכרים הבטיחו עפרות זהב. הוכח הוכיחו להם כי המינים Malbec ו־Cabernet יהפכו את כל אכר לברון קטן. התחילה בין האכרים עבודה קדחתנית ביצירת הכרמים מחדש, כשהם משלמים בעד החומר להרכבה סכומים עצומים. היו מקרים שבעד כל אלף קני Malbec שלמו האכרים מאה פרנק. לכרם אידיאלי היה נחשב כזה, שבו היו Cabernet 40% ו־Malbec 30% ולאידיאל זה נצטוו האכרים לשאת את נפשם. נמצאו אמנם גם ספקנים, שבהיותם חרדים על היבול של המינים הישנים, לא רצו להחליף את הירגזי שביד בחסידה שבשמים. ואולם שבירת המשק הכרמי נעשתה לבסוף גם בשביל הספקנים לדבר שאינו מהנמנע, היות שהפקידות היתה מאיימת לקבל אל היקב רק אותם המינים, שהוצעו על־ידה. הברון עצמו הוכיח ברצינות גמורה את כל הטוב הצפון בכוון החדש הזה שבכורמות הארצישראלית, והאוסף החדש של הענבים מהמינים החדשים היה מתקבל אל היקב במחיר 70 פרנק הקנטר. בשנה השניה היו משלמים בעד קנטר Malbec 70 פרנק, Cabernet — 70 פרנק, Alicante — 35 פרנק, Carignan — 25 פרנק. המחירים הגבוהים בעד מיני המדוק בלבלו את ראשיהם של האכרים וההתלהבות לרגלי עובדא זו, נעשתה כבר לנחלת הכלל. האכרים אבדו את כוחותיהם, נאחזו בסבך של חובות. שבעזרתם הרחיבו את שטח הכרמים בכוון האמור, ועכשיו כשבפתח־תקוה ובראשון מיני המדוק הנם הרוב ובמושבות אחרות הם גם כן תופשים שטח נכר, המחירים על המינים הללו ירדו עד לכך, שמביאים את האכרים לידי יאוש. המחירים הנמוכים של Malbec ו־Cabernet נעשו עוד יותר מורגשים בשביל האכרים, הואיל והיבול של המינים הללו אינו עולה על ¾ — 1 קנטר מהדונם, בעוד ש־Alicante ו־Carignan נותנים 2 — 4 ובמקומות אחדים ששה קנטרים מהדונם.

II

אחד־העם על מצב הכורמים העברים בא״י.

«השגיאה העקרית בפעולותיה של פקידות הברון בכלל ובעסק היין ביחוד, — אומר אחד־העם[1], — היא זה, שהפקידות לא התנהגה על פי אותו הפרינציפ היסודי והידוע לכל, כי דבר שמשתמשים בו לצורך נסיון צריך להשתמש בו בזמן הראשון בשעורים לא־גדולים.

«הנה כי כן נעשתה שגיאה כבר מהרגע הראשון, שבבת אחת כסו בגפנים שטחי אדמה רחבים מאד של אדמות המושבות. ביחוד גדלה השגיאה הזו עם הרכבת מיני הגפן היקרים, שכתוצאה מזה היו האכרים זמן רב משוללים כל רֶוח. הפקידות בראשון היתה נותנת לאכרים הוראות מדויקות עד לפרטים הזעירים ביותר, כמה דונמים ממין זה או אחר להרכיב בכרמו. והאכרים ממושבות אחרות, נשענים על בקיאותם של הגננים שנשלחו מצרפת אל מושבות הברון, היו מחקים כל אחד במושבתו כל מה שהיה נעשה בראשון. הנה כי כן כשליש השטח בערך, שנטעו עליו כרמים, היה מכוסה גפנים מהמינים הגבוהים, בתקוה להתקין בארץ־ישראל מינים משובחים של יין, כאותו שמוציאה צרפת הדרומית.

[1] בדין וחשבון שהקריא לפני ועד חו״צ באודיסה אחרי בקורו יחד עם האגרונום זוסמן במושבות ארץ־ישראל, בשנת תרנ״ט. נדפס ברוסית.

«ואולם למעשה נתברר, שמבלי הבט על כל השתדלויותיהם של היינָנים ועל שכלוליו של היקב, הנה המשובחים שביינות הארץ חסרים האיכויות הדרושות. מומחים בני סמך מוכיחים, שגם להבא לא ירשו התנאים האקלימיים של הארץ להעלות את היינות המשובחים עד לאיכותם של היינות מאותם המינים שבצרפת.

«הפקידות עצמה אבדה לה האמונה ביצירת מיני יין משובחים, שעליהם נוסדו כל הבטחותיהם לאכרים בדבר העושר הצפון להם כביכול.

«ואמנם, היינות שהותקנו מהמינים הגבוהים הרי בסטונות אינם נמכרים לגמרי וביחידות— רק בכמות יחסית בלתי נכרת. עתידה של תעשית היין בארץ־ישראל תלוי, איפוא, לא במינים הגבוהים. ומשום זה יש לדבר לא על התעשרותם של האכרים, אלא על פרנסתם בצמצום, שתביא להם המכירה של מיני היין הפשוטים בכמות מרובה בשוק העולמי».

אחד־העם מעיר עוד על פרט זה, שהאכרים בתקותם לעושר, שהובטח להם בעתיד, הרשו להם לחיות חיים מרווחים ביותר וכתוצאה מזה נסתבכו ברשת של חובות פרטיים מרובים, העולים להם ברבית גדולה.

אחד־העם על מצבן המוסרי של המושבות.

כמו כן נוגע אחד־העם במצבן המוסרי של המושבות, שאיננו כשורה. סבת התופעה המעציבה הזו היא, לפי דעתו, בעיקר בפרינציפ האפיטרופסות, השורר עד עכשיו ביחוד במושבותיו של הברון, על ידי שורה שלמה של עובדות מוכיח אחד־העם עד כמה שפרינציפ זה השפיע באופן מזיק על אפים של האכרים, בשללו מהם את הכרת ערך עצמם האנושי ובפתחו בקרבם «נטיות עבדותיות בלתי־נמחות».

אשמים, לדעתו, לא רק הפקידות של הברון, העושה את מעשיה בנגוד לכוונותיו הטובות של הנדיב הגדול, אלא ידידי המפעל כולם, שחשבו משום מה את המושבות הנתמכות על ידי אנשים פרטיים, לעסקם הפרטי, בשכחם עם זה, שאם האמצעים החמריים שיכים לאישים פרטיים, הרי האנשים, שבאופן שטתי השחיתום במובן המוסרי, שייכים ליהדות כלה.

III

בינתים והיחוסים בין הפקידות ובין האכרים הלכו ונתחדדו יותר ויותר. בדינים והחשבונות על פתח־תקוה, שהיה מקבל הברון מפקידיו, היו הללו מתארים את אכרי המושבה כנרפים ועצלים וככפויי טובה לנדיב, מה שעורר את האחרון לפנות אליהם על ידי הפקידות במכתב מלא מרירות ותוכחת מוסר קשה.

והנה הגיעה פעם הפקידות בעריצותה לידי כך, שאלמלא התערבותם הנמרצה של בני סלומון, היו תוצאות הדבר עגומות מאד. פרטי המאורע המחפיר מסופרים במכתב דלקמן של י. מ. סלומון לשייד (פקידו של הברון) בפריז.

«זה ימים אחדים ואני פתאם נקראתי לה' נסים בכר לבוא אליו, ובחשבי כי לטובת איזה דבר שבכלל אני נקרא, לא נמנעתי מעשות רצונו ואבוא אליו. והנה חזות קשה הוגד לי בשם מעלת כ' לאמר: בניך חטאו כי המרו ועצבו את רוח הפקידות בפתח־תקוה ואתה חיב באחריותם והיה אם יוסיפו בניך לחטוא ומצאה הרעה את כל קהל עדת ירושלים ואת מפעלי החסד בקרבה, אשר שמך נקרא עליהם.

«לא אכחד, כי כבודה דברים מלבו היה האדון בכר בעיני. כי איככה אוכל ואאמין אשר פי כבודו הידוע לי לחכם ומבין דבר יוציא דברים כאלה אשר אין להם שחר. הן

ראשית לא בבנים קטנים הצפויים לשלחן אביהם הענין מדבר. וזה שנים רבות מאד שברכתי עליהם «ברוך שפטרני מענשם של אלו», ואם מעונש שמים נפטרתי, מעונש בשר ודם לא כל שכן? וזאת שנית: לו יהיה כי המכשלה הזאת תחת ידי, אלה צאן קדשים— עניי ירושלים מה חטאו? ומדוע יסבלו הם עווני?

«אך אם יצאו הדברים האלו מפי מעלת כ׳ אני שמח, כי פתח לי פתח לבוא אל אדוני במכתבים ולגלות לו את כל לבי, אשר מאז נכספתי לזה.

עריצותם של פקידים.

«והנה ראשית חובתי משום «והייתם נקיים» לגול מעלי ומעל בני חרפת כפית הטובה, אשר ישיאו לנו, כאילו נפשנו שפלה כל כך עד בלי חוש טובת לב הנדיב שיחיה וחסדו עם עמו. ובאמת נהפוך הוא וטרם ידעתי אם נמצאו הרבה בני אדם, אשר יחושו כל אלה ולבם מלא רגשי כבוד ויקר לאיש המצוין הזה כמוני. אף על פי שמעולם לא קבלתי אני וביתי שום טובה ממשית ממנו, כי אמנם נפשי נתונה לקדושת רעיון הישוב מנעורי, והרבה הקרבתי מכחי ואוני לטובתו, כמה מלחמות נלחמנו עם המפריעים אשר התיצבו לשטן לנו, וכמה פעולות נמרצות יצאו על ידינו עוד בטרם עלה על לב מישהו לטפל בענין זה, והכל לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח הרגש העז שדחפני לצאת לישע עמנו. ומה יפלא איפוא, כי בראותי לפני איש בעל רוח כביר ולב נדיבה, החמוש ומזוין ביכולת בלתי מצויה ככבוד הנדיב, שיחיה, יוצא המערכה בחפץ נמרץ לתת ידים למשאת נפשי ולהגדילו ולהרחיבו באופן נפלא מאד — מה יפלא איפוא, כי יקרו והדרו מלאה נפשי ואין קצה לכבוד והכרת המעלה, אשר יהגה לבבי לו, וזה גורם לי, כי גם בראותי מעות־מה המתגלגל ובא מפעולתו זו, הנני מתאמץ לכפות עליו כלו לבלתי יתן רוחו לחלל כבודו של אותו צדיק, אשר כונתו ודאי לטובה, ורק השם אנה לידו להכשל בבני אדם שאינם מהוגנים. ובשטתי זו אחזו גם בני יחיו. ויהי כאשר נואל הפקיד פַּרב ברתיחת דם ילדותו וגבה לבו לתת גו בן ישראל למכים מבני הנכר וגם שנה אולתו לצוות על שומר המושבה להפליא את מכותיו עד להחלות, ויגש המוכה, נתין רוסי, את משפטו לפני הקונסול הרוסי וזה ראה את המציאה ויפל עליה, מובן כי לא טובה היתה אחרית הדבר. ויעתרו בני לבקשת כ׳ הפקיד ה׳ חזן וישתדלו עם המוכה להעביר את המשפט מעל שלחן הקונסולט ולהגישו לפני דיני ישראל, בהבטיחם לו כי הם יעמדו לימינו במשפט הזה, ועתה בשמרם את הבטחתם להמוכה, אשר בא אליהם בטענת ערבות — ויהיו לו לפה לפני הדינים הרבנים מיפו ומפתח־תקוה והרב רש״ז לוי מירושלים, אשר הוציאו לאור משפטו של המוכה אלא בהטית חסד כלפי המכה, בכל זאת עורר עליהם המשפט הזה את חמת ה׳ פרב ויבא אליהם (אל בני) בקובלנא לפני אדוני — היצדק? הן גם לולא נתבקשו מאת האדון חזן להכניס ראשם בדבר וגם לולא נתבעו למנוע חלול שם הנדיב וגם לולא מאן המוכה להעתר להם עד שהבטיחוהו לסיע לו בדין ישראל, כי אם מאליהם היו מתעוררים לתבוע עלבון איש עברי מוכה מאחיו בלי משפט ובלי חמלה—היש להאשימם על ככה, האם לא מתלמידיו של משה רבנו אנו כלנו? היש בקרבנו איש בראותו עברי מכה רעהו לא ישאלהו: רשע, למה תכה רעך? אם בני לא באו כי אם להחליף דין ערכאות בדין ישראל — העל כן ממרים נקראו?

«אל נא, אדוני, בני לא היו ממרים מעולם, אם כי לא חסרו הסבות אשר היו יכולות לעשותם לממרים. הקללה הגדולה אשר בתוכחה היא: הגר אשר בקרבך יעלה מעלה

מעלה ואתה תרד מטה מטה. ולב מי, דרך משל, לא יתמרמר, בראותו במקום שהוא ואבותיו נתנו דמם עליו להוציאו מידי שממה – והוא כגר נחשב. ומשום מה? משום שהאיש השני, אשר אחד מהפקידים הפקיד עליו לרשום את שמות בני פתח־תקוה, השמיט בשגגה או בזדון את שם האיש הזה מתוך הרשימה. ולו נחשב רק כגר סתם—אך באמת נוהגים עמו כעם ירוד שביורדים, כעם מין צועני שפל ונבזה, ודמו נחשב כדם הצבי והאיל, אשר אם ישפך ארצה לא יקומו גואלים לו. הידעת, אדוני, כי ילד אחד מהגרים [1] הללו אם יחלה במחלת אסכרה ישלח מחוץ למחנה כמצורע, מבלי אשר יזקק לו החובש אפילו לראות את נגעו. או אולי שמעת, כי בהמשות אחד הגרים הללו כל עוד נפשו בו מתוך המים אשר נפל בהם, הרבה החובש לעמוד על שכר טרחתו עד שיצאה נפשו של הטובע. ודאי לא ידעת ולא שמעת כל אלה ואיככה תשמע, הלא אתם סכתם בעדכם מעבור כל קובלנא על משרתי הפקידות להיותם כמזידים בעיניכם וכל המהרהר אחריהם כאילו מהרהר אחרי הנדיב, ובין כה וכה ידיהם משוחררות להרבות שוד וחמס ולהגביר חלול שם שמים ושם הנדיב שיחיה, אשר הרימם מאשפות לשימם רועים לצאן עדרו, כמעשה שהיה זה עתה.

«מעשה היה באחד האכרים, משה חודורוב שמו, אשר בהדחותו מעבר למחיצת פועלי יום בגלל מאונו לקבל עליו מאהבה את דין הגנן לקפח שכרו שכר עבודה בקבלנות, וירעב הוא וביתו ללחם, נועז לדבר קשות עם הגנן. ויהי לעת ערב וכרוז קרא בחיל: «התקבצו עם קדושים לאספה נחוצה בבית הרב». וימהרו כל בני המושבה אל בית הרב, כי נפשם אותה לדעת מה נהיתה. והנה על השלחן לפני הרב שני גליונות פרושים: האחד כתוב וחתום בידי הפקיד פַּרב לאמר: «הפקידות מפתח־תקוה מודיעה לאנשי הקומיסיון (הוא הקומיסיון אשר מאתמול הוכן ע״י פַּרב מדעת עצמו למען יהיה כלי מעשה לאות נפשו), כי אם לא יעצרו בעד אנשים אחדים המתנגדים לאדמיניסטרציון ואם לא יקנסו ביחוד את משה חודורוב בכל מיני קנס שבעולם תחת החרוף אשר חרף את הגנן, אז במצות הנדיב תסגר הפקידות את ידה מלעשות עוד נדיבות בפ״ת ותשים קץ לכל». עכ״ל.

«הגליון השני, בקשה ערוכה בלתי חתומה לשם הרב מיפו, כי יחוס וירחם על עם עני ודל אשר בפ״ת להמנע מתת בידי המוכה גוטמן את פסק הדין אשר נמתח על הפקיד, פן תשא כל המושבה את עוונה. והרב פתח את פיו ויאמר: הנה זה אשר שלח לי הפקיד פרוש לפניכם. ואתם ידעתם, רבותי, כי מוכרחים אנו למלא את פקודות הפקידים, אשר חיינו תלויים בהם. ואלה הדברים אשר הוסיף הפקיד להגיד לי בעל פה, כי קנס חודורוב יהיה להגרו מארץ ישראל. ולפי שאי אפשר לעשות את הדבר הזה אלא על ידי הממשלה, לכן תערך המושבה כלה בקשה אל הקימקם ליפו לאמר: נמצא בקרבנו איש רע ובליעל, חודורוב שמו, ומבקשים אנו מאת הממשלה לגרש את האיש מהמושבה וגם לשלחו מן הארץ. כן גם חפץ הפקיד אשר תחתמו כלכם על הבקשה הערוכה אל הרב מיפו.

«הגע בעצמך, אדוני הנכבד, אילו היה חפץ הפקיד מתקיים ח״ו והבקשות היו נחתמות ונשלחות, מה נורא ומה מבהיל היה אז חלול ה׳: מצד אחד משתדלים על ידי איומים ופתויים על לב שופט ודין כי ישא פנים בדין ויטחון פני אביון, ומצד שני יורדים עם

[1] הכונה לאלה שאינם מהכ״ח.

איש עני בעל לאשה ואב למשפחה לחייו, על מה? על חטא שפתים אשר חטא בחומו בהיות הרעבון וצרת בני ביתו דופקים אותו ואומרים לדכאהו לעפר, בידי מי? בידי הממשלה התורקית! אין חפצי בשום אופן להצדיק את האיש חודורוב, בהעיזו פניו מול הפקידות אולי יותר מהמדה. כי אמנם ידעתי את האיש ואת שיחו כי אויל שפתים הוא, אך כל כמה שיהיה חטאו גדול, אין לחייב את ראשו בגללו ומכש"כ שאין לנשלו מביתו ומאחוזתו ולגזור כליה על כל משפחתו חלילה. הן גם רוצח נפש, אם גואל דם הוא, אין דמים לו, על אחת כמה וכמה החוטא בשפתיו כי יחם לבבו על אשתו ובניו, היושבים רעבים בביתם באין לחם. ברך יברך, איפוא, הנדיב את שם השם אשר חפץ פקידו לא נתקיים הפעם, באשר נמצאו בתוך האספה בני אדם, אשר דעתם לא נתבלבלה מאיומי פֶּרב וידעו למנוע את חלול השם הזה ולפי שהיו גם בני שיחיו בתוך המונעים, לכן נתכה חמת ה' פרב עליהם ויחשבם למתקוממים. יראה נא, אדוני, וישפט בעצמו אם הרעו בני או היטיבו לעשות.

«ואולם לא תמיד אפשר למנוע את הרעה בטרם תבא, ובכן המעשים הרעים מתגברים ורעים מיום ליום, אשר אם גם אין פרסום להם עתה, הנה הולכים ונכתבים מאליהם בספר של תולדות הישוב. וכן יהיו גם מאליהם נקראים לדור יבא, אשר על פיהם יוצא משפט בלי משוא פנים[1]. וכל זה מפני שאין אימת דין על הפקידים לעצור בעד רוחם. כי יודעים המה היטב, אשר אין אוזן שומעת לבעליהם לשמוע כל תלונה עליהם.

«והנה נא ידעתי כי אמר תאמר, אדוני, לא נוכל לתת פקידינו מטרה לכל חצי לשון פן יקל כ' בעיני העם, אשר חובתו היא המשמעת ויפרעו כל הסדרים. אף אני אענך: גם בעות נפש הפקידים הופרעו הסדרים. כי רק בצדק ובמשפט מישרים יוכן כסא, ואין ערובה לשלום וסדר אלא בשלוט אדם משכיל בעל מדות נעלות, אשר לא רק יפיל חתיתו על העם כי אם גם פניהם יכבד. ועתה מי בכל עבדי הנדיב הנמוכים, הראוי לנחול כבוד אם בגלל גודל נפשו וחכמת לבו או בגלל כביר רוחו ויושר נפשו? הלא כלם יחד קטני ארץ, קטני מח וקטני לב, אשר כמו במקרה נהיו לשליטים בלתי מוגבלים. לכן ענקתמו גאוה וישתובבו משובה נצחת לפסוע על ראשי עם קודש. אל נא, אדוני, אם באמת ותמים אתה דואג לשלום המושבות ושמירת הסדרים בתוכם, עליך לבחור באנשי דעת ולב אוהבי צדק, בני השכלה נאמנה במדה ידועה, להפקידם על משמרות מלאות אחריות כאלה. ואף גם אז, אין לתת בידם כח בלתי מוגבל, כי אם הפקד תפקיד עליהם אנשים ישרים ומשכילים, התלויים בדעת עצמם, אשר בלי כסף ומחיר רק לשם חבת הענין יתנדבו לפקח על העניינים לבלתי יחוללו בהם פרעות משני הצדדים. אם ככה תעשו, אז יש תקוה, כי עניני הנדיב ישמרו על צד היותר טוב וגם כל העם יבא על מקומו בשלום.

«ואתם כי תמאנו להמציא ערובה להקולוניסטים, אם בדרך זו ואם בדרך אחרת, לבל יהיו למרמס לכל מתנשא עליהם, הלא לא יועילו לכם כל המוראים והעונשים אשר תטילו עליהם. הרצועה אמנם כחה רב לאסור ידים ולבלום פה, אך קצרה ידה לכבוש

[1] «אינני מרבה בעובדות מפני שני טעמים: מפני שיארכו הדברים יותר מדי וגם מפני רחוק מקומי מהמושבות אין כלם ידועים לי לפרטיהם. אך אם רצונו של כ' לדעת את הכל הנני מוכן ומזומן לדרוש ולחקור ולהרצות לפניו המון מעשים רבים, אשר למקצתם יאחזהו רעד ולמקצתם ישחק על אולתם.»

הרהורים ומחשבות לב, והרהורים כאלה קשים מאד, כי יש אשר בהתגבבם יתפרצו למעשה והבערה ללהב תצא. כי על זה נאמר: תחת שלש רגזה ארץ: תחת עבד כי ימלך וכו׳. «ובזה גמרתי והנני ממכבדיך». (חתום: יואל משה סלומון)[1].

מכתב זה שנשלח ע״י שייד חזרה לפרב לפתח־תקוה ושאלץ את האחרון להתפטר ממשרתו, וכן שאר מכתבים מסוג זה שהיו נשלחים לפריז, הם הם שהכשירו את הקרקע לפטורם של כל פקידי המושבות ולמסירותן של האחרונות לרשותה של יק״א[2], כאשר ידובר על זה בפרטיות בפרק הבא.

---

[1] מאוסף החומר שלי לתולדות הישוב החקלאי העברי בא״י. י. פ.

[2] בענין מסירת המושבות מרשותה של הפקידות לרשותה של חברת יק״א אין בעצם אלא החלפת השלט גרידא,—אמצעי שהנדיב אחז בו לשם הגנה על יחסו האידיאלי העמוק למושבותיו מפני אלו שהפריזו בנצולו. למעשה גם פעולותיה של יק״א וגם אלה של פיק״א בימינו — פעולותיו של הברון הן, מה שלא היה ידוע בתחילה לאכרים ושעל כן רבתה ביניהם כל כך המבוכה.

פרק ל״ו

מפקידות הברון לרשותה של חברת יק״א

מצבה של פתח־תקוה עם עבירתה לרשותה של יק״א. — פרסום גלוי־דעת על ידי כ״ח האכרים מנתמכי הברון. — משלחת הכ״ח לפריז לשם השתדלות בפני הברון ובפני יק״א בדבר סדור עניני האכרים. — מכתב הכ״ח לברון על ידי חברי המשלחת הנ״ל.—מיומנו של ח. מ. סלאר, אחד מחברי המשלחת של הכ״ח, שיצאה לפריז. — תוצאת הסכסוך.

I

המצב הקשה והמעיק, שלפניו העמדה המושבה עם ירידת המחירים על הענבים, חל בעת אחת עם השמועה על העברת המושבות מרשותה של פקידות הברון לרשותה של חברת יק״א. על האכרים של מושבות הברון נפלה הידיעה הזו כרעם, וביחוד נדהמה פתח־תקוה, שכל המשק שלה נמצא עדיין במצב כאוטי, וגברה החרדה של כל אחד לגורל נחלתו עם השנויים החדשים, שההנהלה החדשה נגשה להכניס בחלוקת האדמה.

המבוכה הזו, שקמה בעקב המצב החדש ושהולידה בקרב הקהל הרחב שורה של וכוחים והאשמות כלפי כ״ח הנתמכים, עוררה את האחרונים לפרסם גלוי דעת זה, שאת העתקתו אנו מביאים כאן לפני הקורא:

«והייתם נקיים מה׳ ומישראל!

«שמוע שמענו דבר מאחרינו לאמר: אך בשל הקאלוניסטים עצמם כל הרעה הבאה עליהם עתה, ובידיהם כרתו עץ תקותם, בחשבם עצמם כסמוכים על שלחן הנדיב לכל ימי חייהם, ותרפינה ידיהם ולא חשבו מחשבות לעשות לביתם בעוד מועד, לאמר: לא ידענו להעריך כראוי את המקרה הנכבד אשר הקרה ה׳ לפנינו את הנדיב בידו הרחבה, ולא השתמשנו בו לכונן את בית מחיתנו על בסיס נכון על ידי עבודה חרוצה, אך כאוכלי מן חבקנו ידינו והתענגנו על התמיכה. ועתה הנה סלוק ידי הנדיב מאתנו מצא אותנו כשואת פתאום, ודמינו בראשינו.—הדברים האלה הזרויים כמלח על פצעינו האנושים, הוציאונו מגבול השתיקה, ויתנו בפינו דברים לספר לפני הקהל, את כל המוצאות אותנו מיום באנו תחת חסות הנדיב עד היום הזה. וירא הקהל וישפוט, במי האשם, ואם יש מקום לחשבנו ככפויי טובה, אם נתאונן על מכאובינו.

«זה כשמונה עשרה שנה אשר עלינו על הארץ הטובה, להתישב בה בפתח־תקוה להתכונן עליה לאורך ימים, והארץ רחבת ידים לפנינו, שדי תרומות וחלקות ברוכות, אך ידינו טרם נוסו בעבודה הזאת, גם צרור כספנו, אשר היה אתנו בעלותנו, לא היה בו

די סיפוק להשתכלל כראוי, ולא יפלא איפוא אם בחמשת השנים הראשונות, אשר עבדנו אדמתנו לנפשנו, לא הצלחנו הרבה ונהי מוכרחים להושיט יד לעזרה.

«ויהי אחרי חמש השנים האלה, אשר הספיקו להפוך אותנו לאכרים חרוצים, הופיע עלינו הנדיב כמלאך מושיע, ויאמר לתת אצבעו אתנו להתחלק מן המיצר. אנו אומרים: לתת אצבעו, כי אמנם אך עזרה מועטה היתה דרושה לנו אז, ומהות העזרה הזאת היתה אך בהמצאת סכומים בלתי גדולים לידי הקאלוניסטים, לשכלל צרכי העבודה, והוספת קרקע לכל בית אב עד כדי מאתים דונם למשפחה בינונית, – כי אחת הטעיות, אשר טעינו בראשית התישבותנו היתה, בחשבנו כי שבעים דונם אדמה מספקת לכל משפחה.

והנה המצאת הסכומים היתה תלויה אך בכיס הנדיב, ואולם הוספת הקרקע היתה אף היא נקלה בימים האלה, כי לא נזקקנו לקנות אדמה משכנינו הערבים, באשר היתה זולה ושכיחה לנו בהמושבה עצמה, כי רבים מנוחלי נחלה בפתח־תקוה ישבו בירושלים ובחו״ל, ויכספו למצוא קונים לחלקיהם.

ויהי בבוא מר אסאוועצקי למושבנו, ויתקע בה יתדו בתור פקיד הנדיב, והנה רוח אחרת היתה עם בעלי הנחלה הירושלמים, וימאנו למכור חלקיהם להנדיב, ויהיו מהם אשר מכרו כל אשר להם, ויתישבו על נחלתם, ורבים מהם מכרו חלקיהם לאחרים במקחים גבוהים, כי לשמוע חסות הנדיב, רבו הקופצים על האדמה במקום הזה, אך עוד עלתה להשתדלותנו עם נוחלי הנחלה בחו״ל, למכור נחלותיהם במחירם הראשון להנדיב, עד כי כחמישית כל הנחלה באה לידי הנדיב.

«אך אסאוועצקי שולח הגלילה, ותחתיו הפקידו עלינו את מר בלאך, והימים האלה ימי בולמוס הנטיעות, והפקידות אמרה לזכות את הישוב בבעלי כרמים וגני אילן, תחת אכרים עובדי שדה בעל. ויהי היום ומר בלאך, אחרי הודיעו לנו כי הנדיב בחר אך בכ״ח בתי אבות להכירם לעקרי תושבי פתח־תקוה הראוים ליהנות מחסדיו, וכי יש עם לבבו לשכלל את בתי האבות האלה שכלול גמור, הציע לפנינו לבטל את החלוקה הישנה של נחלתנו, ולחלקה מחדש באופן שיהיו לחלקינו שדות הבינונות ומעט מהעידיות, וכל יתר העידיות אשר על יד הירקון, וכל אדמת מזרע השעורים והמקשאים יהיו להנדיב לחלקו, והוא גמר אומר לנטוע את כל אדמת יד הירקון פרדסים עצי תות וכל שאר כל עץ פרי טוב למאכל ותאוה לעינים, עד תהפך כל הארץ לגן עדן, והיה כאשר יחלו העצים לתת את פרים, כדי ברכת הבית, אז יחלק את גני העדן האלה לכל בית אב חלק כחלק, למען נשב על נחלתנו בטח; ומה משפטינו אנו באותם הימים? לעבוד את חלק הבינונית אשר לנו, להוציא לחם מן הארץ.

«נפתולים רבים נפתלנו עם הפקידות»...

«נפתולים הרבה נפתלנו עם הפקידות לבטל את השטה הזאת, אשר מראש ראינו כי אחריתה ריש ולענה, וכי סוף סוף נשאר מקורחים מכל צד, יען כבר נראו נצני שיטת הפקידות אז, שמהם יכולנו לשפוט על מהות הפרי, אך ההבטחות הטובות והפתוים הרבים, אשר הרבתה הפקידות לתפוש בם אותנו בלבנו, העבירונו על דעתנו ובלב קרוע הסכמנו על כל אשר אמרה. אך כאשר גם היא ראתה ונוכחה, כי אדמתנו אינה מספקת למחיתנו, נאותה לסדר ענינינו בסדר כזה: כשנה אחת יעבדו מחציתנו את כל חלקת השדה אשר לנו בחריש ובקציר, ומחציתנו יעבדו בתור שכירי יום בנחלת הנדיב, לעדור ולנטוע, והיה בשנה השניה והחליפו משמרותיהם, ונהפכו החורשים לנוטעים, והנוטעים לחורשים, וכן מדי שנה בשנה עד כלות כל העבודה.

«מאותה שעה ואילך באנו תחת עול אדונים קשה, אשר דרכו עלינו ברגל גאוה, ויחשבונו לעבדי עולם, כי התהפכנו מאנשים עומדים ברשות עצמם לשכירי יום ופועלים פשוטים, ולא הותירה אותנו הפקידות על כל שאר המון הפועלים ב״ב ושאב״ב, אשר ספחום להעבודה בנחלתה בפתח־תקוה, זולת בזה, אשר לא פסקה מתת לנו עבודה יום יום, מבלי הוציא מן הכלל גם ימי סגריר, ויהי כי לא יכולנו לעבוד תחת כפת השמים, ותמציא לנו עבודה תחת מחסה גגים, אך בכל מקום העמידה עלינו שוטרים ונוגשים אשר אצו בנו לעבוד ולמשא מבלי תת מנוח להשיב רוחנו, עד כי היו בנו מספר בתי אבות, אשר לא עצרו כח לנשוא את העול הקשה ויפרקוהו מעליהם וילכו באשר הלכו.

«והנה עוד בראשית החלה העבודה, כבר נראו שגיאות רבות וגסות עשויות על ידי הפקידים והגננים, אשר מרה תהי אחריתן. בשנה הראשונה נשבתה העבודה על יד נהר הירקון כלה בשל אנשי זרוע, אשר לא ידעה הפקידות להתהלך אתם שפי, ובשנה השניה נוטעה האדמה הזאת כולה עצי תות על סמך מעשה המשי העתיד להוסד פה ויהי ליער גדול, ולא ידעו הגננים המומחים ההלכה הרוחת, שאפילו פלחים ערבים פשוטים יודעים אותה, כי אין אדמת ביצה ראויה לנטיעות בכלל ובפרט לנטיעות עצי תות, אשר שרשיהם עלולי הרקבון. ויהי בשנה הראשונה לנטיעת היער, והנה הוא חרב ושמם, כי רוב הנטיעות לא נקלטו מתחילה, ורוב הנקלטים נרקבו שרשיהם וייבשו, והמעט שנכנס לקיום היו לעצים כחושים דלים ורזים, כפרות השניות בחלום פרעה, האמור יאמר איש, כי נסיון זה פקח עיני הגננים על שגיאתם? חלילה! כלל גדול בידיהם: מי שאכל שום וריחו נודף, ישוב ויאכל ויהי ריחו נודף, ובכן אמרו ללחום את הטבע. ויעקרו ויטעו וישובו ויעקרו ויטעו, וכמה ממון וכמה נפשות נשקעו לבטלה בעבודה הסיזיפית הזאת, ועינינו רואות וכלות ולבבנו שותת דם, אך אין פוצה פה ומדבר דבר. כי הגד הוגד לנו שאין אנו אלא אנשי צבא, שאסור להם להרהר אחרי פקידיהם ולבקר את מעשיהם.

«ויהי בטרם כלתה השנה הראשונה לעבודה בגנות, והנה נגלו אלינו מר בלאך וירמאנס ראש הגננים בהצעה חדשה, לאמר: יש את נפש הנדיב הדורש אך טובתכם, לנטוע על כיסו את כל חלקו באדמת השעורים כרמי גפן טובות והוספתם אתם וחרשתם ועדרתם ונטעתם את הכרמים בחברת שאר הפועלים בתור שכירי יום, והיו עיניכם ולבכם רק אל העבודה הזאת, והסחתם דעתכם, אתם ובניכם וכל ילידי ביתכם מכל משלח יד ומלאכה ועבודה אחרת, ומכרתם את סוסיכם ובקרכם, ואת אדמתכם תמסרו לרשות הנדיב, והיה בהתחלל הכרמים ונשאו פרים, חלוק יתחלקו הכרמים לכם, חמשה הקטרים כרם לכל בית אב ממוצע, ושבעה לכל בית אב מרובה בנפשות, מלבד אדמת זרע כדי הצורך. אך מחיר אדמתכם העודפת במדתה על מדת אדמת הכרמים המיועדה לכם יחשב לכם בעשרים פר׳ לכל דונם אשר יעלו על חשבונכם לטובתכם.

«ובכל אלה נטינו שכמנו לסבול»...

ובכן נדחתה תקותנו לאחר תום ארבעת שנים אחרות ולבנו כבר חלה מהתוחלת הממושכה ומקוצר רוח בעבודה הקשה, אשר לרבים מאתנו לא הספיקה אלא לחם צר ומים לחץ ממש, באשר זולת שכר היום שכר אחר לא נהיה, והיה בית האב, אשר בו רק עובד אחד ובני ביתו מרובים (ובתי אבות כאלה המה הרוב), היה לו להחיות את כל בני ביתו בשכר פראנק וחצי עד שני פר׳ ליום, ובכל אלה נטינו שכמנו לסבול את כל העובר עלינו, בקיץ אכלנו החורב, והקרח בימות הגשמים, עבדים משלו בנו ולא חשכו

מפנינו כלימות ורוק וילחצונו וירוצצונו, ויתנכלו להכעיסנו תמרורים בהות נפש, ונכלכל את כל אלה ברוח שקטה ונדום, ותנטע כל האדמה כרמים בשנה הראשונה, ולא יפלא איפוא אם עבודה של בהלה כזאת לא הצליחה הרבה, ורוב גדול של הנטיעות לא נקלטו ויהי עלינו למלא את החסרון בשנה השניה וגם להרכיב את הנטיעות הקיימות, וכן בשנים הבאות אחריהן, ובמבחר אדמתנו, אשר נמסרה לרשות הנדיב, כרו הפקידים בארות ויטעו פרדסי עצי תפוחי זהב ולימונים, מבלי ידע איש בראשונה למי כל הכבודה הזאת.

«ותכלינה ארבע שנות העבודה והכרמים יצאו מידי רבעי, ותבשרנו הפקידות כי פקודתנו באה להתנחל איש על נחלתו ויקראו לפנינו מתוך כתב כדברים האלה לאמר: הכרמים יתחלקו לכם, לכל בית אב כמדתו, ומחיר הכרם כפי שומת מבינ י דבר יעלה לכם בחשבונכם בתור מלוה ומעתה רדו איש אל כרמו לעבדו ולשמרו ולבצור את פריו, אשר יוקח לגת «ראשון לציון» במחיר הנהוג שמה. וגם אדמת זרע ינתן לכל אחד מכם כדי עבודת סוס אחד וכסף מאתים פראנק למקנת פרות וכסף למקנת סוס וכדי מספוא לו, והיה כל הימים אשר הכרמים בילדותם טרם יספיקו די תבואה להפקיע את עצמם מהוצאות עבודתם ולהמציא לבעליהם מחיה במדת ט״ו פרנק לנפש כל בית אב, תמלא הפקידות את החסרון בתור הלואה, אך בהעדיף התבואה על חשבון זה יהיה העודף לפרעון חובותינו להנדיב, ואדמתנו, אשר לוקחה ממנו, הובאה לנו בחשבון מדה כנגד מדה, והמותר במחיר עשרים פר׳ כל דונם.

«ויהי בהקרא לפנינו כל הדברים האלה מתוך כתב, אשר אמרנו כי ישטחוהו לפנינו לחתום עליו, שמחנו על כל הטוב הזה ונודה במועל כפים את הנדיב ואת פקידיו על חסדם, וגם אחרי ראינו כי בהתחלק חלקת הכרמים לא מצאה לכל בית אב כדי מדתו והפקידים השתמשו במקרה הזה להנקם מארבעה בתי אבות שנואי נפשם חנם: להוציא אותם מכלל הכורמים ולעשותם לעובדי שדה בעל לפי שעה, אחרי הנזרם מהעבודה הזאת כמה שנים, לא מלאנו לבבנו להתקומם נגדם ולתבוע עלבון חברינו מידי הפקידות, וגם לא יספנו להתאונן עת נקראנו שנית אל בית הפקידות לתת לפנינו כתב לחתום עליו, השונה תכלית שנוי מהכתב הראשון הנקרא לפנינו.

«בכתב הזה לא נמצא כל זכר מההבטחות הערבות והנעימות, אשר הוליכו שבי את אזנינו בראשונה, אך אסורים וכבלים נתן על ידינו מבלי נוכל לזוז אבר, כאשר תראה כל עין בנוסחו שאנו נותנים לפניכם בזה[1], בכ״ז כספנו קומתנו ושחנו ראשנו ונחתום

«בכתב הזה לא נמצא כל זכר מההבטחות הערבות והנעימות» וכו׳.

[1] אני החותם מקבל עלי:

1) לשלם מפרי ענבי הכרם הנתן לי, לאדון הנדיב הבאראן עדמאנד דע ראטהשילד מעט מעט לפי אשר יקצב האדון הסוכן מדי כל שנה ושנה את כל הסכום הזה:

א) מחיר הכרם כפי אשר יערכנו עתה גנן הנדיב, עם יתרון ד׳ למאה לכל הסכום.

ב) חלקי מהמכס להממשלה, הוצאות הנוגעות לקודש, לביה״ס, לרופא ולרפואות, לשומרי המושבה, וכו׳ עם יתרון ד׳ למאה להוצאות אשר יוציאו בעדי.

ג) חלקי מכל ההוצאות אשר הוציא בעדי עד היום הזה כמו: הוצאות הקודש, ביה״ס, שומרי המושבה, מים, רופא וכו׳, והמכס לפי גודל אדמתי; גם כל הכסף, אשר נתן לי לימי החגים, מחיר ימי הגשמים, וימי מחלה, ובעד הדירה, כל אלה עלי לשלם בלי נשך.

2) הנני מקבל עלי למסור להאדמיניסטראציאן כל השדה אשר לי, והדונם העודפים במספרם על הארץ אשר לקחנו מהבאראן, יחשוב לי כל דונם ודונם עשרים פרנק, ויכתב בספרי.

על כל הדברים האלה באמרנו, אך יפוי כח של שטר המה, ודברי הנדיב בפי פקידיו כמסמרות נטועים לא יזיזו ממקומם. אך לאט לאט נוכחנו, כי דברים כתובים לחוד והבטחות פה לחוד, הכרמים אמנם נתנו לנו, גם תנאי התמיכה נשמרו כראוי, אך לפרות ולסוסים ולכל שאר צרכים אין נותן לב ומכ״ש לתוספת אדמה לזריעה, ונחרוש כרמינו בשנה הזאת שנת תרנ״ז בסוסי הפקידות.

«ויהי בחודש האביב בשנה ההיא, כעבור עלינו מר שייד לפקדנו כמשפטו שנה שנה, ויבואו בני ארבעה בתי האבות הנחשלים להתאונן באזניו על אשר הוציאום מהכלל, וידבר אתם טובות ויבטיחם לתת לאיש איש מהם פרדס תחת הכרמים, ובשאלנו אותו אם אמת בפי השמועה, כי יש את לב הנדיב לחלק את הפרדסים לתלמידי מקוה ישראל המפקדים בראש״ל? וישיב לנו דבר בפיו לאמר: הפרדסים לכם יהיו ולבניכם, וכל רגל זר לא תדרוך בגבול נחלתכם. ויהי בשוב מר שייד מזכרון יעקב ויוגד לנו כי הנדיב לא נאות לתת פרדסים לארבע המשפחות ותחת זה נודע לנו, כי אותו הפרדס, אשר אמרו לחלקו לארבעה נתן כולו לפ.

«ושנת תרנ״ז נטתה לערוב ותגיע העת להכין עצמנו לעבודת השנה הבאה, ויתנו כסף למקנת סוסים, אך דא עקא, כי בהגיע ימי הגשמים ואין שדות זרע, כי חלק גדול משדות המין הזה, אשר בידי הפקידות, נמסר לפי שעה לארבע המשפחות לעבדו, והשאר נתנו לפ. ולא נשארה לנו שדה זרע מאומה, והסוסים עומדים על אבוסיהם ואוכלים ואינם עושים, כי חרישת הכרמים אין בה כדי עבודת סוס לכל ימות השנה. ויהי בצעקנו אל פקידנו על אודות הדבר הזה, ויאמר לתת לנו את יער עצי התות לעבדו ולהחל לשלוח ידינו אל גדול תולעים ומעשה המשי.

«ויער עצי התות דלול וחרב ועציו כמושים ונובלים לא יצלחו רק לשריפה, ויהי בסרבנו לקבל את ההצעה הזאת, אשר כל עיקרה לא בא אלא לחפות על שגיאות הגננים ולהפקיע אותם מידי האחריות, למען גוללה על ראשינו, ויהי הקצף גדול עלינו, ויאמר לנו, כי מתקוממים אנו וכפויי טובה. אך אנחנו תשובה אחת היתה בפינו, כי אם באמת ובתמים עסק גדול התולעים יפה כל כך, מדוע משכה הפקידות עצמה את ידה ממנו אחרי עסקה בו ארבע שנים? הכי בידינו, שאין לנו לא הכלים ולא המכשירים ולא ההרגל והנסיון הדרושים למלאכה זו תצליח יותר מאשר בידיה היא?

«אחר הדברים האלה בפרוס הפסח ומר שייד שב לפקדנו ופניו מסבירות לנו, וימלאנו לבבנו לגשת אליו ולהזכירו את הבטחת תוספת האדמה, ויען בידידות: הלא תראו בעיניכם כי אין אדמת פתח־תקוה מספקת למלא צרכי כולכם, ואנחנו מבקשים בעדכם

---

3) מעתה ועד הלאה לא אבקש לא דירה ולא רפת.

4) גם לא למכור את הכרם או אדמתי לזרוע אשר יותן לי, ולעשות מהם אפותיקי.

5) ואם תתבונן האדמיניסטראציאן כי מתרשל אנכי בעבודתי, למרות אזהרתה, הצדק אתה לקחת את כרמי ממני; לא אוכל לבוא בעסק ומסחר בלי רשות האדמיניסטראציאן ולשאול את פי הסוכן אם ברצוני לעזוב את המושבה וכרמי יותר משלשה ימים רצופים, ואם אעזוב את עבודתי חדש ימים בלי רשות הסוכן, עליו לענשני בכל אשר ימצא לנכון או לשלול את זכיותי.

פתח־תקוה, יום לחודש יענואר למספרם 1897.

נאום בעלי הכ״ח אכרי הנדיב»

נחלה בקרבת מושבכם, ועד אשר נמצאה שבו במנוחה. ונאמר: הלא תשיב לנו לע"ע את העודף במדת נחלתנו על מדת הכרמים אשר נתת לנו. ויען ויאמר: בקשתכם זו תמלא תיכף! ויהי כי הלך שייד לדרכו וישובו הפקידים ויציעו לפנינו לקחת את היער במקום אדמה, ואנחנו שבנו ודחינו את ההצעה הזאת, ובכן נשארנו בלי אדמה. ומהארבעה בתי האבות הנחשלים נשארו שלשה, כי להאחד החזירו את אדמתו ויפצוהו בסכום כסף ונסתלק, ויתנו הפקידים לשלשה אלה לחרוש ולזרוע את אדמת הנדיב, אך לא יחדו להם את האדמה בהחלט לאמר, זה חלקכם, כי אם השאירו הכח לעצמם להחליפה באחרת, בכל עת שירצו. לכן לא יכלו בתי האבות האלה לטייב את אדמתם כראוי, כי מי גבר ישקע כחו ואונו בדבר שאינו שלו? ובכן זרעו את אדמתם כמו שהיא ולא הצליחו. שנתים ימים עברו עלינו ככה בלי חמדה, כי אף אם בעת ההיא לחמנו נתן ומימינו נאמנו, לא חשכה החרפה מלנקר את עצמותינו, בזכרנו, כי בהתמשך השתכללותנו כן יתמשך שעבודנו והזדקקותנו אל התמיכה, כי אמנם תקותנו על הכרמים, גם לולא התקלקלו בראשית נטיעתם, אין לה על מה לסמוך, כי אלה גפני הודו, אשר אמרנו בצלן נחיה נהפכו לנו לרועץ – ואולם נתנו בעפר פינו ונדום.

«והנה מודעה בחותם יד הנשיא לחברת יק"א».

«ויהי בשנת התר"ס והנה מודעה בחותם יד הנשיא לחברת יק"א ה' לעוון דבוקה על דלת בית הכנסת לאמר:

«חברת יק"א לקחה בידה להמשיך המפעל אשר יסד הבארון ביקר רוחו, למען הפץ עבודת האדמה בין יהודי ארץ הקדושה. להצלחת עתידות המפעל הזה מסר אותו לידינו הבארון, ואנחנו קבלנו ברצוננו לחזק ולבסס את יסוד המושבות. וזה דרכנו: להיטיב מצב המושבות, ולתת להאכרים היכולת לחיות מיגיע כפיהם. נכונים אנחנו לעשות כל אשר ביכלתנו להצלחת מצב המושבות, ומצד האכרים איננו דורשים כי אם רצון טוב. איננו מסופקים ברצון האכרים הטוב להיות עוזר לנו, אחרי דעתנו היטב רוח הדת והאמונה אשר תפעמם ואהבתם הגדולה לארץ אבותיהם, וגם כי בחרו בראשונה בעבוד האדמה, במצאם את עבודתם זאת לעבודה היותר בטוחה והיותר בריאה והיותר טובה להם ולבניהם.

«בטוחים אנחנו באלה, כי יאחדו פעולתם אל פעולתנו למען תת למושבות הארץ הקדושה הצלחה וקיום, אשר ישאו בד בבד עם נדיבות מיסדן.

לעוון

1900, 14 פעברואר

«ואחר המודעה – רעש! פקיד חברת יק"א, מר מאירסאהן עובר והולך במושבות לקיים הבטחות משלחיו! ויט האיש אלינו ויחקור וידרוש וישא ויתן אתנו ותהי תוצאות כל המשא והמתן הזה: א) עד תמצא אדמה חדשה סמוכה למושבנו לקנותה תחלק לנו כל האדמה העומדת עתה ברשות הפקידות זולת הפרדסים, אשר טרם יצא גזר דינם למי יהיו. ב) לאשר הדבר הזה עוד טרם נגמר השכלול ובפרט בבחינת נפילת מחירי הענבים, לכן אמר, כי עד גמר השכלול ינתן לכם סכום כסף: עשרים אלף פר' לשנה להוצאות הצבור וחזוק ידי הפרטים הנחשלים, אשר תבואת כרמיהם אינה מספקת. ג) לשלשה בתי האבות הנחשלים ועוד לשני בתי אבות, אשר ראה ונוכח כי כרמיהם לא יוכלו להביא פרי אמר: לתת להם נכסים אחרים תחת כרמים. כל הדברים האלה הרצה הוא לפנינו ואנחנו קבלנום עלינו, ויהי אחר הקבלה ויאמר: כי עוד עליו להביא קיום על ההרצאה מצד משלחיו. והיה אך הלוך ילך פריזה ולא יאחר הקיום מלבוא. – מאז עברו עלינו ירחים הרבה בתוחלת ממושכה, והנה שליח חדש מחברת יק"א: מר פריענטי בא! אך

עמו באה גם הכזבת תקותנו, מר פריענטי לא ידע את «בן מאיר» ואת הבטחותיו, ועל כל שאלותינו בע״פ ובכתב, אך מענה אחת בפיו, והיא: השתיקה! ובכן אנחנו נבוכים מאד, ולא ידענו מה אתנו! עוד לא כלתה הכלכלה מאסמינו ויצאנו לעבודת הכרמים, אך טרם ידענו אם לא הוצאנו עמלנו וכספנו לבטלה, כי כפי הנשמע לא יקובלו לגת כי אם מחצית שעור הענבים, ומחיר ענבי הודו ירד עד הדיוטא התחתונה, עד כי תרבינה יציאתנו על השבח.

«ועתה, ענו נא בנו, הקהל, מה עון מצאתם בנו? הבנו האשמה, כי טרם השתכללנו כראוי? כשאנחנו לעצמנו אין לנו צורך בתוספת אדמה קנויה מן החוץ, כי דיה לפנינו אדמת המושבה עצמה, לולא לוקח חלק גדול ממנה לפרדסאות הצפונות לצדיקים נסתרים שאין אנו יודעים מי הם, ולוא אך הואילה החברה לחלק לנו את הפרדסאות עצמם, הלא אז תשים קץ לכל השאלה ותתר בפעם אחת את הקשר הגרדי התרה גמורה, ומה איפוא חייבים אנו, אם לאיזו סבה נסתרת ממאנת החברה להוציא פרדסאותיה מתחת ידה? האנחנו אשמים אם שאול בלע אוצרות הון ולא נודע כי באו אל קרבה? האנחנו אשמים אם לא היו ידים לכל פועל הפקידות וכל דרכיה תהפוכות? האנחנו נטענו ועקרנו ונטענו וחזרנו ועקרנו ונטענו והעלינו בידינו עצי שרפה? האנחנו נטענו כרמנו גפני הודו כולנה, אשר היום אינן עומדות אלא לקציצה? הבידינו נמסרה מכירת היין? האנחנו אשמים אם כשל כח הסבל ובחורינו, אשר עליהם היו כל תקותינו לעתיד לבוא, שואפים לבקש אשרם מעבר לימים? האנחנו אשמים אם כשמנה[1] בתי אבות מאתנו צפויים כעת אלי רעב באין מרחם? האנחנו אחראים בעד כל השגיאות הרבות והגסות אשר נעשו מאז החלה הפקידות לשום משטרה עד היום? השאלו עצה? השמעו עצה? האם להפך לא ענשו קשה את כל מי שהעיז להגיד עצה? הלא כילדים יונקי שדים היינו בעיני הפקידות, כילדים אשר על הוריהם לדאוג להם ולהכין אשרם, ואולם לילדים רק הורים שנים אשר יאהבום יותר מנפשם, ולנו מיניקות ואומנות אין מספר, שנוטלות שכר לדאוג עבורנו והמשל אומר: מרוב האומנות הילד חרום!

אלה המה הדברים היוצאים מלב קרוע ומורתח של מאתים ושלשים נפשות דמרחפין בין שמיא וארעא כהני נשמתן דאזלין ערטילאין בעולם התוהו ואינן יודעות מה עמהן. נחכה לטוב»! (מנהלי ועד הכ״ח)

II

אחרי שפרסמו גלוי־דעת זה בחרו מתוכם הכ״ח משלחת של חברים, שיצאו לפריז לשם ברור המצב וקביעת תחומי אדמתם של אכרי המושבה.

מכתב הכ״ח לחברי המשלחת לפריז.

במכתב שמסרו הכ״ח לחברי המשלחת להגישו אל הברון, אנו קוראים בין השאר: «כעבדים נאמנים עבדנו שדותינו וכרמינו בכח ולשד עצמותינו וביגיע כפינו משכנו ימינו בצל התקוה על העתיד כי סוף סוף תגיענו למטרתנו לראות כרמינו מבושלים, שדותינו נעבדות ומשוכללות, ואחריתנו להיות אכרים חיים על אדמתם ברשות עצמנו על בסיס נכון ככל ההבטחות הראשונות. עד לפני שנה אשר החלו לשמש שנויים בתקופתנו, ופקידיך אדוננו החלו להצר צעדינו ולהמעיט לחם חוקנו, ועוד הוסיפו להביא בעלים מן

[1] עם שלשת בתי האבות מבני הכ״ח שהיתה להם משרה בהפקידות עד ינואר 1901.

החוץ אשר יתנחלו על אדמת אחוזותינו, וכמו שמענו קול דחיה ודחיפה לאמר גש הלאה, כי גר אתה, ושאלנו היתכן כי אדוננו הרחמן ההוא ישנה בפעם אחת את דרכו מעל פנינו לעזבנו באמצע הדרך מתבוססים בדמינו כחללים על פני השדה? היתכן כי בעוד היונק רך וחלש יגמל משדי אמו? ואחרי שלא מצאנו מענה הפקידים, הגשנו עצמנו לפני רבנים בירושלים, אשר מכבר ידענו ושמענו כי אדוננו השר ערבה לו לסול דרכו ע"פ הוראת בני ירושלים, ואמרנו בלבבנו: אחרי אשר נוכל להוציא כנוגה צדקתנו ע"י הרבנים מירושלים, נצטדק בזה גם לפני כבודך אדוננו השר, ונוכחת כי ביושר ובדין שאלנו שאלתנו, אך מפני חסרון הרשאה ביד הפקידות לא יכלו לדון, והורו רק לצרכי שעה, שאין הפקידים רשאים לגרוע מזכויותינו כל עוד שאין למו פקודה מיוחדת על זה מכבודך, אדוננו.

«כל זה עשינו מצדנו, כי מרי נפש אנחנו ואין אדם נתפס על צערו ואם שגינו, סלח נא, אדוננו, כי טוב וסלח אתה ויודע בצער נפשות עבדיך.

«אהה עתה מה אומללים אנחנו בנטות עלינו יד חזקה רחוקה מחסד, יד באי כח יק"א להרחיקנו מגבולנו ולזרות אותנו מן האדמה, אשר הרטבנו כל שעל עפרה בזיעת אפנו, וכל אוצרות חסדיך ורחמיך הרבים אשר שפכת אתה, אדוננו השר, על יסוד ההבטחה לבסס אותנו על אדמתנו כולם כעשן יכלו היום, ועל שדותינו המבולבלים תעלולים ימשולו, ואנחנו עפ"י אכזריותיהם אין כל יכולת בנו להשאר על מקומנו, ואנחנו עם נשינו וטפינו צפויים חלילה לצאת כגולים, ערומים ויחפים להתנגף ברגלינו על סלעי מגור ואסון ומחתה, כי גם אדמתנו גם כל זכויותינו, אשר רכשנו לנו, יששלו מאתנו בלי כל צדקה.

«לא קול דברים כי אם קול דמעות ודם, אשר בהתגלגלם מבין ריסי עינינו יבכו עלינו גם שמים, הקול הזה אנו משמיעים לפני כסאך אדוננו השר הצדיק ע"י שלוחינו אלה ה...., הבאים אליך בסגל חבורתנו לבקש ממך חסד ורחמים על נפשותינו אנחנו, נשינו וטפינו, או תנהלנו על ארחות חסדיך כבראשונה, לבל תעזבנה בטרם נשלמה יצירתם, כאשר לא יעזוב גם יוצר כלי חרס באמצע המלאכה. ואם גזירה היא מלפניך להפסיק פעם אחת נחל הישועה, אבל כל הרכוש, שדותינו בכל חלקי המושבה אשר רכשנו עד היום בחסדך ע"י עמלנו ויגיע כפינו, אותם למה יששלו הפקידים מאתנו. איך יגרשונו מעל המקום, אשר בעלנו אותו מראשית קניתנו המושבה עד היום – האתה, אדוננו, תוכל לעזוב את עבדיך בידי עושק ומרוצה כזו מבלי אשר תחמול אותנו?

«סוף דבר! עתירתנו מלפניך, אדוננו, לקבל ברחמים הצעתנו, אשר אנו, עבדיך, מגישים לפניך, שר רחמן!

«א) לצוות פקודתך לעשות חלוקת הפרדסים, אשר נוטעו על שדותינו לכל אחד מאתנו חלקו על פי הצדק לפי מכסת נפשות ביתו, ואנחנו נעבוד את פרדסינו בעשר אצבעותינו בשארית כחנו איש איש חלקו.

«ב) למען תת קיום ואחרית לפרי כרמינו יואיל, אדוננו, לצוות לבנות יקב במושבתנו פתח־תקוה.

«ג) לתת לנו קרדיט על עבודת הפרדסים»

(כאן נפסקה העודה).

III

מיומנו של ח. מ. סלור, אחד מחברי המשלחת של הכ״ח לפריז.

יום א׳ ד׳ בשבט.

אחרי נסיעה של שבעה ימים הגענו ביום הששי לפריז. את חפצינו השארנו למשמרת בתחנת הרכבת ולא יצאנו ביום השבת מפתח הבית. היום בקרנו את שליחי זכרון־יעקב. הם נראים מדוכאים מאד[1]. עד היום לא נתקבלו לראיון במשרדיהם של יק״א וא׳ מאירסון[2]. הכניסה אל הברון נאסרה עליהם לגמרי. מטפלים בהם ד״ר מרמורק ומכס נורדוי, ואולם דעתם, כי כל השפעה ישרה לא תשנה את עמדתה של יק״א. לפי דבריהם צריכה הפעולה להעשות באמצעות הציונים, שאלו ידרשו מאת יק״א דו״ח מכספי הברון, שהושקעו לטובת הישוב העברי בא״י, ושתשעת המליונים הנמצאים עוד כעת, וכמו כן כספי הברון הירש ינתנו ישר לידי האכרים עצמם. להתחיל בפעולה זו־סוברים ד״ר מרמורק ומכס נורדוי־אין הציונים יכולים עפ״י דרישת מושבה אחת או שתים. לתכלית זו נחוץ ארגון משותף של כל המושבות בא״י. נחוץ שיוצר ועד כללי, שבו יכנסו שני באי כח מכל מושבה ויחד עם חברי הועד יוכלו הציונים להתחיל בפעולה.

«צירי זכרון־יעקב מסכימים לדעה זו, ושלחו מהם חמשה צירים בחזרה לא״י לארגן את אכרי המושבות. הם מבקשים גם מאתנו להצטרף אליהם, ואולם לעת עתה יעצו לנו לפנות ליק״א, אף שבטוחים הם למפרע, כי גם אותנו לא יקבלו.

אור ליום ב׳ ט״ו בשבט.

«בקרנו את הרב לובצקי. שעה ארוכה חכינו לשובו מבית הכנסת. מבלי לענות על ברכתנו פנה אלינו בשאלה:

– מאין, יהודים?

– מארץ ישראל.

– כלכם לשם ענין אחד?

– כן.

– ולמה זה דוקא ארבעה בבת אחת? אפשר לחשוב, כי לחולל מהפכה באתם.

– נכונים אנו לעזוב כרגע את ביתו, ענינו לו, אם ככה אנו למשא עליו.

– מילא, כיון שבאתם אשמע מה בפיכם.

«מסרנו לו מכתבי הרבנים ו«קצור דברי הימים לכ״ח». אחרי שקרא בהם ענה לנו קצרות:

– אין בכחי לעזור לכם אף במעט. אנשי יק״א רשעים הם, והברון מיום מסרו את עניני ההתישבות לידיהם אינו מתענין עוד בדבר.

«לא הרבינו שיחה עם הרב. נוכחנו, כי ישועתנו רחוקה מאתו. קבלנו מידו את כתבתו של מאירסון ועזבנו את ביתו.

«לפני צאתנו הוסיף הרב להזהיר אותנו:

– בבקרכם את מי שהוא, אל לכם ללכת כלכם יחד, רק אחד או שנים מכם ילכו.

---

[1] בקשר עם מסירת המושבות ליק״א.

[2] ב״כ יק״א.

«יום ב׳ ט״ו בשבט.

«היינו במשרדו של מאירסון לבקש ראיון עמו על ידי אחד מעובדי המשרד. שאל אותנו אם הבאנו מכתב מאת פריינטה, מנהלה הראשי של יק״א בא״י, או מאת אפלבוים. ענינו, כי על כל מכתבינו, שפנינו בהם לה׳ פריינטה לא נענינו ובכן באנו אליו (אל מאירסון) בתור באי כח כ״ח אכרי פתח־תקוה. מסרנו לידו את כח ההרשאה. כעבור רגעים מועטים שב השליח ותשובה קצרה בפיו:

— בלי מכתב מאת הא׳ פריינטה אין לקבל ראיון.

«לא נשאר לנו אלא לפנות למאירסון במכתב. כתבנו לו, כי על שלשת מכתבינו ששלחנו להא׳ פריינטה לא זכינו לתשובה. הא׳ אפלבוים מתנגד לנו בכלל והוא מסכסך את האכרים. צרפנו גם את המכתב, שאמרנו לשלוח אליו מפתח־תקוה ולא שלחנו, כי החלטנו לבוא בעצמנו. צרפנו גם את ההעתקות ממכתבינו לפריינטה.

«הנזכה לקבל תשובה?

«יום ג׳ ט״ז בשבט.

«פנינו במכתב להרב צדוק הכהן, שלחנו אליו את «קצור דברי הימים» ובקשנו ממנו לקבוע לנו ראיון למחר.

«בבקשה כזו פנינו גם להא׳ סלושץ, עתונאי ידוע וציוני טוב.

«בקרו אותנו שליחי זכרון יעקב. הם עמדו על דרישתם שנצטרף גם אנו לארגון המשותף. לעת עתה דחינו את הצעתם עד שנברר בעצמנו את המצב.

«אחרי הצהרים בקר אותנו הא׳ סלושץ. גם הוא סובר, שהדרך היחידה לפעול על יק״א הוא רק באמצעותם של הציונים, והארגון המשותף הכרחי. הוא מסר בשמו של סולומון ריינאק, כי סופם של האכרים עתיד להיות כסופם של הפועלים: יסדרו מספר אכרים עד כמה שתספיק לכך אדמת פלחה, ולשאר יחלקו כסף להוצאות הדרך שיעזבו את הארץ[1].

«אמנם לא פסה האמונה מלבנו. עצת ה׳ היא תקום.

יום ד׳ י״ז בשבט.

«פנינו במכתבים אל ד״ר מרמורק והא׳ גרוס[2] ובקשנו מהם עצה.

«בקרנו שנית את הרב לובצקי, יחסו אלינו הפעם היה ידידותי, נתברר, כי מלכתחילה חשב, כי באנו לבקש נדבות להוצאות הדרך, וכשנודע לו, כי איננו זקוקים לנדבות, שנה את יחסו אלינו לטובה. שוחחנו בדבר האמצעים שיש לנו לאחוז בכדי להשפיע על יק״א. ללכת לדון ע״פ ד״ת בודאי שיק״א לא תסכים, מוטב שנתרגם לצרפתית את החוזה שיק״א חתמה עם שלשה מאכרינו ונמסור את המשפט לממשלה. הרב לובצקי מחייב גם את האמצעי השלישי להכנס לפרדסים[3], ואולם לשם כך נחוץ לנו סכום כסף הגון, שיספיק להשקעה בהכשרת הפרדסים עד שהללו יתנו לנו פרי.

לפני לכתנו הזמין אותנו הרב לובצקי לסור אליו בכל שעה כשיהיה לנו צרך בעצתו.

---

[1] כך נפתרה באותו זמן שאלת הפועלים העברים הראשונים בארץ.

[2] מנהל פתח־תקוה לשעבר מטעם הברון.

[3] הפרדסים שנטעו ע״י הפקידות על אדמתם של הכ״ח.

היינו במשרדו של מאירסון לבקש תשובה על מכתבנו ששלחנו אתמול. אמרו לנו, כי המכתב נתקבל אמש ומפני שהוא כתוב עברית מסרוהו לתרגמו צרפתית. עלינו לבוא ביום הששי הבא.

בקרנו את הרב צדוק הכהן. הוא קבל אותנו בכבוד, אך הצטער על הוצאות הדרך שהוצאנו לחנם. הוא הבטיח לדבר עם הא׳ נרסיס לֶוִן, נשיא היק״א, ולבקשו שיקבל אותנו לראיון.

הוא רשם את כתבתנו, למען ידע להודיע לנו בשעת הצרך.

יום ה׳ י״ח בשבט.

דחינו בכונה אי אלה בקורים אצל אנשים המתנגדים ליק״א, עד שנקבל תשובה מאת מאירסון.

יום ו׳ י״ט בשבט.

התשובה שקבלנו היום במשרדו של מאירסון קצרה ושלילית:

עצם דרישותינו מוטעות מלכתחילה, שום חוזה לא נחתם אתנו. להפך, לפי זכרונו, הציע לנו מאירסון הצעות שונות ואנחנו דחינו אותן. על בא־כח יק״א בא״י, פריינטה, שנשלח לשם זה, לבוא אתנו במו״מ ולסדר את כל הענינים. מו״מ בפריז בלתי אפשרי, מחוסר ידיעות הדרושות לכך.

יום ז׳ כ׳ בשבט.

שליחי זכרון יעקב עוזבים את פריז לנסוע לוינה. הם חושבים להתחיל שם בפעולה באמצעותם של הציונים. בקשנום לחכות לנו ולא הסכימו, הבטיחו לכתוב לנו משם ואנחנו נבוא אחריהם.

קבלנו ידיעה כי ברביעי לפברואר יצאו לפריז שליחי ראש פנה.

מוש״ק כ״א בשבט.

הלילה השתתפנו באספה ציונית. דנו על הקול. בנק והחליטו לסדר בפורים נשף ציוני.

בנאומו אמר ה׳ סלושץ, כי הבנק עתיד להביא תועלת מרובה גם להמושבות המתקיימות. עד כאן היתה התמיכה גם מצדם של חובבי־ציון וגם מצדו של הברון רק לחצאין, וזה עכב בעד האכר להגיע לתכליתו הרצויה. ואולם הקול. בנק יתמוך תמיכה שלמה. אמנם זו תהיה בצורת הלואה ועל סמך ערבון בטוח לפרעון החוב, אבל התשלום יסודר לזמן ארוך וברבית מועטה.

יהיו לנו דבריו של סלושץ נחמה לימים הבאים.

יום א׳ כ״א בשבט.

פנינו היום שנית במכתב אל הא׳ מאירסון. הכחשנו את דבריו בדבר הצעותיו השונות שלא רצינו להסכים עליהן, כביכול, הללו הם רק אמתלאות שוא בכונה לדחות אותנו. בקשנו ממנו לכל הפחות מכתב לפריינטה למען לא ידחנו גם הוא ב«לך ושוב». למכתב צרפנו את דרישותינו.

פנינו גם לד״ר מרמורק במכתב, ובקשנו לקבוע לנו פגישה.

כתבנו היום לחברינו בפתח־תקוה על מהלך הענינים והצענו להם לסדר ארגון משותף של כל מושבות יהודה והגליל. אם הדבר יצא לפועל יודיעו לנו, על מי מאתנו לשוב הביתה. בדרך נתעכב בוינה לבוא שם במו״מ עם הציונים.

מפי הא׳ גרוס נודע לנו, כי אין לנו כל תקוה לזכות במשפט אצל הממשלה, כי על סמך החוזה שחתם איזה מנהל בא״י לא נוכל לתבוע למשפט את הברון. מחוסר קושאנים לא נוכל גם להכנס לפרדסים.

יום ב׳ כ״ג בשבט.

פנינו במכתב אל הרב צדוק הכהן. חזרנו שוב על בקשתנו להשפיע על יק״א שתתן לנו מכתב לפריינטה.

פנינו גם לנרסיס לֶוֶן במכתב. שאלנו אותו: מה נעשה בשבילנו במשך שנה שלמה. גם לקבל אותנו אינם מסכימים. הודענו לו כי ביום החמישי נבקרהו בביתו ובקשנוהו לקבל אותנו.

היום קבלנו מכתב מאת חברינו בפתח־תקוה. הם מודיעים לנו, כי קבלו התראת ב״ד. בתשובה על זה ענו: שליחינו יצאו. לד״ת הם מסכימים, ואולם לטובת הענינים הם דורשים שמושב הב״ד יהיה בפ״ת.

הלכנו היום לבקש את הרב לובצקי לדבר עם הרב צדוק בדבר מכתבנו ששלחנו אליו. הוא הראה לנו מחאה שקבל מאת אכרים אחדים בפ״ת, ומכתב אל הברון שבו הם מבקשים לא למסור לנו את הקרקע והפדדסים שהשאירו בשבילנו. להם — הם כותבים עלינו—יש די קרקע וכל דרישותיהם מאת יק״א אינם אלא משום צרות עין בחבריהם.

ספרנו להרב לובצקי את פרשת הענינים ואמרנו לו, כי לולי עמדה יק״א לגמור אתנו היינו בעצמנו מעירים על המחאה שישנה על הקרקע והיינו דורשים שתסלק אותה.

מפי הרב לובצקי נודע לנו כי בליל מוש״ק תתקיים אספת ציונים, בה ישתתפו מטובי היהודים בפריז. ביניהם גם מאירסון, ד״ר מרמורק, מכס נורדוי, נרסיס לֶוֶן והרב צדוק הכהן. הוא הבטיח לעורר באספה את השאלה, מדוע מסרבת יק״א לקבל אותנו.

לנו יעץ לא להשתתף באספה.

את מסירת המחאה והמכתב לברון הבטיח לובצקי לדחות לזמן מה.

קבלנו הזמנה מאת מכס נורדוי לבקרו ביום החמישי.

יום ב׳ כ״ד בשבט.

היום עזבו שליחי זכרון יעקב את פריז בדרכם לווינה.

יום ה׳ כ״ה בשבט.

היום הגיעו לכאן שליחי ראש פנה. אפשר להנבא, כי גורלם לא יהיה רע מגורלנו וגורלנו אינו עולה על גורלם של שליחי זכרון יעקב. מזל אחד לכולנו.

בקרנו היום את מכס נורדוי. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות. הביע את שמחתו הרבה לראות יהודים מא״י. ואולם הצטער לראותנו במצב רע כזה.

ידוע לי, אמר מכס נורדוי, כי ידי רשעים מושלים בכם. שונאי ישראל, שביחוד גדולה שנאתם ליהודי א״י. נכונים הם לתמוך בהתישבות היהודים בארגנטינה ובכל העולם כלו, אך לא בא״י. כל מה שנעשה עד כה בשבילכם, לא נעשה בכונה לטובתכם, כי אם מתוך כוונות פרטיות שונות. אני והרב לובצקי, חובב ציון ותיק, לא נשקוט ונכריז על העול שנעשה נגדכם ונדרוש את צדקתכם. בליל מוש״ק — הוסיף מכס נורדוי — תתקיים אספת «דורשי ציון», אגלה בפומבי את כל התנהגותם המרשעת של יק״א ואדרוש שנוי בפעולותיה.

בנגוד להרב לובצקי יעץ לנו מכס נורדוי להשתתף באספה.

על שאלתו לדרישותינו חזרנו: אנו דורשים לבנות יקב וחלוקת הפרדסים שנטעו על אדמתנו. אותנו אין יק״א יכולה לדחות בתירוץ של חוסר קרקע, כי על אדמתנו אפשר להושיב כפלים ממספר המשפחות שסודרו כבר, אם רק תסכים יק״א להעביר מים מן הירקון.

על שאלתנו, אם יש לנו לקוות במקרה שנכנס לפרדסים לתמיכה כספית מאת הצבור הציוני להוצאות הכשרה, עד שהפרדסים יתנו פרי ונוכל לשלם, ענה לנו נורדוי, כי אמנם דלה היא עדיין הקופה הציונית, ואולם יש להשתדל בדבר.

לפני לכתנו חזק אותנו נורדוי והבטיח לנו, כי הציונים יתאמצו בכל כחם לבלי לתת לישוב העברי בא״י כי ימחה מן העולם.

ממכס נורדוי הלכנו לנרסיס לוֶן. ע״י המשרתת קבלנו תשובה נחרצה: לא יקבל.

קבלנו היום מכתב מחברינו בפ״ת, הם מודיעים לנו על הסכסוכים שיהושע שטמפר מעורר בין האכרים ועל המחאות שפרסם.

יום ו׳ כ׳ בשבט.

בקרנו היום את ד״ר מרמורק, בקשנו למסור על ידו מכתב לברון והוא הסתלק מזה. ידוע לו כי דעתו של הברון רעה עלינו, ואחת אמר לבלי התענין עוד בגורלנו.

הוא גם מתנגד לחפצנו להכנס אל הפרדסים, כי זה יבאיש את ריחנו בעיני הצבור.

הוא הבטיח לדבר עלינו עם נרסיס לון, אף שמראש ידוע לו, כי האחרון לא ישנה את דעתו.

הוא סובר, כי על כל המושבות בא״י לפנות ע״י ביאת כח משותפת למנהל פריינטה בבירות, ולדרוש מו״מ כללי. במקרה שפריינטה לא יענה — לפנות לציונים והללו ידרשו מיק״א לברר את יחסה למושבות.

על עזרתם הכספית של הציונים אין לסמוך, כי עדיין דלה הקופה לשם עזרה מקיפה, אולי בעוד זמן כשיוצר הקול. בנק תתאפשר הלואה לשם בנין יקב. הציונים — הוסיף מרמורק — בתכניתם הקרובה אינם חושבים על יסוד מושבות חדשות, כי אם על בסוס המושבות המתקיימות.

מוש״ק כ״ח בשבט.

נוכחנו הערב באספת «דורשי ציון». על הפרק עמדה שאלת ברור יחסה הרע של יק״א לישוב העברי בא״י. ששה נואמים השמיעו את דבריהם בשאלה זו: ה׳ כהן — יו״ר הסתדרות «דורשי ציון», ה׳ לובצקי, מכס נורדוי, הרב צדוק כהן, שרנשטיין ושפניר.

התאספנו הנה לדון — אמר הא׳ כהן בנאומו — לשם ברור יחסה הרע של יק״א לישוב העברי בא״י. עלינו למחות נגד פעולתה של יק״א ואני מקוה שלמחאתנו יצטרף גם הרב הכולל ליהודי צרפת צדק הכהן, שדבריו נשמעים בכל העולם ושיש לנו הכבוד לראותו נוכח באספתנו.

אחריו דבר הרב לוביצקי. הוא חרף את התנהגותה המחפירה של יק״א, ובעיקר את סרובה לקבל את באי כח המושבות. הנואם פנה להרב צדוק הכהן, והעירו על חובתו להשתמש בכח השפעתו, ולהצטרף למחאה הגדולה שתצא מן האולם הזה. אולם — הוסיף לוביצקי — אפשר לשער, כי גם מחאתנו לא תשפיע על אנשי יק״א ואז תהיה החובה

על הרב צדוק להזהיר את הברון, שכל הכסף, שמסר לטובת הישוב העברי בא״י, ילך לטמיון ואף אחד מן האכרים לא יהנה מזה.

השלישי דבר מכס נורדוי. עלינו להחליט — אמר הנואם — כי על יק״א אין לנו לסמוך יותר. כל מעשיה מכוונים נגד הישוב העברי בא״י. וכמו כן אין לנו לקוות יותר גם לטובתו של הנדיב. אנשי יק״א הוליכוהו שולל, והוא מסר את עניני ההתישבות לידיהם. עלינו לפנות לברון ולהגיד לו: עקור את גפניך, הרוס את יקביך, סתום את הבארות ואל תמסור אנשים בידי רשעי יק״א. השאלה התכופה ביותר, שעלינו לברר כעת היא סדור עניני האכרים העניים, ומעכשיו עלינו לקבל את כל העבודה בא״י על אחריותנו אנו. עלינו לדאוג לכך, שהאכרים בא״י, שהקריבו את חייהם וממונם, יהיו בטוחים בפרוסת לחם. תהי זאת פרוסה דלה, אך בלבד שיאכלוה לא מתוך עבדות והכנעה. אני מקוה — גמר הנואם — כי הרב הכולל יסכים אתנו.

אחרי מכס נורדוי קבל רשות הדבור הרב צדוק הכהן. הוא דבר צרפתית ולא הבינונו את דבריו. לפי שמסרו לנו את תוכן נאומו בקצרה, הגין הנואם על הברון ועל יק״א: שלחו אדם לא״י לסדר את העניינים, דרושה סבלנות.

אחרי גמרו את נאומו עזב הרב צדוק הכהן את האולם. אחריו יצאו גם מכס נורדוי והרב לובצקי. החלו לאסוף נדבות לטובת פועלי א״י. נאספו 138 פרנק ובזה «סודרו» גם ענייניהם של הפועלים.

דבר עוד הא׳ שרנשטיין. הוא התמרמר על הקהל: התאספנו לכאן—קרא הנואם—לשם מחאה נגד יק״א, והרב צדוק בטל את חפצנו. למה נתנו לו ללכת טרם ענינו לו על דבריו. הנה יושבים בתוכנו באי־כח האכרים בא״י, שאלו אותם, יספרו לפניכם על מעשי יק״א.

לדרישת הקהל שנספר להם על יחסה של יק״א ענינו קצרות:

בכדי לעורר את לב הצבור העברי לפעול לטובת א״י מספיקים דברי מכס נורדוי, ואולם אנו, כל זמן שלא גמרנו את עסקינו עם יק״א ואנו תלויים לעזרתם, ועד שאתם תעברו מדברים לפעולה אסור לנו להוציא שם רע על יק״א. מי יודע, אם עד שאתם תבואו לעזרתנו, לא יהיה סופנו כסופם של הפועלים בארץ, אם לא נתפוס לארבע רוחות העולם ולא תמצא עוד יד העוזר את הדורש עזרה. עלינו להסתפק לעת עתה בנאומיהם הטובים של חובבי ציון, להודות להם על רצונם הטוב ולהתפלל לאלהים, שיצרף לרצונם הטוב גם את הפעולה הממשית.

דבר עוד הא׳ שפניר. לא בצדקה ולא בנדבות — אמר הנואם — נעזור להאכרים בא״י. הם בעצמם נמנעים מזה. רצונם להתפרנס מיגיע כפיהם. הדרך היחידה לפתרון השאלה היא ליצור שוק לתוצרתם.

יום א׳ כ״ח בשבט.

שלחנו מכתב תודה למכס נורדוי על נאומו הטוב באספת «דורשי ציון» ובקשנוהו להמשיך את פעולתו גם להבא.

יום ב׳ כ״ט בשבט.

הלכנו אל הרב לובצקי להודות לו על נאומו באספת «דורשי ציון». הוא מסר לנו, כי בחזירתו מהאספה דבר עם הרב צדוק ובקשו להשפיע על מאירסון, שיקבל אותנו. הוא יעץ לנו להתראות עם הרב צדוק.

אל הרב צדוק לא הלכנו, פנינו אליו במכתב שני והזכרנוהו גם על מכתבנו הראשון, שטרם נענינו עליו.

כתבנו היום לשליחי ראשון־לציון, מסרנו להם על מהלך הענינים כאן ועל כשלונם של שליחי זכרון־יעקב. עליהם להוציא מזה שדרכם לכאן היא ללא הועיל. הודענו להם גם על דעתם של מכס נורדוי ומרמורק בדבר נחיצות ארגון משותף של כל המושבות. בקשנום להודיע לנו על ישיבת חובבי ציון, העומדת להתקיים באודיסה ב־26 לח. ז. את הכתובת לתשובה רשמנו לוינה.

יום ג׳ ל׳ בשבט.

נודע לנו שמאירסון שב מלונדון. מחר נלך למשרד לקבל תשובה על מכתבנו האחרון.

יום ד׳ א׳ באדר.

קבלנו מכתב מאת ה׳ צדוק. הוא מודיע לנו, כי ביום השבת הבאה תתקיים ישיבת יק״א. הוא ישתתף בה ויעורר את שאלתנו. החלטנו לשם זה לדחות את לכתנו למאירסון עד אחרי הישיבה.

יום ה׳ ב׳ באדר.

חברינו בפ״ת הודיעו לנו טלגרפית: הועד המרכזי לא נוסד, שובו הביתה! ענינו להם, כי לולא ישיבת יק״א, שאנו מחכים לתוצאותיה, היינו שבים הביתה עוד השבוע, ועכשיו עלינו לחכות עוד כמה ימים. את דרכנו נעשה דרך וינה ושם נבוא במו״מ עם הציונים.

כתבנו היום לחובבי ציון ברוסיה והצענו לפניהם את דרישותינו. תהיה שאלתנו ברורה להם בישיבתם הקרובה.

יום ו׳ ג׳ באדר.

כתבנו לה׳ צדוק הכהן וחזרנו שוב על כל דרישותינו הקודמות, למען ידע לעמוד עליהן בישיבת יק״א שתתקיים מחר.

יום ב׳ ו׳ באדר.

הלכנו למשרדו של מאירסון לקבל תשובה על מכתבנו מיום העשירי לח. ז. ענו לנו בשמו, כי את התשובה נקבל בכתב במעוננו. בקשנו להזדרז בתשובה עד מחר, למען לא נצטרך להתעכב עוד בפריז.

יום ג׳ ז׳ באדר.

אחרי זמן רב של צפיה זכינו היום לתשובתו של מאירסון. הוא מודיע לנו, כי כל דרישותינו ידועות לו. מכתב לפריינטה מיותר. שאלת פתח־תקוה מעסיקה אותו והיא קרובה ללבו. מאירסון מיעץ אותנו להתיחס באמון לפריינטה ולא להפליג בדרישותינו.

את תוכן המכתב שלחנו לחברינו בפ״ת והודענו להם, כי עוד הלילה נצא את פריז בדרך לוינה.

יום ו׳ י׳ באדר.

הערב הגענו לוינה.

מוש״ק י״ב באדר.

הלכנו להתיעץ עם הא׳ ויס, שכננו במושבה, חבר הקול. בנק ואדם בעל השפעה, כיצד לפנות כאן אל הציונים שיריבו את ריבנו מאת יק״א, ואם יש לנו תקוה להשיג מלוה, במקרה שיק״א תסתלק מהקול. בנק.

בביתו של ויס מצאנו זקן אחד בעל צורה נאה, שמשך אליו את לבנו. ויס הציגנו לפניו ואולם את שמו של הזקן לא גלה לנו. עוד בראשית שיחתנו עם הזקן ועל פי התעניותו בנו, הכרנו שיש לנו ענין עם אחד מחובבי ציון הותיקים ורצינו לדעת את שמו.

– בהיותי בלוית הקיסר הגרמני בא״י – פנה אלינו הזקן – נתתי את לבי לחקור את מצבן של מושבות הגרמנים והיהודים, מדוע מצאתי בראשונות התקדמות מרובה ואצל היהודים עזובה גמורה?

היינו מוכרחים לחזור מחדש ולספר על חוסר התנאים הטובים ועל שעבודנו לאדונים זרים, דברים שעלינו לחזור יום יום לא מתוך עונג רב, עד שהלז הסכים שאין האשמה בנו.

לפני לכתו הבטיח הזקן לדבר עלינו עם ד״ר הרצל והזמין אותנו לבוא אל ביתו ביום השלישי הבא.

בלכתו נודע לנו מפי ויס, כי הזקן הזה הוא הפרופיסור היכלר הידוע, נוצרי ומורו של הקיסר הגרמני. אוהב ישראל הוא וחובב ציון. הוא מתענין הרבה בשאלת היהודים בכלל ובציונות בפרט. כשבקרו בוינה חברי המשלחת של פועלי א״י, התענין בהם הפרופיסור ועזר להם בסדור ענייניהם.

ואשר למטרת בואנו הבטיח לנו ויס לקבוע פגישה עם ד״ר הרצל וביחד נברר את השאלה.

בנוגע להשגת מלוה אצל הקול. בנק עלינו להגיש תכנית מדויקת כמה עלינו להשקיע בשנה הראשונה בהכשרת הפרדסים ולהראות על מקורות ההכנסה, שמהם נוכל לשלם את תשלומי החוב, ומה יהיה הערבון למלוה.

את הבקור השני קבע לנו ויס למחר.

יום א׳ י״ב באדר.

עוד ביום הששי, כשבאנו לוינה מצאנו מכתב מצירי ראשון־לציון באודיסה. הם הודיעו לנו, כי כל פעולתם באודיסה היתה לעורר את הציונים שישלחו משלחת לפריז לדון יחד עם בא כח המושבות עם יק״א. הדבר עומד להתברר ביום החמישי הבא, אם השאלה תפתר לחיוב–יודיעו לנו על זה טלגרפית על שם בא כח המושבות בפריז וגם מאתנו ידרשו לשוב פריזה. כתבנו להם, כי אנחנו שוללים בהחלט את ההצעה הזאת, העלולה לגרום רק לבזבוז כספים לבטלה ולא תביא שום תועלת. במקום זה הצענו להם לבוא הנה להתחיל כאן בפעולה משותפת אצל הציונים.

נחכה להם עד יום הראשון לשבוע הבא.

קבלנו מכתב מחברינו בפ״ת. הם מנחמים אותנו על כשלוננו בפריז. הודענו להם על ניצוצות התקוה שמתגלים לנו כאן.

בקרנו את ויס ואמרנו לו, כי תכנית מדויקת לא נוכל לערוך כאן, אפשר לסדר רק חשבון בערך. בקשנו אותו, בתור סוחר, להצטרף אלינו בעריכת החשבון. הוא הזמין אותנו לבוא אליו מחר לסדר את החשבון ולקבוע את פגישתנו עם ד״ר הרצל.

יום ב׳ י״ג באדר.

אחד מחברינו בקר את ויס. הוא היה טרוד ולא יכול לעזור לנו בסדור החשבון כהבטחתו אתמול. נודע לנו כי הערב תתקיים אספה ציונית לשם סדור עבודה לפועלי

א״י, ישתתפו שם גם שני חברים מחברת המניות של הקול. בנק. החלטנו לבוא לאספה ולבוא בדברים עם חברי חברת המניות.

עפ״י הזמנת נשיא האספה הרצנו לפני זו על מצב ענייננו ועל דרישותינו, שאנו דורשים. חברי חברת המניות שוחחו אתנו והציעו לנו לבוא לישיבת החברה, שתתקיים בליל החמישי, ויענו לנו שם תשובה ברורה.

אמרו לנו גם להפגש מחר בביתו של ויס עם ד״ר שומר ולמסור לו את תכנית המלוה. בישיבה הבאה ירצה על השאלה הזאת.

החלטנו לעמוד על שאלותינו העקריות: שהציונים ידרשו מיק״א לסדר אותנו על הקרקע שיש לנו בפ״ת ולבנות יקב. במקרה שיק״א תסתלק מזה, תנתן לנו הלואה מהקול. בנק בסכום של 300000 פרנק, בתשלומים לשלשים שנה, 15 אלף פרנק לשנה, וברבית של 3%. הסכמנו למשכן על זה את כל כרמינו, אלא לשם זה נחוץ להעביר את הכרמים משמו של הברון על שם הקול. בנק.

יום ג׳ י״ג באדר.

בקרנו היום את הפרופיסור היכלר. נגלה לפנינו אחד המעטים שבחסידי אומות העולם. אהבתו ליהדות וליהודים הפליאה אותנו. בשיחתנו הביע את אמונתו השלמה בעתידה של האומה העברית. בטוח הוא, הזקן, כי להיהודים תושב ממלכתם האבודה וכי יזכו לחיות בארצם ככל העמים החפשים העומדים ברשות עצמם.

למרות גדולתו: רבו של הקיסר מגרמניה, שולט בארבע־עשרה שפות, התהלך אתנו בצניעות ובפשטות גמורה. הוליך אותנו בכל חדרי ביתו, והראה לנו את חפציו העתיקים והתמונות השונות יקרי הערך. לבסוף נגן לכבודנו על העוגב שנים משירי ציון, ביניהם שיר «התקוה».

על אודות ענייננו הבטיח לדבר אתנו מחר בביתו של ויס. נראה שכל כונת הזמינו אותנו אליו לא היתה אלא לשם שיחת ידידים והתקרבות בלבד.

שעה ארוכה אחרי שעזבנו את ביתו היינו תחת השפעת הרושם החזק, שעשה עלינו הזקן החביב הזה.

נפגשנו היום עם ד״ר שומר בביתו של ויס, ומסרנו לו את תכנית המלוה. לדעתו לא יסכים הקול. בנק לתנאינו. אם יסכים למלוה הרי לא יהיה זה אלא ברבית של 5½ וסכום המלוה לא יעלה על 200000 פרנק, לתשלומים של שלשים אלף בשנה. עלינו לסדר עכשיו תכנית חדשה בהתאם להנאים הדרושים ולהראות על מקורות ההכנסה שיספיקו לכסוי התשלומים.

יום ד׳ ט״ו באדר.

נפגשנו היום עם הפרופיסור היכלר בביתו של ויס. הוא הציע לנו לנסוע אתו למקום אחד מחוץ לעיר להראות לנו את עגלתו של משה מונטיפיורי, שבה עבר הנדיב הגדול את א״י. את העגלה רכש הפרופיסור לעצמו והוא מיחס לה קדושה מיוחדת. בדרך בשר אותנו, כי את כל חפציו העתיקים, התמונות יקרות הערך והספריה שלו בת שנים עשר אלף ספר, שרובם עוסקים בחקירת המקרא, כתובים בשפות שונות ומהם חוברו מלפני ארבע מאות שנים,—את כל אלה הוא אומר לתת במתנה למושבת פתח־תקוה. בחייו יהיה הרכוש התרבותי הזה שייך לו ולאחר מותו יקרא על שמו של משה מונטיפיורי. לא האמנו למשמע אזנינו עד שהא׳ ויס

ספר לנו, כי כל דבריו אלה של הזקן רשומים כבר בצואתו. לפי דברי ויס עתיד אוצרו של הפרוסיסור להביא תועלת מרובה למושבתנו, הוא ימשוך לבות תירים רבים לבקר את פ"ת.

הראינו לויס את תכניתנו החדשה של המלוה בתשלומים של שלשים אלף פרנק, ואת מקורות ההכנסה שישמשו ערובה (בקושי אבל בבטחה) לכסוי החוב. ואולם את סכום המלוה דרשנו לא פחות ממאתים ועשרים אלף פרנק. הוא אשר את התכנית ויעץ לנו לבוא בדברים עם ד"ר כהן, אחד מזקני חברת המניות. אצלו נדע גם אם כדאי לנו לבוא הערב לישיבת החברה.

ד"ר כהן בטל את תכניתנו. עפ"י חוקת חברת המניות עד שלא יאסף כל הסכום הקבוע מראש לא יתחילו בשום פעולה, ועד אז עוד יאריך הזמן. ראשית פעולתה של החברה תהיה לעזור לפועלים באי. לא נכון גם מה שמסרו לנו, כי הערב תתקיים ישיבה. נסינו לסתור את נמוקיו של ד"ר כהן, כי בנוגע לקבלת עזרה אין להבדיל בין פועלים ואכרים. להפך, כיון שאנו מציעים לשלם שנה, שנה קרן ורבית, זכות קדימה לנו. וכיון שבנין היקב תכוף בשבילנו, ואם לא נמהר בבנינו עתידים אנו להגיע לידי דלדול גמור, אין לחכות להלואה עד שיאסף כל הסכום הקבוע.

ד"ר כהן ענה לנו, כי אין בידי החברים בוינה לבטל את החוקה הקיימת. לשם זה דרושה הסכמת רוב החברים, וכיון שרובם נמצאים ברוסיה, עלינו לפנות גם אליהם. מוטב לקבוע גם כאן ישיבה מיוחדת לשם ברור הענין. הוא יעץ לנו להפגש עם ד"ר קוקש בדבר קריאת הישיבה. מפני אחור השעה לא הלכנו לד"ר קוקש ומסרנו את הדברים להא' ויס. האחרון הבטיח ללכת אתנו מחר לד"ר קוקש וממנו נלך לד"ר הרצל.

יום ה' ט"ז באדר.

פעמים טלפן היום ה' ויס בנוכחותנו לד"ר קוקש אלא שהאחרון לא נמצא בביתו. הוא מסר לנו מכתב לד"ר קוקש שנסור אל ביתו בלעדיו בשעה אחרת.

אחרי הצהרים מצאנו את ד"ר קוקש בביתו. הוא אמר לנו לשוב הביתה ולערוך תכנית מדויקת. אם שוים של כרמינו, אחרי נכוי כל החובות שאנו חייבים ליק"א או לברון, יעלה כפלים מסכום המלוה שאנו דורשים—תתאפשר המלוה. ואולם—הוסיף ד"ר קוקש—אפשר הדבר שהקול. בנק לא יסכים להשקיע סכום אחד גדול במושבה אחת. מוטב שנפנה בבקשת מלוה גם לחובבי ציון באודיסה. אם יחסרו לנו רק שמונים או מאה אלף פרנק, סכום כזה בודאי שנשיג כאן.

אין צורך לקבוע לשם זה ישיבה מיוחדת. בישיבה הקרובה יעורר בעצמו את השאלה, ובודאי שההחלטה תהיה כדבריו עתה.

הוא יעץ לנו להפגש גם עם ד"ר הרצל.

יום ו' י"ז באדר.

בקרנו את ד"ר הרצל בבית המערכת «די וועלט». חכינו זמן מה לבואו. בין כה נכנס אתנו בשיחה עורך העתון. הוא בקיא בתולדות ההתישבות באי. דעתו, כי עלינו לנתק את הקשרים עם יק"א. החברה הזאת מתנגדת לכל פעולה באי ולא יפיקו ממנה שום תועלת.

באו גם הא' ויס והפרופיסיר היכלר. ויס הביא אתו בכתב את תכנית המלוה שלנו וחתמנו עליה.

בא ד"ר הרצל. ויס הציגנו לפניו ומסר לו בעל פה את מטרת בואנו אליו. מסרנו

לו את החוזר הראשון של יק״א ואת מכתביו של כ׳אירסון שקבלנו ממנו בפריז ושבהם הוא מכחיש את הבטחותיה של יק״א שבחוזר הראשון שלה.

«לדרוש מאת יק״א — אמר לנו ד״ר הרצל — כי תקיים את דבריה לא נוכל, אולם להגן עליכם, זאת נעשה בודאי. הניירות שמסרתם לנו הם תעודות חשובות, נעתיק אותם ונפרסמם בקונגרס הציוני, העומד להתכנס בלונדון בקיץ הבא. הקונגרס ימחה נגד התנהגותה של יק״א וזה אולי יכריח אותה לשנות את עמדתה».

לפי בקשתו של ד״ר הרצל מסרנו לו את «קצור דברי הימים של כ״ח». את כל התעודות שלנו הבטיח להשיב לנו מחר ע״י ויס, אחרי שיעתיקם.

«סעו בשלום הביתה — אמר לנו ד״ר הרצל בהפרדו מאתנו — נדאג לכם בכל האפשרות ונודיע לכם בכתב על מהלך העניינים».

יום ג׳ י״ח באדר.

הא׳ ויס קבל מכתב ממשה גיסין בפתח־תקוה. במכתבו מוסר גיסין על חמש הדרישות, בהן פנה ועד מושבת ראשון־לציון לפריינטה ותשובתו עליהן:

דרישה א׳: לא לנשל שום אכר מאדמתו.

תשובה: האכרים שאין להם די קרקע אין להם כל תקוה, שיק״א תעזור להם בסדורם בא״י. הם רק יקבלו הוצאות הדרך לעזוב את הארץ.

דרישה ב׳: על יק״א לקבל את כל הענבים.

תשובה: יק״א תקבל רק את ענבי ראשון־לציון וכ״ח אכרי פתח־תקוה ושל אלה שהתחייבה להם בכתב על זה.

דרישה ג׳: למסור את עסק היין לידי הכורמים.

תשובה: יק״א אינה מוצאת את הכורמים מוכשרים לכך.

דרישה ד׳: להשאיר לעת עתה את מחיר הענבים הקבוע.

תשובה: המחיר יופחת בודאי. בכמה לא קבוע עדיין.

דרישה ה׳: להזמין ועדה מיוחדת מפריז שתעמוד ביחד עם האכרים על המגרעות של ההנהלה הקודמת, כדי לתקן את המצב.

תשובה: לא יזמינו ועדה מיוחדת מפריז. ואם גם פריינטה יקבע ועדה מבין הגננים שלו, אינו מקבל עליו להשמע לה.

מכל אלה התשובות—כותב הא׳ גיסין—ברור, כי מטרתה של יק״א לשעבד אותנו לעולם. ואולם האכרים לא יסכימו לכך, ניצר קשר חזק בין המושבות ונפנה לצבור הרחב. שלשה צירים נמצאים כבר באודיסה, עוד ששה יצאו בקרוב. המקום הראשון שנפנה לעזרה הוא וינה.

בהתאם למכתב הזה טלגרפנו לצירים באודיסה ובקשנו להודיע לנו אם החליטו לבוא לוינה, ומתי.

מסרו לנו כי באיזה עתון אנגלי, המתנגד לציונות, פרסם אפרים כהן מאמר, שבו הוא מגין על יק״א ומטיל את האשמה עלינו. לפי דבריו, דואגת לנו יק״א למדי. האכרים בגליל מסודרים כבר, רק אנו אין לנו סבלנות.

גם העתון «די וועלט» פרסם ידיעה על דאגתם של חובבי ציון למושבות בא״י, וכי בקול. בנק נמצא כבר מליון פרנק. בקרוב יתוספו עד מאתים אלף פרנק לטובת המושבות בארץ־ישראל.

יום א׳ י״ט באדר.

העתקנו את כל המכתבים ששלחנו למאירסון, לפריינטה ולרבנים בפריז ומסרנו לה׳ ויס.

יום ב׳ כ׳ באדר.

הטלגרמה ששלחנו לאודיסה נתקבלה בחזרה. הצירים לא נמצאו עפ״י הכתובת.

הערב נעזוב את וינה.

מן ההבטחות של חו״צ והקול. בנק לא יצא כלום. ובסוף, אחרי מו״מ של שנה, באו לידי הסכם עם הברון ועם יק״א, שעל פיו חלקה האחרונה את אדמת החמרא בין כ״ח האכרים, בתשלומים לזמן ארוך וגם נתנה להם סכומי כסף לצרכי משק. נוסף על זה מחקו גם הרבה מהחובות, שגרמה להם הפקידות, ובזה נסתיים הסכסוך.

פרק לז.

מגפת הכולירה

הודעתו הראשונה של ד״ר שטין על מקרי הכולירה בסביבות פתח־תקוה.— הנהגת ההסגר בפתח־תקוה.—שקידתם הרבה על תושבי פתח־תקוה לבל תחדר המחלה אל המושבה.—מסירותו של הרופא שטין.

בשנת תרס״ג, באחד מאחרוני ימי הקיץ, נקרא רופא המושבות ד״ר שטיין לבקר חולה באחד הכפרים הערבים, שבסביבות פתח־תקוה. כששב הרופא מבקורו באותו כפר, מיד נכנס אל חדר האמבטיה שבביתו ודרש לשים לפניו חליפת לבנים ובגדים. במקרה כזה ידע ידעו כבר בני ביתו כי טפל הרופא באחת מהמחלות המדבקות. לאחר שכלה הרופא את החטוי הנהוג, מהר להזמין לו עגלה ויצא ליפו, וכעבור שעות מספר, בשובו מהעיר, הודיע לועד המושבה: «פשטה בארץ מחלת הכולירה. אנכי הוזמנתי לכפר ערבי אחד לבקר חולה אך בבואי, מצאתי בכפר, באותה חצר, לא חולה אחד, כי אם ארבעה. עוד אני מטפל באלה והנה הובהלתי לחצר שניה, שמצאתיה, לתמהוני, מלאה נגועי כולירה. בשובי לפתח־תקוה, מהרתי משם ליפו לברר אצל רופא הממשלה:

א) אם ידוע לו על דבר התפשטות הכולירה באותו כפר ובשאר הכפרים הסמוכים;

ב) אם ידוע לרופאים על מקרי כולירה בעיר.

עבודת ההגנה של אנשי פתח־תקוה מפני הכולירה.

והנה—התשובות שקבלתי מפי אותו רופא מעציבות מאד... יש לחשוש כי הוכנסה מחלה זו אל ארצנו ממצרים. אין לנו, איפוא, כל דרך אחרת להגנה על חיי המושבה אלא–ההסגר. את כל שאר פרטי הזהירות אפרסם על ידי הרצאות פומביות ומכתבים חוזרים».

כל האנשים, שבאו אותו יום מיפו, נזדקקו לחטוי וממחרת הונהג במושבה פתח־תקוה הסגר לכל פרטיו ודקדוקיו החמורים ביותר. אין יוצא ואין בא. כשארכו הימים והמכולת בחנויות אזלה וגם שאר הצרכים, שהיו מובאים ממקומות אחרים, ספו תמו והיה הכרח להכניס כל אלה מיפו ומהכפרים הסמוכים, התקינו תחנות משמר, ששם היו מובאים כל צרכי האוכל והשמוש אל חדרים מיוחדים לכך ורק לאחר חטוי מעולה הוכנסו אל המושבה.

יותר משלשה חדשים שררה המחלה בארץ ובסביבות פתח־תקוה. היו כפרים שהמחלה בערה בה חצרות שלמות מיושביהן, וביפו עשתה המחלה שמות גם ברחוב היהודים.

ראויים לשבח על ערותם ושקידתם הרבה הם אנשי פתח־תקוה, שעמדו על המשמר יום ולילה לבל תחדור אליה אף נפש אחת מן החוץ, ועל דרך המלך, שבה עוברים ושבים תושבי הכפרים הערבים, בהובילם את גרעיני תבואתם לטחנת המים שעל נהר הירקון, והם נאלצים לעבור את המושבה, העמידו תושביה משמרות וקבעו לעוברים ולשבים

הערבים דרך אחרת מסביב למושבה. גם שרי הממשלה, בהופיעם לרגלי תפקידם באחד משערי פתח־תקוה, נאלצו, בתוקף פקודתם של המשמרות, לשוב על עקבם ואל פתח־תקוה פנימה לא חדרו. כמו כן הָעמד משמר חזק על בארות המים, מחשש פן יושלך לתוכן איזה דבר טמא – מעשה שהיה נעשה מתוך רגש נקם בין תושבי הכפרים הערביים.

מטעם הרופא ד"ר שטיין, הוכרז אסור על שתית מים בלתי־מבושלים. ומפני החשש פן מסבת יוקר הפחם, שבא מפני מצב ההסגר, יעברו בודאי העניים על האסור הזה, העמדו משום זה ברחובות המושבה על מדורות עצים דודים גדולים עם מים והיו מחלקים מים מבושלים חנם לכל דורש. כמו כן סִדרה ועדת בריאות, שבראשה עמד ה' יהודה ראב ושתפקידה היה להחיש עזרה בכל מקרה של התפרצות המחלה במושבה.

כשהוסר ההסגר מפתח־תקוה ואנשים באו מיפו ומירושלים לבקר את המושבה, השתוממו לעובדה המשמחת, כי לא נפקד מתושביה אף אחד.

תצוין נא בזה התמסרותו הבלתי־שכיחה של הרופא שטיין ז"ל, שבתפישתו גם את הצד הפסיכולוגי שבהתקפת המחלה הזו עצר הרבה בעד התפשטותה. כך במקרה של התקפת הכולירה במושבה היה מתאמץ הרופא להוכיח לנתקף, כי לא כולירה היא זו, אלא סתם מין קלקול הקיבה, מה שהיה מפיג את פחדו של החולה, ושומר עליו מרפיון פנימי. וכשהיה נשאל אחרי צאתו מבקורו בבית החולה החוצה: «מה קרה לפלוני», היה הרופא משיבו כלאחר יד: סתם, הצטננות קלה, לא כלום.

כך נלחם רופא פקח זה גם עם המחלה וגם עם הפחד מפניה, ששניהם יחד הפילו חללים בכל הסביבה.

פרק לח.

מלחמת הצעירים והזקנים בפתח־תקוה

הסבה להתפרצות המלחמה בין צעירי וזקני המושבה. – ד״ר כהן ברנשטין ועבודתו בתור רופא ועסקן המושבה. – יחסיהם השונים של הצעירים והזקנים אליו. – עבודתם התרבותית של אגודת צעירי פתח־תקוה. – התנגשות בין הצעירים והזקנים בשל הצגת חזיון על הבמה. – תוכן הפרקלמציה שפרסם הועד הזמני של הצעירים. – סרובו של הועד הקודם לחדש את החוזה עם ד״ר כ״ב וטעמו ונמוקו של הועד. – התנגשות על פתחה של הקליניקה. – משפט הבוררות ופסק דינה.

רבות ושונות וגם טבעיות למדי היו הסבות, שעוררו את החכוכים הראשונים בין הצעירים והזקנים, שהנהלת עניני המושבה היתה בידי אלה האחרונים ושלא הצטינה, כמו ששכיח הדבר בכל מקום ובכל זמן, באותה מדת הסבלנות וההבנה לרוח הדור הצעיר. שהתחיל כבר להבין ולהרגיש אחרת. נתחיל מזה, שהציר, שעליו הסתובבו שני הצדדים, היה הד״ר כהן־ברנשטין, הרופא המומחה והעסקן הציוני המפורסם בשעתו, שהיה אז רופא המושבה ושבהרצאותיו המדעיות־פופולריות החשובות, שהיה מקריא שבוע שבוע, רכש לו את אהבתם והוקרתם של צעירי המושבה מצד אחד ואת קנאתם הדתית של זקניה מצד שני.

«הרעה» יצאה מהמושבה גופה».

אותו זמן לקחו הצעירים לרשותם את הספריה שנתקימה במושבה וד״ר כ״ב נדב בשבילה כמות הגונה משל ספריו. כמו כן יסדה אגודת הצעירים תזמורת, לשכת־מודיעין, נגשו גם לסדר סטטיסטיקה כללית של המושבה, לארגן את האכרים בשביל עבודה אקונומית מאוחדת הספריה התפתחה יפה, ואם כי ועד המושבה השתדל להוציא כלי־זין זה מידי האגודה וגם הצליח להשיג את הסכמתה שתמסר לו באופן רשמי את הספריה, – אך ההנהגה הפנימית נשארה בכל זאת בידי האגודה. נפתח גם אולם יפה לקריאה, במקום שבשביל צעיר המושבה, הטרוד בעבודת יום יום והתלוש מכל אוירה תרבותית, נעשתה קריאת הספר לדבר קבוע ולצורך חיוני. מובן שכל עבודתה זו של האגודה רק הרגיזה את רוח הזקנים ואת התרגזותם זו היו מביעים, אם כי באופן פסיבי, עם כל הזדמנות. ברם לידי מלחמה גלויה לא באו כל זמן שהאגודה לא התחילה לסדר הצגות על הבמה. על «חלול קודש» שכזה לא יכול עוד הועד לעבור בשתיקה. הראשונים שנסו להכניס את ה«שרץ» הזה אל המושבה – מציין אחד הכותבים מהתקופה ההיא, – היו הפועלים. אולם בשבילם המציא הועד כלי־זין – את ההשבתה. והנה עברו רק שנתים ונבואת הפועלים: «בניכם ילחמו בכם» – באה ונהיתה. «הרעה» יצאה מהמושבה גופה.

החומה הסינית נהרסה ועל הבמה הופיעו בניהם ובנותיהם של אכרי פתח־תקוה לשחק, לדאבוננו – בז'רגון, לפני הקהל. הועד השתדל למחות כנגד זה, אך הצעירים לא נרתעו אחור, ומאז החלה להתפשט מלחמה גלויה בין הועד של המושבה ובין «אגודת צעירי פתח־תקוה».

הפרוקלמציה הראשונה שהוציא הועד הזמני.

בפרוקלמציה הראשונה שהוציא הועד הזמני מאשים הוא את ועד המושבה: א) הוא נבחר על ידי רוב מלאכותי, ואינו מתחשב עם דעת הקהל. ב) הוצאות המושבה נתרבו ומספר הפקידים ונושאי משרה גדל מאד. ג) בכח הועד החלו להשתמש גם בנוגע לענינים פרטיים. ד) מעניש על דעת עצמו וכו'. ולבסוף קוראים הם הצעירים לכל אלה שהם בעד האמת ונגד הגזרות והתקנות הבלתי צודקות, לכל אלה שדואגים לטובת המושבה וחפצים לשמור על כבודה לפני כל העולם–שיבאו לאספה המיסדת לבחור בועד חדש, שיעמד בראש המושבה.

כשנסתימה שנת החוזה עם הד"ר כ"ב וצריך היה לחדשו לעוד שנה, היתה דעתם של חברי ועד המושבה, ובראשם ה' גולדנהירש, לבלתי בוא עוד עם ד"ר כ"ב במו"מ. נמוקם לסרובם זה היה, שד"ר כ"ב בהרצאותיו השונות, שרבים מנושאיהן היו מסוג זה שאין דעת הזקנים נוחה מהם, משפיע לרעה על הדור הצעיר ומרחיקו מעל מסורת האבות. רופא, – טענו – מחויב להיות מסור כולו רק למקצועו ולעבודתו – עבודת רפוי חולים ולא לטפל בשום ענין צדדי. מובן שאחרת היתה דעתם של צעירי המושבה בענין זה. על הצעירים נמנו גם הרבה מבעלי הפרדסים, שהכירו תודה לד"ר כ"ב על שהמציא, אחרי מסעו לחו"ל, סכומי כסף לח' אפ"ק לשם הלואה לבעלי נטיעות חדשות.

קשה לבאר כיום לאיזה צד היה נוטה רוב הדעות במושבה, כי לכלל אספה והצבעה לא באו, ושני הצדדים גם יחד נמנעו מלסדר משאל עם בענין זה. שנת החוזה של ד"ר כ"ב תמה והוא המשיך, בתוקף החוזה החדש שסדרו עמו הצעירים, ללכת אל הקליניקה ולענות לאלה שבאו להתרפא אצלו. לעומתם הזמין הועד והנוהים אחרי גולדנהירש רופא אחר, בעוד שמקום לקבל את החולים ולענות להם היה אז רק בקליניקה, שעל יד בית הרפואות. והנה באחד הימים נזדמנו שני הצדדים על יד הקליניקה. הללו דרשו שד"ר כ"ב יכנס לענות לחולים והללו דרשו שהרופא שלהם יכנס. ההתנגשות הגיעה למרום קצה, באופן שאלמלא התערבותם של המתונים מצד אלה ואלה, היה מגיע הדבר לידי הרמת יד[1]. ככה עמדו שני הצדדים על עקשנותם משך שעות אחדות, עד שעלה בידי שנים משני הצדדים להשפיע על אלה כי יגישו את טענותיהם לפני בוררים, שנבחרו מתוך אנשים ניטרליים ושבראשם עמד הרב קוק. ימים אחדים שהו הבוררים בפתח־תקוה עד שהוציאו לבסוף פסק־דין, שבין סעיפיו המרובים והסבוכים, שהשתרעו על כמה גליונות ושכל אחד משני הצדדים בחר אותם כרצונו, הוכנס סעיף, שעל פיו מחויב ד"ר כ"ב לעזוב את פתח־תקוה.

בבחירות הועד, שנתקיימו אחרי מחלוקת זו, קבלו הצעירים סוף סוף את ספוקם. נשתכחה השנאה והושרה השלום וחיי המושבה נכנסו אל מסלולם החדש.

---

[1] מן הראוי לציין כאן שבמחלוקת זו השתתפו השתתפות פעילית גם נשי המושבה.

פרק לט.

פתח־תקוה לפני פרוץ המלחמה העולמית

התחדשות העליה מרוסיה לארץ־ישראל. – מצב הכרמים במושבה. – פרדסני פתח־תקוה שולחים את פרים לחוץ־לארץ על ידי סינדיקטים שלהם. – המצב התרבותי במושבה. – מראה החיצוני של המושבה. – הפרופסור יוסף קלוזנר על פתח־תקוה שבתקופה ההיא.

בשתי השנים האחרונות שלפני התפרצות המלחמה העולמית הוטב במדה ידועה מצבה של המושבה לעומת אותו המצב, שבו נמצאה קודם לכן. אחרי התגברות האנטישמיות ברוסיה, בימי משפט ביליס, התחדשה העליה ממדינה זו לארץ־ישראל ושבוע שבוע היו הספינות הרוסיות מביאות אל חופי הארץ מאות עולים יהודים, ובהם גם יהודים אמידים ונקודת־המשיכה בארץ היתה אז פתח־תקוה, במקום רבו אז הקופצים על מגרשים ופרדסים.

ביחוד הוטב אז מצב הכרמים ובעיקר כרמי השקדים, כי לא חסרו אז שוקים לתוצרתם. כמו כן גדלה אז הדרישה לחטה, ורבים מהאכרים עסקו אז אפילו בפלחה פשוטה.

בימים ההם ופרדסני פתח־תקוה לא היו מוכרים עדיין את פרים לסוחרים הערביים, אלא שהיו שולחים אותו חוצה־לארץ על ידי הסינדיקטים: «הפרדס», «אוניון», «מרכז», «דן», שנוסדו בפתח־תקוה, וכל תיבה ארוזה תפוחי־זהב היתה חתומה בגושפנקא של אותה האגודה. כמו כן היתה נכרת אז עליה ידועה במושבה גם במובן התרבותי: הספריה המקומית נתרחבה ונתעשרה בהמון ספרים וגם מוסדות תרבותיים אחרים נוסדו במושבה. כמו כן רבו במושבה פועלים עברים ביחס פרופורציונלי לפועלים הערבים.

כעשרה דליז׳נסים (רכבת ואוטומובילים עדיין לא היו אז במושבה) היו יוצאים יום יום עם מאה נוסעים מפתח־תקוה ליפו וחזרה והמושבה רבת העבודה והתנועה נשאה אז על שפתי כל.

אמנם מראה החיצוני של המושבה לא היה בו כדי לעשות על מבקריה רושם של מושבה חקלאית, וביחוד של מושבה כמו שרונה הגרמנית, למשל, שרבים מהמבקרים מקרב בני עמנו חלמו לראות בדמותה את פתח־תקוה. ואולם מי שהיה בא אל המושבה הזו לא בתביעות קיצוניות והיה דן על מראה עיניו מתוך יחס אוביקטיבי פחות או יותר, לא היה קשה בשבילו כבר אז לגלות את הצד החיובי־ממשי שבמושבה זו.

תמונה כללית מפתח־תקוה של אז, על צדדיה השליליים והחיוביים כאחד, מתאר לפנינו פרופיסור ד״ר י. קלויזנר בספרו «עולם מתהוה», שנדפס בשעתו פרקים פרקים ב«השלח», אחרי בקורו באותה תקופה בארץ־ישראל:

«דרכנו על אדמת היהודים. ומה גדול היה צערי על שהעובדים הראשונים, שראיתי על אדמה זו, היו לא מישראל... רק לאחר ימים אחדים ראיתי יהודים לא־צעירים עובדים בצד הערביים בשקידה ובחריצות. כפי שהוגד לי, היו אלה היהודים אדוני האדמה, אכרים מפתח־תקוה, שעבדו ביחד עם פועליהם הערביים.

«כשהגענו לקצה המושבה, ירדתי מעל העגלה ושאלתי לאחוזתו של אחד מקרובי, שידעתי, שהוא פרדסן בפתח־תקוה, אבל יש לו גם שדה וגנה של ירקות. צעיר אחד הוליכני בחביבותו אל שדהו של זה. מצאתיו עומד פשוט מעילו וקוצר שדהו בשקידה עצומה, כשאגלי זיעה יורדים מעל מצחו. שמחתי מאד: זה היה היהודי הראשון שראיתי עובד כאכר ראוי לשם זה. התגאיתי בקרובי זה בלבי. ואולם הוא לא כן דמה. נדמה לו שראיתיו «בשעת קלקלתו» – ונתבייש ונתבלבל מאד... כל כך עדיין רחוק הוא אף היהודי העובד לראות את עבודתו כדבר טבעי, שאין להתגאות בו וכל שכן שאין להתביש בו!...

«הכל היה יקר לי, הכל חביב עלי»...

«הלכתי אל המושבה רגלי. השמש להטה, ואף על פי כן היה האויר זך מאד. הציצים הלבנים של תפוחי־הזהב נתנו ריח ערב. שקט ושלוה מסביב. הכל נחבא מפני החום. הדשאים מרובים וגבוהים, טובלים באור ומנדפים את הרטיבות האחרונה, שספגו על ידי טללי לילה; ואף הם כאילו קפאו על מקומם, באין אף רוח קלה מנשבת בהם. ובתוך שלוה זו שמעתי את דפיקת לבי, שדפק בשמחה שקטה. הכל היה יקר לי, הכל חביב עלי, – כל עשב, כל ציץ, כל גדר של פרדס, כל רגב מאובק של אדמה. אדמת אבות ואדמת בנים כאחת – מה ידמה ומה ישוה לך? – –

«עיפתי וישבתי על העגלה. ברעש נכנסה העגלה אל תוך המושבה – מה זאת? כלום מושבה היא זו? הלא היא עיירה יהודית דלה ומנוולה בליטה או ברייסן! – בתי־עץ נמוכים בלי תואר ובלי הדר. חלונות קטנים ומכוסי אבק. אין זכר לא לאילן ולא לפרח מסביב לבית או בצדי הדרכים. מדרכות אין. והרחוב צר ומלא חלאה, והבתים מפוזרים בתוכו בלי סדר ומשטר, והצפיפות מרובה.

– מה זאת? – שאלתי – כלום זוהי מושבה עברית? זוהי פתח־תקוה?

– «רחוב פינסקר» הוא זה – היתה התשובה – או, כמו שהתקותיים הז'רגוניים קוראים לה בטעות: «הרחוב הפינסקי» (פינסקר גאס). יש בפתח־תקוה רחובות יותר נאים, וגם פרחים ואילנות תמצא בה לרוב, עוד תראה.

«העגלה נטתה הצדה אל רחוב חדש, שלא היתה בה עוד צפיפות כלל ושהיו בו כבר גינות קטנות אחדות לפני הבית וגם שיטות נאות בצד הבתים. אך אף בו לא היו הבתים בנויים בסדר, כבתי «שרונה», למשל. והחול היה מרובה ומסמא־עינים ממש. סרנו אל בית־המלון «ירקון», שנקרא כן, כמובן, על שם הנהר הסובב את פתח־תקוה. מרפסת רחבה ונאה וגן קטן לפני הבית. חדרים מועטים, אבל מרווחים ושטופי אור. בית־מלון מתאים לצרכי מושבה.

«ושושנים היו בגן, שלא ראיתי כמותן ליופי באירופה»...

«הלכנו לסייר את פתח־תקוה. עברנו ברחובות אחדים, שמראה של רחובות־כפר להם. הבתים אינם צפופים כל כך ועל יד הרבה מהם יש אמנם לא גינות אך ה ת ח ל ו ת של גינות. ניכר הדבר, שאך בימים האחרונים התחילו התקותיים להכיר בערכם של האילנות, הפרחים והירקות. שני גנים גדולים יש במושבה. הם שייכים למי שהיו פקידיו של הברון רוטשילד ובהם עצי פרי מכל המינים, – למן אותם הגדלים בצפון עד «זמרת

הארץ» ועד האילנות ה«סוב־טרופייב». ושושנים היו בגן, שלא ראיתי כמותן ליופי באירופה. נחמדים ביחוד היו פרחי הדרמונים, שהיו באותה שעה אדומים כהים כאדמימות העמוקה של הדם הקרוש. ואתרוגים בלתי־בשלים, ירוקי־תכלת וירוקי־כרתי, התנוססו מבעד לעלים הרעננים. גנים גדולים ונחמדים כאלה לא ראיתי בשום מושבה עברית.

«הלכנו לראות את בתי הספר שבמושבה. לצערנו היה «תלמוד התורה» שבה מיסודם של החרדים הפרנקפורטיים, סגור באותו יום, מפני שהיה יום של אסרו־חג. אבל היתה לי הזדמנות לשמוע הרבה דברים על הלמודים בתלמוד־תורה זה, שלא נוסד אלא בתור «סם שכנגד» לבית־הספר ה«חפשי».

תכנית הלמודים של «תלמוד התורה» אינה רעה: מלמדים למודים כלליים בשעור של בית־ספר עממי בגרמניה: חשבון, היסטוריה (כללית ועברית), גיאוגרפיה וידיעות־הטבע. ויתרון אחד גדול יש ל«תלמוד־תורה» זה אף על בית־הספר: יש לו גינה לא גדולה, שהתלמידים מתרגלים בה לעבוד עבודת שדה וגן. על דבר זה יש להכיר תודה למנהל של «תלמוד התורה» וגם מה שאין מלמדים בת״ת צרפתית אינו אלא יתרון: אין בני אכרים נזקקים ללשון זרה. ואולם מה שנוגע ללמודים העבריים, — אין אנו, הרוצים לראות בארץ־ישראל יהודים מחונכים ברוחה של אותה התרבות הישראלית החדשה, שהיא מבוססת על יסודות אנושיים כלליים, יכולים להיות שבעי רצון ביותר. את התורה לומדים שם הילדים כמו שהיא ועם פירוש רש״י כלומר: אף ספור אחד שאינו מתאים ברוחו לרוח הילדים הקטנים (אף אם טוב הוא כשהוא לעצמו) ואף אגדה אחת שעבר זמנה בימינו (אף אם נאה היתה בזמנה) אינם נשמטים. מלמדים את הילדים גם גמרא ותוספות,— מה שלפי הכרתנו הפנימית אינו נצרך למיועדים להיות אכרים פשוטים ולא «לומדים» ו«רבנים» (דבר, שיודה בו גם מי שמכבד את התלמוד בכל לבו, אלא שהוא מבין מה החיים העבריים החדשים במושבות דורשים מאתנו). והעיקר — מפטמים את הילדים (אפילו את היותר קטנים, שיודעים רק לגמגם) בדינים, — מה שמכביד על הילדים וגוזל מהם את ששון החיים בעצם ילדותם. והתלמידים נשארים בת״ת שעות מרובות יותר מדאי (הם משכימים לבוא כדי להתפלל בו שחרית, ומאחרים לצאת לאחר תפילת מנחה או תפילת ערבית); ואף זוהי הכבדה יתרה על הילדים הרכים.

«זהו מה שיכולתי להכיר מתוך דברי התלמידים ואבותיהם, שאי אפשר היה לי שלא להאמין בהם, מפני שהילדים היו «מסיחים לפי תומם» והאבות הם מן המצדדים בזכותו של תה״ת (שהרי מסרו לו את ילדיהם), וכל מה שספרו עליו לא ספרו אלא ל ש ב ח ו.

«בבית־הספר היו למודים גם באסרו־חג, אבל אחרנו לבוא ורק שני שעורים הספקנו עוד לשמוע: שעור בלשון עברית ושעור בידיעות הטבע—בעברית, כמובן. השעורים לא עשו עלי רושם טוב ביותר: רוח חיים חסר בהם; אבל אפשר שסבת הדבר היה — מה שאותו יום היה יום תחילת־הלמודים ועדיין לא נסתדרו כהוגן.

«בבית־ספר «חפשי» זה מצאתי את המורה העברי מלמד לתלמידו מתוך הספר «נר מצוה» להמורה החרד ר׳ א״ז רבינוביץ... נודע לי שאף כאן לומדים התלמידים תורה, אלא שמשמיטים מקומות שאינם לפי רוח הילדים (כמובן מטעמים פדגוגיים ולא מתוך «חפשיות» יתרה); שאף כאן מבארים לתלמידים את התפלות, אלא שאין מכריחים אותם להתפלל בבית־הספר; שאף כאן מבארים לתלמידים את ענין השבת והחגים הישראליים,

אלא שאין מפטמים אותם ב«דינים» יבשים; וכאן גם אין מלמדים אותם גפ"ת, שהוא למוד נאצל וחמור, ועל כן אינו ענין לבני־אכרים ולבית־ספר כפרי. ואף־על־פי־כן כל־כך גדולה האדיקות בפתח־תקוה, עד שמספר התלמידים בתלמוד התורה גדול הרבה מזה של התלמידים בבית־הספר, אלא שבתה"ת אין תלמידות מתקבלות והן לומדות כלן בביה"ס. הבנות הרי אינן חייבות ללמוד «תורה», — ומה בכך אם תהיינה מתחנכות בבית־ספר חפשי? — הכל כנהוג בין החרדים שברוסיה...

«בין הלומדים ישב על גבי הגמרא גם ד"ר לפילוסופיה»...

«היום רד. עברנו במושבה לארכה ולרחבה והפליאני הדבר, שעל כל מדרך כף רגל ראיתי — חנויות. שאלתי למספרן והוגד לי, שבמושבה זו, שיש בה פחות משני אלפים נפש, יש שלשים ושש חנויות!... עוד הפעם עלה על דעתי, למרות רצוני, שפתח־תקוה היא «עיירה ליטאית». ורעיון זה נתחזק בלבי כשנכנסתי אל בית־הכנסת הגדול והיפה, שרחבה מרוצפת לפניו, ומצאתי שם יהודים פשוטים יושבים ולומדים גמרא, ודוקא «נדרים עם הר"ן», — יושבים ומתנועעים על הגמרות הפתוחות ומזמרים «תנו רבנן» בנגון העצוב הידוע, שאין לו שום יחס אל התוכן—הכל כמו בעיירה ליטאית. ולא כמו בעיירה ליטאית של עכשיו, אלא כמו בעיירה ליטאית שלפני עשרים ושלשים שנה, בשעה שיצאו רוב בני פתח־תקוה מרוסיה. קפאו כאן החיים הרוחניים ועמדו על מקום אחד, בעוד שברוסיה נשתנתה בנידון זה, לטובה ולרעה, אף העיירה. רק שנוי אחד מצאתי בבית־הכנסת שבפתח־תקוה: בין הלומדים ישב על גבי הגמרא — אבל בלי שהתנועע — גם דוקטור לפילוסופיה אשכנזי, שהשתדל בכל כחו להדמות ליהודים הפשוטים — ולא יכול. סוף סוף נבדל מהם גם בפרצופו גם בתנועותיו. מין בשאינו מינו.

«יצאתי מבית הכנסת במחשבות נוגות. כמובן, אין אני רואה עוון בלמוד התלמוד. אכרים מבני עם אחר עוסקים במקום זה בשתית יין או שכר. ואולם «שנוי הערכים», שבשבילו בא כל הישוב החדש, היכן הוא כאן? — בערכים הרוחניים לא נתגלה או נתגלה רק מעט. ובערכים כלכליים — הרי פתח־תקוה מעסקת כשלשת אלפים פועלים, ומהם יש בה פועלים עבריים לא יותר ממאתים. כמיליון פרנק לשנה היא מוציאה על העבודה בפרדסים, בכרמים ובשדות. כמה מאות משפחות מישראל היה מיליון זה יכול לפרנס!

«יש כבר "לוקאל־פאטריאוטיזמוס" ידוע בארץ־ישראל».

«נגשתי אל ה«קיוסק», העומד בתוך הגן הצבורי. הוא משמש גם תחנת העגלות, גם לשכת הפוסטה וגם כעין «בורסה». המקום המה מאדם. הרבה באו לקבל מכתבים ועתונים. הרבו לקבל את עתוני המקום — את «האור» ואת «החרות», את «הפועל הצעיר» ואת «האחדות». יש כבר «לוקאל־פטריאוטיזמוס», ידוע בארץ־ישראל: מבכרים את עתוני הארץ על פני עתוני הגולה, אף־על־פי שאלה האחרונים מכובדים יותר, שהרי «אין נביא בעירו». אף־על־פי שהיהודי, המנהל את לשכת הפוסטה, מיטיב לדבר עברית, דברו עמו רוב הבאים אותו הז'ארגון המשונה, ששמעתי ברחוב. רק פועלים אחדים דברו עמו עברית. ובכלל נראה לי, שאם יש מדברים עברית בפתח־תקוה, הרי הם הפועלים העבריים.

«ואף־על־פי־כן נוכחתי למחר, שאפילו בפתח־תקוה בצרה לה הלשון העברית עמדה בטוחה.

קרובי הנזכר למעלה, דר, כמו שכבר ספרתי, במרחק רבע שעה מן המושבה, כי שם בתוך פרדסו גופו יש לו בית. ופתאום הוא מספר לי, שיעתיק את דירתו אל המושבה למרות חפצו. משתומם שאלתיו לסבת הדבר. הרי יצטרך לשלם שכר דירה לחנם, וחוץ מזה

כשביתו קרוב אל הפרדס הלא יותר קל לו לעבוד בפרדסו ולהשגיח עליו. על זה השיבני:

«– אמנם כן הוא. אבל מה אעשה, ובתי בוכה על צוארי ואומרת, שכל זמן שנדור מחוץ למושבה לא תלמוד לדבר עברית, כי אין לה כאן עם מי לדבר. ועברית – הוסיף בתום – היא כאן לשון המדינה, ומי שאינו יודע לדבר בה, הריהו כנטול מן החיים הצבוריים ומן הדור הצעיר.

«אלה דבריו של אדם מסיח לפי תומו, שהוא עצמו מדבר יותר ז׳ארגון מעברית. זה כחה של לשוננו אפילו בפתח־תקוה. אלא שצר לי על «אפילו» זה. הרי פתח־תקוה ראשונה במעלה היא עתה לכל מושבותינו בכמה דברים, והיתה צריכה לשמש מופת להן גם בנידון הדבור העברי.

«זהו מחזה שאך בארץ־ישראל אפשר לראותו»...

«בערב – מספר הלאה פרופיסור קלויזנר – באתי בשעה מוקדמת קצת כדי להתבונן אל הועד ועבודתו. בשעה שנכנסתי עסק הועד בפשר סכסוך שבין ערביים. ומשמח היה לראות, כמה סמכו הגויים הללו על חות דעתו של ראש הועד. זהו מחזה, שאך בארץ־ישראל אפשר לראותו עכשו. לפני כמה שנים היה מתארע גם ברוסיה, שנכרים היו באים לפני ה«רב» היהודי שיפשר ביניהם ובין היהודים. עכשו אף היהודים פסקו לבוא לדין תורה ובוחרים להשפט בערכאותיהם. ואולם בארץ־ישראל לא רק היהודים אינם נדונים זה עם זה בערכאותיהם של הטורקים או של הקונסולים: אף הערביים בסכסוכיהם עם היהודים (ולפעמים – אף בסכסוכיהם זה עם זה) פונים אל ועדי המושבה».

אחרי שבעל הרשמים מספר על דבר סכסוך אחד שפרץ במעמדו בבית הועד בקשר עם נאומו של ראש הועד לכבוד האורחים, שפתחו בעברית והתחיל ממשיכו בז׳רגון, מה שעורר את מחאתם של הצעירים וגם את התערבותו של הפרופסור־האורח, שגם היא לא הועילה, והוא קם מעל השלחן ויצא בצער גדול,–הוא מוסיף:

«הפעם משכו את לבו ביותר השמות של הצעירים והצעירות»...

«ואולם עד מהרה נתפכח צערי. מכל העברים שמעתי מפי הצעירים והצעירות דבור עברי חי ויפה. והפעם משכו את לבי ביותר השמות של הצעירים והצעירות האלה: בכלל אם יש שנוי ערכין גמור בארץ ישראל, הריהו בכל הנוגע לשמות. אמנון, אבשלום, אבינועם, אהוד, עמרם, עמינדב, עמיאסף, עמיהוד, זרובבל, כרמי, עובד, אמציה, בועז, יגאל, יריב, – אלה הם השמות של הצעירים, ששמעתי בארץ ישראל על כל צעד ושעל, חמדה, תחיה, חשובה, ברירה, חרמונה, כרמלה, מאירה, מקסימה, מרנינה, עליזה, בת־עמי, רוחמה, גאולה, צפירה, יחזקאליה, עבריה, ציונה, כנרת – אלה הם השמות של הבנות שנולדו בארץ.

והרבה מן השמות החדשים והמחודשים האלה צלצלו באזני כמנגינה ערבה, בשעה שעמדתי בתוך הקהל ההומה והרועש, בבית הועד שבפתח־תקוה, מאזין ומקשיב לדברי הצעירים והצעירות. ורוחי הרעה לא היתה לי עוד: במקום ששבו לתחיה שמות מלכינו, גבורינו ונביאינו, במקום שנתחדשו שמות עבריים גמורים כאלה, אי אפשר שלא תקום לתחיה ולא תתחדש הלשון העברית כולה, שכאן היא אדמת מטעה ומכאן שלחה שרשיה אל כל קצוי ארץ, עד שחזרו אל מקום חיותה ושבו להשתרש בו כקדם».

תשומת לב מרובה מקדיש הפרופסור קלויזנר, בסיורו את המושבה, למצב הפרדסים והכרמים:

«את כל יום השני לשהיתי בפתח־תקוה, – כותב בעל ה«עולם מתהוה», – הקדשתי

לסיור הפרדסים והכרמים. הרבה שמעתי על פרדסי פתח־תקוה, אבל מה שראיתי עלה על כל מה שציירתי בדמיוני. לא לחנם באים האשכנזים משרונה לפתח־תקוה ללמוד תורה בהלכות פרדסנות מפי היהודים. את מחיר פרדסיה של פתח־תקוה מעריכים בסכום הגון מאד של ששה מ ל י ו ן פרנק. חוץ מתפוחי־זהב ראיתי בפרדסים הללו גם לימונים ואתרוגים הרבה; ואף תפוחים, אגסים ושזיפים, שעד התנחלותם של היהודים בארץ כמעט לא היה זכר להם בארץ־ישראל, יש למצוא כאן. וההכנסה ההגונה של הפרדסים (עד מאתים פרנק לכל דונאם, אחר נכיון כל ההוצאות) גרמה לכך, שבראש כל המקצועות של עבודת־האדמה עומדים בפתח־תקוה הפרדסים. התקותי חולם פרדסים גם ביום וגם בלילה. עתה נוספו על זה גם חלומות בדבר כרמי שקדים. מתוך הדברים, שדברתי עם הרבה אכרים, יכולתי להוכח, שאף אכרי פתח־תקוה מתחילים לסבול מ«מחלה» אחת, שחולים בה כל עובדי־האדמה ה ב ר י א י ם: מחלת ב ו ל מ ו ס ה א ד מ ה. בולמוס ממש אוחז את התקותי כשהוא «מריח» מרחוק כברת אדמה, שאפשר לקנות מידי זרים. כל מחיר וכל קרבן לא ייקר לו כדי להשיג את הקרקע העומד למכירה. והוא מבין גם את ערכה של השבחת־הקרקע. יש פרדסנים, שפרדסיהם היו בשעה שנקנו—דלים וחולנים, ובידיהם של היהודים אדוניהם נשתבחו ונטיבו בזמן קצר עד שעלה מחירם על אחת שבע ויותר. אי אפשר לומר, שהיהודים כבר קשורים באדמתם ובפרדסיהם: אף את הפרדס היותר משובח ימכר היהודי אם יתנו לו מחיר גדול; ואולם הוא ימכרהו על מנת לקנות פרדס אחר ולהשביח אף אותו. עדיין מתגלה בזה, לצערנו, רוח התגרנות, שהקנה היהודי לעצמו בגלות. אבל כלום אפשר הדבר, שעם תלוש יעשה מחובר לקרקע לגמרו במשך שלשים שנה? דיינו, שכבר הגיעו אכרינו לידי הוקרת ערך הקרקע; יבוא יום ותבוא גם האהבה להקרקע.

«לא לחנם באים האשכנזים משרונה לפ״ת ללמוד תורה בהלכות פרדסנות מפי היהודים».

«ומעין זה מתחיל כבר להתרקם בפתח־תקוה. באחד מהפרדסים ראיתי משגיח—יהודי פשוט מביסאראביה, שעסק גם שם בכפר בגננות ובמטעי הטאבאק. הוא בא לארץ־ישראל מפני חבת הארץ, שהדתיות והלאומיות שבה נתמזגו בלבו עד לאין הפריד. רק שמונים פרנק לחודש וצריף אפל־למחצה הוא מקבל בשכר ההשגחה. ואף־על־פי־כן הוא שבע רצון: דירה יש לו בחנם; צער־גידול־בנים אין לו, שהרי ילדיו לומדים ב«תלמוד־תורה» בחנם; וכבר קנה לו חלקה קטנה של ארבעה דונאמים לנטיעה (משמונים הפראנק הוא עוד מקמץ מעט בכל חודש!) ומעט מעט הוא נוטע אותם אתרוגים ותפוחי־זהב, ומעט מעט יקנה לו עוד קרקע, — וסוף־סוף יהיה ל«אכר קטן». אשתו מגדלת עופות, גם מעט ירקות יהיה לו, לעצמו ולמכירה, — ויתפרנס שלא בצער ובארץ־ישראל, לא בין הגויים ולא בפחד תמיד, שמא יאסרו עליו את הישיבה בכפר או את חכירת האדמה.

«בדרך הלוכי פגשתי בצעיר אחד מילידי הארץ, שאביו מת עליו זה לא כבר והשאיר לו נחלה הגונה בפתח־תקוה. עונג ממש היה לי לדבר עמו. מתוך כל דבריו נשקף «בעל הבית» הכפרי. בפשטות אכרית ספר לי שיש לו «משק מעורב»: מעט שקדים וזיתים, גם אלף אילנות של איקאליפטוס, שנותנים ריוח הגון, וגם חמש פרות, סוס ושני חמורים. «עשירות אין, אבל אפשר להתפרנס».

«מעין זה ראיתי גם בבית קרובי: חוץ מהכנסות הפרדס קנה לו שש פרות, ועתה יש לו כבר חמשה ולדות מהן, שכשיגדלו ימכר אחדים מהם. יש לו גם ירקות. בניו יודעים לרכוב על סוס ויודעים גם לעבוד בפרדס. אשתו — אשה פשוטה — התאוננה על

רוב העבודה, אבל הוסיפה בתמימות: – יש איזה «כח המושך» לארץ זו. למרות כל מה שאני סובלת מרוב העבודה, לא הייתי עוזבת את הארץ. היא מושכת אליה. גם הילדים נקשרו בה.

«בקרתי בפרדסו של בעל־אחוזה עשיר אחד בפתח־תקוה, שעובד רק בפועלים עבריים. נתגלעה מאליה השאלה הישנה בדבר פועלים עבריים וערביים. ומתוך תשובותיו יכולתי לבוא לידי מסקנות אלו:

«הטענה שקשה למצוא פועלים עבריים בכל זמן שיש צורך בהם אינה טענה. אילו היו יודעים ברוסיה, שיש עבודה מרובה ליהודים במושבותינו, היה מספר הפועלים הבאים משם מתרבה; עכשיו עוזב את הארץ אף חלק מהפועלים שכבר באו לכאן. המחיר הגבוה, שמקבלים היהודים, אפשר שקשה לשלמו לעובדי האדמה הפשוטים, אבל בפרדסים ובכרמים מכניסים הפועלים העבריים הרבה יותר מן העודף, שמוציאים עליהם בהשתוות אל שכר הפועלים הערביים, שבכלל אינם מקפידים על דיני «שלי» ו«שלך», אינם דואגים להרכוש העברי והם משברים ענפים ומקלקלים אילנות, שהיו יכולים להביא פירות ופירי־פירות,– מה שלא יעשה הפועל העברי לעולם. והרי יצא שכרם בהפסדם. הסבות העיקריות של אי־החפץ לקבל פועלים עבריים הן, ראשית, מה שהאכר הפשוט רואה לעינים: סוף־סוף בפועל הוא משלם ליהודי יותר; מה שהוא ש ו ה יותר – זהו כבר דבר של עיון ושקול דעת, שלא כל אכר מוכשר להם. שנית, מה שהורגל בגלות להשתמש לעבודות גסות בנכרי ולא ביהודי. שלישית, מה שהפועל היהודי הוא, על פי רוב, אדם משכיל ואי אפשר להתיחס אליו כאל משועבד ונכנע, להשתמש בו לצרכים צדדיים שונים, לגעור בו, ואפילו לפנות אליו בלשון יחיד. וכל זה ממעט את דמותו של ב ע ל ה ב י ת. אין בעל הבית מרגיש את עצמו אדון לפועלו. לא לחנם אמר התלמוד: «הקונה עבד עברי, קנה אדון לעצמו»; והוא הדין בפועל. יתר על כן: מכיון שהפועל הוא, על פי רוב, משכיל וידען בעברית יותר מבעל הבית, לא נעים לזה האחרון לראות, איך הפועל המשכיל עובד והוא הולך בטל, או רק משגיח על העבודה...

«ומה יש לעשות נגד זה?»

– ומה יש לעשות נגד זה?–שאלתי בפעם אחרת לאחד מן האכרים האמידים.

– צריך שיבואו מרוסיה עובדים פשוטים בתכלית הפשטות–השיבני–מגושמים ממש, ואז אפשר שיתוקן הדבר.

«אבל לאחר שעה, כשנדברנו על מצב המושבה, דבר אותו האכר דברים, שהם סותרים את דבריו אלה מאליהם, בלי שהשגיח בזה:

«המצב החמרי של המושבה טוב הוא – אמר לי – יש, כמובן, אכרים עניים, אבל הרי כאלה יש בכל כפר שבעולם. אבל יש גם עשירים, והרבה מהם–גם מאלה שהתחילו בלא כלום. רע הוא כאן המצב הרוחני. כל דבר שאין בו ריח של פרנסה, שאין בו מקום לפֵּארות (פרוטות תורכיות), הוא בעיני התקותי ענין של בטלנות, והאדיקות הפראית, אחותה של הקנאות הירושלמית, שמסתיעת בחסידות הפרנקפורטית, אף היא אינה נותנת להתפתח לשום חיים רוחניים, האויר נעשה מחניק במושבה. מחניק ממש.

«ואולם אם יבואו «מגושמים» לפתח־תקוה הרי יעשה המצב הרוחני מחניק יותר ויותר. זוהי ה א נ ט י נ ו מ י ה הארצישראלית הראשונה: לשם תקון החיים הכלכליים וכבוש העבודה צריך שהישוב יהא נעשה ע"י אנשים פשוטים ומגושמים; ואולם לשם «שנוי הערכים»

וחדוש החיים הרוחניים צריכים אנו לאנשים משכילים ואידיאליים. פתח־תקוה הצליחה בחומר דוקא מפני שתושביה אינם «משכילים» ו«אידיאליסטים»; אבל ברוח הרי אינה יכולה לשמש מופת למושבה עברית... היכן המוצא? —

«לפנות ערב בקרתי את ראש־הועד של המושבה. נגעתי בצרכי פתח־תקוה. והוא דבר על צרכים חמריים דוקא. ראשית, צריך להשיג בשביל האכרים הלואות ברבית יותר קטנה מזו שמקבל הבנק. שנית, צריך לסול מסלת־ברזל קטנה מפתח־תקוה ליפו. עכשיו נעשית ההובלה של תפוחי הזהב ושל השקדים ועוד «על דבשת גמלים». בשנה שעברה הוציאה המושבה על זה בלבד (אם זכרוני אינו מטעני) סכום של מאה וששים אלף פרנק. הוסיפה לזה את דמי הנסיעה של הדיליז'אנסים, שעוברים בכל יום ויום בין פתח־תקוה ובין יפו הליכה וחזרה. בממון רב זה אפשר לכלכל מסלת־ברזל קטנה. אז לא היו הפירות מתקלקלים כל כך והיו מובאים במהירות יותר גדולה אל החוף.

«בפתח־תקוה מצאתי צעירים מבני המושבה יותר מברחובות. בני פתח־תקוה אינם נודדים כל כך לאירופה, אמריקה ואוסטרליה. זהו מחזה משמח מאד. עם צעיר אחד שוחחתי שיחה ארוכה. אדמוני ויפה־עינים היה, פרי הארץ ממש. בן קולוניסט, שנשא בת קולוניסט מרחובות. לצערו, לא היה יכול אביו להפריש לו חלק מאדמתו. אשתו הצעירה נסתה לגדל ירקות על חלקת האדמה הקטנה שלפני ביתו הקטן, שקבל מאביו, אבל לא הספיקו המים לכך. אי אפשר להאשים את כל הקולוניסטים על שאינם עוסקים בירקות. יש כאלה, שיש להם מים רק במדה מצומצמת. עכשיו מצא לו צעיר זה משרה קטנה בסוכנות ואשתו עובדת לפרקים בפרדס — והם מתפרנסים. מארץ־ישראל לא יצא בשום אופן. לאן? — כאן יש לו מכירים והכל יקר לו. אפילו במושבה אחרת קשה לו לשבת. נסה—ולא יכול, כי נתגעגע על מושבת מולדתו. — את כל הדברים האלה דבר בעברית משובשת קצת, אבל טבעית וחיה.

«בערב הוזמנתי אל ה«קלוב של הפועלים», שנבנה בכספי הקרן הקיימת הלאומית. יש בו דירות אחדות לפועלים בשכר לא גדול. יש בו גם בית־תבשיל לפועלים וספריה קטנה. עיקרו של ה«קלוב» הוא האולם לאספות והרצאות.

«נתקבצו כמאתים פועלים וצעירים וצעירות מן המושבה. יושב־הראש, אחרי הברכה הנהוגה, בקשני להרצות לפניהם — במקום ההרצאה שלא הורצתה אתמול בבית־הועד בסבת ה«אינצידנט». שאלתי: «על איזה ענין?» — חשבתי, שיבקשו ממני להשיב על שאלות ארץ־ישראל, ואז יתגלע וויכוח ארוך, כנהוג, — מה שכבר הלאני קצת. לשמחתי השיב יושב־הראש, שרצונם של הנאספים שאספר להם מה שנעשה עתה בספרות העברית ברוסיה. כנראה, נלאו גם הם בוויכוחים המעשיים הבלתי־פוסקים. בעונג גדול מלאתי אחר בקשתם זו. כשנסתימה הרצאתי־שיחתי פנו אלי אחדים מן החברים בשאלות מלאות־ענין והערב נגמר בברכת־תודה, כנהוג. יצאתי החוצה וכל הקהל יצא עמי. פתאם — אבוקות ויריות ושירים. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

«פתאם—אבוקות ויריות ושירים».

«שעות אלו — מסים הפרופסור קלויזנר את רשמיו מאם המושבות העבריות בארץ־ישראל — היו מן הנעימות ביותר, שבליתי בארץ».

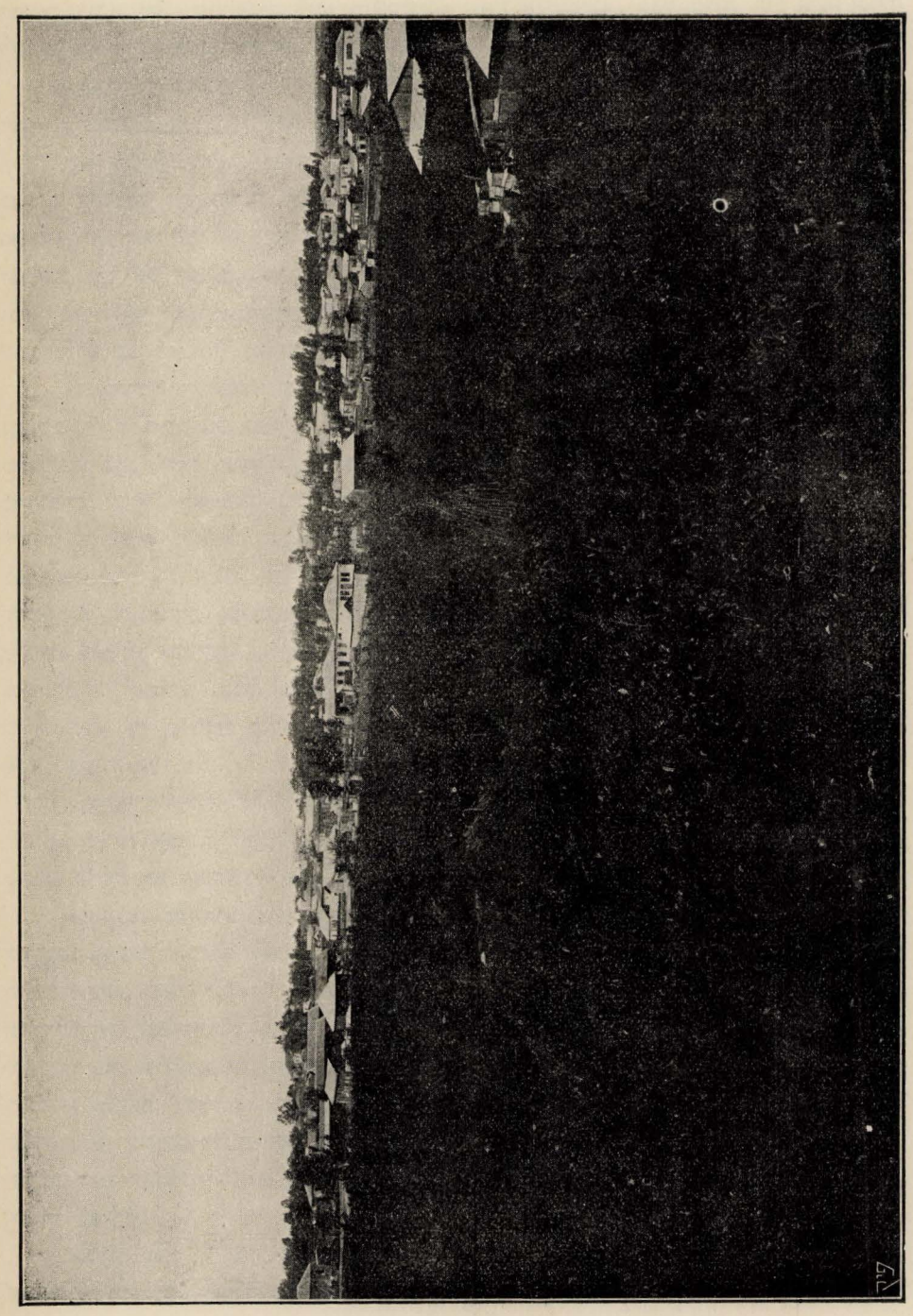

מראה כללי של פתח־תקוה.

פתח תקוה
בתקופת המלחמה העולמית

פרק מ.

פתח־תקוה בתחילת המלחמה.

סבות המשבר במושבה. — הסדרים שהוכנסו אל המושבה על ידי הועד המקומי. — השגת מלוה מאת האפ"ק בסכום 20000 פרנק. — תקנת ועדת העבודה. — ועדת הכלכלה. — ועדת הקרואים לצבא. — ועדת התמיכה לעניים — מזנון חנם בגן המושבה. — תמיכת המושבה לממשלה. — מצב הפועלים העברים והעזרה שנתנה להם על ידי המושבה. — האשראים שקבלה המושבה לשם המצאת עבודה לפועלים. — מצב התימנים בתקופת המשבר. — מספר הפועלים העברים, שנמצא במושבה בתחילת המלחמה העולמית. — מספר הפועלים הערבים במושבה באותו זמן. — מספרים על עבודתה של ועדת התמיכה לעניים. — מצבם של בעלי המלאכה במושבה. — מצבם השונה לטוב של בעלי השקדים. — מצבם של «כורמי התקוה». — הטפול בגדול ירקות. — המצב הרוחני במושבה.

I

על מצבה של המושבה עם פרוץ המלחמה העולמית אנו קוראים באחת הכתבות מהמושבה (בשבועון „הפועל הצעיר") את הפרטים דלקמן, שעם כל הצד השלילי שבהם, הנה מעידים הם עדות נאמנה על ישוב יהודי חי, הנושא את עצמו ולוחם מלחמת קיומו.

„מושבתנו מרובת האוכלוסין, — כותב בעל המאמר — המונה לפי הספירה האחרונה את מספר תושביה לשלשת אלפים ושמונה מאות נפש (בזה נכללו גם אחינו עולי תימן, שמספרם עולה לשלש מאות נפש), פגשה את ה„התגוששות האירופית" בפנים זעומות. אבל טעות תהיה מצדנו אם נחשוב, כי רק המלחמה, אשר הפסיקה את עורקי־החיים בארצות יותר מפותחות ופרודוקטיביות מארצנו, היא היא שהביאה את מושבתנו לידי מצב קרוב למשבר. באמת אין הדבר כך. זה שנים אחדות שאנשים, המכירים את המושבה, — יחידי סגולה אמנם — ויודעים את יסודות קיומה הכלכליים על בורים, מנבאים עתיד בלתי מזהיר למושבה. ונמוקם עמם, כי מושבה, אשר רכושה עולה ליותר מעשרים מיליון פרנק ומשקה מיוסד כולו על הצפיה לשוקי חוץ־לארץ, ושכל שנוי קל בשוק זה או אחר משאיר את רשומיו על היצרנים שבמושבה, הנזקקים להשוקים ההם; מושבה, אשר שכר־העבודה שלה, סכומים העולים לעשרות אלפים פרנקים לשבוע מוצאים ברובם ממנה אל הכפרים המקיפים אותה, ושבעד התוצרות ההכרחיות ביותר כגון: קמח, שעורה, סובין, כל מיני ירקות, ביצים, עופות, בהמות לשחיטה וכדומה, מוציאים מאות פרנק בכל יום, שחלק מהם יוצא לחו"ל והרוב עובר אל הכפרים שמסביבה; מושבה, העומדת על יסודות כלכליים כאלו, אי אפשר שלא תהא צפויה למשבר. ואם עוד נוסיף, שרוב בעלי הרכוש משלמים מדי שנה בשנה סכומי רבית

עצומים, עד שלפעמים הנם אוכלים ומכלים גם את הקרן של הלוה, אז נבין, שבכדי למוטט את יסוד קיומה של מושבה כזאת, אין צורך כלל במקרים יוצאים מן הכלל, כמו מלחמה וכו'. ולא זו בלבד, אלא שכל אופני המטעים לכל סוגיהם הוכנו בלי כל שיטה וסדר, והכל נעשה באקראי, ודי שאחד יתחיל באיזה נסיון של ענף מטעי חדש, מבלי דעת עדיין את טיב הנסיון ותוצאותיו, ומיד יתקף בולמוס את כל בעלי הנטיעות והכל יתחילו לחקות את המנסה. די להזכיר בקצרה את התקופה של 7—8 שנים האחרונות ואת הנעשה ושנתנסה בעולם הנטיעות שבמושבתנו, כדי להוכח עד כמה שהכל מחוסר בסיס. הכל זוכרים עוד את שנת תרס"ו, בעת שהנדיב מסר את היקב שבראשון לאגודת הכורמים. ראשית עבודתה של האגודה היתה אז להמעיט את כמות היין, ומשום כך יצאה הגזרה על הרבה כרמים להעקר ולנטוע במקומם נטיעות חדשות. בעלי הכרמים נשמעו, מי ברצונו ומי שלא ברצונו, ובמשך חודש ימים לא נשאר זכר לעמל של הרבה שנים ושגם קרבנות אדם לא חסרו בהם; במקום הגפנים הנעקרים יצאה הברה לנטוע פרדסים, והכל התחילו נוטעים פרדסים של תפוחי־זהב, ומשום שאז עדיין לא היתה שום בקיאות בנטיעת הפרדסים ולא ידעו את הסכומים המרובים שפרדס דורש, נשארו רבים באמצע העבודה, ומוכרחים היו למכור או למשכן את הפרדסים למלוים שונים; ואחדים עד היום לא פדו את פרדסיהם. כאשר נודע בקהל, שהוצאות הפרדסים מרובות וההכנסות אינן קבועות ובטוחות, התחילו נוטעים שקדים, אחרי זה הביאו עצי פרי שונים, כגון תפוחים, אגסים, שזיפים וכדומה והכל נטעו עצי פרי, בלי שידעו איזה מינים מתאקלמים ומכניסים פרי ואיזה לא, וכך היה עם עצי האקליפטוס: די היה שאחד ירויח איזה סכום מעצי האקליפטוס, כדי שרבים יקציעו חלקות אדמה עידית, שאפשר לנצל אותה לעצי פרי שונים, לשם נטיעת האקליפטוס. כך הדבר גם בנוגע לאתרוגים, בשנים האחרונות נטעו מאות דונמים עצי אתרוגים, אחר כך כשנודעו לנוטעים התנאים הקשים בגדול האתרוגים, כגון: השעבוד להחוקים הדתיים וכו', החלו לאט לאט למשוך את ידם מזה. והשתא, כשלא יכלו להוציא את האתרוגים לחו"ל, התחילו לעקור את עצי האתרוגים ולנטוע עצי לימונים במקומם, משום שבשנה שעברה הכניסו הלימונים איזו סכומים, ושוב הכל נוטעים לימונים במקום אתרוגים ומי יודע מה שיהיה עם הלימונים כשיתרבו. כמו כן התחילו נוטעים גפנים לאכילה וליין. וכך מתנהלים כל מקצועות העבודה וענפיה בלי כל שטה וסדר ומשטר, וגם עם כל אלה הנסיונות שנתנסו בהם במשך עשרות שנים במקומות שונים בארצנו, אי אפשר להשתמש מחוסר אורגן מרכזי מיוחד לשם כך. עד היום מגששים באפלה בכל מקצעות העבודה, וכמספר הפרדסים כך הוא מספר השיטות בגדול העצים ועבודן.

«המחלות המתדבקות בעצים הנן מרובות».

המחלות המתדבקות בעצים הנן מרובות וכל אחד מרפא באופן אחר באין שום עזרה מדעית משום צד, וגם המומחים, העוסקים בנטיעות זה רבות בשנים, אינם יודעים לענות שום דבר ברור במקרה של מחלה, התיבשות עצים, וכדומה. וכך מתנונים ומתים עצים למאות בכל שנה באין עזרה, וכאילו צחוק הגורל הוא, שדוקא פרדסיהם של האגרונומים המומחים הנם הכי גרועים. ולמרות כל ההפסדים המרובים, הן בכסף והן במרץ הרב שמתבזבז לבטלה, אין מוצאים לנחוץ להקדיש אספות של בעלי הנטיעות השונות שבכל המושבות ולטכס עצה כיצד להביא תקונים לכל זה שמנינו למעלה.

ובדרך סלולה זו הולכים הכל. גם החדשים כשנכנסים אל הארץ, מיד קופצים על מקצוע הפרדסים ומחשבים רק את הרבית, שזה יכניס להם מיד, ואינם שמים לב ליום המחרת.

ובמצב כזה של חמשת אלפים דונם פרדסים עם עצים טעונים תפוחי־זהב, מאות תיבות אתרוגים ארוזים מאין קונה, אסמים מלאים שקי שקדים ויקב מלא חביות יין תוסס מאין שוק למכור את כל אלה, כי שוקי חו"ל נעולים בפנינו, ומאין אפשרות להכניס אפילו פרוטה למחיה, מצא המשבר הכללי את תושבי מושבתנו. עוד בימים הראשונים להכרזת המורטוריום וכסף במזומנים אזל מן המושבה, התחילו תיכף חיי המושבה, הסואנים ומלאים תנועה תמיד, להשתתק. העבודה בפרדסים נצטמצמה ועמדה על היותר הכרחי, וגם קטיפת השקדים, שעמדה אז בעצם העונה, כמעט שאי אפשר היה לגמור, אלמלא האפ"ק שבאה לעזרה.

האומנים הרבים השונים שבמושבה נתבטלו תיכף מעבודתם ובמשך כל הזמן הנם מסתובבים בלי עבודה, גם בעלי האומניות הנחוצות ביותר, כמו: חייטים, סנדלרים, נגרים, תופרות בגדי נשים, לא היתה להם עבודה אפילו קרוב לימי החגים.

מצב הפועלים החקלאיים.

אולם כל קושי המצב בולט, ביחוד, בחיי הפועלים החקלאיים, שמספרם יחד עם הפועלות עולה לחמש מאות וחמשים בקרוב. אלה האחרונים שברובם עובדים עבודה יומית מקרית ושבכל מקרה של משבר הנם הראשונים לסבול, הם הסובלים גם הפעם יותר מכל שאר האוכלסין של תושבי המושבה. ראשית מפני התמעטות העבודה בכלל לרגלי הדוחק בכסף, ושנית מסבת העדר כסף מזומן במושבה, נסתדרו התשלומין באופן כזה, שנותן העבודה נותן פתקא להפועל וזה מקבל נגד הפתקא הזאת מכלת במחסן של הועד, ואלה האוכלים במטבח של הפועלים, מוסרים את הפתקאות להמטבח, באופן שלפועל אין פרוטה מזומנת לצרכיו ההכרחיים ביותר.

II

פעולותיהן של הועדות השונות.

ואלה הם הסדרים, שהוכנסו ע"י ועד המושבה, שעמד כל הזמן על המשמר ועבד במרץ רב: ראשית חלק את העבודה מרובת הצדדים בין ועדות שונות שנבחרו על ידו, כמו: ועדת־העבודה, ועדת־הכלכלה, ועדת הקרואים לצבא, ועדת־התמיכה לעניים. ועד המושבה השתדל והשיג הלואה מאת האפ"ק בסכום של 20000 פר' וחלקם בין בעלי־הנטיעות. מזה לבעלי השקדים 11000 פר' לפי עשרים פר' לכל קנטר, ולבעלי־הפרדסים 9000 ז"א שני פר' לכל דונם לחודש.

כעבור חודש הלוה האפ"ק שוב 30,000 פר' לבעלי השקדים נגד פרותיהם ו־10,000 פר' לעבוד הפרדסים. עכשיו נתקבלה הלואה חדשה מקפת הפונד האמריקני סך 14,800, מזה 6,400 פר' לעבודה, 6000 פר' להכנת צרכי אוכל ו־2400 לחלק בין העניים.

ועד המושבה הוציא פתקאות לקנית בשר בסך 7,500 פר', המתקבלות בין כל התושבים, והועד מחליפם בבנקנוטים של האפ"ק, כשאלו נמצאים בידו. גם הועדות מלאו את תפקידן עד כמה שהאמצעים הרשו להן. ועדת־העבודה יחד עם באי־כח הפועלים, התקינו שהכסף שמשלמים עבור עבודה ישאר במושבה. בזמן האחרון הבטיחו מהאפ"ק להלוות עוד 16,000 פר' לעבודה. האחראי בעד הכסף הנהו ועד־המושבה, והוא מחלקו בין התושבים נגד הבטחות של שטרות.

ועדת הכלכלה פתחה בעזרת הועד מחסן של מכלת עם הון של עשרת אלפים פר', שבו נמצאים קמח, סוכר, אורז, עדשים, סבון ונפט, ואת כל אלה מוכרים בלי רווחים, במזומנים וגם נגד שטרות בטוחים.

ועדת הקרואים לצבא השתדלה להמציא כסף לאלה שנדרשו ללכת לחיל־המלואים,

שמספרם עלה ל־46, מהם 39 הכניסו כופר, כל אחד 50 לירה, ו־7 מהם נשתחררו ע"י זכויות שהיו להם. ועדת התמיכה לעניים קבלה מיק"א 500 פר' לחלקם בין העניים, מלבד זה אספו במושבה איזו סכומים במזומנים ובשטרות. בגן־המושבה ערכו מזנון, שבו מחלקים לחם ותה בזול וגם חנם, „עזרת־נשים" מחלקת בכל יום כ־150 מנות לארוחת הצהרים, ולמרות כל אלה ישנן עוד משפחות, שקשה להן לפשוט יד – שסובלות בחשאי ולהן אין איש שם לב.

התמיכה לממשלה, שנתנה ע"י ועד המושבה, היתה לע"ע 17 עגלות, 11 סוסים בפעם הראשונה, 81 סוסים בפעם השניה, 50 כֶּל חטה, 50 כל שעורה, 20 גמלים תבן ו־8 כבשים. ביחד עם כופר הצבא הוציאה המושבה יותר ששים אלף פר'. בנוגע להמצב להבא אין שום פרספקטיבה לטובה. גם השקדים, שקוו שיכניסו 250,000 פר', מונחים במחסן, רק מעט מאד נמכרו ביפו במחיר נמוך, ומעט נשלח עכשו לאמריקה. את תפוחי־הזהב מנסים עתה לשלח מעט לאוסטרליה, אחרי ששאר השוקים סגורים, ובינתים המצב הכלכלי הולך וקשה בין כל שדרות תושבי המושבה ומי יודע מה יביאו הימים הבאים.

מספר הפועלים שהתעתמנו בפתח־תקוה מגיע ל־373 נפש. ביניהם כ־50 בעלי משפחות ו־173 רוקים. מספר הפועלים, שעזבו את הארץ בימי הבהלה, מגיע: ל־200 נפש, ביניהן 7 משפחות שלמות, שזהו 40% מצבור הפועלים, שנמצאו בתחילת החורף בפ"ת.

העזרה, שנתנה ע"י ועד המושבה לפועלים, היתה זו שלקמן: 200 פר' לועד הכלכלה, ליסוד המטבח בסוף הקיץ תרע"ד. בזמן קיום הקומונה הלוה ועד המושבה 300 פר' למטבח של הקומונה, ואשראי של 300 פר' לחלוף פתקאות של נותני עבודה, עד בא האשראי האמריקני. אחרי שנתפזרה הקומונה נתן הועד אשראי של 300 פר' לועד־הכלכלה.

האשראים, שקבלה המושבה בשביל להמציא עבודה לפועלים, הם אלה: מהקופה האמריקאית, בפעם הראשונה 6,500, בפעם השניה 2000 פר'. מאת הד"ר רופין קבלה המושבה אשראי בחטה על סכום של 4,000 פר' למטרת תשלומין עבור עבודה, הלואה של 380 פר' ע"י הועד הזמני לעניני העבודה, עבור סדור מכבסה ומאפיה. המאפיה לא הצליחה, והמכבסה נתקימה במשך קיום הקומונה וגם אחריה.

מצבם המיוחד של התימנים.

לא כן היה מצבם של התימנים במשך ימי־המשבר. בין 282 נפשות התימנים, הדרים במחנה־יהודה, נמצאו 80 פועלים שעובדים במעדר וכ־80 נשים שעבדו בבתים ובשדה. כאשר פסקה העבודה במושבה והמצב נעשה קשה, פטרו גם רבות מהתימניות שעבדו בבתים, וכמעט שכולם נשארו בלי עבודה. אצל רבים מהם נמצאו עוד מתחילת המלחמה איזו סכומים של כסף, ובזה הספיקו להכין להם קמח, דורה וקטניות שונות, ומתוך שהם מסתפקים במועט ויודעים את סוד הקמוץ, הספיקו להם מזונות למשך חדשים אחדים; אולם באמצע החורף, כשפסקה העבודה במושבה לגמרי ומזונותיהם שהכינו אזלו, התחילו לחיות בדוחק רב. היו ביניהם, שהלוו את כספם לאשכנזים בפתח־תקוה, ולא היתה להם אפשרות לקבל בחזרה בזמן הדוחק, וכך התפרנסו במשך החדשים האחרונים בצער, בלחם דורה ומעט מרק של קטניות. בירקות אין התימנים יודעים עדיין איך להשתמש.

את חלקות האדמה הקטנות שלהם עבדו התימנים בחריצות. וכמו תמיד זרעו בעיקר חטה, קטניות ומקצת ירקות. בחודש האחרון הוטב מצבם, הגברים מצאו להם עבודה במעדר והנשים, חלק מהן חזרו לעבוד בבתים וחלק — לפרדסים בסבלות ובזבול, במחיר 8 עשיריות ליום – באמצע החורף עבדו גם בחצי בשליק ליום.

גם ילדי התימנים עובדים ומשתדלים להרויח עד כדי שיוכלו להכין להם מזונות לחג־הפסח.

III

שלש קבוצות הפועלים.

מספר הפועלים האשכנזים העברים כיום הזה מגיע ל־250, ביניהם כ־80 פועלות. נוסף לזה 80 פועלים תימנים מקומיים וכ־50 שבאו הנה לעבוד מיפו ומירושלים, רובם בעלי־אומנות ומקצוע וכאן הם עובדים במעדר. למחצית מאלה שבאו נמצאת עבודה. בין הפועלים קימות עכשו שלש קבוצות. ה„אחוה", זו שהיתה הראשונה בפתח־תקוה, מספר חבריה מעטים עכשו, כי חלק מהם נסע ויתרם עובדים במקוה־ישראל. בעבודה שקבלו פה הם מעסיקים פועלים שכירים. לפני כחודש נכנסה לעבודה קבוצת „עבודה", שנוסדה ע"י חברי קלנדיה בצרוף עוד פועלים, מספר חבריהם מגיע ל־20 ונתחלקו לשנים, מחצית מהם נשתקעו בראשון ועובדים שם בקבלניות ומחציתם עובדים פה. גם אלה קבלו פרדסים לעדור. ויש פה קבוצה שלישית בת 12 חברים בשם „עמל" וגם הם עובדים עבודה יומית ובקבלנות. מענין שהקבוצות מוצאות עבודה יותר בנקל ובתנאים הרבה יותר נוחים מאשר פועלים פרטיים.

בחודש האחרון, חודש אדר, רבתה העבודה במושבה. בימי הקטיף ישנה עבודה לרוב הפועלים ובזמן שאין קוטפים, בטלות כל הפועלות וגם חלק מהפועלים. מחיר העבודה בחודש האחרון: במעדר — מפרנק ומחצה עד שני פרנקים ליום, התימנים שעובדים במעדר בפרדסי הברון מקבלים 8 גר' ליום.

מספר הפועלים הערבים במושבה כיום עולה ליותר מ־2000[1], משכורתם מ־1 פרנק עד 8 גר' ליום, משלמים להם במזומן וגם בתפוחי־זהב. ובינתים מצב הפועלים הולך וקשה. מטבח הפועלים כמעט שאינו קים יותר, מחוסר כסף מזומן לצרכי־אוכל. והמצב כמעט ברור, שאם לא יתקבלו כספים חדשים בצורת אשראים בקרוב, אז יתגבר שוב חוסר העבודה לפועלים העברים.

כל זה בנוגע לחיי הפועלים. עכשיו במה שנוגע לחיי המושבה עצמה.

הסיוע העקרי להקלת תנאי חייהם של התושבים הוא: להמציא לתושבים פרודוקטים בזול, ולעמוד תמיד בהתחרות עם החנונים, שלא יעלו את השער. וצריך להודות, שסיוע זה הציל את התושבים מנצול ע"י החנונים, שבימים הכי קשים לא התבישו להעלות את סכומי הריוח של הרבה סחורות מ־100 — 50%. הפרודוקטים, שהמציאו לתושבים במשך הזמן במחיר נורמלי הם אלה: חטה, קמח, אורז, גריסים, חומצה, עדשים, פול, פסולת־חטה, סובין, סוכר, תפוחי־אדמה, בורית, נפט, פחמים וגפרורים[2]. ההון היסודי, שנשקע בסיוע צבורי זה, היה 10,000 פר' ובמשך תשעת ירחי קיומו נמכרה סחורה בסך 67,383 פר', ההוצאות עלו כ־100 פר' לחודש, עד עתה נשאר רוח נקי 5,000 פר'. כאמור הביא הדבר הזה תועלת מרובה.

ועדת־התמיכה לעניים חלקה במשך חדשי אב — אדר סך 7,220 פר'. בשלשת החדשים הראשונים היו מחלקים פעמים בשבוע קמח, אורז וסוכר. ואחרי זה, כשהדרישה נתרבתה וההכנסה נתמעטה, חלקו רק קמח. הכנסות הקופה היו: 2,400 פר' מהפונד האמריקאי; 1900

---

[1] המספר הנ"ל הוא מוגזם: המקסימום של הפועלים הערבים הגיע אז עד לאלף ורובם היו נשים, כי הגברים נלקחו למלחמה.

[2] צריך להעיר, שרק צרכי אוכל המציאו בקביעות ואת שאר הדברים היו ממציאים רק לפרקים.

פר׳ נתקבלו ע״י ה׳ בריל, והשאר נאסף בנדבות מתושבי המושבה במזומן ובשטרות.

מצב של בעלי המלאכה.

מ־85 בעלי המלאכה השונים, שנמצאים במושבה ושמספר נפשות בני־ביתם עולה ל־476, יותר ממחצית מהם מתהלכים בטלים מחוסר מלאכה מאחר חג הסוכות ואילך. לדוגמא: נגרים, בנאים, חייטים, מסגרים, שמספרם מרובה בין שאר האומנים. להם לא היתה עבודה לגמרי במשך כל החורף. רק בימים האחרונים נמצאה עבודה למסגרים בתקון המוטורים והבארות. סנדלרים עבדו במקצת במשך החורף לבדם בלי עוזרים, עתה לפני הפסח, נתרבתה אצלם העבודה, אלא שאינם מוצאים להם עוזרים, משום שאלה עזבו את הארץ. חייטים, שלא עבדו כמעט כל החורף, גם הם מצאו עתה עבודה. נפחים עבדו כל הזמן. אופים מצבם כמעט לא נשתנה לרעה. האומנים מחוסרי העבודה - אחדים מהם יש להם דירות משלהם, לאחדים מהם ישנם גם כרמי־שקדים, ולרבים מהם היו חובות במושבה שגבום במשך הזמן, וחלק מהם היו לפרקים הולכים לעבוד בפרדסים. ביחוד מצאו סיוע בהתאחדם ביחד, ועי״ז עלה בידם להקל את מצבם, ע״י הכנת חטה וע״י הלואות פנימיות וכדומה. ועתה, לפסח, קנו מצות במחיר זול ומוכרים לחבריהם בהקפה למחצה, וע״י עזרתם ההדדית כמעט שלא סבלו מחסור.

IV

מצבם של בעלי השקדים והפרדסים.

בתנאים יותר נוחים נמצאו בעלי השקדים, ולמרות פחדם, שלא ימצאו שוק לפירותיהם, הצליחו למכור את שקדיהם ע״י כך ששלחו עוד בסוף הקיץ לקושטא ולמצרים, וגם בפנים הארץ מכרו חלק מהשקדים במחיר $2^1/_2$—2 פר׳ הרוטל. המחיר הזה הנהו אמנם יותר קטן מבשאר השנים, אולם בשנה כזו שמחו גם בזה. הכסף המזומן שקבלו נתן להם את האפשרות לעבד את כרמיהן כרגיל. שונה מהם לרעה היה מצבם של בעלי־הפרדסים, שלא היתה להם שום אפשרות לשלח את פירותיהם לחו״ל, ובמשך כל החורף מכרו את תפוחי־הזהב בסיטונות וליחידים במחירים נמוכים מאד. היו ימים, שמכרו בשתי עשיריות המאה. ביחוד רבו הקונים מבין הערבים שבכפרים הרחוקים, באו גם סוחרים מדמשק. אבל כל זה שמש להם רק זרית מלח על פצעיהם, כי איזה ערך יש לפרוטות במשק קפיטליסתי, הדורש עשרות אלפים פרנקים רק לעבודה; מלבד זה הכרחו גם השתא לשלם מס העשור, מה שהכביד עוד יותר על מצבם הקשה. מחוסר אמצעים הורגשה עזובה בעבוד הפרדסים והשקדים ולבעליהם נתנה בהקפה חטה. בפעם הראשונה נתן סכום של יותר מ־6000 פר׳ ובפעם השניה סכום של 35000 פר׳ בתנאי שיחולק לכל אחד מתושבי המושבה, אם בערבון רכושו של המקבל או תמורת עבודתו.

מובן שגם בחלוקת החטה לא שלט ה„צדק המחלט״, אבל הדברים עתיקים ולא עתה הזמן לעמוד עליהם. איך שהוא — ובמושבה נשארו מאות אנשים רעבים לפרוסת לחם.

בין העסקים, שסבלו השתא, צריך להזכיר גם את „כורמי־התקוה״, שבכל שנה מחזור מסחרם עם חו״ל עולה ל־50 — 40 אלף פר׳ ועכשו נשאר כמעט כל היין, מלבד הכמות המועטה שהם מוכרים ליחידים.

הטפול בגדול ירקות.

בתור אחד הנסיונות, שהנהו פרי המצב הנוכחי, צריך להזכיר את הטפול בגדול ירקות, שהתחילו להתענין בו במושבה בתחלת החורף. מלבד מה שיחידים זרעו ירקות, נסתדרה גם קבוצת „ירק״ ע״י פועלות ופועלים אחדים. כן זרעו ירקות אחדים מתלמידי ה„חקלאי״, אולם התוצאות לא היו מזהירות בשום מקום. רק עין־גנים מספיקה עכשו במקצת ירקות לשוק.

במשך כל החורף המציאו לנו תגרי לוד כל מיני ירקות במחירים די גבוהים. נסו עכשיו לזרוע ירקות הקיץ בגנות שונות שבתוך המושבה, אולם מי יודע אם יספיק להם מים להשקאה, אחרי שהחמרים הדרושים להנעת המוטורים כמעט שאזלו ואי אפשר לדעת אם אחרי הפסח ישתנו התנאים לטובה.

בחודש האחרון, חודש אדר—נשתנה המצב לטובה במקצת, התחילו לשלוח תפוחי־זהב לחו"ל ועל ידי כך התחילה במושבה תנועה של עבודה.

ככה בקרוב היה המצב החמרי במושבה במשך החורף האחרון. ומובן הדבר, שאין מקום ואפשרות גם לדבר על מצב רוחני, בזמן שבכל יום צרתו מרובה משל חברו. בנידון זה יש רק להזכיר את בתי־הספר, שהלמודים בהם התנהלו בסדר, ושעורי־הערב לעברית, שבתחלת החורף השתתפו בהם יותר ממאה צעירים וצעירות, רובם פועלים, ושבחדשים האחרונים נתמעט מספרם ע"י זה, שחלק מהם עזב את הארץ".

שדות מיר.

פרק מא.

מכת הארבה בפתח־תקוה.

הופעת הארבה בארץ. – פרטי הופעתו בפתח־תקוה — האמצעים שאחז השלטון הצבאי התורכי להשמדת הארבה. – אספת אגרונומים ובאי־כח המושבות בענין השמדת הארבה. – מלחמתה של פתח־תקוה עם הארבה – הנזקים שגרם הארבה למושבה. – התחדשות העבודה בפרדסים ובכרמים אחרי עזוב הארבה את המושבה – החיאת העצים שנפגעו על ידי הארבה.

I

בשנת תרע"ה, בח' אדר, עלה על ארץ ישראל ארבה נודד וכסה את שדות התבואה והירק ועצי הפרי ואחרי אכלו לשובע מיבול הארץ התחיל מטיל את ביציו באדמה המעובדת.

לפתח תקוה באו שני מחנות של הארבה המעופף, בהפסק חמשה ימים בין האחד לשני. שני המחנות האלה, אחרי שאכלו דים, התחילו מטילים ביציהם באדמת פתח־תקוה וביחוד בכרמים ובפרדסים, שאדמתם היתה מעובדת ונשתמרה בה הלחלוחית.

השלטון הצבאי התורכי הטיל חובה על תושבי הארץ, להיות כל אחד מאסף את ביצי הארבה בשעור רוטל אחד ליום, ולהביא את הנאסף אל בית המוכתר על מנת להשמידו. אולם, כנהוג אז במשטר התורכי, שמש גם ענין זה רק אמצעי לדרישת בקשיש, וביצי הארבה נשארו בכל הארץ. בפתח־תקוה, כמו בשאר המושבות, הרגישו כי הנטיעות צפויות לכליה, כי לא דומה הארבה שעלה על הארץ בשנים הראשונות לקיומה של פתח־תקוה לזה של עכשו, שכן הראשון בא מחנה קטן ולא הטיל את ביציו, ואילו זה של עכשו בא המון גדול מאד ויכס כל מישור וכל הר וגיא, ואנשי הישוב ידעו, כי בהופיע דור־הארבה השני, ואכל את כל יבול הארץ והשאיר אחריו מדבר שממה.

בכ"ב באדר נקראה אספה גדולה של האגרונומים ובאי־כח כל המושבות, נשמעו עצות והוראות כיצד להלחם עם הגזם, אלא שלכלל שמוש לא באו, כי חסרים היו האמצעים לכך, בהיות אז מצב המלחמה העולמית בכל תקפו, החופים היו סגורים ואת הצרכים ההכרחיים ביותר אי אפשר היה להשיג ממקום אחר.

בפתח־תקוה נבחר ועד מיוחד, שבראשו עמד אז האגרונום ד"ר פיקהולץ, מנהל בית הספר החקלאי המקומי, והועדה הזו חלקה את תפקידי המלחמה בארבה לועדות שונות, שכל אחת מהן אזור מיוחד נמסר להשגחתה. הפעולה הראשונה היתה: לחרוש מחדש את כל אותם השדות, הפרדסים והכרמים, ששם הטיל הארבה את ביציו. ולמרות כל הקושיים והמעצורים שבעבודה זו, מחוסר אמצעים כספיים וממעוט פועלים, יצא, בכל זאת, הדבר הזה לפועל. אפס גם אחרי זה לא עברה עוד הדאגה לגמרי, היות ושדותיהם של השכנים הערבים היו מלאים

ביצי הארבה ומוקדם או מאוחר היה מתחיל לזרום משם הגזם והיה פושט על אדמת פתח־תקוה. אז נגשו האכרים לחפור תעלות מסביב לכל אדמת המושבה, עבד וחפר יומם וליל בלי הרף. ואולם האכרים עוד טרם הספיקו לגמור את עבודת החפירה והנה — הגזם בא!.. לאכרים נתברר מיד, כי יש הכרח להפקיר חלקים גדולים מאדמת פתח־תקוה, כרמי הגפנים והשקדים, ולצמצם את הפעולה רק בפרדסים.

לראשון לציון, בהיותה קרובה אל החולות שעל יד „ראובן", הקדים זרם הגזם לבוא, פרץ את כל גדרי הצבר וחדר אל כרמי הגפנים. ועדת הממשלה, שהעמידה לשם השמדת הארבה גדוד חילים, שלחה שמונה מאות מהם לעזרה לאכרי רא״ל וכשנכנס הגזם לפתח־תקוה וועד המושבה בקש גם הוא את עזרת הממשלה, השיבה האחרונה כי החילים עסוקים בראשון לציון, באופן, שאכרי פתח־תקוה נשארו בודדים במלחמתם. נמצאו אמנם במושבה מתי־מספר מתל־אביב ומירושלים, שבמקום חובת העבודה להשמדת הארבה, שהוטלה עליהם מטעם הממשלה בעיר, בחרו לבוא לעזרת המושבה, ואולם עזרתם של אלה לא נחשבה למאום לעמת הצורך הרב שהורגש בידים עובדות ממש.

II

«ארבעים יום» ארכה המלחמה עם הגזם.

ארבעים יום ארכה המלחמה עם הגזם וכל אמצעי ההשמדה, כגון: חפירות, תעלות מלאות מים, זריקות קרבול וכדומה, לא הועילו. וכאשר נאכלו הכרמים, נתפרדה חבורת־הלוחמים הכללית, המאורגנת לאישים פרטיים, שפרשו כל אחד לפרדסו ונלחמו בעוז ובסבלנות ברזל עם אותו מלאך משחית, מהם גדרו את פרדסיהם בפחים חלקים או בפחים־גלים, שהוסרו מעל הגגות של הרפתות ובתי האריזה שבפרדסים, ופחים־גלים הובאו במחיר יקר גם מירושלים.

על פי רוב היתה מתנהלת המלחמה ע״י קבוצות קבוצות של שנים־שלשה פרדסנים, שהיו גודרים את פרדסיהם מסביב בפחים והיו עומדים על המשמר, וכחום היום היה אפשר גם להשמיד מן הגזם, שהיה נכנס אל החפירות ע״י פזור סיד דק עליו. ואולם לא כל המשמרות נחלו נצחון במלחמתם זו, והרבה מבצרים נפלו, למרות העבודה והיגיעה שהושקעו בחזוקם, ולפעמים היה מספיק גם סדק קטן או פח בלתי חלק ומלוטש די צרכו, שהגזם יתפרץ דרך שם וימלא עד מהרה את כל הפרדס, ומכיון שהמשחית כבר נמצא פנימה, שוב לא הועילו כל אמצעים כנגדו. נורא היה לראות פרדסים, שעוד בבוקר עמדו ירוקים ורעננים, ובצהרים כבר התנוססו שדרות עציהם כשורות של שלדים לבנים ויבשים, באין זכר גם לעלה אחד ירוק... רק כעשרים פרדסים נשארו לפליטה, מה שעלה לבעליהם בהוצאות מרובות ובעמל לא־אנוש. רק בעצי־הזית ובאילני־הסרק לא נגע המשחית ואולם כל יתר הנטיעות, גני הירקות ושדות האבטיחים — את הכל אכל הארבה מבלי השאיר שריד.

III

לאחר שהחסיל, שצמחו לו כנפים, התעופף ועזב את הארץ, התחילה בפרדסים, על פי עצת האגרונומים, עבודה קדחתנית של גזום ונסור וקצוץ הענפים, שנאכלה מעליהם קליפתם. וכן התחילו הפרדסנים להשקות את גזעי העצים, בתקוה, שהשרשים והכנה, כיון שלא נפגעו, יחלו לנבוט ולשלוח יונקות חדשות. ואמנם תקותם נתקימה. במשך הקיץ התחילו שלדי־האילנות הקצוצים רוקמים עליהם „גידים ועור", מחשוף הלובן היבש עטה לבוש ירוק ורענן

ו„הפרדסים החדשים", כפי שנקראו אחרי כן בפי אכרי פתח־תקוה, קמו לתחיה והתחילו לאחר שלש שנים בערך לשאת פרי־זהבם מחדש.

* * *

באותן שנות הרעה והמצוקה, שכל יום בהן קללתו היתה מרובה מחברו, לא היו מחשבים חשבונות ואולם נקל לשער את ההפסד הרב שגרמה מכת הארבה לפתח־תקוה.

בחריה.

פרק מב.

פתח־תקוה – מקום מקלט למגורשי תל־אביב ויפו.

גזירתו של ג׳מל פחה. – הנסיון שלא הצליח לבטל את הגזירה... – שאלת «לאן»? – פתח־תקוה – מקום הגירה לתושבי תל־אביב ויפו. – הצטופפות ההמונים במושבה. – סדור המעונות לפי מספר הנפשות במשפחה. – הקשי בהשגת חטה והקלת המצב על ידי הועדים. – צרות עינם של השלטונות התורכיים וכתוצאה מזה הגזרות הקשות שהיו גוזרים על המושבה. – חפוש תותחים במושבה – מצבם הקשה של מוכתרי המושבה. – אברהם שפירא בכהונת מוכתר. – השלטונות התורכיים מאשימים את תושבי פתח־תקוה ברגול. – ג׳נדרמים ארנאוטים תופשים צעירים לעבודת הצבא ושולחים אותם לדמשק – עגויי מות בעוון «הפרעת סדר» במושבה – מאסר שפירא. – שפירא נחקר בענין יוסף לישנסקי. – לישנסקי נתפש ומובא לדמשק. – שפירא וקנטרוביץ נאשמים במעשה רגול. – טלטולים ומחלות. – מאסר שומרים.—בריחתם של האסירים אחרי שברם את שער־הברזל.—חלוף משמרות.—

I

בתחילת חדש ניסן שנת תרע״ז נתקבלה פקודה מג׳מל פחה לפנות את העיר יפו מכל תושביה האזרחים, בלי הבדל דת ועדה. באי כח העדות השונות נסו לבטל את רוע הגזרה אולם הדבר לא עלה בידם, כי המשלחת שהלכה להתיצב לפני הקומנדנטים לא נתקבלה על ידי אלה. באי־כח הקהלה העברית בקשו לבסוף לדחות את הגרוש עד לאחר חג הפסח, כדי שבינתים ימצאו העתידים להגרש מקומות־מקלט, אולם גם לזה לא נענתה הממשלה והפקודה יצאה כי בעשירי לחודש ניסן תחל היציאה, שתמשך לא יותר משלשה ימים ומי שימצא אחר כך בעיר, ישפט כמרגל.

בהלת היציאה היתה איומה, ושאלת „לאן?״ התנופפה על הגולים כחרב מתהפכת: בירושלים אי־סדר, חוסר בטחון החיים, צמא למים, לחץ הפקידים, גרוש נתינים זרים, והנורא מכל: רעב וטפוס הבהרות. לחיפה נאסרה היציאה כי תושביה עצמם צפויים לגלות. הגליל רחוק ואמצעים להגיע שמה – אין.

ועד הקהלה העברית, ששנה את שמו ל„ועד ההגירה לקהלת יפו״ שם את עיניו למושבות העבריות שבסביבות יפו ואת ההמונים הזקוקים לעזרתו שלח הועד רק לפתח־תקוה. האמידים שבקהלת יפו—ת״א בחרו להם מקומות־מקלט באשר חפצו, מהם יצאו גם לראשון ולרחובות, ששם היו להם גואלים וקרובים, אך כל הקהל בהמוניו, על מוסדותיו הכלכליים והתרבותיים – כלם עברו לפתח־תקוה.

הבחירה בפתח־תקוה בתור מקום־הגירה לקהלת יפו נעשתה מטעמים אלה:

א) פתח־תקוה היא יותר עשירה בבנינים ובה אפשר יהיה למצוא בנקל מעונות.

ב) שם גם אפשר יהיה למצוא עבודה לאלה, שבלעדי זה היו נופלים למשא על קופת הקהל.

ג) והוא הטעם העיקרי, כי בפתח־תקוה נקל הדבר להחבא מעיניהם של פקידי הרשות, הואיל וידוע היה בכל הישוב העברי, כי פתח־תקוה היא „עיר המקלט" לכל הנשמט מחובת עבודת־הצבא והנחבא בפרדס או בכרם, יד המחפש לא תגיע אליו.

«כשטף מים זרמו גולי יפו ותל־אביב»...

כשטף מים זרמו גולי יפו ותל־אביב לפתח־תקוה, במקום נתנו להם בתי־דירה, וכאשר נמלאו הבתים, הוכנסו אל האורוות ואל הרפתות, ואל סוכות של קנים ומחצלות ובתוכן סדין למחיצה בין משפחה לחברתה. וגם לולי העופות מלאו נפשות אדם.

כזה היה מראה פתח־תקוה בימים הראשונים לגרוש.

לאט לאט הוכנס סדר בחלוקת הדירות: שני חדרים למשפחה וגם תושבי פתח־תקוה ואזרחיה הוזהרו מטעם הועד, שלא לתפוש לעצמם יותר משלשה חדרים למשפחה. פנו כל המרתפים, היקבים ובתי האריזה שבפרדסים, בנינים חדשים, שעם ראשית פרוץ המלחמה נפסקו באמצע, שוכללו עתה שכלול זמני לשם דירת אדם, וכן חברו בית אל בית על ידי בנין גג ביניהם לשמש דירה אף הוא ועוד המצאות מעין אלה, עד שבמשך החודש הראשון נתמלאה פתח־תקוה חמשה עשר אלף נפש מגולי יפו.

אותו זמן היה דבר השגת חטה זקוק לרשיון מיוחד מאת פקידות הצבא. הממשלה סדרה רשימת הנפשות של כל תושבי הערים וכל חטת הארץ נמצאה בידי המשרד הצבאי. על פי רשימה זו היתה פקידות הצבא מוכרת רוטל חטה בשביל נפש לשבוע. כמות זו היתה נתנת רק לנפשות ה„כשרות". ואולם ה„נעלמים", כלומר המשפחות שלא נתעתמנו ו„פררים" (משתמטים מעבודת הצבא) – הללו נעדרו ברשימה ההיא. ההבדל בין רשימת הממשלה של אנשי יפו – פתח־תקוה ובין זו שחוברה על ידי „ועד המרכלת" (הועד המאוחד של מהגרי יפו תל־אביב ושל תושבי פתח־תקוה לעניני השגת החטה וחלוקתה), היה בחמשים אחוז באופן, שלו היו מסתפקים רק בכמות החטה, שהיתה נתנת על ידי הממשלה, היה העודף הזה של חמשים האחוז גוע ברעב. אלא שעל ידי אמצעי הבקשישים, שפקידות הממשלה היתה זקוקה להם מאד, נצלו גם המהגרים וגם אנשי פתח־תקוה מחרפת רעב, ורוטל חטה לשבוע היה נתן לכל נפש, כעני כעשיר, לעני – על פי פתקאות הועדים ולעשיר – כנגד תשלום כסף.

התורכים מחפשים נשק בפתח־תקוה.

כיון שראו הפקידים התורכים את מהגרי פתח־תקוה, שסדרו להם את עניניהם, וירע הדבר בעיניהם ויחלו לבקש להם תואנות על היהודים – על הגרים ועל התושבים כאחד. בכל יום היו באים לבקר את פתח־תקוה, מעלילים עלילות וגוזרים גזירות. כך העלילו מרגלי־חרש על פתח־תקוה לפני הרשות, כי במושבה נמצא חבוי נשק כבד. ערביה אחת העידה שראתה בלילה יהודים מחביאים תותח באדמה בקרבת בית הכנסת. עלילה זו גרמה להבאת פלוגת שוטרים מירושלים לפתח־תקוה לחפש תותחים. במשך ימים אחדים שמו מצור על המושבה, מבלי תת לא לצאת ולא לבוא, חפשו בבתים, ברפתות, בכל פנה נדחה ותחת כל גדר דחויה; היו נכנסים אל כל בית, שואלים, חוקרים ועורכים רפורטים; העמידו אנשים מתושבי פתח־תקוה לחפור בחצרות, והנוגשים עומדים על גביהם.

במצב זה היה תמיד מוכתר המושבה השעיר לעזאזל. השנים הראשונים ששמשו אותו זמן בכהונת מוכתר זה אחר זה, נאסרו כמה פעמים על שלא מלאו אחרי פקודות הקומנדנט וכמעט שספגו את המלקות הידועות על כפות הרגלים (פ׳אלאקה). לבסוף נתפטרו וחסן בק צוה למנות „מוכתר" חדש.

בית תבשיל חנם בזמן המלחמה· עסקני המוסד: פנחס גלובמן ואשתו, שושנה כהן, חנה סלומון – מאכילים את ילדי־בית־הספר העניים·

II

אברהם שפירא בכהונת מוכתר

באספה, שבה השתתפו באי־כח הקהלות של יפו ופתח־תקוה, הוטל על אברהם שפירא לקבל על עצמו כהונת מוכתר המושבה, דבר שהיה כרוך אז בסכנת נפש ממש.

אחרי נפתולים רבים במשך חמשה חדשים, בהם הצליח שפירא על ידי השתדלותו הנמרצה להקל את רוע הגזירות ולהציל הרבה מהנפש ומהרכוש, מה שעורר עליו פעם את חמתו של חסן בק עד לאבדו, נפל סוף סוף גם הוא, שפירא, בפח באין זמן ואפשרות להצילו.

אותו זמן והתורכים שנהדפו מעמדותיהם בחזית המלחמה אשר על יד אל־עריש, קשתה ידם ביותר על יהודי ארץ ישראל, בתלותם את הקלקלה הזו ב„רגול היהודים", כי אחדים מצעירי זכרון־יעקב ואחד מראשון־לציון נתפשו אותו זמן, בעברם את הגבול מארץ ישראל למצרים, שמטרתם, לפי דעת יהודי א"י, היתה להמציא ידיעות ליהודי חו"ל על מצבם הקשה של אחיהם בארץ, כדי להמציא לאלה עזרה כספית, אולם התורכים חשדו בהם במעשה רגול לטובת הצבא האנגלי, ואז התחיל החפוש אחרי מרגלים.

בימים ההם הותרה הרצועה לפקידים התורכים, וכל דל ונקלה בהם מושל ושופט על דעת עצמו, והכנוי הכללי שהוכתרו בו היהודים היה „אחייאנט" (בוגדים).

פתח־תקוה הוצגה אז ככלי־ריק, וכשאפס הכסף ואפסו כל צרכי אוכל נפש מגבול המושבה, שמו השלטונות התורכים את עיניהם בתושבי המושבה שהתהלכו כצללים. הבו, — אמרו התורכים — ונשחק עם אלה את המשחק האחרון. ויד המקרה האכזר היה בעזרתם של רשעים אלה להמציא להם תואנות ועלילות דברים, שמהן נזכיר כאן רק את אלה, שעלו בקרבנות אדם בתוך בלהות אימה אלו.

אחת מהתואנות הקשות ביותר היתה: פתח־תקוה היא „עיר המקלט". אתם, — צעק ה„מודיר פוליס" הירושלמי, שקבע דירתו בפתח־תקוה, — עשיתם את מושבתכם מקלט לכל משתמט מעבודת הצבא ולכל נמלט מהחזית. בידינו נמצאת רשימה של אלפים פליטים שהחבאתם. הוציאום אלינו ואם לא, דמכם יהא בראשכם.

לצורך זה הביאו לפתח־תקוה גדוד ז'נדרמים „אַרְנאוטים", ששוטטו בחוצות פתח־תקוה לתפוש אנשים בגיל חובת הצבא. את המהומות ואת בלהות המות אין לתאר. כל נתפש היה מוכה עד להתעלפות וכשוב אליו רוחו היו קושרים אותו בשלשלאות של ברזל, ורעב וצמא, מבלי תת למי שהוא לגשת אליו ולהגיש לו דבר־מה, היו מובילים אותו רגלי, בלוית משמר, לרמלה ומשם, ברכבת סגורה, לדמשק. באותם הימים נתפשו בפתח־תקוה כארבעים איש. כעשרים איש מבני פתח־תקוה נשלחו ביום אחד לדמשק, שמהם שנים: בנימין הופמן ודניאל ליכטנשטין מתו בדרך ואחד: ליב גיסין, הגיע לדמשק ואחרי שחלה שם חדשים בטיפוס הוצא בערבות והובא לחדרה, במקום שמת ממחלתו.

«כל אלה שהובאו לפניו הוכו מכות רצח»...

תואנה שניה, שגם היא נסתימה בקרבנות של שלש נפשות, היתה „הפרעת הסדר והמנוחה". וזה הדבר: לבאי כח הפועלים היו דין ודברים עם ועד המושבה בעניני כספים. ובאחד הערבים נכנסו באי כח הפועלים בלוית עוד מספר חברים אל ועד המושבה ודרשו במפגיע לברר את המצב. לדרישה קטיגורית זו לא רצה הועד להענות מיד וקולות המתוכחים הגיע בינתים עד המלון, ששם קבע ה„מודיר פוליס" את משכנו.

למחרת היום פקד ה„מודיר פוליס" להביא לפניו את מפריעי הסדר - פקודה שאי אפשר

היה להשתמט ממנה. מנהיגי הפועלים סדרו רשימה של פועלים נתיני ממשלת אוסטריה, בתקוה, כי באלה לא יעיזו השלטונות לשלוח יד להכותם ולשלחם לדמשק. אולם התוצאות היו אחרות. כל אלה שהובאו לפניו הוכו מכות רצח ונשלחו לדמשק. שנים מאנשי פתח־תקוה — בן־עזר ומילר, אף הם נתינים אוסטריים, יצאו רגלי ירושלימה. והואיל ובדרך המלך פחדו ללכת, פן יתפשו גם הם, הלכו בדרך עזובה בין ההרים ואחרי שני ימים הגיעו אל העיר, מסרו את הפרטים לקונסול האוסטרי והתחננו לפניו כי יבא להציל את הלקוחים למות. הקונסול נעתר לבקשתם ויצא ליפו, אולם בבואו כבר אחר את המועד: האסירים כבר נשלחו לדמשק, הושמו במאסר ושלשה מהם (פועלים): שמואל שטריפלר, מנחם גרוילך ואיזיק מהרינג חלו שם ומתו. יתרם שבו לפתח־תקוה אחרי שכבשו האנגלים את דמשק[1].

בתפישתם של שלשת הפועלים הנ"ל לא נוכח אברהם שפירא, כי ימים אחדים קודם לכן, עם תפישת „פררים", נתפש גם הוא ובא' חשון תרע"ז באה פקודה מהפחה הירושלמי לשלוח את שפירא לרמלה, שמיד בבואו שמה נאסר. על פי בקשתו מאת הקצין התורכי, ששמר עליו, הרשה לו האחרון לדבר עם עגלון יהודי, שנזדמן לשם ושפירא בקש ממנו שיודיע לפתח־תקוה, כי הוא נאסר וכנראה שישולח לדמשק והרי הוא מבקש שישלחו לו בגדים וכסף. למחרת הובל שפירא בלוית שוטרים לתחנת הרכבת. עוד הוא עומד בתחנה ותר במבטיו אחרי אדם מכיר, והנה נגש אליו אריה ליב ספיר ומסר לידו בגדים וכסף. אל אותה רכבת הובא אסיר גם המוכתר של רחובות, ניסן קנטרוביץ[2].

III

המחזה, שנגלה לפני שני המוכתרים בכניסתם בבוקר השכם לדמשק, היה: שני אנשים תלויים ברחוב ה„מידן". כעבור שעתים הובאו שני המוכתרים אל משרדו של ג'מל פחה הקטן ושם נשאל שפירא אם הוא מכיר אחד בשם יוסף לישנסקי (מרגל). שפירא השיב כי הכר הכירו לפנים. החקירה נמשכה כשעה ותוצאתה היתה, כי ממשרד הוצאו שני המוכתרים, כשהם קשורים־מהודקים היטב זה אל זה בחבלים והובאו אל חדר אפל באותו בית הסוהר, ששם היו אסורים שאר המרגלים: בלקין, סמסונוב ועוד, ובינתים הולכים ומתוספים עוד מוכתרים יהודים.

«שמונה ועשרים איש כבולים בשלשלאות של ברזל»...

באחד מראשוני ימי־מאסרם נתפש לבסוף גם י. לישנסקי והובא גם הוא לדמשק, מה שפטר כבר את המוכתרים מחקירות ודרישות יתרות. אולם אחרי מאסר של 26 ימים הובאו האסירים לפני משפט צבאי, המאשימם בהעלמת מעשה־רגול ובסיוע למשתמטים מחובת־הצבא. אותה שעה נמצא גם אחד ה„פררים" שהעיד בפני השופטים כי הוא נחבא בגדרה, ומוכתר המושבה היה תומכו תמיכה כספית. חקירה זו נמשכה יותר מחדש ימים. אחדים מהמוכתרים שוחררו ושפירא ועמו עוד אחרים נשארו במאסר. ואולם אותם המשוחררים נתפשו אחר שלשה ימים שוב פעם, ושמונה ועשרים איש כבולים בשלשלאות של ברזל הובאו למאסר שני ואחרי שמונה ימים שולחו ברכבת לחומס ומשם לעדנה. והואיל ובמקום זה היו בתי הסוהר מלאים אסירים, הקציעו מקום לעשרים ושמונה האסירים באורוות של סוסים חולים...

[1] יתר הפרטים של המאורע הזה עיין להלן פרק «קרבנות המלחמה».

[2] בתחנת ראש־על־עין נתפש והובא אל אותה רכבת אחד מאנשי פתח־תקוה בתור בורח מהצבא, ואולם בדרך הצליח שפירא על ידי מתן בקשיש לשחררו ממאסרו.

כשני שבועות התגוללו שם האסירים, עד שהובלו סוף סוף ברכבת לקושטא, במקום ששפירא בלה 12 חודש, מהם בבית־הסוהר ומהם בבתי־חולים של אסירים, בחלותו בטיפוס ובצרעת ורק כשנכנסו האנגלים לקושטא, שוחרר שפירא ושב ליהודה.

עלילת הרגול נסתימה בפתח־תקוה בעוד מאורע אחד, שזעזע את המושבה עד היסוד, וזה הדבר: אחרי שנתפש לישנסקי, שהיה חבר לאגודת „השומר", יצאה פקודה לתפוש את כל השומרים במושבות. בפתח־תקוה נאסרו שנים־עשר צעירים בעוון היותם שומרים והובלו לרמלה על מנת לשלחם משם לדמשק. מזלם גרם להם, שהוכנסו אל קרון־רכבת, שבטעות נשלח לירושלים והם הובאו למאסר באותו זמן, שהתורכים נחלו מפלה בחזית עזה. הגזירות בירושלים היו אז בכל תקפן ואסירי פתח־תקוה היו אסורים ארבעה ימים בלי אוכל ורק ביום החמישי עלה בידי אחד מאבות האסירים — דוד נוביק, להביא להם אוכל ועל פי רמיזות בינו ובין הנאסרים החליטו הללו להמלט ממאסרם. ואמנם באחד הלילות עלה בידם לשבור את שער הברזל ולהמלט על נפשם. חמשה מהם שמו להם מסתר בעלית גג שבשכונת „מאה שערים", שם שכבו חבויים עד בוא האנגלים לירושלים והשאר: האחים גד ודוד מכנס, האחים פלטיאל ומשה נוביק, האחים אליהו ומרדכי מאירי ומרדכי פרלין הם העיזו לצאת ברגל בדרך המלך מירושלים לפתח־תקוה עד הגיעם עד שער העמק ומשם והלאה הלכו סחור־סחור כשהם נפגשים בצבא התורכי הבורח מהאנגלים.

בתוך ברד כדורי־מות שעפו עליהם משני הצדדים המשיכו הפליטים אמיצי הרוח הללו את דרכם בין ההרים וכעבור שני ימים הגיעו בשלום לפתח־תקוה.

אותו זמן חלו בפתח־תקוה הימים האחרונים של הכבוש האנגלי. האנגלים — צבא הרגול — נכנסו לפתח־תקוה וכעבור שלשה ימים שבו ונכנסו התורכים אל המושבה והחזיקו בה מעמד למען עצור בעד האנגלים מחדור לעיר יפו. הצבא האנגלי נמצא בלוד. תותחי התורכים, שעמדו באחד מכרמי השקדים שבפתח־תקוה ירקו כדורים על הצבא האנגלי, אשר חפש לו מוצא מלוד ליפו. חלוף־יריות זה ארך רק כשתי שעות. הבטריה התורכית נהרסה והחזית עברה לצד מערב בין פתח־תקוה ובין יפו, ואז יצאה פקודת הגרוש מפתח־תקוה.

פרק מג.

פתח־תקוה—חזית מלחמה.

קטעים מיומן [1]

קול הכָּרוז במושבה. — הפחד מפני התבצרות התורכים במושבה. — התורכים שודדים בעצם היום את רכוש המושבה. — רעמי תותחים וטיסת אוירונים. — ההגנה העצמית של המושבה. — בָּרל אַסמר. — הנתפשים לאנגריה. — רעב ללחם. — געגועים וקנאה. — תלונות ההמון. — פחדי הבאות. — שדידת הפרדסים וכרמי השקדים במושבה. — שיחות עם חילים יהודים מהצבא התורכי. — חלוף יריות בין התורכים והאנגלים. — לקיטה בָּתר לקיטה. — תקוה ותנחומים. — ספורי מעשיות. — הודעת המפקד התורכי כי פתח־תקוה נועדה לחזית מלחמה. — משלחת זקני המושבה לפני המפקד. — ענין מסמרים. — מעשה בזוג נעלים... — קול הכָּרוז. — גרוש תושבים מבתיהם. — הקריאה אחרי חצות הלילה לסליחות. — הקהל בבית הכנסת ומצב הרוחות שם. — אספה רבתי בבית הכנסת בקשר עם גזירת הגרוש מהמושבה. — דברי היושב־ראש. — תלונה והתמרמרות בין הקהל — אמירת תהלים בצבור. — קהל נשים מנשי המושבה בא לבכות ולהתפלל לפני ארון הקודש. — הפגנת נשים. — וכוחים סוערים בענין זה. — ההפגנה זזה .. — ברכת זקנים למפגינות — תשובתו האכזריה של הקומנדנט. — יריות וגשמים ורעמים. — יום ראשון של חנוכה...—ההתכוננות לגרוש מהמושבה. — אספה שניה בבית הכנסת. — סרובו של ההמון לצאת את המושבה — מהומת הגרוש. — סדר הגרוש והתנהגותם של החילים התורכים עם המגורשים. — שאלה של קומנדנט... — זריקת פצצות. — השערות מהשערות שונות. — משפחה פרסית מהמגורשים חוזרת אל המושבה — הרגשת התקרבותם של האנגלים. — המשך הגרוש. — גזירה חדשה. — חרון אפו של הקומנדנט מעין־גנים. — מבוכה במושבה. — גזירת הקומנדנט ואיום עונש מות. — מעשה במכתב.—משלחת של שנים עשר בענין הגרוש. — היריות נמשכות. — היציאה לכפר־סבא. — עסקני המושבה נשלחים לכפר־סבא. — המגורשים על ידי הקומנדנט מוחזרים אל המושבה. — השערות שונות בקשר עם זה. — יריות וטיסת אוירונים. — תקוה והתנחמות — הפחד מפני היציאה לכפר־סבא.—המצב של מגורשי פתח־תקוה בקלקיליה.—מהומת הגירוש במושבה. — כרוז חדש. — התקפה מצד האנגלים. — געש ולהבות אש ורוחות מיללים... — גזירה חדשה. — יציאה מרצון — פרטים מסופרים על ידי פליטים מכפר־סבא על המצב הנורא שבו שרויים הגולים שם. — התחדשות תקופת הווסיקות. —

[1] במצור ובמצוק (מחיי וקורות פתח־תקוה בחזית המערכה). רשימות יומן מאת מאן־דהוא. נדפס ב«הד העם» משנות תרפ"ד־ה.

היריות נמשכות. – שמועות מבית הקברות.–אותות וסמנים מ«בחריה». – גזירת הגרוש הולכת ונחלשת. – מערכה כבדה בין מחנות הלוחמים. – נשף בעין־גנים לאופיצרים התורכים. – שנוי לרעה. – תפישת אנשים לאנגריה. – שוב גזירת גירוש. – גירוש על פי שטה חטופה, בלי רשימה. – סימן חדש לנסיגה. – הודעות על כבוש האנגלים. – חרדת צפיה. – ראשית נסיגתו של הצבא התורכי. – כניסת האנגלים אל המושבה. – אשה מספרת (קטעים ממכתבה של אחת מנשי פתח־תקוה לאחיותיה בחוץ־לארץ על מצב המושבה עד כניסתם של האנגלים).

יום ו׳, ט״ו כסלו, ע״ח.

צ ה ר י ם.

המערכה הקשה שהיתה בלילה שחלף לא הביאה עמה את התקוות הנעימות שתלו בה. כעת, ברור הדבר שהתורכים לא נסוגו אחור, ואולי נתחזקו והתאחזו במושבה עוד ביתר שאת.

היריה של היום, היא לפי דעת הכל, של התורכים.

המפקד הגרמני פון קרס בא הנה, והוא קובע את מושבו במלון „ירקון". ממשיכים אליו חוט טיליפוני משדה־המערכה.

קול צרוד מנסר והולך ברחובות המושבה. קולו של „נורי המכריז", הידוע לנו כל כך... הוא הקול, שבשעתו היה מכריז לנו יום יום על גרושים חדשים, ועל פקודות וגזרות חדשות של ג׳מל פחה. בימים המעטים, ימי התארחות האנגלים אצלנו, כמעט שכבר הספקנו לשכחו, והריהו שוב מנסר ברחובות המושבה וחוזר וקורע אותה נימה בלב, שלא הספיקה עדיין להתאחות יפה.

„בשם הקומנדר, — הוא מכריז ומודיע, — כל בתי־המלון, הריסטורנים, החנויות צריכים להיות פתוחים ביום ובלילה מבלי כל פחד האויב, וכל העובר על הפקודה הזו, ענש יענש בכל חומר הדין".

משמע שיש כבר „קומנדר" תורכי במושבה בתור מושל, ומשמע שהתורכים הללו חושבים באמת להתישב כאן ישיבת קבע.

ענן של עצב ושל אכזבה יורד על הכל. שמועות מחרידות נמסרות מפה לפה. מספרים כי בידוים וערבים שתו ידם עם חילים להתנפל על המושבה לשם בזה ושוד. בשוק סובבים פלחים וגם חילים ומוכרים תפוחי־זהב, ששללו מתוך הפרדסים העזובים.

ביחד עם זה נמסרות, כרגיל, גם שמועות פורחות על אודות המקומות הרחוקים שאנו נתוקים מהם לגמרי, והשמועות נמסרות מתוך כליון־נפש וגעגועים מכאיבים.

מספרים, שירושלים כבר נכבשה, וליפו הגיעו אניות, שהביאו עמהן מכל טוב, ואפילו סוכר...

וצללי ערב שבת יורדים ומשתרעים על המושבה העגומה. עמהם הולך ונמסך אל הלב גם רגש מכביד ומעיק של עצבות אלמה.

מוצאי־שבת, ט״ז כסלו, ע״ח.

היום עבר בלי כל שנוי, והמצב הוא כמעט בעינו. היריות באות בלי הפסק מכל צד. האוירונים עוברים ברום, ותותחי ההגנה רועמים לעומתם. כתמי־ערפל ממלאים את מרומי־האויר.

המושבה מוקפת מכל צדדיה חזיות מערכה, מכל צד מורים דרך — אליה, מה שנותן אמנם ביחד עם זה גם איזו מדה של בטחון, בהיות לפי־שעה מטרת הכדורים רק לסביבותיה. בנוגע למקרי שוד עבר ליל־השבת בשלום, נסיונות לשוד אמנם היו, אבל לא הצליחו.

על זה יש להודות לשמירה העצמית, המעולה, שהסתדרה במושבה. משמרות משמרות של הגנה סובבים כל הלילה בכל רחובות המושבה חליפות.

הגנה עצמית זו כיצד היא נעשית ובמה כחה יפה? נשק אין. אסור להחזיק נשק. בכל זאת — כחם של המגינים די יפה גם בלעדי נשק. במקרה של התנפלות הם ממלאים תפקיד פשוט ביותר. תפקיד ישראלי־מסורתי ישן־נושן: "ויצעקו"...

וכך הוא הסדר: סובבים ברחובות כנופיות כנופיות ומשתעים בחדשות. כשמגיע ממקום־שהוא קול ענות, הקורא לעזרה, מיד מתחילים אנשי המשמר לחלל בחלילים ולצעוק בקול ויותר שהקולות משונים ופראים — יותר הם מסוגלים להועיל.

ואנשי המשמרות שביתר הרחובות בהגיע אליהם הקולות נענים להגנה—אף הם בקולות. הקולות והצפירות המוזרות שבחשכת הלילה מעירים את הישנים משנתם הטרופה, קופצים ומתפרצים החוצה, ומתחילים גם הם בצעקה.

כעבור רגעים מספר מקיפה זעקה פראית זו את המושבה כלה, והשודדים המזוינים נבהלים ונרתעים לאחור...

דברתי היום עם אחד מאכרי המושבה, שערבי הסביבה קוראים לו "ברל אסמר" (ברל השחור).

בתור גבור, ואיש מלחמה, השתתף בכל המאורעות וההרפתקאות, שעברו על פתח־תקוה במשך ארבע עשיריות השנים. הערבים מסביב מכירים אותו, והשם "ברל אסמר" מפחידם...

מראהו החצוני אינו מלבב ביותר: קומה נמוכה, שחרחר, זקן רחב, ידים שזופות, שעירות ומשורגות, גידים בולטים וקשים — רשמי עבודה גופנית במשך של שנים; מצח קטן וצר ורק מתחת למצח זה — שתי עינים שחורות, נוצצות...

בביתו, העומד כמעט לבדד בתוך גן־שקדים מעובד יפה, חונה כעת המחנה התורכי. את המקום הזה מצאו להם מתאים לעמדה מסותרת. ברל אסמר היה מוסר להם ברצונו גם את ביתו, אבל הם לא חכו "לרצונו". הם לקחוהו ממנו, ולא רק את הבית לקחו, אלא שדדו והחריבו גם את הנמצא בתוכו.

ברל אסמר מספר את כל הפרטים על דבר שוד ביתו, ופתאום הוא מתרגש וקורא:

"לעיני קרעו גם את שני זוגי התפלין שלי"!..

"וכסבור אתה שככה בנקל עלה להם לשדדני? — הנה זרועי, ראה!"

בדברו קפל את שרוולו, ולעיני נגלתה זרוע שחרחרת זרועה כלה חבורות, אדומות, כחולות, שחורות; צביטות וסימנים משונים של הכאות יבשות.

"כמו אזרועי זו — הוסיף ברל — כן גם השנית וכן הוא גם גופי כולו. אין בי, אחא, מתום. הריני כלי חבורה אחת. הרי ברוביהם הכוני! מכות רצח הכוני. ומה הפלא? הלא מאה במספר היו נגדי ואני יחידי, אלמלא כה רב מספרם כי אז יכולתי להם. יודע אנכי ב"ה כיצד לצאת במלחמת מגן וכיצד לחלק מהלומה הגונה... אבל..."

יום א', י"ז כסלו.

חדשה במושבה. אנשים נתפסים לאנגריה ברחובות: לחפור חפירות־הגנה מסביב למושבה. נתפסים לזה גם צעירים וגם באים בשנים. גם עותומנים וגם נתינים זרים. ובמושבה פנימה, היהודית, פרץ הרעב לפני זמנו.

עוד נמצאת במושבה די חטה לכלכל את תושביה אבל את גרגרי החטה אי־אפשר לאפות

טרם שיטחנו, וטחנה אין. טחנה אחת הלא שללו והשחיתו החילים ופקידי־הצבא. השניה בעליה פרק את מכונתה והצפינה, מפחד שלא ישללוה. קמח חדש אין איפוא. ומעט הקמח הנמצא הולך וכלה.

האופים בעצמם משלמים בעד רוטל קמח ששים וחמש עשיריות, והקמח מעורב בסובין, בדורה, ובשאר מיני קטניות. בעד אוקיה לחם אפוי משלמים שש, שבע וגם שמונה עשיריות...

בתוך מצב זה של מחסור ורעב מתעוררים געגועים על אותם המקומות המאושרים, שזכו להמצא כעת מחוץ לחומת המצור.

מתגעגעים הירושלמים לירושלים, שאין ספק אצלם כי היא כבר נכבשה, והיפואים — ליפו עירם, שכמה מגוליה, אלה שהיו פה ביחד עמנו, שרויים שם כעת לבטח, ומתענגים על כל טוב, וביחוד על שפע „הסוכר", שהאניות האנגליות מביאות להם...

והקהל מתחרט ונקוט בנפשו על שלא עשה כן גם הוא. „הרי ליפו היינו כלנו יכולים ללכת. ולמה ישבנו פה? למה חכינו?"

אז תבוא התמרמרות על ראש הועד, ועל כל ההמון המגוון, בין תושבים ובין גרים, הוא ידע, הם אומרים, כי התורכים עומדים להכנס בחזרה אל המושבה, והסתיר את הדבר ולא הודיעו.

מתאוננים: עוד ביום הששי, האחרון שלפני חזרת התורכים, זאת אומרת ארבעה ימים לפניה, כבר מסרו האנגלים לראש הועד ידיעה שהתורכים ישובו. הם הציעו גם לשלוח אוטומובילים כדי להחזיר את תושבי יפו לעירם, אלא ראש הועד התנגד לזה, וגם הסתיר את הידיעה הזו מדאגה שאם יודע הדבר, ובני יפו ימהרו לצאת, ויצאו אחריהם גם בני פתח־תקוה, שאז תחרב המושבה כלה בבוא אליה התורכים ובמצאם אותה ריקה מיושביה.

כך, לא פחות ולא יותר. וההתמרמרות על ראש הועד הולכת וגוברת. מתמרמרים בני יפו וגם בני המושבה. לא היתה — אומרים הם, לראש הועד הזכות להקריב את נפשותיהם על מזבח הרכוש. הנפש קודמת לרכוש.

אמש בתחלת הלילה נשמע רעש עמום מצד הים. הבריקו גם לשונות־אש באופק. שערו שאניות־מלחמה פועלות את פעולתן באיזה מקום רחוק.

הרעש העמום מטיל פחד על כל. כל אחד עומד, מקשיב, מביט על אותות האופק שנבקעו זה אחר זה מתוך אופל הלילה, ושותק שתיקה אלמה, מתוך אי־ידיעה מה לומר על כך...

השומרים הסובבים ברחובות הביעו את דעתם שהלילה צריכה השמירה להיות מעולה ביותר. אפשר שבלילה כזה יבואו אל המושבה. הם התכוננו לפעולה.

— לַזִים בְּסִיח! (צריכים לצעוק!) הזכיר שומר אחד יהודי מזרחי מגרי המושבה את חבריו.

הלילה עבר בכל זאת במנוחה. נראה שתקופת השוד בלילות בבתי המושבה כבר עברה. במקומה באה בזה לעיני השמש על־ידי הנהלת הצבא ופקידיו.

שודדים את הפרדסים. קוטפים את פרים ומחריבים גם את העצים. בוזזים את מחסני התבן, החטה, ויתר התבואות. בוזזים גם מחסני שקדים, וחילים נושאים על גביהם שקים מלאים משל הפרי הזה ומוציאים אל המחנה...

יש מי שמוצא שנוי לטובה: מבטם של החילים איננו עוד מבט מבעית כל כך של אויב. הם כבר מתקרבים קצת אל התושבים והתושבים אליהם. באים עמם בשיחות מקוטעות, עד כמה שידיעתנו בתורכית וידיעתם בערבית מרשה את זה, ומקבלים מהם איזו ידיעות

בדבר מערכות המלחמה. מובן שזה אינו מעכבם כלל מלהוציא מתוך המושבה גם שק שקדים או עגלה מלאה תבן...

מתוך יחוסינו אל ה„קרובים" הננו יודעים כבר, שבתוך הצבא התורכי העומד אצלנו נמצאים גם חילים יהודים במספר איזו עשרות. שנים מהם היו היום במושבה, וכמנהג יהודים קבלנום לאורחים טובים, ויאכלו פה סעודת־צהרים.

האחד מהם אדריאנופולי והשני קושטאי. זה האחרון עושה רושם של צעיר אינטלגנטי, ומדבר יפה תורכית וצרפתית. נסינו לדבר עמו עברית, ולא ידע יותר ממלים ספורות.

הוא הוציא מילקוטו והראה לכלנו חתיכת לחם יבש וצנום, דק כחררה ושחור כגחלת. זהו הלחם, לחמא עניא, שהחילים התורכים מקבלים בעמדם במערכה. גם הוא אוכל את הלחם הזה אלא בכל הזדמנות הוא קונה לו מכספו הפרטי. אביו הוא סוחר עשיר בקושטא ושולח לו תמיד כסף. לקחנו לנו מלחם־העוני זה פרוסות לזכרון.

על המצב הצבאי הוא מספר ששמונים למאה אבד הצבא התורכי במפלת עזה ובאר־שבע. הוא עבד מקודם בתזמורת ולאחרי המפלה בטלו את התזמורת וספחו את המנגנים וגם את משרתי הפקידים אל הנשק.

הוא פטריוט תורכי נלהב, ואינו פוסק מלהלל את מפקדו הקומנדנט האלבני ומלספר על מעשי גבורותיו.

גם אל המושבה הגיע הוא וחברו על ידי מפקדו האלבני: הם נמצאו באחד הפרדסים כשהם סוחבים ומוציאים שק תפוחי־זהב. על השאלה, למה להם שק שלם? השיבו, שהם עושים את זאת במצות מפקדם, להביא תפוחים אל המחנה בשביל החילים החולים...

חיל יהודי שלישי, גם כן מזרחי, הגיע אל המושבה באופן אחר, גם כן על ידי גלגול של שלל, אלא באופן יותר יפה: הוא בא מן המחנה ישר אל היקב בכדי לשתות שם יין. שמע מחבריו התורכים, כי את היקב שללו במשך איזה ימים, וכי גם עכשיו עוד אפשר לקבל שם, מידי השומרים בעצמם, לגימת־יין חנם, וילך גם הוא.

מובן שהוא לא יבוא כשולל בין השוללים. כשבא — בא בתור „גזלן־יהודי". הוא התיצב לפני השומרים ויתודע להם ביהדותו.

הוא הוציא מתחת לכתנתו, סמוך ללוח־לבו, עטיפת ניר קטנה, הסיר את העטיפה, ושומרי היקב ראו לפניהם פרשיות של תפלין מקופלות, מהודקות וספוגות זיעה...

— היו לי גם תפלין וגם רצועות, אמר, ואין לי עוד. הגויים חתכו לי את התפלין ואת הרצועות. טמנתי את הפרשיות ואני מנשקן בכל יום.

לאחר התודעות זו עבר אל עצם הענין.

— מכיון שכל הגויים באים הנה לקחת יין, באתי גם אנכי... הרי אני יהודי!...

השומרים קבלוהו בסבר פנים נתנו לו לשתות כחפצו, וגם מזגו לו בקבוק לקחת עמו אל המחנה.

יום ג', י"ט כסלו.

בלילה שעבר היתה לנו שוב זועה תותחית, שנמשכה שעה רצופה. משמונה ורבע עד תשע ורבע.

היריות היו תכופות מאד, כיריה אחת ארוכה. האופק מצד דרומית־מערבית היה מואר באור מבריק בלתי פוסק.

התוקפים היו האנגלים. הם ירו גם מאניותיהם. התורכים השיבו במדה חלשה. התוצאות אינן ידועות.

היום הנוכחי הוא כמעט יום רגיל, מלבד יריה יותר תכופה מאשר אתמול. במצב הנראה לעינים אין שום שנוי. המעשים הנעשים ונשנים מסביבנו כבר נעשו חד־גוניים.

התורכים מוסיפים לבצר פה את עמדותיהם. את זה הננו רואים מתוך גזרת ה„אנגריה", המוטלת עוד על המושבה, ומתוך הדרישה לחוטי ברזל דוקרים, שהם דורשים מאת האכרים. יום יום מכריזים בשם ה„קומנדר", שכל מי שיש לו חוטי־ברזל חייב להביאם אל מחנה הצבא.

זוהי כבר לקיטה בתר לקיטה. את הלקיטה הראשונה עשו התורכים עוד לפני זמן. טרם שחלמנו עוד על דבר האנגלים. ההיא היתה לקיטה שמנה ביותר. במושבה ובכל הפרדסים נמצאו חוטי־ברזל במדה מרובה מאד. התורכים לקחו אז כמה שיכלו, ויבצרו את עמדותיהם בעזה, באר־שבע וחפיר. חבילות חבילות נשארו גם מונחות ומתגוללות בכל תחנה ותחנה של מסלת־הברזל. הלקיטה השניה הנוכחית היא רק משיריה של הראשונה. אז, כרגיל, נמצאו כאלה, שהצליחו למהר ולהצפין את חוטיהם. על זה היה אמנם איום של משפט־צבא, בכל זאת הסתכנו והצליחו. משנכנסו האנגלים הוציאו התושבים את צפונותיהם והתחילו גודרים מחדש את חצריהם וקרפפיהם הפרוצים. אחרים עוד מכרו, ממה שהצליחו להציל, גם לאחרים - עד שבאו התורכים שוב וגזרו על לקיטה שניה...

גם את העבודה עצמה של הסרת החוטים ממלאים בני־המושבה על ידי גזירה שניה, גזירת „אנגריה". תופסים את מי־שהוא בשוק ומצוים עליו להסיר את החוטים מעל העמודים ולהביאם למקומות שונים מחוץ למושבה.

יום ד' כ' כסלו.

נודע לנו היום, שהמפקד הגרמני פון־קרס כבר הלך מפה. זהו בלי ספק צעד התקדמותי של המצב לקראת סופו. זהו גם צעד חשוב ביותר. בכל זאת — את סערת נפשנו אין עוד בכחו להשביח.

אומרים שבין פון־קרס ובין המפקד התורכי יש חלוק־דעות עקרוני בנוגע לכל קביעתה של המערכה כאן. פון־קרס סובר, שאין כאן המקום הראוי למערכה רצינית, והוא דורש לסגת עוד עד תחנת עפולה.

לעומתו המפקדים התורכים דורשים להתעכב ולהתיצב נגד האנגלים על כל צעד וצעד. לבם של אלה אומר להם, כי מה שימסר לידו של האנגלי לא ישוב עוד חזרה אליהם לעולמים.

הנה כי כן הלך פון־קרס, והצבא נשאר על מקומו. המערכה תמשך פה הלאה תחת הנהלתה של מפקדה תורכית...

מצד אחד התקרבנו, איפוא, לקראת הסוף שאנו מבקשים. מצד שני התקרבנו עוד יותר לקראת הסכנה שגדלה אף היא.

נראה מה יביא לנו יום־מחר ממפקדה תורכית, עומדת ברשות עצמה...

מתיחות העצבים בתוך האוירה הספוגה כולה צפיה וחרדה מולידה אגב כל מיני אגדות וספורי מעשיות.

ספור יפה מספרים היום על דבר חיל אנגלי, שנשבה אל התורכים ושעל ידו נצלה המושבה מעלילה נוראה של מעשה־רגול.

ומעשה שהיה כך היה:

זה מקרוב טמנו התורכים כמות גדולה של חמרי־יריה בתוך שוחה שחפרו או על יד פרדסו של מר מ. כ. את השוחה כסו מלמעלה בשוכות אקלפטוסים לבל יכירוה.

שלשם הביאו הנה חיל אנגלי שבוי. יחד עמו היתה פלוגה של עשרה. פלוגה משמרית אנגלית שהתקדמה לעומת החזית התורכית במטרה לתור ולרגל את המקום. בין הפרדסים נפגשה עם כח תורכי ומלחמה פרצה ביניהם. התוצאה היתה: שמונה מהפלוגה האנגלית הצליחו להתחמק, אחד נפל ואחד נשבה והובא אל המחנה התורכי.

כעבור שלש שעות לאחרי המאורע הזה, ואוירון אנגלי התחיל מרשרש ברום, ומסתובב מעל לפרדסים. הוא הסתובב עד שהגיע בכוון ישר אל מקום האוצר, וישליך אליו פצצות, ויפגעהו ויחריבהו...

היריה הראשונה והמכוונה אל מקום האוצר מראה, כי האנגלים קבלו על אודותיו ידיעה ברורה ומפורטת, וגם רשום המקום לא חסר להם. ובהיות שהדבר קרה כשלש שעות לאחרי בואה של הפלוגה המרגלת, ששמונה ממנה הצליחו לחזור, ברור, איפוא, הדבר שפלוגה זו היא שקבלה והעבירה את הידיעה הזאת מיושבי המקום אל המחנה האנגלי. ומי הם אלה „יושבי המקום", שמסרו את הידיעה למרגלים האנגלים? הרי ברור הדבר שאלה הם היהודים תושבי פתח־תקוה.

ועלילת הריגול כבר היתה מתוחה על ראש המושבה המסכנה ונכונה בכל רגע להתפרץ עליה כשואה. העונש היותר קל בעד זה היה יכול להיות: גרוש אל הצפון.

ואולם החיל האנגלי ידע לספר מה על אודות „מעשה האוצר", אלא מה שספר לא היה לרצון, ועוד יותר לא לכבוד לתורכים, שהיו מוכרחים לשמוע.

הוא ספר דברים כפשוטם:

פלוגה חלוצית תורכית בת ארבעים איש, ושני אופיצירים בראשה, שאחד מהם הוא תורכי, עמדה לפני החזית התורכית ועסקה בעבודת חפירות־הגנה. תפקיד זה גרם לה להתקדם עד כמה שאפשר, וכן הלכה והתקרבה אל החזית האנגלית עד שנתקרבה כל כך— שלא חפצה עוד לשוב... היא עשתה את עצמה שבויה מדעת בידי האנגלים.

ושני האופיצירים האלה, גם התורכי, מסרו למחנה האנגלי את הידיעה הבוגדה על דבר חמר־היריה הטמון, ואת כל סימני המקום ורשומו...

הם, ולא חלילה יהודים מפתח־תקוה...

ככה ניצלה המושבה מעלילת־רגול על ידי שבוי אנגלי. אם אמתית היא מעשיה זו אם לא, אינני יודע—יפה היא בכל אופן, ומתאימה מאד למצב־הרוח המדוכא של המושבה.

היא שובבה קצת את הרוחות, ותביא את הלבבות הלאים לידי פעימה של שמחה ותקוה.

יום ה' כ"ב כסלו

היום כבר טעמנו מטעמה של מפקדה תורכית...

המפקד התורכי שלח להודיע לנו, כי המושבה נחשבה מעתה לחזית מלחמה והיא צריכה להתרוקן מכל תושביה האזרחיים. ובכן במשך עשרים וארבע שעות צריכים כל תושבי פתח־תקוה מבלי שום שריד לצאת הימנה לתול־כרם...

פקודה זו, למרות שצפינו לזה מראש, ירדה על המושבה כרעם כבד.

„זקני" המושבה מהרו להתיצב לפני המפקד, קבלו על הגזרה, והסבירו שזהו דבר

בלתי־אפשרי, שמושבה מלאה נשים, זקנים וטף תגלה ממקומה במשך של 24 שעות.

המפקד פנה אז בשאלה למקום יותר גבוה, והתשובה היתה: התושבים יכולים לפי־שעה להשאר במקומם, אבל על המושבה למסור למפקדה רשימה מדויקת משמות כל אלה שהם מגיל שמונה עשרה עד חמשים וחמש. אלה יצטרכו להתיצב לפני המפקדה ולקבל הימנה וויסיקות־ישיבה.

גזירה שניה זו היתה לא פחות מסוכנה ומפחידה מהראשונה. חובה זו של עבודת־צבא, עד גיל חמשים וחמש למה היא באה, ולמה היא מתכונת?... ובכלל מה שייכותה לענין הישיבה או היציאה!... רבים מאלה אינם כלל סחורה כשרה, שיהא אפשר לערוך ממנה רשימה. ישנם רבים, שהיו עד עכשיו חוטבי עצים לממשלה וחסו בחסות הוויסיקה הזאת, ומשקרבה המערכה, בטלה העבודה ועמה גם חסותה. בשביל אלה וחבריהם קשה גזירת הרשימה כגזירת הגרוש.

אמנם גם גזירה זו לא ארכה הרבה כמו חברתה הקודמת. כעבור שעות אחדות חזר והודיעו, שגם גזירת הרשימה והוויסיקות כבר נתבטלה, מבלי דעת גם איך ומדוע...

פחדנו נתפכח, אבל דכוי־הלב במקומו עומד.

הצפיה לשדה־המערכה מתוחה כעת עוד יותר מבכל זמן אחר. כל הבא משם פועל על מיתרי הלב במדה בלתי רגילה. כעת באה לנו משם רוח תקוה בצורה של מסמרים.

המפקדה התורכית הזמינה בימים האלה אצל נפחי המושבה כמות גדולה של מסמרי־ברזל גדולים. השערה נפלה מיד, כי מסמרים אלה נעשים בשביל תקון הגשר שעל הירקון. ותקון הגשר למה הוא בא? — לסגת עליו אחור...

והשערה זו, שהיתה רק רצויה להתקבל על הלב, הולכת ומתחזקת מרגע לרגע על־ידי הסברות, וגם על ידי עובדות ומעשים.

יום ו׳ כ״ב כסלו.

היום — מעשה חדש — בדבר נעלים:

אופיציר אוסטרי בא אצל סנדלר מסנדלרי המושבה והזמין לעצמו זוג נעלים. בשעת ההזמנה האיץ בסנדלר לגמרן עד כמה שאפשר מהר וביחד עם זה אמר לו:

— אני מזמין אצלך את הנעלים, אבל אפשר שלא אקבלן...

גם מכאן הוכחה על הנסיגה הקרובה.

מוצאי־שבת כ״ג כסלו.

עוד בבוקר נשמע קול הכרוז הולך ומכריז בעוז:

«כל מי שיש לו חוטי־ברזל מחויב להביאם מיד! אף חוט לא ישאר! המביא את החוטים מחויב להביא גם עמודים מוכנים למתוח עליהם את החוטים, העמודים צריכים להיות לא פחות ממטר וחצי בארכם, ומשופים בקצה האחד».

אחרי כן התחיל פתאם גרוש במושבה. גורשו הרבה תושבים מחלק המושבה שבקצה רחוב הרצל, אל הבתים נכנסו פקידי־צבא.

ובעצם יום השבת הוציאו דירי הבתים האלה את חפציהם, והובילום לבתים אחרים ביתר חלקי המושבה, מי אצל קרובו ומי אצל מכירו.

משך־דירות היה זה, אלא בעל אופי מיוחד. את הרחובות מלאו אנשים, נשים וילדים, עמוסי צרורות, כרים וכסתות, וכלי־בית שונים. דוממים ומורדי ראש כאבלים,

צעדו ברחוב בתוך קשקוש של כלים ופחים מצלצלים, שהפריעו דממת אבלים זו.

נשמעו גם קולות חריקה של אופני קרונות, שהובילו את הרהיטים הכבדים. אל הקרונות היו רתומים לא סוסים, כי אם – אנשים. לא ידוע אם עשו זאת משום חוסר סוסים או משום קדושת יום השבת...

ביחד עם אלה, שלקחו מהם את בתיהם, טלטלו את חפציהם ויצאו גם הרבה מגרי הרחובות הקיצונים, אף על פי שלא גורשו. הם מהרו לעשות זאת בעצמם, בפחדם להשאר בודדים בין אנשי־הצבא.

באופן כזה התרוקן כל קצה רחוב הרצל וכל רבע־הגורן, ועל הדוחק הגדול השורר כבר במושבה מגולי ירושלים ומגורשי יפו נוסף כעת דוחק חדש ממגורשי פתח־תקוה עצמה.

יום א׳ כ״ד כסלו.

בשתים אחרי חצות הלילה הקיצותי משנתי לקולות־מהומה, שהגיעו מן הרחוב. שמעתי מיד גם דפיקות בדלתות ובחלונות וקריאות:

– לכו לבית־הכנסת! אומרים שם סליחות!...

נבהל קפצתי מעל משכבי, ואפתח את החלון.

– מה?...

– גזירת גרוש!

– הגיעה פקודה שכל המושבה צריכה לצאת!

– כל המושבה צריכה לצאת לתול־כרם...

הנה הפצצה. את אשר יגורנו בא לנו...

בצאתי החוצה כבר היו כל יושבי הרחוב ערים. החלונות הגדולים של בית־הכנסת כבר היו מוארים, והמולת צוחה עמוקה בקעה מתוכם אל תוך הרחוב, ואל תוך אפלולית הלילה. קרעי־קולות פרצו משם והתפשטו על פני הרחוב האפל.

– «פדנו ממהומת־מות – ואחור בל נסוגה»...

– «צוה ישועתנו – ובעוונותינו אל נתמוגגה»...

– «עננו! עננו! עננו!»...

– «כמו שענית ליונה במעי הדגה»!...

בבואי לבית הכנסת, כבר מצאתי שם המון גדול מתפללים. אמנם לא כל התושבים הספיקו לקבל את הידיעה המרה ולקום לקול הקריאה.

אלה שבאו היו מדוכאים. כצללים מתנועעים נראו בתוך חלל הבית הגדול המואר במדה בלתי מספיקה. העינים היו כבויות. הפה קרא וצעק, אבל איזו לאות נפשית היתה פרושה גם על התפלה, – לאות הבאה מתוך כובד אסון, מתוך התקפת יאוש.

לאחרי הסליחות.

בית הכנסת כמרקחה. הוא מלא עד אפס מקום. היום יום סגריר, יום שלהי דכסלו, ובכל־זאת עומדים רבים גם בחוץ, בעזרת הנשים נמצאות גם נשים רבות.

כנופיות, כנופיות עומדים האנשים ומספרים על דבר הגזירה:

– זמן של שני ימים נתן לנו...

– ויום אתמול כבר נכנס בחשבון!

– זאת אומרת שמחר עלינו לעזוב את המושבה?...

– כן, מחר. ביום הראשון של חנוכה!...

– את הרכוש הנשאר יביאו כל היוצאים – לתוך בתים אחדים, שיבחרו על ידי המפקדה, ושיסומנו בסימנים מיוחדים. הבתים האלה ישמרו ע"י הצבא...

– שמירה מעולה היא זו!

– זהו להקל על החילים השודדים, שלא יצטרכו להתפשט על פני בתים רבים...

– זוהי שמירה מפני השודדים הקטנים והרבים בשביל הגדולים...

– זוהי כל הכונה של הגרוש כלו...

– אבל אנה נלך, ולאן יגרשונו?

– אל הכפרים הערביים שבין קלקיליה ותול־כרם...

– הרי לא נוכל גם להיות יחד בצרתנו, כי אם פזורים ומפוזרים בכמה כפרים קטנים של ערבים?

— זו היא הכונה. חפצים לפזרנו על פני הכפרים, יהודים מעטים בכל כפר, באופן שנהיה ברכושנו ונפשותינו מסורים לגמרי בידיהם.

ההמולה בבית־הכנסת הולכת ורבה. הפרטים על דבר גזרת הגרוש הולכים ומתבררים. יותר ויותר הולכת ומתבלטת ההכרה, כי עומדים אנו באמת לפני גרוש, לפני יציאה גמורה מהמושבה. את הכל יצטרכו לעזוב. את הרכוש הקבוע ואת המטלטלים. יותר ויותר הולך ומתבלט חשבונו הנורא של הגרוש בכל שורותיו השחורות, ובכל סכומיו המבהילים.

יחד עם זה הולכות גם הרוחות ונדכאות יותר ויותר. העינים משתקעות, והפנים מתכרכמות.

ישנם כאלה, הרצים כמטורפים מכנופיה לכנופיה. זורקים מלה לכאן ומלה לכאן, ופיהם אינו פוסק מלמלמל, וישנם כאלה, העומדים בתוך הכנופיות, מביטים אל המדברים — ושותקים.

ישנם גם מינים שונים של „פורשים מן הצבור". הנה פרש אחד לקרן־זוית, תלה ראשו בין זרועותיו, והשתקע במחשבות מתוך הבטה סתמית רתוקה לאחת הנקודות שבקיר. שני רץ כמבוהל אחת הנה ואחת הנה לאורך ולרוחב בית־הכנסת, ושלישי עומד באמצע, מניע באצבעו ומדבר וסוקר לעצמו.

וישנם גם אופטימיים. אמנם רק מעטים. אלה מרשים לעצמם לתבל את דבריהם בדברי הלצה, ולהביע תקוה שהכל עוד יהיה בעז"ה טוב, והכל על מקומו עוד יבא בשלום.

ובתוך מאות התושבים המיואשים, הממלאים את בית הכנסת, מהוים ה„פיררים" הירושלמים חטיבה מיוחדת.

להם אין הגרוש נוגע כמו שהוא נוגע לתושבי המקום. הם כבר מגורשים ועומדים, ואינם עוד בביתם מי שנה ומי יותר. לרכושם אין להם מה לדאוג. יכולים הם לקחתו כולו עמהם, וגם להשאירו. לעומת זה נמצאת עמהם „סחורה אסורה" שאינם יודעים מה תהא עליה.

בעת גרוש מה יעשו עם עצמם?... הגרוש הלא יעשה בטח על פי רשימות, וגם הכניסה אל המקומות החדשים הלא תהיה, בלי כל ספק, על פי רשימות, ומה יעשו אלה שהם „בני־בלי־שם" ואינם יכולים להכנס לשום רשימה? איך זה יבלעו פה בין החומות ואיך יעברו את הגבולים באופן שישארו שוב „נעלמים" כמו שהיו?

המסכנים הללו מתרוצצים בבית־הכנסת הנה והנה. מתעכבים מפעם לפעם ליד כל

כנופיה, תוחבים ראש, מטים אוזן וקולטים איזו מלה. אבל היא, המלה הקלוטה, כנראה שאינה משביעתם רצון. פשוט, היא אינה מענינת אותם והרי הם רצים הלאה ושוב פעם הם מתעכבים התעכבות עצבנית ליד איזו כנופיה אחרת, או ליד אותה הקודמת עצמה...

בחוץ היו עדיין דמדומי לילה. בבית הכנסת פנימה דלקו אי־אלו מנורות של נפט ושל שמן־זית, שאורן נתמזג מזיגה משונה עם האור הכהה של היום המעונן והטחוב, הבוקע ועולה.

רבים התפרדו אל הפרוזדורים והתפללו במנינים נפרדים, אף על פי שגם אחד מהם לא חשב על אודות יציאה מוקדמת לעבודה. כך, סתם. ישנם כאלה האוהבים לעשות להם תמיד „מנין" בפני עצמם. בכל זאת היה הקהל בבית הכנסת גדול ביותר. הבית הגדול והרחב היה מלא מפה לפה.

הרושם היה כביר ומוזר כאחד. הוד אימה רחף על הכל, לא חודש ולא שבת, ולא קרא־מקרא והבית כה מלא, והתפלה כה סוערת, נלהבה, פורצת ממעמקים...

היו גם כאלה, שדוקא היום לא יכלו להתפלל כראוי. לאלה חסרה ההתלהבות לגמרי. הם היו להפך, מאובני־השעה. הם עמדו על מקומם בעינים בולטות ושולחים מבטים סתמיים, אלמים, מבלי הוציא קול.

היו גם „בלתי מתפללים של כל השנה", שגם הפעם לא באו כלל על מנת להתפלל, וגם לא התפללו, ובכל זאת—באו גם הם...

בתפלת „אבינו מלכנו", שנאמרה פסוק בפסוק, גדלה ההתרגשות מאד. זו לא היתה עוד אמירה אלא — צוחה. צוחה אחת גדולה של המון אדם רב.

לאחרי התפלה הכריזו מעל הבמה:

„כל היום ימצא הקהל כולו בבית הכנסת. במשך כל היום יאמרו תהלים. לפנות ערב יאמרו „יום כפור קטן".

את הכרוז הזה עצמו הכריזו גם קודם התפלה, אבל שניהם היו מיותרים. התפלה נגמרה, והקהל מעצמו סרב לעזב את בית הכנסת...

וכי למאי?...

חלץ אחד את תפליו וכרכן, פשט את טליתו וקפלה. נתן הכל לתוך הכיס, ועקר רגליו לצאת,—ונשאר בכל זאת עומד על מקומו מפקפק... קשה היתה ההליכה הביתה. וכי מה יעשו בבית?

מאין דרך אחרת נשאר כל אחד עומד על מקומו, תפוש בהרהורים ושקוע ביאוש.

בחוץ — יום שלהי דכסלו. יום קר אף בפתח־תקוה החמה. השמים — עופרת. הרוח מנשב ביליל. האקליפטוסים המעטים, שעוד נשארו לפליטה מהמשור הכורת, מתנדנדים מתוך חריקה הנה והנה, בין מצבות־הגזעים של חבריהם הגדועים...

הגשמים הולכים ונמשכים בהפסקות קטנות. ובתוך הגשם ויליל־הרוח הולכת היריה התותחית מסביב למושבה הלוך וגבור. רעמי כלי־משחית אלה מתגלגלים עכשו כמעט מכל העברים, והם שונים זה מזה: מהם עמומים ביותר, כאלו ממרחק רב יבואו, ומהם ברורים ביותר, כאלו מאחרינו או מעל לראשינו הם. יש שהיריה תעבור דרך המושבה מעבר לעבר, ואז שומעים את קול מעופה, איך שהוא חוצה את האויר מתוך רשרוש

רושף. ויש שהיריה תעש את דרכה על גבולי המושבה והתגלגלה שם מהר להר, והשתברה לכמה שברים, והתחלקה לכמה צלילי־הדים, הרודפים זה את זה והולכים ומזדערים עד שהם נמוגים וכלים באיזה מרחק לא נודע...

ורעמים אלה עושים היום רושם מיוחד. בני המושבה מקבלים אותה כבשורת ידיד, הבא מן המרחק. יודע הוא ידיד רחוק זה את מעמדנו הקשה, והוא חותר להגיע עדינו ולחלצנו. הומה הוא, ידידנו זה ממרחקים, מאחורי ההרים והחפירות, החוסמות את דרכו; משמיע הוא לנו את קולו, בכדי שנשמענו, אבל – ספק יגיע אלינו ברגע הנכון, ספק לא יגיע...

ועל כל הכאה חזקה, בלתי־רגילה, הבוקעת לתוך בית־הכנסת ומרעידה את חללו הרחב ואת חלונותיו הגדולים, הפנים המעונים והדווים של הנאספים מורמים ומופנים למעלה, אל החלל הריק הרועד עדיין, ואל הד־הד היריה הנשמע עדין מרחוק. ועינים תמימות, מתוך פנים חסרי־הבעה, סוקרות אז את האויר, כאילו היו בוחנות בזה את היריה ואת הרמז והכונה הצפונים בה...

עשר לפני הצהרים. בבית־הכנסת – אספה רבתי.

הבית הגדול מלא כמעט מפה לפה. המושבה כולה כמעט שהתקבצה ובאה אל האספה, שבה צריכים לעיין ולהחליט מה שיש, או מה שאין, לעשות בשעה הנוראה הזו. באספה זו צריכים להטיל את גורלה הקשה של פתח־תקוה.

באספה משתתפים גם חנונים, יושבי קרנות, ואף מוכרי־הלחם שבשוק. החנויות, סגורות על מסגר. ה«מעמדים» של מוכרי־הלחם עזובים ועומדים כאבלים דוממים, והשוק הגדול וההומה תמיד – נשאר ריקן.

ראש הועד, או כמו שהוא נקרא בימים האלה מפני הסכנה: «זקן המושבה», עולה על הבמה, ופותח את האספה. הוא מוסר לנאספים את פקודת־הגרוש באופן רשמי, ואת כל הפרטים, שהקהל לא ידעם, ושניספו במשך השעות. הוא מודיע:

«המושבה כולה צריכה לצאת. אנשים, נשים וטף. את הרכוש המטלטל יכול כל אחד לקחת עמו–על חשבונו. זאת אומרת, שהוא בעצמו ימציא לו גם את אמצעי־ההובלה הנחוצים לכך. הממשלה מצדה אינה נותנת אמצעי־הובלה אלא במדה מצומצמת מאד, באופן, שהיוצאים לא יוכלו לקבל מרכושם המטולטל אלא את כלי־ביתם היותר נחוצים להם, כמות־משא מוגבלת ביותר».

היושב־ראש מפסיק לרגע. בבית שוררת דומיה עמוקה וכבדה. כעבור רגע הוא מוסיף:

«הרכוש המטלטל הנשאר יאצר בלו במקום אחד. כל אחד יחבוש את חפציו הנשארים, יכתוב את שמו על החבילות, ויביאן אל המקום שיקבע».

«בכדי לשמור על הרכוש הזה הנשאר, מרשה הקומנדנט לשלשים איש מבני המושבה להשאר כאן בלי משפחותיהם. משפחותיהם של אלה תצטרכנה לעזוב את המושבה ביחד עם כל היוצאים. השלשים הנשארים ישמרו על הרכוש המטלטל הנעזב ביחד עם אנשי־צבא...»

הנואם הפסיק עוד פעם, ובין הנאספים התחיל איזה מלמול, שנשתתק מיד בשוב הנואם להמשיך את דבריו בטון חלש ורועד עוד יותר:

«בכדי לשמור על הרכוש הבלתי מטלטל, זאת אומרת: השדות, הכרמים והפרדסים וגם להמשיך באיזו מדה שהיא עבודה הכרחית – מרשה הקומנדנט לעוד ארבעים איש מבני המושבה להשאר על המקום... אלה כבר יוכלו להשאר עם משפחותיהם. כל יתר בני המושבה – מוכרחים לצאת!... היציאה תהיה מחר»...

אך כלה ראש־הועד את דבריו האחרונים, והסער התפרץ מיד. דומית־המות העמוקה, ששררה קודם בכל הבית, נהפכה בפעם אחת להמולה נוראה.

מתוך ההמולה התחילו בוקעות מתוך מרירות נוראה קריאות שונות:

– מי ומי יהיו אלה השלשים, ואלה הארבעים?...

– מי ומי יהיה פה ה«בוחר» וה«משאיר» של אלה השלשים והארבעים?...

– שמא הועד יעשה זאת?...

– גורל! גורל יהיה! גורל קודש!...

– לא! לא! גם גורל לא! כבר יודעים כיצד «גורל קודש» כזה נעשה!...

– לא! לא! לא! כולנו לא נזוז ממקומנו!...

– אף אחד לא יזוז ממקומו!...

– או שכולנו נשאר, או שכולנו נצא!...

– ככה היה גם בחברון!...

נשמעו גם צריחות של נשים מעזרת־הנשים למעלה:

– לא! לא! לא! לא נזוז ממקומנו!...

– פה נתאסף כולנו!... אנחנו ועוללינו...

קולות הנשים הגבירו עוד את המהומה וההתמרמרות עלתה. קולות־גברים הוסיפו לצעוק:

– יורה הקומנדנט, אם ירצה, על בית־הכנסת, על נשינו ועוללינו!...

– יותר טוב שנמות פה כולנו אצל ארון־הקודש, ואצל הספרים הקדושים...

האספה הופרעה לגמרי. הקהל הנרגש וההומה התפלג לפלוגות, שכל אחת התוכחה בפני עצמה.

מי שהוא הכה בידו על פני הבימה:

– יהודים, אמרו תהלים!...

המולה אחת גדולה. בליל עב של מאות קולות שונים ממלא את כל חלל בית־הכנסת. איזה יהודי נמוך עומד לפני העמוד. הוא מתנענע הנה והנה, אבל קולו לא נשמע כלל, כשמביטים אל פניו מכירים אמנם שהוא צועק. צועק בכל כחו, ובטח גם למעלה מכחו. שליח־צבור הוא, וקולו הרי צריך להשמע. ראשו מתרומם מפעם לפעם ומתפשט למעלה. פיו פתוח. כל דמו עולה ומתכנס בפניו ועיניו. גידי צווארו משתרגים ומתבלטים באופן נורא – לשוא. קולו לא נשמע.

אין הצבור צריך עכשיו לשליח ולמתוך בינו לבין אביו שבשמים. כל לב נפתח סגורו, השתחרר ממאסרו והוא משתפך מאליו, ופורץ בזרמו כל גדר וכל גבול של קביעות סדר תפלה. הוא אינו מתפלל, אלא קובל, שואג ובוכה...

ונשים מתחילות פתאום יורדות מעזרת־הנשים שלמעלה לתוך בית־הכנסת למטה.

יורדת מתחלה אחת; אחריה באה שניה ושלישית. באות מתחלה זקנות, אחריהן גם צעירות. בראש מורד הן באות. בעינים נעוצות בקרקע נגררות הזקנות, ונמשכות אחריהן הצעירות, ומפנות להן דרך בתוך קהל־הגברים. הן מתקבצות יחד לפני ארון־הקדש...

המחזה מחריד לב. קבוצת־הנשים עומדת לפני ארון־הקודש. הן שוטחות את ידיהן, פותחות את הארון, פורשות אליו כפיהן ובוכות מרה לפני הספרים הקדושים...

למחזה הזה מתפרץ בכי גדול גם למטה. בכי־גברים נורא. ושתי בכיות, האחת בצויחה, והשניה בנהימה כבדה מרעידות את חלל הבית.

אחרי אמירת תהלים עלה אחד על הבמה והציע לסדר הפגנת נשים, שבה תשתתפנה כל נשי המושבה, ללכת אל הקומנדנט ולחלות את פניו שיבטל את רוע הגזרה. מלבד זה הציע לשלוח גם משלחת גברים, מעסקני פתח־תקוה, לתול כרם להשתדל אצל הפקידים הגבוהים.

העצה ישרה בעיני הקהל. קמה המולה של שביעות־רצון, וכל אחד עוזב את מקומו מתוך התעוררות. כרגע חזר הקהל ונעשה שוב לגוש אחד רוחש והומה. הוכוחים חזרו לשטפם. רק הטון נתחלף. רוח של תקות־נחומים לקח את מקומו של רוח־הרוגז. הלבבות נתאמצו, וקרני־תקוה התחילו מאירות את העינים.

אמרה אחת סובבת עכשו בפי כל:

גם נס חנוכה הלא היה על ידי אשה!...

שעה לא עברה עדין, זרם של נשים זורם כבר לבית־הכנסת.

באות נשים מכל חלקי המושבה, ומכל הטפוסים השונים שהיא מכילה. באות גם כאלו, שאולי מימיהן לא היו עוד בבית־הכנסת.

הגברים עוזבים את מקומם והבית הולך ומתמלא נשים. כאלפים אשה וילד צריכה התהלוכה להכיל.

המחזה בבית־הכנסת מזעזע בזרותו. נשים כבודות בעלות אדרות־קטיפה יקרות על יד נשים חולניות ומכורבלות סמרטוטים, האוחזות בידי ילדים משוחפים, שרגליהם כרוכות בטלאי־בגדים במקום נעלים. נשים זקנות הולכות שחוח ודמעות עיניהן מתגלגלות ונושרות בלי הרף בין קמטי־פנים עמוקים, על יד עלמות פורחות, המביטות סביבן בעינים גדולות וחולמות...

בחוץ שוטף הגשם בלי הרף. ובתוך שטף זה על משלחת הנשים והעוללים לצאת, להתיצב לפני הקומנדנט התורכי...

השעה – שלש וחצי אחרי הצהרים. במצב לא חל כל שנוי. הגשמים והיריות נמשכים מבחוץ. בית־הכנסת מלא נשים מבפנים. הזקנות שבהן בוכות, מתפללות ומתיפחות. המשלחת טרם יצאה.

הכל כבר מוכן זה מזמן. הנשים עומדות ומחכות. כמה מהן כבר נלאו לחכות ושבו הביתה. עכוב אחד יש: אין מי שיעמוד בראש המשלחת.

נמצא אחד מציע:

– שושנה תלך!...

ההצעה מתקבלת. המוצעת מתאימה באמת, אם רק תאות לקבל עליה. זוהי עלמה

פתח־תקותית אמיצת־לב ובעלת־כשרונות, שכבר נשאה ונתנה גם עם העריץ שבעריצים, עם ג׳מל פחה הגדול, וזיר הימיה ומפקדה הגדול של כל המערכה הסינית.

ומכל עבר מגיעות קריאות־הסכמה:

— כן! כן! שושנה תלך! היא תדבר! היא כבר יודעת מה לדבר!...

על הרחבה שלפני בית־הכנסת עומד קהל של אנשים ומחכה לצאת התהלוכה לדרכה. הגשם יורד, והעומדים מתכנסים ונדחקים לצדי הקירות הגבוהים לשם מחסה.

בין כך באים ומדביקים מודעה חדשה מטעם ועד המושבה. המודעה אומרת:

«זקני המושבה עושים אמנם את כל האפשר לבטל גזרת הגרוש, בכל זאת, מבלי אפשרות לדעת התוצאות, טוב שכל אחד יתכונן ליציאה. צריכים איפוא: להכין ולחבוש את החפצים שמוכרחים לקחתם. לחבוש כמו כן את יחר החפצים שישארו פה ולהביאם אל «בית־הספר לבנות של תלמוד־התורה». שמה יהיו כל חפצי המושבה מונחים תחת משמרת של אנשי־צבא ביחד עם אחדים מבני המושבה, שישארו פה. על כל חבילה צריך להיות כתוב שם המפקיד. היא תרשם במספר,—ומפקידה יקבל עליה קבלה על שמו. קבלת החפצים — בשמנה בערב».

השעה ארבע, משלחת־הנשים כבר יצאה לעין־גנים. האויר רע מאד. ערפל מכסה את הדרך, ואין לראות גם ברחוק אמות אחדות.

שלשה מזקני המושבה נלוו אל משלחת הנשים לשם שמירה... הלך וצעד בכבדות, משענתם בידם וזקנם הלבן, המתבדר ברוח, מבהיק בערפל.

כשהגיעו אל מעון הקומנדנט, עמדו הזקנים מלכת ואחד מהם, כהן זקן, עמד ושפתיו רחשו ברכת־כהנים:

«יברככן ד׳ וישמרכן... ישא ה׳ פניו אליכן ויחנכן... ישא ה׳ פניו אליכן, וישם לכן שלום!»...

הוא לא הסיר את מבטיו המתוחים מאחרי המשלחת, ושפתותיו לא פסקו מלרחוש ברכה ותפלה, עד שנעלמה האחרונה שבהן בתוך הערפל שכסה את כל האופק.

ערב. שבה המשלחת. היא קבלה תשובה שלילית.

«היציאה מן המושבה הכרחית היא!» זו היתה תשובתו הקצרה של הקומנדנט.

לדבר עמהן הרבה לא יכול. פחד שמא ימשוך אליו מחנה־הנשים את אוירוני האויב. הוא הספיק בכל זאת למסור להן פרטים על דבר היציאה:

«תושבי פתח־תקוה מוכרחים לצאת את המושבה. היציאה תתחיל מחר. בהיות שאין לו די גמלים בשביל כל המשא הנחוץ, תצאנה בכל יום רק חמשים משפחה. הבריאים ילכו בראשונה. החלשים באחרונה. היוצאים יתישבו בכפרים שבין קלקיליה ותול־כרם, אבל לא בשני המקומות האלה עצמם, כבר הכינו בתים פנוים בשביל המהגרים».

הגשם הולך וגובר.

הלילה פורש את כנפיו השחורות על המושבה כולה. עם בוא הלילה מתחזקות גם היריות מצד האפקים.

פטרולים תורכים עם פגיונים צמודים אל הרובים מתחלקים לכל הרחובות. התושבים מתכנסים לתוך הבתים וסוגרים את הדלתות ואת התריסים. אין אור נראה בבית.

חרש מילל הרוח בתוך הרחובות הריקים, ערירות שורקות היריות בחלל המושבה הדוממה...

ליל ראשון של חנוכה...

יום ב', כ"ה כסלו.

יום ראשון של חנוכה.

אין חג החנוכה נכר היום כלל. לא בבית ולא ברחוב. בבית־הכנסת אמרו אמנם «הלל־שלם», אבל גם את כל ה«הושענות» התפללו. רק הכובד הנורא, שרבץ אמש על הלב, הוקל במעט. היום לא תהיה עוד שום יציאה. ידיעה זו הגיעה אמש אל המושבה בשעה מאוחרת. היציאה הראשונה תתחיל מחר.

פקיד־צבא בא היום ורשם עשרים בית ברחובות אחדים, שלתוכם יכניסו היוצאים את חפציהם הנשארים. הבתים סומנו בכתובת תורכית.

יחד עם זה הודיע האופיציר, כי היום צריכים להכניס אל הבתים המסומנים את כל החפצים הנשארים. מלבד חטה וקמח, שאותם אסור להוציא וגם אסור להטמין, אותם מוכרחים להשאיר בשביל הצבא. המפקדה הצבאית תתן ליוצאים המחאות למפקדה שבתול־כרם לתת לכל איש ואיש מאמברי הצבא, אשר שם, את אותה כמות החטה או הקמח שהוא מוסר פה לצבא...

המפקדה הצבאית תתן גם גמלים, או עגלות־משא רתומות לשורים, בשביל הילדים והחפצים ההכרחיים. מכל משפחה יקבלו אל העגלות משא של מאה קילוגרם.

אספה שניה היתה היום בבית־הכנסת. האספה נתקימה על ידי התושבים בעצמם בלי השתתפות הראשים, ולא עפ"י הצעתם.

האספה היתה סוערת ומלאה מרירות. נדברו בה הרבה דברים בלתי הגונים, והרבה האשמות בלתי צודקות כלפי הועד ו«יחסני המושבה». אולם למרות הצורה ההמונית שפני הדברים קבלו, היו בהם גם הרבה מן הצדק.

ההרגשה הטבעית, הבריאה של ההמון אומרת לו שרק בפרוד הזה שמפוררים את היציאה מונחת כל הסכנה. רק הרשימות החלקיות של גזרות גרוש על המושבה—משמשות אמצעי בטוח לגרשנו עד אחד...

הכרה זו, שהיא בלי ספק אמתית, מביאה את ההמון לידי קצף והתמרמרות כנגד הועד...

ההחלטה של האספה היתה: או שכל המושבה לא תזוז ממקומה, או שכולה תצא!...

כל דבר ממשי לא יכול, כמובן, לצאת מהחלטה זו. המפקדה הצבאית עושה בין כך את שלה. משמרות של חילים, עם כדונים בתוך הרובים, סובבים בכל הרחובות. חילים שומרים העמדו גם על יד הבתים – להשגיח ולזרז על היציאה.

פקודה אחת בפיהם: החבשו!

והיריות היום הביאו עמן גם קרבנות מבני המושבה. יריה אחת פגעה בבית בקצה המושבה, ושלש נפשות שנמצאו בבית, אם ושני ילדים (אח ואחות) נפגעו הימנה. הילדה מתה. הילד נפצע קשה.

הידיעה עשתה רושם קשה. זוהי כבר הפעם השניה, שיריה פוגעת במושבה. הפעם

הראשונה היתה ביום כניסת התורכים לאחרי האנגלים. אז נהרגה האשה קרויט, וילדה נפצעה קשה ברגליה, שגם עכשו עודנה שוכבת בבית־החולים.

מי יודע מה שיהיה עוד להבא.

יום א', כ"ו כסלו.

בוקר. השמים בהירים. גשם אין, רק הקור גדול.

מחצות הלילה ואילך נמשכו על גבולי המושבה מסביב יריות תכופות של רובים. בתוך המושבה פנימה היה שקט. מיד בהאיר היום פרצה כאילו על ידי איזו כח נעלם, מהומה פתאומית בכל המושבה. שמועה התפשטה. שהיום צריכים כל התושבים לצאת. הכל יחד! אין עוד רשימות יומיות של חמשים. העגלות והגמלים יבואו לקחת את החפצים...

ומהומת־חלחלה עברה בין התושבים כולם. כשאמרו תמול לעשות את הגרוש על ידי פלוגות של חמשים חמשים — התמרמרו האנשים, ודרשו גרוש כללי, וכשאומרים היום גרוש כללי — הם שוב נדהמים...

וכמטורפים, כחיות מסכנות בשעת תבערה, רצים־מתרוצצים האנשים מרחוב לרחוב, מבלי דעת ומבלי יכולת לעשות מאומה.

חבילות מטלטלות ממקום למקום. אבל בלי מטרה.

אשה צעירה, נבהלה וחורה, עוברת ונושאת שני ילדים על שתי זרועותיה. הילדים גם הם עמוסים חבילות קטנות.

אחת עשרה לפני הצהרים. הכל כבר התברר. המהומה היתה מהומת שוא. לא, המושבה אינה צריכה לצאת כלה בבת אחת, אלא — רק חמשים, חמשים, כמדובר. הפעם יצאו החמשים, שעליהם יצא הגורל להכנס ברשימה הראשונה.

רשות נתנה למגורשים הראשונים לקחת חטה מאוצר ועד־המכלת של המושבה עד כמה שהם יכולים לקחת עמהם... אבל כמה יוכלו לקחת עמהם?...

גם שלשה בשליקים לנפש בכסף מזומן נותן הועד לכל נפש יוצאת. ועוד הקלה אחת: כל משפחה יכולה להביא אל העגלות שלש מאות קילוגרם משא...

ובאין ברירה מוכרחים אלה לקבל את גזר דינם בשתיקה. הם רואים ויודעים, שאם גם יצעקו — לא יועילו כלום. אף אחד מהנשארים לא יצא לעמוד לצדם...

למסכנים אין אפילו שהות לצעוק ולעמוד על נפשם. העגלות כבר באו. עגלות־משא צבאיות רתומות לתאויים אבירים מסביבית דמשק ומרסינה. אנשי־צבא תורכים מכורבלים סמרטוטים על גבי סמרטוטים, ורגליהם, שעבו כקורות הללו מרוב עטיפות של צמר, נעולות סנדלים בעלי חרטומים מחודדים וכפופים למעלה, אוחזים מלמדים ארוכים, ונוהגים בם את התאויים בעצלתים. וכאילו כבר יודעים הם אנשי־צבא אלה את ה«רשימה הראשונה», הם באים ומתיצבים ישר על יד אותם הבתים, שעליהם יצאה הגזרה.

ודוחקים הם, החילים, ומאיצים. וצועקים הפקידים שעל גביהם ומחרפים ומאיימים. והעגלות הולכות ומתמלאות מתוך אי סדר וערבוביה. אין עוד זמן לדקדק ולבחון את הדבר הנלקח ביד אם הוא נחוץ אם לא. לא שמים עוד לב למשקל. ואחד נותן יותר

ושני נותן פחות. העגלה מתמלאה, ואז מושיבים על גבי ערמת החפצים את הילדים הקטנים, שמתוך תמימות הם גם תמהים, גם נבהלים, וגם נהנים מישיבה בקרון.

העגלה מתחילה חורקת וזזה ממקומה, בעוד שההורים תועים עדיין כמטורפים בין החפצים הנשארים, שלא הספיקו אפילו להכניסם אל תוך הבתים המסומנים, ונשארים כהפקר. למסכנים אין שהות, ולא אפילו הכרה כל־שהיא בכדי להביע את כאב־לבם על־ידי מחאות וקללות.

האחים הנשארים מתחמקים ונחבאים בבתיהם, כל אחד משתדל להתחמק, בכדי שלא לראות בנדונים האלה, ועוד יותר – שלא להֵראות בפניהם...

גם העסקנים הישרים, הצדדיים, שאין להם שום חלק בעריכת הרשימות והעסוקים רק בהושטת עזרה ליוצאים והמטפלים בהם מתוך רחמים מרובים – מרגישים בלבם איזה רגש מוזר של עשית צדק ועול כאחד...

הקומנדנט התורכי עובר ברחוב כשהוא רוכב על סוסו. משגיח הוא אל היציאה הראשונה. פניו מביעים: שנאה, נקם ושמחה לאיד. פתאם הוא פונה אל הנצבים ושואל:

– מדוע זה יוצאים רק העניים?...

היריות התחזקו פתאם באופן מחריד. יריות תותחיות חזקות מאד בוקעות מצד מערבית־צפונית ועוברות ברשרוש רושף מעל למושבה.

בהלה נוראה פורצת מסביב. אנשים ונשים רצים בפחד, ומתוך צעקות:

– פצצות נופלות שם!

– פצצות נופלות ברחוב פינסקר!

ופתאם בוקעת קריאה חדשה מאיזה רחוב קיצוני:

– על העגלות! על העגלות נפלו הפצצות!...

– מורים על העגלות היוצאות!...

הידיעה האחרונה, שהיריה היתה על העגלות היוצאות, היתה הפתעה כל כך חזקה שהיא גרשה לגמרי את כל האימה הקודמת ועוד הביאה עמה נחשול של שמחה.

– «בודאי ירו זאת האנגלים. הם ראו שמגרשים אותנו, הרי הם רואים ויודעים הכל ע"י האוירונים, ולפיכך באו ברגע הנכון והפריעו... רצונם שנשאר דוקא כאן. זה יותר טוב בשבילם. הם רוצים להכנס למושבה מיושבת ולא שוממה ועזובה מיושב» – חולף הפטפוט באויר.

שמחה ותנועה, כאלו הכל התעורר ממות לחיים.

רבע שעה עובר והמשפחה הפרסית המגורשה לאחרונה מופיעה שוב.

המון גדול מתאסף סביבם. גדול הרבה מזה שעמד סביבם בשעת צאתם. גם הם מצדם אינם נוטרים שנאה, ובתמימות ישרה מספרת המשפחה לכל, איך שהיה מעשה. אינם יודעים מאיזה מקום ירו על העגלות, מלפניהן או מלאחריהן. שמעו כי יורים עליהם, וחזרו אל המושבה...

– והעגלות? והחפצים?... – שואלים רבים מכל צד.

– העגלות עברו, אנשי הצבא העבירון הלאה...

– וכל החפצים נשארו אצלם?...

– יתברך שמו! ובלבד שאנחנו פה. כפרה בעדנו...

הנאספים מתפזרים. הנבונים שבהם מרגישים בדבריהם האחרונים של הפרסים, ובמאורע כלו, כעין השלמה לאותו הרגש, שהרגישו לפני שעה בעת גרושם. קשה להם לעמוד בו ברגש זה, אף על פי שהפרסים מצדם תמימים למדי ואין כל כונה זרה בדבריהם.

יום ד' כ"ז כסלו.

הלילה היה ליל מנוחה רגיל. מעט יריות רובים, מעט יריות מכונות ומעט יריות תותחים. אלו האחרונות היו בעיקר בבוקר. החילים התורכים, הנמצאים במושבה, עסוקים במנהגם: בגנבות פעוטות בלילה ובעסקי־שוד קלים ביום. הישרים שבהם חוזרים על הפתחים ומתחננים לפרוסת «עֶקמק».

בדבר המצב במערכה מובן שאין ידיעות ברורות, אבל ההרגשה היא שהמערכה הולכת ומתקרבת, וכי ימי שלטונם של התורכים בפתח־תקוה ספורים. בחשאי מוסרים עוד ידיעה בשם אלה שיצאו את המושבה, כי האנגלים נמצאים כבר בתוך פרדס קרוב למושבה...

נראה ברור שהמצב הוא רגעי, אם כי רציני מאד בחליפותיו. אין ספק שהדבר היחידי שאליו אנו צריכים לשאוף הוא: להשאר פה עד כמה שאפשר יותר. השנוי המקווה יכול לבוא פתאם, ובכל רגע...

והגרוש נמשך בכל זאת גם היום, אלא שאיננו עוד גרוש כי אם יציאה.

אין היום יציאה של חמשים, ואין גם גרוש מתוך כפיה, אבל יש גרוש מתוך רצון ומתוך השתדלות מרובה והשפעת זכויות.

הא כיצד? – היוצאים היום אינם יוצאים אל הכפרים הערבים אלא לכפר־סבא היהודית! את הזכות הזאת השיגו העסקנים המשתדלים רק בשביל אלה שיצאו היום...

ומכיון שזכות היא זאת – לא כל הרוצה יכול לבוא ולזכות. לזה צריך להיות בעל־זכות, ובעל זכות נקרא היום בפתח־תקוה אחד משלשה אלה: זקן, חולה ובעל מום.

הנה כי כן מתגרשים היום רק זקנים, חלשים וחולים...

מתחלה שמשה זכות זו של זקנה ומחלה אמצעי להשאר; עכשיו היא משמשת אמצעי להגרש.

ומכיון שזכות היא זאת ולא כל אחד יכול לבוא ולזכות – הרי באים ומשתדלים בכדי להשיגה, וכל אותם בעלי הזכויות, שישבו עד עכשיו לבטח בכח זכותם, באים כעת ומגלגלים זכות על גבי זכות, בכדי להגרש מכאן לכפר־סבא, ואשרי מי שהוא גם זקן וגם חולה...

שלש וחצי אחרי הצהרים.

מהומה חדשה פרצה פתאם במושבה. הכרז «ששה'לי הקטן» (זהו כרז חדש, שהופיע במושבה בימים האחרונים, ומשמש על כל צרה שלא תבוא) – הולך ומכריז:

– במשך שעה אחת מעכשיו ימצאו התושבים כלם בדרך לכפר־סבא!...

שוב מהומה. האנשים רצים מבוהלים. הרבה עמוסי חבילות רצים כבר לדרך כפר־סבא.

– מה קרה פתאם?...

– הקומנדנט מעין־גנים בא!...

– הוא רותח כגזלן! את כל המושבה הוא רוצה להחריב!...

– חמת־אש שפוכה על המושבה...

הוא בא פתאם אל המושבה לראות אם הגרוש נמשך תלאה. ראה את העגלות עומדות ברחוב פינסקר, נתקצף וקרא:

– מסחרה! (התולים) מסחרה עושים עמי היהודים כאן! הם יוצאים ויוצאים–והכל על מקומו עומד.

באמת לא עמד הכל על מקומו. דוקא ביום הזה נעשה הגרוש במדה שהיתה יכולה להשביע רצון גם את הקומנדנט מעין גנים. האנשים בעצמם הרי התחננו והשתדלו שיגרשום. העגלות הריקות, שעמדו ברחוב, היו באמת עגלות שכבר שבו מכפר־סבא, ועמדו לצאת פעם שניה. אבל כשקומנדנט תורכי צועק – חזקה עליו שאי־אפשר עוד לדבר עמו. אי־אפשר עוד גם לעמוד בתוך ארבע אמותיו, פשוט סכנה יש בדבר...

גם האופיצירים שלו עמדו מסביב נבהלים מחרון־אפו, ולא נועזו לפתוח פה. העסקנים היהודים פחדו אף להראות לפניו...

וכך הלכה חמתו הלוך ורתוח, עד שמצאה לה גם מוצא לחול על ראש מי שהוא. מתוך כעס פקד על החילים, שעמדו נבהלים מרחוק, לקחת את אחד מעסקני המושבה, מר ל., שהתעסק כל היום בענין היציאה, ולהובילו מיד לכפר־סבא[1].

הלה נסה לבקש שירשהו להכנס תחלה הביתה, הקומנדנט הזועם פקד על החילים לכונן נגד המבקש את רוביהם...

חמת הקומנדנט לא שככה עוד, ויצו להוביל עוד שנים מעסקני המושבה לכפר־סבא. ועוד לא נרגע גם בזה, ועוד המה ויתקצף עד שצוה להכריז, שבמשך שעה אחת יעזבו התושבים כולם את המושבה...

– כל התושבים כולם!...–צרח בחמתו–אף אחד לא ישאר! לא שיור של ארבעים! לא שיור של שלשים! אף שיור כל שהוא. לא כלום! כלום אינו נותן עוד «לכלבים האלה העושים עמו מסחרה».

חרדת בהלה עברה והקיפה את המושבה כולה. כנרדפים ממלאכי־מות נדחפו התושבים ברחובותיה מבלי דעת מה לעשות, אם להתחבא עד יעבור זעם, או להמלט...

הרבה בחרו בדרך השניה ונמלטו לכפר־סבא, בהשאירם מאחריהם את כל אשר להם בתוך המושבה המסכנה שפריץ־חיות התפרץ לתוכה לעשות בה שמות. הרבה יותר היו אלה, שלא ידעו לא להתחבא ולא לברוח, כי אם נשארו רצים ומשוטטים, כמטורפים הללו, מרחוב לרחוב.

והקומנדנט עודנו עומד במגרש שלפני הפוסטה, רוקע ברגליו וצועק:

– כל אשר יפגש בגבולות המושבה בעוד שעה – ירה יירה!...

וחילי־המשמר בכידונים שלופים כבר התחלקו לפלוגות, והתחילו פורשים תחת פקודתו של הקומנדנט לרחובות המושבה.

מערכת־התקפה על פתח־תקוה היהודית. כל מי שיפגש בעוד שעה–ירה יירה!

פתאם נשמע קול שעטת־סוס, וחיל רץ הגיע כעבור רגע, וימסור לקומנדנט מכתב חתום...

---

[1] עיין להלן «אשה מספרת».

הקומנדנט קרא את המכתב ויצו מיד להשיב אליו את המוכתר, שהיה גם הוא בין המובלים על פי פקודתו לכפר־סבא...

המוכתר הוחזר והקומנדנט צוהו להכין מיד במלון «ירקון» ארוחת־ערב בשביל שנים־עשר איש...

חמתו שככה פתאם ונעלמה לגמרי.

העסקנים ההינו כבר לנסות אליו דבר: הראו לו את רשימת היוצאים של היום, והסבירו לו את דבר עמידת העגלות. הקומנדנט נתפיס והשיב את פקודתו בדבר הגרוש הכללי. על פי בקשת העסקנים צוה להשיב גם את העסקנים שהובלו על פי פקודתו לכפר־סבא.

כך עברה עלינו שעה של בהלת־מות ממש, וכך גם הגיעה לידי סופה. ככה נתכה עלינו פקודה תורכית רתחנית של יציאה במשך שעה, ושל יריה על מי שימצא לאחרי עבור שעה, וככה גם נתמזמזה הפקודה ותהי כלא היתה עוד בטרם עברה עלינו גם השעה...

המושבה יצאה את ידי חובתה בפחד ובבהלה, מלבד אלה שבגורלם עלה להיות בין הנמלטים לכפר־סבא. היו גם מסכנים כאלו, שמתוך פחד, לא הספיקו גם לקחת דבר־מה מביתם, ורגלי, רק כסותם לעורם עזבו את המושבה.

הנשארים שבו נחו מן הפחד והבהלה, והתחילו שוב מתנחמים בתקוה:

– אם נצלנו ועברנו את הבהלה הזאת, עוד ירחם ה׳ גם הלאה, ועוד תבוא לנו הישועה לפתע פתאם, כמו שנושענו גם עכשיו ע״י מכתב, שהגיע פתאם...

המושבה רק תמהה ושואלת: מה יכול להיות באותו מכתב החתום? מה דבר צפון בו, שמיד אחרי קריאתו הושב המוכתר, שככה החמה וכל גזירת הגרוש בטלה? ומה היא הסעודה בשביל שנים־עשר איש? ומי המה האנשים האלה, שיבואו הלילה אל המושבה...

יום ד׳ כ״ח כסלו.

בין שנים־עשר האורחים, שבאו אמש אל המושבה, נמצא גם הולי הבירותי. כשנודע הדבר במושבה, נתכוננה משלחת להתיצב לפניו להשתדל בדבר הגרוש. אולם המשלחת לא נתקבלה. התשובה היתה – שהוא עסוק.

לשם מה באו כל האורחים הללו לא ידוע עדיין. נראה שבאו לשם מועצה יוצאת מן הכלל לרגלי המצב.

רבים מבני המושבה היו בשביל כך ערים כל הלילה. חכו לאיזו תוצאה מאותה המועצה. אלה, ששכבו לישון, קמו בבוקר מתוך תקוה לשמוע חדשה. הם יצאו החוצה בעינים תועות, מחפשות איזה מה־שהוא, והפנים קדרו, כששום דבר חדש לא נתרחש. המצב נשאר עומד בעינו, והתקוה שנתעוררה אמש – נכזבה.

היריה הולכת ונמשכת. היא רק שונה בזה, שהיום היא באה רק מצד האנגלים בדרום, מצד הצפון כמעט שפסקה היריה לגמרי.

היציאה לכפר־סבא נמשכת. מחכים למאה עגלות צבאיות, וגם מחדרה הגיעו עשר עגלות יהודיות לעזור ליוצאים. רבים משתדלים לזכות בעגלות הללו, בכדי לעבור לכפר־סבא. ישנם גם כאלה שאין להם לקוות לזכות זו, והם יוצאים על חשבון עצמם. הועד עורך כבר רשימה של יוצאים גם בשביל יום המחר, או בשביל היום הראשון, אם יוכלו לדחות את היציאה של יום ששי ושבת.

ערב.

היציאה של היום כמעט שנתמזמזה. היתה רשימה של מאה משפחות, ויצאו רק איזו עשרות. לא היו עגלות. ממאת העגלות שחכו מאת המפקדה באו רק כעשר.

בשביל כך נשלחו היום, על פי פקודת הקומנדנט, אחדים מעסקני המושבה לכפר־סבא, ביניהם גם ראש הועד...

על גזר דין זה ישנן השערות שונות, וביניהן גם זו: הקומנדנט זועם על שאינם נכנסים עמו במשא־ומתן על אודות בטול הגרוש...

יום ו' כ"ט כסלו.

המגורשים אתמול על ידי הקומנדנט הושבו על ידו עוד אתמול חזרה. השלישי שבהם הושב חזרה מאמצע הדרך.

אלה שסוברים, כי כל הגרוש לא נגזר אלא לשם שוחד, מוצאים במעשה זה רמז לדבריהם. אם השערה זו נכונה וזוהי באמת כוונתו של הקומנדנט, הרי סוף סוף השיג את מטרתו. כי כבר מבינים לו, וכל המושבה כולה כבר מתלחשת בזה...

וביחד עם הלחישה שהקומנדנט כבר רוצה לעמוד על המקח בדבר עכוב הגרוש, התחילו מתפשטות גם שמועות והשערות אחרות:

– האנגלים כבר ירדו דרך הים לזכרון־יעקב...

– כל היריות של היום והלילה האחרונים באות רק מצד אחד, מצד דרום...

– מלבד היריות הקרובות נשמעות גם יריות רחוקות עמומות; הרי אפשר שאמנם ירדו האנגלים בזכרון־יעקב.

– הנה אוירונים אנגלים עפים במרום. תמיד היו המכתשות מרעימות מיד כנגדם מכל עבר והאויר היה מתמלא כתמי־ערפל. היום אין זה עוד, משמע, שהבטריות האוסטריות כבר עזבו את המקום...

– אכר אחד, שנמצא תמול מחוץ למושבה, ראה פלוגה תורכית, המובילה שני תותחים אל הצפון, שאל את אחד החילים, והלה אמר לו, כי הולכים הם שכמה. החיל הוסיף עוד ואמר בפרוש, בתור נמוק, כי הולכים הם שכמה מאחר שירושלים כבר נכבשה ע"י האנגלים.

כל המימרות הללו הכריעו – נגד הקומנדנט התורכי מעין־גנים. האנשים התחילו מתלחשים כי למחר–מחרתים, לכל היותר בעוד ימים מספר – ואנחנו נושענו...

והיציאה מן המושבה היא כיום סמל־הפחד. נרתעים הימנה כמלפני לוע שאול. אין עוד אחד שירצה לצאת לכפר־סבא. על אלה שכבר יצאו מביטים כעל אומללים...

בכפר־סבא שורר דוחק נורא במעונות. אין להשיג מעון בעד כל הון. הגולים מוכרחים להקים להם סוכות של חילפה (מין עשב) וגם זה עולה בששים־שבעים פרנק ובזמן של יותר משבוע ימים. סוכה כזו אין הגשם חודר אליה אמנם, אבל הקור חזק בה מאד. הרבה מהיוצאים עדיין מתגוללים שם בחוץ...

– מלבד זה, קרבת המערכה מורגשת כבר גם שם. באמת הרי מערכה אחת היא זאת, המתפשטת מכאן עד כפר־סבא. כל השטח עד הים מלא חפירות־הגנה. גם אכרי המושב עושים להם חפירות־הגנה לחסות בתוכן מפני הכדורים הנופלים. וכבר דואגים גם שם מפני גרוש הלאה...

בקלקיליה המצב קשה עוד יותר. שם סובלים הגולים מיחסם של תושבי הכפר,

הרוצים לעשות בהם עסקים טובים. כך, למשל, בעד טחינת רוטל חטה לוקחים מהם ארבע עשרה עשיריה.

אחרי הצהרים.

זה עתה התחיל הגרוש של היום. העגלות לא הגיעו קודם. הוא נעשה בקושי רב. אין הנרשמים חפצים לצאת. צריכים לצאת אלה שנשארו מהרשימה של תמול, ואלה של היום – ואין למצאם. ביחוד הספיקו להתחבא אלה של היום, בהיות המגרשים עסוקים תחלה בנשארים מאתמול. אלה אינם עוד בבתיהם...

המהומה גדולה, משלחים את מי שמוצאים ואת מי שיכולים לשלוח! מחזרים ומחפשים אחרי אלה שאינם, ועורכים גם רשימה חדשה למחר או ליום הראשון...

זה עתה הכריזו ברחובות כרוז חמור, שכל התושבים, בין הנרשמים ובין הבלתי־נרשמים, יתאספו ויעמדו מוכנים על יד ביתו של ראש־הועד.

האנשים לא ציתו ולא באו. התיחסו לזה בחשד: שמא משמש זה תכסיס של ערמה להפחיד את הקהל כלו, ולתפוס אחרי כן את הנרשמים...

גם הבלתי־נרשמים פחדו לבוא. כל אחד בוחר כעת יותר לשבת בית מלהמצא בחוץ.

מורגש איזה פחד בלתי ברור. מורגשת מציאותו של אורב נסתר מבפנים... המושבה, שהיתה עד עכשו ה«פנים» שלנו, נהפכה והיתה ל«חוץ», ול«חוץ» בלתי בטוח כלל...

יש רגש שאחיך, דמך ובשרך, יכול להפך רודפך...

מוצאי־שבת, ל' כסלו, ע"ח.

היום היתה מערכה גדולה מצד מזרחית־צפונית למושבה. בני המושבה אומרים שזוהי על כפר אמזרע, אשר אצל מגדל. האנגלים תקפו את העמדה התורכית, אשר בכפר הזה.

ממרומי בית־הכנסת ומעל גגות גבוהים אחרים, יכלו להביט אל המערכה ולראותה, ראו את האופק במקום ההוא, והוא כלו גועש. להבות־אש פורצות בו מרגע לרגע, וסופות־אבק מתחוללות ומתרוממות למעלה ע"י הכדורים הנופלים וננעצים בקרקע.

היום היה יום רוח, היריות נתערבו בהמיתו ויהי דמיונן כשאגת חיה ענקית ממרחק לא נודע.

היריות נמשכו כמעט כל היום. האנשים אמרו, שכולן מן האנגלים הן. מצד התורכים ענו רק מעט. התוצאות אינן ידועות עדיין, אבל אומרים בכל זאת שהתורכים כבר עזבו את המקום.

היום לא היה גרוש. הקומנדנט התחשב עם קדושת השבת. אבל הוא עשה דבר אחר בקשר עם הגרוש, שגם השבית את מנוחת השבת וגם גרם לדברי ריבות והתרגזות פנימית. הוא קרא היום ל«הארבעים» ו«שלושים», שנועדו להשאר במושבה, להתיצב לפניו.

פקודה זו עשתה את המושבה כמרקחה. על ידי התיצבות זו קבל הדבר את תקפו הרשמי, והאנשים האלה נתאשרו בזכות השארם במושבה. עובדה זו עוררה את הקנאה ואת ה«טענות ומענות» מחדש. בין הזוכים הנשארים נמצאים גם כאלה שאינם מזקני המושבה, וגם מיוחסים יפואים – בה בשעה שתושבים גמורים, וביניהם גם זקני המושבה ואכריה הראשונים, נרשמו בין היוצאים... ואלה הארבעים הנשארים הרי נשארים בכדי לשמור על הנכסי־דלא־ניידי של המושבה.

וכאילו למען הגדיל את המדורה, הודיעו שכל השבעים כבר יכולים להשאר עם

משפחותיהם. כי נמצאים גם כאלה שיכלו אמנם להשיג את הזכות להשאר, והם מצדם לא השתדלו להשיגה, כי לא יכלו לתת למשפחותיהם לצאת לבדן.

כעת כל אלה הנפגעים מתמרמרים וצועקים. אליהם נלוים, כמובן, גם כאלה, שלא היתה להם כל זכות ותקוה להשאר.

בבית הכנסת ובאוירה שלפניה, שם נשמעו היום איומים מצד הנעשקים, שילכו אל הקומנדנט ויקבלו לפניו על העושק הנעשה להם. יספרו לו הכל, מה שיש ומה שנעשה כאן. הם יודיעו לו מי הם היוצאים ומי הם הנשארים... מה יש לחשוש? שהוא יבטל אז את הזכויות לגמרי? — טוב! יבטל! זכויות כאלה טוב מהן לא כלום!...

אכן גם יציאה ממש היתה לנו היום. ולא על ידי כפיה מצד הקומנדנט כי אם מרצון עצמי.

מזכרון־יעקב וחדרה נשלחו הנה אי־אלו עגלות להעביר את מי־שהוא מהכא להתם. זה נחשב להזדמנות יוצאת מן הכלל, ואלה, שהעגלות נשלחו בשבילם, פחדו פן יאבדו את ההזדמנות, ויצאו עמהן ביום השבת...

הדבר הזה השאיר רושם קשה בכל המושבה. רואים בו גם חסרון לעצם הענין. אם העגלות לא תהיינה לנו, בהכרח שהיציאה תמשך יותר ויותר. הקומנדנט אינו יכול להמציא עגלות כדרוש. מאתנו לא ידרוש, כי אין לנו. על ידי המשכה זו תתמזמז אולי הגזירה מעצמה, ואולי שהישועה תבוא בינתים... לא כן אם אנחנו בעצמנו עוזרים לגזירה שתתגשם, ואם אנחנו בעצמנו ממציאים עגלות ליציאתנו...

הרי ככה היה גם ביפו!...

וכן הוא גם בנוגע ליציאה בשבת. הקומנדנט מצדו הפסיק את הגרוש ביום הזה מפני קדושת השבת, ואנחנו באים ויוצאים מעצמנו, ומראים כי השבת איננה עכוב כלל...

פליטים אחדים הצליחו להמלט מכפר־סבא ולבוא בחזרה אל המושבה. הללו מוסרים תמונה נוראה ממצבם של המגורשים.

בתים לשבת אין להשיג בשום מחיר, והחלק היותר גדול של הגולים יושב על פני השדה, וסובל בעיקר מקור. במעגל אחד גדול הם יושבים יחד, ועושים תמונת־גלות מבעיתה. האחד יושב ורועד. השני חולה ומתאנח אנחות כבדות. השלישי מתעסק במדורה קלושה של קיסמים, שהבעיר לפניו ומחמם בה את ידיו. נראה כאלו איננו שומע כלל את אנחות שכנו, הרביעי עטוף כלו בשמיכה עבה, ונראה כגוש דומם ומקופל מבלי רוח חיים. החמישי יושב, וכר נתון לו על ראשו...

ביתו של הרוקח משמש כבית מחסה עראי, והגולים הסובלים מוצאים בו מחסה רק לשעה קלה להתחמם מעט ולהשיב נפש, ואלה יוצאים ואלה נכנסים חליפות.

נורא הוא מצבם של הפליטים בשאר הנקודות. כך מספרים, כי מקבוצת גולים שטלטלה לקלקיליה ורצתה לעשות אש בכירה, לקחה ה«פלחה» הערבית בשליק שלם בעד גפרור אחד שנתנה להם, והתנתה עוד תנאי מראש, שאם יכבה גפרור זה, לא תתן להם אחר.

לעומת הסבל הקשה, שעלה בגורלם של המגורשים, קבלה היציאה פה על המקום כמה קולות, מה שמראה על רפיונו בכלל של הגרוש.

לכל הקולות הללו משמש יסוד אחד לבסיס. אומרים: מכיון ששבעים משפחה נשארות במושבה, הרי צריכים להשאיר עמהן כל הנחוץ להן בתור צבור. אמור מעתה: כל קבוץ בישראל צריך לרב, שוחט, חזן, שמש, מוהל, מורה, אופה ועוד ועוד.

בעלי־זכויות אלה צריכים, כמובן, לתעודות להעיד על זכותם, וכן חזרנו שוב לתקופת ה«וויסיקות». בית הכנסת קבל מספר של וויסיקות בעד משמשי־הקודש, האטליז קבל וויסיקות, וכן המרחץ, המאפיה וכדומה. והמשפחות הנשארות כמו בעלי הוויסיקות, היכולים גם הם להשאר עם משפחותיהם, משתמשות בזכותן ומגדילות את עצמן על ידי צרוף אנשים מן החוץ, בקראן את שמן עליהם ואומרות שהם מבני משפחתן.

מלבד אלה נשארים גם בעלי־מלאכה אחדים, וזה לא כל כך בשבילנו כמו בשביל פקידי־הצבא עצמם, החושבים להפיק מהם תועלת.

ונוסף על כל זה עוד התפתח גם «עסק» בוויסיקות, וכבר משיגים אותן במחיר...

נמצא פה חיט אחד. הוא בעצמו «פ׳ירר» גמור. ממש ברח מתוך עבודת־צבא, אלא פה תפר איזה חליפות לפקידי־צבא אחדים, ולא קבל בעד זה כסף — מפני שגם לא נתנו לו. אולם בשכר זה השיג וויסיקות בשבילו ובשביל כל פועליו, ועוד נעשה גם סרסור «לעשות» וויסיקות בעד אחרים.

גם היום נמשכות היריות בחזקה, אם אמנם לא כל כך בתכיפות כמו אתמול. תוצאות ברורות אין עדיין גם היום, רק השמועות הולכות ומתחזקות, כי האנגלים נצחו, וכי הם הולכים ומתקדמים. קול שאינו פוסק הוא, כי התורכים עזבו כבר את כפר אמזרע, וכי בכלל הם הולכים ועוזבים את כל עמדותיהם אשר מדרום למושבה, ומתכנסים בצפונה.

זה עתה באו אנשים מבית־ג׳ן ברות, ומספרים, שראו משם המון גדול יוצא מ«בחריה» ופניו לכפר־סבא.

העגלונים הזכרונים, שבאו בליל־שבת ספרו גם הם, שראו בדרך חמשה־עשר תותחים מובלים מפה לצד קלקיליה.

היריות ההולכות ומתחזקות מפעם לפעם באות מצדדים כאלה המתאימים אל השמועות.

כנראה שאלה הם כבר באמת סמני נסיגה של התורכים.

גרוש לא היה גם היום. המרקד אומר, שלא יגרשו גם מחר. הסבה היא, לפי דבריו — חוסר עגלות, מאמינים לו על כך, אלא אומרים, שמלבד סבה זו ישנן גם עוד סבות אחרות, שאינו יכול לגלותן...

איך שהוא — והיציאה, כנראה, כבר נטל עוקצה.

הקומנדנט הרשה היום לחבר המורים של בתי הת״ת «נצח ישראל» להשאר במושבה. לחבר־המורים מבית־הספר של יק״א לא חפץ לתת את הרשיון הזה, מאחר שזה הוא מוסד צרפתי. גם המורים הללו נשארים בכל זאת. מורי הת״ת צרפו אותם לרשימתם. שלום נעשה בין הת״ת ובין בית־הספר.

יום ב׳, ב׳ טבת.

הלילה היתה מערכה כבדה בין שני המחנות, שנמשכה כמעט עד אור הבוקר. על־פי היריות נראה שהמערכה היתה קרובה ביותר. יריה תותחית חזקה היתה רק במשך שעה אחת, אחריה נמשכה יריה של רובים, מכונות־יריה ורמוני־יד.

תוצאות אין אנו יודעים. מדברים רק שהתורכים נסוגו.

לאחרי מנוחה קצרה, שקמה בבוקר, התחילה היריה מחדש, ונמשכה כשעתים רק מצד אחד. זה עכשו התחילו לענות גם מהצד השני באופן חלש.

בעין־גנים נערך אמש נשף לאופיצירים התורכים.

בפקודת היציאה באה היום עוד הקלה חדשה. הקומנדנט הודיע להגיש לו רשימה מכל האלמנות אשר במושבה, והן תהיינה רשאיות להשאר. האלמנות בכל זאת מפחדות מלקבל חסד זה, ואינן מסכימות להכניסן ברשימה. שמועה פשטה ביניהן, שרוצים לקחתן לעבודה.

מכפר־סבא הגיעו אי־אלה אנשים והודיעו, שאמנם מגרשים משם והלאה. מצב־הבריאות שם נורא. מספר המתים מבהיל.

יום ג', ג' טבת.

המצב נשתנה היום לרעה, וכמו לפתע־פתאום.

אנשי־צבא ופקידים בראשם פתחו את הבתים המסומנים, שבתוכם נמצאים חפצי היוצאים וגם של הנשארים, ומוציאים משם מזרונים.

במושבה התפשטה שמועה, שהגיעו מחדש תשעת אלפים אוסטרים, ועמהם ארבעים תותח. המזרונים הללו נלקחים איפוא בשבילם או בשביל בית־חולים לנפצעים, שיפתח כאן.

חילי המשמרות מגרשים את הפלחות הערביות מתוך השוק. נתפסים גם אנשים לאנגריה.

ופתאום פרצה גם גזרת הגרוש.

מחפשים בכל תוקף ובחפזון של בהלה אחרי הנרשמים ברשימה האחרונה, שלא נשתלחה עדין.

באמת אין זה חפוש, אלא חטוף, ולא גרוש, כי אם שבי, והשבאים והחוטפים, הוי מה נורא — יהודים!...

שני יהודים, אב ובנו, מתושבי המושבה, סובבים ברחובות בלוית אנשי־צבא מזוינים, והם, שני היהודים הללו, בולשים אחרי הנרשמים, חוטפים אותם, מוסרים אותם לחילים, מטילים אותם לתוך קרונות רתומים לשורים, ומובילים אותם הלאה אל מעבר לירקון.

«חוטפים יהודים», כבימי ניקולאי הראשון.

גם היום באו אנשים מכפר־סבא. ברחו משם. כל הנמצאים שם חפצים לברוח, אבל הבריחה משם קשה ומסוכנת. כל הדרך מלאה צבא תורכי ומשומרה היטב. העובר מהתם להכא עלול להתפס על ידי הצבא ולהיות נחשד בתור מרגל, או להירות מרחוק. הבורחים מוכרחים ללכת בדרכים עקלקלות, מה שרק יחידים מסוגלים לו.

גם הבורחים האלה מאשרים את הידיעה על דבר גזרת הגרוש משם והלאה. על המצב הם מספרים נוראות. את הגולים מעבידים בעבודת חפירות־ההגנה, הנמשכת מבוקר השכם עד הלילה, ושאליה נלקחים גם זקנים. מים אין. בבאר־המושבה משתמשים החילים כל היום, ואי אפשר לגשת שמה. ימים שלמים יושבים בלי מים. מוכרחים גם להשהות את המתים מחוסר מים לטהרה.

דירות למחסה אין. מעשה בגולה צעירה, שבאה עם תינוקת בלילה ולא מצאה מקום

ללון. ראתה אמבטיה ריקה באחת החצרות, שמה בו את ילדה, כסתה עליו בסמרטוטים והיא בעצמה נחנה על האמבטיה־העריסה, להחם לתינוקה, בעמדה ככה עד אור הבוקר.

יום ד׳, ד׳ טבת.

היום יום גשם. זרמי־עוז נתכים ארצה. מסבה זו אין גרוש. תמול נתגרשו כחמשים משפחה. על ידי שטת החטיפה הצטין הגרוש באכזריות. חטפו אנשים בשוק והושיבום בעגלות; לא נתנום אף לקחת דבר־מה עמהם. כמה מהם נשלחו גם בלי בגד עליון עליהם.

היום היה צריך להיות גרוש גדול של מאה משפחה על פי שיטה של חטיפה בלי רשימה. זאת אומרת, שכל מי שיפגש ושלחוטפים יהיה יותר נוח לחטפו — יחטף ויגרש. לשם כך נתרבה גדוד החוטפים בעוד אחד: בנו השני של החוטף האב. אולם, בא הגשם הסוחף ובטל את הגזרה.

יום ה׳, ה׳ טבת.

יום שמחה הוא היום הזה.

את הישועה אין אנו רואים, אמנם, עדיין בעינינו, אבל כבר אפשר להרגיש את קרבתה.

אמש הכניסו התורכים שני תותחים לתוך המושבה פנימה והעמידום על־יד הכנסת־האורחים. פיותיהם מפנים כלפי וילהלמה. אין ספק, שזוהי תחילת נסיגה.

מודיעים שגם האנגלים העמידו תותחים בפרדס קרוב למושבה. לפי זה הרי אפשר שעוד ביום הזה תהיה לנו מלחמת־תותחים פנימית. הסכנה בטח גדולה, אבל אין דואג על כך. מקבלים את העובדה בשמחה.

מוסיפים להודיע, כי האנגלים כבר כבשו עוד ארבעה כפרים לצד צפון, באופן שעל־ידי מהלך כזה הם רוצים להתקדם לעומת תול־כרם וביחד עם זה גם להקיף את המושבה. זהו הטעם לתחילת הנסיגה.

בשם ערביים מספרים, שזה שני ימים שבתול־כרם נלקחים התושבים לאנגריה. עבודתם היא להרחיק את מחסני הצבא אשר שם ולהובילם צפונה.

גרוש אין היום. גם זה סמן לטובה.

צהרים. היריה התחזקה עוד יותר, וגם התקרבה. היא כמעט בתוך המושבה. כמעט כלה אנגלית.

ערב. היריה נמשכת בהפסקות קצרות.

כל לב פועם מחרדת צפיה.

יום ו׳, ו׳ טבת.

הלילה שעבר אי אפשר שישכח, אולי היום הזה שבא אחריו כבר יביא לנו איזה דבר של ממש.

יריה פתאומית הרעישה את כל הסביבה. זה היה לערך באחת־עשרה בלילה. מאז לא פסקה עוד עד אור הבוקר.

אתא בוקר.

שומר, מה מליל?

את השאלה הזו שאלה המושבה כולה בצאתה בבוקר השכם מתוך כלא־הבתים בפנים תמהות, בעינים תועות, בפיות פעורים ומתוך בטחון גמור לא לפגוש עוד אף פרסה של חיל תורכי.

התקוה נתאכזבה. עוד באמצע תפלת הותיקין כבר עברו לפני חלוני בית־הכנסת אותם החילים התורכים עם סוסיהם הקטנים, השעירים והמבהיקים מתוך הזעה: לא נכר בהם שום שנוי. כתמול שלשום הלכו גם היום אל הבאר שבמושבה להשקות את הסוסים.

נשארנו עומדים כנכלמים.

תשע.

הרוחות נתעוררו שוב.

מספרים בודאות, כי מבלי להביט על מציאותם של התורכים בתוך המושבה, מצד המושבה שעל יד חזרזור כבר יצאו עוד בלילה.

גם מעין־גנים יצאו, ותושבי המקום כבר חושבים לשוב אל בתיהם.

כל הצבא הנסוג הלך לצד כפר־סבא.

בין הערבים.

התותח התורכי, שהעמד תמול בתוך המושבה, מראה זה כחצי שעה את כחו. הוא מרעים רעם אחרי רעם. בטח אין זה אלא תחבולה לעצור בעד התקדמות האנגלים.

בתוך הרחובות סובבים עוד חילים תורכים.

צללי ערב הולכים ומתפשטים. שבת.

הרחובות ריקים, החנויות סגורות. כמתגנבים מתחמקים התושבים מתוך בתיהם. ומתוך ריצה, מבלי התעכבות יתרה בחוץ, הם ממהרים לבתי־הכנסת לקבלת השבת. התקיעות בערבי שבתות מעל רום בית־הכנסת, להבדיל בין החול והקודש, לא נשמעו היום.

הרחבה, שלפני בית־הכנסת ריקה. ברחוב שעל ידה אין איש נראה. הכל מתכנס ונסגר בתוך הבית פנימה.

נרות שבת ספורים מהבהבים מתוך סדקי תריסים מוגפים. שקט יוצא מן הכלל.

גם נעימת התפלה של קבלת שבת בבית־הכנסת נשמעת היום כמתוך זיע מיוחד, מתוך שפל־קול וקצור הנשימה, דומה כאילו מפחדים שלא להפריע את ההולך ומתהוה... רבות הן התקוות, שתולים בני המושבה בליל־שבת זה...

מוצאי שבת, ז׳ טבת, ע״ח.

הננו משוחררים!

הבוקר נכנסו האנגלים אל המושבה.

וכמעט ברגע הכניסה של האנגלים חלה היציאה של התורכים. בבוקר, בהיות כבר השמש על הארץ, ראינו עוד חילים תורכים מסתובבים בין החצרות ומבקשים «עקמק» — בתשע ורבע התמלאה פתאום המושבה אנגלים.

אשה מספרת[1].

... סבלנו הרבה מאד ברכושנו ובבריאותנו בזמן האחרון, ומודים אנו לה', שנמלטנו לכה"פ בעור בשרנו. לפני גשתי לתאר לפניכן את המאורעות שגרמו לזה, אבקשכן שלא להתרגש חנם ולזכור, שכל הרעות והתלאות חלפו עברו, והננו יכולים עתה לספר על זה מתוך נחת ושמחה:

לפני חמשה שבועות בערך נראו ברחובות מושבתנו משמרות קטנים של חיילים אנגליים, ובני הנעורים חמי־הדם, המתפרצים, קבלו את פניהם בתרועת גיל מתוך תקוה, שהמלחמה הנוראה הזאת עומדת כבר להגמר ושהשלטון הזה ישאר ויגן עלינו תדיר. אבל לדאבון לבנו הרב טעו בחשבון.

בעשרים ושנים לנובמבר נדהמנו מקול ירית תותחים וקריאת זועה: «התורכים באים!» במשך כל היום שמענו קול יריות, שאינו פוסק. כמה כדורים התפוצצו במושבה גופא. היו גם הרוגים ופצועים. לביתנו נמלטו כמה שכנים, יתומים, אלמנות ואפילו משפחת ש., שאביה הושם בכלא בדמשק, באה אלינו מביתה, הנמצא רחוק ממנו, כדי להסתר מפני החיילים התורכים השודדים והחומסים.

«לא היתה לנו פרוסת לחם ואף לא לגימת מים»...

ביתנו היה מלא נשים ובתולות רועדות מפחד. מהגברים היה עקיבא[2] ומספר צעירים, שהשתמטו מחובת הצבא. לתוספת אסון לא היתה לי פרוסת לחם ואף לא לגימת מים וצריך היה להאכיל—ולו גם שלא לשובע—חבורה של חמשים איש. המשרתת הערבית שלי שמה את נפשה בכפה והביאה, תחת ברד של כדורים, פח מים מבית שכן. אני ומשפחת ש. אפינו על הכירים מצות ובשלנו דוד גדול עדשים, לתמהון כל הנוכחים על קרירות רוחי ואדישותי. אבל, אחיותי, גם בשעת אסון, או דוקא בשעה כזו, אסור לו לאדם להיות אובד עצות, ואני הייתי חייבת לדאוג לכל הפיות הרעבים הללו, שבלעו אח"כ את מרק העוני הזה בתאבון רב.

«מראהכ כמראה שודדי יער»...

אנו מתכוננים לאכילה, ופתאם אנו רואים דרך סדק שבתריסי החלונות הסגורים, פלוגה של חיילים תורכיים הולכים ומתקרבים לביתנו. אחת הבחורות נגשה בסקרנותה אל החלון ובאותו הרגע כונן אחד החיילים את רובהו לעומתה. באימת מות חרדתי אליה והפלתיה ארצה, ובן רגע העברתי את כל אורחותינו אל חדר המטות. עקיבא פתח את הדלת ושאל את מפקד הפלוגה מה חפצו. «שעורים»—ענה הלה. «טוב»—אמר עקיבא והפלוגה נכנסה הביתה. מראיהם כמראה שודדי־יער ומפקדם דומה להם. חפצים אחדים רצו לקנות «במשיכה» תיכף ומיד, אולם עקיבא גער עליהם בנזיפה וחדלו. כשהלך ע. להביא את השעורים, נשארתי לבדי עם המפקד, שהתחיל לסייר את כל חדרי דירתנו, עד שהגיע לדלת חדר המטות הסגורה ורצה להכנס. אני, ברצותי למנוע אותו מראות את הנמצאים שם, הסברתי לו בלשון של רמיזות וקריצות, שבתור מושלמי אסור לו להכנס לחדר זה, שאין בו אלא נשים. תשובתו היתה—מכה חזקה בחזה, שהפילתני לארץ ונטלה ממני לרגעים אחדים את חושי. בינתים שבר המפקד ע"י דחיפה עצומה את הדלת ונכנס פנימה. המחזה, שנתגלה לפניו, יכול היה

[1] לשם שלמות התמונה, שתוארה ביומן של מאן־דהוא אנו מוסיפים כאן את הקטעים ממכתבה של הגי' ר. ליברכט לאחיותיה בחו"ל על סבלה של פתח־תקוה באותם הימים עצמם.

[2] בעלה של הכותבת.

לסמר את שערותיו של אדם: כל הנערות בגיל של 15–20 שנה – במטות, הנערים – כמעט ילדים, המשתמטים מהצבא התורכי – תחת המטות והאמהות, החורות מפחד, שומרות עליהם מסביב, כשעולליהן מתרפקים עליהן מתוך פחד סתום. בחסדי שמים עלה בידינו להפטר במחיר 12 בישליקים מהאורחים הללו, ותהי הרוחה. אבל אני, שכל התרגזותי העצורה פרצה באותו רגע, נפלתי מתעלפת, ובקושי רב העירוני לשוב לראות בלהות, העולות על הראשונות...

כך עבר עלינו היום הראשון לכבוש התורכים, יום 22 בנובמבר, יום תחילת חורבננו.

כיון שהחיילים התורכיים הציגו את עין־גנים ככלי ריק ובזזו חלק של פתח־תקוה, התארגנו הגברים במושבה להגנה עצמית, שבידה עלה, פחות או יותר, למנוע בעד השודדים הרעבים והצמאים והערומים למחצה מלהפיק זממם. העבודה היתה קשה. ימים ולילות התרוצצו השומרים מרחוב לרחוב לכל קול קורא לעזרה וסתם לכל קול נדנוד באויר. לגברים נלוו אחר כך גם נשותיהם. הילדים, שהיו מתעוררים לקול הצעקות בלילות וקוראים אל הוריהם ולא מצאום, היו יוצאים ערומים ויחפים בלילות החורף אל הרחוב, כשהם ממררים בבכי: אבא!... אמא!...

«וה־ה בגבור קול בכיו מאד»...

כל צעקה, ואין צורך לאמר כל יריה, היתה מעוררת פניקה בתוך האטמוספירה הזו של מתיחות העצבים. וכך היה באחד הערבים: ע. היה בבית הועד, שהרי בכל יום היתה נתנת לו פקודה חדשה, ולא היה יום, שלא היתה גזרתו קשה משל חברתה: חטים וחוטי ברזל, לחם וסובין ובגדים ופועלים לעבודה וכו' וכו' והקשה שבגזרות – אבקואציה. מכיון שפתח־תקוה קלטה לתוכה את מגורשי יפו, היו מצוים עלינו מדי פעם בפעם להוציאם מן המושבה. לשם הכרזת הפקודה הזו בפומבי, תפשו יהודי זקן ואלצוהו לעבור בלוית שני ג'נדרמים מזוינים בכל רחובות המושבה ולהכריז: «אתם היהודים, החזירים, הכלבים, מזהירים אתכם בזה, שלא תעכבו יותר את תושבי יפו ביניכם. אם ימצאו עוד זרים ביניכם כעבור שלשה ימים, נשרף את בתיכם, נחרים את רכושכם וככלבים תגורשו מן המושבה».

היהודי המסכן היה מכריז את זה בקול נחנק רווי דמעות, והיה בגבור קול בכיו מאד, והתנפלו עליו מלויו התורכים והכו אותו בשוטים, שימשיך.

בכל יום היתה תמונה איומה זו עוברת לנגד עינינו ובכל יום היו גזרות קשות מתחדשות והולכות. עקיבא, הודות לידיעתו גרמנית וצרפתית והיותו מחונן באומץ־רוח, היה מופיע בכל מקום כמליץ ושתדלן בפני השלטונות. בחפץ לב היה ממלא את תפקידו זה, מבלי לשעות לעניניו הפרטיים, לבריאותו ולרכושו, שהלך וכלה לעיניו...

גם באותו ערב היה עקיבא קרוא לבית הועד. אני עמדתי לצאת אל החצר, ופתאם אני שומעת קול יריות, אחריו—המון אנשים ופחד המות על פניהם נדחקים לפתח ביתנו הפתוח. כעבור עשרה רגעים נמלא כל הבית עד אפס מקום לזוז. הדלתות סוגרו על מסגר. בחוץ שמענו קול שעטת פרסות, יריות, צעקות ולא ידענו פשר דבר. אשה אחת הרגישה רק עתה, שילדה חסר לה, השניה מבקשת את אחיה, השלישית—את בעלה; צעקות, בכיות התעלפויות. אחת תקפתה היסטריה, ואנחנו בחשך מפחדות להעלות מנורה. אני מחזיקה בילדתי. היכן עקיבא? מה קרה לו? התנפלות, אסון, אולי מתגולל הוא כבר אי־שם פצוע, מתבוסס בדמו, – הו, אלי! אלי!...

פתאום דפיקות חזקות בדלת וקול נפץ זכוכית. אימת מות תקפה את כלנו, כל

«פתאום דפיקות בדלת וקול נפץ זכוכית»...

המון האנשים, שמלא את החדר, פרץ אל הדלת ואולם כרגע שב על עקביו, מפחד פן הקיפו החילים התורכים את הבית ושמו עליו מצור. ברי היה לנו, כי המשמר הצבאי, הסובב ברחובות, מתפרץ דרך החלון לפנים ביתנו. ופתאם קול: «רחמנות, יהודים! מים תנו לי!» ואשה נפלה ארצה מתעלפת. העלינו מעט אור כדי לחוש לעזרתה, והנה האשה כולה זרועה פצעים זבי דם. נתברר, שמרוב פחד ובהלה, בהמלטה לביתנו, לא עמד בה רוחה לדפוק בדלת ולחכות עד שתפתח לפניה, ועל כן בחרה בדרך קצרה – דרך החלון.

בינתים נשתתקו היריות. גם אנחנו נרגענו קצת. סוף סוף שב גם עקיבא, ומפיו נודעה לנו סבת המהומה. שעברה על המושבה: פלוגת חילים היה בדעתה לשדוד את אחד הבתים במושבה. לצעקות בני הבית נתאספו השומרים והתחילו מגרשים את השודדים. הללו ענו ביריות (כנראה רק באויר, מפני שאסונות לא קרו), ולבסוף נמלטו. מאורע קל־ערך כשלעצמו, אלא שבאטמוספירה המתוחה הזו גרם להתרגשות רבה. אני הייתי עיפה ומדוכאה כל כך, שבקושי רב החזקתי מעמד, ורק חובותי כלפי האנשים, שמלאו את ביתנו, – הן שהוסיפו לי אומץ רוח. כמה בחורים, שהיו «נעלמים», מצאו להם מפלט בביתנו. אחדים מידידינו נשארו תקועים במושבתנו בשעת כבוש התורכים ואנחנו קבלנום לביתנו והיינו מכלכלים אותם בכל.

כל האנשים הטובים האלה נשענו, כמונו, על הבטחתו המפורשת של הגנרל, כי לנו לא יאונה כל רע ואנחנו נוכל לשבת בטח במושבה–יהיה מה שיהיה.

אולם לאסוננו ולאסונם של כל אלה, שהיו תלויים בנו בימים הרעים ההם, נוכחנו, כי מוכרחים נהיה להמיר את שלות ביתנו במקל נודדים ולהשאיר את כל היקר לנו והחביב עלינו ביד הגורל העור, שכה התאכזר עלינו בזמן האחרון ולא הסביר לנו פנים אף לרגע קט.

כאן אני צריכה להפסיק קצת, מפני שראשי מתחיל סובב עלי כגלגל מרוב הזכרונות הנוגים על היסורים הקשים שסבלנו, על חרבננו אנו ועל חרבן המושבה כולה, שהיתה נתונה בין הפטיש והסדן, מאחר שגם התורכים, שהיו צריכים להגן עלינו, היו מתיחסים אלינו כאל אויבים.

«בימים ההם החלו לחשוד את "השומר" ברגול»...

בימים ההם החלו לחשוד את «השומר» ברגול. משום זה הזמינו התורכים את שומרי המושבה למלון גיסין, באמתלא, שהם רוצים לבקשם, כי יסיעו להם בשעת פנוי המושבה, כדי שהכל יעבור בסדר ואיש לא ינזק. אנחנו, שהכרנו היטב את «אדונינו» הערומים, התערמנו גם אנו ושלחנו להם רק את השומרים ה«יחסנים», כלומר אותם, שהיו בני נתיני אוסטריה, אמריקה וכדומה, כדי להיות בטוחים, שלא יאונה להם רע. לדאבוננו טעינו גם בזה. על פי שטתו הידועה של חסן ביק ענו את הילדים האלה עד זוב דם, כדי להציל איזו הודאות מפיהם. והגבורים הצעירים הללו עמדו בשתיקתם, מבלי הפליט אף הגה אחד, שהיה יכול להיות רצוי למעניהם.

בכל יום ויום היו נעשים מאסרים חדשים וע. לא היה נח לא ביום ולא בלילה והיה רץ ממפקד אחד למשנהו, כדי להמתיק קצת את הגזרה. בהרבה הצליח, אמנם, ואולם לא מעט כחות היה מבזבז גם ללא כל תוצאה.

הימים היו נוראים. יריות תותחים לא פסקו אף לרגע וכדוריהם הורידו שאולה כמה מידידינו הטובים. השוד והגזל מצד החילים היו נעשים לעין השמש, באין אומר השב – מעשים, שהיו גורמים לכליון עינים, לדאבון נפש, ולאבדן האמונה בבטחון החיים.

גם אותנו רוששו החומסים והציגונו ככלי ריק. שני מחסני שקדים, ששוים עלה כ־18–20 אלף פרנק, הריקו מבלי השאיר שריד מעט. את המחסנים בפרדסים החריבו, את העצים, את הפחים, את המסמרות, את ניר האריזה וכו׳ וכו׳ — את הכל רמסו ושרפו והשמידו מבלי שנהנו גם הם עצמם מזה. כך שפכו ארצה יינות וספירט במחיר ששת אלפים פרנק, שמצאו במחסננו. כאל אִיוב בשעתו היתה באה גם אלינו שמועה על שמועה, הווה על הווה וכְאִיוב קבלנו גם אנו בדומיה את כל הידיעות המחרידות הללו על אבדן רכושנו, שעשינו לנו בעמל רב כל כך; על חרבן מושבתנו החביבה, שרגזה תחתיה מקולות הכדורים המתפוצצים, מקריאות החילים ומאנקות המוכים והפצועים.

«רק אחת שאלנו מאת ה׳, שיקימנו בחיים»...

על אכילה ושתיה והספקת מים לא חשב אף איש מאתנו, ורק אחת שאלנו מאת ה׳, שיקימנו בחיים, אותנו ואת כל הקרובים לנו במושבתנו ובתוך כתלי בתינו. אך, אהה, כי לא נעתר ה׳ לבקשתנו זו. בלא רכוש, דלים ויגעים הלכנו לפני אויב, יצאנו את נחלתנו האהובה לנו והמרנוה בכפר הערבי קלקיליה, מבלי שיכולנו אפילו להצטייד בדברים ההכרחיים ביותר.

תחת ברד כדורים גורשנו מביתנו, חדלי־כח וצפויים ליום, אשר בו נצטרך, בלי ספק, למתנת בשר ודם, כי רק מעט הלבנים והבגדים, שהיו עמוסים על עגלתנו הקטנה, היה חלקנו מכל עמלנו הרב והקשה במשך שנים רבות, יותר מזה לא היה לנו דבר. חוצים היינו ברפש עד הברכים, מאחורנו מושבתנו האומללה, לפנינו מר המות ועל ראשינו שריקות והתפוצצויות של כדורי אש וגעירות פראים בדמות חילים.

נחמה אחת היתה לנו בעינינו: ידענו, שאת כל הצרות האלה אנו סובלים בשל השתדלותו הנמרצה של ע. לטובת אחיו ומושבתו.

אולם לא מעט עוד נטל עלינו לשאת ולסבול עד היום, בו גורשנו מהמושבה.

אחרי שלא השגחנו — כמו שספרתי לעיל — בפקודה לגרש את כל בני יפו מפתח־תקוה ורק מעטים יצאוה והלכו לנדוד למושבות הרחוקות יותר: לחדרה, לזכרון ועוד, באה פתאם פקודה לפנות תיכף ומיד את כל המושבה, מבלי השאיר בה נפש אחת חיה. זה היה כשבוע, בערך, לפני גרושנו. מכיון שע. היה חביב על השלטון, השתמש ביתרונו זה לטובת המושבה. בימים ההם, כשלא הספיקה עוד המושבה להחליף כח ולעמוד על רגליה אחרי מכת הארבה, היתה אבקואציה תכופה הורסת את כלנו עד היסוד. בלי מזון ובגדים, רעבים, צמאים ותשושי כח, היו רבים מאתנו, וביחוד ילדים, זקנים, חולים ויולדות, מתים עלינו בדרך עוד לפני הגיעם למקום גלותם, לולא חשו לעזרתם ע. וחבריו, שהשיגו רשיון בשביל חמשים מהנפשות האומללות הללו להשאר במושבה ובשביל השאר — מספר של חולים, זקנים ומעוברות, השיגו עגלות וסוסים וגם סכומי כסף וחטים נתנו להם לדרך.

למראית עין נראו יאסין ביק ומטהו כאוהבים לע. ויאסין ביק עצמו אמר, שבשום אופן לא יתן לע. לעזוב את המושבה מרצונו או שלא מרצונו. פעמים אחדות הבטיח לו, שיוכל לעבד בשקט ובמנוחה את שדותיו וכרמיו ולא תפול משערת ראשו ארצה. אולם עד מהרה נוכחנו, לחרדתנו הגדולה, כי רמונו.

«פתאם נפלה פצצה צעדים אחדים ממנו»...

היה יום שלישי בשבת, יום שנכפל בו «כי טוב», ושלנו הוא נהפך ליום צרה כפולה ומכופלת. באותו היום המר והנמהר קם ע. לפני הנץ החמה ממשכבו ויצא בלוית מחנה אנשים ונשים, שהיו צריכים לעזוב בו ביום את המושבה. לארוחת הצהרים היו לנו הרבה

אורחים, ביניהם גם מר ד. א. סלור—האדם הנעלה, שסכן את נפשו וטפל בכמה מאות חולי־טיפוס מבין העניים, ולא עוד, אלא שקבל את כל מחסורם עליו. הוא בא אלינו אותו יום מכפר־סבא. עוד אנו אוכלים, והנה קול נפץ אדיר! פצצות אחדות התפוצצו בחצרנו ממש. שאון ומהומה וחרדה, שכמוהם לא ראיתי. בני החבורה, מלבד ה' סלור שהיה שקט, התפרצו כמטורפים מן הבית החוצה והתחילו לרוץ כל עוד בם רוח, מבלי דעת לאן.

אני עם ילדותי חשנו לנו מפלט בביתו של מר ר., בית בן שתי קומות. אנחנו רצים והיריות נמשכות, ופתאום נפלה פצצה צעדים אחדים ממנו והחשיכה את עינינו בעמוד העפר והעשן שהרימה.

בשארית כחנו רצנו את הצעדים הספורים, שנשארו לנו, עד שהרגשנו שהננו נמצאים לכל הפחות תחת מחסה גג.

בבית ר. מצאנו כבר הרבה נאספים. על השלחן עמדו בקבוקי ספירט, יין וקוניאק וכל אחד היה מעודד במשקאות אלה את עצמו ואת חברו. גם אני חטפתי לי בקבוק קוניאק, כי חשתי שכחותי כלים, לבי היה כבד עלי וכאילו היה מרגיש באסון הממשמש וקרב אלינו. השתדלתי להתחזק, לנחם את עצמי ואת הנמצאים סביבי, ואולם עוד לפני צאתי מהחדר צנחתי פתאם לארץ ושבץ בכיה אחזני.

כשעה בערך נמשכו היריות. כלנו, ובפרט הילדים, רעדנו מפחד. סוף סוף נדמו הקולות וכל הנאספים חזרו לבתיהם. ע. הלך לדואר כדי לעמוד לימין המהגרים, שהיו צריכים לצאת באותו יום, ולסעדם בכסף ובחטים, בעצה ובמעשה.

לפנות ערב רציתי ללכת לבקר את ע. בעבודתו, אבל כשנמצאתי במרחק בתים אחדים מדירתנו, ראיתי תמונה, שהסמירה את שערותי והשתיקה את כל חושי בי.

«חשבתי מתחילה שאין זה אלא חלום».

ע. הלך בלוית חיל תורכי, שדחף אותו קדימה ברובהו... חשבתי מתחילה, שאין זה אלא חלום, פרי דמיוני המרוגז והקודח, אולם עד מהרה נוכחתי שאמת, אמת נוראה היא. בפקודתו של הגנרל יאסין ביק עמדו לגרש את עקיבא ברגל מן המושבה מבלי להרשות לו אפילו להפרד ממשפחתו. ע. בקש את הג'נדרם שיתן לו בכל זאת לגשת אל ביתו כדי לקחת מעיל. אולם התורכי, שלא רצה גם לשמוע את בקשתו, צעק באחת: «יוק! יוק!» והנה הוא מרים את רובהו ומכוננו מול חזהו של ע. קול צעקה מתפרץ מתוכי ומתעלפת אני נופלת ביניהם. ילדי השכנים, העומדים ברחוב ורואים את כל הנעשה, נסים על נפשם מתוך זעקת אימה. הדבר נגע כנראה גם עד לבו של אותו פרא והוא לא ירה. הגברת ל., שכנתי, היודעת תורכית, דברה על לב החיל והסבירה לו, שיש לו עסק עם «אדון גדול» וחזקה עליו, שיביאהו על שכרו, אם יסכים ללוותו עד קצה המושבה ויחכה לע. עד שיצליח אולי להטות אליו את לב יאסין ביק לטובה. ככה הגענו עד רחוב פינסקר. אני חזרתי והבאתי לע. את חמורו, זוג נעלים, מעיל, לחם, קצת סוכר וכדומה, אבל הייתי מבולבלת כל כך, שבמקום ללכת ולהביא כל אלה בבת אחת, רצתי לשם כל דבר לחוד... פתאם נצנץ רעיון במוחי לרוץ אל יאסין ביק ולהתחנן לפניו על בעלי. ברחוב, שהיה קודם לכן סואן והומה מרוב אדם ושעכשיו היה שומם וריק באין נפש חיה, רצתי כמטורפת, עד שהגעתי למשמר חילים, שעמד ברוחב הרחוב וחסם בעדי את הדרך. נסיתי להדחק ולעבור בחוזק יד, אבל החיילים הושיטו את פגיוניהם ואימו עלי. כל נסיון לעבור היה לשוא. אבל גם לסגת אחור לא יכולתי. אני נתאבקתי עם החילים, צעקתי

עליהם שידקרוני בפגיוניהם, כי טוב מותי מחיי. עוד אני מתאבקת, ופתאם הופיע יאסין מבית־הדואר, כשפניו אדומים מחרון ועיניו השחורות מזרות אימה; הזדקף מלוא קומתו וצעק קול גדול גרמנית:

— «מה הנבלה הנעשית כאן?»

החילים נתבלבלו רגע ואני השתמשתי בהזדמנות זו, פרצתי עד מקומו של הגנרל ובאזרי את שארית כחי, שאלתי אותו למה הוא מצוה לגרש את ע. מן המושבה. הן אזרח כשר וישר הוא ומימיו לא עשה רעה.

— «ובכל זאת — צעק הגנרל — עליו להגרש, כי הוא האשם בכל התועבות הללו. הוא ראש המושבה ובמקום לדאוג לאבקואציה הוא עומד פה ומחלק פתקאות לחטים וחובל כל מיני תחבולות, «כדי שישארו הנבזים הללו כאן».

ראיתי שכל תחנוני לא יועילו ועל כן בקשתי אותו למצער, בעוררי את הרגש המשפחתי שבו, כי יתן לי ולילדים ללוות את אביהם בדרכו הקשה, כדי להקל עליו את רגעיו האחרונים, הצפויים בלי ספק לאדם המגורש בתנאים כאלה. הרביתי לדבר גם על שארית פליטת רכושנו, שהותירו החיילים השודדים — על חצרנו, ביתנו, אדמתנו וכו׳ — שאת הכל, הכל אנחנו משאירים ברשותו, ובלבד שיתן לנו את הרשיון המבוקש — אך הכל ללא הועיל.

— «הוא הראש והוא האשם בכל, ועל כן ראוי הוא לעונש כזה. יגורש נא מיד, בלי אשה ובלי ילדים! וכשהוא לא יהיה עוד כאן, אז נגרש את הנשארים ככלבים וכחזירים. ועכשיו — מַרש! לכי מפה!»

רק זכר ילדי האומללים הוא שהעמידני עוד קצת על רגלי ונתן לי כח לחזור לע. כדי לקחת הביתה את האומללות ולנחמן. כשבאתי, מצאתי אותן מחבקות את אביהן ושלשתם רועדים מפחד ומקר. ובעמדנו כך כלנו חבוקים ומיואשים, באה פתאם פקודה, שנלך תו״מ הביתה והבטחה בצדה, שעוד מעט ישוחרר גם ע.

את פרידתנו אין לתאר. אף גם אין אני מנסה לעשות את זה.

אחרי שעה שלמה של צפיה בכליון עינים ובדאבון נפש, שב, סוף סוף, ע. הביתה. אותה שעה נתמלא הבית אנשים רבים, שבאו לדרוש במפגיע כי ילך ע. למלון גיסין, ששם תהיה ישיבה גדולה של המטה העליון, כדי לדרוש את בטול גזירת הגרוש. אולם עוד ע. נמלך בדעתו, אם לקבל את השליחות או לא, והנה נכנס הביתה מר צ. ומסר לנו את בקשתו של סאדין ביק שלא יצא ע. מפתח ביתו אפילו לחצר, ושמחר השכם בבוקר יעזוב הוא ומשפחתו את המושבה, עוד לפני שיודע ליאסין ביק דבר היותו פה.

מדוכאים ועצובים עזבו האנשים את ביתנו ושלחו אל המטה משלחת שלא בהשתתפותו של ע. המשלחת לא הצליחה בכלום, ולא עוד אלא שהמטירו עליה חרופים וגדופים, האשימום בשמחה לאיד התורכים ולנצחונות האנגלים, וצוו עליה לעזוב את המושבה בזמן היותר קצר.

«למחרת אך האיר הבוקר»...

על דבר אריזת חפצים אי אפשר היה לחשוב בתנאים אלה. והנה למחרת, אך האיר הבוקר, קמנו ובחפזון צררנו קצת לבנים, כרים ולחם, שמנו על עגלתנו, רתמנו אליה את הסוסים—ונסע. כלומר העגלה נסעה ואנחנו נגררנו אחריה ברגלינו בגשם ובבוץ למקומות אי־ידועים לנו, בלי אמצעים ומלאי פחד ורעדה בפני הבאות. נורא היה לחשוב על גרוש

הילדות הרכות והענוגות, העתידות להתגולל בלכלוך ולסבול רעב וקור. מה יתרון לנו עכשיו ברכושנו ובביתנו, בשדותינו ובפרדסינו. מי יתן לנו תמורתם בגולה פת־לחם לרעבון נפשנו. נוסף על כל המחשבות הנוגות הללו, העיקו על לבנו בצאתנו קולות הכדורים, שסכנו את חיינו עם כל פסיעה ופסיעה ובכיות מלוינו בני המושבה, הנשארים עוד לאנחות, מבלי דעת מה ילד יום.

אחרי נסיעה קשה ומיגעת הגענו לפנות ערב לקלקיליה. מחוץ לכפר, על פני השדה עמדנו וחכינו לשובו של ע., שהלך לחפש בשבילנו מקום לינה. הרוח נשבה בחזקה וחדרה דרך בגדינו הקלים, וכך עמדנו רעבים, עיפים ורועדים בתוך עגול של ערבים סקרנים, כשילדיהם המלוכלכים רוקדים סביבנו, מוחאים כף ושרים שירי נאצות להנאת כל הנאספים.

סוף סוף חזר ע. והוביל אותנו למעוננו החדש. אורותנו בבית היתה ארמון לעומת החדר הכהה המעפש הזה, שקירותיו היו עשויים אדמת חומר רטובה מלאה רמשים. מאין בנו כח לאכול אפילו משהו, הצענו את משכבנו על הרצפה, צנחנו עליו ונרדמנו.

למחרת, עם הנץ השחר, נפתחה פתאם הדלת ובקול נהי ובכי תמרורים התפרצו אל חדרנו אנשים, נשים וטף. אלה היו מגורשי פתח־תקוה, שעזבו את המושבה עוד לפנינו, נפלו בדרך בידי שודדים והתגוללו כל הלילה רעבים וערומים למחצה על פני השדה, תחת גשם סוחף ובקור מרעיד גו. מראה האומללים היה נורא מאד. מיד התלבשתי (להתרחץ לא היתה אפשרות—מחוסר מים), בינתים הביאה לנו בעלת־ביתנו הערביה איזה נוזל עכור, שקראה לו מים וששאבה אותו מתוך שוקת החמורים, כדי שנבשל ממנו תה. גם גחלים מכרה לנו האשה, וכך ישבנו לבשל באמצע החדר בכלי נקוב, שסתמנו את פרצותיו בחמר הרצפה ואת התה הזה שתינו מתוך קופסאות של קונסרבים חלודות, היות ובהגרשנו לא הספקנו לקחת אתנו כוס או ספל.

«התועלת שהבאנו לאחינו הסובלים עודדה קצת את רוחנו».

כל החבורה השיבה את רוחה ב«משקה» חם זה ובמעט הלחם שהיה בכלינו. בינתים הלך ע. למוכתר הכפר (האחרון היה מכבד את ע. על הטובות שזה עשה לו קודם לכן) והשיג בהשתדלותו כרטיסי חנם לרכבת בשביל המגורשים האומללים, שרצו לשלחם הלאה ברגל עד תול־כרם. אחר כך מנה ע. את מר י. לבא־כח ועד־ההגירה בקלקיליה, בנתנו לו, לפי שעה, מכיסו שלשים לירות תורכיות לשם השגת לחם וחלוקו בין המהגרים, כמאה וחמשים נפש.

התועלת שהבאנו לאחינו הסובלים עודדה קצת את רוחנו ועל כן החלטנו להשאר בקלקיליה כדי לעזור גם לבאים אחריהם.

את אחד הבחורים שלחנו עם עגלתנו לפתח־תקוה, כדי להביא לנו את הדברים הנחוצים ביותר, ומראשי הכפר קבלנו עגלות אחדות, ששלחנון בלוית שוטרים להביא קמח וצרכי אוכל. ע"י התלגרף דרשנו שישלחו לנו מתול־כרם (שם נמצא כבר ועד־הגירה מאורגן) קרונות־רכבת ריקים ומרשות הכפר הוצאנו אפילו פקודה לכל תושבי קלקיליה לעזור לגולים בהעברת הילדים והמטלטלים שלהם לתחנה.

אחרי העבודה הרבה הזאת רצינו כבר ל«עלות» בשעה מאוחרת בלילה על משכבנו, והנה דפיקות חזקות בדלת. בבטחון גמור, שאסון חדש נכון להתחולל על ראשנו, פתחנו את הדלת והנה נכנסו שני בחורים ומסרו את בקשת הגנרל יאסין ביק שנחזור אל המושבה.

הבשורה הזו הפתיעתנו ולא ידענו אם לשמוח עליה או להתאבל. האם נחם העריץ הזה על כל הרעה שעשה לנו והוא רוצה עכשיו להיטיב אתנו, או אין רצונו אלא לאסרנו בתור ערבים, לענות אותנו בענויים חדשים ולהחיש על ידי זה את פנוי המושבה. בחקירות כאלה, באין עצה והכרה ברורה את המצב, עבר עלינו כל הלילה.

למחר לפנות ערב שב הבחור עם עגלתנו מפתח־תקוה ומסר בשם המפקד סאדין ביק, אוהבו של עקיבא, שאנו יכולים לחזור לביתנו. ובכן עמדנו לארוז את מעט החפצים שלנו כדי לשוב. והנה מכתב מידידנו מ. ל. מחדרה, שבו הוא מנחמנו ומדבר על לבנו להתאכסן בביתו בחדרה. הוא שלח לנו גם סוסים ועגלה להעבירנו את הדרך. עזרת ידיד בודאי יקרה היא ברגע כזה מאד, אבל אנחנו לא ידענו אם להשתמש בהצעה זו או לנסוע הביתה לפתח־תקוה. קצינים גרמנים, שפגשנו, יעצו לנו שלא לשוב לפתח־תקוה, מפני שהתורכים יחריבו בעוד זמן מועט את המושבה עד היסוד, כשיסוגו מפני האנגלים, ואז בשעת בהלה לא נשיג אפילו עגלה כדי להמלט על נפשנו. הילדות פחדו מפני הכדורים ועל כן החלטנו שאני ובנותי נסע לחדרה וע., שלא רצה להיות מוג־לב, יחזר לפתח־תקוה.

«שבעת נרות החנוכה דלקו באור כהה»...

היה ליל־שבת עצוב מאד. שבעת נרות החנוכה דלקו באור כהה והאירו לחצאין את חדרנו הדל, שבאמצעיתו עמדה מזודה, זו ששמשה לנו שלחן, ועליה פרושה בתור מפה מעטפת־כר. במקום קערות, סכינים ומזלגות עמד רק סיר מלוכלך באמצע «השלחן» וכלנו התישבנו סביבו על הארץ. כל הלילה לא עצמתי עין. רגשות שונים התרוצצו בי: האלך אחרי בעלי ואחלק עמו את גורלו, או אלוה את בנותי הנערות, שאי אפשר לשלחן יחידות בשעת חרום כזו? סוף סוף החלטנו, בבטחוננו בה', לשוב כלנו יחד לפתח־תקוה ואשר יקרה את כל תושביה, שנשארו בה, יקרה גם אותנו. מוטב שנהרג כלנו יחד על ידי כדור־מות בתוך ביתנו במושבתנו, מלגוע מתוך דאגה וכליון נפש רחוקים זה מזה. ובכן רתמנו את עגלתנו ויצאנו לפתח־תקוה.

מה שהרגשתי, כשראיתי שוב את מעוני, שבו עברו עלי עשרים שנה, עתים טובות ורעות, שבו טפחתי וגדלתי את ילדי ושלא קויתי עוד לדרוך על ספו—איני יכולה לתאר. עצרתי את עצמי, שלא לנפול ארצה ולנשק כל רגב עפר וכל גרגיר אבק, אבל את זרם דמעותי לא יכולתי לעצור ולבי כלו אומר תודה לעליון, שזכני לשוב הנה לשלום ותפלה, שיתנני לבלות פה את כל ימי במנוחה, שישיב את אחינו הפזורים והנדחים לנחלתם ושישים קץ לטבח הנורא הזה המכלה את האדם ומשפילו לעפר.

כשנכנסנו לביתנו, מצאנו חרבן והרס בכל. כל מה שמטלטל הוצא מפה. שברי כלי הבית היקרים התגוללו על הרצפה ומראה הבית כלו כמו אחרי פוגרום. ובכל זאת לא התעצבנו ולא שמנו את כל זה על לב. כה רבה היתה שמחתנו על שובנו לצל קורתנו.

עוד שמונה ימים חיינו בפחד תמידי. הלילה 21—20 לדצמבר היה ליל קרב נורא. כלם ברחו למרתפים ולחפירות ההגנה וגם אנו נמלטנו לחפירות ההגנה שלנו.

אחרי קרבות נוראים, שנמשכו שני לילות, נסוגו התורכים לאט לאט ובשבת בבוקר ב־22 לדצמבר נראו משמרות האנגלים הראשונים, כשהם נכנסים למושבה. קמעא קמעא מכל עבר ופנה. היריות נפסקו ומועקת הלב סרה. השמש זרחה לא רק בשמים, כי אם גם בלבותינו. הרגשנו את גאולתנו האמתית הולכת וקרבה ואיש את אחיו ברכנו בברכת «מזל טוב!»

פרק מד.

קרבנות המלחמה.

אריה ליב גיסין: מקום מולדתו. – עליתו לארץ ישראל. — התאחזותו בפתח־תקוה. — גיסין בתור יהודי לאומי נלהב ואכר בעל מרץ. — גיסין מיסד התזמרת הראשונה במושבה – גיסין בתור גנן מומחה ומנהל העבודה ב«בחריה». — עבודתו המסורה של גיסין בימי המלחמה ודבר גלותו לדמשק על ידי השלטון התורכי. — מחלתו בבית הסהר שם. — מותו הטרגי. — הכתבת שעל מצבת קברו. **דניאל ליכטנשטין:** שנת הולדו. — מקום מולדתו. — עליתו לארץ ישראל. — התאחזותו בפתח־תקוה. — ליכטנשטין מכניס שנויים בסדר ההשקאה. — עבודתו בימי המלחמה. — ליכטנשטין נתפש בתור פרר ונשלח לירושלים ומשם לדמשק. — מחלתו. — פטירתו. **בנימין הופמן:** שנת הולדו. — מקום מולדתו. — עליתו לארץ־ישראל. — חנוכו. — עבודתו בפקידות הברון והצטרפותו אחרי כן אל כ"ח הנתמכים על ידי הברון. — הופמן החיל מקבל אות הצטינות בעד עבודתו בתור גנן בגנת ג'מל פחה בדמשק. — סופו הטרגי. **הגברת קרויטר:** מותה הטרגי בימי המלחמה. — נדבתה לטובת המושבה. **גבעת השלשה:** פרטים על שלשת קרבנות־המלחמה מקרב פועלי המושבה, מסופרים על ידי אחד הפועלים בספרו ב«מאסר ובגולה». — ברור דברים בענין זה מצד ועד המושבה. **שמואל שטריפלר:** עליתו לארץ־ישראל. — עבודתו. — ימי עניו. — ענוייו בימי המלחמה. עוז רוחו. **מנחם גרוילך:** זריזותו ועבודתו המסורה לועד המרכזי של הפועלים. — **איזיק מהרינג:** הקרבתו העצמית. — דבריו לפני מותו.

I

אריה ליב גיסין.

נולד בשנת תר"ל בעיר סְטָרוֹבִּיחוֹב (סמוך לעיר מוהילוב) ברוסיה ובשנת תרנ"ג עלה לארץ־ישראל ונתישב בפתח־תקוה.

גיסין היה טפוס של איש־האדמה במלוא משמעותה של מלה זו וקשור בכל נימי נפשו למושבתו פתח־תקוה, כמו לארץ־ישראל כולה, שבתור יהודי לאומי נלהב ראה בה את מולדתו היחידה. בהיותו עוד מילדותו מחונן חוש מוסיקלי וגם יודע נגן, יסד בפתח־תקוה תזמורת טובה מצעירי המושבה ובכל יום, אחרי שובו מעבודתו הקשה בשדה, היה גיסין מלמד לנוער את הנגינה בכלי־זמר שונים, עד שכעבור זמן ידוע התחילה התזמרת מופיעה בכל מוצאי שבת ויום טוב בגן־הטיול של המושבה, להנעים לתושביה העמלים את שעות מנוחתם.

גיסין היה גם מפורסם במושבה בתור אחד המומחים למקצוע הגננות, למרות שלא היתה לו לכך שום הכשרה מדעית. וכשחברה אחת עשירה יסדה בפתח־תקוה ליד נהר

אריה ליב גיסין

נולד בשנת תר״ל – נפטר בשנת תרע״א.

הירקון את «בחריה» (אגודת פרדסנים). נתמנה גיסין ע״י החברה הזו למנהל העבודה המעשית בפרדסיה.

בימי המלחמה העולמית היה גיסין הממונה על הבטחון הצבורי בפתח־תקוה. בגלל מסירותו הרבה למושבה, בהגינו בחרף נפש על כבודה ורכושה, נתפש ב«חטא» ע״י הממשלה התורכית וזו אסרה אותו ושלחתו מהמושבה ליפו ומשם הגלתו לדמשק. בבית־הסהר הדמשקי חלה בטיפוס קשה, ומשם הביאו אותו במצב מסוכן לחדרה, במקום שהוא מת (בשנת תרע״א) מתוך מכאובים איומים ונקבר בזכרון יעקב.

על מצבת קברו חרותות המלים:

«פ״נ אריה ליב גיסין מפ״ת. איש העבודה והחריצות, שנפל לקרבן הישוב, אחרי החלצו ממאסר התורכי בדמשק». ת נ צ ב ״ ה .

דניאל ליכטנשטין.

נולד בשנת תרל״ה בעיר לודז למשפחת סוחרים מפורסמים בפולניה. בשנת תר״ע, בהיותו בן שלשים וחמש, עלה לארץ־ישראל בתור תיר. אולם עד מהרה הוא מתרשם מן הארץ, וביחוד מהמושבה החקלאית העברית הראשונה, והוא נשאר בארץ, רוכש לו חלקת אדמה בפתח־תקוה, נוטע שם פרדס, בונה לו בית ומתחיל לחיות חיי אכר.

דניאל ליכטנשטין

נולד בשנת תרל"ה – נפטר בשנת תרע"ט.

בעל מרץ ואיש האיניציאטיבה, אין הוא מסתפק בתעלות ההשקאה הפרימיטיביות, שהיו נהוגות אז בפרדסי פתח־תקוה והוא מכניס לתוך פרדסו את צנורות־המלט, – תקון רב ערך מאד בעבודת ההשקאה, שאהזו בו עד מהרה כל שאר הפרדסנים במושבה.

כמו כן הוא הראשון שהכניס אל המושבה את הבלוק־צמנט בשביל בנין בארות בפרדסים, ועל שם זה כנוהו ערבי הסביבה ופועלי המושבה בשם «אבו־צֶמֶנטא».

בתור איש משכיל ויודע את השפות הגרמנית והפולנית על בורין, הרבה לקרוא בספרות המקצועית והיה הוגה וחושב תמיד כיצד לשפר את עבודת המשק במושבה.

כשנתעתמן, בהיותו עוד צעיר לימים, והגיע תורו ללכת לצבא, נתקבל לעבודה אצל מנהל תנועת הרכבות דיקמן ועבד בתחנת «דרעה» בתור מפקח על העבודות בעצים.

לאחר שנתים, כששב מדרעה, מצא כבר רוחות רעות מנשבות בחללה של הארץ: הגרוש מיפו ומפתח־תקוה. אז הוא קבל על עצמו עבודת בנין בתים בשביל מהגרי כפר־סבא.

בבוקר אחד בצאתו לכפר סבא ובהגיעו עד הגבול, מצא את המושב מוקף כלו שוטרים, שהם מחפשים פררים. הוא מנסה להסתלק, אך הז׳נדרמים תופשים אותו על גבול הכפר ומביאים אותו לפתח־תקוה אל מלון גיסין. משפחתו מביאה את כל התעודות שלו, המוכיחות שהוא עובד אצל הממשלה, אבל הם קורעים את התעודות הללו ומובילים אותו לרמלה, יחד עם הרבה אסירים, כמאתים איש במספר, וביניהם הופמן וליב גיסין, ומרמלה–לירושלים.

בירושלים ישב זמן ידוע בבית־הסהר, וכאשר ברחו התקותיים מבית־הסהר, הציעו לו שגם הוא יברח, אבל הוא נמנע מזה, בתקוה שישועתו תצמח ממקום אחר.

מירושלים הובילו אותו לדמשק בתור פרר ושם הושם במאסר. בבית הסהר הוא מתחבב על האסירים ונבחר על ידם לחבר הועד שלהם.

ימים אחדים לפני כניסת האנגלים, חלה ליכטנשטין באופן קשה בטיפוס הבהרות, ובחודש כסלו, שנת תרע"ט, הוציא נשמתו. — בן ארבעים וארבע היה במותו.

ת נ צ ב"ה.

בנימין הופמן.

נולד בשנת תרל"ה בעיר פלאישץ ברומיניה. בשנת תרמ"ב הצלוהו הוריו מרומיניה לארץ־ישראל, והוא אז ילד בן שבע, והכניסוהו לבית־הספר במקוה־ישראל. אחרי אחת־עשרה שנה, כשגמר בבית־הספר הנ"ל את חוק למודיו, נתקבל לפקידות הברון בפתח־תקוה בתור עוזר לגנן ועבד במשתלות ובפרדסים הראשונים שנטעו במושבה.

בשנת תרמ"ט, כשסדרה חברת יק"א את כ"ח האכרים, סדרה גם את הופמן, שנחשב בתור אחד האכרים החרוצים שבמושבה.

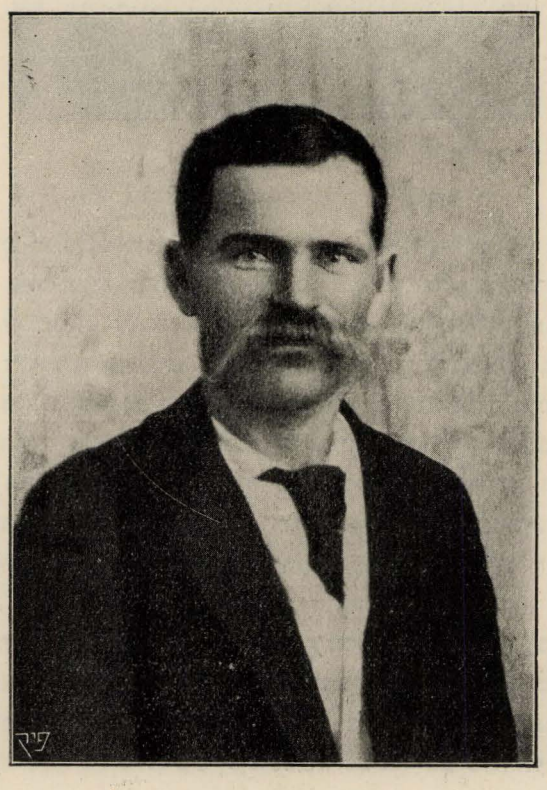

בנימין הופמן

נולד בשנת תרל"ה — מקום פטירתו וזמנה לא ידועים.

בהיותו נתין עותומני, נקרא לצבא פעמים והוא שלם את מס הצבא, כדי שלא ישלחוהו אל החזית. ואולם בשנה השלישית למלחמה שוב לא הועילו גם התשלומים, והוא הוכרח ללכת אל הצבא. בתור גנן היה מפקח בדמשק על גנת הממשלה של ג׳מל פחה, המפקד הראשי של הצבא, ובעד עבודתו זו קבל אות הצטינות.

כשבא לפתח־תקוה על פי רשיון ממשלתי לבקר את משפחתו, נתפש בימי המהומות ע״י המשטרה התורכית, ולמרות כל ההשתדליות לשחררו, שולח יחד עם כל הנתפשים לדמשק.

מקום מותו לא ידוע. יש אומרים שעוד בדרך ברכבת מת וגויתו הורדה באחת התחנות ויש משערים שבדמשק בבית־החולים מת.

ת נ צ ב ״ ה .

הגברת קרויטר.

הדבר היה בימים הנוראים ביותר למושבה, כשביום היו נכנסים האנגלים ובערב — התורכים. הללו יוצאים והללו נכנסים והמושבה נקלעת כבכף־הקלע. פעם נזרקה ע״י התורכים פצצה והג׳ קרויטר, בעברה באותו רגע ברחוב, נהרגה בו במקום[1].

קרויטר

[1] מפצצה זו נהרגו עוד שני בניו של אלתר סנדרוב (שו״ב); מפצצה שניה נהרגו: האשה קרישנסקי, הבחור פישל גלובמן (נכדו של יהושע שטמפר) ורבים נפצעו.

הגב׳ קרויטר נדבה עוד בחייה את ביתה הגדול לשם בית־חולים צבורי במושבה, על מנת שיגור בו גולדנהירש ולאחר מותו של זה ישוב הבית לרשותה של המושבה.

ת נ צ ב ״ ה .

II

«גבעת השלשה».

עדיין לא נחקר בברור, ומי יודע אם בזמן מן הזמנים יחקר הדבר, מי או מה שמש סבה למיתתם הטרגית של שלשת פועלי המושבה: ש. שטריפלר, מ. גרילין וא. מהרינג. הנוסחאות שבעתונות הפועלים והנוסחאות של המושבה הן כל כך שונות וסותרות אלה את אלה, שלא נשאר בשבילנו אלא לפרסם אותן כאן כפי שהן, והקורא בעצמו יורה וישפט.

בספר ב«מאסר ובגולה», המתאר את רדיפות היהודים בארץ־ישראל בשנת תרע״ח ושנכתב על ידי אחד, שהגלה יחד עם הגולים מפתח־תקוה לדמשק, מספר המחבר על הענין שלפנינו את הפרטים דלקמן:

«והנה מה שספרו לנו אלה ה«אחד־עשר»—כך היה מספרם בפרוטוקול הרשמי שלום כל הדרך, בדבר תפיסתם המשונה ועלילת הממשלה עליהם.

«והנה מה שספרו אלה ה„אחד־עשר“».

«תחלת הענין נעוצה בסוף דברי ימי הגרושים ביהודה. הגזרה הרעה, שיצאה מאת ג׳מל פחה בתחלת אביב שנת התרע״ד לגרש את כל הישוב העברי ביפו, היתה פעולתה רעה מאד גם על פתח־תקוה. הרבה מאחינו המגורשים, שנהרס מעמדם הכלכלי, בצאתם ריקים מכל רכושם השקוע ביפו, היו מתגוררים בפתח־תקוה, ששמשה מעבר לגולים. הממשלה, שהקפידה על המהגרים, כי יגורו דוקא מחוץ לפלך ירושלים, היתה מצערת את פתח־תקוה כל אותו הזמן בחפושיה ובמרגלי־החרש השונים מבין עמה וגם מבין עמנו (נמצאו, לדאבוננו, מלשינים גם בין היהודים). מדי פעם בפעם היו באים לפתח־תקוה פקידי הבולשת עם שוטריהם וחיליהם, יושבים במלונותיה, אוכלים ושותים על חשבון המושבה, תרים אחרי טרף ומחריבים את המקום ואת יושביו, מסתכלים אל חיי המושבה, מעלילים בלי יסוד על אנשים שונים. די היה שאיזה איש רשע יריב את מי שהוא מבני המושבה, או, כל שכן, מבאי־כח הצבור ועסקניו, בכדי שילך וילשין לפני הרשות על פלוני, שמרגל הוא, שבוגד במלכות הוא. כה נעשה אוירה של פתח־תקוה מעין מחניק עד לאין כל אפשרות להתקים בו. כזה היה המצב המדיני של המקום. והמצב הישובי לא היה טוב ממנו בהרבה. התרבות ההמון הרעב והמחסור בכספים אצל בעלי הרכוש הקרקעי כדי לעבד את נחלותיהם, הכריחו גם את אלה, שמימיהם לא נסו ידם בעבודת שדה, וגם את אלה שלא חובבו ביותר את דריסת הרגל העברית על אדמתם, להתחשב את המצב ולהזקק זה לזה.

«המתוך בהתקרבותם של העובד העברי ונותן העבודה היה אותו כסף הסיוע «האמריקני», שנעשה קבוע בארץ־ישראל מן היום שפרצה המלחמה. כסף זה, כידוע, יסודו בעזרת אחים, הנשלחת מחוץ־לארץ ליהודי ארץ־ישראל לשם החזקת קיומם החמרי ולשם המשכת קיום המשק העברי החקלאי בארץ־ישראל. הועד לסיוע, שנוצר מבאי־כח צבורים שונים בישובנו, מלוה לפי ראות עיניו כספים לבעלי המשק על מנת שהללו יעסיקו בכסף זה את ידי אחינו בני ישראל — ונמצא הזאב שבע והכבשה שלמה...

«אולם «זרק חוטרא לאוירא אעקריה קאי» אומר הפתגם. אנשים שכל ימי חייהם

נלחמו בפועל היהודי והרחיקוהו מעל משקם, גם בהיותם זקוקים לפועל הזה מטעמים חמריים, השתדלו להצר לו בכל הזדמנות שהגיעה לידם. ככה רואים אנו את ועד המושבה בפתח־תקוה מלין שכר הפועל היהודי, מצער אותו גם בעתות צרה אלה, המון הפועלים הרעב, העמל כל היום בזעת אפו היה שב בערב אל ביתו עיף, ואינו מוצא במה להחיות את נפשו ואת נפש אשתו וילדיו. וכשפקעה סבלנותו, הלך בהמון אנשים, נשים וילדים, כשמונה מאות נפש, אל בית ועד המושבה לדרוש את שכרו. אחד מבני המושבה העיר את ה«מודיר בוליס» (ראש המשטרה), שהיה מתמיד לשבת בימים ההם בפתח־תקוה, על הפרעת סדרים זו והוסיף נופך, כי הללו מהפכנים הם; שר הבולשת לא התערב הפעם בכל הענין הפנימי הזה, אולם כשנזדמן לה להממשלה ענין הרגול בארץ והחלו החפושים אחרי המרגלים במושבות, וצריך היה לה לשם מלוי הפרובוקציה להרבות נאשמים מבין היהודים מכל מקומות הישוב, בכדי להוכיח שרק היהודים גרמו למפלותיה בחזית הנגב, אז זכר שר הבולשת את ענין המחאה והשתמש בו להנאתו; תיכף ירד לפתח־תקוה ורשימה בידו מאת הממשלה המרכזית, כביכול, הדורשת מאת באי־כח המושבה למסור לו 42 איש.

«ברי היה לנו כי על המוכתרים אין להשען, על כן החלטנו אנחנו, פועלים רוקים, נתינים אוסטרים, שהיינו בטוחים כי לא יבלע לנו מאת הממשלה התורקית, בהיותנו נתינים זרים, להתיצב ולקבל עלינו את הסכנה והאחריות. אלינו נלוה חבר הועד המרכזי של הסתדרות הפועלים ביהודה, שעליו הלשין אחד מהחבריה ההיא... ועמו נשלם המספר «אחד עשר», שאותם הביאו במאסר.

«מיד החלו מכים וחובלים בהם עד שרעדו אמות הספים שבמלון «ירקון» במושבה... כל המושבה עמדה ושמעה אותם הקולות הנוראים שהיו בוקעים ועולים עד לב־השמים.

«מיד החלו מכים וחובלים בהם»...

— תנו לי שמות! תנו לי שמות שאר החסרים למספר ארבעים ושנים!... דרש מהם השר בהלקותו אותם — אֶחְכִּי דוּגְרִי! דַּבֵּר אמת! — ומה לדבר לא היה.

«אז הובלו אחד עשר אלה ליפו, ספגו מלקות, סבלו מאסר, עונו בדרך,—כל אותה שלשלת־יסורים התלויה פה בצואר כל אסיר, כל חשוד וכל שכן מרגל וכל שכן יהודי בזמן הזה...

«היו שם עוד חמשה יהודים מאותה מושבה שנתפסו בעוונות אחרים, שומרים, מחזיקי נשק וכדומה,—דברים שלא היו ולא נבראו»[1].

בעתון «דבר» כותב אחד הפועלים בענין השלשה את הדברים האלה:

«אז בימי המלחמה, בימי המצוק לישוב העברי בארץ־ישראל ולפועל העברי בפרט, הלכו שלשה חברים ובנפשם ודמם כפרו את «עוון» צבור העובדים בפתח־תקוה, בראותם את תאות הדם של העריצים התורכים, שוחרי טרף־אדם. ולמען האמת ולזכרון ירשם: גם ידו של מוכתר המושבה בימים ההם היתה בדבר. נדרשו ע״י המושבה שומרים עברים ובערמה נמסרו פועלים עברים, אשר רבות נלחמו על השמירה ולא זכו לה. אם כה ואם כה, הלכו שלשת החברים (שטריפלד, מהרינג וגריליך) ומסרו את עצמם לידי הממשלה שהגלתם דמשקה, ומשם לא שבו עוד[2].

[1] «במאסר ובגולה», י. ציגל. הוצאת בנימין רוזנצוויט, יפו תרע״ט.

[2] בקובץ «הארץ והעבודה», שיצא לאור ע״י הועד המרכזי של «הפועל הצעיר», חוברת ב—ג, ברשימת־האזכרה «אבדות», נאמר בענין השלשה: שבתמימות נפשם התנדבו להיות קרבן הצבור, קרבן חבריהם במחנה פועלי פ״ת וכו׳.

«שם מצאו את מנוחתם־עולם ברעב ובמגפה».

בארכיויון של ועד המושבה נמצאה העתקה ממכתבו של סגן ראש הועד, מר מ. חפץ, שנכתב בזמנו בתור תשובה לה׳ אברהם לֶב ז״ל, ראש ועד הקהלה היפואית, ששאל פרטים על מאורע זה.

ואלה דברי המכתב:

לכבוד ה׳ אברהם לב, יו״ר בועד ההגירה.

א. נ.

בתשובה למכתבו באשר הוא מבקש ממני להסביר לו את אשר קרה בבית הועד במוצ״ש החולף, הנני מתכבד למסור לו באורים נוספים על עצם השערוריה שנעשתה בבית הועד ע״י הפועלים תחת הנהלת מנהיגיהם ועל הסבות שגרמו לזאת.

כידוע לכב׳ מקדש חלק ידוע מהפונדים האמריקנים, המתקבלים בועד המושבה, גם לעבודה, בכדי לתמוך בפועלים העברים. הסכום הזה מתחלק לקרדיטים קטנים לאכרים בכדי לתת את האפשרות לחוג יותר גדול של אכרים להעסיק פועלים עברים. הראשונים נותנים שטרות קטנים לפי הקרדיטים המקצבים להם, וועד הפועלים מקבל מקפת הועד את הסכום המקדש לעבודה נגד שטרות אלה.

ביום י״א ניסן תרע״ז מסר לי ועד הפועלים ע״ח הפונד האמריקני לעבודה, שטרות ע״ס 4078 פר׳. שטרות אלה לא היו מתאימים בהחלט למטרות הפונד האמריקני לעבודה מפני שרובם ככולם היו על סכומים גדולים ומאנשים בלתי־בטוחים, וכפי שהיה ידוע לנו לא עבדו אצלם פועלים על סכומים כל כך גדולים. הנה, למשל, בין השטרות ישנו שטר של הא׳ זאב מולדבסקי ע״ס 800 פר׳ ושל הא׳ משה וויסוקר ע״ס 1500 פר׳ וכו׳. בתור גזבר ועד המושבה מוטלת עלי חובה להשגיח, שכל הסכומים והכספים העוברים ע״י קפת הועד יוצאו למטרות נכונות ומתאימות ונגד מסמכים מתאימים. לפיכך סרבתי לקבל את השטרות הללו ע״ח הפונד האמריקני. אחרי התיעצות בנדון זה עם חברי הועד החלט לדרוש מאת ועד הפועלים שטרות אחרים, אשר יתאימו למטרה הנ״ל, ואחרי מו״מ הסכים ועד הפועלים להחליף את השטרות האלה הבלתי־מתאימים בשטרות אחרים, בהתאם להתחייבותו מיום י״ט ניסן תרע״ז החתומה ע״י בא כחו ה׳ ש. נתיבי[1].

אחרי גרוש יפו, ואחרי שחלק גדול מהפררים של הארץ, החל מהגליל ועד ירושלים, התאספו במושבתנו כידוע לכב׳, התחילה הממשלה להציק לנו ביתר שאת, ואַחַז אֶל אַסְקָאר (הקומנדנט של הצבא) דרש מאתנו בכל תוקף שימסרו לו את הפררים. ועד המושבה מצא לנחוץ ליסד את ועד־הצבא, שתפקידו הוא להתעסק בכל עניני הקרואים לצבא, ובראש וראשונה לאסוף כספים למטרות ידועות... כי ברור הוא לנו שרק ע״ז נוכל להחלץ מהחרבן הצפוי למושבתנו ולמהגריה, מאחרי שכמעט כלנו קרואים לצבא ונחשבים לפררים.

---

[1] העתקת ההתחיבות של ה׳ נתיבי, הנמצאת בארכיויון מועצת המושבה:

התחיבות

בזה הננו מתחיבים להכניס לועד המושבה שטרות, ע״פ הסכמה הדדית בין ועד המושבה ובין ועד הפועלים, בסכום של מאה ושמונים ל״ת נייר, חלוף השטרות בסכום ארבעת אלפים שבעים ושמונה 94/100 פר׳ (4078.94 פר׳), הנמצאים אצל גזבר ועד־המושבה בתור דפוזיט.

פ״ת י״ט ניסן. בשם ועד הפועלים ש. נתיבי

ומכיון שבין הפררים ישנו חלק ידוע מחוגי הפועלים, וכששוטרי הממשלה באים לחטוף את הפררים אינם מבדילים בין אכר לפועל, — מצא הועד לנחוץ לדרוש מאת הפועלים שגם הם ישתתפו בהוצאות הנ"ל. אחרי מו"מ הסכים ועד הפועלים לדרישתנו, וכ"כ הסכים שיגבו את הסכום שיגיע מהם למטרה הנ"ל מהפונדים האמריקנים לעבודה, לפי התחייבותו, החתומה ע"י בא כחו ה' נ. גולדברג[1].

במשך חדשים רבים דרשתי מב"כ הפועלים שיבואו לסדר את ענין השטרות ואת חובם בפונד הצבא, ותמיד דחו אותי מיום ליום, משבוע לשבוע, עד שעברו כששה חדשים. הענין בא לפני ישיבת ועד המושבה והלה החליט לדרוש בכל תוקף מועד הפועלים את סדור הענינים הנ"ל, ובמקרה של סרוב, לעכב את מסירת הפונד האמריקני לעבודה. את החלטת הועד מסרתי לב"כ הפועלים ובתור תשובה נתקבל מועד הפועלים אולטימטום הידוע לכב', ושאודותיו דנו בשבת בבית ה' א. רוזוב, ושכב' ג"כ הביע את דעתו שאין לפי כבוד ועד המושבה לענות על אולטימטומים כאלה, באשר דורשים מסירת הפונד בלי שום תנאים ומאיימים בהסרת אחריות של המון הפועלים.

במוצ"ש, כשועד המושבה היה עסוק בענינים תכופים וחשובים שקיום המושבה תלוי בהם, באו הפועלים בדרישה, שהועד, תיכף ומיד ידון אתם ע"ד האולטימטום. הועד בקש לחכות זמן מה עד שיגמור את הענינים שאינם סובלים דחוי. אולם אחרי עבור רגעים אחדים התפרץ לתוך אולם ועד המושבה המון פועלים והודיע שהם אוסרים את הועד ולא יתנו אף לאחד לצאת, עד שהועד ימלא את דרישתם המובאה באולטימטום. בית־הועד היה מוקף מאות פועלים מזוינים במקלות ובמוטות ברזל, שלא נתנו לעלות או לרדת לאנשים שבאו לועד לרגלי ענינים הפרטיים השונים. ועד המושבה הודיע שבתנאים כאלה, תחת לחץ ותחת כפיה אינו יכול לדון על שום ענין ורצה להתפזר. אולם הפועלים לא נתנו לצאת מהאולם. התחילה מהומה וצעקות, שנשמעו בכל המושבה. התושבים נבהלו וחשבו שזאת היא התנפלות השוטרים המחפשים «פררים», והתחילה בהלה כללית במושבה. כשנודע פשר הדבר, התאספו התושבים ע"י בית־הועד ופזרו את המפגינים. קהל התושבים היה כ"כ נרגז מהשעוריה הזאת עד שרצה להתנקם בב"כ הפועלים, אלא ועד המושבה לא הרשה לנגוע בהם. באותו המעמד תפשו אצל אחד מב"כ הפועלים, מר שקולניק, אקדח.

למחרת שלח ה«מודיר פוליס» את אחד מאנשיו לשאול מהועד ע"ד הצעקות ששמע אמש, ודרש שיתנו לו באורים מפורטים על הענין. ועד המושבה לא רצה לגלות את האמת ל«מודיר פוליס», אשר נשלח לכאן מטעם הפחה הירושלמי, צורר היהודים הידוע, בכדי לרגל ולהודע ע"ד המוסדות והארגונים הלאומיים שלנו ולעקרם מן השרש,—ואחרי שדנו על הענין בכובד ראש החליטו למסור ל«מודיר פוליס» את התשובה דלקמן:

---

[1] העתקת ההתחיבות של ה' גולדברג, הנמצאת בארכיוון מועצת המושבה:

לכב' ועד המושבה — פה.

א. נ.

אנחנו מסכימים לגבות מהפונד אמריקני לעבודה בשתי פעמים את הסכום שיגיע מאתנו בשביל עניני הצבא אחרי השתוות שתהיה בין ועד המושבה עם ועה"פ.

בכבוד

בשם פועלי פ"ת נ. גולדברג

«היות שהפועלים עבדו אצל האכרים, ולאלה אין האפשרות לשלם את שכר עבודתם, לכן הם באו בדרישה אל הועד שישלמו להם, כי רעבים הם».

ה«מודיר פוליס» לא הסתפק בתשובה זו בלבד, ודרש שימסרו לו את שמותיהם של האכרים וגם של הפועלים. דרישתו זו הביאה את הועד לידי מבוכה, משום שכל חברי הועד הם «פררים» ועלולים בכל רגע להלקח לעבודת הצבא. ועד המושבה פנה אל אי אלה מהתושבים, נתיני חוץ, שעבודת הצבא אינה חלה עליהם, שיסכימו להיות הנתבעים. אלא שלדאבוננו הגדול לא נמצא גם אחד שיסכים לזאת. אחרי התיעצות הוחלט למסור ל«מודיר פוליס» את שמותיהם של חברי הועד עצמם ה"ה: י. רוזוב, דב יטקובסקי, מרדכי חפץ, זלמן גיססין וזאב ליפקיס. בנוגע לרשימת הפועלים הוחלט למסור את דרישת ה«מודיר פוליס» לב"כ. באותו היום הגיש ועד הפועלים רשימת שלשים איש מחבריהם נתיני חוץ, ושתי רשימות אלו נמסרו לידי ה«מודיר פוליס». בערב נאסרו שלשים הפועלים, וכפי שמסרו לנו הוכו ע"י השוטרים באופן אכזרי. את חברי הועד טרם אסרו, אולם יש לנו ידיעה שגם אנו נמצאים ברשימת הקנדידטים ועלולים להאסר בכל רגע.

בינתים נתקיימה אספה גדולה של תושבי המושבה, שבה הוחלט לדרוש מאת ועד המושבה לא לקבל לפניו את באי כח הפועלים כי אם בתור נאשמים עיקריים בשעוריה שהיתה בבית הועד, ולהעניש קשה את הפועלים, בכדי שלא יצטרכו הם בעצמם לעשות משפטים במחוללי המהומה ומפריעי הסדרים. ועד המושבה צריך היה להתחשב עם דרישת התושבים מכל החוגים, אלא שלא מצא לאפשרי להעניש את הסקנדליסטים בשעת חירום וצרה כללית זו, ובקש מבאי כח אותה האספה ה"ה גד מכנס, רפאל רוזוב ומרדכי פרלין, שבאו והציגו את הדרישות האלו, שלא ללכת בדרכי הפורעים ולשמור על הסדר והשקט במושבה, משום שכל דבר קל יכול להביא לידי מאסרים ואסונות למושבה.

אין די מלים בפי להביע את התרגזותנו והתרגזות כל התושבים לרגלי כל מה שקרה במושבה. לשם מה צריך היה להביא את הדבר לידי סקנדל שכזה?! ומי יודע מה תהיינה תוצאות כל הענין הזה? מה יהיה גורלם של הנאסרים וגורלנו אנו הצפויים למאסר? הרי יודעים אנו מה זה מאסר תורכי, – מות ודאי, אם לא מרעב אזי ממחלת הטיפוס או ממחלות אחרות, הנפוצות בבתי הסוהר התורכים.

חושב אני כי על כב' ועל יתר עסקני הצבור מוטלת החובה לנזף במנהיגי הפועלים האשמים בשעוריה, וביחוד לאחוז באמצעים כדי שהדבר לא ישנה. שעוריות כאלו בשעת חירום זו, שאנו נמצאים בה עכשיו, יכולות להמיט אסון וחרבן על הישוב כלו. יתאר נא כב' לעצמו מה יהיה אם יודע להממשלה כל ענין הפונדים? הרי מזה יכולים לסבול כל עסקני הצבור שבארץ ובראש וראשונה הד"ר רופין, הא' הופיין וכו'. הרי רק פושעים וחוטאים ומחוסרי כל אחריות יכולים לעשות סקנדל כזה בזמן כ"כ מסוכן, בה בשעה שגם להם ידוע למדי המצב, שאנו נמצאים בו ובכמה עמל והתאמצות עולה לנו החזקת המעמד במושבה בשעה קשה זו.

כב' יודע את מצב העניינים שבמושבה,—את הדרישות הבלתי־פוסקות של הממשלה הן בנוגע לתביעות כספיות שונות... והן בנוגע לדרישות בדבר מסירת אנשים שונים, ורק הודות לזה שהועד ער לכל דבר ועומד על המשמר ומקדיש את כל מרצו וכחו, עולה בידו למלא ולסדר אותן הדרישות. והנה שעוריה כזו הפריעה בעד העבודה הקשה ורבת האחריות של הועד. ומי יודע אם נוכל להמשיך את עבודתנו מאחרי שאנו צפויים בכל רגע למאסר?

מצב רוח מדכא והתרגזות שוררים במושבה. מתהלכות שמועות על מאסרים חדשים וגזירות חדשות. ומי יודע מה ילד יום?

בטוח אני שכב' יודע את הסכנה המרחפת על כל התושבים והמהגרים בכללם, ומבין היטב עד כמה שזעזועים כאלה מחמירים ומסבכים עוד יותר את המצב הקשה למדי גם בלאו הכי, וישתדל ביחד עם ה"ה ש. רוקח, ב. יפה ויתר עסקני הצבור לאחוז באמצעים, שלא יקרו עוד פעם דברים כאלה מצד הפועלים... (השמטה).

המסור לו מ. חפץ.

ב«במאסר ובגולה» — הספר שהזכרנו לעיל, נרשמו ע"י המחבר גם אילו פרטים על שלשת קרבנות המלחמה, על חייהם ועל מותם הטרגי בדמשק. לצערנו לא יכולנו להשיג את תמונותיהם וגם שום פרטים נוספים לתולדות חייהם, והרינו מוכרחים להסתפק רק בשורות הספורות שנכתבו עליהם בספר הנ"ל.

«עתה, — כותב מחבר הספר ב«מאסר ובגולה», — כשנשארתי אחד האחרונים בבית חולים זה (מפני שימי הקרנטין שלי עוד לא נגמרו) מטיל אנכי על פני הבית הקר הזה יומם ולילה, עובר ממטה למטה, מחדר לחדר, נזכר בכל אלה ששכבו שם, בחייהם ובמיתתם ולבי מתמלא פחד. אולם יש בין זכרונות המתים שלנו גם כאלה שהם יקרים לי ואני מחזיק בם ואיני מרפה מהם אף רגע. אלה הם נשמות חברים שהלכו לעולמם. הנה שטריפלד.

שמואל שטריפלד

היום רק נודע לי הדבר, הוא מת! זה כמה שלא היה ידוע על אודותיו כלום, ועתה–נתברר הדבר. בבית חולים אחר מת. והיום קבלתי את הידיעה. והוא אחי לספינה היה. זוכר אני אותו מפגישתנו הראשונה על מעקה הספינה. טבעות הזהב נוצצו מעל אצבעותיו מול שמש ים.

— בן וינה! — עניני כששאלתיו, מאין יהודי? — לפלשתינה! עניני שוב על שאלתי; לאן? — לעבוד! עניני בשלישית כשחקרתי, לשם מה? — הוא «שואף לאדמה».

ובבואו לארץ הראה כי לא סתם שאף — הוא עבד, הצטין, התמחה. במשך שנות עבודתו סבל אסונות. אשתו הצעירה מתה עליו. אך תמיד היה מאמין ומקוה. בפתח־תקוה הסכים עם נתיני אוסטריה לעמוד לפני הרשות כדי למלט מידה את חבריו הנרדפים. אותו רגע שהסכים–לכל הסכים, לרבות את הענויים שמידי האכזרים שם בפתח־תקוה. ואף פעם במשך גלותנו ומאסרנו לא הזכיר את הדבר, אף פעם לא התאונן על מי שהוא... לא התאונן גם כשידע, כי נוטה הוא למות.

מנחם גרויליך

והנה גרויליך, זה הילד החביב אשר היה מהלך בדרכים מקצה ארץ־ישראל עד קצה. מוליך ומביא כל דבר שבעניני הפועלים חבריו בזריזות ובעתו. «הדאר של הועד המרכזי», — כן קראו לו חבריו בחבה. לילה או לפנות בוקר כי יעירוהו: — «לך למקום פלוני!» קום יקום ורץ כצבי. והנה גם הוא מת.

איזק מהרינג

שבתי אל ה«ג׳מע» ומצאתי את איזק מהרינג מוטל מת. איזה אסון! זהו כבר הקרבן השלישי מאותם ה«אוסטרים»: חברם של שטריפלד וגרויליך הוא.

ספרו לי עליו: כשנגשו אליו בפתח־תקוה בו ביום, שחפשו את הארבעים ושנים ואמרו לו: רצונך להלוות את חבורת האוסטרים הבאים תמורת אחרים לשם הצלת אחים ממות ודאי? לא הרהר, לא פקפק וענה: «באשר תלכו — אלך!...» וכל הדרך, עיף וחלש, נשא דומם בצער כולם. לפני מותו מללו עדיין שפתיו:

— יודע אני כי מת אנכי, אך רצוני למות בין חברים... הואילו ובאו שבו על ידי!... ולעיני חבריו יצאה נשמתו»[1].

* * *

בחודש אייר, תרפ״ה, עלו חברי חבורת «מעבר» בפתח־תקוה ופלוגת עין־חרוד במושבה זו על הגבעה, וקראו למקום בשם «גבעת־השלשה», על שם שלשת החברים שהוגלו בזמן המלחמה לדמשק ומתו שם בענויים קשים מידי התורכים, באין יודע את מקום קבורתם. הפועלים העברים בפ״ת הקימו זכר יקר לשלשה מחבריהם, שהביאו את עצמם קרבן בעד צבור הפועלים העברים בפתח־תקוה.

---

[1] ב«מאסר ובגולה», עמוד 66—65.

פתח תקוה
אחרי הצהרת בלפור

פרק מה.

פתח־תקוה תחת שלטון הצבא האנגלי.

ישיבת הועדה המכוננת.—מכתב חוזר אל המוסדות והקהלות העבריות בארץ.—קול קורא של מפלגת «הפועל הצעיר».—פתח־תקוה נהפכת לתחנה צבאית.—אספה כללית בדבר בחירת ועד חדש במושבה.—מצבה המשקי והכלכלי של המושבה.—הברון רוטשילד דורש בשלום המושבות.—התקפה מצד האנגלים על התורכים, שחנו מעבר לירקון.—בני פתח־תקוה חופרים חפירות הגנה מסביב לבתיהם. — הסיוע של הצבא האנגלי לבני פתח־תקוה. — נשף פורים לכבוד הצבא הכובש. — בחירת ועדה להערכת נזקי המושבה. — חשש רגול בפתח־תקוה. — הופעתם של חברי ההנהלה הציונית לפתח־תקוה עם פרופ׳ ויצמן בראשם.—התחדשות היריות וגזירת יציאה מהמושבה.—סדור רשיונות לכניסת עובדים אל המושבה.—מצבם של יוצאי פתח־תקוה בתל־אביב.— מכתב מאת ועד הצירים בדבר סדור רשיונות לכניסת עובדים חדשים לפתח־תקוה.—טלגרמה מאת הברון רוטשילד לאכרי ראשון ופתח־תקוה.—אספות של ועד פ״ת בדבר תקומת המושבה. — קבלת פנים לעסקני פתח־תקוה בשובם מגלותם ואזכרה לחללי הגולה. — שיבת הגולים לנחלותיהם. — חגיגת יום השחרור והחזרת ספרי התורה מתל־אביב למושבה.

I

«כל מה שעבר בשלש שנים וחצי, — קוראים אנו על תקופת־מעבר זו ב«הארץ והעבודה» (חוברת א׳ שנת תרע״ח), — נדמה כחלום קשה, כהר אלף שנגל ביד נעלמה, ונסוכי שכרון מחלופי הגורל הפתאומיים נגש הצבור העברי להרים את קצה החוט, שנעזב, כדי לרקום את רקמת חייו בתנאים החדשים ומתוך תקוות רבות לעתיד לבוא.

«השעה—שעת הרת עולם בשבילנו»

«השעה, שעת הרת עולם בשבילנו, שעת פתיחת שערים למציאות חדשה, למציאות גדולה, יותר גדולה אולי מכפי כחותינו — זו היתה ההרגשה הכללית, ומתוך הרגשה זו נתאספו קומץ של עסקנים, הנשאר בפתח־תקוה, באור ליום ג׳ כסלו לישיבה הראשונה לדון בסדר־יום חדש ובלתי רגיל במשך כל ימי המשבר».

על ידי הועדה המכוננת, שנבחרה בישיבת העסקנים הנזכרת בפתח־תקוה, נשלח אל המוסדות והקהלות העבריות שבארץ ישראל המכתב החוזר דלקמן:

«אחינו!

«הננו עומדים בשעה זו להיות נכנסים לתוך ממשלתו של המשטר החדש הבע״ל. שעה היסטורית זו צריכה למצוא פה ישוב עברי, שיש לו היסטוריה חשובה שלו. זאת אומרת אנו צריכים להתיצב לפני המשטר החדש, לכה״פ באותה הצורה, שהיתה לישובנו פה, בצורת התחיה, זו, שהופיעה לנו קודם שנשתלחה בו ידו של המשטר הקודם, מעת

הכרזת המלחמה. ואם אי אפשר לנו לקומם בימים אחדים את הריסות מוסדותינו הישוביים, אך בשמם אנו צריכים לדגול ובכחם אנו צריכים להתיצב בתור גוף חברתי לאומי, מסודר ומאוחד בפועל ובצביון, במעשים ובדעות ובשאיפה האחת המשותפת לכולנו,—השאיפה ההיסטורית של כל האומה כולה שבכל מדינות העולם.

«המשטר החדש צריך למצוא פה לא פיזור של יהודים בני ארצות שונות, לא יחידים מובלעים בתוך הערבוביה של עירונים ופלחים שבארץ, אלא ישוב לאומי אחד, עברי ומסודר, שיש לו תרבות מיוחדת שלו, מוסדות מיוחדים שלו, שליחי הסתדרות, המביאים עתה את צרכיו ודרישותיו לפני המשטר החדש ושעל ידם תבא הממשלה במשא ומתן שלה עמנו.

«א) המושבות שלנו צריכות להתיצב בצורה זו שהיתה לפני הכרזת המלחמה, כל אחת עם הועד שלה, עם ספר האחוזה שלה, עם התקנות שלה, עם המיליציה שלה, היא השמירה וכו׳.

«ב) הקהלות העירוניות שלנו צריכות להתיצב עם ועדי הסתדרותן שלהן, עם חברותיהן, עם בתי־הספר שלהן ועם באי־כח כל המוסדות העברים החשובים שלהן, עם משפט השלום שלהם וכו׳.

«והיהדות כולה פה היא צריכה להתיצב בתור לאם אחד, בעל שפה אחת, השפה העברית, שאותה צריכה הממשלה להכיר גם בתור שפה רשמית שלנו, שעל פיה היא פונה ליהודים ככתבם וכלשונם ובה אנחנו מצדנו צריכים לפנות אליה בכל כתבינו, בחתימותינו בעברית, בצרוף תרגום אנגלי לעת הצורך, בתור העתקה, בלא החתימה המקורית.

«ובתור לאם שכזה אנו צריכים להתיצב באורגן עברי, עתון רשמי שלנו, המשמש במה עברית לכל צרכינו שלנו, היהודיים והכלליים, ושהוא יהיה גם המליץ בין הממשלה והעם, עם ישראל שבארץ ישראל.

«והנה קהלות יפו ומושבות יהודה הן הראשונות, שנכנסו תחת חסותו של המשטר החדש והן הן המחויבות להתיצב לפנינו, מן השעה הראשונה בצורה לאומית זו, וע״כ מן ההכרח הוא, כי באי כחן של הקהלות הללו יתאספו בהקדם האפשרי להתיעץ בדבר הצעדים הפוליטיים הראשונים שלנו, כדי שנכנס בתכסיס ידוע ומוסכם לכולנו, לטובת ישובנו ועתידנו בארץ ולכבודו של עם ישראל כלו, שעיניו צופיות אלינו פה.

«מובן מאליו, כי עם השעה הראשונה, שהסתדרותנו המחודשת תוכל להתאחד עם העיר הקדושה שלנו, ירושלים ת״ו, וכמו כן גם עם כל שאר הערים והמושבות שלנו שבשומרון ובגליל, נזדרז להתקשר עמהן מיד, מבלי להחמיץ אף שעה אחת. אך לע״ע כל אלה הקהלות וקבוצות הישוב שלנו, היכולות להסתדר, חובתן הלאומית היא, שלא להזניח את הדבר אפילו לפי שעה.

«לתכלית זו נתאספו פה, במושבה פתח־תקוה, באי־כחה של קהלת יפו ובאי כח של מוסדות כלליים שלנו, ונבחרה ועדה מסדרת זמנית, שתעודתה:

«א) לזרז את המושבות והמוסדות הכללים שלנו, ביום היותר קרוב ואפשרי.

«ב) ביחד עם זה לעשות לע״ע את הצעדים שאינם סובלים דחוי.

«ג) וכמו כן לגשת תכומ״י להוצאת העתון הנזכר למעלה בצורה האפשרית לפי־שעה, שהוא יהיה האורגן של הסתדרותנו, בכל שאלותיה העומדות יום יום על הפרק, במה

רוחנית המאחדת את ישובנו, ומבשרת ומודיעה לכל ישראל על מצבנו ועניננו בארץ והשופר המעורר לדעת הקהל כלו.

«לחברי הועדה המסדרת נבחרו ה"ה: ב. יפה, מב"ה הכהן, ד"ר נ. טורוב, ש. בן־ציון גוטמן, ד. איזמוזיק, י. שפרינצק, ד. סבירדלוב, פרידמן והג' רחל ינאית. ועם השעה האפשרית הראשונה ישתתף גם חברנו הנכבד מ. דיזנגוף, שלצערנו איננו עדיין פה אתנו.

«ובהודיענו את כל זה לכ', אנו מבקשים אתכם כי תואילו לבחר חבר אחד בתור ציר בא כחכם לאספה המכוננת, אשר תהיה ביום ג' י"ב כסלו בלשכת המשרד הא"י, אשר בשכונת תל־אביב. באספה יקחו חלק כל חברי ועד התאחדות המושבות וחברי הועד המסדר. הננו פונים אליכם, אחים, בשעה אשר קול יריות התותחים מרעיש מסביב את חללה של פתח־תקוה שלנו, אך גדולה היא השעה העומדת לפנינו ואין להחמיצה ויפה שעה אחת קודם, כדי שכל רגע ימצא אותנו עד כמה שאפשר מותקנים ומזומנים לפניו.

בברכת התחיה והתקוה הלאומית וכו'».

מיד אחרי מכתב חוזר זה (ד' כסלו) נתפרסם על ידי מפלגת «הפועל הצעיר» קול קורא אל הצבור, ואלה דבריו:

«אחרי שלש שנים וחצי של משבר קשה, הגיעה, כנראה, לישוב בארץ־ישראל תקופה חדשה.

«בתוך יהדות הגולה נרקמו בקשר עם המלחמה הנוכחית חלומות גדולים. ואנחנו, תושבי ארץ ישראל החלוצים לבנין הנקודה הריאלית, שסביבה נרקמים כל החלומות האלה, — עלינו הוטל התפקיד, במשך ימי הזעם הללו לשמור על הנקודה הזאת שלא תתמוטט ולא תטשטש בתוך המבוכה הכללית.

«בהרבה עמל עלה לנו הדבר הזה. הרבה היה עלינו לסבול במשך הזמן: הרבה הרפתקאות ומצוקות עברו עלינו, אבל בכל אלה — הקיים כמעט שלא נפגם: הרכוש הלאומי שהיה בידינו נשמר!

«ועכשו, ברגע הנוכחי עלינו להמשיך בתפקיד העקרי הזה בתנאים המתהוים כרגע בחלק מארצנו — ביהודה. על סף התקופה החדשה עלינו לזכור היטב תפקיד מציאותנו בארץ הזאת. אנחנו לא באנו הנה לבקש כל איש רק את אשרו הפרטי, כי אם להניח את היסוד לבנין ההיסתורי לתחית העם העברי. לנו לא היו ואין מטרות אחרות מלבד זו, שחרתה הציונות על דגלה. הארץ הזאת, שהיתה עריסת העם העברי והקולטורה שלו, מוכרחה לשוב ולהיות מקלט בטוח למרכז הלאומי העברי החדש. זוהי התביעה שלנו כלפי העולם כלו; זוהי התביעה שלנו שבאנו בה מתוך כוונות שלוות ולויאליות לעתומניה, אשר בצלה עלה לנו ליצור את אשר יצרנו עד עכשו, ובה אנו באים לכובשי הארץ החדשים. עם השנוי שחל בארץ יוצרו בלי ספק תנאים קולטוריים יותר חפשיים, והחובה הלאומית־חברתית היא עכשו: לחדש את כל מה שנחנק בזמן האחרון מחוסר הבנה ומחשדי חנם מצד הרשות הקודמת.

«על סף התקופה החדשה עלינו לזכור היטב תפקיד מציאותנו בארץ הזאת»...

«כל צורת חיינו הפנימיים צריכה לקום לחיים חדשים. כל מה שטשטש ונמחק מהכרח המצב הקודם, צריך להתבלט מחדש. השפה העברית מוכרחה להיות השלטת היחידה בחיינו וצורת הבטוי שלנו בבית וברחוב! ומחנה העובדים והפועלים ששלש שנות המשבר טשטשו קצת את צורתו ובעיקר הימים הקשים האחרונים, ימי הרדיפות והאסורים, שגרמו כמעט

להריסת המחנה הזה, גם הוא צריך, עם השנוי החדש, להתנער מאבק המשבר ולקבוע שוב את מקומו הטרדיציוני בחיי החברה והמחשבה העברית.

«חיי העבודה והיצירה – זהו הכח הלאומי החדש שלנו, זהו הכח, שבו סללנו את הנתיב הראשון למטרתנו הגדולה והוא־הוא שנשאר גם להבא העיקרי בחדוש חיינו. «חיי עבודה ויצירה» – זהו הלוזונג שלנו גם במצב החדש, שצריך להתבטא כתביעה מוחלטת בתוך כל הישוב כלו ושבו נפגש גם את אותם הכחות הצעירים, אשר יעלו אולי לארצנו עוד במשך ימי המלחמה הזאת. והלוזונג הזה של חיי יצירה ועבודה עצמית–צריך לעבור כחוט השני בכל העבודה המחודשת בישובנו, החברותית וההסתדרותית–העבודה, שלה אנו קוראים את כל חברי מפלגתנו־חברי «הפועל הצעיר» ביחד עם כל מחנה העובדים שביהודה.

«חיי העבודה והיצירה–זהו הכח הלאומי החדש שלנו»

«בא מצב חדש. ואנחנו, במלאותנו את חובות האזרח שיוטלו עלינו, הננו בטוחים בהבנה מספיקה מצד הגורמים החדשים ביחס לתביעותינו הלאומיות. מתוך בטחון זה הננו עוברים שוב לסדרי חיינו הפנימיים ולעבודתנו הישובית בתפקידיה השונים. עלינו להמנע ברגע זה מכל מעשה, שיכול להוציא אותנו מתוך הפוזיציה שלנו, להמנע בעקר מצעקנות והפרזה.

«איש לעבודתו! איש לפעלו! כל אחד במקומו ותפקידו!»

«הקול קורא אל הצבור והמכתב החוזר של הועידה המכוננת, – מציין בעל המאמר שבחוברת הנ"ל–אלה היו שני מכתבי הבשורה שבשרו והדגישו את ערך השעה הנוכחית וציינו את הקוים היסודיים של קביעת צורת חיינו החדשים בשטח הנכבש».

עם שחרורה של פתח־תקוה נתאחד כמעט כל הישוב העברי ביהודה תחת הרשות החדשה. נשארה רק כפר־סבא עם 1400 נפש מגולי יפו ופתח־תקוה מעבר השני של החזית.

באותה השעה הורגש הצורך להוציא לפועל את החלטת הועדה המכוננת בפתח־תקוה בדבר קריאת אספת הצירים. וביום י"ח טבת נפתחה ביפו האספה הראשונה של באי־כח כל הנקודות הישוביות בשטח הנכבש.

II

במתינות, בלי רעש וכמכירים את המקום משכבר הימים נכנסו החילים האנגלים אל המושבה. אין שואל לרחוב או לסמטה – הכל ידוע להם מראש. הנה מצאו להם בעצמם את הבתים הריקים, שבעליהם גורשו לצפון, הכניסו שמה את נשקם ואת בגדיהם. לא הספיקו להם הבתים הללו, והנה לקחו לרשותם את כל הבנינים של המוסדות הצבוריים. והנה אלפי סוסים הקיפו את הבאר ואת השוקת ומכונאי־אנגלי ידיו עסוקות כבר במכונת המים. לא עברו רגעים מרובים, והמושבה כלה נהפכה לתחנה צבאית.

ברשיון המפקד הצבאי נקראה אספה כללית, שעל סדר היום שלה העמדה שאלת בחירת ועד חדש, היות וחברי הועד הקודם, שהיו עיפים ויגעים, נמנעו מלהמשיך את העבודה.

האספה, שהתנגדה לקבל את פטורי הועד, הוסיפה עד 20 חבר למועצה. השאלה החשובה ביותר, שהעמדה אז על הפרק, היתה: הספקת לחם למושבה, כי מעט התבואה שנמצא בארץ שללו התורכים בטרם שנסוגו לצפון. והפלחים, שהקדימו להטמין מעט תבואה בממגרותיהם, החזיקו את זה בשביל עצמם.

כמו כן הועמדה שאלת מכירת התוצרות שנמצאו בפתח־תקוה (תה"ז והיין), שמחוסר אמצעי הובלה אי אפשר היה להוציאם מהמושבה.

הועד, או «ועדת העשרים» כמו שנקראה במושבה, סדרה סטטיסטיקה כללית של תושבי המושבה ושל כמות צרכי האוכל שנמצאו בידי אחדים וגם נאחזו אמצעים נגד הספסרות בצרכי אוכל, כדי להקל ע"י כך במדה ידועה את לחץ הרעב.

אותה הועדה קבעה שמות לכל רחובות המושבה, סמנה את הבתים במספרים וסדרה מחדש את השמירה על המושבה, שנעזבה בזמן האחרון.

כ"ח טבת[1].

ה' אבריה, פקידה של חברת פיק"א, הודיע לנו, כי נתקבלה מאת הברון רוטשילד טלגרמה, שבה דורש הנדיב בשלום המושבות וביחוד בשלום תושבי פתח־תקוה ושואל על דבר הנזקים, שנגרמו למושבה בשנות המלחמה ואם ישנה אפשרות למכירת תפוחי הזהב של השנה הזו.

ז' שבט.

היתה התקפה חזקה מצד הצבא האנגלי על הצבא התורכי, שחנה מעבר לנהר הירקון. ביד האנגלים עלה לעבור את הנהר ולכבוש את שיך מונס. מעמדה תקיפה זו היו התורכים יורים מתותחיהם על מצב הצבא שבפתח־תקוה. והנה עם עבירת שיך מונס לרשותו של הצבא האנגלי נצלה פתח־תקוה במדה ידועה מסכנות נפשות, אם כי מעמדתם, אשר במזרחו של ראש־אל־עין, לא פסקו התורכים מלירות על פתח־תקוה, באופן שתושבי המושבה היו אנוסים לחפור כל אחד סביב ביתו חפירות הגנה, כדי להחבא שם מפני הכדורים. לרגלי אסונות באדם ובבהמה, שקרו במושבה, פשטו שמועות שאנו צפויים להיות משולחים לתל־אביב...

ח' שבט.

נבחרה ועדה סניטרית לשם השגחה על הנקיון במושבה מסבת הצפיפות של התושבים ועשרות אלפי החיילים, שקבעו את תחנתם במושבה.

אותו יום נתקבלה מהממשלה חטה לזריעת השדות וכן גם זרעים וירקות ממינים שונים. כמו כן הוחזר לבני המושבה חלק מצנורות־הברזל, שנטלה הממשלה התורכית מפרדסי פתח־תקוה.

ח' אדר.

מטעם השלטון האנגלי נתנו לבעלי כרמי השקדים והגפנים סוסים לחרישה על־פי סדר זה: מאת הועד המקומי היה נתן רשיון לכל אכר לקבל בבוקר זוג סוסים ולעת־ערב, עם כלות עבודתו בשדה, היה מחזירם לצבא.

היום הודיע ה' בצלאל יפה, כי עומדת לבוא לארץ ישראל ועדת ציונים, שביניהם יהיו הפרופ' ויצמן וה"ה: סוקולוב, אוסישקין, רוזוב וגולדברג.

הפתעה נעימה היתה היום בשביל בני פתח־תקוה דבר החזרת עדר הבקר של המושבה, שנלקח בשעתו על ידי התורכים ביום נסיגת האנגלים מפניהם. עדר זה שהיה בידי הצבא בנפות הדרום, הוחזר בשלימות.

בימי הפורים.

באולם הגדול של בית־הועד נערך נשף בהשתתפות התזמרת של «כנור ציון» לכבוד פקידי הצבא, החונים בפתח־תקוה. נשמעו נאומים וברכות והובעה מצד המפקדה הצבאית שביעת רצון מרובה מהמושבה.

[1] על פי ספר הפרוטוקולים של ועד המושבה.

מסבת היוקר הגדול שנתהוה על צרכי האוכל, סודרה על ידי הועד המקומי שוב פעם חנות מכולת על יסוד מניות של התושבים.

ח' ניסן.

היום התחיל מו"מ עם הממשלה בדבר פצויים לבני המושבה שנתנזקו על ידי צבאות התורכים והאנגליים בתקופת המלחמה. על פי הוראות מושל יפו נבחרה ועדת שמאים, שעליה לערוך את הרשימות של הנזקים.

ח' אייר.

היום הודיע הטאן־מיז'ר, כי יש חשש רגול בפתח־תקוה וכי צריך לאחוז כנגד זה באמצעים נמרצים. בישיבת הועד, שנקראה לשם כך נתקבלה החלטה, שעל פיה מקבלת המושבה על עצמה את האחריות כלפי החשודים ברגול והיא מעמידה מתוכה שוטרים להשגיח על כל היוצאים מהמושבה ועל הנכנסים לתוכה. נבחרו לשם זה ה"ה: פישצנר, קלינסקי, מכנס ומאירי, שקבלו נשק וסוסים לרכיבה. אליהם צרפו עוד שני שוטרים אנגליים. משש בערב נאסרה על הזרים הכניסה אל המושבה ודרך מיוחדת נקבעה לתנועת הפועלים ביום תחת השגחת השוטרים.

אותו זמן עוד נמצאה כמות הגונה של תפוחי־זהב בפרדסים, והקונים הערביים, שהיו נוהגים להתהלך בין הפרדסים כדי לקנות את הפרי, נמנעו עתה מלהכנס אל המושבה שלא להחשד ברגול, באופן שנפסקה מכירת הפרי. מסבה זו נוסד במושבה סינדיקט, שפתח לו חנות מיוחדת הרחק ממקומות הצבא ולשם היו מביאים הבעלים את פירותיהם למכירה.

י"ט אייר.

היום הופיעו לכאן חברי ההנהלה הציונית: פרופ' ויצמן, ד"ר אידר, יוסף קובן, אהרנזון, ישראל זיו בלוית המיור אורמסבי גור.

פרופ' ויצמן מודיע, כי רצון הממשלה הוא, שהועד יהיה האוטוריטט היחידי של המושבה כלפי הממשלה, ושאנשים יחידים יחדלו מעתה לפנות אל האחרונה בדרישותיהם. כמו כן העיר אורמסבי גור שאם יש לועד תלונות על פקידי הממשלה או על פקידי הצבא— שידברו גלוי. על זה ענו ב"כ המושבה, כי הם מרגישים שביעת רצון גמורה מהתנהגותם של הפקידים ורק מצטערים הם על החלופים התדיריים שנעשים בהם.

מו"מ ארוך ומפורט היה בין הועד ובין האורחים על בטול המרטוריום, מה שמעיק על תושבי המושבה, שלוו כספים בשנות המלחמה ועתה באו המלוים כולם בבת־אחת ודורשים את כספם, בעת שתוצרת הפרדסים מועטה, משלוח לחוץ־לארץ אין והמעט הנמכר על המקום אינו מספיק אפילו למחיה ולעבודה.

כ"ה אייר.

היתה היום אספה מאוחדת של הועד וב"כ המפלגות — כשלשים איש במספר, בראשותו של ד"ר ויצמן.

האספה דנה על אשור כח הועד כלפי הממשלה.

«הייתי תמול אצל ראש הממשלה,—מודיע ד"ר ויצמן,—ובארתי לו את הנחיצות שיש באשור סמכותו של הועד כלפי הממשלה ושתנתן לו אוטונומיה גמורה בנהול העניינים, כגון: מסים, דו"ד עם בעלי חובות וכו'. אין אני יודע עדיין עד כמה נצליח בדרישתנו ואולם חובתנו לדרוש ולהוכיח לממשלה שאנו ראויים להנהגה עצמית פנימית. לתכלית זו

דרוש, שכל האופוזיציות (אם ישנן כאלה במושבה) תתאחדנה, ביחוד לכל מקרה של פניה אל הממשלה».

אחרי מו"מ, שארך שעות אחדות, נתקבלה לבסוף הצעתו של ד"ר ויצמן שיסודרו במושבה בחירות חדשות על פי חוקה. לעבוד החוקה נבחרה ועדה של ב"כ כל המעמדים שבמושבה.

בסיום נאומו מודה ד"ר ויצמן לנאספים על ההסכם הגמור שנתקיים ביניהם. «עתה,— אומר המנהיג,—יכול אני להודיע להממשלה שועד פתח־תקוה מסודר כל צרכו».

III

כשהתחיל הקיץ ורבתה העבודה בפרדסים ובכרמים, היה הכרח להביא פועלים מירושלים. לתכלית זה נוסד ועד מיוחד, שקבל עליו את התפקיד של הבאת הפועלים (רובם משל עדות היהודים המזרחיים) וסדורם בין נותני העבודה.

אותו זמן היו יריות תותחי התורכים מגיעות לבתי פתח־תקוה, הפחד מפני אסונות באדם גדל מאד ובינתים הלך וגבר החשד ברגול. שתי הסבות הללו גרמו לכך, שבחודש סיון יצאה הפקודה לשלח את כל תושבי פתח־תקוה לתל־אביב. בקושי גדול עלה בידי העסקנים לפעול על הממשלה כי תשאיר בפתח־תקוה למצער משפחות אחדות. היציאה מהמושבה סודרה ע"י הועד בעזרת אמצעי־הובלה של הממשלה, בתתה לכל משפחה לפי מספר נפשותיה אוטומובילים וגמלים להעברת אנשים ומטלטלים. גם הועד עצמו על כל מוסדותיו נאלץ לעבור לתל־אביב.

לעניני העבודה בפרדסים סודרו רשיונות מהועד להלכה לעם וחזרה. למקום תחנת לילה בשביל העובדים בפרדסים הוקצע מגרש מיוחד, הרחק מתחנת הצבא, וחמורים נתנו להם מאת האחרון לרכיבה ממקום תחנתם עד מקומות העבודה. בעד עבודה בתנאים אלה של 4–5 שעות ביום היה הפרדסן משלם לכל יום שבעה שילינגים והעובדים בקבלנות היו מרויחים עד 20 שלינג ליום.

מהגרי פתח־תקוה הסתדרו בבתי תל־אביב, שבעליהם נמצאו עדיין במקומות גלותם, שתחת שלטון התורכים בשומרון ובגליל. ייד־תל־אביב היה המשכיר והמקבל שכר הדירות. בתל־אביב סדר לו ועד פתח־תקוה חנות מכלת לאנשי המושבה וסכומי כסף הוצאו לכלכל את אלה, שלא מצאו שום משלח יד בתל־אביב ושלפתח־תקוה לא הורשה להם ללכת לעבוד, בהיות רשיונות הכניסה לפתח־תקוה מוגבלים מאד. על יד ועד פתח־תקוה נוסד ועד שני בשם ועד ההגירה, שתפקידו היה להמציא אמצעי־קיום למהגרי פתח־תקוה. האמידים שבהם היו מקבלים הלואות והעניים היו מוכרחים לקבל מכספי הסיוע האמריקני. גם ועד המושבה עצמו קבל תמיכה לצורך החזקת פקידיו ומוסדותיו סך 160 לי"ש לחדש במשך שמונה חדשים.

הפרדסנים קבלו באותו קיץ הלואה מאפ"ק חמש לי"ש לכל דונם, בעלי־הכרמים—1 לי"ש לדונם לצרכי העבודה. הלואה זו הקלה במדה ידועה את המצב והפרדסים והכרמים שבו לתחיה.

הפרדסים, שבעליהם נשארו בגלותם—בשומרון ובגליל, נעבדו על ידי «ועדה אפטרופסית», שנבחרה לשם כך, ולועדה זו נתנה הרשות ללוות כספים על חשבון בעלי הנחלאות, בתנאי, שבשובם מגלותם עליהם יהיה לאשר את ההלואות הללו לח' אפ"ק.

בעונת בציר הענבים הורגש דוחק גדול בפועלים והיה הכרח בדבר להשיג רשיונות נוספים לשם כניסת פועלים לפתח־תקוה. את המו"מ בענין זה קבל על עצמו ועד

הצירים, שכתוצאה מפעולותיו של האחרון אנו מוסרים בזה העתק ממכתבו לועד פתח־תקוה:
.6.8.18»
«לועד המושבה פתח־תקוה. תל־אביב.
«אדונים יקרים!
«מתבקש אני לאשר את ההחלטות, שנתקבלו באספתנו הבוקר, בנוגע לכניסת 400 פועלים לזמן של חודש אחד אל תוך המושבה פתח־תקוה למען המשך את עבודת הבציר וקטיפת השקדים וכן 50 פועלים לעבוד ביקבים אשר בפתח־תקוה. —
«1. ועד מושבת פתח־תקוה מקבל עליו אחריות גמורה בעד ההנהגה הטובה ושלמות מספר הפועלים המורשים להכנס אל המושבה לעבוד בכרמי היהודים ויקביהם.
«2. ועדה מפקחת של שלשה אכרים תבחר ע״י הועד, שתעיין ותבקר את אמיתות וחלוקת התעודות להפועלים.
«הבינותי ששלשת האכרים הנבחרים הם ה״ה פסקל, פיסצנר וחפץ. ובמקרה של אי־אפשרות אחד מהם למלא את משרתו, אז האדונים גולומב, גלמן ויטקובסקי נבחרו לממלאי מקומם.
«3. ועד פתח־תקוה ימנה שוטרים, שיעבדו בפקודת הועדה המפקחת על אמיתת וחלוקת תעודות העובדים.
«הבינותי שמניתם כבר חמשה שוטרים, שוטרים אחרים ימנו כאשר יורגש צורך.
«4. מחר ביום הרביעי ויום החמישי יאסוף הועד את כל העובדים למקום אחד למען הרשות את חלוקת התעודות.
«5. ועד פתח־תקוה יסדר רשימה משמות כל העובדים החדשים ורשימה כזו תמסר להאינטליג׳נס באחריות הועד.
«6. בנוגע למאה הגמלים המשאלים להועד ע״י הרשות הצבאית להובלת היבול, הבינותי שהועד רוצה 50 ליום החמשי וה־50 הנשארים ליום הראשון הבא. הגמלים ישמשו להובלת הענבים מהכרמים אל היקבים אשר בפתח תקוה, ויבול השקדים לבית האכרים בפתח־תקוה. אחרי אשר היבול יאסף אז 50% מהשקדים יובלו ליפו ולמטרה זו יוקח חלק מהגמלים הנשאלים.
«אני עושה צעדים בנוגע להשאלת 10 חמורים או 5 סוסים בעד השוטרים, למען שכל השטח המבוקר יוכל להיות נשמר באופן מהיר ומתאים ביותר.
מוקירכם י. מ. זיוו, מזכיר».

בערב ראש־השנה תרע״ט נתקבלה מפריז לאכרי ראשון ופתח־תקוה הטלגרמה הזו:
«בשמחה רבה הנני מביע לכם את ברכתי לשנה החדשה, שבה עתיד מזהיר נשקף לארץ־ישראל. הנני ממלא את ידי בני לדבר אתכם בשמי והנני מאושר שיש לי לעת זקנתי בן הגון ממלא מקומי וממשיך את העבודה הכבירה, שאליה הוא קשור כמוני בכל לבו.
אדמונד רוטשילד».

IV

ככל אשר הלך ונתחזק הבטחון בלב התקותיים, גולי תל־אביב, כי המלחמה בחזית פתח־תקוה הולכת וקרבה אל קצה וכי בקרוב, אחרי ההתקפה האחרונה של הצבא האנגלי על התורכים, תנתן כבר האפשרות הגמורה לבני פתח־תקוה לשוב אל נחלותיהם. כן הלכה

וגדלה יחד עם זה דאגתו של ועד פתח־תקוה בתל־אביב כיצד לקומם הריסות המושבה ולחדש את העבודה בשדות, בפרדסים ובכרמים באין סוס לחרישה, באין גרעין לזריעה — בהיות המושבה ריקה מכל, כי את הכל בזזו ושדדו התורכים.

חברי הועד לא פסקו מלדון בשאלה זו באספותיהם, שהיו מתקיימות יום יום ושנמשכו עד ח׳ תשרי שנת תרע״ט. והנה בי״ג בחודש תשרי, עם ההתקפה הגדולה של הצבא האנגלי, הרס האחרון את החזית התורכית, כבש את שומרון ואת הגליל ומשם שטף ועבר עד דמשק ועד הלבנון.

לאנשי פתח־תקוה נתן הרשיון לשוב לבתיהם העזובים וההרוסים למחצה. עבודה קדחתנית החלה בתקון הבנינים, שנמשכה חדשים מספר. ועדות מועדות שונות הלכו ונוסדו על ידי הועד, לסדורה ולתקון מצבה הפנימי של המושבה: ועדה לתקונים כלליים, ועדה להערכת הנזקים, שנגרמו על ידי צבאות הלוחמים, ועדה להשגת בהמות, ועדה להשגת זרעים ועוד ועוד. והעבודה מרובה והאמצעים מועטים ודלים והעסקנים עיפים ויגעים, עד שלבסוף — בחודש חשון נקראה אספה כללית, שבה הוחלט לפטר את כל שורת הועדות השונות ולבחור במועצה מקומית של עשרים חבר והללו מנו מתוכם ועד פועל של שבעה, שקבל על עצמו את התפקיד של תקומת המושבה.

באחת האספות שבחודש זה אנו מוצאים את העסקנים מפתח־תקוה ה״ה מרדכי סלומון וזלמן גיסין, ששבו מגלותם בשומרון ושנתקבלו מאת הנאספים בשמחה. באותה אספה נזכרו גם שמות החברים שמתו ונקברו בגולה: ה״ה זאב ברנדא, ליב גיסין ועוד—כעשרים איש, שטרם נודעו מקומות קבורתם בגליל. הנאספים כבדו את זכרונם בקימה ורבים מהם זלגו עיניהם דמעות. ה׳ מאיר דנקנר, ששב ממאסרו בדמשק, מוסר פרטים על ענויי האסירים הפליטים ועל מספר המתים מתוך אנשי פתח־תקוה תחת ידי מעניהם.

ביום ט׳ חשון היתה אספה לבחירת המועצה, שמספר הבוחרים בה שנמצאו בפתח־תקוה היה לא יותר משמונה וששים איש. כל שאר תושבי פתח־תקוה היו עדיין מפוזרים ומפורדים כולם, מי בגליל ומי בתל־אביב. נבחרה מועצה של עשרים חברים.

בבתים, מסבת העדרם של בעליהם ובעברם תמיד מרשות לרשות של צבאות הלוחמים, רבו הפרצים ורבתה בהם הערבוביה עד לבלי הכיר איש את כלי ביתו, כי נחלפו כליו של פלוני באלה של אלמוני ואין אחד מסכים למסור את אשר מצא בביתו משל חברו, כל זמן שזה לא יחזר על הבתים ולא ימציא לראשון את החסר לו. על יסוד זה נתגלעו סכסוכים בין איש לרעהו, שהתחילו מטרידים את הועד, מבלי תת לו לעסוק בעבודתו העיקרית, עד שנתעוררה השאלה על־דבר יסוד משפט שלום, שיקח את המכשלה הזו תחת ידו. ואולם דבר זה לא יצא אל הפועל מפני החשש שמא יהיה הדבר נגד רצון הממשלה.

עבודתו של הועד בזמן ההוא היתה לסדר עם התושבים את תביעותיהם, שהיו להם על הועד מזמן הנגישות של התורכים ושעל פי החלטתו בזמן ההוא יצא, שכל המסים יהיו על חשבון הכלל.

לאט לאט תוקנו הבתים והובא הכל בסדר ובעליהם, שנשארו עם משפחותיהם בת״א, החלו לשוב לפתח־תקוה. השיבה העיקרית חלה בימי חנוכה. ובערב חג החשמונאים נערכה חגיגה לכבוד החזרת ספרי־התורה מתל־אביב לפתח־תקוה. לחגיגה זו הוזמנו: כל התושבים,

שהיו עוד פזורים בערי ארץ־ישראל, ועדי המושבות שבדרום, ועד תל־אביב, הברון ג׳ימס רוטשילד, מושל מחוז יפו ועוד.

ברחובות פתח־תקוה נתפרסמה מודעה זו:

«לתושבינו הנכבדים.

«ביום החמישי, כ״ד כסלו, ערב חג החשמונאים תמלא שנה למיום המאורע הגדול בחיי מושבתנו, היום בו יצאה עלינו מאת הממשלה התורכית גזירת הגירוש. כולנו זוכרים את הרושם המדכא שגזרה זו עשתה עלינו: טף ונשים, בחורים וזקנים יחדו נאספו לבית הכנסת להפרד מפתח־תקוה. בפני ארון הקדש שפכנו שיח ונחלי דמעות שטפו פנינו. תחינתנו לפני הקומנדנט לא הועילה וגזירת הגרוש נתקימה. היום המר ההוא חרות עמוק בלבנו. ועל כן בהמלא שנה ליום מר ונמהר זה ואנחנו נשארנו בחיים, משוחררים מידי נוגשים ועריצים ובהיות היום הזה גם יום שחרורה של ירושלים עיר קדשנו, הננו לחוג אותו בהלל ובתודה לה׳ על חסדו הגדול אתנו.

«ביום זה יושבו מתל־אביב ספרי התורה למושבתנו והננו מזמינים את כל תושבי מושבתנו להשתתף בחגיגה זו, לקשט את בתיהם בדגלים עבריים, בענפים ירוקים, להתלבש בבגדי חג ולקבל בכבוד את ספרי התורה ואת האורחים הנכבדים הבאים לחוג אתנו את חגנו זה».

טכס החגיגה הצטין בהדורו ובסמליו האוריגינליים.

«תלמידי הת״ת וביה״ס לבנות,—מספר תקותי באחד העתונים הארצישראליים,—יצאו משני צדי הרחוב ולפניהם הלכה עגלה תורכית, מלאה כרים וכסתות, שברי רהיטים וכלים, רתומה לשני שורים, נהוגה בידי אחד מתלמידי הת״ת—צעיר פרסי לבוש בגדי חיל תורכי ומזוין ברובה, כשאחד הספרדים עובר בראש התהלוכה ומכריז את גזירת הגרוש על פי הנוסח התורכי. על העגלה התנוסס דגל מחובר למטאטא ועל הדגל כתובת שחורה: «תנצב״ה». תמונה זו הזכירה לקהל את גזירת הגרוש בכל צורותיה. אחריה הלכה עגלה יפה, רתומה לזוג סוסים אבירים, מקושטה בפרחים ועליה דגל עברי עם כתובת «השתא». העגלה היתה טעונה מגדנות וממתקים לחלקם לילדים. כשהגיעה התהלוכה עד בית הכנסת, הכניסו את הספרים אל ההיכל, כשהקהל, הרב והמגוון אומר פסוקי שבח והודיה. אחרי תפלת המנחה ברך החזן על נרות־החנוכה ובעזרת מקהלת הת״ת שרו «מעוז צור ישועתי».

V

באותו חורף המציא הועד הזמני של פתח־תקוה לועד הצירים וכל המוסדות תזכיר על מצב פתח־תקוה, שבו אנו קוראים בין השאר:

«... בזמן שלפני המלחמה היתה הדרישה גדולה על פירות מושבתנו: כמו תפוחי־זהב, לימונים, אתרוגים, שקדים, ענבים ושאר מיני פירות: כמו אגסים, תפוחים, שנוטעינו השקיעו בנסיונותיהם המרובים את כל חייהם ועי״ז התפרנסו באופן ישר ובעקיפין אנשי כל המעמדים שחיו במושבתנו, והאחרונה שגשגה והתפתחה מיום ליום בכל המובנים,—באה המלחמה ולא רק הפסיקה את התפתחותה, אך גם הרבתה את הריסותיה; נהרס מצבם של בעלי־הפרדסים, בעלי־השקדים, הכורמים, בעלי־שדות זריעה, בעלי־הבתים, בעלי־המלאכה והפועלים.

«בשנה הראשונה למלחמה אחרי הפסקת החבור עם חו״ל נשארו רוב הפירות על המקום ומאין קונים להם, נמכרו בזול, כמעט חנם, או נרקבו על האילנות. אך בזה לא

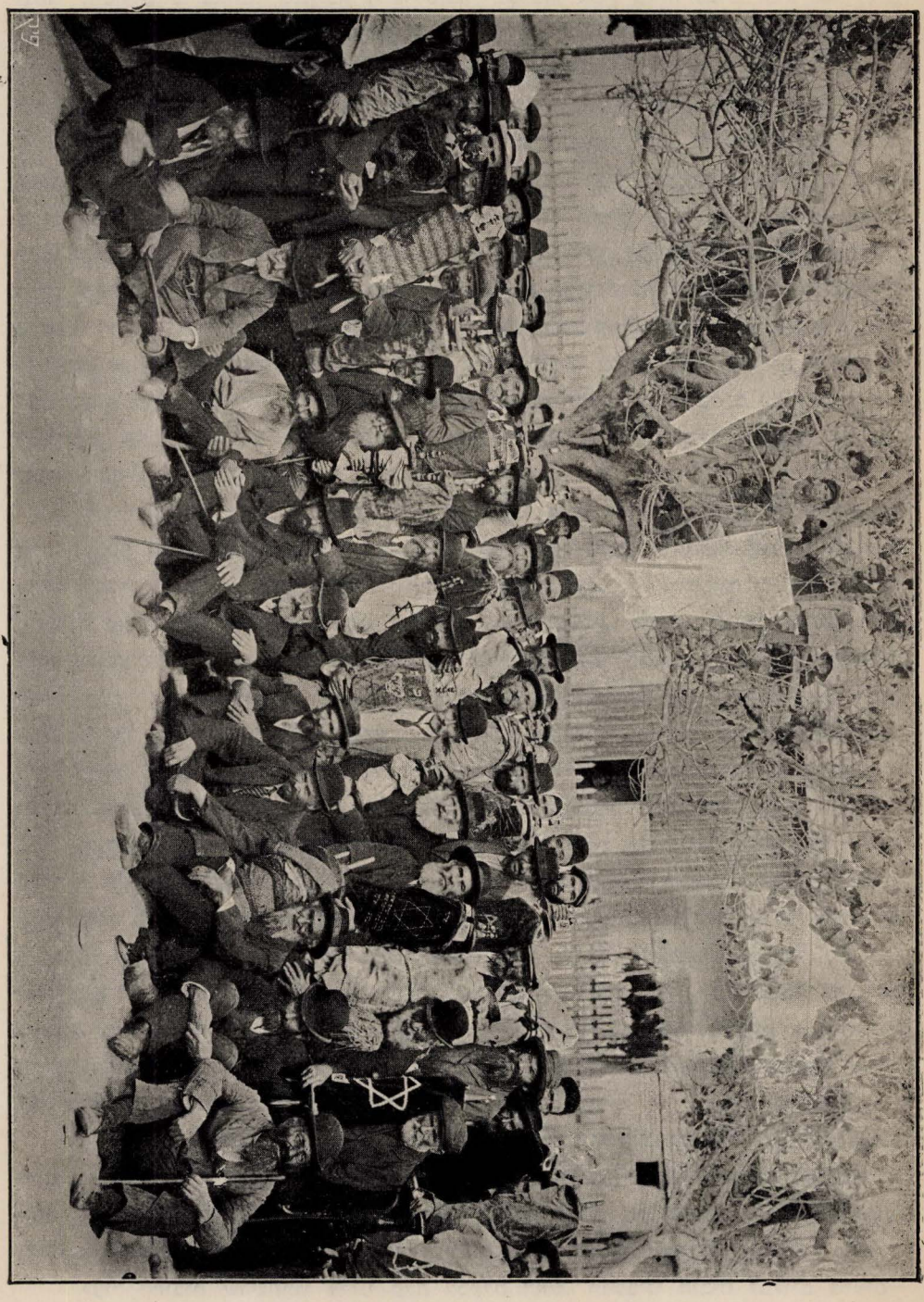

בנב, פתח-תקוה ווורוים כשוחשבתם עם ספרי, ותורה.

נגמרו היסורים, כי באותה שנה בא עלינו כחתף הארבה, אסון מיוחד במינו והוא גמר עלינו את אסונות המלחמה של השנה הראשונה, ובמשך כשלשה חדשים וחצי השחית את החלק היותר גדול של הנטיעות ומצץ את לשדנו – כי במלחמה נגדו בזזנו את כל כחותינו והוצאנו את הפרוטה האחרונה מן הכיס, וסו"ס השאיר אחריו הארבה חרבן נורא.

«אך מרצנו לא פג ובמשך שאר שלשת שנות־ראינו־רעה, שנות־המלחמה, אזרנו ואמצנו את כל כחותינו להחזיק במשקינו שלא יחרבו כליל. הממשלה התורכית לא די שלא היתה באה לעזרת תושביה העובדים בעד הפרחת הארץ, היתה עוד מפריעה בעדם, מענה אותם בכל מיני ענויים והורסת, כמה שרק עלה בידה. את צנורות השקאת הפרדסים לקחה מאתנו וכן גם את המוטורים, ושאר מיני מכונות העבודה, כל בהמות העבודה, העגלות, מכשירי חרישה, וכו' וכו', ועל כולן הוצאות השוחד ונדבות למלחמה למען לא יעשו כלה בישובנו. אך זה הועיל מעט. יום יום נאסרו אנשים חפים מפשע בתור מרגלים אנגלים או באשמות אחרות שאין להן שחר, ומאות אלפים פרנקים עלתה לנו כלכלתם במאסר התורכי ושחרורם. הרבה מהם, מראשוני תושבינו, מתו במאסרים ולא הספיקו לראות את אור שחרור העולם וגאולת עמנו.

«חבלי שחרור מושבתנו נמשכו ג"כ יותר מדי ביחס לשאר מושבות אחינו בארצנו. טרם שנבקע אצלנו השחר, כסתה את שמינו עלטה, כי הצבא התורכי בנסיגתו קבע לו עמדה בתוך מושבתנו ונלחם מתוכה, וירבה פה את החרבן. חיי תושבינו וכן גם של חלק מתושבי יפו שמצאו להם אז מחסה במושבתנו היו בסכנה. הרבה מתושבינו נהרגו אז, ונשארו אחריהם הרבה יתומים ואלמנות. הצבא ותותחיו נמצאו במחבא עצי הנטיעות שנשארו לפליטה, ועל ידי זה נתקלקלו ונשחתו עוד יותר. עצים יקרים, שטפחום וגדלום במשך שנים רבות, נעקרו משרש, וכבר אמרנו אבדנו, כי גם הבתים בתוך המושבה התחילו להרס ע"י היריות,—אך סו"ס נבקע השחר וביום ז' טבת התרע"ח (22.12.1917) הופיעו משחררינו, הצבא הבריטי המנצח עם בשורת הגאולה בפיו—ותהי הרוחה לנפשותינו.

«אך מפני זה שמושבתנו הוסיפה להמצא בתוך חזית המלחמה עוד כעשרה ירחים, עד ר"ח חשון שנה זו, שבמשך 5 ירחים מהם לא יכלנו להמצא בה מפני סבות מלחמתיות וגרנו ביפו רחוק מרכושנו – מצב המשקים במושבתנו הוסיף להתערער, אם כי הממשלה הבריטית הנאורה השתדלה לעזור לנו ולהיטיב עמנו עד כמה שאפשר; אך בכל טוב לבה לא היתה לה האפשרות למנוע בעד הריסות שונות המוכרחות להיות בסבת המלחמה, וככה נשחתו ונעקרו עוד הרבה עצי־פרי, נהרסו עוד בתים, ואת הפירות הבשלים שנמצאו על העצים הנשארים אי־אפשר היה לקטוף, מלבד חלק קטן, באופן שכתשעים וחמשה אחוזים של יבול הפירות מהשנה שעברה הלכו לאבוד.

«ההפסדים במושבתנו במשך זמן שלטון התורכים בשנות המלחמה עלו לסך 4.188.188 פרנק ובמשך עשרת הירחים האחרונים למלחמה, שמושבתנו נמצאה בתוך החזית, לסך 2.019.300 פרנק, שביחד הם עולים לסך 6.207.488 פרנק, כפי שבקרו את זה גם שמאי ועד הפועל של התאחדות המושבות עם אגרונום מועד־הצירים לארץ־ישראל.

«עול החובות שהשתרגו עלינו עלה למעלה ראש. תושבינו חיבים למלוים פרטים— סך 2.247.684 פרנק, לאנגליה־פלשתינה־בנק – סך 666.640 פרנק, ליק"א – 564.224 פרנק, להלואת דז'ימס סימון – 336.171 פרנק, לאגודת פרדס – 122.510 בסך־הכל –

3.919,228 פרנק, מלבד החובות הצבוריים של ועד המושבה העולים לסך כ־400.000 פרנק. והחובות האלה – חלק גדול מהם לוינו בניר תורכי במחיר מלא ומוכרחים היינו להוציאם בשביל עבודה וכו' ע"פי מחיר השוק שהיה החלק הששי ממחירו הרשמי.

«המלוים דורשים מאתנו את חובותיהם ואין לנו שום אפשרות לענות להם על דרישותיהם, וכן גם אין לנו שום אפשרות לרפא ולקומם את המשקים החרבים ואת הבתים ההרוסים, כי דרושים לזה הרבה כחות ואמצעי כסף מרובים מאד, וכחותינו ואמצעינו עכשיו כ"כ מצערים הם, שלו גם הכנסת הפירות היתה שבה לקדמותה, כמו היותה לפני המלחמה, לא היתה מספיקה כלל וכלל לכסות אפילו חלק קטן של הוצאות קוממות הנהרסות, ובפרט שאין לנו שום תקוה לזה, וההכנסה הזעירה שיכולה להיות, לא תספיק אפילו לחלק ההוצאות של עבוד אותן הנטיעות שנשארו בשלמותן.

«המוצא היחידי לצאת מן המצר שבו אנו נמצאים הוא: כי תושבינו יקבלו מאיזה מקור שהוא את מחיר ההפסדים שסבלו במשך זמן המלחמה וכ"ג שמוסד־אגררי יקבל עליו את תשלום חובותינו הנ"ל ושאנחנו נתחיב לשלם למוסד־האגררי הזה קמעא קמעא ע"פ היפותיקא על נכסינו דלא ניידי.

«מוצא אחר אין, ורק באופן כזה אפשר יהיה לקומם את הריסות מושבתנו, שהיא נקודה חשובה בישוב ושהתקיימה כל הזמן בכחות עצמה.

«מבקשים אנו להתיחס בתשומת־לב הראויה לתזכירנו זה, לדון אדותו בכובד ראש, ולתת לנו את העזרה הנחוצה, כפי הצעתנו זו, במהירות ובמוקדם היותר אפשריים».

הועד הזמני:

צ. שמואליביטש. ב. דיסקין.

ש. ז. גיססין. ש. שטמפפר.

ש. כהן. ב. מכליס.

מזכיר־הועד.

VI

אחרי עבודת התקון וההכשרה, נגשו אכרי פתח־תקוה אל עצם עבודתם בשדה, בכרם ובפרדס. כחות העבודה והיצירה, שנמצאו במשך ארבע שנות המלחמה במצב תרדמה נעורו כמו בבת אחת וטמפו העבודה נעשה עז ומהיר במדה שלא פללו לה.

ההכנסות מהפרדסים בחורף של שנת תרע"ט היו אמנם מועטות, היות ואניות־מסחר להוביל את הפרי לשוקי חוץ עוד טרם סודרו וכל ההכנסה היתה רק ממכירה מקומית, מלבד חלק לא־גדול, שהיה נשלח למצרים על ידי הרכבת, באופן שתחנת ראש־אל־עין היתה למרכז מסחרי, שלשם היה מובל פרי פתח־תקוה ושמה היו מתאספים הסוחרים לקנותו ולשלחו למצרים. ואולם גם אותו סכום הכסף הלא־גדול, שנתקבל בעד תוצרת המושבה, לאחר ארבע שנים של רעב לפרוטה מזומנת, הספיק לא מעט לעודד את הרוחות ולאפשר במדה ידועה את המשך העבודה.

בינתים ומספר השבים אל המושבה הולך ורב מיום אל יום ועמם מתרבים גם צרכי השרות הפנימיים. אחד מהדברים החשובים שנעשו באותו זמן הוא פתיחת משרד דואר על חשבון המושבה, היות ומוסד זה, שהיה קיים קודם לכן נסגר בשנה האחרונה עם גמר המלחמה ולבקשתם של תושבי פתח תקוה את הממשלה לפתוח להם משרד־דואר על חשבונה

לא נענתה האחרונה, בהוכיחה כי לא יהא בהכנסות המשרד כדי לכסות על ההוצאות.

אותו חורף מסבת הערבוביה, ששררה עדיין בעולם המדיני־כלכלי, היתה השגת חמרי־חוץ כרוכה בקושיים מרובים וביחוד היה קשה להשיג חמרי הסקה למכונות המים שבפרדסים וכן חמרי בנין וזבלים חימיים אלא אם כן באמצעות השלטון הצבאי. והיות שועד פתח־תקוה היה שקוע כלו בסדורה הפנימי של המושבה, הרגישו החקלאיים בשל העדר החמרים הנחוצים מעצור גדול בעבודתם. אחרי התיעצות מרובה בשורה של אספות מיוחדות שנקראו לשם כך, החליטו החקלאים להתארגן להסתדרות ובחרו בועד חקלאי בתור מנהל עניניהם ובא־כחם כלפי חוץ. על יד הסתדרות זו נוסדה גם ועדה חקלאית שתופית, שתפקידה היה לדאוג להמצאת כל אותם החמרים והכלים הדרושים לחקלאים.

בנוגע ליחסי הממשלה לפתח־תקוה באותה תקופה, יש לציין אך את החיובי. כך, למשל, טענותיהם של בני המושבה ע"ד הנזקים שנגרמו להם על ידי הצבא האנגלי בבתים, בכרמים ובפרדסים מצאו להן אזן קשבת מצד הממשלה, אם כי שאלה מסובכת זו לא נפתרה בנקל ושנים עברו עד שבעזרתה של הממשלה המקומית ובהשתדלותו של מושל מחוז יפו, נתאשרה ועדה ניטרלית של שמאים, שבקרה את כל מקומות חניתם של הצבא ואשרה את רשימות הנזקים, שעלו לסכומים עצומים. וכמו כן הנה בקשתם הצודקת של פרדסני פתח־תקוה מאת הממשלה לשחרר אותם ממס העושר כשם ששחררה את שאר הכפרים שנמצאו בחזית, ואשר נדחתה מאת הממשלה ודרשה באותה שנה מאת פרדסני פתח־תקוה מס העושר בסך אלף ותשע מאות לי"מ. ואחרי דין ודברים והשתדלויותיו של «ועד הצירים» במשך שתי שנים נגמר הענין לטובת פתח־תקוה.

בכל אלה לא הוטב מצבה של המושבה, והיא נאלצה לפנות אל משרד יק"א שביפו בבקשת עזרה. על התזכיר שנשלח על ידי הועד אל החברה הנ"ל נתקבלה מאת ה' מאירזון התשובה הזו בקרוב: «אין אנו מתנגדים לכך לחשוב ברצינות הדרושה על הדברים שיש לעשות לטובת פתח־תקוה. אבל הדרישות המובעות בתזכירכם הנן גדולות מדי בשביל שנוכל למלאותן. סוברים אנו כי עד היבול הבא די יהיה לפתח־תקוה בהלואות הנתנות לה מאפ"ק. אחרי היבול תציעו לנו תכנית יותר מצומצמת, שיהא בה רק משום שמירה על הקיים. ה' בריל היודע את המצב בפתח־תקוה ושישוב בקרוב לא"י יציע לנו תכנית לקיום פתח־תקוה».

ה' אברביה הוסיף, כי הרושם הוא שהברון רוצה עכשו לעזור לפתח־תקוה ולקומם את הריסותיה שבעקב המלחמה, ואברביה מציע לסדר תכנית שתתקבל על לב הברון.

בקיץ זה הלוה אפ"ק לבני המושבה סכומי כסף לשם עבוד הפרדסים והכרמים, בתנאי כי יסלקו את חובותיהם מהיבול.

בין האורחים החשובים שבקרו בקיץ זה את המושבה יש לציין את המשלחת הבין לאומית, שנתקבלה מאת המושבה בכבוד רב. חברי המשלחת התעניגו הרבה במצבה של המושבה ובמהלך העבודה בה וגם ציינו מתוך שביעת רצון את היחס הטוב שבין המושבה ובין שכניה הערבים.

כמו כן בקר בעת ההיא את המושבה השופט ברינדס מאמריקה בלוית חברי ועד־הצירים.

מסבת הסכסוכים והמשפטים שנתרבו במושבה עם שיבת האכרים אל נחלותיהם והתחדשות העבודה, נוסד במושבה משפט שלום עברי, שאת הוצאות משרדו קבל על עצמו ועד המושבה. כמו כן נבחרה במושבה ועדה סניטרית בראשותו של אבשלום גיסין.

בל׳ תשרי תר״פ נערכה באולם הועד קבלת פנים לכבוד הפרופ׳ ויצמן ורעיתו בנוכחות ועד המושבה, הרב, המועצה וקהל התושבים. ראש הועד ה׳ ז. גיסין מברך את האורחים בשם כל תושבי המושבה.

ה׳ ליברכט מודה לד״ר ויצמן על שקיים את הנטיעות על ידי עזרתו החמרית שהמציא למושבה בשנה שעברה, וביחוד על פעולתו המדינית הכבירה, שהודות לה נצלה פתח־תקוה בתקופת המלחמה מכליון.

ה׳ בן צבי בשם הפועלים:

«בשנה שעברה כשיצא הד״ר ויצמן את הארץ הבטיח להביא אתו את מגלת השחרור ומגלת העבודה. הראשונה תלויה בתנאים חצוניים אך מגלת העבודה צריכה להוצר מבפנים. ומגלת השחרור כבר תבא אז ממילא».

אחרי נאומו של הרב ציטרון, המדגיש את הצורך באחוד ושלום בין המפלגות, קם לדבר הפרופיסור ויצמן:

אם לא קבלנו עדיין חתימה טובה, הנה קבלנו כבר כתיבה טובה»...

«תודה עמוקה לכם בשמי ובשם הג׳ אשתי על קבלת הפנים היפה. תודה לאל שמצאתי את פתח־תקוה בלי חזית מלחמה. בודאי שמעתם את הבשורה הקטנה שהבאתי אל הארץ. יפה אמר בא־כח הפועלים, שלא הבאתי את מגלת השחרור ואת מגלת העבודה. אך אם לא קבלנו עדין חתימה טובה הנה קבלנו כבר כתיבה טובה, ועד החתימה רק ירחים מספר. הצהרת בלפור תתקבל. עם עתיק היינו וכהיום עלינו לחדש נעורינו. אם נשתדל להוציא את המתוק מן המר ומצאנו את הפתרון.

«יש לנו, כמו שהזכיר כ׳ הרב, שאלות של אחדות, של ארגון, להפוך עם עירוני לעובדי אדמה ועוד שאלות חשובות, אך אין בכחו של דור אחד להיות הגומר את הכל, עליו להיות המתחיל, אלא שצריך לדאוג לכך, שההתחלה תהיה בריאה וחזקה וראויה להמשך על ידי הדורות הבאים. הבעתם לי את תודתכם על העבודה שעשיתי בשבילכם בשנה שעברה. זאת היתה חובתי. ועלי להזכיר כאן גם את המנוח אהרן אהרנזון, שעזר לי הרבה בעבודתי לטובת מושבתכם».

בי״ג חשון (תר״פ) נערכה קבלת פנים לה׳ מ. אוסישקין, שבא לישיבת המועצה בלוית ה״ה רוזוב והאגרונום אטינגר. בנאום הברכה של ראש הועד ז. גיסין אמר הנואם בין השאר:

«ה׳ אוסישקין הנהו איש הפעולה והמעשה ולפעולות ולמעשים הננו זקוקים בעיקר עכשיו. הננו מקדמים, איפוא, בברכה את אורחנו היקר שבא לארץ ישראל על מנת לפעול ולעשות ואנו אומרים לו: חזק ואמץ!

«בארצנו שורר ריב מפלגות ודבר זה אינו חסר גם בפתח־תקוה, אתה שהאחוד היה משאת נפשך עוד מלפני עשרות שנים, ביסדך את הארגון הכללי באספת זכרון יעקב, עשה גם עתה והצלח».

ה׳ קליר בשם הפועלים:

«יש לנו כאן זכות הדעה אבל אין לנו כאן זכות הקיום. מצד המושבה יש אלינו יחס של בוז (מפסיקים את הנואם)».

ה׳ אוסישקין:

«בעד הכבוד אינני מודה, הכבוד להסתדרות הציונית, שאני הנני רק אחד מקברניטיה. האספה הזו איננה מעשית, כי שאלת הישוב לא נתנה להפתר במשך חצי שעה. מקדם אני בברכה את המושבה הזו, שאני זוכר אותה לטובה. ציונים אנחנו מפני העבר ההיסתורי שלנו. וכן חייבים אנו בכבודה של פתח־תקוה, שעוד לפני הפרעות ברוסיה באו אחינו הנלהבים גוטמן, סלומון ושטמפר ויסדו את המושבה העברית הראשונה בארץ. ואם עתה נתקבצו ובאו אלינו צפרים חדשות, הרי אין לשכוח את הסנונית הראשונה, שהכריזה על אביב תחיתנו. ולאלה הצעירים, ששוכחים מה שנעשה במשך ארבעים שנה בפתח־תקוה, חובתנו להזכיר זאת וגם לכם אדבר בגלוי לב. יש פצע, אך לא אגע בו עתה. הערתו של מר קליר נעשתה שלא באופן טקטי. שאלה זו, שהוא נגע בה, צריכה להפתר על ידי הישוב העברי כלו, ולזה דרושה הבנה הדדית ויחס של אהבה וכבוד בין האבות והבנים. כל המעמדים בונים את הישוב ועל ועד הצירים למצוא את הפתרון הרצוי לכל הישוב כלו. ואני מקוה כי תאמינו לי אם אגיד, כי אני וחברי אין לנו אלא אינטרס אחד כללי: ישובה של א״י.

«יחד עם זה הנני להודיעכם כאן, כי קבלנו טלגרמה מלונדון כי בחגיגת ב׳ נובמבר הודיע הלורד קרזון, שהיה מתנגד לציונות, כי הצהרת בלפור תתמלא».

(מחיאת כפים).

מקום תנועת האוטומובילים ברחוב פינסקר.

פרק מו.

ההתנפלות על פתח־תקוה בשנת תרפ״א

האספה הראשונה בפתח־תקוה אחרי מאורעות ראשון למאי ביפו ובתל־אביב.— יסוד ההגנה העצמית בפתח־תקוה.—החלטת ועד המושבה שלא לנתק את הקשר בין המושבה ובין תל־אביב.—מקרי ההתנפלות הראשונים בדרך פתח־תקוה—ת״א.— שני הרוגים ומספר פצועים מן היהודים.—החלטת ועד ההגנה בקשר עם מאורע זה.—משמר הגנה של רוכבים לאורך כל הדרך מפ״ת עד שרונה.—אספה רועשת בענין ההגנה על כפר־סבא ועין־חי.—ועד ההגנה מעביר את הנפש ואת הרכוש של כפר־סבא ועין־חי לפתח־תקוה.—הודעתו של יהודי אחד מראש־אל־עין לפתח־ תקוה על התכוננותם של כל הכפרים הערביים להתנפל על פתח־תקוה.—שליחי פתח־תקוה יוצאים בלילה לתל־אביב להודיע על הדבר לועד ההגנה שם.— השיך מהכפר פיג׳ה מזמין אליו את שפירא לשם שיחה במטרה ערמומית להרחיקו מתוך ההגנה. — הודעת הצופים, שהערבים עברו את הנהר ופניהם מועדות לפתח־תקוה.—חברי ההגנה יוצאים לקדם את פני האויב.—שדידת עדר המושבה על ידי הערבים.—נסיגת פלוגת ההגנה לאחור.—הקרבנות הראשונים מצר המגנים. — מחנות האויב מתבצרים מאחורי גדרי הצבר ובית האריזה שעל גבול המושבה.—דרישת עזרה ממושל יפו.—פלוגת הודים מראש־אל־עין יוצאת לדכא את האויב. — אוירון אנגלי זורק פתקת־אזהרה למושבה לפני זרקו פצצות על האויב.—15 הרוגים ו־28 פצועים מצד הערבים.—אנשי פתח־ תקוה אחרי הגישם עזרה ראשונה לפצועים הערבים מוציאים אותם אל גבול המושבה, ומשם הם נלקחים על ידי קרוביהם אל הכפרים. — הלוית חללי המגינים. — בכי בבית הקברות. — הדין וחשבון הרשמי של הממשלה על המאורעות.—הכרזת מצב מלחמה בארץ ואספת עסקנים בתל־אביב בקשר עם המצב. — משלחת אל הנציב העליון בירושלים. — מאסר שפירא בשל אקדח שנמצא בכיסו.—הבטחת הנציב בדבר השראת השלום ושחרור שפירא ממאסרו.— מאסרים מבין הערבים והיהודים.—שפירא נאסר מחדש.—האשמות מצד הערבים על היהודים במשפט.— פרטי מהלך המשפט.— התוצאות.

I

אחרי המקרים הראשונים של התנגשות בין יהודים וערבים ביפו ובתל־אביב ביום א׳ מאי, בלילה של אותו יום, נקראה בפתח־תקוה אספה, שבה באו לידי מסקנה, כי בשעת חירום זו אי אפשר להשאיר את השמירה על המושבה רק בידי הממשלה, וכי יש הכרח בהגנה עצמית. אותו לילה נבחר ועד הגנה שחבריו היו: מ. חפץ, ע. ליברכט, ב. גולומב, ד. יטקובסקי, א. ירקוני, ג. מכנס, ר. רוזוב וא. מאירי ובראשם אברהם שפירא. אחרי בחירת הועד נקראו באותו לילה לאספה מיוחדת כל צעירי פתח־תקוה, עין־גנים ומחנה־יהודה,

שחולקו על ידי הועד לפלוגות פלוגות ולאחר שצוין לכל אחת מהן מקומה ועמדתה, נמסר לידי חברי ההגנה גם מעט הנשק שנמצא במושבה.

ועד ההגנה

ר. רוזוב, א. ירקוני, א. שפירא, מ. חפץ, ע. ליברכט, א. מאירי

לאספה שניה הוזמנו כל הנוער והצופים ולהם נתן התפקיד של העברת ידיעות ממקום למקום על ידי סימני דגלים.

גם כל העומדים בגיל הבינוני נדרשו להשתתף בהגנה, להם נמסר תפקיד השמירה על הסדר והשקט בתוך המושבה.

לרופאים ד״ר רוקח וד״ר כהן נתן התפקיד לסדר את השרות הרפואית, כגון הכנת קליניקה עם כל המכשירים הדרושים במקרים שיהיו פצועים. אותו לילה הקציעו את אולם הקריאה של הספריה לבית־חולים, הוכנסו שמה מטות ושולחנות עם כל מכשירי הרפוי הדרושים ובנות המושבה עמדו מוכנות לשרת בתור אחיות רחמניות.

למחרת נתקבלה החלטה, שלא לנתק את הקשר שבין המושבה ותל־אביב ולשמור עליו להיותו קיים כבימים רגילים. ועל אברהם שפירא הוטל לנסוע בכל יום העירה על מנת להודע על המצב ועל עמדת הממשלה ופעולותיה ולהמציא ידיעות לועד ההגנה שבתל־אביב על כל המתרחש בסביבות פתח־תקוה.

ביום ב׳ היו מקרי התנפלות בדרך שבין תל־אביב ופתח־תקוה על הנוסעים בעגלות ועל ההולכים ברגל. כך נודע, ששנים, שיצאו ברגל מתל־אביב לפתח־תקוה נהרגו בדרך. גופותיהם לא נמצאו. אחדים נמלטו והגיעו לפתח־תקוה כשהם פצועים.

באור ליום ג', כשנתאסף ועד ההגנה לדון על המאורעות הללו, נתקבלה החלטה כי הועד נוטל על עצמו את תפקיד השמירה בדרך זו, למרות שמקום ההתנפליות נמצא ברחוק מקום מפתח־תקוה וקרוב יותר לתל־אביב, ורוכבים היו יוצאים יום יום מהמושבה להגן על העוברים והשבים.

ענין ההגנה על כפר־סבא ועין־חי.

ביום ג' היה כבר משמר של רוכבים על הדרך, החל מהמושבה הגרמנית שרונה עד פתח־תקוה, העגלות והנוסעים, שנקרו אותו יום בתל־אביב, שבו יחד ולפניהם ברחוק מקום הלך א. שפירא לתור את הדרך אם אין שודדים מסתתרים במארב. אותו יום שב עם משמר העגלות אבשלום גיסין, שהיה עד אז בתל־אביב, ונספח על ההגנה הפתח־תקותית.

בליל ג' היתה אספה רועשת מאד בענין ההגנה על כפר־סבא ועין־חי – בנות פתח־תקוה. תושבי שתי הנקודות הישוביות הללו שלחו צירים לבקש מאת תושבי פתח־תקוה את עזרתם, כי להם עצמם אין די כחות מגינים וגם נשק אין להם. יחד עם זה הדגישו הצירים, כי לא יעזבו תושבי כפר־סבא ועין־חי את מקומותיהם ויהי מה. אולם דעתם של ועד ההגנה ושל יתר הנאספים היתה, שאין לפורר את מעט הכחות שישנם בפתח־תקוה ולשלוח מהם לכפר־סבא ועין־חי, ולפיכך הציעו לצירי שתי המושבות הללו להעביר את כל הנפש והרכוש, ככל אשר יוכלו, לפתח־תקוה, ואת הבתים עם הגרנות ישאירו בידי הגורל. באשמורת הבוקר אחרי וכוחים סוערים נתקבלה סוף סוף דעתו של ועד ההגנה על לבם של צירי כפר־סבא ועין־חי, אלא שהעמדה השאלה כיצד להעביר כל זה, כשהדרך היא בחזקת סכנה. את הדבר הזה נטל עליו ועד ההגנה ובאותו בוקר יצאה מפתח־תקוה שורת עגלות ריקות בלוית משמר של רוכבים מזוינים להביא את כל אנשי כפר־סבא ועין־חי, אותם ואת בהמתם ורכושם. כל היום עבר שם על אנשי פתח־תקוה עד שהספיקו לאסוף את הכל ובחשכת הלילה יצאו משם מחנה כבד מאד לפתח־תקוה.

בדרך, על יד ערבי אבו קישק, יצאו לקראתם רוכבים ערבים וגם יריות בודדות התנשאו ממרחק, אך עדיהם לא העיזו הערבים לגשת.

אותו יום לפנות ערב נתקבלה ידיעה מיהודי אחד, שנמצא בתחנת הרכבת ראש־אל־עין, כי כל הכפרים הערביים יחד עם הבדוים מתכוננים להתנפל מחר על פתח־תקוה. שפירא היה אז בתל־אביב והיה צורך בדבר להודיע על זה אותו ואת ועד־ההגנה שבתל־אביב. בלילה התנדבו לצאת לדרך מסוכנה זו אורלוב ושפירא (בנו של אברהם) ואולם בבואם לתל־אביב לא מצאו שם את אברהם שפירא, כי הוא שב לפתח־תקוה בדרך אחרת. שני השליחים מסרו את הדבר לועד־ההגנה בתל־אביב ושבו בחצות הלילה לפתח־תקוה. מיד בבואם של אלה נגשו לסדור ההגנה ליום המחרת. הודעתו של אותו היהודי מראש־אל־עין נתאשרה אחר־כך על ידי הודעת הצופים, כי נראו מדורות אש בכל הכפרים הערביים – סימן להתקהלות.

ההתרגשות במושבה היתה רבה מאד.

מעשה הערמה של השיך מפיג'ה

ביום ה' בבוקר הוזמן שפירא מאת שיך הכפר פיג'ה לבוא אליו לשם שיחה. לדחות את ההזמנה הזו אי אפשר היה וגם רצוי היה להודע על אודות שכן קרוב זה, אם לנו הוא או לצרינו. שפירא יצא אל גבול המושבה להפגש אתו. ואולם מתוך השיחה עם אותו שיך נתברר לו לשפירא, כי נקרא הנה רק למען הרחיקו מתוך ההגנה והוא עזב את השיך ושב אל המושבה. אותה שעה הודיעו הצופים: «בניני כפר סבא בוערים באש!» «כבר נכנסו לפרדס בחריה!» «תמרות עשן!» «בניני בחריה בוערים באש!»

על המשמר

ועד ההגנה הבין את תכסיס המתנפלים למשוך את מגיני פתח־תקוה מתוך המושבה ולפגשם על פני השדה, ולכן לא שת לבו לשריפת בחריה ורכז את כל כחותיו בהגנה על הנפשות ולבלתי תת לאויב לחדור אל המושבה פנימה.

כשנתקבלה ידיעת הצופים: «הערבים עוברים את הנהר ופניהם מועדות לפתח־תקוה», יצאו פלוגות הרוכבים מזוינים בנשק חם ואחריהם הרגלים באלות, בפגיונים וכו׳ ופקודה נתנה שכל פלוגה תתפוש את מקומה, שנועד לה מראש.

הרוכבים פגשו בדרך את שומרי הגבולים, שהודיעו, כי העדר הכללי של פתח־תקוה, המכיל 700 גלגלות בערך נשדד והוצא מחוץ לגבולות המושבה. אחדים מהצעירים פרצו לרדוף אחרי השודדים כדי להציל את העדר, אך שפירא עצר בעדם לבלתי התפזר ולהתרחק מהמושבה.

הקרבנות הראשונים.

אותה שעה נתחלקו הרוכבים לשתי פלוגות. הפלוגה האחת בהנהלת שפירא וגיסין התקדמה למען עצור בעד המתנפלים, מה שהצליח בידה אחרי חלוף־יריות משני הצדדים, שנמשך כעשרים רגע. הפלוגה השניה — הרוכבים בהנהלת מ. חפץ, תפשה עמדה על פני השדה, אשר לפני תחנת הרכבת. הללו כשהרגישו, כי מחנות האויב באים גם משאר הדרכים ובפחדה פן תוקף הפלוגה הראשונה מכל עברים, מבלי שתהא לה כל דרך לסגת אחור, מהרו ושלחו רץ להודיעה על הדבר. כשהגיע הרץ אל אותו המקום, מצא כבר את הפלוגה כשהיא נסוגה לאחור. ואולם נסיגה זו, שנעשתה במשעול צר, עלתה לה לפלוגה בקרבנות אדם: הראשון מהם נפל אבשלום גיסין, אחריו נפצעו אחדים, והאויב בינתים התקדם ותפש לו עמדה מאחורי גדרי הצבר סמוך לבנין בית־האריזה הכללי.

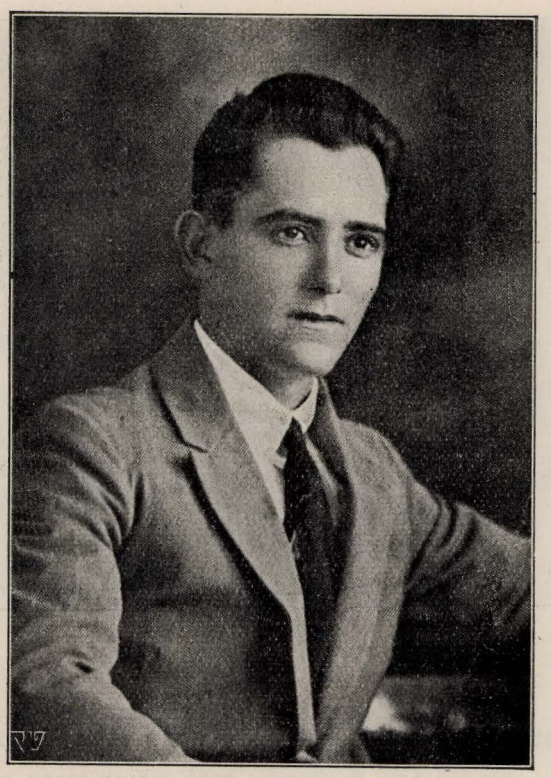

בנימין שטמפר, מגיש הכדורים.

חזית המלחמה נתפשטה על שטח של יותר משני קילומטרים. האגף הימני מאנשי עין גנים תפש עמדה מפרדסי ראב וברוידא עד פרדסו של פלטניק, האגף השמאלי — מפרדס קרול עד הכרמים, ובאמצע — המרכז, ששם נתלקחה המלחמה. עמדת הערבים היתה יותר בטוחה, היות והם מצאו להם מחסה מאחורי גדרי הצבר ובנין בית האריזה. רוכבי פתח־תקוה נאלצו לעזוב את סוסיהם ולהכנס אל חפירות ההגנה, ששם נמצא חיל הרגלים בהנהלתו של ד"ר ירקני, מי שהיה חיל אנגלי.

המלחמה, שנתלקחה בכל מוראה, ארכה יותר משעתים, עד שהאויב, למרות שתקף כבר שני בתים העומדים מחוץ לגבול, נאלץ לבסוף לעזוב את עמדתו ולסגת אחור, בהשאירו את חלליו פזורים על שדה הקרב וביניהם גם נושא הדגל הירוק, «דגל מלחמת מצוה» וגם המון פצועים[1].

עם נסיגת האויב החלו חברי ההגנה שבים אל המושבה, בעוד שהפצועים מובאים אל בית־החולים.

---

[1] בין לוחמי המושבה מקרב הנוער ראויים להזכר על אומץ רוחם שני נערים: בנימין שטמפר (בן מנחם יהודה) ופילברג, שהראשון מהם היה מביא אל החזית ומחלק בחפירות ההגנה תרמילי כדורים, כשהוא משוטט בתוך תמרות העשן תחת ברד הכדורים ומכריז: למי יש צורך בכדורים, כדורים אנגליים, כדורים אוסטריים! והשני מסתובב בין הלוחמים עם כד מים בידו להשקות כל צמא.

שומרים עברים בזמן מאורעות מאי

II

אותו יום וסגולה סלומון ויהושע שפשניק, בנסעם ברכבת מחיפה לפתח־תקוה, ראו מתוך חלונות הקרון מחנות ערבים העולים בדרך אל המושבה. לבם נבא להם דבר רע. בתחנת תול־כרם עלתה על הרכבת פלוגת רוכבים הודים עם פקיד צבא אנגלי, המה וסוסיהם.

כשירדו סלומון ושפשניק בתחנת ראש־אל־עין על מנת לרוץ לפתח־תקוה, ראו כי גם פלוגת ההודים ירדה אל אותה תחנה. ובבואם לפתח־תקוה מיד הודיעו, כי בתחנת ראש־אל־עין נמצא צבא הודי וצריך איפוא להחיש את בואם הנה, כי גדולה מאד הסכנה.

נפעמים ונרעשים מתקוה ופחד עמדו רגע השומעים מבלי דעת מה להחליט.

«ואם כעבור יום לא אשוב אל המושבה, ובקשתם את גויתי בשדות הללו»...

הן ספק הוא אם הקצין יענה לדרישתו של אחד מבני פתח־תקוה, מלבד זה הרי הוא נתון בודאי תחת שלטונו של פקיד גבוה ממנו. עוד המה מתיעצים, והנה נתקבלה החלטה, שאחד מבני המושבה ימהר ליפו להודיע למושל שם על המאורעות בפתח־תקוה, שזה יחיש עזרה מיפו, או שיטלפן אל אותו פקיד בראש־אל־עין, שיחוש הוא עם חיליו להציל את המושבה[1]. אבל מי גבר יסכן את נפשו לרוץ בין שורות המתנפלים המזוינים שפשטו כארבה על פני כל הדרכים. ועוד שאלה אחת נתעוררה: במה להשתמש לצורך שליחות זו—בסוס או באוטו[2]. ובטרם נתקבלה החלטה והנה קרא פרץ פסקל לאחד העומדים על ידו: «הבה לי את סוסי!» ובעלותו על סוסו (למרות שזה היה עיף מאד ממרוצתו הבלתי פוסקת בהגנה), פנה אל העומדים ואמר: «אני לא אעבור בדרך הכבושה ורק סחור

[1] בימי המאורעות הללו עוד טרם היתה בפתח־תקוה תחנה טלפונית ורק אחר כך נתקשרה המושבה קשר טלפוני עם תחנת לוד.

[2] האוטומובילים של אז, שנקנו מאת הצבא האנגלי אחרי עזבו את פתח־תקוה, ושהיו הראשונים במושבה, לא הצטיינו במהירות יתרה מפני היותם כבר משומשים.

פרץ פסקל.

סחור אעשה את דרכי בשדות כפר סוכה וסלמה לבלתי הפגש עם המתנפלים, ואם כעבור יום לא אשוב אל המושבה, ובקשתם את גויתי בשדות הללו», ובדברו דרבן את סוסו וידהר ויעלם בתוך תמרות אבק.

«עוד הוא מוסר פרטים וכו', ופתאם נפל תחתיו ויתעלף».

כעבור רק חצי שעה ופסקל הגיע לתל־אביב ואך הספיק להכנס אל הרחוב הראשי, והסוס נפל תחתיו לבלי קום. מיד מסר פסקל למושל יפו ולגנרל בירון (הממונה על הבטחון הצבורי) על המאורעות בפתח־תקוה ועל אודות הצבא ההודי, שנמצא בראש־אל־עין, וגם דרש, כי ישלחו מיפו לפתח־תקוה אוטומוביל משורין. עוד הוא מוסר פרטים על הסכנה הנשקפת למושבה, ופתאום נפל תחתיו ויתעלף. אך משאלותיו נתמלאו כרגע.

אותה שעה שפסקל רץ לתל־אביב, רץ דוד נוביק, לא רכוב על סוס, כי אם בכרכרה, לראש־אל־עין. וגם הוא לא בדרך המלך עבר, אלא בנתיבות נעלמות ובשבילים מפותלים עשה את דרכו, שלא להראות לעין האויב. על יד מבצר אנטיפטרס מסר לקצין את פרטי המצב, הראה לו את הדרך והביאו עם חילו לפתח־תקוה, בדיוק באותו הרגע שהמגינים חזרו אל המושבה.

בהנהלת מפקדם ועם שפירא בתור מורה דרך, יצאה פלוגת ההודים לרדוף אחרי

שומרים רוכבים מבני המושבה

המתנפלים. אגב חלוף יריות נפל סוס אחד של ההודים ואחדים מהערבים נפלו חללים על יד פרדסו של סלומון. הצבא ההודי, לאחר שראה את המחנה הכבד של הערבים, שהתרחק וגם עבר את הנהר, שב אל המושבה. ואולם בכניסתו נתחוללה מהומה חדשה: אוירון אנגלי מסתובב מעל פתח־תקוה השליך פתקה למטה, שבה הודיע, כי מחנה של מתנפלים חדשים עולה ובא מהדרום.

הודעה זו נתאשרה מיד גם על ידי הצופים, שהודיעו כי מחנות ערבים פלחים מצד דרומית מזרחית עולים ומתקרבים אל פתח־תקוה. הודעה אחרונה אמרה, כי הגיעו כבר עד כרמי השקדים של אדמת «גאולה». הקפיטן הודסון שלח פלוגה בהנהלת סגנו ובלוית א. שפירא בתור מורה דרך ובלום בתור מתורגמן, לקדם את פני המתנפלים. האוירון, שהקדים לבוא עד מקום האויב, זרק עליו שתי פצצות וחזר אל מקומו לתחנת האוירונים שברמלה.

אותו זמן הגיע לפתח־תקוה אוטו משורין ובו חילים אנגליים ומכונת יריה. האוטו המשורין נלוה אל פלוגת ההודים, שהלכה להשתער על המתנפלים הדרומיים. אל החילים האנגלים נלוה פסקל בתור מורה דרך, לקול קריאות ההמון: «יחי פסקל!»

בהתנגשות זו, שהיתה בין הצבא ובין הפלחים, נפלו מהאחרונים 15 הרוגים ו־28 פצועים. יתרם נמלטו.

הקצין נתן פקודה לחדול מרדוף אחריהם ואת שפירא שלח אל המושבה להביא עגלות על מנת לטעון עליהן את ההרוגים ואת הפצועים ולהכניסם לפתח־תקוה, מה שנתמלא באותה שעה. כלי המלחמה שנמצאו בידי המתנפלים נאספו ממקום המערכה[1].

[1] בידי שפירא נשאר רובה, שהוציאו מידי אחד המתנפלים, כמו שהספיק לשלול גם מידי הצפוניים חרב ופגיון.

כעבור שני ימים, לאחר שרופאי פתח־תקוה הגישו לפצועים הערבים את העזרה הראשונה, הוצאו הללו אל גבול אדמת המושבה, שלשם באו קרוביהם וקבלום.

לוית חללי ההגנה.

למחרת יום ההתנפלות היתה הלוית ארבעת החללים ממגיני המושבה: גיסין, גרינשטין, רספורט ואורלוב. כל תושבי המושבה מטף ועד זקן וביניהם גם חיל הצבא ופקידיו, יצאו לחלק את הכבוד האחרון לגבורי המושבה. טקס האבלות נמלא על ידי ישיבה על הארץ מתוך דומיה משך חצי שעה. בכו על מות הגבורים לא רק תושבי פתח־תקוה בהמונם, כי אם גם הפקידים האנגליים וההודים זלגו עיניהם דמעות...

על יד בית הכנסת הספיד משה גיסין את בנו אבשלום. «מאושר אנכי – קרא האב השכול – שזכיתי להיות עד חי למאורע היסטורי זה בחיי פתח־תקוה!»

לפנות ערב הגיעה ההלויה אל בית הקברות, ששם נחצב קבר למגיני המושבה.

III

ואלה דברי הדין וחשבון על מאורעות פתח־תקוה, שנשלח מטעם הממשלה הארץ־ישראלית אל הפרלמנט האנגלי על יסוד חקירתו של השופט טומס הייקרפט.

ה ה ת נ פ ל ו ת ע ל כ פ ר־ס ב א ו ע י ן־ח י.

«את הפרעות ביפו בגלוין הכי מסוכן ובתור מאורעות אשר גרמו לכשלון זמני של הממשלה האזרחית היה אפשר לחשבן לגלים של התרגשות עממית, אשר שטפו חלקים אחדים של העיר יפו בראשון למאי, מעשי אלמות רבים למחרת היום הזה ובמדה פחותה קצת ביום השלישי. בדרך כלל אפשר לאמר שהפרעות ביפו לא באו לידי גמר אלא אחרי יום השלישי למאי אחרי הצהרים.

«ואולם הפרעות שהיו ביפו במשך שלשת הימים האלו הראו את רשמיהם במקומות אחרים. בהרצאה החלקית שלנו על מאורעות חדרה תארנו את תוצאותיה בשומרון ואת התפשטותן עד לנבלוס בצפונית־מערבית וכן גם את ההתנפלות האנטי־יהודית על מושבת חדרה, הנמצאת במחוז כנען. במחוז יפו היו התנפלויות על עוד ארבע מושבות יהודיות. הסערה המדינית, אשר תססה בלבותיהם של הערבים מזה זמן רב, ואשר גרמה שיהיו תמיד נעניים לכל מעשה הקנטה בין שהיתה הקנטה אמיתית או מדומה, היתה שוה בכל גלויה, ואולם הגורם המידי להתנפלויות על המושבות היהודיות החקלאיות היה אמונתם בידיעות המוגזמות בדבר ערבים שנהרגו ע"י יהודים ביפו. אילו גם ידעו הערבים את העובדא, שביפו נהרגו הרבה יותר ערבים משנהרגו יהודים, ובודאי שלא ידעו דבר וחצי מכל הפרטים, בכל זאת, לדעתנו, לא זאת היתה השאלה העיקרית. די היה להם שיהודים הרגו ערבים. מהסדר הכרונולוגי של המאורעות הללו אין להסיק כל דבר; מה שחשוב כאן הוא, שהמאורעות נתעקבו בחפזון אחרי הפרעות ביפו.

«המושבה החקלאית היהודית כפר־סבא נמצאת במרחק של 14 מילים צפונית־מערבית ליפו ובאמצע הדרך נמצאת המושבה הגדולה פתח־תקוה. כשלשה מילים צפונה נמצא הכפר הערבי קלקיליה, והכפר הערבי הקטן כפר־סבא נמצא בין המושבה היהודית–באותו שם–ובין קלקיליה. אחד האכרים הראשונים הודיענו שכפר־סבא נוסדה לפני כחמש־עשרה שנה ע"י איזה עשרים תושבים בעזרת הברון אדמונד די רוטשילד, שלפני המלחמה היו במושבה כעשרים ושנים בית וכחמשת אלפים דונם אדמת עבוד. שבמשך ימי המלחמה כרתו

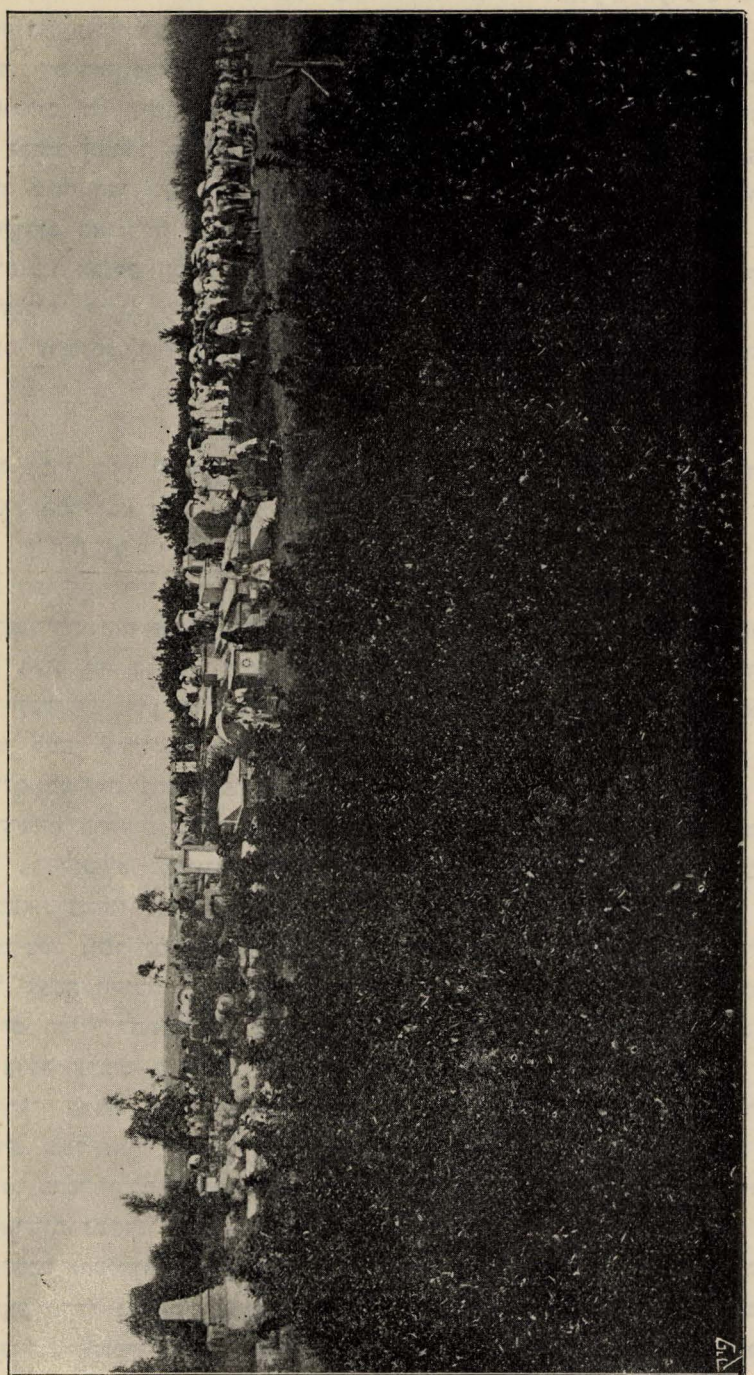

תקצד

התורכים ועקרו מן השרש כל כך הרבה עצים למטרות צבאיות עד אשר עבדו אז רק אלף דונם. הכפר נמצא אז בקו האש ורוב הבתים נהרסו, ואולם מאז המלחמה נבנו רובם מחדש.

«בשני למאי בערב היתה בהלה ושמועות בדבר התנפלות של ערבים. חמשה ערבים, אשר בקרו את אחד הבתים באותו ערב, ירו יריות אחדות אך לא היו כל הזיקות ואין ספק שעושי המעשה התכוננו לעורר רעש ובהלה. מלבד עדותם של האכרים אין כל עדות בנוגע למקרים בכפר־סבא ובוחרים אנו לתאר את אשר קרה כדברי העד הנזכר לעיל.

«ביום השלישי בבוקר 3 למאי באו הפועלים הערבים לעבודה כדרכם יום יום. אחרי עבדם שעות אחדות שבו אל הבתים, מסרו את כלי עבודתם וישובו לכפריהם. שאלתי את אחד מפועלי חסן איל בטימיר מקלקיליה: מדוע עזבת את עבודתך, ואתה הולך לכפרך? הוא אמר לי: אמש היתה אספה גדולה בכפרנו והוחלט להתנפל על יפו ובדרכנו לסור אל כפר־סבא. אנו מחכים רק להחלטתה של יפו, של טירה ושל מיסלמה. הוא אמר שהפועלים לא שמו לב להחלטת הרוב והלכו לעבודה כדרכם וכי אחרי שעות אחדות באו שליחים מקלקיליה לקראם חזרה אל הכפר. הוא הוסיף שחסן יעצהו שילך לפתח־תקוה וכי הבטיחהו להשגיח על רכושו. האכרים עזבו את כפרם בבהלה והלכו למושבה הקטנה עין חי, מושבה בת ארבעה בתים, ורק פרשים אחדים השאירו במושבה לשמור עליה.

«בשעה שהיו בעין חי רכבו פלוגות המשמר ויאמרו להם שראו המון גדול מתקרב אל המושבה מקלקיליה ומהכפר הערבי כפר־סבא. אכרי כפר־סבא ועין־חי נסוגו כלם לפתח־תקוה. אותו עד מעיד, בשעה שהיו בדרכם התנפלו ערביי אבו־קישק על בקרם, אשר לקחום אתם ויתפשו עשרים גלגולת בקר. כשבאו בששי למאי לכפר־סבא, מצאו ששני בתים העלו באש ומיתר הבתים שללו את הגגות, את החלונות ואת הרצפות. בית אחד נהרס. נזוקו הרבה. וכשבאו באותו יום לעין־חי מצאו את המושבה עיים.

ה ה ת נ פ ל ו ת ע ל פ ת ח - ת ק ו ה.

«פתח־תקוה (בערבית «אמלבס») הנה מושבה יהודית גדולה כשבעה מילים צפונית־מזרחית ליפו ומזרחה לדרך המלך יפו־נבלוס. היא היתה, כפי שאומרים עליה, אחד הנסיונות של הברון רוטשילד, שעלה לו ביוקר גדול. ואולם אם נעשה את הסך־הכל נמצא שהיא מושבה חקלאית מרהיבת־עין. לה כ־25000 דונם אדמת נטיעות, ובכלל זה פרדסים וכרמי גפן, שקד וזית. גם אדמת מרעה למקנה וגם מקנה לרוב. עצי שטה ועצי אקליפטוס עוברים לארך רחובות המושבה. הבתים בנויים יפה ועושים רושם של בתי כפר מרווח. התושבים היו ביחסים טובים עם התורכים ועם שכניהם הערבים ולפני הכבוש הבריטי לא הדריכום מנוחה מעולם. מספר התושבים עולה כיום ל־3500 נפש.

«בחמשי למאי היה הקפטין א. ר. הדסון, מגדוד הפרשים ההודי השמיני, בדרכו מג'נין ליפו ויעבור את פתח־תקוה ואתו אסכדרא של 90 פרשים. לאחריו במרחק לא גדול ממנו, הלך הלויטננט ויקרס, ואתו עוד אסכדרא מאותו גדוד. במרחק של שני מילים מפתח־תקוה נפגש הקפטין הדסון בשני יהודים אשר הודיעוהו, שערבים מזוינים רבים התנפלו על המושבה בהמוניהם, שנהרגו הרבה יהודים, שהגנתם נשברה, וכי כל היהודים נקבצו לתוך המושבה.

אחרי שרכבו מרחק מיל וחצי, הגיעו למקום אחד במרחק של ארבע מאות ירד מתל

קטן שבו עמד בית־אריזה. כפי שאמר לנו קפטין הדסון התבצרו ערבים בתל הזה. אחרי ששלח פלוגת רגול אל הכפר, פתח הקפטין הדסון אש בתותחיו וינס את הערבים מן התל. ואחר כך כרת את הנסוגים לאחור ויחלקם למחנות וירא את האפק (בלשונו הוא), שחור באנשים מ־2000–1000 איש, אשר נסוגו רגלים ורוכבים. הוא פגש חלק מהנמלטים וכששה מהם נהרגו ביריות. בעברו על פני התל בדרכו אל הכפר, ראה כחמשה עשר ערבים מתים מוטלים שם. בשעת ההתקפה הזאת אם כי ערבים רבים היו מזוינים ברובים, נראה שנהרגו רק ארבעה יהודים ואחדים נפצעו. הערבים התקדמו לקראת המושבה, התקרבו אליה כל כך עד שהבתים בקרבת המקום נשדדו ואשה נפצעה בתוך המושבה ע״י ירית רובה.

„האסכדרא של פרשי קפטין הדסון וסוסיה העיפים נכנסו לפתח־תקוה. האסכדרא הזאת שהיתה עסוקה לילה קודם בהתנפלות על תול כרם שחייליה עצרוה, היתה זקוקה למנוחה. הלויטננט ויקרס הגיע עם האסכדרא שלו וימשיך בעצמו את יתר פעולות ההגנה.

„באותו יום בבקר השכם רכב מר פרץ פסקל, אחד מזקני האכרים של המושבה ואחד מנכבדיה, אל השדה לקבל את בקרו חזרה, משום שראה שהרועה לא בא לעבודה כדרכו. וימצא ערבים רבים באים ממחנה הבדוים של אבו־קישק. חכו לתנועה כזאת או דומה לה. מר פסקל חזר אל המושבה ומבית גבוה יכול היה לראות ערבים עוברים את מעברות נהר הירקון. הוא רכב מיד ליפו, פגש את מיור גוללס ויודיע את אשר ראה. זה האחרון תלפן לרמלה, בקש אוירון, שלח מכונית משורינה יחד עם הלויטננט ברדשווי, ומר פסקל כמדריך. בתשובה לידיעה התלפונית של מיור גוללס נשלח מהר אוירון עם הקצין המעופף פלין, ויצא את רמלה בשעה 12.30 ופקודות קבל לפזר את הערבים אשר התרכזו על יד פתח־תקוה ע״י הפגנות אך לא ע״י יריות ישרות. דרומה למושבה ראה כארבע מאות ערבים, שמהם היו כעשרים לפי הערכתו, נושאים רובים. הוא זרק ארבע פצצות למולם והתחילו להתפזר וללכת לקראת הכפר יהודיה. מר פלין התרומם אחר כך על פני הכפר ומסר את אשר ראה. כשנתקבלה הידיעה, דהרו הלויטננט ויקרס ופרשיו בדרך המובילה ליהודיה ואתם מדריך מר בלום, אכר אשר כבר שמש למדריך לקפטין הדסון. מטרתו היתה תל־נמוך, שנמצא במזרח ובמערב 1200 ירדים סמוך למושבה. האוירון בא אחר כך, רגל את הערבים בכדי לרמז לפרשים את עמדת הערבים. ואולם במדה שהתקדמו הפרשים ירתה חבורת הנמלטים יריות בודדות מתוך העשב, שבו מצאו לנפשם מסתור, וסוס אחד של הצבא נזוק.

«הערבים נמלטו שנית והפרשים רדפו אחריהם לאורך החזית. במערכה זו נהרגו שבעה ערבים ולפי מספרו של הלויטננט ויקרס נפצעו ארבעה עשר. לא ידוע אם יש אילו מתים, אשר לא נתברר מי הם או אשר לא אספום, וכן גם לא ידוע מה מספר הנפצעים, אשר נמלטו לנפשם לכפריהם. המכונית המשורינת ננעצה בחול בדרכה לפתח־תקוה והלויטננט ברדשוי המשיך דרכו במכונית המלוה. כשהגיע אל המושבה הודיעוהו את אשר קרה. הלך דרומה ואתו שנית מר פסקל כמדריך. הוא אומר לנו שפגש שתי קבוצות גדולות של ערבים. האחת נוהלה ע״י שוטר ערבי, שהוא פתח אש על כל אחת מהן ופזרן, גרם להן אבדות וכי הוא ראה את השוטר כשהוא נופל ארצה. «השוטר הערבי» הזה לא נמצא או לא הוכר עדיין וסוברים אנו שלויטננט ברדשווי טעה בחשבונו. יתכן יותר שזה היה כפרי, אשר לבש בגדי שרד משומשים, ולא יתכן כלל ששוטר ינהל התנפלות בעצמו במזיד.

בשעה שהוא לובש את בגדי השרד שלו. על כל פנים אילו נהרג שוטר – כי עתה היה צריך פקידו העליון הממונה עליו לדעת את דבר העלמו.

«הפרשים רדפו רק פעם אחת אחריהם. כשהתקדמה האסכדרא השאירו את המדריך מר בלום.

«בשעה שהכין הלויטננט ויקרס את רוביו מצא שהיה יהודי אחד רכוב על גבי סיח חום מזוין בשני רובים. כששב מר ויקרס ראו את האיש הזה כשהוא עוזב את המקום, את ההרוגים והפצועים אספו ושלחו בקרון לפתח־תקוה. כלי הנשק אשר קובצו היו: שלשה רובים תורכים, קשת ישנה, חצים רבים, וחרבות ורמחים אחדים. הפרשים שמרו על הקרונות, אשר היו טעונים הרוגים ופצועים ויהודים אחדים לוום בתור עגלונים ובני לויה. במשך ההעברה הזאת נעשה מעשה, אשר לא עלה לנו לדעת מי עושהו. איש אחד, שאמרו עליו שהוא בעל עגלה, שפך מין חמצה ארסית על אחד הפצועים שאבריו וערפו נשרפו מיד ואשר שמו הוכנס ברשימת הרופאים. שנים אחרים הוזכרו כנשרפים – אך עוד טרם נתברר המקרה.

«ישנן שאלות בקשר עם פעולות המלחמה נגד ערביי יהודיה–שאלות אשר לא נתבררו עדיין אל נכון. מה שהטה את תשומת לבנו ביותר הוא מספר הפצעים הרבים, שהוסבו לאחדים מהאנשים. מצאו שההרוגים נפצעו 5–3 פעמים ויתכן שהיו להם יותר פצעים משום שאין לשער שגופה נבדקת תמיד יפה. לפצועים אשר בדקנום היו בכלל הרבה פצעים ולאחד היו לא פחות מעשרה. הפצועים ספרו לנו ספור משונה שהיה בלי ספק בדוי מעיקרו. הם אמרו, שכשהלכו לשדה לקצור את קצירם התנפלו עליהם יהודים רוכבים ויפצעום. המה נקבו בשמות מר בלום ומר שפירא, אשר לדבריהם ירדו מעל סוסיהם למען התנפל עליהם. וגם על מר פסקל אמרו שיצא מן המכונית לאותה מטרה. לפי ספור זה הם נצלו מההתנפלות רק הודות לפרשים ההודים. המה נפצעו ע"י יהודים ונצולו ע"י פרשים. הערבים כשהיתה עליהם ההתנפלות, נמצאו על אדמותיהם, כי אדמות הכפר יהודיה משתרעות ישר מהכפר עד למושבה פתח־תקוה. המקום שבו נפצעו לא היה שדה תבואה, אלא אדמת טרשים ובה עשב והמה היו מזוינים בכלי נשק. מן היהודים שנמצאו בשעת היריה ידועים רק מר בלום, ועוד יהודי ומר פסקל. מר פסקל היה יחד עם הלויטננט ברדשוי ובודאי שלא נלחם. מר שפירא נשבע שלא היה נוכח ולא נתברר שהוא היה האיש אשר היו לו שני רובים ואשר רכב על גבי סיח חום. נשאר רק מר בלום והפרש הבלתי ידוע. רק אחרי ששמענו את עדותו של הלויטננט ברדשוי והעדים האחרים במשפט פתח־תקוה נודע לנו שהחיל ההודי ספר מעשה בדבר מר בלום ועוד יהודי, שאמרו עליו שהיה מר שפירא.

וזה הדבר: אחרי אשר ירו הפרשים, וההרוגים והפצועים נפלו בעשב וערבים אחדים אשר לא נפגעו עמדו על רגליהם בעמדת הכנעה, ירה מר בלום ברובהו על אחדים מהפצועים ויתר האנשים ירו ברובה על חמשה מהאנשים אשר לא נפצעו. מר ויקרס, אשר נחקר שנית בנוגע לנקודה זאת אמר, שהוא רכב קדימה ולא ראה שהיהודים ירו על שום אדם.

«להאדונים בלום ושפירא ניתנה האפשרות לענות על האשמות, אם ירצו בכך, ושניהם בחרו לעשות זאת. המה הכחישו את ההאשמות שהאשימום בהן, ומר שפירא אמר שלא נוכח כל עיקר. שאלות אלו הן ענין לחקירת פשעים ואין אנו יכולים לומר על כך יותר

מזה, שלפי העדות שהוגשה לנו לא נתברר שמר שפירא היה האיש אשר היה מזוין בשני הרובים ורכוב על גבי הסיח החום.

«אכרי פתח־תקוה התלוננו, ששבע מאות בקר מבקרם נגזלו בשעת ההתנפלות וכי מאמינים המה שהבקר היו ב«בית הלבן» – מרכזו של השיך אבו־קישק. יריות אש מהבית והבנינים הסמוכים לו עצרו בעד הפעולות הצבאיות נגד הבית הלבן. בשביעי למאי נכנע השיך. אך הוא לא יכול או לא אבה למסור את כלי הזין של בני שבטו ואת עדר־הבקר הגזול. נאמר לו שבאם לא ימלא אחרי התנאים האלה – ישרף ביתו. והיות שלא עשה כזאת שרפו את ביתו. זה היה בית, אשר הכיל שלשה חדרים וכל חפצי הערך הועתקו משם. את השיך הביאו למשפט צבאי ושפטוהו בהאשמות שהיה להן קשר עם ההתנפלות הזאת, וכפי ששומעים אנו מעיינים עוד במשפטו.

«אי אפשר למסור חשבון מדויק על אבדות הערבים בשתי ההתנפלויות הללו על המושבה–האחת מהצפון והשניה מן הדרום.

ההרוגים והפצועים, שהרופאים טפלו בהם, נמסרים ברשימה דלקמן:

הרוגים ופצועים פצעי מות.

	כדורים,	פצצות,	דקירות,	מכות,	ס"ה
יהודים	3	1	–	–	4
ערבים	15	–	11	2	28

פצועים

	כדורים,	פצצות,	דקירות,	מכות,	ס"ה
יהודים	8	–	–	–	12
ערבים	3	–	–	12	15

כבר הזכרנו לעיל את דבר הפצעים הרבים שנפצעו בהם ערבים ידועים. מלבד 28 הערבים ההרוגים הנזכרים ברשימות הרפואיות ישנה עדות, המוכיחה, ששבט הבדוים של אבו־קישק הובילו כעשרים הרוגים מבני שבטם».

IV

אחרי ההתנפלות על רחבות וחדרה, כשהוכרז מצב מלחמה בארץ, היתה בתל־אביב אספת עסקנים, שלאחרי שמצאו כי התסיסה בקרב הערבים טרם שקטה, החליטו לשלוח משלחת אל הנציב בירושלים, שתדרוש ממנו להעניש את הפושעים ולהשכין את השלום בארץ. לחברי המשלחת הזו נבחרו ה"ה איזנברג מרחבות, מאירוביץ מראשון ושפירא מפתח־תקוה. נסיעתם של חברי המשלחת חלה ביום השבת. בדרך נאסר שפירא כי נמצא בכיסו אקדח. כשנודע דבר מאסרו בפתח־תקוה, יצא פסקל לירושלים להשתדל לפני הנציב בדבר שחרורו של שפירא ושם נצטרף אל איזנברג ואל מאירוביץ, שיחד התיצבו לפני הנציב, מסרו לו את דרישתו של הישוב העברי וכן ספרו לו גם את דבר מאסרו של אברהם שפירא.

הנציב הבטיחם, כי מעתה ישתררו השקט והשלום בארץ ועל אודות שפירא נתן פקודה כי משפטו יתברר היום. ואמנם באותו יום במעמד העורך־דין סאקר נתברר משפטו של שפירא והוא שוחרר לאחר 24 שעות להאסרו בתשלום קנס של לירה אחת.

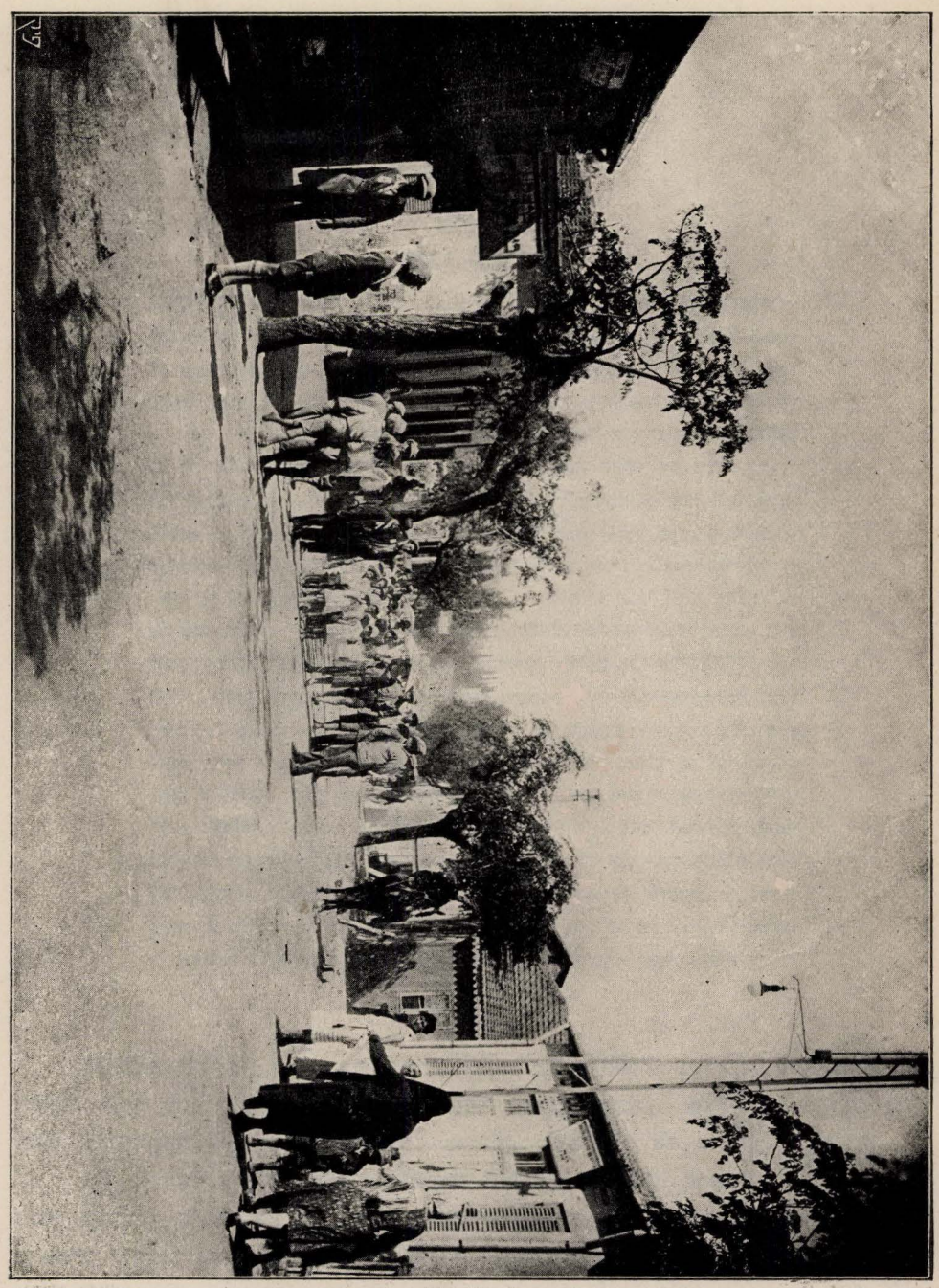

תורבקה תיכלו תולפנתהה תועראמ סוקמל תיתנשה הכולהתה

פרק מז.

חללי ההגנה.

אבשלום גיסין: שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו. – תכונתו העצמית. – התרשמותו מהפרעות ברוסיה. – א. גיסין בתור תלמיד בבית־הספר הצבאי בקושטה והתמנותו אחרי כן למורה באותו בית־ספר. – א. גיסין מיסד בפתח־תקוה את «המכבי» ואת «הצופה». – ארגון ההגנה העצמית על ידי א. גיסין. – אהבתו את המולדת. – מצב רוחו לפני מאורעות מאי, מתואר על ידי אחד מרעיו. – סדור ההגנה על ידי א. גיסין בקשר עם השמועות על דבר ההתנפלות. – א. גיסין נופל חלל על גבול המושבה. – **נתן רפופורט:** מוצאו. – חנוכו הדתי. – עליתו לארץ־ישראל בתור פועל בעבודת אדמה. – התישבותו בכפר־סבא ועבודתו שם בתור אכר ושומר. – נדודיו בימי המלחמה. – יחסו של רפופורט אל הפועלים החלוצים. – רפופורט נופל חלל, בהגינו על המושבה בשעת התנפלות הערבים עליה. – עדותו של הרופא על א־מץ רוחו ודעתו הצלולה של הנפצע עד נשימתו האחרונה. – **חיים צבי גרינשטין:** שנת הולדו. – התנחלותו של אביו, זאב אריה, בפתח־תקוה. – התיתמותו של הנער חיים צבי מאמו. – אביו מעבירו מה«חדר» למקוה־ישראל. – חיים צבי נעשה לאכר חרוץ ומסור בפתח־תקוה. – חיים צבי נופל חלל בהגינו על המושבה. – **זאב אורלוב:** שנת הולדו. – מקום מולדתו. – אומנותו של אביו. – עליתו לארץ־ישראל. – חנוכו. – עזרתו לאביו. – זאב מתיתם מאמו ואחרי כן מאביו ועול חיי המשפחה נופל על שכמו. – אורלוב נופל חלל אצל שער פתח־תקוה. – **דוד נוביק:** ראשית בואו אל הארץ. – ממקוה־ישראל ליהודיה. – פרטים מסופרים על ידי הרב א. ל. פרומקין על מעשה גבורתו של נוביק. – מעשי־גבורתו הנפלאים של נוביק בשעת ההתנפלות על פתח־תקוה. – פטירתו.

אבשלום גיסין

אבשלום, בנו של האכר משה גיסין, נולד בשנת 1896 במושבה פתח־תקוה. את ראשית חנוכו קבל הנער אבשלום בבית־הספר שבראשון־לציון, אחרי כן, כשנוסד בית־הספר בפתח־תקוה, הוא עבר אל מושבת מולדתו, ששם גמר את בית־הספר המקומי.

עוד בילדותו הצטין אבשלום בתכונתו העצמית. הוא היה הראשון בין תלמידי בית־הספר במושבה, אשר דרש לא פעם, כי את השפה הצרפתית, אשר בה הורו אז את רוב הלמודים, יחליפו בשפה העברית. בגמרו את בית־הספר הזה הוא עבר אל הגמנסיה ביפו, ששם נחשב בין התלמידים הראשונים. אולם חיי העיר לא הפריעו בעדו מלהשאר קשור בכל ישותו אל המושבה, אשר בה נולד וגדל. הספורים ע"ד הפרעות ברוסיה, שהיה מקשיב אליהם מתוך הבעת איזה צער מיוחד, שלא התאים כלל לגילו הצעיר, ביחד עם מקרי

ההתנפלות שבארץ גופא – הם שפתחו בו את רוח־המלחמה, שבמדה ידועה היה מחונן בו, כנראה מטבע בריתו, והם שעוררוהו, בהיותו בן שש עשרה שנה, והוא אז תלמיד המחלקה השביעית של הגמנסיה, לעזוב את הארץ ולהכנס אל בית־הספר הצבאי בקושטא. שקידתו הרבה עמדה לו גם שם, ובמשך ארבע שנים הוא גמר את ביה"ס הזה בהצטינות.

בפרוץ המלחמה העולמית לא שלח אותו השלטון הצבאי בקושטא לשום חזית, אלא הודות להצטינותו המיוחדת החזיקו אותו בשטב הגנרלי, והוא נעשה לבסוף למורה באותו בית־הספר, אשר בו קבל את השכלתו הצבאית הראשונה. אך אחרי ארבע שנות המלחמה, כשהאנגלים נכנסו לארץ־ישראל, הוא קבל רשיון מאת השלטון הצבאי לשוב אל ארצו ואל מולדתו.

מיד לבואו אל המושבה התחיל לארגן את הצעירים המקומיים. הוא יסד את ה«מכבי» ואת «הצופה» וראש מטרתו היה ללמד את חבריו, ילדי המושבה, להשתמש בנשק, למען יוכלו במקרה התנפלות של אויב להגן, בסדר ובמשטר צבאי, על חיי התושבים ורכושם. פעולתו זו הכניסה זרם חדש אל חיי הצעירים ועוררה אותם לעבודה עצמית.

אחרי הפרעות בירושלים, התחילו מתפשטות שמועות על פני כל הארץ בדבר פוגרום כללי ביהודי הערים והמושבות. אז התחיל אבשלום גיסין בכל כח כשרונו הצבאי להכשיר את צעירי המושבה להגנה עצמית מסודרת. תרגילי הקרב שהיה עושה עם מאתים חייליו, משבת לשבת, על אותו המגרש, שעליו התחוללה לבסוף התנפלות הערבים, היו ממש מפליאים באמנות הסטרטגית, שהראה אז המפקד הצבאי הצעיר אבשלום גיסין.

זמן ידוע אחרי הפרעות בירושלים, אחרי בואו של הנציב העברי הראשון הרברט סמואל, שהשרה לזמן מה את השלום והשקט בארץ, עזב אבשלום את המושבה, ובידעו היטב את מלאכת מדידת־האדמה, הוא מתמכר כלו לעבודה זו, שהיתה חביבה עליו ביותר.

אהבתו את הסדר בכל מעשה שהיה עושה היתה ממש מפליאה. בכל דבר, גם נעדר־ערך כשלעצמו, נכר היה, שאדם בעל נפש יפה, הרמונית טפל בו והאציל מרוחו היפה גם עליו. דבורו היה תמיד בנחת ומתוך הבנת הענין לכל עמקו, כאדם העשיר בנסיונות החיים.

חברו מהגמנסיה «אורי קסרי» אומר עליו: «הוא אהב את ארצו מתוך הרגשה טבעית, של מי שנולד בה וקורץ מן החומר הגלמי שלה: הוא אהב כל אבן וכל רגב מאדמתה, בלי שידע מדוע. זה היה טפוס של העברי החדש: הוא היה יהודי בריא, ארץ־ישראלי בלי כחל ושרק, הבעה שלמה של הנוער העברי, אשר עוד יתנו לנו הדורות הבאים.

«כשספר על ימי המלחמה, שעשה בתורכיה, על מערכות הקוקאז, ועל המשרה הגבוהה– משרת מזכיר בשטאב הראשי – שכהן בה, היה קולו רענן וצלול ולא נשתקפה בו אף לרגע אחד הבהלה, היראה של ימות הקרב, בכל זאת, אפשר היה להבחין עצבות דקה שבדקה, שהיתה–לרגעים ספורים–מגרשת מעל פניו את החיוך התמידי שלו:

וכששאלתיו אז:

– עצבות זו מה עושה?

ענה פשוטות:

– מבין אתה: בוחר הייתי לעשות כל זאת בשביל עצמי.

ו«בשביל עצמי» רצה לומר בשבילנו אנחנו».

אבשלום גיסין

«עבודתו הכריחתו לצאת תדיר אל מחוץ לעיר, אך בשבתו בה היינו נפגשים. מטיילים היינו על שפת הים, צועדים ארוכות על פני הרחובות, ומפטפטים בעליזות: כי עליז ומלא חיים היה הבחור. לעולם לא אשכח את הדברים שהשמיע באזני על דבר הספורט בא"י: זו היתה תכנית מסוימת, מקיפה, וכשהיה מדבר עליה היו עיניו מבריקות, ואנכי הייתי רואה בו אדם, העתיד לפעול עוד גדולות.

«אהה, כי לא כן רצה הגורל!

«ירחים ספורים לאחר זה בא היום המר והנמהר, וגל הפרעות, איום ואכזרי, שטף את כברת הארץ הקטנה, הקרויה מולדת.

«הנה כמו חיים לנגד עיני המאורעות האחרונים, הפגישות האחרונות עם אבשלום גיסין.

«בשני למאי, בשעה שברחוב לילינבלום, על יד הראינע «עדן» התקבצו והסתדרו שורות שורות חברי ה«הגנה». ראיתי את אבשלום יושב על מדרגות בית המרקחת של קרינקין ברחוב הרצל:

שאלתי:

– האינך הולך להגן?

«הוא חייך, כדרכו, בקר רוח מוזר, שהיה מרגיז את אלה, שלא הכירוהו, ועונה דרך «חכמה»:

– אנכי אלך להגן על הצעירות?

ואולם כשקרבתי אליו והתחלתי דובר ברצינות ושואל אותו, מדוע אינו נוטל חלק בהגנה, נדהמתי להבחין בתוך העינים של ה«מתחכם» קר־הרוח הזה דמעות. ובפעם הראשונה שמעתיו מדבר בקול מאָמץ, קול הדומה כבא מעולם אחר:

– זו אינה הגנה ואלה אינם חילים!

«והוא צחק מרות, ורטן מבין שניו:

– מוטות עץ, חה, חה! במוטות עץ אומרים המה להלחם!

«וכשקם ופרש ממני, הוסיף ביאוש:

– אנו נתונים באדמה!...»

«למחרת, בשעה העשירית בבוקר, ראיתיו בסמטא, הנמשכת על יד בית סוסקין, לפתח המחלבה של בורשטיין, יושב באבטומוביל רעוע, שכפתו ירודה, ומחכה לנהג.

«זה היה היום השלישי לפורעניות: מכל קצוות הארץ הגיעו ידיעות על התנפלויות ושוד ועל הסכנה הכרוכה בדרכים: דרך יפו – ראשון־לציון ויפו – פתח־תקוה היו המסוכנות ביותר.

«אמרתי לאבשלום:

– הדרכים בחזקת סכנה.

הוא חייך.

«אמרתי שוב:

– העלה את הכפה, לפחות: אם יירו–יהיה מחסה כל שהוא.

הוא הוסיף לחייך:

– ובלי מחסה אי אפשר?..»

עם בואו של אבשלום אל המושבה הסתדרה ההגנה. הוא נבחר ע"י המושבה יחד עם אברהם שפירא למפקדיה הראשים. הודות לבקיאותו בטכסיסי המלחמה יוצר אבשלום במושבה חזית מאורגנת מזוינה עם חפירות, עם צופים, שכלם רכובים על סוסיהם, יש העמדו על פני הדרכים ועל כל גבעה כדי להודע ולהודיע למושבה על דבר הופעת השונא.

הדאגה פן סוף סוף יצליח האויב להתפרץ אל המושבה לא נתנה לו מנוח. והוא בלוית עוד שנים יצאו לקשור עם האויב מלחמה גלויה. שני כדורים, שפגעו בראשו ובחזהו הפילוהו חלל על פני מבוא הדרך אל המושבה, ויהי כגוזר בגופו המת את הדרך בפני השודדים הפראים מלהתפרץ אל המושבה פנימה. ככה קיים אבשלום את שבועתו, אשר נשבע ברגע הפרדו מאת אביו, לפני צאתו להגן על חיי אחיו. הוא נפל הראשון על משמרתו והמון הפראים אל המושבה לא נכנסו.

תחת ברד כבד של כדורי אש הובא אל המושבה קרבן ההגנה הראשון, גופו של אבשלום גיסין.

ת נ צ ב "ה.

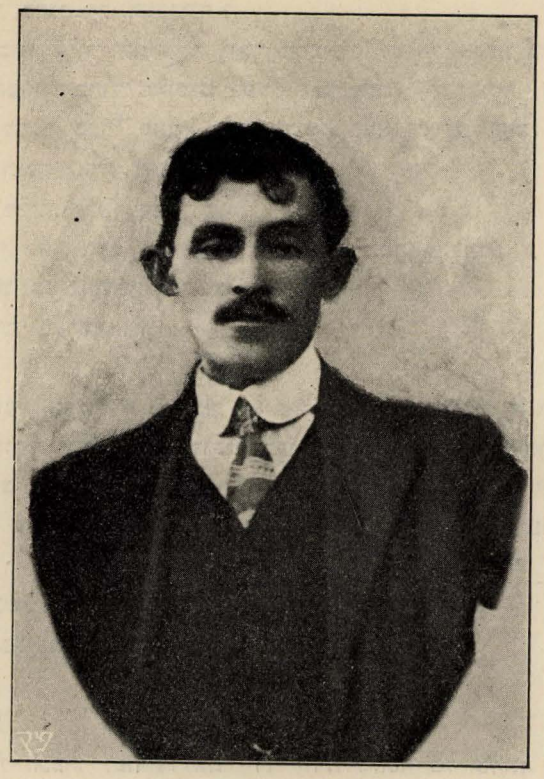

נתן רפופורט

המנוח היה נצר ממשפחה מיוחסת בישראל, בעלת תורה ומסורת וצורות חיים יהודיות עתיקות. הוא היה בנו של הרב מזימל, נכד הגאון המפורסם רבי יוסף זכריה שטרן משאוולי (שהיה חתנו של הרב ר׳ מרדכי גימפל מרוזינאי). המנוח גדל באהלה של תורה. עד השנה השש עשרה לחייו למד בישיבה בעירה זומל, ששם שמש אביו רבי יעקב דוד רפופורט בכהונת רב.

כשהתחילה התנועה הציונית הצעירה לחדור לתוך העירות, עמד נתן הצעיר יום אחד והודיע לבני ביתו, שאין את נפשו עוד לשבת על ספסל בית המדרש וכי חובה על כל יהודי לעבוד עבודה של ממש. הוא עזב את בית אבותיו, עלה לא״י והתישב בפתח־תקוה בתור פועל. כשנה לבואו לפתח־תקוה פרץ הסכסוך הידוע בין הפועלים ובין המושבה ורוב הפועלים עזבו את פתח־תקוה. נתן נשאר על מקומו, ועל שאלות ידידיו השיב, כי מי שרוצה לעבוד יש לו אפשרות לחיות על עבודתו בארץ. הוא התמחה בכל העבודות החקלאיות, ביחוד ידע לטפל בבעלי חיים. כשהתחילו לבנות את כפר־סבא היה הוא מן הראשונים שהתישבו במושבה החדשה. ושם נטע כרם גם בשביל אביו הרב, שחשך ממשכורתו הדלה לשם מצות ישוב ארץ־ישראל. הוא קבל על עצמו עבודות שונות במושבה החדשה, ואחרי עבור זמן מועט ידע כבר את כל הסביבה וקבל על עצמו את השמירה על המושבה. יחידי היה עובר רכוב על סוסו בכל הסביבה ושומר על כפר־סבא ועל כרמי כפר מלל. מביתו

הקטן (בעל שני חדרים, והוא אותה שעה כבר בעל־משפחה) מסר חדר לספריה ואחר־כך ל«גן» בשביל ילדי המושבה; בימי הגרוש מיפו, כשחלק מן המגורשים התישב בכפר־סבא, מסר את ביתו הקטן לרשות הועד, וכשעזבו אחר כך את כפר־סבא, הלך עם משפחתו לחדרה שגם שם נתמנה לשומר. בימים ההם, כשנחרב כפר־סבא על כל בתיו, שדותיו וכרמיו, יצא משם רפופורט ונתישב בפתח־תקוה.

התמכרותו לעבודה עברית לא ידעה גבול, אם כי לא תמיד חי בשלום עם הפועלים שעבד אתם: הוא היה דורש הרבה מעצמו וגם מאחרים. ביחוד התמסר לפועלים בשנה האחרונה, ימי תנועת החלוציות, והיה מדבר בהתלהבות על עבודתם המסורה של החלוצים. בעבודה שהיה מנהל וגם בעבודתו הפרטית, בהקמת ביתו וכרמו העסיק את החלוצים ונקשר אתם בעבודת אחים.

בימי המאורעות ביפו היה בכפר־סבא. ביום השלישי, 3 למאי, עזב את כפר־סבא ועבר לכפר מלל. ביום ד' יצא לפתח־תקוה, ושם נכנס מיד להגנה. ביום החמישי בבוקר, בשעת ההתנפלות, בעמדו בשורות הראשונות של המגנים, נפצע קשה ומת באותו יום. הרופא, שטפל ברפפורט הפצוע כותב:

«רפפורט הלך לעולמו כשהכרתו היתה צלולה עליו עד הרגע האחרון, מתוך מנוחה שלמה ומבלי להוציא אף מלה אחת מפיו».

ת נ צ ב "ה.

חיים צבי גרינשטיין

חיים צבי גרינשטיין

חיים צבי גרינשטיין נולד ב״ז אדר תרל״ז לאביו זאב אריה גרינשטיין, שהיה מראשוני תלמידי מקוה. בשנת תרמ״ד התישב זאב אריה בפתח־תקוה על חלקת אדמה, שקנה מיחיאל מיכל פינס. בהיות הנער חיים צבי בן שלש־עשרה, מתה עליו אמו, ואביו הוציאהו אז מה«חדר» והעבירו לבית־הספר שב«מקוה־ישראל», במקום שלמד בהתמדה כשלש שנים ורכש ידיעות הגונות בחקלאות ובנטיעות.

בהיותו כבן שש־עשרה, שב לפתח־תקוה והתמסר כולו לעבודת הפלחה, שהיתה קודם מוזנחת ע״י אכרי פתח־תקוה, בעסקם אז רק בנטיעות. חיים צבי גרינשטיין היה מסור למושבה והיה אחד ממגיניה הטובים ביותר. הודות לבקיאותו בהלכות הגנה היה במאורעות מאי אחד החלוצים הראשונים של ההגנה, ונפל חלל על שדמות פתח־תקוה.

ת נ צ ב ״ ה .

זאב אורלוב

זאב אורלוב, הצעיר בחללי ההגנה על פתח־תקוה, נולד בתר״ס בעירה צריקונסטנטינובסק, פלך יקטרינוסלב. בהיות הילד בן שבע, עלו הוריו לא״י והתישבו בפתח־תקוה, במקום שאביו עסק במלאכת העגלנות. את הילד מסר אביו לתלמוד־תורה «נצח־ישראל», ששם למד עד היותו לבר־מצוה. בזמן ההוא מתה עליו אמו, והיה אנוס להפסיק את למודיו

ולעזור לאביו בעבודת העגלנות ובהנהלת הבית. בהיותו בן שמונה־עשרה, מת עליו גם אביו, ועול הבית הוטל כלו עליו. בהכנס צבאות אנגליה ליהודה, התנדב אורלוב מיד לגדוד העברי, למרות שעול המשפחה היה רבוץ עליו. הוא היה אחד החילים הטובים ביותר, ונשא בעולו של הגדוד עד שנתפזר. אחרי שנפסק יומו של הגדוד, שב לפתח־תקוה ועסק שוב בעבודתו הקודמת – עבודת העגלנות. בשנת 1921, כשנתארגנה ההגנה היה הוא מהראשונים שנכנסו אליה והשתתף בה באופן אקטיבי, הודות לידיעותיו הצבאיות.

במאורעות מאי, בשעת ההתנפלות הגדולה של הערבים, היה גם אורלוב אחד הראשונים, שיצאו להלחם עם האויב. אצל שער פתח־תקוה נפל חלל, ובגופו, כחברו אבשלום גיסין, חסם בעד התפרצות הפורעים אל המושבה. תנצב"ה.

דוד נוביק

חלוץ העבודה במלוא משמעותה של מלה זו, בא אל הארץ לפני חמשים ואחת שנה, והוא אז עוד צעיר לימים, עוסק במלאכתו—הנגרות—במקוה־ישראל. כשנתפרסמה, אחרי עבור זמן מה, הידיעה על יסוד יהודיה העברית, עבר נוביק הצעיר עם בת זוגו אל המושבה הזו ועסק שם במלאכת הנגרות. והנה לא עברו ימים מועטים, ונוביק נתפרסם כאחד ממגניה החרוצים והמסורים ביותר של המושבה.

על אחד ממעשי גבורתו של נוביק כותב הרב א. ל. פרומקין בעתון «חבצלת» (גליון ז' שנת ט"ו לקיומו):

«חובה עלינו להזכיר חסד ה', אשר הערה רוח ממרום על אחד מאחינו, בהניסו יחידי חמשה שודדים והציל לחיים שתי נפשות עדינות וישב גם את כל הרכוש בלי מחסור דבר, כאשר נספר בזה:

«באור ליום שלישי אדר״ח כסלו, בשעה השלישית בלילה, נסעו שתי נשים יהודיות בעגלה טעונה מיפו לפתח־תקוה דרך יהודיה ואיש אחד מבני פתח־תקוה, שמו ר׳ דוד נגר נהג את העגלה. ויהי על אם הדרך, בין סוכה לכפר ענה, התנפלו עליהם פתאם שלשה שודדים מזוינים ומתחפשים, עצרו בסוסים, אחד מהם נתק את הרצועות, השני ירה על הנוסעים באבק קנה־רובה על ר׳ דוד, והשלישי הוריד מטהו על ראש אחת הנשים. האורחה הקטנה נבהלה מאד, ור׳ דוד פנה אל השודדים ואמר: הנה לכם כל הנמצא אתנו פה בעגלה, אך בנפשות האלו אל נא תהא ידכם לרעה. ובדברו את הדברים האלה ירדו הנשים מהעגלה. רק אז התלקחה מלחמה קשה בין ר׳ דוד ובין השודדים, ששלשתם עמדו עליו במקלות ובקנה־רובה שבידם והוא ברצועות סוסיו הכם בכל כחו כדי להניסם. בתוך כך התנפל שודד אחד על הנשים החלושות, ובידן אין מאומה להגן על נפשן. כראות ר׳ דוד את הדבר הזה, וישתער על אותו שודד, כדי להציל מסכנה את הנשים, והנה באותו רגע נזדרזו יתר שני השודדים, תפשו את הסוסים עם העגלה וכל אשר בה וינוסו. עוד ר׳ דוד מתפתל עם אותו שודד, והנשים נסו על נפשן בישימון דרך, עלו הרים וירדו בקעות, ובעזרת הנותן ליעף כח, אחרי שעה ארוכה של ריצה בלי הרף, רוץ ונפל וקום, בחשכת הלילה, רק לאור קלוש שנוצץ לקראתן מרחוק, הגיעו סוף סוף לכפר מושבן יהוד. ור׳ דוד חרף נפשו לרדוף יחידי אחרי השודדים, כי נעצב מאד על ממון ישראל: זוג סוסים יקרים שעלו לסך 920 פרנקים ועגלה טעונה, שיפלו בידי זרים. ויהי כי העמידו השודדים את העגלה לרתום את הסוס, שהתירו בתחילה, ושמה נספחו אליהם עוד שני שודדים, ויתנפל עליהם ר׳ דוד ויצליף עליהם בשארית כחו ברצועות הסוסים, שתפס בידו ותתלקח מלחמה איומה ביניהם, הוא ברצועות העור שבידו והמה ירו עליו בקנה הרובה והכוהו מכות אכזר במקלותם. אך הוא לא חת ולא זע מפניהם, בידעו שאין בידם רק אבק שריפה לבד. חיש קל קפץ על העגלה, ובהרתיחו אחד הסוסים, שהיה רתום אל העגלה עבר על שנים מהשודדים, אשר החזיקו ברסנו ואחד מהם כרע־נפל לרגליו ודוד עבר עליו – וימלט.

ויבא דוד יהודיה שלם בגוף וברכוש, לא חסר דבר מכל אשר הובילו בעגלה, ויודו ויברכו את ה׳».

«גבורתו הבלתי שכיחה, שהראה במאורעות מאי (1921) – כותב אחד הצעירים מהמושבה – היתה בעינינו כמדרש פליאה. אדם מגיל שלמעלה מששים נכנס למערכה בתוך ברד כדורי־מות, מעודד את הלוחמים, מוציא את הפצועים, ביניהם גם בנו, לבית־החולים ובמסרו אותם לידים אמונות, הוא ממהר וחוזר אל המערכה ובגבורת איתנים, הוא חוצה את חזית האויב ורץ אל ראש־אל־עין להחיש את עזרת הצבא האנגלי».

*

דוד נוביק נפטר אחרי מחלה קצרה, בן ששים ושלש לימי חייו.

תנצב״ה.

*

«לקראת המות הלכו. לא בחפירת הגנה ישבו וחכו לצר הבא. הם, הנחשונים, קפצו הראשונים לתוך המדורה. העברי הגא, החפשי, בן המושבה העברית בארץ־ישראל, לא יכול היה לבלום את סערת רוחו.

«על גופותינו יעברו ובמושבה לא יכנסו!»

«המשך גבורתם של גבורי ישראל לפנינו, חזרה העטרה ליושנה.

«החוט ההסטורי נתחבר שוב, חוליה אחת ארוכה הולכת ונמשכת מימי המכבים עד תל־חי ופתח־תקוה.

«לא במחתרת נרצחו האחים היקרים האלה; לא במארב נרצחו. הם נפלו חללים על קדושת הדבר הכי־נאצל והכי־נשגב,—על קדושת המולדת.

«אלפי פראי אדם הולכי שולל אחרי מסיתים ומדיחים נועדו יחד לערער ולהרוס את פתח־תקוה, את אם המושבות ואחר כך את כל בנותיה, כל הישוב החקלאי העברי בא״י. והצעירים הנלבבים האלה בגופותיהם חסמו את הדרך לפניהם, ופתח־תקוה נצלה בדמם. הצל הצילו את מושבתם, את אם־המושבות.

«אבשלום גיסין, נתן רפפורט, חיים צבי גרינשטיין וזאב אורלוב, ארבעה טפוסים שונים היו, כל אחד ועולמו שלו, אבל אותו הדבר שבשבילו מתו, שבשבילו נתקדשו—אחד אותם. הם התאחדו בקדוש־שמה של המולדת. ואב לבנו ודור לדור יספר על קדושים וטהורים, שנפלו בזמן הגשמת התחיה העברית בשנה הרביעית להכרזת בלפור»...

יום־המאורעות נקבע על ידי המושבה ליום־אבל כללי, ליום שבתון מכל העבודות בשדה ובבית.

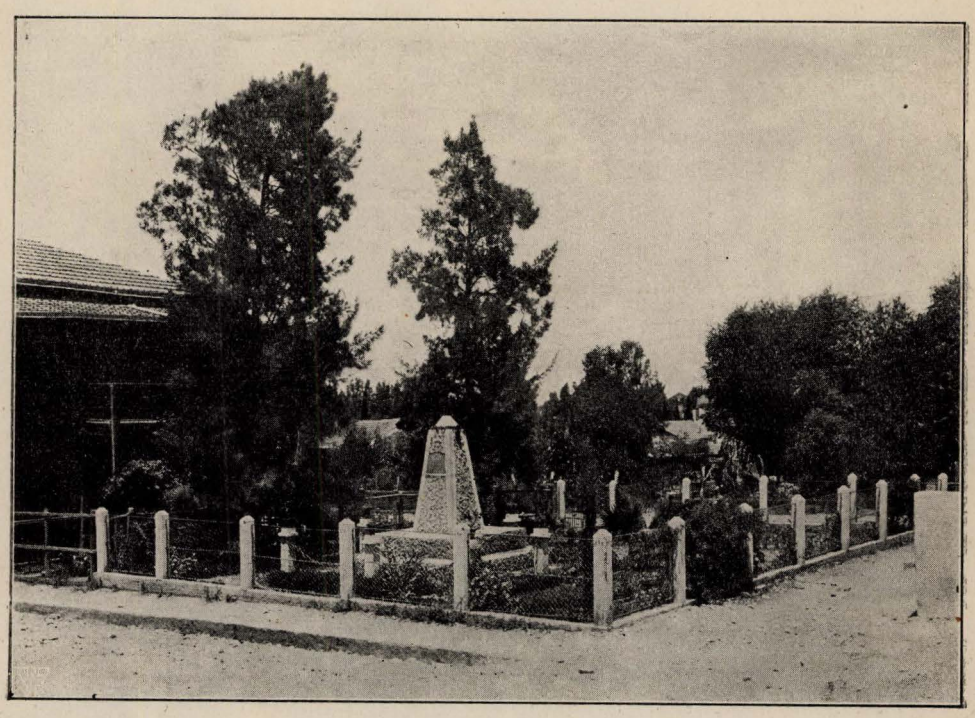

המצבה

הוקמה ע״י הסתדרות «בני־בנימין», סניף פתח־תקוה,
לזכר חבריה המגינים—קרבנות ההתנפלות.

תהלוכת האבל של ברית «טרומפלדור» ביום הזכרון.

פרק מח.

ה ש ל ו ם

היחס בין התקותיים ובין שכניהם הערביים לאחר ההתנפלות. – גנרל דידס דורש שלום. – תשובתם של בני פתח־תקוה לדידס. – המשא ומתן בין היהודים וערבי יהודיה בדבר כריתת ברית השלום.—הערבים בוחרים את ביתו של א. שפירא לשם כריתת ברית השלום. – תאור הטכס של כ״ב השלום.— ענין כ״ב השלום עם הערביים הדרומיים. – התחלת המשא ומתן בדבר כ״ב השלום בגדרה.—המשך המשא ומתן בבאר־שבע בשעת הצגת פסל אלנבי שם.— הבטחת הנציב לשחרר את אבו־קישק ממאסרו ומחאתם של בני פתח־תקוה. — קטע ממאמר ב«דואר היום» בענין הנ״ל. — החלטת מועצת פתח־תקוה בענין הנ״ל. — משלחת פתח־תקוה אצל הנציב ושיחתה עמו בענין שחרור אבו קישק. – מודעה בעתון הרשמי בענין זה. — אבו־קישק מבקש את התערבותו של ראש עירית יפו. — התחלת המשא ומתן בין ב״כ בני פתח־תקוה ובין ב״כ אבו־קישק. — תאור הטכס של כ״ב השלום. — טלגרמה משותפת לנציב בדבר שחרורו של אבו קישק. — סעודת השלום. — שפירא יוצא לירושלים לבשר לאבו־קישק את דבר שחרורו מהמאסר. — בני פתח־תקוה משיבים בקור רשמי לאבו־קישק. — תאור הטכס של הבקור הנ״ל. — הנאומים. — קטע מעתון בגולה על מעשה גבורתם של בני פתח־תקוה.

I

אחרי ההתנפלות והמשפטים שלאחריה, לא הורשו תושבי הכפר הערבי יהוד להכנס לפתח־תקוה, לא לשם עבודה ולא לשם מסחר.

הגנרל דידס, שבא לבקר את המושבה, הדגיש בשיחתו עם חברי הועד, כי המצב המדיני בארץ דורש לטשטש ולבטל את רגשי השנאה שבין העברים והערבים ושרק עם כריתת ברית שלום בין שני הצדדים ישתרר השלום בכל הארץ כולה. אנשי פתח־תקוה השיבו: היות ולהתנפלות הזו של הערבים לא היתה כל סבה צודקת, ומה גם שחלק הגון מהמתנפלים היה חי ומתפרנס מהמושבה, לפיכך אין זה כלל מחובתה של המושבה להיות מהמתחילים בבקשת שלום, אלא, עליהם, על הפושעים, להיות מהמתחילים בדבר, ורק לאחר שישלמו את הנזקים, שגרמו למושבה, יאותו תושביה, לטובת שלום הארץ, לכרות אתם ברית שלום.

אחרי הגנרל דידס היו עוד הרבה שליחי מצוה באים לפתח־תקוה לשם השראת שלום בין תושבי המושבה ובין שכניה. ורק לאחר עשרה חדשים עלה בידי העסקנים הערביים לכנס יחד את שני הצדדים ביפו. תוכן המשא־ומתן היה: היות ועל פי נמוסי המזרח אי אפשר לדרוש מצד הערבים, שיש להם תביעת «דם», שהם יבואו לדרוש שלום, והיות, שעל

פי ההגיון, אין גם לדרוש מצד היהודים, שהם היו הנתקפים, כי המה יתחילו בדברים, לפיכך הוחלט, כי אמנם על הפלחים לבוא לפתח־תקוה, אלא שלעומת זה נתנת להם הזכות לבחור על דעת עצמם בית בין בתי פתח־תקוה, שבו ימצאו ביום כריתת ברית השלום ועל אנשי פתח־תקוה לבוא אל אותו הבית. הערבים בחרו להם את ביתו של א. שפירא וביום הפורים באו כל שיכי הכפר יהודיה, הזקנים וקרובי החללים, ושם נכרת ברית השלום במעמד כל באי כח פתח־תקוה ופקידי הממשלה.

II

אחרי סעודת השלום החזירה המושבה, לפי המנהג המזרחי, בקור־שלום לכפר יהודיה.

„ביום חגם האחרון, באסרו חג של הרמדן—מספר ב„הארץ" הכתב של פתח־תקוה,— יצאנו לכפר יהודיה הסמוך למושבתנו. כעשרים איש היינו: חברי המועצה המקומית, א. שפירא בלוית צעירים, גבורי ההגנה ב„יום ההוא" וכותב הטורים האלה. הזקנים נסעו בעגלה, והצעירים ושפירא בראשם — רכבו על סוסים.

„יצאנו בחצי היום, שעות אחדות אחרי צאת ה„דורון"—שור בן שנה, סוכר, קפה וטומבק לנרגילה—שנשלח לשכנים בידי שליח מיוחד, כנהוג. אך הגענו אל הכפר, ומכל הסמטאות העקלקלות, האפלות התחילו נוהרים תושבי הכפר בתלבשתם החגיגית השיראית המנומרת, כשהם מתבוננים בסקרנות אל האורחים היהודים. כעבור רגעים מספר, הועלנו בחגיגיות רבה על ידי שיכי הכפר וזקניו אל עלית הבית הגדול של אחד מראשי הכפר. האולם מקושט, על הרצפה שטוחות מחצלות, על האצטבה העליונה הצבועה מוכנים כלי בית שונים: כוסות, צלחות, קערות לכבוד האורחים „היהוד".

טקס קבלת הפנים והסעודה.

„מיד בכניסתנו, מתחילות לחיצות יד וברכות „מאליפות" מכל צד: מתחילה זקני הכפר ואחריהם גם הצעירים. שפירא, החביב ביותר על כל ערבי הסביבה, זוכה גם לנשיקות תכופות. ישבנו על המחצלות „ישיבת קבע" בנוסח השכנים, כשרגלינו חלוצות נעל ומקופלות תחתינו וממולנו „בעלי הבתים" השכנים, ומיד התחילה פרשת ה„כבודים": הקפה השחור המסורתי, לימונדה, סכריות, סיגריות ונרגילות לכל דורש, ואפילו תה! והעבודה רבה; מתעסקים בה הכל, לרבות גם זקני הכפר, השיכים בכבודם ובעצמם! וכשנשאלו: למה תטריחו את עצמכם בכך, הלא יש לכם משרתים, „שַבָּב", לשמש את האורחים, השיבו מתוך יראת הכבוד: „כדאים אתם, שנטריח לכבודכם טרחה זו, האורחים הנעלים!"

„בינתים ברכו על ה„זבח" (לשם כך הבאנו אתנו את השוחט שלנו) והכניסוהו אל התנור לצלותו. בחוץ ששון ושמחה; רוקדים לקול החליל. ר ו ק ד י ם — ולא ר ו ק ד ו ת: הנשים מסתלקות הצדה ונחבאות בחוריהן. הרקודים הם חד־גוניים וממושכים־ממושכים, עד שהרוקדים נופלים סוף סוף מעיפות.

„אחרי הברכות והנשיקות המרובות והתכופות, ההולכות ונשנות עם כניסתו של כל שיך מהמאחרים ואשר כל אחת ואחת עמידה קודמת לה, ואחרי התהלות והתשבחות שמפזרים זה לזה שני האחים לגזע,— תהלות הבאות רק לשם נמוס ואמירת „דבר־מה" בעלמא ואחרי שתית לימונדה ועשון הנרגילה, הובא בקערות גדולות בשר הזבח, כשהוא צלוי ומחותך לחלקים קטנים ועמו פיתות חמות. כעבור עוד רגע מגישים לכל אחד צפחת מים ואגן נחושת לנטילת ידים.

„האורחים מתחילים בסעודה—בצלי האש. למחמירים שבנו, המקפידים על חשש אסור, נתנו ביצים שלוקות. השכנים לא השתתפו בסעודה. תפקידם של אלה לשמש את האורחים, בחינת „והוא עומד עליהם ויאכלו".

„ככלות הסעודה והאורחים היו מוכנים כבר להפטר בשלום לבתיהם, הביעו השיכים את רצונם ללכת אתם אל קבר ה„נביא" יהודה ולשאת מדברותיהם על עניני היום.

„אנו הולכים ואתנו יחד — כל בני הכפר מגדול ועד קטן, לרבות גם תינוק בעריסה המובא בזרועות אמו, שבהגיעה אל המקום היא מתיצבת מרחוק להתבונן אל המחזה.

„נכנסנו לחצר הקבר הקדוש, שסמוך לו בית־הספר המקומי ועמדנו בעגול צפוף דוממים ומחרישים. המורה, שיך עלי דיריני, אחד מכהני הדת שבכפר, מתחיל את נאומו:

הנאומים על יד קבר נבי יהודה.

„נתכבדנו כבוד גדול: זקני הכפר פתח־תקוה „מלבש", בקרו אותנו בחג האביב. לחג זה, החשוב כשהוא לעצמו, נוסף עוד חג, חג של יחס ידידותי חם ולבבי. מקוים אנו, שהיחס הזה יתמיד ויעבור לבנינו אחרינו ושום ענין לא יקדיר את שמינו הבהירים ושום כח בעולם, לא חיצוני ולא פנימי, לא יעכור את רוחנו. תחי פתח־תקוה ותחי יהודיה!"

„אחריו נאם בעברית חבר הנשיאות של המועצה המקומית בפתח־תקוה מר ע. ליברכט:

„באנו, — אמר הנואם, — לברך אתכם בברכת החג. בני יהודיה! אנו יושבים בשכנות זה ארבעים וחמש שנים ובכל הזמן הזה עבדנו יחד, כדי להיטיב ולהפרות את אדמתנו. אנחנו הפכנו את המדבר הזה לגן־עדן על־ידי נטיעותינו הנאות והפוריות. אמנם עד עכשו למדתם מאתנו רק מעט מזער, ואולם מקוים אנו, שבקרוב תוסיפו מרץ ותעשו כמונו, ואז יוטב גם מצבכם אתם. שמחים אנו, שכאן על יד הקבר הקדוש של ה„נביא" יהודה בן יעקב אבינו, נבנה גם בית־הספר שלכם ואנו מקוים, שתורה זו שתלמדו כאן לבניכם, תהיה תורת אהבה ואחוה ויחס של כבוד לשכנים, כמו שאנחנו מלמדים זאת בבתי־ספרנו אנו, וזה יביא לידי הפרחת ארצנו לטובת כולנו יחד".

„דברי הנואם, שתורגמו על ידי א. שפירא לערבית, נתקבלו במחיאות כפים.

„אחרי ה' ליברכט נשא נאום בערבית נמלצה תלמיד בית־הספר איבן מוסה אבו קרוקוש:

„אתם, בני פתח־תקוה הנאספים כאן,—אמר הנואם,—מזהירים ככוכבים ברקיע השמים וכולכם מאירים על הארץ ואנו כולנו צריכים לשאוף למטרה אחת — לשלום ולאחדות. אם מטרה זו תהיה לנגד עינינו תמיד, אז שום כח בעולם לא יוכל להזיק לנו. אנו בארץ־ישראל בני אַלה אחד, ולמרות שהדת מפרידה בינינו, הלבבות צריכים להיות מאוחדים. אל נא תראו את עצמכם כבני המערב ואותנו כבני המזרח — גם אתם בני המזרח הנכם, למרות שכפרכם הוא במערב לגבול כפרנו... ואם אנו, בני המזרח, נתאחד— ננצח את המערב. אם המנהיגים שלכם ושלנו יהיו מאוחדים תמיד כמו היום, שמש ההצלחה תאיר לנו לעד ושום רוח בעולם לא תזיז אותנו ממקומנו. תחי פתח־תקוה! ותחי יהודיה!"

„נאום התלמיד נתקבל מאת הנאספים ברצון וכל אחד מהם לחץ את ידו לאות תודה.

„אחרי הדברים החמים, שהשמיע א. שפירא בערבית, — דברים שעוררו מצד הערביים מחיאות־כפים סוערות ונשיקות־ידים לנואם, נפטרנו מאת שכנינו בשלום.

III

בצעדים יותר כבדים התנהל המשא ומתן בדבר כריתת ברית השלום השני עם המתנפלים הדרומיים. במשך שנתים היה שיך אבו קישק חבוש בבית האסורים בירושלים ושיכי הבדוים מכל הסביבה היו באים לפתח־תקוה לבקש שלום, כדי לשחרר אותו.

דרישה כזו הובעה גם מצד הנציב (על ידי הד"ר אידר וה' אוסישקין), באמרו, כי מנהיגי הערביים פונים אליו יום יום בבקשות לשחרר את אבו־קישק וכי סוף סוף יהא אנוס למלאות את בקשתם. לפיכך הוא מיעץ לפתח־תקוה לכרות ברית שלום עם אותו השיך.

המשא ומתן בענין זה נמשך זמן רב, אבל ללא תוצאות. והנה בתחילת שנת 1923, בשעת בקורו של הנציב העליון במושבה הבילוי"ת גדרה, שאז באו שמה לקבל את פניו גם שיכי הסביבה, אחרי נאום הברכה של ראש הועד ליבוביץ בשם המושבה לנציב, קם אחד השיכים והתחיל משמיע דברים, שבודאי הושמו בפיו על ידי אחד מחברי הועד הערבי, היינו: הלולים ותשבחות ליהודים תושבי הארץ מכבר, שהם „שכנים טובים ואחים טובים", מה שאין כן „היהודים החדשים, אלה הציונים"—באלה אין השיך רוצה...

«רצוננו לחיות בשלום עם כל היהודים»

אך כלה השיך הזה את דבריו, קם אחריו שיך אחר ואמר: השיך הראשון דבר מה שדבר לא בשמנו ודבריו אינם דברינו—אין אנו יודעים אותו ואין אנו רוצים לדעתו. רצוננו לחיות בשלום עם כל היהודים. נציבנו החביב! אני הנני שיך משבט אבו־קישק ובאתי הנה, כדי להפיל לפניך את תחינתנו, שתתן חנינה לאחינו שאקיר־אבו־קישק, הכלוא בבית־הסהר בירושלים. על זה ענה הנציב: „אני שמתי את לבי לדברים שנאמרו על ידי השיך, ואשר לבקשת החנינה לשיך אבו קישק, צריך שהדבר יסודר תחילה עם בני פתח־תקוה".

„והנה ביום הרביעי בעשרים לחודש מרס, כשבקר הנציב העליון את באר־שבע לשם חנוכת פסל אלנבי וסדור המועצה של הבידוים, באותו יום הזמין הנציב לסעודה את כל שיכי הסביבה. השיכים, קודם שנכנסו למקום המשתה, נדברו ביניהם, להמנע מהשתתף בסעודה, שאליה הוזמנו, עד שימלאו את דרישתם. כשהגישו לפניהם את המטעמים, סרבו כולם לאכול והשיך פריח אבו מדין פנה אל הנציב בדברים האלה:

„הוד מעלתך! בשמי ובשם כל השיכים הערבים אני מודיע לך, שלא נטעם מהמאכלים האלה, עד שתמלא את דרישתנו—לתת חנינה לשיך שאקיר־אבו־קישק".

על דבריו אלה של השיח פריח ענה הנציב, כי מכיון שאבו קישק אינו בן מחוז באר־שבע, אין לו לשיך ולשולחיו להתערב בענין זה. השיך פריח ענה, שאין המחוזים יכולים להפריד בין אחים ושאבו־קישק הוא בן ארצם ודתם. לסוף הבטיח הנציב שכשישוב לירושלים יודיע למושל הדרום לקחת ערובה מהשיך פריח ושלאחר כך ישוחרר אבו קישק מבית־האסורים והשיכים מצדם הבטיחו לנציב, שבצאת אבו־קישק ממאסרו, יקחוהו אתם ויעשו שלום עם אנשי ריבו של השיך הזה, כמנהג הערבים.

למחרת הוזמנו א. שפירא ופ. פסקל אל הקולונל קיש, שבא לשם כך לתל־אביב, ושם מסר להם את פרטי המשא ומתן, שהתנהל בבאר־שבע והדגיש, שהנציב עשה מה שעשה על דעת עצמו, מבלי התיעץ עם מישהו מבני פתח־תקוה ושאל אם אלה מסכימים לכך. שפירא ופסקל השיבו, כי פתח־תקוה יבודאי לא תסכים לכך וכי שחרור אבו־קישק בטרם שיבקש סליחה ושלום יהיה לאסון לפתח־תקוה כולו ולעלבון לישוב.

ההתרגזות בין הישוב העברי לרגלי הידיעה הזו גברה ביחוד לאחר שהערבים העבירו את השמועה, כי שיך אבו קישק כבר שוחרר.

העתון „דואר היום", שהיה קרוב אז אל חוגי הממשלה וידע הרבה עובדות בענין זה, פרסם אז מאמר בשם „סליחה", שקטעים אחדים ממנו הננו מביאים כאן:

מאמר־מחאה כנגד הממשלה בענין שחרור אבו קישק על דעת עצמה.

„בימים האחרונים—כותב בעל המאמר—פשטו שמועות, שראשי השלטון הבטיחו לתת חנינה לשיך אבו־קישק, שהיה מראשי המתנפלים על פתח־תקוה במאי שנת 1921. עוד קודם לכן התנהל משא־ומתן עם פתח־תקוה. השתדלו שהמושבה תסלח בתנאים ידועים למתנפלים, שהביעו את רצונם להתחייב לחיות מכאן ואילך בשלום עם שכניהם היהודים. אנשי פתח־תקוה היו נוטים להסכים בתנאים ידועים לחנינה זו, ובימים האחרונים קבלה השאלה צורה יותר ריאלית מפני הפצרת השיכים של באר־שבע בנציב העליון. לא הבאנו את הפרטים, שנודעו לנו בענין זה מפני האחריות שבדבר ומחשש תקלה. והנה מביא „דואר היום" בגליונו מאתמול מאמר ראשי בענין זה ומכלל דבריו יוצא, שכבר ניתנה הסליחה לשיך אבו־קישק בלי שום תנאי ובלי השתתפותם של בני פתח־תקוה.

„השיך הערבי בעצמו ורבים מתומכיו פנו פעמים אחדות לזקני פתח־תקוה, בבקשה שתסלח להם המושבה הזאת על מעשיהם הידועים. הן זהו דרכם של הכפרים הערבים ביחוסיהם ההדדיים—טענו השיך וחבריו הרבים—ואם יכול כפר ערבי לסלוח לכפר משנהו את מעשי־הדם אשר קרו ביניהם, מדוע לא יוכיחו גם היהודים, שכניהם מזה חמשים שנה, כי גם לבם לנדיבות וידם לסליחה?

„ובהיות היהודים אוהבי שלום מעולם, הנה למרות יגון לבם על חלליהם הקדושים, נענו זקני פתח־תקוה להכנס במשא־ובמתן לשם שכחת־העבר וכריתת ברית שלום ואחוה לעתיד ולפני חדשים אחדים הגיעו הדברים עד־לידי־כך, שלא היה עוד כל מכשול כמעט על דרך הפשרה משני הצדדים. ולא עוד, אלא שזקני המושבה הודיעו לממשלתנו בדרך רשמית פעמים אחדות, כי בשביל השלום הכללי בארץ הקרב יקריבו חלק גדול מגאותם הלאומית ויסכימו להפחתת ענשו של אבו־קישק עצמו, בתנאים ידועים. את הרגע הנפשי ההוא הבין במועדו גם „דואר היום", ויחד עם אחיו האנגלי ה„פלשתין ויקלי", יצא יצא במאמרים אחדים, אשר בהם יעץ לאחיו להתרומם מעל להשקפת היום־יום ולהושיט יד־שלום לדורשיו הערבים. מאמרים אלה עשו רושם טוב בקרב שכנינו כולם, ופתח־תקוה התעתדה לבתר לבתרים, עם שכניה הערבים, את כבשת ההסכמה וההתידדות.

„מדוע, איפוא, מצאה ממשלתנו פתאם לטוב ולנחוץ להכריז סליחה, שיוצריה ה אשונים היו דוקא היהודים? מדוע מהרו ונחפזו מושלינו אלה להבטיח את שחרורו של אבו־קישק רק ימים מעטים לפני שהכינוהו זקני פתח־תקוה מרצונם הטוב?

„הן לא זה דרכה תמיד, ולאטיותה המופרזת בכל שאר השאלות העומדות על הפרק הרי היתה למשל. ההיתה כאן כונה מאיזה צד שהוא, ל„קלקל" את רושם „השלום היהודי־הערבי" הראשון בארצנו, אשר התרקם יפה־יפה באפקי־שמינו? והאם לא הרגישו ה. מ. נציבנו העליון וסיר וינדהם־דידס, מזכירו הראשי, כי חפזון ממשלתי זה יעורר בקרב ערבים רבים, ואפילו בקרב היהודים את הרושם הרע העגום, כי נעשה כאן שוב צעד של רפיון, ללא כל תועלת מדינית או מוסרית?"

בישיבת הועד בפתח־תקוה, שהיתה בענין זה, הוחלט לבסוף, על פי הצעת שפירא,

משלחת אל הנציב העליון בענין שחרור אבו קישק.

לשלוח משלחת אל הנציב העליון לשם הבעת מחאתה של פתח־תקוה כנגד מעשה השחרור של אבו־קישק [1].

למחרת יצאה המשלחת (ע. ליברכט וא. שפירא) לירושלים. בכניסתם אל בית הנציב נתקבלו על ידי המזכיר הכללי הגנרל דידס, ששאל אותם איך באו אל הנציב מבלי בקש רשות לראיון. כשהסבירו לו חברי המשלחת, כי הענין תכוף הוא, נאות לסדר להם ראיון מיד כשישוב הנציב מטיולו לפנות ערב.

כשבא הנציב, נתקבלו על ידו שני חברי המשלחת, שהשיחה ביניהם ארכה יותר משעה. הם הסבירו לנציב את הרושם המדכא, שיעשה השחרור של שיך אבו קישק על הישוב העברי ולעומתו הנצחון, שינחלו הערבים ע"י כך. הנציב ענה, כי הדבר כבר עשוי ואין להשיבו וכי שיכי באר־שבע התחיבו, שאבו־קישק יבוא לפתח־תקוה לבקש שלום, ואם לאו, הרי על השיכים לשלם קנס 8 אלפים לירות. המשלחת ענתה, כי בשיחה, שהיתה בין הנציב ובין השיכים, לא נקבע הזמן לאבו קישק לשם דרישת שלום מפתח־תקוה והבדוים ידחו את הדבר לזמן בלתי מוגבל, עד שהענין ישתכח מאליו או שאבו קישק יעזוב את הארץ, מבלי שהבדוים ישלמו אף לירה אחת וכבוד הישוב העברי ישאר מחולל. לא כן יהיה, אם מתוך בית־כלאו ישלח אבו קישק את קרוביו ואת מנהיגי הערבים לבקש שלום, אז הרי הם מוכנים, למען שלום הארץ, לבוא אל הנציב ולבקש את שחרורו של האסיר, ואז ידעו כל הערביים כי לא להם, כי אם לאנשי פתח־תקוה נענה הנציב בדבר השחרור ורק לאחר שמחלו לו לשיך את עוונו. לבסוף הדגישו חברי המשלחת לנציב, כי לא באו להכריחו כי יחזור מהבטחתו לערבי באר־שבע, אלא שכונתם לבאר לו, כי לשלום הארץ תהא צפויה תמיד סכנה, כל זמן שהישוב העברי לא יקבל ספוק כל שהוא על כבודו שחולל ביום ההתנפלות.

הנציב הרגיע אותם והבטיחם, שיכתוב בענין זה לה' אברמסון, נציב מחוז הדרום, שיסדר את הדבר באופן רצוי.

אחר הדברים האלה הופיעה מודעה בעתון הרשמי לאמר:

«בענין מאסרו של שיך שאקיר אבו קישק, שהבטיח ה. מ. הנציב העליון סיר הרברט סמואל לשיכי הבידוים בשעת החגיגה בבאר־שבע לשחררו, הנה, אחרי שהשיכים הנ"ל לא הסכימו לקבל על עצמם את הערבות, שהוצעה לפניהם על ידי מושל הדרום, נתבטלה מפני סבה זו הבטחת השחרור».

IV

אבו קישק נשאר אחר זה לשבת במאסר עוד שלשה חדשים. ובראותו, כי כל השתדלויותיהם של הערבים ומנהיגיהם לא הועילו לו, פנה בבקשה, על ידי ראש עירית יפו אסם בק, אל ה' יוסף רוקח, שהוא יהיה המתוך בינו ובין אנשי פתח־תקוה.

אל משרד העיריה ביפו הוזמנו באי־כח פתח־תקוה ומצד מבקשי השלום בשם אבו־קישק באו אסם בק, אמחמד בֶּדס ויעקב דלל, ב"כ העדה הערבית הנוצרית. דרישתם של בני פתח־תקוה היתה, כי שיך אבו קישק ישלם אלפים לירות למשפחות החללים של פתח

[1] שפירא הדגיש לועד, שאם הצעתו לא תתקבל על ידי האחרון, הוא יבוא במחאה זו לפני הנציב על דעת עצמו.

תקוה וכי טכס השלום יערך דוקא בפתח־תקוה, במקום התנפלות ובמעמד עם רב, וכמנהג אנשי המזרח עליהם להביא אתם את זבחי השלום וגם עצים, מלח ומים יביאו אתם אל המושבה. את הסכום אלפים לירה חלקו בני פתח־תקוה לארבעה חלקים: רבע במזומנים ושלשה שטרות בחתימות אסם בק, אמחמד בדס ועלי מוסטקים – כל אחד על סך חמש מאות לירות[1].

כריתת ברית השלום עם הערבים הדרומיים.

ביום י״ז סיון (שנת תרפ״ג) החלו להתאסף מהערים ומהכפרים ערבים ויהודים. שורות שורות באו רוכבים על סוסים אבירים, פה ושם הולכי רגל ומחמרים בחמורים, הלך וקרוב אל הגבול פתח־תקוה, כי לא העיזו הערבים לבוא אל המושבה פנימה, עד שהותר להם הדבר. צעירי המושבה רוכבים על סוסיהם, יצאו לקדם את פני אחיהם־הערבים, שבאו מסביבות אבו־קישק. הכבשים לטבח הובלו בראש וגמלים נשאו את שקי האורז להכין את התבשילים לסעודה הגדולה, שתערך אחרי השלום הרשמי. לאט לאט נמלאה החצר הגדולה של המועצה המקומית המון חוגג. סוסי הפרשים עמדו שורות, שורות ומתחת לעצים התישבו קבוצות קבוצות של ערבים, הם עם נשיהם וטפם ועל ידם מתהלכים העברים הצעירים. שבעת הכבשים נשחטים ליד המדורות המעלות אש. הנשים ממהרות להפשיל את שרווליהן להכנת זבח־הקדש, שהתחיל ברוב פאר ע״פ המסורת הערבית העתיקה.

שעת הצהרים מתקרבת, תנועת האורחים אינה פוסקת, אולמי הועד הומים, האולם הגדול קושט וסודר בטוב טעם. השיכים הראשים מתישבים בראש קבוצותיהם, גומעים מהקפה ומצטלמים יחד עם היהודים. נוכחים ערבים של יותר מעשרים כפרים קרובים ורחוקים ושיכים מסביבות באר־שבע, חדרה, שכם, בית־שאן וביניהם שיך אבו צמה, שבא מסביבות בגדד.

בשעה שתים וחצי אחרי הצהרים יצאה תהלוכה ענקית של פרשים יהודים וערבים לקדם את פני מושל מחוז יפו.

הפרשים הסתדרו מהרחוב, שלפני אולם הועד ויצאו בדהירה יפה, גרציוזית דרך רחוב חובבי־ציון. המושל קמפבל בא בלוית סגנו פרץ קורנפלד דרך ראש־אל־עין. האורחים עברו בראש התהלוכה.

מסבת השלום באולם הועד.

בשעה שלש בדיוק החל הטכס הרשמי. הערבים והיהודים התכנסו באולם הועד. על הבמה ישבו מצד היהודים ראשי פתח־תקוה ובנותיה, חברי המועצה המקומית, הרבנים; מירושלים: דוד ילין, המפקד קיש, קלוריסקי, ספיר; מתל־אביב ויפו: טולקובסקי, זלוציסטי, בריל, מוטרו, דרורי, רוקח ועוד, מהמושבות והכפרים העברים בוטקובסקי ואחרים. מהערבים יושבים שיך מוחמד בדס, עלי מוסטקים, תופיק מוסתפא, אחמד אפנדי ובני משפחת שאקיר אבו קישק.

המושל וסגניו ישבו בראש.

אז יקום אברהם שפירא ופנה בקול רם אל הקהל לאמר:

«תסלחו לי אם אדבר אליכם ברגעים יפים כאלה, בזמן שנוכחים אנשים גדולים ממני».

הוא מודיע, שאספת שלום זה החלה, ומיד—אחרי נאום המושל, ישולח מברק משותף להנציב העליון ואחרי המברק תסע משלחת מיוחדת לבקש את שחרורו של שיך אבו־קישק.

[1] שנים מהשטרות הללו נפרעו בזמנם והשלישי נתן במתנה למשפחת אבו קישק בשעת השלום.

הוא מכריז סליחה כללית ומשותפת ולקול מחיאת כפים סוערת וקריאות «יחי!» הוא מסיים: «תנעם סעודתנו, סעודת השלום. יחיו אחינו הערבים! יחיו מנהיגינו, יחי השלום, ששרר בינותינו 45 שנה!» והערבים עונים בקול תרועה: «יחיו אחינו היהודים!»

אחרי ששקעו הרעש וההתלהבות, שהתחוללה באולם, קם המושל ונשא את נאומו הקצר, שתורגם לעברית ולערבית ע"י דוד ילין.

«ערבי אבו קישק ותושבי הכפרים הערבים, בני פתח־תקוה ובנותיה,— קרא המושל בקול — הנה התאספתם כולכם למסיבת השלום ביום הזה, שישאר לזכרון בדורות א"י, ואני, בתור מושל המחוז מתגאה במעשה רב זה.

«רק השטן דרכו להרוס, אבל צריך להיות אדם בכדי לבנות, וכשאני רואכם במצבכם עתה ובהתלהבותכם לקראת השלום, אין אצלי אף צל פקפוק בכל מה שנוגע לעתידכם המשותף. אני מקוה ובטוח, שנצליח בבקשתנו, שבה אנו מאוחדים לפני הנציב העליון.

«בכל פנה שאני מעיף את עיני אני רואה את פני ידידי, ואמונתי היא שתהיו כלכם ידידים לעבוד לטובת ארצכם המשותפת ולהפרחתה. סלחו לי, אם אעזוב אתכם בשמחתכם משום שהנני נאלץ לנסוע עם חברי המשלחת המשותפת ירושלימה, להגיש את בקשתנו להנציב העליון, שישחרר את שיך שאקיר אבו־קישק. היום הזה, יום הזכרון הנפלא והמבורך, ישאר חי בזכרוננו לעד. תחי פתח־תקוה! יחיו ערביי אבו־קישק!»

והמון הנאספים מקבל את דברי המושל בתרועה ממושכה ובמחיאות כפים סואנות.

ה' דוד ילין מקריא את המברק אל הנציב, האומר: בשביעת רצון גמורה הננו מודיעים לה. מ. הנציב, כי טקס השלום בין פתח־תקוה ובין ערביי אבו־קישק והשכנים נחתם בנוכחות מושל המחוז מר קמפבל. כולנו מאוחדים בבקשתנו המשותפת, שתשחרר ותתן חופש לשיך שאקיר־אבו־קישק לרגלי יום הולדתו של המלך».

מברק זה נקרא, כשכולם עומדים על רגליהם ומקשיבים לו קשב רב. ובאחרונה קבלוהו בסערה ובהתלהבות עצומה.

הטקס הרשמי נגמר, המשלחת ממהרת לעשות דרכה ירושלימה לבקש מהנציב חנינה וסליחה בשביל אבו קישק האסיר בשל מאורעות מאי 1921. הקהל הרב מלוה אותם בברכה חמה. פורשים מחצלות, מכינים את הכל לקראת הסעודה הגדולה, שהוכנה לשמח את לבות החוגגים. מעלים אגנים מלאים אורז ובשר הזבח. קבוצות קבוצות יושבים בעגולים, בראשונה הזקנים ואחריהם הצעירים וסועדים בנעימות מהמטעמים המסורתיים. הסעודה ארכה כשעה תמימה.

אחרי שיחת רעים הדדית עלו הפרשים על סוסיהם האבירים ובטיסה קלה עברו בלוית הצעירים העברים את הרחובות. אחריהם צעדו קבוצות קבוצות המון האורחים, שבהגיעם אל הגבול נפרדו אלה מאלה מתוך רחשי ידידות ואחולים להמשכת חיי שלום.

לבשר לאבו־קישק את דבר שחרורו מהמאסר נשלח אברהם שפירא. «זכור—הדגיש לו השומר העברי לשיך האסיר, — זכור והודעת לבניך אחריך, כי לא מנהיגי הערבים, בני עמך, שחררוך ממאסרך, אלא אנחנו, בני פתח־תקוה».

תרכא

V

זמן מה אחרי כריתת ברית השלום, החזירה פתח־תקוה בקור לשבט שיך אבו־קישק, על פי הזמנת השיך, לפי המנהג המקובל אצל הערבים.

הבקור אצל השיך אבו־קישק.

«ביום ג' – מסופר ב«הארץ» – יצאו לכפר שיך אבו־קישק חברי עיריית פתח־תקוה בלוית עשרות רוכבים, ב"כ העתונות, ב"כ כפר־סבא, עין־חי ועוד,–לשם בקור של שלום רשמי, ידידותי, בהתאם למסורות, לתנאי־השלום והבטחת היהודים. יחד עם זה שלחו, בתור מתנה, שני פרים לשם «זבח־משפחה»... (יחד עם כל ה«כבודה», יצא גם השוחט – ל«הכשיר» את קרבן הזבח). בשעה המיועדה, באחת־עשרה, יצאו האורחים, שנפגשו בהמון שיירות מהשכנים, שברכום בברכת השלום המיוחדה: «ברוך השם –יש שלום עם היהודים», ובאחת באו למקום החגיגה. לקראת האורחים היהודים יצאו הרוכבים־השכנים, כשהם דוהרים ועורכים «פנטזיות» בידויות: אחדים – השיך בידוס משיך־מוניס, השיך המפורסם והנכבד ביותר ביפו והסביבה, העתיד, אגב, להיות חותנו של אבו־קישק והוא־הוא אחד מהערבים לתשלומי הפצויים למושבה, בלוית אחיו של אבו־קישק, ולבסוף יצא השיך שאקיר אבו־קישק בעצמו ויחד קבלו את פני האורחים הקרואים, הכניסום לאהל רחב־ידים, מקושט ומסודר יפה־יפה ואחרי ברכות השלום הרגילות, השקו את הקהל הצמא לימונד קר וקפה רותח... אח"כ התחילה השיחה הידידותית עם השכנים המקומיים ועם האורחים מיפו ומכל הסביבה. אחרי זה באו הצלומים המרובים, כשהיהודים מושיטים יד לאחיהם הערביים.

«בחוץ – שמחה וששון: השכנים משמחים ומבדחים את הקהל ברקודים ושירים־פזמונים, לקול חליל הרועה... אחרי שעה קלה יוצאים האורחים המרובים יחד עם «בעלי־הבתים» לקראת האורחים החדשים, ערבי חדרה, שבאו גם הם לברך את «גבור־היום» לרגלי שחרורו, וכל אלה, כהקודמים להם, מביאים לו כפי אשר ברכם ה': צאן, בקר וצרכי אכל. האורחים החדשים, הבקיאים והמנוסים במנהגי הערביים, עומדים ברחוק־מקום ידוע, לפני קרבם אל האהל ו«מחכים» להזמנה מיוחדה: כל אחד מן הרוכבים המקומיים מזמין רוכב־אורח להתחרות אתו במרוץ (מובן, שלא חסרו מתחרים גם מבין הרוכבים שלנו) ובאופן כזה, מעבירים את כל הקהל, אחד־אחד, למקום משכן־כבוד – לאהל המקווה...

אז התחילה «סעודת המצוה»: צלי, נא ומבושל; לאיסטנסים ולמדקדקים במצוות נותנים ביצים שלוקות, זיתים, דגים כבושים, זבדה ועוד, והעיקר: מצות אפויות בשעת הסעודה עצמה. אחרי הסעודה והקפה השחור, הבלתי מתוק, התחילו נאומים. הראשון לנואמים, בערבית ובעברית, מר אברהם שפירא. הוא פונה לידידים השכנים הערבים: «היום הזה גדול הוא לנו; יום בו נגמרו כל הסכסוכים בינינו. בצורת־השלום ע"פ הפורמליות יש ערבים משני הצדדים. אבל לאמתו של דבר, שהדנו במרומים, שכשם שחיינו תמיד בשלום עם השכנים כך ישרור השלום בינינו תמיד ובשום אופן לא נתן כי יופר. «בכניסתו לאהל, הוסיף הנואם את הדברים האלה: «עלינו להרים את הדגל הלבן, סמל השלום, לאות הכרת תודה לנציב העליון, שהואיל לקיים את הבטחתו, לשחרר את אבו־קישק, כמו־כן עלינו להודות גם למושל יפו, המיור קמפבל, לראש עיריית יפו ולב"כ היהודים, תושבי פתח־תקוה!...»

אחריו מדבר מר ברוך בן־עזר (ראב): הוא מקוה, שהיום הגדול הזה ישכיח את העבר ותתחיל הגשמת היעודים של הנביאים העברים – לקרב את שני הגזעים השמיים לטובת מולדתם המשותפת... (מחכ"ס).

«לבסוף מדבר דברים אחדים אחד מערביי טול־כרם, חדר אבו־רוס: היום נגמרו החשבונות, מה שהיה—עבר, נגמרו הסכסוכים. השלום יתמיד בתוכנו לעולמי עד!

«אחרי הנאומים וחלופי ברכות והודאות משני הצדדים, שנמשכו עד שעה חמש לפנות ערב, נפרדים בני פתח־תקוה משכניהם הערבים בשלום ובידידות.

בכריתת ברית־השלום הזו עם ערביי יהודיה ואבו־קישק, מצא הישוב העברי ספוק ידוע על כל הצער והתלאה שסבל עם ישראל בארצות פזורו, בזמנים ובמצבים שונים, עת רוצחיו ומעניו התהלכו להם חפשים תחת שמי ה׳ באין אומר להם דבר.

«מתוך ים העלבונות, — קוראים אנו בעתון אחד מהגולה, — הבהב לבסוף שביב נחמה: שבעים גבורים מישראל נלחמו בפתח־תקוה עם אספסוף של ארבעת אלפים פראים והפילו מהם חללים.

«צרי ללב.

«עד היום היו עינינו כבושות מבושה. היינו תוהים על עצמנו: מה זה היה לנו? האם גם שם בארצנו נשחטנו ככבשים? האם גם ברחובות יפו פשטנו צואר תחת חרב? וגבורי ישראל היכן הם? המגינים על חייה וכבודה של האומה היכן הם? החלוצים הששים לקראת נשק, בני דורו של טרומפלדור היכן הם?

«כבשנו עינינו מבושה, גם לשאול התבישנו, חכינו לברור הפרטים והפרטים הגמורים לא הגיעו אלינו עד היום. אנו מקבלים רק ידיעות מקוטעות, מנופות, המסתננות כנראה, דרך השגחה חמורה. מהידיעות הללו למדנו, שהפורעים התנפלו על חנונים, על נשים ועל זקנים בלילה. יש בידיעות הללו הרבה מן הסתום; אולם ברור הוא הצער: בתוך יללת האסון לא שמענו את קול צלצולו של הנשק העברי.

«אולם פתח־תקוה נתנה שמחה בלבנו ותעודד רוחנו. שוב נגלו לעינינו בני הישוב החדש, צאצאי המכבים[1]».

---

[1] פתח־תקוה, א. שטינמן. «העולם» תרפ״א.

פרק מט.

ענף מסלת הברזל בפתח־תקוה.

ראשית השתדלותם של בני פתח־תקוה בדבר העברת ענף מסה"ב במושבה.— חברי «גדוד העבודה» סוללי המסלה. — חוזים בין הממשלה ובין המושבה ובין זו ובין יק"א.

I

בתור אחד המאורעות החשובים ביותר בתולדות התפתחותה של פתח־תקוה, יש לציין את דבר סלילת מסלת הברזל המיוחדת במושבה, המקשרת את האחרונה עם רשת מסלות הברזל שבארץ ועם זו של מצרים.

עוד בשנת תר"פ התחילה המושבה עוסקת ברצינות בשאלת העברת ענף של מסלת הברזל על אדמתה, כדי לאפשר תנועה נורמלית של נוסעים והובלת משאות וביחוד הובלת הפרי של פתח־תקוה לנמל יפו. והנה הודות להשתדלותו של הנציב העליון, הרברט סמואל, ולסיועו של הברון רוטשילד, הוחלט להעביר ענף מסה"ב מפתח־תקוה עד תחנת ראש־אל־עין ובשנת תרפ"א נגשו חברי «גדוד העבודה» לבנין הרכבת הראשונה באם המושבות העבריות בארץ. כעבור שנה כלתה העבודה ולמושבה היתה הרוחה. ביחוד הורגשה הקלה מרובה בהובלת תפוחי הזהב מהמושבה[1].

מפאת חשיבותו ההיסטורית של מאורע רב־ערך זה בשביל המושבה, אנו מביאים כאן העתקות מהחוזים שנעשו בין הממשלה ובין בני פתח־תקוה ובין אלה ובין ח' פיק"א.

«רשימת החוזה שנעשה ביום השלישי לחדש מרץ לשנת 1921 בין ר. הולמס, מנהל כללי של רכבות פלשתינה (א"י), בתור סוכן (אגנט) ולטובת ממשלת פלשתינה (א"י) מצד אחד, והא' ש. ז. גיסין ול. ויניצקי, העושים בשמם ובשם אזרחי פתח־תקוה, בנוכחות תעודות, המעידות עליהם, כי קבלו יפוי כח, שנכתבו בה' שבט תרפ"א, ותעודה של יפוי־כח, שנכתבה בה' אדר תרפ"א (בזו הם נקראים הערבים) מהצד השני,

אז הוחלט כדלקמן:

1. ממשלת פלשתינה (א"י) מקבלת עליה לבנות תחנת רכבת בפתח־תקוה ולבנות ענף מהרכבת שיחבר את המושבה פתח־תקוה עם תחנת הרכבת בראש־העין בעברו דרך «מיר אל המר».

רכבת תלך בכל יום, חוץ משבתות ויום ראשון וחגים עבריים, בין שתי תחנות אלו, תצא בבוקר מפתח־תקוה, ותשוב בערב מראש העין.

[1] מן הראוי לציין, כי רכבת פתח־תקוה הנה היחידה אולי בכל העולם היהודי, השובתת בימי שבת ומועד ליהודים, בהתאם לסעיף מיוחד, שהוכנס על ידי המושבה בחוזה, שנעשה בינה ובין ממשלת א"י.

תחנת הרכבת פתח תקוה

בתנאי כפי שהערבים קבלו עליהם שלא יהיו פחות מאשר 100 נוסעים לכל צד בין פתח־תקוה ויפו. רכבת תלך בכל יום מפתח־תקוה ליפו דרך ראש העין ולוד, מבלי שהנוסעים יחליפו את העגלות.

2. הערבים מקבלים עליהם לשלם, בהגיע התור, לממשלת פלשתינה (א"י), בצורת הלואה, ביום החתם החוזה הנוכחי, את הסכום 20,000 לי"מ.

3. אם הוצאות בנין השורה הנזכרת תגדלנה על הסכום הנ"ל, אין כל זכות לממשלת פלשתינה (א"י) לדרוש מהערבים שום סכום נוסף.

ממשלת פלשתינה (א"י) מקבלת עליה, כי בקרות, שהוצאות בנין השורה הנזכרת תעלינה בפחות מהסכום של 20,000 לי"מ הנ"ל, להשיב לערבים את היתרה אחרי שהוצאות הבנין תשולמנה.

4. ממשלת פלשתינה (א"י) מקבלת עליה להשיב לערבים את הסכום של 20,000 לי"מ עם הרבית של 6%, ההכנסה הנקיה מהשורה הנזכרת תושם הצדה עבור תשלום הקרן והרבית. שני הצדדים הסכימו כי אגודת יק"א תקח מהממשלה בסוף כל שנה את היתרה של ההכנסה מנצול השורה.

בקרות, כי ההכנסה מהשורה לא תכסה את ההוצאות של הנצול, הערבים מקבלים חומר הדין לכסות את ההפסד.

5. באות כח להנהלת השורה תוצר ע"י הרכבה של שלשה חברים, מהם, אחד יועמד ע"י ממשלת פלשתינה (א"י), השני ע"י הערבים, השלישי יהיה בא כח אגודת היק"א אחרי ששני הצדדים יסכימו עליו.

תקציב המחירים של השורה הזאת יוקצב על פי החלטה בין ממשלת פלשתינה (א"י) והערבים, במבט להבטיח בהקדם האפשרי את הפחתת הקרן השקועה יחד עם הרבית שלה.

אחרי הקטנה זו, הממשלה תחשוב יחד עם הערבים על הפחתת תקציב המחירים.

6. הממשלה תחזיק את השורה ותשלם בעד החזקתה בתקון ובמצב של עבודה.

7. בקרות שממשלת פלשתינה (א"י) תסתלק מהרכבת שבין לוד ורפה לפני שהקרן תשתלם, הממשלה תשלם לערבים את כל ההוצאות, שעלה להם בנין הרכבת בין פתח־תקוה וראש העין.

8. ממשלת פלשתינה (א"י) מקבלת עליה, שכל זמן שההפחתה הגמורה של הקרן והרבית לא תצא לפועל, לא תרשה שום בנין של רכבת אחרת, או במלים יותר פשוטות, לא תרשה שום טרנספורט בין פתח־תקוה וסביבותיה וראש העין, חוץ מאשר לערבים עצמם.

9. האדמה השיכת לאכרי פתח־תקוה, שדרכה תעבור הרכבת, תנתן לממשלת פלשתינה (א"י) מבלי כל תשלום והרכבת הנזכרת תהיה שיכת לממשלה.

לפני עדים תקענו כף ביום השלישי של חודש מרץ שנת 1921.

חתימת מנהל הרכבת: ר. הולמס.
חתימות הערבים: ש"ז גיסין וליפא וינצקי.
חתימות העדים».

ב. דינביץ צ. זבלודוביץ מ. סלור ד. ימיני ז. גיסין י. מכנס ל. ויניצקי

ועד המושבה

המוציא לפועל את חוזה מסילת הברזל

חוזה נוסף

«בין המנהל הכללי של מסלות ברזל ארץ ישראל, בשם ממשלת ארץ ישראל, מצד אחד, והאדונים ז. ליפקיס יושב ראש של המועצה המקומית של פתח־תקוה וק. ויסוקר בשם בעלי הקרעות של פתח־תקוה, מצד שני.

היות וביום שלישי למרץ 1921 נעשה חוזה בין ממשלת ארץ־ישראל ובעלי הקרקעות של פתח־תקוה, הנקראים בחוזה «הערבים», המתנה, כי הממשלה צריכה לבנות קו של מסלת ברזל בין פתח־תקוה וראש העין והערבים צריכים להמציא לממשלה סכום של 20000 לי״מ לצרכי בנין של קו זה ונקבעו תנאים ידועים בדבר תשלום האחוזים ואמורטיזציה של הקפיטל.

והיות ובנין הקו הזה עלה מחוץ לסכום של 20000 לימ״צ, שהערבים המציאו בעוד 33000 לימ״צ, שנפרעו מקפה של ממשלת א״י, ולפיכך, יש צורך בדבר ולהוסיף לתנאים המפורטים בחוזה, הוסכם בזה על ידי שני הצדדים לחוזה המדובר כלהלן

א) הסעיף הרביעי של החוזה מיום שלישי למרץ 1921 נחשב על ידי זה לבטל והסעיפים הכתובים מטה יבואו במקומו:

החוב הראשון שיוטל על ההכנסה השנתית של מסלת הברזל, אחרי נכוי של הוצאות העבודה, יבוא לתשלום האחוזים מהסכום של 33000 לי״מ החל מיום ראשון לאפריל 1922, לפי המכסה של 4% לשנה או אחוז גבוה יותר שלא יעלה על 6%, שצריך היה להשתלם ע״י הממשלה בעד ההלואה במשך שנה אחת או חלק ממנה, עד אשר תצא לפועל המלוה של ממשלת א״י, ואחרי זה, בהתאם לאחוזים שתשלם ממשלת א״י בעד המלוה הממשלתית.

במקרה שההכנסה של קו מסלת ברזל זה לא תספיק באחת השנים לכסות את תשלום הרבית, אז ירשם הסכום הבלתי נפרע של האחוזים בהוספת רבית של 5% בתור חוב ראשון להכנסה של השנים הבאות מקו מסלת ברזל זה.

הממשלה, בעקב קבלה אחוזים כאלה, תחזיר לערבים את הסכום של 20000 לי״מ, שהומצא ע״י בהוספת רבית של 6%, החל מיום ראשון לאפריל 1922. במקרה ובאחת השנים, אחרי פרעון האחוזים לממשלת א״י, ההכנסה הנקיה של קו מסלת ברזל זה לא תספיק לתשלום 6% האלה על הסכום המדובר של 20000 לי״מ, אז ירשם כל הסכום הבלתי נפרע של האחוזים האלה, בהוספת רבית של 5% לשנה, בתור חוב להכנסה הנקיה בשנים הבאות מקו מסלת ברזל זה.

ההכנסה הנקיה שתתקבל מקו מסלת הברזל זה, אחרי פרעון האחוזים לממשלה והאחוזים מהסכום של 20000 לי״מ, שהומצא ע״י הערבים, תקבע להחזרת הסכום של 20000 לי״מ שהומצא ע״י הערבים.

הצדדים מסכימים בזה ליפות את כחה של חברת יק״א לקבל בסוף כל שנה ושנה מהממשלה את הסכום שצריך לשמש בתור אמורטיזציה.

אם באחת השנים הכנסת קו מסלת הברזל הזה לא תספיק לשם כסוי הוצאות העבודה, הערבים מקבלים עליהם באופן הדדי וכל אחד לחוד את תשלום ההפרש בין ההכנסה ובין הוצאות העבודה לממשלת ארץ־ישראל.

כאשר כל הסכום המלא של 20000 לי״מ יופרע ע״י האמורטיזציה, קו מסלת ברזל זה יעבור אך ורק לרשותה היחידי של ממשלת א״י והחוזה מיום שלישי למרץ יחשב לגמור. ואחרי זה, התעריף המיוחד של מחירי ההובלה בקו מסלת ברזל זה, המותנה לפי החוזה ההוא יאבד את תקפו.

בעדות לזה באנו על החתום ביום 17 לחודש יולי 1925 (אלף תשע מאות עשרים וחמש).

נאום: (חתום, ר. ב. וו. הולמס). נאום: (חתום, ג. מ. קמפיגלי בתור עד).

נאום:

בשמם של בעלי הקרקעות של פתח־תקוה.

נאום: (בתור עד)»

II

«בין הח״מ, חברת יק״א וה״ה גיסין זלמן, וינצקי ליפא, סלור משה, ימיני דב, זבלדוביץ צבי, דינוביץ ברוך וסמיקס חיים—אכרים בפתח־תקוה, המתקשרים בזה בעד עצמם ובתור באי־כח אכרי המושבה לפי הכח וההרשאה הנתנה להם ביום ה׳ שבט התרפ״א, שנמצאת אצל הממשלה בירושלים ואשר העתקה המאושרת ע״י כבוד הרב של פתח־תקוה רצופה פה – הוחלט כדלקמן:

1. חברת יק״א מתחיבת לשלם לאכרי פתח־תקוה סך של 20,000 לי״מ – עשרים אלף לירות מצריות, על מנת, שהסכום הזה ימסר לממשלה הא״י בשביל בנין מסלת הברזל, שתקשר את פתח־תקוה לתחנת ראש אל עין.

2. האכרים ובאי כחם מתחייבים לסלק לחברת היק״א את הסך 20,000 לי״מ הנ״ל

עם רבית של 6% בתשלומים שנתיים במשך לא יותר משמנה עשרה שנה. התשלום הראשון יהיה 1 ליולי 1924.

3. האכרים מתחייבים להשתמש במסלה הזו להובלת כל תבואותיהם, סחורותיהם ולנסיעת אנשים, על מנת להבטיח לחלק המסלה הזה הכנסה מספיקה כדי לכסות את הוצאות המסלה, האמורטיזציה של הקפיטל ותשלום הרוחים וכדי לאפשר לממשלה הא״י לשלם היא מצדה לאכרים את הסך 20,000 לי״מ והרוחים שנתן לה בהלואה בשביל בנין המסלה.

4. האכרים נותנים בזה רשות לחברת יק״א לקבל מאת הממשלה את עודף ההכנסה על ההוצאות בתור תשלום על החוב והרבית 6%. ההכנסות של שתי השנים הראשונות תשמשנה בשביל תשלומי הענקה, שהמושבה תצטרך לתת לאותם אכרי המושבה, שאדמתם תלקח בשביל העברת המסלה והבנינים השונים הנחוצים בשבילה.

5. במקרה שהכנסות המסלה לא תספקנה לכסות את ההוצאות, או במקרה שלא יהיה עודף נקי, חברת יק״א איננה מקבלת עליה שום התחייבות אחרת לעומת האכרים, ואלו האחרונים מוכרחים לשלם בקביעות את התשלומים השנתיים יחד עם הרבית.

רשות נתנה מעכשיו לחברת יק״א לשים עיקול על ההכנסות והיבול של רכוש האכרים חותמי הכח וההרשאה וההתחייבות הזאת, על מנת לגבות את התשלומים השנתיים והרבית בזמן הקבוע. בכל אופן הטַריף של המסלה יקבע באופן כזה שההכנסות תכסינה את הוצאות המסלה ותאפשרנה לעשות את האמורטיזציה ע״י הריוח הנקי.

6. במקרה שהממשלה התורקית תשלם לתושבי פתח־תקוה את היזקות המלחמה, מתחייבים האכרים לשלם לחברת יק״א 25% מהסכום שועד המושבה יקבל. הסכום הזה ישמש לסלוק חלק מההלואה של 20,000 לי״מ הנ״ל.

7. התשלום השנתי המינימלי שעל תושבי פתח־תקוה לשלם ליק״א בכל שנה, החל מ־1 יולי 1924, הוא סך של 1898,145 לי״מ – אלף שמונה מאות תשעים ושמונה לירות, 145 מילים – הסכום הזה כולל החלק השמונה עשר מהסך 20,000 לי״מ יחד עם הרבית 6%.

במקרה שהרוח הנקי מהמסלה יעלה על הסך הקבוע לעיל בתור תשלום שנתי, המותר ישולם כמו כן לחברת יק״א על מנת לקצר את זמן פרעון החוב».

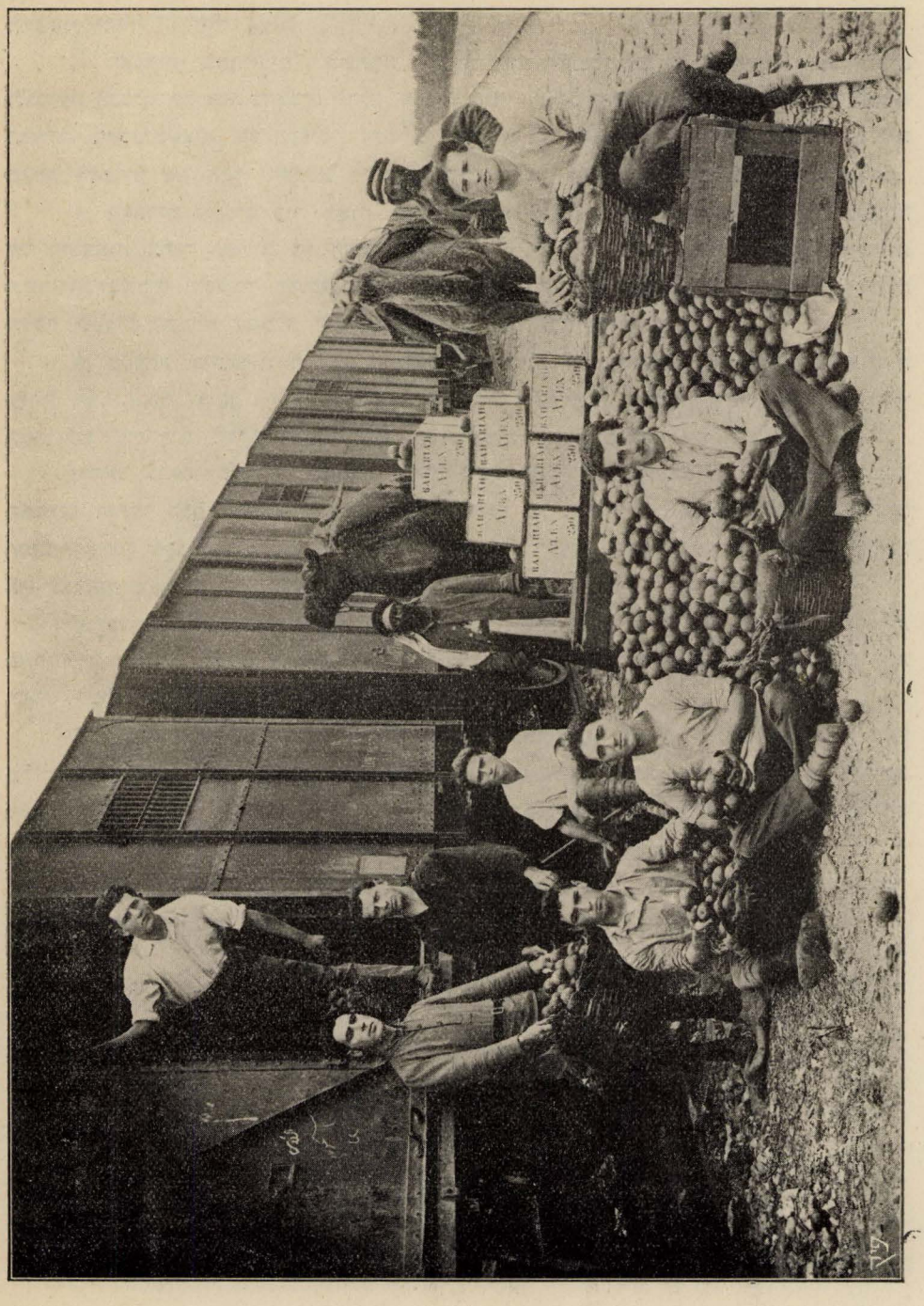

פעינת תפוחי זהב בתכנת

פרק נ.

בקוריו של הנציב הרברט סמואל בפתח־תקוה.

בקורו הראשון של הנציב בפתח־תקוה. — קטע מדברי נאומו של ראש הועד לכבוד הנציב. — בקורו השני של הנציב בפתח־תקוה. — קבלת הפנים הנהדרה לכבודו. — נאומו של ראש הועד. — נאום התשובה של הנציב.

פעמים בקר סיר הרברט סמואל את אם־המושבות, ובה, יתר מבכל שאר המושבות, הדגישו לסמואל את תפקידו ההיסטורי ורב־האחריות של נציב יהודה הראשון, אחרי הפסק של אלפים שנה.

בקורו הראשון של סיר הרברט סמואל בפתח־תקוה היה בחודש ינואר 1920. הוא לא היה אז עדיין הנציב העליון על א״י, אלא בא בתור אקספרט לעניני כספים, שלוח ממשרד המושבות בלונדון על פי הזמנתו המיוחדת של המצביא, כובש הארץ, לורד אלנבי. אבל על פי רמזים קלים, שנתנו פה ושם על ידי המנהיגים הציוניים, ידעו רבים שאין זה מן הנמנעות, כי הרברט סמואל יתמנה לנציב העליון בארץ ישראל. וזה שגרם לכך, כי נתקבל סמואל, גם בירושלים, גם במושבות, ובעיקר בפתח־תקוה בכבוד מלכים ממש.

בנאומו לכ׳ סמואל אמר ראש הועד אז, ה׳ ז. גיסין, בין השאר:

«שמואל הנביא העלה את היהודים למדרגת עם מדיני מסודר, ובכל זאת, בתור איש פרטי, התנגד מפני טעמים ידועים להפוך את היהודים לעם משעבד לשלטון יחיד. אבל קול אלהים אמר אז אל שמואל: «שמע בקול העם», והוא נשמע לו. וזה מה שאנו אומרים גם עכשיו אליך, שמואל של דורנו: באת אלינו בתור פקיד אנגלי, ובתור כזה צריך אתה להטיף לנו את מדת הסבלנות. אבל אנחנו מאמינים, כי רוח אלהים אשר בקרבך יעזרך להפוך בהקדם את עמנו המפוזר לקבוץ מדיני חשוב בארצנו».

הנציב הקשיב בתשומת־לב לתרגום דברי ראש הועד, אבל לא ענה כלום בנוגע לתפקידו בעתיד. כבוד מדינאי אנגלי הסתר דבר... ואולם משהגיעה לאזניו מפי המתרגם אותה ההשוואה ההיסטורית בין שמואל לשמואל, לא יכול כבר, ואולי גם לא רצה, להסתיר את בת הצחוק הלבבית, שהתחילה מרחפת על פניו הרציניים.

ואמנם כעבור חצי שנה בערך, מזמן בקורו הראשון בפתח־תקוה, בא הרברט סמואל בתור הנציב העליון לארץ ישראל.

מעט פחות משנה מזמן בואו של הרברט סמואל אל הארץ בתפקיד החדש, התחוללו מאורעות מאי הטרגיים ואחריהם, ההתנפלות הגדולה של הערבים על פתח־תקוה. באותו זמן בקר הנציב הרבה מושבות עבריות בארץ, מלבד פתח־תקוה, שלבו כאילו לא נתנו לבקרה

עד שלא יכרת ברית שלום בין היהודים והערבים. ורק לאחר שתי שנים, כשהצליח הודות לטכסיסיו הדיפלומטיים המחוכמים להשפיע על ראש המתנפלים שיך שאקר אבו־קישק לבקש שלום מאת פתח־תקוה ובשביל זה שוחרר מבית־הסוהר, רק אחרי כריתת ברית השלום, מצא הנציב לנחוץ לבקר בקור רשמי את פתח־תקוה.

בקורו זה השני במושבה חל מיד אחרי אשור המנדט על ארץ ישראל.

והרי פרטי הבקור, כפי שנמסרו מפתח־תקוה לעתון «הארץ» (גליון תתקס"א):

«ביום ד', כ"ז אלול, בקרו בפתח־תקוה ה. מ. הנציב העליון בא"י בלוית שלישו הפרטי ובלוית מושל מחוז יפו, הקולונל סטרלינג והמזכיר מר יהודה פרנקל.

הידיעה ע"ד בקורו הרשמי של ה. מ. נתקבלה זה כשבוע ומיד התחילו ההכנות המרובות לקבלת פנים עממית. ועד המושבה קרא לב"כ כל החוגים והמפלגות, וביחד עם מנהלי בתי הספר ובאי כח העתונות עבדו תכנית פגישה יוצאת מן הכלל. ועד המושבה פנה במודעות מיוחדות לקהל המקומי בנדון זה וביום המשער נשתנו פני המושבה בהחלט: כל הרחובות והבתים קושטו בדגלים לאומיים, ע"י גן המושבה ועל הגזוזטרה של בהכ"נ הוקמו שערי כבוד, מעונדים ירק ופרחים, ודגלים לאומיים. וביניהם הדגל אנגלי, נוספו למעלה. כל סוסי המושבה נמסרו ליודעי רכיבה. מראה המושבה היה נהדר: ים של ירק ודגלים.

בשעה עשר יצאו לקראת האורחים על יד גבול המושבה: חברי ועד המושבה, הועד החקלאי, באי כח העתונות ומספר גדול של רוכבים, כולם מקושטים סרטים כחולים־לאומיים ועליהם כתובת «לכבוד בקור הנציב העליון הראשון בא"י, בפ"ת, בכ"ז אלול».

האורחים החשובים באו בשעה 11 לפנה"צ באוטומוביל. בפגישתם עם ב"כ המושבה עמדו וירדו. ה. מ. עלה על הסוס שהכינו לו, ואת שאר האורחים הושיבו בעגלות, שהיו מוכנות לכך, ונסעו למושבה. בדרך סרו לפרדסו של הנדיב והתעניינו בעבודה הנעשית שם; אח"כ פנו לצד המושבה. כשהנציב עבר על יד מצבת «גל האבנים», שהוקמה ב«יום הזכרון» על המקום, שבו נפל הגבור הראשון, אבשלום גיסין ז"ל, עכב אותו ה' א. שפירא בבקשת סליחה, הראה לו על «גל האבנים» ואמר לו:

לפני מצבת גל האבנים.

«אנו, בני פתח־תקוה, נצלנו הודות לזה והודות לעזרה המהירה של הממשלה, שבאה בפקודתו של הנציב».

על זה ענה הנציב:

«יש להצטער על המאורע».

הנציב עמד רגעים מספר בדומית קודש ואחר כך נכנסו לבית האריזה, מיסודם של האמריקנים.

בשעה שתים עשרה נכנסו האורחים הנכבדים למושבה והקהל הרב ביחד עם המורים והתלמידים של בתי הספר, שהסתדרו בסך על יד שער הכבוד הראשון משני הצדדים, קבל את האורחים בתרועות שמחה ובקריאות «הידד!», «יחי הנציב!». התזמורת נגנה את ההמנון הבריטי ומיד אחריו גם את ההמנון הלאומי שלנו. הנציב העליון, ואחריו גם שאר האורחים, ירדו מעל הסוסים והלכו רגלי עד לבית הכנסת, שהיה מלא מפה לפה. הסדר היה מופתי. את ה. מ. הנציב העליון ורעיתו הושיבו על הבימה שעל יד ארון הקודש ושאר האורחים על הבימה שבאמצע. חזן המושבה מר צ. י. גורדון בלוית מקהלתו פגש את האורחים בשירת «ברוך הבא בשם ה'» ואח"כ נשא נאום ברכה קצר הרב ברמן:

סיר הרברט סמואל

«מאושרים אנו בני פתח־תקוה – אמר הנואם – לקבל את פני הנציב העליון בבית ה', בבית הכנסת, שהוא טפח ורבה את הציונות בכל צורותיה. הדמעות ששפכו היהודים בבית הכנסת, בהתפללם לשיבת ציון, היו לנו נטפי תנחומין בעת צרה ומצוקה! ומה מאושרים אנו להיות בביתנו הלאומי, הנתן ע"י חבר־הלאומים, ששלח לנו את נציבנו העליון להגשים את חלומנו!» הנואם גומר בברכה לנציב, שיזכה למלא את תפקידו הרם ולראות את ביתנו הלאומי בבנינו!...

אח"כ שר החזן בלוית המקהלה את תפלת «הנותן תשועה» למלך ו«מי שברך» לנציב העליון ורעיתו, כשהנציב קם ממקומו ועמד יחד עם כל הקהל.

משם הלך הנציב בלוית שאר האורחים לבית־ועד המושבה – לפגישה הרשמית. גם אולם הועד היה מלא, אף על פי שרשות הכניסה היתה רק למוזמנים: לחברי המועצה, למנהלי וראשי המוסדות, ובאי הכח של העתונות ועוד; באולם המקושט יפה בפרחים ובדגלים פוגשת את האורחים מקהלת «הזמיר», בהנהלתו של מר מילת בשירת «בצאת ישראל ממצרים». וראש הועד מר ב. גולומב נאם את נאומו הארוך (מתוך הכתב) שאנו מוסרים אותו כאן בקצרה:

נאומו של ראש הועד.

«הבקור המרומם של הוד מעלתו ורעיתו הכבודה הוא רב ערך בשביל מושבתנו בפרט ובשביל כל הישוב היהודי בארץ ישראל בכלל. ביסוד מושבתנו היתה ההתחלה לכל הישוב החדש. זה היה בשנת 1878, שקומץ קטן של אנשים אידיאליסטים מתושבי ירושלים פרש ל«אמלבס», הנקראת עכשיו «פתח־תקוה», לגשם את הרעיון הגדול של עמנו: לשוב לציון ולהחיותה ע"י עבודת אדמה. דרכם של המעפילים הקדושים הללו היתה קשה מאד. הערבים מכרו לנו אז רק את האדמה הגרועה ביותר, ונוסף על זה גם מפורסמת בקדחת הצהובה. התחלת עבודתנו העממית היתה על גדות ה«ירקון», בבצה כבירת השנים והקרובה למים. בני המושב הראשון הזה סבלו מהרבה מחלות והתגלגלו בחוץ, ללא בית וללא מחסה וחיו בפחד וסכנת נפשות ממש, עד שהוכרחנו בשנת 1882 לעבור לדרום, למקום יותר בריא, על החולות סמוך לכפר «יהודיה». פה פגשנו במעצורים קשים מצד הממשלה התורכית. הבתים הראשונים שבנינו בקושי רב הורסו ע"י רעוף פחה. בשנת 1884 שבנו לפתח־תקוה וע"י תחבולות ונפתולים שונים עלה בידינו להקים את הבנינים הראשונים. זרענו שדות תבואה (פלחה), נטענו כרמי־גפן, אבל הכרמים, שלא הצליחו, נעקרו על ידינו ושתלנו במקומם שקדים, זיתים ואח"כ פרדסים – ושוב כרמים.

«קשה עד מאד היתה עבודתנו, אבל סייעו לנו חברת «חובבי־ציון» באודיסה ואח"כ, בהשתדלותם של אלה, בא לעזרתנו הנדיב הגדול, הבארון אדמונד די רוטשילד, על טוב יזכר שמו הנעלה, שהשקיע הון רב, הן בעזרה צבורית והן בעזרה פרטית. להצלחתנו הועילה לנו עוד יותר התנועה הציונית.

«משנת 1908 עד 1914 נתוספו לנו שתי המושבות «עין־גנים» ו«מחנה־יהודה», הנקראות כיום «בנות פתח־תקוה». אבל אז באו לנו שוב פעם ימים רעים, ימי הרס ואסונות. בעקב המלחמה נהרס הרבה מאד. הרבה מאתנו הוכרחו לעזוב את המקום, פרי עבודתנו ויגיעתנו היה לריק, ויתר הפליטה אכל הארבה, שפשט בארצנו בשנת 1915. חשבנו שאבדנו יחד עם המושבה היקרה לנו. ואז באה לנו הנחמה: הכרזת בלפור והחלטת סן־רימו, שישארו חרותים לעולמי עד על לוח לבנו כקריאתו של כרש מלך פרס.

אח"כ עלו הגנרל אלנבי וצבאותיו והשיבו אותנו מן הגרוש. אותו זמן הושיטו לנו את עזרתם האפ"ק, הנדיב ובהלואות־כסף גדולות עזרו לנו לבנות את הריסותינו בשנת 1918.

«ואף על פי שההתנפלות של שנת 1921 גרמה לנו קרבנות אדם וכל חיי מושבתנו הופרעו, אבל המשטר האזרחי, שהוקבע ע"י ה. מ. הנציב העליון הרברט סמואל, השיב את חיינו למסלולם הרגיל, ומאז אנו ממשיכים את עבודתנו עבודת הבנין, ועוד ביתר בטחון אחרי אשור המנדט, המקים קשר ישראל לארצו ההסטורית ומבטיח את בנין ביתו הלאומי.

«מספר האזרחים כיום במושבתנו הוא קרוב לחמשת אלפים נפש. יש לנו מספר הגון של בתים, כרמים, פרדסים ושדות תבואה, שסכום הכנסתם לממשלה עולה ליותר מחמשת אלפים לי"מ. יש לנו יקבים גדולים, בית־אריזה, השקאה כללית, פרדסים, 2 מכונות־משאבה צבוריות להספקת המים ע"י צנורות במושבה, בבתים ובחצרות; לבד זה קרוב לשמונים מכונות וברכות פרטיות להשקאת הפרדסים; בית החרושת לתעשית מלח לימון כבר נגמר ועכשיו מסתדר גם ביח"ר לספירט.

«המוסדות הצבוריים הם: שני בתי כנסיות, בית־הועד, שלשה בתי־ספר ושני גני־ילדים, בחמשה בנינים גדולים בשביל 300 ילדים ושלשים מורים. כמו־כן יש לנו «בית הכנסת אורחים», בית פועלים, בית מרקחת ועוד. מעסיקים אנו בערך 600 פועלים תמידיים ובעונת העבודה פי־שנים: מהם שני שלישים ערביים ושליש יהודים: שכר העבודה שאנו משלמים לפועלים הוא בערך 32000 לי"מ בשנה: יותר מ־20000 לי"מ לערבים ויותר מ־10000 לי"מ ליהודים.

«כמו־כן נעים לנו להזכיר גם את הרכבת, שנבנתה ע"י השתדלותו של ה. מ. הנציב העליון ואנו מביעים בזה את תודתנו העמוקה על עזרתו הרבה, ואנו מתכבדים לבקש מה. מ. שיוסיף גם להבא לעמוד לימיננו בהשלמתה ושכלולה של המושבה. דרושים לנו: א) רכבת ישר ליפו, עיר המרכז; ב) כביש ישר ליפו, שיגדיל את ערך מושבתנו במובן הכלכלי והתוצרתי.

«לבסוף אנו מתכבדים, על יסוד הקרבנות הגדולים, שהבאנו לישוב, להסב את תשומת לב ה. מ. לשני הדברים החשובים ביותר בחיי הישוב בכלל: א) לפתוח את שערי ארץ ישראל לרוחה, שיוכלו להכנס אליה אחינו הפזורים שבגולה. הזרם החדש של העולים יקל מעלינו את העבודה בהרבה וימשוך את לבות נדיבי עמנו בחו"ל להתענין במצב הארץ ולהשקיע כספים במוסדות הכספיים שבארץ. ב) לחזק ולבצר את הבטחון ושמירת הסדרים בארצנו. מפני ההתנפלות על מושבתנו עלו לנו השמירה וההגנה לסכום עצום. הבטחון הכללי בארץ יאפשר את הצלחת הישוב ויבטיח את קיומו של ביתנו הלאומי לשמחת ישראל והצלחת הממשלה והארץ».

כתום נאומו של ראש הועד, שרה המקהלה את ה«אלגיה» של טשרניחובסקי — «על מלוא רוחב ים התכלת».

אחרי מר סקיבין, המדבר בשם המושבות כפר־סבא ועין־חי (מלל) החרבות, שתושביהן נמצאים עדיין, לצערם, בפ"ת.

קם לדבר ה. מ. הנציב העליון:

נאומו של הנציב.

«לפני שנתים וחצי היה לי הכבוד לבקר את פתח־תקוה, אך לא היה לי שום מושג מזה, שבקרוב אהיה פה נציבכם העליון. מלא תודה הנני לכם על קבלת־הפנים, שערכתם להגברת סמואל ולי. והנני נרגש מהשירה העברית הנפלאה, אשר שמעתי. בנאומו היפה של ראש הועד שלכם שמעתי סקירה מפורטת על היסורים שעברו עליכם. אבל היו גם רגעים נעימים לכם, שבאו בעיקרם ע״י הנדיב הידוע הבארון רוטשילד. ואם היתה לכם קודם ממשלה, אשר לא רק שלא עזרה לכם, אלא גם שמה מכשולים על דרכי עבודתכם החשובה, הנה עכשיו יש לכם לעומת זה ממשלה, שתעזור לכם בעבודתכם בארץ. נשיאכם באר לכם, שהפחה התורכי הרס בעצמו ובידיו מה שבניתם אתם, ואנכי, בתור בא כחה של הממשלה הנוכחית, זכיתי אני בעצמי להניח אבן־פנה לבנין נהדר בת״א!... אני מקוה, שהמקרה הזה יתן לכם מושג בהיר ונאמן על ההבדל היסודי בין המשטר הנושן ובין המשטר הנוכחי. גם במשטר הנוכחי נמצאתם במצב לא טוב וביחוד במאורעות מאי. הודות לעזרה המהירה, שנתן לכם המושל המחוזי, נצלתם מן הצרה הגדולה ועכשיו אנו בטוחים בהסתדרות החדשה של הארץ, וביחוד במשטרה האירית והמעולה, שתדע להגן על הארץ. ידוע לכם מה שעשתה הממשלה בהטילה על הכפרים הערבים עונש־כסף, בתור פצוי קטן לנגועי המושבות החרבות. עכשיו, ע״י הרכבת, שנבנתה בהשתדלות יק״א, אתם מקושרים עם מצרים, וזה יעזור להצלחתכם. ואני מקוה, שתשתמשו תכופות ברכבת, במקום הגמלים שהשתמשתם בהם קודם לכן.

«בנוגע לשאר הדרישות הנוגעות להטבת מצב המושבה זקוקות הן לעיון מיוחד ואשתדל בזה להרים את קרן הארץ. במקומות האחרים שבעולם עוזרים במתת כסף, אבל אתם תעזרו ע״י המכונה הממשלתית. במדה שתפתחו את הארץ, באותה המדה תקלוט גם היא מספר יותר גדול של עולים, וזה יהיה בקרוב! היו בטוחים שמאחורי גבכם, שהעמסתם עליו את העבודה הקשה, עבודת בנין הארץ – עומדת הממשלה לעזור לכם בעבודתכם!... אני מודה לכם עוד פעם בעד ההתלהבות וקבלת הפנים שלכם!»

נאומו היפה של ה. מ. הנציב נתקבל בתרועות שמחה וקולות «יחי» לא חדלו זמן ממושך... אח״כ שרה המקהלה, וביחד עמה—גם הקהל הרב, את ההימנון «התקוה», כשהנציב והאורחים עומדים על רגליהם.

כתום קבלת הפנים הוזמנו האורחים לסעודת הצהרים במלון «ירקון». במשך הסעודה התנהלה שיחה ידידותית בין האורחים וראשי המוסדות. נשאו נאומי «לחיים» קצרים לכבוד ה. מ. הנציב ומלויו—ואח״כ עברו כל המוזמנים ל«מחנה־יהודה»—שכונת התימנים. אחרי שהתעכבו קצת ע״י שער הכבוד שהוקם גם שם, בהשיבם על דרישת השלום וקריאות «הידד» של התימנים, חזרו דרך «עין־גנים», ולא רחוק מ«ראש־אל־עין» ישב הנציב ובני לויתו באוטו־רכבת שהמתינה לו, אחרי שנפרדו בשלום מהקהל.

פרק נא.

פתח־תקוה בשנת תרפ"ג.

שטח אדמת הפרדסים של פתח־תקוה.—שטחי יתר הנטיעות של המושבה.—הרכוש החי של המושבה.—המלחמה בתור גורם לדלדולה של המושבה.—פתח־תקוה עם העליה הגדולה שלאחר המלחמה. — ספרות סטטיסטיות. — המצב הסניטרי במושבה.—תנועת הרכבת וכו'.—החיים התרבותיים במושבה.

תמונה כללית, מיוסדת על ספרות סטטיסטיות, ממצבה המשקי והכלכלי של פתח־תקוה בשנת תרפ"ג, אחרי שקבלה מאת הממשלה הכובשת זכות הנהלה עצמית בתור מושבה־עיריה, נותן לנו אחד המומחים לעניני הישוב החקלאי בארץ ישראל, ד"ר מ. זגורודסקי, במאמרו ב„העולם" (ה' תשרי תרפ"ד):

„מהמושבות ביהודה — כותב בעל המאמר — זכו למועצה מקומית שלש: פתח־תקוה, ראשון־לציון ורחובות. בשלשתן מספר הנפשות הוא מאלף ומעלה ומשום זה בודאי זכו לעלות לגדולה. הגדולה בהן בין בשטח ובין במספר הנפשות היא „אם המושבות" — פתח־תקוה. היא גם העשירה שבעיריות: מאחד עשר אלף שלש מאות וחמשים דונמים הפרדסים, הנמצאים בידי היהודים בכל א"י, ששת אלפים, מאתים ששים וששה דונם לקחה פתח־תקוה או 55,25 למאה מכל הפרדסים שיכים לפ"ת. והלא הפרדס הוא עד היום המשק היקר ביותר, אבל באותו הזמן גם בטוח ביותר מכל סוגי המשקים השונים — משקי הפלחה, משקי נטיעות־עץ (זיתים, שקדים וכו'), משקי תערבת (מחלבה עם ירקות, עופות, דבורים וכו'). היה זמן, שכל דונם של פרדס נערך במאה פונטים ויותר, כי היו ועודם קיימים גם כעת פרדסים כאלה בפתח־תקוה, שבעליהם לא ימכרום גם במאה וחמשים לירות: הרי הם מקבלים מאתים תבות תפוחים מכל דונם וכל תבה נמכרת בליברפול ב־16־18 שילינגים! אמת, פרדסים כאלה מעטים הם מאד, וביחוד פרדסנים, היודעים לטפל בפרדס ולטפחו,—לזבלו בזבל בהמות ולדשנו בדשנים חימיים, להשקותו, לרפאותו ולהחלימו. פרדסנים כאלה מעטים הם מאד, אבל בכל זאת אפשר עוד להעריך את הדונם הבינוני בפתח תקוה במחיר של 80—100 לירות והיה מחיר הפרדסים במושבה־עיריה זו מחמש מאות עד שש מאות עשרים וחמשה אלף פונטים! ומכל השטח הנטוע בכל הארץ שבידי אחינו, שהוא למעלה משבעים ושלשה אלף ד', לקחה פ"ת ששה עשר אלף דונם או 22% !

שטחי יתר הנטיעות בפ"ת במספרים עגולים הם: 6500 ד' שקדים, 1500 ד' גפנים, 550 ד' עצי פרי שונים, 750 ד' יערות של אקליפטים. ומחיר הנטיעות האלו גם כעת, כשהמצב בארץ ירוד הוא, לא פחות ממאה ועשרים וחמשה אלף פונטים, והיה מחיר כל השטחים הנטועים בפ"ת 750־640 אלף פונטים!

מחיר הרכוש החי הוקטן בשנים האחרונות. במאי 1921 שדדו הכפרים הערביים, המקיפים את פתח־תקוה כמעט את כל עדר הבקר; שחטו ועשו ובחי־משפחה במשך שבועות רבים, אכלו בשר לשובע עד כי היה לזרא להם, ומאין יכולת למכור את הנותר לקצבי הערים, כי אחדים מנכבדי השודדים נכשלו בדבר ויפלו בידי הבולשת, ומאין מרעה בקיץ בכפרים אלה— היו מוכרחים להחזיר חלק גדול של העדר לשדות פתח־תקוה, כאלו תעו הצאן והבקר בישימון ואחרי ימים רבים מצאו את דרכם הנכונה וישובו לבעליהם הראשונים. במושבה הגדולה והעשירה ביותר שבארץ יש כעת רק כארבע מאות פרה, שמחיר כלן לכל היותר 6000 לירות, 230 פרדים וסוסים לעבודה ולרכיבה, שמחירם כ־8000 לי״מ, 70 חמורים, 200 צאן וכשבעת אלפים חמש מאות עוף, שמחיר כלם הוא לפחות 2500 לירות. והיה מחיר הרכוש החי (יחד עם מעט הכורות שבני פ״ת אינם מחובביהן) — כששה עשר אלף וחמש מאות לירות.

שויה של פתח־תקוה.

לפי זה שוה הרכוש הקרקעי והרכוש של נכסי־ברזל (נטיעות, בנינים) והרכוש החי של העיריה פ״ת ממיליון עד מיליון ומאת אלף לירות, בלי לחשב את מחיר הרכוש הדומם, שבכל העיריה: המכונות הרבות מאד, כלי־העבודה לפלחה, לנטיעות, למחלבות וכו׳, כלי הבית שבכל משפחה (יותר משבע מאות משפחה!) וכל יתר הרכוש, שאינו נתן להערכה מדויקת. אם להביא בחשבון גם את הרכוש הזה, ומצאנו כי פ״ת שוה כעת (בפרנקים של זהב) כשלשים מיליון, או החצי ממה שהכניס הברון א. רוטשילד בכל א״י עד המלחמה!

בארץ תרבותית היתה מושבה עשירה כזו יכולה להשיג (כשהשנים כתקונן) בבנקים קרקעיים ואפותיקאיים הלואה עד כדי חצי הסכום הנ״ל, או לערך כחמשה עשר מיליון פר׳ (בזהב), והלואה כזו היתה נתנת לה לשנים רבות וברבית קטנה מאד. ופה, בארץ, שאין בה אף בנק קרקעי אחד ובשנות חרום, שאנו חיים בהן כעת, מושבה עשירה כזו, שחובותיה אינם עולים ליותר מעשרה אחוזים של שוי רכושה, נמצאת במצב דחוק מאד. בעד החוב הקטן שלה היא משלמת רבית גדולה מאד ואת הקרן החוזרת (הם הסכומים הדרושים לעבודה במשך השנה עד יום קבלת ה״פדיון״ בעד הפירות שנשלחו לשוקי חו״ל) אינם משיגים אלא מאת הנושכים, המקבלים 20־30 אחוזים ולפעמים גם יותר.

«אין רחמים במלחמה»...

הרבה גרמה המלחמה לקלקול מצבה של המושבה. בראשונה גרשו את כל היהודים מיפו ומתל־אביב, ורבים מהם התישבו בפ״ת ותהי פתאם המושבה לעיר הומיה, בעלת מוסדות התישבותיים וחברתיים (המשרד הא״י עם כל המכונה שלו, ״גאולה״, הסתדרות הפועלים וכו׳ וכו׳); מצב המושבה הוטב ע״י זה, כי בכסף מלא קנו להם בני יפו ותל־אביב את משכנותיהם (בחדרים, ברפתות, במחסנים, בחצרות וכו׳), את לחמם ואת מימם מאנשי פ״ת, וכל הכסף שנשלח מחו״ל בשביל הגולים נסתנן והגיע ליצרנים דרך כיסי אנשי פ״ת. אבל עם התפתחות המלחמה התחילו הגרושים גם מפ״ת ומצב המושבה הורע מאד; את יבולי הפרדסים אי־אפשר היה למכור ועל ידי זה נסתם המקור הראשי לכלכלת המושבה; את הקטרים למשאבות בשביל השקאת הפרדסים אי־אפשר היה להניע מחוסר שמן־שרפה, ועל כל זה נוספה שאיפת התורכים להצר למושבה בכל האפשר וגם להרסה כליל. פקדו להוציא את הצנורות מהפרדסים ולהמציאם יחד עם הקטרים אל המדבר, למקום חנות הצבא ההולך על מצרים; לקחו את כל בהמות העבודה מהאכרים וישבו גם את אכרי המושבה וישלחום אל החזית—למדבר באר־שבע ולהר סיני, ויעבידום שם עבודת פרך בסלילת כבישים ובחפירת בארות לצבא. ב״תפלה״ ו״בצדקה״ לחמו אחינו נגד כל הגזרות הרעות האלה ולרוב הצליחו להעביר את רוע הגזרות, עד אשר

קרבה החזית עד גדות הירקון, הנחל שהפריד בין הצבאות הלוחמים, הצבא התורכי עם הגרמני מצד אחד והצבא האנגלי מצד השני.

„אין רחמים במלחמה". את הדברים האלה שמענו מפי מפקד הצבא התורכי, אבל זה הוכיח לנו במעשה גם הצבא האנגלי. בהסתדר החזית על הירקון ובעברה דרך השקדים והפרדסים של פ"ת — העצים משמשים מכסה ובצרון נגד כדורי התותחים — גדל החורבן עד מאד, כי גם חילי הצבא האנגלי וגם חילי הצבא התורכי השחיתו ולא חמלו וירימו גרזן על כל עץ מאכל וגם גזרו גזרות של גרוש כללי מהמושבה ואסרו את עבוד הפרדסים ואת השקאתם. נהרסו בתים רבים במושבה ונכרתה כליל כל נפש חיה מהמושבה, כי כל הבהמה וכל עוף נפלו טרף לשני החיילים הרעבים. על הריסות בלגיה וצרפת הרעישו העתונים עולמות, וכל העמים בעלי־הברית הכריחו ועוד מכריחים כיום את הגרמנים לקומם את הריסות המלחמה, ואנו פה שמנו מחסום לפינו, וגם לא עלתה על דעתנו לדרוש פיוס כל שהוא על ההזק הרב שנתנזקנו פה בעטים של מאורעות המלחמה.

מספר האוכלסים בפתח־תקוה בשנת 1917.

כתום המלחמה שלמה ממשלת הכבוש רק חלק קטן מההזק, שצבאותיה גרמו, ורק מסירות הנפש של האכרים ופעולותיהם של מגני הישוב ממוסדות לאומיים שונים הן שעזרו לה למושבה שתתעודד, שתתנער ותשוב להתפתחותה ותגדל ותיף מבראשונה. בשנת 1917, כעבור סכנת המלחמה, היה מצב הישוב בפ"ת כזה: 150 משפחה בעלי נחלות (פרדסים, כרמים וכו') ובהן 698 נפש; 138 משפחות פועלים שונים, כי בזמן ההוא העסיקו הרבה פועלים מאחינו — 445 נפש; 89 משפחה של חנונים, סוחרים וכו' — 346 נפש; 118 משפחה בעלי מלאכה שונים — 479 נפש; 36 משפחה של פקידים שונים (מורים, כתבים, וכו') — 133 נפש; תלמידים, אנשים מחוסרי עבודה קבועה, פועלים בודדים וכו' — 907 נפש, בס"ה — 3008 נפש.

עם העליה הגדולה שאחרי המלחמה חזרו לפ"ת משפחות רבות, העוסקות בחקלאות זעירה: מחזיקי פרות חלב, מגדלי ירקות, מגדלי טבק, עובדים בבהמות אצל אחרים, מגדלי עופות וכו', וכן רבו הפועלים החקלאים, התפתחה התעשיה החקלאית: נפתח בית האריזה לתפוחי־זהב, שהעסיק פועלים רבים, התחיל להסתדר בית חרשת לחמצת הלימונים, בית החרושת לכהל, תעשית יין וראשית תעשיות אחרות. רבו הבתים והסתדר הישוב, ובנסות השודדים מכל הכפרים שבשרון ובשפלה — במספר של 6—7 אלפים איש רכב ורגלי — להתנפל על המושבה (בחודש מאי 1921) הצליחו רק להרוג במלחמה הגלויה שבין מגני המושבה ובין השודדים ארבעה אנשים ולהבריח את עדרי הבקר; לעמת זה נפלו מהם הרבה עשרות חללים, ובמפח נפש שבו כלעמת שבאו, ולמושבה לא הרעו.

עכשו נעשתה פתח תקוה עיריה עם כל המוסדות, ואפשר לומר, שגם עם כל ה„נוחיות", שהערים מצוינות בהן; ומאז נקשרה פ"ת ע"י מסלת ברזל עם לוד ויפו ועם כל העולם החיצוני, הפחת מספר הגמלים הערביים במושבה ובטל אותו המראה, שהיה עושה רושם מדכא כל־כך בפתח־תקוה.

כעת מונה המושבה 80 פרדסנים, 43 כורמים ופולחים, 206 בעלי נחלות קטנות, 121 בעלי בתים בלי נחלות אדמה, 260 תושבים בלי נחלות, היושבים בבתים שכורים, 74 משפחה של פועלים קבועים, 57 משפחה של פועלים ארעיים, 300 פועלים בודדים, 89 תושבים בודדים, 75 בעלי מלאכה, 76 פקידים, 21 מורה, 216 תלמיד, 288 תלמידה, 160 ילדים

בגנים, 3 מורות למלאכה, 103 סוחרים וחנונים, 29 עגלונים, 3 רבנים, 11 איש עוסקים בעזרה רפואית; בס"ה — 700 משפחות, המונות 3489 נפש, מלבד מושב התימנים „מחנה יהודה", ומלבד המושבה „עין־גנים", שנפרדה ליחידה בפני עצמה. במחנה יהודה נבנו ע"י הקהק"ל 41 בית אבן וצריפי עץ רבים, והמושב הזה - מושב פועלים - מונה יחד עם התימנים המפוזרים במושבה כחמש מאות נפש, עם מוסדות צבוריים רבים בשביל עצמם, בלי שיהיו זקוקים לעזרת פ"ת (גן, הספקת מים, חובשת וכו').

כדאי להתעכב על הופעה אחת: ב־1899 היו בפ"ת 17 פרדסנים, 64 כורמים, 49 פולחים; כעת ישנם 80 פרדסנים, שיש להם גם כרמים, 43 כורמים ופולחים. הפולח העברי אינו מצליח או איננו יכול לעלות מעלה־מעלה; הפלחה נותנת לחם צר, והפרדס הוא המוציא את היהודי מלחצו ומעלה אותו למצב הפרמר, החי במובן ידוע חיי בן כרך. הפרדס נותן לו תקוה לאסוף פעם בשנים אחדות יבול טוב ולמכרו בכסף מלא, כדי שיוכל פעם לצאת ולראות גם את העולם הגדול שמחוץ לארצנו. ולכן נוספו במשך 20 השנה 63 פרדסנים ופחתו 70 כורמים ופולחים! או בס"ה פחתו בעלי נחלות גדולות בערך – כי גם הפרדס הקטן ערכו כנחלה גדולה — בשבע נפשות. לעמת זה היו לפני 20 שנה רק 17 בעלי נחלות קטנות ושני בעלי בתים בלי נחלות, וכעת ישנם 206 בעלי נחלות קטנות ו־121 בעלי בתים בלי נחלות שדה וכרם! הופעה זו של התפוררות לחלקות קטנות והתרבות האנשים בעלי רכוש קטן (נחלות קטנות) יש לראות בכל העולם כלו וגם בארצנו.

ההספקה מסתדרת עכשו בפ"ת ע"י 12 אופים, 5 מסעדות, 4 מלונים, שני שוקים עם חנויות; המסחר והאשראי — ע"י 103 סוחרים וחנונים, סוכנות האפ"ק, „הלואה וחסכון", קפת מלוה חקלאית ומלוים פרטים. מצב הבריאות - ע"י שני רופאים, רופא עינים, שלשה רופאי־שנים, רופא בהמות, בית מרקחת, קליניקה, סניטרים וכו'. הקשר עם העולם החיצוני — ע"י הרכבת המיוחדת מפ"ת לראש־עין – לוד ומשם לכל קצות הארץ, ע"י אבטומובילים מפ"ת ישר ליפו, ע"י דיליז'נסים רבים, ההולכים ושבים יום יום מפ"ת ליפו וחזרה, ע"י עגלונים רגילים, ע"י הפוסתה, הטלגרף והטלפון. החיים התרבותיים והחברתיים באים לידי בטוי מלבד בתי הספר, גם בבית דפוס, ב„בית המזרחי", בבית הפועלים, באגודת החרדים, באגודת המתקדמים, באגודת בני בנימין, בהסתדרות הפועלים, באגודת הנשים, בחבר הצופים וה„מכבים". לעניני החקלאות והתעשיה החקלאית קימים: הועד החקלאי, קפת המלוה החקלאית, אגודת הפרדס, אגודת השקד, בית האריזה, בית חרושת לתעשית שמנים וחמצת לימונים, מכון להשקאת הפרדסים, יקב ליין, בית חרשת לכהל, טחנות, בתי בד, בית חרושת למכונות חקלאיות וכו'. ישנם גם עורך דין ובית דין יהודי (משפט השלום, יש צלמוניות וראי־נוע עם בימה.

פרק נב.

ברוך גולומב.

ב. גולומב בתור חבר פעיל באגודת «פרדס».—ב. גולומב בתור אחד ממיסדי «אגודת שקד». — פעולתו החשובה של גולומב ביסוד ביה״ס החקלאי במושבה.—ב. גולומב בתור מנהל עניני הכלכלה במושבה בימי המלחמה. — ב. ג. מנהל בימי המלחמה את בית־המרקחת של המושבה. — השתדלותו של ג. בימי המלחמה בדבר השגת הלואה מאפ״ק לטובת המושבה.—ב. ג. בתור חבר ועד ההגנה של פתח־תקוה והסביבה בשנת 1921. — השתדלותו של ג. בפני ההנהלה הציונית, שזו תרכש את פרדס ברק.

בין האישים אשר הצעידו את פתח־תקוה קדימה במשך 18 שנה האחרונות, תפס המנוח ברוך גולומב מקום בראש. מיום בואו לארץ (בשנת תר״ע) עד יום מותו (בשנת תרפ״ג), השתתף בפועל בכל המוסדות הקימים במושבה וכמעט אין מוסד מאלה, שלא השתתף ביסודו. מותו הפתאמי של עסקן מסור ונאמן זה, בעודו במבחר שנותיו, היתה אבדה קשה שאין לה שלומים לפתח־תקוה ובפרט לצבור החקלאים, שלהם הקדיש המנוח את מיטב כחו וכשרון עבודתו.

זמן קצר לאחר בואו אל הארץ נספח לאגודת «פרדס» והיה בה במשך הרבה שנים חבר פעיל, ועזר להתפתחותה. זמן רב היה חבר מועצת ה«פרדס» ומנהל הסניף במושבה. בשנות 13–1912 נסע בשליחות ה«פרדס» לרוסיה לארגן את שוק תפוחי הזהב ואת שליחותו זו מלא בהצלחה.

המנוח היה גם אחד ממיסדי «אגודת השקד», שעזרה לא מעט להיטיב את מצב הכורמים ושקיימת עד היום הזה.

שנים אחדות לפני המלחמה, כשהורגש צורך בבית ספר תיכוני במושבה, יען כי את ביה״ס המקומי גומרים התלמידים בהיותם צעירים מאד והרוצים להמשיך את למודיהם מוכרחים ללכת העירה, נוסד בפתח־תקוה בית ספר חקלאי, שברוך גולומב היה בין מיסדיו, והיה גם ראש ועד המפקח עליו עד יום הסגרו בזמן המלחמה.

עם פרוץ המלחמה העולמית, כשנשקפה לבני פתח־תקוה סכנת רעב, מחירי צרכי האוכל האמירו מיום ליום ומפקיעי שערים הרימו ראש, כשחנות המכולת שנוסדה על ידי ועד הכלכלה לא הצליחה מחוסר אנשים מתאימים, העמיד את עצמו המנוח לשרות הצבור. שנה שלמה נהל את המכולת שלא עמל״פ ועוד השקיע בעסק הרבה כספים משלו וגם משל אחרים, שהיה מקבל מהם בתורת גמילת חסדים[1]. למרות כל הקושיים ששררו אז בהשגת

[1] רק בשנה השניה לעבודתו במוסד זה התחיל מקבל משכרת פעוטה.

צרכי אוכל, הצליח המנוח לספק את המושבה בקמח ובשאר הצרכים ההכרחיים והעסק לא רק שלא הפסיד אלא שהיה גם מספק את דרישותיה של הממשלה התורכית להמציא חנם לצרכי הצבא קמח ותבואה.

המנוח נהל בזמן המלחמה גם את בית המרקחת שלא עמל"פ. רק אלה שחיו בארץ במושבה בימים הקשים ההם יכולים להעריך את עבודתו של גולומב, בזמן שהמחלות עשו שמות בין התושבים והשגת סמי המרפא הנחוצים היתה קשה כקריעת ים סוף.

לאחר שדרום הארץ נכבש ע"י האנגלים, ופתח־תקוה נמצאה עוד שנה בתוך החזית, היה אז גולומב ראש ועד הפרדסנים. הוא דאג להשגת חמרי הסקה להשקות הפרדסים, ובנסעו מצרימה לארגן את משלוח ת"ז, הצליח יחד עם ה' פסקל, יבדל לחיים, לענין את הד"ר ויצמן (ראש ועד הצירים בזמן ההוא) במצב הפרדסנים ובמצב יתר האכרים, והודות להשתדלותם סודרה ע"י האפ"ק הלואה, שעזרה לרפא את המשקים ההרוסים מפגעי המלחמה.

בין המוסדות, שהמנוח היה בין מיסדיהם, נחשבת גם קופת־המלוה החקלאית שמתפתחת מיום ליום לתועלת כל המושבה.

במאי 1921, בזמן הפרעות, היה המנוח חבר ועד ההגנה של פתח־תקוה והסביבה. קור רוחו ודעתו הצלולה לא עזבוהו גם ברגעים הקשים והמסוכנים ביותר. תושבי כפר־סבא ועין־חי החליטו להתבצר בעין־חי ולהגן על עצמם, אבל ברוך גולומב הבין כי הם לא יוכלו לעמוד נגד האויב הרב והעצום מהם, ושלח להם פקודה לבא מיד לפתח־תקוה. הכפר־סבאים רגנו על ברוך גולומב שדרש מהם להפקיר את רכושם, אבל אחרי שנשרפו עין־חי וכפר־סבא ואחרי ההתנפלות על פתח־תקוה, הודו, כי רק לברוך גולומב הם חייבים תודה על שנשארו בחיים.

בשנת חייו האחרונה נבחר לראש ועד המושבה ע"י החקלאים ועד יומו האחרון עבד את עבודת הצבור באמונה והכניס סדרים טובים בכל עבודת הועד. ימים אחדים לפני מותו נסע ירושלימה להשתדל לפני ההנהלה הציונית, שתקנה את הפרדס הגדול של בַּרַק, שעמד אז לעבור לידים נכריות מחוסר קונים יהודים, אלא שדבריו מצאו אז אזנים אטומות.

ברוך גולומב לא זכה לראות את פתח־תקוה בתקומתה אחרי פגעי המלחמה, כי מת בזמן שהמושבה רק החלה להתרפא מפצעיה. ינעמו לו רגבי עפרו במושבתו זו, שלטובתה הקדיש את מבחר כחותיו.

ת נ צ ב ״ ה.

פרק נב.

בקורו של לורד בלפור בפתח־תקוה

תאור קבלת־הפנים, שנערכה ללורד בלפור בפתח־תקוה.—נאומו של בלפור.—
נאומו של ראש הועד.—הפרידה.

בחוברת «בלפור בארץ־ישראל», שפרסמה «קרן היסוד» מיד אחרי בקורו של לורד בלפור בארץ ישראל, נפקד משום־מה מקומה של פתח־תקוה, ואולם עובדא היא, שבלפור בקר את אם המושבות כאשר יעידו התעודות דלקמן:

«פתח־תקוה כולה, — קוראים אנו באחד מעתוני הארץ על מאורע היסטורי זה, — עושה היום רושם כאילו מתכוננת היא לקבלת פני מלך. מאז הבוקר התחילה תנועה גדולה: מכל המושבות הסמוכות ששלחו את ב״כ לחגיגה. על הבתים מתנפנפים דגלים. הכל, לרבות הסוסים והאבטומובילים מקושטים בירק ובדגלים בריטיים וציוניים. בשעה תשע התחילה התנועה אל עבר התחנה. הכל לבושים בגדי חג וביחוד הנשים הלבושות בגדי צבעונין. על יד התחנה הוקם שער כבוד, מקושט דגלים אנגליים וציוניים ועל השער כתובת: «ברוכים הבאים».

בשעה 10 בבוקר באה הרכבת וירדו: בלפור, ווייצמן, סוקולוב, קיש ובני לויתם. משמר הכבוד, שהשתתפו בו החיילים המשוחררים עם מדליות על מדיהם, רבנים ונכבדי המושבות: נס־ציונה, מגדיאל, בני־ברק, עין־חי, שכונת בורוכוב, רמת־גן ועוד, ועשרות שיכים ערבים מכפרי הסביבה, שהתיצבו לאורך המסלה, מקבלים את פני האורח בתרועות שמחה. האורח לוחץ ידי הנכבדים היהודים והערבים והפקידים האנגלים. התזמורת מנגנת את ההימנון האנגלי. האורח עובר דרך שורות התלמידים והתלמידות המרעישים את האויר בקריאות: «יחי בלפור!» שני תלמידים מגישים לו שני זרי פרחים. בלוית עשרה רוכבים וב״כ המושבה יצא הלורד בלפור בהנהלת ב״כ פיק״א ה׳ בריל, לתייר את פרדס הברון, שעשה רושם כביר ביפיו על בלפור ועל כל מלויו.

«מפרדס הברון שבו כל האורחים להאוהל המיוחד לשם קבלת הפנים ע״י התחנה. תיכף לכניסתו של בלפור אל האוהל, ששם עמד שולחן ערוך בכל פרי מגדים ויינות המושבה, נגשה אליו אמם של האחים גיסין, זקנה בת תשעים, כשהיא רוקדת ומוחאה כף, ונשקה את ידו בברכה.

«זקן הערבים בנשקו אף הוא את ידי האורח הנעלה, הביע בשם ארבע מאות שולחיו את שמחתו הרבה על שבקר הלורד את שכניהם היהודים הטובים ותקותו, שבקור זה יחזק עוד יותר את השלום ואת יחסי הידידות השוררים בין האחים לגזע.

בתשובה לברכות השמיע הלורד בלפור, לתרועות הנאספים, את הנאום הקצר הבא:

נאום בלפור.

«תודתי מקרב לב נתונה לכם על קבלת הפנים החמה, שערכתם לי כאן. תרשוני נא להביע לכם בזה את ברכותי להצלחת המושבה הנחמדה הזאת, שהגיעה למצבה הנוכחי ראשית כל הודות לפעולותיו הגדולות של ידידי הברון רוטשילד, ושנית, הודות למרצם הרב של האכרים האלה, החלוצים הראשונים של הישוב. עתה קצרתם פרי ישוה לעמלכם, וברוכים תהיו».

אברהם שפירא הגיש לאורח את מגילת הקלף, המכילה קצור תולדות פתח־תקוה, כתובה עברית ומתורגמת לאנגלית. המגילה היא מעשה ידי «בצלאל», נתונה בתיק כסף נהדר ועליו כתובת: «לאבי בשורת הגאולה, הלורד בלפור, מאם המושבות פתח־תקוה».

עם מסירת המגילה לידי האורח, קם ראש ועד המושבה, ה׳ ז. גיסין, ואמר את הדברים האלה:

נאום ראש הועד.

«בשם אם המושבות פתח־תקוה וסביבותיה אני מתכבד לברך את כבוד הלורד ארתור ג׳ימס בלפור ולהביע לכבודו את רגשות שמחתנו — שמחת הישוב החקלאי כולו. אדוננו הלורד בלפור ומנהיגינו הגדולים ד״ר ווייצמן וסוקולוב ואורחינו הנכבדים! בשנת 1878, בשנה שבה היית, לורד בלפור, יחד עם המרקיז סאליסבורי והלורד ביקונספילד בארץ ישראל, הייתם כבר מסורים בהגיגיכם לישראל וארצו, באותה שנה ממש באנו אנו, החלוצים הראשונים אל המקום הזה ויסדנו את אם המושבות פתח־תקוה, והעמק הארור והשמם לפני 45 שנה, נהפך על ידינו, כפי שעיניך רואות, לגן עדן. ואם בימי ממשלת התורכים, למרות המכשולים מצדה, הצלחנו לעשות בארצנו אנו, בעזרת אבי הישוב, הברון א. רוטשילד וההסתדרות הציונית את כל אשר עיניך רואות כיום, — הנה עתה, אחרי הכרזת בלפור ובעזרת בריטניה הגדולה, תקותנו חזקה כי תגדל הצלחתנו עוד יותר. אנו מתכבדים להגיש לכבודך בכתב את מגלת פתח־תקוה ואשרינו שזכינו לראותך כאן בארצנו. ברוך תהיה לעולמים. אמן».

ואלה דברי המגילה:

א.

מגילת פתח־תקוה.

«ויהי כאשר חרב המקדש וישראל יצא בגולה, וישא עמו לכל מקום אשר נדח את ניצוץ הגאולה, שהיה רומז ומאיר לו בעבי חשכת התלאות אשר מצאוהו שם לבלי הרף.

אולם שריד ושארית היו לישראל תמיד בארצו. עם העברים לא נתק את הקשר הממשי שלו עם הארץ לעולם. בשום תקופה לא שממה הארץ מבניה כליל. ויפה מספרת האגדה, כי אחרי שגרשו הרומאים את היהודי האחרון מארץ־ישראל — מצאו למחרת יהודי חורש את אדמתו.

אכן לפי השתלשלות הויתו הרוחנית של עם ישראל במשך כל הדורות יש ללמוד, שתשוקתו אל הארץ, אם כי היתה גם גשמית, תשוקה לחלבה ודבשה, היתה בעיקר נאצלה. שאוף שאף תמיד עם העברים לשוב לאויר הנשמה שלו, לספירה זו, שאזרתהו כח מיוחד במינו, לתת לעולם את התנ״ך.

כל התקופות הארוכות הללו לא היו לישראל אלא חריגה ממושכה אחת מחרצבות הגלות. אכן נשמעה בחריגה זו רק התלבטות ארי בכתלי סוגרו...

אלף ושמונה מאות שנים חושל רוח ישראל בלהט כל מיני פורענויות וגזרות קשות.

הלורד בלפור

עד שיצא מתוכם כברזל מלובן ומוצק, ומאז התחדשה הציוניות, זו שראשיתה היתה הכרת אחדות־האל של אברהם אבינו, הוא נעשה שוב כח חי, מפרה ויוצר.

ב.

עם התחדשות חיוניותו של ישראל, נעור בו שוב הקשר שמאז עם האדמה, זו אם כל חי, שהעניקה לו לפנים דגן, תירוש ויצהר – והיא שריח תנובתה הברוכה הכה גלים בכל יצירות רוחו.

כי רק על כרחו, באין לו בכל העולם כל כברת אדמה לחיות בה חיים טבעיים, עצמיים וגם לא יכלה להענות לו, מפני שמירת־האמונים למולדתו, נאלץ ישראל לעסוק בכל מיני משלוח־יד ופרנסות־אויר, שנפשו היתה סולדת בהם במסתרים.

ועם התעוררות עם ישראל לחיים לאומיים, נפקחו עיניו לדעת, שנשמת רעיון התחיה היא השיבה לקרקע, לטבע, לעבודת־אדמה, שבהן יש רפאות ותיקון לכמה פגמים, שדבקו בו בעטיה של הגלות הממארת.

וכדאי לציין: יסודה של החקלאות העברית בארץ הונח בעיקר על ידי בני ירושלים צאצאי הזקנים האדוקים באמונה, שבאו מדורי דורות לדשן בלשד עצמותיהם את העצים הבודדים של הר הזיתים, ששרדו לנו לזכרון מהדר חיינו.

הם, שנולדו תחת שמי הארץ הזאת, או שנשמו אוירה בעודם באבם, חשו את מתק אדמת האבות מתוך מגע גופם ממש ואמרו להעשות עמה לגוש אחד, מאוחד, כמו לפנים בימות־קדומים, ימות זהר האומה. הלכו וגאלו כברת־אדמה, מדבר־שממה, בנחלת מטה דן והתערו בה עמוק בשרשיהם. וראה זה פלא: כעצים צמחו ועלו רעננים ורוויי עסיס. כטבע מסביב החלו גם הם לפרוח ולשגשג.

כך היתה ראשיתה של פתח־תקוה, אם המושבות, שזכות יתרה נתנה לה עתה, לקדם בברכה בארצנו את פני אבי מגילת־השחרור ההסטורית של עם ישראל במאה העשרים, את הלורד ארתור ג׳ימס בלפור הי״ו.

ג.

בשנת תרל״ח, בתשעה באב, יום החורבן, נוסדה המושבה פתח־תקוה ונקראה בשם זה לאות ולסמל, שרק מעבודת האדמה נפתחה תקוה לעמנו. ראשיתה היתה מצערה. שטח האדמה כולו הגיע לשלשת אלפים דונם ומכסת המתישבים היתה שלשים נפש.

בראשית הוסדה נתקלה המושבה בכמה וכמה פגעים ומכשולים, פגעי הטבע ופגעי האדם. הקדחת שכלה את יושביה במדה נפרזה. הממשלה התוגרמית לא בלבד שלא סיעה למתישבים, ההופכים מדבר למקום־ישוב, אלא שהניחה כמה וכמה אבני נגף בדרך התאמצותם, והשכנים ערכו כפעם בפעם התנפלויות על המושבה, לשלול שלל ולבוז בז.

כל המעצורים הללו הכרעו מפני האומץ הלאומי שהיה תוסס ומחלחל בעורקי המתישבים, שהיו עם זה גם מלאים וגדושים בצילי קדחת.

באורך רוח ובחדות יצירה נשאו בדומיה את חבלי לידת הישוב החקלאי, עד שהגיעה המושבה פתח־תקוה למצב המשוכלל של שנת תרפ״ה.

מקום זה, שהיה לפני יובל שנים בערך מעון תנים ומרבץ ציים, קן־הקדחת ומקור המות – הנהו עתה, אחרי מלחמה קשה וממושכה במכשולי הטבע ובפגעי בני אדם, אחרי

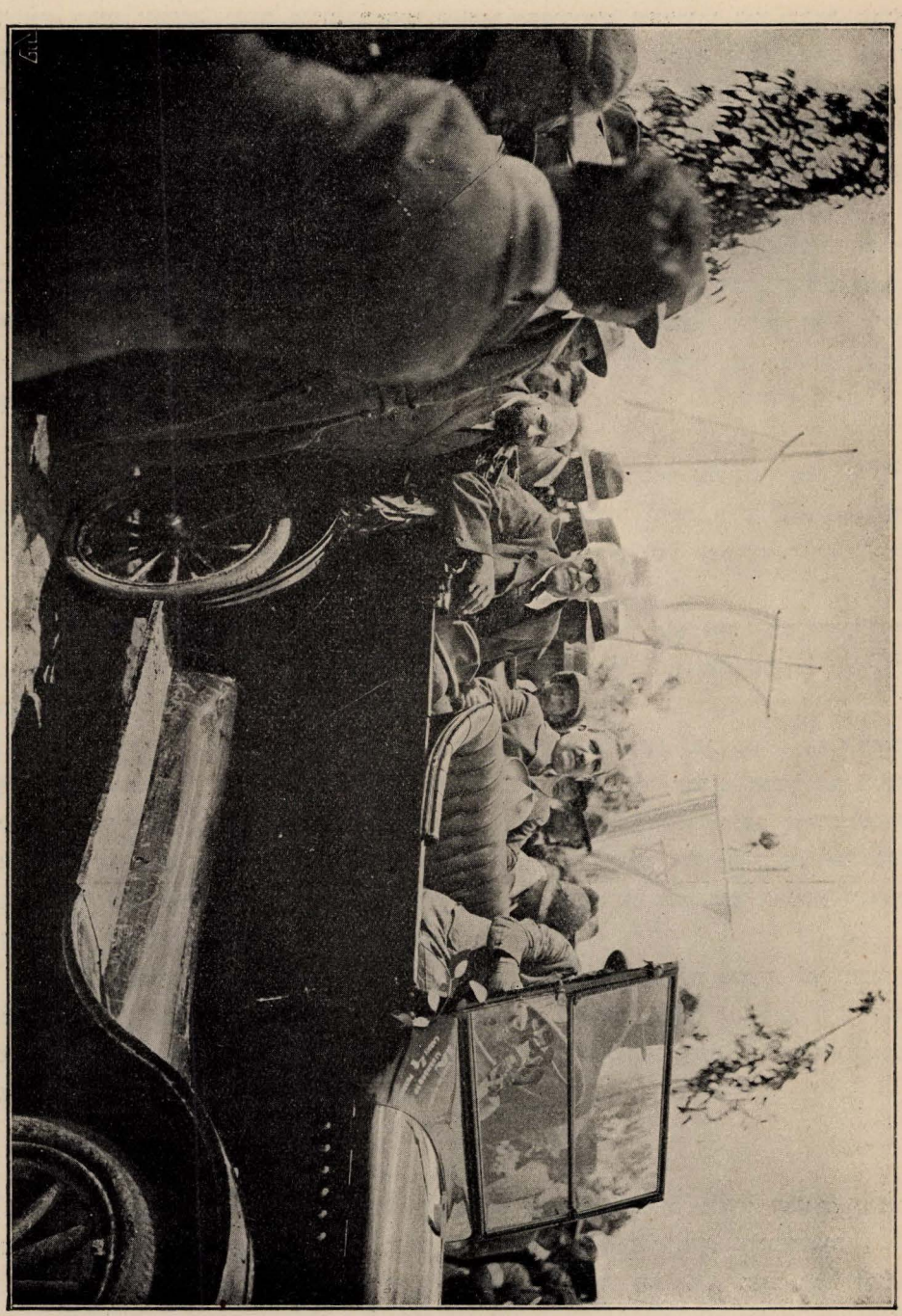

הקת-המס הכשיר את הקושבה פתח-תקוה

קרבנות רבים ויקרים, ישוב פורח. במקום שטחים רחבי־ידים שהצמיחו קוץ ודרדר, שמיר ושית—משתרעים לעינינו פרחי־חמד וגני תפארת ושדות תבואה ושפעת ירק. במקום אדי־הקטב של בצות גדולות ומרעילות, יגיע כיום לאפנו ריח הנחוח של תפוחי הזהב והלימונים והאתרוגים המלבלבים. במקום יללת תנים וצוחת איים, יגיע כיום לאזנינו קול מאות תינוקות של בית־רבם, בהגותם בדברי אלהים ואדם. ככה נהפך עמק עכור לפתח־תקוה. וכדוגמא זו הפכו אחינו בפנות רבות בארצנו מדבר וערבה לשרון וכרמל.

כהיום מגיע שטח־המושבה לארבעה ועשרים אלף דונם בערך. מהם נטיעות חמשה עשר אלף, מספר הבתים ארבע מאות וחמשים ומכסת הנפשות ארבעת אלפים וחמש מאות. האכספורט של תוצרת המושבה בתפוחי זהב, שקדים, ענבים, זיתים ועוד עולה לסך מאתים אלף לי״מ. והמושבה פתח־תקוה מכניסה מסים לממשלה שנה בשנה בערך שמונה אלפים לי״מ.

ד.

«כממרום הרקיע נפל אלינו פתק לבן»...

תנועת התחיה בישראל, הקשורה בטבורה לקרקע האבות, ושאם נתלשה הימנה, משולה היא כחציר קמל, תנועה זו, ששום כח בעולם לא יוכל לעצור זרמת חיוניותה—לא היתה נתונה בתנאים נורמליים, המאפשרים בעיקר את טפוחה וגלויה של עצמיותה. רוב מרצה בוזבז בהכרח על עמידתה על נפשה בפני משטינים מכל המינים.

בלב כולנו עוד שמורים זכרונות־הבלהה, כשהישוב שלנו, היה צפוי בימות־המלחמה לסכנה, להיות נמחה במחי יד אחד מצד הממשלה התוגרמית, כדוגמת הישוב הארמני, מבלי השאיר לו שריד ופליט.

באותם הימים האפלים, והנה כממרום הרקיע נפל אלינו פתק לבן, שפלח את האפלה ועליו הבהיקו האותיות החיות של הצהרת בלפור. אין אומר ואין דברים לבטא מה היתה בשורה זו, בימות המורא הללו לעמנו, כשרבבות גופות־עלומים שלו היו אז לברות לכמה וכמה חזיות־מלחמה שונות—ללא טעם וללא שום תכלית... בשעה האיומה הלזו, כשרבבות עברים היו כצאן טבחה, לאוקרינה וחברותיה, אין לאל שפת־אנוש להביע הרגשת ישראל אז למראה דקלרציה זו, שהופיעה עליו פתאום.

ויפה העריך את הענין הזה אחד המעולים שבבני־האדם: הצהרת בלפור, לפי תכונתה המוסרית, היא פצוי בשביל מבול הדמים, שנשטף בו העולם במאה העשרים, היא אות וסימן, שרגש האנושיות, זה מותר האדם מהבהמה, לא נסתחף באנדרלמוסיא של האינסטינקטים, ושעתיד עוד להשתלט בעולם היצר הטוב.

ה.

ולאחר דור אחד יראה מחזה כזה:

סבא נשען תחת עץ תאנה וסביביו יעטרוהו צאצאי צאצאיו. כנחיל דבורים יהמו־יתחננו הפעוטות: ספר לנו, סבא, דבר־מה מענין ומקסים מזכרונותיך. והסבא פותח:

בטח למדתם, ילדי, על דבר כרש מלך פרס, שהעיר ד׳ את רוחו, ופקד עליו לבנות בית בירושלים. וגם העביר קול בכל מלכותו: מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו, ויעל לירושלים, אשר ביהודה, ויבן את בית ד׳ אלהי ישראל. הדבר הזה היה, כידוע לכם, לפני אלפים בשנים, מאורע רב־ערך מאד—האין זאת?

אך הבה אספר לכם, ילדי, על דבר כרש זמננו, הוא הלורד בלפור, שאנכי בעיני ראיתיו.

משלחת-הנציגים של הקונגרס הציוני השני בבאזל, שנשלחה לפקוד את המושבות בא״י

«היה היה הדבר לפני יובל שנים בדיוק, בעת חנוכת האוניברסיטה הראשונה על הר הצופים. גדולי הרוח שבכל העולם נקבצו ובאו אז בהמון לירושלים, באשר חשו שעתיד דבר ד׳ לצאת שנית משם. וביניהם בא גם אבי ההצהרה ההיסטורית שלנו: הלורד ארתור ג׳ימס בלפור. באשר הוא היה מחונן לא לבד בתור חכם מדינה, אלא עוד יותר בתור הוגה־דעות עמוק ושוחר דעת ותושיה עד להפליא. ואז נהרנו בהמון חוגג לרגל ירושלימה. ואני בעיני ראיתיו. ממש פנים אל פנים. כמסומר עמדתי במקומי, ולא הסירותי אף לרגע קל את מבט עיני מקלסתר פניו, ואת עיניו ראיתי והאור אשר בהן, ומבעדן נגלה לי לבבו החם, הער, הנבון והרגש, הנכמר בקרבו מאהבה».

«עינים למאות זלגו באותה שעה דמעות, משפעת גיל ורחשי תודה».

ביום ההוא ובספור הלז יתחיל שוב להטוות המשך חוט הביבליה, אחד מספורי המקרא שבעתיד—פתיחה לספר «ויצמן», דוגמת ספר עזרא, שיתחיל בקרוב בפסוקים כאלה: «ובשנה השביעית לג׳ורג׳ מלך אנגליה, אחרי כלות דבר ד׳ מפי הרצל, העיר ד׳ את רוח הלורד ארתור ג׳ימס בלפור, וזיר החיצון של ממשלת בריטניה הגדולה, ויעבור קול בכל העולם וגם במכתב להסתדרות הציונית, שנכתב בשם המלך ונחתם בטבעתו, לאמור:

> «ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על יסוד בית־לאומי לעם ישראל בארץ־ישראל ובמיטב כחותיה תתאמץ להקל השגת המטרה הזאת. אך בתנאי ברור ומפורש, שלא יעשה שום דבר העלול להזיק לזכויותיהן האזרחיות והדתיות של הכנסיות הבלתי יהודיות אשר בארץ ישראל או לזכויותיהם ומעמדם המדיני של היהודים באיזו ארץ אחרת».

לקול קריאות «הידד!» ונפנוף מגבעות ומטפחות יצאה הרכבת מהתחנה, כשראשו השב של הלורד בלפור שלוח כל הזמן החוצה והוא עצמו מנפנף בידו לעומת הקהל.

בלפור בלוית אברהם שפירא, פסקל (מימין) ובריל (משמאל) מסיורו פרדס במושבה.

פרק נד.

בקורו של נשיא ההסתדרות הציונית
פרופ׳ ח. ויצמן בפתח־תקוה.

התזכיר, שהוגש על ידי ראש הועד לנשיא ההסתדרות הציונית. — נאומו של ב״כ הפועלים.—נאום התשובה של פרופסור ויצמן.—בקורו של פרופ׳ ויצמן בקבוצות הפועלים והפועלות.

ביום ה׳ ט׳ באייר שנת תרפ״ו, על פי הזמנת הועד והמועצה של פתח־תקוה בקר את המושבה נשיא ההסתדרות הציונית בלוית המפקד קיש וה׳ שפרינצק.

האורחים נתקבלו באולם בית־הועד ע״י ראש הועד מר פנחס מאירי, שהגיש למנהיג את התזכיר דלקמן:

«אורחים נכבדים, פרופ. ויצמן ובן לויתו קול. קיש.

הנני מאושר היום להציג לפני מע״כ את חברי המועצה המקומית, ביאת־כח חקית של מושבתנו, ובשמה ובשם כל המושבה הנני אומר לכם: ברוכים הבאים!

בשמחה רבה הזמנו את ראש ההסתדרות הציונית למושבתנו, למען יראה בעיניו את אשר פעלנו בה, מה שיתן עוז ועצמה לנשיא ההסתדרות הציונית להמשיך הלאה את עבודתו לטובת עם ישראל ולבנין ביתנו הלאומי.

אנו חושבים שאין כאן המקום להאריך בתולדות המושבה והתפתחותה במשך ארבעים ושמונה שנות קיומה. אנו נעבור בסקירה קצרה על פעולותינו במשך שתי השנים האחרונות.

א) מושבתנו שנאחזה בסבך של חובות משנות המלחמה עד שלפעמים היה תוקף אותה היאוש, נחלצה כמעט לגמרי בשתי השנים האחרונות, וכל המושבה כלה מלאה כיום משנה מרץ ותקוה לעבוד ולפעול בהצלחה.

ב) מושבתנו, שמנתה אחרי המלחמה פחות משלשת אלפים נפש, מונה כיום, ת״ל, יותר משבעת אלפים נפש, ואנו יכולים לציין בשמחה, שכל תושביה מוצאים להם את פרנסתם.

ג) מצב המושבה בכלל הוא משמח. הכנסות הפרדסים הולכות ומתרבות, אמנם מצבם של השקדים והגפנים אינו מזהיר ביותר. עם כל זה יש לנו תקוה שגם מצבם במשך הזמן יוטב. במשך השנתים האחרונות נטעו במושבתנו קרוב לאלפים דונם פרדס חדש, גם כרמי גפן אחדים נטעו, ונבנו יותר מ־150 בית, מלבד צריפים, שנבנו יותר ממאה.

עומדים אנו להתקשר עם חברת החשמל ע״ד סדור השקאה כללית, שתתן דחיפה גדולה להתפתחות המושבה, עבודה לאלפי משפחות ומקום לקליטת עולים חדשים, כן עומדים אנו במו״מ עם הממשלה יחד עם יו״ר ההנהלה הציונית ע״ד סלילת כביש יפו—פתח־

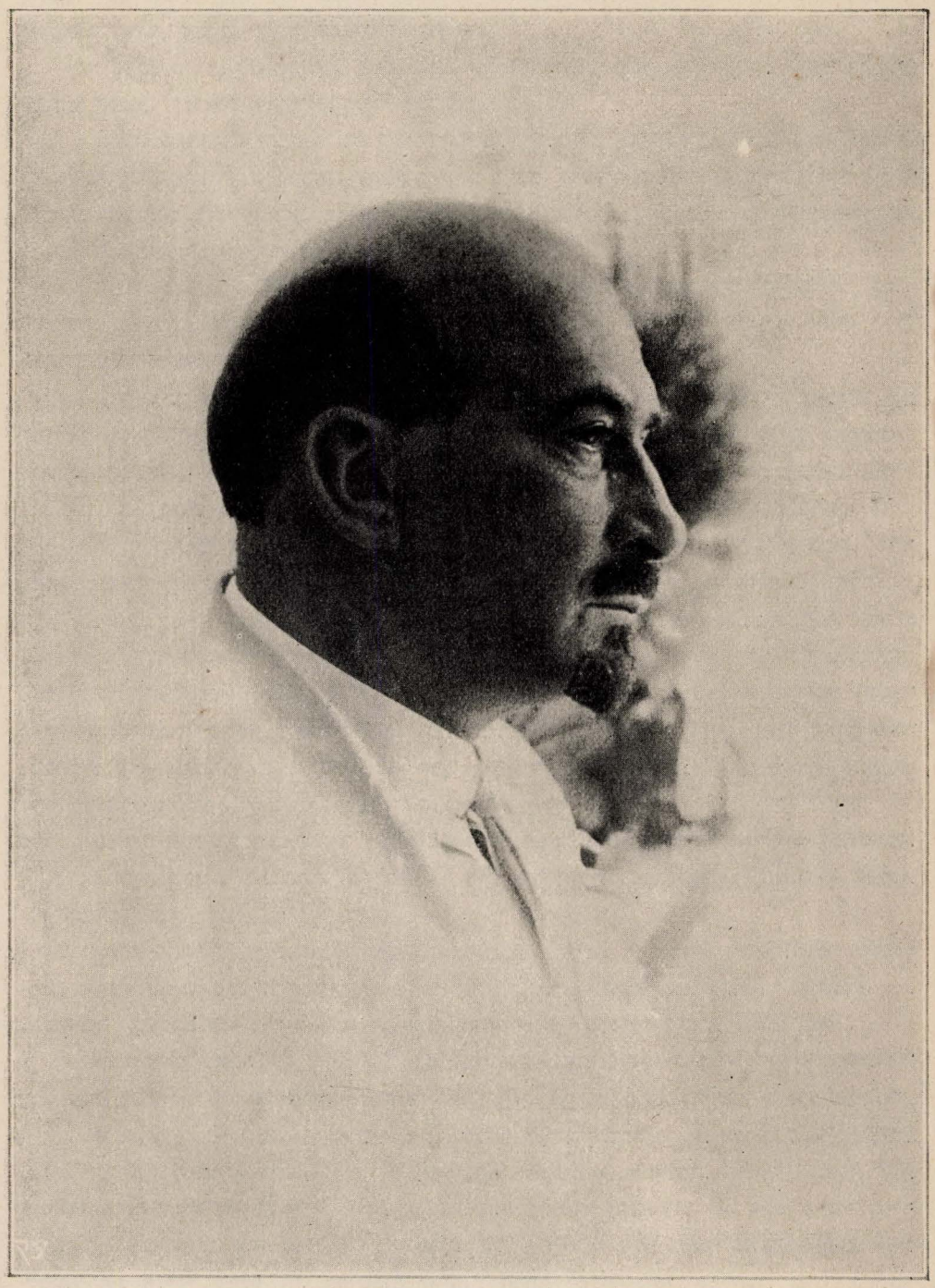

פרופ׳ חיים ויצמן
נשיא ההסתדרות הציונית

תקוה, וגם אשור חקה ע"ד כבישים פנימיים במושבה, ואנו מקוים שנצליח במו"מ—בעזרת הקולונל קיש, אם כי ישנם מכשולים, כידוע.

תקציב המועצה המקומית עולה כיום קרוב לחמשה עשר אלף לי"מ. רוב התקציב מוצא לעניני עבודות צבוריות, חנוך ובריאות.

בשנה האחרונה הכנסנו את מאור החשמל למושבה, מה שיתן גם כן דחיפה לשכלול המושבה והתפתחותה. במושבתנו נמצאים כיום קרוב לאלפים פועלים ופועלות, מלבד תושבי המקום, שבניהם ג"כ עובדים במושבה, בזמן שאינם עסוקים במשקם, ומכיון שישנן עבודות עונתיות במושבה, יש שנמצאים אז מחוסרי עבודה.

אחרי שדנו על המצב הזה במועצה באנו לידי החלטה, שצריכים להשתדל לברוא עבודות צבוריות, שלשם זה הכנסנו בתקציב השנתי הוצאה לכבישים פנימיים 6000 לי"מ, בתור עבודות צבוריות בזמן של חוסר עבודה.

אבל דבר השגת ההלואה ע"פ תקציב חוקי והצורך באשור המושל מעכבים את הוצאת הדבר אל הפועל. נחוצה לנו, איפוא, הלואה בסכום של 6000 לי"מ, בתשלומים נוחים, במשך 5—6 שנים, כדי לאפשר את סלילת הכבישים, שתעסיק ידי פועלים עבריים ושתתן גם דחיפה כללית להתפתחות המושבה, שדבר הצלחתה קרוב ללב מנהיגנו».

אחרי שראש המועצה הקריא את התזכיר לפני נשיא ההסתדרות הציונית, דבר אחד מנבחרי הפועלים במועצה, הח' קליר, בשם פועלי פתח־תקוה את הדברים האלה:

«אמנם גדול צבור הפועלים העברים במושבה, אולם דרושה התאמצות רבה להחזיק מעמד בה. חוסר העבודה ברוב עתות השנה מעיק עד למאד לצבור הפועלים במושבה. אין רצון להבין את המצב ולעזור לפועל העברי להתאחז במושבה. מאת הפועל העברי נשללת הזכות להשתתף באופן אקטיבי בחיי המושבה ובפתרון שאלותיה, בעוד שבהפרחתה הכללית של המושבה יש לו חלק לא קטן. אין כל נסיון מצד הנהלת המושבה להשפיע על הפרדסנים החדשים בכוון העבודה העברית».

בסוף נאומו הזמין בא־כח הפועלים את הד"ר ויצמן לבקר בנקודת הפועלים שבמושבה.

אחרי הברכות והנאומים, קם הד"ר ויצמן והודה על קבלת־הפנים הנהדרה שערכה לו אם־המושבות.

«ברור שחובת האכרים היא לעזור לפועל העברי להשתרש במושבה».

«אני שמח — אמר נשיא ההסתדרות הציונית — שעלה לי לבקר בפתח־תקוה ולשמוע מה ששמעתי. יש קשרים ביני ובין פ"ת. זכורני מימי ביקורי בה בשעת המלחמה את המקומות, שדרכם עפו כדורי תותחים. עתה ודאי שהם מכוסים אילנות נושאי פרי.

«הנני מלא שמחה על התפתחות המושבה, המשמשת מופת לעבודת החלוצים שמלפני 50 שנה; יודע אני את פשטנותם של אכרי פתח־תקוה. אף אני פשטן—ונדבר, איפוא, בפשטות.

«לא אכנס בפלוגתא מי העשיר את מי? הפועלים העברים את המושבה או להיפך? ברור, שחובת האכרים היא לעזור לפועל העברי להשתרש במושבה. אנחנו עזרנו לכך, והלואי שתהיה ישיבת הפועלים העברים במושבה ישיבת קבע. דנו לא פעם בדבר חוסר העבודה הנוכחי. לו היה לבנק הציוני סכום של 50—100 אלף פונט חפשיים, אפשר היה לסובב את הגלגל ברגע זה. המושבות חייבות הרבה לבנק. בימי המלחמה ניתן לפתח־תקוה הסכום הראשון בסך חמשים אלף לי"מ. אילו נגבו הסכומים האלה היה אפשר לסדר את הדבר».

תרנה

«אלו אפשר היה לבנות את הארץ בנאומים»...

ע״פ הזמנת ועד החקלאים נכנס הד״ר ויצמן אחרי גמר בקורו בועד־המושבה לישיבה מיוחדת עם ב״כ התאחדות האכרים בארץ ישראל, השתתפו בישיבה ב״כ ראשון־לציון, פתח־תקוה, רחובות, חדרה ועוד מושבות.

מבית־הועד נסע הד״ר ויצמן ל«גבעת השלשה» אחרי שביקר במוסדות המקומיים ובמשק, נכנס לצריף פלוגת «עין־חרוד».

מ«גבעת־השלשה» נסע הד״ר ויצמן לבקר בשאר קבוצי הפועלים. ב«עמק השבע», משק הפועלות, הקבוצות שב«עין־גנים» וקבוצת ה«גורג׳ים» שעל אדמת ה«מזרחי».

בכל הבקורים האלה נלוו לד״ר ויצמן גם ב״כ התאחדות האכרים וועד המושבה.

על כל הנאומים והדרישות של באי־כח הפועלים לנשיא הסתדרות הציונית ענה ד״ר ויצמן בנאום מלא רגש וסיים:

«אילו אפשר היה לבנות את הארץ בנאומים הייתי יכול לבנותה בעצמי מדן ועד באר־שבע. הדרישות שלכם מלוות אותי כצל». בברכת ישיבת קבע במקום והתבצרות הפועל העברי במושבה, נפרד מאת הפועלים.

פלוגת עין־חרוד ב«גבעת השלשה».

פרק נה.

פתח־תקוה בגידולה ובפריחתה.

שפע היבול של הפרדסים. — התרבות התנועה במושבה. — צעירי פתח־תקוה פוסקים מלחלום על היציאה לחוץ־לארץ ומשתרשים במושבת מולדתם. — ד"ר מ. זגורודסקי על פתח־תקוה בשנת תרפ"ו.

את תקופת הזמן, החל משנת תרפ"ה, אפשר בצדק לציין בשם תקופת הגדול והפריחה למושבה. «גם הזכרנים שבנו, — מציין אחד בעתון מקומי, — אינם יכולים לזכור ימים טובים מאלה. מובן שעיקר השפע בא לה להמושבה מתנובת הפרדסים, מהברכה של אשתקד ושמלפני שנתים. תוצאות שתי השנים האחרונות מלאו להמושבה לא רק את הכסף המזומן שחסר לה, אלא השיבו לה גם את כבודה שמלפני המלחמה. ושוב אתה רואה יום יום במושבה פנים חדשות של עולים, הבאים לנהל משא ומתן בדבר קנית פרדסים מן המוכן או בדבר נטיעת פרדסים חדשים.

«ותיתי לה לפתח־תקוה, שגדולה המהיר אינו נעשה על חשבון חקלאותה. כי הנה למרות קרבתה לתל־אביב, לא נסחפה פתח־תקוה עם הזרם של בנין בתים סתם, בנין בתים בתור מקור הכנסה. הרבה בתים נבנו במשך השנה בפתח־תקוה, אבל כמעט כלם נבנו רק בכדי לשמש דירה לבונה בלבד ואף בית אחד לא נבנה על מקומו של כרם עקור.

«בעיקר יש לשמוח על השנוי, שחל בהלך מחשבותיהם של צעירי המושבה: לכל החלומות על הנסיעה לחו"ל אין עכשיו זכר בין צעירי פתח־תקוה. נגוזה מהם לגמרי גם אותה השאיפה הטבעית של הכפר אל העיר. עשרה דונמים, מניע, באר, צנורות — זהו החלום של עכשיו, ולזה משתדלים להגיע בכל האמצעים ובכל האפשרויות. רבים מהם כבר הגיעו לכך והנשארים בודאי יגיעו לכך בעוד שנה או בעוד שנתים, והשאר כבר מאליו יעשה. הידים המיובלות והאמונות לעבודה והרצון החזק בצרוף הידיעות מבית אבא — הם ערובה נאמנה לכך»

כמומחה לעניני משק ובקרים רחבים בולטים יותר, מתאר לפנינו את תמונת פתח־תקוה בגדולה ובפריחתה ד"ר מ. זגורודסקי במאמרו «אם המושבות» («העולם» גליון ל"ה שנת תרפ"ו), שקטעים ממנו אנו מביאים כאן:

«בצעדי־און, בקפיצות ענקיות היא מתפתחת; כארבעים שנה כאלו קפאה על שמריה ותהי נאמנה לשמה ופתאום התנערה, התעוררה ותיף ותגדל, ובגדלה היא כאלו מתכחשת כבר לשמה: ה«מושבה», כאלו מתנדפת והולכת ונבנית «עיר» על תלה. רחובות ארוכים, בתים נהדרים, מאור חשמלי, בימה לחזיונות, שבעת אלפים נפש ויום יום עשרות נפשות

«בצעדי־און בקפיצות ענק היא מתפתחת».

נוספות ומכונות רצות לרגעים מהעיר העברית לאם המושבות וחוצות המושבה־העיר תהימנה מאדם רב, ושכח התייר לאן הובילוהו רגליו: העירה או הכפרה.

ילא התייר מלמנות את הפרדסים הרבים משני עברי הדרך וילא מלספור את הכרמים, הגנים והפרדסים, אם בדרך החרפית יסע. צפונה ונגבה, קדמה וימה פשטו מטעותיה ועוד ידה נטויה: זה רק נרכשו 3500 דונם וכל השטח הזה גם הוא בעצי תפוחי־זהב ובגפנים יכוסה. בבוא אניה ובהורידה עשרות או מאות עולים וירדו שלשה תל־אביבה והרביעי ילך לו לאם המושבות; שלשה חלקים יבלעו ע"י העיר הגדולה ולא נודע כי באו אל קרבה והרבע יתור מנוחתו במושבה: משלשת אלפים נפש בשנת הספירה הממשלתית עלתה עד שבעת אלפים בקצה השנה העברה (תרפ"ה); שטח הפרדסים גדל יותר מבאלפים דונם; מספר הבתים הקימים (בתי לבנים ושיע) גדל יותר מבמאתים ומספר הצריפים מי ימנה! שכונות שכונות נבנו על כל גבולותיה ויקיפוה מכל עבריה ויום יום הולכים הצריפים ורבים, לא לעשרות, כי אם למאות.

נצחוה בניה!

רבות עמלנו, שנים על שנים יגענו ובכל התכסיסים לחמנו להגדיל את מספר העובדים מאחינו במושבה זו ויש שיאוש תקפנו, כי לא ראינו ברכה בעמלנו; והנה בא הזמן והדבר כאלו נעשה מעצמו: מספר הפועלים באם המושבות הוא כעת קרוב לאלפים! מי פלל למספר עצום כזה, מי יכל היה לפני חמש־שש שנים להגיד מראש כי יבואו ימים ופתח־תקוה תיהום מפועליה! חבורות, פלוגות, גדודים, קבוצות, קבוצים, הסתדרויות ובודדים, אל הסתדרות העובדים העברים הכללית, הכוללת את חברי המפלגות הידועות: «הפועל הצעיר» עם «ההתאחדות», את «אחדות העבודה» עם אגפיה הרבים והשונים—נוספה הסתדרות פועלי המזרחי לפלוגותיו והסתדרות פועלי «אגודת ישראל», שעוד לא התפלגו, כי מעטים הם. אל חבורת ה«מעבר», שעשתה קפיצה נחשונית ותעל במאותיה ותכבש במלחמה בשלום את העבודה בכרמי המושבה ובשדותיה, נוספת חבורת «ידי־משה» של המזרחי. ומי ימנה את מספר הקבוצות והקבוצים, שפשטו על המושבה ויכבשו גם הם את העבודה עד כמה שידם מגעת.

«מספר הפועלים באם־המושבות הוא כעת קרוב לאלפים!»...

אבל ערך רבוי הפועלים באם המושבות הוא לא בכמות, כי אם באיכות: המושבה נהפכה לבית ספר חקלאי, למקום תורה, למקום הכשרה למאות ולאלפי הפועלים, החלוצים הבאים מחוץ לארץ בתקוה להתישב סוף סוף על האדמה והנכנעים לצו המוסדים המישבים: להתמחות במשך שנה־שנתים בכל העבודות שבארץ. פתח־תקוה היא מקום הכשרה שאין דוגמתו. ברוב משקיה, המשתנים בגדלם וברב־גונותם ומקצועותיהם, היא מאפשרת לחלוץ להשתלם בכל ענפי החקלאות.

עוד בהיות התייר הרחק מגני המושבה, בעודנו באמצע דרכו והנה נגלות לעיניו שדות־בר ומספוא על אדמת ה«בצה»—זו הככר הגדולה המשתרעת בין שרונה, רמת־גן ובני־ברק מצד אחד ובין שיך־מונס ופתח־תקוה מצד השני. מישור גדול שהיה מלפנים, בחורף, מקום אגמי מים ובקיץ עדרי מריאים התהלכו בו, ומאז עבר חלק ממנו למושבה (היא זכתה באלפים דונם) והתחילו גם האפנדים להתענין בו, נהפך כלו לשדות ובאביב הוא מרהיב עין במעטה בר שלו. תכניות שונות הוכנו בשביל הבצה, כי הלא גם כעין «רמץ» נמצא בה, והרמץ הלא בארצות רבות גם להסקה ישמש וגם לרפוד לבקר. היו תכניות להפך את כל

«קבוצות רבות עשו שותפות עם בעלי האדמה».

הככר הזו ליער, יער אקלפתים, המיבשים כל אדמה לחה ומטננת וגם נשלחו התכניות אל הנדיב, שחביבה עליו אם המושבות כאמו חבלתו, גם תחנת הנסיונות זכתה במנה יפה מהבצה, באמרה שהנסיונות במקום זה ישמשו מקום למוד לכל אדמות כבדות ומטננות בכל קצות ארצנו; היו תכניות, אבל בא הזמן וכלן התנדפו והככר עטפה בר וגדישי חציר עלו עליה ופועלים יושבים על מרום העגלות ומובילים את החציר למושבה, לרפתות האכרים והקבוצות הרבות.

אדמת ה«חמרה» על גדות הירקון היתה שנים רבות שוממה ובעלי היזמה הבודדים היו מעלים מדי פעם על שלחן המוסדים המישבים את תכנית ההשקאה לחמרה זו. כעת היא כלה משקה. פניה יושרו, והיא מלבנים־מלבנים כלה, והציפו מי הירקון את המלבנים וזרעום תלתן וכל מספוא, ובעבור התייר את הככר ההיא ביום השקאה והנה לנגד עיניו ים, איים ואגמי מים, ערוגות ערוגות של כל מיני ירקות. וכל ה«חמרה» היא כעת מקום עבודה מרכזי למאות פועלים העובדים או יומית בשביל בעלי האדמה, או כחוכרים ואריסים על אחריותם וחשבונם. קבוצות רבות עשו גם כן שותפות עם בעלי האדמה: הללו נותנים את האדמה והזרעים והללו את העבודה והטפול ונהנו שניהם מברכת האדמה הדשנה והרוויה מי הירקון הטובים. ויש שחציר אדמת השלחין במקום זה מעניק לבעליו בעין יותר טובה מהפרדסים, שנטעו פה לפני רבות בשנים, בלי דעת ובלי הקדם רפואה למכת רטיבות האדמה וכבדותה. עלה בשנים האחרונות מחיר פרי האורנגים ועוד הוא עולה ועולה וכבר כעת בימי הספירה, בחמשים ימי החמשין ורוחות הקדים, המכלים לפעמים את הסמדר ומפחיתים בהרבה את היבול, כבר כעת רצים הסוחרים הערביים וקונים את הפרי בסיטונות, בלי מספר או מדה, כי אם לפי השטח, ומשלמים מחירים עוד יותר טובים מדאשתקד; ועין הפרדסן כבר אינה צרה בפרדסו, הזן ומפרנס אותו בשפע והוא מזבלו, מדשנו ומשבחו ומשנה לפעמים גם את העפר מטבע בריאתו והפרדס, גם בחמרה כבדה וגם בחול קל, הולך ומתפתח ומוריק ומבריא ומעניק פרי. בנידון הפרדסים יד האדם, — אם רק כפה מלאה זהב לו — על העליונה במלחמה בטבע האדמה; תהא האדמה קלה יותר מדי או כבדה יותר מדי, הכסף והזהב יענו את הכל: אם מכניסים בדונם אחד (900 מטר מרובעים!) כמאה לירות, הלא אפשר באמת לשנות את פני האדמה כרצון איש ואיש. והולכים הפרדסים ורבים מיום ליום על כל אדמה. הלא כבר אמרו חכמינו בארץ: אין היהודים בארץ רוכשים «אדמה», כי אם רק «מקום לאדמה» הם קונים: או חול, או טרשים, או בצות, או מדבר מוכרים לנו האפנדים ואנו, בעמלנו, מכשירים זיבורית דזיבורית זו ומשנים אותה ויוצרים «אדמה», הראויה לתרבות כל צמח. ואם לא לכל עץ או צמח כדאי הוא הדבר מצד הכלכלי—מצד הלאומי הלא אין לנו דרך אחרת— הלא בנוגע לפרדסים יש גם חשבון כלכלי לדבר. ובאו מאות חלוצים ועולים וגולים מכל המינים והפכו את השממות — ה«חמרה» המטננת או החול הזו או היער הכרות — לגן עדן, וחפרו באדמה, ועזקוה ועדרוה והעבירו בה תעלות או עשו בה בורות ועשו גם כל מלאכה אחרת בעפר הפרדס והחיו את נפשם הרעבה, כי לאלפים הפועלים הממלאים כעת את פרדסי פתח־תקוה, אם לא תהיה להם עבודה היום, ירעבו מחר, מאין אף לאחד מהם פרוטה אחת חשוכה ליום רע, ולמדו גם את העבודה.

לפועלים תמידים, מרבי־שנים באם המושבות, נתנת האפשרות לעבוד לא לבד בפרדסים, כי אם גם בכרמי גפנים, שקדים וזיתים; רבים לומדים את הזמירה ומחונני

כשרון ההסתכלות מכירים גם במינים ויודעים איזו גפן נזמרת זמירה ארוכה ואיזו — קצרה; מגפרים, מאבקים, בוצרים ועושים כל מלאכה בכרם. שטחי כרמי הגפנים די גדולים הם והולכים הם וגדלים וכרמי הגפנים בעיני רבים מהאכרים כשניים במדרגה הם אחרי הפרדסים, בו בזמן שערך השקדים הולך ויורד מרוב המחלות שפשטו עליהם ומפחיתות ההכנסה, שמין הפרי הזה מעניק לבעליו, וכן הולך ויורד גם ערך הזית, מרוב עבודה במסיק הפירות הקטנים, המפוזרים על פני כל ענפי העץ הגדול. ובכל זאת ילמד הפועל החרוץ גם את הטפול בשקדים ובזיתים באם המושבות יותר מאשר בכל מושבה אחרת.

«רבים הנסיונות לגדל בפתח־תקוה גם עצי פרי שונים מארצות הצפון וכו'».

רבים הנסיונות לגדל בפתח־תקוה גם עצי פרי שונים מארצות הצפון, מהארצות המתונות (שאקלימן מתון הוא, בינוני או ממודד) וגם מארצות המשוה וסמוכי־המשוה; אפשר למצוא במושבה הגדולה הזו גם תפוחים, אגסים ושזיפים; גם משמשים, חוחים (אפרסקים) ואגוזים; וגם קשטים (אנונה), הבנים (קאקי), פפיות ופירות טרופיים אחרים. המשתלות מכל מיני ה«הדר»ים או הציטרוסים מרובות הן באם המושבות ובבנותיה וכמעט אין קבוצה שלא תסדר לעצמה משתלה לצרכיה ולמכירה ויש קבוצות שכל עצם קיומן הוא על יסוד המשתלות השונות לעצי הדר, לעצי פרי, לפרחים, לירקות וגם לעצי יער.

על היער הקים עלה ועולה הכורת; רבים מבריאים את האקלפתים, משרשים אותם, מתקינים את האדמה לפרדס או לכרם וחלוצינו עסוקים הרבה בהשחתת היערות האלו, שנוטעו לא במקומם או שטעו הנוטעים בחשבונם, ורבים הם פה המתמחים בכריתת עצי יער, בהוצאת עקרים, בישור וכו'. והלא גם זו תורה היא וגם אותה אפשר ללמוד באם המושבות, ב«אלמא מאטר» לכל עבודות חקלאיות.

«בקר וצאן רב במושבה זו».

בקר וצאן רב במושבה זו, ובשכונות החדשות של העולים המזרחיים, שכונות הצריפים אפשר למצוא עדרי צאן הרבה; יהודי המזרח ראו ואפשר שגם רעו כבשים ועזים בארצותיהם, ובבואם הנה ובתפשם איזה ענף פרנסה להאחז בו, הם מפתחים גם את המקצוע הזה. הרועים אצלם הם לרוב ערבים, כי אין «חשבון» ליהודי להיות רועה, בזמן שהערבי נודד כל היום בשתי לירות לחודש וליהודי שתי הלירות לא תספיקנה גם לדירה למשפחתו. גם חסר לחדשים בארץ חוש הכרת מקומות המרעה לתקופות השנה ומוכרחים הם להשתמש בילידי הארץ. אבל מלבד המרעה הם בעצמם מטפלים בולדות, בחלב, בגז ובכל יתר צרכי העדרים. יש לאכרי פתח־תקוה פרות מכל הגזעים, החל מהגזע המקומי, המשמש בעיקר לתוצרת זבל וולדות וגמור בפרות גזעיות, מהיותר יקרות, שכל טובן היא כמות החלב הנוצרת בעטיניהן, הכמות ולא האיכות, כי לרוב פרות אלו מרבות חלב מימי מאד. עושים שמנת, גבינה לבנה רכה, גבינה קשה וחמאה, ועולים חדשים לבקרים יבואו תל־אביבה וכדיהם וקופסאותיהם על שכמם, ולדרי מעלה ולדרי מטה שבבתים החדשים בעיר העברית את חלבם ושמנתם יחלקו.

גדול עופות התפתח הרבה רק בקבוצות, ולולים משוכללים ומתוקנים לפי המלה האחרונה של האמצאות האמריקאיות ודוקא של «ערי הכנף» בארץ העשירה ההיא, אפשר למצוא במשקי הפועלים והפועלות הרבים. החלו בגזעים נקיים, יקרים ומיוחסים מאד, דוקא מאלה שקבלו פרסים גדולים בעד הכמות היותר גדולה של ביצים במשך תקופת הטלה אחת, אבל הולכים כעת ומסתלקים מהמיוחסות האלו, שאין להן מקום בארץ בראשית התפתחותה, בזמן שאין עוד תנאי המקום מתאימים ובזמן שגם המומחים הם עוד בראשית

התמחותם; הם רק בעיניהם הביטו, אבל את כל מדורי העבודה עוד לא עברו. אפשר לפגש בלולים כלאים מכל הגזעים הידועים בעולם מגדלי עופות, אבל אפשר כבר לשמוע חות־דעה, שהגזע היותר טוב הוא המקומי, שמשביחים אותו ע"י דם גזע נקי, אירופי, או אמריקאי. הפרדסנים אינם מטפלים בקטנות כמו אלו, ויש שגם האכרים הזעירים שדברו תמיד על משק מעורב, אם רק הצליחו לסדר להם פרדס זעיר, של 5–8 דונם, הרי הם מזניחים את ענף גדול העופות ובעין־גנים הרבה מדגרות התאלמנו, כי הזניחון, בעליהן. לעומת זה הולך עוד ענף גדול הדבורים ותופס מקום הגון, כי חודרת הודאות שהדבורה היא חברה טובה ליצירת הפרי בפרדסים; ואם לפרדסן הגדול אין כבר זמן וחפץ לטפל ביצורים הקטנים האלה, הרי הפרדסנים הזעירים ורבים מהקבוצות מסדרים מכוורות ולומדים ומתמחים היטב בענף נעים ומרבה עונג זה.

«בכל המקצעות אפשר להשתלם במושבה גדולה זו»...

בכל המקצעות אפשר להשתלם במושבה גדולה זו והתחילו אחדים גם לגדל תולעי משי על עלי הקיקיון ואם תהיה תקומה למקצוע זה בכלל בארצנו, אז מאם המושבות תצא התורה הזאת, כי יש לה שטחי אדמה, שאפשר לנצלם גם למקצוע זה. המקצוע הזה כמו גדול הדבורים שייך למחלקת הרמשים וכבר התחילו לגדל רמשים מועילים לחקלאות גם בפתח־תקוה: תחנת הנסיונות סדרה ע"י אחד מפקידיה «רמשון» לגדול «פרות משה רבנו» — רמש קטן ונוצץ עם נקודות זהב על כנפיו העליונות, רמש החי על טרף כנימות, המזיקות לעלי עצי הארנגים ולפירותיהם.

אין עוד גדול דגים מלאכותי באם המושבות, וחבל; המקצוע הזה היה יכול גם הוא לפרנס משפחות אחדות. אבל, לפי האופי המהיר שהמקצעות הולכים ומתפתחים בפתח־תקוה, אפשר לשער, שימצאו במהרה גם אנשים, שיבחרו להם גם את המלאכה הנעימה הזאת לטפל בה».

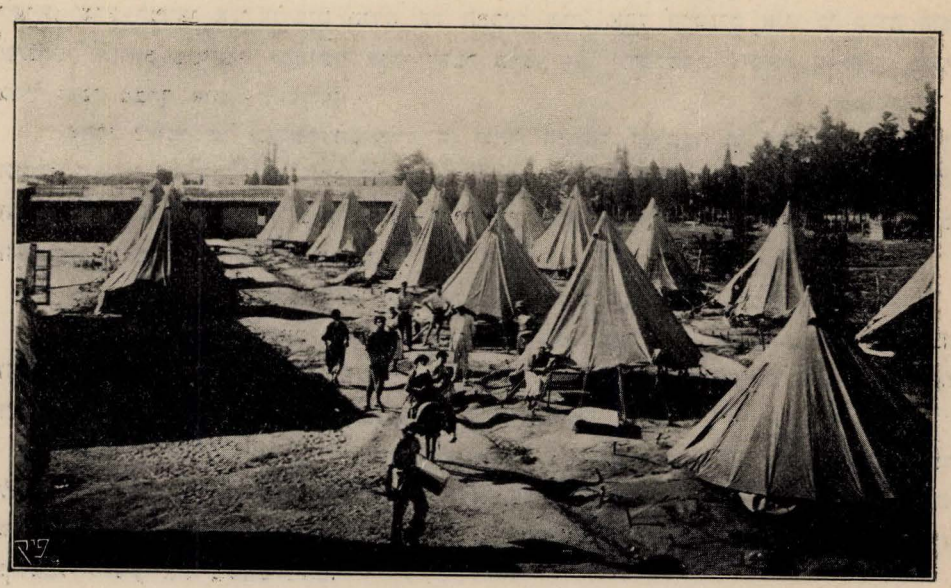

קבוצת העובדים «המעביר» בפתח־תקוה

פרק נו.

חג החשמל והכבישים הפנימים

טכס הארת המושבה באור החשמל.—דברי הופין מנהל אפ"ק לכבוד המאורע.—דבריו של ב"כ הפועלים.—דברי ליברכט, חבר הנשיאות של המועצה.—חדירת המאור החשמלי לחיי פתח־תקוה.—הכבישים הפנימיים. — השתתפות הממשלה בהוצאות סלילת הכבישים הפנימיים.

את שנת תרפ"ו יש לציין בתור שנת התקדמות יתרה לפתח־תקוה, הלא היא השנה בה הוארה המושבה באור החשמל ובה הונחה האבן הראשונה לסלילת כבישים פנימיים.

לחגיגה שנערכה במושבה לכבוד המאורע הזה (י"א אב תרפ"ו) הוזמנו מטעם המועצה המקומית באי־כח מוסדות ישוביים וגם ב"כ מושל המחוז בלוית ה' אפשטיין.

אחרי נאומו של חבר המועצה ה' פנחס מאירי, ונאומיהם של באי־כח המוסדות השונים, הואר פתאם האולם באור החשמל הבהיר, והקהל התפרץ בסערת שמחה לקול תרועת החצוצרות של התזמורת «כנור־ציון».

בשם אפ"ק וחברת החשמל נאם מר הופין:

«הערב — אמר הנואם — צריך היה לדבר כאן ה' רוטנברג, הנמצא כעת בחוץ־לארץ, שרק למרצו אנו חייבים תודה על המפעל הזה. אבל חושבים אנו, כי ברוח הוא אתנו». והנואם מסיים: «מאושר אנכי לדבר ברגע זה, שהמושבה יוצאת מאפלה לאור גדול ואני מברך אותה בהצלחה».

אחרי נאומו של בא־כח הפועלים ה' קליר, המאחל למושבה כי «אותה הדרך—דרך האור» תעבור גם בכל ענפי העבודות של המושבה, הלך כל הקהל הרב אל תחנת החשמל, ה"ה מאירי והופיין נתכבדו ב«הדלקה» — ומיד הוארו כל הרחובות באור חשמלי חזק. משם הלך הקהל אל מקום סלילת הכבישים.

כאן נאם חבר הנשיאות של המועצה המקומית ה' עקיבא ליברכט:

«צרפנו — אמר הנואם — אור עם דרך, למען יאיר לנו האור את הדרך הנכונה והישרה. וכשם ששנים אלו נוצרו ע"י יהודים בכל מאת האחוזים, כן נתאמץ לשפר את דרכינו ומעשינו גם בכל שאר ענפי העבודה והיצירה».

אחרי תל־אביב היתה פתח־תקוה הראשונה בין מושבות יהודה, אשר הכניסה את החשמל להארת רחובותיה ורוב בתיה. ישנם במושבה בתי מלאכה, העובדים בכח החשמל. אחד משלשת מכוני המים הצבוריים שבמושבה עובד בכח החשמל. ישנם מספר פרדסנים המשתמשים בחשמל להניע את משאבותיהם.

תחנת החשמל.

אחרי שהכבישים, שנסללו במשך השנים הראשונות באחדים מרחובות המושבה, נתקלקלו, הרגש מאד חסרון בכבישים בפנים המושבה, נסלל בשנת תרפ"ג הכביש הראשון מבטון ברחוב פינסקר, המקשר את מרכז המושבה עם תחנת הרכבת.

בשנת תרפ"ו יש לציין התקדמות בסלילת כבישים ביתר רחובות המושבה. בשנה זו נסללו כבישים ברחובות: «מגרש המיסדים», «רוטשילד» «חובבי ציון», כלם על חשבון המושבה.

בשנת תרפ"ח נסללו הכבישים ברחובות «הרצל», «מוהליבר», «מונטיפיורי» והשוק. חצי ההוצאות של סלילת הכבישים האלה כוסה ע"י הממשלה.

פרק נז.

הרב ר׳ ישראל אבא ציטרון (קטרוני)[1]

פעולתו החשובה ורבת הצדדים של הרב ציטרון בפתח־תקוה. – השקפת עולמו של הרב ציטרון. – הרב בתור חבר להסתדרות ה«מזרחי». – יחסו המשפחתי מצד אביו ואמו. – שנת הולדו. – מקום מולדתו. – חנוכו. – השתלמותו בלמודי חול. – יחסם של חבריו בישיבת טלז אליו. – שיטתו בתלמוד. – התמנותו לרב בפתח־תקוה. – בקיאותו של הרב במשחק השחמט. – עבודתו המאומצת. – פטירתו הפתאומית. – עבודתו הספרותית ועזבונו הספרותי של הרב.

I

פעולותיו החשובות של הרב הגאון ר׳ ישראל אבא ציטרון (קטרוני) בפתח־תקוה (תרע״א – פ״ח) קשורות ומשולבות בכל מוסדותינו הצבוריים ובהתפתחות המושבה בכלל.

רבים היו תפקידיו של הרב ציטרון בפ״ת ורחבים ומקיפים הרבה יותר מתפקידיו של רב גדול בגולה.

בענין משפט פעולתו לא הצטמצמה אך ורק בברור סכסוכים מקריים בין איש לרעהו, על הרב ציטרון ז״ל הטיל הגורל את כל הסדור המשפטי של העיר־המושבה החדשה. חלוצי הישוב בפתח־תקוה לא רק הפכו מדבר שממה לארץ נושבת, הם גם עשו את «עמק העכור» של סדרי תורכיה העיריצה והפראית ל«פתח־תקוה» של הגדרה עברית עצמית. מיסדי פתח־תקוה כבשו להם בית לאומי עוד טרם הובע הבטוי הזה ע״י גדולי המדינאים שבעולם. ולא עוד אלא שהבית הלאומי שקבעה פתח־תקוה מכיל הרבה יותר תוכן מדיני ממשלתי ממה שמכילה ההצהרה שהכריזו עליה בלונדון.

לפי חוקי תורכיה לא היתה קיימת פתח־תקוה במפקד ערים וכפרים, כל הבתים במושבה זו נבנו על יסוד רשיון לרפתות. הקימקם היה בידיו ממש מהרס בנינים כשנודע לו דבר קיומם. אבל בוני פתח־תקוה, דרוכי הרצון וחדורי האמונה והבטחון בגאולה, לא נרתעו לאחור, ובגבורה שאין דוגמתה הם בנו את עתידם. הם קנו אדמות, נטעו כרמים ופרדסים, הקימו בתים, חקקו לעצמם חוקים ותקנו תקנות חובה, כאילו אין «מלכות א דארעא» «במקום הזה». כאשר עשתה להם הממשלה – כן עשו לה: היא לא הכירה בפתח־תקוה, ופתח־תקוה לא הכירה בממשלה. וגדול וכבד היה התפקיד המשפטי שהוטל על הרב ציטרון ז״ל במצב זה. עליו היה לפקח על חלוקת האחוזות ושמירת הגבולים, במקומות שלפי חוקי תורכיה אין בהם «דין חלוקה», למנוע בעד נזקי שכנים, להשלים בין צדדים ומסיגים ולהגן על החלש בפני התקיף הימנו. וכשעמדו ראשי המושבה ותקנו

[1] מתוך כ״י של הרב יעקב ברמן.

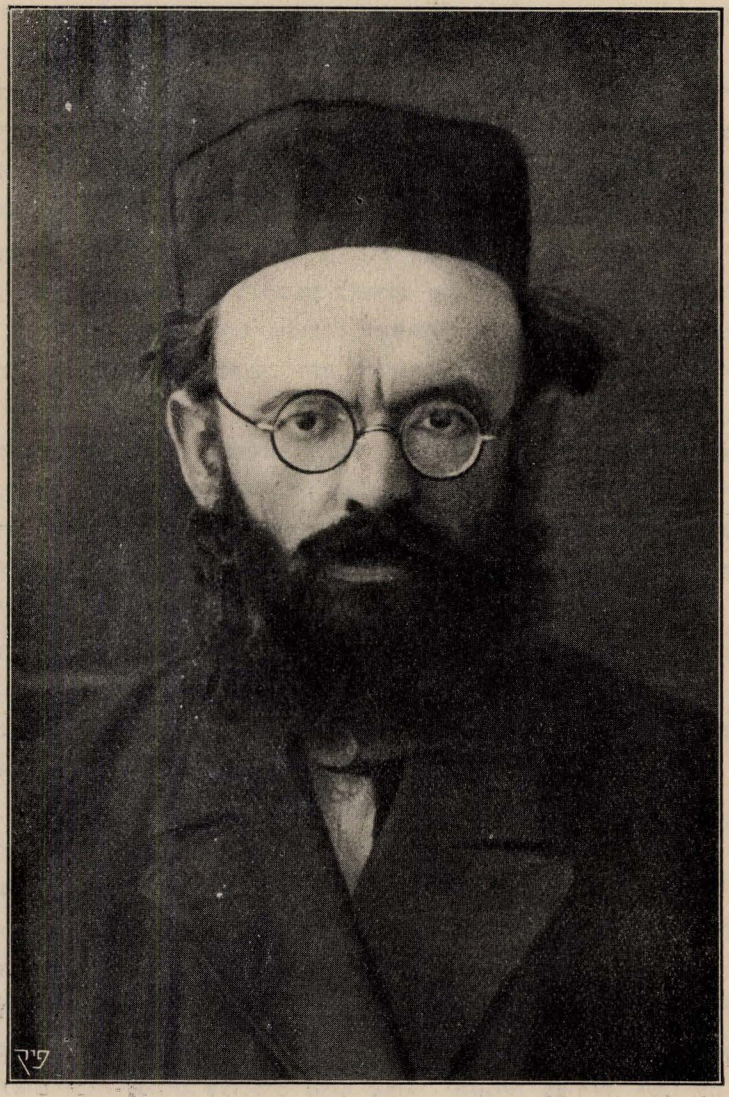

הרב ר׳ ישראל אבא ציטרון (קטרוני).

סוף סוף את ספר האחוזה וספרי האפותיקאות ומשכנתאות, גזרו, שאסור לרשום ולחתום אחוזה בלי פסקי דין מאת הרב.

הרב היה צריך להמציא פסקי דין עפ״י התורה, לחדש חדושים ולקבוע את המקום באופן, שהדין יהא דין אמת ויציב, מכיון שהממשלה לא הגינה על כל הסדור המשפטי האוטונומי הזה, שלקחה לה המושבה בזרוע נטויה.

מלבד הידיעה וההבנה העמוקה בהלכה היה דרוש שהרב יתודע גם לרוח המשפט הנהוג במדינות מסודרות, כי תמיד היתה המושבה צפויה מצד אחד לסכנה שהממשלה תבוא לערער ולבטל מה שכבר סודר, ומן הצד השני היתה נגד עיני העדה התקוה ליום, בו יגאל אותם הקב״ה מידי עריצות הפראים, וצריך היה אפוא לסדר את הדברים בצורה המתקבלת על לב ממשלה קולטורית, שלא תמצא זו פגם בעבודה, ובפסקי הדין. צריך היה ללמוד ולהכיר את המצב המשפטי הנהוג בנוגע לאחוזת קרקע ושעבודים בעולם הגדול, ולמצוא למצב הזה קוריות מסוימות בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים וזוהי,—עבודה גאונית, שרק בעלי מקצוע ידעו להעריכה כראוי, ואת העבודה הזו מלא הרב ציטרון ז״ל בהצלחה יוצאת מן הכלל.

הארכיון המצורף לספר האחוזה ולספרי המשכנתאות ושעבודים הוא לא רק חומר היסטורי יקר, אלא גם קובץ של פסקי דין מלאים חדושי תורה, בנויים על יסודות נאמנים, חדושים שיש להתגאות בהם. אבל הארכיון הזה הנהו גם חומר יורידי חשוב, שיוריסטים מומחים ימצאו בו חדושים רבים והבנה עמוקה, הדרושה בכדי לצאת מתוך הסבך הנורא של חוקי תורכיה ולהלביש כל דבר ומצב משפטי בלבוש של תורה, בגמרא וסברא.

עבודת הצבור במושבתנו אף היא אינה דומה לעבודה כזאת שבארצות הגולה. אמנם וע״ד המושבה כאן לא היה זמן רב מאושר ומוכר מצד הממשלה, אבל לעומת זה לא היתה עליו קונטרולה. לא נתן לו שום כח מצד הממשלה ולמרות זאת עליו היה למשול ולשלוט, לגזור גזירות ותקנות, ולהוציאן לפועל בכחות המושבה עצמה. בידי הועד היו המסים המקומיים, השמירה, הסדר הצבורי והפרטי, המשטר, המוסדות של העיר, של הדת והחנוך, בנינים צבוריים וכו׳, ואחרון נכבד: העמידה על המשמר והמו״מ עם הממשלה במקרים שיש בהם סכנה לכל הקיום. וגם פה מוצא הרב ציטרון ז״ל את מקומו, הוא המיעץ, הוא הנכבד כלפי חוץ, הוא הקובע והמאשר את החוקים הפומביים – את כל המשטר, ושוב עפ״י דין תורה והלכות צבור.

אפילו בהוראות אסור והיתר וההשפעה הדתית אין לדמות היקף תפקידו של הרב כאן עם תפקידיו של רב בגולה. קודם כל ישנן כאן מצוות התלויות בארץ: תרומות, מעשרות, כלאים וכו׳—ענינים שצריכים סדור צבורי והשגחה צבורית, ישנן גם «שאלות» קשות בענינים אלו, שאלות של «הפסד מרובה» שלא עסקו בהן גדולי ההוראה בגולה, ושעל הרב היה להחליט בהן עפ״י המקורות הראשונים, אבל מלבד השאלות הנ״ל על הרב היה לסדר את התקנות הנחוצות בעניני דת. שהרי במקום שיד ישראל תקיפה, האחריות יותר גדולה כלפי שמיא, ומאידך גיסא צריך לשמור על הגבול בכדי שיהיו הדברים נשמעים ושלא יבוא לידי מלחמה פנימית והתערבות הממשלה, שתוצאותיהן חרבן וכליה ח״ו, ובכל הדברים הללו היה הרב ציטרון ז״ל אחד הראשונים כאן, שקדם לו רק אחד מיוחד הלא הוא—יבדל לאו״ט—רבנו הגדול הגאון מוהרי״א קוק שליטא, בהיותו אב״ד ביפו ותקן ראשית

תקנות והניח יסוד לסדרים ויקבע הוראות כלליות לשלטון צבורי עפ"י דין תוה"ק כדת משה וישראל.

גם עוזר לא היה להרב ציטרון ז"ל כל העת. רק בזמן האחרון הזמינה המושבה לעזרתו שני רבנים חשובים מהגולה והם הרה"ג ר' יצחק יהודה ספיר שליטא מרצקי והרה"ג ר' יעקב משה שוחט ספיר שליטא מסרטוב. בעבודת הרב, שנשא על לבו את חשן המשפט ועל כתפיו את הסמכות הצבורית ואת האחריות הדתית, בא שנוי גדול עם כבוש האנגלים את הארץ.

באי כח הממשלה הכובשת, כשהגיעו למושבות היהודים בארצנו הביעו את השתוממותם למראה הסדר המשפטי הצבורי וקביעת היחסים בין אזרח לאזרח וביחוד לסדר ששרר בפתח־תקוה, זו שתחמה לעצמה ממשלה קולטורית בתוך ממשלה עזובה ומחוסרת כשרון, ממשלה מסודרת בלא נשק וחיל בתוך ממשלה תקיפה ועריצה ופראית למחצה. בין משרדי הממשלה ובין משרדי הרבנות ומוסדות המושבה נתהוה יחס ער מתוך הכרה וכבוד. באופן אוטומטי נכנסו תקנות לתוקף, ומוסדות ופקידים נעשו לרָשות מוכרת.

פסקי דין ומעשי בית־דין הוכרו לעובדות משפטיות ולמסמכים שאין עליהן ערעור, לבסוף גם ספר האחוזה וספרי שעבודים ומשכנתאות הוכרו למקור משפטי שעל פיהם הוצאו לפועל החלטות ופקודות.

תקותה של פתח־תקוה להגאל מהעריצות וזהירותם של הרב והעדה קבלו את הצדקתם. ואמנם גדול היה כחו של רב גאון זה להיות רואה את הנולד ולהתכונן לקראת העתיד הקרוב, שאמנם לא אחר לבוא.

II

העבודה הצבורית הרחבה הזאת של רבנו ז"ל, שהיתה בנויה על עמודי התורה ויסודי היהדות במובן הכי רחב של הבטוי הזה, תהיה מובנת לנו אם נקדיש מלים אחדות להשקפת עולמו של הרב ציטרון ז"ל. כל מעשיו ופעולותיו היו תוצאה מהשקפותיו הדתיות הרחבות כרוחב התורה עצמה. אחוד האומה, האמונה הפשוטה בגאולה קרובה, המסירות לעבודה ציונית לאומית מתוך הכרת חובה של מצוה מלאו תמיד את חלל לבבו. רגיל היה לאמר תמיד: טוב להיות רב בכפר קטן בארץ, מלהיות רב בכרך גדול בגולה.

טוב להיות רב בכפר קטן בארץ מלהיות רב בכרך גדול בגולה.

את חבת הארץ הוא הבין בתור מצוה שכלית, הקשורה באמונת המשיח, את החובה להצטער על חרבן הארץ פירש כחובה להשתתף בבנינה וישובה בהרמת כבודה וערכה בעיני ישראל ועמים.

הוא היה חדור רעיון המזרחי והיה חבר נאמן ופעיל להסתדרותו, שלה הקדיש הרבה מכחו וממרצו.

בכל שאלה צבורית היה מכריע אצלו רעיון אחוד הישוב וארגונו לכנסת אחת בתור התחלה של מנוחה ונחלה לאומית בארצנו.

הוא היה אומר: «אין די עוז לגדולי התורה שלנו, שליט"א, להוציא את מסקנות החובה מתוך הזכיות המדיניות שכבר נתנו לנו ע"י המנדט, ואעפ"י שמצומצמות הן עפ"י דין התוה"ק הן מטילות עלינו את החובה לסדר מחדש הרבה ענינים, העלולים להרים את קרן התורה ואת קרן ישראל גם יחד»...

זמן רב עמד בראש ועד המפקח של מוסדות החנוך המזרחי בפתח־תקוה והקדיש להם הרבה זמן והראה הבנה עמוקה בכל שאלות הלמוד והחנוך הדתי. הוא היה גם זמן ידוע ראש המזרחי הארץ־ישראלי. השקפותיו הציוניות־מזרחיות היו ברורות לפניו, והופעת התנועה הלאומית ותפקידי העומדים בראש התנועה–היו בשבילו שאלות חיים, הקשורות בהלכה ובאגדה, בנבואת הנביאים ובפסקי הפוסקים. ולשאלות אלה הקדיש את מבחר כחותיו. פעמים אחדות, למרות חולשתו, נסע חוצה לארץ, בכדי לקחת חלק במועצות המזרחי ובקונגרסים ציוניים.

בועידות רבני ארץ־ישראל היה הרב ציטרון ז"ל אחד מן העובדים העיקריים לסדורן.

בישיבות הועד הלאומי ובכל ועידה ואספה שהרב ציטרון ז"ל היה משתתף בהן היו דבריו נשמעים מתוך יחס מיוחד. יען היה תמיד מוסיף איזה דבר חשוב, מגלה צד חדש בענין הנדון והכל טבוע בחותמו של אופי מסוים ומוצק.

III

הרב ר' ישראל אבא ב"ר גרשון ציטרון הנהו מצד אביו נכד להגאון מוהר"ר רפאל הכהן מהמבורג זצ"ל, ולהגאון המפורסם החסיד מוהר"ר שמואל מאמדור זצ"ל.

מצד אמו הוא נכד הרב הגביר המצוין ר' יהודה ליב מאיר באריליקיו מדווינסק. הרב ישראל אבא נולד ביום ט"ו בשבט שנת תרמ"א בדווינסק (דינבורג). את שם משפחתו ציטרון שנה בשנת תרפ"ב בארץ ישראל ל«קטרוני» בכדי לתת לשמו צורה עברית[1].

עוד בימי ינקותו עבר עם הוריו לקריצבורג אשר במדינת קורלנד, ושם קבל ראשית למודו. כמקובל בקורלנד בקר את החדר וגם שנים אחדות את בית הספר העממי של הממשלה, שרכש לו שם את ראשית ידיעות השפות הרוסית והגרמנית. רבו היה הרב מקריצבורג עד שנסע לישיבת טלז. בהיותו בן י"ד שנה בא לישיבת טלז, כשהוא בקי כבר בשני סדרי ש"ס. עד מהרה התפרסם בין בחורי הישיבה, שראו בו בעל כשרונות יוצאים מן הכלל בשם ה«עלוי מקריצבורג». וכך כשהיו חבריו רוצים לקמץ בזמן לשם חפוש ועיון באיזו מסכת, היו אומרים: נגש לקריצבורגי, והוא יאמר לנו בעל פה את הנחוץ לנו.

אחרי מספר שנים אנו פוגשים אותו בישיבת ולוזין, והוא כבר בקי אז בכל הש"ס והתוספות.

כידוע היו ראשי הישיבות ברוסיה מתיחסים בשלילה ללמוד שפות ומדעים, ומענין הדבר שבנוגע «להקריצבורגאי» תפסו שיטה אחרת. כי בכל אופיו ונמוסו לא עורר שום ספק, שהוא ישאר נאמן ומסור לתורה.

בהיותו כבן כ"ב שנה, והוא לומד אז בדווינסק, התודע להגאון המפורסם ר' יוסף רוזין, אב"ד דקהל חסידים דשם, ואז נשא את בת הגאון לאשה, היא הרבנית רחל ציטרון. בהיותו בקי כבר בכל חדרי ש"ס ופוסקים הוא ידע להבין ולהעריך את תורת רבו הגדול, ומעולם לא דן על הלכה ועל מעשה, טרם עמד על היסוד, שההלכה הזאת נובעת הימנו. הוא אהב את הידיעה היסודית והתרחק מן הפלפול והחריפות, בקיאותו

[1] קנאי היה הרב קטרוני לשפה העברית והיה מחמיר בענין זה לא רק לעצמו אלא גם לאחרים. בביתו היתה תלויה טבלה ועליה רשומות הכלים: רצוי לדבר בלשון הקודש.

בראשונים היתה עצומה ולא אחת הרס את מגדלי הפלפול שבנו חבריו, בפלטו מפיו במנוחה ובמתינות «עיין רשב"א במקום פלוני» או «הרי זה פשוט תוספות במסכת פלונית».

בדרך אגב, בשעות שבין יום ובין לילה היה הרב מכין את עצמו לבחינת בגרות בגימנסיה של הממשלה וגם ללמוד השפות צרפתית ואנגלית. מטרתו בזה היתה לגשם את השאיפה של טובי הבחורים בישיבות בזמן ההוא: לספק את דרישת הממשלה והאינטילגנציה היהודית, שדרשו מהרבנים ידיעה של השכלה, ועל ידי זה לבטל את הרבנות מטעם הממשלה, כלומר את הרבנות הפיקטיבית, שהיא היתה הרשמית ודחקה את רגלי הרבנות התורנית. בהשפעת חבריו נסע באביב שנת תרס"ה לפֶרנוב אשר בעסטלנד, שם נבחן באופן עקסטרני (למודי חוץ) והפליא את בוחניו בידיעותיו במדעים ובספרות וקבל תעודת בגרות. מאז הוא שב אל התורה ואל העבודה הרוחנית. בשנת תרע"א נתקבל לרב ואב"ד בפתח־תקוה. בהיותו אז בן שלשים שנה, אף שהציעו לו כסא רבנות בערים שונות רק הוא ותר על זה מפני חבת הארץ.

מן הראוי לציין כאן קו קטן אחד באופיו, שנתן לו פרסום בחוגים ידועים. כונתי לבקיאותו של הרב במשחק השחמט, עד שלא פעם הכה את גדולי המשחקים בחריפותו וב«הליכותיו» המצוינות. בהרבה בתים בארץ יש למצוא תלויה על הקיר תמונת צלום המצירת את הרב ציטרון ז"ל ביחד את מושל מחוז ירושלים מר סטורס (כעת נציב עליון בקפריסין), כששניהם משחקים בשחמט. הוא היה אומר, שבמשחק הזה הוא מחליף כח בהיות מחשבותיו עיפות מרוב עבודה.

ואמנם רבה היתה עבודתו בפתח־תקוה. הוא לא התחשב עם מצב בריאותו והיה עונה לשואליו יומם ולילה בלי קביעת עתים, בין בצרכי הכלל ובין בצרכי הפרט.

בין הבאים אליו להתיעץ וגם לדין תורה היו גם מהמושבות שסביבת פתח־תקוה, גם שאינם יהודים היו פונים אליו להשפט אצלו.

הוא לקח חלק הכי פעיל בכל המוסדות הדתיים והכספיים, החל מהבנקים של פתח־תקוה, שהיה חבר ועדת הבקרת שלהם עד להיות הפוסק היחידי בסדור הבחירות למועצה המקומית ועוד, ובהבנתו הרבה בחוקת הבחירות נתפרסם עוד בהיותו חבר ועדת הבחירות המרכזית לאספת הנבחרים ליהודי א"י.

«הצנע לכת» היתה אחת מתכונותיו הטבעיות.

בדרכי חייו היה מתנהג בפשטות ובצניעות. צדקה היה נוהג לחלק בסתר ובהחבא. ועוד מזמן שלמד בישיבות טלז וולוזין היה מן הסכום עשרה רו"כ לחדש, שהיו שולחים לו הוריו למחיתו, לוקח לעצמו רק ששה רו"כ ובמותר הכסף היה תומך בצנעה בחבריו מחוסרי האמצעים. «הצנע לכת» היתה אחת מתכונותיו הטבעיות.

העבודה הצבורית שהעמיס על עצמו לא נתנה לו את הפנאי והאפשרות אפילו להתרפא, לנוח בימי חולשתו. הוא עבד והוסיף ועבד עד שקרהו האסון.

י"ב אלול תרפ"ז, בבואו בעש"ק לתל־אביב לנוח, הוא היום המר, שבו נתק פתאם פתיל חייו של אדם יקר זה, רחוק ממקומו ומסביבת משפחתו.

לפתח־תקוה נודעה הבשורה הרעה בו ביום ואנשי המושבה יצאו בהמון רב לתל־אביב לחלק לרבם הגדול את כבודו האחרון. באותו יום הובל לקברות לפתח־תקוה, ונקבר בלי הספד—כדין נפטר בערב שבת.

השבוע של מיתתו הכרז בכל המושבה לשבוע של אבל, שורת ההספדים התחילה

אחרי השבת ע"י חברו בבד"צ הרה"ג מוהר"ר יעקב משה שוחט ספיר מסרטוב ועל ידי רעו וחברו מנוער, כותב הטורים האלה.

ביום השביעי לפטירתו באו לפתח־תקוה כמעט כל רבני ארץ ישראל יושבי על מדין בערים ובמושבות שונות ובראשם נשיא הרבנות הראשית הגאון מוהרא"י קוק שליט"א והרב הראשי מתל־אביב הגאון ר' שלמה הכהן אהרנסון שליט"א והרה"ג מוהר"ר יצחק יהודה ספיר מרש"ק. הרבנים הגאונים האלו הספידו אותו כהלכה בתור אחד מהגדולים אשר בארץ, גאון בתורה וגדול במעשים טובים ובצרכי צבור.

המנוח השאיר אחריו הרבה כת"י (בד"ת, בהלכה וחדושים על מסכתות וסוגיות) שחשב להדפיסם, אבל לא זכה לצערנו. נדפסו ממנו קונטרס בהלכות כלאים בספר צפנת פענח מאת חותנו גאון ישראל הגאב"ד בדווינסק שליט"א וחדושים בהלכה ואגדה בקובצים שונים בארץ ובחו"ל.

פגישת הרב ציטרון עם הרב גורדון

פרק נח.

הכביש החדש פתח־תקוה—תל־אביב

החלטת הממשלה בדבר סלילת הכביש דרך הנקודות העבריות. — התנגדות השכנים.—השתלשלות הנסיעה מפתח־תקוה ליפו במשך חמשים שנה.

אחרי השתדלויות מרובות מצד פתח־תקוה והנקודות העבריות, המפוזרות בדרך בין תל־אביב לפתח־תקוה, הסכימה סוף סוף הממשלה לסלול את הכביש החדש, יפו—שכם דרך הנקודות של הישובים העבריים: שכונת ברוכוב, רמת־גן, בני־ברק, פתח־תקוה, ומשם לקלקיליה הערבית. הכפרים הערבים דרשו שהכביש יעבר דרך כפריהם הם: סלמה, כפר־ענה, קלקיליה, אולם החלטת הממשלה למלאות את דרישותיהם של הישובים העבריים נתקבלה, בנגוד לדרישות השכנים, הודות להכרעתו של הנציב העליון, הלורד פלומר.

תציין בזה פעולתו הנמרצה של ה' ישראל רוזוב, בעל נחלה בפתח־תקוה מאזרחי תל־אביב, אשר השקיע הרבה עמל ומרץ בהגשמת הדבר.—סלילת הכביש, שנעשתה כולה ע"י יהודים, נמשכה כשנה בערך וביום כ' סיון תרפ"ח נפתח הכביש לשרות הקהל.

* * *

תמונה מענינת מהשתלשלות הנסיעה מפתח־תקוה ליפו במשך חמשים שנות קיומה של המושבה עולה לפנינו מתוך זכרונותיו של ה' מ. סלומון לכבוד הכביש החדש פתח־תקוה — תל־אביב:

«הזמן, שהיתה נוטלת הנסיעה מפתח־תקוה ליפו, הלך ופחת לאט לאט במשך חמשים שנות קיומה של המושבה. הנסיעה החלה ברכיבה על חמורים. כשהחליטו המיסדים הראשונים ר' יואל משה סלומון, ר' דוד גוטמן ור' יהושע שטמפר, בפעם ראשונה, בשלהי תמוז תרל"ח, לצאת לסיר את אדמת הכפר «אמלבש» - שנקרא אח"כ בשם פתח־תקוה — יצאו לדרכם מיפו בבוקר השכם ושלשה חמורים הולכים לפניהם. מלבד המחמר נלוה אליהם גם מורה דרך, להראותם את הדרך הקצרה הזאת. «ובצהרים — מספר רי"מ סלומון ביומנו — אחרי הליכת ד' שעות בדרך חתחתים זו, הגענו לחרבות הכפר «אמלבס» עיפים ויגעים. לרכב כל הדרך הארוכה הזו לא היה בכחנו ורבבות זבובים, בהיות כל הדרך שוממה מאין יושב, התנפלו עלינו באותו יום לרוות צמאונם בדמנו. ואם אמרנו לרכוב ולאחוז רסן ביד אחת וביד שניה מקל להאיץ בחמור - חסרה לנו יד שלישית לגרש הזבובים, לפיכך בחרנו לנו את ההליכה ורק במקום שהקוצים והברקנים גבהו עד הברכים ואי אפשר היה לעבור, היינו עולים על החמורים».

עובדי הכביש.

«סוס אחד היה במשק הראשון שבפתח־תקוה»

אחרי שנקנתה פתח־תקוה, והמתישבים כבשו להם דרך בין הקוצים, היו רוכבים להם להנאתם על החמורים. סוס אחד היה במשק הראשון שבפתח־תקוה וסוס זה היה נמסר למנהל המשק ר׳ מיכל ליב כץ, או כמו שקראו לו המתישבים בינם לבין עצמם «הארי שבחבורה». ובשעת הדחק היה הלה מקצר את הדרך ובשלש שעות היה «טס» ליפו.

מפי אבי ז״ל שמעתי ספור על נסיעה משונה כזו: «פעם אחת — ספר לי — יצאנו מפתח־תקוה ליפו אחרי הצהרים, והיו לנו ד׳ חמורים, סוס אחד וגמל. הגמל השני שלנו, הגמל הטוב ביותר, מת לפני ימים אחדים מנשיכת נחש, וגמל זה היתה דבשתו פצועה והמרדעת הכאיבה לו, ועל כן היה מחרחר בגרונו, ולא נתן לאיש לגשת אליו, בכל זאת הוכרחנו להשתמש בו הפעם לצורך רכיבה, כי היינו, ביחד עם הנשים שבאו לבקרנו, שש נפשות, את הנשים ואת ר׳ דוד הרכבנו על החמורים; על הסוס, שהיה קצת פרא, רכב יהושע; ואני — עלה בחלקי הגמל הפצוע, שלעלות ולרכוב עליו היתה סכנת נפשות ממש. כשבאנו ליפו עם חשכה היה השער הגדול של החן סגור כבר. את החמורים ואת הסוס הכנסנו דרך הפשפש הקטן, אך את הגמל לא יכולנו להכניס ועמדנו שם עד חצות הלילה; עד שבא בעל החן בכבודו ובעצמו ופתח לנו את השער».

«בנוגע למכשיר־תנועה תרבותי זה, שקוראים לו «עגלה» קשה להגדיר מתי הובא לפתח־תקוה בפעם הראשונה. יש אומרים כי בשנה השלישית. כשמת גם הגמל השני, נקנתה עגלה בעלת שני אפנים ונכנסה לתוך המשק של המושבה, ויש אומרים כי «טאמבער» זה לא נקנה קניה ממש אלא לוקח בשכירות מאת אחד הגרמנים מיפו. והיו משתמשים בעגלה

רק להובלת הזריעה אל השדה, וזוג של שורים היה רתום אליה. אולם בכל אופן לצורך נסיעה לא השתמשו בה כל עיקר.

התחלת השמוש בעגלה.

«קרון בן ד' אפנים, גם הוא לרתימת שורים. הביאה לפתח־תקוה קבוצת בני ביא־ליסטוק הראשונים בשנת תרמ"ז, ור' ד. ליפשיץ ז"ל היה מספר על קרון זה «שהיה יחידי בפתח־תקוה, וכשהובא היו בני פתח־תקוה עומדים שעות שלמות ומסתכלים בו בחבה רבה. עפ"י רוב היינו משתמשים בו לצרכי העבודה החקלאית. באחד הימים הרעים ההם היה צורך להוביל חולה ליפו והוכרחנו לרתום לעגלה זו סוס. אז למדתי «מעשה מרכבה» ובמקום המוט שבאמצע, הכנסתי שני מוטות לשני עברי העגלה.

«ר' אברהם שמעון ירמע, החנוני הראשון שבפתח־תקוה, התקין לו קרון מיוחד הרתום לסוס אחד להביא בו מכולת לחנותו. קרון זה היה מתמלא סחורה, שקים ותבות, פחים וכדים, ועל גבם היה משכיר מקומות גם לנוסעים. ויהודי זה היה עושה את פרנסתו זו בחשבון ובדעת: כשהיה מזדמן לו משא הרבה אל תוך קרונו, היה משתדל להרבות בהשכרת מקומות לנוסעים, שהללו יעזרו לסוס בדרך על ידי דחיפה מאחורי הקרון כדי «שנבוא בעוד מועד, אי"ה, הביתה» – היתה המימרא שגורה בפי החנוני – ברם לא תמיד היה עומד בדבורו. קרו גם מקרים שהנוסעים היו מוכרחים ללון בדרך באהלי הבידוים.

«אך לא לעולם חוסן, ולר' אברהם שמעון קם מתחרה בדמות חנוני שני ור' מרדכי דיסקין שמו, אף הוא קנה לו קרון וסוס «אביר», באופן שסוסו של ר' אברהם שמעון נשאר בלי נוסעים דוחפים. אך סוף סוף מצאו הנוסעים חסרון גם בסוסו של דיסקין. מדה מגונה היתה לו לסוסו להשמיע קול נחרה דרך האף, וכל מה שנתיגע יותר היה קול נחרתו מתרומם ומרגיז יותר ואינו מאפשר אף שינה כל־שהיא בעגלה. ההתחרות בין שני העגלונים פעלה פחות או יותר, באופן, שאם לא היה נקרה כל פגע בדרך היה זמן הנסיעה מתמעט במקצת. בשתי שעות ומחצה היו מגיעים מפתח־תקוה ליפו, ובשלש שעות היו חוזרים משם».

«קרון מיוחד רק לנוסעים התקין לו אחד מבני המושבה ר' משה רוזנברג, המכונה «ניקולי». על שם אחד הארמנים, שממנו קנה לו ר' משה סוס. בקרון זה היו נוסעים בהרחבה «כבני מלכים» ממש, על גבי דפים מכוסים בשקים ריקים לשם תענוג. ולפעמים, ברבות הנוסעים על גבי קרון זה, היו מסדרים להם בדרך «מנין» לתפלת מנחה. «ניקולי» היה מעמיד את הסוסים על שפת הנהר, והנוסעים היו נוטלים את ידיהם במים, ובטרם שגמר להשקותם היו הנוסעים גומרים את תפלתם בצבור. אולם גם נסיעה זו היתה נוטלת לא פחות משעתים וחצי.

התחלת השמוש בדילג'נסים.

«אולם האכרים שבפתח־תקוה לא הסתפקו בזה. וכמה שלא היו מפונקים ורודפי תענוגות התקנאו בכל זאת בפקידי הברון, הנוסעים בעגלה שיש לה קפיצים מלמטה והיא מכוסה למעלה ב«כפה» מפני חום השמש בקיץ והגשם בחורף. והנה באחת השנים הטובות עלתה בידם של אפרים הילפרין וצבי גרף להעמיד לשרותם של הנוסעים מפתח־תקוה ליפו שתי עגלות מכוסות, «דילג'נסים» בלע"ז.

«בימים ההם כבר היה קיים בפתח־תקוה ועד, העושה תקונים וסדרים במושבה. ומטעם הועד הזה נמסרה זכות הנסיעה במונופולין לבעלי הדילג'נסים, באופן שלא תהא רשות לשום אדם לקפח את פרנסתם. כל דילג'נס הכיל רק תשעה מקומות, ולשם עריכת תפלה בצבור

בדרך היו שני הדילג׳נסים יוצאים מיפו בבת אחת, כדי שהנוסעים בשניהם יוכלו להצטרף יחד ל«מנין» מתפללים. נסיעה זו נתקיימה במשך שנים רבות, וגם היא היתה נמשכת לא פחות משתי שעות.

«בהמשך השנים עמדה הממשלה התורכית וסללה כביש משכם ליפו. כמה שהשתדלו בני פתח־תקוה, שהמהנדסים יעבירו את הכביש סמוך לפתח־תקוה, לא עלה הדבר בידם. הכביש עבר כמהלך חצי שעה מפתח־תקוה ומן המושבה עד הכביש נמשכה אדמת בצה, בחורף אי אפשר היה להגיע עד הכביש, והיו משתמשים בו רק בעונת הקיץ. וככה ארכה הנסיעה בקיץ כשעה וחצי, ובחורף כשתי שעות.

עם התרבות מספר התושבים במושבה נתרבו גם הדילג׳נסים, ובמקום שנים באו חמשה וששה, וחאן מיוחד היה לבני המושבה ביפו, «חאן פתח תקוה», וגם דילג׳נס מיוחד, נועד ליחידי סגולה, רק לששה נוסעים. ולאט לאט צעדנו והתקדמנו לקראת «רקורד» של נסיעה במשך שעה ורבע».

«בשנות המלחמה נלקחו כל הסוסים מפתח־תקוה לחזית המלחמה, ונתבטלה הנסיעה. מי שהיה לו צורך בעיר היה מכתת את רגליו, וחבורות חבורות של אנשים, נשים וטף היו הולכות ברגל מפתח־תקוה ליפו וחזרה, כי הדרך היתה בחזקת סכנה מפני הלסטים. לא חסר גם מקרה של יריה לשם רציחה. ר׳ טוביה סלומון, שהלך פעם עם חבורה, קבל כדור בזרועו, וחבריו הביאוהו לפתח־תקוה בנשאם אותו על זרועותיהם. גם זו היתה נסיעה.

התחלת השמוש באוטומובילים.

«כשכבשו האנגלים חלק מא״י, ופתח־תקוה היתה לחזית המלחמה – היו מכוניות הצבא הולכות ובאות לפתח־תקוה. אולם רק מעטים מבין תושבי פתח־תקוה זכו להצטרף אל החילים ולנסוע עמהם במכונית. ומי שזכה לכך, התפלא על המהירות הנפלאה. «הן פחות משעה נסענו»—היה אותו גבר מאושר מספר אח״כ—«חשבתי שהנני בעולם הדמיון.

«כתום המלחמה שב רוב הצבא לארצו והאנגלים החלו למכור את המכוניות לכל קונה. אז נמצאו גם מבני פתח־תקוה, שנסו ללמוד את אומנות הנהיגה ויקנו להם מכוניות רעועות להעביר בהן נוסעים מפתח־תקוה ליפו. המכוניות הללו לא היו נוחות ביותר, ולא כל הנהגים ידעו להשתמש בהן כראוי. גם הדרך לא היתה סלולה. הכביש התורכי הושחת לגמרי מרוב שמוש בו בשנות המלחמה, וקפיצות המכוניות היו מזעזעים את אברי הנוסעים, עד שחזרו והתגעגעו לאותן השנים הטובות של נסיעה מתונה בדילג׳נסים. ומכוניות אלו, אחרי כל מהירותן, לא הפחיתו את זמן הנסיעה למטה משעה.

«ובאותה שעת החירום שנתקפה בה פתח־תקוה, והיה צורך לרוץ ליפו ולדרוש עזרת הממשלה – נשאלה השאלה: מי ימהר יותר, המכונית או הסוס? והוחלט, כי הסוס הטוב והרוכב האמין יקדימו להגיע לתעודתם ביותר מהירות. פרץ פסקל, איש זה שסיכן את נפשו לעבור בין שורת המתנפלים, הגיע בחצי שעה ברכיבה לתל־אביב. אמנם ברדתו מעל הסוס, נפל האחרון ולא קם עוד, וגם הוא, פסקל, אחרי שמסר את דבר ההתנפלות למושל יפו – התעלף מאפיסות הכחות והובל במטה לבית ידידיו.

«הרכבת, שעלתה לפתח־תקוה בעשרים אלף פונטים, לא הפחיתה אף היא את זמן הנסיעה. היא הלכה סחור סחור מפתח־תקוה לראש איל עין, ומשם ללוד, ובלוד חליפין, ומלוד ליפו – בסך הכל שעה וחצי, היינו – כחצי שעה יותר ממהלך מכונית.

«כל השתדלותם של אנשי פתח־תקוה בפני הממשלה לסול כביש מיפו למושבה לא הועילה; עד שהוחלט מפני טעמים אסטרטגיים להעביר כביש מיפו למג׳דל. אז נתחדשו הטענות של פתח־תקוה וקולם עלה באזני הפקידים. לפי תכניתם של מהנדסי הממשלה, היה הכביש צריך לעבור דרך הכפרים הערבים: סלמה, בני ברק הערבית, סכיה, כפר אנא, יהודיה, וילהלמה הגרמנית ומשם למג׳דל. אולם המחאות נגד תכנית זו היו מרובות. (לטענות בני פתח־תקוה נצטרפו גם תושבי השכונות החדשות בין תל־אביב ופתח־תקוה: שכונת בורוכוב ,רמת־גן ובני־ברק). הממשלה התחשבה אז עם הדרישה, והכביש סולל דרך השכונות הללו מתל־אביב עד פתח־תקוה. יותר משנה נמשכה עבודתו, ורק בחודש זה כ׳ סיון, תרפ״ח נפתח לשרות הקהל.

«כביש ישר, בלי נפתולים, בלי מעלות ומורדות, חלק, מזופת ומבהיק כראי. כארבעים מכוניות רצות ושבות יום יום מפתח־תקוה לת״א וחזרה ובכל רגע אתה נפגש במכונית חדשה. מכל זה עובר לפניך כחלום.

את הסיגרה שהצתי בה אש בתל־אביב אני גומר בפתח־תקוה»..

תקוני טעויות

עמוד	שורה			
ג	יח	במקום:	לאט לאט נצטרף גם הצד הכלכלי שבחקלאות אל הצד הדתי	צ"ל: נצטרף אל הצד וכו' גם הצד הדתי.
ח	ט	«	לפלס לו נתיב	« להבקיע לו דרך.
יג	יז מלמטה	«	וירא את עמק הירדן, כי טוב ומראהו רב	« ... ומרעהו רב.
טז	כט	«	שבעליו, איש רוסי אחד שבגלל עניני משפחה וכו'	« שבעליו, איש רוסי אחד, מוכרח בגלל עניני משפחה וכו'.
מ	כד	«	פעולת הקמת השכונות וכו' היא שגררה	« היא שגרמה.
פד	יג	«	מתחיל י. מ. סלומון מוציא	« להוציא.
קז	ה	«	שטמפר האב מסתלק מלתמוך בבנו בשל התדבקותו במשכילות	« .. בשל דבקותו.
קכט	יא	«	אשתו השניה וכו'	« אשתו (השניה) וכו'.
קלד	ה	«	וכתב את החוזה וחתם והחתים עליו	« וסדר את המוצדקה וגמר את הקניה.
קפה	יח	«	ואהי נוסע ומביא מפתח־תקוה עם אנשים סחורה וכו'	« ואהי נוסע מפתח־תקוה ליפו עם אנשים ומביא מיפו לפתח־תקוה סחורה.
קצו	בשולי העמוד מימין	«	אסור לעבוד אצל היהודים	« התנגדותם של המתישבים הראשונים לשעבוד.
קצז	יא	«	במקום שהיו לו כבר כמה בנים	« כמה בתים.
רטז	טז	«	עמד וקנה מטען גמל	« מטען גמל.
רמה	י	«	כמו כן היו הראשונים הביליסטוקיים שקבעו במושבה העברית הראשונה	« היו הביליסטוקיים הראשונים
הערות שבשולי העמודים למטה		«	מאוסף החומר וכו' הנמצא תחת ידי המחבר	« מאוסף החומר של י. יערי־פולסקין.
שם	ל	«	הוי נשי המושבות הראשונים	« ואשתו? הוי נשי המושבות הראשונות.

ה ש מ ט ה:

תרמד כו «מגלת בלפור» – תמצית־תכנה הוצעה ע"י «ועדת בלפור» מצורפת מה"ה: י. רב, מ. סלומון, יהודה שפירה ונתחברה ע"י הסופר שלום שטרייט.